

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Українська Академія Наук

Гілея

Науковий вісник

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 86 (№ 7)

Київ – 2014

Щомісячний збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

Фахове видання

з філософських, політичних та історичних наук, затверджено постановами президії ВАК України
(протокол № 1-05/2 від 10 березня 2010 р. та протокол № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.)

Свідectво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 19946 – 9746 ПР від 31 травня 2013 року

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 14 від 29 червня 2014 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 14-06-26 від 2 червня 2014 р.)

Шеф-редактор –

В. П. Андрущенко,
д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор –

В. М. Вашкевич, д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори –

В. І. Гончаров, д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
О. П. Кивлюк, д-р філос. наук, ст.н.с.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. В. Кривошея, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
І. М. Предборська, д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ)

Відповідальний секретар –

В. Б. Халамендик, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Рецензенти:

М. І. Панчук, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
М. Т. Степико, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
І. Г. Онищенко, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Н. В. Коваленко, д-р соц. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна рада:

В. П. Андрущенко – д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. М. Вашкевич – д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. Б. Євтух – д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
А. І. Зеленков – д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
В. Ф. Колесник – д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)
Р. Мирзаханян – д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
М. І. Михальченко – д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України
(Україна, Київ)
В. Ф. Солдатенко – д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)

Редакційна колегія:

З соціологічних наук:

В. А. Бурляєва – д-р соц. наук, проф. (Росія, Невномиськ)
О. М. Дікова-Фаворська – д-р соц. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Т. А. Жижко – д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. В. Лапина – д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Л. Л. Макаренко – д-р пед. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Ю. В. Романенко – д-р соц. наук, проф. (Україна, Київ)
Ю. І. Яковенко – д-р соц. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З історичних наук:

І. Н. Войцехівська – д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Б. М. Гончар – д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
І. І. Дробот – д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
М. А. Журба – д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Г. Г. Лазько – д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
В. П. Михайлюк – д-р іст. наук, проф. (Україна, Луганськ)
А. Миколайчук – д-р хабілітований (історія), проф. (Польща, Познань)
Т. А. Стоян – д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Л. М. Чернега – д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Ю. І. Шаповал – д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

А. С. Абасова – д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)
В. Г. Аюпан – д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
О. О. Базалук – д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
В. П. Бех – д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. Г. Воронкова – д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Е. М. Герасимова – д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім.
М. П. Драгоманова)
В. О. Жадько – д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. В. Куцелал – д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
В. І. Муляр – д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)
О. Ф. Оніпко – д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
С. Тецлав – д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгош)
М. М. Прохоров – д-р філос. наук, проф. (Росія, Нижній Новгород)
О. Б. Скороходова – д-р філос. наук, проф. (Росія, Москва)
О. В. Уваркіна – д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. М. Яшанов – д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Б. І. Андрусишин – д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
О. В. Бабкіна – д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
К. В. Балабанов – д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
І. М. Варзар – д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. А. Войналович – д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
М. с. Іванов – д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
В. О. Котигоренко – д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
І. Л. Морозов – д-р політ. наук, проф. (Росія, Волгоград)
О. В. Попова – д-р політ. наук, проф. (Росія, Санкт-Петербург)
С. Ю. Римаренко – д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
В. Л. Савельєв – д-р іст. наук
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. – Вип. 86 (7). – 440 с.

Концепція вісника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики наукового видання охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

**ГІЛЕЯ – в стародавні часи
територія лісової Скіфії між
Борисфеном (Дніпром) і
Гіпанісом (Південним Бугом).
Рештки цієї “лісової квітки”
залишилися до теперішнього часу
на території Миколаївської
та Херсонської областей.
(Докладніше див. : Геродот. Історія.
IV. – С. 16-25)*

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileva.org.ua

E-mail: gileva.org.ua@gmail.com

Див. також: сайт Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в УКРАЇНІ

ВІННИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Вінницький національний технічний університет)
керівник **С. Г. Денисюк**, доктор політичних наук
e-mail: svitlana.denisyuck@vindex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
керівник **В. А. Вершина**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Донецький національний університет)
керівник **О. В. Андрієнко**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Є. О. Ємельяненко**, кандидат філософських наук
e-mail: gileva_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник **Г. О. Дичковська**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

ПОДІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник **І. А. Колосюк**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Луганськ)
керівник **В. П. Михайлюк**, доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний університет "Львівська політехніка")
керівник **І. В. Карівець**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Маріупольський державний університет)
керівник **А. М. Дегтеренко**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського)
керівник **С. С. Макачук**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор **К. О. Шкуренко**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
керівник **П. І. Барвінська**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barwinskaja@ua.fm

ПОЛТАВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **С. В. Куцепал**, доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Севастопольський національний технічний університет)
керівник **П. Т. Фіров**, кандидат історичних наук, доцент
тел.: 8 068 925 74 57

СІМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана)
керівник **О. Д. Попов**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: popalex79@mail.ru

СУМСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Сумський державний університет)
керівник Дегтярьов С. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: starsergo@bigmir.net

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

керівник **А. Б. Кліш**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

УМАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **І. І. Кривошея**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут")
керівник **І. В. Владленова**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: vladlenova@email.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
керівник **Є. О. Васильчук**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник **О. В. Тополь**, доктор філософських наук, доцент
e-mail: topololga@ukr.net
координатор **С. М. Горобець**, молодший науковий співробітник
e-mail: olen-q@vindex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника "Гілея: науковий вісник" в АЗЕРБАЙДЖАНІ

(Національна Академія Наук Азербайджану, м. Баку)
керівник **М. А. Махмудов**, доктор філософії
e-mail: matlabm@vindex.com
координатор **Р. Рагімлі**, науковий співробітник
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в БІЛОРУСІ

(Академія управління при Президентові Республіки Білорусь, м. Мінськ)
керівник **С. М. Алейникова**, кандидат соціологічних наук, доцент
e-mail: alejnsvetlana@vindex.ru
(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)
керівник **Г. В. Шостак**, кандидат педагогічних наук
e-mail: shostak1964@brest.by
(Гомельський державний університет імені Франциска Скорини, м. Гомель)
керівник **М. М. Мезга**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: nmezga@gsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в ПОЛЬЩІ

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)
керівник **Р. Димчик**, доктор, викладач
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Інститут історії Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові)
керівник **Н. Моравець**, доктор, викладач
e-mail: mornor@wp.pl

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в РОСІЇ

(Російський державний соціальний університет, м. Москва)
керівник **Т. І. Коваль**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: koti-89@mail.ru
(Кубанський державний університет, м. Краснодар)
керівник **С. М. Бородіна**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sve9506@vindex.ru
(Самарський юридичний інститут, м. Самара)
керівник **А. Г. Іпполітова**, кандидат культурології, доцент
e-mail: ippolitovaag@rambler.ru
(Технічний інститут Північно-Східного федерального університету імені М. К. Аммосова, м. Нерюнгри, Якутія)
керівник **О. Р. Авілова**, кандидат філологічних наук, доцент
e-mail: lana-tem@mail.ru
(Челябінська державна академія культури та мистецтв, м. Челябінськ)
керівник **О. Ю. Павлова**, кандидат культурології
e-mail: astra861@rambler.ru

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

Свтух В. Б.

член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук,
професор, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

ЖИТТЯ, НАПОВНЕНЕ ДОСВІДОМ І ПЕРЕКОНАННЯМИ: ЕРХАРД РОЙ ВІН В НАУЦІ І ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ

(Erhard Roy Wiehn. MenschenWerden. Dem Leben seinen Sinn geben. Erinnerungen. 1937-2012 (Ерхард Рой Він. Стати людиною. Дати життю його зміст. Спогади. 1937-2012). – Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2012. – 778 S.)

Як людські істоти стають людиною, звичайно, якщо вони (особливо у сучасному світі) цього прагнуть? Для тих, хто шукає відповідь на це питання, я пропоную ознайомитися з книгою мемуарів відомого німецького соціолога Ерхарда Роя Віна, який тривалий час працював професором університету м. Констанц. Нагадаю цей університет функціонує у невеличкому німецькому місті на півдні країни (усього-навсього 70 тисяч мешканців), зовсім поряд зі Швейцарією – до речі, так поряд, що однією ногою ви можете стояти у німецькому Констанці, а іншою – у швейцарському Кройцлінгені. Й, унікально, з обох боків ви можете милуватися приладами чудового озера Бодензе (Боденське озеро). Університет (понад 40 тисяч студентів) прославився у 2007 році, коли у змаганні за право увійти до десятки елітних університетів Німеччини (а це підтверджувалося досить вагомим додатковим фінансуванням на наступні п'ять років – суму не називаю, бо на цьому фоні нестерпно жалюгідною буде виглядати “турбота” української влади про наші університети) він потіснив університети, здавалося, із більш гучною славою. І сьогодні університет м. Констанц знаходиться в елітній десятці.

Власне, чому я пропоную знайомитися із мемуарами професора Віна у названому контексті? Відповідь, як на мене, віднаходимо у титулі книги: “Стати людиною. Дати життю його зміст”. Просто і глибоко. У цьому переконуєшся, коли слідкуєш за думками і справами людини, котра прожила достатній відтинок історичного часу і наповнювала його найрізноманітнішими активностями. Оскільки мемуари видані німецькою мовою, то я у певних моментах, передусім дотичних до історії нашої країни й взаємодії професора, чи то тих осіб, яких професор долучав до такої, буду давати більш розлогі коментарі й пояснення. Для підтвердження претензій Роя Віна подати свій життєпис на 778 сторінках з великою кількістю світлин, варто, бодай, коротко переповісти його біографію...

Мемуари охоплюють величезний період у 75 років – стільки років виповнилося Рою Віну на час їх виходу у світ. Вони транслиють неймовірно потужний масив інформації про особисте, загальнолюдське, локальне і

глобальне. Прокоментувати усе, звичайно, не вистарчить інтелектуальної можливості й, як мені видається, немає нагальної потреби. Для свого читача я обираю кілька сюжетів, обґрунтовуючи доцільність свого вибору такими аргументами: 1) науковою цінністю та науковим потенціалом, які вони у собі несуть (роздуми про соціологію, про її становлення у Німеччині, про її видатних акторів, про вклад в юдаїку); 2) пов'язаністю з Україною (встановлення і розвиток партнерства з українськими університетами; допомога українським студентам здобувати освіту у Німеччині; долучення української професури до європейського науково-освітнього простору; дружні стосунки з українцями); 3) досвідом особистого життя (здобуття освіти; характер спілкування з рідними і друзями); дотичністю до політики, яка тією чи іншою мірою визначала зміст активностей впродовж того чи того періоду (участь у проведенні виборчих компаній до ландтагу та Бундестагу, обербюргермайстера міста Констанц); ініціюванням особливостей громадянської поведінки (допомога дітям-сиротам в Україні, Румунії, Монголії; прихильне ставлення до Помаранчевої революції).

Ведучи мову про здобутки та інтелектуальні потужності представника освітньо-наукового середовища, обов'язково зазираєш у дитинство й юнацькі роки, оскільки саме там починало формуватися підґрунтя прийдешніх успіхів. Для нас, власне, важливо, передусім, які знання міг здобути майбутній професор у довіллі того відтинку життя. Із мемуарів ми довідуємося, що народився Ерхард у родині робітника і, як писала газета “Зюдкурір (Südkurier)” (13 лютого 2013 року) з нагоди вручення Рою Віну університетської нагороди у зв'язку з його семидесятип'ятиліттям: “Ця обставина визначила напрямок діяльності науковця Віна: нерівність і пов'язана з нею дискримінація стали головними темами його соціологічних досліджень”. Стосунки, які панували у сім'ї й у колі родичів, формували високогуманне й бережливе ставлення до тих, з ким Рою Віну доводилося спілкуватися впродовж усього життєвого шляху. На підтвердження моєї тези наведу фрагмент із листа титки Марії до батьків Ерхарда з нагоди його народження від 3 серпня 1937 року, який вміщений у мемуарах: “Люба сестро і любий швагеру! Передусім дозвольте мені щонайсердечніше потиснути обом Вам руку і у зв'язку з народженням Вашого маленького нащадка побажати усього доброго, що можна тільки придумати. Ось як воно сталося – очікувана маленька сестричка перетворилася на братика. Так мусило статися. Я думаю, що фрау Лонгард все таки мала рацію, калі вона сьогодні сказала, що Ельза (моя матір, ЕРВ) стане справжньою матір'ю для хлопчика. Карлуша (мій брат Карл, котрий тимчасово перебував у Кайзерслаутені) погодився з тим, що у нього з'явився саме братик. Він вважає, що хлопчик власне – це практичніше, ніж дівчинка; він же може носити його одяг. Якщо Ваш другий син стане

таким, як первісток, тоді – така моя думка – ви зможете пишати обома ними і отримувати від обох багато радощів” (с. 34). Прості слова, без будь-якого пафосу, у них повага один до одного просто таки бринить. Зверну увагу на особливість писемної німецької мови: повага до людини, з якою спілкування відбувається “на ти”, передається через написання “ти” з великої літери – “Ти”, “Твій” в однині; “Ви”, “Ваш” у множині. Як свідчать мемуари професора Роя Віна, його дитинство пройшло саме в атмосфері поваги один до одного, турботи про молодших, шанобливого ставлення до старших.

Щодо першого етапу здобування знань та інформації, то все почалося у школі Люїтпольда у тому ж місті, де народився майбутній професор. Школа була звичайною, як висловився Ерхард Він, його клас був “соціально сильно змішаний... деякі учні за соціальним станом були вище за мене, інші значно нижче... З навчанням і опануванням шкільного матеріалу у мене ніколи не було проблем” (с. 74). У цьому контексті хотілося би заглянути у щоденники чисельних наших професорів і докторів, а надто тих, хто, пролізши у політику, чи добравшись до іншої форми влади, ними стали. Думаю, що картина не зовсім співпадала б.

Наступним кроком на шляху до знань, якими нині володіє професор Ерхард Рой Він, стала вечірня гімназія у місті Дюссельдорф. Зауважу, у жодному разі не варто проводити якусь аналогію з “совєтськими” вечірніми школами. Для того, щоб потрапити на навчання до єпископської вечірньої гімназії “Коллегіум Маріанум” потрібно було, як пише автор мемуарів, “добре попотіти”, щоби успішно скласти досить не легкий вступний іспит. “Звичайно, навчання у цій вечірній гімназії, особливо у перший рік, давалося мені ой як і важко: по-перше, я мусив вчитися, вчитися систематично і утримувати в голові повністю новий, зовсім невідомий, всебічний і великий за обсягом матеріал” (с. 166). Обов’язковими до опанування були латина та грецька мова (Ерхард додав до них ще і єврейську), німецька мова, історія, математика, фізика та релігія. Серед викладачів гімназії було чимало викладачів з науковими титулами докторів. Під час навчання у гімназії Рой почав знайомство з творами відомих філософів, істориків. Навчався Ерхард у гімназії три з половиною роки, успішно захистив випускню роботу на релігійну тематику “Про смерть”. До речі, у філософській й психологічній науці, зокрема і у радянській та українській, ця тема займає помітне місце. Власне, наукова атмосфера гімназії, де майбутній професор навчився вчитися (як він каже, “мусив системно вчитися”), спонукала Роя до роздумів про можливість зайнятися дослідницькою працею. Ці роздуми з акцентуацією думки на неймовірному потенціалі наукової й викладацької діяльності в адекватному пізнанні довколишнього світу поглибилися під час його подорожей до Лівії, Сирії, Ізраїлю, Туреччини (1958-1959 pp.). Саме у цей час Ерхард по-справжньому замислився над своїм професійним майбутнім. Як він згадує, у цьому зв’язку йому щоразу пригадувалися слова, колись прочитані у Мартіна Бубера, відомого єврейського екзистенціонального філософа: “Є один шлях служити Богові – або навчаючись, або молячись, або постуючи, або споживаючи їжу. Кожен мусить ви-

значитися, до якого шляху схиляється його серце, і з усією рішучістю обрати його для себе” (цитуються за викладом Роя Віна, с. 193-193; авторський переклад). Рой Він обрав перший шлях: у 1961 році він прибув до Мюнхена з дуже своєрідним духовним багажем – соціальною філософією Хосе Ортега-і-Гассета (José Ortega y Gasset), зокрема книгами “Бунт мас”, “Людина і люди”, “Сутність історичних криз”, Петера Хофштетера (Peter Hofstätter) “Групова динаміка” та Гельмута Шельскіца (Helmut Schelsky) “Соціологія сексуальності” (с. 197). Принагідно: про таку підготовку абітурієнтів годі й мріяти приймальної комісії Драгоманівського університету. Ознайомившись з низкою лекційних та семінарських програм Р. Він записався на факультет філософії та державознавства, де вивчав соціологію, філософію, психологію, історію, політичні науки та купу інших наук, котрі тим чи тим чином його цікавили.

Перелік імен, які Ерхард Він наводить у своїх мемуарах, вражають і стає, принаймні, для мене зрозумілою глибина знань і професійності нинішнього соціолога: професор Емеріх Френсіс (Emerich Francis), доктор Райнер Лепсіус (Reiner Lepsius), професори Рудольф Бергіус (Rudolf Bergius), Романо Гвардіні (Romano Guardini), Ерік Вьогелін (Eric Voegelín). І нарешті – знаменитий німецько-британський соціолог Ральф Дарендорф (Ralf Dahrendorf), у якого Рой вчився у Тюбінгському університеті. До речі, Р. Дарендорф запропонував Р. Віну попрацювати у нього асистентом, що було на той час для нього чи не вершиною щастя. Саме селебретіс від науки спонукав Роя Віна до серйозних занять наукою – соціологією, сконцентрувавши увагу на дослідженні онтогенезу соціальних норм. Знання, спеціальні й універсальні, здобувалися різними шляхами – штудіюванням праць філософів (древніх і сучасних), соціологів, психологів, мистецтвознавців, представників інших соціальних наук і опануванням довкілля (людського і географічного) завдяки близьким і далеким мандрям, спілкуванням з рідними, вчителями, друзями, випадковими особистостями й особами. Та завжди через працю, копітку, занурливу, безперервну. Мій досвід засвідчує, що для становлення пристойного дослідника, а, якщо сприятливим чином складуться обставини, то і вченого, найважливішим елементом цього процесу є атмосфера, у якій воно відбувається. У Роя Віна вона була дивовижно професійною. Крім згаданих особистостей, її витворювали учені, якими вона до її найвіддаленіших куточків була заповнена гучними іменами, особливо в Америці, де Рой відвідував семінари соціального антрополога професора Дж. Сімпсона (G. E. Simpson), соціолога релігії професора Джона М. Інґера (John M. Yinger), професори Пауль Лазарфельд (Paul Lazarfeld), Роберта Мертона (Robert K. Merton), Ганса Цеттерберґа (Hans Zetterberg), Вільяма Гуда (William Goode). Оберлін коледж у штаті Огайо, Корнельський університет (Ітака), Пенсильванський університет, університет Джона Гопкінса (Балтімор), Католицький університет Америки (Вашингтон) – це далеко не усі осередки, де формувалися науководослідницькі вправності Ерхарда Віна. Власне, оглядаючи процес входження Роя Віна у науку, розумієш високий штиб його наукової етики: ще перед початком написання своєї докторської дисертації (Ph.D) він звер-

нுவся практично до всіх учених, праці котрих він мав намір цитувати, за дозволом робити це. У цьому контексті особливо кидається у вічі безлад у цитуванні праць зарубіжних авторів, якщо в українських дослідників до цього доходить, оскільки більшість із них (маю на увазі представників соціальних і гуманітарних наук) абсолютно незнайомі з доробком (особливо новітнім) європейських і американських колег. Практично усі, як зазначає дисертант, дали позитивну відповідь. А це що не ім'я, то зірка науки: Сеймур Ліпсет (Seymour Lipset), Вільберт Мур (Wilbert Moore), Талкот Парсонс (Talcott Parsons), Мельвін Тюмін (Melvin Tumin) та інші (с. 228-229). Глибокі фахові знання, постійне перебування в атмосфері наукового пошуку й, як би ми висловилися модерною мовою, наукового дискурсу, дозволили написати і захистити блискучу 500-сторінкову дисертацію "Соціальна нерівність і соціологічне розшарування – критична дискусія" (1967 р.) й отримати позитивні відгуки від опонентів і професіоналів (с. 229-231).

Наукове соціологічне зростання Р. Віна відбувалося у довіллі досить таки гідних фахівців при його постійній мобільності. Я вже згадував про професора Ральфа Дарендорфа, який у 1984-1986 роках очолював в університеті м. Констанц навчальну програму і фахову групу викладачів соціології. Тут працювали відомі соціологи професори Томас Лукманн (Thomas Luckmann) та Курт Люшер (Kurt Lüscher), котрі, до речі, були запрошені до університету. Запрошення глибоких фахівців (звичайно, через спеціальну конкурсну процедуру) на певний термін перебування у штаті, запрошення на тимчасові терміни праці, до дослідницьких колективів спеціалістів з різних університетів як своєї країни, так і інших країн – важливий елемент творення творчої наукової й конкурентної наукової атмосфери. Згодом, коли Ральф Дарендорф був обраний членом Бундестагу і змушений був залишити свою посаду в університеті (зважає, без жодних намагань віднайти хоч якусь шпаринку у законодавстві, щоби бути "тут і там", як практикують в Україні ті, хто втрапив до парламенту), то до університету був запрошений відомий соціолог з Ізраїлю Авраам Злочовер (Avraham Zloczower). Ерхард Він мав змогу підтверджувати валідність своїх наукових гіпотез у дискусіях з професором Норбертом Еліасом (Norbert Elias), амстердамським професором Джоном Гудсбломом (John Goudsblom), які також певний час працювали в університеті міста Констанц. Активне використання цього елементу творення наукової атмосфери, у якій зростають гідні фахівці, притаманне і сьогоднішньому життю університету. Практика запрошення професури з різних країн світу продовжується і сьогодні. Свого часу і мені випала нагода прочитати тут кілька лекцій, мати дискусії з професорами-психологами і професорами-соціологами, зокрема досить знаним у світовому соціологічному товаристві Бернгардом Гізенем (Bernhard Giesen), блискучим знавцем сутності національної та культурної ідентичності й авторитетним знавцем макросоціології. З ним, до речі, познайомив мене професор Він. Іншим важливим елементом формування справжньої наукової атмосфери, що не так часто трапляється з українськими професорами і дослідниками з суспільствознавчої царини, – це запрошення до викладання чи то ведення дослідницької ро-

боти у західних університетах у складі міжнародних творчих колективів. Цим, як на мене, і як ми визнаємо із мемуарів, досить ефективно скористався професор Він. Я вже згадував про його перебування у Сполучених Штатах. Після захисту докторської дисертації "Індивідуальні потреби і соціальні цінності – До конституювання соціоіндивідуальних відносин" (1970 р.) Рой Він був запрошений до Інституту поглиблених студій з гуманітарних і соціальних наук у Нідерландах, де він мав змогу разом з 20 голландськими і 12 зарубіжними дослідниками займатися науковою роботою. Нагадаю, це був перший такого роду інститут у Європі, нині їх налічується 16 у кількох країнах і вони об'єднані у спеціальну мережу "Європейські інститути поглиблених студій (EURIAS і досить інтенсивно надають дослідницькі гранти науковцям із різних країн світу. Далі було викладання у недавно створеному Білефельдському університеті (на сьогодні один з найкращих науково-дослідницьких соціологічних центрів і центрів підготовки фахівців з соціології у Німеччині), лекції, наукові дискусії, видавничі справи в університетах Варшави, Вільнюса, Києва, Москви, Праги, Тель-Авіву, Яссів.

У цьому контексті я хотів би звернути увагу на важливий, з моєї точки зору, момент і поширену практику науково-освітніх просторів європейських й американських країн: викладачі, дослідники, зазвичай, "не прив'язують себе ланцюгами" до одного місця навечно. Я, спілкуючись з великою кількістю університетської еліти (у різних ситуаціях – під час стажування в американських та європейських науково-дослідницьких центрах, читаючи лекції у західних університетах, під час дружніх зустрічей), ніколи не чув, щоби професори вихвалялися тим, що вони весь час свого трудового життя провели у стінах одного і того ж навчального закладу. У нас це предмет гордості. Вважаю, що така практика із "совєтських" часів. Вона аж ніяк не стимулює інтелектуальний ріст актора, оскільки створює закритий простір наукового спілкування. Маю на увазі, передусім, постійне спілкування з колегами під час офіційних (засідань кафедр, внутрішніх конференцій, обговорення дисертацій) і неофіційних – дискусій з того чи того питання, що виникають спонтанно, поза запланованими графіками. До цього можна долучити і видання кожним навчальним закладом (а часто-густо і їх структурними підрозділами) так званих фахових видань, матеріали котрих відомі надто обмеженому колу фахівців і, практично (через цитування, поняттєво-термінологічний апарат, через представлення персоналій та їх теоретичного доробку), не репрезентують зарубіжну наукову атмосферу, у якій часто формуються ідеї, творяться теорії, стимулюються справжні наукові дискусії. Вважаю, моє твердження не підлягає глибокій дискусії – аргументи віднайти дуже просто: виберіть з десятків (якщо ж бажаєте, то і більше) європейських або американських та українських журналів з соціальних наук і порівняйте їх за кількома параметрами, наприклад, склад редколегій, обсяг статей, цитування і манера обговорення проблеми. На одній обставині хотів би наголосити особливо: у світовій практиці, крім рудиментів на пострадянському просторі, немає випадків, коли одна особа (нехай і найгеніальніша у своїй чи суміжних галузях) очолювала

кілька науково-організаційних гremіумів (журналів, центрів, товариств, асоціацій тощо). Не буду заглиблюватися у дискусію, оскільки планую більш детально розглянути питання становлення фахівця-дослідника у спеціальній статті у контексті формування наукової атмосфери в українському науково-освітньому просторі, зокрема у царині соціальних наук.

Цікаві судження і думки, зокрема для порівняння поведінкових зразків студентства у нашій країні і у тій же Німеччині, знаходимо на сторінках 401-407. Наведу одну із оцінок таких нинішнього студентства, принаймні, з університету м. Констанц: “Я постійно відмічаю ерозію приватної сфери, коли, наприклад, на вступній лекції, або на поточних заняттях не лише п’ють з пляшок, ще й “присьорбуючи”, але й, не соромлячись, їдять, начебто кожна найменша потреба миттєво мусить бути задоволена. А де ж радість і насолода відкладеного задоволення потреб? Або ж на моєму шляху раптом артистично з’являється людина, яка йдучи (чи навіть їдучи на велосипеді), лівою рукою притискує “мобільку” до свого вуха, а правою знову і знову з’єднує рот з пляшкою, звичайно, якщо вона у цей момент не розмовляє. Що ж тоді із приватного життя не виноситься на публічний огляд?.. Не надто узагальнюючи, здається, що, спостерігаючи за поведінкою, доходиш висновку, що багатьом студентам цінності, особливо такі, як уважність і ввічливість, повністю невідомі. Не важливо, йдеться тут про еліту чи про середньостатистичне населення? Чи можна з неуважністю та неввічливістю перейти усе життя, якщо так, то як?” (с. 404). У цьому контексті очевидно доречними і зрозумілими видаються сюжети “Педагогічної конституції Європи”, пов’язані з необхідністю формування нового вчителя для нової Європи, у якому актуалізується вага виховних зусиль педагога не лише як системне роз’яснення значення людських цінностей для суспільного прогресу, але і використання інформаційно-знанцевих систем, які вибудовуються у процесі навчання чи то школяра, чи то студента, у вихованні поваги до цих цінностей й сприйняття їх як рушіїв того ж таки прогресу. Принагідно нагадаю, що авторами цієї конституції є професори Віктор Андрущенко (Україна), Альгірдас Гайжутіс (Литва), Морітц Гунцінгер (Німеччина); сама ж конституція була схвалена 24 травня 2013 року на Другому форумі Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина).

У книзі мемуарів Ерхарда Роя Віна є ще дві насичені цікавою інформацією частини, на які я хотів би звернути увагу читача і які спонукають до роздумів над долею свого народу та інших народів: одна відтворює науково-практичний бік його діяльності, інша присвячена суто практичним його активностям. У першому випадку я маю на увазі титанічну працю, пов’язану з дослідженням різноманітних епізодів нелегкої долі єврейського народу, вихідцем із якого є професор Він. Фахівці з етнонаціональних проблем вважають, що професор створив свою дуже помітну у Німеччині, Ізраїлі (та й у інших країнах) юдаїку, початки котрої сягають середини 1960-х років. Вінівська юдаїка має одну дуже важливу особливість: науковий аналіз постійно супроводжувався практичними діями, зокрема зустрічами з представниками єврейського народу у

різних країнах світу (Ізраїль, Німеччина, Польща, Сполучені Штати Америки, Україна, Швейцарія), активною участю у роботі Німецько-ізраїльського товариства (з 1974 року), прагненням відкрити невідомі сторінки історії євреїв, представленням громадськості епізоди із життя простих євреїв, надаючи їм моральну і матеріальну підтримку. Власне, вся діяльність професора Ерхарда Роя Віна у цьому сегменті пронизана любов’ю і турботою про долю свого народу у минулому і у майбутньому. Завважу, що його шлях до усвідомлення належним себе до єврейського народу був не простим і не миттєвим; зважте, у тогочасній Німеччині маніфестування своєї єврейськості не завжди сприймалося аж надто позитивно. Сьогоднішня ситуація, безумовно, виглядає значно елегантніше і питання про належність до будь-якої етнічної спільноти, зокрема і єврейської, не викликає здивування і у Німеччині докладається багато зусиль (на національному рівні, передусім, у законодавчому аспекті; на регіональному й локальному рівнях) до того, щоби усі вони почувалися комфортно. Про цей бік свого життя професор Він написав так: “Мій довгий шлях... до єврейства пов’язаний з ранніми імпульсами, з одного боку з релігійною сферою, коли я з глибоким захопленням, наскільки це було можливим, намагався дійти до найстаріших і найглибших шарів вірогідності вірування, з іншого боку – з історико-політичною сферою, як також з врахуванням німецьких злочинів переслідування й знищення євреїв, з врахуванням боротьби за виживання нової єврейської держави Ізраїль, а також не в останню чергу з врахуванням нинішнього єврейського життя у Німеччині і Швейцарії” (с. 454).

Ведучи мову про практичні активності професора Віна, я пригадав його слова, котрі він промовив на презентації книги своїх мемуарів в університеті міста Констанц (лютий 2013 р.). Відповідаючи на питання про те, який найважливіший його здобуток у житті, професор сказав: “Я знайшов те, що шукав – спілкування з людьми”. І я додав би: прагнення робити добро людям й вибудовувати мости дружби між ними. Діапазон цієї діяльності відтворений у мемуарах досить таки об’ємно (с. 287-387). Це я пов’язую саме з тією обставиною, що професор Ерхард Він самовіданно працював на цій ниві й доклав багато зусиль до розбудови стосунків між людьми у різних країнах світу. Він був ініціатором встановлення офіційних партнерських відносин університету міста Констанц з низкою зарубіжних університетів. Серед них, зокрема, університет Тель-Авіву, університет у м. Ясси (Кишинів), університет Карла у Празі, численні наукові і дружні контакти з професурою, студентами, аспірантами у Варшавському та Краківському університетах (Польща), університетах Вільнюса, у Плехановському інституті та Гуманітарному університеті у Москві тощо. Особливі сторінки присвячені партнерству з університетами Києва та спілкування з інтелектуалами в Україні (с. 334-378). За ініціативи Роя Віна у 1987 році були встановлені зв’язки з тодішнім Інститутом народного господарства (нині Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана), у 1992 році – з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. З того часу до сьогоднішнього дня німецький професор

74 рази з різноманітних нагод відвідував Україну. Ці зв'язки, до речі, були насиченими і не обмежувалися протокольними зустрічами, проведенням часу у приємних компаніях з похвальними тостами і промовами на адресу один одного. Вони – це десятки лекцій перед студентами партнерських університетів, спільні дослідження, публікація праць, інтенсивні обміни великими молодіжними мистецькими колективами і, головне, можливості для сотень українських студентів, аспірантів, молодих викладачів і дослідників стажуватися і навчатися в університеті м. Констанц. Після мого перебування з Київського національного університету імені Тараса Шевченка до Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у (2007 р.) професор Ерхард Рой Він кілька разів відвідав і наш університет, де за його ініціативи була здійснена низка цікавих акцій, зокрема прочитані лекції студентам соціологам, дискусії з викладачами тодішнього Інституту соціології, психології та управління (нині Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій), креативна презентація перекладів німецькою мовою творів Івана Франка “Тягнучись до світла – “Мойсей” та інша вибрана юдаїка”. Остання, на мій погляд, була унікальною: у ній взяла участь доцент Надія Медведковська, перекладачка творів геніального українського мислителя, зокрема вона завершила переклад “Мойсея”, розпочатий самим Іваном Франком. До речі, свого часу Н. Медведковська викладала німецьку мову у Драгоманівському університеті.

Зворушливою сторінкою практичних справ професора Віна стала його гуманітарна допомога дітям, зокрема українським. Легендарними, принаймні, для сирітського будинку у Городні (Чернігівська область) стали “конвої гуманітарної допомоги”. До речі, з українського боку найбільшим активістом виявився тодішній довголітній проректор Київського національного університету імені Вадима Гетьмана професор Анатолій Смыслов. Для переконаного комуніста, котрий, як зазначає професор Він, з певною підозрою ставився до ініціатив західного світу, нелегкою справою було забезпечувати успіх перших кроків партнерства свого університету й, зокрема, “конвойської” акції (с. 334-341). Однак, до його честі, він гідно до кінця своїх днів вправлявся з цією благородною місією. Історія “конвоїв” починається з 1991 року. Перший такий “конвой” підтримав мер міста Констанц, міський осередок Червоного Хреста. Головним ж акторами його підготовки стали студенти університету – саме вони, ініціюючи різного роду акції, збирали кошти для дітей-сиріт у Городні. Згадана акція – це не просто одна із форм матеріальної допомоги, її значення охоплює більш широке поле життєвого простору її акторів. Передусім, я звертаю увагу на два моменти: 1) завдяки участі студентів у таких акціях відбувається їх соціалізація. До речі, у них поряд з німецькими студентами участь брали і українські студенти, які на той час навчалися в університеті м. Констанц. До того ж, поряд з ними були і викладачі; 2) у процесі реалізації “конвоїв” відбувалася активна взаємодія професора Віна з великою кількістю українців від чиновників до простих громадян та дітей: їх завжди супроводжувала міліція, підтримка була з боку місцевого чиновництва, активне спілкування з працівниками сирітського будин-

ку і місцевими мешканцями. Така взаємодія – чи не найефективніший елемент порозуміння і взаємної поваги представників різних народів, носіїв різних культур.

Оглядаючи насичене різноманітними інтенсивними активностями життя відомого соціолога, громадського діяча, прекрасної, комфортної людини професора Ерхарда Віна, дивуєшся, скількома епізодами, яким величезним масивом інформації, якими глибокими й переконливими знаннями, скількома гарними справами усіяний його життєвий шлях. І задаєш собі питання: чи може усім цим опанувати людина, нехай і надто обдарована, надто розумна і надзвичайно працьовита? Відповідь на це питання я знайшов на 409 сторінці мемуарів: хто багато працює, у того й багато часу. Так поступав німецький професор соціології, Почесний доктор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Почесний доктор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Почесний професор університету імені Александру Іоана Кузи (Ясси, Румунія), мій ґрунтовний колега і товариш професор Ерхард Він. Тому і зумів зробити купу гарних справ за свої 77 років і, сподіваюся, чимало ще їх попереду.

Evtukh V. B., corresponding member of NAN of Ukraine, doctor of historical sciences, professor, National pedagogical university, the name of M. P. Dragomanova (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Life, gap-filling experience and persuasions: Erhard Roy Vin in science and public life

Евтух В. Б., член-корреспондент НАН України, доктор исторических наук, профессор, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Жизнь, наполненная опытом и убеждениями: Эрхард Рой Вин в науке и общественной жизни

* * *

УДК323.37(477)“17–18”

Дегтярьов С. І.
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, Сумський державний університет (Україна, Суми), starsergo@bigmir.net

СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО ЧИНОВНИЦТВА ДО ПОРУШЕНЬ І ЗЛОВЖИВАНЬ У ЇХНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Вивчається проблема службових порушень та зловживань, що були надзвичайно розповсюдженим явищем у бюрократичному середовищі Російської імперії у кінці XVIII – першій половині XIX ст. Нездатність і небажання уряду вести боротьбу з правопорушеннями у лавах бюрократії протягом багатьох десятиліть призводило фактично до своєрідної “консервації” негативного образу чиновника. У пропонованій статті висвітлено погляди представників чиновництва вищого, середнього й нижчого рівнів на вказану проблему; висвітлено спроби боротьби уряду з цими негативними явищами. Зокрема урядовці усвідомлювали, що боротися з негативними проявами у бюрократичному середовищі необхідно. Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. у цьому напрямку було здійснено низку заходів, які часто виявлялися не ефективними і навіть носили декларативний характер. Чиновники часто сприймали свої посади та надані їм права як засіб для отримання особистої вигоди, тому й зловживання у їхньому середовищі були непоодинокими.

Ключові слова: бюрократія, чиновник, правопорушення, зловживання, Російська імперія.

З кінця XVIII ст. адміністративно-управлінська система, створена у Російській імперії реформами Катерини II, розповсюдила свою дію і на українські землі, повністю замінивши собою місцеві національні управлінські практики. Особи, які обіймали посади в колишніх

владних чи управлінських установах, були змушені інтегруватися до російського бюрократичного апарату, начебто повністю розчинившись в імперській чиновницькій масі. Інститут державної служби, що утворився у цей період, міцно увійшов у життя українського суспільства з усіма притаманними йому позитивними й негативними рисами. Він пережив не тільки імперію, але й Радянський Союз, зумівши пристосуватися до командно-адміністративної системи. Нині, зазнавши незначних змін, цей інститут продовжує функціонувати на теренах багатьох пострадянських держав, у тому числі і в Україні.

Сучасна система державної служби ще з імперських часів успадкувала велику кількість вад, які практично не зазнали змін за останні понад 200 років. Тому при вивченні історії бюрократичного апарату Російської імперії або чиновництва України цього ж періоду слід детально дослідити ті негативні явища, що мали місце у чиновницькому середовищі, виявити їхні причини, чітко усвідомити, як сприймалися такі прояви суспільством чи окремими його представниками, зокрема самими чиновниками (як найвищого рівня, так і службовцями вищої і середньої ланки). Це дасть змогу позитивно вплинути на розвиток вітчизняної державної служби на сучасному етапі.

Говорячи про російську бюрократію та порівнюючи її із західною, російський дослідник В. Гессен вказував на те, що вона є позасуспільною і у неї відсутнє почуття законності. Саме з цього й випливали неповага до особистості, хабарництво, насильницькі адміністративні методи, характерні для чиновництва періоду Російської імперії.

Питання порушень у чиновницькому середовищі у своїх роботах торкалися багато дослідників. Вони майже одноголосно вказували, що населення всієї імперії страждало від лихоїмства, хабарництва осіб, які обіймали ті чи інші посади в апараті місцевого управління, що підривало авторитет влади. Зокрема В. Гольцев, посилаючись на князя Щербатова, критикував період правління Катерини II, говорячи, що при ній “чины все продажны, должности не достойнейшим стали даваться, но кто более за них заплатит, а и те, платя, на народе взятками стали сие вымещать” [4, с. 64–65]. Про чиновників земських судів писав Є. Анучин, що “порядочные бежали оттуда при первой возможности. Оставшиеся пополняли недостатки скудного жалованья поборами с кого только можно было” [1, с. 116].

Торкаючись проблеми “злочину та покарання” у бюрократичному середовищі Російської імперії, деякі дослідники інколи приділяли увагу й питанню сприйняття чиновника-порушника сучасниками. Особливо слід відмітити роботи О. Градовського, М. Лазаревського, О. Морякової, Л. Писарькової, Ю. Тота, В. Молчанова, М. Бармака та ін. [2; 3; 5; 11; 13; 14; 17; 20].

Порушення та зловживання у системі державного управління у кінці XVIII – першій половині XIX ст. були явищем розповсюдженим. Приховати їх було не можливо, а ефективних засобів боротьби з ними уряд не мав.

Спектр порушень, яких міг припуститися чиновник був досить широким. Деякі з них скоювалися несвідомо (проступки, пов’язані з необережністю чи неправиль-

ним веденням документації і т.п.), але низка порушень здійснювалася свідомо, з певною метою (хабарництво, лихоїмство, підrobка документів тощо). Це, безперечно, впливало на якість усієї бюрократичної системи досліджуваного періоду, а також викликало відповідну реакцію з боку населення, уряду чи окремих представників суспільства. Службові порушення у державних установах стали явищем настільки розповсюдженим, що вплинули на формування певного морального обличчя середньостатистичного чиновника у Російській імперії.

Цивільний чиновник мав низький суспільний престиж. Навіть у російській культурі XVIII – першої половини XIX ст. так і не було створено образу неупередженого судді чи справедливого адміністратора – захисника пригнічених. У суспільній свідомості чиновник асоціювався з крютворством і хабарництвом [12, с. 26].

Про стан місцевого управління був добре обізнаний Олександр I, при чому не лише у період правління Павла I, але й Катерини II. Часто цитується його лист до В. П. Кочубея від 10 травня 1796 р., де тоді ще майбутній імператор критично характеризував систему державного управління, що сформувалася під час правління імператриці. “В наших делах, – відмічав він, – господствует неимоверный беспорядок; грабеж со всех сторон; все части управляются дурно; порядок, кажется, изгнан отовсюду, и Империя, несмотря на то, стремится лишь к расширению своих пределов. При таком ходе вещей возможно ли одному человеку управлять государством, а тем более исправлять укоренившиеся в нем злоупотребления, это выше сил не только человека, одаренного, подобно мне, обыкновенными способностями, но даже и гения” [25, с. 150]. Обговорюючи проекти адміністративних реформ, Олександр I мав намір “преобразовать безобразное здание государственного управления”. Він хотів, щоб у практиці посадових осіб не залишалося місця лихоїмству та хабарництву [9, с. 16]. У 1802 р. на рівні Сенату навіть порушувалося питання про контроль законодавчої бази щодо виконання цих проявів і пропонувалося висловити ідеї, реалізація яких дозволила б боротися з ними [16, с. 172].

Пізніше, у 1826 р. уряд, занепокоєний зловживаннями чиновників, створив при Загальному Зібранні Санкт-Петербурзьких Департаментів Сенату особливий комітет для розробки законів, спрямованих на ліквідацію лихоїмства та лиходавства. Цей орган повинен був вивчити причини існування корупції та запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми. Але рекомендації, надані цим комітетом, на практиці так і не були реалізовані. Зазначений орган ніяк не впливав на місцеві судові чи інші установи та їхніх чиновників [6, с. 52].

Високий рівень чиновницьких порушень і зловживань визнавали й багато інших сановників імперії. Так, українець за походженням Д. Трошинський у записці про міністерства писав, що міністри, незважаючи на дуже широкі повноваження, самі знаходяться у залежності від своїх підлеглих, а особливо у другорядних справах вони “суть только слепые орудия своих чиновников всякого звания, которые все пользуются

равною привилегией обманывать их, не подвергаясь никакому законному взысканию” [18].

Слобідсько–Український губернський предводитель дворянства Д. Хорват (1793–1799) у своєму зверненні до дворянства, скаржився на тяганину та хабарництво у судових установах. І це не було особливістю лише Харківського намісництва. Це явище було характерним для всієї Російської імперії.

Пізніше генерал–ад’ютант Кутузов у своїй доповідній записці Миколі І у 1841 р. зазначав, що значним недоліком адміністративного устрою в імперії є велика кількість чиновників, які бажають лише особистого збагачення, “а от сего нет правды в суде, нет истины в делах” [9, с. 92]. В умовах “бесправия, взяточничества и бессудия”, як характеризував теж миколаївську епоху сенатор О. Казначеев, контроль за діяльністю чиновників існував здебільшого на папері. На практиці кожен службовець, особливо з дрібних, діяв безконтрольно [17, с. 148]. Інший сенатор, О. Пешуров у своєму рапорті вказував, що якби усі поліцейські порушення і беззаконня розглядалися суворо, то дуже небагатьом чиновникам цього відомства вдалося б уникнути покарання. Але він же сам погоджувався з тим фактом, що існуючих службовців поліції замінити на більш надійних осіб “при теперешних способах” неможливо [20, с. 82].

Подібних характеристик стану бюрократичного апарату досліджуваного періоду з боку сучасників, які до того ж обіймали високі державні посади, можна знайти багато. Але при цьому, незважаючи на велику кількість порушень у чиновницькому середовищі, вони практично не відображені в офіційних документах, зокрема у звітах III відділення, міністерських чи губернаторських. У 1847 р. генерал–лейтенант Муравйов (пізніше – міністр державного майна) зазначав, що “злоупотребления и лихоимство чиновников, которыми наполняются наши присутственные места и образуется наше новое дворянство, не считаются еще постыдными, а потому теперь одно старательное наблюдение и в некоторой степени страх наказания может обуздывать их” [1, с. 133].

Фактично уряд своєю пасивністю (чи скоріше псевдоактивністю) сам сприяв масовим беззаконням, що відбувалися у місцевому управлінні. Факти хабарництва, розкрадань, беззаконь рідко знаходять відображення також у матеріалах сенаторських ревізій [14, с. 37]. Річ у тім, що самі високопосадовці часто не зовсім адекватно сприймали факти чиновницьких порушень, інколи навіть виправдовуючи їх. Наприклад, один з найбільш тяжких та розповсюджених у чиновницькому середовищі злочинів – лихоїмство, міг трактуватися по–різному, оскільки чіткого визначення цього поняття не було. Як наслідок, покарання за нього чиновники часто уникали, змінюючи сутність свого протиправного вчинку. З цього приводу граф Мордвинов (обіймав низку високих державних посад, у тому числі й міністерські) писав, що “крайняя явится несправедливость, если подвержены будут равному наказанию, как тот, кто получил награду из признательности за дело, правильно решенное, так и тот, кто правду продал на суде” [8, с. 115]. Таким чином, він протиставляв два тяжких службових злочини, зводячи лихоїмство до рівня подяки за виконану чиновником роботу. Взагалі і

лихоїмство, і хабарництво так глибоко вкорінилися у бюрократичну й суспільну системи на всіх рівнях, що багато хто з сучасників сприймали їх як необхідну складову відносин між населенням і чиновництвом.

Окрім того, саме ж вище керівництво часто не звертало уваги або навіть прикривало службові порушення, скоєні їхніми підлеглими. Здебільшого це робилося з метою зберегти “честь мудира” свого відомства або тому, що часто представники середнього чиновництва були ставлениками саме цього керівництва. Такий стан речей певною мірою ілюструє ситуація, що склалася у 1834 р. у поліцейському середовищі Уманського повіту Київської губернії. Наприкінці цього року справником до Уманського земського суду було призначено титулярного радника І. Сир’яні, який з перших днів своєї служби став упереджено ставитися до своїх підлеглих (зокрема до засідателя цього суду Тарнавського), ображав їх. Не орієнтуючись у правилах справочинства, він, за словами Тарнавського, навіть прості резолюції писав під диктовку секретаря, а серйозні справи, передані до суду, вирішувалися канцелярськими служителями зі значними порушеннями (навіть свідки по справах не викликалися). Засідатель Тарнавський поскаржився на поведінку та порушення І. Сир’яні губернському керівництву. Останнє прийняло у даній ситуації досить “оригінальне” рішення. Навіть не перевіряючи правдивість слів Тарнавського, йому було зауважено, що скарга не підкріплена доказами і надійшла з порушенням субординації. Земському справнику І. Сир’яні взагалі було вказано, що він повинен попереджати спроби таких донесень від своїх підлеглих, оскільки “губернському начальству, коєму по обширности других занятий весьма не приятно замечать, что Тарнавский побужден к доносу действиями самого исправника” [22, арк. 13в–23в, 63в–7]. На вказані службові порушення, скоєні справником, губернське керівництво фактично відмовилося звертати увагу. І подібні ситуації були непоодинокими.

Ще один приклад стосується періоду управління правобережними українськими губерніями генерал–губернатором Д. Бібіковим, який згодом став міністром внутрішніх справ. Навіть найближчі до нього посадовці брали хабарі у величезних розмірах. Зокрема керівник канцелярії генерал–губернатора Н. Писарев обкладав щорічною даниною навіть губернаторів. Цей чиновник у 1840 р. лише від польських дворян, які були причетні до справи Конарського, отримав 46 тис. руб., а у 1847 р. у зв’язку із введенням інвентарів від волинських поміщиків – 35 тис. руб. При цьому про ці злочини було відомо навіть самому Миколі І, але жодних заходів щодо злочинного чиновника застосовано не було [7, с. 36].

Навіть намагаючись боротися з негативними явищами у бюрократичному середовищі, уряд часто міг нашкодити на спротив з боку самих чиновників або й навіть населення (в усякому разі певної його частини). Так, уряд не завжди був задоволений діяльністю предводителів дворянства та їхнім місцем у адміністративно–бюрократичній системі. Коло їхніх обов’язків було настільки широким, що пунктуальне виконання їх усіх повністю виключалося [10, с. 44–45]. Предводителі при цьому припускалися багатьох порушень. Значний авторитет предводителів дворянства і майже цілковита їх неконтрольованість з боку інших

установ (у тому числі вищих) дозволяли їм вдаватися також до свідомих зловживань. У 1850 р. дворянин А. Л. доповів губернатору, що лохвицький предводитель дворянства Гамалія, заступаючи на цю посаду ще у 1835 р. отримав “10 тыс. от своего предшественника и удержал эту сумму в глубоком молчании”. Даремно й говорити, що предводитель не зазнав жодного покарання – його захистило лохвицьке дворянство, взявши на себе 10 тис. руб. “как знак истинной благодарности и уважения”. Окрім того, дворянин А. Л., який доповів про зловживання, за постановою дворянського зібрання був позбавлений права участі у виборах [15, с. 111].

Взагалі чиновники, особливо провінційні, не були слухняними виконавцями волі вищого керівництва, вони користувалися певною самостійністю та фактично необмеженими правами [14, с. 38]. Чиновництво володіло навіть засобами для боротьби з постановами і законами вищих органів. Це робилося за допомогою канцелярської тяганини, що могла надовго відкласти виконання закону.

Посадовці часто були пов'язані круговою порукою. У деяких містах нижчі чиновники були зобов'язані під загрозою адміністративних стягнень, звільнення чи суду, сплачувати певну суму коштів на користь чиновників вищих установ, яким вони підпорядковувалися [21]. Подібні факти були непоодинокими і відображені у багатьох спогадах того часу та архівних матеріалах. Зокрема чиновник з особливих доручень підполковник І. Любомирський наприкінці 1847 – на початку 1848 рр., оглядаючи Брацлавський повіт, у своєму звіті зазначав, що Брацлавський повітовий стряпчий Белицький разом із засідателем місцевого земського суду Монастирським хотіли взяти собі за правило, щоб кожен становий пристав сплачував їм за кожну третину року по 50 руб. сріблом [24, арк. 39зв–40]. Часто така “данина” на користь керівництва сприймалася підлеглими як життєва необхідність, оскільки була запорукою їхньої кар'єри або ж просто дозволяла не втратити місце служби. З іншого боку, ці чиновники потім намагалися компенсувати втрачені кошти, як правило, за рахунок своїх підлеглих (якщо такі були) або за допомогою тих же хабарів. Як наслідок, хабарництво й казнокрадство з позиції чиновницької моралі були звичайним явищем і навіть не завжди засуджувалися у суспільстві. У грудні 1782 р. глухівський адвокат І. Бахтін, який представляв у суді інтереси А. Сулими у кількох справах, сам радив останньому, щоб той для максимально успішного вирішення справи “преградил мздовоздаянием трудные и неприятные могущие быть пути”. При цьому він навіть вказував конкретні суми коштів, якими слід “віддячити” чиновників, від яких залежали результати у справах. Так, чотирьом чиновникам генерального суду та колеги (ймовірно засідателям) рекомендувалося подарувати 200 руб.; секретарю суду – 100 руб. (при цьому секретар характеризувався адвокатом як розумний, чесний і справедливий); ще чотирьом чиновникам – 200 руб.; прокурору – 100 руб. Усі зазначені І. Бахтіним службовці мали досить високі табельні або старшинські чини: колезькі асесори, надвірні радники, бунчукові товариші тощо. Вказані гроші слід було переслати адвокату, який повинен був вирішити “смотря по усердию судящих... кому сколько поднестъ” [19, с. 129–131].

З другої третини XIX ст. порушення і зловживання у середовищі цивільних службовців часто знаходять відображення у звітах чиновників з особливих доручень. При цьому такі чиновники давали оцінку кожному службовцю індивідуально. Наприклад, у 1839 р. діяльність поліцейських установ та їхніх службовців по Київській, Волинській та Подільській губерніях перевіряв чиновник з особливих доручень ротмістр Стогов. Його увагу привернули 17 поліцейських чиновників, про яких він і залишив відповідні характеристики. Так, частний пристав м. Кременець Павлович був зухвалим і гордовитим, полюбляв хабарі й викликав ненависть до себе з боку місцевого населення. Секретар повітового суду Ковальський також характеризувався як хабарник і майстер закручувати справи так, щоб отримати з цього особисту вигоду. Але про секретаря земського суду Чеховського вказувалося, що він здібний, добре орієнтується у справах, але хоче мати з усього користь для себе. Має велику родину. Таким чином, не зважаючи на чіткість характеристик, за останньою оцінкою Стогова бачимо, що і йому притаманні “подвійні стандарти” – корисливість секретаря суду для нього виправдовується його здібностями і наявністю великої родини [23, арк. 26–27].

Наприкінці 1847 – на початку 1848 рр. чиновник з особливих доручень колезький радник Львов перевіряв чиновників Подільської губернії. Засідателя Летичівського повітового суду Зварського він охарактеризував як чиновника здібного, але не зовсім безпристрасного і некорисливого. Знову бачимо приклад упередженого ставлення до чиновника–порушника з боку представника влади [24, арк. 204зв, 215–216]. І такі ситуації у досліджуваній нами період були, на жаль, нормою.

Чиновники з особливих доручень багато доповідали своєму керівництву про службові порушення та зловживання інших службовців. Але, як правило, це не мало ніяких наслідків для порушників. Так, про Літинського повітового суддю Подільської губернії Павловського згадуваний колезький радник Львов зазначав, що той “не их дельцов, но не забывает о себе, ..., что будто бы он, когда к нему обращались с просьбою по делу, то прежде всего предлагает просителю вопрос: а пецики будут? (пецами называют в здешнем крае полуимпералы)”. А в цілому про чиновників Літинського повіту Львов вказував, що їхня поведінка як у місцевих поміщиків, так і у всіх жителів викликає сильні обурення і нарікання, скрізь на них скаржилися, наводилося багато прикладів хабарництва та вимагання грошей (навіть наводилися розміри хабарів, що були досить високими – 300 руб., 1000 руб. тощо) [24, арк. 204зв, 215–216].

Штаб-офіцер корпусу жандармів у Полтавській губернії, починаючи з 1 січня 1847 р. до 1 липня 1848 р., кожні півроку доповідав про хабарництво голови палати цивільного суду Терещенка. Але це також не мало жодних наслідків [7, с. 51].

Таким чином, спектр правопорушень, що могли бути скоєні і скоювалися чиновниками під час виконання ними службових обов'язків, був досить широким. Найбільш розповсюдженими з них були непрофесійне виконання покладених функцій і хабарництво. При цьому вони зачіпали безпосередньо інтереси суспіль-

ства, не залежно від соціальної чи професійної приналежності його членів.

Уряд в особах імператорів та близьких до них саванників усвідомлював, що боротися з негативними явищами у бюрократичному середовищі необхідно. Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. у цьому напрямку було здійснено низку заходів, які частіше виявлялися не ефективними і навіть носили чисто декларативний характер. Певною мірою це пов'язано з тим, що не всі вищі державні посадовці повністю усвідомлювали ту негативну роль, яку відігравали порушення у бюрократичному апараті; шкоду, що завдавалася при цьому державним і суспільним інтересам. Часто вони були відірвані від реальності життя – більшість з них були представниками старої заможної аристократії, що заважало об'єктивно оцінювати такі “дрібниці”, як порушення на місцевому рівні державного апарату. До того ж багато хто з високопосадовців (міністрів, губернаторів тощо) самі використовували недосконалість бюрократичної системи імперії для отримання особистої матеріальної вигоди, з якою у досліджуваній період був тісно пов'язаний і особистий авторитет людини. Тому, визнаючи масовість порушень і беззаконь у середовищі чиновників, імперські урядовці не могли та часто й не бажали ефективно боротися з цими явищами. Самі ж ці прояви стали настільки розповсюдженими, що навіть рядові чиновники та службовці середнього рівня сприймали їх як необхідну складову життя. Це створювало своєрідне замкнене коло – велика кількість службових порушень вела до сприйняття їх як життєвої норми, а останнє впливало на ще більше зростання кількості порушень.

Протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. бюрократична система Російської імперії розповсюдилася та глибоко вкорінилася по всій території цієї багатонаціональної держави. Усі національні території (у тому числі й українські землі) управлялися за єдиним принципом, залишивши у минулому особливості, притаманні місцевим управлінським практикам. Кожен регіон імперії тепер отримав єдину бюрократичну систему з одними й тими самими позитивними та негативними рисами, характерними для неї. Це сприяло тому, що і у суспільстві, і безпосередньо у бюрократичному середовищі, незалежно від національної приналежності їхніх членів, сформувалися схожі погляди на образ чиновників, однакове ставлення до порушень, що ними скоювалися.

Список використаних джерел

1. Анучин Е. Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени / Е. Анучин. – СПб.: Типография Министерства Внутренних Дел, 1872. – 238 с.
2. Бармак М. В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль: АСТОН, 2006. – 288 с.
3. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль: АСТОН, 2007. – 512 с.
4. Гольцев В. А. Законодательство и нравы в России XVIII века / В. А. Гольцев. – Изд. 2-е. – СПб.: Типография А. Якобсона Насл., 1896. – 164+XXXII с.
5. Градовский А. Д. Существо государственных должностей и учение о службе гражданской / А. Д. Градовский // Собрание сочинений А. Д. Градовского. – Т. 8. Начала русского государст-

венного права. – Часть II. Органы управления. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1903. – С. 1–185.

6. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг. Историко-правовое исследование. – М.: Издательство “Наука”, 1983. – 149 с.
7. Зайончковский П. А. Губернская администрация накануне Крымской войны / П. А. Зайончковский // Вопросы истории. – 1975. – № 9. – С. 33–51.
8. Значение лихоимства // Архив графов Мордвиновых / предисл. и прим. В. А. Бильбасова. – СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1903. – Т. 8. – С. 114–118.
9. Катаев И. М. Дореформенная бюрократия по запискам, мемуарам и литературе / И. М. Катаев. – СПб.: Книгоиздательство типо-литографии “Энергия”, б/г. – 180 с.
10. Корелин А. П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян / А. П. Корелин // История СССР. – 1978. – № 3. – С. 31–48.
11. Лазаревский Н. Бюрократия и общество / Н. Лазаревский // Право. – 1905. – № 4. – 30 января. – С. 205–214.
12. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1996. – 399 с.
13. Молчанов В. Б. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов / Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – 113 с.
14. Морякова О. В. Местное управление в России во второй четверти XIX в. (по материалам сенаторских ревизий) / О. В. Морякова // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 1994. – № 6. – С. 28–38.
15. Павловский И. Фр. К истории полтавского дворянства 1802–1902 г. Очерки по архивным данным / И. Фр. Павловский. – Полтава: Электрич. типо-литогр. Торгового Дома И. Фришберг и С. Зорохович, 1906. – Вып. 1. – 277+XLI с.
16. Парусов А. И. К истории местного управления в России первой четверти XIX столетия / А. И. Парусов // Ученые записки Горьковского государственного университета. – Серия историко-филологическая. – 1964. – Вып. 72. – С. 155–226.
17. Писарькова Л. Ф. Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века / Л. Ф. Писарькова // Человек. – 1995. – № 4. – С. 147–158.
18. Соловьев Я. В. Бюрократический аппарат Министерства финансов в пореформенную эпоху / Я. В. Соловьев // Вопросы истории. – 2006. – № 7. – С. 9–25.
19. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII в. – К.: Типография К. Н. Милевского, 1884. – 316 с.
20. Тот Ю. В. Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке: дисс. ... докт. истор. наук: 07.00.02 / Ю. В. Тот. – СПб., 2003. – 490 с.
21. Унковский А. М. Новые основания судопроизводства / А. М. Унковский // Современник. – 1863. – Т. I. – С. 403–404.
22. Центральний державний історичний архів України у м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 1946 – Дело по рапорту председателя Уманского земского суда о перепоручении земским исправником Сирьяни своих обязанностей канцелярским служащим, вымогательстве уманских жителей лошадей для своих личных нужд, нанесении оскорбления заседателю Тарнавскому и др. 1835 г. – 7 арк.
23. Там само. – Оп. 789а. – Спр. 177 – О секретных поручениях, делаемых чиновником, командиремым по делам службы в разные места. 1839 г. – 109 арк.
24. Там само. – Оп. 797. – Спр. 61. – Дело о поручении чиновникам особых поручений отправляться в Киевскую, Подольскую и Волынскую губернии для разузнания по разным предметам. 1847–1848 гг. – 345 арк.
25. Шильдер Н. К. Александр I / Н. К. Шильдер // Русский биографический словарь. – СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1896. – Т. 1. – 892 с.

References

1. Anuchin E. Istoricheskiy obzor razvitiya administrativno-politseyskikh uchrezhdeniy v Rossii, s Uchrezhdeniya o guberniyakh 1775 g. do poslednego vremeni / E. Anuchin. – SPb.: Tipografiya Ministerstva Vnutrennikh Del, 1872. – 238 s.
2. Barmak M. V. Derzhavna sluzhba v Rosijs'kij imperiyi: pravovi osnovy' formuvannya ta funkcionuvannya korpusu cyvil'ny'x sluzhbovciv (XVIII – persha polovy'na XIX st.). – Ternopil': ASTON, 2006. – 288 s.

3. Barmak M. V. Formuvannya vladny'x insty'tucij Rosijs'koyi imperiyi na Pravoberezhnii Ukraini (kinecz' XVIII – persha polovy'na XIX st.). – Ternopil' : ASTON, 2007. – 512 s.

4. Gol'tsev V. A. Zakonodatel'stvo i nrayy v Rossii XVIII veka / V. A. Gol'tsev. Izd. 2-e. – SPb. : Tipografiya A. Yakobsona Nasl., 1896. – 164+XXXII s.

5. Gradovskiy A. D. Sushchestvo gosudarstvennykh dolzhnostey i uchenie o sluzhbe grazhdanskoj / A. D. Gradovskiy // Sobranie sochineniy A. D. Gradovskogo. – T. 8. Nachala russkogo gosudarstvennogo prava. – Chast' II. Organy upravleniya. – SPb. : Tipografiya M. M. Stasyulevicha, 1903. – S. 1–185.

6. Efremova N. N. Ministerstvo yustitsii Rossiyskoy imperii 1802–1917 gg. Istoriko-pravovoe issledovanie. – M. : Izdatel'stvo "Nauka", 1983. – 149 s.

7. Zayonchkovskiy P. A. Gubernskaya administratsiya nakanune Krymskoy voyny / P. A. Zayonchkovskiy // Voprosy istorii. – 1975. – № 9. – S. 33–51.

8. Znachenie likhoimstva // Arkhiv grafov Mordvinovykh / Predisl. i prim. V. A. Bil'basova. – SPb. : Tipografiya I. N. Skorokhodova, 1903. – T. 8. – S. 114–118.

9. Kataev I. M. Doreformennaya byurokratiya po zapiskam, me-muaram i literature / I. M. Kataev. – SPb. : Knigoizdatel'stvo tipolito-grafii "Energiya", b/g. – 180 s.

10. Korelin A. P. Institut predvoditeley dvoryanstva. O sotsial'nom i politicheskom polozenii dvoryan / A. P. Korelin // Istoriya SSSR. – 1978. – № 3. – S. 31–48.

11. Lazarevskiy N. Byurokratiya i obshchestvo / N. Lazarevskiy // Pravo. – 1905. – № 4. – 30 yanvara. – S. 205–214.

12. Lotman Yu. M. Besedy o russkoy kul'ture: Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII – nachalo XIX veka) / Yu. M. Lotman. – SPb. : Iskustvo–SPb, 1996. – 399 s.

13. Molchanov V. B. Zhy'tyevy'j riven' chy'novny'kiv pravooxorony'x ustanov v Ukraini u XIX – na pochatku XX st. / V. B. Molchanov / Insty'tut istoriyi Ukrainy' NAN Ukrainy'. – K., 2007. – 113 s.

14. Moryakova O. V. Mestnoe upravlenie v Rossii vo vtoroy chetverti XIX v. (po materialam senatorskikh reviziy) / O. V. Moryakova // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Seriya 8. Istoriya. – 1994. – № 6. – S. 28–38.

15. Pavlovskiy I. Fr. K istorii poltavskogo dvoryanstva 1802–1902 g. Ocherki po arkhivnym dannym / I. Fr. Pavlovskiy. – Poltava : Elektrich. tipo-litogr. Torgovogo Doma I. Frishberg i S. Zorokhovich, 1906. – Vyp. 1. – 277+XLI s.

16. Parusov A. I. K istorii mestnogo upravleniya v Rossii pervoy chetverti XIX stoletiya / A. I. Parusov // Uchenye zapiski Gor'kovskogo gosudarstvennogo universiteta. – Seriya istoriko-filologicheskaya. – 1964. – Vyp. 72. – S. 155–226.

17. Pizar'kova L. F. Rossiyskiy chinovnik na sluzhbe v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka / L. F. Pizar'kova // Chelovek. – 1995. – № 4. – S. 147–158.

18. Solov'ev Ya. V. Byurokraticheskij apparat Ministerstva finansov v poreformennuyu epokhu / Ya. V. Solov'ev // Voprosy istorii. – 2006. – № 7. – S. 9–25.

19. Sulimovskiy arkhiv. Famil'nye bumagi Sulim, Skorup i Voytsekhovichey XVII–XVIII v. – K. : Tipografiya K. N. Milevskogo, 1884. – 316 s.

20. Tot Yu. V. Reforma uezdnoy politicii v pravitel'stvennoy politike Rossii v XIX veke: diss. ... dokt. istor. nauk: 07.00.02 / Yu. V. Tot. – SPb., 2003. – 490 s.

21. Unkovskiy A. M. Novye osnovaniya sudoproizvodstva / A. M. Unkovskiy // Sovremennik. – 1863. – T. I. – S. 403–404.

22. Central'ny'j derzhavny'j isty'chny'j arxiv Ukrainy' u m. Ky'viv. – F. 442. – Op. 1. – Spr. 1946 – Delo po raportu zasedatelya Umanskogo zemskogo suda o pereporuchenii zemskim ispravnikom Sir'yani svoikh obyazannostey kantselyarskim sluzhashchim, vymogatel'stve umanskikh zhitel'ey loshadey dlya svoikh lichnykh nuzhd, nanesenii oskorblenii zasedatelyu Tarnavskomu i dr. 1835 g. – 7 ark.

23. Tam samo. – Op. 789a. – Spr. 177 – O sekretnykh porucheniakh, delaemykh chinovnikom, komandiruemykh po delam sluzhby v raznye mesta. 1839 g. – 109 ark.

24. Tam samo. – Op. 797. – Spr. 61 – Delo o poruchenii chinovnikam osobykh porucheniy otpravlyat'sya v Kievskuyu, Podol'skuyu i Volynskuyu gubernii dlya razuznaniya po raznym predmetam. 1847–1848 gg. – 345 ark.

25. Shil'der N. K. Aleksandr I / N. K. Shil'der // Russkiy biograficheskij slovar'. – SPb. : Tipografiya I. N. Skorokhodova, 1896. – T. 1. – 892 s.

Degtyarev S. I., PhD (History), Associate Professor, Sumy State University, Department of History (Ukraine, Sumy), starsego@bigmir.net
Attitude of Ukrainian and Russian officials to violations and abuses in their environment (the end of XVIII – first half of the nineteenth century)

We study the problem of service violations and abuses, which were very common in the bureaucratic structures of the Russian Empire in the end of XVIII – first half XIX centuries. The inability and unwillingness of the government to combat crime in the ranks of the bureaucracy for many decades has actually led to a kind of "conservation" of a negative image of an official. In the paper the views of representatives of the officials of the upper, middle and lower levels on this issue; shows the attempts of the government's fight with these negative phenomena. In particular, the government recognized the need to combat the negative manifestations in a bureaucratic environment. During the end of XVIII – first half XIX centuries in this direction was conducted a number of activities, which often turned out to be not effective or had a declarative nature. Officials often took their positions and his rights as a way to obtain personal gain, and so abuse in their environment were distributed.

Keywords: officials, the bureaucracy, offense, abuse, the Russian Empire.

Дегтярев С. И., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории, Сумской государственной университет (Украина, Сумы), starsego@bigmir.net

Отношение представителей украинского и российского чиновничества к нарушениям и злоупотреблениям в их среде (конец XVIII – первая половина XIX вв.)

Изучается проблема служебных нарушений злоупотреблений, которые были чрезвычайно распространенным явлением бюрократической среде Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX вв. Неспособность и нежелание правительства вести борьбу с правонарушениями в рядах бюрократии в течение многих десятилетий приводило фактически к своеобразной "консервации" негативного образа чиновника. В предлагаемой статье освещены взгляды представителей чиновничества высшего, среднего и низшего уровней на указанную проблему; показаны попытки борьбы правительства с этими негативными явлениями. В частности в правительстве осознавали, что бороться с негативными проявлениями в бюрократической среде необходимо. В течение конца XVIII – первой половины XIX вв. в этом направлении было проведено ряд мероприятий, которые часто оказывались не эффективными и даже имели декларативный характер. Чиновники часто воспринимали свои должности и данные им права как способ для получения личной выгоды, поэтому и злоупотребления в их среде были распространены.

Ключевые слова: бюрократия, чиновник, правонарушения, злоупотребления, Российская империя.

* * *

УДК 94(477)“10/11”:327

Половинська В. В.
магістр історії, аспірантка Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), sfitizir@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ДАВНЬОРУСЬКО–СКАНДИНАВСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КОНТАКТІВ В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ДУХОВНИМИ ЦІННОСТЯМИ МІЖ СХОДОМ І ПІВНІЧЧО

Зроблено спробу схарактеризувати літературно-фольклорні зв'язки між Руссю і Скандинавією. Зауважено, що саги через свою літературно-художню специфіку далеко не в усьому можуть служити достовірним джерелом для вивчення історії русько-скандинавських культурних відносин. Відзначено спірність питання щодо "віс радості" норвезького конунга Харальда Суворого та питання про так звані варязькі усні перекази у складі "Повісті минулих літ". Підсумовано, що для літературно-фольклорних зв'язків між Руссю і Скандинавією не була характерна особлива інтенсивність, до того ж вони ослабли з плином часу, як показує "Слово о полку Ігоревім". Своєрідним винятком могла бути Гіда Харальдсдоттір Есексська, дружина Володимира Мономаха, за посередництва якої руський князь, імовірно, познайомився з ранньосередньовічною пам'яткою "Fäder Larcsvidas (Батьківські повчання)".

Ключові слова: Давня Русь, Скандинавія, літературно-фольклорні зв'язки, скальди, саги, літописи, усні перекази, "Слово о полку Ігоревім", Харальд Хард-рада, Гіда Харальдсдоттір Есексська.

Скандинави зіграли свою роль у формуванні русько-го дружинного озброєння, посприяли розвитку на Русі прикладного мистецтва [1], виступили і як культурні посередники між Давньою Руссю та іншими країнами, наприклад Візантією й Англією [2, с. 176–355]. Деякі дослідники вважають гідними довіри вказівки саг на "енергію і самостійність" [3] давньоруських княгинь

Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"

варязького походження, що були при княжих дворах “найбільш дійсними провідниками іноземного культурного впливу” [4, с. 20]. Однак, пам’ятаючи стереотипне сагове зображення дружин–скандинавок руських князів [6], слід з обережністю давати оцінку їх діяльності на Русі. Але докази М. П. Алексєєва щодо примітної ролі дружини Володимира Мономаха Гіди Харальдсдоттір (GyðiHaraldsdóttir) в історії давньоруської освіти видаються досить переконливими [5].

Метою даного дослідження автор визначає різнобічний розгляд русько–скандинавських літературно–фольклорних зв’язків XI–XII століть.

Саги через свою літературно–художню специфіку далеко не в усьому можуть служити достовірним джерелом для вивчення історії русько–скандинавських культурних відносин – на відміну від скальдичної поезії. Скальди відігравали велику роль при війську Олафа Трюгвасона [7], який, за свідченнями ісландських саг, провів кілька років при дворі конунга Вальдамара (князя Володимира Святославича). При дворі ж Ярослава Мудрого бували знамениті норвезькі скальди Харальд Сміливий і Сігват, улюблений пісняр Олафа Харальдссона. Харальд Суворий, котрий сватався до доньки князя Єлизавети Ярославни (Еллісів), також був й одним з пізніх норвезьких скальдів. Р. М. Самарін вказує, що “пісня Харальда про Ярославу – характерний приклад любовної лірики скальдів” [7], але, на думку Т. Н. Джаксон, “такого роду “любовна лірика” для творчості північних скальдів надто не типова” [8]. Що ж до адресата згаданих “віс радості”, то в них ім’я Єлизавети не назване [9, с. 58]. За іронічним зауваженням Д. М. Шарипкіна [10], складена Харальдом пісня пригодилася йому в багатьох “Гардах” для залицяння за численними дівчатами [9, с. 71]. Зокрема, саги згадують “дівчицю Марію”, однак В. Г. Васильєвський зауважує, що вона була не візантійською принцесою, а літньою матір’ю імператора Михаїла V [2, с. 176–377, 280].

Ще спірнішим є питання про так звані варязькі усні перекази у складі “Повісті минулих літ” [11, с. 158–160; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. Частина дослідників вважала, що всі розповіді, героями яких є варязькі князі на Русі, – варязькі за своїм походженням [19; 20]. Решта вчених, розсудивши, “якщо переказ... говорить про варягів, то це ще не означає, що тільки ці останні були середовищем, у якому він склався” [9, с. 162], віднесла “варязькі оповіді” у складі найдавнішого літопису до творів споконвічно руського дружинного фольклору [21; 22]. Висувалися компромісні гіпотези, згідно з якими “варязькі” перекази, хоча і занесені на Русь скандинавами, за своїм походженням є греко– та східно–античними [23]. Однак роль культуртрегерів варягам загалом не була властива [9, с. 29], оскільки вони прямували до Візантії і на Русь аж ніяк не для збирання та літературної обробки фольклорного й етнографічного матеріалу. До того ж грецькі і близькосхідні перекази могли занестися на Русь не варягами, а самими греками або слов’янами [10]. Також допускалося, що “варязькі” розповіді в “Повісті минулих літ” і схожі на них романтичні епізоди в сагах створені незалежно один від одного, але з орієнтацією на загальні літературно–історичні джерела [24, с. 109–112], які до нас не дійшли, і відновлюються за допомогою “вищої критики тексту” (так звані хронікати) [25, с. 26]. Найпереконливішою

мені видається гіпотеза І. П. Шаскольського, згідно з якою “поява однотипних сюжетів ставала наслідком однакового рівня суспільного розвитку або була відображенням усною народною творчістю історичних подій, причому скандинавські саги активно відгукувалися на руські події” [26]. Щодо ж використання варязьких переказів у найдавнішому руському літописі – дослідник зазначає, що ґрунтовний текстологічний аналіз, а також порівняння текстів не підтверджують цієї думки А. Стендер–Петерсена [19; 27, р. 89; 28, с. 60–68; 9, с. 195–236].

Також видається хибним не піддавати жодному сумніву те, що літературно–фольклорні зв’язки між Руссю і Скандинавією завжди були такими ж інтенсивними, як торгові та військово–політичні. Як слушно зауважує Д. М. Шарипкін, варягів на Русі було чимало, однак дещо пізніше вона піддалася навалі куди численніших, ніж варязькі дружини, монголо–татарських полчищ, а про багатство русько–татарських літературних відносин тієї пори говорити не доводиться [29, с. 12]. І справа, певне, не лише в тому, що руси з культурного боку стояли на вищому щаблі – історія знає скільки загодно випадків, коли “варвари” досить сильно культурно впливали на цивілізованішу націю. Очевидно, з певного часу мав місце свідомий опір скандинавському впливу. На запитання: чому сліди “стилю вікінгів” у мистецтві Русі кінця XII ст. “менш значні, ніж можна було очікувати?” [1, с. 235] – Є. А. Ридзевська відповідає так: “У міру загострення в клерикальних колах конфесійних суперечностей між східною і західною церквою, сам термін “варязький”, “варязька віра”, став пов’язуватись із католицизмом, з латинством, варяги більше не трактуються як фактор перенесення християнства з Греції” [30, с. 9]. Отже, у XII столітті культурний вплив скандинавів почав відкидатися руською стороною. Як мені видається, про це можна судити за визначним твором давньоруської літератури – “Словом о полку Ігоревім”.

Припущення, що “Слово” має щось спільне із сагами і поезією скальдів, не доведене і не спростоване, однак учені вказували на важливість цього питання [31, с. 371; 32, с. 14; 33, с. 109; 34; 35]. Для відповіді на нього необхідно з’ясувати, які традиції розвивав автор “Слова” в історії руської літератури як частини літератури всесвітньої і від яких традицій він відмовлявся. І тут на перший план виступає предтеча великого поета – віщий Боян. Література про нього величезна, але ті слова, якими він схарактеризований на початку поеми (“Боянь бо вѣщій, аще кому хотяше ꙗꙑснь творити, то растѣкашетьсямыслью по древу, сѣрымъвълкомъ по земли, шизымъорломъподъоблакъ”), ще не пояснені досить переконливо.

Пам’ятка була відкрита на початку XIX століття, в епоху літературного преромантизму. Природно, що “Слово” осмислювалося його першовідкривачами в дусі свого часу. За уявленнями романтиків, давній пісняр, будь то Гомер чи Оссіан, відрізнявся неприборканою фантазією, що не підкорялася ніяким естетичним нормам і канонам [36, с. 2; 37, с. 9]. Скандинавські скальди, що реально існували та були насправді давніми й притому придворними співцями, у таку умоглядну схему не вкладалися.

Як не дивно, подібні типово преромантичні уявлення про давньоруського співця Бояна пережили епоху романтизму і реалізму та – у деяких головних своїх рисах – дожили до наших днів (ці ж уявлення почасти послужили фундаментом, на якому будують свою аргументацію скептики) [38, с. 94]. Завершене вираження концепція про геніального і натхненного Бояна набула під пером Є. В. Барсова [39, с. 301, 303].

Ф. І. Буслаєв, як і більшість його сучасників, бачив у характеристиці Бояна “піднесення і розширення творчої фантазії”, наводячи паралелі з російських пісень [40, с. 394]. Однак ця подібність, на думку дослідника “Слова” Д. М. Шарипкіна [10], суто зовнішня: співаків, чия фантазія не підпорядковувалася б суворим естетичним нормам і була в піднебесі, історія літератури не знає.

Інші дослідники припускали, що характеристика Бояна – риторичний вступ, розроблений за прийомами класичної поезії й обов’язковий для будь-якого епічного поета візантійської школи. Боян “заміняє автору музу” [41, с. 62]. Олександр Веселовський писав: “Дружинні співаки забуті. Так забутий був наш Боян; стилю його “замислень” не розкрити під риторичною фразеологією автора “Слова о полку Ігоревім”” [42, с. 321]. На думку М. Халанського, весь вступ змальовує, як Боян “розбігався мислю по гусях, по струнах, надумував слова пісні та мелодію і беручи перші акорди (як чинять теперішні бандуристи)” [43, с. 216–217]. Дійсно, один із смислових пластів вступу – це Боянова гра на якомусь музичному інструменті, позначеному розгорнутим багаточленним метафоричним перифразом, основотвірний елемент якого (“дерево”) досить поширений як образна основа багатьох давньопівнічних кенінгів [44, с. 30]. Д. М. Шарипкін задається питанням, чому ж автор “Слова” такий противник натхненної гри на музичних інструментах, і доходить висновку, що, очевидно, зачин у “Слові” має й інший сенс: суперечка з Бояном – не застиглий риторичний прийом, а проголошення нового естетичного кредо. Так думав А. С. Пушкін: “...невідомий творець “Слова о полку Ігоревім” не забув оголосити на початку своєї поеми, що він буде співати по-своєму, по-новому” [45, с. 149]. У XX ст. цю думку науково обґрунтували Д. С. Ліхачов [46, с. 30; 47, с. 59, 117–118] і Г. Н. Поспелов [48].

Шарипкін доводить, що піснетворчість Бояна із стадіально-типологічного боку перебуває в спорідненості з поезією скальдів і що про це можна судити з тексту “Слова”; похвальні пісні скальдів і Бояна являють собою стадію, проміжну між фольклором і літературою, коли виділяється саме поняття поезії, відбувається перехід “від співака до поета” (А. Н. Веселовський), “від панування безособової фольклорної творчості до усвідомленого особового авторства” [49, с. 144]. Текст “Слова” дає досліднику підставу вважати, що Боян був безпосередньо знайомий зі скандинавською скальдичною традицією, а може і вчився у варязьких скальдів. І хоча його похвальні пісні за формою повинні були відрізнятися від тих похвальних пісень (драп) скальдів конунгам, котрі до нас дійшли [50], вони, належачи до найконсервативнішого жанру [51, с. 101–102], не могли “страждати” на зайвий ліризм.

Важливо відзначити здогад Шарипкіна про те, що автор “Слова” міг бути знайомий з поезією скальдів і

безпосередньо, незалежно від Бояна, однак використання окремих, гіпотетично скальдичних, стилістичних прийомів вже не являють собою системи.

Отже, порівняно з піснетворчістю Бояна “Слово” – новий, вищий етап в історії літератури, породжений “інтенсивним зростанням народних основ руської культури” [47, с. 210].

Як бачимо, русько-скандинавські літературні зв’язки характеризувалися деяким паралелізмом і були взаємозбагачувальними до певного часу, проте загалом їх не варто вважати іділічними. Складний, діалектичний процес взаємного пізнання руського та скандинавського народів у даній сфері відбувався поволі й поступово.

Список використаних джерел

1. Грабар А. Н. Светское изобразительное искусство домонгольской Руси и “Слово о полку Игореве” / А. Н. Грабар // Труды Отдела древнерусской литературы / [АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); отв. ред. Я. С. Лурье; отв. секретарь редакции М. А. Салмина]. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – Т. XVIII. – С. 233–271.
2. Василевский В. Г. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI и XII веков / В. Г. Василевский // Труды В. Г. Василевского : в 4 т. – СПб.: Изд. Имп. Акад. Наук, 1908. – Т. 1. – С. 176–355.
3. Рыдзевская Е. А. О пережитках матриархата у скандинавов по данным древнесеверной литературы / Е. А. Рыдзевская // Сов.этнография. – 1937. – № 23. – С. 23.
4. Бицилли П. М. Западное влияние на Руси и начальная летопись / П. М. Бицилли. – Одесса: “Экономическая” тип., 1914. – 27 с.
5. Алексеев М. П. Англосаксонская параллель к “Поучению” Владимира Мономаха / М. П. Алексеев // Труды Отдела древнерусской литературы / [АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); отв. ред. Я. С. Лурье; отв. секретарь редакции М. А. Салмина]. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1935. – Т. II. – С. 39–80.
6. Мельникова Е. А. Балтийская политика Ярослава Мудрого / Е. А. Мельникова // Ярослав Мудрый и его эпоха. – М.: Индрик, 2008. – С. 123.
7. Самарин Р. М. Пoesия скальдов / Р. М. Самарин // История всемирной литературы. – М.: Наука, 1984. – Т. 2. – С. 486–490.
8. Джаксон Т. Н. Четыре норвежских конунга на Руси: из истории русско-норвежских политических отношений последней трети X – первой половины XI в. / Т. Н. Джаксон. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 192 с. – (Studiahistorica.Seriesminor).
9. Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв.: (материалы и исследования) / Е. А. Рыдзевская; [сост. и подгот. к изд. М. Б. Свердлов; отв. ред. И. П. Шаскольский; Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР]. – М.: Наука, 1978. – 238 с. – (Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования, 1978 г.).
10. Шарыпкин Д. М. Скандинавская литература в России / Д. М. Шарыпкин. – Л.: Наука, 1980. – 324 с.
11. Лихачев Д. Русские летописи / Д. Лихачев. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 499 с.
12. Лихачев Д. Устные летописи в составе “Повести временных лет” / Д. Лихачев // Историограф. зап. – 1945. – № 17. – С. 201–224.
13. Lichačev D. S. The Legend of the calling in of Varangians and political purposes in Russian chronicle-writing from the second half of the 11th to the beginning of the 12th century / D. S. Lichačev // Varangian problems 1970 = Varangian problems (Scando-Slavica. Suppl. 1). – Copenhagen: Munksgaard Publishers, 1970. – P. 165–185.
14. Соколов Б. М. Эпические сказания о женитьбе князя Владимира (Германо-русские отношения в области эпоса) / Б. М. Соколов // Учен. зап. Гос. Саратов. ун-та им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 1923. – Т. I. – Вып. 3: Словесно-историческое отделение педагогического факультета. – С. 69–122.
15. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах / А. А. Шахматов. – СПб.: Тип. М. А. Александрова, 1908. – 712 с.
16. Шахматов А. А. Повесть временных лет / А. А. Шахматов. – Петроград: издание Археологической комиссии, 1916. – Т. 1: Вводная часть. Текст. Примечания. – VIII, LXXX, 403 с.

17. Шахматов А. А. Сказание о призвании варягов / А. А. Шахматов // Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности Акад. наук. – СПб. : тип. Имп. Акад. наук, 1904. – Т. 9. – Кн. 4. – С. 284–365.
18. Иловыйский Д. И. Разыскания о начале Руси: вместо введения в русскую историю / Д. И. Иловыйский. – 1-е изд. – М. : Тип. Грачевая, 1876. – VIII, 466 с.
19. Stender-Petersen A. Die Varägersageals Quelledalstrussischen Chronik / A. Stender-Petersen. – Aarhus : Aarhus University Press, 1934. – 256 s.
20. Rożniecki S. Varægiskeminder i den russiskehelteedigtning / S. Rożniecki. – København : Pio, 1914. – 307 s.
21. Свердлов М. Б. От составителя / М. Б. Свердлов ; [отв. ред. И. П. Шаскольский] // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1978 г. – 1978. – С. 8–17.
22. Анохин Г. И. Вклад Е. А. Рязанцевой в советскую скандинавистику / Г. И. Анохин // Скандинавский сборник. – 1970. – Вып. XV. – С. 177–186.
23. Schück H. Byzanzoch Norden / H. Schück // Kulturhistoriskskizzen. – Stockholm, 1922. – S. 51–56.
24. Boer R. C. Überdie Ötvar-Odds saga / R. C. Boer. – Leiden : E. J. Brill, 1888. – 218 p.
25. Азбелев С. Н. Литературные памятники Киевской Руси / С. Н. Азбелев // Русская литература и фольклор (XI–XVIII вв.) : научное издание / С. Н. Азбелев, Л. А. Дмитриев, В. В. Митрофанова и др. ; [редкол. : В. Г. Базанов (отв. ред.) и др. ; АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом)]. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1970. – С. 20–35.
26. Свердлов М. Б., Шаскольский И. П. Культурные связи России и Швеции в IX–XVI вв. / М. Б. Свердлов, И. П. Шаскольский // Скандинавский сборник. – 1986. – Вып. XXX. – С. 113–123.
27. Arbman H. The Vikings / H. Arbman. – London : Thames&Hudson, 1961. – 212 p.
28. Шаскольский И. П. Норманская теория в современной буржуазной науке / И. П. Шаскольский. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 221 с.
29. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – Л. : Наука, 1979. – 372 с.
30. Рязанцева Е. А. Легенда о князе Владимире в саге об Олафе Тригвасоне / Е. А. Рязанцева // Труды Отдела древнерусской литературы / [АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом) ; отв. ред. Я. С. Лурье ; отв. секретарь редакции М. А. Салмина]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1935. – Т. II. – С. 5–20.
31. Гудзий И. К. Литература “Слова о полку Игореве” за последнее двадцатилетие 1894–1913 / И. К. Гудзий // Журн. М-ва нар. просв. – 1914. – № 2. – С. 353–387.
32. Орлов А. С. Слово о полку Игореве / А. С. Орлов. – М. : М. И. Фаддеев, 1923. – 56 с.
33. Ржиг В. Ф. “Мысленное древо” в “Слове о полку Игореве” / В. Ф. Ржиг // Сборник статей к сорокалетию ученой деятельности акад. А. С. Орлова. – Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1934. – С. 103–112.
34. Перетц В. “Слово” і західньо-європейський середньовічний епос / В. Перетц // Перетц В. Слово о полку Игоревім. – К. : У Києві, 1926. – С. 81–87.
35. Schlauch M. Scandinavian: Influence on the “Slovo”? / M. Schlauch // Russian epic studies. – Philadelphia : American Folklore Society, 1949. – P. 99–124.
36. Слово о полку Игореве / [под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. – М. – Л. : Изд. АН СССР, 1950. – 483 с.
37. Сочинения и переводы, издаваемые Российского Академиею. – СПб. : Тип. имп. Акад. наук, 1908. – Ч. 1. – Кн. 8. – 270 с.
38. Гудзий Н. К. По поводу ревизии подлинности “Слова о полку Игореве” / Н. К. Гудзий // Слово о полку Игореве – памятник XII века / [отв. ред. Д. С. Лихачев ; АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом)]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 79–130.
39. Барсов Е. В. Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси / в 3 тт. / Е. В. Барсов. – М. : Университетская типография (Катков и К°), 1887. – Т. 1. – 498 с.
40. Буслаев Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства: Т. 1–2 / Ф. И. Буслаев. – СПб. : Издание Д. Е. Кожанчикова: Типогр. товарищества “Общественная польза”, 1861. – Т. 1. [Русская народная поэзия]. – IV, 643 с.
41. Миллер Всеv. Взгляд на Слово о полку Игореве / Всеv. Миллер. – М. : Тип. Ф. Б. Миллера, 1877. – 260 с.
42. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский ; [ред., вступ. ст. и прим. В. М. Жирмунского]. – Л. : Гослитиздат, 1940. – 648 с.
43. Халанский М. Г. Южно-славянские сказания о Кралевице Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса: сравнит. наблюдения в обл. героич.эпоса южных славян и рус. народа: оттиск из “Рус. Филол. Вестн.” : в 2 т. / М. Г. Халанский. – Варшава : Тип. Варшавского учебного округа, 1893. – Т. 1. – 179 с.
44. Адрианова-Перетц В. П. Слово о полку Игореве и Задонщина / В. П. Адрианова-Перетц. – Л. : Слово, 1962. – 217 с.
45. Пушкин А. С. Песнь о полку Игореве / А. С. Пушкин // Полн. собр. соч., 1837–1937 : в 16 т. / А. С. Пушкин ; [ред. комитет: М. Горький и др.]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – Т. 12. – С. 149.
46. Лихачев Д. С. Исторический и политический кругозор автора “Слова о полку Игореве” / Д. С. Лихачев // Слово о полку Игореве / [под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – С. 5–52.
47. Лихачев Д. С. Слово о полку Игореве : ист.-лит. очерк / Д. С. Лихачев ; [отв. ред. В. П. Адрианова-Перетц]. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 164 с. – (Науч.-попул. сер.) (2-е изд., доп. – 1955).
48. Поспелов Г. Н. К вопросу о стиле и жанре творчества Бояна вещего / Г. Н. Поспелов // Докл. и сообщ. филол. фак. Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова. – 1947. – Вып. 2. – С. 42–45.
49. Стеблин-Каменский М. И. О некоторых особенностях стиля древнеисландских скальдов / М. И. Стеблин-Каменский // Изв. АН СССР. Отд-ние лит.яз. – 1957. – Т. XVI. – Вып. 2. – С. 143–155.
50. Bode W. Die Kenningar in der angelsächsischen Dichtung: mit Ausblicken auf andere Literaturen: Diss. / Wilhelm Bode; Straßburg. – Darmstadt; Leipzig : E. Zernin, 1886. – 100 s.
51. Стеблин-Каменский М. И. Культура Исландии / М. И. Стеблин-Каменский. – Л. : Наука, 1967. – 172 с.

References

1. Grabar A. N. Svetskoe izobrazitel'noe iskusstvo domongol'skoj Rusi i “Slovo o polku Igoreve” / A. N. Grabar // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury / [AN SSSR. In-t rus. lit. (Pushkin. Dom); отв. ред. Ja. S. Lur'e; отв. sekretar' redakcii M. A. Salmina]. – М. ; Л. : Izd-vo AN SSSR, 1962. – T. XVIII. – S. 233–271.
2. Vasilevskij V. G. Varjago-russkaja i varjago-anglijskaja družina v Konstantinopole XI i XII vekov / V. G. Vasilevskij // Trudy V. G. Vasilevskogo : v 4 t. – Spb. : Izd. Imp. Akad. Nauk, 1908. – T. 1. – S. 176–355.
3. Rydzevskaja E. A. O perezhitkah matriarhata u skandinavov po dannym drevnesevernoj literatury / E. A. Rydzevskaja // Sov. jetnografija. – 1937. – № 23. – S. 23.
4. Bicilli P. M. Zapadnoe vlijanie na Rusi i nachal'naja letopis' / P. M. Bicilli. – Odessa : “Jekonomicheskaja” tip., 1914. – 27 s.
5. Alekseev M. P. Anglosaksonskaja paralel' k “Poucheniju” Vladimira Monomaha / M. P. Alekseev // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury / [AN SSSR. In-t rus. lit. (Pushkin. Dom); отв. ред. Ja. S. Lur'e; отв. sekretar' redakcii M. A. Salmina]. – М. ; Л. : Izd-vo AN SSSR, 1935. – T. II. – S. 39–80.
6. Mel'nikova E. A. Baltijskaja politika Jaroslava Mudrogo / E. A. Mel'nikova // Jaroslav Mudryj i ego jepoha. – М. : Indrik, 2008. – S. 123.
7. Samarin R. M. Pojezija skal'dov / R. M. Samarin // Istorija vseмирnoj literatury. – М. : Nauka, 1984. – T. 2. – S. 486–490.
8. Dzhakson T. N. Chetyre norvezhskih konunga na Rusi: iz istorii russko-norvezhskih politicheskikh otnoshenij poslednej treti X – pervoj poloviny XI v. / T. N. Dzhakson. – М. : Jazyki russkoj kul'tury, 2000. – 192 s. – (Studia historica. Series minor).
9. Rydzevskaja E. A. Drevnjaja Rus' i Skandinavija v IX–XIV vv.: (materialy i issledovaniya) / E. A. Rydzevskaja ; [sost. i podgot. k izd. M. B. Sverdlov; отв. ред. I. P. Shaskol'skij ; Akad. nauk SSSR, In-t istorii SSSR]. – М. : Nauka, 1978. – 238 s. – (Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR: materialy i issledovaniya, 1978 g.).
10. Sharypkin D. M. Skandinavskaja literatura v Rossii / D. M. Sharypkin. – L. : Nauka, 1980. – 324 s.
11. Lihachev D. Russkie letopisi / D. Lihachev. – М. ; Л. : Izd-vo AN SSSR, 1947. – 499 s.
12. Lihachev D. Ustnye letopisi v sostave “Povesti vremennyh let” / D. Lihachev // Istor. zap. – 1945. – № 17. – S. 201–224.
13. Lichačev D. S. The Legend of the calling in of Varangians and political purposes in Russian chronicle-writing from the second half of the 11th to the beginning of the 12th century / D. S. Lichačev // Varangian problems 1970 = Varangian problems (Scando-Slavica. Suppl. 1). – Copenhagen : Munksgaard Publishers, 1970. – P. 165–185.
14. Sokolov B. M. Jepicheskie skazaniya o zhenit'be knjazja Vla-

dimira (Germano-russkie otnoshenija v oblasti jeposa) / B. M. Sokolov // Uchen. zap. Gos. Sarat. un-ta im. N. G. Chernyshevskogo. – Saratov, 1923. – T. I. – Vyp. 3: Slovesno-istoricheskoe otdelenie pedagogicheskogo fakul'teta. – S. 69–122.

15. Shahmatov A. A. Razyskanija o drevnejshih russkikh letopisnyh svodah / A. A. Shahmatov. – SPb. : Tip. M. A. Aleksandrova, 1908. – 712 s.

16. Shahmatov A. A. Povest' vremennyh let / A. A. Shahmatov. – Petrograd: izdanie Arheograficheskoi komissii, 1916. – T. I: Vvodnaja chast'. Tekst. Primechanija. – VIII, LXXX, 403 s.

17. Shahmatov A. A. Skazanie o prizvanii varjagov / A. A. Shahmatov // Izv. Otd-nija rus. jaz. i slovesnosti Akad. nauk. – SPb. : tip. Imp. Akad. nauk, 1904. – T. 9. – Kn. 4. – S. 284–365.

18. Ilovajskij D. I. Razyskanija o nachale Rusi: vmesto vvedenija v russkiju istoriju / D. I. Ilovajskij. – 1-e izd. – M. : Tip. Gracheva i Ko, 1876. – VIII, 466 s.

19. Stender-Petersen A. Die Varægersage als Quelle der altrussischen Chronik / A. Stender-Petersen. – Aarhus : Aarhus University Press, 1934. – 256 s.

20. Rožniecki S. Varægiske minder i den russiske helteedigtning / S. Rožniecki. – København : Pio, 1914. – 307 s.

21. Sverdlov M. B. Ot sostavitelja / M. B. Sverdlov; [otv. red. I. P. Shaskol'skij] // Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija. 1978 g. – 1978. – S. 8–17.

22. Anohin G. I. Vklad E. A. Rydzevskoj v sovetskiju skandinavistiku / G. I. Anohin // Skandinavskij sbornik. – 1970. – Vyp. XV. – S. 177–186.

23. Schück H. Byzanz och Norden / H. Schück // Kulturhistoriska skizzen. – Stockholm, 1922. – S. 51–56.

24. Boer R. S. Über die Örvar-Odds saga / R. S. Boer. – Leiden : E. J. Brill, 1888. – 218 p.

25. Azbelev S. N. Literaturnye pamjatniki Kievskoj Rusi / S. N. Azbelev // Russkaja literatura i fol'klor (XI–XVIII vv.): nauchnoe izdanie / S. N. Azbelev, L. A. Dmitriev, V. V. Mitrofanov i dr.; [redkol.: V. G. Bazanov (otv. red.) i dr.; AN SSSR, In-t rus. lit. (Pushkinskij dom)]. – L. : Nauka, Leningr. otd-nie, 1970. – S. 20–35.

26. Sverdlov M. B., Shaskol'skij I. P. Kul'turnye svjazi Rossii i Shvecii v IX–XVI vv. / M. B. Sverdlov, I. P. Shaskol'skij // Skandinavskij sbornik. – 1986. – Vyp. XXX. – S. 113–123.

27. Arbman H. The Vikings / H. Arbman. – London : Thames & Hudson, 1961. – 212 p.

28. Shaskol'skij I. P. Normanskaja teorija v sovremennoj burzhuaznoj nauke / I. P. Shaskol'skij. – M.; L. : Nauka, 1965. – 221 s.

29. Lihachev D. S. Pojetika drevnerusskoj literatury / D. S. Lihachev. – L. : Nauka, 1979. – 372 s.

30. Rydzevskaja E. A. Legenda o knjaze Vladimire v sage ob Olafe Trjuggvasone / E. A. Rydzevskaja // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury / [AN SSSR, In-t rus. lit. (Pushkin. Dom); otv. red. Ja. S. Lur'e; otv. sekretar' redakcii M. A. Salmina]. – M.; L. : Izd-vo AN SSSR, 1935. – T. II. – S. 5–20.

31. Gudzij I. K. Literatura "Slova o polku Igoreve" za poslednee dvadcatiletie 1894–1913 / I. K. Gudzij // Zhurn. M-va nar. procv. – 1914. – № 2. – S. 353–387.

32. Orlov A. S. Slovo o polku Igoreve / A. S. Orlov. – M. : M. I. Faddeev, 1923. – 56 s.

33. Rzhiga V. F. "Myslennoe drevo" v "Slove o polku Igoreve" / V. F. Rzhiga // Sbornik statej k sorokaletiju uchenoj dejatel'nosti akad. A. S. Orlova. – L. : Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1934. – S. 103–112.

34. Peret' V. "Slovo" i zahidn'o-evropejs'kij seredin'ovichniy epos / V. Peret' // Peret' V. Slovo o polku Igorevim. – K. : U Kiiv, 1926. – S. 81–87.

35. Schlauch M. Scandinavian: Influence on the "Slovo"? / M. Schlauch // Russian epic studies. – Philadelphia : American Folklore Society, 1949. – P. 99–124.

36. Slovo o polku Igoreve / [Pod red. V. P. Adrianovoj-Peret'c]. – M. – L. : Izd. AN SSSR, 1950. – 483 s.

37. Sochinenija i perevody, izdavaemye Rossijskoju Akademiejju. – SPb. : Tip. imp. Akad. nauk, 1908. – Ch. I. – Kn. 8. – 270 s.

38. Gudzij N. K. Po povodu revizii podlinnosti "Slova o polku Igoreve" / N. K. Gudzij // Slovo o polku Igoreve – pamjatnik XII veka / [otv. red. D. S. Lihachev; AN SSSR, In-t rus. lit. (Pushkin. Dom)]. – M.; L. : Izd-vo AN SSSR, 1962. – S. 79–130.

39. Barsov E. V. Slovo o polku Igoreve kak hudozhestvennyj pamjatnik Kievskoj družinnoj Rusi : v 3 tt. / E. V. Barsov. – M. : Universitetskaja tipografija (Katkov i K°), 1887. – T. I. – 498 s.

40. Buslaev F. I. Istoricheskie ocherki russkoj narodnoj slovesnosti i iskusstva: T. 1–2 / F. I. Buslaev. – SPb. : Izdanie D. E. Kozhan-

chikova: Tipogr. tovarishhestva "Obshhestvennaja pol'za", 1861. – T. I. [Russkaja narodnaja poezija]. – IV, 643 s.

41. Miller Vse. Vzgljad na Slovo o polku Igoreve / Vse. Miller. – M. : Tip. F. B. Millera, 1877. – 260 s.

42. Veselovskij A. N. Istoricheskaja pojetika / A. N. Veselovskij; [red., vstup. st. i prim. V. M. Zhirmunskogo]. – L. : Goslitizdat, 1940. – 648 s.

43. Halanskij M. G. Juzhno-slavjanskije skazanija o Kralevice Marke v svjazi s proizvedenijami russkogo bylevogo jeposa: sravnit. nabljudenija v obl. geroich. jeposa juzhnyh slavjan i rus. naroda: ottisk iz "Rus. Filol. Vestn." : v 2 t. / M. G. Halanskij. – Varshava : Tip. Varshavskogo uchebnogo okruga, 1893. – T. I. – 179 s.

44. Adrianova-Peret'c V. P. Slovo o polku Igoreve i Zadonshhina / V. P. Adrianova-Peret'c. – L. : Slovo, 1962. – 217 s.

45. Pushkin A. S. Pesn' o polku Igoreve / A. S. Pushkin // Poln. sobr. soch., 1837–1937 : v 16 t. / A. S. Pushkin; [red. komitet: M. Gor'kij i dr.]. – M.; L. : Izd-vo AN SSSR, 1949. – T. 12. – S. 149.

46. Lihachev D. S. Istoricheskij i politicheskij krugozor avtora "Slova o polku Igoreve" / D. S. Lihachev // Slovo o polku Igoreve / [Pod red. V. P. Adrianovoj-Peret'c]. – M.; L. : Izd-vo AN SSSR, 1950. – S. 5–52.

47. Lihachev D. S. Slovo o polku Igoreve: ist.-lit. ocherk / D. S. Lihachev; [otv. red. V. P. Adrianova-Peret'c]. – M.; L. : Izd-vo AN SSSR, 1950. – 164 s. – (Nauch.-popul. ser.) (2-e izd., dop. – 1955).

48. Pospelov G. N. K voprosu o stile i zhanre tvorчества Bojana veshhego / G. N. Pospelov // Dokl. i soobshh. filol. fak. Mosk. gos. un-ta im. M. V. Lomonosova. – 1947. – Vyp. 2. – S. 42–45.

49. Steblin-Kamenskij M. I. O nekotoryh osobennostjah stilja drevneislavskikh skal'dov / M. I. Steblin-Kamenskij // Izv. AN SSSR. Otd-nie lit. i jaz. – 1957. – T. XVI. – Vyp. 2. – S. 143–155.

50. Bode W. Die Kenningar in der angelsächsischen Dichtung: mit Ausblicken auf andere Literaturen: Diss. / Wilhelm Bode; Straßburg. – Darmstadt; Leipzig : E. Zernin, 1886. – 100 s.

51. Steblin-Kamenskij M. I. Kul'tura Islandii / M. I. Steblin-Kamenskij. – L. : Nauka, 1967. – 172 s.

Polowinska V. V., M.A., postgraduate student, National Pedagogical M. P. Dragomanov University (Ukraine, Kiev), sftirizir@gmail.com

To the problem of Old Rus'-Scandinavian literary contacts in the context of the exchange of spiritual values between the East and the North

An attempt is made to describe the literary-folklore communication between Rus' and Scandinavia. It is noticed that the sagas through their literary and artistic specifics not in all can serve as a reliable source for studying the history of Rus'-Scandinavian cultural relations. The moot questions about the "visur of joy" by Norwegian king Harald Hardrada and so-called Varangian oral retellings in "The Primary Chronicle" are marked. The possibility of the acquaintance of Boyan and the author of "The Tale of Igor's Campaign" with the poetry of scalds is considered. The conclusion that the literary-folklore communication between Rus' and Scandinavia were not as intense as commercial and military-political ones plus they have weakened over time as shown by "The Tale of Igor's Campaign", is made. A kind of exception could be Gytha Haraldsdóttir of Wessex, the wife of Vladimir Monomakh, with the mediation of whom the Rus' prince, probably, met early medieval monument "Fäder-Larcsvidas (Father's precepts)".

Keywords: Old Rus', Scandinavia, literary and folklore communication, scalds, sagas, chronicles, oral retellings, "The Tale of Igor's Campaign", Harald Hardrada, Gytha Haraldsdóttir of Wessex.

Половинская В. В., магистр истории, аспирантка Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), sftirizir@gmail.com

К проблеме древнерусско-скандинавских литературных контактов в контексте обмена духовными ценностями между Востоком и Севером

Сделана попытка охарактеризовать литературно-фольклорные связи между Русью и Скандинавией. Замечено, что саги через свою литературно-художественную специфику далеко не во всем могут служить достоверным источником для изучения истории русско-скандинавских культурных отношений. Отмечена спорность вопроса о "висах радости" норвежского конунга Харальда Сурового и вопроса о так называемых варяжских устных пересказах в составе "Повести временных лет". Сделано вывод, что для литературно-фольклорных связей между Русью и Скандинавией не была характерна особая интенсивность, к тому же они ослабли с течением времени, как показывает "Слово о полку Игореве". Своеобразным исключением могла быть Гида Харальдсдоттир Эссекская, жена Владимира Мономаха, при посредничестве которой русский князь, вероятно, познакомился с раннесредневековым памятником "Fäder Larcsvidas (Отцовские поучения)".

Ключевые слова: Древняя Русь, Скандинавия, литературно-фольклорные связи, скальды, саги, летописи, устные пересказы, "Слово о полку Игореве", Харальд Хардрода, Гида Харальдсдоттир Эссекская.

* * *

УДК 930:378.4(477–25)“18”

Крижевський А. В.
аспірант, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), Antonio.Krv89@gmail.com

**АНТИКОЗНАВСТВО В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА
В 60–Х – 80–Х РОКАХ ХІХ СТ. В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ
ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТА ЗМІН НА ІСТОРИКО–ФІЛОЛОГІЧНОМУ
ФАКУЛЬТЕТІ**

Розглядається розвиток антикознавства в Імператорському Університеті Св. Володимира в контексті змін на історико–філологічному факультеті в 60–80-х роках ХІХ ст. Проаналізовано вплив Статуту 1863 року на викладацьку та наукову діяльність професорів університету. Підкреслено вкрай тяжке становище факультету на початку 60-х років, спричинене протистоянням факультетської спільноти з Радою університету. Встановлюються наслідки введення спеціалізації на історико–філологічному факультеті та створення трьох відділень: класичного, слов'яно–руського та історичного. Розглянуто декілька проектів їх створення, різницю між ними та ймовірний вплив на антикознавство.

Проаналізовано особливості викладання антикознавчого комплексу дисциплін після створення відділень на факультеті та розподілу між ними предметів. Приділено увагу діяльності професорів університету, полем наукових інтересів яких були різні проблеми античної історії. Також виокремлено і проаналізовано вектори викладання антикознавчого комплексу дисциплін.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, антикознавство, історико–філологічний факультет, статут 1863 року, історія античності.

Підвалини антикознавчої науки в Університеті Св. Володимира були закладені в початковий період його існування, але подальшому розвитку антикознавства перешкождала низка причин: обмеження доступу викладачів до передових ідей, недостатньо глибока підготовка спеціалістів з конкретних питань науки та громіздка структура факультету, що не відповідала вимогам часу. Свій відбиток на еволюцію антикознавства наклали поділ факультету на відділення, плутанина з розподілом предметів між ними, текучість кадрів. Тому для виокремлення особливостей розвитку антикознавства потрібно з'ясувати умови, що склалися на факультеті в розглядуваний період, простежити структурні зміни, окреслити групи предметів, що опановували майбутні фахівці з античної проблематики.

Варто зазначити, що цілісного наукового дослідження, присвяченого розвитку антикознавства в університеті Св. Володимира немає. Тематично близькими можна вважати загальні історії університетів, де коротко подається нарис історії факультетів та короткі біографічні відомості про професорів [1; 2]. Також варто відзначити узагальнюючі дослідження, присвячені впливу імперської політики на вищі навчальні заклади [3; 18]. Тому цю статтю можна вважати першою спробою окреслити специфіку розвитку антикознавства в Університеті Св. Володимира.

Ще на початку 60-х років розпочалося протистояння історико–філологічного факультету і Ради університету. Початок конфлікту поклато так звана “Справа Шульгіна” й небажання факультетської спільноти поновити на посаді екстраординарного професора по кафедрі всевітньої історії В. Я. Шульгіна [18, с. 143–144]. Згодом було відмовлено у продовженні служби після виступу років ще декільком професорам факультету.

Так, у 1866 році залишив кафедру всевітньої історії О. І. Ставровський, який, відчуваючи настрій членів Ради університету, вирішив не подавати навіть заявку

на продовження строку служби [18, с. 146]. В 1867 році під час балотування в Раді було відмовлено екстраординарному професору по кафедрі римської словесності і старожитностей А. К. Деллену (ще рік читав римську словесність по найму [12, арк. 13–13зв]) і доктору філософії, ординарному професору С. С. Гогоцькому. Подібна доля спіткала ординарного професора по кафедрі російської словесності А. І. Селіна і заслуженого ординарного професора грецької словесності І. Я. Нейкірха. Неприємності були і в доктора всевітньої історії В. А. Більбасова. Однак варто відзначити, що у зв'язку зі скрутною ситуацією з університетськими кадрами, Гогоцького, Селіна і Більбасова указом міністра освіти Толстого, після прийняття поправки до статуту університету, було повернуто на попередні посади в 1869 році [9, с. 146–147].

Таким чином історико–філологічний факультет в кінці 60-х років перебував у вкрай тяжкому стані. Посади на кафедрах грецької, римської словесності та старожитностей, всевітньої історії та ще декількох, передбачених статутом 1863 року, певний час були вакантними. Від потрясінь середини 60-х років факультет відходив дуже довго. Так, по Статуту 1863 року згідно зі штатним розписом, історико–філологічний факультет мід мати 8 ординарних професорів, 4 екстраординарних і 7 штатних доцентів. А станом на 1874 рік в штаті факультету було 3 ординарних професора, 1 екстраординарний і 8 доцентів [11, арк. 3].

Крім складної кадрової ситуації, свій відбиток на розвиток антикознавства наклав новий Статут 1863 року. Він складався з 12 розділів, що перераховували основні принципи, на яких базувалася діяльність російських університетів загалом та регламентувалися функції підрозділів, факультетів, викладацької та студентської спільноти.

Слід звернути увагу, передусім, на ті пункти Статуту, які мали безпосередній вплив на розвиток антикознавства. Це, зокрема, правила, за якими здійснювалось викладання та готувалися до наукових ступенів молоді вчені, ієрархія викладацьких посад, тощо. Так, розподіл предметів та порядок їх викладання, структура кафедр та самого факультету, обрання стипендіатів та заміщення викладацьких посад, відбір осіб для закордонних відряджень входили до повноважень Ради факультету з подальшим затвердженням вищими інстанціями.

Сьомий розділ Статуту регулював заміщення посад викладачів на факультеті. Вперше в Російській імперії, на основі досвіду німецьких університетів, було запроваджено посаду приват–доцента, який мід залучатися університетом до викладання предметів у будь–якому обсязі та мав змогу сам обирати курс, який читатиме [3, с. 13]. Звання доцента отримували після захисту дисертації ті, хто мав ступінь магістра, приват–доцента і кандидата [2, § 68]. Відтак за цим положенням на історико–філологічному факультеті розпочинали читати лекції відомі антикознавці: Михайло Драгоманов, Федір Міщенко, Юліан Кулаковський (всі вони були випускниками університету Св. Володимира).

Також свій відбиток на розвиток антикознавства наклали структурні зміни на факультеті. З прийняттям нового Статуту імператорських Російських університетів та з реалізацією його положень пов'язана чергова спроба реформувати структуру факультету

(проекти створення відділень розглядалися в 1842, 1849, 1856 роках). Статут передбачав створення відділень, які повинні були розвантажити студентів та сприяти їх глибшій спеціалізації по обраному напрямку. Однак відкриття відділень супроводжувалося боротьбою між факультетською спільнотою та Радою Університету.

Так, на основі §23 історико-філологічний факультет подав до Ради Університету новий проект поділу. Згідно з ним, пропонувалося поділити факультет на три відділення: класичне, слов'яно-руське та історичне, а предмети по кожному відділенню на головні та допоміжні [9, арк. 2–23в]. Проект був розглянутий в Раді університету й відправлений на доопрацювання. Зауваження торкалися розподілу предметів, мовної підготовки істориків (класичні мови були виключені з програм історичного відділення) та викладання філософії [9, арк. 3].

Історико-філологічний факультет переглянув свій проект і вніс уточнення по спірних питаннях. Перероблений варіант передбачав поділ на три відділення, а розподілу предметів на головні і неголовні вже не було. Згідно з ним, антична історія викладалася студентам історичного і класичного відділення, греку і латину слухали на всіх трьох відділеннях [9, арк. 14]. Крім того, до предметів відділення класичної філології було віднесено трактування і коментування римських і грецьких авторів, а також античні старожитності [4, арк. 133в]. Цей варіант був затверджений і відправлений в міністерство. Там була створена спеціальна комісія, яка розглядала подібні проекти всіх університетів імперії. За її дорученням загальні принципи поділу історико-філологічних факультетів були винесені на обговорення Рад в усіх університетах.

Після детального вивчення проблеми в листопаді 1864 року, були ухвалені загальні принципи. Так, комісія дійшла висновку, що створення відділень можливе тільки після заміщення всіх кафедр згідно з статутом 1863 року. Поділ предметів на головні й неголовні передано до компетенції Рад університетів. [4, арк. 223в–23; 5, с. 15].

Так як багато кафедр на факультеті були не заміщені професорами, а сам факультет знаходився в складних стосунках з Радою університету, то поділ був відстрочений. Відбувся він аж у 1867 році. Розподіл студентів між відділеннями проходив при вступі, однак в перші два роки предмети були спільні, а з п'ятого семестру розпочиналася спеціалізація. Варто відзначити, що факультету вдалося добитися поділу на дисциплін на головні та допоміжні. На прикладі антикознавства можна простежити і перші спроби впровадити глибоку спеціалізацію по обраному напрямку. На класичному відділенні головними предметами були грецька та римська словесність і їх складові: історія літератури, старожитності та мови, а допоміжними – історія стародавнього мистецтва та історія Греції і Риму. До головних предметів на відділенні історичних наук були включені всі розділи всесвітньої і російської історії, церковна історія та історія філософії, а до допоміжних – грецька і латинська мови та інші предмети [15, арк. 1013в–102].

Вже через два роки з'ясувалися недоліки запровадженої системи. В 1869 році на факультеті розглядалися декілька проектів, проте дійти згоди по

принциповим питанням не вдалося [15, арк. 104–1043в]. 70–ті ж роки пройшли під знаком боротьби факультетської спільноти за перегляд принципів поділу факультету на відділення та за новий розподіл предметів між цими відділеннями.

В 1872 року професору по кафедрі римської словесності і старожитностей В. І. Модестову було доручено розробити новий проект поділу [5]. Різниця між діючим варіантом і пропозиціями Модестова полягала в наступному: 1) розподіл студентів між відділеннями відбувався після четвертого семестру і складання півкурсів іспитів; 2) в якості допоміжних дисциплін на відділенні історичних наук вводилися грецькі, римські та слов'янські старожитності; 3) більш акцентована спеціалізація після вибору відділення.

Прикладом практичного втілення останнього пункту можна вважати набір дисциплін на класичному та історичному відділеннях. Так, після спільних перших чотирьох семестрів, де викладалися історія античної цивілізації, грека, латина та коментування античних авторів, студенти-класики на 3–му та 4–му курсах вивчали б історію, філософію та історію мистецтва лише античної доби. Студенти історичного слухали б розділи цих предметів (за виключенням історії) присвячені середньовіччю та новому часу [5, арк. 263в–27]. Також на класичному відділенні залишався акцент на грецьку і латинську словесність (коментування авторів, старожитності, історія словесності і літератури). Студенти ж історичного зосереджували увагу на всіх періодах всесвітньої і російської історії, а в якості допоміжних Модестов пропонував греко-римські старожитності. Стародавні мови виключилися із переліку предметів історичного відділення. Детально опанувати грецьку і латину майбутній історик повинен був за перші два роки в університеті.

Майже два роки проект Модестова обговорювався на факультеті. Каменем спотикання знову виступило питання розподілу предметів між відділеннями. Професура шукала ідеальний варіант, який би одночасно сприяв якісній спеціалізації і дозволяв би отримати всебічну підготовку. Після детального обговорення в проект Модестова було внесено певні зміни (вони торкалися педагогіки, церковної історії, історії філософії) [15, арк. 106–1073в].

Цей проект і вищезазначений розподіл антикознавчих дисциплін між відділеннями після обговорення на факультеті був направлений в травні 1874 році в Раду Університету, а звідти в міністерство. Після довготривалого розгляду і цілого ряду уточнень він став основою нового розподілу предметів на історико-філологічному факультеті і офіційно вступив в силу після затвердження міністром в березні 1879 року [15, арк. 132].

Однак зазначена структура викладання антикознавчого комплексу дисциплін на початку 80–х років в силу певних причин мала дещо інший вигляд. Внаслідок відсутності спеціаліста з античності на кафедрі всесвітньої історії (Фортинський і Лучицький займалися середньовіччям, а Драгоманова звільнено в 1875 році), греко-римській історії приділялося досить мало уваги.

Можна виділити декілька векторів викладання антикознавчого комплексу дисциплін: вивчення грецької і

латинської мови, коментування античних авторів різної складності, знайомства зі старожитностями та власне історією античності. Крім того, після заміщення кафедри теорії та історії мистецтв в 1875 році студенти знайомились із греко-римським суспільством також і з мистецького боку.

Із остаточним розподілом переметів між відділеннями було встановлено і фіксовану кількість годин для кожної дисципліни. Так, протягом перших двох років на грецьку і латинську мови виділялося по 5 годин на тиждень, на повний курс всесвітньої історії 6 годин на тиждень. Під час спеціалізації (3–4 курс) на латинську і грецьку словесність відводилося по вісім годин на тиждень на кожну дисципліну протягом кожного року навчання. Із них дві години на старожитності, дві – на історію літератур та 4 – на мову і тлумачення авторів, також по дві години на стародавню історію для студентів класичного та історичного відділень [15, арк. 104зв–106].

Також варто відзначити, що в кінці 70-х років починається впровадження спеціальних курсів на факультеті: морфологія грецького дієслова [16, арк. 46зв] (для бажаючих; доцент Аландський), форми грецького дієслова [17, арк. 6зв] (його ж; для класичного відділення) пояснення античної епіграфіки [17, арк. 6] (для студентів класичного відділення; професор Модестов), нарис історії латинської фонетики та морфології [17, арк. 6зв] (для класиків, доцент Цветаєв) та інші.

Також неможливо представити розвиток антикознавства без особистісного фактору. Викладання антикознавчого комплексу дисциплін відбувалося в межах трьох кафедр: грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей та всесвітньої історії. Але також в цей перелік варто додати і кафедру теорії та історії мистецтва, в межах якої читався курс по історії стародавнього мистецтва.

Після відставки в 1868 році заслуженого ординарного професора І. Я. Нейкірха та доцента К. Ф. Страшкевича кафедра грецької словесності була вакантна до початку 1870-х років. Протягом декількох років, з 1868 – по 1872 рік викладання кафедральних дисциплін було доручено доктору філософії М. Є. Сковрцову [6, арк. 3зв–4]. В 1872–74 роках за підтримки ординарного професора В. І. Модестова на кафедрі почали працювати Ф. Г. Міщенко [11, арк. 8] і П. І. Аландський [10, арк. 15]. Тому на початку 70-х років вдалося вирішити проблему заміщення кафедри грецької словесності і старожитностей.

Після відставки у 1867 році Олександра Карловича Деллена за вислугою років дисципліни по кафедрі Римської словесності один рік викладав доцент Страшкевич [14, арк. 6]. А уже із наступного, 1869, і по 1877 рік кафедру заміщав ординарний професор І. В. Модестов [1, с. 447–449]. Ним був підготовлений і виданий підручник по історії римської літератури. Також Модестов викладав в університеті римські старожитності, коментував авторів та проводив практичні заняття [6, арк. 6; 7, арк. 46зв]. В 1876–77 роках помічником Модестова був І. В. Цветаєв [1, с. 720]. В 1877 році і Модестов (переведений до Санкт-Петербурзької Духовної академії), і Цветаєв (запрошений на роботу в Московський університет) залишили університет, а кафедра стає вакантною. Спочатку вик-

ладання словесності було доручено позаштатному за-служеному ординарному професорові С. С. Гогоцькому [8, арк. 3]. Потім предмети поділили між доцентами Міщенком і Аландським. В жовтні 1878 року був оголошений конкурс на заміщення вакантної кафедри римської словесності. Достойної кандидатури не знайшлося, тому факультет запросив на посаду приват-доцента С. І. Беха, вчителя другої київської гімназії [1, с. 44]. Складна ситуація із кафедрою римської словесності спонукала тодішнього декана В. С. Іконникова виступити з проханням прив'язати кількість годин з класичних мов до особового складу факультету. Проте на цю пропозицію міністр освіти виступив з категоричним запереченням [15, арк. 132–132зв].

Після відходу Шульгіна на кафедрі всесвітньої історії до 1866 року продовжував працювати Ставровський. В 1864 році на посаду приват-доцентів взяли вихованців університету М. П. Драгоманова та В. Г. Авсієнка. Останній пропрацював два роки, тоді як Драгоманов захистив дисертацію [18, арк. 71зв–72зв] і викладав історії Греції, Риму та стародавнього Сходу (вперше в університеті) до 1875 року [18, арк. 75зв]. Після звільнення останнього курс стародавньої історії було поділено між Лучицьким, Фортинським і Аландським. Лучицький читав стародавній схід, Аландський – історію Греції, а Фортинський – історію Риму [4, арк. 1].

Таким чином, лібералізація сприяла проникненню передових ідей з-за кордону, залученню вчених до здобутків світової науки та прийняття нового прогресивного Статуту, що сприяв динамічному розвитку університетської науки. Створення відділень та розподіл факультетського комплексу дисциплін між ними поглибило спеціалізацію і підвищило рівень підготовки, відкривши, тим самим, шлях до формування нової генерації спеціалістів із античної історії. Однак варто відзначити, що в розглядуваний період простежуються і негативні тенденції, які не дозволяли в повній мірі використати потенціал, закладений Статутом 1863, на благо антикознавства. В першу чергу це складна ситуація з кадровим потенціалом. Довгий час вакантні профільні кафедри та висока текучість кадрів не сприяли стабільному розвитку антикознавства. Серйозної шкоди йому також завдало звільнення з університету М. П. Драгоманова, в наслідок чого античну історію викладали побіжно і оглядово.

Список використаних джерел

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета Св. Владимира (1834–1884) / под ред. В. С. Иконникова. – К., 1884.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского университета Св. Владимира / Михаил Владимирский-Буданов. – К., 1884. – Т. 1. – 674 с.
3. Волосникова Л. М. Университетский устав Российской империи 1863 года – режим академической свободы // История государства и права. – М. : “Юрист”, 2006. – № 5. – С. 13–16.
4. Высшее образование в России. Очерк истории до 1917 года / под ред. Г. Киселева. – М., 1995. – 352 с.
5. Докладные записки профессоров Модестова и Гогоцкого и доцентов Фортинского, Терновского и Мищенко о необходимости реформы преподавания предметов на факультете. – Государственный архив м. Киева (далі – ДАК). – Ф. 16. – Оп. 465/1. – Спр. 912. – 37 арк.
6. О перемещении доцента по кафедре философии Николая Сковрцова доцентом по кафедре Греческой словесности. – ДАК. –

Ф. 16. – Оп. 309. – Спр. 193. – 9 арк.

7. О поручении доцентам Лучицкому, Алландскому и Фортинскому чтения лекций по древней всеобщей истории для студентов историко-филологического факультета. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 315. – Спр. 122. – 2 арк.

8. О поручении чтения лекций по Латинскому языку г. профессору Гогоцкому. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 317. – Спр. 29. – 4 арк.

9. О разделении факультетов на отделения соединения и разделения кафедр и замене одних из них другими и о том, которые из предметов должны быть обязательными для студентов. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 302. – Спр. 222. – 109 арк.

10. Об определении г. Аландского на должность доцента по кафедре греческой словесности. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 61. – 19 арк.

11. Об определении г. Мищенко доцентом по кафедре греческой словесности. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 184. – 9 арк.

12. Об увольнении от службы профессоров Дяченка и Деллена; а также о поручении проф. Деллену преподавать Римскую словесность по найму. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 306. – Спр. 135. – 23 арк.

13. Общий устав Императорских Российских университетов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt.

14. Относительно поручения г. Страшкевичу чтения Греческой и Римской словесности. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 307. – Спр. 281. – 8 арк.

15. По вопросу о разделении историко-филологического факультета на отделения. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 145. – 147 арк.

16. Расписание и обозрение лекций на 1876–77 учебный год. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 315. – Спр. 57. – 85 арк.

17. Расписание и обозрение лекций на 1877–78 учебный год. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 316. – Спр. 86. – 75 арк.

18. Формулярные списки служащих университета. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465/2. – Спр. 4752.

19. Чесноков В. И. Правительственная политика и историческая наука России 60–70-х годов XIX века. Исследовательские очерки / В. И. Чесноков. – Воронеж: Издательство воронежского университета, 1989. – 208 с.

References

1. Biograficheskij slovar' professorov i prepodavatelej Imp. Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884) / Pod red. V. S. Ikonnikova. – K., 1884.

2. Vladimirskij–Budanov M. F. Istoriya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira / Mixail Vladimirskij–Budanov. – K., 1884. – T. 1. – 674 s.

3. Volosnikova L. M. Universitetskij ustav Rossijskoj imperii 1863 goda rezhim akademicheskij svobody // Istoriya gosudarstva i prava. – M.: "Yurist", 2006. – № 5. – S. 13–16.

4. Vysshее obrazovanie v Rossii. Ocherk istorii do 1917 goda / Pod red. G. Kiseleva. – M., 1995. – 352 s.

5. Dokladnye zapiski professorov Modestova i Gogockogo i docentov Fortinskogo, Ternovskogo i Mishhenko o neobходимosti reformy prepodavaniya predmetov na fakul'tete. – Derzhavnyy arkhiv m. Kyieva (dali – ДАК). – Ф. 16. – Оп. 465/1. – Спр. 912. – 37 арк.

6. О перемещении docenta по кафедре философии Nikolaya Skvortcova docentom по кафедре Grecheskoj slovesnostidali. – ДАК. Ф. 16. – Оп. 309. – Спр. 193. – 9 арк.

7. О поручении доцентам Luchickomu, Allandskomu i Fortinskому чтении лекций по древней всеобщей истории для студентов историко-филологического факультета. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 315. – Спр. 122. – 2 арк.

8. О поручении чтении лекций по Латинскому языку г. профессору Gogockomu. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 317. – Спр. 29. – 4 арк.

9. О разделении fakul'tetov na otdeleniya soedineniya i razdeleniya kafedr i zamene odnix iz nix drugimi i o tom, kotorye iz predmetov dolzhny byt' obyazatel'nymi dlya studentov. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 302. – Спр. 222. – 109 арк.

10. Об определении г. Alandskogo na dolzhnost' docenta po kafedre grecheskoj slovesnosti. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 61. – 19 арк.

11. Об определении г. Mishhenka docentom po kafedre grecheskoj slovesnosti. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 184. – 9 арк.

12. Об увол'нении от sluzhby professorov Dyachenka i Dellena; a takzhe o poruchenii prof. Dellenu prepodavat' Rimskuyu slovesnost' po najmu. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 306. – Спр. 135. – 23 арк.

13. Obshhij ustav Imperatorskix Rossijskix universitetov [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://lib.ru/TEXTBOOKS/ustaw_18.txt.

14. Otnositel'no porucheniya g. Strashkevichu chteniya Grecheskoj i Rimskoj slovesnosti. – ДАК. – Оп. 307. – Спр. 281. – 8 арк.

15. Po voprosu o razdelenii istoriko-filologicheskogo fakul'teta na otdeleniya. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 313. – Спр. 145. – 147 арк.

16. Raspisanie i obozrenie lekcij na 1876–77 uchebnyj god. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 315. – Спр. 57. – 85 арк.

17. Raspisanie i obozrenie lekcij na 1877–78 uchebnyj god. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 316. – Спр. 86. – 75 арк.

18. Formulyarnye spiski sluzhashhix universiteta. – ДАК. – Ф. 16. – Оп. 465/2. – Спр. 4752.

19. Chesnokov V. I. Pravitel'stvennaya politika i istoricheskaya nauka Rossii 60–70-x godov XIX veka. Issledovatel'skie ocherki / V. I. Chesnokov. – Voronezh: Izdatel'stvo voronezhskogo universiteta, 1989. – 208 s.

Kryzhevskiy A. V., postgraduate, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), antonio.Krv89@gmail.com

Classical Studies at the St. Vladimir University in the 60s – 80s of the XIX century in the context of a general liberalization and changes in the Faculty of History and Philology

The article considers the development of Classics in the Imperial University of St. Vladimir in the context of changes to the historical-philological faculty of 60 and 80 years of the nineteenth century. It analyzes the impact of the statute in 1863 for teaching and research activity university professor. Emphasized the extremely difficult situation of the faculty in the early 60s caused confrontation Faculty Council of the University community. The author establishes the implications of specialization in the historical-philological faculty and the creation of three departments: classical, slavic-russian and historical. However, he is considering a number of projects to create them, the difference between them and the likely impact on Classics.

The author analyzes the features of teaching complex subjects of Classics after the establishment of branches in the faculty and distribution between subjects. Attention is paid to university professors, which Research interests were various problems of ancient history. Also singled out and analyzed vectors of teaching complex subjects of Classics.

Keywords: Saint Vladimir University, Classics, Faculty of History and Philology, the history of classical antiquity.

Крижевський А. В., аспірант, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), antonio.Krv89@gmail.com

Антиковедение в Университете Св. Владимира в 60-х – 80-х годах XIX века в контексте общей либерализации и изменений на историко-филологическом факультете

Рассматривается развитие антиковедения в Императорском Университете Св. Владимира в контексте изменений на историко-филологическом факультете в 60–80-х годах XIX в. Проанализировано влияние устава 1863 года на преподавательскую и научную деятельность профессоров университета. Подчеркнуто тяжелейшее положение факультета в начале 60-х годов, вызванное противостоянием факультетского сообщества с Советом университета. Устанавливаются последствия введения специализации на историко-филологическом факультете и создание трех отделений: классического, славяно-русского и исторического. Рассмотрено несколько проектов их создания, разницу между ними и предполагаемое воздействие на антиковедение.

Проанализированы особенности преподавания антиковедческого комплекса дисциплин после создания отделений на факультете и распределения между ними предметов. Уделено внимание профессорам университета, полем научных интересов которых были различные проблемы античности. Также выделены и проанализированы векторы преподавания антиковедческих дисциплин.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, антиковедение, историко-филологический факультет, устав 1863 года, история античности.

* * *

УДК 930.1/2: 378(477) “18/19”

Ховрич С.М.

кандидат історичних наук, доцент, докторант,
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”
(Україна, Київ), s.khovrych@ukr.net

КУЛЬТУРНЕ ДОЗВІЛЛЯ ЯК СКЛАДОВА ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ДЕЯКИХ ВИШАХ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Проаналізовані головні аспекти організації культурного дозвілля в деяких вищих навчальних закладах підросійської України, а також виділені тогочасні ключові проблеми та досліджені шляхи їх подолання в цій сфері в умовах

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

російського самодержавного режиму наприкінці XIX – на початку XX ст. Автор дослідив особливості організації конкретних соціально-культурних заходів у навчальних закладах. З'ясував, що головною метою їхнього проведення було насамперед задоволення основних (соціально-культурного характеру) потреб молоді. У статті вивчено питання щодо причинно-наслідкового зв'язку між морально-психологічним настроєм певної соціальної групи та загальносуспільними процесами в країні.

Ключові слова: дозвілля, суспільство, освіта, університет, інститут, Україна, викладачі, студенти.

На межі XX – XXI ст. цивілізаційний рух людства значно прискорився. Інтелектуали всього світу намагаються дати відповідь на непрості виклики часу й запропонувати універсальну модель гармонізації взаємовідносин не лише між різними націями, але й, не менш важливо, між індивідуумами конкретного соціуму. А для цього слід зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок між морально-психологічним настроєм певної соціальної групи та загальносуспільними процесами в країні. Не дивно, що останніми десятиліттями дослідження з історії соціуму та повсякденного життя його суб'єктів набувають дедалі більшого розвою в сучасній соборній Україні. З цього приводу привертає увагу наукове обґрунтування та особливості запровадження методів й форм виховання молоді в позанавчальний час в університетах (інститутах) підросійської України наприкінці XIX – XX ст. Ймовірно, названий досвід стане у нагоді нині, коли українська громада, оговтуючись від подій кінця 2013 – початку 2014 рр., змагається за збереження свого державного суверенітету (природного національного буття українців), а також намагається творчо засвоїти основоположні гуманітарні принципи і цінності Західного світу.

Цінним джерелом вивчення обраної теми є, безумовно, спогади викладачів і студентів (приміром, К. М. Галкіна); завдяки їхнім свідченням, попри всю суб'єктивність, сучасні дослідники мають можливість проаналізувати окремі цікаві аспекти з організації змістовного дозвілля в ряді вишів. В дорадянській літературі ця проблематика ґрунтовно не висвітлювалася, оскільки вчені тоді не лише не володіли достатньою інформацією, але і не надто цікавилися нею (Д. І. Багалій, І. М. Ганицький і т.д.). Радянські науковці ж, в окресленому вище контексті, здебільшого заглиблювалися в революційну або близьку до неї тематику (зокрема, акцент робився на суспільно-політичній активності викладачів і студентів); причому побіжно торкалися питань повсякденного життя освітян (І. Г. Малінко, В. Р. Лейкіна-Свірська і т.д.). Деякі напрацювання з означеної теми здійснили сучасні історики: Н. М. Левицька, Н. А. Шип, І. С. Посохов, О. О. Драч, О. В. Єгорова, А. Є. Іванов (Російська Федерація) і т.д. Тож загальний аналіз наявного наукового доробку свідчить про відсутність на сьогодні належного висвітлення названої проблеми як в Україні, так і за кордоном.

Мета статті: проаналізувати головні аспекти організації культурного дозвілля в деяких вищих навчальних закладах підросійської України, а також визначити тогочасні ключові проблеми та шляхи їх подолання в цій сфері в умовах російського самодержавного режиму наприкінці XIX – на початку XX ст.

У другій половині XIX – на початку XX ст. освітяни наполегливо шукали шляхи щодо вироблення ефективних засобів, зокрема, естетичного виховання молодих

поколінь. Безумовно, досвід організації дозвілля в дорадянську добу відіграв важливу роль у розвитку вітчизняної навчально-виховної системи; його цінні результати використовуються в нашій освіті і сьогодні. Більшість науковців слушно наголошує про неабиякий вплив студентів та учнів на процес формування громадських структур українського молодіжного руху того періоду. Скажімо, дослідник Валерій Головенько доводить: “У період становлення українського молодіжного руху дуже важливу роль, особливо у зміцненні його громадських структур, відігравала студіююча молодь. Це, в першу чергу, стосується студентства, яке масово створювало свої громадські об'єднання та брало активну участь у діяльності “дорослих” формувань” [2, с. 15].

Традиційно вища школа стимулює науковий й культурний поступ країни. Нині, в умовах глибокої соціально-економічної кризи, актив громади, дбаючи про духовне відродження Української держави, цілком законно вимагає від владних структур цілеспрямованого реформування освіти та культури, бо саме вони – надійний фундамент існування (розвитку) нації. У цьому контексті, оцінюючи роль і значення вишів в історії України, Мирослав Семчишин (1910 – 1999) у книзі “Тисяча років української культури” (Нью-Йорк, 1985) констатував: “В цілому – університети відіграли видатну роль у науково-культурному житті. Не зважаючи на строгу урядову контролю, вишло з них чимало активних учасників українського визвольного руху, діячів мистецтва, літератури, бо крім російської професури працювали в них визначні українські наукові сили” [8, с. 288].

Слід зауважити, українські освітяни охоче долучилися до діяльності ряду культурно-просвітницьких товариств, завдяки чому вони намагалися вплинути на розвиток загальних тенденцій національно-культурного життя суспільства. Цьому рішуче сприяла і вітчизняна літературно-артистична громадськість [4, с. 14]. Вироблені культурні смаки представники професорсько-викладацького складу успішно виховували серед своїх підопічних як під час навчальних занять, так і у вільний від роботи час. Зазвичай соціально-культурні заходи організовували окремі спільноти (насамперед студентські товариства, гуртки, земляцтва), до яких входили: студенти, професори (викладачі), приватні підприємці, державні чиновники і т.д. Головна мета їхнього проведення: задоволення основних (соціально-культурного характеру) потреб молоді. Враховуючи чималі матеріально-побутові труднощі студентів і курсисток, ці ініціативи були приводом зайвий раз привернути увагу чиновництва й широкої громадськості до проблем соціальної незахищеності переважної частини амбітних членів суспільства. Ось чому частенько відповідні заходи відбувалися на засадах доброчинності.

Так, намагаючись покращити своє фінансове становище, Товариство сприяння нужденним студентам (далі – ТСНС) Київського політехнічного інституту імператора Олександра II (нині – Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”) успішно використовувало креативні засоби. У звіті даного Товариства за 1904 р. повідомлялося: “З метою збільшення засобів Товариства [ТСНС КПІ. – С.Х.], Комітетом [керівний орган

ТСНС. – С.Х.] упродовж 1904 року були організовані: Спектакль в театрі Товариства Грамотності, гуляння на пароплаві і студентський вечір з концертним відділенням від яких за винятком витрат, виявилось чистої виручки на користь Товариства 1834 руб 98 коп” [6, с. 6-7]. Аналогічна практика спостерігалася і в Новоросійському університеті (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова): більша частина прибутку від концертів оркестру та хору студентів надходила в розпорядження відповідного Товариства [5, с. 31]. Попри те, на наше переконання, не можна заперечувати всю важливість подібних ініціатив у процесі становлення та розвитку творчих особистостей. Адже діяльна участь, приміром, у спектаклях, творчих вечорах і самодіяльних концертах сприяла урізноманітненню їхнього особистого життя, що, врешті-решт, кристалізувало характер амбітних особистостей.

Слід наголосити, українська жіноча освіта успішно засвоїла кращі досягнення вітчизняної та зарубіжної педагогіки. Тож не дивно, що курсистки й студенти охоче співпрацювали у вищезазначеному напрямку, подеколи проводячи спільні вечори і таке інше. Тим паче змістовний вільний час дозволяв курсисткам, відірваним від звичного родинного життя, значно легше адаптуватися до нового для них навколишнього середовища. Повсякденність, звідси, набувала для студіюючого жіноцтва цікавішого, можливо, дещо привабливішого змісту. Як наслідок, курсистки легше сприймали академічні будні, адже в них з’явилися додаткові сили для серйозного опанування складних наук. Не даремно сучасна українська дослідниця Оксана Драч доводить: “Важливим елементом навчальних років було й змістовне дозвілля. Розважальні вечори зі студентами, відвідання театрів, концертів, виставок та експозицій – такими були основні форми культурного проведення вільного часу курсистками” [3, с. 483].

Оригінальність підходів у зазначених справах виявилася і у виготовленні усякої продукції культурницького й науково-популярного спрямування: календарі, брошури і т.д. Скажімо, підготовлений та виданий активістами ТСНС спеціальний календар був призначений для професорів і студентів; у ньому, окрім іншого, прорекламована доброчинність деяких торгових фірм [6, с. 7]. По-суті, співпраця об’єднань при вишах з благодійниками була доволі взаємовигідним інтересом (в т.ч. у фінансовій сфері).

В цілому місцеві еліти охоче протегували вишам щодо організації цікавого дозвілля для молоді. Це, безумовно, допомагало внести декотрі корективи в загальнокультурному кліматі тодішнього соціуму. Думаємо, участь у соціально-культурних розвагах відволікала студентів від проблем повсякденності. Не можна забувати і про бажання верхівки бізнесу та влади різними способами “відтягнути” юнацтво від суспільно-політичної активності (тогочасною проблемою, нагадаємо, був революційний екстремізм). В умовах соціально-економічних труднощів, революцій та війн таке розуміння впливовими багатіями щодо необхідності своєрідної профілактики молодіжного революційного екстремізму виглядало цілком виправданим.

З іншого боку, колективне дозвілля не стало системним явищем. Слід констатувати практично повністю

відсутню державну підтримку в означених питаннях. Лише інколи об’єднанням, які опікувалися в т.ч. соціально-культурною роботою у вишах, шляхом клопотання вдавалося, як виняток, отримати якусь урядову субсидію. Так, скориставшись візитом до Києва товариша (заступника) міністра фінансів Василя Івановича Тімірязєва (1849 – 1919), керівництво ТСНС направило до нього клопотання про призначення їм урядової субсидії. За посередництвом В. І. Тімірязєва Товариство таки отримало немалу суму в розмірі 3000 руб; приєдналася і Київська дума, виділивши із міського бюджету 1000 руб [6, с. 6]. Загалом, зауважимо, основний тягар фінансової складової дозвілля, по-суті, переклали на місцеві органи влади.

Суспільно-політичні та соціально-економічні негаразди 1905 – 1907 рр. в імперії змусили Київську міську думу переглянути свою політику щодо підтримки мало-забезпечених студентів вишів: грошові виплати студентським й просвітницьким організаціям призупинили [7, с. 7]. Такі дії були тимчасовими, але все ж вони негативно відобразилися на матеріально-побутовому становищі деякої частини студентства; в результаті чого обмежилось поле соціально-культурної діяльності у вищій школі. Наприклад, в 1905 р. ТСНС, не отримавши грошової дотації, відмовилося від проведення традиційного студентського вечора, чим було порушено усталену роботу [7, с. 7]. Отже, розвиток соціально-культурної діяльності у вишах суттєво гальмувався передусім через брак коштів.

Водночас не слід забувати про політичну складову проблеми: самодержавство побоювалося будь-яких зібрань, вбачаючи в них небезпеку для власного існування. Справді, подеколи під прикриттям доброчинних справ політизовані студенти, позбавлені законних форм боротьби з існуючими порядками, проводили нелегальні антиурядові зібрання. На підтвердження сказаного наведемо цікавий факт щодо створення в Харкові соціальної ідальні для студентів тамтешніх університету та інститутів. Ось що написав у своїх спогадах учасник подій тоді ще студент-хімік, есер-максималіст Костянтин Михайлович Галкін (1883 – 1938): “...у нас [харківських студентів-радикалів. – С.Х.] виникло бойове питання щодо створення установи, котра могла би функціонувати цілком легально, в такій формі, щоби урядові агенти не могли туди проникнути. Після довгих обговорень ми зупинилися на звичайній студентській ідальні” [1, с. 385]. З цією метою вони використали мінімальні ресурси. Ініціативна група оформила недорогий найм приміщення, збрала й закупила необхідний посуд і т.д.

Ідальня функціонувала щодня з 12 до 17 години, тут чергували троє студентів від місцевих університету, ветеринарного та технологічного інститутів. Меню обіду складалося із двох страв вартістю 24 коп, що порівняно було недорого. Навіть цей неприбутковий “бізнес” (тим паче беручи до уваги його розміри) дозволив названим ініціаторам упродовж тижня заробити в принципі непогану суму – близько 5 руб [1, с. 385-386]. Під час налагодження роботи ідальні (і в подальшому) студенти проявили здібності до самоорганізації. Доречно згадати про їхній творчий підхід щодо вирішення складних матеріально-фінансових питань, високу культуру обслуговування тощо. В результаті цього та іншого

вона стала досить популярною і серед не студентів. В ідальні збиралися товариші та знайомі відповідних уподобань; вони обговорювали різноманітні теми (у даному випадку переважала політична тематика), подекуди між ними виникали жваві дискусії. До того ж у стінах невеликого приміщення між різними відвідувачами зав'язувалися, окрім іншого, довірені приятельські взаємостосунки.

Звертаємо увагу: згадана ідальня працювала в умовах тимчасово закритого університету, чим, безумовно, надала невеликій групі нужденних студентів деяку матеріальну допомогу. Ймовірно, ці зустрічі молодиків у невимушеній атмосфері слід розглядати як одну із форм опанування ними комунікативних навичок та умінь, котрі пізніше стали в нагоді в їхньому кар'єрному рості.

Професор Національного університету харчових технологій Надія Левицька справедливо акцентує увагу на стрімкому поширенні у вишах на початку ХХ ст. активного відпочинку, зокрема, у вигляді спорту: навіть студенти духовної академії не стояли осторонь, завзято займаючись фізичними вправами [5, с. 31]. Такі методи дозволяли загартовували молодих чоловіків і фізично, і морально-психологічно. Молодики у такий спосіб, окрім іншого, знаходили собі нових товаришів за спільними вподобаннями (себто був привід, так би мовити, вийти за межі невеликого кола одногрупників певної спеціальності). Здоровий спосіб життя, безумовно, дозволяв витримати їм напружений графік навчання й впевненіше переборювати буденні труднощі. Думаємо, популяризація цих цінностей і на сьогодні не втратила актуальності. Отож об'єднані зусилля громадськості й держави щодо пропагування спорту насамперед серед молоді забезпечать сучасне суспільство, зокрема, від розповсюдження негативних соціальних явищ.

Таким чином, виховання молодих поколінь (в позанавчальний час) в університетах, інститутах і вищих курсах підросійської України наприкінці ХІХ – ХХ ст. відбувалося у доволі не простих умовах. Самодержавство неохоче підтримувало соціально-культурну роботу у вишах, вбачаючи в ній ознаки революційної діяльності радикально налаштованої частини суспільства. Не отримуючи системної фінансової допомоги щодо організації культурних ініціатив, активісти навчальних закладів змушені були сподіватися на власні обмежені ресурси та матеріальну підтримку приватного бізнесу (насамперед великого). Це та інше стало стимулом до самоорганізації інтелектуальних груп соціуму. Так, створені при вищих школах відповідні об'єднання (наприклад, товариства сприяння нужденним студентам) частково долучилися до проведення змістовного дозвілля. Останнє проявилось у різних формах: культурні вечори, концерти, товариські зібрання в приватних та громадських приміщеннях, тощо. Вони стали вагомим фактором соціалізації студіюючої молоді. Активну участь в організації культурного дозвілля взяли насамперед представники професорсько-викладацького складу, котрі, по-суті, визначали його зміст. Звичайно, бурхливі події початку ХХ ст. в Російській імперії не могли залишити осторонь вишів, тому інколи політична складова проникала і в повсякденне життя викладачів й студентів. Тут можна згадати, приміром, про функціонування студентської ідальні в Харкові.

На нашу думку, навіть в умовах війни та соціально-економічних негараздів 2014 р. державні органи влади мають звернути увагу на необхідність щодо підтримки соціально-культурної діяльності у навчальних закладах. Адже це та інше дозволить українській громаді і надалі творчо засвоювати загальноєвропейські цінності, а також ефективно протидіяти негативним чинникам у сфері морально-етичних взаємовідносин між громадянами, стимулювати до саморозвитку креативних та ініціативних індивідуумів тощо.

Список використаних джерел

1. Галкин К. М. Харьковская студенческая боевая дружина и ее столовая. (Из воспоминаний о 1905 – [190]6 годах) // Харьковський університет ХІХ – початку ХХ століття у спогадах його професорів та вихованців [Текст] : [у 2 т.] / [уклад. : Б. П. Зайцев та ін. ; наук. ред. С. І. Посохов]. – Х. : Сага, 2011. – Т. 2. – 2011. – С. 383-398.
2. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Головенько Валерій Антонович ; Нац. акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політол. – К., 1995. – 26 с.
3. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : монографія / О. О. Драч. – Черкаси : “Вертикаль”, ПП Кандич С.Г., 2011. – 532 с.
4. Жданова І. А. Художня інтелігенція Наддніпрянської України в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 / Жданова Ірина Анатоліївна ; Нац. акад. наук України, Ін-т нац. відносин і політол. – К., 1995. – 17 с.
5. Левицька Н. Дозвілля студентів-гуманітаріїв Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Н. Левицька // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 77 (№ 10). – С. 28-33.
6. Отчет за 1904 год. (Год второй). О деятельности Общества вспомоществования нуждающимся студентам Киевского Политехнического Института Императора Александра II. – К. : Типо-Лит. Т-ва “Печатня С. П. Яковлева”, 1905. – 32 с.
7. Отчет за 1905 год. (Год третий). О деятельности Общества вспомоществования нуждающимся студентам Киевского Политехнического Института Императора Александра II. – К. : Типо-Лит. Т-ва “Печатня С. П. Яковлева”, 1906. – 34 с.
8. Семчишин М. Тисяча років української культури : іст. огляд культур. процесу / М. Семчишин. – 2-ге вид., фототип. – К. : АТ “Друга рука” : МП “Фенікс”, 1993. – ХХV, 550 с.

References

1. Halkyn K. M. Kharkovskaia studencheskaia boevaia družyna y ee stolovaia. (Yz vospomynaniy o 1905 – [190]6 hodakh) // Kharkivskiy universytet KhKh – pochatku KhKh stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv [Tekst] : [u 2 t.] / [uklad. : B. P. Zaitsev ta in. ; nauk. red. S. I. Posokhov]. – Kh. : Saha, 2011. – T. 2. – 2011. – S. 383-398.
2. Holovenko V. A. Ukrainskiy molodizhnyi rukh u KhKh stolitti (istoryko-politolohichniy analiz osnovnykh periodiv) [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 23.00.02 / Holovenko Valerii Antonovych ; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t nats. vidnosyn i politol. – K., 1995. – 26 s.
3. Drach O. O. Vyshcha zhinocha osvita v Rosiiskii imperii druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKh stolittia [Tekst] : monografiia / O. O. Drach. – Cherkasy : “Vertykal”, PP Kandych S.H., 2011. – 532 s.
4. Zhdanova I. A. Khudozhnia intelihtentsiia Naddnyprianskoi Ukrainy v ostannii chverti KhKh – na pochatku KhKh st. [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.05 / Zhdanova Iryna Anatoliivna ; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t nats. vidnosyn i politol. – K., 1995. – 17 s.
5. Levyt'ska N. Dozvillia studentiv-humanitariiv Naddnyprianskoi Ukrainy u druhii polovyni KhKh – na pochatku KhKh st. / N. Levyt'ska // Hileia: naukovyi visnyk : zb. nauk. pr. / Hol. red. V. M. Vashkevych. – K. : VIR UAN, 2013. – Vyp. 77 (№10). – S. 28-33.
6. Otchet za 1904 hod. (Hod vtoroi). O deiatelnosti Obshchestva vspomoshchestvovaniya nuzhdauiushchymisia studentam Kyevskoho Polytekhnycheskoho Ynstytuta Ymperatora Aleksandra II. – K. : Typo-Lyt. T-va “Pechatnia S. P. Yakovleva”, 1905. – 32 s.

7. Otchet za 1905 hod. (Hod tretyi). O deiatelnosti Obshchestva vspomoshchestvovaniya nuzhdaiushchymisia studentam Kyevsokho Polytexnycheskoho Ynstytuta Ymperatora Aleksandra II. – K. : Typo-Lyt. T-va “Pechatnia S. P. Yakovleva”, 1906. – 34 s.

8. Semchyshyn M. Tysiacha rokov ukrainskoi kultury : ist. ohliad kultur. protsesu / M. Semchyshyn. – 2-he vyd., fototyp. – K. : AT “Druha ruka”: MP “Feniks”, 1993. – XXV, 550 s.

Khovrych S., Doctor of philosophy, Assistant Professor, Doctoral Candidate, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute” (Ukraine, Kyiv), s.khovrych@ukr.net

Cultural leisure as constituent of an educate process in some higher educational establishments of pidrosiyskoy Ukraine at the end of XIX – to beginning of a XX age

The main aspects of organization of cultural leisure are analysed in some higher educational establishments of Russian Ukraine, and also of that time key problems and investigational ways of their overcoming are selected in this sphere in the conditions of the Russian autocratic mode at the end of XIX – at the beginning of XIX ages. An author probed the features of organization of social and cultural concrete measure in educational establishments. Found out, that the primary objective of their leadthrough was above all things satisfaction of basic (social and cultural character) necessities of young people. In the article a question is studied in relation to causal and investigation connection between the moral and psychological mood of certain task force and general public processes in a country.

Keywords: leisure, society, education, university, institute, Ukraine, teachers, students.

Ховрич С. Н., кандидат исторических наук, доцент, докторант, Национальный технический университет Украины “Киевский политехнический институт” (Украина, Киев), s.khovrych@ukr.net

Культурный досуг как составляющая воспитательного процесса в некоторых вузах подросийской Украины в конце XIX – начале XX вв.

Проанализированы главные аспекты организации культурного досуга в некоторых высших учебных заведениях подросийской Украины, а также выделены тогдашние ключевые проблемы и исследованы пути их преодоления в этой сфере в условиях росийского самодержавного режима в конце XIX – начале XX вв. Автор исследовал особенности организации конкретных социально-культурных мероприятий в учебных заведениях. Выяснил, что главной целью их проведения было, прежде всего, удовлетворение основных (социально-культурного характера) потребностей молодежи. В статье также изучен вопрос касательно причинно-следственных связей между морально-психологическим настроением определенной социальной группы и общественными процессами в стране.

Ключевые слова: досуг, общество, образование, университет, институт, Украина, преподаватели, студенты.

* * *

УДК 378.016:811.111–26(091)

Дороніна Н. В.
здобувач кафедри етнології та краєзнавства
історичного факультету, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), amalpheia@gmail.com

3 ІСТОРІЇ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА

Висвітлено процес зародження та становлення викладання англійської мови і літератури на історико-філологічному факультеті Імператорського університету св. Володимира (1834–1917). На основі архівних джерел та окремих видань з'ясовані персоналії всіх викладачів, їх біографії та країни походження. Разом з цим досліджено умови конкурсу та критерії відбору на посаду лектора англійської мови, що дає можливість зрозуміти вимоги вченої ради університету і Міністерства народної освіти до претендентів. Також проаналізовані періодичні видання XIX ст., в яких утримується інформація про програми вимоги при складанні остаточного іспиту у галузі англійської філології на факультеті на початку XX ст. Разом з цим розглянуто навчальний матеріал та методичні аспекти викладання. Останнє висвітлено зародження романського і германського мовознавства на історико-філологічному факультеті, як наслідок цього реформування історико-філологічного факультету і створення окремого романо-германського відділення.

Ключові слова: Імператорський університет св. Володимира, англійська мова, романо-германська філологія, вища освіта.

Історія української вищої освіти невід'ємно пов'язана з історією окремих галузей науки, які розвивалися у стінах Імператорського університету св. Воло-

димира (сьогодні Київському національному університеті імені Т. Шевченка) за часів Російської імперії. Аналіз сучасних досліджень проблеми показав, що робіт, безпосередньо присвячених цьому питанню, практично не існує. Проте є праці з історії університету, написані дореволюційними істориками М. Ф. Володимирським–Будановим, В. Шульгиним, В. С. Іконниковим в яких автори побіжно торкаються теми становлення іноземної філології в Київському університеті. В цьому контексті для дослідження професорсько-викладацького складу виявився цінним “Біографічний словник професорів і викладачів Університету св. Володимира (1834–1884)” під ред. В. С. Іконникова. Також слід зазначити ювілейне видання “Розвиток науки в Київському університеті за сто років” 1935 р., в якому проф. І. В. Шаровольський у розділі “Західноєвропейські мови в Київському університеті за стороків його існування” надає стислу біографічну інформацію на півсторі сторінки про лекторів англійської мови кінця XIX початку XX ст.

Через таку інформативну бідність виникла потреба звернутись до архівних джерел та опублікованих періодичних видань. Про навантаження, кількість годин, науково-методичну літературу, яку лектори англійської мови використовували під час роботи на заняттях, ми дізнаємося з “Оглядів викладання на історико-філологічному факультеті”, які друкувалися з 1860 р. двічі на рік в “Університетських відомостях”. Окремим виміром викладання та контролю знань були “Навчальні правила і програми історико-філологічного факультету Імператорського університету св. Володимира”, в яких знаходилася програма з кожного з предмету, у тому числі з англійської філології. Головним джерелом інформації виявилися неопубліковані матеріали фонду 16 Державного архіву міста Києва (ДАК), фонду 707 Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК) та спеціалізований фонд X Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ).

Нажалі багато фактів з історії іноземної філології поверхнево або ніколи не розглядалися, тому метою даною статті є спроба ґрунтовно дослідити становлення англійської філології в університеті у 1834–1917 рр., з'ясувати персоналії викладачів з позиції історичної біографістики, проаналізувати критерії відбору викладачів на посаду лектора англійської мови та весь навчально-методичний матеріал.

Викладання сучасних іноземних мов в Імператорському університеті св. Володимира почалося з перших років його існування у 1834 р., але обмежувалося лише кількома західноєвропейськими мовами такими, як німецька, французька, італійська та польська. Станом на 1839 р. після польського повстання і відновлення діяльності університету у планах викладання було зазначено французьку, німецьку та італійську мови, але вже без польської мови [17, с. 44–46]. Для цього в штаті університету значилися лектори, які вели окремим курсом мову і літературу.

Викладання англійської мови почалося лише у 1843 р., через відсутність лектора протягом попереднього десятиріччя і, очевидно, було продиктоване політичною необхідністю у зв'язку з розширенням територіальних володінь Британської імперії і зростан-

ням її політичного значення. Ще одним фактором появи англійської мови у вищих навчальних закладах царської Росії можна вважати поступове згасання моди на все французьке і появу у дворянства інтересу до англійської мови та літератури. Оскільки університети російської імперії готували перш за все чиновників, не рідко для дипломатичної служби, англійська мова стала однією з важливих мов промисловців, комерсантів тощо.

За весь період з 1843 по 1917 рр. в Імператорському університеті св. Володимира англійську мову викладали М. О. Фон–Фрейман (1843–1846), А. Н. Томпсон (1847–1848), Д. С. Сипневський (1849–1864), В. В. Даніель (1865–1878), Я. Я. Госкінс (1879–1891), Є. В. Анічков (1893–1901), А. В. Сміт (1901–1906), К. Д. Раммат (1906–1917). Після оголошення конкурсу у 1843 р. на посаду лектора англійської мови балотувалося декілька кандидатів. У “Справі канцелярії Попечителя Київського округу на представлення в Раду університету св. Володимира про конкурс на кафедру англійської мови і визнання вчителя Фреймана”, яка зберігається у ЦДІАК є справа Романа Деннета, іноземця, російського підданого, який навчався у Московському університеті, був вчителем французької мови у Тамбовській гімназії та лектором Харківського університету [9, арк. 21]. Для проходження конкурсу була створена комісія у складі декана медичного факультету проф. Мірама і викладача італійської мови Бертоні, які визнали конкурсний твір Деннета про походження англійської мови і поезії “*Essay on the progress of English language and English poetry*” “дуже коротким нарисом, який зовсім не відповідає програмі конкурсу, оскільки перша частина твору зовсім не пояснює розвиток англійської мови, а друга частина є тільки короткою біографією деяких англійських поетів” [9, арк. 22]. Цю справу можна вважати першою згадкою про критерії відбору на посаду лектора іноземної мови в Київський університеті. Крім твору на означену тему, викладачу необхідно було прочитати декілька пробних лекцій. Оскільки відгук на роботу Деннета був негативний, конкурс було подовжено.

Невдовзі ще одна робота була подана на конкурс, яка на цей раз отримала схвальний відгук. Кандидат М. О. Фон–Фрейман подав конкурсний твір “*There are things in heaven and earth that are dreamt of in our philosophy*” на розгляд до ради факультету, який був визнаний “гідною за змістом і за самостійністю” роботою [9, арк. 26–27]. Після цього М. О. Фон–Фрейман прочитав три пробних лекції, одна з яких була російською мовою “Про порівняльне вивчення мов відповідно до англійської мови”, а інша – англійською “Про різні написання англійською мовою і про успіхи англійської лексикографії”, під час якої М. О. Фон–Фрейман робив переклад з англійської на німецьку мову з аналізом і поясненням правил граматики. Як зазначав історик В. С. Іконніков, М. О. Фон–Фреймана обрали з числа багатьох конкурентів на це звання. Конкурсанти повинні були представити для обговорення “крім виданих творів у галузі англійської словесності, якщо такі є, загальне про неї (мову) міркування англійською мовою. В цьому міркуванні необхідно показати походження англійської мови, зробити нарис історії англійської літератури і охарактеризувати найголовніших письменників...” [1, с. 679]. Окрім цього, для більшої

впевненості у знанні мови, М. О. Фон–Фрейману було запропоновано у присутності ректора стати перекладачем під час переговорів з англійцем Ньюкомом, що був на той час підрядчиком на будівництві головного корпусу Київського університету. Лише після задовільного виконання усіх цих вимог, а також отримання від губернатора відомостей про лояльність, М. О. Фон–Фрейман був призначений лектором англійської мови в Імператорському університеті св. Володимира з 1 жовтня 1843 р. і затверджений на цій посаді у 1845 р. До своєї смерті у 1846 р. він викладав англійську мову за популярним на той час посібником Робертсона (2 години на тиждень) та англійську словесність за власними конспектами (1 година на тиждень) [1, с. 679].

Після смерті М. О. Фон–Фреймана, за протекцією декану факультету І. Я. Нейкірха радою університету був затверджений А. Н. Томпсон, який викладав англійську мову лише протягом 1847–1848 навчального року, але за особистим проханням звільнився через рік.

Тоді викладання англійської мови перейшло до Д. С. Сипневського, який у свій час навчався у Волинському ліцеї. У 1845 р. він був призначений у Канцелярію Київського, Волинського і Подільського генерал–губернаторства. У 1849 р. Д. С. Сипневський склав іспит на звання домашнього вчителя у Харківському університеті і виконував обов’язки лектора англійської мови в Імператорському університеті св. Володимира. З 1852 р. Д. С. Сипневський був затверджений на цій посаді, де залишався до свого звільнення за станом здоров’я у 1864 р. [1, с. 638]. У 1851 р. він подав прохання на ім’я ректорові університету про дозвіл на введення у свою програму систематичної граматики англійської мови, на що отримав позитивну відповідь. До програми викладання входило також викладання історії і літератури. Цікаво, що історію англійської літератури він викладав французькою мовою для студентів за власними розробками “через недостатню обізнаність студентів з англійською мовою... попередньо коротко ознайомлюючи їх із станом суспільства і, вказуючи на головних письменників епохи, їх заслуги і найкращі твори...” [4, арк. 27–28]. Протягом своєї діяльності в університеті Д. С. Сипневський викладав граматику англійської мови, історію англійської літератури та проводив обов’язкові практичні заняття з перекладу з англійської на російську мову.

Серед документів архіву збереглися повні програми з англійської мови на перше та друге півріччя 1852–1853 навчального року, підготовлені Д. С. Сипневським на затвердження деканом та ректором університету: “Для навчання студентів я взяв підручник Робертсона, як найлегший і найшвидший і прийнятий, як в Росії так і за кордоном. В обраних Робертсоном 20 темах або лекціях в першій частині є виклад необхідних правил граматики англійської мови настільки значний, що студенти після вивчення цих лекцій можуть читати, писати і розуміти, і навіть говорити англійською мовою... а) звернути увагу на читання, б) переклад з англійської на російську чи французьку мову, с) аналіз слів теми, пояснювати їх етимологію і правопис, d) граматичні питання в кінці лекції. Друга частина суто практична: е) короткий переклад теми з англійської на французьку мову, f) розмови з вивчених слів (переказ), g) різні фра-

зи з предмету лекції (активна лексика), h) короткий твір чи переклад з російської на базі лексики студента” [3, арк. 13].

З вищезгаданого, можна побачити, що конкурс на посаду лектора англійської мови М. О. Фон-Фреймана проходив із залученням іншої європейської – німецької мови. Викладання англійської мови Д. С. Сипневським проводилося французькою мовою. Очевидно, на відміну від французької та німецької мов, які були традиційними, англійська мова була ще досить мало-знайомою для більшості студентів, тому, скоріш за все, вивчення англійської відбувалося з азів у порівнянні її до іншої іноземної мови. Маючи такий білінгвістичний досвід, у студентів напевне розвивалася мовна і культурна толерантність. Окрім цього, є згадка про необхідність напрацювання вимови, аналіз лексико-граматичних форм, поповнення лексичного запасу студента через різні види аудиторної роботи, а також самостійну роботу, тобто написання творів. Вивчення мови відбувалося на базі та із залученням історії літератури і поезії. Це дає змогу говорити про безсумнівні успіхи Д. С. Сипневського, як викладача, оскільки, рівень завдань свідчить про достатнє для їх виконання для володіння мовою. Цікавим моментом є також стандартизація російськомовних хрестоматійних джерел. Так, для перекладу існував той же автор М. Г. Устрялов, що й при викладанні німецької та французької мов.

Після смерті Д. С. Сипневського у 1864 р. викладачем англійської мови став В. В. Даніель – англієць, що прийняв підданство Росії. В 1853 р. у Санкт-Петербурзькому університеті В. В. Даніель отримав звання вчителя англійської мови і викладав в Архангельській губернській гімназії. В 1858 р. він був переведений до Московського комерційного училища, звідки звільнився у 1863 р. У 1865 р. В. В. Даніель був призначений лектором в Імператорському університеті св. Володимира, де викладав англійську мову і літературу до 1878 р.

В “Университетских известиях” № 5 за 1865 р. зберігся відгук К. Ф. Страшкевича на конкурсні програми і твори Вейля, Данієля та Струве для отримання посади лектора англійської мови. Цей огляд цікавий критеріями відбору викладача іноземної мови в Імператорський університет св. Володимира в середині XIX ст. Тепер всі конкурсанти мали написати твір на одну тему: “The historical sketch of the formation of fundamental elements and forms of the English language”. Твір Вейля виявився найзмістовнішим та найповнішим серед трьох представлених, обсягом приблизно на 81 сторінку. Твір В. В. Данієля відрізнявся повнотою та стислістю, але з меншою кількістю фактів, оскільки той, напевне, користувався меншою кількістю джерел. З іншого боку, програма з граматики, подана В. В. Данієлем була “досить простою, яку можна застосувати до російської граматики: він навіть написав її російською і дуже правильно... такою же простою і стислістю відрізняється його програма історії словесності” тоді як “програма граматики Вейля ... взагалі неадаптована до російської: написана англійською” [14, с. 37]. Тому остаточно перевага була надана природному англієцю із знанням російської мови В. В. Данієлю. Вищезгаданий опис цікавий ще тим,

що порівняно з 40–50-ми рр. XIX ст., викладач, який балотувався на посаду лектора в Імператорському університеті св. Володимира, крім власних творів, історичного нариса розвитку іноземної мови та однієї пробної лекції, тепер повинен був додати ще програму з граматики, в якій ми знаходимо ще одну необхідну складову для викладання іноземної мови – знання мови аудиторії – російську. Треба згадати, що з 1850 р. 1-е гуманітарне відділення філософського факультету Імператорського університету св. Володимира перетворилося на історико-філологічний факультет, а знання російської мови стало обов’язковим для викладання всіх дисциплін в університетах колишньої Російської імперії.

Наступний лектор англійської мови В. В. Даніель був першим викладачем, який під час служби в Імператорському університеті св. Володимира видав власні навчальні посібники – “Практичне руководство з вивчення англійської мови” у 8 частинах, опубліковане в “Университетских известиях” (1872–1873 рр.) і “Синтаксис англійської мови” (1875 р.). Курс англійської мови “Практического руководства” розподілявся на кілька десятків занять, кожне з яких містило певну кількість граматичного матеріалу з поясненнями, лексичного матеріалу у вигляді словника на кількадесят слів, поєднаних тематично, і текстового матеріалу – у формі діалогу чи уривку з класичної літератури на закріплення вивченого граматичного правила. Текст супроводжувався великою кількістю питань, що давало змогу розглянути його в різних аспектах, сприяло розумінню тексту і використанню різних граматичних конструкцій. Кожне заняття містило матеріал для перекладу – як англо– так і російськомовний. Ця секція складалася із 50–60 або більше речень на суспільну тематику, поєднаних у групи “питання–відповідь” або коротких оповідань. Переклад цих речень також був розрахований на закріплення вивченого лексичного і граматичного матеріалу. Складність занять зростала поступово. Окремий розділ був присвячений вивченню правильних і неправильних дієслів, складних граматичних форм. Загалом, цей посібник, певно, не був придатним для самостійного вивчення мови, але без сумніву був надзвичайно корисним на практичних заняттях, уможлилював структурування матеріалу і давав досить повне уявлення про систему англійської мови. З прикладу видно, що підхід до викладання англійської (як, ймовірно, і інших сучасних мов) був суто практичним.

На відміну від класичних мов, поглибленого вивчення граматики не проводилося і метою було навчити говорити й розуміти. Великою перевагою було англійське походження викладача, яке давало змогу залучити студентів до створення правильного мовного середовища на заняттях. Тепер викладач–іноземець із ґрунтовним знанням не тільки своєї рідної, але й мови аудиторії (російської мови) та усвідомленням методичних підходів від простого до складного міг повністю відповідати вимогам лектора іноземної мови. Підручник В. В. Данієля залишався основним посібником для вивчення англійської мови до початку 90-х рр. XIX ст. в Київському університеті.

З 1879 р. лектором англійської мови став Я. Я. Госкінс. У свій час він закінчив Лондонський університет і у 1865 р. приїхав до Росії, успішно склав у

Санкт-Петербурзькому університеті іспит на звання вчителя англійської мови у гімназіях, а з 1874 р. викладав англійську мову в училищі Морського відомства [1]. З оглядів викладання на 1885 р. відомо, що він читав англійську мову студентам 1–3-го семестрів [11, с. 303–310]. З 1886 р., коли в “Университетских известиях” списки навчальних посібників стали подавати в усіх оглядах викладання детальніше видно, що Я. Я. Госкінс використовував граматику В. В. Данієля, пояснював твори Голдсмита “Вікарій з Векфільду” та Шекспіра “Макбет”. Істотних змін у програмі англійської мови за час викладання її Я. Я. Госкінсом не спостерігається, за винятком хрестоматійних матеріалів, якими в різні роки були оригінальні твори Шекспіра та Байрона. У 1890 р. граматику В. В. Данієля замінила популярна на той час “Практична граматика англійської мови з хрестоматією і словником” П. М. Нурока.

У 1891 р. викладання англійської мови в Імператорському університеті св. Володимира припинилося зі смертю Я. Я. Госкінса. У 1891–1892 навчальному році єдиною сучасною іноземною мовою у ньому залишилася німецька, тому рада історико-філологічного факультету Імператорського університету св. Володимира у 1892 р. оголосила новий конкурс на заміщення посади лекторів англійської і італійської мов. Матеріали цього конкурсу повністю збереглися у справі “Про результати конкурсу для заміщення посади лекторів англійської і італійської мови в університет св. Володимира” [10, арк. 2–4]. Конкурс з італійської мови був визнаний таким, що не відбувся через брак конкурсантів. Натомість на посаду лектора англійської мови балотувалося чотири чоловіки: Фредерік Кроуфорд, який займався приватним викладанням англійської мови у Росії, Ю. А. Фербер, швейцарець, який викладав англійську мову у Дерпті, А. І. Михайловський, лектор англійської мови у Санкт-Петербурзькій академії та магістрант кафедри загальної історії Імператорського університету св. Володимира Петрушевський. Для затвердження на посаді лектора конкурсантам необхідно було пройти 1) колоквиум з приводу письмової роботи, 2) зробити усний і письмовий переклад з російської на англійську мову і з англійської на російську з граматичним коментарем, і 3) прочитати лекцію з історії англійської літератури. Була створена спеціальна комісія з викладачів історико-філологічного, юридичного та фізико-математичного факультетів, яка не визнала жодного конкурсанта. Так, у “Протоколі засідання історико-філологічного факультету № 6 знаходиться негативний відгук М. П. Дашкевича на лекцію Кроуфорда “Seven great lights of English literature”, “яка представляє компіляцію із загальнодоступних скорочених посібників таких, як “A history of English literature by T. B. Shaw”. Деякі фрази буквально співпадають з окремими місцями цього підручника... знайомства з головними спеціальними працями не видно... таким чином нарис Кроуфорда не наукова, а чисто популярна праця шаблонної форми” [10, арк. 7]. Після чергового засідання, рада факультету прийшла до висновку, що найкращих кандидатів на посади лекторів англійської і італійської мови треба шукати серед вихованців російських університетів, які б мали ґрунтовну філологічну освіту, тобто були б спеціалістами у своїй

галузі. Для цього рада факультету Імператорського університету св. Володимира звернулася до Санкт-Петербурзького університету і, за порадою академіка О. М. Веселовського, були висунуті кандидатури вихованців цього університету Є. В. Анічкова (лектор англійської мови) і І. І. Гливенко (лектор італійської мови). До того ж їх підготовка відповідала вимогам до проекту романо-германського відділення історико-філологічного факультету в Київському університеті, тому радою факультету було вирішено затвердити їх кандидатури і відправити обох на стажування закордоном на один рік [10, арк. 12].

Відомо, що приват-доцент Є. В. Анічков працював в Київському університеті у 1893–1900 рр. Згідно розкладу занять в “Університетських відомостях”, у 1898–1899 навчальному році цей час він викладав фонетику та морфологію англійської мови для початківців з читанням простих текстів (4 години на тиждень), а для продовжуючих навчання – Байрона “Чайльд Гарольд” із читанням та перекладом окремих уривків (2 години на тиждень) [12, с. 10]. Також Є. В. Анічков працював викладачем на кафедрі західноєвропейських літератур у Київському університеті і це була основна його діяльність. Крім середньовічної літератури, він читав лекції з естетики та історії новітньої літератури, а також систематичні курси публічних лекцій і був секретарем історичної спілки “Нестора-Летописця”, що мала на меті поширення університетської науки серед широкого загалу населення [8, арк. 1].

У листопаді 1901 р. на посаду лектора англійської мови балотувався громадянин США Альфред Віллоубі Сміт. У Київському Державному архіві міста Києва практично повністю збереглася справа “Про конкурс на заміщення посади лектора англійської мови в Університеті св. Володимира та призначенні на вищезгадану Сміта”, яка містить документи про допуск його до конкурсу, біографію, опис самого конкурсу та заключне рішення, прийняте деканом історико-філологічного факультету [2, арк. 1–15]. Відомо, що всього у конкурсі брали участь дві особи: А. В. Сміт – випускник юридичного факультету Йельського університету США і В. Юнг – професор Комерційної академії у Празі, який закінчив філософський факультет у Празькому університеті. Для участі у конкурсі претенденти повинні були подати заяву деканові факультету, при якій мали бути представлені: 1) атестат або свідоцтво про закінчення вищого навчального закладу або гімназії за кордоном чи у Росії, 2) диплом на ступінь бакалавра, а також 3) письмові роботи англійською мовою у рукописному варіанті або друком. Після подання всіх цих документів претенденти мали захистити свої твори, а також прочитати дві пробні лекції з мови та історії літератури. До умов конкурсу також включався переклад уривку тексту з англійської на російську мову. Під час конкурсу претенденти на посаду мали давати граматичні пояснення. Після цього їм була запропонована тема прикладної лекції на основі твору Байрона “Чайльд Гарольд”. Через 2 дні відбулося слухання цих лекцій. Потім обом ставилися запитання з граматики англійської мови у порівнянні з російською. За результатами цього конкурсу перевагу було віддано А. В. Смітові і його затвердили на посаді викладача.

З цих же документів відомо, що Сміт, хоча й американець за походженням, був сином консула США в Росії, провів дитинство і отримав середню освіту в Одесі. Таким чином, цей викладач, для якого рідною мовою була англійська, вільно володів російською і французькою. Відомо, що хоча А. В. Сміт і не був філологом за освітою, він був добре обізнаний з новітньою російською і зарубіжною літературою. На посаді викладача А. В. Сміт залишався до 1906 р. Після затвердження його на посаді лектора англійської мови А. В. Сміт продовжував викладати за “Практичною граматику англійської мови” Нурока, а як матеріал для читання обрав “Cristopher Columbus” by Washington Irving, “Treasure island” by Stefenson, “Ranke’s History of Popes”, “The History of the Conquest of Mexico”, “Sketches by Boz” by Charles Dickens [12, с. 10].

У 1906 р. в наслідок реорганізації історико-філологічного факультету і появою романогерманського відділення в Імператорському університеті св. Володимира кардинально змінилося ставлення до іноземної філології. Якщо у XIX ст. науково-дослідна робота проводилася переважно у галузі класичного і слов’янського мовознавства, то з появою спеціалізацій романської і германської філології виникла потреба у наукових розробках і підготовці кадрів у галузі романогерманського мовознавства. Ще у 1873 р. на раді історико-філологічного факультету зазначалося, що окремої спеціальної підготовки у галузі сучасних іноземних мов в Київському університеті не проводилося [15, с. 9–10], відповідно не було і науково-дослідної роботи. Сучасні іноземні мови викладалися одним лектором сучасної іноземної мови практично, часто факультативно, без окремої кафедри. Тепер вивчення англійської мови перейшло у простір германської філології. Згідно з екзаменаційними вимогами на остаточному іспиті з історичної граматики англійської мови необхідно було показати знання 1) староанглійської і англосаксонської мов. Уессекський діалект, його фонетика і морфологія (уривок з Альфредового перекладу книги Орозія, з творів Кіневульфа і з поеми про Беовульфа). Найважливіші особливості нортумберлендського діалекту. Значення старофранцузьких діалектів: нормандського і англо-нормандського для історії англійської мови. Англосаксонська мова після норманського завоювання (уривки з проповідей Орма, так званого *Ormulum* з трактату “Повчання для анахоретів”); 2) середньо-англійська мова, її фонетика і морфологія (Уривки з “Видіння Петра Орача” і “Кентерберійських розповідей” Чосера), 3) новоанглійська мова (уривки з Тиндаля, Спенсера, Шекспіра та новітніх класиків). З англійських авторів обирали Чосера, Спенсера, Шекспіра, Мільтона, Свіфта, Річардсона, Стерна, Філдінга, Аддісона, Вальтера Скотта, Байрона, Шеллі, Діккенса та Теккерея [16]. З вищезазначеного можна зробити висновок, що програма з англійської філології складалася з декількох циклів навчальних дисциплін (лінгвістичного і літературознавчого), що забезпечувало випускникам ґрунтовну філологічну освіту.

Після відставки А. В. Сміта у 1906 р. останнім лектором англійської мови в Київському університеті став К. Д. Раммат, який закінчив Юрївський (Дерптський) університет у 1893 р. із ступенем кандидата німецького

і порівняльного мовознавства. За пропозицією Попечителя Київського Навчального Округу від 1895 р. К. Д. Раммат був призначений на посаду вчителя французької і німецької мови в Київське реальне училище св. Катерини, де виконував обов’язки інспектора до 1907 р. [7, арк. 28–33]. У “Протоколах засідання деканата і матеріалах до них Т. V 1906 р.” збереглися матеріали до конкурсу на посаду лектора англійської мови, а саме автобіографія, конкурсна письмова робота К. Д. Раммата Wycherley’s comedy “The Gentleman dancing-master”, пробна лекція англійською мовою, переклад речень на англійську мову [5, арк. 31].

Цікаво, що спеціалізацією К. Д. Раммата в Дерптському університеті було порівняльно-історичне мовознавство та література, які викладалися такими визначними мовознавцями, як Лео Мейер, Бодуен-де-Куртене, Леопольд фон Шредер і Вольдемар Мазінг. У 1895 р. К. Д. Раммат сдав іспит на звання вчителя гімназій та прогімназій із правом викладання англійської мови і обіймав посаду екзаменатора англійської мови у Київському окрузі. Такий послужний список виявився достатнім для отримання посади лектора англійської мови в Імператорському університеті св. Володимира і з 1908 р. у розкладі викладання на історико-філологічному факультеті з’явилася прізвище К. Д. Рамата. Його курс складався з елементарної граматики і пояснювального читання оригінальних творів, на той час “Tales of the Alhambra” W. Irving (2 години на тиждень). Посібником слугувала “Практична граматика англійської мови” Нурока [13, с. 15]. Таким залишалось викладання англійської мови у Київському університеті до перевороту в країні і початку військових дій у 1917 р.

Проаналізувавши період становлення та розвитку англійської філології в Київському університеті, можна зробити висновок, що її викладання пройшло два етапи. Перший етап 40–х–50–х рр. XIX ст. передбачав прагматичний підхід у викладанні англійської мови, а саме базове вивчення іноземної мови, літератури і історії країни для практичних потреб на основі іншої іноземної, німецької чи французької (білінгвізм), а в подальшому російської. Із введенням систематичної граматики Д. С. Сипнєвським у 60–х рр. XIX ст. курс англійської мови набув структурованості. Можна побачити, що протягом довгого часу викладачами англійської мови використовувалася граматика Г. Робертсона, складена за новим аналітичним методом викладання іноземної мови. Відомо, що Г. Робертсон був прихильником ідей Гамільтона у XIX ст., ціллю якого було навчити практичному володінню мовою. Інша популярна і складніша граматика П. М. Нурока, лектора англійської мови Петроградської духовної академії, поступова замінила граматику Г. Робертсона. Ці підручники можна вважати базовими у вивченні англійської мови на історико-філологічному факультеті.

Другий етап кінця 80–х XIX початку XX ст. характеризується напрацюванням власних навчально-методичних розробок лекторами В. В. Данієлем і Я. Я. Госкінсом, залученням до обігу російської мови, як рідної, що не спостерігалось раніше і стало обов’язковим критерієм на посаду лектора англійської мови. Критерії відбору на посаду лектора англійської

мови протягом всього часу суттєво не змінювалися. Розширення програм та зародження романської і германської філології на історико-філологічному факультеті Київського університету на початку ХХ ст. уможливило ґрунтовне вивчення англійської філології у групі германських мов. Тенденція до відокремлення англійської філології від інших галузей в подальшому призвела до створення окремої кафедри англійської філології після жовтневої революції 1917 р.

На наш погляд, на сьогоднішній день реставрація і відновлення фактологічного матеріалу історично доцільні для сучасної вищої освіти в Україні. Попередні узагальнення та висновки, зроблені в статті щодо розвитку і становлення англійської філології в стінах Імператорського університету св. Володимира, наводять на думку про перспективу історичного дослідження також класичної філології та інших сучасних європейських мов, що уможливить скласти повне уявлення про становлення і розвиток іноземної філології, яка була однією з головних складових в отриманні філологічної освіти на Київщині.

Список використаних джерел

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) / [под ред. В. С. Иконникова]. – К., 1884. – 816 с.
2. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 340. – Спр. 85 – 15 арк.
3. Там само. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 96. – 53 арк.
4. Там само. – Спр. 859. – 28 арк.
5. Там само. – Спр. 1132. – 120 арк.
6. Там само. – Спр. 4763. – 397 арк.
7. Там само. – Спр. 4808. – 94 арк.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. X. – Спр. 4812. – 1 арк.
9. Центральний державний історичний архів України у місті Києві. – Ф. 707. – Оп. 8. – Спр. 239. – 30 арк.
10. Там само. – Оп. 58. – Спр. 54. – 17 арк.
11. Оboзрение преподавания в Императорском Университете св. Владимира в 1-м полугодии 1885 учебного года // Университетские известия. – 1884. – № 12. – С. 381–382.
12. Оboзрение преподавания по историко-филологическому факультету в Университете св. Владимира на 1898–1909 учебный год // Университетские известия. – 1898. – № 9. – С. 1–10.
13. Оboзрение преподавания на историко-филологическом факультете на 1909 учебный год // Университетские известия. – 1909. – № 11. – С. 6–15.
14. Отзыв г. Страшкевича о конкурсных сочинениях и программах гг. Вейля, Даниеля и Струве // Университетские известия. – 1865. – № 5. – С. 31–38.
15. Протоколы заседаний Совета // Университетские известия. – 1873. – № 12. – С. 1–47.
16. Учебные правила и программы историко-филологического факультета Императорского университета св. Владимира / [состав. декан Н. Бубнов]. – К. : Тип. Имп. Унив. Св. Владимира, 1911. – 134 с.
17. Шульгин В. История Университета Св. Владимира / В. Шульгин. – СПб., 1860. – 230 с.

References

1. Byohrafycheskyi slovar professorov y преподаvatelei Unyversyteta Sv. Vladymyra (1834–1884) / [pod red. V. S. Ykonnykova]. – K., 1884. – 816 s.
2. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva. – F. 16. – Op. 340. – Spr. 85. – 15 ark.
3. Tam samo. – F. 16. – Op. 465. – Spr. 96. – 53 ark.
4. Tam samo. – Spr. 859. – 28 ark.
5. Tam samo. – Spr. 1132. – 120 ark.
6. Tam samo. – Spr. 4763. – 397 ark.
7. Tam samo. – Spr. 4808. – 94 ark.
8. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. – F. X. – Spr. 4812. – 1 ark.

9. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u misti Kyievi. – F. 707. – Op. 8. – Spr. 239. – 30. ark.
10. Tam samo. – Op. 58. – Spr. 54. – 17 ark.

11. Obozrenie prepodavaniya v Imperatorskom Universitete sv. Vladimira v 1-m polugodii 1885 uchebnogo goda // Universitetskie izvestija. – 1884. – № 12. – S. 381–382.

12. Obozrenie prepodavaniya po istoriko-filologicheskomu fakul'tetu v Universitete sv. Vladimira na 1898–1909 uchebnyj god // Universitetskie izvestija. – 1898. – № 9. – S. 1–10.

13. Obozrenie prepodavaniya na istoriko-filologicheskomo fakul'tete na 1909 uchebnyj god // Universitetskie izvestija. – 1909. – № 11. – S. 6–15.

14. Otzyv g. Strashkevicha o konkursnyh sochinenijah i programmah gg. Vejlya, Danijelja i Struve // Universitetskie izvestija. – 1865. – № 5. – S. 31–38.

15. Protokoly zasedanij Soveta // Universitetskie izvestija. – 1873. – № 12. – S. 1–47.

16. Uchebnye pravila i programmy istoriko-filologicheskogo fakul'teta Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira / [sostav. dekan N. Bubnov]. – K. : Tip. Imp. Univ. Sv. Vladimira, 1911. – 134 s.

17. Shul'gin V. Istoriya Universiteta Sv. Vladimira / V. Shul'gin. – SPb., 1860. – 230 s.

Doronina N. V., seeker of PhD at the department of ethnography and local history of the historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev), amalpheia@gmail.com

From the history of English language teaching at the Imperial University of St. Vladimir

The article deals with the beginning and the development of English language teaching at the historical-philological faculty of Emperor's St. Vladimir University (1834–1917). First of all the author analyzes the archival materials and periodicals of the XIXth century to figure out the personalities of the English language lecturers, their biographies and background. All the faculty and stuff, their teaching materials and methodology are presented. Secondly, the requirements for the position of English lecturer are analyzed which gives an opportunity to evaluate the criteria that the Ministry of education and the board of scientists at Emperor's St. Vladimir University set for applicants. The program requirements for the final exams in English philology have also been presented. Finally, the birth of Romance and Germanic philology at the historical-philological faculty at the beginning of the XXth century has been surveyed. That gave an opportunity to estimate the role of English language among other European languages studied at the university and the process of getting higher philological education at Kyiv University in the XIXth – the beginning of the XXth century.

Keywords: Emperor's St. Vladimir University, English language teaching, Romance and Germanic philology, higher education.

Доронина Н. В., соискатель на кафедре этнологии и краеведения исторического факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), amalpheia@gmail.com

Из истории преподавания английского языка в Императорском университете св. Владимира

Освещается процесс зарождения и развития преподавания английского языка и литературы на историко-филологическом факультете Императорского университета св. Владимира (1834–1917). На основе архивных материалов и отдельных изданий были выявлены персоналии всех преподавателей, их биографические данные и страны происхождения. Также автор проанализировала условия конкурса на должность лектора английского языка, что дает возможность понять требования совета профессоров Киевского университета и Министерства народного образования к претендентам. Были проанализированы периодические издания XIX ст., в которых содержится информация о программных требованиях при сдаче выпускного экзамена в области английской филологии. Вместе с этим был рассмотрен учебный материал и методические аспекты преподавания. Последнее, было описано зарождение романского и германского языкознания на историко-филологическом факультете и как результат создание на историко-филологическом факультете романо-германского отделения.

Ключевые слова: Императорский университет св. Владимира, английский язык, романо-германская филология, высшее образование.

* * *

УДК 94(477–25):[378.4+644.3]“18”

Шемета Ю. М.

кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри давньої та нової історії України, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), jumas@i.ua

Освітлення в Імператорському Університеті Св. Володимира (1830–ті – початок 1860–х рр.)

Розглянуто освітлення Імператорського Університету Св. Володимира 1830–1860-х рр. з метою показати малодосліджений аспект історії повсякдення. Застосовано загальні методи історичного дослідження: історичний, аналізу, класифікації, а також прикладні: хронологічний, логічний, порівняльний та ін. З'ясовано, що освітлення відігравало важливу роль у забезпеченні навчального процесу і побутових потреб університету студентства; основними засобами забезпечення світла були свічі та олійні лампи, а джерелом пального – жири тваринного і рослинного походження; використання новітніх приладів не спостерігалось. Щорічно університет витрачав на освітлення понад 900 пудів (14 тон) свічок та олії.

Ключові слова: Імператорський Університет Св. Володимира, історія освітлення, свічка, олійна лампа, люстра, ліхтар, студенти.

Серед сучасних досліджень минулого поважне місце займає вивчення історії побуту як складової історії повсякдення. Однією з його складових є світло і освітлення, адже без нього неможливим було би повноцінне існування інтелектуальної спільноти. Штучне освітлення продовжило день людини, дало змогу покращити його побут, розвивати освіту, науку і виробничі потужності. Університет Св. Володимира від початку існування став визначним науково-культурним центром і, свого роду, візитною карткою міської цивілізації в українських землях. З огляду на це цікавим є досвід використання у ньому освітніх приладів, частина з яких пережила століття і не втрачає актуальності.

Проблематика освітлювальних приладів нараховує низку загальних праць, у більшості з яких вона розглядається як складова декоративно-прикладного мистецтва [19]; наявні роботи, присвячені історії освітлювальної техніки [18], університету, в тому числі, різним сторонам його побуту [20], проте узагальнюючої роботи з питань штучного світла, немає. Тому у статті буде здійснена спроба нарису освітлення в Університеті Св. Володимира від заснування навчального закладу до 1863 р., тобто, у початковий період його буття, який збігається з часом використання найтрадиційніших засобів освітлення. У другій половині століття настає епоха газових, нафтових, електричних ламп. При цьому автор усвідомлює, що інформація є неповною, а тому існують перспективи уточнень і глибших досліджень теми.

Свічки, свічники

Найпоширенішим джерелом світла у першій половині XIX ст. була свічка.

Свічки були дорогі – воскові, які використовувались не так часто, переважно, для культових потреб, і сальні. Останні виготовлялись, здебільшого, з яловичого або баранячого жиру, мали не дуже приємних запах і давали багато кіптяви. Це обумовлювало щорічну побілку стін і стель. Згодом заклад почав закуповувати стеаринові свічки, які були дорожчими за сальні удвічі (11 руб. 80 коп. за пуд), але небагато – лише 2 пуди [6, арк. 3–3зв].

У 1830–50–ті рр. пуд (близько 16 кг) воскових свічок у Києві коштував в середньому по 20 руб за пуд, сальних – 4 руб. 50 коп. [17, с. 24] (для порівняння – на харчування одного студента відводилось 14 коп. на добу),

проте університету через публічні торги вдавалось купувати їх за нижчими цінами.

Кількість свічок розраховувалась відповідно до кількості студентів, часу занять і пори року. Наприклад, на 1844 р. для університету потрібно було від 314 пудів 33 фунтів до 323 пудів $6\frac{2}{5}$ фунтів сальних свічок, які горіли би світло і не текли [2, арк. 2, 10].

Для утримання інституту казеннокоштных студентів (студенти, які перебували на повному державному утриманні (далі – ІКС) з 1 вересня 1847 до 15 лютого 1848 р., тобто, на 167 днів щодня для 138 студентів передбачалось 138 свічок, 4 свічки для ватерклозів, 2 в умивальню, 6 у їдальню, 8 для нічників, 1 на кухню, а загалом – 159 свічок (165 пудів $38\frac{1}{4}$ фунтів), надалі на один день призначалось $\frac{1}{2}$ свічки, а зі збільшенням світлового дня та присутністю студентів у навчальному закладі їх потрібно було ще менше: з 15 лютого по 1 травня, тобто, на 75 днів на кожен по 78 свічок (29 пудів 10 фунтів), з 1 травня по 10 червня на 40 днів по 70 свічок на кожен день або 14 пудів, з 10 червня по 22 липня на 42 дні по 15 (3 пуди 6 фунтів), з 22 липня по 1 вересня на 41 день по 70 свічок (14 пудів 14 фунтів), загалом – 226 пудів $28\frac{1}{4}$ фунтів по 3 руб. 75 коп. за пуд (850 руб. 14 коп.) [3, арк. 21–22].

Забезпечення світлом 60 недостатніх студентів (перебували на частковому утриманні держави або благодійних коштів) обходилося у 1850/51 рр. з 1 січня по 15 лютого і з 1 вересня по 1 січня на кожного по свічці, а на ті самі 167 днів – 50 пудів 16 фунтів, з 16 лютого по 1 травня і з 21 червня по 1 вересня на 117 днів по 30 свічок на добу – 17 пудів 22 фунти, з 1 травня по 10 червня на 40 днів по $10\frac{1}{2}$ свічок на добу – 2 пуди 4 фунти, з 10 червня по 21 липня на 41 день – по 3 свічі на добу – $24\frac{3}{5}$ фунти. На відміну від ІКС, на технічні потреби тут кількість свічок розраховувалась окремо на 180 днів: в їдальню по 3 свічі на добу (2 пуди 28 фунтів), у спальні і нічники – по 6 свічок на добу (5 пудів 16 фунтів), в лакейську і для освітлення санітарних кімнат – по 4 на добу (3 пуди 24 фунти), всього – 82 пуди $14\frac{3}{5}$ фунтів, за кожен пуд по 4 руб. на загальну суму 329 руб. 46 коп. Подібні норми зберігались у закладі для утримання недостатніх студентів і на початку 1860–х, змінилися лише ціни: тепер пуд свічок коштував 5 руб. 65 коп. [6, арк. 2зв] Докладні розрахунки кількості свічок відповідно до сезону свідчать про важливість питання освітлення і контролю коштів витрат на нього, як, власне, і розрахунки кількості олії для ламп, наведені нижче, що цілком зрозуміло, адже навчання без світла у більшості місяців було неможливим.

Свічками користувалися різноманітні технічні служби навчального закладу, наприклад такі: “для машиніста на потреби водогону”. Їх використовували у канцелярії, професорській кімнаті, у коридорах для нічного караулу, кімнатах службовців, біля печей і насосів, коли в них накачували воду, для запалювання ламп по коридорах тощо. Згодом їх замінили лампи [9, арк. 21зв].

Свічки, звісно ж, розташовувалися в свічниках. За типами у першій половині XIX ст. свічники поділялись на традиційні односвічкові, канделябри (на кілька свічок), за видами – настільні, настінні, підлогові, шандали (важкі свічники), дзеркальні або з редуктором (начищеною опуклою пластиною дзеркального типу, яка

розташовувалась між стіною і свічкою/лампою для кращого освітлення) тощо. Були настінні свічники типу бра. Свічник складався з підставки-основи, стрижня-стояка, чашечки для воску, що стікав, і патрона [19, с. 45–51]. Припускаємо, що більшість їх була присутня в освітленні різних приміщень університету. У переліку цін на товари у Києві, переданому університету, свічник настінний дзеркальний у 1835 р. коштував 2 руб. 25 коп. [1, арк. 76зв].

Їх ставили на кожен обідній стіл, надавали у розпорядження кожного казеннокоштного студента для користування в кімнатах. Свічники могли використовуватися і в аудиторіях, приміром, на столах у студентів-медиків.

Виготовлялись вони з червоної або жовтої міді (у 1849 р. для будинку, в якому проживало 60 недостатніх студентів, перших було 20, других – 31), станом на 1859–1860 рр. у розпорядженні ІКС знаходилося 170 свічників з червоної міді і з ними не поспішали прощатися після ліквідації інституту – здали лише 60, і це при тому, що згодом мали отримати їх назад, адже одразу після ліквідованого інституту колишні його мешканці отримали частину майна, до складу якого обов'язково входив свічник. Свічники часом ламались і не схоже, щоб їх часто ремонтували: коли ліквідовували ІКС, всі 7 їх з ідальні, придбаних ще у 1835 р., були несправними.

Для загального використання у кімнатах призначалися нічники. Наприкінці 50-х рр. у розпорядженні студентства їх було 8 [11, арк. 34; 5, арк. 3–3зв, 14]. Спершу нічники були схожі на маленькі свічники на блюдці-підставці з ручкою збоку, згодом на підставку могли прилаштовувати ємність для олії і абажур у вигляді скляної вази або паперовий [15, арк. 32зв–33; 23, с. 49], іноді вони виготовлялись у вигляді ліхтаря і призначались для освітлення вулиці.

Щипці для зняття нагару зі свічок могли мати різну форму: як, власне, щипців, так і подібних до ножиців, з округлими щитками на кінцях, або з одним коротшим лезом, внутрішній край якого мав перпендикулярну пластину, друге, довше лезо, мало коробочку, розташовану на ньому і навпроти пластини другого леза. У першій половині XIX ст. була розповсюджена саме описана вище форма (рис. 1). Для щипців існували спеціальні лоточки, часто закупувався весь комплект повністю: свічники, свічки, щипці, лоточки для них, проте їхня кількість не обов'язково мала збігатися: так, на 51 свічник будинку недостатніх студентів у 1849 р. було 60 щипців [12, арк. 12, 14зв–15]. Гасили свічки з допомогою ковпачка-дзвіночка на довгій паличці.

Лампи

Олійна лампа, застосовувана повсюдно у першій половині XIX ст., була досягненням винахідників Ф. Арганта (1750–1803) та А. Кінкега (1745–1803), кінця XVIII ст. Винахід полягав у тому, що резервуар для палива розміщувався вище пальника і з'єднувався з ним трубою, це дало змогу регулювати гніт, згодом на пальник поставили скляний циліндр, що збільшувало притік повітря до вогню і давало яскраве світло. Пальник лампи, яка кріпилась на стіну, міг бути один (тоді лампа називалась одноріжковою), або більше (рис. 2). Між резервуаром і пальником могли розміщувати редуктор. Люстри з олійним паливом нагадували свічні,

але у них замість стрижня, яким вона чіплялась до стелі, розміщувався резервуар з олією, від нього йшли трубки-рамена до пальника (у свічкової люстри це були свічкові чашечки), до них чіплялось кріплення, з допомогою якого люстру підвішували до стелі (рис. 3).

У 1844 р. в кімнатах, призначених для занять казеннокоштных студентів, вирішили замінити сальні свічки на настінні олійні лампи, але постійно використовувати їх можна було лише ввечері до 10-ї години, в окремих випадках – до 11-ї, кому дозволяли займатися після вечірньої молитви. Цікаво, що сумління студенти прокидалися і починали вчитися іноді з 4-ї ранку, і для цього, звісно ж, теж потрібно було світло. Було підраховано кількість столів у 10 кімнатах для занять і було вирішено повісити відповідну кількість ламп (41), разом з лампами в кімнатах недостатніх студентів їх мало бути 60. Але, схоже, що згодом керівництво університету відмовилося від задуму і повернулось до освітлення свічками [15, арк. 1–6].

Для різних потреб у 1844 р. використовувались сальні свічки першого сорту – 49 пудів 16 фунтів по 3 руб. 69 коп. за пуд [14, арк. 24]. Лампової і конопляної олії для всіх потреб на цей же рік мало бути вдвічі більше – 126 пудів [2, арк. 33].

Дещо пізніше, у 1860–1862 рр., для освітлення лише аудиторій, в яких читались лекції і відбувались іспити увечері протягом 21 години на тиждень, на настінні і стельові (в документах вони називались висячими) лампи витрачалось 21 фунти на тиждень лампової олії, тобто, по фунту на годину, а на 7 місяців року – 14 пудів 28 фунтів по 5 руб. 80 коп. за пуд (85 руб. 26 коп.; оптові ціни доволі відчутно зросли у порівнянні з 1840-ми). Бібліотеку освітлювали з 5-ї до 9-ї години вечора. Коридори усіх чотирьох поверхів освітлювались конопляною олією з допомогою 14 одноріжкових ламп (згодом їх було 32). Такі лампи за вечір використовували $\frac{3}{4}$ фунта, за 7 місяців – 74 пуда $32\frac{1}{2}$ фунта олії. Ще 5 ламп знаходились в коридорах клінічних інститутів і споживали 5 пудів $27\frac{1}{2}$ фунта олії, загалом для коридорів – 80 пудів 20 фунтів на 450 руб. 80 коп. з розрахунку 5 руб. 60 коп. за пуд. Отже, при освітленні коридорів та аудиторій сальні свічки не використовувались [9, арк. 21зв; 7, арк. 7зв].

Загальна кількість стінних і стельових ламп невідома і могла в різних час змінюватись або залежала від обставин конкретного часу. Так, у двоповерховому будинку, призначеному для утримання недостатніх студентів стельових ламп було 3, стільки ж – жерстяних нічників [11, арк. 43зв].

Для ламп окремо закупувався гніт – т.зв. “світільня” з бавовни двох сортів – пряденої і тканій [21, с. 565; 7, арк. 3–3зв].

В якості “лампової” олії в документах того часу називалась перероблена конопляна [22, с. 1152–1153], ймовірно, вона проходила процес додаткового очищення, можливо, застосовувались інші види дешевих олій. Т.зв. “дерев'яна” (оливкова низьких сортів), найкраща, яка чаділа найменше, олія використовувалась не всюди (наприклад, в астрономічній обсерваторії), оскільки була порівняно дорогою – понад 10 руб. за пуд. Ламповою олією, яку наливали у настінні і стельові лампи, освітлювали як аудиторії, так і залу, де навчали танцям. Вона була дорожчою і коштувала 5 руб за пуд, коноп-

ляна, якою освітлювали коридори – 3 руб. 60 коп. за пуд (ціни 1857 р. [4, арк. 3–4]).

Ліхтарі

Ліхтарі цього часу складалися з пального на підставці і коробка зі скла і жерсті, і були, переважно, прямокутними чотирихсторонніми. Скло розміщувалося з однієї чи трьох сторін (великі настінні для ганку, таких було 4 в приміщенні для студентів–медиків), або з усіх – ними освітлювали коридори. Інші ліхтарі, що згадуються в документах, вочевидь, призначались для співробітників університету. Використовувались у них як свічки, так і конопляна олія. Наприкінці 50–х рр. в ІКС таких ліхтарів було 2 [5, арк. 63в].

Ілюмінація

У першій половині XIX ст. в імперії дотримувалися офіційного звичаю прикрашати світлом будинки під час святкових чи урочистих подій і днів.

Відповідно до нього на стінах будинків або на відстані до півтора метрів від них встановлювалися т.зв. “плошки”, що нагадували каганці і становили собою ємність–миску, в яку наливався жир і вставлявся гніт. Іноді замість мисок використовувались стаканчики – пляшечки з салом. Їх можна було розвішувати на воротах і у вигляді гірлянд [16, с. 88], але, ймовірно, для потреб університету використовувались саме мисочки. Подібні смолоскипи, які несли функцію не так освітлення, як демонстрацію вірнопідданості, прикрашали наймані університетом у мешканців Києва будинки у 1830–40–х рр. Коштувало таке задоволення у 1839 р. 303 руб. для одного будинку [8, арк. 9, 13; 11, арк. 12], а мисочка чи стаканчик з салом у 1835 р. – 20 коп.

До чиїх обов’язків входило запалювання і гасіння свічок і ламп і як це робилося? Однозначної відповіді документи не надають. Можливо, у кожному з приміщень це було по-різному. За документами 1846 р. освітлення кімнат доручалось, разом із завідуванням умивальною, бриттям борід і стрижкою волосся, циркульнику [3, арк. 13зв]. Проте час від часу згадуються спеціальна обслуга: так, у 1847 р. для освітлення будівлі університету лампами наймали 2–х людей, для запалювання ліхтарів і чистки відхожих місць на 2 і 3 поверсі – також 2 [10, арк. 48–48зв]. 15–м лакеям при ІКС у 1858 р. доручалось не лише чистити одяг і взуття, але й підсвічники. У 1860 р. існувала окрема посада лампівника, який отримував 102 р. на рік. Лампи, як і свічники, вимагали ремонту: у 1860 р. на лагодження шандалів, щипців, ламп і купівлю скла для ламп витрачалось 115 руб. 20 коп. [7, арк. 3–3зв].

Сірники в імперії почали використовувати у другій половині XIX ст. До того мали застосовувати старовинну техніку видобування вогню з допомогою кресала і труту. Вогонь міг підтримуватись у будь-якому з приміщень чи приладів, звідки об нього запальвали свічку, яку використовували у якості запальнички для коридорних і аудиторних ламп.

Упродовж 1830–х – початку 1860–х рр. університет продовжував виконувати функцію провідного навчального центру міста, важливого роботодавця і провідника новітніх ідей та досягнень. Питання штучного світла відігравало у його життя не останню роль, оскільки створювало умови для навчання і, власне, науки. Забезпечувала цю потребу низка технічних засобів, таких, як

свічка і лампа. Свічка використовувалась, здебільшого, у свічниках, нею освітлювались кімнати для занять студентів та їхні спальні, технічні і санітарні приміщення. Її місце в аудиторіях та коридорах навчального закладу зайняла олійна лампа, як настінна, так і стельова, вона ж витіснила свічку з майже усюди, крім студентських кімнат. Інші види світильників (ліхтарі, плошки) відігравали допоміжну роль. Не знайдено поки інформацію про використання свічкових люстр в аудиторіях, проте можна припустити, що на початковому етапі вони могли використовуватися. Від якості освітлення залежав навчальний і науковий процеси, тому джерело світла (олія) диференціювалося за видами. Витрати на свічки становили важливу частину бюджету закладу, вони ретельно обраховувались. Проте наявні на той час засоби освітлення створювали, очевидно, недостатньо світла і певні проблеми санітарного плану через кіптяву, що, в свою чергу, вимагало періодичних ремонтів. Цікавим є те, що, на відміну від використання найновітніших доступних на той час досягнень при будівництві і обладнання приміщення університету (водогін, каналізація) питання прогресу освітлювальних приладів буксувало, тому що з початку XIX ст. майже всюди намагалися використовувати альтернативні джерела світла, з середини – газові лампи, винайдені у Львові у 1853 р., але відомостей про їхнє застосування до початку 1860–х рр. у документах не зустрічається, і навчальний заклад залишався острівцем традиційності зі своїми свічками та олійними лампами.

Рис. 1. Щипці для запалювання свічки [24]

Рис. 2. Настінна олійна лампа [25]

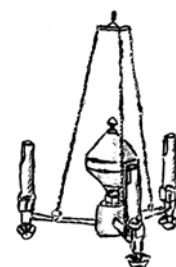

Рис. 3. Стельова олійна лампа [26]

Список використаних джерел

- Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 370. – Спр. 113.
- Там само. – Оп. 380. – Спр. 235.
- Там само. – Оп. 381. – Спр. 194.
- Там само. – Оп. 392. – Спр. 231.
- Там само. – Оп. 394. – Спр. 46.
- Там само. – Оп. 395. – Спр. 86.
- Там само. – Оп. 395. – Спр. 93.
- Там само. – Оп. 465. – Спр. 1993.
- Там само. – Оп. 465. – Спр. 2207.
- Там само. – Оп. 465. – Спр. 69.
- Там само. – Оп. 478. – Спр. 196.
- Там само. – Оп. 478. – Спр. 29.
- Там само. – Оп. 478. – Спр. 52.
- Там само. – Ф. 241. – Оп. 1. – Спр. 36.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 707. – Оп. 87. – Спр. 125а.
- Бокова В. М. Повседневная жизнь Москвы в XIX веке. – М.: Молодая гвардия, 2010. – 128 с. – Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=191250&p=88>
- [Ведомости о ценах на товары в г. Киеве] // Киев. губ. ведомости. Прибавление. – 1850. – № 3. – 21 янв. – С. 22–25.

18. Дамский А. И. Осветительная арматура. – М. : Акад. архит. СССР, 1947. – 133 с.

19. Маркович М. Й. Українські художні світильники XVI–XX ст. в контексті європейського мистецтва освітлювальних приладів: історія, типологія, художні особливості : дис. ... канд. мистецтвознавства / НАН України. Ін-т народознавства. – Л., 2006. – 160 л.

20. Нариси з історії Університету Святого Володимира. – К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2009. – 223 с.

21. [О поставке товаров в порты Черноморского Адмиралтейства] // Киев. губерн. вед. – 1843. – № 23. – 4 июня. – С. 562–565.

22. [О поставке товаров в порты Черноморского Адмиралтейства] // Киев. губерн. вед. – 1843. – № 39. – 24 сент. – С. 1152–1153.

23. Осветительные приборы конца XVII – начала XX века в России: Каталог выставки. – Л. : Аврора, 1975. – 52 с. : ил.

24. Antique Brass Candle Wick Trimmer Snuffer Scissors. – Режим доступу : http://www.ebay.com/itm/Antique-Brass-Candle-Wick-Trimmer-Snuffer-Scissors/111389939017?_trksid

25. Clute E. Flashback: Lamps and Illuminants. – Режим доступу : <http://www.collectorsweekly.com/articles/lamps-and-illuminants>

26. Paradis J. [Letter]. – Режим доступу : <http://www.jptinsmith.com/news12.html>

References

1. Derzhavnyj arxiv m. Kyryeva. – F. 16. – Op. 370. – Spr. 113.
2. Tam samo. – Op. 381. – Spr. 194.
3. Tam samo. – Op. 392. – Spr. 231.
4. Tam samo. – Op. 394. – Spr. 46.
5. Tam samo. – Op. 395. – Spr. 86.
6. Tam samo. – Op. 395. – Spr. 93.
7. Tam samo. – Op. 465. – Spr. 1993.
8. Tam samo. – Op. 465. – Spr. 2207.
9. Tam samo. – Op. 465. – Spr. 69.
10. Tam samo. – Op. 478. – Spr. 196.
11. Tam samo. – Op. 478. – Spr. 29.
12. Tam samo. – Op. 478. – Spr. 52.
13. Tam samo. – Op. 380. – Spr. 235.
14. Tam samo. – F. 241. – Op. 1. – Spr. 36.
15. Centralnyj derzhavnyj istorichnyj arxiv Ukrayiny, m. Kyryiv. – F. 707. – Op. 87. – Spr. 125a.
16. Bokova V. M. Povsednevnyaya zhizn Moskvy v XIX veke. – M. : Molodaya gvardiya, 2010. – 128 s. – Rezhym dostupu : <http://www.litmir.net/br/?b=191250&p=88>
17. [Vedomosti o cenax na tovary v g. Kyryev] // Kyryev. gub. vedomosti. Pribavlenie. – 1850. – № 3. – 21 yanv. – S. 22–25.
18. Damskij A. Y. Osvetitel'naya armatura. – M. : Akad. arxit. SSSR, 1947. – 133 s.
19. Markovych M. J. Ukrayinski xudozhni svityl'nyky XVI–XX st. v konteksti yevropejskogo mystectva osvityvalnyx prykladiv: istoriya, typologiya, xudozhni osoblyvosti : Dys. ... kand. mystectvoznavstva / NAN Ukrayiny. In-t narodoznavstva. – L., 2006. – 160 l.
20. Narysy z istoriyi Universytetu Svyatogo Volodymyra. – K. : VPCz “Kyryiv. un-t”, 2009. – 223 s.
21. [O postavke tovarov v porty Chernomorskogo Admyraltajstva] // Kiev. gubern. ved. – 1843. – № 23. – 4 iyunya. – S. 562–565.
22. [O postavke tovarov v porty Chernomorskogo Admyraltajstva] // Kiev. gubern. ved. – 1843. – № 39. – 24 sent. – S. 1152–1153.
23. Osvetitelnye pribory konca XVII – nachala XX veka v Ros-syi: Katalog vystavki. – L. : Avrora, 1975. – 52 s. : il.
24. Antique Brass Candle Wick Trimmer Snuffer Scissors. – Rezhym dostupu : http://www.ebay.com/itm/Antique-Brass-Candle-Wick-Trimmer-Snuffer-Scissors/111389939017?_trksid
25. Clute E. Flashback: Lamps and Illuminants. – Rezhym dostupu : <http://www.collectorsweekly.com/articles/lamps-and-illuminants>
26. Paradis J. [Letter]. – Rezhym dostupu : <http://www.jptinsmith.com/news12.html>

Shemeta Y. M., Candidate of History Sciences, professor's assistant of the Department of Ancient and Modern History of Ukraine of the History Faculty Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), jumas@i.ua

The lighting in St. Volodymyr Emperor's University (1830th – beginning of 1860th)

We consider the lighting of the Imperial University of St. Volodymyr's 1830–1860 to show unexplored aspect of the history of everyday life. The study used the

general methods of historical research, such as historical analysis and classification, as well as applied methods: chronological, logical, comparative and others. It was found out that lightning played a major role in the learning process and needs of students; basic means of providing lightning were candles and oil lamps as a source of fuel – fats of animal and vegetable origin; the use of new equipment was not observed and educational institution remained an island of traditionalism with. Every year for the lightning in various areas of the University it was spent about 900 pounds of candles and oil (14,400 kg and liters) but the lighting was not perfect.

Keywords: Imperial University of St. Vladimir, the history of lighting a candle, oil lamp, chandelier, lamp, lantern, students.

Шемета Ю. М., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры древней и новой истории Украины, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), jumas@i.ua

Освещение в Императорском университете Св. Владимира (1830–е – начало 1860–х гг.)

Рассмотрено освещение Императорского Университета Св. Владимира 1830–1860–х гг. с целью показать малоисследованный аспект истории повседневности. Применены общие методы исторического исследования: исторический, анализа, классификации, а также прикладные: хронологический, логический, сравнительный и др. Выяснено, что освещение играло важную роль в обеспечении учебного процесса и бытовых потребностей университета и студенчества; основными средствами обеспечения света были свечи и масляные лампы, а источником горючего – жиры животного и растительного происхождения; использования новейших приборов не наблюдалось. Ежегодно университет тратил на освещение свыше 900 пудов (14 тонн) свечей и масла.

Ключевые слова: Императорский Университет Св. Владимира, история освещения, свеча, масляная лампа, люстра, фонарь, студенты.

* * *

УДК 94(477):355.322

Лиса М.

здобувач Центру дослідження українсько-польських відносин, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Україна, Львів), marichkalysa@mail.ru

Діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких та буковинських вчителів” напередодні Першої світової війни

Проаналізовано особливості створення товариства “Взаїмна поміч галицьких та буковинських вчителів”, охарактеризовано суспільно-політичні умови його діяльності, визначено коло найактивніших учасників організації, розкрито вплив товариства на українських педагогів та загально-суспільно-культурні процеси у краї. Особливу увагу приділено міжнародній діяльності організації, її відносинам із польськими товариствами Галичини, які намагалися відстоювати інтереси учителів краю. Основна мета статті – аналіз діяльності товариства у перші роки його існування у контексті суспільно-політичних процесів в регіоні. Методологічну основу розвідки становлять принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до висвітлення подій минулого на основі комплексного вивчення джерел та наукової літератури. При вирішенні поставлених завдань використано загальнонаукові (систематизації, типологізації) та спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історично-порівняльний, критично-аналітичний, біографічний) методи.

Ключові слова: товариство, учитель, Галичина, освіта.

13 липня 1905 р. Міністерство внутрішніх справ Австро-Угорської імперії затвердило Статут українського національно-культурного товариства “Взаїмна поміч галицьких та буковинських вчителів” – провідної організації українських педагогів Західної України у першій половині XX ст. Подія стала можливою незважаючи на те, що “Галицьке намісництво робило великі перепони в затвердженні Статуту нового товариства, бо вважало професійну організацію народного вчительства небажаним політичним чинником, що міг колись захитати політичним спокоєм цілого краю...” [1, с. 35]. Згідно з основоположним документом, основна мета діяльності товариства полягала у згуртуванні учительства Галичини і Буковини для “забезпечення собі і своїм сім'ям” моральної та матеріальної допомоги. Також розроблено систему заходів для створення економічного підґрунтя новоствореної організації [2, с. 1].

Товариство відіграло важливу роль у суспільно-культурному житті Галичини у першій половині ХХ ст., що зумовлює актуальність дисертаційного дослідження. Окремі аспекти проблеми охарактеризовані у наукових студіях Б. Ступарика [3; 4], О. Луківа [5], М. Барної [6], О. Ткачика [7], В. Чоповського [8], Г. Білавич та Б. Савчука [9], Н. Кошелевої [10; 11] та ін. дослідників. Джерельну основу розвідки становлять архівні документи, матеріали періодично преси, спогади членів товариства “Взаїмна поміч галицьких та буковинських вчителів”.

Першочерговим завданням організації з перших днів її створення стало залучення якомога більше членів. Однак якщо у 1905–1906 рр. народне вчителство із великим захопленням сприйняло створення нового товариства (за словами сучасників “можна було почути з уст не одного вчителя, що ми створили собі таку організацію, яка робить нестрашними для нас несправедливі дисциплінарні покарання та різні матеріальні кривди”), надалі ситуація докорінно змінилася, що значно ускладнило роботу громадської інституції.

Починаючи із 1905 р. члени товариства стали відчувати тиск місцевої адміністрації, з ініціативи якої наприкінці 1905 р. у Кракові утворено ідентичну організацію – “Zwiazku nauczycielstwa ludowego w Galicji”, основне завдання якої полягало в об’єднанні народного вчителства Галичини незалежно від національності. “Розвинуло воно в цьому напрямі поважну діяльність також і серед українського народного вчителства... невеличкий відламок тодішнього нашого вчителства, ведений гаслами станової боротьби, взяв участь у Краківському з’їзді” [1, с. 37].

У статті “Постулати русинів, членів “Zwiazku nauczycielstwa ludowego w Galicji”, дирекція “Взаїмної помічі галицьких та буковинських вчителів” оприлюднила умови, виконання яких могло б привести до входження українців до польського товариства: 1) рівномірний розподіл членів у головній управі; 2) розподіл витрат на потреби вчителства відповідно до членських внесків обох національностей; 3) рівномірний розподіл членів у відділах товариства. Не менше зауважень висловили члени “Взаїмної помічі галицьких та буковинських вчителів” до програми товариства. Українці, зокрема, вимагали: у польських громадах – відкривати польські школи, в українських – “з українською мовою викладовою” [1, с. 37–38].

Відповідь Комітету “Zwiazku nauczycielstwa ludowego w Galicji” була доволі очікуваною. У часописі товариства (“Glos nauczycielstwa ludowego”) його редактор С. Новак, не заперечуючи права українців на навчання рідною мовою, закликав представників титульної нації Східної Галичини “старатися присилати [учителів-українців – М.Л.] до нашої спільної станової організації, до спільної боротьби зі спільним, сильним ворогом, яким є галицькі ретрогради..., а тоді прийдемо якнайскоріше до порозуміння і зложення фундаментальних засад злучення вчителства цілого краю” [12, с. 2].

Безперспективність подальших переговорів засвідчила стаття із красномовною назвою “Nieh powstanie jedna silna rodzina nauczycielska” [13, s. 1–2], у якій зазначалося: “Ані вчителство українське, ні польське

само не виборе прав, належних нашому станові... В повищих засадах містяться всі слушні домагання товаришів українців, тож ми певні, що дотеперішня “резерва” значної їх частини скоро зміниться на чинну і гарячу участь у нашій організації, створеній в інтересі спільного добра” [13, s. 2]. Стаття викликала жваве обговорення серед членів “Взаїмної помічі галицьких та буковинських вчителів”, більшість із яких виступила за самостійний розвиток організації [14, с. 4].

У статті невідомого автора “Акція краківських учителів в справі організації галицького вчителства” [15, с. 116], що побачила світ на сторінках друкованого органу “Взаїмної помічі галицьких та буковинських вчителів” розкритиковано програму та статут “Zwiazku nauczycielstwa ludowego w Galicji” [15, с. 116]. У підсумку дискусія “остаточно довела до того, що українське народне вчителство пішло своїми шляхами професійної організації, а польське своїми...” [14, с. 54].

Одразу ж розпочато розбудову організації – упродовж 1906 р. створено окружні відділи товариства у більшості повітів краю. Завдяки клопіткій роботі Наглядової Ради наприкінці 1906 р. товариство нараховувало уже близько 1562 особи [16, с. 186]. Упродовж першого року також покращилося матеріально-фінансове становище товариства. При 17 окружних відділах засновано каси, які надавали матеріальну допомогу учителям. Зусиллями членів товариства проводилися учительські наради, конференції, де обговорювалися найважливіші фахові проблеми педагогів. При окремих відділах товариства, зокрема в Снятині, Коломиї, чимало уваги приділялося вихованню та навчанню молоді – відкривалися бібліотеки, влаштовувалися вечорниці, аматорські концерти, вистави та походи. Заходи сприяли піднесенню національної свідомості українців краю, сприяли політизації національно-культурного руху.

У перші роки діяльності товариства розширилася його міжнародна співпраця із педагогічними організаціями Австро-Угорщини. Зокрема 2 листопада 1907 р. представники організації взяли участь у роботі Конгресу народних учителів в Австрії. Українці наголошували на проблемах, першочергові із яких – втручання Крайової Шкільної Ради та місцевої адміністрації в роботу педагогів, суворі дисциплінарні покарання особам, не вигідним для влади, брак підручників, шкільного приладдя, науково-методичної літератури та ін. Не менш важлива проблема – підвищення матеріального становища галицького та буковинського вчителства. “На Буковині українці мають більший вплив і тому підвищення вчителям заробітної платні вже відбулося, – відзначали делегати. – В Галичині до цього ще далеко, бо школа в руках шляхти, яка ставиться вороже до розвитку культури серед народу і була би рада, якби українські школи спорожніли, а народ якнайдовше був без освіти” [1, с. 44].

12 серпня 1908 р. “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” стала членом новозаснованого товариства “Союзу слов’янського вчителства”. Мотиви створення Союзу слов’янського вчителства в Австрії були зловоденними: “Учительські організації поодиноких країв від давних років роблять всякі можливі заходи в краєвих Соймах, щоб вчителству вибороти ліпшу долю – однак заходи ці по найбільшій часті не відносять

ніякого успіху. Ся обставина приневолила учительські організації до видвигнення учительської квестії на ширшу арену” [17, с. 22].

Проте одним із основних засобів боротьби за покращення прав учителів у 1905–1914 рр. залишалися народні віча. Уже у перші роки існування організації утворено “Крайовий Виконавчий Комітет Вчительсько-го Віча”, який займався їх організацією та проводив мобілізацію педагогів.

Якщо у житті галицького учительства “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” відігравала важливу роль, значно інша ситуація склалася на Буковині, де упродовж 1905–1906 рр. члени товариства зуміли організувати тільки 4 окружні виділи. З цих причин на загальних зборах буковинських членів 23 грудня 1906 р. Дирекція львівської централі погодилася на заснування автономної Експозитури (секції) для Буковини з центром у Чернівцях. Згодом розроблено положення про її діяльність, однак переважна більшість педагогів Буковини трималася осторонь організації.

Популяризації діяльності товариства сприяла періодичні органи товариства. У згуртуванні вчительства навколо професійних інтересів та національних ідеалів важливу роль відігравав часопис “Промінь”, що залишався органом товариства до вересня 1907 р. У жовтні того ж року у Львові побачив світ перший номер незалежного українського вчительства “Луна” (редактор Ю. Левицький). Через місяць друкованим органом “Взаїмної помічі галицьких і буковинських вчителів”, де-факто, став часопис “Наше слово”. У цих періодичних виданнях публікувалися полемічні статті на освітньо-педагогічну тематику, польсько-українські відносини у краї та їх вплив на становище вчителів.

Із травня 1908 р. періодичним органом українських народних вчителів став часопис “Прапор” (редактор Ю. Лотоцький), видання якого було перенесено у вересні того ж року із Львова до Коломиї (редактор І. Петришин). У 1909–1912 рр. значну публіцистичну роботу розгорнуло товариство “Видавнича спілка українського вчительства”, заснована членами “Взаїмної помічі галицьких і буковинських вчителів”. Спілка розпочала видавати написані членами товариства книги, брошури, часописи як літературно-наукового змісту, так і політичні. “Видавнича спілка” здійснювала також благодійну діяльність – пожертвування на розвиток українських шкіл, інтернатів, учительських семінарів. Після припинення діяльності Спілки у 1912 р., започатковано видання нового органу товариства – “Учительське слово”, перший номер якого читачі отримали 15 вересня 1912 р.

Незважаючи на вжиті заходи, кінець 1907 р. показав, що загал учительства не усвідомив необхідності єдності та об’єднання в організації. На загальних зборах, що відбулися 7 квітня 1909 р. відзначено, що товариство “Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів” нараховує 2030 членів, більшість із яких не сплачувала членських внесків (де-факто, тільки 724 члени перераховували кошти на діяльність товариства). Відношення вчительства до товариства яскраво ілюструє часопис “Прапор”, журналісти якого у 1909 р. із сумом відзначали: “Зрозуміло кожному, що наша організація важливої мети перед собою не ставила і користі (окрім

позичок) не дає. Переслідує товариство якісь вимріяні, високі ідеали...” [1, с. 47].

Занепад товариства тривав до 1910 р. Незважаючи на вжиті заходи, а саме внесені зміни до Статуту (сплативши членський внесок 1 крейцер, дозволялося входити до двох товариств – “Взаїмної помічі галицьких і буковинських вчителів” і кредитного “Взаїмна поміч учительська”; реорганізовано секцію правового захисту педагогів та ін.), кількість членів професійної учительської організації неухильно зменшувалася. Тиск польської адміністрації та “Związku nauczycielstwa ludowego w Galicji” ще більше ускладнював ситуацію для дирекції товариства.

Починаючи з 1911 р. в роботі товариства спостерігається значний поступ, що відбулося завдяки новому голові товариства М.Якимовському (1909–1915 рр.). Розпочинається загальне пожвавлення професійного вчительського руху, про що свідчить: заснування т.зв. “посмертного фонду” для допомоги сиротам та вдовам померлих народних вчителів, “Учительського організаційно-виборчого комітету” у 1911 р., проведення з’їзду українського вчительства 22 вересня 1912 р., створення “Педагогічно-наукової комісії” з метою популяризації тодішніх науково-педагогічних видань, формування новітньої української національної педагогіки.

Значні надії члени товариства покладали на З’їзд українського галицького і буковинського вчительства, що мав відбутися 22 вересня 1912 р. у Коломиї. “Від заходу, півночі і сходу немов ті чорні, тучеві хмари суне на наш український нарізворожа сила, – йдеться у Зверненні “Взаїмної помічі. – Її стратегічно операційні пляни звернені в першій мірі на українську народну школу й українське вчительство. Сеж найважливіші артерії народної живучості. Нема їх – то нема життя, нема сили, нема культури вданому народі – він засуджений на смерть. І якраз цей страшний, могутній похід з ясною ціллю знищення українського народного шкільництва спонукав краєве товариство “Взаїмну поміч учительську” до по взяття на загальних зборах ухвали, кою поручено скликати до Коломиї З’їзд всего українського галицького і буковинського вчительства” [18, с. 27].

У вересні-жовтні 1912 р. у Галичині відбулися звітні окружні конференції товариства “Взаїмна поміч галицького та буковинського вчительства”. Чи не найбільше уваги громадськості привернула конференція, яка 20 вересня відбулася у Бібрці. Проте не ухвали конференції опинилися у центрі уваги учителів. Їх здивування викликала українська мова, якою староста звернувся до делегатів зібрання. Кореспондент “Учительського слова” здивовано констатував: “Є се нечуване диво, бо нам не доводилось ще ніколи чути, щоби де ще в якому окрузі старости промовляли на конф. зборах іншою мовою... Присутні з невимовно здивувала та обставина, що пан староста, прибувши до нас з Мазурщини промовляв не ламаною “рутенщиною”, але прегарною, вповни поправною українською мовою...” [19, с. 53].

Щодо ухвал окружних конференцій, вони не відзначалися новизною. Більше того, члени товариства були змушені визнати їх утопічність у практичній реалізації. “На теперішніх повітових вічах наше народ-

не учительство було полишене самому собі: бо і хто ж з поза його округів був присутній на тих вічах і як відносивсь до наших домагань і ухвалюваних резолюцій, – відзначали члени “Взаємної помочі” [20, с. 1].

Восени 1912 р. здійснено спробу укрупнити окремі виділи, оскільки діяльність товариства на місцях “була ослаблена”. На Тернопільщині було об’єднано будзанівський і теребовлянський виділи. На збори із 37 українських учителів прийшли тільки 26, що викликало обурення у членів головного виділу товариства. Водночас учасники зборів розкритикували діяльність організації. У відповідь друкований орган товариства “Учительське слово” відзначало: “Бували сходи́ни і збори при участі 3–6 осіб і то саме тоді, коли ходило о пекучі станові справи. Не дивниця, отже, що Теребовельщина від давнішого часу не висилала своїх делегатів на красві збори. Товариші (ки) повіта, як виявилось, мало ознайомлені із роботою і заходами свого власного, станового товариства. Може обставини бодай від тепер змінять ся...” [21, с. 88].

Таким чином, упродовж 1905–1914 рр. товариство “Взаємна поміч галицьких і буковинських вчителів” пройшло етап становлення. Безправність українських педагогів, погіршення їх матеріального становища, дискримінація української школи стали тими основними причинами, що привели до створення фахового українського товариства.

Упродовж 1905–1910 рр. діяльність товариства не відзначалася проведенням масштабних акцій, активною видавничою діяльністю. На порядку денному стояли зловоденні питання – вирішення фінансових проблем, залучення якомога більшої кількості українського вчителства до організації. Тільки після 1910 р. товариство розпочало розбудовувати власні структури у повітах, започаткувало власний друкований орган, налагодило співпрацю із аналогічними іноземними громадськими інституціями, що піднесло авторитет “Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів” у суспільстві. Перша світова війна перервала подальший розвиток товариства, що край негативно позначилося на українському вчителстві краю.

Список використаних джерел

1. Товариство “Взаємна поміч українського вчителства” (1905–1930). – Львів, 1932. – 168 с.
2. Учительська самопоміч // Буковина. – 1905. – 16 квітня. – С. 1.
3. Ступарик Б. З історії розвитку гімназійної освіти / Б.Ступарик // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 56–67.
4. Ступарик Б. Підготовка учителів в Галичині у XIX ст. / Б.Ступарик // Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – 1995. – № 1. – С. 45–55.
5. Луків О. Розвиток структури польських і українських освітніх закладів у Східній Галичині (1900–1933 рр.) / О.Луків // Slavia Tarnopolensis. – Тернопіль, 1996. – С. 168–178.
6. Барна М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772–1939 рр.) / М. Барна // Рідна школа. – № 7–8. – С. 33–48.
7. Ткачик О. Підготовка інтелектуальної еліти в гімназіях Галичини / О. Ткачик // Рідна школа. – 1995. – № 6. – С. 75–77.
8. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітніх товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – 20–30-ті роки XX ст.) / В. Чоповський. – Львів, 1993. – 63 с.
9. Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – 208 с.
10. Кошелева Н. Організація українського вчителства у

Східній Галичині в 1881–1914 роках / Н.Кошелева // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 108–113.

11. Кошилева Н. Українські педагогічні видання, як джерело вивчення історії шкільництва в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н.Кошелева // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 85–90.
12. Glos nauczycielstwa ludowego. – 1906. – № 4. – С. 2.
13. Nieh powstanie jedna silna rodzina nauczycielska // Glos nauczycielstwa ludowego. – 1906. – № 5. – С. 1–2.
14. І.Г. Чи порадо русинам приставати до організації краківської анкети / І. Г. // Промінь. – 1906. – Ч. 5. – С. 54.
15. Акція краківських учителів справі організації галицького учительства // Промінь. – 1906. – Ч. 14–15. – С. 116.
16. З діяльності товариства “Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок” // Промінь. – 1906. – 1 грудня. – С. 186.
17. Союз славянського учительства в Австрії // Учительське слово. – 1912. – 15 вересня. – С. 22.
18. Поклик до галицького і буковинського вчителства // Учительське слово. – 1912. – 15 вересня. – С. 27.
19. Звіти з окружних конференцій // Учительське слово. – 1912. – жовтень. – С. 53.
20. Usque ad finem // Учительське слово. – 1912. – листопад. – С. 1.
21. З організації українського вчителства // Учительське слово. – 1912. – листопад. – С. 88.

References

1. Tovarystvo “Vzayimna pomich ukayinskoho vchytelstva” (1905–1930). – Lviv, 1932. – 168 s.
2. Uchytelska samopomich // Bukovyna. – 1905. – 16 kvitnya. – S. 1.
3. Stuparyk B. Z istoriyi rozvytku himnazijnoyi osvity / B. Stuparyk // Ukrayinskyj osvityj zhurnal. – 1994. – № 1. – S. 56–67.
4. Stuparyk B. Pidhotovka uchyteliv v Halychyni u XIX st. / B. Stuparyk // Visnyk Ternopilskoho eksperymental'nogo instytutu pedahohichnoyi osvity. – 1995. – № 1. – S. 45–55.
5. Lukiv O. Rozvytok sturktury polskyh i ukayinskyh osvitynih zakladiv u Sxidnij Halychyni (1900–1933 rr.) / O. Lukiv // Slavia Tarnopolensis. – Ternopil, 1996. – S. 168–178.
6. Barna M. Rozvytok pedahohichnoyi osvity v Halychyni (1772–1939 rr.) / M. Barna // Ridna shkola. – № 7–8. – S. 33–48.
7. Tkachyk O. Pidhotovka intelektualnoyi elity v himnaziyah Halychyny / O. Tkachyk // Ridna shkola. – 1995. – № 6. – S. 75–77.
8. Chopovskiy V. Budytelі nacionalnoho duxu. Diyalnist kulturno-osvitynih tovarystv “Prosvita” ta “Ridna shkola” na zaxidnoukrayinskykh zemlyakh (druha polovyna XIX st. – 20–30-ti roky XX st.) / V. Chopovskiy. – Lviv, 1993. – 63 s.
9. Bilavych H. Tovarystvo “Ridna shkola” (1881–1939 rr.) / H. Bilavych, B. Savchuk. – Ivano-Frankivsk, 1999. – 208 s.
10. Koshelyeva N. Orhanizaciya ukayinskoho vchytelstva u Sxidnij Halychyni v 1881–1914 rokax / N. Koshelyeva // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna. – Lviv, 1998. – Vyp. 33. – S. 108–113.
11. Koshlyeva N. Ukrayinski pedahohichni vydannya, yak dzherelo vyvchennya istoriyi shkilnyctva v Sxidnij Halychyni naprykinci XIX – na pochatku XX st. / N. Koshelyeva // Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu. – Lviv, 1999. – Vyp. 2. – S. 85–90.
12. Glos nauczycielstwa ludowego. – 1906. – № 4. – S. 2.
13. Nieh powstanie jedna silna rodzina nauczycielska // Glos nauczycielstwa ludowego. – 1906. – № 5. – S. 1–2.
14. I. H. Chy poradno rusynam prystavaty do orhanizaciyi krakivskoyi ankety / I. H. // Promin. – 1906. – Ch. 5. – S. 54.
15. Akcyia krakivskych uchyteliv spravi orhanizaciyi halycckoho uchytelstva // Promin. – 1906. – Ch. 14–15. – S. 116.
16. Z diyalnosti tovarystva “Vzayemna pomich halycckych i bukovynskych uchyteliv i uchytelok” // Promin. – 1906. – 1 hrudnya. – S. 186.
17. Soyuz slavyanskoho uchytelstva v Avstriyi // Uchytelske slovo. – 1912. – 15 veresnya. – S. 22.
18. Poklyk do halycckoho i bukovynskoho vchytelstva // Uchytelske slovo. – 1912. – 15 veresnya. – S. 27.
19. Zvity z okruzhnykh konferencij // Uchytelske slovo. – 1912. – zhovten. – S. 53.
20. Usque ad finem // Uchytelske slovo. – 1912. – lystopad. – S. 1.
21. Z orhanizacij ukayinskoho vchytelstva // Uchytelske slovo. –

1912. – lystopad. – S. 88.

Lysa M., *seekers of Center for the Study of the Ukrainian–Polish relations, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Lviv), marichkalysa@mail.ru*

Activities of the organization “Vzayimna pomich Galickich and Bukovinskich uchyteliv” on the before World War

Of the establishment of the organization “Vzayimna pomich Galickich and Bukovinskich uchyteliv” the analyzed, the social and political conditions of its operations the describes, of the most active members of the organization the circle, reveals the influence of society on the Ukrainian teachers and general socio-cultural processes in the region. Particular attention is given to the international activities of the organization, its relations with the Polish Society of Galicia, who tried to defend the interests of the teachers of the region. The main purpose of the article – of the company in its early years in the context of social and political processes in the region the analysed. Methodological basis of intelligence constitute the principles of historicism, systematic and objective approach to the coverage of the past through a comprehensive study of the sources and literature. In solving the tasks used general scientific (organizing, typology) and specially-historical (problem-chronological, historical and comparative, critical and analytical, biographical) methods.

Keywords: community, teacher, Galicia, education.

Лыса М., *соискатель Центра исследований украинско-польских отношений, Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины (Украина, Львов), marichkalysa@mail.ru*

Деятельность общества “взаимно помощь галицких и буковинских учителей” накануне Первой мировой войны

Проанализировано особенности создания общества “Взаимная помощь галицких и буковинских учителей”, охарактеризовано общественно-политические условия его деятельности, определен круг активных участников организации, раскрыто влияние общества на украинских педагогов и общественно-культурные процессы в крае. Особое внимание уделено международной деятельности организации, ее отношениям с польскими обществами Галичины, которые пытались отстаивать интересы учителей края. Основная цель статьи – анализ деятельности общества в первые годы его существования в контексте общественно-политических процессов в регионе. Методологическую основу статьи составляют принципы историзма, системности и объективности в подходе к освещению событий прошлого на базе комплексного изучения источников и научной литературы. При решении поставленных задач использованы общенаучные (систематизация, типологизация) и специально-исторические (проблемно-хронологический, историко-сравнительный, критическо-аналитический, биографический) методы.

Ключевые слова: общество, учитель, Галичина, образование.

* * *

УДК 37.014(477)“1917/1918”:323.325

Філінюк В. А.

аспірант кафедри історії України, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Кам'янець-Подільський), filinyuk.v.a@ukr.net

**ОСВІТА І ШКОЛА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

Зроблено спробу проаналізувати роль і значення освіти та школи у повсякденному житті українського селянства в період Центральної Ради. Визначено основні проблеми і перешкоди на шляху змін в освітній сфері на рівні села. Обґрунтовується теза щодо неспроможності української влади забезпечити повноцінний розвиток освітньої галузі згідно суспільних вимог.

Головну увагу зосереджено на ставленні селянства до освіти та школи в умовах революційної дійсності. Обґрунтовано положення про те, що селянське повсякдення визначалося рисами української ментальності на тлі загострення суспільно-політичних відносин та відновлення патріархальних форм соціальної взаємодії.

Ключові слова: освіта, школа, селяни, повсякденне життя, ментальність, Центральної Рада.

Розвиток сучасної вітчизняної історичної науки обумовлений низкою чинників, які справили визначний вплив на історичні дослідження. Одним із них є плюралізм поглядів щодо трактування історичного минулого, актуалізація нових методів і напрямків історичного пізнання. В українську історичну науку нові “віяння” західної історіографії потрапили на початку 90-х рр. Набувши значної популярності серед

вітчизняних дослідників, історіографічний постмодернізм акумулюється в низку напрямків.

Останнім часом дедалі більшої ваги набирають студії з історії повсякденності, предметом вивчення якої є сфера людської буденності в множинних історико-культурних, політико-подієвих, етносоціальних, конфесійних та інших контекстах. У центрі уваги історії повсякденності комплексне дослідження стилю і способу життя представників різних соціальних верств, включаючи емоційні реакції на життєві події та мотиви поведінки [1].

Зауважимо, що проблемі освіти та школи в період національно-демократичної революції 1917–1921 рр. присвячена значна кількість наукових праць. Переважна більшість із них стосуються становлення національної освіти, функціонування міністерств і просвітніх установ на теренах українських губерній, аналізу життя та діяльності провідних діячів освіти та науки. Водночас питання про місце освіти у селянській свідомості та житті майже не підіймається. Деякі аспекти даної проблеми проаналізовані А. Боровиком, О. Вільшанською, І. Колядою, О. Коляструк, В. Лозовим, В. Молчановим, С. Сірополко та ін. Однак, на нашу думку, дана тема потребує подальшого дослідження та уточнення в рамках означеної проблеми.

Мета розвідки полягає у спробі висвітлити місце освіти та школи у повсякденні українського селянства, виходячи з усталених норм селянської ментальності та революційних реалій життя в період Центральної Ради.

Розвиток історичної науки України на зламі ХХ–ХХІ ст. зумовлює звернення дослідників до таких проблем людської історії, як світосприйняття, система цінностей, способи поведінки тощо [2, с. 175]. Наразі, ніхто не може заперечити той факт, що подіям і явищам завжди передують уявлення про них у свідомості людей. Спроба проникнути у свідомість “творців історії” (людей) дає змогу реконструювати ту минулину, котра прихована за “зовнішніми” подіями і фактами, одержати більш “глибинний” образ історії [3, с. 28]. Суспільна свідомість проявляється у різних формах, які залежать від низки факторів, зокрема від облаштування соціальних інститутів [4, с. 4]. Надзвичайно вагому роль у конструюванні суспільної свідомості відіграє інститут освіти.

Якщо поглянути на освітній рівень українських селян наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., то відразу кидається у вічі значне відставання українців від інших національностей: євреїв, поляків та росіян. “Школа завжди була найбільш надійним союзником сім’ї, суспільства, церкви та держави. Але вона могла бути найбільш злим і небезпечним ворогом для них”, – відзначив Є. Крижановський [5, с. 264]. Виходячи із таких позицій, російське самодержавство проводило цілеспрямовану політику на відлучення підкорених народів від освіти [6, с. 677], а існуюча освітня політика російського уряду була проіннята насамперед ідеєю вірнопідданства [7, с. 796]. Відтак освітній рівень селян уряд намагався обмежити лише практичними знаннями необхідними для ведення господарства [8, с. 247]. Міністерству народного просвітництва царським рескриптом від 19 серпня 1827 р. наказувалося обмежити доступ до середньої і вищої освіти вихідцям із селянського середовища, адже вони “заражають дурними дум-

ками товаришів по класу і привчаються до життя, яке їм по статусу непосильне” [9, с. 676]. Мовою навчання у школах була російська. Підручники, які використовувалися у навчальному процесі містили інформацію в основному про життя та господарювання російського народу й не згадували про українців, їх історію, культуру, звичаї та господарство [8, с. 249]. Загалом заклади освіти на теренах Наддніпрянської України мали всіляко сприяти русифікації краю [10, арк. 93в].

Наслідком такої політики царизму стало те, що селяни були малограмотні, байдужі до всього, що не торкалося їхнього матеріального життя. Масова безграмотність у селах становила від 87% до 96%, залежно від регіону [11, с. 360]. М. Грушевський відзначив “наш народ “темний”, чорноробочий. Шкіл мало, а вчать незрозумілою російською мовою. Своєї ж української мови привчали людей цуратися, так би мовити, це мова мужицька, до науки не пристосована” [12, с. 24]. О. Афанасьєв–Чужбинський, підсумовуючи власні спостереження, додав, що саме низький рівень освіти і традиціоналізм були серйозною перешкодою для суспільного розвитку селянства та країни загалом [13, с. 12].

Повалення самодержавства у ході Лютневої революції 1917 р. і пов’язані з цим демократичні перетворення дали надію на можливі зміни в галузі освіти. У зв’язку із цим де-юре були відмінені всі обмеження у правах, котрі стосувалися школи. Відтоді освіту могли здобувати всі діти без якихось національних, релігійних чи станових обмежень в будь-яких навчальних закладах [14, арк. 26]. За проектом освітньої реформи, освіта мала бути безкоштовною та надаватися українською мовою [15, арк. 1–2].

За таких умов, стали утверджуватися кілька тенденцій освітнього поведіння селян у повсякденному житті. Перша полягала у бажанні селянства отримати освіту рідною мовою в українській школі. Сучасники просто дивувалися, як скоро “селянська маса”, яку завжди і скрізь вважали опорою консерватизму, прийняла гаслами тогочасного моменту, які інтелігенція пропагувала протягом віків [16, с. 3]. По всіх українських губерніях пройшла низка селянських мітингів і зібрань з вимогою створення широкої мережі шкіл та українізації існуючих. Приміром, у с. Халеп’є на Київщині першою вимогою до УЦР було “щоб школа у селі та по всій Україні була українською” [17, с. 2]. В с. Усонці Переяславського повіту на Полтавщині селяни провели великий мітинг на підтримку “рідної нашої школи” [18, с. 1]. З цього приводу відомий український педагог та один із творців української освіти доби Центральної Ради С. Сірополько зазначав, що “кожне село намагалося мати в себе українську школу, ... збирало кошти, відводило помешкання, давало ґрунт, розшукувало вчителя” [19, с. 17]. Однак, можна зробити припущення, що селяни воліли вчитися українською мовою адже їм, як будь-якому етносу, ближчою і милішою була рідна мова. Про високу національну свідомість говорити було ще зарано. Інспектори закладів освіти причину низької успішності поміж селянських дітей вбачали у тому, що школярі часто—густо дуже погано розуміли російську мову і не могли через це виконати навчальної програми [20, арк. 75]. Додамо, що дати дитині традиційного суспільства швидко і якісну шкільну освіту чужою для

неї мовою практично неможливо. Проте для імперії Романових, національно–російське переважало економічно доцільне [21, с. 118].

Частина прогресивного селянства стала усвідомлювати, що саме освітя “темнота” не давала змоги до кінця зреалізувати свій економічний і політичний потенціал [22, с. 2]. Революційне піднесення та відновлення просвітніх організацій в українських губерніях сприяли розширенню кругозору селянства. Продовжувалася освітня робота, закладена “Просвітами”. Чимало селян ставали дописувачами газет, брало участь у драматичних і музичних гуртках, ставало добровільними кореспондентами статистичних і агрономічних служб [23, с. 188]. Чимало хліборобів активно відвідувало сільськогосподарські читання, тематика яких була досить широкою (читання з землеробства та рільництва, тваринництва і молочного господарства, кормів, кооперації, боротьби зі шкідниками) [24, с. 44].

Друга тенденція повсякденного життя селянства в царині освіти та школи проявлялася в тому, що селяни, попри власне бажання, не могли задовольнити освітні запити. Після спаду революційної ейфорії Міністерство освітніх справ зіткнулося з низкою великих проблем. По–перше, на території частини прифронтових губерній ще продовжувалися бойові дії. Це, в свою чергу, ускладнювало освітню роботу [25, с. 43]. По–друге, до початку нового навчального року у вересні 1917 р. істотних практичних кроків щодо здійснення перетворень в освітній сфері на місцях зроблено не було [26, с. 122]. При цьому перші півтора місяці своєї діяльності Секретарство освітніх справ працювало над створенням програми національної української школи, а робота його підрозділів обмежувалася м. Києвом і великими губернськими центрами [27, с. 62, 85]. По–третє, незважаючи на задекларовані перетворення, восени 1917 р. більшість шкіл України не була забезпечена українськими підручниками. Тому навчання українською мовою вдалося розпочати лише в наймолодших групах [28, арк. 119, 123].

Звідусіль до Секретарства надходили відомості про брак україномовних підручників. Так, у листі вчителя Велико–Канівецької початкової школи, що на Полтавщині, від листопада 1917 р. повідомлялося, що “... й досі ні одного підручника на українській мові у школі немає” [29, арк. 3]. Подібна ситуація була майже вусіх регіонах України. Особливо гострим питання було на Півдні та Сході [28, арк. 72, 94, 113].

По–четверте, катастрофічно не вистачало кваліфікованих учителів. Відзначимо, що протягом всієї історії, керманічам держави вкрай необхідно було на місцях мати не лише виконавців своїх наказів, але й тих, так би мовити, “тлумачів”, які могли б пояснювати населенню необхідність і доцільність нововведень і при цьому не були складовою владної вертикалі. На селі саме вчителі могли бути такими реальними “агентами” влади [21, с. 111]. Кваліфікаційний рівень сільських педагогів був нижчим за їхніх міських колег. Переважна більшість із них мали підготовку на рівні вчительських семінарій або училищ, нерідко взагалі вони мали лише початкову освіту [30, с. 206]. За таких умов, село балансувало між освітою і неписьменністю [23, с. 188]. Проблемами сільського вчителя залишалися бідність і не-

стача коштів. За мізерного доходу сільському педагогу було важко підвищувати свій професійний рівень і водночас утримувати родину. Реалії повсякдення сільського педагога полягали у тому, що жити йому доводилося посеред горілки та сільських пересудів. Після одруження дружина спочатку слухає свого вченого мужа, вчиться у нього, але з появою дітей і додаткових клопотів – сміливішає та бере чоловіка “в оборот”: мовляв, треба працювати і сім’ю глядіти, а не газети читати. Й, як підмітив С. Васильченко, одружений із селянкою педагог мав іти за нею, бо “усі люди в селі її прихильники”, а він “із своїми замірами, із своїми питаннями один у селі, як палець” [30, с. 208].

Черговою перешкодою до розвитку української школи було те, що частина російськомовного населення і навіть деякі українські науковці, працівники народної освіти, з певним застереженням сприймали освітні новачі [26, с. 123]. Із будівництвом національної школи вели боротьбу “чорносотенні праві кола російського й зросійщеного українського громадянства” [31, арк. 123в]. У розмові одного з вчителів Херсонщини та інспектора від Центральної Ради прямо йшлося, що “заводити українську школу в селі – це насилля над дітьми” [32, арк. 125]. На Харківщині дітям у школі учитель “заборонив говорити українською мовою” [29, арк. 17]. В Одеському повіті учительку виключили зі школи за її “українофільство” [33, арк. 76], а директор у Кременчуці говорив учням, що “українознавство буде в нас викладатися лише тоді, коли від Міністра народної освіти [особисто] до нього надійде циркуляр” [34, арк. 28].

Вагомою перешкодою на шляху розвитку національної освіти було платне навчання. Незважаючи на те, що більшість навчальних закладів мала утримувалися з державного кошторису, навчання коштувало від 17 до 200 крб. на рік [35, с. 61; 36, арк. 53в]. Така платня для більшості селянських і робітничих сімей була значною або зовсім не підйомною. “Утримання учнів у містах вимагало великих витрат”, – констатував сучасник [37, арк. 66]. Вища освіта, як і в попередні роки, була майже недоступною для селянських дітей.

Далеко не розв’язаною залишалася проблема технічного та матеріального забезпечення навчального процесу. Подекуди стан шкільних будівель не відповідав не тільки санітарно-гігієнічним вимогам, а й нормам елементарної безпеки [38, с. 98]. Лише 192 із 685 вищих початкових шкіл, поданих у звітах Секретаріату справ освітніх, мали власні шкільні приміщення. Решта шкіл використовувала малоприспособовані або зовсім не приспособовані для навчальних цілей приміщення [39, арк. 11–113в]. На селі, ще з кінця XIX ст. існувала практика розширення шкільної мережі, що передбачала надання приміщень та догляд за ними сільським громадам, які нерідко замість спорудження нових, виділяли під школи старі хати. Заняття проводились навіть у будівлях, стан яких можна було охарактеризувати як аварійний [38, с. 98]. Сільські школи періоду революції 1917–1921 рр. мало чим відрізнялися від шкіл кінця XIX ст. Так, у с. Покутне на Поділлі: “Дітям не було де сидіти бо парт не зробили. Покриття було таким, що як йшов дощ, то вчитель переносив свої речі з кутка в куток та підкладав ночви і балиї, бо скрізь текло...” [40, с. 73]. У деяких школах

Харківщини узимку учитель з учнями був змушений вичищати класну кімнату від снігу, а під час осінніх злив заняття взагалі припинялись [38, с. 98]. Через відсутність палива часто навчання взимку в школах не проводилося. У багатьох селах шкільні помешкання були занадто тісні, темні, вогкі й холодні [40, с. 74]. Відсутність роздягальні змушувало учнів залишати верхній одяг просто на підлозі чи порожніх партах, а взимку навіть не знімати його. Погана теплоізоляція, недостатнє опалення призводило до випадків, коли “чорнило замерзало, у дітей мало не одмерзали руки і ноги, не могло бути ніякої роботи. Вологе прибирання підлоги нерідко проводилось один–два рази на рік, а подекуди бруд просто вигрібалилопатами.

Серйозною перешкодою на шляху сільської освіти було нерозуміння й неприйняття хліборобами багатьох модернізаційних заходів. Зокрема, не розуміли селяни необхідності вентиляції класних кімнат, низки правил особистої гігієни. Черкасько–Бишкінська громада неодноразово зверталась до різних інстанцій з проханням звільнити з місцевої школи учителя через “нелюдське поводження з дітьми”. Перевірка виявила, що жорстокість педагога проявлялась у суворих вимогах щодо охайності й дотримання дітьми правил особистої гігієни [38, с. 98–99, 102].

Очевидно, в окрему групу варто виділити ставлення українських селян до набуття освіти, що визначали два аспекти: аграрний і суспільний. Значна частина з них до застосування набутоків освіти та науки в землеробській сфері ставилися здебільшого скептично і казали: “...нащо нам агрономія? Якщо Бог дасть, то хліб і так виросте” [11, с. 361]. “Освітнє поводження” селян можна виразити пріоритетністю фізичної праці над розумовим потенціалом, зокрема й бажанням його розвивати [41, с. 372]. Через зайнятість у домашньому господарстві середня чисельність учнів сільських шкіл рідко перевищувала 20–25 осіб. До того ж, не сприяли регулярним заняттям складні матеріальні умови життя. У дні польових робіт уроки зазвичай відвідували лише декілька учнів. Водночас, занадто великий відсоток дітей залишав школу раніше закінчення курсу [42, с. 211, 212]. Частина селянства, виходячи з усталених норм, консерватизму, не завжди хотіла відкриття у селі школи, утримання якої лягало частково на її плечі. Очевидиць таких подій писав: “Не раз на загальних зборах обмірковувалась справа про ремонт школи. Селяни дуже уважно слухають до того моменту, коли справа торкається ремонту школи за власні кошти, а коли діло доходить до грошей, зараз пальці починають шкряботіти по потилиці... починаються вигуки окремих “лідерів”: “Кому треба школи, хай той ремонтує”, “як так” мають вчити, то краще школу зачинити” [40, с. 73].

Доречно наголосити, що багато дворян брало участь у роботі губернської і повітової училищних рад, обіймали посади попечителів в різних навчальних закладів, а також жертвували чималі суми на розвиток освіти [43, с. 211]. Водночас, після Лютневої революції і цькування “поплічників” старого ладу школа фактично втратила фінансову підтримку вищезначених осіб. Однак дане питання потребує додаткового розгляду.

Разом з тим, якщо селяни й хотіли мати школу, то таку, яка б відповідала їхнім світоглядним установкам і потребам. Один із селян Катеринославщини так

обмірковував дану проблему: “нам потрібна школа не така, яка буде давати білоручок, паничів і панянок, а “розумних”, з практичним досвідом щодо господарювання. Вимагаємо приймати таку програму середніх шкіл, яка б не плодила нам невдалий “калік”, писарчуків і канцеляристів, а давала знань до землі, хліба, худоби, саду. Щоб кожен випускник міг сміло братися до хазяйства, до землі...” [44, арк. 5–6зв].

Нерідко школа для частини селянства була чимось на кшталт дозвілля. Біля школи часто-густо влаштовувалися концерти, виголошувалися промови, проводилися маніфестації, лунали патріотичні лозунги. Під сильним враженням побаченого, розчуленні селяни записувалися до місцевих “Просвіт”, складали патріотичні звернення та відозви до УЦР і навіть здавали кошти на різні потреби Української держави. Але як тільки приходили скрутні часи, більшість селян відмовлялося признавати свою причетність до освіти [45, арк. 3]. Як згадує один із інструкторів від УЦР “до мого приїзду в село там існувала “Просвіта” і школа. Однак, по селу почали поширюватися чутки, що хто записаний до “Просвіти” та ходить до школи, того заарештують і відправлять у Німеччину. Після цього всі члени “Просвіти” вийшли з неї, а селяни перестали пускати дітей до школи” [32, арк. 125].

У таких умовах основна маса селянства залишалася малоосвіченою. За переписом 1920 р. лише 29,2% усіх українців були писемними [19, с. 17]. Виходячи з цього, можна зробити припущення, що українське селянство, загалом неписьменне сприймало революційні події як один із можливих шляхів вирішення власних проблем. Тому, в силу свого культурно-політичного стану, воно не мислило національно-державними категоріями [46, с. 313–314].

Отже, з початком революційних подій 1917 р. і приходом до влади Центральної Ради на теренах українських губерній в освітній галузі відбулися певні зміни. Їх підґрунтям стала декларація рівних можливостей для здобуття освіти всім бажаючим. Завдяки революційному та національному піднесенню, у повсякденній реалії селянського життя дедалі більше проникала освіта та школа. Водночас, загальнонаціональний характер суспільних вимог щодо українізації школи ставав все відчутнішим.

Між тим, історія повсякденності чітко фіксує й цивілізаційну, політичну і світоглядну прірву, яка розділяла село і владу. Незважаючи на красиві гасла, реальної підтримки освітньої галузі не вистачало. Знесилена репресіями самодержавства та заскочена зненацька створенням держави, українська інтелігенція виявилася не готовою чітко втілювати в життя національні пріоритети у галузі освіти. Через низку соціально-економічних і політичних причин для більшості українських селян освіта продовжувала залишатися малодоступною. На заваді усвідомлення ними в нових історичних умовах глибини і значення освіти у їх житті та перспективі стояв і консерватизм.

Список використаних джерел

1. Пушкарева Н. “История повседневности” как направление исторических исследований / Наталья Пушкарева // Перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.perspektivy.info/history/istorija_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovaniy_2010-03-16.htm
2. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності:

історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. А. Коляструк // Укр. іст. журн. – 2007. – № 1. – С. 174–184.

3. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) / Леонід Зашкільняк // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – 2005. – Вип. 1. – С. 28–35.

4. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): колективна монографія. У 3-х частинах / відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – Ч. 3. – 336 с.

5. Крыжановский Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период её разделов / Е. Крыжановский // Киевская Старина. – 1882. – № 2. – С. 262–300.

6. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: монографія. – Вид. 2-ге / М. Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

7. Історія української культури у п'яти томах / НАН України; за ред. Г. А. Скрипник, Р. Я. Пилипчука, В. В. Рубана та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. IV. Кн. 1. Українська культура першої половини XIX століття. – 1008 с.

8. Крижановська О. О. Освіта й культура українських селян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / О. О. Крижановська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2011. – Вип. XIX. – С. 243–264.

9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – 1827. – Т. II. – № 1308. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 1561 с.

10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 442. – Оп. 862. – Спр. 90. – 37 арк.

11. Лозовий В. С. Освіта, вірування та національна свідомість українського селянства на початку XX століття / В. С. Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – 2009. – Т. 14. – С. 360–366.

12. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – 2-ге вид. / Михайло Грушевський; передм. Я. П. Гояна. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.

13. Боднар В. Повсякденне життя селянства Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: до історіографії питання / Вадим Боднар // Краєзнавство: наук. журн. – 2010. – № 3. – С. 10–18.

14. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 299. – Спр. 2. – 127 арк.

15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 1. – 158 арк.

16. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – № 21 (23 квітня). – С. 3.

17. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – № 5 (31 березня). – С. 2.

18. Вісті з краю // Нова Рада. – 1917. – № 11 (11 квітня). – С. 1.

19. Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.): колективна монографія. В 2 ч. / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – Ч. 2. – 382 с.

20. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 229. – Спр. 139. – 114 арк.

21. Єфіменко Г. Громадська робота як чинник повсякденного життя вчителів / Г. Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2006. – Вип. 15. – С. 108–131.

22. Селянська думка. – 1917. – № 7 (3 жовтня). – С. 1–2.

23. Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПу (1921–1928 рр.): колективна монографія. В 2 ч. / відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – Ч. 1. – 445 с.

24. Примак О. Позашкільна сільськогосподарська освіта (1883–1914 рр.): історичний аспект / Олена Примак // Переяславський літопис. – 2011. – Вип. 1. – С. 42–47.

25. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / Анатолій Боровик. – Чернівці: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2008. – 368 с.

26. Даниленко С. Українське Товариство Шкільної Освіти в культуротворчому процесі (1917–1920 рр.) / Святослав Даниленко // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 119–128.

27. Кудлай О. Б. Організація, внутрішня структура та завдання Народного Міністерства Освіти УНР / О. Б. Кудлай // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. – 2009. – Вип. IV. – С. 59–88.

28. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 52. – 128 арк.

29. Там само. – Спр. 51. – 153 арк.
30. Коляда І. А. Сільський вчитель Наддніпрянської України: деякі аспекти соціально-професійного портрету (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. А. Коляда // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2010. – Вип. XVII. – С. 204–211.
31. Державний архів Одеської області. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 1630. – 27 арк.
32. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 44. – 185 арк.
33. Там само. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 49. – 87 арк.
34. Там само. – Спр. 105. – 71 арк.
35. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 175 с.
36. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 110. – 31 арк.
37. Там само. – Спр. 23. – 85 арк.
38. Жуков С. М. Санітарно-гігієнічний стан земських шкіл та його вплив на здоров'я учнів та вчителів у другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі Харківської губернії) / С. М. Жуков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 982: Сер. Історія. – Вип. 44. – Спец. випуск. – С. 96–105.
39. ЦДАВО України. – Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 50. – 50 арк.
40. Рибак І. В. Повсякденне життя подільського селянина в доколгоспний період (1921–1928 рр.): монографія / Іван Рибак. – Кам.-Поділ. : ФОП Сисин О.В., 2012. – 164 с.
41. Присяжнюк Ю. П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Юрій Присяжнюк. – Черкаси : Вертикаль, 2007. – 640 с.
42. Шляхов О. Б. Освіта в Україні в умовах становлення ранньоіндустріального суспільства (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Б. Шляхов // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. – Дніпропетр. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – Вип. 6. – С. 210–217.
43. Кочергін І. Катеринославські дворяни в культурно-просвітницькому процесі у другій половині XIX – на початку XX ст. / Ігор Кочергін // Краєзнавство : наук. журн. – 2009. – № 1–2. – С. 210–216.
44. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 10. – 92 арк.
45. Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 43. – 15 арк.
46. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 506 с.
10. Tsentralniy derzhavniy istorichniy arhiv Ukraini v m. Kiev (dali – TSDIAKUkrayini). – F. 442. – Op. 862. – Spr. 90. – 37 ark.
11. Lozoviy V. S. Osvita, viruvannya ta natsionalna svidomist ukrayinskogo selyanstva na pochatkuXXstolititya / V. S. Lozoviy // Osvita, nauka i kultura na Podilli: zb. nauk. prats. – 2009. – T. 14. – S. 360–366.
12. Grushevskiy M. Pro ukrayinsku movu iukrayinsku shkolu. – 2-ge vyd. / Mihaylo Grushevskiy; Peredm. Ya. P. Goyana. – K. : “Veselka”, 1991. – 46 s.
13. Bodnar V. Povsyakdenne zhittya selyanstva Naddnipyrianskoyi Ukraini drugoyi polovini XIX – pochatku XX st.: do Istoriografiiy pitannya / Vadim Bodnar // Kraeznavstvo: nauk. zhurn. – 2010. – № 3. – S. 10–18.
14. TSDIAK Ukrayini. – F. 707. – Op. 299. – Spr. 2. – 127 ark.
15. Tsentralniy derzhavniy arhiv vischih organlv vladi ta upravlinnyaUkrayini (dali – TSDAVOUkrayini). – F. 2581. – Op. 1. – Spr. 1. – 158 ark.
16. Visti z krayu // Nova Rada. – 1917. – № 21 (23 kvitnya). – S. 3.
17. Visti z krayu // Nova Rada. – 1917. – № 5 (31 bereznaya). – S. 2.
18. Visti z krayu // Nova Rada. – 1917. – № 11 (11 kvitnya). – S. 1.
19. Narisi povsyakdennoho zhittya radyanskoyiUkrayini v dobu NEPu (1921–1928 rr.): kolektivna monografiya. V 2 ch. / Vidp. red. S. V. Kulchitskiy. – K. : In-t istoriyiUkrayini NAN Ukraini, 2010. – Ch. 2. – 382 s.
20. TSDIAKUkrayini. – F. 707. – Op. 229. – Spr. 139. – 114 ark.
21. Efimenko G. Gromadska robota yak chinnik povsyakdennoho zhittya vchitelya / G. Efimenko // Problemi istoriyiUkrayini: fakti, sudzhennya, poshuki. – 2006. – Vyp. 15. – S. 108–131.
22. Selyanska dumka. – 1917. – № 7 (3 zhovtnya). – S. 1–2.
23. Narisi povsyakdennoho zhittya radyanskoyiUkrayini v dobu NEPu (1921–1928 rr.): kolektivna monografiya. V 2 ch. / Vidp. red. S. V. Kulchitskiy. – K. : In-t istoriyiUkrayini NAN Ukraini, 2010. – Ch. 1. – 445 s.
24. Primak O. Pozashkilna silskogospodarska osvita (1883–1914 rr.): Istorichniy aspekt / Olena Primak // Pereyaslavskiy litopis. – 2011. – Vyp. 1. – S. 42–47.
25. Borovik A. Ukrainizatsiyazagalnoosvitnih shkil za chasiv vi-boryuvannya derzhavnosti (1917–1920 rr.) / Anatoliy Borovik. – Chernigiv : KP “Vidavnistvo “Chernigivski oberegi”, 2008. – 368 s.
26. Danilenko S. Ukrayinske Tovaristvo ShkilnoyiOsviti v kul-turotvorchomu protsesi (1917–1920 rr.) / Svyatoslav Danilenko // Ukrayinskiyistorichniyzbirnik. – 2012. – Vyp. 15. – S. 119–128.
27. Kudlay O. B. Organizatsiya, vnutrishnya struktura ta zavdannya Narodnogo Ministerstva Osviti UNR / O. B. Kudlay // Problemi vivchennya istoriyi ukrayinskoyi revolyutsiyi 1917–1921 rr. – 2009. – Vyp. IV. – S. 59–88.
28. TSDAVO Ukrayini. – F. 2581. – Op. 1. – Spr. 52. – 128 ark.
29. TSDAVO Ukrayini. – Spr. 51. – 153 ark.
30. Kolyada I. A. Silskiy vchitel Naddnipyrianskoyi Ukraini: deyak aspekti sotsialno-profesijnogo portretu (druga polovina XIX – pochatok XX st.) / I. A. Kolyada // Problemi istoriyi Ukraini XIX – pochatku XX st. – 2010. – Vyp. XVII. – S. 204–211.
31. Derzhavniy arhiv Odeskoyi oblasti. – F. 42. – Op. 35. – Spr. 1630. – 27 ark.
32. TSDAVO Ukrayini. – F. 1115. – Op. 1. – Spr. 44. – 185 ark.
33. TSDAVO Ukrayini. – F. 2581. – Op. 1. – Spr. 49. – 87 ark.
34. TSDAVO Ukrayini. – Spr. 105. – 71 ark.
35. Kukurudzyak M. G. Z istoriyinatsionalnoyi shkoli ipeda-gogichnoyi dumki v UkrayinskiyNarodniyRespublitsi / M. G. Kuku-rudzyak, M. M. Sobchinska. – Kam.-Podil. : Abetka, 1997. – 175s.
36. TSDAVO Ukrayini. – F. 2581. – Op. 1. – Spr. 110. – 31 ark.
37. TSDAVO Ukrayini. – Spr. 23. – 85 ark.
38. Zhukov S. M. Sanitarno-gigienichniy stan zemskih shkil ta yogo vpliv na zdorov'ya uchniv ta vchiteliv u drugiy polovinl XIX – na pochatku XX st. (na prikladi Harkivskoyi guberniyi) / S. M. Zhu-kov // Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetuim.V. N. Karaz-Ina. – 2011. – № 982:Ser. Istoriya. – Vyp.44. – Spets. vypusk. – S. 96–105.
39. TSDAVOUkrayini. – F. 2851. – Op. 1. – Spr. 50. – 50 ark.
40. Ribak I. V. Povsyakdenne zhittya podilskogo selyanina v do-kolgospniiy period (1921–1928 rr.): monografiya / Ivan Ribak. – Kam.-Podil. : FOP Sisin O.V., 2012. – 164 s.
41. Prisyazhnyuk Yu. P. Ukrayinske selyanstvo Naddnipyrianskoy-iUkrayini: sotsiomentalnaistoriyadrugoyi polovini XIX – pochatku XX st. / Yuriy Prisyazhnyuk. – Cherkasi : Vertikal, 2007. – 640 s.

References

1. Pushkareva N. “Istoriya povsednevnosti” kak napravlenie istoricheskikh issledovaniy / Natalya Pushkareva // Perspektivy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.perspektivy.info/history/istoriya_povsednevnosti_kak_napravlenije_istoricheskikh_issledovaniy_2010-03-16.htm
2. Kolyastruk O. A. Predmet istoriyi povsyakdennosti: istoriografichniy oglyad yogo stanovlennya u zarubizhniy ta vitchiznyaniy istorichniy nausti / O. A. Kolyastruk // Ukr. ist. zhurn. – 2007. – № 1. – S. 174–184.
3. Zashkilnyak L. Intelektualna istoriya: sprob konventsiiyi (deyaki metodologichni mirkuвання) / Leonid Zashkilnyak // Eydos. Almanah teoriyi ta istoriyi istorichnoyi nauki. – 2005. – Vyp. 1. – S. 28–35.
4. Povoenna Ukrayina: narisi sotsialnoyi istoriyi (druga polovina 1940–h – seredina 1950–h rr.): kolektivna monografiya. U 3–h chastinah / Vidp. red. V. M. Danilenko. – K. : In-t IstoriyiUkrayini NAN Ukraini, 2010. – Ch. 3. – 336 s.
5. Kryzhanovskiy E. Uchebnye zavedenie v russkikh oblastyah Polshi v period eyo razdelov / E. Kryzhanovskiy // Kievskaya Starina. – 1882. – № 2. – S. 262–300.
6. Yurly M. F. SotsiokulturniysvitUkrayini: monografiya. – vyd. 2-ge / M. F. Yurly. – K. : Kondor, 2004. – 738 s.
7. IstoriyaUkrayinskoyi kulturi u p'yati tomah / NAN Ukraini; Za red. G. A. Skripnik, R. Ya. Pilipchuka, V. V. Rubana ta in. – K. : Nauk. dumka, 2008. – T. IV. Kn. 1. Ukrayinska kultura pershoiy polovini XIXstolititya. – 1008 s.
8. Krizhanovska O. O. Osvitai kultura ukrayinskih selyan naprikintl XVIII – u pershiy polovini XIX st. / O. O. Krizhanovska // Problemi istoriyiUkrayini XIX – pochatku XX st. – 2011. – Vyp. XIX. – S. 243–264.
9. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe. – 1827. – T. II. – № 1308. – Spb. : Tip. II Otdeleniya Sobstvennoy Ego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – 1561 s.

42. Shlyahov O. B. Osvita v Ukraini v umovah stanovlennya rannondustrialnogo suspilstva (kinetsXIX – pochatok XX st.) / O. B. Shlyahov // NaddnipyanskaUkrayina: Istorichni protsesi, podiyyi, postati : zb. nauk. pr. – Dnipropetr. : Vid-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 2008. – Vyp. 6. – S. 210–217.

43. Kochergin I. Katerinoslavski dvoryani v kulturno-prosvitnitskomuprotsesi u drugiypoloviniXIX – na pochatku XX st. / Igor Kochergin // Kraeznavstvo: nauk. zhurn. – 2009. – № 1–2. – S. 210–216.

44. TSDAVOUkrayini. – F. 2581. – Op. 1. – Spr. 10. – 92 ark.

45. TSDAVOUkrayini. – F. 1115. – Op. 1. – Spr. 43. – 15 ark.

46. Vlada isuspilstvo v Ukraini. Istorichniy kontekst / Vidp. red. V. A. Smoliiy. – K. : In-t istoriyiUkrayini NAN Ukraini, 2013. – 506 s.

Filinyuk V. A., postgraduate student of the history of Ukraine Kamianets–Podilskyi National University Ivan Ohienko (Ukraine, Kamianets–Podilskyi), filinyuk.v.a@ukr.net

Education and school in everyday life of the Ukrainian village in the period theCentral Council

The article attempts to analyze the role and importance of education and schools in the everyday life of the Ukrainian peasantry during the Central Rada. The main problems and obstacles to change in education at the village level. The thesis about the inability of Ukrainian authorities to ensure the full development of public education in accordance with the requirements.

The main attention is focused on the relation of the peasantry to education and school in a revolutionary reality. Justified position that the defining feature of daily peasant Ukrainian mentality to the aggravation of social and political relations and restoration of patriarchal forms of social interaction.

Keywords: education, school, farmers, daily life, mentality, the Central Council.

Филинук В. А., аспирант кафедры истории Украины, Каменец–Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец–Подольский), filinyuk.v.a@ukr.net

Образование и школа в повседневной жизни украинского села в период Центральной Рады

Сделана попытка проанализировать роль и значение образования и школы в повседневной жизни украинского крестьянства в период Центральной Рады. Определены основные проблемы и препятствия на пути изменений в образовательной сфере на уровне села. Обосновывается тезис о неспособности украинской власти обеспечить полноценное развитие образования согласно общественным требованиям.

Главное внимание сосредоточено на отношении крестьянства к образованию и школе в условиях революционной действительности. Обосновано положение о том, что крестьянская повседневность определялась чертами украинской ментальности на фоне обострения общественно–политических отношений и восстановления патриархальных форм социального взаимодействия.

Ключевые слова: образование, школа, крестьяне, повседневная жизнь, ментальность, ЦентральнаяРада.

* * *

УДК 94(447.34)“1917”

Рибко О. С.
аспірант кафедри новітньої історії України,
Львівський національний університет ім. Івана Франка
(Україна, Львів), gubka_z_ua@i.ua

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.)

У даному дослідженні, автор ставить перед собою завдання, з'ясувати особливості політичної культури жителів Волинських міст в умовах революційних перетворень першої половини 1917 року. Використовуючи напрацювання попередників, а також матеріали Державного архіву Житомирської області, та інформацію отриману в результаті роботи з регіонального періодикою. Застосовуючи наукові методи компаративного аналізу і синтезу, проблемно–хронологічний, критичного аналізу джерел. Дослідником показано специфіку політичної культури міського населення Волинської губернії. Встановлено наявність впливу потужного національного чинника на соціально–політичний процес в регіоні. В наслідок чого представлені в містах, три найбільш численні національні групи, сформували власну позицію щодо революційних подій і процесів. Доведено відсутність в середовищі міського населення Волині, єдиної типологічної моделі політичної культури, що посприяло поглибленню ситуації політичної та державної нестабільності, в умовах революційних перетворень перших місяців 1917 року.

Ключові слова: Волинська губернія, громадські організації, національна меншина, політична культура.

XX століття, в історії українського суспільства, епоху багатим на приклади докорінного, не рідко революційного, зламупідвалини його (суспільства) існування. Національно державницький, політико-правовий, релігійний, свідомісно-орієнтаційний усі ці виміри суспільного існування зазнали відчутних змін в період Української революції 1917-1921 років. Оскільки дослідження суспільних та державотворчих процесів потребує перш за все встановлення рівня політичної культури мас. З'ясування специфіки системи, динаміки проявів рівня усталеності саме цього суспільного явища, на матеріалах такого українського регіону як Волинь. Дасть змогу до більш адекватного відтворення подій революційної доби, та посприяє відтворенню моделі суспільно-політичного простору на теренах Волинської губернії періоду 1917 року.

Питання окреслення рівня політичної культури міського населення краю під впливом революційних перетворень, не здобуло достатньої уваги як тема окремих, конкретно спрямованих досліджень. Так у радянській історичній літературі дана тема представлена лише опосередковано та виключно тенденційно, що обумовлено високим рівнем заідеологізованості питань політичних настроїв населення. В період незалежності, у загальноукраїнському аспекті дану проблему досліджували Б.Цимбалістий [17], Л.Нагорна [13], В.Лозовий [12]. Ряд важливих складових даного явища, загальне тло суспільних процесів та політичного життя доби подано у працях В.Верстюка [2], В.Солдатенка [15], А.Каппелера [8]. Волинські події даного періоду висвітлювали С.Блашкевич [1], О.Комарницький [9], М.Кучерепа [11]. Розвідки присвячені питанню політичної культури населення, даного регіону та історичного періоду відсутні.

Таким чином спираючись на доробок напрацьований попередниками, та залучивши документи архівосховищ Державного архіву Житомирської області й інформацію отриману із тогочасної регіональної періодики. У статті ставиться завдання показати специфіку політичної культури міського населення Волинської губернії, та простежити її трансформації загалом та на прикладі окремих соціальних груп. Показати реакцію громадськості до революційних подій та процесів в краї за умов революційних перетворень перших місяців 1917 року.

При висвітленні даного питання відносно такого регіону як Волинська губернія. Слід звернути значну увагу на такі, визначальні для суспільно-політичного життя, фактори, як рівень урбанізованості та національно-етнічний склад населення. Адже історично саме міста та їх жителі, були і залишаються, головним носієм ідеології та рушієм поступу політичних процесів у суспільстві. Загальна кількість міського населення краю становила лише 9,42% від усього населення губернії (не враховуючи окуповані території). При тому, що загальноукраїнський показник урбанізованості станом на 1987 рік становив 13,2% [12, с. 102]. Це вказує перш за все на той факт, що суспільно-політична потуга краю була досить таки обмеженою. Не значний відсоток потенційного, політичного активного населення був головною тому причиною. Така ситуація мала наслідком практично повне зосередження суспільно-політичного життя в губернському центрі Житомирі та

кількох більших містах. Тож доцільним буде розмежувати місто і село з їх населенням, як осередки побутування світоглядно політичних концепцій.

Ким же були носії цих поглядів? Особливість соціально-етнічної структури населення Українських земель, початку ХХ століття, полягала у тому, що українці, як корінне населення, становили лише незначну частину міського населення [8, с. 53]. Ситуація на розгляданій нами території повністю відповідає загальноукраїнській тенденції. Статистичні дані за 1913 рік, (які є найбільш хронологічно наближеними) подають наступну картину розподілу міського населення за національностями: євреїв – 48,7%, українців (малоросів) – 33,1%, поляків – 11,8 %, росіян (великоросів) – 3,8% [9, с. 102]. Таким чином зрозумілою стає важливість урахування національного чинника. Тож подальший розгляд питання доцільно вести крізь призму громадсько-політичної діяльності таких основних національностей краю як українці, поляки та євреї.

Вже в перші дні після розповсюдження на території губернії звістки про падіння царського режиму, населення виявило наявність потенціалу до побудови нового політичного ладу. 4-го березня 1917 року відбулись збори представників громадських організацій міста Житомира. Слід відзначити оперативність, адже про ліквідацію царської влади Волинь дізналась за день до того, 3-го березня. Губернатор зібравши представників місцевих установ, сповістив про це офіційно [1, с. 3]. Так розпочав свою роботу Житомирський міський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій Волинського губерньського комісара Тимчасового уряду [14, с. 22]. Саме ця інституція мала, за уявленням активної частини громадськості, стати виразником суспільних очікувань. Так серед першочергових завдань було визначено забезпечення впровадження нового ладу та здійснення його наріжного каменя яким визначено демократичну республіку. Також серед важливих завдань було згадано підготовку громадян до правильного здійснення виборів до місцевих органів влади та установчих зборів [5, арк. 29]. Це свідчить про демократію, як орієнтир обраний громадянами на шляху побудови нового ладу. Система рад, яка на далі отримала максимально широке коло застосування, стала оптимальною формою самоорганізації. Теоретично Рада об'єднаних громадських організацій мала б об'єднувати та узгоджувати діяльність політичних та громадських об'єднань краю. Про те практично одразу ж зіткнулась із рядом перешкод. Однією із них була активізація громадсько-політичної діяльності національних громад краю. Формуючи нові, національно спрямовані, громадські утворення вони не поспішали долучатися до діяльності вищезгаданої Ради, керівництво якої складалось переважно із функціонерів попередньої владної формації (головою Виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій було обрано міського голову Житомира А. Півочького) [1, с. 3]. Посадовців котрі, ще не так давно, утискали і унеможлилювали подібну діяльність.

Натхненна новими можливостями українська громада краю почала формування національних організацій та їх об'єднань. Вже в березні-квітні 1917 р. на Волині постали ряд українських організацій: громада Товариств

українських поступовців, “Селянська спілка”, філія українського військового клубу ім. Полуботка та ін. Вони групуються навколо Волинської губерньської української ради [6, арк. 140]. 7 березня 1917 р. відбулось відновлення діяльності товариства “Просвіта”. Відтепер і надалі головними осередками українського суспільно-політичного життя на території губернії були “Просвіти”. Відновлює діяльність житомирська “Просвіта”, закритої царським урядом ще в 1912 р. Запрацювали просвітянські товариства в Бердичеві, Звягелі, Острозі, Чуднові, Лугинах, Коростені, Брусилові, Рівному, Луцьку. Загалом діяльність розгорнули понад 60 просвітянських осередків [16, с. 20]. Важливо згадати завдання які поставила перед собою найбільш організована із проукраїнських організацій. Так в статуті житомирської просвіти вказувалося, що товариство “засноване для розвитку громадської та національної свідомості серед української людності на Волині і задля того, щоб допомогти просвітницькому рухові членів товариства, дати їм добру науку, допомогти їм здобути свої громадські права” [16, с. 21]. Серед основних напрямків роботи товариства були визначені: відкриття книгозбірень, читалень, книгарень, прилюдні читання, лекції, доповіді та бесіди, видавництво книг та газет. Організація шкіл та підтримка кращих учнів. Робота з впорядкування народних гулянь та національних свят, музейно-етнографічна робота. Забезпечення дозвілля громадян в усіх напрямках (спортивний, музичний, театральний, гурткова робота) [16, с. 21]. Такий перелік завдань, свідчить про відсутність, на початковому етапі революції, далекосяжної політичної перспективи в середовищі українського руху Волині. Та досить швидко українці збагнули усю перспективність моменту що наступив. Нового імпульсу, українському руху в краї, надала оприлюднена 9 березня 1917 року Українською Центральною Радою відозви “До українського народу”, в якій закликала його домагатися від Тимчасового уряду автономії для України у складі Росії та публічного використання української мови в державних, судових та освітніх установах [10, с. 103]. Ще до рішення другої сесії Центральної ради 22-23 квітня 1917 р. про організацію місцевих українських рад, в Житомирі на початку квітня була утворена та розгорнула діяльність Волинська українська рада. На 10-12 травня рада скликала з'їзд делегатів усіх українських організацій Волині. Серед питань, винесених на обговорення делегатів – доповідь про Центральну раду та постанови Національного Конгресу, справа Українського Національного Фонду, земельне питання, відносини між українцями римокатоликами та греко-католиками, вибори до міських дум і земств, скликання селянського з'їзду, видання місцевого часопису та реорганізація Волинської української ради [10, с. 104]. Головою зібрання, а надалі і провідником українського руху в краї, було обрано Самійла Підгірського. З'їзд визнав Центральну раду тимчасовим українським урядом та приєднався до постанов Національного Конгресу. Окремі постанови стосувалися українізації школи і відзначалися особливою рішучістю – з'їзд вимагав, щоби скрізь на Волині з нового навчального року у всіх школах від найвищих до найнижчих навчання велось українською мовою. Волинську українську раду реорганізовано за принципом

делегування до неї по 2 представники від партій, гуртків, товариств, українських військових частин та селян кожного повіту. Рада заснувала у Житомирі Інформаційне бюро, з метою – зібрати відомості про український рух на Волині. З чого можна зробити висновки про початок переходу на більш високий, політично спрямований рівень активності, та подолання децентралізованості серед проукраїнського руху. На жаль даний процес розтягнувся у часі і тривав протягом усього 1917 року, що не дозволило українській громаді енергійним ривком посісти становище пануючої сили та диктувати з неї свої світоглядні установки.

Єврейське населення Волинської губернії, як найбільш чисельно представлене серед міських жителів, також відзначилось активною присутністю у громадсько-політичному житті. Як і у випадку з українцями, для єврейського населення, значним поштовхом до діяльності стало зняття введених царським урядом обмежень. 22 березня 1917 р. було опубліковано постанову Тимчасового уряду “Об отмене вероисповедных и национальных ограничений”, згідно якої відмінялися всі законодавчі обмеження політичної, економічної та культурної діяльності євреїв [18, с. 84]. Однак сформовані десятиліттями міжетнічного співіснування протиріч так просто подолати не вдалось. З перших днів революційних подій, та на протязі усього 1917 року, періодично з’являлись чутки та повідомлення про відкриті заклики до погромів [3, с. 6-7]. Така ситуація хоч і не була для громади новою все ж змушувала до певної обережності та стриманості у діях і висловах. Адже разом із старими обмеженнями зникла й влада на якій трималась колишня система співвідносин. Подібно до українського руху, але керуючись дещо іншими міркуваннями, єврейська громадськість вела власну, відмежовану діяльність. У Житомирі було організовано єврейські громадські збори, де обговорювались питання громади та велась внутрішня партійна та ідеологічна боротьба. Тут слід вказати на той факт, що єврейські партії мали організовані осередки на території губернії, ще до початку революції. Представниками політичних поглядів виступали на Волині такі єврейські партії як: “Бунд”, Єврейська соціал-демократична партія “ПО-АЛЕЙ ЦИОНЬ”, Єврейська робітничка партія соціалістів-територіалістів [7, арк. 459]. Окрім того на протязі перших місяців 1917 року було зорганізовано значну кількість громадських та професійних об’єднань євреїв. Волинський губернський союз учителів євреїв, Організація сіоністів міста Житомира, Житомирське відділення товариства надання допомоги єврейському населенню потерпілому внаслідок військових дій: об’єднання назви яких ілюструють загальну спрямованість громадського руху даної меншини. Задля здійснення загального організаційного керівництва усі об’єднання та товариства було об’єднано під егідою новоствореного Тимчасового комітету у справах житомирської єврейської общини [7, арк. 459]. Та навіть така об’єднана діяльність не вберігала від протиріч. Так, представлені в Житомирі, єврейські соціалістичні партії та профспілкові об’єднання й союзи, тривалий час, з принципових міркувань, не брали участі у виборі делегатів до Житомирського міського виконавчого комітету та Ради об’єднаних громадських організацій. Зазначалось, що єврейська робітничка маса буде пред-

ставлена в цих утвореннях через свої професійні та політичні організації [10, с. 103]. Як причину такої поведінки слід вважати побоювання того, що єврейські організації (зважаючи на минуле та не однозначність суспільних настроїв) можуть бути не допущені до діяльності даних об’єднаних формацій. Про те побоювання виявились марними. Подальший же перебіг подій у краї, які характеризувались спадом громадської активності, повернули єврейський рух на рейки внутрішньо общинної сконцентрованості.

В інший спосіб скористались із нових можливостей, які давала революційна доба на Волині, польська громада. Зовні діяльність польської національної меншини справляла враження високоорганізованої та готової на рішучі дії. Маніфестації, проведені 16 березня 1917 року в Житомирі, з’їзд польських товариств на якому задекларовано, метою обрання власного представницького органу, напрацювання програми подальшої діяльності. Вже у березні розгорнуто було широку лекційну діяльність польських педагогів. Серед тем, які пропонувалися слухачам були “Про виборче право”, “Незалежна об’єднана Польща”, “Польська політика”, “Фізичне виховання та народний характер” [10, с. 102]. Почалося створення польських товариств професійного (Демократично-християнський союз польських робітників) [7, арк. 459], національно-об’єднаного (Комісаріат польського комітету на русі в місті Житомирі), просвітні (Macierz Polska, “Лютня”) [7, арк. 459] спрямування. Утворений в Житомирі польський комісаріат заснував “Польський суспільно-політичний клуб”. Серед новозаснованих польських товариств були позапартійний “Союз польських жіночих товариств на Волині”, статут якого визначав мету союзу у координації діяльності польських жіночих товариств на Волині та в Житомирі, організацію польського жіночого громадянства в зв’язку з виборами в органи місцевого самоврядування і загальнодержавні установи, та освіднення найширшого кола жінок з політичних, громадських та економічних питань. Розпочато публікацію національного періодичного видання “Tygodnik kresowy” [4, с. 4]. Про те попри усю злагодженість та організованість в діяльності, поляки не використовували свого потенціалу з метою отримання політичної влади. Діяльність описаної вище потуги була практично повністю носила культурно просвітницький та виховний почасти допомогивий характер, що свідчить про відсутність далекосяжної політичної амбіційності серед польської спільноти Волині станом на 1917 рік.

Таким чином на прикладі трьох найчисельніших національних груп, представлених у міському соціумі Волині. Було розглянуто реалізацію можливостей, котрі постали перед ними у зв’язку із революційними подіями 1917 року. У політичних та соціокультурних обставинах перших революційних місяців дані національні групи змушені були шукати розв’язання для схожих проблем, але шляхи їх вирішення вони обрали різні. Поляки, опираючись на багатий досвід національного гуртування та організаційної діяльності за несприятливих умов бездержавності, найпослідовніше здійснювали програму свого національного відродження. За відсутності обнадійливих новин з території Польщі, протягом 1917 року вони змушені були концентрувати свої зу-

силля на культурно-просвітницькій ниві. Про те польська спільнота показала приклад високої національної свідомості та згуртованості суспільства, що безумовно є ознакою наближеності польської спільноти Волині до політичної культури партиципаторного типу.

Стосовно єврейської громади то їхньою об'єднуючою ідеєю не була а ні державність, а ні вирішальна політична влада. Вони цілком реалістично оцінювали власну потугу та суспільне становище як національної меншини у краї. Тому зусилля їх громадського життя переважно розпоршувалися на вирішенні внутрішніх справ громади. Такий погляд на власну політичну позицію, з огляду на культурно-етнічну замкнутість громади, відсутність у її членів очікувань від змін політичної системи, та бажання ставати її частиною. Усе це визначити тип політичної культури єврейської меншини Волинських міст, як провінціалістський.

Оціночно складалось враження, що саме в українців з'явилась найкраща можливість зреалізувати мету свого національного руху. Завдання перед ними постало те ж саме, що й перед поляками та євреями, – згуртування мас, реалізація внутрішніх потреб українців Волині та, почасти, впливати, через участь в органах місцевого самоврядування, на регіональну політику з позиції найчисельнішої в краї національної групи. Після створення Української Центральної Ради постало питання просування та утвердження ідеї української національної державності. Згуртувавшись навколо просвітницьких організацій, активісти вели боротьбу за залучення населення до громадсько-політичного життя. Культурно-просвітні та національно-ідеологічні заходи українських сил, які здійснювалися в губернському центрі, безумовно сприяли українському руху в освоєнні міського соціуму. Однак цього було замало. Не зважаючи на друге місце за кількістю жителів серед міського населення, український рух все ж не знаходив у ньому своєї опори. Давалися в знаки століття асиміляційних процесів та ментальність жителів поліційної держави. Рух не мав (на відміну від польського) в не далекому минулому, прикладів організованого проукраїнського опозиційного руху. Прикладів, котрі могли б слугувати хорошим підґрунтям для нового національного підйому, даючи зразки організаційної структури та методів діяльності. Переважно низька індивідуальна активність громадян, надмірна орієнтація на керівну роль політичних інституцій (Центральна Рада так і не змогла показати себе сильною владною формацією). Та не здатність піти на жертву власного інтересу заради спільного блага є яскравим показником підданського типу політичної культури українства. Усе вищенаведене, є свідченням відсутності в середовищі міського населення Волинської губернії, згаданого періоду, єдиної типологічної моделі політичної культури. А це, не в останню чергу, лягло в основу політичної невизначеності та адміністративної неспроможності наступних періодів революції.

Список використаних джерел

1. Блашкевич С. Українська національно-демократична революція на Волині / С. Е. Блашкевич, Р. Ю. Кондратюк // Українська національна ідея: історія і сучасність: наук. Збірник / [відп. ред. М. Костриця]. – Житомир : Журфонд, 1997. – С. 3-5.
2. Верстюк В. Український національно-визвольний рух (бе-

резень–листопад 1917 р.) / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 63-81.

3. Громадянин. – 1917. – 20 липня (№ 3-4).
4. Громадянин. – 1917. – 7 грудня (№ 2).
5. Державний архів Житомирської області (далі–ДАЖО), Фонд р-405, опис 1, справа 6, арк. 29.
6. ДАЖО, Фонд р-405, опис 1, справа 7, арк. 140.
7. ДАЖО, Фонд Р-405, опис 1, спр. 7, арк. 459.
8. Каппелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії / А. Каппелер // Сучасність – 1992. – № 48. – С. 52-56.
9. Комарницький, О. Б. Містечка Волині та Київщини в добу української революції 1917-1920 рр. : монографія / О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 311 с.
10. Комарницький О. Б. Містечка південної Волині в Українській революції 1917-1920 рр. // Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник "Велика Волинь": – Т. 25. – Ч. 1 / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир; ПП М.Г. Госенко, 2002. – С. 102-104.
11. Кучерепа М. М., Савчук О. А. Становлення і розвиток українського політичного руху на Волині (1900-1939 рр.) // Велика Волинь: минуле й сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої конференції. Житомир, 1993. – С. 69-71.
12. Лозовий В. С. Проблема політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917-1918 рр.) // Проблеми історії України XIX початку XX ст. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. – № 12. – С. 166-174.
13. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична перспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – Київ, 1998. – 278 с.
14. Рацілевич А. Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень 1917 р.) / Андрій Рацілевич // Волинські історичні записки. – Житомир, 2010. – Т. 4. – С. 20-29.
15. Солдатенко В. Ф. Демократизація суспільного життя після повалення царизму: історична роль рад // Українознавство в побудові громадського суспільства в Україні // Українознавство XXI ст.: виміри розвитку. Українознавство 2007 – 2009. – Київ : УАІД "Рада", 2010. – С. 285-294.
16. Тимошенко В. І. 3 історії Просвіти на Волині в 1917-1922 рр. // Українська національна ідея: минуле і сучасність: науковий збірник / під ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : Жур. фонд, 1997. – С. 20-21.
17. Цимбалістий Б. Право бездержавності. Політична культура українців / Б. Цимбалістий. – Київ, 1996.
18. Щукін В. В., Сугацька Н. В. Особливості дії законодавства Російської імперії по відношенню до євреїв у південноукраїнських землях // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 5; Миколаїв, 2004. – С. 83-89.

References

1. Blashkevich S. Ukrain's'ka nacional'no-demokraticzna revolyuciya Volini / S. E. Blashkevich, R. Yu. Kondratyuk // Ukrain's'ka nacional'na ideya: istoriya i suchasnist': nauk. Zbirnik / [vidp. red. M. Kostriyca]. – Zhitomir : Zhurfond, 1997. – S. 3-5.
2. Verstyuk V. Ukrain's'kij nacional'no-vizvol'nij ruh (berezen'-listopad 1917 r.) / V. F. Verstyuk // Ukrain's'kij istorichnij zhurnal. – 2003. – № 3. – S. 63-81.
3. Gromadyanin. – 1917. – 20 lipnya (№ 3-4).
4. Gromadyanin. – 1917. – 7 grudnya (№ 2).
5. Derzhavnij arxiv Zhitomir's'koj oblasti (dali – DAZhO), Fond r-405, opis 1, sprava 6, ark. 29.
6. DAZhO, Fond r-405, opis 1, sprava 7, ark. 140.
7. DAZhO, Fond R-405, opis 1, spr. 7, ark. 459.
8. Kappeler A. Struktura ukrains'kogo nacional'nogo ruxu v Rosijs'kij imperii / A. Kappeler // Suchasnist' – 1992. – № 48. – S. 52-56.
9. Komarnic'kij O. B. Mistechka Volinita Kiivshhni v dobu ukrains'koj revolyucii 1917-1920 rr. : monografiya / O. B. Komarnic'kij. – Kam'yanec'-Podil's'kij : Aksioma, 2009. – 311 s.
10. Komarnic'kij O. B. Mistechka pivdennoi Volini v Urains'kij revolyucii 1917-1920 rr. // Istoriya mist i sil Velikoj Volini: Naukovij zbirnik "Velika Volin": Praci Zhitomir's'kogo naukovogo-kracznavchogo tovaristva doslidnikiv Volini. – T. 25. – Ch. 1 / Golov. red. M. Yu. Kostriyca. – Zhitomir; PP M.G. Gosenko, 2002. – S. 102-104.
11. Kucherepa M. M., Savchuk O. A. Stanovlennya i rozvitok ukrains'kogo politichnogo ruxu na Volini (1900-1939rr.) // Velika

Volin': minule j suchasne. Tezi mizhnarodnoi kraeznavchoi konferencii. – Zhitomir, 1993. – S. 69-71.

12. Lozovij V. S. Problema politichnoi kul'turi ukrains'kogo selyanstva v dobu Central'noi Radi (1917-1918 rr.) // Problemi istorii Ukraini XIX pochatku XX st. – Kiiv : Institut istorii Ukraini NAN Ukraini. – 2006. – № 12. – S. 166-174.

13. Nagorna L. P. Politichna kul'tura ukrains'kogo narodu: istorichna perspektiva i suchasni realii / L. P. Nagorna. – Kiiv, 1998. – 278 s.

14. Racilevich A. Organizacijne oformlennya ukrains'kogo nacional'nogo ruxu na Volini (berezen' – cherven' 1917 r.) / Andrij Racilevich // Volins'ki istorichni zapiski. – Zhitomir, 2010. – T. 4. – S. 20-29.

15. Soldatenko V. F. Demokratizacija suspil'nogo zhittya pislya povallennya carizmu: istorichna rol' rad // Ukraïnoznavstvo v pobudovi gromads'kogo suspil'stva v Ukraïni // Ukraïnoznavstvo XXI st.: vimiri rozvitku. Ukraïnoznavstvo 2007 – 2009. – Kiiv : UAID "Rada", 2010. – S. 285-294.

16. Timoshenko V. I. Z istorii Prosvitina Volini v 1917-1922 rr. // Ukraïns'ka nacional'na ideya: minule i suchasnist'. Naukovij zbirnik / Pid. red. M. Yu. Kostyrya. – Zhitomir : Zhur. fond, 1997. – S. 20-21.

17. Cimbalistij B. Pravo bezderzhavnosti. Politichna kul'tura ukraïnciv / B. Cimbalistij. – Kiiv, 1996.

18. Shhukin V. V., Sugac'ka N. V. Osoblivosti dii zakonodavstva Rosijs'koi imperii po vidnoshennju do evreiv u pvidennoukraïns'kix zemlyax // Suchasna ukraïns'ka politika. Politiki i politologi pro neï. – Vip. 5. – K.; Mikolaiv, 2004. – S. 83-89.

Rybko O., postgraduate, Lviv National Ivan Franko University (Ukraine, Lviv), rybka_z_oa@i.ua.

The political culture of the urban population of Volyn province in the initial stages of UKRAINIAN Revolution(1917)

The article exam's the problem of the political culture of the in habitants of Volyn cities in the revolutionary transformation of the first half of 1917. Using the achievements of predecessors, as well as materials Zhytomyr Oblast State Archives, and the information gained through work with regional periodicals. Applying scientific methods of comparative analysis and synthesis, problem-chronological, critical analysis of sources. Researcher shows specificity of the political culture of the urban-population of Volyn province. The presence of a strong national impact factor in social and political process in the region. In consequence of which are in the cities, the three most numerous national group for meditsown position on the revolutionary events and processes. Proved the absence among the urban population of Volyn singlety pological model of political culture that contributed to the deepening of the political situation and the state of instability in the revolutionary transformation of the first months of 1917.

Keywords: Volyn province, public organizations, national minority, political culture.

Рыбко А. С., аспирант кафедры новейшей истории Украины, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), rybka_z_oa@i.ua.

Политическая культура городского населения Вольнской губернии на начальном этапе Украинской революции (1917г.)

В данном исследовании, автор ставит перед собой задачу выяснить особенности политической культуры жителей Вольнских городов в условиях революционных преобразований первой половины 1917 года. Для достижения данной цели были использованы как материалы наработанные предшественниками, так и документы Государственного архива Житомирской области, а также информация, полученная в результате работы с региональной периодикой. Показывая специфику политической культуры городского населения Вольнской губернии, автор указывает на наличие влияния на социально-политический процесс мощного национального фактора. Представленные в городах, три наиболее многочисленные национальные группы, сформировали собственную позицию относительно революционных событий и процессов. Таким образом, прослеживается отсутствие в среде городского населения Вольни, единой типологической модели политической культуры. Что не в последнюю очередь способствовало укоренению ситуации политической и государственной нестабильности, имевшей место в условиях революционных преобразований первых месяцев 1917 года.

Ключевые слова: Вольнская губерния, общественные организации, национальное меньшинство, политическая культура.

* * *

УДК 94(438:456.31)

Пилипів І. В.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін, Івано–Франківський навчально–науковий інститут менеджменту Тернопільського національного економічного університету (Україна, Івано–Франківськ), ipylypiv@gmail.com;

Горан Т. А.

здобувач кафедри історії України, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (Україна, Івано–Франківськ), tanja.tanichka@mail.ru

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ГРЕКО–КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Розкривається розвиток та становлення адміністративно–територіальної структури Перемишльської єпархії Греко–католицької церкви в Другій Речі Посполитій в період між двома світовими війнами.

Метою дослідження є аналіз управлінсько–адміністративних функцій єпископа та низових структур на усіх рівнях єпархіального управління та змін в адміністративно–територіальному устрої Перемишльської єпархії в досліджуваній період.

На основі документів та аналізу сучасної історіографії зроблено аналіз впливу суспільно–політичних процесів у Галичині на розвиток єпархії. Відзначається, що утворення у 1934 році окремої адміністративної одиниці Апостольської адміністрації Лемківщини, яка була виключена з під юрисдикції перемишльського єпископа Й. Коциловського, що негативно позначилося на дальшому розвитку єпархії. Проаналізовано роль таких структур управління як катедральна капітула, єпископська консисторія, єпархіальний суд, деканальні уряди, греко–католицькі навчальні заклади. З цією метою використані сучасні науково–методологічні прийоми та методи дослідження.

Ключові слова: Греко–католицька церква, митрополія, єпархія, єпископ, деканати, парафії, духовна семінарія, монастирі.

Сучасний розвиток Української держави характеризується швидким розвитком релігійних конфесій. Розширення канонічної території Української греко–католицької церкви викликає жвавий інтерес у суспільстві. Розвиток церковних організацій має прямі наслідкові зв'язки з історичним минулим. Цікавим є вивчення історичного досвіду розвитку адміністративно–територіальної структури Перемишльської єпархії Греко–католицької церкви у міжвоєнні роки двадцятого століття в Польщі.

Вивчення історії розвитку Перемишльської єпархії ГКЦ на жаль не знайшла достатнього вивчення в історичній науці. Питання організаційно–територіальної структури ГКЦ окремих єпархій висвітлювали І. Андрухів [1], Р. Делятинський [2], М. Дністрянський [3], Г. Лужницький [4], В. Марчук [5], С. Мудрий [6], В. Пашенко [7], І. Пилипів [8], Я. Стоцький [9], І. Скочиляс [10], С. Стемпень [11], Ю. Федорів [12] та інші дослідники церкви. В той же час відсутнє комплексне дослідження вказаної проблеми.

Метою статті – проаналізувати розвиток адміністративно–територіальної структури Перемишльської греко–католицької єпархії в 20–30–ті роки ХХ століття.

Перемишльська греко–католицька єпархія бере початок з Київської Русі. Першою історичною постаттю, про яку згадують літописи, є єпископ Антоній Добриня (деякі джерела називають його Дориня), який в 1218 р. отримав свячення з рук Київського митрополита. Більшість істориків розходяться з визначенням точної дати заснування Перемишльської єпархії, однак усі стверджують, що це єпископство найстаріше в Галичині. У ХV столітті до неї приєднано Самбірську єпархію. На-

прикінці ХУІІІ століття в результаті поділів Польщі було відновлено Галицько-Львівську митрополію Греко-католицької церкви. Перемишльська єпархія стала однією з трьох адміністративних одиниць, а Перемишльському єпископові були підпорядковані парафії в Кракові та Варшаві, що були розташовані за межами єпархії. У 1934 році з її території виокремлено Апостольську адміністрацію Лемківщини.

Важливим фактором впливу на розвиток організаційної структури єпархії мали політичні події першої половини ХХ століття та окупація Галичини Польщею. Галицька митрополія ГКЦ після Першої світової війни втратила частину адміністративно-канонічної території. Окупована румунськими військами в листопаді 1918 р., Буковина поступово відходила з-під юрисдикції Станіславівського єпископа: місцеві греко-католицькі парафії вже 1919 р. отримали генерального вікарія, призначуваного з Риму і підпорядкованого єпископові в Марамо-роші [15, с. 283]. Внаслідок цього територія Станіславівської єпархії зменшилася на 2 деканати (Чернівецький та Сучавський) площею 180 кв. миль та чисельністю віруючих близько 25.000 душ [26, с. XXIX]. Ці зміни не зачепили Перемишльську єпархію.

Розвиток Перемишльської єпархії відбувався на двох рівнях: адміністративно-територіальному, на якому основну ланку становили деканати та парафії, які підпорядковувалися єпископу, єпархіальні собори та деканатські соборчики, адміністративні органи, які безпосередньо регулювали церковне життя, зокрема капітула, консисторія та церковний суд, декани та парафіяльні управи, а також духовна семінарія та церковні товариства (братства).

На адміністративно-територіальному рівні кожна єпархія Галицької митрополії поділялася, у свою чергу, на деканати, які об'єднували в середньому по 18–25 парахій. Так, у 1925 р. Львівська архієпархія поділялася на 54 деканати [19], Перемишльська – на 54 [20; 21], а Станіславівська – на 20 [16; 22].

Суттєві зміни в адміністративно-територіальній структурі Галицької митрополії ГКЦ наступили в 1934 р., коли внаслідок посилення “старорусинської” агітації, спрямованої проти “українізаційних” заходів єпископа Й. Коциловського, значна частина греко-католицького духовенства просила Апостольського нунція у Варшаві посприяти у створенні окремої єпархії. Конгрегація для Східних Церков 10 лютого 1934 року опублікувала декрет, згідно з яким з-під канонічної юрисдикції Перемишльської єпархії Галицької митрополії ГКЦ відокремлено 9 деканатів (Буківський, Дуклянський, Динівський, Горлицький, Грибівський, Короснянський, Мушинський, Риманівський і Сянський [20, с. 20]), з яких створено Апостольську адміністрацію Лемківщини, підпорядковану безпосередньо Римському Апостольському Престолу [21, с. 249]. Апостольська адміністрація Лемківщини проіснувала до 1947 року, коли внаслідок акції “Вісла” було суттєво змінено етнічний склад населення регіону, а ліквідація ГКЦ комуністичним режимом стала доконаним фактом.

Аналізуючи ієрархічний, або адміністративно-управлінський, рівень організаційної структури Галицької митрополії ГКЦ, варто зазначити, що головою церковної провінції був Галицький митрополит

Андрей Шептицький, який, крім того, зберігав за собою титули Львівського та Кам'янець-Подільського єпископів. Інші дві єпархії Галицької митрополії – Перемишльську та Станіславівську – очолювали відповідно єпископи-ординарії Йосафат Коциловський (1918–1947) та Григорій Хомишин (1904–1946).

Відповідно до чинного канонічного права, єпископи-ординарії в межах своїх єпархій користувалися повною особистою законодавчою, виконавчою та судовою владою, яку могли частково делегувати єпископам-помічникам, колегіальним дорадчим органам (капітулі, консисторії, єпархіальному судові) чи окремим священикам (наприклад, генеральному вікарію, деканам тощо). Так в період вакантності єпископського престолу Перемишльської єпархії (1915–1917 рр.) після смерті єпископа Константина Чеховича керівництво єпархією здійснював генеральний вікарій о. Карл Волошинський, архипресвітер Єпископської капітули у 1898–1924 рр. [20, с. 25].

На початку 1920-х рр. поступово формується практика, заснована на нормах канонічного права, щодо призначення єпископів-помічників. Звичайно, для Львівської архієпархії інститут єпископа-помічника не був новизною: протягом усього ХІХ ст. періодично римський Апостольський Престол, на прохання митрополитів, призначав їм помічників з єпископським саном, щоб полегшити управління величезною за територією архієпархію [19, с. 19]. У Перемишльській та Станіславівській єпархіях до початку ХХ ст. подібних прецедентів не існувало. У 1926 р., на прохання єпископа Й. Коциловського, єпископом-помічником для Перемишльської єпархії призначений о. Григорій Лакота, архипресвітер капітули з 1924 р. [20, с. 25]. Межі компетенції єпископа-помічника Григорія Лакоти визначалися декретами про призначення, та додатково доповнювалися в межах необхідності єпископами-ординаріями.

Важливим елементом ієрархічного, адміністративно-управлінського рівня організаційної були також колегіальні органи – капітула, консисторія та церковний суд у подружніх та дисциплінарних справах. Основною функцією капітули протягом століть залишалася допомога єпископові в управлінні єпархією та участь в урочистих релігійних церемоніях [23, с. 170–171]. Львівський собор 1891 р. також підкреслює роль капітули як допоміжного органу при єпископі [24, с. 67]. Діяльність Єпископських капітул відбувалася на основі окремих статутів, які затверджувалися Римським Апостольським Престолом. Так, статuti Львівської митрополічної капітули та Перемишльської єпископської капітули були затверджені 1786 р. [4, с. 450], а Станіславівської єпископської капітули – 1894 р. [25, с. 28].

Відповідно до цих канонічно-правових документів, капітула складалася із трьох категорій членів-крилошан: прелати (архипресвітер, архідиякон, кустош, схоластик), соборні та почесні. Члени капітули мали вирішальний голос при виборі єпископа-помічника, запрошенні на вакантну посаду генерального вікарія, призначенні просинодальних екзаменаторів, вирішенні майнових питань. Треба нагадати, що саме архипресвітери, як правило, призначалися генеральними вікаріями єпархії. Крилошани також, як правило,

паралельно займали посади радників і референтів Єпископської консисторії, яка виконувала адміністративні функції (зокрема, організовувала заміщення вакантних парафіяльних урядів), і членів Церковного суду в подружніх та дисциплінарних справах, який здійснював судочинство відповідно до приписів канонічного права. Посади в Єпископській консисторії також поділялися на дві категорії: дійсні радники та референти. Крім того, до складу консисторії входили канцелярія, колегія просинодальних екаменаторів і цензор релігійної літератури.

Церковне судочинство здійснювала ціла мережа судів: Львівський митрополичий суд з 1921 р. вважався трибуналом 1-ї інстанції, Єпископські суди Перемишльської та Станіславської єпархій – трибуналами 2-ї інстанції. Головою капітули, консисторії та церковного суду був єпископ–ординарій Й. Коциловський, який делегував частину своїх прав членам вказаних колегіальних органів. Після призначення єпископом–помічником Григорія Лакоту за ним були закріплені функції архипресвітера і він фактично очолював єпископську капітулу [17].

Згідно з багатьма канонічно–правовими документами (конкордати 1857 та 1925 рр., статuti капітул, рішення Львівського синоду 1891 р. тощо), у Галицькій митрополії ГКЦ встановлювався наступний кількісний склад капітул: у Львівській архієпархії – 10, у Перемишльській – 7, у Станіславській – 6 членів. Кількість членів консисторії визначалася пропорційно до складу капітул та інших поточних потреб, складаючи для Львівської архієпархії, Перемишльської і Станіславської єпархій відповідно 20–30, 15–20 та 8–14 чоловік [26, с. 34; 27]. Необхідно зауважити, що у міжвоєнний період “плинність кадрів” у капітулах, порівняно із консисторіями, була незначною, особливо на рівні крилошан–прелатів. З 1918 по 1939 рр. ними були: єпископ–помічник Г. Лакота, др. В. Панило, В. Гмитрасевич, др. Р. Решетило, В. Гриник, др. І. Кузик, І. Качмар [17].

Відповідно до чинного канонічного права поза межами юрисдикції єпископів–ординаріїв перебували монастирі, які, хоча й розташовувалися на території кожної з трьох єпархій Галицької митрополії, все ж підпорядковувалися генеральним настоятелям відповідних чернечих чинів і згромаджень.

Єпископ Й. Коциловський активно сприяв розвитку чернечих згромаджень та здійснювали візитації їхніх монастирів у межах своїх єпархій, скріплюючи духовними настановами християнський дух ченців і черниць, покликаних дбати про спасіння не тільки власних душ, але й виконувати суспільні обов’язки. У Галицькій митрополії 1920–1939 рр. діяли чоловічі: Чин святого Василя Великого, Згромадження святого Теодора Студита (заснованого А. Шептицьким у 1910 р.), Чин Найсвятішого Ізбавителя, або отців редemptористів (заснованого 1913 р.), а також жіночі: Згромадження Сестер Василіанок (на основі статуту Йосифа Рутського, затвердженого А. Шептицьким 1909 р.), Згромадження Сестер Мирносиць, Сестер Служебниць, Сестер святого Йосифа, Сестер святого Йосафата та Сестер святих Вінкентія і Павла [14, с. 36–37].

Важливими елементами організаційної структури єпархії була духовна семінарія, заснована в 1921 році у

Перемишлі, ректором якого був др. Іван Кузик. Навчання в семінарії спочатку тривало 4 роки, а з 1931 року його було продовжено до 5 років... [14, с. 35]. До 1931 року випускники семінарії змішені були продовжувати навчання у Львівській духовній семінарії. З часом авторитет навчального закладу зростав, про що свідчить зростання кількості семінаристів. Якщо у 1924 році у Перемишльській духовній семінарії навчалось 68 студентів, то у 1938 році їх кількість зросла до 162 [18]. Незначна частина здібних випускників за рекомендацією єпископа Й. Коциловського продовжували навчання за кордоном, як правило у Ватикані. У різні роки кількість таких майбутніх священиків становила від 6 до 11 [17; 18]. Слід відзначити, що частина випускників семінарії продовжувала навчання у світських університетах Польщі та Європи і не ставала священиками. У єпархії велика увага приділялася навчанню основ релігії у світських школах, яке здійснювали визначені священики. При єпископі функціонувало Богословське наукове заведення, у яке входили доктори, які відповідали за викладання конкретних дисциплін. Єпархія опікалася такими громадськими інститутами, як Інститут дяків, Товариство єпархіяльна поміч, Інститут вдов і сиріт, будинком перестарілих [18].

Середньою ланкою адміністративно–управлінської структури у єпархії, як і в усій Галицькій митрополії ГКЦ були деканальні уряди, а найнижчою – парохіяльні уряди. Кількість деканатів мінялася. Якщо у 1920 році тут було 54 деканати, то після 1934 року їхня кількість зменшилася до 45. В середньому до деканату входило від 9 до 17 парафій з кількістю вірних 14–30 тисяч [17; 18]. До складу деканальних урядів входили насамперед самі отці–декани, яких призначав єпископ–ординарій із числа найбільш авторитетних священиків деканату, а також один або два віце–декани, яких за рекомендацією декана також призначав ієрарх. Основним обов’язком деканального уряду, відповідно до норм канонічного права, був нагляд за дотриманням “християнського благочестя” серед священиків та вірних деканату, проведення канонічних візитацій церков у межах деканату, контроль за виконанням рішень провінційних та єпархіяльних соборів, введення на посаду парохів та “сотрудників” парафіяльних урядів у межах свого деканату тощо. Крім того, у міжвоєнний період продовжувала існувати традиційна практика скликання деканальних соборчиків духовенства, як правило, з нагоди храмових свят, на яких під проводом декана обговорювалися реферати про душпастирський досвід і найбільш актуальні проблеми церковного та суспільного життя, оголошувалися розпорядження єпископів; рішення деканальних соборчиків ґрунтувались на чинному канонічному праві, могли зобов’язувати тільки священиків одного деканату, а для єпископа–ординарія набували винятково рекомендаційного, дорадчого значення. В міжвоєнний період в Перемишльській єпархії було 45 деканатів. Кількість деканатів мінялася. Якщо у 1920 році тут було 54 деканати, то після 1934 року їхня кількість зменшилася до 45. У кожному деканаті було від 8 до 19 парафій з кількістю вірних 14–30 тисяч. Найчисельнішими були Жукотинський, Дрогобицький, Комарнянський, Краковецький, Куликівський, Мостицький, Равський декана-

ти, найменшими Белигородський, Перемиський, Підбужський. Кількість парафій у деканатах в різні роки мінялася, однак ці зміни були незначними. У 1938 році в Перемишльській єпархії налічувалося 577 парафій з 1133 церквами та 1159380 віруючими, які обслуговувало 490 священників [17; 11, s. 212–213].

У міжвоєнний період у Галицькій митрополії ГКЦ продовжувало зберігатися давнє право патронату, за яким місцевий дієч-поміщик мав право під час конкурсу на посаду пароха вибирати одного із трьох претендентів, список яких формувала Єпископська консисторія на підставі поданих заявок місцевого духовенства [28, арк. 1–4].

Таким чином, організаційна структура Перемишльської єпархії ГКЦ у міжвоєнний період мало чим відрізнялася від довоєнного періоду і сприяла вирішенню усіх питань діяльності місцевого духовенства.

Список використаних джерел

- Андрухів І. О., о. Кам'янський П. Є. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 364 с.
- Делятинський Р. І. Особливості відновлення та розвитку організаційної структури Станіславської єпархії у 1919–1925 рр. [опубліковано 21.11. 2011] // Центр Востока и Запада “Meso-Eurasia” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meso Eurasia.org/archives/5597>.
- Дністрянський М. Адміністративно-територіальна організація греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми / Дністрянський М., Ковальчук А. // Історія релігій в Україні: тези повідомлень VI Міжнр. “круглого столу” (Львів, 3–8 трав. 1995 р.). – Львів, 1996. – С. 82.
- Лужницький Г. о. д-р. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. – 2-е вид. – Львів: Свічачо, 2008. – 640 с.
- Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
- Мудрий С., владика. Нарис історії Церкви в Україні / владика Софрон Мудрий. – 2-ге вид. – Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківського теологічно-катехитичного духовного інституту, 1999. – 528 с.
- Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ ст. до наших днів: монографія. – Полтава, 2002. – 615 с.
- Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.): монографія / І. В. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.
- Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище на Тернопільщині (1946–1989 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
- Скоцилас І. Адміністративно-територіальний устрій Львівської єпархії в першій половині XVIII ст.: межі єпархії, поділ на офіціалати та деканати (спроба картографування) // Картографія та історія України. – Львів – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С. 149–169.
- Стемпень С. Організація та територіальна структура Перемишльської греко-католицької єпархії за владництва єпископа Йосафата (Коциловського) ЧСВВ (1917–1946) // Перемишльська земля протягом віків з інституції. Збірник наукових праць та матеріалів міжнародної наукової конференції. Перемишль, 11–13 квітня 2002 р. – Перемишль – Львів, 2003. – С. 195–234.
- Федорів Ю. о. д-р. Організаційна структура Української Церкви/ НТШ в Канаді. – Торонто, 1990. – 210 с.
- Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали (1899–1944). Т.1: Церква і Церковна єдність. – Львів: Свічачо, 1995. – 524 с.
- Гайковський М. ГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького / М. Гайковський // Київська Церква. – 2001. – № 2–3. – С. 32–48.
- Федорів Ю. Історія церкви в Україні: репринтне видання / Ю. Федорів. – Л.: Видавничий відділ “Свічачо”, 2001. – 362 с.
- Шематизм в сегоклягреко-католицької єпархії Станіславської на рік Божий 1925. Річник XXX. – Станіслав: Накладом клира єпархіального духовенства, 1925. – XXXII + 325 с.
- Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемишльської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1924. – Перемишль: Відбито в печатні греко-катол. Капітули, 1923. – 117 с.
- Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемишльської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1937. – Перемишль: Накладом греко-катол. Капітули, 1937. – 164 с.
- Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т.1: Адміністрація і парохії / Д. Блажейовський. – Львів; К.: Академія, 2004. – 1004 с.; Т.2: Духовенство і релігійні згромадження. – Львів; К.: Академія, 2004. – 570 с. – Текст: англ.
- Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемишльської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939) / Д. Блажейовський. – Львів: Каменяр, 1995. – 1008 с. – Текст: англ.
- Paul J. Best. Apostolska Administracja Lemkowszczyzny (1934–1944) / Paul J. Best // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. T. 4: Katolickie Unie Kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość / podred. S. Stepnia. – Przemyśl, 1998. – S. 240–254.
- Блажейовський Д. Історичний шематизм Станіславської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938) / Д. Блажейовський. – Львів: Місіонер, 2002. – 450 с. – Текст: англ.
- Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589–1891) / М. Димид. – Львів: ЛБА, Ін-т канонічного права, 2000.
- Чинності і рішення руского провінціального Собора в Галичині одбудушого в Львові в році 1891. – Львів: Накладом Митрополичого Ординаріату, Із типографії Ставропігійського Ін-та, 1896. – 272 с.
- Делятинський Р. Історія Станіславської єпархії (1885–1900 рр.) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 96 с.
- Степанюк Г. Організаційна будова Галицько-Львівської митрополії УГКЦ у міжвоєнний період / Г. Степанюк // Історія релігій в Україні: матеріали Х міжнр. конф. (Львів, 16–19 трав. 2000 р.). – Львів, 2000. – Кн. 1. – С. 354–355.
- Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ / І. Патрило // Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата. – Рим: Вид-во оо. Василіян, 1992.
- Державний архів Львівської області. – Ф. 1. Львівське воєводство. 1921–1939 рр. – Оп. 1. – Спр. 611. Про кількість костелів і церков, які користувалися правом патронату. Із листування з Міністерством віросповідань і громадської освіти. 1919–1921 рр. – 55 арк.
- Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини. – Львів: Накладом Ап. Адміністрації Лемківщини, 1936. – 178 с.

References

- Andruxiv I. O., o. Kam'ians'kyj P. Ye. Istoryia religijnogo zhy't'ya v Galy'chy'ni ta na Pry'karpatti: Istory'ko-pravovyj analiz. – Ivano-Frankiv's'k: Nova Zorya, 2006. – 364 s.
- Delyaty'ns'ky'j R. I. Osobly'vosti vidnovlennya ta rozvy'tku organizacijnoyi struktury' Stany'slaviv's'koyi yeparxiyi u 1919–1925 rr. [opublikovano 21.11. 2011] // Centr Vostoka y' Zapada “Meso-Eurasia” [Elektronny'j resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.meso Eurasia.org/archives/5597>.
- Dnistrians'ky'j M. Administraty'vno-tery'torial'na organizaciya greko-katoly'cz'koyi cerkvy': istory'chna retrospekty'va i suchasni problemy' / Dnistrians'ky'j M., Koval'chuk A. // Istoryia religij v Ukraini: tezy' povidomlen' VI Mizhnar. “kruglogo stolu” (L'viv, 3–8 trav. 1995 r.). – L'viv, 1996. – S. 82.
- Luzhny'cz'ky'j G. o. d-r. Ukrayins'ka Cerkva mizh Sxodom i Zaxodom: nary's istoriyi Ukrayins'koyi Cerkvy'. – 2-e vy'd. – L'viv: Svichado, 2008. – 640 s.
- Marchuk V. V. Cerkva, duxovnist', naciya: Ukrayins'ka greko-katoly'cz'ka cerkva v suspil'nomu zhy'tti Ukrainy' XX st. – Ivano-Frankiv's'k: Plaj, 2004. – 464 s.
- Mudry'j S., vlydy'ka. Nary's istoriyi Cerkvy' v Ukraini / vlydy'ka Sofron Mudry'j. – 2-ge vy'd. – Ivano-Frankiv's'k: Vy'd-vo Ivano-Frankiv's'kogo teologichno-katekhy'ty'chnogo duxovnogogo insty'tutu, 1999. – 528 s.
- Pashhenko V. Greko-katoly'ky' v Ukraini vid 40-x rokiv XX st. do nashy'x dnev: Monografiya. – Poltava, 2002. – 615 s.

8. Pylypiv I. V. Greko-katoly'cz'ka cerkva v suspil'no-politychnomu zhy'tti Sxidnoyi Galy'chy'ny' (1918–1939 rr.) : monografiya / I. V. Pylypiv. – Ternopil' : Ekonomichna dumka TNEU, 2011. – 440 s.

9. Stocz'ky' Ya. Ukrayins'ka Greko-Katoly'ka Cerkva i religijne stanovy'she na Ternopil'shhy'ni (1946–1989 rr.). – Ternopil' : Pidruchny'ky' i posibny'ky', 2003. – 432 s.

10. Skochy'lyas I. Administraty'vno-tery'torial'ny'j ustrij L'viv's'koyi yeparxiyi v pershij polovy'ni XVIII st.: mezhi yeparxiyi, podil na oficalaty' ta dekanaty' (sproba kartografuvannya) // Kartografiya ta istoriya Ukrayiny'. – L'viv – Ky'yiv – N'yu-Jork, 2000. – S. 149–169.

11. Stempy' S. Organizaciya ta tery'torial'na struktura Peremy's'koyi greko-katoly'cz'koyi yeparxiyi za vlyady'cz'tva yep'y'skopa Josafata (Kocy'lovs'kogo) ChSVV (1917–1946) // Peremy'shl' i peremy's'ka zemlya protyagom vikiv z insty'tuci. Zbirny'k naukovy'x prac' ta materialiv mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi. Peremy'shl', 11–13 kvitnya 2002 r. – Peremy'shl' – L'viv, 2003. – S. 195–234.

12. Fedoriv Yu. o. d-r. Organizacijna struktura Ukrayins'koyi Cerkvy' / NTSh v Kanadi. – Toronto, 1990. – 210 s.

13. My'tropol'y't Andrej Shepty'cz'ky'j: Zhy'ttya i diyal'nist'. Dokumenty' i materialy' (1899–1944). T. 1: Cerkva i Cerkovna yednist'. – L'viv: Svichado, 1995. – 524 s.

14. Gajkovs'ky'j M. GKCh v chasy' my'tropol'y'tuvannya Andrey Shepty'cz'kogo / M. Gajkovs'ky'j // Ky'yivs'ka Cerkva. – 2001. – № 2–3. – S. 32–48.

15. Fedoriv Yu. Istoriya cerkvy' v Ukrayini: rep'y'ntne vy'dannya / Yu. Fedoriv. – L. : Vy'davny'chy'j vidil "Svichado", 2001. – 362 s.

16. Shematy'zm vsego kly'ra greko-katoly'cz'koyi yeparxiyi Stany'slavivs'koyi na rik Bozhy'j 1925. Richny'k XXX. – Stanislav: Nakladom kly'ra yeparxial'nogo duxovenstva, 1925. – XXXII + 325 s.

17. Shematy'zm greko-katoly'cz'kogo duxovenstva zlucheny'x yeparxij Peremy's'koyi, Sambirs'koyi, Syanicz'koyi na rik Bozhy'j 1924. – Peremy'shl' : Vidby'to v pechatni greko-katol. Kapituly', 1923. – 117 s.

18. Shematy'zm greko-katoly'cz'kogo duxovenstva zlucheny'x yeparxij Peremy's'koyi, Sambirs'koyi, Syanicz'koyi na rik Bozhy'j 1937. – Peremy'shl' : Nakladom greko-katol. Kapituly', 1937. – 164 s.

19. Blazhejovs'ky'j D. Istory'chny'j shematy'zm L'viv's'koyi arxiyeparxiyi (1832–1944). T. 1: Administraciya i paroxiyyi / D. Blazhejovs'ky'j. – L'viv; K. : Akademiya, 2004. – 1004 s.; T. 2: Duxovenstvo i religijni zgromadzhennya. – L'viv; K. : Akademiya, 2004. – 570 s. – Tekst: angl.

20. Blazhejovs'ky'j D. Istory'chny'j shematy'zm Peremy's'koyi yeparxiyi z vsklyuchennam Apostol's'koyi Administraty' Lemkivshhy'ny' (1828–1939) / D. Blazhejovs'ky'j. – L'viv : Kamenyar, 1995. – 1008 s. – Tekst: angl.

21. Paul J. Best. Apostolska Administracja Lemkowszczyzny (1934–1944) / Paul J. Best // Polska – Ukraina: 1000 lat sasiedztwa. T. 4: Katolickie Unie Kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej – idea a rzeczywistość / red. S. Stepnia. – Przemyśl, 1998. – S. 240–254.

22. Blazhejovs'ky'j D. Istory'chny'j shematy'zm Stany'slavivs'koyi (Ivano-Frankivs'koyi) yeparxiyi vid yiyi zasnuvannya do pochatu Drugoyi svitovoyi viyny' (1885–1938) / D. Blazhejovs'ky'j. – L'viv : Misioner, 2002. – 450 s. – Tekst: angl.

23. Dy'my'd M. Yepy'skop Ky'yivs'koyi Cerkvy' (1589–1891) / M. Dy'my'd. – L'viv : LBA, In-t kanonichnogo prava, 2000.

24. Chy'nnosty' i rishennya ruskogo provincial'nogo Sobora v Galy'chy'ni odbuvshegosya v L'vovi v roci 1891. – L'viv : Nakladom My'tropol'y'choho Ordy'nariatu, Iz ty'pografii Stavropigij's'kogo In-ta, 1896. – 272 s.

25. Delyaty'ns'ky'j R. Istoriya Stanislavivs'koyi yeparxiyi (1885–1900 rr.) / R. Delyaty'ns'ky'j. – Ivano-Frankivs'k : Nova zorya, 2001. – 96 s.

26. Stepanyuk G. Organizacijna budova Galy'cz'ko-L'viv's'koyi my'tropolii UGKCz u mizhvoyenny'j period / G. Stepanyuk // Istoriya religij v Ukrayini: Materialy' X mizhnar. konf. (L'viv, 16–19 trav. 2000 r.). – L'viv, 2000. – Kn. 1. – S. 354–355.

27. Patry'lo I. Nary's istoriyi Galy'cz'koyi provinciyyi ChSVV / I. Patry'lo // Nary's istoriyi Vasy'lians'kogo Chy'nu Sv'yatogo Josafata. – Ry'm : Vy'd-vo oo. Vasy'liyan, 1992.

28. Derzhavny'j arxiv L'viv's'koyi oblasti. – F. 1. L'viv's'ke voyevodstvo. 1921–1939 rr. – Op. 1. – Spr. 611. Pro kil'kist' kosteliv i cerkov, yaki kory'stuvaly'sya pravom patronatu. Iz ly'stuvannya z Ministerstvom virospovidan' i gromads'koyi osvity'. 1919–1921 rr. – 55 ark.

29. Shematy'zm greko-katoly'cz'kogo duxovenstva Apostol's'koyi Administraciyi Lemkovshhy'ny'. – L'viv : Nakladom Ap. Administraciyi Lemkovshhy'ny', 1936. – 178 s.

Pylypiv I. V., Doctorate in history, professor, department head of humanities and fundamental sciences in Ivano-Frankivsk educational-scientific institute of management of Ternopil Economik National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), ipylypiv@gmail.com

Goran T. A., research associate in the department of history of Ukraine in Precarpathian National University named after V. Stefanyk (Ukraine, Ivano-Frankivsk), tanja.tanichka@mail.ru

Organizational structure of Peremishl Greek-Catholic diocese in the period between two world wars

This article examines the development and establishment of the administrative-territorial structure of Peremishl diocese of Greek-Catholic church during second Rich Pospolyta in the period between two world wars. The aim of the article is to analyze the administrative functions of the bishop and other structures on all levels of administration as well as any changes in the administrative-territorial set-up for Peremishl diocese during this period. Based on the documents and the analysis of modern historical documents, we analyze the influence of the societal-political processes in Galizia in the development of this diocese. We demonstrate the creation of a separate administrative structure in 1934 as the Apostolic administration of Lemkivchina, which was excluded from the jurisdiction of the Peremishl bishop Y. Kozilovskoho and had a negative impact on the further development of the diocese. We analyze the role of these structures in the management with the focus on such elements as cathedral capitula, bishop's consistory, bishops' court, priests governance, Greek-catholic educational institutions. With this goal, we will use modern scientific approaches and methods for analysis.

Keywords: Greek-catholic church, bishop, diocese, priests, seminary, monastery, church.

Пилипів І. В., доктор історических наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджмента Тернопільського національного економічного університету (Україна, Івано-Франківськ), ipylypiv@gmail.com

Горан Т. А., соискатель кафедры истории Украины, Прикарпатский национальный университет им. Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), tanja.tanichka@mail.ru

Организационная структура Перемишльской греко-католической епархии в период между двумя мировыми войнами

Раскрывается развитие и становление административно-территориальной структуры Перемишльской епархии Греко-католической церкви во Второй Речи Посполитой в период между двумя мировыми войнами.

Целью исследования является анализ управленческо-административных функций епископа и низовых структур на всех уровнях епархиального управления и изменений в административно-территориальном устройстве Перемишльской епархии в исследуемый период.

На основе документов и анализа современной историографии сделан анализ влияния общественно-политических процессов в Галичине на развитие епархии. Отмечается, что образование в 1934 году отдельной административной единицы Апостольской администрации Лемковщины, которая была исключена изпод юрисдикции перемишльского епископа Й. Коциловского негативно сказалось на дальнейшем развитии епархии. Проанализирована роль таких структур управления как кафедральная капитула, епископская консистория, епархиальный суд, деканаты, греко-католические учебные заведения. С этой целью использованы современные научно-методологические приемы и методы исследования.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, митрополия, епархия, епископ, деканаты, приходы, духовная семинария, монастыри.

* * *

УДК 93“192–3”:336.27(477)

Нікітенко К. В.

доктор історических наук,
завідувач кафедри менеджменту мистецтва,
Львівська національна академія мистецтв
(Україна, Львів), pickn@i.ua

КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УРСР МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: В ОСНОВІ КЛАСОВИЙ ПІДХІД

Проаналізована кредитно-банківська політика радянської влади. Охарактеризовано процес трансформації банківської системи в умовах підрадянського суспільства, а також розглянуті заходи, скеровані на перетворення фінансових установ на підконтрольну, залежну від суто кон'юнктурних політичних рішень складову тоталітарної системи.

Ключові слова: банківська система, кредит, фінансово-кредитна політика, тоталітаризм.

Сучасне суспільство неможливо уявити без розвинутої, ефективно працюючої кредитно–банківської системи. Банкнотне регулювання економічних процесів, кредитування господарського комплексу є важливими складовими стабільного функціонування національної економіки. У сучасних умовах, коли перед економікою України стоїть надзвичайно складне завдання – виходу з економічної кризи, урахування свого власного історичного досвіду набуває не тільки теоретичного, але й конкретно практичного значення. Такий безцінний досвід відбудови господарства країна отримала у 1920–1930–ті рр., що стали періодом рішучих і масштабних соціально–економічних трансформацій. Причому, питання функціонування банкнотної системи, як одного із ключових важелів керівництва країною для правлячої партії було одним із найважливіших. Втім, всебічний критичний аналіз подій того періоду: відродження дієздатної банкнотної системи після її знищення за часів воєнного комунізму, а потім складного і докорінного її переродження, пристосування–виживання в умовах командно–адміністративної системи управління “по–сталінськи” фактично залишається напівзабутим, проігнорованим під час сучасного економічного реформування.

Проблематика міжвоєнної доби має своїх знаних дослідників. Аналізу соціально–політичної ситуації в Україні присвятили свої розвідки Ю. Волосник, С. Кульчицький, В. Литвин, В. Марочко, А. Морозов, О. Пиріг, О. Реєнт, І. Коляда та ін. [1]. Питання ж кредитування господарства, аналіз особливостей і принципів, які були покладені в його основу, а також особливості функціонування банкнотної системи, переродження кредитних інституцій в умовах підрадянської України не були розглянуті з достатньою повнотою, що й обумовило необхідність більш детального та всебічного вивчення.

Метою статті є дослідження кредитно–банкнотної політики радянської влади в умовах міжвоєнного періоду.

Завданням є аналіз характерних особливостей і принципів функціонування кредитних установ в УРСР.

Джерельну базу складає комплекс архівних і господарських матеріалів і документів; економічна звітність; твори теоретиків партії; матеріали з’їздів, конференцій і пленумів Комуністичної партії; документи виконавчих і законодавчих органів влади, а також періодичні видання міжвоєнних часів.

Поразка національно–визвольних змагань, втрата власної державності, політико–соціальні експерименти “воєнного комунізму” дорого коштували Україні. На початок 1920–х рр. господарство було практично знищеним, в країні вирувала глибока криза, промисловий комплекс стояв на порозі повного колапсу. На селі повстанські загони зі зброєю у руках виступали проти радянської влади. В містах на дефіцит перетворилися навіть товари першої потреби. Харківська, Одеська та деякі інші губернії звітували про неможливість забезпечити хлібом навіть найбільші підприємства та про “найтяжчий відчай” трудівників [2, с. 120, 144].

Отже, пряма загроза втратити владу змусила правлячу партію на певний час відступити від “воєнно–комуністичних” методів керування. Так, наприкінці 1921 р. розпочався процес “реабілітації” фінансово–

банкнотної системи, яка із встановленням радянської влади фактично була знищеною (причиною стало цілком утопічне переконання більшовиків у “непотрібності грошей” в умовах нового суспільства).

Під тиском обставин правляча партія відмовилася від застарілих поглядів на фінанси як на несумісне із соціалізмом явище, що було зафіксовано декретом ВЦВК від 10 жовтня 1921 р. “Про заходи щодо впорядкування фінансового господарства” [3, с. 257–260]. Було визнано помилковість фінансової політики попереднього періоду, коли всі господарські проблеми намагалися вирішувати лише неконтрольованою емісією. Скорочення, а потім і зупинення паперово–грошової емісії, яка призводила до нечуваної інфляції (звідси глибока економічна криза доповнювалася бюджетним дефіцитом, який сягав 99%), відтепер проголошувалося головним завданням. Таким чином, одним із провідних напрямків роботи відбудованої банкнотної системи стали кредитні операції. У грудні 1921 року в резолюції XI всеросійської конференції РКП(б) підкреслювалося, що розвиток кредитних операцій є необхідним кроком для оздоровлення ринку, без якого неможливе й відновлення промисловості.

Дванадцятий з’їзд РКП(б) наголосив, що система кредитування промисловості є не тільки фінансовим, банкнотним завданням, але й найважливішою частиною діяльності по організації та керівництву промисловістю [4, с. 407]. Таким чином, кредитні операції перестали бути лише приватною справою фінансових установ, перетворившись на регуляторний механізм найважливішого державного рівня.

Новосформована банкнотна система повинна була слугувати насамперед інтересам радянської влади. Відповідно, будувалася і кредитна політика. Питання виживання недержавного сектору залишалося його особистою справою. Так, за період 1921/22 р. у Київській губернії банкнотні кредити отримали – 3 приватні підприємства, у Полтавській – 1. Схожа ситуація склалася й на решті території України: загальна сума відкритих кредитів державним заводам та фабрикам перевищувала кредитування приватних підприємств у понад 500 разів [5, с. 64].

На VII конференції КП(б)У (4–10 квітня 1923 р.) підкреслювалося: “Державна кредитна політика... вся взагалі державна діяльність повинна на перше місце ставити турботу про планомірний розвиток державної промисловості” [6, с. 245]. Як свідчать матеріали засідання правління Всеукраїнської контори Держбанку 27 липня 1923 р., кредитування приватників хоч прямо і не заборонялося, але підкреслювалось, що державні та кооперативні організації повинні мати перед ними пріоритет як у розмірах, так і в умовах надання кредитів [7, с. 23–24]. По Держбанку за кількістю наданих кредитів у першому півріччі 1923 р. приватна клієнтура знаходилася на останньому місці, якій було відкрито 51 кредит на суму 11780 черв. (приблизно 1/100 усіх взагалі відкритих кредитів). Із зазначених 11780 черв. на торговельні підприємства припадало 9000 черв., а на промислові – лише 2780 черв. (або 0,2% усіх кредитів) [8, с. 2]. У Промбанку на 1 травня 1923 р. приватники отримали 2,1% кредитування або 8979 черв. (для порівняння: державні підприємства – понад 293 тис. черв. або в 33 рази більше) [9, с. 4].

Радянська влада вимагала максимальну увагу приділяти державному сектору. “Політика кредитних установ, – наголошувалося на XIII з’їзді РКП(б) у травні 1924 р., – повинна бути спрямована на систематичне посилення позицій державних і кооперативних організацій...” [10, с. 63]. Українське керівництво діяло у повній відповідності до отриманих вказівок, про що переконує аналіз стенограми VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У (травень 1924 р.). У своїй доповіді Генеральний секретар ЦК Е.Квірінг звернув увагу “на керівництво нашою банківською політикою для того, щоб банківську політику підпорядкувати загальним інтересам нашої політики, щоб банківський кредит направити, головним чином, в державне та кооперативне русло” [11, с. 23]. Як бачимо, чітко фіксується позиція влади в Україні щодо банківської політики – підтримка державної разом із кооперативною власністю. Більше того, було висловлене занепокоєння фінансуванням банками приватних підприємців, хоч це складало всього 1% від загальної суми кредитів Всеукраїнської контори Держбанку і 16% периферійних відділень банку. Тож не дивно, що одним із першочергових завдань було проголошено “не дати пролізти приватному підприємцю в наші банки” [11, с. 59]. Щоправда, все ж таки не було прийнято запропоновану радикальну пропозицію щодо припинення кредитування приватних осіб, але ухвалили резолюцію про повне припинення кредитування приватного торговця-оптовика [6, с. 249].

Нові тактичні заходи примусили керівників на місцях переглянути кредитні взаємовідносини з приватниками. Виконавчі органи влади Київської, Катеринославської, Вінницької та інших губерній спрямували зусилля на фінансування державних та кооперативних закладів при згортанні водночас кредитування приватників. Наслідком виконання прийнятих резолюцій стало скорочення фінансування приватної ініціативи. Приміром, наприкінці 1924 р. кредитування приватників Всеукраїнською конторою Промбанку було зведено фактично нанівець, до рекордно мізерної суми в 1 тис. крб., а філіями на місцях – зменшилося вп’ятеро [12, с. 102–103].

У цілому ряді регіонів України банківське керівництво про всяк випадок, щоб уникнути звинувачень у “потуранні” приватникам і “розбазарюванні” грошей, прийняло рішення взагалі припинити будь-яке кредитування приватних підприємців, зовсім не обтяжуючи себе аналізом того, у якій саме галузі ті працюють – торгівля (і наскільки вона оптова) або виробництво. Бахмутська, Вінницька, Київська, Катеринославська, Кам’янець-Подільська, Уманська та деякі інші філії Держбанку повністю відмовилися від активних операцій з приватною клієнтурою. Припинення банківського кредитування не могло не спричинити згорання діяльності приватників, у тому числі й роботи приватної промисловості. В той час, як в умовах фактично знищеного промислового потенціалу (на початок 1920-х рр. випуск промислової продукції складав близько 10% від довоєнного), коли на дефіцит перетворилися навіть товари першої потреби і продукти, саме приватні виробники допомагали зняти гостроту товарного голоду, забезпечували робочі місця, сприяючи вирішенню проблеми безробіття, яка стояла надзвичайно гостро (приміром, наприкінці 1923 р. лише на

офіційному обліку 20 бірж праці знаходилося 166280 людей [13, арк. 45]), а також і робили свій внесок у відбудову крупної державної промисловості, надаючи сировину і виготовляючи для неї напівфабрикати.

На це звернули увагу партійні та господарські органи Києва, Катеринослава, Бахмута та інших міст, які гостро критикували помилковість подібної політики та наголошували на необхідності додаткового фінансування приватної промисловості. На Всеукраїнському з’їзді керівників філіями Держбанку (березень 1925 р.) була проаналізована робота банківської системи України і засуджена відмова від кредитування приватної клієнтури як “нездоровий ухил” [14, с.4]. Питання залучення приватних капіталів у промисловість України визнавалося першочерговим завданням.

У тому ж місяці Українська економічна нарада, розглянувши ситуацію із забезпеченістю коштами найбільш важливих галузей господарства, дійшла до висновку щодо незадовільності проведеної роботи з кредитування: гостру потребу в коштах відчувала промисловість. З метою подолання фінансових проблем було прийнято рішення активізувати співпрацю з приватними банками (які в умовах НЕПу стали для підприємців практично останньою надією на отримання коштів) – товариствами взаємного кредиту (ТВК), активніше використати їх потенціал на потреби відбудови господарства. З цією метою було доручено Наркомфін та Нараді по справах банків “з’ясувати стан кредитування у другому кварталі ТВК по всій Україні й розміри очікуваного кредитування на третій квартал, а також надати свої міркування щодо подальшої політики використання ТВК і посилення їх кредиту” [15, арк. 2–3].

На виконання прийнятих рішень, 6 квітня 1925 р. було зібрано нараду по справах банків при Всеукраїнській конторі Держбанку. Були присутніми представники провідних банків УСРР: Держбанку, Промбанку, Українбанку, Укрсільбанку, Роскомбанку, Харківського міського банку, а також і відповідних наркоматів, в тому числі: від Наркомфінансу – Капітановський, Держплану – Окунев, Народного комісаріату зовнішньої торгівлі – Радунський та ін. Принциповою новацією стала присутність на нараді представника від приватного фінансового ринку – Аронова. Який і виступив із доповіддю з промовистою назвою “Про стан справ ТВК і заходах щодо розвитку їх діяльності”. Нарада прийняла постанову про збільшення кредитування ТВК, “взяти курс на укрупнення ТВК” [15, арк. 4–5].

Як наслідок, кількість ТВК за 1925 р. збільшилася у понад 2 рази (з 30 до 68). Зросла також і сума зведеного балансу з 1580 тис. крб. у 1924 р. до 9450 тис. крб. наприкінці 1925 р. Відповідно і середній баланс на одне товариство зріс з 52,6 тис. крб. до 130,4 тис. крб. Загальне число членів ТВК збільшилося з 6306 на 1 жовтня 1924 р. до 24000 людей на початок 1926 р. Приватні банки швидко розвивалися, міцнішали, нарощували свій потенціал і намагалися зайняти своє гідне місце у кредитній системі республіки [16, с. 63].

Питання функціонування банківських установ та наданого ними кредитування знаходилися на постійному

контролі партійно-господарських органів. IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) одним із головних завдань визначив збільшення кредитування приватних виробників [6, с. 353]. На основі прийнятих рішень Держбанк у першій половині 1926 р. (як і в попередньому році) проводив політику певного розширення кредитування приватників, що було зумовлено бажанням залучити приватний капітал у “проблемні” галузі промисловості. Заборгованість приватних промисловців Держбанку зросла з 671 тис. крб. на 1 жовтня 1924 р. до 1859 тис. крб. на 1 січня 1926. р. Загальні обсяги кредитування приватних підприємців найбільшими банками України (Держбанком, Промбанком, Зовнішторгбанком та Українбанком) збільшилися за цей же час у 3,6 разу. Однак, в 1925 р. вони становили менше ніж 1,5% від загальної суми кредитування, здійсненого банками, а на 1 жовтня 1926 р. питома вага приватників у кредитуванні, незважаючи на зростання абсолютних показників, скоротилася вже до 0,6% [17, с. 85].

Непослідовність та мінливість офіційної державної політики у питаннях надання кредитних коштів щодо різних груп клієнтури, діаметрально протилежні заклики – від радикального “не дати пролізти приватному підприємцю в наші банки” до “приватний капітал зустріне у наших кредитних установах належну підтримку” ставили банківських керівників на місцях у максимально незручне становище. До того ж інструкції, які досить часто надходили з центру, здавалося, мали на меті прагнення ситуацію ще більше заплутати, а не роз'яснити. Характерним прикладом може стати циркулярний лист, який отримало у листопаді 1925 р. Сталінське відділення Промбанку від свого безпосереднього керівництва з Всеукраїнської контори Промбанку. У листі вимагалось скерувати діяльність банківської філії у бік кредитування “головним чином, здорової приватної промисловості” [18, арк. 327]. Що ж до того, якими саме методами визначати ступінь “здоров'я” того або іншого приватника будь-які конкретні вказівки були відсутні. Тож, абсолютно не дивно, що поламав пару місяців собі голову над цією загадкою, керівництво філії на початку лютого наступного року відповіло, що кредитування приватників воно взагалі вважає “небажаним” і таким, яке вступає у “протириччя із завданнями нашого банку” [18, арк. 200]. Як наслідок, характерною особливістю стала нерівність умов отримання кредитування для різних груп клієнтури.

З другої половини 1920-х рр. разом із згортанням НЕПу в економіці країни відбулися докорінні зміни. Важко переоцінити значення виступу-звинувачення Й.Сталіна на XIV з'їзді РКП(б): “...він (Сокольников – Авт.) не розуміє діалектики розвитку в обстановці диктатури пролетаріату, в обстановці перехідного періоду, де методи і зброя буржуазії використовуються соціалістичними елементами для подолання і ліквідації елементів капіталістичних. Справа зовсім не в тому, що торгівля і грошова система є методами “капіталістичної економіки”. Справа в тому, що соціалістичні елементи нашого господарства, борючись з елементами капіталістичними, оволодівають цими методами і зброєю буржуазії для подолання капіталістичних елементів, що вони з успіхом використовують їх проти капіталізму... Справа в тому, виходить, що завдяки діалектиці нашого розвитку, функції і призначення цих

інструментів буржуазії міняються принципіально, докорінно, міняються на користь соціалізму, на шкоду капіталізму” [19, с. 365].

Цінність процитованих рядків у тому, що на найвищому державному рівні було визнано і наголошено, що у новому радянському суспільстві деякі поняття змінюються принципово, докорінно, втративши будь-який зв'язок із своїм первинним змістом, фактично перетворюючись на свою повну протилежність. Так, слід підкреслити, що багато економічних понять так і не наповнилися відповідним змістом. Досить часто проголошена відбудова банківської системи, перетворювалася на її імітацію. З самого початку 1920-х рр. банківська система УСРР відбудовувалася таким чином, що були знищені або спотворені основні принципи її роботи. Банківські установи у підрадянському суспільстві перетворилися в установи “особливої породи”, що змушено визнавали майже всі фахівці-економісти, незалежно від того до якої школи (дореволюційної чи радянської) вони належали.

Такою спотвореною імітацією стала і робота в країні приватних кредитних інституцій – ТВК. Вони так і не стали у повному сенсі приватними, незалежними установами, що керувалися у своїй роботі виключно ринковими законами із дотриманням принципів конкурентоспроможності, незалежності, вільного функціонування на ринку, дотримання комерційної таємниці вкладів тощо. Рівень залежності кредитних інституцій від суто політичних, кон'юктурних рішень напряду залежав від того, як змінювався градус політичної, класової напруги у суспільстві. Так, на засіданні кредитово-планової комісії при Всеукраїнській конторі Держбанку у грудні 1926 р. з метою посилення контролю за діяльністю приватних товариств наголошувалося: “кредитування ТВК зосередити виключно у Держбанку” [20, арк. 51]. Аналогічні рішення були прийняті й на засіданні Економічної Народи УСРР у лютому 1927 р.: “маючи на увазі значення кредиту, як найважливішого фактору в справі регулювання приватного капіталу” максимально підпорядкувати та “ув'язати” діяльність ТВК із Всеукраїнською конторою Держбанку [21, арк. 73зв]. Такі дії дозволяли не лише підпорядкувати собі діяльність товариств, зробити їх максимально залежними від державного фінансування (яке могло бути надзвичайно непослідовним, мінливим, а могло водночас й зовсім припинитися, що незабаром й відчули на собі ТВК), але й зробити контроль за приватними грошовими потоками всеохоплюючим.

Втручання у діяльність приватних банків набуло регулярного характеру: віддавалися накази і розпорядження, йшла боротьба (яка закінчилася перемогою державних органів) за повне підпорядкування всієї кредитної політики. Характерним прикладом може стати телеграма НКФ, розіслана по всіх окружних фінвідділах від 4 квітня 1926 року: “Всім ТВК припинити кредитування, а також не видавати й гарантійних листів приватним особам та установам, які ведуть торгівлю вовною” [22, арк. 23]. Наприкінці того ж року НКФ України черговим циркулярним листом повністю заборонив кредитування приватних власників млинів, а 8 січня 1927 р. НКФ попередив ТВК про обмеження кредитування також і приватної шкіряної

промисловості. Повністю було заборонено кредитування кустарів та дрібних промисловців–шкурників [23] тощо.

Проголошена політика індустріалізації розпочала новий етап в історії країни. Непівська імітація “вільної” економіки стала не тільки непотрібною, а й шкідливою. Свобода дій, свобода маневрів, економічна свобода, яка могла б бути забезпечена за допомогою кредитних коштів, у тоталітарній країні, в умовах класової боротьби, яка загострювалася (на чому знов–таки особисто наголосив Й.Сталін), була неможливим явищем.

На нараді, присвяченій питанням розвитку банківської системи (червень 1927 р.), наркомторг України М.Чернов наголосив: “У світлі перспектив звуження приватно–капіталістичного обігу за рахунок розширення усуспільненого, політика стимулювання розвитку ТВК з державних ресурсів є недоцільною й не відповідає як соціальній політиці держави, так і об’єктивним економічним тенденціям” [24, арк. 8]. Проведені наради на місцях підтримали вказану керівну лінію. На 1 жовтня 1927 р. державне кредитування ТВК скоротилося майже на 20% (порівняно з попереднім роком), а в наступному році – взагалі майже на $\frac{3}{4}$. Зрозуміло, що такі дії значно підірвали фінансову спроможність ТВК. Втім, приватні банки мали велику адаптабельність, швидко пристосовувалися до мінливої кон’юнктури ринку, тому такий голодний фінансовий пайок хоча і значно обмежив їх діяльність і навіть призвів до ліквідації певної кількості, переважно, провінційних фінансово заслабких товариств, але не ліквідував всієї системи.

Тому, в умовах наступу на приватника влада вдалася до більш радикальних кроків. Арешти керівників, показові судові процеси, і, як наслідок, ліквідація товариств, стали буденним явищем. Так, восени 1929 р. було заарештоване все правління Кам’янець–Подільського ТВК, у грудні того ж року на лаві підсудних опинилася вся адміністрація Харківського ТВК “Жилбудкредит” тощо [17, с. 210]. XVI з’їзд дав директиву “провести рішучу ліквідацію установ і форм управління як некритично запозичених у капіталізму, які, хоч і мали значення в перші роки радянської влади, але втратили значення в умовах переважання соціалістичних елементів в економіці країни” [25, с. 405]. Так доля ТВК була вирішена. Відтепер фактично щотижня товариства припиняли свою діяльність. У жовтні 1930 р. ліквідувалися одразу 10 ТВК (Запорізьке, Харківське, Семенівське, Жмеринське, Полтавське та ін.), у листопаді–грудні – ще 7 (Сталінське, Одеське, Глухівське та ін.) тощо [17, с. 213]. Недержавні банки – ТВК були ліквідовані, економічна доцільність була принесена у жертву політичній кон’юктурі.

Ці загрозливі процеси не могли не викликати занепокоєння фахівців і не спричинити гострої полеміки. Так, керівник Валютного управління Наркомфіну Л. Юровський вже наприкінці 1924 р., проаналізувавши всі наявні тенденції у банківському секторі, наголошував на, у принципі, очевидних речах, що банки за своєю природою є комерційними установами і заганяти їх у вузькі рамки державного регулювання означало б “абсолютно спотворити їх роботу”. Інший знаний фахівець Л. Яснопольський змушено визнав, що радянські банки перетворилися на “установи

особливої природи (не банки! – Авт.), не схожі на звичайний тип комерційного банку” [26, с. 15–16].

Численні представники офіційної марксистської науки поспішили підвести під ті зміни, які відбулися у банківській системі країни, наукову базу. Відбулося перетворення науки на псевдонаукову пропаганду. Наукові праці зарясніли агресивними звинуваченнями опонентів. Дослідники сміливо брали на себе функції суддів. Характерним прикладом може стати праця З. Атласа “Гроші та кредит (за капіталізму і в СРСР)” [27]. В ній автор зовсім не обтяжував себе добиранням слів і аргументів. Так, З. Атлас рішуче (й так само бездоказово) звинувачував Л. Юровського, Г. Сокольникова, М. Бухаріна та ін. не лише у помилковості їх точки зору, і навіть не лише у свідомих “фальсифікаціях” їх економічних досліджень, а вже й у відвертому “шкідництві”.

Слід наголосити, що характерною ознакою періоду стало те, що до цілком економічних дискусій активно долучалися каральні органи й партійні організації. Вже на початку 1926 р. був знятий з посади нарком фінансів Г. Сокольников. Разом із ним був репресований ряд провідних співробітників Наркомфіну, в тому числі: заступник начальника валютного управління Л. Шанін, керівник особливої частини валютного управління Л. Волін (розстріляний вже у травні 1926 р.) та інші. Наприкінці 1928 р. професор Л. Юровський був знятий з посади начальника валютного управління, а вже у липні 1930 р. заарештований по вигаданій справі. Серед багатьох інших були також репресовані й такі видатні науковці як О. Чаянов і М. Кондратьєв. У 1936 р. заарештований по сфабрикованій справі й перший нарком фінансів СРСР Г. Сокольников.

Чекісти “розкрили” і розгромили цілу низку “контрреволюційних”, “шпигунських” організацій. Страшний удар був нанесений по інтелігенції, знищені вчені фахівці світового рівня, ліквідовані наукові школи. Критикувати офіційну економічну політику партії відтепер стало нікому. Представники офіційної науки змагалися між собою у вигадуванні максимально наукової аргументації корисності й необхідності принципової трансформації банківської системи. Так, В. Коробков прямо наголошував “кардинальною повинна бути відмінність у змісті, характері і методах діяльності капіталістичного центрального банку з одного боку і радянського Держбанку...” [28, с. 81–89]. Проте стосувалися ці кардинальні відмінності далеко не тільки роботи Держбанку, а й абсолютно всіх принципів роботи всієї банківської системи. Підпорядкування кредитної системи країни загальному плану було проголошено першочерговим завданням.

30 січня 1930 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову “Про кредитну реформу”. Головний зміст якої полягав у ліквідації комерційного кредиту і заміні його прямим банківським кредитуванням, а також зосередження всього короткострокового кредитування виключно у Держбанку. Відповідно, банківська сфера перережила ще одне докорінне переродження. Передача Держбанку короткострокового кредитування одразу перекреслила діяльність цілої низки спеціальних банків. Так, Українбанк мав понад 70% всього навантаження саме за рахунок короткострокового кредитування (на кінець 1929 р. сума вказаного кредитування у банку

досягала майже 60 млн. крб.). Згідно ж постанови від 30 січня існування мережі філій, які б займалися виключно довгостроковими кредитами було визнано недоцільним – всі філії ліквідовано [29, с. 168].

“У зв’язку із непотрібністю” була ліквідована також і значна кількість філій комунальних банків. А наприкінці 1930 р. зміни торкнулися і системи сільськогосподарського кредиту. Як наголосив XVI з’їзд ВКП(б) кооперативні організації на селі “ні в якій мірі не пристосувалися до справи організаційного і виробничого керівництва колгоспами”, що вимагало “докорінного перегляду” всієї структури колгоспно-кооперативної системи [25, с. 438]. В умовах тотальної колективізації кредитна кооперація була серйозною перешкодою. Тож згідно рішень XVI з’їзду вона була ліквідована, а кредитові товариства були перетворені у звичайні відділення Держбанку. Саме він сконцентрував у собі абсолютно всі кредитні операції.

Було прийнято низку постанов, щодо пристосування фінансово-кредитної системи до нових умов функціонування у тоталітарній країні. 14 січня 1931 р. вийшла постанова РНК СРСР “Щодо заходів покращення практики кредитної реформи”, а 20 березня 1931 р. – нова постанова РНК “Про зміну у системі кредитування, укріплення кредитової роботи і забезпечення господарського розрахунку у всіх господарських органах” тощо [29, с. 255–258, 293–297].

З метою розмежування функцій 5 травня 1932 р. вийшла постанова ЦВК і РНК СРСР “Про організацію спеціальних банків довгострокових вкладень” [29, с. 385–388]. Були створені: Банк фінансування капітального будівництва промисловості і електрогосподарства (який був перетворений з Банку довгострокового кредитування промисловості і електрогосподарства); Банк фінансування соціалістичного землеробства; Банк фінансування капітального будівництва кооперації (його було створено на базі Всеросійського кооперативного банку) і Банк фінансування комунального і житлового будівництва. У 1936 р. був також створений Банк фінансування капітального будівництва, торгівлі і кооперації (Торгбанк). Втім, всі новостворені банки безпосередньо підпорядковувалися Ніркомфіну СРСР і за своїми правами і функціями були, скоріше, його відділами, допоміжними філіями Держбанку, а не самостійними фінансовими установами. Основні умови їх функціонування вже були виписані попередньою практикою проведення кредитної реформи, остаточно ж крапку на спробах спеціальних банків проявити хоча б мінімальну самостійність у своїй роботі поставила спеціальна постанова РНК СРСР 27 квітня 1933 р. “Про порядок контролю, який здійснюється банками довгострокових вкладень при фінансуванні капітального будівництва” [30, с. 292]. Так, спеціальний банки у повній відповідності із проголошеною принциповою трансформацією у банки “радянські”, установи “особливої природи” були банками переважно бюджетного фінансування на безповоротній основі.

Також, слід наголосити, що докорінна трансформація банківської системи республіки вимагала й проведення відповідної кадрової “роботи”. Першочерговим завданням проголошувалася саме політична відповідність посаді радянського фінансиста. Численні регулярні “чистки” мали на меті пристосування,

адаптацію, докорінну трансформацію радянського банківського апарату до нових умов роботи “посталінськи”. Не лише рядові працівники-виконавці, й не лише керівні фінансові органи республіки, і навіть не тільки кредитні інституції, а абсолютно вся фінансово-банківська система країни повинна була перетворитися виключно на слухняного виконавця політичних рішень і наказів. Приміром, проведена перевірка керівного складу фінансово-банківської системи в УСРР влітку 1931 р. показала, що не відповідали своїй посаді й підлягали негайному звільненню 89 працівників райфінвідділів, 104 керівника ощадних кас, та 36 керівників відділень Державного банку. Дуже характерним є те, що мотиви зняття не мали нічого спільного із безпосереднім виконанням вказаними працівниками своїх службових обов’язків: “опортунізм в роботі, незабезпечення переведення лінії партії в роботі” [31, арк. 22]. В цей же час, всього 6 людей (а це лише 1,5% від загальної кількості) – завідуючих відділеннями Держбанку в УСРР мали спеціальну банківську освіту. Вищу освіту мали всього 13 керівників (3,3%), а основна маса – 328 людей (83,2%) обмежилися лише початковою. Втім, цей факт не дуже хвилював партійне керівництво. Всі, хто не отримав звинувачення в “опортунізмі” і викривленні партійної лінії залишилися при своїх посадах. Беззаперечним позитивом була визнана наявність у складі 392 керівників банківських відділень 391 члена Комуністичної партії і одного кандидата [31, арк. 69]. Відповідно, у підборі новопризначених банківських кадрів домінувала політично-класова складова: походження, політичні погляди й партійність – три “кити” на яких будувалися кар’єри. Всі ж “класові вороги” нещадно репресувалися.

Таким чином, відбудова кредитно-банківської системи в умовах НЕПу фактично перетворилася на її імітацію. Принцип економічної доцільності був беззастережно принесений у жертву суто класовим, політичним, адміністративним міркуванням і рішенням. Слід наголосити, що проведене у 1930-х рр. реформування банківської системи мало на меті далеко не тільки покращення техніки кредитування. Фактично у країні відбулася докорінна перебудова самої структури всього господарства. Так, в умовах сталінізації суспільства була ліквідована багатоукладність у банківській сфері країни. Причому, ліквідована не в умовах перемоги у конкурентній боротьбі та, як наслідок, відмирання віджилих форм, а виключно за допомогою командно-адміністративних, репресивних заходів.

Новосформована сталінська одержавлена банківська система стала важливою, повністю підконтрольною, залежною від суто кон’юнктурних політичних рішень складовою тоталітарної системи. Відповідно, тоталітаризм і ринкові відносини, безумовно, були несумісними явищами. Проведені масштабні репресії-чистки несли в собі не лише атмосферу залякування і терору, а й під корінь знищили будь-яку критику, будь-які прояви самостійного, незалежного економічного мислення.

В подальших дослідженнях варто проаналізувати функціонування банківської системи УСРР в умовах наступних післявоєнних п’ятирічок.

Список використаних джерел

1. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток при-

ватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу / Ю. П. Волосник. – Харків : НМЦ “СД”, 2002. – 383 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. – К. : Вид-во НАН України, 1995. – 203 с.; Його ж Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 396 с.; Його ж Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.; Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.) / В. М. Литвин. – К. : Альтернативи, 2003. – 512 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1928 рр.) / В. І. Марочко. – К. : М.Р. Kots Publishing, 1995. – 216 с.; Морозов А. Г. Кредитна сільськогосподарська кооперація УСРР в роки непу: Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К., 1994. – 35 с.; Пиріг О. А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О. А. Пиріг. – К. : Київський нац. торг.-економ. ун-т, 2001. – 274 с.; Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914–1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – К. : Школа, 2004. – 542 с. та ін.

2. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 396 с.

3. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. (Сборник документов за 50 лет). В 5 т. [сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – М. : Политиздат, 1967. – Т. 1 (1917–1928 годы). – 783 с.

4. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1970). Переклад з 8-го російського видання. – К. : Політвидав України, 1979. – Т. 2 (1917–1924). – 1978. – 514 с.

5. Кунах Ю. І. Із історії орендної промисловості України в перші роки непу / Ю. І. Кунах // Питання історії народів СРСР. – 1971. – Вип. 12. – С. 60–68.

6. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2 т. – К. : Політвидав України, 1976. – Т. 1 (1918–1941). – 1007 с.

7. Лобач К. В. Непмани на споживчому ринку України (20-ті рр.) / К. В. Лобач. – К., 1994. – 42 с.

8. О кредитовании Госбанком отдельных отраслей народного хозяйства Украины // Украинский экономист. – 1923. – Від 30 червня. – С. 2.

9. Банково-кредитная сессия Укргосплана. (Резолюция по вопросу о кредитном деле на Украине) // Украинский экономист. – 1923. – Від 4 вересня. – С. 4.

10. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1970). – К. : Політвидав України, 1980. – Т. 3 (1924–1927). – 530 с.

11. Бюлетень VIII Всеукраїнської конференції КП(б)У. Стенограма. – Харьков : Пролетарий, 1924. – 231 с.

12. Фесенко С. Украинские банки и их ближайшие перспективы // Хозяйство Украины. – 1925. – № 7–8. – С. 95–109.

13. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-1146. Донецький губернський комітет Рад робочих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп. 2. – Спр. 315. – 566 арк.

14. Всеукраїнський з'їзд керуючих філіями Держбанку. Оцінка роботи Держбанку на Україні // Вісті ВУЦВК. – 1925. – Від 1 березня. – С. 4.

15. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 337. Державна планова комісія при РНК УРСР (Укрдержплан). – Оп. 1. – Спр. 3432. – 43 арк.

16. Магазаник А. Украинские общества взаимного кредита / А. Магазаник, Г. Розенталь // Хозяйство Украины. – 1926. – № 7. – С. 63–72.

17. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу / Ю. П. Волосник. – Харків : НМЦ “СД”, 2002. – 383 с.

18. ЦДАВО України. – Ф. 50. Всеукраїнська контора Торгово-промислового банку СРСР (Промбанк). 1922–1933 рр. – Оп. 1. – Спр. 4476. – 471 арк.

19. Сталін Й. В. Про держкапіталізм. XVI з'їзд ВКП(б) / Й. В. Сталін // Твори. – К. : Держполітвидав країни, 1952. – Т. 7. – С. 361–367.

20. Державний архів Луганської області. – Ф. Р-608. Луганський окружний фінансовий відділ окрвиконкому. – Оп. 1. – Спр. 1052. – 184 арк.

21. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-161. Миколаївський окружний виконавчий комітет рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп. 2. – Спр. 29. – 233 арк.

22. ДАДО. – Ф. Р-302. Сталінський окружний фінансовий

відділ, м. Сталіно. – Оп. 1. – Спр. 35. – 43 арк.

23. Офіційний бюлетень НКФ УСРР. – 1926. – № 10. – С. 9; Там само. – 1927. – № 27. – С. 48.

24. ЦДАВО України. – Ф. 337. Державна планова комісія при РНК УРСР (Укрдержплан). 1922–1933 рр. – Оп. 1. – Спр. 5752. – 50 арк.

25. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1970). – К. : Політвидав України, 1980. – Т. 4 (1927–1931). – 472 с.

26. Яснопольский Л. Н. Кредитные учреждения на Украине / Л. Н. Яснопольский // Хозяйство Украины. – 1925. – № 1–2. – С. 10–19.

27. Атлас З. В. Гроші та кредит (за капіталізму і в СРСР) / З. В. Атлас. – Харків : Партвидав Пролетар, 1932. – 624 с.

28. Коробков В. Фетиши нашей банковской идеологии / В. Коробков // Экономическое обозрение. – 1929. – № 10. – С. 81–89.

29. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам [сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков]. – М. : Политиздат, 1967. – Т. 2 (1929–1940 годы) – 798 с.

30. Денежное обращение и кредитная система Союза ССР за 20 лет. Сборник важнейших законодательных материалов за 1917–1937 гг. – М. : Госфиниздат, 1939. – 356 с.

31. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. Центральний комітет КПУ. – Оп. 20. – Спр. 4581. – 100 арк.

References

- Volosnyk Ju. P. Nova burzhuzija Ukrai'ny ta rozvytok pryvatnopidpryemnych'koi' dijal'nosti na finansovomu rynku v roky NEPu / Ju. P. Volosnyk. – Harkiv : NMC “SD”, 2002. – 383 s.; Kul'chyc'kyj S. V. USRR v dobu novoi' ekonomichnoi' polityky (1921–1928 rr.): Sproba pobudovy konceptual'nyh zasad real'noi' istorii' / S. V. Kul'chyc'kyj. – K. : Vyd-vo NAN Ukrai'ny, 1995. – 203 s.; Jogo zh Komunizm v Ukrai'ni: pershe desjatyrichchja (1919–1928 rr.) / S. V. Kul'chyc'kyj. – K. : Osnovy, 1996. – 396 s.; Jogo zh Ukrai'na mizh dvoma vijnamy (1921–1939 rr.) / S. V. Kul'chyc'kyj. – K. : Al'ternatyvy, 1999. – 336 s.; Lytvyn V. M. Ukrai'na: mizhvojenna doba (1921–1938 rr.) / V. M. Lytvyn. – K. : Al'ternatyvy, 2003. – 512 s.; Marochko V. I. Ukrai'ns'ka seljans'ka kooperacija. Istoryko-teoretychnyj aspekt (1861–1928 rr.) / V. I. Marochko. – K. : M. R. Kots Publishing, 1995. – 216 s.; Morozov A. G. Kredyt na sil'skogospodars'ka kooperacija USRR v roky nepu: Avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk. – K., 1994. – 35 s.; Pyrig O. A. Nep: bil'shovyc'ka polityka improvizacij' / O. A. Pyrig. – K. : Kyi'vs'kyj nac. torg.-ekonom. un-t, 2001. – 274 s.; Rejent O. P. Ukrai'na mizh svitovymy vijnamy (1914–1939 rr.): Podii'. Ljudy. Dokumenty. Narysy istorii' / O. P. Rejent, I. A. Koljada. – K. : Shkola, 2004. – 542 s. ta in.
- Kul'chyc'kyj S. V. Komunizm v Ukrai'ni: pershe desjatyrichchja (1919–1928 rr.) / S. V. Kul'chyc'kyj. – K. : Osnovy, 1996. – 396 s.
- Reshenija partii i pravitel'stva po hozjajstvennym voprosam. (Sbornik dokumentov za 50 let). V 5 t. [sost. K. U. Chernenko, M. S. Smirtyukov]. – M. : Politizdat, 1967. – T. 1 (1917–1928 gody). – 783 s.
- KPRS v rezoljucijah i rishennjah z'i'zdiv, konferencij i plenumiv CK (1898–1970). Pereklad z 8-go rosijs'kogo vydannja. – K. : Polityvdav Ukrai'ny, 1979. – T. 2 (1917–1924). – 1978. – 514 s.
- Kunah Ju. I. Iz istorii' orendnoi' promyslovosti Ukrai'ny v pershi roky nepu / Ju. I. Kunah // Pytannja istorii' narodiv SRSR. – 1971. – Vyp. 12. – S. 60–68.
- Komunistychna partija Ukrai'ny v rezoljucijah i rishennjah z'i'zdiv, konferencij i plenumiv CK : v 2 t. – K. : Polityvdav Ukrai'ny, 1976. – T. 1 (1918–1941). – 1007 s.
- Lobach K. V. Nepmanny na spozhyvchomu rynku Ukrai'ny (20-ti rr.) / K. V. Lobach. – K., 1994. – 42 s.
- O kreditovanii Gosbankom otdel'nyh otraslej narodnogo hozjajstva Ukrainy // Ukrainiskij jekonomist. – 1923. – Vid 30 chervnja. – S. 2.
- Bankovo-kreditnaja sessija Ukgosplana. (Rezoljucija po voprosu o kreditnom dele na Ukraine) // Ukrainiskij jekonomist. – 1923. – Vid 4 veresnja. – S. 4.
- KPRS v rezoljucijah i rishennjah z'i'zdiv, konferencij i plenumiv CK (1898–1970). – K. : Polityvdav Ukrai'ny, 1980. – T. 3 (1924–1927). – 530 s.
- Bjuletent' VIII Vseukrainskoj konferencii KP(b)U. Stenogramma. – Har'kov : Proletarij, 1924. – 231 s.
- Fesenko S. Ukrainskie banki i ih blizhajshie perspektivy

// Hozhajstvo Ukrainy. – 1925. – № 7–8. – S. 95–109.

13. Derzhavnyj arhiv Donec'koi' oblasti (dali – DADO). – F. R–1146. Donec'kij gubern's'kij komitet Rad robochych, seljans'kyh i chervonoarmijs'kyh deputativ. – Op. 2. – Spr. 315. – 566 ark.

14. Vseukrai'ns'kij z'i'zd kerujuchyh filijamy Derzhbanku. Ocinka roboty Derzhbanku na Ukrai'ni // Visti VUCVK. – 1925. – Vid 1 bereznja. – S. 4.

15. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady Ukrai'ny (dali – CDAVO Ukrai'ny). – F. 337. Derzhavna planova komisija pry RNK URSR (Ukrderzhplan). – Op. 1. – Spr. 3432. – 43 ark.

16. Magazanik A. Ukrainskie obshhestva vzaimnogo kredita / A. Magazanik, G. Rozental' // Hozhajstvo Ukrainy. – 1926. – № 7. – S. 63–72.

17. Volosnyk Ju. P. Nova burzhuazija Ukrai'ny ta rozvytok pryvatnopidpryjemny'koi' dijal'nosti na finansovomu rynku v roky NEPu / Ju. P. Volosnyk. – Harkiv : NMC “SD”, 2002. – 383 s.

18. CDAVO Ukrai'ny. – F. 50. Vseukrai'ns'ka kontora Torgovo-promyslovogo banku SRSR (Prombank). 1922–1933 rr. – Op. 1. – Spr. 4476. – 471 ark.

19. Stalin J. V. Pro derzhkapitalizm. HVI z'i'zd VKP(b) / J.V. Stalin // Tvory. – K. : Derzhpolitytdav kraï'ny, 1952. – T. 7. – S. 361–367.

20. Derzhavnyj arhiv Lugans'koi' oblasti. – F. R–608. Lugans'kij okruzhnyj finansovyj viddil okrvykonkomu. – Op. 1. – Spr. 1052. – 184 ark.

21. Derzhavnyj arhiv Mykolai'vs'koi' oblasti. – F. R–161. Mykolai'vs'kij okruzhnyj vykonavchij komitet rad robitnychych, seljans'kyh i chervonoarmijs'kyh deputativ. – Op. 2. – Spr. 29. – 233 ark.

22. DADO. – F. R–302. Stalins'kij okruzhnyj finansovyj viddil, m. Stalino. – Op. 1. – Spr. 35. – 43 ark.

23. Oficijnyj bjuletën' NKf URSR. – 1926. – № 10. – S. 9; Tam samo. – 1927. – № 27. – S. 48.

24. CDAVO Ukrai'ny. – F. 337. Derzhavna planova komisija pry RNK URSR (Ukrderzhplan). 1922–1933 rr. – Op. 1. – Spr. 5752. – 50 ark.

25. KPRS v rezoljucijah i rishennjah z'i'zdov, konferencij i plenimiv CK (1898–1970). – K. : Politytdav Ukrai'ny, 1980. – T. 4 (1927–1931). – 472 s.

26. Jasnopol'skij L. N. Kreditnye uchrezhdenija na Ukraine / L. N. Jasnopol'skij // Hozhajstvo Ukrainy. – 1925. – № 1–2. – S. 10–19.

27. Atlas Z.V. Groshi ta kredyt (za kapitalizmu i v SRSR) / Z. V. Atlas. – Harkiv: Partvydav Proletar, 1932. – 624 s.

28. Korobkov V. Fetishi nashej bankovskoj ideologii / V. Korobkov // Jekonomicheskoe obozrenie. – 1929. – № 10. – S. 81–89.

29. Reshenija partii i pravitel'stva po hozhajstvennym voprosam [sost. K. U. Chernenko, M. S. Smirtjukov]. – M. : Politizdat, 1967. – T. 2 (1929–1940 gody) – 798 s.

30. Denezhnoe obrashhenie i kreditnaja sistema Sojuza SSR za 20 let. Sbornik vazhnejshih zakonodatel'nyh materialov za 1917–1937 gg. – M. : Gosfinizdat, 1939. – 356 s.

31. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'ednan' Ukrai'ny. – F. 1. Central'nyj komitet KPU. – Op. 20. – Spr. 4581. – 100 ark.

Nikitenko K. V., Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Management Arts, Lviv National Academy of Arts (Ukraine, Lviv), nickn@i.ua

Banking and credit policies of the soviet government in interwar Ukrainian SSR – class approach as the basis

The article provides an analysis of the banking and credit policies of the Soviet government. The transformation process of the banking system within the framework of social Sovietization is traced alongside an examination of the measures targeted at turning financial institutions into a thoroughly controlled component of the totalitarian regime, fully dependent upon opportunistic political decisions.

Keywords: banking system, credit, financial-crediting politics, totalitarian regime.

Никитенко К. В., доктор исторических наук, заведующий кафедрой менеджмента искусства, Львовская национальная академия искусств (Украина, Львов), nickn@i.ua

Кредитно-банковская политика советской власти в УССР межвоенного периода: в основе классовый подход

Проанализирована кредитно-банковская политика советской власти. Дана характеристика процессу трансформации банковской системы в условиях советского общества, рассмотрены мероприятия, направленные на превращение финансовых учреждений в целиком и полностью подконтрольную, зависящую от исключительно конъюнктурных политических решений составляющую тоталитарной системы.

Ключевые слова: банковская система, кредит, финансово-кредитная политика, тоталитаризм.

* * *

УДК 94(477)

Пуйда Р. Б.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології, заступник керівника Центру організації навчання іноземних студентів, Івано-Франківський національний технічний університету нафти і газу (Україна, Івано-Франківськ), Puyda@ukr.net

СТРАТЕГІЯ ТА ТАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ 1928–1938 РР.

Проаналізовано еволюцію політичної програми Українського національно-демократичного об'єднання, визначено стратегію та тактику партії, охарактеризовано перебіг виборчих кампаній 1928–1938 рр. до польського сейму та сенату в Західній Україні.

Ключові слова: Українського національно-демократичного об'єднання, вибори, Українська парламентська репрезентація, сейм, сенат.

У міжвоєнне двадцятиліття Польська держава пережила п'ять виборчих кампаній до Польського сейму і сенату. Учасником чотирьох із них була найвпливовіша українська політична партія Західної України національно-державницького табору – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). В умовах української бездержавності партія намагалася виступити тією консолідуючою силою, яка об'єднає якомога ширші прошарки українського суспільства навколо наболілих тогочасних проблем – шкільництва, мови, кооперації тощо. Зважаючи на цей фактор, парламентська трибуна вищого законодавчого органу польської держави використовувалася українськими посланцями та сенаторами для боротьби із дискримінацією щодо українців політикою польського уряду у всіх сферах суспільного життя.

У статтях О. Зайцева [5; 6], Л. Зашкільняка [7], М. Кугутяка [8], І. Соляра [11; 12], М. Швагуляка [15] та ін. українських дослідників фрагментарно проаналізовано особливості виборчих кампаній до парламенту Польщі. Серед наукових праць польських дослідників, які присвячувалися окресленій тематиці, виділимо розвідки Р. Томчика [25] та В. Кулеші [23]. Джерельну основу статті становлять архівні документи Центрального державного історичного архіву у м. Львові (ЦДАУЛ), матеріали періодичної преси, спогади чільних діячів УНДО. Мета даної розвідки – проаналізувати стратегію та тактику УНДО під час виборчих кампаній 1928–1938 рр.

Перші вибори до польського парламенту у яких взяло участь УНДО відбулися у 1928 р. Партія підходила до виборів вищого польського законодавчого органу, як до всенародного плебісциту, який мав засвідчити український національний характер західноукраїнських земель. Передвиборна концепція УНДО передбачала максимальну консолідацію українських національно-державницьких сил шляхом створення виборчого блоку непольських народів.

12 листопада 1927 р. на засіданні ЦК УНДО прийнята ухвала, яка передбачала створення виборчого блоку УНДО з білорусами, литовцями, німцями і євреями-сіоністами. Передбачалося, що в Галичині УНДО вис-

тупатиме самотійно, а виборча співпраця з євреями і білорусами стосуватиметься тільки північно-західних українських земель. Німці мали підтримати блок національних меншин у Львівському та Луцькому виборчих округах. У листопаді 1927 р. у Варшаві відбулися переговори щодо відновлення Блоку національних меншин польської держави, у яких брали участь: від українців – голова УНДО Д. Левицький, від євреїв – лідер сіоністів І. Грінбаум, від білорусів – лідер білоруського Селянського союзу Ф.Єремич, від німців – посли сейму Є. Навман і К. Гребе. 28 листопада 1927 р. Блок національних меншин було створено [8, с. 354].

Значно важче виявилось створити коаліцію українських партій. 12 листопада 1927 р. ЦК УНДО постановив: “Йти до виборів під гаслом спільного виборчого блоку українських національних угруповань і дати від себе ініціативу до створення такого внутрішнього національного блоку українських національних угруповань”. 8 грудня 1927 р. на засіданні Народного комітету у Львові за участю 197 учасників обговорювалася передвиборна тактика і стратегія УНДО. Народний комітет надав ЦК, на чолі із Д. Левицьким широкі повноваження, поклав на нього відповідальність за виборчу кампанію. За задумом Президії, до спільного блоку мала увійти УСРП, “Селянський Союз” і рештки ліквідованої УСДП, правниця якої об’єднувала невелику групу людей навколо львівської газети “Вперед” [1, 1927, 16 листопада].

Виконуючи постанову ЦК, президія УНДО звернулася до УСРП, Селянського союзу і діячів колишньої УСДП з пропозицією йти до виборів єдиним фронтом. Особливого значення націонал-демократи надавали угоді з соціалістами-радикалами, які не поспішали до консолідаційних зусиль. На засіданнях виконавчої УСДП 14 грудня 1927 р. вирішено надіслати лист голові УСРП Л. Бачинському з обґрунтуванням необхідності національного блоку. Лист надіслано того ж дня, проте спроба не увінчалася успіхом – український виборчий блок не вдалося створити через брак порозуміння між двома провідними українськими політичними партіями національно-державницького табору [15, с. 56]. Важко проходили переговори з представниками “Селянського Союзу”. Тільки частина членів партії на чолі з П. Васильчуком (Холмська окружна організація) і С. Назаруком (Волинська-Волинська окружна організація) увійшли до Блоку національних меншин [1, 1928, 14 січня].

Незважаючи на труднощі, 16–18 січня 1928 р. на нарадах представників непольських народів вирішено останні спірні питання та узгоджено склад державного списку. На першому місці – українець Д. Левицький, на другому – І. Грінбаум, на третьому білорус Ф. Єремич, на четвертому – німець Є. Навман. 22 січня 1928 р. ЦК Блоку національних меншин видав відозву “До національних меншин Польщі” [1, 1928, 26 січня].

2 лютого 1928 р. УНДО опублікувало відозву до українського народу, у якій зазначалося: “До виборів об’єдналося Українське національно-демократичне об’єднання з усіма патріотичними організаціями Галичини, Волині, Холмщини, Полісся, Підляшшя. Всі, що ставлять інтерес загальнонародний вище інтересу вузького, йдуть до виборів під блакитно-жовтим стягом Національного об’єднання”. Після завершення виборчої

кампанії, УНДО одержало 23 мандати в сеймі і 9 у сенаті. За УНДО в Галичині проголосували 543 185 осіб, або 54,8% усіх голосів, відданих на українські політичні партії [6, с. 245].

Дострокова виборча кампанія 1930 р. до польського сейму і сенату проходила в умовах мілітаризації польського суспільства та акції пацифікації, що негативно позначилося на чисельності українського представництва у вищому законодавчому органі Польщі. У нових суспільно-політичних умовах стратегія УНДО полягала у максимальній консолідації національно-державницьких політичних сил та утворенні спільного блоку.

У січні 1929 р. Клуб ББСУ представив проект змін конституції, спрямовані на обмеження прав парламенту і зміцнення президентської влади. Таким чином, уряд К. Світальського, а згодом його наступника К. Бартля взяв курс на посилення ролі президента і виконавчих органів з одночасним максимальним обмеженням повноважень парламенту. У промові К.Бартля, що була виголошена в сеймі 10 січня 1930 р., вказувалося на кризу парламентсько-демократичної системи в Польщі і на необхідність зміни конституції в напрямку “зміцнення виконавчої влади, посилення індивідуальної відповідальності особи, яка волею народу поставлена на чолі Держави”. Під тиском уряду, сейм 22 січня 1930 р. приступив до “ревізії конституції” [1, 1930, 16 січня].

Виборча кампанія 1930 р. проходила в умовах широкомасштабної акції “пацифікації” (умиротворення), спрямованої на знищення українських культурно-освітніх осередків, господарських установ. Масового характеру набули арешти провідних українських політичних діячів, зокрема представників УНДО. Політика пацифікації змушувала українські політичні сили шукати шляхів порозуміння. У ніч з 9 на 10 вересня поліція заарештувала групу колишніх послів, серед них п’ять українців: О. Вислоцького, О. Когута, І. Лещинського, Д. Паліїва, В. Целевича. Напередодні виборів український блок фактично опинився без політичного проводу. Після арештів каральні органи опечатали будівлю Головного Секретаріату УНДО через що, “всю виборчу акцію і технічне поладження справ треба було переводити в тісній домівці Головного Секретаріату УСРП” [4, арк. 42]. Українці зазнали найбільших репресій через те, що парламентська діяльність українських партій досягла найбільшого розмаху. Українські посли і сенатори діяли не тільки в Польщі, але й на міжнародній арені.

25 вересня 1930 р. оприлюднено спільне звернення Головної Управи УСРП, ЦК УНДО та ЦК УСДП “Український Народе” у якому відзначалося: “В обличчі важких подій..., три найстарші українські політичні партії: УСРП, УНДО і УСДП та білоруські політичні партії створили оден великий український ті білоруський Виборчий Блок” [1, 1930, 11 жовтня]. Першими спільними заходами українських партій стали організовані протести проти політики “пацифікації”. Основні каральні операції тривали від 20 вересня до 17 жовтня 1930 р. Підрозділи польської поліції і війська входили до українських сіл, громили кооперативи, бібліотеки, громадські установи, конфіскували майно, жорстоко били селян. За даними української преси, кілька осіб померло від побоїв [5, с. 72]. Зважаючи на

перепони польських урядових кіл, Список № 11 Українського і білоруського виборчого блоку був єдиним державним українським списком на виборах 1930 р. Список № 11 на виборах до сейму 16 листопада 1930 р. одержав у Східній Галичині 30,8% голосів, на Волині – 12,6%.

Загалом в Галичині за українські партії (разом з “руськими”) проголосувало 41,3% виборців, на Волині – 14%. На виборах до сенату 23 листопада за українські списки в Галичині було подано 26,6% голосів (з них за список № 11 – 26%), на Волині – 7,1% (з них за список № 11 – 26%), на Волині – 7,1% (з них за список № 11 – 6,9%). Кількість голосів, зібраних українськими списками на Холмщині, Поліссі і Підляшші була незначною. Список № 1 ББСУ на виборах до сейму одержав: у Східній Галичині – 52,5% голосів, на Волині – 79,3%; на виборах до сенату: в Східній Галичині – 62,4%, на Волині – 88,5% [1, 1930, 30 листопада].

Українсько-білоруський блок здобув 21 посольський мандат, у тому числі в Східній Галичині – 17, на Волині – один, на Поліссі один (дістався білорусові), з державного списку – два. На виборах до сенату блок одержав чотири мандати у Східній Галичині. Після переговорів між УНДО й УСРП, був затверджений наступний розподіл мандатів: УНДО – 17 місць у сеймі і три в сенаті; УСРП – три місця в сеймі й одне в сенаті. За списком ББСУ до сейму Волині та два “русини” (члени РАП) з Галичини. Два волинських українці стали сенаторами за списком ББСУ. Загалом у 1930 р. до сейму було обрано 28 українців, до сенату – шість [1, 1930, 30 листопада]. Після виборчої кампанії 1930 р., у порівнянні із 1928 р., опозиційне українське представництво скоротилося більше ніж у два рази.

Законодавчу працю українських парламентарів упродовж 1928–1935 рр. важко назвати успішною. Зокрема 14 лютого 1934 р. С. Хруцький від імені УПР проаналізував основні здобутки українців у вищому законодавчому органі Польщі упродовж попередніх каденцій. Газета “Діло” назвала цей виступ “прощальною заявою Української парламентарної репрезентації” [1, 1934, 21 лютого]. Передусім посол зауважив, що вперше українські посли з’явилися у Варшаві у 1922 р., проте галичани взяли участь у виборах тільки у 1928 р. “У численних промовах з цієї трибуни й інтерпеляціях, – констатував посол, – ми звертали увагу польської суспільності і уряду на ті ненормальні обставини, які запанували на наших етнографічних землях і вказували ми шлях, на якому можна би ті відносини поладнати” [1, 1934, 20 лютого].

Не оминув увагою С. Хруцький законотворчої діяльності парламенту. Посол обурено відзначив: “Ми не обмежувались лише до промов та інтерпеляцій. Ми зголошували внески, що торкалися найрізноманітніших ділянок життя, внески з готовими законопроектами... Над нашими промовами панове не пригадувались, не обмірковували їх, не хотіли нас зрозуміти і найти правду в наших твердженнях... Тому втратило сенс само зголошення інтерпеляцій. Наші внески і найслухніші законопроекти ділові й конечні, були відкидані без надуми, без поважного мотивування. Сейм не прийняв ані одного нашого внеску, навіть найслухнішого й у найдрібнішій справі. Кожне наше позитивне зусилля було тут легковажене й саботоване”. Закінчив свій вис-

туп С. Хруцький на оптимістичній ноті, зауваживши, що українці не здадуться у своїй боротьбі за національно-культурні і політичні права.

Незважаючи на те, що внески і виступи українських послів ігнорувалися членами ББСУ, можемо із впевненістю констатувати значні напрацювання членів УПР у теоретичній площині. Ці слова підтверджуються численними виступами українців у комісіях сейму. “Всі комісійні промови, – відзначали політичні аналітики “Діла”, – розглядаючи фахово та на підставі поважних фактичних даних і матеріалів політику поодиноких ресорів влади супроти українців, з’ясовували положення українського народу в окремих царинах життя та складали разом повний обсяг польської національної політики” [1, 1934, 21 лютого].

У червні 1935 р. схвалено виборчий закон, який скасував пропорційну систему виборів і замінив її мажоритарною, надаючи при цьому виняткові права окремим зборам, що підпорядковувалися місцевій адміністрації. За таких обставин опозиційні партії не мали шансів сформувати значне парламентське представництво. 29 травня 1935 р. відбулася зустріч міністра внутрішніх справ М. Косьцялковського з В. Мудрим, О. Луцьким і В. Целевичем [3, арк. 2] без участі голови партії Д. Левицького. Підсумком тривалих переговорів стала формування нової політичної лінії партії – “нормалізації” польсько-українських взаємин. Польський уряд обіцяв українцям значні в культурно-освітній сфері, а також гарантував місця у майбутньому парламенті та органах місцевого самоврядування [22, s. 160]. Натомість українці погоджувалися визнати Польську державу.

8 червня 1935 р. на засіданні ЦК УНДО прийнято рішення про участь у виборах. Питання узгоджених кандидатур розглядалося на засіданні ЦК УНДО 20 липня 1935 р. Українські кандидатури були узгоджені з польським урядом, на вимогу якого до виборчого списку УНДО не були включені Д. Левицький та М. Рудницька. Згодом – 12 жовтня 1935 р. на засіданні ЦК УНДО ухвалено новий політичний курс партії – “нормалізацію” українсько-польських стосунків. Тоді ж Д. Левицький подав у відставку з посади голови партії. Її очолив В. Мудрий. На цьому ж засіданні із членів партії виключено М. Рудницьку [1, 1935, 19 жовтня].

Напередодні виборів в часописі “Діло” опубліковано звернення “До українських виборців” за підписами В. Мудрого і В. Целевича, в якому містився заклик до масової участі у виборах. В іншій статті В. Мудрого відзначалося: “Національна українська рація наказує нам саме тепер творити якнайбільше, щоби ми могли свobodно дихати, свobodно творити і без труднощів і перешкод стояти на сторожі всього українства і його найвищих національних ідеалів” [9, с. 3]. Загалом у виборах 8 вересня 1935 р. до сейму взяло участь 48,9% виборців Східної Галичини. УНДО здобуло 13 мандатів до сейму, та двох до сенату. Ще двох сенаторів від УНДО призначив президент Польщі І. Мосціцький [1, 1935, 14 вересня].

2 жовтня 1935 р. депутати від УНДО і УНО сформували Українську парламентську репрезентацію на чолі із В. Мудрим. Волинські посли утворили Українську парламентську репрезентацію Волині, яку очолив П. Певний. “Парламентарна група п. Певного не має ніякого власного політичного обличчя, – відзначали ундовці, – бо вона є

виключно тільки виявом політики волинського воєводи” [1, 1936, 4 січня].

У нових суспільно-політичних умовах у парламенті Польщі продовжувалося зближення УНДО з правлячими колами держави. Зокрема УПР уперше від 1923 р. голосувала за урядовий бюджет та надання президентові І. Мосьціцькому надзвичайних повноважень у господарських і фінансових справах. Водночас українські парламентарі утворили спільну з поляками територіальну групу послів і сенаторів південно-східних воєводств [25, 1935, № 5, с. 620–622].

Польський уряд також здійснив низку кроків назустріч українцям – В. Мудрого обрали одним із п'яти віце-маршалків сейму, оголошено амністію українським в'язням. Однак основна вимога партії – надання Східній Галичині територіальної автономії навіть не розглядалося, що змусило В. Мудрого констатувати, що в польській політиці щодо українців “все як було, а в деяких ділянках ще гірше” [25, 1936, № 7, с. 67–70].

У вересні 1938 р. президент І. Мосьціцький розпустив парламент після чого призначив нові вибори. На засіданні ЦК УНДО 29 вересня 1938 р. вирішено взяти участь у нових виборах до польського парламенту. За таку пропозицію проголосували 40 членів ЦК, проти – 8, утрималися – 2 [2, арк. 3]. Список кандидатів згодом передано урядові. Питання виборів обговорювалося також на засіданні КК 28 вересня 1938 р. І. Кедрин–Рудницький, В. Кузьмович, О. Луцький, Ю. Павликовський відмовилися балотуватися до парламенту, протестуючи проти узгодження кандидатур з польською владою.

Волинське українське об'єднання пішли на вибори разом з проурядовим табором національного об'єднання (OZN), що виник замість розпущеного Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ). Після проведення виборів 13 листопада 1938 р. кількісне представництво українських партій у сеймі і сенаті залишилося практично незмінним, зважаючи на угоду з польським урядом, однак реальної користі від цієї співпраці українські парламентарі не отримали. Виборча кампанія 1938 р. стала останньою для партії.

Отже, упродовж 1920–30-х рр. УНДО єдиною з українських політичних сил державницького табору брала участь у чотирьох виборчих кампаніях до польського сейму і сенату. Починаючи із 1928 р. УНДО здобувало все меншу, у порівнянні із попереднім народним волевиявленням, кількість голосів на теренах Західної України, що пояснюється з одного боку зневірою українців у можливість розв'язання українського питання парламентським шляхом, з іншого – поступовим згортанням демократичних процесів у Польській державі та угодовою позицією націонал-демократів. Відповідно до суспільно-політичних реалій змінювалася стратегія та тактика партії – від союзу із соціалістами-радикалами наприкінці та гострою критикою провладної більшості у сеймі і сенаті, до підтримки уряду польської держави у середині 1930-х рр.

Список використаних джерел

1. Діло. – 1917–1939.
2. Державний архів Львівської області. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 939.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 436.
4. Там само. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 2397.

5. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939) // УІЖ. – 1993. – № 1.

6. Зайцев О. Політичні партії Західної України у виборах 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1994. – Вип. 3.

7. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – 752 с.

8. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). – Київ–Івано–Франківськ, 2002. – Т. 1. – 536 с.

9. Мудрий В. Вибори до польських законодавчих установ // Шлях нації. Місячник української національної політики і громадського життя. – Львів. – 1935. – Ч. 5. – вересень. – С. 1–5.

10. Свобода. – 1938–1939.

11. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). – Львів, 1925.

12. Соляр І. Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928). – Львів, 2010.

13. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів, 1998.

14. Хрусьов Б. Політика УНДО напередодні Другої світової війни (1938–1939) // Галичина. – 1999. – № 3.

15. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського політичного руху Галичини (1919–1939) // Сучасність. – 1995. – № 2.

16. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 3.

17. Там само. – Спр. 5.

18. Там само. – Спр. 7.

19. Там само. – Спр. 9.

20. Там само. – Спр. 154.

21. Там само. – Спр. 157.

22. Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakowskie zeszyty ukrainjznawcze. – Kraków. – 1992/1993. – Т. I/II. – S. 153–165.

23. Tomczyk R. Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 // Akcja “Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. – Szczecin, 1994.

24. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935 / Władysław Kulesza. – Wrocław, 1985. – 268 s.

25. Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1929–1939.

References

1. Dilo. – 1917–1939.
2. Derzhavnyj arhiv L'vivs'koi' oblasti. – F. 1. – Op. 51. – Spr. 939.
3. Derzhavnyj arhiv Ternopil's'koi' oblasti. – F. 3. – Op. 2. – Spr. 436.
4. Tam samo. – F. 231. – Op. 1. – Spr. 2397.
5. Zajcev O. Predstavnyky ukrai'ns'kyh politychnykh partij Zahidnoi' Ukraïny v parlamenty Pol'shhi (1922–1939) // UIZh. – 1993. – № 1.
6. Zajcev O. Politychni partii' Zahidnoi' Ukraïny u vyborah 1928 r. // Ukraïna: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'. – L'viv, 1994. – Vyp. 3.
7. Zashkil'nyak L., Krykun M. Istorija Pol'shhi: vid najdavnishykh chasiv do nashykh dniv. – L'viv, 2002. – 752 s.
8. Kugutjak M. Istorija ukrai'ns'koi' nacional-demokratii' (1918–1929). – Kyi'v–Ivano–Frankivs'k, 2002. – Т. 1. – 536 s.
9. Mudryj V. Vybyry do pol's'kyh zakonodatnykh ustanov // Shljah nacji'. Misjachnyk ukrai'ns'koi' nacional'noi' polityky i громад's'kogo zhyttja. – L'viv. – 1935. – Ч. 5. – veresen'. – S. 1–5.
10. Svoboda. – 1938–1939.
11. Soljar I. Ukraïns'ke nacional'no-demokratychnе ob'jednannja: pershyj period dijal'nosti (1925–1928). – L'viv, 1925.
12. Soljar I. Konsolidacijni procesy nacional'no-derzhavnych'kyh syl Zahidnoi' Ukraïny (1923–1928). – L'viv, 2010.
13. Fedyk I. UNDO, OUN: stavlennja do Pol'shhi. – L'viv, 1998.
14. Hruslov B. Polityka UNDO naperedodni Drugoi' svitovoi' viiny (1938–1939) // Galychyna. – 1999. – № 3.
15. Shvagulyak M. Partijni podily i zagal'nonacional'ni interesy. Problema politychnoi' konsolidacij' ukrai'ns'kogo politychnogo ruhu Galychyny (1919–1939) // Suchasnist'. – 1995. – № 2.

16. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukrai'ny u m. L'vovi. – F. 344. – Op. 1. – Spr. 3.
17. Tam samo. – Spr. 5.
18. Tam samo. – Spr. 7.
19. Tam samo. – Spr. 9.
20. Tam samo. – Spr. 154.
21. Tam samo. – Spr. 157.
22. Brzoza C. Ukraińska reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej // Krakowskie zeszyty ukrainjznawcze. – Kraków. – 1992/1993. – T. I/II. – S. 153–165.
23. Tomczyk R. Ewolucja ideowo-taktyczna Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO) wobec państwa i rządu polskiego w latach 1925–1939 // Akcja “Wisła” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego. – Szczecin, 1994.
24. Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1935 / Władysław Kulesza. – Wrocław, 1985. – 268 s.
25. Sprawy Narodowościowe. – Warszawa. – 1929–1939.

Puyda R. B., Ph. D. in history, Associate professor of the department of history and political science, deputy of leader of The center of organization of studies of foreign students of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine, Ivano-Frankivsk), Puyda@ukr.net

The strategy and tactics of the Ukrainian National Democratic Union 1928–1938

The analyzes evolution of political program of Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO) and establishes the strategy and tactics of the party, article characterizes the election campaigns of 1928–1938 to the Polish Sejm and Senate on the western Ukrainian territories.

Keywords: Ukrainian National Democratic Union, elections, Ukrainian Parliamentary Representation, Sejm, Senat.

Пуйда Р. Б., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и политологии, заместитель руководителя Центра организации обучения иностранных студентов, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (Украина, Ивано-Франковск), Puyda@ukr.net

Стратегия и тактика Украинского национально-демократического объединения 1928–1938 гг.

Проанализирована эволюция политической программы УНДО, определена стратегия и тактика партии, охарактеризованы ход парламентских избирательных кампаний 1928–1938 гг. в польский сейм и сенат в Западной Украине.

Ключевые слова: Украинское национально-демократическое объединение, выборы, Украинская парламентская репрезентация, сейм, сенат.

* * *

УДК 94(477)“1939/1945”

Кужільна О. О.

аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), anasko2016@mail.ru

Державницька ідея у культурно-просвітницькій діяльності Товариства “Музей визвольної боротьби України” у роки Другої світової війни

Досліджуються державницька ідея у культурно-просвітницькій діяльності Товариства “Музей визвольної боротьби України” у роки Другої світової війни. Особливу увагу приділено висвітленню впливу влади на діяльність Товариства МВБУ у цей період. Аналізується діяльність Товариства з різними науковими, культурними та іншими організаціями, їх зв'язки, співпраця. У статті розкриваються культурно-просвітницька діяльність Товариства “Музей визвольної боротьби України”, зокрема її вплив на пропагування ідеї української державності закордоном. Метою статті є спроба проаналізувати діяльність Товариства “Музей визвольної боротьби України” в Празі у період Другої світової війни та визначити його роль у збереженні ідеї української державності.

Ключові слова: Товариство “Музей визвольної боротьби України”, державність, еміграція.

Українська державність має тривалу історію. Спогади про минулу державну велич, прагнення її відродити постійно спонукали до теоретичних пошуків шляхів та

форм втілення віковичної мрії. Ці теоретичні побудови були покладені в основу практичних дій і зумовлювали чи то наближення, чи то віддалення реалізації ідеї самостійного державно-політичного існування.

Дуже багато потенціалу, напрацьованого довкола ідеї державності в українській інтелектуальній спадщині. Дедалі більший інтерес викликає у науковців і широкої громадськості документальна спадщина з історії української державності. Виразниками національної ідеї були наукові товариства, організації. Вони стояли біля витоків процесу українського національного відродження, теоретично розробляли національну ідею, сприяли своєю активною діяльністю пробудженню та визріванню національної свідомості українців. Одним із виразників української державницької ідеї було Товариство “Музей визвольної боротьби України”. Завдяки його праці було збережено велику кількість матеріалів з історії державотворення.

Метою статті є спроба проаналізувати діяльність Товариства “Музей визвольної боротьби України” в Празі у період Другої світової війни, зокрема його вплив на розвиток і збереження української державності.

У 1939 р. після розпаду Чехословаччини внаслідок Мюнхенського договору й проголошення “Протекторату Чехії і Моравії”, німецька влада скасувала всі громадські організації на окупованій території, в тому числі й Товариство МВБУ. Однак Д. Антонович, С. Наріжному та іншим вдалося переконати владу, що Товариство МВБУ ніколи не займалось і не планує займатися політикою. Окупаційна влада 6 липня 1940 р. затвердила статут Товариства МВБУ і дозволила йому відновити діяльність. Але, незважаючи на всі негаразди, Товариство продовжувало свою патріотично-виховну роботу.

У 1940 р. відбулось святкування 15-річчя Музею і Управа Товариства влаштувала серію тематичних виставок з матеріалів музейних фондів. Майже кожна виставка була влаштована у великій виставковій залі та п'ятьох менших кімнатах нового будинку МВБУ. Найвизначнішою була виставка до 100-річчя видання “Кобзаря” Т. Шевченка, створена з матеріалів Шевченківського відділу Музею влітку 1940 р. Інші виставки присвячувалися таким темам: Українська періодика, Українські календарі, Українські публікації в Азії, Статути й регламенти українських установ та організацій, Пам'ятки Української академічної громади в Празі, Українські клепсидри й інші похоронні повідомлення, Поштові картки українських установ, організацій та окремих осіб. Кожна виставка тривала 7–14 днів і сприяла зростанню фондів, тому, що відвідувачі, побачивши багатство фондів МВБУ, самі приносили нові матеріали [1, арк. 29, 46, 58]. Проводячи різного роду виставки, публікуючи статі у Вістях МВБУ Товариство намагалось і надалі об'єднати навколо себе прихильників, які боролися за ідею української державності.

Музей постійно був під наглядом німецького Гестапо, яке постійно робило обшуки, а в 1943 р. арештувало директора Музею Д. Антоновича [2]. Війна повністю перервала зв'язки МВБУ із США, Канадою та Великобританією, звідки йшла значна фінансова підтримка.

Найбільшою проблемою, з якою боровся Музей у цей період була нестача фінансів. Згідно з повідомленням газети “Українська дійсність” Управа Товариства “Музей визвольної боротьби України” на початку 1943 р. підвищила членські внески на одну марку щорічно. Хто відразу вніс 30 марок ставав дожиттєвим членом Товариства, а ім’я того, хто вніс 100 марок згадували в списках після смерті [3].

Музей і під час війни провадив інтенсивну національно-виховну роботу. Студенти тут часто проводили неформальні “уроки патріотичного виховання”, якими керував директор Д. Антонович, його заступник С. Наріжний та члени їх сімей.

27 лютого 1943 р. відбулися загальні збори Товариства МВБУ, в яких взяло участь біля 50 членів. Головою Товариства було обрано Д. Дорошенка, а до його управи увійшли: І. Панькевич, Я. Рудницький, С. Матренчук та М. Добриловський. Наприкінці 1944 р. проф. Д. Антонович захворів тому Управа Товариства одностайно ухвалила директором С. Наріжного. Однак, він відмовився і на цю посаду Управа призначила В. Дорошенка, який займав її до квітня 1945 р. Він виконував здебільшого адміністративну роботу, якої в той час вистачало.

Під час американського бомбардування Праги опівдні 14 лютого 1945 р. одна з бомб впала на Музей. Частина будинку була повністю знищена, решта – значно пошкоджена. 7 квітня 1945 р. С. Наріжний скликав загальні збори Товариства МВБУ, на яких його голова Д. Дорошенко зачитав звіт про діяльність за останній рік та запропонував змінити назву музею на “Український музей” [4, с. 381]. Новим головою Товариства було обрано В. Бірчака, його заступником – М. Добриловського, секретарем – М. Матюшенко, скарбником – Г. Калужного, членами – З. Мірну та радника С. Матренчука. Нова управа вже не встигла розгорнути якусь роботу, бо вся її увага була зосереджена на відновленні збитків, спричинених Музеєві бомбардуванням.

Червона армія, вступивши до Праги, розпочала свою “визвольну” місію арештами населення. Арештували без будь-яких принципів: політиків, партійних і громадських діячів, педагогів, науковців, письменників, журналістів, звичайних робітників та студентів. Серед багатьох десятків українців було заарештовано й вивезено в Сибір голову Товариства МВБУ В. Бірчака, заступника голови М. Добриловського та інших членів Товариства.

На початку листопада 1945 р. Радянська військова місія в Празі отримала наказ з Москви: передати майно Українського музею його власникам. У зв’язку з цим 6 листопада було складено акт у трьох версіях – українській, російській і чеській. Акт був написаний на бланках Університетської та Національної бібліотек і підписаний майором Заглобіним, Й. Бечкою, М. Михальчуком та С. Наріжним. Згідно з ним все майно УМ переходило у власність Товариства УМ [4, с. 81].

На підставі цього акту, затвердженого відповідними чеськими органами, Музей, після піврічної перерви, міг продовжувати роботу та користуватися власними фінансовими фондами, “замороженими” у Чехословацькому банку.

С. Наріжний розпочав активну роботу щодо відновлення діяльності Українського музею в Празі. Головна проблема полягала в майже повному розпаді Товариства УМ. С. Наріжний 28 квітня 1946 р. скликав річні збори Товариства Українського музею, на яких було обрано нову управу, очолювану Ю. Добриловським, братом колишнього заступника голови Товариства М. Добриловського, вивезеного в Сибір. Його заступником було обрано С. Наріжного, а членами управи З. Мірну, С. Матренчука, К. Заклинського та О. Балицького. Головою ревізійної комісії було обрано І. Панькевича, членами – І. Зілинського, Ю. Комаринського та І. Попеля-Сулиму. На посаді директора Українського музею було одностайно затверджено проф. С. Наріжного. У програмі дії нової управи були два основні пункти: 1. Впорядкування та збереження врятованих після бомбардування музейних матеріалів, 2. Мобілізація засобів для збудування нового музейного дому в Празі. “Тільки після здійснення цих завдань, говориться в комюніке, – стане можливим продовження музейної діяльності в тих формах, в яких вона була організована і проводилася перед катастрофою” [3, с. 154].

Враховуючи нову політичну ситуацію збори підтвердили зміну назви “Товариства Музей визвольної боротьби України у Празі” на “Товариство Український музей у Празі”. Про це було подано відповідну резолюцію Земському народному комітетові в Празі, який наведену зміну не затвердив, посилаючись на те, що вона означала б зникнення старого і виникнення нового товариства, в зв’язку з чим потрібно ухвалювати новий статут. А це в тодішніх умовах було нереальним. Товариство і надалі було зареєстроване як Товариство Музей визвольної боротьби України, хоч фактично виступало як Український музей.

Збори прийняли також заклик до української громади західних країн поповнювати фонди Музею новими матеріалами й надавати йому фінансову підтримку [3, с. 154].

Про стан і потреби Музею С. Наріжний регулярно вислав листи українським установам, редакціям та окремим особам у діаспорі. Суть цих листів полягала в тому, що Український музей і надалі існує та провадить інтенсивну роботу згідно з статутом Товариства з 1925 р. Проте, листування із Заходом ставало дедалі складнішим. Багато про що не можна було писати відверто з огляду на цензуру, тому Наріжний вимагав, щоб до Праги приїхав хтось із компетентних діячів української еміграції й на місці оцінив стан Українського музею. Однак, ці листи не знаходили належної підтримки в адресатів. Навпаки, колишній меценат МВБУ Г. К. Лисюк не тільки від 1939 р. припинив матеріальну підтримку Музеєві, але в місті Онтаріо в Каліфорнії в 1947 р. заснував власний Український національний музей, проголосивши його спадкоємцем нібито вже не існуючого Музею визвольної боротьби України в Празі. Не бачивши перспектив подальшого розвитку МВБУ у Празі, він ще в 1946 р. вимагав від С. Наріжного, щоб він вислав йому поштою хоча б найцінніші архівні матеріали про національно-визвольну боротьбу України і на поштові витрати прислав йому 200 дол. Наріжний категорично відкинув таку пропозицію тому що, по-перше, чехосло-

вацька цензура архівні матеріали поштою не пропустила б; по-друге, в той час він не бачив жодної небезпеки для подальшого розвитку Музею в демократичній Чехословаччині, яку очолював президент Е. Бенеш, послідовник політичних поглядів першого президента ЧСР Т. Г. Масарика, який українські установи підтримував; по-третє, це суперечило б статутів Товариства. На прислані гроші він повернув К. Лисюку його власні матеріали, передані в МВБУ для зберігання.

6 січня 1947 р. до Праги прибув Президент Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету (ЗУАДК) у Філадельфії В. Галан. ЗУАДК був найвизначнішою українською організацією на Заході. Його було засновано в 1944 р. з метою надання матеріальної допомоги українцям на батьківщині та в діаспорі. Оскільки уряд СРСР заборонив безпосередню допомогу окремим установам і особам в Україні, майже вся допомога американського уряду призначена Україні була дана ЗУАДКу, а той розподіляв її іншим установам та організаціям української еміграції в різних країнах. Члени управи Товариства інформували В. Галана про стан Музею і на місці показали збережені матеріали. Він був вражений їх великою кількістю й пообіцяв, що ЗУАДК намагатиметься фінансово підтримувати празький Музей. Про його вивезення на Захід у той час не було й мови це дало надію Управі Музею на подальшу працю.

З нагоди шевченківського ювілею Український музей у Празі видав у березні 1947 р. окремим бюлетенем каталог видань творів Шевченка під назвою “Шевченківський відділ в Українському музеї”, де задокументовано 187 бібліографічних позицій.

У 1946–1947 рр. Музей розпочав співпрацю з українськими організаціями та установами у Франції, Бельгії, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Англії, Югославії, Канаді і США, а через Товариство культурних зв’язків з українцями за кордоном також і з Україною, хоча співробітництво з нею обмежувалося лише обміном літературою та пресою.

Від ЗУАДКу тривалий час не було ніякої відповіді. Лише влітку 1947 р. його президент В. Галан написав управі Товариства УМ офіційного листа, повідомляючи, що ЗУАДК готовий надати Музеєві фінансову допомогу за умови, що всі фонди Музею стануть його власністю. Умова ця в той час була зовсім нереальною, оскільки суперечила статутів Товариства, а ЗУАДК не давав жодної гарантії стабільного зберігання й використання матеріалів.

Оцінюючи тодішню ситуацію, С. Наріжний у своїх спогадах писав: “Для управи це було несподіваним і незрозумілим. Без будь-яких пояснень, президент ЗУАДКу ламав своє слово й фактично ставив управі ультиматум повної здачі. В. Галан знав, що управа Музею є не тільки в тяжкому, а в просто-таки у безвихідному стані. Від ЗУАДКу Музеєві не писали ні про які гарантії щодо забезпечення на майбутнє; була одна головна вимога передати музейне майно ЗУАДКові на власність. Що з цим майном мало бути далі, що з ним мав робити ЗУАДК – про те В. Галан ні тоді, ні ніколи пізніше нічого не писав [...] Вимога ЗУАДКу про передачу майна була фактично домаганням ліквідації музейного Товариства. Виконати ту вимогу управа не могла і з огляду на зобов’язуючий її статут Товариства, і з огляду на

тодішні обставини [...] Передача музейного майна американському комітетові, коли б її на ділі почали здійснювати, могла б стягти на празьких діячів Музею небезпечні для них репресії й навіть санкції” [4, с. 123–124].

25 травня 1947 р. відбулися чергові збори Товариства Українського музею, на яких головою Товариства таємним голосуванням обрали К. Заклинського, його заступником – С. Наріжного, секретарем – О. Процюка, скарбником – О. Балицького. На зборах обговорювались і візит В. Галана у Празі та листування зі ЗУАДКом.

Діяльність управи Товариства Український музей у Празі згідно з резолюцією зборів зосередилася на трьох головних проблемах: 1) Подальші зв’язки зі ЗУАДКом; 2) Побудова нового Українського дому; 3) Пошук відповідного тимчасового приміщення для Музею. Всі ці проблеми були між собою взаємно пов’язані. Оскільки листування зі ЗУАДКом не давало позитивних результатів, С. Наріжний від імені управи вимагав, щоб до Праги для переговорів приїхав представник цієї організації. ЗУАДК в листі від 25 вересня 1947 р. пообіцяв вислати до Праги свого представника, однак цього не сталося.

Неприємності для Українського музею не закінчувалися. 15 жовтня 1947 р. в американському українському щоденнику “Свобода” було опубліковано статтю-повідомлення під назвою “Український історичний музей в Празі ще в 1945 р. чехи передали більшовикам” такого змісту: “Український історичний музей в Празі ще в 1945 р. чехословацька влада передала більшовикам. Проте цей факт скривається та ведеться далі відповідна реклама, ловлячи на неї українців. Фотографія, поміщена свого часу в чеському ілюстративному журналі “Свет Совету”, говорить сама за себе”. Під цим сухим повідомленням знаходилася групова фотографія з таким підписом: “Українські музейники Червоної армії Павлик і Пшеничний підписують документ передачі в присутності міністра Нєєдлого, Носка і советського посла Зоріна, матеріалів Українського історичного музею” [3, с. 145].

Для С. Наріжного і членів управи Українського музею це вигадане, брехливе і провокаційне повідомлення було абсолютно незрозумілим. Адже всі матеріали МВБУ, уцілілі після бомбардування в лютому 1945 р., зберігалися недоторканими в Празі. Їх ніхто ніколи нікуди не вивозив і нікому не передавав. Вони знаходилися в підвальних коридорах Клементинума та в архіві Міністерства внутрішніх справ на тому самому місці, куди їх було перевезено в лютому–березні 1945 р.

С. Наріжний негайно вислав до редакції “Свободи” спростування неправдивої інформації, даючи їй таку характеристику: “Видрукована в “Свободі” замітка не тільки свідомо неправдива, а й обдуманно провокативна; вона була зроблена з безпосередньою ціллю паралізувати в Америці збірку пожертв для Українського музею в Празі. Спричинником тої публікації був хтось, хто в тому був заінтересований – для кого та збірка акція празького Музею була небажана” [4, с. 139]. Але ні редакція “Свободи”, ні жоден інший часопис не оприлюднили спростування. Всі старання С. Наріжного очистити себе і Музей від брехні виявились марними.

Незважаючи на явну провокацію, Музей не зупинив своєї діяльності. Управа Товариства і надалі вела безрезультатні переговори з Національною та Університетською бібліотеками про здобуття відповідних приміщень, продовжувала листування зі ЗУАДКом, редакціями та установами на Заході. І надалі зверталася до української діаспори за матеріальною допомогою, однак на ці заклики після опублікування провокаційної статті в західній пресі вже просто ніхто не реагував.

Друга, ще більша, небезпека насувалася на Товариство УМ з боку чехословацького коаліційного уряду, в якому все міцніші позиції здобували комуністи. 6 лютого 1947 р. прокомуністичний Слов'янський комітет керований Москвою, надіслав Міністерству внутрішніх справ Чехословаччини листа, в якому звертав увагу на “антирадянський” і “антидержавний” характер діяльності Товариства Музей визвольної боротьби України в Празі в минулому і вимагав його розв'язання. У зв'язку з тим Міністерство внутрішніх справ 14 березня 1947 р. відхилило чергову заяву Управи Товариства про зміну статуту і назви Музею й рекомендувало управі “скоординувати свою діяльність із Слов'янським комітетом”, тобто установою, яка вимагала ліквідації Товариства МВБУ [3, с. 93].

На початку 1948 р. працівники Музею закінчили каталогізацію шевченківського відділу в музейних фондах. Опублікована третя частина каталогу видань Шевченка у фондах УМ стала останньою публікацією Музею визвольної боротьби України. Тоді ж управа Музею через Міністерство шкільництва, науки і мистецтва Чехословаччини подала офіційну заяву в ЮНЕСКО про надання їй фінансів для побудови нового будинку. На жаль, ні ЗУАДК, ні жодна інша організація заяву Управи про компенсацію воєнної шкоди не підтримали.

28 лютого 1948 р. в Чехословаччині здійснився державний переворот. До влади прийшли комуністи. Комуністична диктатура з самого початку контролювала все, що мало “буржуазний” характер. Це свідчило про трагічні часи і для Музею визвольної боротьби України.

Щоб зберегти фонди Музею, Управа Товариства УМ 10 березня 1948 р. ухвалила постанову, в преамбулі якої зазначалось: “Придбання всього рухомого і нерухомого майна та продовження статутної чинності Музею ВБУ в 1925–1948 рр. були уможливлені й здійснені внаслідок матеріальної й грошової допомоги американських членів та прихильників Музею, об'єднаних нині в Злученому Українсько–Американському Комітеті з осідком у Філадельфії”. Головний пункт постанови звучав так: “Музей ВБУ передає ЗУАДКові все своє рухоме й нерухоме майно, всі свої права на власність і на винагороду за воєнні шкоди” [4, с. 152].

Відповідаючи на питання, чому управа Музею спочатку не хотіла, а зрештою погодилася передати майно Музею у власність ЗУАДКу, Наріжний пізніше писав: “Треба було створити хоч якусь ілюзію того, що за Музеєм стоять американські українці, що вони будуть домагатися музейного майна, щоб чеські чинники про це знали й чисилися з можливою відповідальністю за це майно в майбутньому. Оце був той головний побудник і пояснення, чому ЗУАДКові врешті вислали підтвердження про передачу музейного майна й

зазначені в тому підтвердженні документальні прилоги [...] Та передача давала ЗУАДКові підстави пред'являти свої претензії, ставити відносно Музею домагання, виступати за Музей перед міжнародними чинниками й узагалі управляла ЗУАДК робити все можливе для врятування Музею” [4, с. 151].

Уже на початку березня 1948 р. за Українським музеєм та його працівниками органи безпеки встановили таємний нагляд. 26 березня Музей офіційно закрили, у С. Наріжного забрали ключі, печатки, а Товариство Музей визвольної боротьби України офіційно ліквідували. Голові Товариства К.Заклинському постанову про скасування Товариства МВБУ було вручено 30 березня 1948 р. У ній зазначалося: “Товариство Музей визвольної боротьби України, яке має в Празі осідок від 1925 р. й було засноване правоорієнтованою групою української еміграції, що спиралася на різноманітних противників советського режиму, згромаджує під видом наукової праці протисовєтський політичний матеріал” [3, с. 112]. Отже, закриття Товариства мотивувалося винятково політичними причинами.

Отже, культурно–просвітницька діяльність Товариства “Музей визвольної боротьби України” у роки Другої світової війни мала проблемний характер. Це було зумовлено постійними наглядами з боку влади, переслідуванням, пошуком “антидержавно” налаштованої еміграції, що впливало на діяльність Товариства. Слід зазначити, що вся робота Товариства МВБУ пов'язана з розвитком ідеї української державності немала бажаних результатів. Переважна частина членів Товариства переслідувалась, їх звинувачували у антирадянській діяльності.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4026. – Оп. 1. – Спр. 1.
2. Бирич Я.: [С.Наріжний]: Сторінка з чесько–українських взаємин: Український музей у Празі. – Вінніпег, 1949.
3. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. – Прага, 2005. – 119 с.
4. Наріжний С. Як рятували Музей визвольної боротьби України в Празі. – Цюрих, 1959. – 466 с.

References

1. Centralny derzhavny arhiv vyshykh orhaniv vlady ta upravlinay. – F. 4026. – Op. 1. – Spr. 1.
2. Buruch Ya.: [S.Narizhnuy]: Storinka z chesko–ykrainskuh vidnosun: Ykrainskui myzeui y Prazi. – Vinipeh, 1949.
3. Myshunka M. Muzei vuzvolnoi borotbu Ukrainy v Prazi ta dolya phondiv. – Praha, 2005. – 119 s.
4. Narizhnuy S. Yak ryatyvalu Muzei vuzvolnoi borotbu Ukrainu v Prazi. – Cyruh, 1959. – 466 s.

Kuzhilna O. O., Ph.D. student, National Taras Shevchenko University of Kyiv (Ukraine, Kiev), anasko2016@mail.ru

Statehood idea in the cultural and educational activity of the Society “Museum of Liberation Struggle of Ukraine” during World War II

This article focuses on the statesmanship idea in the cultural and educational activity of the Society “Museum of Liberation Struggle of Ukraine” during World War II. Special attention is paid to the impact of authorities on the activity of the MULS Society during this period. The Society's cooperation, relationship and work with various scientific, cultural and other organizations are under research. The article deals with cultural and educational activity held by the Society “Museum of Liberation Struggle of Ukraine”, particularly – on its impact on the promotion of the idea of Ukrainian statehood abroad. The aim of the paper is an attempt to analyze the activity of the Society “Museum of Liberation Struggle of Ukraine” in Prague during World War II and to define its role in preservation of the idea of Ukrainian statehood.

Keywords: Organization “Museum of Liberation Struggle of Ukraine”, statehood, emigration.

Кужильна О. А., аспірантка, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Україна, Київ), anasko2016@mail.ru

Государственная идея в культурно-просветительской деятельности Общества “Музей освободительной борьбы Украины” в годы Второй мировой войны

Изучается государственная идея в культурно-просветительской деятельности Общества “Музей освободительной борьбы Украины” в годы Второй мировой войны. Основное внимание сосредоточено на описании влияния власти на деятельность Общества МОВУ в этот период. Анализируется деятельность Музея с разными научными, культурными и другими обществами, их связи, сотрудничество. В статье раскрывается культурно-просветительская деятельность Общества “Музей освободительной борьбы Украины”, в том числе ее влияние на пропаганду идеи украинской государственности за рубежом. Целью статьи есть попытка проанализировать деятельность Общества “Музей освободительной борьбы Украины” в годы Второй мировой войны и определить его роль в сохранении украинской государственности.

Ключевые слова: Общество “Музей освободительной борьбы Украины”, государственность, эмиграция.

* * *

УДК 94(477)“1945/1952”:378

Лук’яненко О. В.

кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukeyaneneneko.ov@gmail.com

**КАМЕНИ НА ШЛЯХУ НАУКОВОГО ПОСТУПУ ОСВІТЯН
ПОВОЄННИХ ПЕДІНСТИТУТІВ УРСР**

Ілюструється відновлення та еволюція наукового життя у повсякденній роботі рутині освітян педінститутів УРСР повоєнного періоду (1945–1952 рр.). Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило простежити нароцування вимог Міністерства освіти по підсиленню наукової роботи інститутів; відслідкувати співвідношення успіхів та проблем у цій галузі на місцевому рівні. Відтворено послідовність переконування освітян країни у необхідності посилення контролю за власними науковими здобутками та ідеологічного контролю над її змістом. Зроблена оцінка головних характеристик боротьби з космополітизмом у науці. Описана практика “публічних наукових зобов’язань” та чисток у рядах “неблагонадійних” науковців в окремих повоєнних педагогічних інститутах.

Ключові слова: педагогічний інститут, наука, дисертація, космополітизм, повоєнна Україна.

Частиною повсякденного життя педагогічних колективів була їхня робоча рутинна. Півстоліття тому, як і нині, обов’язковою складовою навантаження викладача вищої школи була й наукова діяльність. Проте, її якість та змістове наповнення дещо різнилися від сьогоденних. Відмінностей, як і їхніх причин, багато. Найголовніша ж хрестоматійна істина: “символом віри” радянської науки було вчення марксизму–ленізму, яке до ХХ з’їзду КПРС ще гордо величали й сталінським ученням. Післявоєнний період Сталінського правління (1945–1952 рр.) мав і свої специфічні характеристики.

Мета цієї розвідки полягає у тому, аби виявити те, яким чином радянська ідеологічна та бюрократична машини впливали на освітян крізь профільну періодичну пресу. В основі роботи – щільний аналіз повоєнних випусків “Радянської освіти”. Газета не давала повного уявлення про розвиток науки на місцях. Проте, вона була маяком наявних проблем та звершень, орієнтиром для виправлення хиб та прискореного руху вперед. Якщо говорити категоріями біхевіоризму, то матеріали, що з’являлися на її сторінках, були стимулом для реакції науково-педагогічної спільноти педінститутів УРСР. І у більшості випадків вихід тієї чи іншої публікації ставав каталізатором для розгортання драм у мікроколективах та часто-густо передував запусканню загальнодержавних механізмів керування освітянською галуззю.

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

У повоєнній країні передові позиції у списку необхідних речей займали питання відбудови приміщень педінститутів та налагодження освітнього процесу. Лише згодом, коли все і всі почало більш-менш приходити до тями після незрівнянних ні з чим моральних потрясінь та матеріальних втрат, погляди керманців освітньої галузі були звернуті на стан наукової роботи у вищій педагогічній школі. Як виявилося одразу, стан її був такий самий плачевний, як і становище усієї роздавленої війною країни. Перша публікація, присвячена аналізу наукової діяльності освітян, вийшла у серпні 1947 р. Колегія Міністерства УРСР тоді провела аналіз досвідної роботи педагогів за 1946–1947 н. р. Виявилося, викладачі педвиші за той час захистили 1 докторську та 47 кандидатських дисертацій, підготували до захисту 4 докторських та 68 кандидатських досліджень, 61 освітянин уповні склав кандидатські мінімуми, а 130 педагогів розпочали цей процес. Головною проблемою підготовки науково-педагогічних кадрів Міністерства вважало недобросовісний підбір аспірантів, які не були здатні закінчити навчання [1].

Напевне, цифри не дуже стимулювали педагогів до посиленої роботи на науковій ниві. Тому за півроку на сторінках “Радянської освіти” з’явилася прикметна замітка кандидата педагогічних наук Черкаського педінституту М. Мойсеєнка. Доцент поклав на себе привселюдне зобов’язання до нового 1948 р. закінчити докторську [2]. Напевне, це мало стати каталізатором “стаханівського руху” в рядах науковців. Проте, подібних закликів у пресі не прослідувало. Та й сам М. Мойсеєнко, відверто говорячи, до часів відлиги так і залишався кандидатом наук, попри демонстративні заклики до самоорганізації.

Окремої ремарки потребує становище студентської науки. З 1948 р. все частіше стали публікувати замітки про зустрічі з видатними діячами культури, організацію заходів до ювілеїв, знаменних дат та державних й ідеологічних свят. На них виступали не лише творчі колективи, але й доповідачі з науковими повідомленнями. Серед них була й студентська молодь. Наприклад, стаття у січневому виданні “Радянської освіти” за 1948 р. згадувала про зустріч випускників Ровенського педінституту із заслуженими вчителям УРСР з Ровенщини, на якій майбутні освітяни виступили з доповідями про радянську педагогіку [3]. Зауважимо, що така студентська робота була здебільшого ситуативною та парадною. Науковий потенціал молоді у самостійних пошуках, у межах роботи студентських наукових товариств, у площині співпраці з лабораторіями, заводами та науково-дослідними інститутами країни уповні проявив себе дещо пізніше – у добу десталінізації. У повоєнній же семирічці студентська наука слугувала здебільшого окрасою для демонстрації патріотичної підкованості підростаючого покоління, бо більшість тем і виступів не виходили за межі “дозволеного”, “бажаного” та “ювілейного”.

Наступною рисою наукового життя у педінститутах є його виключна елітарність та ексклюзивність. Наукові звання цінувалися так само високо як бойові заслуги на полях Великої вітчизняної. Докторів наук з окремих галузей в усій УРСР було часто легко перелічити на пальцях навіть однієї руки. Кандидатство давалося так

само нелегко і нешвидко. Ба більше, право присуджувати наукові звання було почесним і обмеженим. Так, у червні 1948 р. єдиним вишем в УРСР, якому надали право присвоювати науковий ступінь кандидата педагогічних наук, був Київський педагогічний інститут [4].

У березні 1949 р. почався наступ на освітянську інтелігенцію, приводом до чого стали звинувачення у прозахідних настроях окремих її діячів. Таким собі показовим “хлопчиком для биття” було обрано професора Київського педінституту Резніка. Його звинувачували у тому, що науковець нібито вважав себе мало не главою педагогіки України, немовбито будував кар’єру на американській та англійській буржуазній педагогічній літературі та наче вихвалявся, що його парці високо оцінювалися закордоном. Закидали педагогу, що своїми лекціями він намагався протягти у радянську педагогіку ідеї “махрового реакціонера” Дж. Дьюї [5].

Під приціпний вогонь критиків потрапили довоєнні видання Резніка. Так, книга “Методи викладання в радянській школі” 1941 р. через вісім років після виходу у світ була оголошена такою, що відірвана від життя. Чи не головною вадою видання було те, що воно було наповнене прізвищами закордонних педагогів Шопенгауера, Канта, Бекона, Гегеля та інших. Це, на думку опонентів Резніка, принижувало гідність радянських людей. На користь антинародного та антирадянського світогляду опального професора слугували й факти психологічних досліджень. На свою біду професор навів у посібнику приклад дослідження американського ученого Крауфорда з читання американських студентів подумки. Експеримент закордонного науковця виявив високий рівень інтелекту студентів. Професор Резнік провів схожий тест в УРСР і вияви, що радянські студенти читали порівняно менше і повільніше. Науковець не зробив ніякого остаточного висновку. Натомість його опоненти неоднозначно заявили: “принижує радянську педагогіку” [5].

Перепало київському освітянину і за спробу відродити пояснювальне читання в початковій школі, занедбане після К. Ушинського. Нікому не можна було претендувати на роль “основоположника”, окрім корифеїв Маркса–Енгельса–Леніна–Сталіна. Може, йому б не перепало на горіхи за ці дослідження, якби в одному з них він не зауважив, що дитина 8 років не могла зрозуміти такого речення у підручнику для 1 класу: “Нам права дає великі Конституція нова”. Критики були упевнені, що радянські діти змалку знають слова “право” та “конституція” [5].

Про те, що “резніковський приклад” був лише каталізатором, свідчать наступні публікації у педагогічній періодиці. Уже за тиждень, у квітні 1949 р., у Київському педінституті провели партійні збори, яким також судилося отримати статус “привселюдного показового судилища”. Його організатори на пряму дякували пресі, яка допомогла розворушити “кубелю космополітизму” в освітянському середовищі. Серед тих, хто “труїв свідомість студентів та учителів”, назвали дефектолога Перльмутера. Головною провиною науковця було те, що він до війни друкував свої статті у німецьких журналах, а з початком радянсько-німецького протистояння не осудив свій антипатріотичний учинок. Усі намагання Перльмутера

довести тези про чистоту науки, про відстороненість її від політики, про те, що його докторська дисертація була чисто медичною і ніякої політики не торкалася, сприймалося лише як спроба замаскувати своє справжнє обличчя [6].

“Позгром космополітів” торкнувся і філологів. Київські освітяни одразу знайшли хиби у роботі доцента літератури Сахарова. Науковцю закинули той факт, що коли радянська преса розгромила європейського “буржуазного націоналіста і трубадура” Л.Фейхвангера, освітянин продовжував пропагувати його творчість у лекціях, називаючи антифашистом. Чи не найпекучішим звинуваченням було те, що Сахаров перетворив кафедру зарубіжної літератури на тиху заводь, де не було критики, а на місце викладачів професіоналів намагалися залучати космополітів Гозенпуда та Гордона [6].

Проте, безперечним центром уваги зборів був опальний професор Резнік. Його називали “прозахідним плазуном”, “затискувачем критики”, “псевдовченим та кар’єристом”. Науковця звинувачували у приниженні гідності інших. Закидали й те. Що він гальмував підготовку науковців через аспірантуру вишу: за 20 років не захистив жодного зі своїх аспірантів. До списку огріхів потрапило й присвоєння рукописів колег по кафедрі, отримування грошей за читання лекцій іншими працівниками кафедри та палпювання у своїх рецензіях молодих учених. На зауваження про запізнілість викриття, відповідали, що раніше сліпо вірили у роздутий авторитет Резніка. Не дивно, що у критичному запалі колеги вирішили підняти питання перед ВАКом про перегляд докторської дисертації Резніка та про його звільнення з вишу [6].

Після хвилі 1947–1949 років, “Радянська освіта”, здавалося, зосередила прискіпливий погляд на інших сферах повсякдення педагогів. Упродовж двох років, окрім поодиноких згадок про одноразові виступи студентів на ювілеях з одиничними науковими доповідями, преса не публікувала жодного рядка про наукові звершення та ідеологічні проступки науковців.

Лише у червні 1951 р. з’явився традиційний аналіз Колегії Міносвіти проблеми підготовки науковців педінститутів. Виявилось, що за 1950 р. кандидатські дисертації захистили 4 аспіранти, а 10 подали їх до захисту у ради. Були й свої “зразкові відстали”. Так, у Харківському педінституті жоден аспірант не захистився своєчасно, а в Одеському педінституті іноземних мов зовсім не було планів роботи аспіратів. Директорам педагогічних вишів закидали, що ті не відчували відповідальності за осіб, які направлялися на роботу після закінчення аспірантського стажу без захисту дисертації [7].

З другого півріччя 1951 року активізувалася розпочата у 1949 р. боротьба за “ідеологічну чистоту” рядів науковців. Проте, якщо у 1949 р. головним був “метод батога”, то 1951 р. звернулися до “методу пряника”. Замість “цапів відбувалив” почали шукати зразки для наслідування. Один знайшовся у стінах Черкаського педінституту – викладачка літератури О.Троцюк. Її лекції, на яких були присутні не лише філологи, мали високу наукову цінність, ідейність, глибину теоретичного знання, а головне підкреслювали, що тогочасна буржуазна література остаточно занепала, пропагувала

людиноненавистництво, містику, неофашизм та війну [8]. Поруч із нею прикладом усім освітянам УРСР були працівники кафедри педагогіки того ж інституту. Головним їхнім науковим здобутком вважалася пропаганда радянської та засудження буржуазної педагогіки. Як есенцію теоретичних пошуків визначали виявлення величчя призначення радянського учителя та реакційної суті розтлінної англо-американської практики дикунів-гангстерів, убивць корейського народу [9].

Скоріше за все, “науковий наганяй” видавався Міносвіті з періодичністю раз на рік: між цим керманічі освіти переймалися іншими проблемами. Ще до міністерських липневих звітів критиці був підданий директор Полтавського педінституту І. Кирса за те, що його старі викладачі Л. Блідченко, М. Шенгур, М. Бойко, А. Гуренко та Д. Мазуренко протягом повоєнних років не вели наукової роботи. До когорти “неуспішних” були зараховані також Вінницький, Ворошиловградський та Криворізький педінститути [10]. Липнева Колегія Міносвіті лише підсилила упевненість у тому, що науковий поступ у педагогічних вишах уповільнився. З’ясувалося, що на 1952 р. із 463 викладачів іноземної мови педагогічних інститутів наукові звання та науковий ступінь мали лише 12. Особливо ж виділився Харківський педінститут іноземних мов, де чомусь традиційно закінчували аспірантуру без захисту дисертацій [11]. Та виші не особливо пручалися таким звинуваченням: проблеми були. Інколи педінститути самі надсилали до “Радянської освіти” самокритичні публікації. Скажімо, у вересні 1952 р. ініціативу проявив Ніжинський виш. Попри досягнення повоєнної відбудови, залучення до своєї освітянської родини 125 професорів, доцентів та викладачів, відновлення півтора тисячного контингенту стаціонару, дирекція скаржилася на те, що освітяни надто повільно працювали над докторськими та кандидатськими дослідженнями. А окремі викладачі за 7–8 років роботи склали лише 1 кандидатський іспит [12].

Отже, за післявоєнну семирічку наука у педінститутах УРСР зробила невеликий крок уперед. Стимули для її розвитку були ще занадто непомітними на фоні стимулів відбудови країни з попелища радянсько-німецької баталії. Єдиним, окрім міністерських наганяв, що із завидною періодичністю намагалося прискорити процес наукового розвитку освітян, були статті у профільній періодичній пресі. Проте, й вони мали тісну прив’язку до політичного орієнтуру. Та й за сім повоєнних років статі “Радянської освіти” торкнулися лише декількох проблем. Серед них була проблема неякісного набору в аспірантуру та боротьба з космополітизмом та низькопоклонством перед західною наукою. Окремо говорили про якісні та кількісні показники захищених дисертацій та виключність прав надання наукового ступеня освітянам окремими вишами. На цьому фоні цікавими виглядали одиничні замітки з публічними обіцянками дчасних виходів на захист дисертаційних досліджень. Проте й вони грали лише декоративну роль: ті, хто їх давав у приклад іншим, самі рідко доводили справу до успішного кінця.

Список використаних джерел

1. У Колегії Міністерства освіти УРСР // Радянська освіта. – 22 серпня 1947. – № 35. – С. 2.
2. Мойсеєнко М. Закінчу докторську дисертацію // Радянська

освіта. – 1 січня 1948. – № 1. – С. 1.

3. Петровська О. Зворушлива зустріч // Радянська освіта. – 1 січня 1948. – № 1. – С. 2.

4. Захист кандидатських дисертацій // Радянська освіта. – 11 червня 1948. – № 24. – С. 1.

5. Проти буржуазного космополітизму в педагогіці // Радянська освіта. – 25 березня 1949. – № 13. – С. 2.

6. До кінця викоренити космополітизм у науковій і навчальній роботі // Радянська освіта. – 1 квітня 1949. – № 14. – С. 4.

7. У Колегії Міністерства освіти УРСР // Радянська освіта. – 30 червня 1951. – № 26. – С. 4.

8. Лубенець В. Викладач-майстер // Радянська освіта. – 22 вересня 1951. – № 38. – С. 3.

9. Мойсеєнко М. Ідейно-політичне виховання студентів на лекціях з педагогіки // Радянська освіта. – 5 січня 1952. – № 1. – С. 4.

10. Науково-дослідна робота педвузів УРСР // Радянська освіта. – 5 квітня 1952. – № 14. – С. 1.

11. У Колегії Міністерства освіти УРСР // Радянська освіта. – 26 липня 1952. – № 30. – С. 4.

12. Кулик Г. Кузня педагогічних кадрів // Радянська освіта. – 20 вересня 1952. – № 38. – С. 3.

References

1. U Kolegii' Ministerstva osvity URSR // Radjans'ka osvita. – 22 serpnja 1947. – № 35. – S. 2.

2. Moisejenko M. Zakinchu doktors'ku dysertaciju // Radjans'ka osvita. – 1 sichnja 1948. – № 1. – S. 1.

3. Petrovs'ka O. Zvorushlyva zustrich // Radjans'ka osvita. – 1 sichnja 1948. – № 1. – S. 2.

4. Zahyst kandydats'kyh dysertacij // Radjans'ka osvita. – 11 chervnja 1948. – № 24. – S. 1.

5. Protj burzhuaznogo kosmopolityzmu v pedagogici // Radjans'ka osvita. – 25 bereznja 1949. – № 13. – S. 2.

6. Do kincja vykorenty kosmopolityzm u naukovej i navchal'nij roboti // Radjans'ka osvita. – 1 kvitnja 1949. – № 14. – S. 4.

7. U Kolegii' Ministerstva osvity URSR // Radjans'ka osvita. – 30 chervnja 1951. – № 26. – S. 4.

8. Lubenec' V. Vykladach-majster // Radjans'ka osvita. – 22 veresnja 1951. – № 38. – S. 3.

9. Moisejenko M. Idejno-politychne vyhovannja studentiv na lekcijah z pedagogiky // Radjans'ka osvita. – 5 sichnja 1952. – № 1. – S. 4.

10. Naukovo-doslidna robota pedvuziv URSR // Radjans'ka osvita. – 5 kvitnja 1952. – № 14. – S. 1.

11. U Kolegii' Ministerstva osvity URSR // Radjans'ka osvita. – 26 lypnja 1952. – № 30. – S. 4.

12. Kulyk G. Kuznja pedagogichnyh kadriv // Radjans'ka osvita. – 20 veresnja 1952. – № 38. – S. 3.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenenko.ov@gmail.com

Stones on the road of educators' scientific progress in the postwar pedagogical institute of the Ukrainian Soviet Socialist Republic

The article illustrates the recovery and the evolution of scientific life in teachers' daily routine work in Pedagogical Institute of USSR in post-war period (1945–1952 years). Application of the content analysis of educational media method allowed following the requirements of the Ministry of Education for strengthening the research work in the institutes; tracking the progress and challenges in this field on the local level. There is also reconstructed the sequence of convincing educators of the country of the need for increased control over their own academic achievements and ideological control over its content. The paper gives the estimation of the main characteristics of the struggle against cosmopolitanism in science. The thesis also describes the practice of “public scientific obligations” and purges in the ranks of the “unreliable” scientists in some post-war pedagogical institutes.

Keywords: Pedagogical Institute, science, dissertation, cosmopolitanism, post-war Ukraine.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, ст. преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenenko.ov@gmail.com

Камни на пути научного прогресса педагогов послевоенных пединститутов УССР

Иллюстрируется восстановление и эволюция научной жизни в повседневной рабочей routine педагогов пединститутов УССР послевоенного периода (1945–1952 гг.). Применение метода контент-анализа педагогической прессы позволило проследить наращивания требований Министерства образования по

усилению научной работы институты; отследить соотношение успехов и проблем в этой области на местном уровне. Воспроизведена последовательность убеждения педагогов страны в необходимости усиления контроля собственных научных достижений и идеологического контроля над их содержанием. Произведена оценка главных характеристик борьбы с космополитизмом в науке. Описана практика "публичных научных обязательств" и чисток в рядах "неблагонадежных" учёных в отдельных послевоенных педагогических институтах.

Ключевые слова: педагогический институт, наука, диссертация, космополитизм, послевоенная Украина.

* * *

УДК 94(477)“19”:374,7

Компанієнко О. В.
аспірант, викладач історії,
Східноєвропейський університет
(Україна, Звенигородка),
oleg-kompanienko@yandex.ru

СТАНОВИЩЕ СИСТЕМИ ШКІЛ РОБІТНИЧОЇ І СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Аналізується робота освітніх закладів для дорослих та працюючої молоді, починаючи з 1946 до 1956 років. Особливу увагу приділено формуванню контингенту учнів. Спеціально виділено і стан навчально-матеріальної бази шкіл.

Ключові слова: освіта для дорослих, вечірні школи, школи робітничої молоді, заочні школи.

Функціонування системи шкіл для працюючої молоді набуло нового розмаху у повоєнне десятиліття. Вже в 1945–1946 навчальному році навчанням у вечірніх школах було охоплено біля 99 тис. чоловік, а в 1947–1948 навчальному році кількість учнів вечірніх шкіл склала вже близько 155 тис. чоловік.

Варто відмітити, що 1946 рік ознаменувався появою ще одного напрямку отримання освіти працюючою молоддю, – в цьому році було організовано роботу заочних шкіл.

Простежити як проходив процес остаточного становлення мережі шкіл працюючої молоді в перші повоєнні роки.

Слід зазначити, що радянський етап історіографії становлення та функціонування системи освіти для дорослих Української РСР не був однорідним. В загальному масиві тогочасних досліджень освітніх проблем працюючої молоді можна виділити кілька змістових блоків, які містять різноплановий матеріал з питань становлення та функціонування шкіл працюючої молоді.

Початковий етап дослідження проблеми представлений працями істориків ще першого повоєнного десятиріччя. Так, спробу проаналізувати тяжкі наслідки війни для шкільної мережі освіти працюючої молоді та проблеми, які постали на шляху налагодження її повноцінного функціонування, через призму тогочасних світоглядних орієнтирів зробив М. Грищенко [3].

В загальному контексті своїх досліджень на дотичному рівні до окремих аспектів проблеми зверталися такі дослідники радянського часу, як С. Гончаренко [1], Б. Коммановський [7; 8], Ю. Орловський [12]. Проте безпосередньо проблема функціонування шкіл робітничої та сільської молоді все ж не стала для цих науковців спеціальним предметом вивчення.

Доволі цікаву спробу висвітлити ряд важливих аспектів даної проблеми здійснив у цей час Н. Богданов у історично-статистичному нарисі [15].

Слід зазначити, що уряд приділяв велику увагу зміцненню мережі вечірніх шкіл. Так, 21 червня 1945 року Раднарком СРСР видав постанову про надання учням шкіл робітничої молоді ряду пільг: відпусток під час канікул, відпусток з збереженням заробітної плати на протязі 20 днів в період екзаменів на атестат зрілості і на протязі 15 днів для здачі екзаменів за курс 8 класу, заборонялося переводити робітників, які навчались в вечірніх школах на роботи, пов'язані з відривом від навчання [1, с. 32].

Цій же меті послужила і спільна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 8 березня 1946 року “Про поліпшення роботи вечірніх шкіл робочої і сільської молоді УРСР”.

У постанові відзначались не лише досягнення, але й недоліки, що мали місце в роботі вечірніх шкіл. Зокрема, вказувалося, що керівники окремих підприємств, установ, колгоспів і радгоспів не створюють належних умов учням вечірніх шкіл: затримували їх на понадурочних роботах, посилали їх у відрядження в дні занять, не забезпечили вечірні школи приміщеннями, обладнанням. Крім того окремі партійні і комсомольські організації недооцінювали значення вечірньої освіти, примирилися з існуючими недоліками і не боролися за створення нормальних умов для роботи вечірніх шкіл.

Все це негативно позначилося на рівні навчально-виховної роботи і на якості знань учнів.

У Львівській та Волинській областях у 1945–1946 навчальному році на повторний курс залишилось 25% всіх учнів. У Дніпропетровській області – 28%, у Житомирській області – 35%.

Загальним недоліком був і великий відсів учнів. Так, лише у 1946–1947 навчальному році із шкіл робочої і сільської молоді республіки відсіялось 32232 учні, або 26% всього контингенту учнів.

Враховуючи це, у вказаній постанові було передбачено заходи щодо подальшого поліпшення якості навчання, зокрема, скасовувалась плата за навчання в усіх класах шкіл робітничої і сільської молоді.

Для здійснення більш ефективної допомоги і контролю за діяльністю вечірніх шкіл при обласних, міських і районних відділах народної освіти були введені посади інспекторів по вечірнім школам, а в складі Міністерства освіти Української РСР було створено відділ шкіл робочої і сільської молоді, що координував діяльність шкіл для дорослих.

Наслідком цього було те, що вже в 1947–1948 навчальному році контингент учнів вечірніх шкіл збільшився, порівняно з попереднім навчальним роком, втричі і становив 155254 чоловік. Лише за перші чотири роки існування вечірніх шкіл робочої молоді та перші три роки існування шкіл сільської молоді в них набули семирічну освіту 16950 чоловік і середню освіту – 6625 чоловік, 216 учнів закінчили вечірні школи з золотими і срібними медалями.

Змінюється і склад учнів вечірніх шкіл, якщо в перші роки свого існування вони в основному обслуговували молодь віком до 17–18 років, то починаючи з 1947–1948 навчального року учнями цих шкіл в основному стають старші за віком особи, ті хто був відірваний від навчання обставинами військового часу [2, с. 314].

Велику роботу по зростанню контингенту учнів вечірніх шкіл проводили громадські організації та місцеві органи народної освіти. Зокрема, в Дніпропетровській області ними спільно було проведено облік молоді яка працює на виробництві і виявила бажання навчатися без відриву від виробництва.

На основі отриманих даних було складено план подальшого розгортання в області мережі шкіл робітничої і сільської молоді на 1949–1950 навчальний рік. Ним, зокрема, передбачалось охопити мережею шкіл для сільської молоді 16 районів області. Для цього було заплановано організувати роботу 44 семирічних і початкових шкіл з контингентом учнів 2163 осіб і 9 окремих класів в яких мало навчатись 160 чоловік [3, с. 434].

Заходи спрямовані на поліпшення умов роботи вечірніх шкіл для дорослих, в цілому відповідали закону, прийнятому Верховною Радою СРСР 18 березня 1946 року “Про п’ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 роки”. Завдання в галузі освіти дорослих в законі були визначені так: “На основі широкої організації шкіл робочої і сільської молоді забезпечити навчанням ту частину молоді, яка в умовах Великої Вітчизняної війни і тимчасової окупації ряду радянських районів не змогла набути здобути нормальну освіту в школі” [4, с. 94].

Як наслідок, в результаті наданої допомоги вечірнім школам і уваги до них з боку партійних організацій і радянської влади школи робочої і сільської молоді організаційно зміцніли, матеріальна база їх дещо укріпилась, зросла їх чисельність і вони отримали можливість приймати в свої стіни значно більше учнів. Так, якщо на початок 1945–1946 навчального року в Україні функціонувало 2025 шкіл і окремих класів робітничої молоді, в яких, як вже зазначалось навчалось 98900 чоловік [5, с. 449], то на початок 1950–1951 навчального року кількість шкіл складала вже 4896 [6, с. 5].

Більше того, у 1949–1950 навчальному році школи робочої і сільської молоді закінчили 16 тис. чоловік, з них 129 учнів було нагороджено золотими і 399 учнів – срібними медалями [7, с. 7].

Слід спеціально сказати, що в роботі шкіл працюючої молоді ще залишались значні недоліки. Серед них найбільш разючим був недостатній розвиток мережі цих шкіл. Окремі райони Української РСР зовсім не мали шкіл для сільської молоді. Так, у Київській області у 1949–1950 навчальному році 15 районів зовсім не мали шкіл сільської молоді, у Миколаївській області таких районів було 5, а в Луганській області працювало в сільській місцевості лише 3 школи і 9 окремих класів, де навчалось всього 382 учні [8, с. 8].

Низькою залишалась і успішність учнів. В окремих класах вечірньої школи сільської молоді до 50% учнів залишалась на повторний курс. В середньому по школах для сільської молоді на повторний курс залишалось 9,5% учнів.

Все це було наслідком недостатньо організованого керівництва школами з боку відділів народної освіти та слабкою матеріальною базою вечірніх шкіл.

Поліпшення роботи мережі освіти для працюючого населення вимагали від органів народної освіти посилення уваги до вечірніх шкіл. В результаті цього в

1951–1952 навчальному році намітилось деяке поліпшення роботи вечірніх шкіл.

Необхідно підкреслити, що вперше за час існування цих шкіл було виконано народногосподарський план охоплення школами працюючої молоді. Дещо поліпшилась успішність учнів. Школи робочої і сільської молоді закінчили в 1951–1952 навчальному році 23453 чоловік, в тому числі з золотими медалями 160 учнів і з срібними – 592 учні [7, с. 8].

Рада міністрів СРСР в своїй постанові від 25 серпня 1953 року “Про заходи по подальшому поліпшенню роботи шкіл робітничої молоді” [4, с. 273], підкреслювала велике значення шкіл робочої та сільської молоді у підвищенні загальноосвітнього і культурно-технічного рівня молоді, а також було вжито заходи, спрямовані на допомогу цим школам. Насамперед, було дозволено виконкам обласних Рад депутатів трудящих, починаючи з 1953–1954 навчального року, організовувати в семирічних та середніх школах робочої молоді початкові класи замість існуючих підготовчих груп, а також відкривати початкові школи робочої молоді з трирічним терміном навчання. Значення цього рішення полягає в тому, що воно дало змогу молоді-переросткам, які з різних причин мали велику перерву в навчанні, або і взагалі не отримали початкової освіти, продовжити своє навчання без зайвого перенавантаження.

Виконуючи постанову уряду республіки № 1744 від 25 серпня 1953 року громадськими організаціями міста Києва по всіх підприємствах та установах було проведено широку масово-роз’яснювальну роботу про умови прийому та навчання в школах робітничої молоді. В результаті проведеної організаційно-підготовчої роботи на початок 1953–1954 навчального року по місту Києву розпочали роботу 49 шкіл для робітничої молоді з контингентом учнів у 17,5 тис. чоловік. Для порівняння в попередньому навчальному році працювало лише 44 школи для робітничої молоді в яких навчалось 14,9 тис. учнів [9, с. 32].

Також Рада Міністрів Української РСР вище згаданою постановою зобов’язала Держплан, Міністерства і центральні органи республіки передбачити в планах капітальних робіт будівництво учбових приміщень призначених для вечірніх шкіл при великих підприємствах. Для того щоб підняти авторитет навчальних закладів такого типу, Рада Міністрів запропонувала директорам підприємств України при переведенні робітників на більш кваліфіковану роботу і підвищенні розрядів віддавати перевагу тим працівникам, які успішно поєднують працю з навчанням.

Ці та інші постанови відіграли позитивну роль в посиленні уваги державних установ до питання діяльності вечірніх шкіл, покращенню їхньої матеріальної бази.

В цілому у повоєнне десятиліття зростала наступним чином чисельність учнівського контингенту у вечірніх школах.

Таблиця № 1

Динаміка змін кількості учнів шкіл робочої і сільської молоді (осіб) [10, с. 12].

Навчальний рік	Кількість учнів в школах робочої і сільської молоді
1945–1946	98900

1950–1951	286600
1955–1956	340900

З наведеної таблиці ми можемо зробити висновок, що за перше повоєнне десятиріччя кількість учнів в школах робочої і сільської молоді зросла майже в 3,5 рази.

За цей же час значно зросла і кількість учнів в заочних школах. Так, якщо в 1945–1946 навчальному році в закладах такого типу навчалось близько 2600 учнів, то в 1956–1957 навчальному році їх кількість склала вже 16300 чоловік. Тобто їх кількість зросла в 6,2 рази.

Таблиця № 2

Темпи росту мережі вечірніх шкіл згідно директив XIX з'їзду КПРС [11, с. 7].

	Навчальні роки			
	1951–1952	1952–1953	1953–1954	1954–1955
Народного господарський план	262000	265000	295000	355900
Фактичне виконання плану	286600	286746	339505	340900
% співвідношення	109	108	115	104

Згідно з даними наведеними у таблиці, можемо стверджувати, що за період з 1951 по 1955 рік народно-господарський план по охопленню навчанням населення зайнятого на виробництві виконувався в повній мірі. І за цей період контингент учнів таких закладів зріс на 54300 учнів або на 18%.

Таблиця № 3

Вікові зміни в контингенті учнів шкіл для дорослих в 1945–1955 роках [12, с. 116].

Групи класів	1944–1945 навчальний рік	1954–1955 навчальний рік
Кількість учнів по групах класів у школах робітничої молоді		
I–IV класи	859	8982
V–VII класи	9157	84166
VIII–X класи	5125	151200
Кількість учнів по групах класів у школах сільської молоді		
I–V класи	33797	8039
V–VII класи	19690	30301

Як свідчать матеріали вищенаведеної таблиці, в цілому картина вікових змін у школах для робочої молоді мала позитивну динаміку. З 1945 по 1955 роки через 7 класів шкіл робітничої молоді пройшло 137663 учнів, а шкіл сільської молоді – 71507 учнів. 10 класів шкіл робітничої молоді закінчило 114685 осіб [12, с. 117]. Тобто, можна з упевненістю сказати, що кількість випускників робітничих шкіл збільшувалась.

Слід спеціально зазначити, що після створення в 1944 році шкіл сільської молоді було лише два їх типи – початкові (I–IV клас) і семирічні (V–VII клас). Лише в 1955 році за рішенням уряду було відкрито середні школи і окремі VIII–X класи шкіл для сільської молоді [13, с. 222].

Проте, незважаючи на загалом позитивну тенденцію в розвитку мережі вечірніх шкіл, в цей період досить поширеним явищем в діяльності вечірніх шкіл залишався процес відсіювання учнів. Яскравим прикладом можуть послужити дані за 1954–1955 навчальний рік.

Так, за навчальним планом контингент учнів в школах робочої молоді на 1954–1955 навчальний рік було встановлено в кількості майже 239 тис. осіб. На початок навчального року було прийнято 244 тис. учнів. І додатково, ще під час навчального року, до вечірніх шкіл було прийнято 22,3 тис. чоловік.

Тобто фактично, в школах робочої молоді в 1954–1955 навчальному році мало навчатись близько 266 тис. учнів [11, с. 16].

При цьому протягом навчального року з шкіл робочої молоді вибуло 92,2 тис. учнів, що складає 34,5% до всієї кількості учнів, зарахованих в 1954–1955 навчальному році [14, с. 5].

Вибуття учнів з шкіл робочої і сільської молоді в 1954–1955 навчальному році прийняло більш широкі розміри, ніж в минулому. Так, в 1953–1954 навчальному році вибуло – 88,6 тис. чоловік, що складало до всієї кількості учнів – 31,8%, тобто на 2,7% менше ніж в 1954–1955 навчальному році [14, с. 5].

Розмірковуючи в цьому контексті, слід окремо звернути увагу на те, що особливо великий відсів учнів із шкіл робочої молоді в 1954–1955 навчальному році мав місце в таких областях: Миколаївській, де вибуло з шкіл робочої молоді 40,5% учнів, Станіславській, де вибуло 41%, Дрогобицькій – 38,5%, Харківській – 37,6%, Чернівецькій – 36,3%, а також в місті Севастополь – 47,8%. Схожа ситуація спостерігалась і в школах для сільської молоді.

Важливо відзначити, що заступник завідувачого Львівським облвн М. Гніненко пояснював цей процес тим, що значна частина учнів шкіл вибула в ряди Червоної Армії, до шкіл ФЗН, на роботу за межі району, на курси трактористів та комбайнерів, на цілинні землі та в зв'язку із хворобами.

До того ж окремі райвідділи народної освіти, зокрема, Забузький, Олеський, Рава-Руський не приділяли належного контролю за роботою вечірніх шкіл та не вживали своєчасних заходів з попередження відсіву учнів.

Необхідно і спеціально наголосити, що в деяких районах, взагалі не було належного зв'язку директорів шкіл з керівництвом підприємств і правлінням колгоспів з питань забезпечення необхідних умов для навчання дорослого населення [15, с. 25].

Як вже зазначалось вище, планом п'ятої п'ятирічки передбачалось більшу увагу приділити і вирішенню питання покращення матеріальної бази вечірніх шкіл робочої і сільської молоді.

Отже, поступово зміцнювалася навчально-матеріальна база шкіл, по суті здійснювалося інтенсивне будівництво шкільних приміщень. Тільки у 1955 р. в Україні було побудовано за рахунок державного бюджету, а також за кошти промислових підприємств та колгоспів, 252 шкільні будинки на 92,8 тис. місць.

Необхідно акцентувати й увагу на тому, що окремі міністерства, відомства і центральні органи забезпечили ряд шкіл для дорослих навчальними приміщеннями. Типові навчальні будинки для шкіл побудував Новокраматорський машинобудівний завод і Краматорський завод ім. Орджонікідзе Донецької області, Дніпропетровський металургійний завод, Київський завод “Більшовик” та інші.

Водночас, деякі підприємства для вечірніх шкіл пристосовували до навчання виробничі приміщення. Всього до початку 1956–1957 навчального року 180 шкіл робочої молоді республіки вже мали свої власні приміщення [15, с. 110].

Зважаючи на це, ми можемо констатувати, що розгортання мережі вечірніх шкіл було досить стрімким, за період з 1951 по 1955 рік народногосподарський план по охопленню навчанням населення зайнятого на виробництві виконувався в повній мірі. І за цей період контингент учнів таких закладів зріс на 54,3 тис. учнів або на 18%.

Слід при цьому спеціально зазначити, що власні приміщення шкіл для дорослих між окремими областями розподілялись досить не рівномірно. Так, більшість власних шкільних приміщень (136) припадає на найбільш розвинуті в економічному відношенні області: Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Київську та Луганську.

Вельми показовими були цифри і факти, які характеризували ріст та розвиток шкільних навчальних кабінетів, майстерень, навчально-дослідних ділянок і т. ін. Якщо у 1950–1951 навчальному році в школах України було близько 9 тис. навчальних кабінетів (фізичних, біологічних, хімічних та ін.), то до 1956–1957 навчального року їх кількість збільшилась до майже 20 тисяч.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. Науково-технічний прогрес і вдосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи // Радянська школа. – 1985. – № 1. – С. 63–69.
2. Навчально-виховна робота в школах робітничої і сільської молоді. – К., 1962. – 260 с.
3. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1919–1965 рр.). – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
4. Культурне будівництво в УРСР. Найважливіші рішення компартії та радянського уряду. Збірник документів. – К., 1961. – Т. 2. (червень 1941–1960 рр.). – 663 с.
5. Мельниченко В. М. Культурно-освітня сфера українського повоєнного села (за матеріалами центральних областей України) / В. М. Мельниченко, О. Г. Шамрай. – Черкаси : Вертикаль, 2009.
6. Вечерняя школа. Справочник по вопросам очного и заочного обучения работающей молодежи и взрослых / под ред. Н. Н. Балова. – М. : Педагогика, 1973.
7. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // Рад. школа. – 1964. – № 2. – С. 97–99.
8. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих // Радянська школа. – 1964. – № 1. – С. 11–14.
9. Помощь заводской молодежи получить образование // Комсомольская правда. – 1943. – № 210 (5612). – 5 сентября. – С. 3.
10. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні: Нариси. – К., 1994.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с.
12. Орловский Ю. П. Совмещение труда с обучением. – Барнаул : Алт. КН. Изд-во, 1987. – 88 с.
13. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965). – К. : Видавничий дім “Лі-terra”, 2004. – 272 с.
14. Бичкова А. І. Культурне будівництво в УРСР (1941–1950 рр.) : зб. документів і матеріалів. – К., 1989. – 574 с.
15. Богданов Н. М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР. Историко-статистический очерк. – М., 1964. – 196 с.
16. Современная педагогика. – 1967. – № 7. – С. 3–7.
- molodi. – К., 1962. – 260 с.
3. Gryshchenko M. S. Narisy z istorii shkoly v Ukrain's'kij RSR (1919–1965 r.). – K. : Radjans'ka shkola, 1966. – 260 s.
4. Kul'turne budivnytvo v URSR. Najvazhlyvishi rishennja kompartii ta radjans'kogo urjadu. Zbirnyk dokumentiv. – K., 1961. – T. 2. (cherven' 1941–1960 rr.). – 663 s.
5. Mel'nychenko V. M. Kul'turno-osvitnja sfera ukrai'ns'kogo povojennogo sela (za materialamy central'nyh oblastej Ukrai'ny) / V. M. Mel'nychenko, O. G. Shamraj. – Cherkasy : Vertykal', 2009.
6. Vechernjaja shkola. Spravocnik po voprosam ochnogo i zaocnogo obuchenija rabotajushhej molodezhi i vzroslyh / Pod red. N. N. Balova. – M. : Pedagogika, 1973.
7. Kommanov's'kyj B. M. Navchal'ni kombinaty – nova forma osvity doroslyh // Rad. shkola. – 1964. – № 2. – S. 97–99.
8. Kommanov's'kyj B. M. Navchal'ni kombinaty – nova forma osvity doroslyh // Radjans'ka shkola. – 1964. – № 1. – S. 11–14.
9. Pomoch' zavodskoj molodjozhi poluchit' obrazovanie // Komsomol's'kaja pravda. – 1943. – № 210 (5612). – 5 sentjabrja. – S. 3.
10. Vovk L. P. Istorija osvity doroslyh v Ukrai'ni: Narisy. – K., 1994.
11. Siropolko S. Istorija osvity v Ukrai'ni. – K. : Naukova dumka, 2001. – 912 s.
12. Orlovskij Ju. P. Sovmeshhenie truda s obucheniem. – Barnaul : Alt. KN. Izd-vo, 1987. – 88 s.
13. Lytvyn V. M. Ukraïna u drugomu povojennomu desjatlitti (1956–1965). – K. : Vydavnychij dim “Li-terra”, 2004. – 272 s.
14. Bychkova A. I. Kul'turne budivnytvo v URSR (1941–1950 rr.) : Zb. Dokumentiv i materialiv. – K., 1989. – 574 s.
15. Bogdanov N. M. Gramotnost' i obrazovanie v dorevoljucionnoj Rossii i v SSSR. Istoriko-statisticheskij ocherk. – M., 1964. – 196 s.
16. Sovremennaja pedagogika. – 1967. – № 7. – S. 3–7.

Компанієнко О. В., graduate student, a teacher of history, East European University (Ukraine, Zvenigorodka), oleg-kompanienk@yandex.ru

The position of school workers and peasant youth schools in the early postwar decades

In the article the author shows the process of functioning of working and peasant youth school system and its peculiarities in the first postwar period in details. Special attention is paid to the problem of increasing number of evening schools students and shortcomings in the activity of the schools of working youth just in the period of the first postwar decades.

Keywords: adult education, evening schools, young workers, part-time school.

Компанієнко О. В., аспірант, преподаватель истории, Восточноевропейский университет (Украина, Звенигородка), oleg-kompanienk@yandex.ru

Положение системы школ рабочей и крестьянской молодежи в первое послевоенное десятилетие

Анализируется работа образовательных учреждений для взрослых и работающей молодежи, начиная с 1946 до 1956 лет. Особое внимание уделено формированию контингента учащихся. Специально выделено и состояние учебно-материальной базы школ.

Ключевые слова: образование для взрослых, вечерние школы, школы рабочей молодежи, заочные школы.

* * *

УДК 94(477:438)“1956–1970”

Парначова Н. В.
аспірантка, Черкаський державний
технологічний університет
(Україна, Черкаси), parnachova.n@ukr.net

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН В 50–х РР. ХХ СТ. НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (НА МАТЕРІАЛАХ ТИЖНЕВИКА “НАШЕ СЛОВО”)

Досліджено особливості життя та господарювання українських селян, після початку лібералізації в Польщі. Проаналізовано становище, проблеми, наслідки операції “Вісла” для селян, визначені зміни в житті селян з початком лібералізації в 50–х рр. на матеріалах тижневика “Наше слово”. Визначено, що наслідки операції “Вісла” були для українців тяжкими, вони важко приживались на нових місцях, та терпіли утиски з польської сторони, лібералізація не

References

1. Goncharenko S. U. Naukovo-tehnichnyj progres i vdoskonalennja zmistu seredn'oi' osvity v procesi zdijsnennja reformy shkoly // Radjans'ka shkola. – 1985. – № 1. – S. 63–69.
2. Navchal'no-vyhovna robota v shkolah robotnychoi' i sil's'koi'

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

створила бажані умови для повернення на рідні місця, лише Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ) відстоювало інтереси селянства.

Ключові слова: селяни, Польща, операція “Вісла”, лібералізація, “Наше слово”, УСКТ.

Неможливо розглядати історію України без її діаспори. Історично склалося, що частина українців проживає за кордоном. Частина з них асимілювалися, але інша розвиває і примножує здобутки українців, зберігає основу духовних скарбів нашого народу, силою обставин опинившись за межами своєї батьківщини. Одна з великих та активно працюючих діаспор проживає на теренах Польщі. Після Другої світової війни частина українського населення опинилася в складі Польщі. Більшість населення проживало в селах та займалося сільським господарством. За визначення М. Грушевського: “Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завжди буде селянство, і на тім прийдеться її будувати” [1, с. LXVII–LXVIII]. Тяжко складалася доля діаспорян. В 1947 р. відбулася сумнозвісна операція “Вісла”, коли з насиджених місць українців переселили на північні та західні території Польщі.

Незважаючи на те, що сьогодні існує багато наукових робіт, в яких досліджується становлення, розвиток і внесок української діаспори, але не існує праць, які б вивчали українське селянство на теренах Польщі. В Україні створено Товариство істориків–аграрників, які ґрунтовно вивчають історію українського селянства: А. Г. Морозов, В. М. Лазуренко, С. В. Корновенко, С. С. Падалка, О. В. Михайлюк та ін. Натомість в Польщі немає робіт, які б повною мірою позначили роль селянства, його долю та особливості, для збереження ідентичності української діаспори. Більшість наукових робіт стосується лише окремих аспектів діяльності української громади. В основному вивчаються операцію “Вісла”, Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), розвиток шкільництва, лише дотично до цієї тематики згадують про селянство. Серед українських науковців це Н. М. Стецюк, Т. М. Пронь, серед польських істориків – це: Р. Дрозд, М. Сирник, Я. Сирник та ін.

Метою статті є з’ясувати становище селян, його проблеми, ставлення влади до питань, які турбували українців.

Неможливо зрозуміти проблеми селян без визначення ситуації, в якій воно опинилось. Операція “Вісла” проводилась кілька місяців, в більшості випадків зі знущанням, населення переселили, вони опинилися без майна, в іншій частині країни, де до них частіш за все вороже ставилось місцеве польське населення. Серед переселенців 95% було селян. Українців виселяли з Ряшівського, Люблінського, Краківського воєводств і розселяли в Олштинському, Кошалінському, Щецинському, Вроцлавському, Зельоногурському, і Гданських воєводствах. Всі переселенці по закону мали право на відшкодування за свої залишені господарства, або отримати рівнозначні на новому місці, але насправді цього не відбулось. Селяни опинилися в дуже тяжкому становищі: їм надавали самі зруйновані господарства, не вистачали тяглової сили, не було заготовлено кормів для худоби, бракувало реманенту та насіння для посіву та ін. Частина людей наймалася працювати до польських селян, або в колективні господарства.

Самі селяни не хотіли обживатися на нових місцях, приймати акти власності на чужі господарства, а вірили в те, що скоро повернуться в рідні домівки. Людей, які повертались в рідні місця – заарештовували.

Довгі 9 років українців утісняли, не дозволяли культивувати народні традиції, вивчати мову, заборонили греко-католицьку церкву. Частина українців асимілювалася, натомість як інша понад усе хотіла повернутись на рідні території: “...рік після виселення ніколи не забути. Покинуті, зруйновані хати, сумне видовище голодних собак, залишених господарями, справляли жахливе враження, викликали безмежний жаль. Їздив у минулому році. Краєвид уже зовсім змінився, де колись розташовані важким трудом завойовані слаліся поля, тепер росте молодий десятирічний гай... В минулому в повіті було кільканадцять копалень нафти. Тепер все завмерло. Не видно господарської руки і в лісовому господарстві. Ліс занедбаний. Старі дерева валяться і гниють. На їх місці виростає новий ліс, але нема його йому рубати, возити до залізниці, бо немає людей. Колись розвинута тваринницька годівля давала тут ринкові тисячі штук худоби. Тепер в ярмаркові дні сумно і тихо. Побували тут нові оселенці – гурале. Деякі з них кочують з села в село, нищать і сплячуть (в печах) хати, а дорожчі матеріали вивозять і продають. Накінець виїжджають збагачені та вдоволені” [2, с. 6].

В жовтні 1956 р. В Польщі відбувся VIII з’їзд Центрального Комітету ПОРП (Польської об’єднаної робітничої партії), на якому новообраний В. Гомулка оголосив про новий курс – “польський шлях до соціалізму”. Таким чином розпочалася лібералізація в Польщі. Певною мірою пом’якшувалася політика в національному питанні: власті дали дозвіл на створення Українського суспільно-культурного товариства. 9 квітня 1956 р. в Варшаві скликано Організаційний комітет, який повинен був організувати з’їзд представників українського населення, щоб заснувати УСКТ та його газету – “Наше слово”. 16–18 червня 1956 р. у Варшаві відбувся I з’їзд УСКТ. “Делегати з’їзду вимагали від влади вирішення болючих для української громади проблем. Найповніші постулати на адресу уряду і комуністичної партії представили делегати з Вроцлавського і Зельоногурського воєводств. Вони домагалися: 1) дозволу на добровільне повернення; 2) запевнення матеріальної допомоги у відбудові господарств тим, що повернуться; 3) введення обов’язкового навчання української мови в школах, у яких вчать українські діти; 4) відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання; 5) повернення прав і свобод у виконванні релігійної практики в греко-католицькому обряді згідно з діючою конституцією; 6) видання щоденної української газети; 7) надання можливості направляти українців на навчання та на літні табори в УРСР; 8) транслявання раз на тиждень по першій програмі Польського радіо передач українською мовою; 9) сприяння студентам українистики Варшавського університету; 10) забезпечення українців у Польщі відповідною до їхньої чисельності кількістю посольських мандатів до сейму; 11) розгортання в ЗМІ систематичної роботи щодо формування в польському середовищі позитивного образу УСКТ і його діяльності; 12) доручити ГП

УСКТ представляти і захищати інтереси українців Польщі” [3, с. 802]. На з’їзді представник польської влади, міністр освіти – Вітольд Ярославський засудив методи, якими проводилась операція “Вісла”. Для української громади питання повернення на рідні землі стало пріоритетним. Натомість польська влада всіяко намагалась не допустити масових переселень.

2 червня 1956 р. урядом була видана постанова ч. 260/56 щодо кредитів для забезпечення деяких потреб автохтонного і непольського населення на західних землях. Всього було виділено 55 млн. злотих. Ці кредити були беззворотніми.

2 серпня 1956 р. була видана міністром рільництва інструкція, що передбачала можливість повернення українським селянам їхніх господарств. “Згідно з інструкцією, не можна було звертати господарств тільки тоді, “коли ними користуються осадники, виробничі кооперативи, пегеери чи інші установи”. Теоретично беручи, ніщо не стояло на перешкоді, щоб усі вільні господарства повернути назад їх законним власникам, за умови, що вони віддадуть державі свої господарства на західних землях. На жаль, невдовзі виявилось, що в дійсності ця проблема набагато складніша, а поведінка повітової адміністрації, до компетенції якої належало рішення, чи господарство може бути звернене його колишньому власникові, в багато чому залишала бажати кращого” [4, с. 91].

16 серпня 1956 року уряд видав постанову ч. 504/56 відносно кредитів і будівельних матеріалів, призначених для задоволення потреб переселенців, що постраждали внаслідок операції “Вісла”. Всього було виділено 15 млн. злотих.

У квітні 1957 р. Секретаріат ЦК ПОРП прийняв ухвалу щодо зміцнення господарської діяльності українців на західних і північних землях та врегулювання індивідуальних і групових повернень. У ній передбачалося надання українцям всебічної допомоги у вигляді кредитів для розвитку господарств, а також сприяння в розгортанні культурної і освітньої діяльності.

Кредити надавалися селянам, що залишалися на західних територіях: “Згідно з постановами VIII Пленуму ЦК ПОРП відносно розвитку рільництва в 1957 р. будуть призначені збільшені кредити на позики. З позик зможуть скористатись як селяни, без огляду на розміри їхнього господарства, так і сільські ремісники та виробничі кооперативи. Індивідуальні господарі можуть отримати позики короткострокові (до 18 місяців) і довгострокові (до 15 років). Позики для виробничих кооперативів будуть коротко – (до 18 місяців), середньо – (до 4–х років) і довго – (до 15 років) – строкові. Короткострокові позики будуть призначені на купівлю сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, насіння, засобів для охорони рослин і дрібні ремонти. Передбачається, що горішня границя висоти позики буде підвищена з 6–ти тисяч на 10 тисяч зл. Довгострокові кредити будуть призначуватись на загосподарювання перелогів, лугів і пасовищ, і заложення плантацій хмелю та морви, садів, інспектів, купівлю худоби і сільськогосподарських машин та знаряддя, на розвиток бджільництва тощо. Довгострокову позику буде можна одержати в висоті до 25 тисяч злотих. Короткострокову позику дає гмінна кооперативна каса, а довгострокову і середньострокову – земельний (рольни)

банк, куди і слід писати заяви про відповідну позику... Кредити будуть опроцентовані довгострокові до 1% річно, середньострокові – 2% і короткострокові – 3%... допомоги на ремонт будинків призначені тільки для західних земель і лише для автохтонів і не поляків... Натомість позики на розвиток сільських господарств, ремонт і будівництво можуть одержати всі громадяни на території цілої Польщі” [5, с. 6]. У 1956–1957 рр. вони були беззворотніми, їх не потрібно було повертати, натомість у 1958–1960 рр. кредити надавалися лише зворотні. На зворотність кредитів вплинув закон про продаж землі від 12 березня 1958 р., за яким селяни землю купували у держави. На практиці це означало обмеження повернення українців до одиничних випадків. Щоб повернутися на східні території, селяни мали купити землю у держави, в свою чергу земля на західних територіях їм також не належала, тобто вони не могли її продати, щоб отримати кошти. Селяни стали заручниками ситуації.

До закону про продаж землі, питаннями повернень мала займатися комісія, створена 30 квітня 1957 р. Робота комісії Ткачова, як її назвали від прізвища уповноваженого уряду, мала на меті визначити кількість вільної землі, де раніше проживали українці; розглянути можливість та механізм повернення, не порушуючи прав поляків; обмежити самостійне повернення українців до своїх колишніх господарств; та запобігти знищенню українських господ, що не були заселені. В інтерв’ю міністра на запитання, що обмежує повернення українців на рідні території він відповів: “На можливості повернення впливає кілька факторів: – ті що повернуться, мусять мати нормальне господарство – 8–10 га. Щоб переселити з Заходу 40–60 тисяч українських родин, треба мати півмільйона вільних ґрунтів, а назбирається їх значно менше; – не треба забувати, що на українських ґрунтах господарюють польські осадники, права котрих не будуть порушуватись; – багато українських селян мали колись орне поле навіть 700 і більше метрів над рівнем моря, тепер берем курс на те, щоб поля вище 500–550 метрів не було, а тільки пасовиська” [6, с. 3]. Справжнім завданням комісії Ткачова було не допустити масових повернень українців, тому результати роботи не відтворювали справжньої картини. “За даними комісії Ткачова, від квітня 1957 р. до липня 1958 р. мало повернутися лише 20 тис. українців” [3, с. 803–804]. Подавалися неправдиві цифри, які унеможливлювали повернення селян, тобто про відсутність землі, господарств, заселеність та ін. Хоча насправді багато територій не були заселені.

Навіть з послабленням у національній політиці, та реформами селяни часто залишалися безправними, та не могли відстоювати свої інтереси. Частина українців не розуміли механізм переселення, частина стикалась із перешкодою влади, ще частина асимілювалась, і боялась визнавати себе українцями, а повернення передбачало визнати себе українцем. Досліджуючи тижневик лише за назвами рубрик та статей розуміємо проблеми української громади: “Слідами кривди”, “Газета допомогла”, “Зворотні позики”, “Чим журяться люди”, “Умови для стабілізації треба створити”, “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, “Ще про кредити на ремонти”, “Повністю використати кредити”, “Як одержати зво-

ротну позику на будівництво”, “Політика ПОРП на селі”, “Як іде продаж землі” та ін. Тижневик виступав як інформаційне джерело для населення так і захисник інтересів. З появою тижневика селяни отримали можливість виносити на широкий загал свої проблеми: “З Сяноцького повіту виселили мене в 1947 році. Привезли на Ольштинщину і оселили в Кентшинському повіті в с. Круліково разом ще з двома родинами. За деякий час прибув землемір та наділив землі. Все було б добре. Дах над головою є та й господарювати є на чому. Тільки двір, як гусячий слід, не відповідає моїм потребам. А без нього, займаючись господарством, не обійтися. Веза не завернеш на ньому. Сміття та нечисту воду жінка носить 100 метрів від хати. Нема де повісити і протипожежного інвентаря. Більш того. Не маю і відповідного доступу до двору. Іншим землемір нарізав по 6–8 метрів – мені ледве три. Коли позичаю жатку, мушу залишати її або у сусіда, або на полі, бо на свій двір не втягну. Нема ані проходу, ані місця для неї. Худоби не маю де напоїти. Власної криниці не маю, сусід до своєї не дуже радо пускає. Міг би поїти в річці, що протікає поблизу хати, але туди знов таки не маю доступу. Ціле горе. І все це через кілька арів землі, якої тут хоч відбавляй. Люди добрі, допоможіть мені це на залагодити. Дайте змогу краще жити” [7, с. 3]. Такі листи зі скаргами редакція отримувала постійно.

З початком лібералізації селяни масово розпочали повертатися на виселені території, не чекаючи на створення комісії, яка б регулювала процеси повернення. На сторінках тижневика друкувалися заклики проти неузгоджених дій, роз’яснювалася інструкція МВС, щоб люди за дозволом зверталися до президії повітової ради, з якої вони були виселені. Все це призвело до сутичок між українським і польським населенням. Ситуація також ускладнювалась тим, що більшість українців хотіли повертатися лише на свої господарства, не приймаючи інших пропозицій, тоді як їх господарства були зайняті. Польська влада на місцях розробила свої методи протидії переселенцям: подавалися неправдиві статистичні дані, про відсутність господарств, натомість як господарств було багато; продавала селянські хати полякам на будівельні матеріали чи дрова; коли з’являвся український власник, відразу в його господу заселявся поляк; нелегальних переселенців певний час тримали під арештом, для остраху інших; провокували українців та ін. Польське населення використовуючи бездіяльність влади, зустрічало переселенців з бійками, не впускали їх до хат, залякували, часто підпалювали їхні хати: “Життя заворушилося тут трохи щойно і останні місяці минулого року, коли почали вертатися переселенці з Заходу. Місцева влада зустрічає їх не завжди ласкаво. Особливо ті, що вбачають в повороті якусь перешкоду для своєї кар’єри. Однак, багато людей ще намовляє і говорить – приїжджайте! Будемо разом працювати на ріллі, в лісі, на будівництві! І землі тут багато! А хату, допоможе побудувати держава. Видно, і їм сумно, і їм хочеться, щоб опустіла земля знов ожила” [2, с. 6].

Можливістю до примирення та економічного зростання могли б бути кредити, що польська влада видавала селянам, але знову ж таки порозуміння між місцевою владою та селянами не було досягнуто. Кошти які виділялися, видавалися полякам, або не викори-

стовувалися до кінця, селяни не знали, де і як отримувати кредити, жалілися на важкодоступність їх отримання. Частина селян не брала беззворотні кредити, маючи надію повернутися на рідні землі. Натомість з часом, зрозумівши, що повернутися не вдасться, змушені були брати зворотні. На сторінках тижневика УСКТ роз’яснювало селянам постанови уряду, можливості отримання кредитів. Крім цього відстоювали інтереси селян, які не отримали компенсацію за господарства, примусово залишені під час переселення та виступало за добросусідські відносини: “Не треба більш інструкцій та декларацій, треба натомість на Сході і Заході створити клімат довір’я, та людяного стосунку до частини великого українського народу – сусіда Польщі. Коли від слів перейдеться до діла, коли українці на західних землях не почуватимуть себе пасинками, тоді справа стабілізації на Заході перестане бути гострою проблемою. Чи швидше ця думка проб’є собі дорогу серед польського громадянства і державного апарату, тим швидше будуть створені умови для стабілізації на Заході українцям, які з відомих причин не можуть повернутись на батьківське” [8, с. 1].

Лібералізація в Польщі не призвела до покращення життя селян. З одного боку селянам створили кращі умови проживання, надавали кредити для господарювання, дозволили переселитися на території до операції “Вісла”, з іншого влада не була зацікавлена у поверненні українців і створювала різноманітні перешкоди. Комісія Ткачова повинна була створити умови для переселення, натомість подавала спотворені дані, щоб селяни не мали куди повертатися. Кредити не використовувались в повному обсязі, надавались не всім бажаним, часто надавались не українцям. З прийняттям закону про продаж землі селяни взагалі не мали можливості повернутися. Лише представники УСКТ на сторінках тижневика всіляко намагались допомагати селянам в нагальних проблемах та питаннях на сторінках тижневика.

Проаналізований історіографічний і джерельний матеріал та зроблені на його основі узагальнення можуть бути використані при дослідженні історії селянства. Вивчення історії українського селянства в добу цивілізаційних перетворень є актуальним.

Список використаних джерел

1. Грушевський М.С. Історія України – Руси: В 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1. До початку XI віка. – 736 с.
2. Повіт Лісько – поволі оживає / Антін М. // Наше слово. – 1957. – № 7. – С. 6.
3. Українське суспільно-культурне товариство у Польщі в 1956–1990 рр. / Р.Дрозд // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006–2007. – № 15. – С. 802–805.
4. Трухин М. Боротьба за повернення на рідні землі [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.apokryfruski.org/wp-content/uploads/2011/02/M.-Truchan.pdf
5. Зворотні позики / М.К. // Наше слово. – 1957. – № 7. – С. 6.
6. Про квітневу постанову ЦК ПОРП в українських справах // Наше слово. – 1957. – № 22. – С. 3.
7. Дайте можливість краще жити! / Михайло Сорока // Наше слово. – 1957. – № 6.
8. Умови для стабілізації треба створити // Наше слово. – 1957. – № 25. – С. 1.

References

1. Grycshevskij M. S. Istoriya Ukrainu – Rysu: V 11 t., 12 kn. / M. Grycshevskij. – K. : Naykova dymka, 1994. – T. 1. Do pochatku

XI vika. – 736 s.

2. Povit Lisko – povoli ojuvae / Antin M. // Nasche slovo. – 1957. – № 7. – S. 6.

3. Ykrainske syspilno-kylytrne tovarustvo y Polcschi v 1956–1990 rr. / R.Drozd // Ykraina: kylytrna spadcschuna, nazionalna svi-domist, derjavnist. – 2006–2007. – № 15. – S. 802–805.

4. Tryxun M. Borotba za povnennyya na ridni zemli [Elektron. resyrs]. – Rejum dostypa : www.apokryfruski.org/wp-content/uploads/2011/02/M.–Truchan.pdf

5. Zvorotni pozuku / M.K. // Nasche slovo. – 1957. – № 7. – S. 6.

6. Pro kvitnevy postanovy CK PORP v ykrainskux spravax // Nasche slovo. – 1957. – № 22. – S. 3.

7. Daite mojluvist kracshe jut! / Muxailo Soroka // Nasche slovo. – 1957. – № 6.

8. Ymovu dlya stabilizacii treba stvorutu // Nasche slovo. – 1957. – № 25. – S. 1.

Parnachova N. V., postgraduate of Cherkassy State Technological University (Ukraine, Cherkassy), parnachova.n@ukr.net

Plight of the Ukrainian countrymen in the 50th of XX century at the territory of Poland (based on weekly “Our Word”)

It was investigated the peculiarities of Ukrainian countrymen life and household after the beginning of Poland liberalization. It was analyzed the status, problems, consequences of the operation of “Visla” for the Ukrainian countrymen, changes in their life after the beginning of liberalization in 50th years, after the materials of weekly “Our Word”. It was stated that consequences of “Visla” operation were hard for Ukrainians. It was difficult for them to start their living at new places. They also suffered under oppressions from Poland side. Only Ukrainian society defended countrymen’s interests.

Keywords: countrymen, Poland, operation “Visla”, liberalization, weekly “Our Word”, Ukrainian society–cultural institution.

Парначева Н. В., аспирантка, Черкасский государственный технологический университет (Украина, Черкассы), parnachova.n@ukr.net

Положение украинских крестьян в 50-е гг. XX в. на территории Польши (на материалах еженедельника “Наше слово”)

Исследованы особенности жизни и хозяйствования украинских крестьян, после начала либерализации в Польше. Проанализированы положение, проблемы, последствия операции “Висла” для крестьян, определенные изменения в жизни крестьян с началом либерализации в 50-е гг., на материалах еженедельника “Наше слово”. Определено, что последствия операции “Висла” были для украинцев тяжелыми, они трудно приживались на новых местах, и терпели притеснения с польской стороны, либерализация не создала желаемые условия для возвращения на родные места, только Украинское общественно-культурное общество отстаивало интересы крестьянства.

Ключевые слова: крестьяне, Польша, операция “Висла”, либерализация, “Наше слово”, УСКТ.

* * *

УДК 636.082:001:924

Дем’яновський О. Ю.
голова Української асоціації
по конярству “Укрїнсьпром”
(Україна, Київ), demaui@ukr.net

МЕТОДИ РОЗВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Проведено науково-історичний аналіз становлення методології розведення сільськогосподарських тварин, що розглядалося як передумова організації системи вітчизняної племінної справи. Дослідження ґрунтуються на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів, а також широкої джерельної бази, основу якої складають архівні документи. Охарактеризовано основні методи селекційно-племінної роботи та їх роль у вдосконаленні породних і продуктивних ознак сільськогосподарських тварин та піднесенні галузі тваринництва. Обґрунтовано пріоритет українських учених у розробленні методів лінійного розведення та методики породотворення на основі відтворного схрещування. Вказано на необхідність подальшого вивчення еволюції принципів вітчизняної племінної справи.

Ключові слова: тваринництво, племінна справа, сільськогосподарські тварини, чистопородне розведення, схрещування.

Подальший розвиток племінної справи, основне завдання якої полягає у розробленні теорії і практичних прийомів зростання продуктивності сільськогосподарських тварин, є основним важелем

продовольчої безпеки України. Зважаючи на необхідність суттєвого збільшення виробництва продукції тваринництва, зростання її якості відповідно до вимог міжнародних і європейських стандартів, племінна справа забезпечує зростання продуктивності тварин на основі безперервного пошуку і синтезу нового знання, більш ефективних методів досліджень, постановки поточних адекватних завдань. Водночас пошук подальших шляхів розвитку селекційно-племінної роботи неможливий без ґрунтовної інвентаризації глибинних пластів наукового спадку, накопиченого кількома поколіннями вчених, врахування специфіки еволюції вітчизняної галузевої наукової думки.

Попередніми дослідниками відтворено окремі аспекти становлення та розвитку теорії та методології племінної справи в Україні [1; 2; 3; 4; 8]. Однак, до цього часу не представлено цілісного науково-історичного аналізу еволюції методів розведення сільськогосподарських тварин та ефективності їх використання у селекційно-племінній роботі і поставлено за мету даного дослідження. Автором використано історичні (порівняльно-історичний, предметно-хронологічний), загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та джерелознавчий методи дослідження. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системного-історичного підходу.

Слід відмітити, що під методами розведення у тваринництві розуміють систему підбору тварин з урахуванням їх групової, породної, видової та лінійної належності, споріднених зв’язків, ступеня схожості для вирішення певних завдань. Згідно із класифікаціями методів розведення, запропонованими зарубіжними і вітчизняними вченими, виділяють два основні: чистопородне розведення та схрещування.

Як засвідчив аналіз, поняття “чистопородне розведення” сформувалося ще в кінці середніх віків, коли виникла потреба в ізоляції тварин окремих порід і їх внутрішньопородному розведенні. Його основне завдання полягає у збереженні цінних властивостей породи та її подальшому вдосконаленні в бажаному напрямі. До найважливіших умов, які забезпечують вирішення цього завдання відносять: 1) спрямоване вирощування молодяку й створення для них максимально сприятливих умов годівлі й утримання; 2) оцінку племінної цінності тварин; 3) достатні чисельність породи та ареал поширення; 4) розгалужену генеалогічну структуру; 5) цілеспрямований добір і підбір, що ґрунтуються на знанні індивідуальних особливостей окремих тварин, їх походження і споріднених зв’язків всередині стада та породи в цілому [2].

Використання переваг чистопородного розведення дає змогу створювати окремих видатних тварин, цілі стада й породи високої племінної цінності. Так, на основі методу чистопородного розведення було виведено такі поширені в світі породи великої рогатої худоби, як голштинська, джерсейська та ін. Вітчизняні вчені, а саме П. О. Пахомов, М. Д. Потьомкін, А. Б. Ружеvський та інші, приділяли значну увагу використанню внутрішньопородної селекції у селекційно-племінній роботі. Зокрема, М. Д. Потьомкін, вважав чистопородну худобу золотим скарбом країни, розробив низку заходів з удосконалення симентальської породи, що ґрунтуються на врахування конституціонально-

екстер'єрних особливостей тварин [5, арк. 22; 6, арк. 5–6].

Внутрішньопородна селекція ґрунтується на використанні неспорідненого та спорідненого методів спаровування. У зоотехнічній науці особливої актуальності набула проблема інбридингу, порушена ще в другій половині XVIII ст. англійським заводчиком Р. Беквеллом, який в основу виведення нових порід покладав використання цього методу з метою закріплення у потомстві цінних ознак родоначальника. У подальшому до розроблення даної проблеми доклали зусиль Ч. Дарвін, Г. Натузіус, Е. Давенпорт, М. М. Щепкін, П. М. Кулешов, Є. А. Богданов, Д. А. Кисловський та ін. Вітчизняними вченими виділено шість типів інбридингу, обґрунтовано можливості та переваги кожного з них, запропоновано моделі для розрахунку коефіцієнта інбридингу.

Створення у межах породи високопродуктивних груп племінних тварин на основі максимального використання видатних плідників і їх найбільш цінного потомства забезпечують завдяки лінійному розведенню. Цей метод значною мірою використовували заводчики Англії, США та інших країн світу. Зокрема, розведення за лініями інтенсивно застосовували при виведенні порід великої рогатої худоби, таких як абердин-анґус, герефорд, шортгорн. Однак, як засвідчив аналіз, даний метод отримав найбільше поширення у вітчизняній селекції. Теоретиками системи лінійного розведення М. М. Щепкіним, М. М. Завадовським, Є. А. Богдановим, М. Ф. Івановим, Л. К. Гребенем ще на початку XX ст. розроблено основні положення роботи з лінією, обґрунтовано доцільність добору кращих плідників і підтримання у ряді поколінь їхнього типу на основі помірного застосування інбридингу та спрямованого підбору.

У племінній справі першої половини XX ст. був поширеним метод схрещування, під яким розуміють систему спаровування тварин, що належать до різних порід. Засновником цього методу вважають французького натураліста та біолога Ж. Л. Бюффона, який вперше сформулював теорію схрещування тварин. Однак, першу класифікацію різновидів схрещування запропонував український учений В. К. Хлюдзинський. Цей метод дає можливість швидко змінювати спадковість тварин, перебудовувати морфологічні та функціональні особливості їх організму. Залежно від поставленої мети, характеру використання порід і одержуваного потомства, розрізняють поглинальне, відтворне, ввідне, перемінне і промислове схрещування.

Так, для отримання помісей першого покоління з добре вираженим гетерозисом за продуктивними ознаками, застосовують промислове схрещування. Його особливістю є те, що одержаних товарних тварин не залишають на плем'я. Цей різновид схрещування застосовується переважно у свинарстві, птахівництві та скотарстві. При перемінному схрещуванні самок вихідної породи спаровують поперемінно з чистопорідними плідниками обох порід. Метою таких прийомів є підтримання гетерогенності, що стимулює розвиток помісей і забезпечує їх відносну однотиповість за основними біологічними ознаками. Різновидом перемінного схрещування з багатьма варіантами використання вихідних порід є ротаційне

схрещування, спрямоване на отримання максимального ефекту гетерозису за основною господарською ознакою. Для посилення його ефекту застосовують реципрокне схрещування, при якому вихідними формами є самці та самки обох порід [2].

Ввідне схрещування застосовують, коли є часткова невідповідність породи господарським вимогам, потреба в її незначному поліпшенні за окремими ознаками. Згідно зі схемами схрещування самок поліпшувальної породи спаровують з плідниками–поліпшувачами, досягаючи на основі одноразового прилиття крові значного розширення мінливості за ознаками, що селекціонують, і можливості проводити ефективний добір, спрямований на поліпшення породи в цілому. При корінній перебудові спадковості малопродуктивної породи застосовують поглинальне схрещування на основі багаторазового та послідовного спаровування місцевих самок із плідниками поліпшувальної породи, а потім і отриманих помісей кожного наступного покоління з чистопорідними плідниками тієї самої породи.

Найбільш складним і трудомістким методом є відтворне схрещування, спрямоване на отримання тварин, що поєднують у собі у визначених співвідношеннях бажані якості вихідних порід. Цей метод вимагає високої заводської майстерності, вміння чітко визначати мету запланованої роботи, правильного вибору вихідних порід та оптимального співвідношення їхньої спадковості у кінцевому породному поєднанні, здатності своєчасно розпізнавати небажані генотипи та вибраковувати їх [9].

Вперше наукову методику породотворення, що ґрунтується на основі відтворного схрещування та одночасного поліпшення умов годівлі й утримання, ретельного добору тварин, індивідуального і лінійного підбору, застосування інбридингу розробив М. Ф. Іванов та апробував при виведенні української степової білої породи свиней і асканійської тонкорунної породи овець. Згодом дану методику було використано при виведенні інших вітчизняних порід і типів сільськогосподарських тварин [8].

Одним із методів, що отримав поширення у племінній справі першої половини XX ст., є гібридизація, під якою розуміють спаровування особин, що належать до різних видів сільськогосподарських тварин і спеціалізованих ліній.

Явище гібридизації, переважно природної, спостерігали за 2 тис. років до н.е. (схрещування коней та віслуків, одно- і двогорбих верблюдів). Можливість штучного отримання гібридів вперше обґрунтував у 1694 р. німецький вчений Р. Камераріус. Вперше провів штучну гібридизацію в 1717 р. англійський учений Т. Ферчайлд, схрестивши різні види гвоздик. Засновником наукового аналізу явища гібридизації вважають Й. Г. Кельрейтера, якому в 1760 р. вдалося отримати перший штучний гібрид між двома видами тютюну. Значну кількість дослідів з гібридизації провів Ч. Дарвін [2].

Перші досліді з гібридизації сільськогосподарських тварин проведено вітчизняними вченими, а саме О. С. Серебровським, І. М. Любимовим, В. В. Івановою та іншими, які засвідчили переваги гібридних тварин за резистентністю, стійкістю до несприятливих умов зовнішнього середовища, біологічною здатністю до ви-

користання та засвоєння поживних речовин. Оригінальні дослідження з гібридизації ставкових риб на міжвидовому та міжродовому рівнях ще в довоєнні роки провів український учений О. І. Кузьома. Поєднуючи біологічні особливості коропа та карася, він одержав плодючі коропо-карасеві та карасеві гібриди і на цій основі розширив можливості рибиництва та добився підвищення продуктивності водойм [1].

Вітчизняними та зарубіжними вченими ще в першій половині XX ст. обґрунтовано низку гіпотез, які розкривають окремі сторони явища гетерозису. Зокрема, Г. Шулл, Е. Іст сформулювали гіпотезу гетерозиготного стимулювання, С. Давенпорт, А. Брюс – домінування сприятливих генів, Р. Фішер, Дж. Лернер – наддомінування, К. Мазер, Т. Добжанський – генетичного балансу, М. Ірвін – гібридного білка та ін. Дані гіпотези певною мірою розкривали окремі сторони механізму цього складного явища.

Таким чином, комплекс методів розведення сільськогосподарських тварин було розроблено в кінці XIX – першій половині XX ст., що розглядається як одна із передумов становлення вітчизняної племінної справи. На різних етапах розвитку галузі тваринництва перевагу надавали окремим методам селекційно-племінної роботи. Вітчизняним ученим належить пріоритет у розробленні системи лінійного розведення тварин та методу відтворюючого схрещування. Першу наукову методику породотворення, що ґрунтується на застосуванні відтворюючого схрещування, було розроблено М. Ф. Івановим та покладено в основу виведення вітчизняних порід і типів сільськогосподарських тварин. Потребує подальшого вивчення еволюція принципів вітчизняної племінної справи, яка до цього часу не була предметом окремого дослідження.

Список використаних джерел

1. Бородай І. До історії становлення дослідної справи у галузях тваринництва / І. Бородай // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 42. – С. 49–57.
2. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки : монографія / І. С. Бородай. – Вінниця, 2012. – 416 с.
3. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Вергунов В. А. – К., 2009. – 220 с.
4. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні. Від зародження до академічного існування: організаційний аспект / Вергунов В. А. – К. : Аграрна наука, 2012. – 416 с.
5. Державний архів Харківської області. – Ф. 6184. – Оп. 1 л. – Спр. 56. – 2 арк.
6. Там само. – Спр. 166. – 2 арк.
7. Інститут свинарства ім. О. В. Квасницького Української академії аграрних наук. До 75-річчя від дня заснування : монографія / за ред. О. Ф. Сагла. – Полтава, 2005. – 96 с.
8. Рябоко В. М. Истоки, достижения и перспективы науки в Аскании-Нова / В. М. Рябоко, В. М. Туринский. – К. : Аграрна наука, 2001. – 256 с.
9. Рябоконь Ю. А. История развития селекционных и генетических исследований в институте птицеводства УААН / Ю. А. Рябоконь, А. В. Рожковский, Ю. В. Бондаренко // Птахівництво: міжвід. тем. наук. зб. – Х., 2004. – Вип. 57. – С. 13–17.

References

1. Boroday I. Do istoriyi stanovlennya doslidnoyi spravy u haluzyakh tvarynytsstva // Istoriya ukraïns'koyi nauky na mezhi tysyacholit'. – Kyiv, 2009. – Vyp. 42. – S. 49–57.
2. Boroday I.S. Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennja ta rozvytku vitchyznjanoi' zootehničnoi' nauky. – Vinnicja, 2012. –

416 s.

3. Verhunov V. A. Poltavs'ke doslidne pole: stanovlennya i rozvytok sil's'kohospodars'koyi doslidnoyi spravy v Ukraïni. – Kyiv, 2009. – 220 s.
4. Verhunov V. A. Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukraïni. Vid zarodzhennya do akademichnoho isnuvannya: orhanizatsiynny aspekt. – Kyiv, 2012. – 416 s.
5. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F. 6184. – Op. 1 l. – Spr. 56. – 2 ark.
6. Tam samo. – Spr. 166. – 2 ark.
7. Instytut svynarstva im. O. V. Kvasnyts'koho Ukraïns'koyi akademiji ahrarnykh nauk. Do 75-ričchya vid dnya zasnuvannya. – Poltava, 2005. – 96 s.
8. Rjabko V. M., Turinskij V. M. Istoki, dostizhenija i perspektivy nauki v Askanii-Nova. – Kyiv, 2001. – 256 s.
9. Rjabokon' A. Ju., Rozhkovskij A. V., Bondarenko Ju. V. Istoriya razvitija selekcionnyh i geneticheskikh issledovanij v institute pticevodstva UAAAN // Ptakhivnytstvo. – Kharkiv, 2004. – Vyp. 57. – S. 13–17.

Demyanovskij A. Yu., chairman of the Ukrainian Association of Horse Breeding "Ukrhorseindustry" (Ukraine, Kiev), demau@ukr.net

The methods of farm animal breeding: historical aspect

The author has conducted a scientific and historical analysis of the formation of methodology of farm animals breeding, which was viewed as a prerequisite for the organization of the system of native breeding work. The research is based on the use complex of general scientific, structural and functional, historical methods, as well as a large base of sources primarily archival documents. The characteristic of the main methods of selection and breeding work and its role in improving the breed and pedigree features farm animals and the development of the livestock industry was defined. The author has justified priority of Ukrainian scientists in the development of methods of line breeding of farm animal and techniques of breed creation on the basis of reproductive crossing. The need of further study of the evolution of the principles of domestic breeding work was noted.

Keywords: animal husbandry, breeding work, farm animal, pure breeding, crossbreeding.

Демьяновский А. Ю., председатель Украинской ассоциации по коневодству "Укрконьпром" (Украина, Киев), demau@ukr.net

Методы разведения сельскохозяйственных животных: исторический аспект

Проведен научный-исторический анализ становления методологии разведения сельскохозяйственных животных, что рассматривалось как предпосылка организации системы отечественного племенного дела. Исследование основывается на использовании комплекса общенаучных, структурно-функциональных и исторических методов, а также обширной базы источников, основу которой составляют архивные документы. Приведена характеристика основных методов селекционно-племенной работы и ее роли в совершенствовании породных и племенных признаков сельскохозяйственных животных и подъеме отрасли животноводства. Обоснован приоритет украинских ученых в разработке методов линейного разведения и методики породообразования на основе воспроизводительного скрещивания. Отмечена необходимость дальнейшего изучения эволюции принципов отечественного племенного дела.

Ключевые слова: животноводство, племенное дело, сельскохозяйственные животные, чистопородное разведение, скрещивание.

* * *

УДК 001:008(430)(477)“1990/1995”

Черкас Т. В.

аспірантка кафедри історії та археології слов'ян,
Інститут історичної освіти Національного
педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), cherkaskg@ukr.net

КУЛЬТУРНЕ І НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ФРН 1990–1995 РР.

Розглядається розвиток співробітництва в культурній і науковій галузі між Україною та ФРН впродовж 1990–1995 рр. Відбувається обмін культурним досвідом, проводяться різні виставки мистецтва, кіно та відео фестивалів, як в Україні так і в Німеччині.

Українська делегація на чолі з прем'єр-міністром Л. Кучмою передала унікальні мистецькі твори і документи, що пов'язані з життям та діяльністю Й. В. Гете, що потрапили в Україну після 1945 року.

Досліджується робота Німецького культурного центру – Гете-Інститут, що відкритий в Києві в 1993 році, завдяки якому буде відбуватися культурний обмін не лише між Україною та Німеччиною, а й іншими країнами в галузі культури. Гете-Інститут популяризує вивчення німецької мови за кордоном і

підтримує міжнародну співпрацю в культурній сфері, подає детальну інформацію про культурне, суспільне й політичне життя Німеччини.

Ключові слова: Україна, ФРН, Баварія, міністерство культури, культурне співробітництво, Гете-Інститут.

Зв'язки в галузі культури між Україною і Німеччиною знаходяться все більше активності в зустрічному потоці гастролей, виставок, в кількості поїздок діячів культури та мистецтва, в творчих і дружніх контактах.

Починаючи з 1990 року урядова делегація України відвідала Баварію з метою досягнення домовленості про проведення Днів Баварії в Україні та Днів України в Баварії. У Міністерстві культури України відбулась зустріч з представниками Баварії – міським радником Мюнхена А. Лоттманном та директором продюсерської фірми “Калоскоп” Г. Пільзом. Вона була присвячена питанню поширення контактів між мистецькими колективами України та Баварії.

В Києві експонувалась виставка з колекції Фонду вільного російського мистецтва у Мюнхені. Були представлені твори О. Ісачова, М. Шемякіна, Ю. Жарких, І. Шподарука, В. Сухорукова. А з 11 по 16 вересня 1990 року проходили Дні міста–побратима Мюнхена. Протягом тижня у найкращих концертних залах столиці України демонстрували свою майстерність такі творчі колективи, як Фраунхофський струнний ансамбль, Мюнхенський хор хлопчиків, ансамбль нової музики, Танц–танц театр, групи “Тугльгупфа”, “Айзі Гульп”, ансамбль струнної музики за участю Р. ді Джойа. У кінотеатрі “Зоряний” пройшов тиждень художніх кіно– та відеофільмів, відбулися творчі зустрічі під загальною назвою “Мюнхен – місто кіно.” У виставочному залі Музею історії Києві експонувалась виставка творів молодих мюнхенських художників “Біржа художників”, у Торговельно–промисловій палаті – “Мюнхен і його економіка представляють себе”. У рамках Днів було підписано угоду про поріднення Баришівки Київської обл. і Пуплаха.

1991 року в Міністерстві культури України відбулася зустріч, в ході якої було підписано Протокол про співробітництво з баварським Міністром освіти, у справах культури, науки та мистецтва.

Офіційна делегація Міністерства культури України на чолі з міністром Л. Хоролець з 24 листопада по 1 грудня 1991 року перебувала у ФРН з метою проведення переговорів про культурне співробітництво між Україною та Німеччиною. Під час зустрічей, що відбувались в рамках візиту, було визначено конкретні напрями його розвитку, у Києві заплановано відкриття Баварський центр культури, а в Мюнхені – провести Дні українського мистецтва.

Наприкінці листопада 1991 року в Мюнхені відбулися урочистості з нагоди 70–річного ювілею українського Вільного університету, на яких виступили з промовами міністри культури України і Баварії – Л. Хоролець і Г. Цегетмайер.

Протягом 1991 року в Німеччині побували на гастролях: Державний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка, заслужена народна хорова капела з м. Харкова, кобзар і лірник Чернігівської обласної філармонії В. Нечепя.

Було підписано протоколи про культурне співробітництво між Міністерством культури України

та Міністерством науки та мистецтва Баварії в 1992 року.

Посольство ФРН в Україні за дорученням уряду передало проект офіційної угоди про культурне співробітництво між Німеччиною та Україною.

Під егідою Ради Європи в Бухаресті зустрілися міністри культури держав Дунайського регіону й України, Німеччини.

У червні 1992 року міністри культури України Л. Хоролець і голова Комісії Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження Л. Танюк відкрили в столиці Баварії Мюнхені першу постійно діючу картинну галерею, де виставлятимуться роботи художників і скульпторів України.

Найвизначнішою подією в культурному житті обох країн стали в травні Дні культури України в Баварії, що були проведені в 1993 р. До ФРН з нагоди Днів прибула урядова делегація нашої держави на чолі з прем'єр–міністром Л. Кучмою.

Перед офіційною зустріччю в присутності Федерального президента Німеччини Р. фон Вайцзеккера і Л. Кучми відбулась церемонія передачі ФРН унікальних мистецьких творів і документів, пов'язаних з життям і діяльністю Й. В. Гете, що потрапили після 1945 року в Україну [1, арк. 80].

Логічним продовженням цієї роботи стало укладення між Міністерством України у справах молоді та спорту та Федеральним міністерством у сфері молодіжної політики ФРН Угоди про співробітництво від 27 серпня 1993 р. Ця угода закріпила багатосторонні зв'язки і дружні відносини між молоддю обох країн. У підписаному документі зазначається, що участь в молодіжних обмінах можуть брати юнаки та дівчата віком від 14 до 26 років. Під цей віковий ценз не підпадають особи, які їх супроводжують, а також фахівці та діячі молодіжної політики. Українською і німецькою сторонами було визначено пріоритетні напрямки молодіжних контактів, серед яких: молодіжні зустрічі для поглиблення взаємопізнання; спеціальні семінари та заходи на політичну, історичну, краєзнавчу, культурну, а також економічну тематику; спільні заходи у сфері охорони навколишнього середовища, природи, пам'ятників; спільні заходи з молодими людьми–інвалідами й фахівцями, які займаються роботою з ними.

Враховуючи важке фінансове становище України, німецька делегація погодилась на без валютне здійснення обмінів, безкоштовні візи для молодих людей, задіяних у співпраці, а також заявила про готовність сприяти оздоровленню і відпочинку дітей та молоді, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС [2, с. 60].

Німеччина реалізує культурно–інформаційну діяльність за кордоном через мережу культурно–освітніх центрів, що мають назву Гете–Інститут (Німецький культурний центр). Вони засновані в 1951 р., представлені 168 установами у 73 країнах. За дорученням уряду ФРН, Гете–Інститут виконує широкомасштабні завдання в галузі культурної політики в світі, опікуючись розвитком німецької мови за кордоном, сприяючи міжнародному співробітництву в сфері культури [3, с. 37]. Представництво Гете–Інституту в Києві почало роботу з липня 1993 р.

Завданням Гете-Інституту в Києві як й інших 140 Гете-Інститутів у 76 країнах світу є сприяння обміну між Німеччиною та іншими країнами в галузі культури, а також підтримка німецької мови за кордоном. Для здійснення цієї мети Інститут співпрацював з такими місцевими партнерами як театри, музеї, спілки митців, університети, школи, бібліотеки. За роки його діяльності вдалося зробити немало на терені міжнародного співробітництва. Діяльність Гете-Інституту стала невід'ємною частиною культурного життя України [4, с. 36].

Перші кроки Гете-Інституту на українській землі можна вважати доволі успішними.

Головним завданням початкового періоду становлення було створення міцного працездатного колективу. Це дало змогу розширювати діяльність інституту, бо одного його представництва для такої держави як Україна замало. Читальні зали німецької книги організовано в наукових бібліотеках таких великих культурних центрів, як Львів, Харків, Донецьк та Одеса. Усі, хто цікавиться німецькою культурою можуть користуватися там книгами, відеокасетами та компакт-дисками. Це, безумовно, розширює можливості взаємозближення і взаємопізнання обох культур.

Гете-Інститут – це всесвітня мережа культурних центрів Федеративної Республіки Німеччина.

Він популяризує вивчення німецької мови за кордоном і підтримує міжнародну співпрацю в культурній сфері, подає детальну інформацію про культурне, суспільне й політичне життя Німеччини.

Мережа Гете-Інститутів, Гете-центрів, культурних товариств, читальних залів, екзаменаційних центрів та центрів вивчення німецької мови виконує центральні завдання культурної й освітньої політики за кордоном. Крім того, Гете-Інститут виступає як партнер громадських і приватних культурних організацій, а також федеральних земель, міських муніципалітетів і господарчих підприємств.

Основними напрямками роботи у сфері культури є зустрічі між українськими й німецькими художниками й інтелектуалами, презентація сучасної німецької культури й підтримка німецько-української співпраці на цьому терені.

У рамках популяризації німецької мови в Україні пропонуються для українських педагогів семінари й різноманітні послуги. У співпраці з українськими партнерами підтримуються національні та європейські проекти з популяризації іноземних мов. В Україні курси німецької мови пропонують 15 центрів вивчення німецької мови, рівномірно розподілених по всій території країни. Німецькій меншині надається підтримка у вивченні німецької мови та культури.

За сприянням представництва Гете-Інституту 3760 українських викладачів пройшли курси підвищення кваліфікації, понад 200 вчителів відвідали у ФРН семінари [3, с. 36].

Тісними є зв'язки між бібліотеками й архівами двох країн. Ділові контакти встановлено між відділом зарубіжних бібліотечних зв'язків Німецького бібліотечного інституту та новозаснованою Українською бібліотечною асоціацією. Зв'язки між архівними установами двох держав розвиваються на

основі парафованого в 1994 році протоколу про співробітництво в архівній справі [2, с. 71].

Головними напрямками співробітництва між Україною й Німеччиною як зазначав посол Федеративної Республіки Німеччина Ебергард Гайкен – науку і культуру. Цим питанням присвячена його стаття, в якій автор розглядає дану співпрацю з німецької сторони через низку посередницьких організацій, що діють в Україні. Ю. Костенко в праці “Курс на стабільне партнерство” вважає однією з вагомих форм українсько-німецької науково-технічної співпраці виконання спільних наукових досліджень, які в 90-ті роки ХХ ст. набули особливого поштовху [5]. Взаємобмін працівників вищої школи між Україною й Німеччиною висвітлює Генеральний консул України в Мюнхені Г. Хоружий. Діяльності німецького Гете-Інституту в Україні присвячена стаття М. Макаревич “Посланець німецької культури” [6]. Авторка розкриває схему й основні напрямки роботи німецького культурного центру Гете-Інституту на українській землі. Науково-технічні та гуманітарні двосторонні взаємини відображені в статті В. Солошенко [7]. На думку дослідниці, активний розвиток співробітництва в гуманітарній сфері сприяв подоланню стереотипів минулого, активізації двосторонніх міждержавних контактів.

Отже міжнародне науково-культурне співробітництво України з Німеччиною сприяє утвердженню нашої країни у світовому співтоваристві як цивілізованої демократичної європейської держави з багатими культурними традиціями. Особливо активно розвиваються взаємозв'язки в галузі науки й освіти. Співробітництво науковців та освітян двох держав ґрунтується на двосторонній зацікавленості і має різні форми та напрями.

Українсько-німецьке співробітництво в галузі культури охопило майже всі сфери духовного життя двох народів. Важливим та корисним є співробітництво на регіональному рівні між обома країнами, прикладом саме такого співробітництва є українсько-баварські зв'язки. Також в Україні діє Гете-Інститут, за допомогою якого між державами налагоджені тісні культурні зв'язки, на базі університету відбувається молодіжний обмін, вивчення німецької мови. Інтенсивний культурний обмін України з Німеччиною охоплює співпрацю театрів, музичних колективів, літераторів, передбачає участь у діяльності міждержавних та міжнародних організацій.

Список використаних джерел

1. ЦДАВО України. – Ф. 5233. – Оп. 1. – Спр. 283.
2. Яцишин М. М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-і рр. ХХ ст. / М. М. Яцишин. – Луцьк : Вежа, 1999. – 204 с.
3. Ваисс Морис. Международные отношения после 1945 года / пер. с фр. С. Ф. Колшакова. – М. : [ОАО “Изд. дом “Городец”], 2005. – 335 с.
4. Кудряченко А. І., Грабарчук Г. О. Україна і Німеччина – двосторонні відносини на поч. 90-х рр. ін.-т. св. екон. і між нар. відн. АН Ук-ни. – К., 1994 – 48 с.
5. Костенко Ю. Курс на стабільне партнерство // Політика і час. – 1996. – № 12. – С. 10–17.
6. Макаревич М. Посланець німецької культури // Політика і час. – 1996. – № 12. – С. 50–52.
7. Солошенко В. В. Українсько-німецькі відносини у 90-х рр. ХХ ст. Автореф. Київський славістичн. ун-т. – К., 2005. – 20 с.

References

1. CDAVO Ukraï'ny. – F. 5233. – Op. 1. – Spr. 283.
2. Jacyshyn M. M. Ukraï'ns'ko–nimec'ki kul'turni zv'jazky kincja 80–h – u 90–i pp. XX st. / M. M. Jacyshyn. – Luc'k : Vezha, 1999. – 204 s.
3. Vaiss Moris. Mezhdunarodnye otnoshenija posle 1945 goda / Per. s fr. S. F. Kolshakova. – M.: [OAO "Izd. dom "Gorodec"], 2005. – 335 s.
4. Kudrjachenko A. I., Grabarchuk G. O. Ukraï'na i Nimechchyna – dvostoronni vidnosyny na poch. 90–h rr. in.–t. sv. ekon. i mizh nar. vidn. AN Uk–ny. – K., 1994 – 48 s.
5. Kostenko Ju. Kurs na stabil'ne partnerstvo // Polityka i chas. – 1996. – № 12. – S. 10–17.
6. Makarevych M. Poslanec' nimec'koi' kul'tury // Polityka i chas. – 1996. – № 12. – S. 50–52.
7. Soloshenko V. V. Ukraï'ns'ko–nimec'ki vidnosyny u 90–h rr. XX st. Avtoref. Kyi'vs'kyj slavnistychn. un.–t. – K., 2005. – 20 s.

Cherkas T. V., graduate student, Department of History and Archaeology of the Slavs, the Institute of History Education National Pedagogical University M. P. Dragomagova (Ukraine, Kiev), cherkaskh@ukr.net

Cultural and scientific cooperation between Ukraine and Germany 1990–1995

Article describes cooperation growth in cultural and scientific sectors between Ukraine and Germany during 1990–1995 years. There are cultural experience exchange, various art exhibitions, film and video festivals, took place both in Ukraine and in Germany.

Ukrainian delegation headed by prime minister L. Kuchma consigned the unique art objects and documents, related to the life and creativity of J.W. Goethe, caught in Ukraine after 1945.

Also, article explores the work of the German Cultural Center – Goethe-Institute, founded in Kiev, 1993, which was focused on cultural exchange between Ukraine and Germany, including other countries interested in collaboration in cultural sphere. Goethe-Institute promotes the German language abroad and support international cooperation in the cultural sphere provides detailed information about the cultural, social and political life in Germany.

Keywords: Ukraine, Germany, Bavaria, Ministry of Culture, cultural cooperation, Goethe-Institute.

Черкас Т. В., аспірантка кафедри історії та археології славян, Інститут історического образования Национального педагогического университета ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), cherkaskg@ukr.net

Культурное и научное сотрудничество между Украиной и ФРГ 1990–1995 гг.

Рассматривается развитие сотрудничества в культурной и научной сфере между Украиной и ФРГ на протяжении 1990–1995 гг. Происходит обмен культурным опытом, проводятся различные выставки искусства, кино и видео фестивалей, как в Украине, так и в Германии.

Украинская делегация во главе с премьер-министром Л. Кучмой передала уникальные художественные произведения и документы, связанные с жизнью и деятельностью И. В. Гете, попавших в Украину после 1945 года.

Исследуется работа Немецкого культурного центра – Гете-Института, что открыт в Киеве в 1993 году, благодаря которому будет происходить культурный обмен не только между Украиной и Германией, но и другими странами в области культуры. Гете популяризирует изучение немецкого языка за рубежом и поддерживает международное сотрудничество в культурной сфере, подает детальную информацию о культурной, общественной и политической жизни Германии.

Ключевые слова: Украина, ФРГ, Бавария, министерство культуры, культурное сотрудничество, Гете-Институт.

* * *

УДК 94(477).084.8/.0+801.311

Махортих М. С.

аспірант кафедри історії України, Інститут суспільства Київського університету ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), makhortykhn@gmail.com

Київські топоніми як елемент історичної пам'яті про звільнення міста від німецької окупації за доби незалежності (1991–2013)

Розглядається значення київських топонімів у процесі збереження та передачі пам'яті про звільнення міста від німецької окупації за доби незалежності (1991–2013 рр.). За допомогою електронного архіву рішень Київської Міської Державної Адміністрації відтворюється процес запровадження нових та

перейменування старих годонімів (назв вулиць) та агоронімів (назв площ), пов'язаних із пам'яттю про Другу світову війну, і те місце, яке серед них займають топоніми, пов'язані із звільненням міста у 1943 р. Використовуючи порівняльний та класифікаційний методи, автор визначає закономірності, пов'язані із кількістю та семантикою топонімів, які впроваджувалися у Києві після 1991 року, і пропонує інтерпретацію знайдених закономірностей у контексті загальних тенденцій, притаманних колективній пам'яті про війну за доби незалежності.

Ключові слова: історична пам'ять, доба незалежності, топоніми, годоніми, агороніми, Друга світова війна, Київ.

Проголошення державної незалежності у 1991 році справило значний вплив не лише на майбутнє, але й минуле України. Одним із наслідків розпаду Радянського Союзу та постанови незалежної української держави стало поступове переосмислення вітчизняної історії, що призвело до значних змін у царині історичної пам'яті українців і, зокрема, пам'яті про Другу світову війну. Важливим проявом цього процесу стали зміни у сфері топоніміки, що призвели до появи нових та перейменування вже існуючих топонімів, наслідком чого стало витворення нового пам'яттєвого ландшафту міст та селищ України. Велике ідеологічне та стратегічне значення звільнення Києва у 1943 році зумовило центральне місце цієї події у структурі історичної пам'яті про війну, яке було закріплене за допомогою топонімів у радянський час. Водночас, зміни, що відбулися у топоніміці міста за доби незалежності, справили значний вплив на історичну свідомість українського суспільства, що зумовлює актуальність вивчення того, як змінилися уявлення про звільнення Києва після здобуття незалежності, а також яким чином київські топоніми фіксують ці уявлення у часі та просторі.

Дослідження змін, які відбулися у царині історичної пам'яті про війну за доби незалежності, було започатковане у низці робіт вітчизняних та зарубіжних вчених. Праці вітчизняних дослідників розглядають широке коло питань, починаючи загальною проблемою трансформації пам'яті про Другу світову війну за доби незалежності (В. Гриневич [1], О. Зайцев [2] та О. Смерчанська [3]), і закінчуючи конкретними аспектами цього процесу, як, наприклад, сприйняття окремих елементів історичної пам'яті про війну різними поколіннями українців (Е. Позднякова–Кирбят'єва [4], Р. Пилявець [5]), зміна підходів до наукового дослідження років війни (О. Лисенко [6], Т. Нагайко [7]) і державна політика пам'яті у відношенні до Другої світової війни (Зерній [8], Симоненко [9]). Ряд робіт також присвячено вивченню топонімів, пов'язаних із пам'яттю про війну, на прикладі конкретних міст (наприклад, дослідження топонімів Львова, проведене В. Середою [10], та Харкова за авторством О. Дьякової [11]).

В свою чергу, праці зарубіжних дослідників, пов'язані із увічненням Другої світової війни за доби незалежності, здебільшого зосереджені на питаннях, що мають відношення до державної політики пам'яті (В. Ільге [12], С. Родевальд [13]) та спогадів про учасників національно-визвольного руху (наприклад, роботи Д. Марплза [14; 15]). Особливо слід відзначити доробок канадських (Р. Сербін [16; 17]) та російських істориків (Ю. Карнишин [18], А. Міллер [19]), якими було проведено значну роботу із дослідження трансформації історичної пам'яті про війну у пост-радянський період.

В той же час, слід відзначити, що кількість наукових робіт, пов'язаних із визначенням місця топонімів Києва у сфері увічнення минулого і, зокрема, звільнення міста під час Другої світової війни, є порівняно незначною. Незважаючи на наявність ряду публікацій – зокрема, І. Гирича [20], О. Різника [21] та А. Ластовського [22] – присвячених дослідженню топоніміки Києва, ці роботи здебільшого оминають питання трансформації топонімів, пов'язаних із Другою світовою війною, за доби незалежності, або приділяють йому обмежену увагу.

Відповідно до цього, *метою* статті є визначення ролі київських топонімів у збереженні та передачі пам'яті про звільнення міста від нацистської окупації за доби незалежності. Для цього нами було проаналізовано зміни топонімів та агоронімів, які відбулися у Києві між 1991 та 2013 роками. Вихідною точкою дослідження стала робота О. Різника [21], у додатку [23] до якої наведено список вулиць та площ Києва, які було найменовано та перейменовано у період з 1991 по 2007 роки. Для уточнення даних за вказаний час, а також аналізу тих змін, що відбулися між 2007 та 2013 роками, нами було використано електронний архів рішень Київської міської ради, підготовлений Всеукраїнською мережею ЛПА: ЗАКОН.

Пам'ять про війну мала надзвичайне значення для витворення моделі спільної радянської ідентичності [1, с. 3], внаслідок чого за радянської доби на мапі Києва з'явилося більше ніж півтори сотні топонімів, пов'язаних із Другою світовою війною. Як показало проведене нами дослідження [24], чимало цих топонімів увічнювали звільнення міста від німецької окупації у 1943 році. Водночас, специфіка радянської моделі збереження пам'яті про війну призвела до того, що однією із визначальних рис увічнення звільнення Києва була тенденція до витворення топонімів, пов'язаних із іменами керівного складу Червоної Армії. Наслідком цього стало недостатнє висвітлення подвигу рядових бійців під час звільнення міста та значна заідеологізованість пам'яті про подію у цілому. Разом із надмірним впливом особистої позиції партійної верхівки, яка визначала не лише темпи, але й безпосередній характер процесу увічнення, ця заідеологізованість призвело до уповільнення темпів утвердження пам'яті про звільнення Києва у міській топоніміці на початку 80-х років та повної зупинки цього процесу із початком Перебудови.

Для того, щоб з'ясувати характер змін, що відбулися у сфері увічнення минулого у київській топоніміці, нами було проаналізовано дані про 184 нових годоніми та агороніми, що з'явилися у Києві за 22 роки незалежності. Більшість з цих топонімів (104) склали найменування, тоді як 74 топоніми були перейменовані. Дослідження показало, що лише три із 184 топонімів мали відношення до подій Другої світової війни, і лише один виявився безпосередньо пов'язаним із звільненням Києва. Цим топонімом є вулиця Маршала Москаленка, названа за ім'ям командуючого 38-ю армією, яка в роки Великої Вітчизняної війни брала участь у визволенні міста Києва. Окрім вулиці Маршала Москаленка, назву якої було затверджено у 1998 році [25], у 1993 році у Києві з'явилися вулиці Олени Теліги та Ольжича, названі іменами видатних представників національно-

визвольного руху, які під час війни певний час мешкали у місті.

Порівняно з радянським періодом процес появи нових топонімів, присвячених увічненню Другої світової війни, за доби незалежності майже зупинився. Масштаби розбіжностей вражають як у випадку з загальною кількістю топонімів, пов'язаних із пам'яттю про війну – 165 проти трьох – так і з тими топонімами, що пов'язані із звільненням Києва – 29 проти одного. Хоча певною мірою це можна пояснити загальними відмінностями між характером витворення нових топонімів за радянського часу та за доби незалежності – зокрема, активними процесами післявоєнної відбудови Києва у 40-ві та 50-ті роки, що спонукало керманців міста до масштабного запровадження нових топонімів – видається доцільним розглянути процес увічнення пам'яті про звільнення Києва у ширшому контексті і проаналізувати основні тенденції у використанні київської топоніміки з метою збереження історичної пам'яті за доби незалежності.

Для цього нами було проведено класифікацію київських топонімів, що з'явилися за доби незалежності. В ході класифікації було використано два основних параметри: сфера діяльності (державна, громадська, культурна, військова, наукова) особистості, іменем якої було названо топонім, а також історичний період, з яким пов'язана діяльність особистості. До категорії неперсонофікованих віднесено усі топоніми, які пов'язані із назвами місцевостей, організацій або абстрактних явищ. Цілком природньо, що запропонована класифікація містить ряд спрощень та умовностей (зокрема, це стосується особистостей, які мали визначний вплив одразу на кілька сфер – наприклад, М. Грушевський, В. Ленін, П. Григоренко – або діяльність яких зачіпала кілька історичних періодів), проте навіть за цих обставин вона дозволяє висвітлити основні тенденції у сфері увічнення, які мають безпосереднє відношення до збереження та передачі історичної пам'яті про Другу світову війну за доби незалежності.

Для початку, звернемося до Таблиці 1, де наведені дані щодо найменування київських топонімів за доби незалежності. Першим, що впадає у очі, є значне переважання неперсонофікованих топонімів – тобто таких, що не мають відношення до певної історичної особистості. Деякі з цих топонімів найменовані у відповідності до історичної місцевості, де вони знаходяться (наприклад, вулиці Княжий Затон та Кадетський Гай [23]), або міст-побратимів (площі Анкари та Сантьяго де Чілі [23]), проте більшість має абстрактні назви, що не несуть в собі навантаження, пов'язаного із історичною семантикою. Прикладами таких топонімів, що масово почали з'являтися у 2007–2012 є вулиці Щаслива, Творча [26], Січнева, Квітнева, Липнева [27]. Цілком природньо, що такі топоніми представляють найменший інтерес з точки зору збереження історичної пам'яті, проте саме завдяки цьому вони дозволяють уникнути складних рішень, пов'язаних із тим, як саме увічнювати минуле.

Таблиця 1

Найменування топонімів у Києві за доби незалежності

	Неперсонофіковані	Військові діячі	Державні діячі	Громадські діячі	Діячі науки	Діячі культури	Будівельники	Усього
Античність				1				1
Новітній період (19–поч. 20 стол.)		1		1	1	4		7
Революція 1917–1922			1					1
Радянська доба		1	2	1	5	23	4	36
Доба незалежності				1				1
Позачасові	58							58
Усього	58	2	3	4	6	27	4	104

Не менш показовим є розподіл персоніфікованих топонімів, переважну більшість яких складають ті, що увічнюють діячів культури та науки радянського або новітнього періоду. Якщо не враховувати будівельників, саме діячі цих двох сфер складають найменш протирічливу з точки зору історичної пам'яті категорію особистостей – особливо, беручи до уваги той факт, що з метою увічнення було відібрано поміркованих митців, які здебільшого не мали проблем із визнанням у радянський час. Незважаючи на кілька виключень з цього правила – зокрема, вулиці Миколи Хвильного [28] та Івана Кавалерідзе [29], що з'явилися у 2012 році – більшість увічнених особистостей у сфері культури не виходила за рамки суспільного консенсусу щодо минулого і з таким же успіхом могла б бути увічнена за радянської доби.

В той же час, дані класифікації свідчать про те, що нові топоніми, які з'явилися у Києві за 22 роки незалежності, свідомо оминали увічнення державних, громадських та військових діячів. У тих же випадках, коли діячі з цих категорій все ж увічнювалися у міській топонімії, відбір кандидатур відбувався у дусі радянського часу. Так, наприклад, серед трьох топонімів, названих за іменами державних діячів, лише один – вулиця Павла Скоропадського [23] – був пов'язаний із витворенням української державності, тоді як два інших – вулиці Миколи Лаврухіна [23] та Петра Шелеста [30] – увічнювали радянських можновладців. Подібний підхід до увічнення є ще одним свідченням того, що Р. Сербін назвав “відсутністю повороту у сфері ідеології” [17], який проявився не лише у відмові від перегляду радянського дискурсу про минуле, а й намаганнях використати цей дискурс з метою здобуття політичних дивидентів.

Схожі тенденції можна простежити і у сфері перейменувань існуючих топонімів, дані щодо якої представлені у Таблицях 2 і 3. Зокрема, Таблиця 2, що містить дані про нові назви топонімів, які було перейменовано за доби незалежності, знову демонструє переважання неперсоніфікованих топонімів. Лише три з цих

топонімів – алея Героїв Крут, площа Конституції та Майдан Незалежності – мають відношення до історичних подій і можуть розглядатися як важливі носії історичної пам'яті. Решта неперсоніфікованих топонімів пов'язана з історичними назвами місцевостей (вулиці Протасів Яр, Жиланська, Нагірна) або мають абстрактний характер (вулиці Лабораторна та Машинобудівна).

Таблиця 2

Перейменування топонімів у Києві за доби незалежності (нові назви)

	Неперсоніфіковані	Військові діячі	Державні діячі	Громадські діячі	Діячі культури	Діячі науки	Усього
Ранньонітний період (17–18 ст.)			3				3
Новітній період (19–поч. 20 стол.)		1		1	1	2	5
Революція 1917–1922	1		2				3
Радянська доба				4	5	12	21
Доба незалежності	2		3	2			7
Позачасові	33						33
Усього	36	1	8	7	6	14	72

Як і у випадку з найменуваннями, більшість перейменованих персоніфікованих топонімів складають ті, що пов'язані із діячами культури та науки. Основну увагу, таким чином, сконцентровано на особистостях мирного часу, які є найменш протирічливими із точки зору суспільного консенсусу щодо минулого. У свою чергу, ті персоналії, які пов'язані із періодами історичних конфліктів – і, зокрема, Перших та Других Визвольних Змагань – залишилися майже не представленими у київській топонімії навіть після здобуття незалежності. Як зазначає І. Гирич, основною причиною цього виступало небажання київської влади переглянути існуючі ідеологічні стереотипи щодо українського минулого [20, с. 138]. Водночас, подальше утвердження радянського дискурсу про конфліктне минуле у міській топонімії також видавалося проблемним з огляду на активні процеси відновлення української історичної пам'яті, що відбувалися на заході країни.

Усі ці чинники призвели до того, що у цілому ряді питань, пов'язаних із пам'яттю про Другу світову війну, влада опинилася у невизначеному становищі, найкращим виходом із якого вважалася відсутність “різких рухів” [1, с. 6]. Не стала виключенням і пам'ять про звільнення Києва, яка лишилася незадіяною у процесі витворення історичної пам'яті за допомогою топоніміки за доби незалежності. Проте, виникає питання, що сталося із тими пам'яттєвими віхами, які з'явилися у Києві за радянської доби? Для того, щоб відповісти на нього, звернемося до Таблиці 3, де розглянуто, які категорії топонімів зникли з мапи міста після 1991 року.

Таблиця 3

Перейменування топонімів у Києві за доби незалежності
(старі назви)

	Неперсонофік овані	Військ ові діячі	Державні діячі	Громадські діячі	Діячі і науки	Діячі культури	Усього
Ранньонічний період (17–18 ст.)		2	1				3
Новітній період (19–поч. 20 стол.)				2		1	3
Револуція 1917–1922	14	6	9				29
Радянська доба	5	4	13		1	2	25
Доба незалежності				1			1
Позачасові	11						11
Усього	30	12	23	3	1	3	72

Відповідно до даних класифікації, переважну більшість перейменованих топонімів складають ті, що пов'язані із увічненням подій 1917–1922 років та радянської доби. Особливо активно процес перейменувань відбувався у перші два роки після здобуття незалежності, коли з мапи Києва зникла ціла низка топонімів, пов'язаних із державними та військовими діячами революційної та радянської доби (в якості прикладу можна згадати вулиці Георгія Лівера, Ордженікідзе, Кірова, Леніна, Менжинського [23]). Тоді ж було перейменовано чимало неперсонофікованих топонімів, пов'язаних із встановленням та подальшим функціонуванням комуністичної влади в Україні (зокрема, вулиці Героїв Революції, Героїв Трипілля, Жовтневої Революції, площі Жовтневої Революції та Героїв Арсеналу [23]). Причини цього пов'язані із переоцінкою минулою, що розпочалася за доби Перебудови, і, зокрема, років революційних перетворень, пам'яті про які за радянського часу виступала однією з основ колективної ідентичності. Проте, вже із 1960-х років значення пам'яті про революцію почало поступати пам'яті про роки Другої світової війни, яка поступово стала переймати зв'язок об'єднуючого загальнонаціонального досвіду [16].

Внаслідок цього, процеси переосмислення минулого значно меншою мірою торкнулися пам'яті про роки війни, тоді як колективні спогади про революцію та громадянську війну вже значною мірою втратили своє колишнє напівсакральне значення. Свідченням цього може виступати те, що із чотирьох топонімів, пов'язаних із військовими діячами радянської доби – проспект маршала Ворошилова та вулиці Петра Каркоця, маршала Будьонного та Чкалова – жоден не був пов'язаний із звільненням Києва у 1943 році. Більш того, можна припустити, що три топоніми, які були пов'язані з Другою світовою війною – виключенням є вулиця Чкалова, який загинув у 1939 році – були перейменовані виключно через тісний зв'язок персоналій, за якими вони були названі, із комуністичним режимом (Ворошилов та Будьонний також були членами ЦК КРПС, тоді як Каркоць був

секретарем підпільного Шевченківського райкому ВКП(б)У).

Таким чином, можна зробити висновок, що за доби незалежності значення київських топонімів як елементу історичної пам'яті про звільнення міста від німецької окупації не змінилося у порівнянні з радянською добою. Причиною цього можна вважати те, що після здобуття незалежності пам'ять про Другу світову війну у більшій частині України застигла у невизначеному стані. Через намагання зберегти єдність українського суспільства та адаптувати радянський дискурс про війну до нових реалій основну увагу було зосереджено на підтриманні вже існуючого статус-кво. У випадку із київськими топонімами це, з одного боку, призвело до відсутності масових переменувань топонімів та агоронімів, пов'язаних із Другою світовою війною, а з іншого – відмови від витворення нових топонімів, які б слугували збереженню та передачі історичної пам'яті про війну.

Список використаних джерел

- Гриневич В. Міт війни та війна мітів / В. Гриневич // Критика. – 2005. – № 5. – С. 2–8.
- Зайцев О. Війна мітів про війну в сучасній Україні / О. Зайцев // Критика. – 2010. – № 3–4. – С. 16–17.
- Смеречанська О. Історична пам'ять про Другу світову війну та формування української ідентичності у сучасній Україні / О. Смеречанська // Наукові записки. Серія "Культурологія". – 2011. – Вип. 7. – С. 191–202.
- Позднякова-Кирбят'єва Е. Соціально-історична пам'ять про Велику Вітчизняну війну очима українських громадян: аналіз соціологічного дослідження / Е. Позднякова-Кирбят'єва // Наукові праці. Соціологія. – 2013. – Т. 211. – Вип. 199. – С. 27–31.
- Пилявець Р. Друга світова війна у суспільній свідомості українського народу: соціологічний вимір / Р. Пилявець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1661.htm>
- Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–16.
- Нагайко Т. Соціальна складова як домінуюча історії воєнного конфлікту: сучасні тенденції дослідження Другої Світової війни / Т. Нагайко // Сторінки воєнної історії України. – 2012. – Вип. 15. – С. 230–238.
- Зерній Ю. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Ю. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 71–76.
- Симоненко І. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу / І. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4. – С. 44–54.
- Серета В. Город как lieu de mémoire: общая или поделенная память? Пример Львова / В. Серета // Вестник Львовского университета. Серия социологическая. – 2008. – Вып. 2. – С. 73–99.
- Дякова О. В. Вдображення історії Великої Вітчизняної війни у топоніміці Харкова // Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни / редкол.: В. Я. Білоцерківський та ін. – Харків: Колегіум, 2013. – С. 189–194.
- Ільге В. Змагання жертв / В. Ільге // Критика. – 2006. – № 5. – С. 14–16.
- Rohdewald S. Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania / S. Rohdewald. // Forum for Modern Language Studies. – 2008. – № 44 (2). – P. 173–184.
- Marples D. Stepan Bandera: The resurrection of a Ukrainian national hero / D. Marples // Europe-Asia Studies. – 2006. – № 58 (4). – P. 555–566.
- Marples D. Anti-Soviet Partisans and Ukrainian Memory. East European Politics & Societies. – 2010. – № 24 (1). – P. 26–43.
- Сербин Р. Велика вітчизняна війна: советський міт в українських шатах / Р. Сербин // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 63–88.
- Сербин Р. Боротьба за історичну пам'ять українського на-

роду [Електронний ресурс] / Сербин Р. – Режим доступу: <http://www.exlibris.org.ua/vvv/article-end.html>

18. Карнишин Ю. На перекрестках науки и современной политики: Великая Отечественная война в исследованиях историков Украины / Ю. Карнишин // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2010. – № 1 (13). – С. 25–31.

19. Касьянов Г. Миллер А. Россия – Украина. Как пишется история. Диалоги. Лекции. Статьи. – М.: РГГУ, 2011.

20. Гирич І. Б. Сучасна київська топоніміка як вияв історичної свідомості / І. Б. Гирич // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 133–141.

21. Різник О. Топонімічний ландшафт Києва і проблеми топонімічної політики / О. Різник // Світ культури: Науковий методичний вісник УЦКД. – 2002. – Вип. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/statti_1_2007.php

22. Lastouski A., Balockaite R., Kazakevich A. Memory of World War II in the City Landscape of Eastern Europe [Електронний ресурс] / Geschichtswerkstatt Europa. – Режим доступу: http://www.geschichtswerkstatt-europa.org/media/projekte/wwii_landscapes_report.pdf

23. Різник О. Додаток: Список вулиць і площ Києва, найменованих та перейменованих у роки державної незалежності України (після 24 серпня 1991 р.) / О. Різник // Світ культури: Науковий методичний вісник УЦКД. – 2002. – Вип. 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://culturalstudies.in.ua/statti_1_dodadok_2007.php

24. Махортіх М. Київські топоніми як елемент історичної пам'яті про звільнення міста від німецької окупації за радянської доби (1944–1991) / М. Махортіх // Гілея. – 2014. – Вип. 84. – С. 100–105.

25. Рішення Київської Міської Ради від 29 жовтня 1998 року № 44/145 “Про найменування нової вулиці” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/65DA4689D713DE4EC22573C0004CA3FE?OpenDocument

26. Рішення Київської Міської Ради від 27 листопада 2008 року № 645/645 “Про найменування вулиць нового мікрорайону у Голосіївському районі” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/6ECD23F0EE7B13E0C225751C006DEB20?OpenDocument

27. Рішення Київської Міської Ради від 29 листопада 2012 року № 481/8765 “Про найменування вулиць у м. Києві” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/6E889661412075C9C2257AD7006DEF2D?OpenDocument

28. Рішення Київської Міської Ради від 1 листопада 2012 року № 228/8513 “Про найменування вулиць у Дарницькому районі м. Києва” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/37F9620F8D0441BDC2257AC3006DE252?OpenDocument

29. Рішення Київської Міської Ради від 1 листопада 2012 року № 228/8512 “Про найменування вулиць у Подільському районі м. Києва” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/8CCB41CC69EADD29C2257ABE006DE428?OpenDocument

30. Рішення Київської Міської Ради від 28 квітня 2011 року № 156/5543 “Про найменування нових вулиць та провулків у котеджному селищі “Деснянське” в Деснянському районі м. Києва” [Електронний ресурс] / ЛІГА-ЗАКОН. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/B2EED A5153E98862C22578B700686BE3?OpenDocument

References

1. Hrynevych V. Mit viiny ta viina mitiv / V. Hrynevych // Krytyka. – 2005. – № 5. – С. 2–8.

2. Zaitsev O. Viina mitiv pro viinu v suchasni Ukraini / O. Zaitsev // Krytyka. – 2010. – № 3–4. – С. 16–17.

3. Smerechanska O. Istorychna pamiat pro Druhu svitovu viinu ta formuvannia ukrainskoi identychnosti u suchasni Ukraini / O. Smerechanska // Naukovi zapysky. Seriiia “Kulturolohiia”. – 2011. – Vyp. 7. – С. 191–202.

4. Pozdniakova-Kyrbiatieva E. Sotsialno-istorychna pamiat pro Velyku Vitchyzniansu viinu ochyma ukrainskykh hromadian: analiz sotsiolohichnoho doslidzhennia / E. Pozdniakova-Kyrbiatieva // Naukovi pratsi. Sotsiolohiia. – 2013. – T. 211. – Vyp. 199. – С. 27–31.

5. Pyliavets R. Druha svitovi viina u suspilnii svidomosti ukrain-

skoho narodu: sotsiolohichni vymir / R. Pyliavets [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1661.htm>

6. Lysenko O. Druha svitova viina yak predmet naukovykh doslidzhen ta fenomen istorychnoi pamiat / O. Lysenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2004. – № 5. – С. 3–16.

7. Nahaiko T. Sotsialna skladova yak dominantna istorii voiennoho konfliktu: suchasni tendentsii doslidzhennia Druhoi Svitovoi viiny / T. Nahaiko // Storinky voiennoi istorii Ukrainy. – 2012. – Vyp. 15. – С. 230–238.

8. Zernii Yu. Istorychna pamiat yak ob'ekt derzhavnoi polityky / Yu. Zernii // Stratehichni priorytety. – 2007. – № 1. – С. 71–76.

9. Symonenko I. Druha svitova viina v istorychnii pamiat ukrainskoho narodu / I. Symonenko // Stratehichni priorytety. – 2008. – № 4. – С. 44–54.

10. Sereda V. Horod kak lieu de memoire: obshchaia yly podelennia pamiat? Prymer Lvova / V. Sereda // Vestnyk Lvovskoho unyversyteta. Seryia sotsyolohycheskaia. – 2008. – Vyp. 2. – С. 73–99.

11. Diakova O. V. Vidobrazhennia istorii Velykoi Vitchyzniansoi viiny u toponimitsi Kharkova // Aktualni problemy rehionalnykh doslidzhen Velykoi Vitchyzniansoi viiny / redkol.: V. Ya. Bilotserkivskyi ta in. – Kharkiv: Kolehium, 2013. – С. 189–194.

12. Yilhe V. Zmahannia zhertv / V. Yilhe // Krytyka. – 2006. – № 5. – С. 14–16.

13. Rohdewald S. Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania / S. Rohdewald. // Forum for Modern Language Studies. – 2008. – № 44 (2). – P. 173–184.

14. Marples D. Stepan Bandera: The resurrection of a Ukrainian national hero / D. Marples // Europe-Asia Studies. – 2006. – № 58 (4). – P. 555–566.

15. Marples D. Anti-Soviet Partisans and Ukrainian Memory. East European Politics & Societies. – 2010. – № 24 (1). – P. 26–43.

16. Serbyn R. Velyka vitchyzniansa viina: sovietskyi mit v ukrainskykh shatakh / R. Serbyn // Suchasnist. – 2001. – № 6. – С. 63–88.

17. Cerbyn R. Borotba za istorychnu pamiat ukrainskoho narodu [Elektronnyi resurs] / Cerbyn R. – Rezhym dostupu: <http://www.exlibris.org.ua/vvv/article-end.html>

18. Karnyshyn Yu. Na perekrestkakh nauky y sovremennoi polityky: Velykaia Otechestvennaia voina v yssledovaniakh ystorykov Ukrainy / Yu. Karnyshyn // Yzvestiya vysshykh uchebnykh zavedenyi. Povolzhskiy rehyon. Humanytarne nauky. – 2010. – № 1 (13). – С. 25–31.

19. Kasianov H. Myller A. Rossyia – Ukrainy. Kak pishetsia ystoryia. Dyalohy. Lektsyy. Staty. – M.: RHHU, 2011.

20. Hyrych I. B. Suchasna kyivska toponimika yak vyiv istorychnoi svidomosti / I. B. Hyrych // Natsionalna ta istorychna pamiat. – 2013. – Vyp. 8. – С. 133–141.

21. Riznyk O. Toponimichniy landshaft Kyieva i problemy toponimichnoi polityky / O. Riznyk // Svit kultury: Naukovyi metodychnyi visnyk UTsKD. – 2002. – Vyp. 2. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://culturalstudies.in.ua/statti_1_2007.php

22. Lastouski A., Balockaite R., Kazakevich A. Memory of World War II in the City Landscape of Eastern Europe [Elektronnyi resurs] / Geschichtswerkstatt Europa. – Rezhym dostupu: http://www.geschichtswerkstatt-europa.org/media/projekte/wwii_landscapes_report.pdf

23. Riznyk O. Dodatok: Spysok vulyts i ploshch Kyieva, naimenovanykh ta pereimenovanykh u roky derzhavnoi nezalezhnosti Ukrainy (pislia 24 serpnia 1991 r.) / O. Riznyk // Svit kultury: Naukovyi metodychnyi visnyk UTsKD. – 2002. – Vyp. 2. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://culturalstudies.in.ua/statti_1_dodadok_2007.php

24. Makhortykh M. Kyivski toponimy yak element istorychnoi pamiat pro zvlnennia mista vid nimetskoj okupatsii za radianskoi doby (1944–1991) / M. Makhortykh // Hileia. – 2014. – Vyp. 84. – С. 100–105.

25. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 29 zhovtnia 1998 roku № 44/145 “Pro naimenuvannia novoi vulytsi” [Elektronnyi resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhym dostupu: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/65DA4689D713DE4EC22573C0004CA3FE?OpenDocument

26. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 27 lystopada 2008 roku № 645/645 “Pro naimenuvannia vulyts novoho mikroraiou u Holo-sivskomu raioni” [Elektronnyi resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhym dostupu: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/6ECD23F0EE7B13E0C225751C006DEB20?OpenDocument

27. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 29 lystopada 2012 roku № 481/8765 “Pro naimenuvannia vulyts u m. Kyievi” [Elektronnyi

resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhyim dostupu : http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/6E889661412075C9C2257AD7006DEF2D?OpenDocument

28. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 1 lystopada 2012 roku № 228/8513 “Pro naimenuvannia vulyts u Darnytskomu raioni m. Kyieva” [Elektronnyi resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhyim dostupu: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/37F9620F8D0441BDC2257AC3006DE252?OpenDocument

29. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 1 lystopada 2012 roku № 228/8512 “Pro naimenuvannia vulyts u Podilskomu raioni m. Kyieva” [Elektronnyi resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhyim dostupu: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/8CCB41CC69EADD29C2257ABE006DE428?OpenDocument

30. Rishennia Kyivskoi Miskoi Rady vid 28 kvitnia 2011 roku № 156/5543 “Pro naimenuvannia novykh vulyts ta provulkiv u kotedzhnomu selyshchi “Desnianske” v Desnianskomu raioni m. Kyieva” [Elektronnyi resurs] / LIHA-ZAKON. – Rezhyim dostupu: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/B2EEDA5153E98862C22578B700686BE3?OpenDocument

Makhortykh M. S., PhD student History of Ukraine Department Institute of Society Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), makhortykh@gmail.com

Kyiv toponyms as the element of historical memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the independence period (1991–2013)

The article explores the role of Kyiv toponyms in the process of preservation and transmission of memory about the liberation of Kyiv from German occupation between 1991 and 2013. Based on data from the electronic archive of Kyiv City State Administration the author investigates the main stages of establishment of World-War-II godonyms (street names) and agoronoms (square names) and, in particular, the process of introduction of toponyms related to the liberation of city in 1943. Using comparative and classification methods the author examines regularities in the amount and semantics of toponyms, which were introduced in Kyiv after 1991, and proposes the interpretation of uncovered patterns in the context of general tendencies of World-War-II commemoration through the independence period.

Keywords: historical memory, independence period, toponyms, godonyms, agoronoms, Second World War, Kyiv.

Махортых Н. С., аспирант кафедры истории Украины, Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина, Киев), makhortykh@gmail.com

Киевские топонимы как элемент исторической памяти про освобождение города от немецкой оккупации в период независимости (1991–2013)

Исследуется значение киевских топонимов в процессе сохранения и передачи памяти про освобождение города от немецкой оккупации в период независимости (1991–2013). С помощью электронного архива решений Киевской Государственной Администрации рассматриваются основные этапы в ходе утверждения новых гононимов (названий улиц) и агоронимов (названий площадей), связанных с памятью о Второй мировой войне, и то место, которое занимают среди них топонимы, связанные с освобождением города в 1943 году. Автор прослеживает закономерности, связанные с количеством и семантикой утверждаемых в Киеве топонимов после 1991 года, и предлагает интерпретацию обнаруженных закономерностей в контексте общих тенденций, присущих коллективной памяти о войне в независимой Украине.

Ключевые слова: историческая память, период независимости, топонимы, гононимы, агоронимы, Вторая мировая война, Киев.

* * *

УДК 94 (477) 94(437.1/2)

Корсак Р. В.

кандидат історичних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури і сервісу, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), korsakr@inbox.ua

УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (2000-2012 РР.)

В статті у перше в українській історіографії здійснено комплексний аналіз дослідження українсько-чеської культурної співпраці (2000-2012 рр.). Українсько-чеське культурне співробітництво має глибокі корені. Український і чеський народ ніколи не конфліктували в історичному минулому і не існувало між ними негативної історичної спадщини. Водночас, протягом 2000-2012 рр. за українсько-чеським політичним і торговельно-економічним співробітництвом повністю залишилось занедбаним культурне і гуманітарне

співробітництво двох країн, формування позитивного образу України в Чехії. Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. В дослідженні віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Автор дійшов висновку, що культурні зв'язки створюють добрі передумови для широкого взаємовигідного політичного і економічного співробітництва. Основу дослідження склали архівні матеріали та праці українських і чеських дослідників та українська періодика.

Ключові слова: Україна, Чехія, культура, гуманітарне співробітництво, Посольство України, Посольство Чеської Республіки.

Вивчення системи двосторонніх українсько-чеських відносин на прикладі розвитку культурної співпраці протягом 2000-2012 рр., як складової міжнародних відносин, є актуальним з огляду на те, що Україна і Чехія здобули свою незалежність на початку 90-х років ХХ ст. Їх вивчення дає можливість узагальнити, виявити і проаналізувати рівні і шляхи співробітництва двох молодих незалежних країн в системі загальноєвропейських міжнародних відносин.

Необхідно відзначити, що українсько-чеські культурні відносини в умовах розвитку євроінтеграційних процесів та реформування суспільно-економічних відносин в Україні та Чеській Республіці, його становлення, розвиток і перспективи не є предметом широкого кола спеціальних наукових досліджень як у вітчизняній, так і у чеській історіографії. У більшості публікацій наводяться окремі факти співпраці між Україною і Чехією та окремі проблеми розвитку міждержавних відносин і співпраці між країнами. Серед праць можна виділити дослідження О. Цуп[19], Л. Кіцилі [9], П. Федурця [18], О. Гетьманчука [8], П. Черника [20], в яких розглядаються торговельно-економічне та політичне співробітництво України і Чехії. Тому в даній публікації уперше в українській історіографії робиться спроба дослідити українсько-чеську культурну співпрацю за період 2000-2012 рр.

Українсько-чеське культурне співробітництво мало глибокі корені і сприятливий ґрунт для розширення. Країни і етноси ніколи не конфліктували в історичному минулому і не існувало між ними негативної історичної спадщини. Навпаки, в 1918-1920 рр. Україна зробила ряд кроків, які сприяли утвердженню Чехословацької державності, а ЧСР прийняла численну українську політичну і культурну еміграцію і створила для неї майже ідеальні умови культурно-національного життя, дала позитивний поштовх національному розвитку Закарпаття [5, с. 1-46]. Все це створювало сприятливе підґрунтя для успішної українсько-чеської співпраці. Для цього Україна повинна була перейти від кількісних акцій і оцінок до систематичної культурної присутності в Чехії через українське радіо і телебачення на ЧР, проведення днів і місячників української культури, відкриття і діяльність українських культурних центрів, відкриття постійнодіючих українських кореспондентських центрів, регулярні інтерв'ю з діячами української культури і науки, через поширення української преси і книги, тобто через створення цілісної системи постійної присутності України в чеському суспільстві. Все це разом із створенням веб-сторінок Президента, Прем'єра, Голови Верховної Ради, міністрів освіти і культури, академіків НАН України, розширенням діяльності неурядових організацій, культурного і наукового обміну між українськими і чеськими регіонами, широко

співпрацю з діаспорою і т. п. засвідчило б постійну культурну присутність України в Чехії. Не слід забувати, що широкі культурні зв'язки створюють добрі передумови для широкого взаємовигідного політичного і торговельно-економічного співробітництва.

Протягом 2000-2012 рр. політичні органи влади та дипломатичні установи обох країн розвивали співпрацю в гуманітарній сфері, що включала: взаємообмін між мистецькими установами; участь митців у спільних культурних акціях; співпрацю з українською діаспорою. У рамках міжнародного фестивалю „Прага – серце народів 2000” проходили Дні українського кіно з демонстрацією 20 українських кінострічок, концерти українських мистецьких колективів і т. ін. [17, с. 6-7]. У жовтні 2000 р. з ініціативи Товариства друзів України в ЧР було проведено фестиваль українського мистецтва [1, с. 2]. Він мав форму культурно-мистецьких акцій і проходив під назвою “11 років мовчання”. Ця символічна назва свідчила, що з 1989 р. обидві країни-партнери по співробітництву не проводили майже жодних культурно-мистецьких акцій. Організаторами виступили чеська приватна продюсерська фірма „Otherside” та українська продюсерська фірма „Арт Велес” [2, с. 4]. За програмою фестивалю відбулась спільна українсько-чеська прес-конференція, показ фотовиставки „Розрід” М. Гроха у відомому празькому Тинському літературному кафе, демонстрація української художньої кінострічки „Josephine Singer & Nice People” режисера С. Маслобойщикова. Організатори фестивалю у рекламному проспекті зазначали, що організована ними культурно-мистецька акція є початком до більш масштабних культурних та мистецьких українсько-чеських фестивалів, які мають ознайомити громадян обох країн з їх досягненнями в економіці, культурі, науці, спорті. Понад 11 років в українсько-чеських взаєминах лише зрідка мали місце випадкові, безсистемні культурні контакти. Це спричинено різним рівнем і характером європейської інтеграції України і Чехії та кількісними підходами оцінок результатів культурних контактів. Діставши у спадок від СРСР формалізовані та заідеологізовані культурні зв'язки з Чехією, Україна так і не зуміла вибратись з цих тенет. Тому фактично не було розроблено конкретної державної програми дій України в системі українсько-чеського культурного співробітництва [7, с. 10-31].

Не менш активно у 2002 р. відбувалось співробітництво двох країн у сфері освіти і науки. Так, ректорат Празького технічного університету почав налагоджувати прямі зв'язки з національними технічними університетами „Київський політехнічний інститут” та „Львівська політехніка”. Тоді ж було відновлено прямі міжвузівські зв'язки між Львівським національним університетом ім. І. Франка та університетом Ф. Палацького в м. Оломоуц, а в серпні 2002 р. між ними було проведено обмін студентами для проходження практики і стажування. Крім того, Інститут зовнішньої політики ЧР прийняв групу українських студентів, які фахово вивчають чеську мову. Водночас було відновлено роботу Асоціації українців ЧР, товариство українських жінок ЧР подарувало Празькому університету портрет видатного українського вченого І. Горбачевського, який тривалий час працював у цьому

університеті, а в 1902-1903 рр. був його ректором. Українські наукові заклади також надали чеській стороні суттєву допомогу в організації та проведенні у червні 2002 р. в Празі міжнародної наукової конференції „Дмитро Чижевський: особистість і творчість”, присвяченій відомому українському славісту [10, с. 119-120].

В інформаційній сфері у 2002 р. було реалізовано кілька проектів: проведено інтерв'ю кореспондентів провідної чеської економічної газети „Господарсжскеновіні” з президентом України Л. Кучмою, яке було опубліковане 7 червня 2002 р. на сторінках названого видання, та його скорочений варіант – у німецькій газеті „Хайдельсблат”, для громадян України, української діаспори і чеської громадськості було створено на веб-сторінці українського посольства в ЧР розділ „Вибори”, що ознайомлював громадськість з перебігом і результатами виборів до Верховної Ради України. Також було проведено інтерв'ю українського посла в Празі чеським ЗМІ та радіостанції „Свобода/Вільна Європа” з питань організації і проведення виборів народних депутатів громадянами України, які проживають і працюють в ЧР; організовано поїздку кореспондентів чеських ЗМІ в Україну для висвітлення перебігу виборів до Верховної Ради України; українським посольством разом із знімальною групою чеського телебачення було знято і продемонстровано фільм про працевлаштування українських громадян в ЧР і т. ін. [10, с. 120].

Але загалом у 2002 р., як і в попередні роки, було здійснено лише кілька українських культурних проектів в ЧР, зокрема такі: на травневий 39-й музичний телефестиваль „Злата Прага” (2002 р.) Україна представила лише одну з музичних програм українського телебачення; у міжнародному фестивалі циганських музичних колективів „Каморо” взяв участь колектив українських циган з Дніпропетровська „Міроіло”, який і став переможцем фестивалю; в галереї м. Пршібран було проведено художню виставку „Духовний світ України”, на якій було представлено твори шести українських художників; проведено презентацію збірки українських народних пісень; проведено презентацію збірок української поезії міжвоєнного періоду (поетів т. зв. „празької школи”) та „Діти степової Еллади”. Українські дипломатичні і державні установи та громадські організації у 2002 р. слабо співпрацювали з українською діаспорою в Чеській Республіці. Хоча Посольство України в ЧР проводило зустрічі з керівниками діаспорних організацій, але разом вони спромоглися реалізувати лише кілька проектів: провести вечір українських різдвяних колядок за участю чеських студентів-україністів; відзначити Шевченківські свята з двома літературно-художніми вечорами та провести вечір з нагоди Дня матері. На жаль, слабо використовуються можливості нашої діаспори для формування привабливого обличчя України в чеському суспільстві, майже повністю була відсутня співпраця діаспорних організацій з українськими громадянами, які працюють на теренах ЧР і т. ін. Українські і чеські організації і установи також співпрацювали в організації оздоровлення в Чехії літом 2002 р. 340 українських дітей, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а чеське благодійне „Товариство допомоги” організувало

проведення благодійних концертів, кошти з яких були направлені на оздоровлення дітей українського м. Вишгород [3, с. 16].

Достатньо успішно здійснювались українсько-чеське політико-гуманітарне співробітництво протягом 2003 р. Центральною подією року був грудневий візит міністра освіти України до Чехії та його переговори з міністром освіти, молоді і спорту ЧР. У ході переговорів було досягнуто домовленостей про взаємодію сторін у галузі освіти, в обміні досвідом її реформування, в обміні студентами, у взаємному визнанні дипломів про вищу освіту та підписано Угоду про співробітництво в галузі освіти і науки на період до 2006 р. Також у 2003 р. було налагоджено обмінні практики чеських студентів-україністів з Університету ім. Т. Г. Масарика (м. Брно) і університету ім. Ф. Й. Палацького (м. Оломоуц) до Київського і Львівського національних університетів, а українських студентів-богемістів – до названих чеських університетів. Стажування у Празькій державній торговій академії у березні-квітні 2003 р. проходила група студентів-економістів Львівського національного університету ім. І. Я. Франка. У свою чергу, українська сторона надала підтримку чеському фонду Й. Главки для поїздки до Чернівецького національного університету, головний корпус якого побудовано за проектом чеського архітектора Й. Главки. Крім того, у 2003 р. почали налагоджуватись зв'язки між Київським державним інститутом театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого і кафедрою театрознавства Львівського національного університету, з одного боку, та Академією музичних мистецтв ЧР – з другого, між Полтавським національним технічним університетом і Технічним університетом м. Ліберець і т. ін. [4, с. 22-23].

Перелік заходів та акцій засвідчує, що протягом 2003 р. достатньо успішно було проведено ряд українсько-чеських заходів культурного спрямування. Так, у 2003 р. Україна була представлена 12 кінострічками на міжнародному кінофестивалі „Фебіофест”, у м. Празі було проведено ряд виставок українських митців, зокрема творів художників О. Оніщенка та В. Редька в празькій галереї „Макс-Арт”, творів інших українських сучасних художників. Український художник О. Оніщенко постійно проживав у Празі, де мав своє художнє ательє, що користується популярністю в чеських і зарубіжних відвідувачів. Крім того, Національна телекомпанія України подала три музичні програми на 40-й фестиваль „Злата Прага”, ансамбль танцю „Серпанок” Центру творчості дітей та юнацтва Галичани (м. Львів) взяв участь у міжнародному фестивалі „Квадріанале”. У свою чергу, молоді українські виконавці з Палацу культури „Парнас” (м. Донецьк) брали участь у міжнародному фестивалі дитячої творчості в чеському м. Пршібам, а ансамбль бандуристок „Дзвіночок” (м. Львів) – у 13-му Міжнародному фестивалі різдвяних пісень і став його переможцем [10, с. 130].

Всі ці показники були кількісні. До них залучались переважно представники української діаспори в Чехії. Вони не стали набуток чеського інформаційного простору, а тому не змінили негативного сприйняття чеським соціумом українства й України. Україна, за словами чеського культуролога Л. Палати, після 1999 р. зажила в Чехії „не просто поганої, а тої найгіршої слави.

Знали її і сприймали як країну неймовірно корумповану, громадяни якої мало не помирають з голоду. Країна, якою не варто цікавитись” [12, с. 13].

Як зазначалось, Посольство України в Чехії та українські політики і діячі культури переважно співпрацювали з українськими діаспорними організаціями Чеської Республіки. Так, у рамках візиту до Чехії Міністр закордонних справ України А. Зленко мав зустріч з членами українських організацій і товариств ЧР і передав їм художню літературу і підручники для української недільної школи. А українське посольство разом з діаспорними організаціями провели низку акцій, присвячених 12-й річниці незалежності України, Шевченківський вечір, традиційне свято „Маланка”, пам'ятний вечір до річниці голодомору в Україні 1932-1933 рр., дні України в Празі, в рамках яких виступив український музичний колектив „Плач Єремії”, проведено вернісаж творчості художника О. Оніщенка, перегляд художнього фільму „Мамай” та ін. [10, с. 131]. Всі ці культурні заходи проходили в українському етнічному середовищі. До них долучались члени українських діаспорних товариств і організацій та українські заробітчани. Сумну особливість української культурної присутності в Чехії вдало визначив О. Скрипка, який зауважив, що концерти групи „Воплі Водоплясова” не присутні в інформаційному просторі ряду країн, що на них „...приходять тільки діаспори. А діаспори – ті ж самі люди, що живуть в Україні” [16, с. 25].

Що ж стосується наступних років, то найбільшими помітними двосторонніми контактами і заходами можна відзначити наступні. У першому півріччі 2006 р. офіційні українські представницькі органи спромоглися на організацію контактів між Харківським національним університетом і Празькою гуманітарною Академією, які домовились про партнерські відносини. Українські і чеські вищі навчальні заклади намітили перспективні плани співробітництва і проведення спільних культурних акцій. Зокрема, було домовлено про відкриття у Празі українського дитячого садочка „Сунічка” та початкових навчальних класів з українською мовою навчання. Мали місце й інші культурні контакти. Так, педагогічним університетом ім. М. Драгоманова у 2005/2006 навчальному році було проведено набір студентів у Празі [13, с. 4; 14, с. 6]. Водночас ряд чеських гуманітарних організацій надали допомогу дитячому сиротинцю в с. Вільшани на Закарпатті, а дитячий хор цього сиротинця „Гуцулик” брав участь у двох фестивалях дитячої творчості. Крім того, чеські реставратори виявили готовність взяти участь у проектах реставрації Гетьманського заїзду Підгородецького замку та рavelіну Золочівського замку і т.п. [14, с. 7; 15, с. 17]. У серпні 2010 р. громадською організацією „Українська ініціатива у Чеській Республіці” (УІЧР), за підтримки урядів України та Чеської Республіки, мерії столиці Праги та Посольства України в ЧР було влаштовано святкування українського державного свята з нагоди Дня незалежності України. Посольство України разом з УІЧР за підтримки Уряду ЧР протягом вересня-жовтня 2010 р. реалізувало, у співпраці із міжнародною організацією „International organization for migration”, підготовку проекту „Допомога мігрантам у скруті”, а у

вересні 2010 р. у чеських містах провели Дні української культури. У дні свята презентувались українські гурти Чехії та було запрошено колективи з України. У листопаді 2010 р. було влаштовано зустрічі, присвячені пам'яті жертвам Голодомору 1932-1933 рр.. УІЧР за підтримки Посольства України в ЧР та урядів України і Чехії у січні 2011 р. розпочала проект „Допомога мігрантам у скруті”, який тривав до кінця 2011 року. У березні 2011 р. організацією було влаштовано український бал „Маланка2011”, а також відзначено „Дні Тараса Шевченка”, з виступами коло пам'ятника Великому кобзарю в Празі запрошених на урочистість чеських політиків та Посла України в ЧР. У липні Прагу відвідав президент Світового Конгресу Українців (СКУ) Е. Чолій. УІЧР разом з посольством України влаштувало зустріч з громадою, представниками уряду ЧР та мерією Праги[11].

30 вересня 2011 р. в Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка відбулася зустріч Уповноваженого Посла Чеської Республіки в Україні І. Почуха і директора Чеського центру в Києві Д. Остржанської з директором Інституту філології Г. Фоковичем та завідувачем кафедри слов'янської філології О. Паламарчук. У ході візиту відбулася бесіда зі студентами-богемістами. Метою зустрічі було ознайомлення з діяльністю кафедри славістики та Чеського центру в Києві та пошук нових можливостей щодо поглиблення українсько-чеської культурної співпраці [11].

3 політико-культурних заходів 2012 р. відзначимо „Вечір пам'яті Вацлава Гавела”, який пройшов 27 березня, організаторами якого були Посольство Чеської Республіки в Україні, Чеський центр у Києві, Інститут Євроатлантичного співробітництва та Клуб молодих дипломатів України. У рамках вечора виступив відомий чеський фотограф Б. Голомічек, який ознайомив з фотографіями В. Гавела з його дисидентського періоду, народний артист України С. Озірянний, який декламував уривки з творів В. Гавела: п'єси „Вернісаж” та есе „Сила безсилих”. На вечорі було представлено О. Голубова – переможця конкурсу есе на тему „Свобода, демократія та європейський вибір. Уроки Вацлава Гавела для України” [21].

Станом на 2012 р. чинна договірно-правова база українсько-чеського культурного й гуманітарного співробітництва включала такі документи: 1) Угоду про наукове співробітництво між Національною академією наук України та Академією наук ЧР (підписана у 2000 році); 2) Угоду між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, молоді та спорту Чеської Республіки про співробітництво в галузі освіти і науки (підписана у 2003 році); 3) Угоду між Міністерством культури і туризму України та Міністерством регіонального розвитку ЧР про співробітництво в галузі туризму (підписана у 2006 році). Крім того, на 2012 р. діяла низка прямих угод про співробітництво між вищими навчальними закладами України та ЧР, зокрема, між Чеським сільськогосподарським університетом та Дніпропетровським сільськогосподарським інститутом, Чеським сільськогосподарським університетом і Національним аграрним університетом, Сілезьким університетом та Донецькою державною академією ме-

неджменту, Університетом ім. Т.Г. Масарика та Київським національним університетом ім. Т. Шевченка тощо.

Отже, можна навести ще кілька дрібних фактів українсько-чеської міждержавної культурної співпраці. Але при цьому всьому можна стверджувати, що протягом 2000-2012 рр. за українсько-чеським політичним і торговельно-економічним співробітництвом повністю залишилось занедбаним культурне і гуманітарне співробітництво двох країн, формування позитивного образу України в Чехії. Проведення кількох пропагандистських акцій не дало жодного результату. Українські державні чинники забули, або ж і не знали, що зовнішня кампанія формування позитивного іміджу країни має включати пропаганду і популяризацію національних культурних надбань, тобто рекламу національної історії, досягнень культури, національних демократичних традицій, тобто всього, що витворили і творять українці. Тому найбільш вдалою популяризацією національних культурних традицій є внутрішньодержавна популяризація українських етнічних цінностей і надбань, яка навчить громадян України пишатись своєю історією, мовою, культурою та перспективами їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Інформація про українсько-чеське культурне співробітництво за період 11 місяців 2000 р. // Справа № 55 від 10.12.2000 р. – 13 с.
2. Інформація про фестиваль українського мистецтва „11 років мовчання” // Справа № 45 від 27.11.2000. – 4 с.
3. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2002 р. // Справа № 19/42 від 24.12.2002 р. – 37 с.
4. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2003 р. // Справа № 21/51 від 25.12.2003. – 38 с.
5. Питання культури (12.07 – 30.12.1993 р.) // Управління культурного та гуманітарного співробітництва. – Інв. № 7224. 194/087/5. – 46 арк.
6. Питання культурних зв'язків із закордоном (загальне). – Т. 1. (21.01 – 14.12.1992 р.) // Управління культурного та гуманітарного співробітництва. – Інв. № 6932 (800). – 25 арк.
7. Питання культурних зв'язків із закордоном (загальне). – Т. 1. (14.01 – 27.07.1993 р.) // Управління культурного та гуманітарного співробітництва. – Інв. № 7229 (800). – 160 арк.
8. Гетьманчук О. Україна – Чехія : дружимо поза ЄС [Текст] // Дзеркало тижня. – 2005. – № 23. – С. 5.
9. Кіцила Л. Ю. Реалізація курсу Чеської республіки на інтеграцію до Європейського Союзу [Текст]: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 18 с.
10. Корсак Р. В. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр. [Текст]. – Ужгород : Гражда, 2007. – 208 с.
11. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Чехією. Інформаційна довідка // Посольство України в ЧР. – [Електронний ресурс] : <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/culture>.
12. Палата Л. Реальність відстаней [Текст] // Український журнал (Прага). – 2005. – № 3. – С. 13.
13. Пороги (Прага). – 2005. – № 2.
14. Пороги (Прага). – 2005. – № 3.
15. Пороги (Прага). – 2005. – № 5.
16. Український PeterGabriel та його „ВВ” (інтерв'ю з керівником гурту „ВолліВодоплясова” Олегом Скрипкою) [Текст] // Український журнал (Прага). – 2005. – № 4. – С. 24-25.
17. Устич С. У русі успішного співробітництва [Текст] // Політика і час. – 2001. – № 3. – С. 3-7.
18. Федурця В. П. Система регулювання зовнішньоекономічних зв'язків у Чеській Республіці: досвід

організації для України [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Ужгород : УжНУ, 2006. – 20 с.

19. Цуп О. В. Чеська Республіка і Україна в міждержавних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / О. В. Цуп; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 20 с. – укр.

20. Черник П. Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини ХХ ст. [Текст] // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, випуск 21. – Львів : “Львівська політехніка”, 2009. – С. 172-179.

21. Večer v paměti V. Havela // MZVCR[On-line]: ([http://www.mzv.cz/kyiv/uk/index\\$281064.html?search=true&text=%Večer+v+paměti+V.+Havela](http://www.mzv.cz/kyiv/uk/index$281064.html?search=true&text=%Večer+v+paměti+V.+Havela)).

References

1. Informaciya pro ukraýins'ko-ches'ke kul'turne spivrobitny'ctvo za period 11 misyaciiv 2000 r. // Sprava № 55 vid 10.12.2000 r. – 13 s.

2. Informaciya pro festy'val' ukraýins'kogo my'stecztva „11 rokiv movchannya” // Sprava № 45 vid 27.11.2000. – 4 s.

3. Materialy' do zvituv pro robotu Posol'stva Ukrayiny' u Ches'kij Respublici v chasty'ni torgovel'no-ekonomichnogo spivrobitny'ctva u 2002 r. // Sprava № 19/42 vid 24.12.2002 r. – 37 s.

4. Materialy' do zvituv pro robotu Posol'stva Ukrayiny' u Ches'kij Respublici v chasty'ni torgovel'no-ekonomichnogo spivrobitny'ctva u 2003 r. // Sprava № 21/51 vid 25.12.2003. – 38 s.

5. Py'tannya kul'tury' (12.07 – 30.12.1993 r.) // Upravlinnya kul'turnogo ta humanitarnogo spivrobitny'ctva. – Inv. № 7224. 194/087/5. – 46 ark.

6. Py'tannya kul'turny'x zv'yazkiv iz zakordonom (zagal'ne). – T. 1. (21.01 – 14.12.1992 r.) // Upravlinnya kul'turnogo ta humanitarnogo spivrobitny'ctva. – Inv. № 6932 (800). – 25 ark.

7. Py'tannya kul'turny'x zv'yazkiv iz zakordonom (zagal'ne). – T. 1. (14.01 – 27.07.1993 r.) // Upravlinnya kul'turnogo ta humanitarnogo spivrobitny'ctva. – Inv. № 7229 (800). – 160 ark.

8. Get'manchuk O. Ukrayina – Chexiya : druzhy'mo poza Yes [Текст] // Dzerkalo ty'zhnya. – 2005. – № 23. – С. 5.

9. Kicy'la L. Yu. Realizaciya kursu Ches'koyi respubliky' na integraciyu do Yevropejs'kogo Soyuzu [Текст] : Avtoreferat dy'sertaciyi na zdobuttya naukovoogo stupenya kandy'data polity'chny'x nauk. – L'viv : LNU im. I. Franka, 2004. – 18 s.

10. Korsak R. V. Ukrayins'ko-ches'ke mizhderzhavne spivrobitny'ctvo v 1991–2005 rr. [Текст] . – Uzhgorod : Grazhda, 2007. – 208 s.

11. Kul'turno-humanitarne spivrobitny'ctvo mizh Ukrayinoyu ta Chexiyeyu. Informacijna dovidka // Posol'stvo Ukrayiny' v ChR. – [Elektronny'j resurs] : <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/culture>.

12. Palata L. Real'nist'vidstanej [Текст] // Ukrayins'ky'j zhurnal (Praga). – 2005. – № 3. – С. 13.

13. Porogy' (Praga). – 2005. – № 2.

14. Porogy' (Praga). – 2005. – № 3.

15. Porogy' (Praga). – 2005. – № 5.

16. Ukrayins'ky'j Peter Gabriel ta jogo „VV” (interv'yu z kerivny'kom gurtu „Vopli Vodoplyasova” Olegom Skryp'koyu) [Текст] // Ukrayins'ky'j zhurnal (Praga). – 2005. – № 4. – С. 24-25.

17. Usty'ch S. U rusi uspishnogo spivrobitny'ctva [Текст] // Polity'ka i chas. – 2001. – № 3. – С. 3-7.

18. Fedurcya V. P. Sy'stema reguluvannya zovnishn'oekonomichny'x zv'yazkiv u Ches'kij Respublici: dosvid organizaciyi dlya Ukrayiny' [Текст] : avtoreferat dy'sertaciyi na zdobuttya naukovoogo stupenya kandy'data aekonomichny'x nauk. – Uzhgorod : UzhNU, 2006. – 20 s.

19. Czup O. V. Ches'ka Respublika i Ukrayina v mizhderzhavny'x vidnosy'nax kincyа ХХ – pochatku ХХІ st. [Текст] : avtoref. dy's... kand. ist. nauk : 07.00.02 / O. V. Czup ; L'viv. nacz. un-t im. I. Franka. – L., 2009. – 20 s. – ukr.

20. Cherny'k P. Ukrayina v geopolity'chny'x koncepciayah Chexiyy i Slovachchyny' ХХ st. [Текст] // Ukrayins'ka nacional'na ideya: realii ta perspekty'vy' rozvy'tku, vy'pusk 21. – L'viv : “L'viv's'ka politexnika”, 2009. – С. 172-179.

21. Večer v paměti V. Havela // MZV CR [On-line]: ([http://www.mzv.cz/kyiv/uk/index\\$281064.html?search=true&text=%Večer+v+paměti+V.+Havela](http://www.mzv.cz/kyiv/uk/index$281064.html?search=true&text=%Večer+v+paměti+V.+Havela)).

Korsak R. V., candidate of historical sciences, professor department of tourism infrastructure and services, Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ru

Ukrainian-czech cultural cooperation (2000-2012 years)

The article at first in Ukrainian historiography the comprehensive analysis of the Ukrainian-Czech cultural cooperation in the development of transformation a processes Thus, the central and eastern European countries (2000-2012 gg.) Ukrainian-Czech cultural cooperation has deep roots. Ukrainian and Czech people never clashed in the historical past and did not exist between the negative historical legacy. However, during the 2000-2012 biennium for the Ukrainian-Czech political, trade and economic cooperation remained to tall neglected cultural and humanitarian cooperation between the two countries, creating a positive image of Ukraine in the Czech Republic. Opening the mace made possible through the use of scientific methods of knowledge: analysis, synthesis, system, generalization, specificity, historic is mandhe dialectical method. The study preferred historical research methods: historical-genetic, historical, comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more. Cultural ties create good preconditions for broad political and mutually beneficial economic cooperation. The study accounted for archives and works of Ukrainian and Czech researchers and Ukrainian periodicals.

Keywords: Ukraine, Czech Republic, Culture, Humanitarian Cooperation, Embassy of Ukraine, Embassy of the Czech Republic.

Корсак Р. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры туристической инфраструктуры и сервиса, Ужгородский национальный университет (Украина, Ужгород), korsakr@inbox.ru

Украинско-чешское культурное сотрудничество (2000-2012 гг.)

В статье в первые в украинской историографии осуществлен комплексный анализ исследования украинско-чешского культурного сотрудничества в условиях развития трансформационных процессов Центральнo-Восточной Европы (2000-2012 гг.) Украинско-чешское культурное сотрудничество имеет глубокие корни. Украинский и чешский народ никогда не конфликтовали в историческом прошлом и не существовало между ними негативного исторического наследия. Одновременно, в течение 2000-2012 гг. за украинско-чешским политическим и торгово-экономическим сотрудничеством полностью осталось заброшенным культурное и гуманитарное сотрудничество двух стран, формирования положительного образа Украины в Чехии. Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического метода. В исследовании отдано предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическом, историко-сравнительном, историко-синтетическом, историко-диахронном, эмпирическому анализу т.п. Культурные связи создают хорошие предпосылки для широкого взаимовыгодного политического и экономического сотрудничества. Основу исследования составили архивные материалы и работы украинских и чешских исследователей и украинская периодика.

Ключевые слова: Украина, Чехия, культура, гуманитарное сотрудничество, Посольство Украины, Посольство Чешской Республики.

* * *

УДК 327+339.924(АТР)

Холод І. Ю.

аспірант, Інститут всесвітньої історії НАН України, відділ сучасної історії країн Азії і Африки (Україна, Київ), dorianwilde@ukr.net

ПЕРЕГОВОРИ ПРО РЕГІОНАЛЬНЕ ВСЕОСЯЖНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано процес переговорів щодо створення Регіонального всеосязного економічного партнерства (РВЕП) за участі шістнадцяти держав АТР. Досліджено еволюцію ідеї РВЕП, яка є поєднанням двох конкурентних проектів інтеграції – Східноазійської угоди про зону вільної торгівлі та Всеохопного економічного партнерства у Східній Азії, що розроблялись у рамках форуму “АСЕАН+3” та Східноазійського саміту. Автор розкриває перспективи і переходи на шляху переговорів, а також можливість об'єднання п'яти діючих угод про вільну торгівлю між АСЕАН та КНР, РК, Японією, Індією та Австралією і Новою Зеландією у єдину схему РВЕП. Для визначення перспектив економічної та політичної взаємодії зазначених країн використовуються хронологічний, порівняльний та системний методи. Робиться висновок, що для формування ефективної схеми інтеграції учасникам переговорів стосовно РВЕП треба дійти консенсусу з трьох основних питань: 1. створення багатосторонньої торгової угоди з однаковим для всіх членів планом доступу на ринки; 2. встановлення спільного рівня лібералізації торговельних тарифів для всіх членів Партнерства; 3. використання єдиних “правил походження” товарів у рамках РВЕП.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон, “АСЕАН+6”, Регіональне всеосязне економічне партнерство, регіональна інтеграція, зона вільної торгівлі.

Одним з основних трендів торгової та економічної інтеграції в АТР та регіоні Східної Азії з першої половини 2000-х рр. стало стрімке збільшення кількості дво- та багатосторонніх угод про створення зон вільної торгівлі (ЗВТ). Наразі Східна Азія є світовим лідером за кількістю підписаних угод про ЗВТ. З січня 2000 р. до квітня 2013 р. кількість діючих ЗВТ зросла з трьох до сімдесяти шести. Ще 113 проєктів ЗВТ знаходяться на стадії переговорів або підписання [1, с. 85]. Причинами поширення угод про ЗВТ серед країн Східної Азії були: 1) наслідки Азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. та усвідомлення країнами регіону недовіри тактики “вузького регіоналізму” і перехід до ширших схем співробітництва; 2) прогрес економічної інтеграції у Європі та Північній Америці, що втілювався у підписанні угод про ЄС та НАФТА у 1992 р.; 3) гальмування процесу Дохійського раунду переговорів ВТО; 4) загальна тенденція поглиблення торгової інтеграції в Азії [1, с. 85].

Стратегія підписання великої кількості угод про ЗВТ спричинила утворення т.зв. “ефекту спагеті” з різних правил та положень численних ЗВТ, що перетинаються. На думку дослідників Економічного інституту АСЕАН та Східної Азії (Індонезія) Ю. Фукунага та І. Ісоно така плутанина з правил різних угод перешкоджає використанню преференційної системи для компаній регіону та знижує цінність і ефективність існуючих ЗВТ. Негативний вплив “ефекту спагеті” зумовлює збільшення витрат бізнес-корпорацій на дослідження та визначення найбільш вигідного преференційного торгового режиму, а також витрат на те, щоб товар підпадав під вимоги декількох ЗВТ з огляду на різні правила походження та визнання стандартів [2, с. 2]. Це встановило перед урядами країн АТР завдання зменшити економічні втрати від “ефекту спагеті”, що втілювалося в ідеї створення загальнорегіональної зони вільної торгівлі, яка має гармонізувати та об’єднати всі існуючі ЗВТ. Таким проєктом постало Регіональне всеосяжне економічне партнерство (РВЕП), що було розроблено країнами АСЕАН у 2011 р. та переговори з якого розпочались у травні 2013 р.

Процес переговорів стосовно створення Регіонального всеосяжного економічного партнерства активно досліджується науковцями, які безпосередньо походять з країн-учасниць переговорів, передусім із Японії, Сінгапуру, Індонезії та Філіппін. Серед основних досліджень варто зазначити праці таких вчених як С. Д. Басу [3; 4; 5], Х. Лім [6], Т. Терада [7], С. Урата [8; 9; 10], І. Ісоно [11; 12], А. Куно і Ю. Фукунага [12; 13] та М. Каваї і Г. Вігнарайя [14]. В українських політологічних дослідженнях, не зважаючи на значний інтерес до динамічних процесів в АТР, фактично відсутній ґрунтовний аналіз процесу переговорів з угоди РВЕП, що можна пояснити новітністю теми.

Відтак, *метою дослідження* є критичний аналіз процесу переговорів щодо інтеграційної моделі Регіонального всеосяжного економічного партнерства та виокремлення перспектив і перешкод на шляху переговорів. Загальну мету дослідження ми конкретизуємо у таких специфічних *дослідницьких завданнях*: 1) розкрити еволюцію ідеї РВЕП та причини її розробки країнами АСЕАН, починаючи з 2011 р.; 2) визначити основні риси, цілі та сфери, що покрива-

тиме майбутня угода РВЕП; 3) проаналізувати процес переговорів про РВЕП та окреслити основні перешкоди і перспективи щодо досягнення угоди.

Ідея щодо створення загальнорегіональної ЗВТ, яка в подальшому лягла в основу РВЕП, з’явилась у країн АСЕАН як наслідок Азійської фінансової кризи 1997–1998 рр. Серед членів Асоціації відбулось усвідомлення недовіри стратегії “вузького регіоналізму” та необхідності співпраці із зовнішньорегіональними, економічно могутніми країнами Східної Азії та АТР. У 1997 р. було створено форум “АСЕАН+3”, що об’єднав у собі країни Південно-Східної Азії (власне країни АСЕАН) та Північно-Східної Азії (КНР, РК та Японія). У рамках “АСЕАН+3” з 2001 р. почалась робота над вивченням перспектив створення Східноазійської угоди про вільну торгівлю (англ. East Asia Free Trade Agreement, EAFTA; укр. ІАФТА), де досліджувались можливості об’єднання тринадцяти країн-учасниць форуму в єдину ЗВТ. На початку 2000-х рр. коли процес поширення двосторонніх угод про вільну торгівлю у Східній Азії тільки-но набрав оберти і проблеми “ефекту спагеті” ще не існувало, досягнення такої угоди переслідувало прагматичні цілі АСЕАН, а саме максимізацію прибутків країн Південно-Східної Азії. За даними Азійського банку розвитку, у 2010 р. в загальному об’ємі торгівлі країн “АСЕАН+3” частка торгівлі між ними складала 54% від їх сукупного зовнішнього товарообігу та становила понад 300 млрд. дол. США. Доля ж внутрішньорегіональної торгівлі між членами АСЕАН ніколи не перевищує 21–24%. Розбудова зони ІАФТА мала збільшити обсяги торгівлі з експортно-орієнтованих економік Асоціації до їх партнерів з форуму “АСЕАН+3”.

Іншою ініціативою про ЗВТ, яка б покривала не тільки регіон Східної Азії, а й Південну Азію та Океанію, стало Всеохопне економічне партнерство у Східній Азії (англ. Comprehensive Economic Partnership in East Asia, CEPPEA; укр. СЕПІА), проєкт якого з 2006 р. розроблявся у рамках Східноазійського саміту (САС) за участі ще трьох країн АТР – Індії, Австралії та Нової Зеландії. Аналіз вигод, які потенційно могли бути отримані від ІАФТА та СЕПІА визначив, що більші прибутки країни Східної Азії отримують від створення СЕПІА. У звітах дослідницьких груп з ІАФТА й СЕПІА, які були подані у 2009 р. на розгляд міністрів економік форуму “АСЕАН+3” та САС, зазначалось, що чим більш всеохопною та ширшою є угода про ЗВТ, тим більшим є її потенційний економічний зиск [15].

Однак до 2010 р. розробка схем загальнорегіональної ЗВТ гальмувалась суттєвими відмінностями у баченні цього процесу країнами Східної Азії. Проєкти ІАФТА та СЕПІА розглядались як дві конкурентні моделі інтеграції, які активно просу-вали КНР і Японія у боротьбі за вплив та лідерство у регіоні. Відповідно подальший інтеграційний процес зупинився на роздоріжжі двох альтернативних схем розвитку. З одного боку, ініціативу ІАФТА, яку розробляли країни “АСЕАН+3”, разом з КНР підтримали Малайзія та Сінгапур, які боялися розмиття результатів восьмирічної діяльності форуму з огляду на розвиток ширшої моделі Східноазійського саміту. Їх же супротивники – Таїланд, Індонезія та Філіппіни активно обстоювали “японський проєкт” СЕПІА, аргументуючи це

тим, що процес інтеграції набуде стрімких темпів за рахунок нових впливових членів.

Тим часом, результати двох етапів досліджень та розроблені плани досягнення ІАФТА і СЕПІА, що були подані у серпні 2009 р. міністрам економік країн “АСЕАН+3” та САС, не знаходили реального втілення. У жовтні 2009 р. на зустрічі лідерів Східноазійського саміту вкотре було досягнуто згоди стосовно подальшого паралельного вивчення перспектив цих проектів [15].

Втім запуск у березні 2010 р. переговорів щодо альтернативної моделі загально регіональної ЗВТ під егідою США – Транстихоокеанського партнерства (англ. Trans-Pacific Partnership, TPP; укр. ТТП) за участю восьми країн АТР, помітно активізував процес розробки ІАФТА та СЕПІА. На саміті лідерів АТЕС у 2010 р. у м. Йокогама (Японія) ці проекти, разом з ТТП, було офіційно визнано як можливий шлях до побудови Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі (англ. Free Trade Area of the Asia Pacific, FTAAP; укр. ФТААП). На зустрічі лідерів САС у серпні 2011 р. Японія та КНР зробили спільну заяву стосовно необхідності прискорення процесу економічної інтеграції у Східній Азії та виступили з пропозицією створення трьох робочих груп, які мали розробляти більш детальні рекомендації відносно таких сфер як: 1) торгівля товарами; 2) торгівля послугами; 3) інвестиції [12]. Невдовзі після цього країни АСЕАН розпочали роботу над структурою майбутньої ЗВТ, яка у серпні 2011 р. отримала назву “АСЕАН++ ЗВТ” на позначення такої угоди про вільну торгівлю, що об’єднає всі існуючі ЗВТ АСЕАН з її торговими партнерами [13, с. 6]. Кінець дебатам стосовно ІАФТА та СЕПІА було покладено на 19-му саміті АСЕАН, що проходив з 14 по 19 листопада 2011 р. на о. Балі (Індонезія), у ході якого лідери країн Асоціації запропонували власний проект інтеграції – Регіональне всеосяжне економічне партнерство та підписали План АСЕАН щодо РВЕП, який встановив загальні принципи, що мали застосовуватись у переговорах.

Поштовхом до прискореної розробки проекту РВЕП країнами АСЕАН був намір зберегти центральну роль Асоціації у регіональній економічній архітектурі. Прогрес переговорів з розширення ТТП у 2010–2011 рр., що активно просуvalи США, мав всі шанси змістити АСЕАН з позиції “центру” інтеграційних процесів у Східній Азії. Більш того, до переговорів з ТТП входять чотири країни-учасниці Асоціації (Бруней, В’єтнам, Малайзія та Сінгапур), що потенційно загрожує цілісності АСЕАН. Інші члени АСЕАН, більшість з яких є країнами, що розвиваються, не можуть приєднатись до переговорів про Транстихоокеанське партнерство з огляду на “високі стандарти” цієї угоди (широке покриття сфер торгівлі та положення зі списків “ВТО плюс”), які невідповідні для них. Модель РВЕП також слугує стратегічним цілям КНР, що теж не є учасником переговорів з ТТП, однак не хоче поступатись впливом у регіоні на користь США. Це зумовило більшу лояльність КНР до схеми СЕПІА, яка стала підґрунтям РВЕП, хоча до цього Пекін обстоював проект ІАФТА у рамках “АСЕАН+3”. Японія, яка хоча й висловила інтерес до моделі ТТП у 2010 р., так само була зацікавлена у розвитку загально регіональної ЗВТ з “азійським підходом” до інтеграції, що передбачає

поступовість процесу лібералізації та можливість включити певний тип продукції, зокрема агропромислової, з угоди про ЗВТ. Тобто, до 2011 р. постала необхідність створення власної “азійської” альтернативи ТТП, яка враховувала б особливості економічного розвитку країн регіону та мала б більш гнучкі положення щодо лібералізації аніж ТТП.

Ініціатива створення угоди РВЕП обумовлювалася результатами міжнародної економічної політики АСЕАН, яка до 2010 р. уклала п’ять угод про вільну торгівлю зі своїми найбільшими торговими партнерами в АТР. У 2002 р. між АСЕАН та КНР було підписано Рамкову угоду з комплексного економічного співробітництва, що отримала своє продовження у Договорі про створення ЗВТ між АСЕАН та КНР у 2004 р. (англ. China-ASEAN Free Trade Area, CAFTA). Зону вільної торгівлі АСЕАН-КНР, що покриває торгівлю товарами, послугами та правилами для інвестицій, було остаточно сформовано 1 січня 2010 р. Угода про вільну торгівлю товарами між АСЕАН та Республікою Кореєю (англ. ASEAN-Korea FTA, AKFTA) почала діяти з червня 2007 р., а у 2009 р. сторони підписали угоду з торгівлі послугами та вироблення загальних правил інвестування. У 2009 р. відбулось підписання угоди з Австралією та Новою Зеландією щодо створення ЗВТ з АСЕАН (англ. ASEAN-Australia-New Zealand FTA, AANZFTA), яка вступила в дію у 2010 р. та включає положення з торгівлі товарами та послугами, правила інвестування та мобільності фізичних осіб. Того ж року вступив у дію договір про створення ЗВТ між Японією та АСЕАН (англ. ASEAN-Japan FTA, AJFTA), підписаний ще у 2003 р. Останньою угодою про вільну торгівлю став договір між АСЕАН та Індією (англ. ASEAN-India FTA, AIFTA), підписаний у червні 2010 р., що покриває торгівлю товарами і послугами [12, с. 4]. Розвиток вказаних схем ЗВТ з торговими партнерами Асоціації постав частиною плану розбудови Економічної спільноти АСЕАН до 2015 р.

Логіка підписання таких угод про ЗВТ країнами АСЕАН будується за схемою “центр-сателіти” (англ. “hub-and-spokes”), згідно з якою центр підписує різноманітні двосторонні торговельні угоди з певною кількістю держав-“сателітів”. Таким чином, держави Асоціації прагнуть сформувавши таку ЗВТ, у якій би вони були б у центрі, де і перетинались би інтереси інших держав. Це, в свою чергу, має максимально знизити витрати для їхніх національних експортерів. Однак співіснування декількох ЗВТ “АСЕАН+1” спричинює ситуацію т.зв. “ефекту спагеті”, що може потенційно перешкоджати веденню міжнародної торгівлі між учасниками цих угод. Зважаючи ж на суттєве зростання взаємної торгівлі між країнами АСЕАН і КНР, РК, Японією та Індією з 1999 р. по 2009 р., учасники Асоціації прагнуть підвищити рівень лібералізації торгівлі за допомогою багатосторонньої моделі РВЕП, що має об’єднати всі існуючі ЗВТ “АСЕАН+1” в єдину спільну схему вільної торгівлі.

Протягом 2011–2012 рр. на запрошення АСЕАН представники Австралії, Індії, КНР, Нової Зеландії, РК та Японії брали участь у попередніх дискусіях стосовно початку переговорів з Регіонального всеосяжного економічного партнерства. У результаті цих зустрічей у серпні 2012 р. міністрами економік країн “АСЕАН+6”

було підписано угоду “Керівні принципи та цілі переговорів про РВЕП” (далі – “Принципи”), яка встановила ключові характеристики майбутньої зони вільної торгівлі. Згідно з Принципами переговори про РВЕП покриватимуть такі сфери як: 1) торгівля товарами; 2) торгівля послугами; 3) загальні правила інвестицій; 4) економічна і технічна кооперація; 5) захист прав інтелектуальної власності; 6) спільна конкурентна політика; 7) механізм вирішення суперечок та інші сфери [16]. Також у договорі було визначено основні принципи переговорів, що включатимуть: 1) поліпшення існуючих угод про вільну торгівлю “АСЕАН+1” та встановлення ширшого і глибшого покриття торгівлі у рамках РВЕП; 2) визнання різних рівнів розвитку країн-учасниць Партнерства та включення спеціальних положень для найменш розвинутих країн АСЕАН щодо виконання ними домовленостей угоди; 3) відкритий характер угоди про РВЕП, до якої інші країни зможуть долучитись на стадії переговорів або вже після її підписання; 4) поступове усунення тарифних та нетарифних бар’єрів на всю торгівлю товарами; 5) проведення паралельних переговорів стосовно різних частин угоди [16]. Основною ж метою РВЕП проголошувалось “досягнення сучасного, всеохопного та взаємовигідного економічного Партнерства з високими стандартами, що встановить умови відкритої торгівлі та спільних правил з інвестицій у регіоні” [17]. На 21-му саміті АСЕАН, що відбувся з 17 по 20 листопада 2012 р. у м. Пномпень (Камбоджа), було офіційно анонсовано початок переговорів про РВЕП за участю шістнадцяти країн АТР та заплановано перший раунд переговорів на початок 2013 р. [17].

Станом на березень 2014 р. було проведено три раунди переговорів з Регіонального всеосяжного економічного партнерства. На першому раунді переговорів, який відбувся 9–13 травня 2013 р. у м. Бандар-Сері-Бегаван (Бруней), окрім обговорення структурних частин майбутньої угоди, учасниками Партнерства було встановлено достатньо амбіційну мету – завершити процес переговорів та підписати угоду про створення РВЕП до кінця 2015 р. Також на цій зустрічі було створено три робочі групи для розробки основних сфер майбутньої ЗВТ: 1) торгівля товарами; 2) торгівля послугами; 3) встановлення загальних правил інвестування [18]. У ході другого та третього раундів, які пройшли в Австралії та Малайзії, було додатково створено шість інших робочих груп, що опрацьовують такі пункти угоди: 1) правила походження товарів; 2) митні процедури і сприяння торгівлі; 3) інтелектуальна власність; 4) питання конкурентної політики; 5) економічна та технічна кооперація; 6) вирішення суперечок [19; 20]. Четвертий раунд переговорів про РВЕП, що пройде у КНР, заплановано на квітень 2014 р. Як зазначають дослідники Інституту розвитку Філіппін (м. Макаті, Філіппіни) Дж. Лланто та К. Ортіз, вдале узгодження договору РВЕП сформує зону вільної торгівлі з сукупним ВВП у 26,2 трлн. дол. (32% від світового ВВП), загальним обсягом торгівлі у 740,5 млрд. дол. та з 3,5 млрд. населення, що складає 48% від світового рівня [21].

Не зважаючи на те, що процес переговорів з РВЕП досі знаходиться на початковій стадії розробки структури майбутньої угоди та висунення від країн-учасниць

Партнерства перших ініціатив і пропозицій, багато дослідників вже зараз відзначають певні перешкоди на шляху її підписання. Основні проблеми, які потенційно можуть стати на заваді успішного процесу переговорів, перш за все стосуються структури майбутнього Партнерства, рівня лібералізації торгівлі товарами та встановлення спільних правил походження для всіх учасників РВЕП.

З огляду на програмну мету Регіонального всеосяжного економічного партнерства, що має об’єднати існуючі угоди “АСЕАН+1” в одну схему і, таким чином, розплутати проблему “ефекту спагеті”, ключовим є питання про структуру майбутнього Партнерства: чи РВЕП націлено на встановлення спільних для всіх правил доступу на ринки, чи існуючі дво- та багатосторонні угоди про вільну торгівлю залишаться у силі, а до них у результаті переговорів додадуться декілька загальних правил? У “Керівних принципах та цілях переговорів про РВЕП” вказано, що “угоди про ЗВТ “АСЕАН+1” та інші дво- і багатосторонні угоди про вільну торгівлю між країнами-учасниками переговорів залишаються у силі, і жодні положення майбутньої угоди РВЕП не відмінюють терміни та умови існуючих угод” [16]. Це достатньо суперечливе положення, оскільки воно не сприяє спрощенню торговельного простору для регіональних компаній у рамках Партнерства. У такому випадку модель РВЕП не зможе раціоналізувати угоди про ЗВТ “АСЕАН+1”, що перетинаються. Навпаки, якщо країни-партнери і надалі зможуть використовувати власні двосторонні угоди та схеми вільної торгівлі “АСЕАН+1”, то РВЕП може сама стати частиною “ефекту спагеті”. Відповідно виникає потреба перегляду цього принципу, тому що в іншому випадку угода Партнерства буде перекриватись низкою інших домовленостей і не вирішить ситуацію переплетення різних правил та положень угод про ЗВТ.

Потенційно складним може стати досягнення спільного рівня лібералізації тарифів у рамках Партнерства через відмінності у положеннях з відкриття ринків в існуючих ЗВТ “АСЕАН+1”. У п’яти діючих угодах про вільну торгівлю АСЕАН з торговими партнерами є розрив у середніх показниках ліквідації тарифів. Найвищий показник ліквідації тарифів, що становить 95,7%, має угода про ЗВТ між АСЕАН та Австралією і Новою Зеландією. Натомість рівень лібералізації тарифів у рамках зони вільної торгівлі між АСЕАН та Індією складає лише 79,6%. Решту угод про ЗВТ АСЕАН+1 за рівнем лібералізації можна розділити таким чином: 1) ЗВТ КНР–АСЕАН – 94,7%; 2) ЗВТ АСЕАН–Японія – 92,8%; 3) ЗВТ АСЕАН–Корея – 90,5% [9, с. 102]. Також існує суттєва різниця у рівнях ліквідації тарифів серед країн Асоціації. 3-поміж членів АСЕАН найвищий рівень ліквідації тарифів має Сінгапур. Він становить 100%, що свідчить про цілковиту лібералізацію торгівлі цієї країни в усіх угодах про ЗВТ. Напроти, Індонезія має найнижчий рівень усунення тарифів – 84,3%, що вказує на протекціоністську політику індонезійського уряду. Більше того, країни АСЕАН використовують різні рівні ліквідації тарифів залежно від торгового партнера. Згідно з принципом взаємної відміни тарифів, учасники АСЕАН проводять лібералізацію торгівлі щодо певних країн-партнерів пропорційно до партнерських зобов’язань у сфері зни-

ження тарифів. Показовим у цьому плані є низький рівень лібералізації між АСЕАН та Індією. Зокрема Індонезія знизила для Індії лише 48,7% своїх тарифних ліній. Тому досягти високого і, що важливо, спільного рівня лібералізації торгівлі у рамках РВЕП, що покrije 90–95% товарів між країнами–учасниками угоди, буде складно, зважаючи на різні зобов'язання в угодах про ЗВТ “АСЕАН+1”.

На думку А.Куно та Ю.Фукунага щоб уникнути плутанини з різних списків лібералізації у ЗВТ “АСЕАН+1”, в угоді РВЕП має бути застосовано підхід “спільних поступок”. За його умови країна–учасник Партнерства зобов'язується відкрити ті ж самі ринки певних продуктів для всіх членів РВЕП, які інші партнери відкриють для неї. Тобто, уряд кожної країни має мінімізувати список своїх “чутливих” продуктів і максимально відкрити свої ринки [13, с. 3]. Проте така стратегія навряд чи буде схвалена всіма учасниками переговорів. Серед найменш розвинених країн Партнерства є побоювання, що різке скорочення тарифів, зокрема на товари з КНР, призведе до напливу дешевої імпортової продукції. Те ж саме стосується небажання певних членів РВЕП відкривати власні ринки агропромислової продукції. Зокрема у Японії до сьогодні зберігаються високі тарифи на імпорт рису, яловичини та свинини, а також державні субсидії для фермерів. Відкриття ринків у цій галузі може призвести до скорочення внутрішнього виробництва в Японії, оскільки дорога продукція національних виробників буде витіснена дешевим імпортом з В'єтнаму та Малайзії. Тому, скоріш за все, Японія наполягатиме на виключенні сільськогосподарської продукції зі списків лібералізації РВЕП.

Іншим важливим пунктом Регіонального всеосяжного економічного партнерства, що взаємопов'язаний з лібералізацією торгівлі, є правила походження товарів. Оскільки РВЕП – це угода з вільної торгівлі, то це позначає, що товари, які переміщуються між учасниками угоди, мають походити саме із зони Партнерства аби підпадати під низькі тарифні ставки. Тому постає потреба встановлення спільних та простих правил походження, які б гарантували підприємствам з країн РВЕП отримання переваг для їхніх товарів. Тобто, має бути встановлено єдиний метод підрахунку проценту регіональної вартості товару та загально регіональні правила кумуляції, що допоможе розплутати “ефект спагеті” з угод про вільну торгівлю у яких діють різні правила походження. Також це суттєво вплине на ефективність майбутньої угоди та її популярність серед інших країн АТР. Згідно з дослідженням професорів Лозаннського та Женевського університетів (Швейцарія) О. Кадота та Ж. де Мело, додаткові витрати, які йдуть на дотримання різних правил походження, становлять від 3% до 5% фінальної ціни продукту. Це зумовлює ситуацію, коли тільки великі компанії можуть використовувати ЗВТ та отримувати від неї певні вигоди [22, с. 5]. Якщо ж РВЕП встановить більш сприятливі та прості правила походження товарів з-поміж інших угод про ЗВТ у Східній Азії, то це уможливить використання цієї схеми для малих і середніх підприємств.

Проте створення об'єднаного списку правил походження у рамках РВЕП є непростим завданням через

відмінності у положеннях п'яти ЗВТ “АСЕАН+1”. Як зазначає С.Д. Басу, серед діючих угод про вільну торгівлю “АСЕАН+1” існує щонайменше двадцять два різних списки правил походження, і тільки 30% тарифних ліній у цих угодах підпадають під спільні правила. Якщо ж взяти до уваги двосторонні угоди між країнами–учасниками переговорів про РВЕП, то кількість різних правил зросте. Зокрема в угоді про вільну торгівлю між Японією та Індією використовуються дванадцять типів правил походження, вісім з яких не представлені в жодній ЗВТ “АСЕАН+1” [5, с. 6]. Найбільші розбіжності у правилах походження властиві для текстильних товарів та одягу, а також для агропромислової продукції, через їх “чутливість” для більшості країн–членів переговорів. У інших продуктових групах, зокрема в автомобільному секторі, прослідковується більша подібність правил. Результати дослідження професора Університету Васеда (Японія) С.Урати вказують на те, що найбільш поширене правило походження в угодах “АСЕАН+1” вимагає, щоб як мінімум 40% вартості продукту було вироблено у країні–партнері по ЗВТ аби товар підпадав під преференційні тарифи [9, с. 105]. Це правило використовується у чотирьох угодах про вільну торгівлю “АСЕАН+1”. Проте Індія встановила більш обмежуючі правила походження товарів з країнами АСЕАН [12, с. 12–13]. Тому перед країнами–учасниками переговорів з РВЕП постає завдання узгодження спільного та простого списку правил походження, що діятиме для всіх країн Партнерства і сприятиме використанню саме цієї схеми вільної торгівлі з боку компаній регіону.

Таким чином, у 2011 р. інтерес країн регіону Східної Азії щодо створення загально регіональної ЗВТ з “азійським підходом” до інтеграції втілювався в ініціативі АСЕАН про досягнення Регіонального всеосяжного економічного партнерства. Розроблений країнами АСЕАН проект РВЕП поєднав два конкурентні проекти інтеграції – Східноазійську угоду про зону вільної торгівлі та Всеохопне економічне партнерство у Східній Азії, що розроблялись у рамках форуму “АСЕАН+3” та Східноазійського саміту. До переговорів з РВЕП, перші три раунди якого відбулись у 2013–2014 рр., залучені шістнадцять країн АТР, включаючи провідні економіки регіону – КНР та Японію. Основною метою РВЕП є “досягнення сучасного, всеохопного та взаємовигідного економічного Партнерства з високими стандартами, що встановить умови відкритої торгівлі та спільних правил з інвестицій у регіоні”. Однак процес досягнення Регіонального всеосяжного економічного партнерства може бути ускладнений низкою проблем, що стосуються змісту самої угоди РВЕП: 1) створення багатосторонньої торгової угоди з однаковим для всіх членів планом доступу на ринки; 2) встановлення спільного рівня лібералізації торгівлі товарами для всіх членів Партнерства; 3) використання спільних правил походження для всіх учасників РВЕП.

Перспективи майбутніх досліджень у проаналізованій автором темі можуть бути виокремлені у таких сферах: 1) аналіз подальшого процесу переговорів щодо Регіонального всеосяжного економічного партнерства з квітня 2014 р. та окреслення імовірних сценаріїв їх розвитку; 2) дослідження

альтернативної схеми інтеграції – Транстихоокеансько-го партнерства та її співвідношення з моделлю РВЕР; 3) вивчення перспектив встановлення зони вільної торгівлі в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Список використаних джерел / References

1. Kawai M., Wignaraja G. Policy challenges posed by Asian FTAs. – P. 85. [Електронний ресурс] / Centre for Economic Policy Research website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1kBa312>
2. Fukunaga Y., Isono I. Taking ASEAN+1 FTAs towards the RCEP: a Mapping Study. – P.2. [Електронний ресурс] / Economic Research Institute for ASEAN and East Asia website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1ieks7N>
3. Basu S. D. Asia's Regional Comprehensive Economic Partnership [Електронний ресурс] / East Asia Forum website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1eltm4r>
4. Basu S. D. RCEP and TPP: Next stage in Asian regionalism [Електронний ресурс] / The Asian Development Bank Institute blog. – Режим доступу: <http://www.asiapathways-adbi.org/2013/07/rcep-and-tpp-next-stage-in-asian-regionalism/>
5. Basu S. D. Challenges in Negotiating the Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement [Електронний ресурс] / Institute of Southeast Asian Studies website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1o9i83F>
6. Lim H. The way forward for RCEP negotiations [Електронний ресурс] / East Asia Forum website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1hzn2VE>
7. Terada T. Enlargement of Regional Economic Integration and ASEAN [Електронний ресурс] / Japan Center for Economic Research website. – Режим доступу: http://www.jcer.or.jp/eng/pdf/2012asia_chapter3.pdf
8. Urata S. An ASEAN+6 Economic Partnership: Significance and Tasks [Електронний ресурс] / Japan Center for Economic Research website. – Режим доступу: <http://www.jcer.or.jp/eng/pdf/asia07.pdf>
9. Urata S. Construction of RCEP by consolidating ASEAN+1 FTAs. – P.99–106. [Електронний ресурс] / Centre for Economic Policy Research website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1kBa312>
10. Urata S. Constructing and Multilateralizing the Regional Comprehensive Economic Partnership: An Asian Perspective [Електронний ресурс] / Asian Development Bank Institute website. – Режим доступу: <http://www.adbi.org/files/2013.12.02.wp449.regional.economic.partnership.asia.pdf>
11. Isono I. Taking ASEAN+1 FTAs towards the RCEP [Електронний ресурс] / Taiwan ASEAN Studies Center website. – Режим доступу: <http://www.aseancenter.org.tw/upload/files/outlook008-06.pdf>
12. Isono I., Fukunaga Y. Taking ASEAN+1 FTAs towards the RCEP: a Mapping Study [Електронний ресурс] / Economic Research Institute for ASEAN and East Asia website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1ieks7N>
13. Fukunaga Y., Kuno A. Toward a Consolidated Preferential Tariff Structure in East Asia: Going beyond ASEAN+1 FTAs [Електронний ресурс] / Economic Research Institute for ASEAN and East Asia website. – Режим доступу: <http://www.eria.org/ERIA-PB-2012-03.pdf>
14. Kawai M., Wignaraja G. Policy challenges posed by Asian FTAs. – P.83–90. [Електронний ресурс] / Centre for Economic Policy Research website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1kBa312>
15. Background to the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) Initiative [Електронний ресурс] / Department of Foreign Affairs and Trade of the Australian Government website. – Режим доступу: <http://www.dfat.gov.au/fta/rcep/rcep-background-paper-background.html>
16. Guiding Principles and Objectives for Negotiating the Regional Comprehensive Economic Partnership [Електронний ресурс] / Inter-American Development bank website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1fUhx1m>
17. Joint Declaration on the Launch of Negotiations for the Regional Comprehensive Economic Partnership [Електронний ресурс] / Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan website. – Режим доступу: <http://www.meti.go.jp/press/2012/11/20121120003/20121120003-2.pdf>
18. First Round of Negotiations for Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Japan website. – Режим доступу: http://www.mofa.go.jp/press/release/press6e_000073.html
19. Second Round of Negotiations for Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) [Електронний ресурс] / Ministry of

Foreign Affairs of Japan website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1cOGT08>

20. Third Round of Negotiations for Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Japan website. – Режим доступу: http://www.mofa.go.jp/press/release/press4e_000158.html

21. Llanto G. M., Ortiz Ma. K. P. Regional Comprehensive Economic Partnership: Reform Challenges and Key Tasks for the Philippines [Електронний ресурс] / Philippine Institute for Development Studies website. – Режим доступу: <http://dirp4.pids.gov.ph/webportal/CDN/PUBLICATIONS/pidsdps1351.pdf>

22. Regional Comprehensive Economic Partnership. A Statement by the ERIA Research Institute Network. – P. 5. [Електронний ресурс] / Philippine Institute for Development Studies website. – Режим доступу: <http://bit.ly/1fzgkRo>

Kholod I. Y., postgraduate student, Institute of Global History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Department of Contemporary History of Asian and African countries (Ukraine, Kyiv), dorianwilde@ukr.net

Regional Comprehensive Economic Partnership Negotiations: Problems and Prospects

The paper analyzes the negotiation process regarding the establishment of the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) between sixteen Asia Pacific countries. Author discovers the evolution of the RCEP idea which combines the East Asia Free Trade Agreement (EAFTA) and the Comprehensive Economic Partnership in East Asia (CEPEA) initiatives that were designed in the "ASEAN+3" forum and East Asia Summit respectively. Moreover, author studies obstacles and perspectives of the negotiation process as well as the possibility of combining five existing FTA's between ASEAN and China, South Korea, Japan, India, Australia and New Zealand in the general scheme of the RCEP. In order to define prospects for economic and political cooperation between mentioned Asia Pacific countries author applies chronological, comparative and system theory methods. The results of this investigation show that for constructing an effective integration scheme RCEP negotiators must agree on three basic issues: 1. to establish a multilateral trade agreement with single accession plan for markets of all members; 2. to set an equal level of trade tariffs liberalization for all members of the Partnership; 3. to use common "rules of origin" for goods within the RCEP countries.

Keywords: Asia Pacific region, "ASEAN+6", Regional Comprehensive Economic Partnership, regional integration, free trade area.

Холод І. Ю., аспірант, Інститут всесвітньої історії НАН України, відділ сучасної історії країн Азії та Африки (Україна, Київ), dorianwilde@ukr.net

Переговори о Региональном всеобъемлющем экономическом партнерстве: проблемы и перспективы

Проанализирован процесс переговоров о создании Регионального всеобъемлющего экономического партнерства (РВЭП) при участии шестнадцати государств АТР. Исследована эволюция идеи РВЭП, которая объединяет два конкурирующих проекта интеграции – Восточноазиатское соглашение о зоне свободной торговли и Всестороннее экономическое партнерство в Восточной Азии, разработанных в рамках форума "АСЕАН+3" и Восточно-Азиатского саммита. Автор раскрывает перспективы и препятствия на пути переговоров, а также возможность объединения пяти действующих соглашений о зонах свободной торговли между АСЕАН и КНР, РК, Японией, Индией, а также Австралией и Новой Зеландией в общую схему РВЭП. Для определения перспектив экономического и политического взаимодействия указанных стран АТР используются хронологический, сравнительный и системный методы. Делается вывод о том, что для формирования эффективной схемы интеграции участниками переговоров по РВЭП необходимо согласовать три основных вопроса: 1. создание многостороннего торгового соглашения с одинаковым для всех членов планом доступа на рынки; 2. установление общего уровня либерализации торговых тарифов для всех участников Партнерства; 3. использование единых "правил происхождения" товаров в рамках РВЭП.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион, "АСЕАН+6", Региональное всеобъемлющее экономическое партнерство, региональная интеграция, зона свободной торговли.

* * *

УДК 94(477) "18" Драгоманов М.

Шорсткіна О. Ф.

аспірантка кафедри давньої та нової історії України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
(Україна, Київ), shorstkina@ukr.net

Михайло Драгоманов як співробітник часопису "Житє і Слово" (1894–1895 рр.)

Висвітлюється завершальний і водночас один з найбільш плідних періодів у наукових контактах Михайла Драгоманова та галицьких інтелектуалів – його співробітництво з черговим видавничим проектом І. Франка – часописом "Житє і Слово". Підкреслюється відчутний вплив мислителя як досвідченого видавця та авторитетного вченого. Аналізується драгоманівський внесок підбором і коментуванням серій цінних фольклорних матеріалів, а також власними дослідженнями – історичними нарисами та критичними оглядами. Стверджується висока ефективність і значимість для нашої культури цих спільних зусиль двох визначних постатей національного життя українців другої половини XIX сторіччя, незважаючи на окремі непорозуміння, які виникали між сторонами в ході їхнього спілкування.

Ключові слова: М. Драгоманов, І. Франко, "Житє і Слово", наукова співпраця, фольклорні матеріали, критичні огляди.

Контакти видатного вченого, теоретика та практика національних аспірацій українців Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895) з інтелігенцією Галичини як у громадсько-політичній сфері, так і в галузі культури хронологічно охоплюють чверть сторіччя (початок 1870-х – середина 1890-х років). Плідну творчу співпрацю мислитель налагодив, зокрема, з такими непересічними посталями, справжніми світочами нашої інтелектуальної еліти того періоду, як І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, В. Навроцький, М. Бучинський та ін. Починаючи з кінця 1870-х років учений виступав незмінним координатором видавничих зусиль лідерів галицького радикального руху. Насиченою сторінкою та водночас завершальним акордом наукового співробітництва М. Драгоманова з галичанами стала діяльна участь ученого в черговому проекті І. Франка – часописі "Житє і Слово", перший випуск якого побачив світ сто двадцять років тому.

Журнал виходив упродовж 1894–1897 років. Період його існування можна розподілити на два етапи: протягом першого з них (1894–1895) "Житє і Слово" виступало органом письменства та українознавства, в той час як на другому (1896–1897) додався ще й громадсько-політичний аспект. Тому, на відміну від багатьох інших періодичних видань, в яких М. Драгоманов відзначився передусім як публіцист, із цим часописом мислитель співпрацював фактично лише як науковець.

Окреслена проблема ще не виступала об'єктом самостійного дослідження. Окремих її сюжетів торкалися автори як загальних нарисів з історії розвитку української преси, так і вузькоспрямованих статей (останні присвячені здебільшого місцю "Житя і Слова" в діяльності І. Франка-видавця). У працях радянських авторів М. Бернштейна [1], В. Грушкіна [2], О. Дея [10], В. Дмитрука [4] цей аспект хоча й порушується, проте пріоритетна увага звертається на другий етап існування часопису, в контексті продовження демократичної традиції галицької радикальної журналістики. Відхід від такої тенденції намітили дослідники кінця XX – початку XXI сторіччя. З-поміж найновіших здобутків науковців важливо згадати публікації І. Михайлина [14], М. Романюка [17], Г. Сокіл [18]. Епістолярна спадщина М. Драгоманова та І. Франка, а також безпосередньо матеріали "Житя і Слова" та свідчення інших

його співробітників дають змогу більш детально висвітлити проблему.

Ідея заснування окремого журналу, присвяченого здебільшого проблемам культури, з'явилася у І. Франка задовго до 1894 року. Так, у листі до М. Павлика від 1 жовтня 1892 року письменник писав: "Я ношуся з думкою розпочати видавництво наукового квартальника для історії, літератури та справ суспільно-політичних. Чекаю, що скаже на це М. Драгоманов..." [16, с. 77]. Як згадував видатний галицький літературознавець і фольклорист Василь Щурат (1871–1947), у них із І. Франком ішла мова про створення такого періодичного органу восени 1892 року під час їх спільного перебування на університетських студіях у Відні; тоді ж відбулася їхня зустріч з М. Драгомановим, який також на кілька днів опинився у габсбурзькій столиці [19, с. 264]. Реалізацію проекту, проте, довелося відкласти до моменту повернення І. Франка до Львова.

Про свій задум І. Франко нагадав М. Драгоманову на початку жовтня 1893 року. Він планував заснувати "літературно-науковий, а спеціально фольклористичний" двохмісячник, стисло розкривши його орієнтовну змістову спрямованість. У першій частині видання планувалося вмішувати оригінальні українські та перекладні зарубіжні твори красного письменства, матеріали з історії та критики літератури; друга мала бути присвячена народній словесності та її дослідженням. І. Франко розраховував на допомогу свого старшого та більш досвідченого у цих справах товариша, авторитетного вченого, в першу чергу та запросив його до співпраці, характер та обсяг якої той мав визначити на власний розсуд. "Без Вашої помочі та поради таке видання не буде тим, чим би воно повинне бути", – зазначив письменник. Важливо, що він мав намір надати часописові всеукраїнського характеру, залучивши до роботи в ньому як наддніпрянців (А. Кримського, Ф. Вовка, Олену Пчілку, Лесю Українку), так і галичан (В. Охримовича, О. Колессу, В. Щурата) [13, с. 456–457].

Слід підкреслити той факт, що М. Драгоманов першопочатково сприйняв цю ідею без великого ентузіазму. Уже за декілька днів він написав у відповідь І. Франкові, що не вірить у довготривалість проекту, пам'ятаючи, очевидно, про ті "журнальні невдачі", які постійно переслідували галицьких радикалів з кінця 1870-х років. Вчений вважав за доцільніше реформування та розширення вже існуючих часописів, таких як "Зоря" чи "Народ"; викликали в нього побоювання й імовірні поступки на користь російської цензури. Крім того, М. Драгоманову не сподобалася проєктована назва журналу, "Русалка", як занадто "сентиментальна й неточна". Втім, мислитель охоче дав згоду на співробітництво, що вкотре свідчить про послідовну підтримку М. Драгомановим тих ініціатив з боку інтелігенції краю, які в перспективі могли принести користь українським національним аспіраціям. "...В таких справах у мене правило: не перечити щирому заміру других, а коли люде беруться за діло та просять помочі, то помагати", – писав він, пообіцявши прислужитися і дослідженнями, і фольклорним матеріалом. Щоправда, у тому ж листі М. Драгоманов, посилаючись на свою крайню зайнятість наукою та викладацькою

діяльністю у Софії, наголосив, щоб редакція не чекала від нього значної допомоги [13, с. 458].

Учений перейнявся також і програмними засадами часопису. Тут він не радив підкреслювати виключно фольклорний характер видання, пропонуючи натомість “заявити програму якнайширшу, хоч переважно літературну, і сказати, що фольклор займе видне місце”; тоді, як зазначав М. Драгоманов, “можна буде пускати й історію, і літературу, і фольклор давати в кожному числі” [13, с. 458]. Ця настанова, по суті, була реалізована: впродовж першого періоду свого існування журнал виходив з підзаголовком “Вістник літератури, історії і фольклору”.

Серйозно вболівав мислитель за якість уміщуваних в органі матеріалів, зокрема перекладів творів російського письменства. Він виступав за те, щоб публікувати їх хай і небагато, зате найбільш успішні [13, с. 458]. Таке застереження було зроблене М. Драгомановим, вочевидь, з огляду на той факт, що рівень перекладів відомих зразків російської літератури, які друкувалися в тогочасній галицькій пресі, часто, на думку вченого, змушував бажати кращого.

В одному з листів до І. Франка за цей період М. Драгоманов порушив іще один організаційний момент, а саме систему подання окремих матеріалів у номері. Тут він категорично наполягав на тому, щоб не дробити їх занадто “по австро-галицькій методі”, натякаючи на поширену в місцевих часописах тих років практику вміщувати більш-менш великі художні твори та наукові праці маленькими шматками, що створювало суттєві незручності для читача [13, с. 464].

Швидко та без жодних конфліктів М. Драгоманов і І. Франко вирішили питання про назву часопису. Як уже зазначалося, на черговий Франків видавничий задум мислитель зреагував прохолодно. Помітно, проте, що він все ж не залишився байдужим. Свій лист до Львова від 17 (29) жовтня 1893 року М. Драгоманов розпочинає з обговорення проблем часопису. “Все думаю про Ваш журнал. Чи не назвати його *Життя і Слово*?”, – написав він. І. Франко без вагань прийняв запропоновану назву, дещо переінакшивши її на галицький манер: “Жите і Слово” [13, с. 459–460].

На етапі заснування часопису заслуговує на увагу й такий аспект, як допомога М. Драгоманова редакторові в якості консультанта не лише в організаційних, а й у власне наукових питаннях. Не меншою мірою, ніж значний досвід видавця, стала в нагоді І. Франкові рідкісна ерудиція М. Драгоманова. Вже у листі від 6 жовтня 1893 року І. Франко радиться з ним із приводу вибору загальних праць з теорії фольклору та її розвитку у Західній Європі станом на кінець XIX сторіччя. За наполяганням М. Драгоманова [19, с. 264–265] І. Франко включив уже до першої книжки журналу початок українського перекладу “Пісні про Роланда”, виконаного В. Щуратом. У зв’язку з потребою належного рівня наукових розвідок про цю найвидатнішу пам’ятку старофранцузького епосу редактор “Житя і Слова” звернувся до свого наставника. Той не забарився вказати І. Франкові необхідних авторів [13, с. 457–459].

М. Драгоманов ініціював і появу в часописі низки перекладів із останніх історико-релігійних досліджень західних учених, зокрема нарису “Будда і Буддизм” Лео-на Фера (переклав І. Франко) та двох праць французь-

кого богослова Моріса Луї Верна (1845–1923), а саме “Євангеліє” та “Історія і релігія жидів”, які й були опубліковані в перекладі Лесі Українки. Від себе ж М. Драгоманов планує на перспективу підготувати серію статей “З нової біблійної науки”, присвячену студіям над Старим Завітом [13, с. 459]. Цей цикл, однак, так і не був надісланий до редакції.

Праця з історії релігій М. Драгоманов надавав вагомого значення. Він прагнув, щоб такі дослідження вміщувалися в часописі постійно, перетворившись на один із пріоритетів у тематичному наповненні “Житя і Слова”. Про це свідчить лист ученого до І. Франка від 30 жовтня 1893 року, де він радить надрукувати в передмові до праці “Будда і Буддизм”, якою відкривалися історико-релігійні студіїв журналі, примітку від імені редакції такого змісту: “Ми бажали б давати в нашій виданні якомога більше результатів новішої європейської науки про релігії, як через те, що тепер наука та між другими студіями над людськістю займає дуже видне місце в освічених сторонах, так і через те, що важна і для практичного життя справа про роль, яку грала і грає релігія в громаді, може вияснитись тільки всестороннім науковим дослідом всіх релігій, а нарешті й через те, що релігії тісно зв’язані з народною словесністю”. Далі М. Драгоманов пропонує висловити намір подавати “огляди новіших дослідів науки про релігії в певній історичній системі, в якій вони розвивались”, починаючи зі Стародавньої Індії, тобто з дослідження Л. Фера [13, с. 461–462]. На російську цензуру, яка навряд чи толерувала б такі праці (особливо тих авторів, що йшли вслід за Л. Фером і стосувалися християнської ери та торкалися проблем біблійної критики), вчений закликав не зважати [13, с. 479].

Таким чином, незважаючи на свої порівняно скромні обіцянки, М. Драгоманов фактично відразу продемонстрував реальну готовність до співпраці. У згаданому вище листі від кінця жовтня 1893 року, тобто трохи більше, ніж за три тижні після запрошення І. Франка, він повідомив, що вже впорядкував для часопису добірку “Матеріалів для історії віршів українських” [13, с. 459]. Вони виходили майже весь перший рік існування “Житя і Слова” [6, кн.1, с. 36–48, кн.3, с. 436–453; 7, кн.4, с. 61–68, кн.5, с. 205–224]. У написаній ним передмові до публікації М. Драгоманов слушно підкреслював: “Старі українські вірші мало ще звернули уваги наших учених”. Така ситуація пояснювалася насамперед тим, що значна їх кількість залишалася досі невиданою (так, всі вірші другої частини збірки під назвою “Вірші про громадські справи”, за словами М. Драгоманова, публікувалися вперше). “Тимчасом, – продовжує мислитель, – [ці] вірші не тільки інтересні як прояви нашої старішої літератури, а й по своїй чималій популярності, а також по тому, що й до самих новіших часів служать і досі взірцем для простіших поетів по наших селам, а почасти й по городам”. Важливим моментом тут М. Драгоманов вважав і такий факт: ці пам’ятки української словесності свідчать про те, що “задовго до Котляревського на Україні робились спроби писати простою народною мовою і тією юмористичною манерою, котра служить ознакою “Енеїди”” [6, с. 36]. Вказаний твір, як відомо, приніс І. Котляревському славу за-

чинателя української літературної мови й разом із тим нової епохи в нашому письменстві.

Зі зроблених упорядником “Матеріалів...” коментарів бачимо, що тут представлені пам’ятки з обох частин українських земель – і Наддніпрянської, і півдавстрійської. Певну частину віршів М.Драгоманов почерпнув, зокрема, з паперів М.Максимовича, ще деяку – з рукописів галицького походження. Добірка супроводжувалася порівняльними примітками, автор яких звертався до публікацій своїх попередників – Я.Головацького, П.Чубинського та ін. – тобто, знову ж таки, по обидва боки габсбурзько-російського кордону. Розділ церковних віршів збірки М.Драгоманов завершує “Пісню Пастелія” – віршем відомого закарпатського просвітителя, педагога та літератора, репрезентанта духовної еліти краю каноніка Івана Пастелія (1741–1799), пронизаним критичним духом стосовно греко-католицького священицтва, яке перестало виконувати просвітницьку місію та слугувати моральним взірцем для народу [6, кн.3, с.451–453]. Зусилля М.Драгоманова з уведення в наукове використання творчого доробку інтелектуалів із Закарпаття є цінним особистим внеском ученого.

Вірші другого відділу стосувалися “громадських справ” (подій Коліївщини 1768 року та польського “Січневого” повстання 1863–1864 років). І.Франко додав до них три галицькі – “Про створення та потоп світу”, “Про неврожай” та “Битва під Плевною” (про один з епізодів російсько-турецької війни 1877–1878 років) [13, с.507]. В цілому весь цикл “Матеріалів...” був підготовлений на досить солідному рівні. Цю добірку М.Драгоманова А.Кримський у своїй рецензії на другу та третю книги “Життя і Слова” поставив на перше місце в рубриці “Матеріали історичні, літературні й етнографічні” [12, с.186].

Варто зазначити, що М.Драгоманов упродовж усього свого півторарічного співробітництва з “Життя і Словом” з неослабною увагою слідкував за тим, щоб фольклорний матеріал був представлений у часописі регулярно та в належному обсязі. Також він закликав І.Франка відводити більше місця новим, не публікованим раніше, варіантам [13, с.480]. Учений і сам проводить активну роботу в цьому напрямі. До другого річника журналу він уклав серію пам’яток під заголовком “Нові варіанти кобзарських співів. Передає із замітками М.Драгоманов”, яка друкувалася у відділі “Матеріали етнографічні” [8, кн.2, с.265–273; 9, кн.4, с.14–34]. Тут розміщено також тексти, передані свого часу для двотомника “Исторически-песенно-малорусского народа” (Київ, 1974–1975), проте запізно. У вступному слові укладач наголосив на тому, що зібрані пісні прислужаться молодій українській інтелігенції “з боку літературного і як взірці мови” [8, кн.2, с.265].

М.Драгоманов не забув і за матеріали, передані йому майже два десятки років тому Анатолієм Кралицьким (1835–1894), найвідомішим закарпатським прозаїком другої половини XIX століття, етнографом, істориком і громадським діячем для публікації у збірнику “Малорускиенародныяпредания и рассказы” (Київ, 1876). Підібрані А.Кралицьким народні оповідання гумористичного характеру не встигли до видання; між тим, М.Драгоманов вважав їх дуже цінними для друку. Ось як він висловився про одне з

них: “Не везе мені з цим прекрасним анекдотом: в Преданія запізнився, в К[ієвской] Ст[арине] не схотіли печатати, а тепер коли б ще не згубивсь” [13, с.480]. Учений доклав зусиль до вміщення низки цих пам’яток у “Життя і Слова” впродовж першого року виходу часопису у відділі “З уст народу” [7, кн. 4, с.142–144, 146 та ін.].

Загалом можна констатувати, що збирацька та видавнича робота у галузі українського фольклору була в уявленні М.Драгоманова одним із провідних завдань заснованого органу, тому він ніколи не підтримував ідей про обмеження, а то й припинення такого роду діяльності. І.Франко дотримувався тієї ж позиції. Так, він написав М.Драгоманову в останньому до нього листі від 18 травня 1895 року: “Молоді, та й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрики “Із уст народу” та “Із старих рукописів”, а натомість печатав переклади з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів”. Тимчасом, продовжував він, “рубрика “Із уст народу” починає по провінції будити нову охоту до збирання творів народних”. І.Франко зазначав, що має достатньо матеріалів, щоб “заповнити кожного півн[оме]ру і то не без вибору, чим-небудь, а речами такими, котрі, хоч потроху, а розширювали би наше знання людської традиції і людського життя духового” [13, с.536]. М.Драгоманов вважав такі прагнення галицьких молодих марксистів “викорінити фольклор” безглуздя [13, с.538].

Варто згадати ще одну добірку, укладену вченим для журналу. Вона мала назву “Матеріали і замітки до історії життя і слова на Україні” та містила малознані джерела наддніпрянського суспільно-політичного руху XIX століття, а також невеликі записки з деяких питань культури (розвитку театральної справи, освіти тощо) [8, кн.3, с.336–351].

Підбір, підготовка до публікації та коментування фольклорних та історичних матеріалів складали лише один із аспектів співробітництва М.Драгоманова з періодичним органом “Життя і Слово”. Не менш важливим напрямом участі вченого у цьому проєкті була подача ним власних наукових досліджень. Уже до першої книги часопису він планує перекласти свою достатньо велику за обсягом працю з європейської історії, яка мала назву “Старі хартії вільності”. По суті, це був цикл статей, присвячений розвитку лібералізму на Заході, починаючи від передумов (виникнення ідеї свободи в добу античності) та закінчуючи XVIII століттям (подіями Американської та Французької революцій). Особлива увага тут була приділена середньовічній Англії з її Великою хартією вольностей (1215) та становленням парламентаризму. Праця була написана для часопису “Българский Преглед”, тобто вже почала друкуватися в Болгарії. І.Франко не заперечував проти того, щоб дослідження виходило одночасно і там, і в Галичині [13, с.459–460].

М.Драгоманов обіцяв якнайшвидше завершити переклад для “Життя і Слова” хоча б вступного нариса, щоб встигнути до першого випуску журналу, тобто на січень 1894 року [13, с.462]. Сумлінний підхід ученого перетворив це завдання на достатньо нелегку роботу. Так, наприкінці листопада 93-го М.Драгоманов писав І.Франкові: “Дістав Ваш лист і запросини до передплати. А я вже більше тижня вагаюсь з манускриптом

“Старих Хартій”, – все боюсь посилати Вам початок, коли не виправлений кінець хоч першої статті. Перекладаючи ж на українське, я іноді виправляю і рос[ійський] оригінал, а то обхопить скептицизм, – і підгуляти по Арістотелях і Полібіях, і робота затягається [...] Сподіваюсь, що не задержу Вашої 1 кн[ижки], в котру я непременно хочу попасти, коли тільки Ви всю мою працю не забракуєте”. І.Франко, ознайомившись з частиною вступу, заспокоїв його, зазначивши, що “початок дуже інтересний” [13, с.463, 465].

“Старі хартії вільності. Історичні начерки” – під таким заголовком розвідка публікувалася в “Житі і Слові” протягом низки випусків [6, кн.1, с.102–115, кн.2, с.238–258; 7, кн.4, с.107–125, кн.5, с.252–264, кн.6, с.451–473]. Її україномовний варіант був доопрацьований і суттєво доповнений автором. Працю чекав значний успіх; як писав І.Франко М.Драгоманову у травні 1894 року: “Жду на Хартії, котрими багато читачів дуже зацікавилось, так що ремствують на мене, чому їх нема в № 3” [13, с.502]. Доречно зазначити, що видатний орієнталіст зі світовим ім’ям Агатангел Кримський в одній із своїх рецензій на три перші випуски часопису, вміщених у збірнику “ЭтнографическоеОбозрение” (1894) дуже схвально відгукнувся про ці “начерки”, назвавши їх “в высшейстепениинтересными” [11, с.153]. Аналізу цієї праці він приділив тут центральну увагу.

М.Драгоманов виступив також з низкою рецензій на сторінках “Житя і Слова”. Як підкреслюють дослідники, вчений відзначився тут занадто різким тоном у порівнянні з іншими авторами рубрики. Зокрема, І.Михайлин стверджує, що І.Франко намагався надати публікованим тут працям інформаційного та дослідницько-аналітичного характеру, відповідно до прийнятих канонів рецензії як жанру наукової творчості, в якій автор, оцінюючи доробок колеги, висловлює і свої власні погляди. Але такі плани руйнував “старий полеміст М.Драгоманов”, вносячи у відділ “інтонації роздратованого критиканства” [14, с.598]. Про це свідчить його рецензія “Наукові методи професора Сумцова” [6, кн.1, с.152–153]. Сам автор висловився про неї в листі до І.Франка таким чином: “Посилаю заміточку про Сумцова. Пропаде чоловік, коли його не вилають. Я було налаяв його в К[іевской]Ст[арине] за бунт проти порівнявчого методу, і він поправивсь, та вже такого почав крутити, що ще гірше. Може, тепер схаменеться” [13, с.465].

У цій праці М.Драгоманов, відзначивши “велику начитаність у фольклорному матеріалі різних народів” відомого українського етнографа та фольклориста, професора Харківського університету Миколи Сумцова (1854–1922), зауважує, що той “міг би пролити багато світла на еволюцію різних фольклорних тем не лише на Україні, але й у цілій Європі”. Натомість, вважав автор рецензії, “майже всі порівнюючі студії д.Сумцова зостаються без результату”. М.Драгоманов мав на увазі останні дослідження вченого, опубліковані, зокрема, в таких відомих часописах, як “Кіевская Старина” та “ЭтнографическоеОбозрение” [6, с.152]. Одна з найновіших праць М.Сумцова вразила рецензента “своєю фальшивою методою, або ліпше браком усякої методи” у застосуванні компаративістичного підходу [6, с.153]. Слід наголосити на тому, що драгоманівська

критика тут була цілком неконструктивною, а будь-який аналіз здобутків харківського науковця був відсутній, тобто М.Драгоманов, по суті, не дотримався усталених принципів написання наукової роботи рецензійного жанру. У другій рецензії, присвяченій М.Сумцову (“Розбір думи про бурю на Чорнім морі”), він був, однак більш милосердним до науковця, вдавшись до помітно стриманішого тону та відзначивши й безперечні заслуги праці відомого фольклориста [6, кн.2, с.302–303].

М.Драгоманов також підготував відгук на есе І.Франка “Шевченко героєм польської революційної легенди”, в якому автор доводив популярність Т.Шевченка в середовищі польських патріотів-демократів середини XIX століття. Вчений високо оцінив результати цього дослідження, надіславши до нього деякі уточнення [7, кн.4, с.159–160; 13, с.499].

Траплялися моменти, коли М.Драгоманов не мав змоги допомогти часописові. Так, на пропозицію І.Франка написати до першого номеру короткий бібліографічний огляд літературно-наукових болгарських видань він відповів відмовою, яку пояснив своєю надмірною зайнятістю [13, с.463–464]. На пізніший Франків запит (уже в січні 1895 року) виступити з рецензіями на перший річник “Житя і Слова” в болгарській пресі, або й у часописах інших країн остерігався погоджуватись, принагідно зазначивши: “Не люблю я їх писати, бо вони мені коштують стільки, скільки і своя праця, а сліду лишають мало” [13, с.521, 525]. Тим не менше, фактично він був найактивнішим дописувачем розділу “Критика і бібліографія” часопису в роки своєї з ним співпраці.

Не обійшлося й без окремих непорозумінь. Одне з них стосується полеміки навколо актуального на той час питання правопису. М.Драгоманов, як відомо, виступав за утвердження розробленої ним фонетичної правописної системи, “женевки”. І.Франко ж погоджувався на її використання лише в публікаціях фольклорного матеріалу, а все інше хотів друкувати “галицькою кулішівкою”, яку категорично не сприймав М.Драгоманов. Проте І.Франко не поступився, і подальші “правописні дискусії” між діячами не дали нічого [13, с.459, 464, 466 та ін.].

Інший неприємний епізод припадає на 1894 рік. Тоді І.Франко за дорученням М.Драгоманова зв’язався з редакцією “КіевскойСтарины”, цього найавторитетнішого часопису Наддніпрянської України, яка у відповідь надіслала до Львова критичну замітку “Творці козацьких дум” написану М.Драгомановим ще 1892 року з приводу праці відомого мовознавця, члена “Старої Громади” Павла Житецького (1837–1911) “Творцы и певцы народных малорусских дум”. Не дочекавшись подальших вказівок автора замітки, І.Франко на власний розсуд надрукував її в “Житі і Слові”, залишивши в якості підпису криптонім Р.Л.Н. [6, кн.2, с.289–292]. Слід зауважити, що сучасний вітчизняний фольклорист М.Дмитренко дав високу оцінку цій розвідці, висловивши жаль з того приводу, що вона залишилася майже невідомою знавцям нашої народної словесності [3, с.238]. Тут порушено важливу проблему генези козацьких дум, зокрема, зазначено, що вони “властиво не можуть бути названі народною епопеею ані в значенні всенародності, ані в

значенні простонародності”. М.Драгоманов визначає їх як “епопею класову, епопею класу козацького” [6, кн.2, с.291].

Мислитель був серйозно роздратований Франковим “некоректним” вчинком. “Йй-богу ж, це аксіома, що, не спитавши автора, не можна розпоряджатись працею”, – докоряв він [13, с.476]. Підкреслимо, що подібні випадки все ж мали поодинокий характер і відчутно не позначилися на ефективності співпраці. Як слушно наголошує сучасна дослідниця Г.Сокіл, методологія видання була сформована на засадах цивілізованих взаємин, що сприяло утвердженню взаєморозуміння та бажання розвивати національну культуру [18, с.199].

Варто відзначити, що М.Драгоманов дуже вболівав за “Жите і Слово”, попри спільні їх із І.Франком невтішні фінансові прогнози для часопису. В лютому 1894 року вчений писав: “Коли книжки його будуть видержані як слід, то потроху [журнал] буде розходитись і свій плід принесе”, визнаючи той факт, що як періодичне видання “Жите і Слово” неодмінно “муситиме впасти” [13, с.478–479]. Про те, що випуски часопису були “видержані як слід”, свідчать схвальні відгуки самого М.Драгоманова чи не на кожен номер [13, с.470, 480, 537 та ін.; 15, с.197]. В одному з листів до І.Франка мислитель також підкреслював своє прагнення зберегти репутацію “вірного й рівного співробітника” [13, с.530]. Український діаспорний історик нашої преси А.Животко свого часу назвав смерть М.Драгоманова в першу чергу “тяжкою моральною втратою” для журналу [5, с.173].

Отже, з-поміж усіх співробітників “Житя і Слова” у період 1894–1895 років, до числа яких належали й такі корифеї вітчизняної науки та письменства, як А.Кримський, В.Щурат, О.Колесса, Леся Українка та ін., М.Драгоманову належить особливе місце. Останні півтора роки свого софійського етапу біографії вчений виступав заочним керівником та одним із найдіяльніших учасників проекту І.Франка. Суттєвою мірою саме завдяки рекомендаціям і матеріалам М.Драгоманова журнал увійшов в історію нашої гуманітаристики таким, яким ми його знаємо. Значення постаті мислителя для “Житя і Слова” було влучно окреслене в присвяченому йому некролозі, де зазначалося, що українська культура втратила в особі М.Драгоманова “знаменитого фольклориста й історика, найтвердішого критика, перворядного публіциста, невтомого борця за самостійний, широкий розвиток русько-українського письменства і всього духовного життя”. Далі редакція писала: “І наша часопись тратить в нім свого найпильнішого, найталановитішого співробітника. З симпатією, але zarazom зі строгим осудом відносився він до нашого видання, котрому дав назву, і випуск за випуском слідив його розвій, вказуючи хиби, простуючи помилки, достарчаючи матеріалів”. Тут же піднімалося питання про актуальність видання творчої спадщини М.Драгоманова [9, кн.4, с.160]. Перші кроки до виконання цього завдання були зроблені уже впродовж другого етапу існування “Житя і Слова” (1896–1897), коли завдяки М.Павлику започатковано видання драгоманівських епістоляріїв.

Список використаних джерел

1.Бернштейн М.Д. Журналістика і критика / М.Д.Бернштейн // Історія української літератури: У 8 т. Т.4. Кн.1. Література 70–

90-х років XIX століття / І.І.Басс, М.Д.Бернштейн [та ін.]; Відп. ред. О.Є.Засенко. – К.: Наукова думка, 1969. – С.60–187.

2.Грушкін В. Журнал “Жите і слово” в українському літературному процесі / В.Грушкін // Слово про Великого Камеля. Збірник статей до 100-ліття з дня народження Івана Франка / За ред. акад. О.І.Білецького. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1956. – Т.2. – С.273–313.

3.Дмитренко М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми / Микола Дмитренко. – К.: Сталь, 2004. – 384 с.

4.Дмитрук В.Д. Нарис з історії української журналістики XIX століття / В.Д.Дмитрук. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1969. – 147 с.

5.Животко А.П. Історія української преси / А.П.Животко / Упоряд., автор іст.-біогр. нарисів та приміт. М.С.Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

6.Жите і Слово: Вістник літератури, історії і фольклору / Видає О.Франко. – Т.І. – Львів, 1894.

7. Жите і Слово: Вістник літератури, історії і фольклору / Видає О.Франко. – Т.ІІ. – Львів, 1894.

8. Жите і Слово: Вістник літератури, історії і фольклору / Видає О.Франко. – Т.ІІІ. – Львів, 1895.

9. Жите і Слово: Вістник літератури, історії і фольклору / Видає О.Франко. – Т.ІV. – Львів, 1895.

10.Історія української дожовтневої журналістики / О.І.Дей, І.Л.Моторнюк [та ін.]. – Львів: Вища школа, 1983. – 512 с.

11.Крымский А. “Жите і Слово”, вістник літератури, історії і фольклору. Редактор Іван Франко. 1894 року, кн. I / Агатангел Крымский // ЭтнографическоеОбозрение. – М., 1894. – №1. – С.151–155.

12.Крымский А. “Жите і Слово”. Вістник літератури, історії і фольклору. Книжка друга, за март і апріль. Книжка третя, за май і юнь. 1894 / Агатангел Крымский // ЭтнографическоеОбозрение. – М., 1894. – №3. – С.185–188.

13.Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / Іван Франко, Михайло Драгоманов. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 564 с.

14.Михайлин І.Л. Історія української журналістики XIX століття / І.Л.Михайлин. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 720 с.

15.Недруковані листи Михайла Драгоманова до Лесі Українки. Подав Ів[ан] Ткаченко // Червоний шлях. – Харків, 1923. – №4–5. – С.187–200.

16.Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зібрав і зладив М.Павлик. – Т. VII (1892–1893). – Чернівці: Видав. Л.Когут, 1911. – 343 с.

17.Романюк М.М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. / М.М.Романюк, М.В.Галушко. – Т. I. 1848–1900 рр. – Львів: Світ, 2001. – 744 с.

18.Сокіл Г. “Будити нову охоту до збирання творів народних” (“Жите і слово” в едиційній практиці Івана Франка) / Г.Сокіл // Українське літературознавство. – Львів, 2010. – Вип.72. – С.198–203.

19.Щурат В. Передмова перекладача до “Піснi про Роланда” / Василь Щурат // Михайло Драгоманов у спогадах / Уклали І.С.Гриценко, В.А.Короткий. – К.: Либідь, 2012. – С.264–265.

References

1.Bernshtein M.D. Zhurnalistyka i krytyka / M.D.Bernshtein // Istoryaukrayins'koyiliteratury: U 8 t. T.4. Kn.1. Literatura 70–90-h rokiv XIX stolitt'a / I.I.Bass, M.D.Bernshtein [ta in.]; Vidp.red. O.Ye.Zasenko. – K: Naukovadumka, 1969. – S.60–187.

2.Hrushkin V. Zhurnal“Zhyt'eislovo” v ukra- ins'komuliteraturnomuprotsesi / V.Hrushkin // Slovo pro Velykoho-Kamen'ara. Zbirnykstatei do 100-litt'a z dn'anarodzhenn'a Ivana Franka / Za red. akad. O.I.Bilets'koho. – K.: Derzh. vyd-vohud. Lit- eratury, 1956. – T.2. – S.273–313.

3.Dmytrenko M. Ukrayins'kafolklorystykadruhoypolovyny XIX stolitt'a: Shkoly, postati, problemy / MykolaDmytrenko. – K: Stal', 2004. – 384 s.

4.Dmytruk V.D. Narys z istoriyukrayins'koyizhurnalistyky XIX stolitt'a / V.D.Dmytruk. – L'viv: Vyd-vol'viv's'kohouniversytetu, 1969. – 147 s.

5.Zhyvotko A.P. Istoryaukrayins'koyipresy / A.P.Zhyvotko / Upor'ad., avtorist.-biogr. narysu ta prymit. M.S.Tumoshyk. – K.: Nashakul'turainauka, 1999. – 368 s.

6.Zhyt'eislovo: Vistnykliteratury, istoriyifol'kloru / Vy- dayeO.Franko. – T.I. – L'viv, 1894.

7.Zhyt'eislovo: Vistnykliteratury, istoriyiifol'kloru / VydayeO.Franko. – T.II. – L'viv, 1894.

8.Zhyt'eislovo: Vistnykliteratury, istoriyiifol'kloru / VydayeO.Franko. – T.III. – L'viv, 1895.

9.Zhyt'eislovo: Vistnykliteratury, istoriyiifol'kloru / VydayeO.Franko. – T.IV. – L'viv, 1895.

10.Istoriyaukrayins'koyidzhovnevoyizhurnalistyky / O.I.Dei, I.L.Motorn'uk [ta in.]. – L'viv: Vyshchashkola, 1983. – 512 s.

11.Krymskiy A. "Zhyt'eislovo", vistnykliteratury, istoriyiifol'kloru. Redaktor Ivan Franko. 1894 roku, kn.1 / AhatanhelKrymskiy // EtnograficheskoyeObozr'eniye. – M., 1984. – №1. – S.151–155.

12.Krymskiy A. "Zhyt'eislovo". Vistnykliteratury, istoriyiifol'kloru.Knyzhkadruha, za mart iapril'. Knyzhkatret'a, za may iyun'. 1894 / AhatanhelKrymskiy // EtnograficheskoyeObozr'eniye. – M., 1984. – №3. – S.185–188.

13.Lystuvann'a Ivana Franka ta MykhailaDrahomanova / Ivan Franko, MykhailoDrahomanov. – L'viv: LNU imeni Ivana Franka, 2006. – 564 s.

14. Mykhailyn I.L. Istoriyaukrayins'koyizhurnalistyky XIX stolitt'a / I.L.Mykhailyn. – K.: Tsentrnavch. literatury, 2003. – 720 s.

15. NedrukovanilystyMykhailaDrahomanova do LesiUkrayinky. PodavIv[an] Tkachenko // Chervonyishl'ach. – Kharkiv, 1923. – №4–5. – S.187–200.

16.PerepyskaMykhailaDrahomanova z MykhailomPavlykom (1876–1895) / Zibrav I zladyvM.Pavlyk. – T.VII (1892–1893). – Chernivtsi: VydavL.Kohyt. 1911. – 343 s.

17.Roman'uk M.M. Ukrayins'kichasopysyL'vova 1848–1939 rr.:Istoryko-bibliografichnedoslidzhenn'a: U 3 t. / M.M.Roman'uk, M.V.Halushko. – T.1. 1848–1900 rr. – L'viv: Svit, 2001. – 744 s.

18.Sokil H. "Budytynovuokhotu do zbyrann'atvorivnarodnykh" ("Zhyt'eislovo" v edytsiyniyraktytsi Ivana Franka) / H.Sokil // Ukrayins'keliteraturoznavstvo. – L'viv, 2010. – Vyp.72. – S.198–203.

19.Shchurat V. Peredmovaperekkladacha do "Pisni pro Rolanda" / VasyI' Shchurat // MykhailoDrahomanov u spohadakh / UkladyI.S.Hrytsenko, V.A.Korotkyi. – K.:Lybid', 2012. – S.264–265.

Shorstkina O. F., the post-graduate student of the Department of the ancient and modern Ukraine's history, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev), shorstkina@ukr.net

MykhailoDrahomanov as a contributor to periodical "Zhyt'eislovo" (1894–1895)

The final and at the same time the one of the mostfruitful periods of the scientific contacts between MykhailoDrahomanov and Galician intellectuals is enlightened. M.Drahomanov's contribution to the ordinary I.Franko's editorial project, such as the periodical "Zhyt'eislovo", is showed. The thinker's marked influence as an experienced editor and authoritative scholar is emphasized. M.Drahomanov's contribution with composing and commenting of the series of valuable folklore materials and also with own research works – historical surveys and critical reviews – is analysed. In spiteofsome regrettableclashes, whichhave takenplacebetween two distinguished personalities of the Ukrainians' national life of the second half of the nineteenth centuryduringtheircommunication, the efficacy and significance for our culture of these common efforts are asserted.

Keywords:M.Drahomanov, I.Franko, "Zhyt'eislovo", scientific contribution, folklore materials, criticalreviews.

Шорстка А. Ф., аспирантка кафедры древней и новой истории Украины, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина, Киев), shorstkina@ukr.net

Михаил Драгоманов как сотрудник журнала "Жите и Слово" (1894–1895 гг.)

Освещается заключительный и в то же время один из наиболее плодотворных периодов в научных контактах Михаила Драгоманова и интеллектуалов Галиции – его сотрудничество с очередным издательским проектом И.Франко – журналом "Жите и Слово". Подчеркивается оцутимое влияние мыслителя как опытного издателя и авторитетного ученого. Анализируется драгомановский вклад подбором и комментированием серий ценных фольклорных материалов, а также собственными исследованиями – историческими очерками и критическими обзорами. Утверждается высокая эффективность и значимость для нашей культуры этих общих усилий двух выдающихся личностей в национальной жизни украинцев второй половины XIX века, несмотря на некоторые отдельные недоразумения, которые возникали между сторонами в процессе их общения.

Ключевые слова: М.Драгоманов, И.Франко, "Жите и Слово", научное сотрудничество, фольклорные материалы, критические обзоры.

* * *

УДК 94(560)

Геза А. В.

відділ історії науки і техніки, Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва, НАН України (Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ ГЛУШКОВ ЯК ЛЮДИНА ТА ВЧЕНИЙ—ВИХОВАТЕЛЬ НАУКОВИХ КАДРІВ

У 1956 р. за запрошенням академіка АН УРСР Б.В. Гнєденка В.М. Глушков почав працювати в Інституті математики АН УРСР завідувачем лабораторії обчислювальної техніки та математики. З цього часу вся його діяльність нерозривно пов'язана з Академією наук УРСР. Хоча лабораторія, яку очолював В.М. Глушков, була невеликою, проте в ній ще до його приходу під керівництвом С.О. Лебедєва було створено розробку МЭСМ (малая электронно-счетная машина) – першої вітчизняної обчислювальної машини і проводились розробки обчислювальних машин СЭСМ (специализированная электронно-счетная машина) і "Київ". У грудні 1957 р. лабораторія була перейменована на Обчислювальний Центр Академії наук УРСР, директором якого став В.М. Глушков. Для цієї лабораторії вчений розробив програму наукових досліджень "О некоторых задачах вычислительной техники и связанных с ними задачах математики".

Важливу роль у створенні радянських зразків електронно-обчислювальної техніки відіграла розробка під керівництвом В.М. Глушкова машини "МИР" (1965 р.) ("Машина для инженерных расчётов" – рус.), у якій вперше у світі була реалізована ідея апаратної інтерпретації мов високого рівня. За цикл праць з теоретичної кібернетики, присвячених формальним методам проектування ЕОМ, у 1967 р. В.М. Глушкова нагородили премією М.М. Крилова. Колектив розробників серії ЕОМ "МИР" на чолі з В.М. Глушковым 1968 р. був також нагороджений Державною премією СРСР. Це була перша Державна премія СРСР в Україні, присуджена за роботу в галузі обчислювальної техніки.

Надзвичайно талановитий як педагог, вчений та організатор наукових досліджень людина, яка була здатна швидко сприймати, осмислювати та конкретизувати ідеї й щиро радіти їх втіленню, мала глибоке розуміння процесів розвитку природи та суспільства, на жаль, рано пішла з життя. Проте виховані В.М. Глушковым учні зберігають стиль наукової творчості вченого та розвивають численні напрями сучасних кібернетики та інформатики.

Ключові слова: В.М. Глушков, Б.В. Гнєденко, ЕОМ, кібернетика, обчислювальна техніка, теорія цифрових автоматів.

Видатний вчений у галузі математики і кібернетики, директор Інституту кібернетики Академії науки України, який зараз носить його ім'я, академік Віктор Михайлович Глушков народився 24 серпня 1923 року в Ростові–на–Дону. Його батько Михайло Іванович Глушков був гірничим інженером, мати Віра Йосипівна працювала в ошадній касі.

У 1927–1928 рр. сім'я Глушковых переїздить на шахту ім. Артема, поблизу міста Шахти. Після "шахтинської" справи всі інженери були заарештовані, тому батьку доводилось виконувати роботу багатьох

працівників. У 1929 р. Михайла Івановича перевели на роботу до тресту у місті Шахти, куди й переїхала згодом вся родина.

В.М. Глушков рано навчився читати. Ще до початку занять у школі у 1931 р. він вже читав науково-фантастичні твори Г.Уелса та Ж.Верна. Шкільні підручники також перечитував до навчання, тому після уроків мав час для своїх занять.

Середню школу № 1 у м. Шахти він закінчив 21

червня 1941 р. Мріяв вступити до Московського університету на фізичний факультет, проте Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. зруйнувала його плани.

Батько В. М. Глушкова
Михайло Іванович

У 1943 р. В.М. Глушков поступив на навчання до Новочеркаського політехнічного інституту на теплофізичний факультет. В.М. Глушков у 1948 р. склав іспити екстерном за повний курс математичного факультету Ростовського університету, отримав диплом і поїхав працювати в Уральський лісотехнічний інститут (м. Свердловськ) асистентом на кафедрі математики. У Свердловську він захищає кандидатську дисертацію “Локально–нильпотентные группы без кручения с условием обрыва некоторых цепей подгрупп” під керівництвом С.Н. Чернікова. У 1955 р. вступає до докторантури Московського державного університету і під керівництвом А.Г. Куроша захищає докторську дисертацію “Топологические локально–нильпотентные группы”. Отримані В.М. Глушковым результати зробили його одним із видатних алгебраїстів світу, оскільки ним було досліджено властивості та будову локально бікомпактних груп і алгебр Лі, що дозволило вивчати теорію топологічних груп [1].

У 1956 р. за запрошенням академіка АН УРСР Б.В. Гнєденка В.М. Глушков почав працювати в Інституті математики АН УРСР завідувачем лабораторії обчислювальної техніки та математики. З цього часу вся його діяльність нерозривно пов’язана з Академією наук УРСР. Хоча лабораторія, яку очолював В.М. Глушков, була невеликою, проте в ній ще до його приходу під керівництвом С.О. Лебедева було розроблено першу вітчизняну обчислювальну машину МЭСМ (Малая электронно–счетная машина), проводились розробки обчислювальних машин СЭСМ (Специализированная электронно–счетная машина) і “Київ”. У грудні 1957 р. лабораторія була перейменована на

Мати В. М. Глушкова
Віра Йосифівна

Обчислювальний Центр Академії наук УРСР, директором якого став В.М. Глушков. Для цієї лабораторії вчений розробив програму наукових досліджень “О некоторых задачах вычислительной техники и связанных с ними задачах математики” [2, с. 8].

Для вітчизняної науки кінця 50–х – початку 60–х рр. був характерним інтенсивний розвиток прикладної математики та кібернетики. Саме в цей період Віктор Михайлович пов’язав свої творчі інтереси з розробкою теоретичних основ кібернетики та обчислювальної техніки. З 1957 р. він проводив дослідження в галузі теорії автоматів і проектування обчислювальних машин, одним із основних результатів якого стало створення загальної теорії цифрових автоматів, яка мала ключове значення для синтезу кібернетичних систем та електронно–обчислювальних машин (ЕОМ). У 1962 р. вийшла в світ монографія “Синтез цифровых автоматов”. Головним результатом цієї роботи було створення методики синтезу цифрових автоматів, розробка формального мате-

матичного апарату, який дав можливість розробникам ефективно застосовувати абстрактно–автоматні та інші алгебраїчні методи для задач інженерного проектування пристроїв у обчислювальній техніці.

З метою подальших досліджень в галузі теоретичної, технічної, економічної, біологічної кібернетики та обчислювальної техніки, в 1962 р. Обчислювальний центр АН УРСР було перетворено на Інститут кібернетики АН УРСР. Його директором і завідувачем відділу теорії цифрових автоматів затверджують В.М. Глушкова. В тому

ж році його обрали віце–президентом АН УРСР та затвердили головою Наукової ради з проблеми “Кібернетика” АН УРСР. Вже в 1963 р. Віктора Михайловича обрали на посаду голови Міжвідомчої наукової ради з питань застосування обчислювальної техніки та економіко–математичних методів у народному господарстві при Державному комітеті Ради Міністрів СРСР з питань науки та техніки. В 1964 р. за цикл праць в області теорії автоматів й теоретичної кібернетики В.М. Глушкову було присуджено Ленінську премію і обрано вченого дійсним членом Академії наук СРСР [2, с. 9].

Учениця вченого професор Ю.В. Капітонова згадує про яскраві особистісні та наукові якості свого вчителя: “Віктор Михайлович Глушков був чудовою людиною, видатним ученим, який мав геніальну здатність генерувати ідеї. Все це ґрунтувалося на дуже великій праці. Він був великим трудівником. Якщо його щось цікавило, то, по–перше, він був наполегливим і зосередженим, а по–друге – він зовсім не боявся ніякої праці. Віктор Михайлович міг виконувати будь–яку роботу і не хтував нею” [3].

Вміння бачити нові перспективні напрями та пов’язувати їх з іншими галузями було притаманне творчій манері В.М. Глушкова. Захистивши докторську дисертацію в 1955 р. в Московському університеті під керівництвом професора О.Г. Куроша на тему, пов’язану з п’ятою узагальненою проблемою Гільберта в галузі абстрактної алгебри, у 1956 р. він, не займавшись до цього кібернетикою, переїхав до Києва та очолив лабораторію, якою керував С.О. Лебедев до переїзду у Москву. Тут розроблялась машина Київ, обчислювались задачі та писались програми на МЕСМ – першій ЕОМ в СРСР. Вчений зрозумів, що для дослідження проблем представлення груп, які його цікавили, потрібні великі обчислювальні потужності.

“Пам’ятаю, років через 10 після цього, в 1967 чи у 1968 р., вже у нас були машини МИР, він приходить у відділ і говорить мені і О.А. Летічевському: “Я тут надумав порахувати представлення групи. Зробіть програму на МИР”. Було це в п’ятницю, а до понеділка він хотів, щоб ми вже програму відлагодили. Ми в суботу та неділю, як прокляті, сиділи з цією програмою,

врешті-решт зробили програму, порахували. Прибігає в понеділок вранці: – Порахували? – Порахували. – Ну покажіть, принесіть роздруковки. Поглянув і говорить: – А я вже половину зробив” [3]. Такою високою була інтенсивність наукового пошуку талановитого вченого.

В інтерв'ю члена-кореспондента НАН України Б.М. Малиновського висловлено захоплення особистістю Віктора Михайловича: “Я його вперше побачив, коли лабораторія була в інституті математики, директором був Б.В. Гнеденко. Я був парторгом лабораторії С.О. Лебедєва. Б.В. Гнеденко мені зателефонував і попросив приїхати. Я приїхав із Феофанії, бачу – сидить молодик в окулярах. Б.В. Гнеденко сказав: “Це ваш новий завідувач лабораторії”. Ми поїхали у Феофанію. Приїхали туди, а там якраз проходила гра з волейболу. В.М. Глушков постояв, подивився, що на нього ніхто не звертає уваги, а згодом всі дізнались, що це новий завідувач лабораторії. Він дуже швидко завоював авторитет в оточуючих своєю скромністю та розумом” [4, с. 117–118].

Перед В.М. Глушковым постало непросте завдання перетворення лабораторії в інститут. Цьому заважала його безпартійність як керівника. “Я одразу відчув, що В.М. Глушков – це людина, на яку можна розраховувати. І коли він звернувся до мене по рекомендацію в член партії, я йому із задоволенням дав цю рекомендацію”, – писав Б.М. Малиновський, який був щиро вдячний Віктору Михайловичу за допомогу з темою щодо створення машини Дніпро. Справа в тому, що у ті часи спеціалізовану машину можна було використовувати лише за своїм призначенням, а В.М. Глушков, маючи стратегічне мислення, у 1958 р. висунув ідею створення машини широкого значення, яку можна було б використовувати для різноманітних технологічних процесів. “Він лише запропонував, але ж треба ще вміти правильно подати свою ідею. Подати її так, щоб нею зацікавились і почали працювати над нею...”, – підкреслює Б.М. Малиновський [4, с. 24–25].

Вчений у галузі програмології, академік НАН України В.М. Редько так писав про Віктора Михайловича: “Мені здається, що його стиль мислення, науковий підхід можна, умовно звичайно, розділити на два типи. До першого типу я б відніс той стиль, в якому домінує тактика наукового пошуку. До другого типу – в якому домінантою є стратегія пошуку. З цієї точки зору мені здається, що Віктор Михайлович – це людина, в якій яскраво виражена якраз стратегічна компонента. Я думаю, що це, можливо, й було найбільш характерним для нього як для людини, і як для вченого. Причому це проявлялося і могло проявитися не тільки у науці, а й у інших сферах людської діяльності. Мені здається, це та риса, яка прослідковується крізь усе його життя і не тільки як у вченого – математику, інформатику. Мені здається, це найбільш приваблива його риса...” [3].

Слід відмітити, що праці академіка Віктора Михайловича Глушкова стосуються багатьох галузей науки – математики, кібернетики, обчислювальної техніки та інформатики. Глибокі дослідження з теорії кібернетики дали можливість вченому застосовувати методи та підходи кібернетики у народному господарстві, розробити низку спеціальних технічних засобів для управління технічними процесами у металургійній, хімічній та суднобудівельній промисловості,

мікроелектроніці. Так, він розв'язав узагальнену п'яту проблему Гільберта (1957), побудував теорію локально-нільпотентних локально-бікомпактних груп у цілому (1956) та загальну теорію цифрових автоматів (1964), спільно з учнями розробив математичну теорію проектування обчислювальних систем та першу автоматизовану систему керування “Львів” (1970), запропонував ідеї інтерпретації мов високого рівня (1963–1965) та рекурсивних, макроконвейєрних ЕОМ (1974–1977). Відомими стали також його праці в галузі соціальних та філософських проблем кібернетики, управління науково-технічним прогресом.

Важливу роль у створенні радянських зразків електронно-обчислювальної техніки відіграла розробка під керівництвом В.М. Глушкова машини “МИР” (1965 р.) (“Машина для инженерных расчётов” – рус.), у якій вперше у світі була реалізована ідея апаратної інтерпретації мов високого рівня [2, с. 9]. За цикл праць з теоретичної кібернетики, присвячених формальним методам проектування ЕОМ, у 1967 р. В.М. Глушкова нагородили премією М.М. Крилова. Колектив розробників серії ЕОМ “МИР” на чолі з В.М. Глушковым 1968 р. був також нагороджений Державною премією СРСР. Це була перша Державна премія СРСР в Україні, присуджена за роботу в галузі обчислювальної техніки [2, с. 9].

Надзвичайно талановитий як педагог, вчений та організатор наукових досліджень, людина, яка була здатна швидко сприймати, осмислювати та конкретизувати ідеї й щиро радіти їх втіленню, мала глибинне розуміння процесів розвитку природи та суспільства, на жаль, рано пішла з життя. Проте виховані В.М. Глушковым учні зберігають стиль наукової творчості вченого та розвивають численні напрями сучасних кібернетики та інформатики.

Список використаних джерел

1. Капитонова Ю.В. В.М. Глушков, искусственный интеллект и проблема бессмертия / Ю.В. Капитонова // Наука та наукознавство. – 2002. – № 3. – С. 71–83.
2. Глушков В.М. Кибернетика. Вопросы теории и практики / В.М. Глушков / М.: Наука, 1986. – 488 с.
3. Інтерв'ю з В.Н. Редько та Ю.В. Капітоновою від 23 квітня 1999 р. – Комп'ютерний ресурс. Режим доступу: http://www.icfst.kiev.ua/museum/Gl_HALL2/life_r.html
4. Малиновський Б.Н. Академік В.Глушков. Страницы жизни и творчества / Б.Н. Малиновский. – Київ: Наукова думка, 1993. – 144 с.
5. Малиновский Б.Н. Очерки по истории компьютерной науки и техники в Украине / Б.Н. Малиновский. – К.: Феникс, 1998. – 452 с.
6. Глушковські читання: Матеріали конференції до 90-річчя з дня народження академіка В.М. Глушкова (10–11 вересня 2013 р., м. Київ) / Уклад.: Новіков Б.В., Мельниченко А.А., Бичков О.С., Піхорович В.Д. – К.: НТУУ “КПІ”, 2013. – 222 с.

References

1. Kapitonova Ju.V. V.M. Glushkov, iskusstvennyj intellekt i problema bessmertija / Ju.V. Kapitonova // Nauka ta naukoznastvo. – 2002. – № 3. – S. 71–83.
2. Glushkov V.M. Kibernetika. Voprosy teorii i praktiki / V.M. Glushkov / M.: Nauka, 1986. – 488 s.
3. Interv'ju z V.N. Red'ko ta Ju.V. Kapitonovoju vid 23 kvitnja 1999 r. – Komp'juternyj resurs. Rezhym dostupu: http://www.icfst.kiev.ua/museum/Gl_HALL2/life_r.html
4. Malinovskij B.N. Akademik V.Glushkov. Stranicy zhizni i tvorchestva / B.N. Malinovskij. – Kyi'v: Naukova dumka, 1993. – 144 s.
5. Malinovskij B.N. Ocherki po istorii komp'juternoj nauki i tehniky v Ukraine / B.N. Malinovskij. – K.: Feniks, 1998. – 452 s.

6. Glushkovs'ki chytannja: Materialy konferencii' do 90-richchja z dnja narodzhennja akademika V.M. Glushkova (10–11 veresnja 2013 r., m. Kyi'v) / Uklad.: Novikov B.V., Mel'nychenko A.A., Bychkov O.S., Pihorovych V.D. – K. : NTUU “KPI”, 2013. – 222 s.

Geza A. V., department of the History of Science and Technology, Center for scientific and technical potential and the history of science to them G.M. Dobrova, NAS of Ukraine (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Victor M. Glushkov human and scientist–educators scientific staff

In 1956, at the invitation of USSR Academy of Sciences Academician B.V. Hnyedenko V.M. Glushkov began working at the Institute of Mathematics, Ukrainian Academy of Sciences as Head of the Laboratory of Computer Science and Mathematics. Since then, all his work is inextricably linked with the Academy of Sciences. Although the laboratory headed by V.M. Glushkov was small, but there before he came under the direction of S.A. Lebedev SESM (small electron schetnaya machine) – the first national computer and computers SESM (Specialized electron schetnaya machine) and “Kyiv” were created. In December 1957 the laboratory was renamed the Computing Centre of the Academy of Sciences, whose director V.M. Glushkov became. For this lab he has developed a research program.

Machine “MIR” (1965) has played an important role in the creation of the Soviet model of computer technology under the direction of Glushkov. In it firstly the idea of hardware interpretation of high-level languages was implemented. For a series of papers on theoretical cybernetics devoted to formal methods of computer design, in 1967 V.Glushkov was awarded the M.M. Krylov prize. The team of the series computers “MIR” led by Glushkov 1968 was also awarded the State Prize of the USSR. It was the first State Prize of the USSR in Ukraine, awarded in the field of computing.

Extremely talented as a teacher, scholar and organizer of research, person who was able to quickly perceive, interpret and flesh out ideas and genuinely enjoy their implementation, had a deep understanding of the processes of nature and society, unfortunately, soon passed away. However Glushkov students retain the style of scientific work and develop many areas of modern cybernetics and informatics.

Keywords: V.M. Glushkov, B.V. Hnyedenko, computers, cybernetics, computer science, the theory of digital machines

Geza A.B., отдел истории науки и техники, Центр исследований научно–технического потенциала и истории науки им. Г.М. Доброва, НАН Украины (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Виктор Михайлович Глушков как человек и ученый–воспитатель научных кадров

В 1956 г. по приглашению академика АН УССР Б.В. Гнеденко В.М. Глушков начал работать в Институте математики АН УССР заведующим лабораторией вычислительной техники и математики. С этого времени вся его деятельность неразрывно связана с Академией наук УССР. Хотя лаборатория, которую возглавлял В.М. Глушков, была небольшой, однако в ней еще до прихода под руководством С.А. Лебедева была создана разработка МЭСМ (Малая электронно–счетная машина) – первой отечественной вычислительной машины и проводились разработки вычислительных машин СЭСМ (Специализированная электронно–счетная машина) и “Киев”. В декабре 1957 лаборатория была переименована в Вычислительный Центр Академии наук УССР, директором, которого стал В.Глушков. Для этой лаборатории ученый разработал программу научных исследований “О некоторых задачах вычислительной техники и связанных с ними задачах математики”.

Важную роль в создании советских образцов компьютерной техники сыграла разработка под руководством Глушкова машины “МИР” (1965 г.) (“Машина для инженерных расчетов” – рус.), в которой впервые в мире была реализована идея аппаратной интерпретации языков высокого уровня. За цикл работ по теоретической кибернетике, посвященных формальным методам проектирования ЭВМ, в 1967 В. Глушкова наградили премией М.М. Крылова. Коллектив разработчиков серии ЭВМ “МИР” во главе с В.М. Глушковым 1968 был также награжден Государственной премией СССР. Это была первая Государственная премия СССР в Украине, присуждена за работу в области вычислительной техники.

Чрезвычайно талантливый как педагог, ученый и организатор научных исследований человек, которая была способна быстро воспринимать, осмысливать и конкретизировать идеи и искренне радоваться их воплощению, имела глубокое понимание процессов развития природы и общества, к сожалению, рано ушел из жизни. Однако воспитанные В.М. Глушковым ученики сохраняют стиль научного творчества ученого и развивают многочисленные направления современных кибернетики и информатики.

Ключевые слова: В.М. Глушков, Б.В. Гнеденко, ЭВМ, кибернетика, вычислительная техника, теория цифровых автоматов.

* * *

УДК 327.82

Головань О. О.
аспірант, Інститут всесвітньої історії НАН України
(Україна, Київ), aleksandr.golovan@gmail.com

УКРАЇНА У БЕЗПЕКОВИХ СТРАТЕГІЯХ США 2014 РОКУ

Розглядається специфіка співробітництва України та США у сфері безпеки. Розкриваються основні принципи зовнішньополітичної безпекової стратегії США останніх років, перераховуються виклики, перед якими стоїть Держдепартамент. Аналізуються інтереси США, їх виграші та можливі ініціативи щодо України у поточному році. З огляду на невдачі у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході і послаблення інтенсивності безпекових ініціатив у даному регіоні, на зміну можуть прийти нові стратегічні пріоритети, зокрема, – встановлення нових схем колективної безпеки у Східній Європі. Даний регіон ще до зародження кризової ситуації 2014 року вважався як конфліктогенний, тому саме зараз він може здобути особливої уваги з боку США. Враховуючи єдину позицію США щодо міжнародної ізоляції РФ можна констатувати завершення епохи “перезавантаження”. В даний ситуації Україна може заявити про себе як самостійний гравець у багатьох питаннях міжнародного життя, включаючи безпекові, зокрема, запобігання розповсюдженню ЗМУ, боротьбу з нелегальною міграцією, наркотрафіком і торгівлею людьми, протидію морському піратству, антитерористичні операції тощо.

Ключові слова: США, Україна, Росія, Обама, безпека, стратегії, зовнішня політика, перезавантаження, конфлікт, геополітика

Позиції США у системі підтримання миру і стабільності у світі знаходяться сьогодні на порозі нових змін. З огляду на останні події у східно–європейському регіоні вектори і траєкторія співробітництва США у галузі безпеки може отримати деяке зміщення акцентів. Сьогодні для трансатлантичної безпеки з'явилася загроза, що не мала подібних аналогів із закінчення Холодної Війни. Криза, яка має місце з причини вторгнення Росії на територію України, стала найбільшою подією за часів нового світового порядку, встановленого у 1991 році. Чи вписується в систему національного інтересу США залучення до українського питання і як зміниться безпекова стратегія США у поточному році?

Безпекові стратегії США є складним, багатокомпонентним динамічним явищем, яке потрібно розуміти, виходячи з принципів і програм зовнішньополітичного курсу США і за межами країни. Як відомо, практичні кроки США у різних регіонах світу спрямовані на досягнення суто прагматичних результатів – забезпечення глобальної безпеки в інтересах США.

Серед західних фахівців, які присвятили свої дослідження питанням зовнішньої політики США і її безпекових стратегій можна виокремити багатьох видатних постатей. Це політологи, посадові особи та політичні аналітики, такі як З.Бжезінський, Г.Кіссінджер, М.Олбрайт, с.Телбот, Дж.Сорос, Дж.Фрідман, Дж.МакГанн, Р.Армітідж, Дж.Най, У.Коен, Дж.Шлезінгер, Р.Джеймс, Дж.Томсон, М.Річ. Вони здійснили значний вклад у наукову думку для розуміння практичної політики Держдепартаменту, пояснили і узагальнили її принципи і напрямки. Важливи для розкриття питання безпекових стратегій США є змістовні праці українських американістів Є.Камінського, с.Юрченка, Б.Канцелярука, Б.Гончара, М.Рижкова, О.Зернецької, Є.Макаренка, с.Федуняка, О.Потехіна, І.Хижняка, Л.Чекаленко, с.Галаки, В.Манжоли, І.Погорської, І.Дудко, О.Шевчука.

Загалом, безпека розуміється перш за все, як питання надійного забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів. У такому розумінні, США завжди добре усвідомлювали значення України для майбутнього розвитку Європи в

цілому та східноєвропейського регіону зокрема. Сучасна політика Сполучених Штатів Америки стосовно України є частиною загального зовнішньополітичного курсу американської адміністрації щодо пострадянського простору. У двосторонньому співробітництві США–Україна головна роль відводиться саме питанням безпеки. Традиційно вважається, що для ЄС і США стабільна Україна потрібна саме як потенційна протизагроза Росії, зв'язок між останньою й Західним світом. З точки зору науки міжнародних відносин, в сфері глобальної безпеки боротьба проходить між євроатлантичною та євразійською системами. Перший пояс американських союзників – країни ЄС, які приєдналися до договору до 2004 року, решта – в стадії інтеграції. Одна з стратегій США – прагнення оточити своїх європейських союзників орієнтованим на Європу геополітичним простором – країнами східного і південного напрямку. Практичним формуванням нового геополітичного простору було розширення ЄС в 2004 і 2007 рр.: Албанія, Боснія, Македонія, Сербія, Чорногорія і Туреччина є наступним “поясом” у формуванні безпекової геополітичного простору. Третій “пояс” безпеки, який формується, складають так звані країни – об'єкти політики сусідства. З півдня це держави Північної Африки та Близького Сходу, які об'єднані з ЄС “Барселонським процесом”. Зі сходу це країни, які входили до складу колишнього СРСР – Молдова, Білорусь, Україна. Паралельно з цими процесами Росія прагне сформувати євразійський геостратегічний регіон суб'єктами якого, за задумом російських політиків, можуть стати країни СНД. Головний інтерес американців у співпраці з третім поясом безпеки – це також протизагроза ЄС. США зацікавлені в розширенні ЄС на схід і південь, приєднанні перерахованих країн до НАТО. Перше – щоб дещо послабити ЄС економічно, а друге – щоб отримати союзників і розширити регіони впливу.

Однак, для більш ґрунтовного розуміння пріоритетів американської національної безпеки, слід розглянути глобальну безпекову стратегію США, що дозволить ідентифікувати у ній місце України. До сфери безпеки можна віднести контроль над такими процесами, як [1, с. 3]: загрози міжетнічних і релігійних конфліктів, тероризму, нелегальної міграції, міжнародної злочинності, неконтрольованого розповсюдження зброї і наркотиків, природних і техногенних катастроф і т.д. Зовнішньополітична концепція Б.Обами під час другої каденції його президентства залишається принципово націленою на реалізацію цілей і пріоритетів, визначених у Стратегії національної безпеки. Безпекові стратегії США протягом останніх 10 років формуються з урахуванням ряду найважливіших світових тенденцій. Серед них: спроби Російської Федерації відновити своє домінування на теренах колишнього СРСР; посилення антиамериканського руху в Ісламському світі; розповсюдження зброї масового ураження Іраном та КНДР [2]. Як показали події 2013 року, США змінила тактику реалізації безпекової стратегії з радикальної і рішучої більше на помірну. Пріоритет віддається переговорам замість прямого військового втручання. У деяких випадках, з огляду на невисокий конфліктогенний потенціал, або зменшення інтенсивності відкритих збройних протистоянь, керування переговорами часто передається третім посередникам, таким як НАТО, ЄС,

або лояльні до США країни проблемного регіону. Наприклад, на Близькому Сході США демонструє достатньо стриману позицію, не вважаючи для себе корисним активне втручання у події в Єгипті та Сирії і покладаючись скоріше на своїх арабських союзників. У іншому конфліктогенному регіоні – Ірані, у кінці 2013 року були досягнуті домовленості протягом півроку згорнути програму збагачення урану взамін на відміну міжнародних санкцій. У питаннях близькосхідного врегулювання конфлікту, американці зовсім не прагнуть вступати у конфронтацію з ісламським світом, тому торік США заявили про згортання військових дій в Афганістані, призупинений арбітраж у Палестинському напрямі і виводяться останні війська з Іраку. Таким чином, нормалізація відносин з ісламськими країнами оцінюється експертами як поступка США заради геополітичної конкуренції з КНР.

Оскільки перераховані вище напрямки безпекових стратегій США завжди були пріоритетними, але нині частково втратили свій порядок денний, на перші позиції можуть вийти європейські напрямки глобальної безпеки. Протягом останнього десятиріччя спостерігається стійка тенденція до зниження кількості міждержавних конфліктів, але імовірність виникнення широкомасштабних воєнних конфліктів, особливо в євроатлантичному регіоні, оцінюється як висока. Загальний рівень збройного насильства за участі як державних, так і недержавних суб'єктів залишається досить значним. У Європі зберігаються зони “заморожених” конфліктів та зони міждержавного, етнічного, релігійного протистояння, що потребують постійної уваги національних урядів і міжнародної спільноти [3]. Як тільки країни-колишні підданці СРСР здобули незалежність від Москви, США беззаперечно сподівалася різними тактичними способами захистити їх від впливу РФ і при цьому підвищити свої шанси на гегемонію у регіоні. За таких обставин оборонний потенціал держав Центральної і Східної Європи в поєднанні з можливостями та механізмами ЄС, НАТО, ОБСЄ залишається важливим засобом забезпечення національної безпеки і внеску у глобальну та регіональну безпеку. Україна, маючи значну територію, ресурси і різносторонній потенціал, є регіоном, який може задовольнити деякі потуги американського уряду серед цих стратегічних пріоритетів. Тому в умовах сучасних трансформаційних процесів у міжнародних відносинах поступовими темпами зростає і інтерес Сполучених Штатів Америки до України. Найближчим часом Україна імовірно може розглядатися з боку США як важливий партнер з огляду на підвищення ролі центрально-європейського напрямку. Географічне та геополітичне положення України спричиняє особливу вразливість щодо вказаних новітніх та традиційних викликів та загроз, що потребує відповідного переосмислення місця нашої країни у вищевказаних процесах.

В безпековій стратегії США і системі колективної безпеки США та ЄС існує ряд важливих безпекових питань, вирішення яких залежить і від України. На пострадянському просторі ця стратегія спрямована на ослаблення впливу Росії і спробою забезпечити певний контроль над її кроками на міжнародній арені. Для реалізації цього завдання використовується доктрина “демократії і стабільності із Заходу на Схід” і спроби

формування поясу підконтрольних держав уздовж кордонів РФ. Однак, американсько-українські відносини не можна розглядати виключно в контексті трикутника Сполучені Штати Америки – Росія – Україна [4, с. 106]. Абстрагувавшись від неоколоніальної політики з боку РФ, Україна постає також, як опора стабільності в центрі Європи, сила, здатна спільно з іншими країнами зупинити потоки нелегальних мігрантів, наркотиків, зброї й організованої злочинності, стати перешкодою на шляху масової міграції з бідних та слабборозвинутих країн, торгівлі ними. Ключовими у співпраці США з Україною розглядають безпекову і євроінтеграційну політику, розвиток енергетичного сектору, співпрацю з міжнародними фінансовими інституціями, посилення співпраці у сфері міжнародної ядерної безпеки, диверсифікації поставок ядерного палива на атомні електростанції, підтримання режиму ядерного нерозповсюдження і експортного контролю, спільної участі у глобальних ініціативах з енергетичної та ядерної безпеки. Вважається, що неефективність засобів ООН, ОБСЄ, РЕ тощо, постійним членом яких є українська держава, гальмують розв'язання низки цих проблем безпекового характеру [5]. Для самої України, західна безпекова інтеграція, в першу чергу, означає можливість проявляти ініціативу і подальше політичне та інституційне зближення з капіталістичними країнами та еволюційне просування до кінцевої мети – повноправного співробітництва з світовими гігантами – США і ЄС.

Звичайно, у стосунках з Україною Обама враховує позицію Росії у відповідності з політикою “перезавантаження” відносин, що інколи трактувалось як зниження рівня американської підтримки української зовнішньополітичної стратегії. Однак, деякими експертами вважається, що за результатами стратегії перезавантаження, США не отримали значних вигравів, і ще у 2013 році цей інструментарій вже вичерпав себе з огляду його неефективності. Тому, якщо до подій 2014 року США могли бачити у РФ лише тимчасового партнера у вирішенні деяких питань міжнародної безпеки у країнах, де ще зберігається російський вплив – ядерні програми Ірану та Північної Кореї, владодження ситуації у Сирії, Афганістані тощо, то зараз РФ може стати країною, з якою США знизить будь-які контакти до мінімуму і проводитиме непрямую конкуренцію. На думку експерта у питаннях політичних стратегій Держдепу, політолога Гарвардського університету Нікола Бернса, перед президентом Обамою у 2014 році стоїть два великих випробування: чи варто спільно з іншими країнами завдати РФ у відповідь удар, зупинивши військову агресію Володимира Путіна в Криму і в Україні і реагувати на експансію Китаю на південь та схід у Китайському морі [6].

До кримського конфлікту форми і параметри двостороннього співробітництва між США та Україною визначалися саме Вашингтоном, а не Києвом. Проте, роль України у процесах її залучення до безпекових стратегій США багато в чому залежала і від нашої країни. За оцінками МЗС України, характер двостороннього співробітництва Україна–США у 2013 більшою мірою залежав від ініціатив Києва, а Вашингтон самостійно не був схильний виявляти надмірну активність у висуванні власних ініціатив [7]. З цих

міркувань, Україна ризикувала тим, що розглядалася б як держава, що входить у російський ареал впливу. Такий підхід позбавляв Україну самостійної ініціативи, і з іншого боку звужував поле для політичного маневру. Негативним фактором на шляху зміцнення зв'язків України із Заходом тривалий час була відсутність чіткої визначеності її міжнародної політики, зокрема так звана багатовекторність, що зводилася до балансування між прагненням увійти до кола західних країн і традиційною лояльністю до Росії, проголошення українським керівництвом заяв, що взаємно виключали одна одну. Перед приходом до влади українськими політиками проголошувалася риторика про європейський вибір, а після конкретні кроки робилися лише назустріч РФ. Зараз, коли політика США з перезавантаження зазнала невдач, кількість двосторонніх контактів між США і Україною може зрости. Як і раніше, інтенсивність цього зв'язку можна буде поглибити з ініціативи України. Головне – виправити колишній ганебний імідж регіону впливу Москви, а також участь в актуальних для країн Заходу безпекових проектах – підтримці міжнародного миру, подальшій участі в міжнародній миротворчій діяльності, багатосторонніх заходах з протидії розповсюдженню зброї масового ураження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, торгівлі людьми, незаконному обігу наркотиків та інших викликах глобальної безпеки.

На останок можна процитувати витяг з українського основоположного документа, який формує принципи національної безпеки: “Стратегія національної безпеки України визначає стратегічну мету політики національної безпеки як забезпечення державного суверенітету та територіальної цілісності, національної єдності на основі демократичного поступу суспільства і держави, додержання прав і свобод людини і громадянина, створення умов для динамічного зростання економіки, забезпечення європейських соціальних стандартів і добробуту населення”. З огляду на дані положення можна зробити висновок, що сьогоденні інструменти, наявні в Україні не можуть забезпечити гарантій національної безпеки, зокрема територіальної цілісності. Виходом з даної ситуації може бути або посилення власної обороноздатності, або вступ до організацій колективної безпеки, передусім Західних країн. Для самої України цей шлях не є новим чи популістським – пригадуючи історію, ще за режиму Кучми, 19 червня 2003 р., мету вступу до НАТО було зафіксовано Верховною Радою у законі “Про основи національної безпеки України”. Досягти цього вдасться за допомогою переконання США у відновленні курсу на інтеграцію України до організації Північно-Атлантичного договору.

З огляду на наведені виклики та загрози, для України особливо актуальним сьогодні є питання зовнішніх гарантій її безпеки. В усьому світі наростає занепокоєння загрозою стабільності та миру, яку несуть протиріччя між Україною та РФ. Це особливо важливо для України, яка стикнулася у 2014 році з військовою агресією зі Сходу на власні й території. Очевидно, що загроза для цілісності Української держави, або навіть взагалі для факту її подальшого існування з'явилася знезапечно, з найбільш надійного і близького партнера

України у всіх відношеннях. Як зазначали фахівці з теорії міжнародних відносин, причина криється у тому, що РФ продовжує вважати регіони свого близького оточення, країни СНД зоною свого виключного геополітичного впливу. Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання на захист власних інтересів в інших державах СНД. Як би там не було, не дивлячись на міфи і настороження щодо участі України у західних безпекових системах, зокрема, НАТО, саме ці механізми могли б вже сьогодні гарантувати впевненість у стабільності нашої країни і усуненні для неї загроз. З огляду на геополітичне становище нашої держави та ряд інших зовнішніх і внутрішніх факторів, єдиним способом надійного забезпечення національної безпеки, особливо захисту суверенітету та територіальної цілісності, є приєднання України до системи колективної безпеки. Такі самі загрози відчувають сьогодні і сусідні з Україною держави, такі як Польща, Литва, Латвія і Естонія, які переймаються за своє майбутнє і пильно стежать за розвитком ситуації, щоб також не бути залученими до неоколоніальної експансії зі Сходу. Проте, всі перераховані вище країни є членами колективної безпеки системи НАТО, пов'язані договором взаємодопомоги і в значній мірі впевнені в допомозі із-зовні. Повноправне членство в міжнародних організаціях, таких, як НАТО та ЄС, суттєво посилює позиції навіть невеликих держав у відносинах з більш потужними державами.

Отже, сьогодні склалася ситуація, в якій США можуть переглянути роль України у безпекових стратегіях цієї країни на території Східної Європи. Причиною для такого перегляду є кінець програми “перезавантаження” з РФ, яка цього року поклала початок військової агресії стосовно європейської спільноти. В Україні є всі шанси залучитися, якщо не військовою, то програмною та матеріальною підтримкою США у сфері безпеки вже найближчим часом. Цілком можливо, що США переглянуть відкладену ще у 2008 році програму інтеграції України з НАТО. Американсько-українські відносини у такому сенсі можуть вийти на якісно новий рівень, коли місце і роль України у двосторонніх відносинах безпеки не буде акумулюватися тільки на рамках регіонального масштабу пострадянського простору і власного виживання, порятунку від Росії. З метою подолання негативних тенденцій в оцінці Вашингтоном перспектив України і збереження за Києвом права на багатовимірну зовнішню політику, Україні необхідно зосередитися також на розвитку ініціатив з пріоритетних для США глобальних та регіональних питань. Мова йде про сфери, що становлять нині нові європейські пріоритети для Вашингтону: протидія розповсюдженню ЗМУ, боротьба з нелегальною міграцією, наркотрафіком, торгівлею людьми, протидія морському піратству, антитерористичні операції тощо. Розгляд потенційно можливих точок дотику з безпекових питань у співробітництві США–Україна може стати об'єктом подальших досліджень, що дозволить предметно сформулювати модель даних відносин у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Мельник О. Україна у структурі регіональної і глобальної безпеки // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 9 (103). – С. 3–12.
2. Шевцов А.І., Мерніков Г.І. Співробітництво Україна – США у контексті зовнішньополітичних стратегій / А.І. Шевцов,

- Г.І. Мерніков // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С. 61–68.
3. Україна в координатах глобальної та європейської безпеки // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 04 (115).

4. Бурейко Н. Місце України в зовнішньополітичній стратегії США / Н.Бурейко // Питання історії України. – 2010. – Т.13. – С. 104–107.

5. Чекаленко Л.Д. Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України: Автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00.04 / Л.Д. Чекаленко; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2007. – 34 с.

6. Passenheim Antje Time for American leadership [Електронний ресурс]: Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.de/time-for-american-leadership/a-17513078>

7. Парахонський Б.О. Щодо сучасних тенденцій зовнішньополітичного курсу США Аналітична записка [Електронний ресурс] / Б.О. Парахонський. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1408/>

References

1. Melnyk O. Ukraina v strukturi regionalnoii i globalnoii bezpeky // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2008. – № 9 (103). – С. 3–12.

2. Shevtsov A.I., Mernikov G.I. Spivrobitnistvo Ukraina–SShA u konteksti zovnishnopolitichnih strategii / A.I. Shevtsov, G.I. Mernikov // Stratezhichna panorama. – 2007. – № 2. – С. 61–68.

3. Ukraina v koordinatah globalnoii ta evropeyskoi bezpeky // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2010. – № 04 (115).

4. Bureiko N. Mistse of Ukrainy in zovnishnopolitichniy strategii SShA / N.Bureiko // Pytannya istorii Ukrainy. – 2010. – Т.13. – С. 104–107.

5. Chekalenko L.D. Zovnishnopolitichni mehanizmi zabezpechen-nya natsionalnoii bezpeky Ukrainy: Author. dis. d-ra. polit. nauk: 23.00.04 / L.D. Chekalenko; NAN Ukrainy. In-t svit. ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. – K., 2007. – 34 s.

6. Passenheim Antje Time for American leadership [Elektronnyi resurs]: Deutsche Welle. – Reghim dostupu: <http://www.dw.de/time-for-american-leadership/a-17513078>

7. Parahonsky B.O. Schodo suchasnihtendentsii zovnishnopolitichnogo kursu SShA Analitichna zapyska [Elektronnyi resurs] / B.O. Parahonsky. – Reghim dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/1408/>

Golovan O.O., post-graduate student at Public institution of “Ukrainian National Academy of Sciences World history research establishment” (Ukraine, Kiev), aleksandr.golovan@gmail.com

The role of Ukraine in potential 2014 U.S. security strategies

The article deals with Ukraine and the United States cooperation in the field of security. The basic principles of foreign policy U.S. security in recent years were revealed. The challenges faced by the State Department were also listed. U.S. interests, their scores and possible initiatives concerning Ukraine for this year are analyzed. In the light of the failure in the Middle East conflicts resolving and of the weakening of security initiatives activity in the region, the new changes may soon show up. That may appear as the new strategic priorities in global security. Thus, the new patterns of collective security in Eastern Europe may probably occur. This region was considered as the area of frozen conflicts even before the crisis of 2014 start-up, therefore currently it can obtain the distinctive attention from the U.S. The American attitude of Russia international isolation support demonstrates the cease of the “reset” period. In the following conditions Ukraine can already assert itself as an independent player in many international issues, including security in various issues, such as prevention of the mass destruction weapons proliferation, the illegal migration, drug smuggling and human trafficking countermeasures, anti-piracy forced sea actions, counter-terrorism operations and so on.

Keywords: USA, Ukraine, Russia, Obama, security, strategy, foreign policy, relations reboot, geopolitics.

Головань А.А., аспирант, Институт всемирной истории НАН Украины (Украина, Киев), aleksandr.golovan@gmail.com

Украина в стратегиях безопасности США 2014 года

Рассматривается специфика сотрудничества Украины и Соединенных Штатов Америки в сфере безопасности. Раскрываются основные принципы внешнеполитической стратегии безопасности США последних лет, перечисляются вызовы, перед которыми стоит Госдепартамент. Анализируются интересы США, их выразители и возможные инициативы по отношению к Украине в текущем году. Учитывая неудачи в урегулировании конфликтов на Ближнем Востоке и ослабление интенсивности инициатив по установлению безопасности в данном регионе, теперь на смену могут прийти новые стратегические приоритеты, в частности, – новые схемы коллективной безопасности в Восточной Европе. Еще до зарождения кризисной ситуации 2014 данный регион считался как конфликтнозамороженным, поэтому именно сейчас он может заслужить особого внимания со стороны США. Учитывая единую позицию США по международной изоляции РФ, можно констатировать завершение эпохи “перезагрузки”. В данной ситуации Украина может заявить о себе как самостоятель-

ний игрок во многих вопросах международной жизни, включая вопросы безопасности, в частности, в вопросах предотвращения распространения ОМП, борьбу с нелегальной миграцией, наркотрафиком и торговлей людьми, противодействие морскому пиратству, антитеррористические операции и т.д.

Ключевые слова: США, Украина, Россия, Обама, безопасность, стратегия, внешняя политика, переагрузки, конфликт, геополитика.

* * *

УДК 32.1(510)

Гай–Нижник П. П.

доктор історичних наук, академік
Української академії наук, старший науковий
співробітник, Національний науково–дослідний інститут
українознавства і всесвітньої історії
(Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК КОМПЛЕКС ЗНАЬ ПРО УКРАЇНУ ТА ЧИННИК СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ І СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Висвітлюються теоретичні підстави та практичне значення використання українознавчих досліджень (українознавства) не лише як комплексу знань про Україну в середині країни та за її межами (в діаспорі), а й як одного з чинників “м’якої” сили, сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки держави України. Аналізуються демографічні, статистичні та геополітичні підстави використання українознавства не лише в освітній сфері, а й в контексті поширення геополітичних та культурних впливів України за новітніх умов розвитку світового співтовариства.

Ключові слова: українознавство, національна безпека, м’яка сила, діаспора.

До 1991 року Українознавство (україністика або україніка) розвивалося, переважно, в дослідницьких центрах за межами СРСР: у різні часи – в Німеччині, Польщі, Канаді, США. У радянських навчальних закладах вивчалася, відповідно, історія УРСР, краєзнавство, українська література тощо. Як спеціальна галузь знання російської україністики отримала певний імпульс до розвитку після проголошення державної незалежності України.

20 січня 1993 р. Президія НАН України своєю постановою № 6 уточнила профіль колишнього Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (створеного ще 1951 р.) і змінила його назву на Інститут українознавства імені І. Крип’якевича Національної академії наук України [1].

У 1992 р. був створений навчально–науковий підрозділ Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Інститут українознавства, а у 2000 р. на його базі був створений самостійний підрозділ у складі науково–дослідної частини університету – Центр українознавства, який у березні 2007 р. рішенням Вченої Ради університету був підпорядкований філософському факультету.

У 2000 р. Прем’єр–міністр України В. Ющенко підписав постанову уряду про надання Інституту українознавства при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка статусу Науково–дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (Постанова Кабінету Міністрів України за № 1003 від 21 червня 2000 р. та Наказ Міністра № 340 від 27 липня 2000 р.). А 17 червня 2004 р. Кабінет Міністрів України прийняв ухвалу про визначення статусу НДІУ, прирівнявши його до статусу інститутів Національної академії наук України [2].

Інститут уклав і реалізує угоди про співпрацю з численними університетами, академіями, осередками

українознавства в Австралії, Австрії, Великій Британії, Грузії, Канаді, Китаї, Латвії, Молдові, Німеччині, Польщі, Придністров’ї, Росії, Румунії, США, Франції, Японії. Наслідком такої співпраці стало проведення численних Міжнародних конгресів і конференцій за участю науковців понад із 30 країн, видання понад 200 найменувань книжок, тисяч статей та понад двох десятків томів “Збірника наукових праць Науково–дослідного інституту українознавства”.

1 лютого 1996 р. рішенням президії правління Товариства “Знання” України було створено Науково–просвітницький Центр “Українознавство” як структурний підрозділ Товариства для проведення лекційної роботи, насамперед, в системі післядипломної та неперервної освіти дорослих з українознавчої тематики [3].

Діяльність Центру “Українознавство” спрямована на лекційне забезпечення розбудови нашої держави на українознавчих засадах, національне відродження України, повернення українського народу до своїх споконвічних коренів і традицій, які протягом тисячоліть формували його ментальність, національну самосвідомість та громадянські чесноти, а також виховання у фахівців з різних галузей знань державницького мислення, підвищення загальноосвітньої підготовки та політичної культури громадян України.

Зрештою кафедри українознавства були утворені при усіх університетах країни і цей предмет як навчальна дисципліна посів належне місце у системі вищої школи України.

Разом з тим, не можна не погодитися із твердженням Л. Мартиненка, який зауважує, що “наголошуючи на позитивних моментах вивчення курсу українознавства у навчальних закладах, треба сказати, що, на жаль, нині ми спостерігаємо зворотні тенденції: українознавство у багатьох випадках зводиться до факультативних курсів і в навчальних планах (варіативна складова) з року в рік скорочується кількість годин, закриваються відповідні спеціальності, підручників з курсу, що вивчається, зокрема в Донецькій області, немає тощо. Тому подальший розвиток українознавства перш за все залежить від належного його осмислення й дієвої підтримки наддержавному рівні, прийняття відповідних рішень і здійснення контролю за їх виконанням” [4].

Тим не менш, попри певні складнощі щодо розвитку українознавства у системі вищої освіти, які не завжди були зумовлені, власне, навчальним чи науково–методологічним процесами, за роки незалежного розвитку України вітчизняні українознавці накопичили певний досвід розробки теоретико–методологічного інструментарію українознавства, зокрема його законів та закономірностей. Окремі з них вважають доцільним їх диференціювати на дві групи законів, по–перше, “...законів розвитку досліджуваного об’єкта, тобто України й українського народу як цілого, і, по–друге, законів або закономірностей розвитку самої науки” [5].

Свого часу американський дослідник Дж. Мейс ще у 1997 році запропонував коло дослідницьких проблем українознавства включити основне питання, яке є пріоритетним у вітчизнянознавчих науках західних країн – американістиці, ангლოსаксоведстві, полоністиці, а саме – вивчати свій народ “...бо інакше це буде не структурна одиниця, інакше це не народ” [6].

Поділяє цю точку зору й сучасний вітчизняний вчений О.Мостяєв, який вважає, що українознавство як наука визначається у двох вимірах: в одному як наука, "...котравивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність", і удругому його... можна вважати як науку про специфічні системоутворюючі чинники української КІС (культурно-цивілізаційної спільноти)" [7].

Важливим теоретико-методологічним інструментом, який використовує українознавство для проведення досліджень, виступають його принципи. До їх числа слід віднести принципи інтегративності, історизму, системності, об'єктивності, наступності (спадкоємності), світоглядної зорієнтованості, поєднання історичного і логічного, системно-структурний принцип тощо. Як слушно зазначають М.Обушний, Т.Воропаєва та О.Мостяєв, характерною рисою сучасного наукового пізнання є розвиток інтегративних і комплексних досліджень. Тож, утвердження сучасного українознавства як інтегративної системи знань про Україну та українство відбувається в епоху становлення постнекласичної науки, якій властиві тенденції поступового переходу від дисциплінарної диференціації до міждисциплінарної інтеграції [8].

Відтак, об'єктом українознавства є реальний український світ, який творився і трансформувалася упродовж тисячоліть і сьогодні репрезентує суть буття і свідомості українців як нації. Саме український світ як об'єкт українознавства надає визначеності і окресленості сукупності українознавчих знань, інтегруючи їх у гносеологічну цілісність. Предметом українознавства є українство як загальноцивілізаційний феномен, закономірності та особливості його формування і розвитку в часо-просторовому вимірі як на теренах України, так і поза ними. Основні поняття, які входять в структуру предметного поля українознавства: українці, українськість, українство, українська людина, Україна, український соціум, природа України, українська культура, український світ, загальнолюдська цивілізація та ін. [8].

Поняття ж "українство" розглядається, наприклад, українознавцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка як збірне, "...що охоплює і етнічних, і політичних українців, а також представників української діаспори. Системоутворюючим фактором буття українства як великої соціальної групи є українськість у її етнічній, культурно-мистецькій, громадсько-політичній та інших формах" [9, с. 18].

Логічним і практично обґрунтованим за умов сучасного глобалістичного світу є те, що вагомою складовою українства є українська діаспора. Під терміном "українська діаспора" слід розуміти українців, що тривалий час проживають поза українською етнічною територією (у бездержавні часи) та поза межами сучасної незалежної України. На теренах проживання вони зазнають часткової асиміляції, хоча залишаються деякі, нехай і ефемерні, зв'язки із землею своїх батьків. Разом з тим у них стійко зберігається відчуття національної ідентичності у межах української спільноти. А оскільки вони залучені до українського культурного простору та, як правило, є суб'єктами ширення української культури, їх слід розглядати як частину українства. У той же час вони, особливо покоління, народжені поза межами України, залишаючись етнічними українцями, стають членами інших

політичних націй. Тому для їхньої характеристики найчастіше вдаються до поєднання етноніма та політоніма ("українські канадці"), або етноніма і громадянства ("українець Канади", "українець США" тощо) [8].

Сучасні міграційні світові процеси та чим далі збільшувана динаміка еміграції українців в інші держави світу, в умовах сучасних глобалізаційних викликів говорить про те, що чисельність етнічних українців у світі зростатиме, а факт державницького існування України збільшуватиме інтерес до нашої історії, культури, освіти тощо. Тож розвиток українознавства в діаспорі слугуватиме для держави України одним з аспектів концепту "м'яка сила", який нині починає використовуватися світовими державами.

Концепт "м'яка сила" ввів до наукового обігу у першій половині 1990-х років професор Гарвардського університету Джозеф Най. Дж.Най стверджував, що надто довго практики віддавали перевагу концепції "політичного реалізму", покладаючись на "жорстку силу" з її військовим і фінансово-економічними чинниками. "Силою є здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Якщо ви досягаєте цього примусом або за плату, я називаю таке "жорсткою силою". Якщо ви досягаєте цього приваблюванням, я називаю це "м'якою силою", – пояснював Най [10]. Дослідник також визначив три компоненти, з яких складається цей феномен, а саме: "культура держави (у тому, чим вона приваблює інших), її політичні цінності (чи дотримується вона їх у внутрішній та зовнішній політиці) та зовнішні відносини (чи сприймаються вони як легітимні та морально обґрунтовані)" [10].

"М'яка сила" – це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень та творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв та моделей поведінки". Дослідник Леслі Гелб у своїй книзі "Правила сили: Як здоровий глузд може врятувати американську зовнішню політику" стверджує, що "м'яка сила нині, схоже, означає майже все" [11].

У зовнішній політиці контекстуальний розум є інтуїтивною діагностичною навичкою, яка допомагає політикам узгоджувати тактику з цілями, щоб створити розумні стратегії. Особливо важливо цей момент враховувати для України, позаяк якщо для великих держав значний потенціал "жорсткої сили" врівноважується "м'якою силою", то потенціал "твердої сили" України є набагато меншим від сучасної "твердої сили" Америки чи Китаю.

Тому Україні потрібно розвивати саме "м'яку силу", адже потенціал України у "м'якій силі" набагато більший від її потенціалу "твердої". Надто, якщо країна послідовно прагнути до високої цивілізації, тобто слідуванню демократичним цінностям, популяризації національної культури, що, в свою чергу, збільшить її "м'яку силу" й цим самим – підвищить її авторитет у світовій політиці [12]. І цією "м'якою силою" України цілком може стати українознавство в країнах, де поширена (або де існують тенденції до зростання) української діаспори, а також українознавчі лекції для іноземних студентів, що навчаються в Україні.

Тож українознавство має набути більш ширшого (глибшого) стратегічного значення державної ваги, в тому числі як українська “м’яка сила” соборницького, дипломатичного і політичного характеру, а не лише наукового чи освітнього. Шляхи мають бути не лише академічного чи політичного характеру, а й на рівні публічної дипломатії: 1) через мас-медіа – медіадипломатія; 2) через культурні акції – культурна дипломатія; 3) через можливості здобути освіту – освітня дипломатія; 4) через Інтернет – ноосферна дипломатія; 5) через неурядові організації – дипломатія “ноополітік” [13].

Нині за межами України існують установи, що здійснюють українознавчі дослідження. Згадаю певні з них: Український науковий інститут Гарвардського університету (Ukrainian Research Institute, Harvard University та також Harvard Ukrainian Research Institute (HURI)) – дослідницький інститут у Гарварді, який займається українськими студіями (історією, мовою, літературою), або ж Східний інститут українознавства ім. Ковальських (CIU) – науково-дослідна громадська фундація, заснована у 2000 р. в рамках Програми досліджень Східної України ім. Ковальських Канадського Інституту українських студій (KIUC) Альбертського університету, очолюваної д-ром Зеноном Когутом [14].

В США існує також Американська асоціація українознавства (American Association for Ukrainian Studies, AAUS) – організація дослідників історії і культури Українців українського народу, які працюють у США. Асоціація заснована на установчій конференції, скликаній Українським науковим інститутом Гарвардського університету в грудні 1989 року у м. Кембрідж (штат Массачусетс). Вона проводить загальні збори під час щорічних конференцій Американської асоціації розвитку слов’янських досліджень. Асоціація брала участь у всіх міжнародних конгресах українців, преміює найкращі українські монографії, статті й переклади американських авторів, видає в журнальній формі та в Інтернеті інформаційний бюлетень (AAUS Newsletter) [15].

В США також діють Школа українознавства імені Тараса Шевченка (Вашингтон) – українська суботня школа столиці США Вашингтон (Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies) в місцях компактного проживання українців-мігрантів до США [16], а також Школа українознавства імені Тараса Шевченка (Парма, Огайо) – українська суботня школа у м. Парма штату Огайо (T. Shevchenko School of Ukrainian Studies) в місці компактного проживання українців-мігрантів до США, створена під патронатом Українського Православного Собору св. Володимира в 1955 р. Завдання школи – навчати й виховувати молоде покоління українців Великого Клівленду українських традицій та поширювати знання української мови, літератури, культури, географії й історії з метою забезпечення зв’язку поколінь і передачі духовних, культурних та інтелектуальних надбань українського народу. Школа є членом Шкільної Ради при УКАВ м. Нью-Йорку і членом Українських злучених організацій (УЗО) Огайо з 1999 р. [17].

В Бразилії у штаті Курітіба шириться навчання українознавству при школах. В Австралії 1976 р. у Сідней було засновано українську громадську й

академічно-фінансову установу – Фундацію українознавчих студій в Австралії (ФУСА; Ukrainian Studies Foundation in Australia), а 1984 р. при Університеті ім. Макворі в Сідней було відкрито Центр Українознавчих Студій (Ukrainian Studies Centre at Macquarie University). Важливим поштовхом до утвердження українознавства в Австралії стало заснування 1986 р. у Мельборні при Українській громаді Вікторії (УГВ) Допомогового фонду українознавчих студій (ДОФУС; Ukrainian Studies Support Fund). 1983 р. у Мельборні було засновано Лекторат українистики ім. М. Зерова в Університеті ім. Монаша (Mykola Zerov Lectureship in Ukrainian, Monash University).

Врешті, 16 лютого 1990 р. у Мельборні було створено Асоціацію українців Австралії (АУА; Ukrainian Studies Association of Australia), яка об’єднує вчених, аспірантів з різних галузей українознавства та інших зацікавлених осіб з метою сприяння розвитку українознавства (україністики) в австралійських університетах. З 1990 р. АУА входить до Міжнародної асоціації українознавців, з 1991 р. підтримує зв’язок з Асоціацією славистів Австралії та Нової Зеландії [18]. В Західній Європі відомості набув Український вільний університет тощо.

Відомо, що в сучасному світі найбільш ефективними вважаються освітні і культурні проекти та обміни, позаяк вони розглядаються як більш перспективні і тривалі в часі. Саме така діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах “агентів впливу”, себто просуванню на лідерські позиції осіб, що представляють цінності певної країни. І саме таким масштабним проектом нашої держави і нації може стати українознавство*.

Дослідження Інституту світової політики показало, що саме параметр “популярність української культури” має найбільші значення у більшості країн регіону [19].

Таб. 1

Параметри “м’якої сили” України в Молдові

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,3
Впливовість української громади	4,8
Діяльність Посольства України	6,4
Популярність української культури	7,2
Популярність української продукції	7,8
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	6,3

Таб. 2

Параметри “м’якої сили” України в Білорусії

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3, 12
Впливовість української громади	2,91
Діяльність Посольства України	6,09
Популярність української культури	6, 71

*США, наприклад, активно використовує дану політику і виділяє значні грантові кошти на навчання талановитої молоді з інших країн у США, яка після повернення на Батьківщину буде пропагувати американські цінності.

Популярність української продукції	4, 12
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4, 59

Таб. 3

Параметри “м’якої сили” України в Грузії

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	5,29
Впливовість української громади	3, 29
Діяльність Посольства України	5,07
Популярність української культури	6, 36
Популярність української продукції	6, 64
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	5,33

Таб. 4

Параметри “м’якої сили” України в Польщі

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	4
Впливовість української громади	4
Діяльність Посольства України	3
Популярність української культури	5
Популярність української продукції	3
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	4

Таб. 5

Індекс “м’якої сили” України в Румунії

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	2,93
Впливовість української громади	2,73
Діяльність Посольства України	2, 93
Популярність української культури	3,07
Популярність української продукції	2, 73
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	2,88

Таб. 6

Параметри “м’якої сили” України в Росії

ПАРАМЕТРИ “М’ЯКОЇ СИЛИ”	СЕРЕДНЄ ЗНАЧЕННЯ
Внутрішній і зовнішньополітичний курс України	3
Впливовість української громади	2,2
Діяльність Посольства України	2,2
Популярність української культури	5,6
Популярність української продукції	4,5
СЕРЕДНІЙ ІНДЕКС	3,5

Загальний аналіз результатів дослідження засвідчує, що найбільший показник “м’якої сили” Україна має в Молдові – 6,3 бали. Це значною мірою пов’язано з великою кількістю українців, які проживають у вказаній країні. Низькі показники у Російській Федерації переважно зумовлені прагненням Росії втягнути Україну у орбіту свої інтересів, в зв’язку з чим вона значною мірою посилює свій і жорсткий, і м’який вплив на Украї-

ну аби обмежити політичне та економічне зближення нашої держави з ЄС.

Досліджуючи зазначене питання ми (П.Гай–Нижник спільно з Л.Чупрієм) дійшли висновку, що відтак Україна повинна посилювати свій потенціал “м’якої сили” в Росії. Потрібно активізувати діяльність українського посольства в РФ в плані проведення спільних культурно–мистецьких, наукових, освітніх заходів не тільки в Москві, а в інших регіонах Росії. Необхідно активніше використовувати потенціал української діаспори в Росії, яка є найбільшою за чисельністю серед країн СНД й налічує (за офіційними підрахунками) 4 млн. 379 тис 690 осіб, проте активність якої в питаннях популяризації України за кордоном є достатньо низькою [12]. І в цьому контексті додам, що саме українознавство може прислужитися до реалізації цієї мети (й не лише в Росії чи країнах колишнього СРСР, а й в країнах ЄС, США, Канаді, Бразилії, в країнах Азії та Австралії, врешті – в самій Україні).

Але чи достатньо потуг вищезазначених українознавчих закладів в діаспорі (Європі та Північній Америці, а надто – на теренах колишнього СРСР) для поширення українознавства і здійснення українознавчих досліджень?

Цілком ствердно можна відповісти, що – ні. Тим паче, що у новітньому глобалізаційному світі утвердження, розвиток, популяризація та поширення (пропаганда) комплексних знань про досягнення, світогляд, історію, культуру, побут тощо свого народу і держави (а в нашому випадкові йдеться саме про українознавство) набуває не лише освітянського чи наукового значення, а й політично–стратегічного (геополітичного) рівня й стає складовою національної безпеки держави!

Так, наприклад, ще донедавна для українського суспільства була характерною криза ціннісно–світоглядних засад, яка проявлялася у втраті моральних орієнтирів, зростанні девіантної поведінки, збільшенні розпорошеності і диференціації українського суспільства. Цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх норм і побудові на цій основі новітньої системи цінностей. Відтак актуалізується питання більш ґрунтовного комплексного дослідження вітчизняної історії, культури, традицій в контексті національних цінностей, національних інтересів та цілей в спектрі реалізації політики національної безпеки.

“Енциклопедія етнокulturознавства” визначає “національний інтерес” як “реальну причину дій нації і держави, спрямованих на своє виживання, функціонування і розвиток”, або як “сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії і тактиці в галузі національної безпеки” [20, с. 421]. Доречно буде нагадати, що у Законі України “Про основи національної безпеки України” національні інтереси українського народу визначаються як “життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток” [21]. В основі ж національних інтересів знаходиться й національна безпека [22, с. 46]. І.Кресіна ж слушно вважає, що саме національна

свідомість є універсальним вираженням національних інтересів, їх генератором і центром осмислення [23, с. 112]. І з цього огляду українознавство є природною складовою універсального вираження комплексу українських національних інтересів.

Одним з важливих завдань політики національної безпеки є здійснення систематизації та класифікації національних інтересів за категоріями та рівнями важливості. Зокрема в США виділяють такі категорії національних інтересів: захист Батьківщини; економічне процвітання; пропаганда цінностей; сприятливий світовий порядок. Хоча досить часто загалом там використовуються (як основні) три категорії: безпека; добробут; цінності [24]. Слід також констатувати, що на формування ієрархії національних інтересів значний вплив здійснюють й пристрасті або стереотипи політичного мислення.

Так, скажімо, певні політичні сили можуть визначати за найважливіші такі національні інтереси, які, перш за все, є пріоритетними для них самих, а не для безпеки держави. Тому при формуванні ієрархії національних інтересів потрібно враховувати всю різноманітність та суперечливість умов, що впливають на вказаний процес. У подальшому, в силу ускладнення та суперечливості чинників, які впливають на формування системи забезпечення національної безпеки та міжнародних відносин, ці процеси ще більш ускладнююватимуться й досить важко піддаватимуться достовірному кількісному та якісному аналізу [25].

Разом з тим, формуючи систему національних інтересів, першочергово слід враховувати національні цінності, позаяк саме вони закладають аксіологічну основу системи національної безпеки держави. Національні цінності є важливими передумовами і базовими засадами забезпечення національної безпеки країни й, зокрема, важливими чинниками формування політики національної безпеки у гуманітарній сфері. Саме система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування держави. Їх втрата може привести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин [26, с. 105].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. Сьогодні для нашого суспільства є характерною криза ідентичності, яка проявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства. Переконали, що цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх (застарілих) норм і в побудові на цій основі нової системи цінностей. Тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави [27, с. 6].

Українознавство (україністика) як комплексна й багатогранна наука в нових умовах розвитку суспільства та за нового світопорядку, що динамічно змінюється, має місію не лише збереження старих історичних, моральних, релігійних, культурних цінностей українського народу, а й зобов'язане долучитися до вироблення новітніх цінностей українців, до українізації (україноцентричності) ціннісного вибору українців

(громадян і симпатиків України інших національностей) за сучасної динаміки цивілізаційного розвитку, а значить – сприяти консолідації новітньої української нації та забезпечення національно-державної безпеки України.

Поточна соціологія окреслює певні тенденції сучасного світосприйняття українців, які яскраво вказують на їх залежність від історичного, культурного та соціального досвіду (спадку) і пасивні очікування пересічного громадянина. Так, наприклад, в листопаді 2005 р. Національний інститут стратегічних досліджень проводив соціологічне опитування щодо виділення основних національних цінностей [25]. Отримані результати були такими (див. Табл.1).

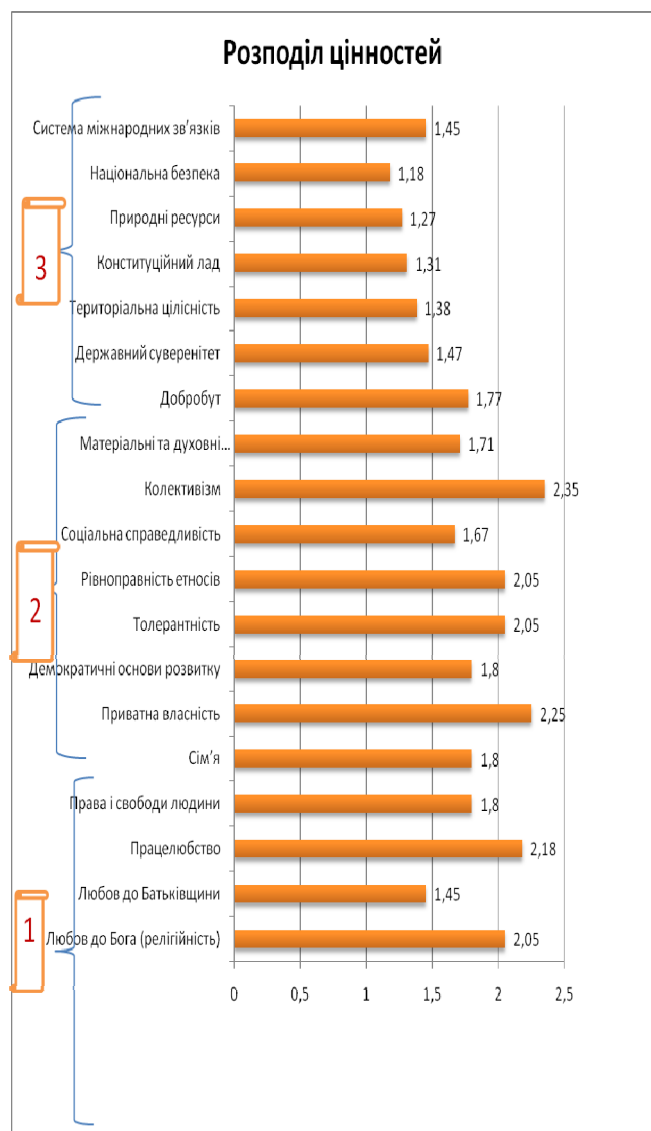
Таблиця 1

Система цінностей

Цінність	%
Добробут	46,5
Справедливість	44,3
Стабільність	40,9
Права людини	37,4
Порядок	36,1
Рівність перед законом	30,2
Свобода	18,1
Духовність	14,6
Патріотизм	13,1
Взаємодопомога	10,1
Ефективність	4,1

А.Ручка (Інститут соціології НАН України), що досліджує ціннісні пріоритети населення України, виділяє п'ять ціннісних синдромів. Перший ціннісний синдром охоплює вітальні цінності – здоров'я (4,74 бали за 5-бальною шкалою), сім'я (4,72), діти (4,67), добробут (4,67) (середній бал – 4,73). Другий – соціальні цінності: створення в суспільстві різних можливостей для всіх, сприятливий морально-психологічний клімат у суспільстві, соціальна рівність (середній бал – 4,06). Третій – традиціоналістичні цінності: національно-культурне відродження, участь у релігійному житті (середній бал – 3,47). Четвертий – самореалізаційні цінності: цікава робота (праця), суспільне визнання, підвищення освітнього рівня, розширення культурного кругозору (середній бал – 3,70). П'ятий ціннісний синдром охоплює політико-громадянські цінності: державна незалежність країни, демократичний розвиток країни, участь у діяльності політичних партій і громадських організацій тощо (середній бал – 3,51) [28]. Тобто, за даними Інституту соціології НАН України, пріоритетними для українців є вітальні та соціальні цінності.

Ми (спільно із докторантом Інституту стратегічних досліджень Л.Чупрієм) проводили в рамках даного дослідження експертне опитування щодо визначення домінуючих національних цінностей (цінності індивідуума, суспільства і держави) українців [25]. Відтак, автори запропонували експертам оцінити цінності за пріоритетністю, де: 1 – найважливіша цінність, 2 – менш важлива; 3 – недостатньо важлива цінність). Були отримані такі результати (див. Діагр.1).

Діаграма 1. Національні цінності українського народу

(1 – індивідуальні цінності, 2 – цінності суспільства, 3 – цінності держави)

Якщо ж спробувати визначити ядро домінуючих цінностей українського народу, то за даними експертного опитування, до них слід віднести: патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад.

На основі національних інтересів та національних цінностей формуються національні цілі. Їх сутнісні характеристики визначаються динамікою та суперечливістю розвитку середовища існування суспільства і держави. Національні цілі – це конкретні ключові завдання, які держава ставить перед собою заради захисту національних інтересів та національних цінностей. Національні цілі – це своєрідні дороговкази розвитку суспільства до побудови моделі кращого стану (безпечніших умов розвитку та життєдіяльності) кожної людини, суспільства, держави [25].

Проте за умов сучасної української реальності чітка реалізація тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності

– інтереси – цілі), постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі, різних суспільних груп за певних умов набувають антагоністичного характеру та за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не проявляють прагнення до діалогу та порозуміння заради суспільного блага.

Ці національні цінності, інтереси, цілі та завдання й формують і забезпечують у своїй взаємодії систему національної безпеки, яку Г.Ситник схематично зобразив у нижчезказаній схемі (див. Схему 1) [29, с. 46].

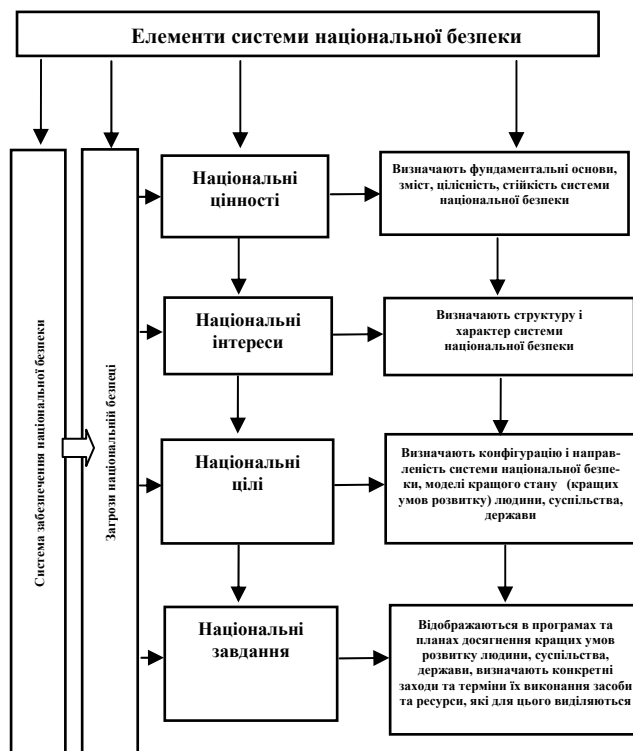

Схема 1. Взаємодія національних цінностей, інтересів, цілей та завдань та їх вплив на формування і функціонування системи забезпечення національної безпеки

Вибір національних цілей – це одне з головних і пріоритетних завдань держави, який впливає на подальший її суспільно-політичний та економічний розвиток та становлення на міжнародній арені.

У формуванні цих цілей, як світоглядних, так і державно-стратегічних, мають брати участь учені мужі нації у всіх спектрах державно-політичного і громадсько-суспільного розвитку.

До вирішення цього спектру завдання державної політики має також долучитися й українознавство, а його наукові школи та дослідники мусять, в свою чергу, вийти на новий теоретичний і організаційно-практичний рівень власної творчої, наукової та освітньої діяльності. І для усвідомлення цього (як вченими, так і політиками) не варто було чекати на створення в Україні п'ятих колон інших держав, шпигунських мереж, "культурно-історичних" організацій впливу, політичних лоббістів чи збройного зіткнення!

Саме тому до утвердження, розвитку та поширення українознавства в Україні та світі мусять долучитися не лише державні науково-дослідні (існуючі інститути українознавства) та навчальні установи (відповідні кафедри у ВУЗах), громадські вітчизняні та діаспорні українознавчі фундації, а й державні органи влади у галузі освіти й культури (відповідні міністерства) та дипломатія (міністерство закордонних справ, посольства, консульства). Адже у сучасному світі питання розвитку українознавства набуває не лише суто наукового чи освітнього значення, а є й складовою національної безпеки та вагомим чинником державної політики як в самій Україні, так і на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/about/history>
2. Науково-дослідний інститут українознавства МОН України // Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Науково-дослідний_інститут_українознавства_МОН_України
3. Товариство “Знання” України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znannya.org.ua/center/ukr.htm>
4. Мартинець Л. Роль українознавства на сучасному етапі незалежної України / Л. Мартинець // Українознавство. – 2013. – № 3–4. – С. 166.
5. Токар Л.К. Об’єкт і предмет українознавства: Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Л.К. Токар. – К.: Міленіум, 2003. – Т.1. – С. 128–129.
6. Мейс Дж. Українознавство у контексті світової науки / Мейс Джеймс // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія “Українознавство”. – 1997. – Вип.2. – С. 137.
7. Мостяєв О. Українознавство в контексті культурно-цивілізаційного підходу / О. Мостяєв // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія “Українознавство”. – 2001. – Вип.5. – С. 14.
8. Обушний О., Воропаєва Т., Мостяєв О. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства / О. Обушний, Т. Воропаєва, О. Мостяєв // Українознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1370>
9. Українознавство: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / За ред. М.І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008.
10. Soft Power. The means to success in world politics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.futurecasts.com/book%20review%206-4.htm>
11. By Joseph S. Nye Jr. Get Smart. Combining Hard and Soft Power [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>
12. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. Культура як основа “м’якої сили” держави України в контексті підвищення її зовнішньополітичного авторитету / П.П. Гай-Нижник, Л.В. Чупрій // Гілея. – 2013. – Вип.79 (№ 12). – С. 266–269.
13. Слісаренко І.Ю. Теорія і практика “м’якої сили” в міжнародних відносинах / І.Ю. Слісаренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1–2. – С. 106.
14. Східний інститут українознавства ім. Ковальських. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://keui.univer.kharkov.ua/keui.htm>
15. American Association for Ukrainian Studies. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianstudies.org>
16. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianschool.org>
17. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shevchenkoschool.org/index.php>
18. Гай-Нижник П. Започаткування та розвиток українознавчих досліджень в Австралії у другій половині ХХ ст. / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2013. – Вип.79 (№ 12). – С. 155–157.
19. “М’яка сила” України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uniter.org.ua/data/block/iwp_myaka_syla_ukr.pdf
20. Енциклопедія етнокультурознавства. – К.: Друкарня Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв, 2001.
21. Политология. Словарь. – М.: РГУ, 2010. – 564 с.
22. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія / Г.В. Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008.
23. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І.О. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998.
24. Schmitt M. Identifying National Objectives and Developing Strategy: A Process Oriented Approach / M. Schmitt // Strategic Review. – Winter 1997. – Vol. XXV. – No.1. – P.24–37.
25. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки / Павло Гай-Нижник, Леонід Чупрій // Гілея. – 2014. – Вип.84 (№ 5). – С. 465–471.
26. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009.
27. Парахонський Б.О. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект) / Б.О. Парахонський. – К.: НІСД, 1993.
28. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму / А. Ручка // Соціологічні дослідження культури: концепції та практики. Колективна монографія. – К.: Інститут соціології, 2010. – С. 118.
29. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г.П. Ситник. – К.: Вид-во НАДУ, 2004.

References

1. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Ophitsiynyi sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/about/history>
2. Naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva MON Ukrainy // Wikipediya. Vilna encyklopediya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://uk.wikipedia.org/wiki/Науково-дослідний_інститут_українознавства_МОН_України
3. Tovarystvo “Znannya” Ukrainy. Ophitsiynyi sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://znannya.org.ua/center/ukr.htm>
4. Martynets L. Rol ukrainoznavstva na suchasnomu etapi nezaleznoi Ukrainy / L. Martynets // Ukrainoznavstvo. – 2013. – № 3–4. – S. 166.
5. Tokar L.K. Ob’ekt i predmet ukrainoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva / L.K. Tokar. – K.: Milenium, 2003. – T.1. – S. 128–129.
6. MeysDzh. Ukrainoznavstvo u kontekstisvitovoi nauky / Meys Dzheymys // Visnyk Kyivskohouniversytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya “Ukrainoznavstvo”. – 1997. – Vyp.2. – S. 137.
7. Mostyayev O. Ukrainoznavstvo v kontekstikulturno-civilizatsiynogo pidkhodu / O. Mostyayev // Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya “Ukrainoznavstvo”. – 2001. – Vyp.5. – S. 14.
8. Obushnyi O., Voropaeva T., Moatyayev O. Teoretyko-metodologichni zasady suchasnoho ukrainoznavstva / O. Obushnyi, T. Voropaeva, O. Mostyayev // Ukrainoznavstvo [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1370>
9. Ukrainoznavstvo: Navch. posib. dlya stud. vyschychnavch. zakl. / Za red. M.I. Obushnogo. – K.: Wydavnycho-poligrafichnyi tsentr “Kyivskyi universytet”, 2008.
10. Soft Power. The means to success in world politics [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.futurecasts.com/book%20review%206-4.htm>
11. By Joseph S. Nye Jr. Get Smart. Combining Hard and Soft Power [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>
12. Hai-Nyzhnyk P.P., Chupriy L.V. Kultura yak osnova “myakoi syly” derzavy Ukrainav konteksti pidvyschennya ii zovnishnyopolitichnoho avtorytetu / P.P. Hai-Nyzhnyk, L.V. Chupriy // Gileya. – 2013. – Vyp.79 (№ 12). – S. 266–269.
13. Slisarenko I.Y. Teoriya i praktyka “myakoi syly” v mizhnarodnyky vidnosynakh / I.Y. Slisarenko // Osvita regionu. – 2008. – № 1–2. – S. 106.
14. Skhidnyi instytut ukrainoznavstva im. Kovalskyh. Ofitsiynyi sait [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://keui.univer.kharkov.ua/keui.htm>
15. American Association for Ukrainian Studies. Ofitsiynyi sait

[Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.ukrainianstudies.org>

16. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: www.ukrainianschool.org

17. Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies. Ofitsiynyi sayt [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: <http://www.shevchenkoschool.org/index.php>

18. Hai-Nyzhnyk P. Zapochatkovannya ta rozvytokukrainoznavchych doslidzhen v Avstraliidrugiy polovyni XX st. / P. Hai-Nyzhnyk // Gileya. – 2013. – Vyp. 79 (№ 12). – S. 155–157.

19. “Myaka syla” Ukrainy v regioni: instrument efektyvnoizovnishnyoi polityky [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu: http://uniter.org.ua/data/block/iwp_myaka_syla_ukr.pdf

20. Encyklopediya etnokulturoznavstva. – K.: Drukarnya Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriiv kultury ta mystetstv, 2001.

21. Politologiya. Slovar. – M.: RGU, 2010. – 564 s.

22. Novytskyi G.V. Teoretyko-pravovi osnovy zabezpechennya natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Monographiya / G.V. Novytskyi. – K.: Intertekhnologiya, 2008.

23. Kresina I.O. Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy / I.O. Kresina. – K.: Vyscha shkola, 1998.

24. Schmitt M. Identifying National Objectives and Developing Strategy: A Process Oriented Approach / M. Schmitt // Strategic Review. – Winter 1997. – Vol. XXV. – No. 1. – P. 24–37.

25. Hai-Nyzhnyk P., Chupriy L. Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti natsionalnitsili yak strukturoformuyuchi chynnykypolityky natsionalnoi bezpeky / Pavlo Hai-Nyzhnyk, Leonid Chupriy // Gileya. – 2014. – Vyp. 84 (№ 5). – S. 465–471.

26. Horbulin V.P., Kachynsky A.B. Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy / V.P. Horbulin, A.B. Kachynsky. – K.: Intertekhnologiya, 2009.

27. Parakhonskyi B.O. Natsionalni interesy Ukrainy (dukhovno-intelektualnyi aspekt) / B.O. Parakhonskyi. – K.: NISD, 1993.

28. Ruchka A. Tsinnisna mentalnist vikovykh grup sotsiumu / A. Ruchka // Sotsiologichni doslidzhennya kultury: kontsepsii ta praktyky. Kolektyvna monographiya. – K.: Instytut sotsiologii, 2010. – S. 118.

29. Sitnik G.P. Derzhavne upravlinnya natsionalnoi bezpeky (teoriya i praktyka) / G.P. Sitnik. – K.: Vid-vo NADU, 2004.

Hai-Nyzhnyk P.P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Senior Researcher, National Research Institute of Ukrainian and world history (Ukraine, Kiev), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Ukrainian Studies as a set of knowledge about Ukraine and caused the current humanitarian policy and national security system

The article highlights the theoretical basis and practical value of using Ukrainian Studies (Ukrainoznavstvo) not only as a body of knowledge about Ukraine within the country and abroad (in the Diaspora), but also as a factor of soft power, the modern humanitarian policy and of the national security of Ukraine. Analyzed demographic, statistical and geo-political reasons the use of Ukrainian, not only in education but also in the context of geopolitical and cultural influences of Ukraine for the latest conditions of the international community.

Keywords: Ukrainian, national security, soft power, Diaspora.

Гай-Нижник П.П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, старший научный сотрудник, Национальный научно-исследовательский институтукраиноведения и всемирной истории (Украина, Киев), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Украиноведение как комплекс знаний об Украине и фактор современной гуманитарной политики и системы национальной безопасности

Показаны теоретические основания и практическое значение использования украиноведческих исследований (украиноведения) не только как комплекса знаний об Украине внутри страны и за её границами (в диаспоре), а также как одной из составляющей “мягкой” силы, современной гуманитарной политики и системы национальной безопасности государства Украина. Анализируются демографические, статистические и геополитические основания использования украиноведения не только в образовательной сфере, но и в контексте распространения геополитических и культурных влияний Украины при новейших условиях развития мирового сообщества.

Ключевые слова: украиноведение, национальная безопасность, мягкая сила, диаспора.

* * *

УДК [323.21+323.232]:93(477+470.23-25) “1906/1916”

Кудінов Д. В.

кандидат історичних наук, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), dmytro.kudinov@gmail.com

ПРОБЛЕМА УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У ВИБОРАХ І ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Окремою гранню теми думських кампаній та участі депутатів від губерній Наддніпрянщини в роботі російського парламенту початку минулого століття є питання про місце та роль у цих процесах українського селянства, яке вперше з думської кафедри голосно заявило про свої права й інтереси. В усвідомленні цієї проблеми особливо важливим та актуальним є історіографічний огляд сучасної (пострадянської) спеціалізованої історичної літератури вітчизняних науковців, які разом представляють цілий окремий напрям “думських” досліджень. У статті пропонується коротко розглянути головні проблеми, які вони підіймають в контексті обговорення участі селян у виборах до Державної думи, роботи селян-депутатів та взаємодії із ними сільських виборців. Ці елементи суспільно-політичної боротьби розглянуті в зв'язку із селянським рухом.

Ключові слова: історіографія, Державна дума, селяни-депутати, фракція, Українська думська громада.

Цікавий окремий напрям вітчизняної історіографії займає тематика участі українського селянства у виборах до Державної думи, в роботі російського парламенту, в укладанні наказів його депутатам. На наш погляд, даний напрям дослідження слід розглядати в органічній єдності з селянським рухом, оскільки фронт селянської боротьби з владою та поміщицтвом з провінції перемістився на думську кафедру в особі селян-народних обранців у складі фракцій трудовиків, кадетів та групи безпартійних, зобов'язаних громадою добитися землі і волі.

Історіографічне бачення даної проблеми розчинене в її загальних оглядах у науковій літературі. Зокрема, український історик, який спеціалізується на думській тематиці, О. Коник відмітив наявність як прямих досліджень думської діяльності українських послів, так і робіт, де остання є прикладною або опосередкованою. В об'єктиві уваги історика опинилися дисертаційні дослідження О. Білокона, А. Білоус, І. Бурди, А. Глушковецького, В. Доморослого, М. Киян, В. Сичової та Р. Топки [4, с. 51-53]. Ціннісне значення праць вказаних авторів також розглянуте в дисертації В. Милько. Початком сучасної вітчизняної історіографії думської діяльності послів України, на думку історика, стали дисертації В. Доморослого та О. Коника, які означили тематичні вектори для своїх наступників: діяльність Української думської громади (УДГ), соціально-політичні портрети українських парламентарів, інтеграція думців-українців до вирішення аграрного, національного питань та розробки демократичних реформ [10, с. 22]. Аналіз праць О. Коника вміщений в історіографічному блоці монографії А. Глушковецького, який розставив акценти на розгляді колегію питань виборчої активності селян та діяльності їх обранців у Думі [2, с. 14-15]. Проте спеціалізованого дослідження з історіографії проблеми “селяни – Державна дума” в контексті сучасного історіописання поки що не маємо. Це і зумовило вибір теми даного дослідження та означення його мети – розглянути зміст історичних праць на предмет селянської репрезентації в Думі від українських губерній, виборчої активності самих селян у взаємовідносинах з владою та політичними партіями. При цьому “думська” тематика органічно пов'язується

нами з загальним піднесенням соціально-політичної активності селянства, підтримкою ним програми радикальних змін. Поняття “сучасна історіографія” розглядається нами у розумінні “пострадянська історіографія”.

Умовно обрану нами тему можна розділити на наступні змістові блоки: 1) електоральна політика держави й ідейна установка селянських виборців; 2) боротьба партій за прихильність селянських виборців; 3) думська активність депутатів-селян; 4) зв'язок думських послів з виборцями-аграріями; 5) петиційна кампанія селян до Думи. Саме в цій послідовності представимо наші спостереження.

Прикметною рисою першої позиції є те, що фактично всі сучасні дослідники самостійно дійшли до схожих висновків радянського історика О. Германа про характер впливу бюрократії на виборчі перегони: утиски популярних в селянському середовищі осіб, арешти учасників нелегальних зібрань, у тому числі потенційних кандидатів в уповноважені, спроби підкупу виборців. Тототним є погляд на те, що уряд таким чином робив собі “ведмежу послугу”, оскільки селяни, навпаки, були схильними обирати кандидатів з числа тих осіб, які у минулому постраждали “за правду” (наприклад, колишніх депутатів розпущеної І Думи) і хто виступав за передачу поміщицької землі трудовому елементу, а також корінної зміни правового статусу селянства, широкого впровадження демократичних реформ [1, с. 135-137; 3, с. 30-31; 5, с. 70-72; 10, с. 47, 60-61]. Узагальнюючи це, О. Рєєнт вказав, що “політичні настрої українських виборців... сконцентрувалися у вимозі “землі і волі”, в якій виражалися сподівання на вирішення проблем малоземелля селянських господарств та надання демократичних свобод, у тому числі й права на національне самовизначення” [11, с. 319]. Характерне, що сам по собі виборчий процес, особливо під час виборів до І та ІІ Думи, сприяв мобілізації протестних настроїв селянства. Нерідко виборчі зібрання перетворювалися на справжні політичні мітинги. Зокрема, на одному з таких передвиборчих форумів 24 листопада 1905 р. у Кам'янці-Подільському селяни під впливом агітаторів ухвалили домагатися виборів за чотирьохчленною формулою, виборності чиновників, недоторканності житла, свободи зібрань та інших популярних гасел лівої опозиції [2, с. 45].

Міжпартійна боротьба за голоси селян добре показана на прикладі Поділля та Чернігівщини в ґрунтовних працях А. Глушковецького та О. Кривобок. У монографії А. Глушковецького, яку її рецензент О. Коник назвав “першою ластівкою в регіональному дослідженні теми”, передвиборча боротьба партій у Поділлі послідовно простежена в зміні їхнього ставлення до Думи: агітації лівих за бойкот на виборах до І Думи, їхня активна участь разом з іншими партіями на виборах до парламентів наступних скликань, попутна пропаганда селянства тощо. В цьому регіоні, як і скрізь по Україні, показав А. Глушковецький, тактика бойкоту, висунута лівими партіями, зазнала поразки. Виходило, що цьому чимало сприяли самі місцеві ліві, котрі не дотримувалися генеральних ліній своїх партій. Так, Літинська та Вінницька групи ПСР, попри позиції її керівного органу, розгорнули активну передвиборчу діяльність, а пізніше навіть закликали “міцно стояти за

членів Державної Думи”, з чого історик зробив висновок, що есери на місцях виявилися більш чутливими до продумських настроїв селянства, ніж партійні керманічі [2, с. 43-44, 53].

Успіх тих чи інших партій на парламентських виборах і дійсна, щира підтримка їх селянами, як доводить О. Кривобок, – різні речі. Передусім, голоси віддані за партійних представників – слідство домовленостей партій з селянськими уповноваженими. Менш за все, вказував історик, вотування селянами кандидатів відповідало реальному сприйняттю селянською масою іміджу та програм партій. На прикладі виборів до І Думи у Чернігівщині він пояснив успіх кадетів вмілою реалізацією ними виборчих технологій – переманюванням на свій бік уповноважених губернського виборчого з'їзду, залученням впливових у селянському середовищі громадських діячів (зокрема, колишнього рупівця О. Гужовського), навіюванням виборцям через підконтрольні лібералам ЗМІ стереотипу про те, що на виборах відбувається боротьба між ними та “партією колишніх порядків” [8, с. 112-113]. У цьому відношенні позиція А. Глушковецького виглядає полярною. Анатолій Леонідович спростував думку радянських учених С. Сидельникова та В. Шелохасва про причину поразки кадетів у Поділлі внаслідок свідомого самоусування від виборчих перегонів в регіоні. Безумовно, вказане ним індиферентне ставлення селянства до лібералів та їхні слабкі позиції в регіоні мали вирішальне значення [2, с. 47]. Однак, відсутність політичної волі подільських кадетів вступати в боротьбу – теж вартий уваги чинник.

І А. Глушковецький, і О. Кривобок вказували, що більшість виборців не мала певних партійних уподобань, що свідчило як про слабкість впливу на населення опозиційних партій і провладних сил, так і про низький рівень політизації населення. При цьому самі селяни у своїх електоральних уподобаннях здебільшого керувалися “стихийними настроями”. З даною позицією можна погодитися з обмовкою про виключно територіальні відмінності рівня соціально-політичної свідомості селянства. Наприклад, у Сумському повіті, де селянство було згуртоване Селянським союзом, вотування селянськими уповноваженими кандидатури кадетів Г. Линтварьова зумовлювалася його підтримкою ВСС, активною роботою місцевого осередку КДП у селянському середовищі, дотриманням установки на мирні засоби боротьби тощо [9, с. 107, 132-133].

Якщо підтримка партійних кандидатів була локальною, а іноді вимушеною, то якою насправді була позиція селянства на виборах? У роботах А. Глушковецького та О. Кривобок узгоджена точка зору на те, що селянство в цілому виступало на виборах 1906 р. осібно і там, де могло розраховувати на власні сили, неодмінно робило свій вибір на користь своїх же селянських кандидатів. В цьому А. Глушковецький вбачає тодішню слабку політичну та національну свідомість селянства, яке керувалося суто корпоративними інтересами, а не виходило з позицій доцільності тієї чи іншої політичної програми [2, с. 49, 52]. На наш погляд, таке розуміння справи не зовсім вірно розставляє акценти. По-перше, позиція соціалістичних партій відзначалася суперечливим ставленням до самого прецеденту виборів, що природно ослабляло їхню

підтримку з боку виборців. По-друге, недовіра селян доручити долю найголовнішого тоді аграрного питання представникам політичних сил цілком зрозуміла – вони побоювалися його несправедливого вирішення. Тільки “свої люди”, вважали вони, могли вірно, без посередників донести з висоти думської кафедри ґрунтовність їхніх побажань. При цьому такий підхід не був виключенням для Поділля. Там, де селянські виборці опинялися в меншості, їхнє рішення визначалося тим самим інтересом – підтримати кандидата, котрий найвірніше почув їхні прагнення. Коли ж селян-електорів виявлялася більшість, корпоративність переважала аргументи політичної доцільності. В результаті, селяни голосували за позапартійних кандидатів, які часто-густо не мали виразного політичного обличчя і керувалися лише настановою зробити землю селянською [3, с. 31]. Політичне кредо цих обранців добре виразив один з подільських послів А. Семенов: “ми не ліві, ми праві, тільки дайте нам землі і волі та повну громадянську свободу” (“ми” в даному випадку стосувалося більшості селян-думців). Розуміння власної “правизни” при цьому в них було суто моральне, “правильне”. Так, Семенов заявляв: “я правий, але лише тієї правої сторони, яка повинна бути для кожного правою аби народ міг жити, по суті, розуміючи що є Бог і народ”. Подібну політичну короткозорість, свідоме відсторонення від “чистої” політики можемо пояснити недосконалістю політичних організацій села, слабкою змичкою партій та селянства. Не дивлячись на це, безпартійні депутати у земельному питанні явно примикали до лівих [13, с. 242-244].

Частина інших позапартійних селян-депутатів зголосилася увійти до складу Трудової групи, яку О. Коник охарактеризував як “своєрідний симбіоз, що химерно поєднував радикальну інтелігенцію з соціал-народницькими симпатіями та революційним темпераментом з малосвідомими селянами, що хотіли лише землі” [5, с. 96]. Якщо узагальнено розглядати ідейний компонент промов депутатів, що належали до даної фракції, ідеологію трудовиків можна охарактеризувати як поєднання традиціоналізму селян (“нічийність” землі, повна автономія селянського самоврядування, збереження миру як природного соціального середовища селянства) та загальнодемократичних орієнтирів (свобода слова, зібрань, совісті і т.д.).

Картина виборів до II Думи для партій виглядала більш привабливо, що можна пояснити як зростанням політичної свідомості селянства, так і активною пропагандою лівих та правих партій. На думку А. Глушковецького, виборчий процес до II Думи ПСР, РСДРП, УСДРП, УСДС та ВСС використовували для “революційної організації мас” (кооптація до партійних лав та Селянського союзу, спонукання селянства до бойкоту влади, сплати податків, рекрутської повинності, переобрання сільської та волосної старшини) і водночас проведення роз’яснювальної роботи серед населення щодо марності сподівань на представницький орган влади у вирішенні нагальних соціально-економічних завдань (есери) або необхідності боротьби за скликання саме Установчих зборів (есдеки, спілчани, ВСС) [2, с. 53-57]. У Чернігівщині поляризація симпатій проявилася на їх проміжкових результатах – селяни охоче голосували як за правих, так і за лівих, у тому

числі позапартійних, що підтримували Трудову групу та ВСС [8, с. 118-120].

Отже, ретельне вивчення особливостей виборчого процесу та участі в ньому селянства А. Глушковецьким та О. Кривобоком дозволяє зробити уточнення в бачення картини елекції: результати голосування у місцевостях, де сам вибори залежали від позиції урядових сил або опозиції, не були обов’язково ідентичними справжнім політичним поглядам селянства; селяни по можливості намагалися діяти незалежно, вбачаючи в приязних до їхніх прагнень партіях лише зручних попутників. Останнє підтвердив О. Коник вже на прикладі думської діяльності селян-депутатів: не дивлячись на реальні спроби партійних фракцій притягнути до себе депутатів-аграріїв, останні в своїй більшості залишалися незалежними в своїх діях, що фактично вказувало на реальну суверенність селянства в політичній площині, розуміння ними своєї суспільно-політичної ваги та намагання увійти в політику з чітко заявленими корпоративними цілями [5, с. 171-172]. Однак самостійність депутата була обмежена корпоративними установками. Практично кожен обранець, отримуючи мандат від селян, фактично втрачав свободу парламентаря, оскільки виборці стежили за діями свого депутата, що на думку А. Глушковецького, суперечило самій доктрині парламентаризму – представляв усю націю, а не окрему групу виборців [2, с. 139]. Подібна установка певною мірою обмежувала свободу обранця і не дозволяла йому керуватися власними переконаннями. Це відмітив В. Милько, пояснивши практику входження до тих чи інших фракцій безпартійних депутатів (переважно селян) саме можливостями реалізації своїх передвиборчих обіцянок, а не якими-небудь особистісними мотивами [10, с. 68]. О. Коник, звертаючись до мемуарних джерел, робить дещо протилежний висновок – чимало народних обранців з числа селян примикали до тієї чи іншої фракції не лише через привабливі програмові засади, а завдяки “особистим (або класовим, становим, корпоративним і т.п.) інтересам, так і... химерним обставинам”, також “солідарності земляків або наявності у групі депутатів неформального лідера” (в якості прикладу в нього фігурує згаданий вище І. Заболотний, котрий, за іронічним висловом П. Мілюкова “привів на повіді дюжину подільських дядьків у чоботах і свитках”) [4, с. 215-216]. Відмітимо, спостережливі зауваження О. Коника все ж таки не суперечать позиції В. Милько, оскільки здебільшого стосуються формальних чи процедурних аспектів справи, а не принципової позиції селян з питання “землі та волі”.

В огляді думської діяльності українців А. Глушковецький та О. Коник запропонували цікавий прийом її аналізу через персоналії, звернувшись до відтворення соціального та політичного портретів селян-депутатів. Роздумами над психологією, мораллю та політичним кредо обранців відзначаються замальовки істориками думців А. Грабовецького, І. Заболотного, М. Михайліченка, М. Онацького, В. Сахна, А. Семенова, А. Теслі та багатьох інших, що вносить в дослідження певну людську нотку, інтерес до психології парламентарів від народу. Зразковим у даному відношенні є ілюстрація О. Коником виборного від Поділля І. Заболотного. Він виділявся запальністю та

багатослів'ям, в якій відчувалася повна мішанина, що доходила до недолугих абстракцій. При цьому депутат залишався “щирим у своєму бажанні щастя для народу” [5, с. 104-105]. Симпатія до цього ж парламентаря відчутна і в роботі А. Глушковецький, який назвав свого протагоніста “найбільш імпульсивною фігурою серед подільських депутатів”, котра володіла безпрецедентним авторитетом серед своїх земляків у Думі і відзначалася активністю в думській роботі. Однак, подільському історикові так і не вдалося розібратися, якими насправді були політичні погляди І. Заболотного [2, с. 142-144].

Тема депутатських персоналій була піднята в окремій статті О. Коника, присвяченій виключно селянам-депутатам від Чернігівщини у складі І Думи, які, на думку історика, являли собою “вищий світ” селянства губернії. Зокрема, фракцію трудовиків від чернігівців представляли один професор, виходець із селян (Т. Локоть), волосний писар, сільський староста, сільський учитель, робітник. Дехто з них мав публіцистичний досвід [6]. Це узгоджується зі спостереженням автора в іншій роботі, де він стверджував, що до І Думи селянські виборці послали “найдовідченіших, найкращих з їх точки зору представників і, насамперед, письменних, а по можливості – освічених людей” [7, с. 62]. Загалом, селянська репрезентація від Чернігівщини в Думі виявилася не тільки грамотною, а й, враховуючи її певний політичний досвід (чернігівські депутати-селяни всі були “лівішими за ПНС”, дехто раніше переслідувався владою), принциповою в аграрному та політичному питаннях. “З усього виходило, що більшість із названих депутатів була далекою від бачення Думи як постійно діючого законодавчого органу, можливо, в надії на подальші поступки уряду й на запровадження виборчої системи на засадах “чотиричленної формули” – загального, рівного й прямого виборчого права при таємній подачі голосів”, – резюмував О. Коник [6, с. 67; 7, с. 62]. Однак, чернігівці були скоріше виключенням з правил. О. Коник визнавав, що далеко не всі селяни-депутати чітко усвідомлювали політичні завдання [4, с. 215-216]. Невисоко рівень політичної свідомості думців від селянського стану оцінив В. Милько, процитувавши слова “Оглядача” “Украинского вестника”: “звичайні сірі селяни, які ще напередодні [обрання] нічим не вирізнялися з тисяч своїх земляків, і які взагалі не підходили на роль активних політиків” [10, с. 71]. Привабливий портрет чернігівців, очевидно, можна пояснити відбором кращих кандидатів серед уповноважених завдяки кадетам, що непрямо читається в роботі О. Кривобока [8, с. 110, 114].

Одним з найважливіших завдань І та II Думи було вирішення аграрного питання. Позиція українських аграріїв-депутатів, доводять сучасні дослідники, не мала виразних відтінків. Для більшості селянських депутатів парламенту першого та другого скликання вона виражалася словами депутата І Думи А. Грабовецького: “Необхідно дати землю безземельним, а в тих хто має багато – взяти”. Різниця стосувалася саме питання як наділяти землею – по трудовій нормі чи споживчій, давати викуп за неї чи ні. При цьому ставлення до приватної власності було, звичайно, здебільшого негативним [3, с. 117, 123, 128-129; 10,

с. 117-118]. Водночас, на переконання О. Коника, більшість селян-депутатів не вітала ідею націоналізації землі [4, с. 144, 173], що, на нашу думку, не відповідало пануючим чаянням сільського населення.

Значну увагу історики приділили розгляду національного питання в Думі. В роботі селянських депутатів І та II Дум А. Глушковецький, В. Доморослий та О. Коник відмітили різницю в ставленні до української справи – народні обранці II Думи відчутно завзятіше ставилися до неї, ніж їхні попередники, що вказувало на поступове зростання національної свідомості українського селянства, визнання ним політичних завдань українства. Зокрема, про це свідчило бажання депутатів українізувати систему народної освіти, їхня активна участь в роботі УДГ, підтримка ними Декларації громади (фактичної програми УДРП), заяви про українську справу у фракції трудовиків, конфлікти з депутатами, які дотримувалися великодержавних позицій, звернення у виступах до історичного минулого свого народу, промови з трибуни українською мовою, що суперечило протоколу. Зрештою, селяни позитивно сприймали й ідею державності України. Депутати Ю. Сайко та В. Хвіст, наводив приклад В. Доморослий, вбачали в автономії України “моральне й інтелектуальне відродження свого народу” [2, с. 147-149; 3, с. 92; 4, с. 308-309, 312-315; 5, с. 140, 153-156, 163-165; 7, с. 63].

Судячи з аналізу промов депутатів-селян з трибуни, їхні вимоги (і кадетської фракції, і трудовиків) були продовженням боротьби аграріїв за землю та волю в дусі присудів, що ухвалювалися Селянським союзом або окремо збудованими революцією сільськими громадами. Отже думську діяльність селянства не можна вважати чимось окремим від селянського руху в цілому. У міжсесійний період депутати проводили зустрічі з виборцями, переїжджаючи з однієї місцевості до іншої. Ці візити надавали селянству великий мобілізаційний ефект: депутати ділилися своїми тактичними припущеннями, підбурювали селян правильно складати скарги на сільських сходах, оминаючи дозволу волосних правлінь, закликали селян підтримувати Думу і не піддаватися на погромні провокації. Як приклад цьому В. Милько наводив дії депутата-селянина від Київської губернії С. Нечитайло, який під час подорожі до Петербургу, користуючись своєю депутатською недоторканістю, кожен зупинку потягу в межах Київщини використовував для влаштування стихійних мітингів. Те саме повторилося під час візиту депутата на батьківщину, що спровокувало, за даними петербурзької газети “Новое время”, погроми поміщицьких економік у Київській губернії [10, с. 97-99]. Зв'язок діяльності послів від Поділля та підвищення громадської активності місцевих селян простежив і А. Глушковецький. При цьому історик показав, що навіть дистанційно депутати здатні були впливати на стан громадського спокою в своїх виборчих округах. Нерідко навіть листи депутатів ставали поштовхом до дії. Так, після читання листів подільського депутата П. Мороза його братом селяни Летичівського повіту почали укладати приговори з вимогою наділення землею, які надалі передали подільським депутатам [2, с. 153-154]. Зрештою, подібна регіональна активність депутатів стала однією з причин розпуску парламенту.

Окремо варто розглянути дисертацію Р. Топка, присвячену формуванню та змісту суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами до І Державної думи (вибірка – 264 документи), які ретранслюють, передусім, рівень сформованості його громадянської свідомості. Перш за все, цікаві спостереження історика стосуються механізму ухвалення наказів. Зокрема, простеживши семантичні особливості низки селянських присудів на Київщині, він дійшов висновку, що в їх основі лежав “первинний наказ”, який був взоровим одразом для кількох громад. На думку автора, таким документом-зразком слід визнавати той, який був відправлений першим на парламентську адресу. Надалі спрацьовувала мережева система, що пояснює певною мірою (з технічного боку) повторення вимог і масовість ухвалення присудів.

Р. Топка створив повнотекстову базу даних “Накази та ухвали селян України до І Державної Думи” і провів її аналіз з допомогою програми ТАСТ (документалістичний контент-аналіз), а також здійснив семантичний контент-аналіз, за допомогою якої він апробував 2138 первісних одиниць обліку, розподілених за 42 категоріями, що дозволило автору, на його переконання, “вилучити... різні аспекти буденної свідомості”. Дослідник дійшов висновку про існування в громадській свідомості українського селянства двох підсистем – суто селянські потреби і політичні вимоги. При цьому друга підсистема є “комбінованою”, оскільки вона відзначається: 1) контентом зовнішнього впливу та “селянськими прагненнями неаграрного характеру”; 2) елементами прямого (вплив усної та письмової агітації) або опосередкованого (публікація в періодичній пресі відповіді Думи на тронну промову) політичного впливу; 3) значним поширенням у наказах вимог амністії та скасування смертної кари. При цьому політичні вимоги разом, на думку автора, “не можуть вважатися селянськими”, оскільки “роль селянства полягала лише в обробці (обговоренні) привнесених ззовні (до того ж, можливо, незадовго до моменту упорядкування наказу) політичних категорій”. Показником цьому є копіювання з партійної літератури політичних вимог “зі збереженням місця розташування категорій у тексті і їхній насиченості” [14, с. 245-246; 15, с. 158-159]. Варто уточнити, що політичні вимоги формувалися не стільки на класовому, скільки на партійному рівні, тож, відповідно, і марно шукати правильну “селянську” формулу до них. Звідси природно виникає питання про авторську самобутність приговорів. Детальне вивчення селянських наказів та ухвал дало Р. Топці підстави говорити про відчутний вплив політичних організацій на селянство, що простежується у комплексі наказів, джерелом до якої була т.з. “група наявності партійної агітації”. Науковець запропонував критерії виявлення петицій, складених як за ініціативою самих селян, так і створених під впливом опозиційних партій. Так, останні можуть виявлятися за наступними ознаками: 1) “дійова форма висловлення громадської свідомості” (вимоги, заклики, а також політичні прохання, які стосуються загальнодержавних питань, категоричні вказівки); 2) недійова форма – переважно опис загальнодержавних проблем, наявність закликів і гасел. При цьому введення у наказ вимог місцевого значення, на думку Р. Топки, було по суті спробою приховати “партійний”

характер звернення. Полярно “грунтовні” присуди вирізняються переважанням прохань (крім політичних пунктів), які стосуються конкретних місцевих потреб, а також про допомогу і захист, а у недійовій формі – докладними скаргами [15, с. 61-69].

Отже, Р. Топка фактично через столітню перерву після виходу статті російського історика та публіциста К. Сівкова порушив питання про авторство та апокрифічність селянських приговорів. На нашу думку, зробити це засобом лінгвістичного аналізу неможливо. Та чи інша громада могла під впливом надзвичайних обставин (сутички з військами, арешти селянських лідерів) цілком самостійно ухвалювати присуди, в яких містилася погроза самому державцю і вимоги радикальних перетворень (вчитані в газетах). Тож, провести чітку аналогію між “народними” та “партійними” петиціями доволі складно. З цього приводу слушним є зауваження К. Сівкова про те, що жоден агітатор не міг примусити підписати приговор, якщо він не відповідав їх сподіванням та потребам. У петиціях, написаних доброзичливцями для селян, “не “їхньою” була лише зовнішня форми приговору, але сутність належала їм” [12, с. 31-32].

Українські історики А. Глушковецький, В. Доморослий, О. Коник, О. Кривобок, В. Милько, О. Реєнт, Р. Топка у своїх роботах розкрили зміст порядку виборів депутатів від селянської курії в Україні, показали ставлення до селян-депутатів з боку лідерів опозиції та провладних партій, проаналізували міжпартійну боротьбу за прихильність селянських виборців та обранців, результати репресивних та запобіжних заходів місцевої адміністрації проти опозиційних лідерів селянства та вільного волевиявлення виборців, оцінили рівень їхньої активності та політичні уподобання електорів, діяльність Української думської громади, обговорення депутатами від України аграрного і національного питань, проблем громадянських прав, національно-культурного та освітнього розвитку українських земель, петиційну кампанію українського селянства до представницького органу тощо. Фактично за останні 20 років повністю оновився історичний контент питання “селяни – Державна дума”. Інтерес дослідників поширюється на проблеми динаміки політичного життя села, становлення громадянських почуттів селянства, кризи його відносин з державою, яку селяни дедалі все більше сприймали як ворожий до себе інститут, специфіку поведінки та політичної культури селян-депутатів.

Багатогранна тема селянської участі в виборах та діяльності Думи сьогодні є далеко не вичерпною. Започатковані А. Глушковецьким та О. Кривобоком регіональні дослідження даної проблеми, переконані, дають поштовх нових “думських” студій на рівні повіт-губернія-історична область. Також потребують ретельного дослідження, подібного до роботи Р. Топки, накази українських селян до II Думи.

Список використаних джерел

Герман Г. О. Выборы во II Государственную думу на Украине: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г. О. Герман. – К., 1948. – 288 с.

Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія / Глушковецький Анатолій Леонідович. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А.,

2010. – 400 с.

Доморослий В. І. Діяльність української парламентської громади в І та ІІ Державних Думах (1906-1907 рр.): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Валентин Іванович Доморослий. – К., 1994. – 217 с.

Коник О. О. Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906-1917 рр.): монографія / О. О. Коник; наук. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ: Герда, 2013. – 454 с.

Коник О. О. Діяльність селянських депутатів з України в І і ІІ Державних думах: Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Олександр Олександрович Коник. – К., 1993. – 249 с.

Коник О. О. Еліта із Тураски: два погляди на чернігівських першодумців у 1906 р. / О. О. Коник // Література та культура Полісся. Сер.: Історичні науки. – 2013. – Вип. 73. – С. 58-69.

Коник О. О. Селянські депутати з України в І і ІІ Державних думах Російської імперії / О. О. Коник // Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С. 58-66.

Кривобок О. П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія / О. П. Кривобок. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2011. – 202 с.

Кудинов Д. Сумские либералы в российском освободительном движении, 1901-1906 гг.: региональное измерение: монография / Кудинов Дмитрий. – Сумы: ООО "Печатный дом "Папирус", 2013. – 160 с.

Милько В. І. Участь депутатів українських губерній і міст у роботі І-ІІІ Державних дум Російської імперії (1906-1917 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Володимир Іванович Милько. – К., 2012. – 253 с.

Рейнт О. П. Українці в Державній думі Російської імперії / О. П. Рейнт // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2009. – Вип. ХІІ. – С. 318-335.

Сивков К. Крестьянские приговоры 1905 года / К. Сивков // Русская мысль. – 1907. – № 4. – С. 24-48.

Стенографические отчеты / Гос. дума, 1906 год, сессия первая. – СПб.: Государственная типография: 1906-1907. Указатель к стенографическим отчетам: заседания 1-38: (27 апреля – 1 июля 1906 г.). Изд. офиц., 1907. – 316 с.

Топка Р. В. Суспільно-політичний світогляд українського селянства під час першої російської революції (на матеріалах наказів та ухвал до І Державної Думи) / Р. В. Топка // Український селянин. – 2002. – № 5. – С. 244-247.

Топка Р. В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до І Державної думи: джерелознавчо-методологічний аспект: Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Роман Володимирович Топка. – Дніпропетровськ, 2002. – 194 с.

Reference

German G. O. Vyiborvi vo II Gosudarstvennuyu dumu na Ukraine: Dis... kand. ist. nauk: 07.00.02 / G. O. German. – K., 1948. – 288 s.

Hlushkovets'kyu A. L. Demokratiya v provintsiyi: vybory ta diyal'nist' deputativ Podil's'koyi huberniyy u Derzhavnykh Dumakh Rosiys'koyi imperiyi: monohrafiya / Hlushkovets'kyu Anatoliy Leonidovich. – Kam"yanets'-Podil's'kyy: PP Buynits'kyu O. A., 2010. – 400 s.

Domoroslyy V. I. Diyal'nist' ukraiyins'koyi parlament-s'koyi hromady v I ta II Derzhavnykh Dumakh (1906-1907 rr.): Dys. na zdbut-tya nauk. stupenya kand. ist. nauk: 07.00.01 / Valentyn Ivanovych Domoroslyy. – K., 1994. – 217 s.

Konyk O. O. Deputaty Derzhavnoyi dumy Rosiys'koyi imperiyi vid huberniy Naddnipyans'koyi Ukrayiny (1906-1917 rr.): monohrafiya / O. O. Konyk; nauk. red. S. I. Svitlenko. – Dnipropetrovsk: Herda, 2013. – 454 s.

Konyk O. O. Diyal'nist' selyans'kykh deputativ z Ukrayiny v I i II Derzhavnykh dumakh: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Oleksandr Oleksandrovych Konyk. – K., 1993. – 249 s.

Konyk O. O. Elita iz Turasky: dva pohlyady na chernihivs'kykh pershodumtsiv u 1906 r. / O. O. Konyk // Literatura ta kul'tura Polissya. Ser.: Istorychni nauky. – 2013. – Vyp. 73. – S. 58-69.

Konyk O. O. Selyans'ki deputaty z Ukrayiny v I i II Derzhavnykh dumakh Rosiys'koyi imperiyi / O. O. Konyk // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 1995. – № 1. – S. 58-66.

Kryvobok O. P. Diyal'nist' politychnykh partiy ta orhanizatsiy na pivnochii Livoberezhnoyi Ukrayiny v kintsii KhKh – na pochatku KhKh st.: monohrafiya / O. P. Kryvobok. – Nizhyn: Vyd-vo NDU im. Hoholya, 2011. – 202 s.

Kudinov D. Sumskie liberaly v rossiyskom osvoboditel'nom dviz-

henii, 1901-1906 gg.: regionalnoe izmerenie: monografiva / Kudinov Dmitriy. – Sumy: ООО "Pechatnyi dom "Papirus", 2013. – 160 s.

Myl'ko V. I. Uchast' deputativ ukraiyins'kykh huberniy i mist u roboti I-IV Derzhavnykh dum Rosiys'koyi imperiyi (1906-1917 rr.): Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Volodymyr Ivanovych Myl'ko. – K., 2012. – 253 s.

Reynt O. P. Ukrayintsi v Derzhavniy dumi Rosiys'koyi imperiyi / O. P. Reynt // Problemy istoriyi Ukrayiny KhKh – pochatku KhKh st. – 2009. – Vyp. XVI. – S. 318-335.

Sivkov K. Krestyanskie prigorovy 1905 goda / K. Sivkov // Russkaya mysl. – 1907. – № 4. – S. 24-48.

Stenograficheskie otcheti / Gos. дума, 1906 god, sessiya pervaya. – SPb.: Gosudarstvennaya tipografiya: 1906-1907. Ukazatel k stenograficheskimi otchetam: zasedaniya 1-38: (27 aprelya – 1 iyulya 1906 g.). Izd. ofits., 1907. – 316 s.

Topka R. V. Suspil'no-politychnyy svitohlyad ukraiyins'koho selyanstva pid chas pershoi rosiys'koyi revolyutsiyi (na materialakh nakaziv ta ukhval do I Derzhavnoyi Dumy) / R. V. Topka // Ukrayins'kyi selyanyn. – 2002. – № 5. – S. 244-247.

Topka R. V. Formuvannya suspil'no-politychnykh idealiv ukraiyins'koho selyanstva za nakazamy ta ukhvalamy do I Derzhavnoyi dumy: dzhereloznavcho-metodolohichnyy aspekt: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.06 / Roman Volodymyrovych Topka. – Dnipropetrovsk, 2002. – 194 s.

Kudinov D., Ph.D. in History, doctoral candidate in Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), dmytro.kudinov@gmail.com

The problem of Ukrainian peasants participation in elections and activity of State Duma of Russian Empire in contemporary national historiography

A separate edge in the subject of Duma campaigns and participation of the deputies from Dnieper governments in the activity of Russian parliament in the beginning of the previous century is represented by the question of the place and role in these processes of Ukrainian peasants, who for the first time ever claimed about their rights and interests from the parliament tribune. The revision of contemporary (post-Soviet) specialized historical literature of local scientists, who altogether make a particular trend of Duma scientific research, is very important in understanding this subject. It is suggested in the article to consider main problems, which are explored in the context of discussing the peasants' participation in the elections to State Duma, operation of peasants-deputies and intercommunication with them by peasant electors. These elements of social and political struggle are viewed in connection to peasant movement.

Keywords: historiography, State Duma, peasant-deputies, parliamentary group, Ukrainian Duma community.

Кудинов Д. В., кандидат исторических наук, докторант Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев), dmytro.kudinov@gmail.com

Проблема участия украинских крестьян в выборах и деятельности Государственной думы Российской империи в современной отечественной историографии

Отдельной гранью темы думских кампаний и участия депутатов от губерний Надднепрянской Украины в работе российского парламента начала прошлого века является вопрос о месте и роли в этих процессах украинского крестьянства, впервые с думской кафедры громко заявившего о своих правах и интересах. В осознании этой проблемы особенно важным и актуальным становится историографический обзор современной (постсоветской) специализированной исторической литературы отечественных ученых, составляющих вместе отдельное направление "думских" исследований. В статье предлагается кратко рассмотреть основные проблемы, поднимаемые ими в контексте обсуждения участия крестьян в выборах в Государственную думу, работы крестьян-депутатов и их взаимодействия с сельскими избирателями. Данные элементы общественно-политической борьбы рассмотрены в связи с крестьянским движением.

Ключевые слова: историография, Государственная дума, крестьяне-депутаты, фракция, Украинская думская громада.

* * *

Тимошенко Ю. О.

кандидат історичних наук, доцент, завідувач
кафедрою філософії, історії та соціології, Національний
університет фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ), Tymoshenko@mail.ru

СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЗКУЛЬТУРНО–СПОРТИВНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ 1920–1940–х РОКІВ

Теоретико–методологічну базу дослідження державної політики в сфері фізичної культури та спорту в Україні 1920–1940–х років можуть становити теорії, системи, концепції, напрями, що розробляються в історичній та суміжних із нею науках. Вибір методів визначався необхідністю системного вивчення різних аспектів предмета наукового пошуку, що могли бути представлені в єдиному цілісному концептуальному підході.

Звертається увага на той факт, що постмодерні наукові дискурси залишають науковцю доволі багато свободи у виборі методології дослідження, ба більше – вони потрактовують його як методолога, який інколи сам творить власні пошукові принципи. Причини цього очевидні й пов'язані не стільки з кінцем часу абсолютних і відносних авторитетів, скільки з самою логікою розгортання будь–якої теорії, що спирається за певними обставинами на різні метатеоретичні допущення, передумови. Звичайно, вибір методів залежить від предмету й завдань наукової роботи, тобто вони реалізуються в процесі історичного пізнання. Зважаючи на принципи міждисциплінарності постмодерної науки автором були використані деякі філософські й історичні методи, що дозволили всебічно й багатогранно розкрити предмет вивчення. Зокрема, у процесі дослідження фізкультурно–спортивної сфери України були використані принципи історизму, науковості, об'єктивності у підході до висвітлення проблеми. З'ясуовуючи питання фізичної культури та спорту в УРСР в 20–40–ві роки автор звернувся до редукаціоністського методу, використовував елементи деконструкції. Певного застосування набули і засаднонаукові методи аналізу та синтезу, а також – історичні методи: діахронний, історичної герменевтики, системного аналізу, проблемно–хронологічний та інші. Комплексний підхід та поєднання різних методів дозволили повніше реалізувати поставлені завдання.

Ключові слова: методологія, плюральність, історизм, деконструкція, герменевтика, міждисциплінарність.

У науковому дискурсі постмодерна доба характеризується усуненням викривлень радянських пріоритетів пошукової роботи. Радянський Союз – це певна епоха, що закінчилася (як мінімум політично) в своєму історичному розвитку. Тому цілком зрозумілим є дослідницький інтерес до неї, потреба переосмислити прожите, зробити висновки із трагічних помилок. Проблема полягає в тому, що широковживаний до останнього часу історичний наратив із фізичної культури був, м'яко кажучи, мало українським. Із об'єктивних причин у радянській науці мейнстримними були події, що відбувалися на російських теренах. Національні аспекти виступали головним чином у якості додаткового, але не завжди обов'язкового антуражу. Відтак, нині у спеціальній літературі відчувається брак фактичного матеріалу, що зображав би фізкультурне життя у підрадянській Україні. Наявні протиріччя у висвітленні взаємин держави і фізичної культури потребують фахового пояснення й інтерпретації.

Мета дослідження – з'ясувати можливість використання сучасної історичної методології при вивченні проблем фізичного виховання і спорту.

Об'єктом дослідження є фізична культура і спорт у Радянському Союзі, зокрема в УРСР, у 1940–ві роки.

Предметом – методологія історичного дослідження фізкультурно–спортивної сфери

Теоретико–методологічну базу дослідження державної політики в сфері фізичної культури та спорту в Україні 1920–1940–х років становлять теорії, системи, концепції, напрями, що розробляються в історичній та суміжних із нею науках. Вибір методів визначався необхідністю системного вивчення різних аспектів

предмета наукового пошуку, що могли бути представлені в єдиному цілісному концептуальному підході.

Звертаємо увагу, що постмодерні наукові дискурси залишають науковцю доволі багато свободи у виборі методології дослідження, ба більше – вони потрактовують його як методолога, який інколи сам творить власні пошукові принципи. Причини цього очевидні й пов'язані не стільки з кінцем часу абсолютних і відносних авторитетів, скільки з самою логікою розгортання будь–якої теорії, що спирається за певними обставинами на різні метатеоретичні допущення, передумови. Звичайно, вибір методів залежить від предмету й завдань наукової роботи, тобто вони реалізуються в процесі історичного пізнання. Зважаючи на принципи міждисциплінарності постмодерної науки нами були використані деякі філософські й історичні методи, що дозволили всебічно й багатогранно розкрити предмет вивчення.

Висвітлюючи фізичну культуру в УРСР в 20–40–ві роки доцільно вдатися до *редукціоністського методу* (за К.Леві–Стросом), розкладаючи цей багатогранний і складний предмет на простіші явища інших рівнів. Зокрема, виділили для з'ясування в окремі рівні фізкультурну освіту, науку, спорт. Ті, в свою чергу, аналізовані в своїй самості, вповні відтворювали стан фізичної культури досліджуваного періоду. Наприклад, невід'ємною складовою фізичної культури є спорт, що ми його виділили в окремий рівень студіювання. Він є складним явищем, що структурується окремими видами. Аналізуючи, серед інших, футбол, ми з'ясували, що в різні десятиліття радянська влада по–різному ставилася до цього виду спорту, незважаючи на загалом постійну широку популярність його серед населення УРСР. Таке ставлення, свою чергою, зумовлювалося відносною плюральністю радянською системи в 20–ті роки, для яких був характерний пошук оптимальних шляхів розвитку нової культури, й, зокрема, фізичної. З'ясувавши ситуацію в різних видах спорту, ми дійшли висновку про повну залежність спорту в УРСР від політичної системи, коли внутрішні спонукальні чинники його розвитку відходили на задній перед зовнішніми – політичними. Це найповніше проявилось в появі такого мілітарного фізкультурного комплексу, як ГПО, що не мав внутрішньої потенції розвитку й стимулювався винятково ззовні.

В процесі творчого пошуку можуть бути використані *елементи деконструкції*. Власне це поняття досить складне і багаторівневе, вчені різних галузей, найперше – філософи та мистецтвознавці – вкладають неоднакові сенси в нього. На нашу думку, деконструкція (як і деструкція) передбачає певну руйнацію, зміну, що має посприяти пошукові прихованих (нових, інших) смислів. Зокрема, це стосується роботи з неопублікованими архівними джерелами, що вимагає відходу (руйнації) позірному сенсу того чи іншого тексту і з'ясування істинного знання, котре може бути за ним; не висловленого, але такого що розуміється з контексту. Наприклад, інформація про десятки, сотні тисяч фізкультурників у тому чи іншому місті (районі, області, республіці, країні), що мігрує з одного радянського джерела в інше, містить у

собі кілька “правд”. По–перше, подекуди наведена в них статистика насправді була вигаданою, оскільки місцеві фізкультурні керівники часто приписували неіснуючих людей, аби засвідчити свою роботу в розширенні масовості фізкультурного руху. По–друге, деякі цифри мають право на існування, зважаючи на кожний конкретний випадок, але часто вони відбивають одномоментне (таке, що існує тепер і тільки) явище: масова участь учнів шкіл, ФЗН, студентів і молодих робітників–комсомольців у профспілково–комсомольському (чи зірковому) пробігу. Дійсно, такі факти мали місце і їх ніхто не ставить під сумнів. Але далі йде прихований зміст, який ми відкриваємо, опираючись на інші джерела, і який свідчить, що переважна більшість учасників таких заходів насправді фізкультурою не займалися і були разово залучені до конкретного заходу. Тому й робити висновки про всезагальну “фізкультурність” радянської молоді на підставі таких фактів не випадає.

Водночас, сутність деконструкції в тому, що будь–яке явище, зокрема, і фізична культура, розуміються як текст. Цей “текст” складається з безлічі інших “текстів”, якими є спорт, наука про фізичну культуру, освіта тощо. Лише зрозумівши, “прочитавши” ці “тексти”, розкривши їх істинний, а не позірний зміст, зможемо зрозуміти “більший текст” яким є фізична культура в Україні. Наприклад, участь радянських спортсменів, зокрема й українських, у Іграх Олімпіади 1952 р. багатьма дослідниками трактується як таке, що змінило радянський спорт, сприяло виходу його на міжнародну арену. Натомість, сутність спорту змінюється одразу по війні, оскільки влада починає вкладати в нього інший сенс, ніж був раніше (про що детально йдеться у відповідному розділі) й тому, участь в Іграх Олімпіади варто розглядати не як причину, а як результат змін, що вже відбулися.

Означений темою період характеризувався певними змінами в політиці радянської влади щодо спорту в різні роки. Ці зміни узалежнювалися еволюцією самої тоталітарної системи в Радянському Союзі й УРСР, зокрема. Відтак, логічним було використання *діахронного методу*, що дозволив з’ясувати державну політику щодо фізичної культури та спорту в її динаміці. Вдалося показати, як вона поступово змінювалася, переходячи від контролю за дореволюційними товариствами, на початках історії радянської влади в Україні, й створенням паралельно до них пролетарських товариств, до заборони всіх не контрольованих владою об’єднань й усунення зі спортивної сфери старих фахівців, а далі – до нав’язування фізичній культурі власних смислів за для виконання не властивих їй функцій.

Водночас, даний метод дозволив виокремити історію розвитку тих чи інших видів спорту в підрадянській Україні, виділивши періоди піднесення в їх культивуванні (як от гандболу), згодом – певного занепаду, й піднесення вже в повоєнні роки. Відтак, з’ясувати процес становлення і розвитку спорту в підрадянській Україні, а також спортивної науки.

Дотичною до деконструкції, на нашу думку, є *історична герменевтика*, яка є доцільною в роботі з будь–яким текстом, що їх необхідно зрозуміти й інтерпретувати. При цьому зауважуємо, що таке

“розуміння” й “інтерпретація” протікають на фоні життєвих асоціацій дослідника, крізь призму власного досвіду. Відтак, слід пам’ятати, що будь–яка інтерпретація завжди відбувається з позицій сьогодення. Звідси висновуємо певний суб’єктивізм означеного наукового методу: вчений знаходить і обґрунтовує те, що шукає. Це стосується певних понять, термінів, явищ, сенс яких необхідно донести широкому загалу в тому розумінні, як його бачить автор. Наприклад, з’ясування детермінуючих чинників комплексу ГПО дає підстави сумніватися в його спортивній приналежності, оскільки кінцевою метою для нього є виховання воїна. Натомість, в основі спорту лежить змагальність й удосконалення власних тілесних якостей. Тому, комплекс ГПО і будь–який із видів спорту мають різні цільові принципи й кінцеву мету.

Поза цим, українська преса періоду, що вивчається створювалася для, насамперед, задоволення конкретних суспільних потреб вимагає герменевтичного тлумачення, аби за зовнішнім змістом з’ясувати внутрішній сенс, що його виконували засоби масової інформації. Зокрема, спортивна преса окрім інформативного завдання, виконала ще й ідеологічні, патріотичні, виховні, методичні функції. Публікація листів закордонних членів Червоного спортінтерну, до прикладу, мала показати не лише повсякденне життя фізкультурників, їх заняття в гуртках, але й засвідчити капіталістичні визиски пролетарів і, відповідно, переваги радянської політичної системи.

Метод історичної герменевтики, що ґрунтується на розумінні, виокремленні сутнісного з окремого факту, дозволяє трактувати тривале вживання назви “олімпіада” для змагань, що проводилися в Червоній армії, як певну автономність армії в перші роки радянської влади від цивільної адміністрації, де це слово піддається обструкції й вилучається з ужитку після 1922 р. Власне, будь–яке історичне (або ж більшість із них) дослідження, що ґрунтується на використанні історичних джерел, зокрема й наше, обов’язковим методологічним прийомом матиме історичну герменевтику.

Безпосередньо в процесі підготовки першого розділу використано *метод критичного аналізу* наявної літератури з питань фізичної культури, спорту, освіти в підрадянській Україні. Там–таки застосування *комплексного аналізу* дозволило з’ясувати особливості дослідження фізичної культури і спорту в інших науках. Зокрема, педагогічні праці переважно акцентують увагу на дидактичних питаннях фізичного виховання в освітніх закладах, його теоретико–методологічних засадах. Напрацювання в галузі науки з фізичного виховання та спорту зосереджені на організаційних питаннях тих чи інших видів спорту, на методиці тренувальної роботи тощо. Водночас, лише комплексний аналіз, враховуючи міжпредметні зв’язки, дозволяє всебічно розкрити предмет вивчення, опираючись на досвід, здобутий різними науками.

Поширеним методом історичних досліджень, що був використаний і нами, є *проблемно–хронологічний метод*. Він ґрунтується на дрібленні широких тем на вузькі, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. Лише за такої умови можливе з’ясування

внутрішньої логіки, становлення й еволюції державної політики радянської влади щодо фізичної культури та спорту в Україні в 20–40-ві роки. У своїй роботі, розкриваючи аналізовану тему, ми пропонуємо виділити кілька її періодів розвитку:

– перший період: 1921 р. – кінець 1920-х років, коли йде пошук шляхів розвитку фізичної культури в нових політичних умовах. Для цього часу характерний акцент на масовості фізкультури, натомість, спортивна складова лежить на периферії інтересу влади. Закладаються основи фізкультурної освіти і науки;

– другий період: межа 20–30-х років, коли влада намагається підмінити зміст фізкультурної роботи, спрямувавши її на вирішення суто економічних питань. Поступово політизується фізкультурно-спортивна сфера, закладаються основи її мілітаризації*;

– третій період: середина 30–40-х років, коли максимально “одержавлюється” фізична культура, а функції, що не є для неї головними (як-то ідеологічна, виховна, мілітарна) такими стають. Активно розвиваються різні види спорту й, відповідно, постає спортивна наука й освіта;

– четвертий період: друга половина 40-х років, коли змінюється парадигма фізичної культури і спорту в СРСР й Україні, зокрема. Вони розглядаються як ще одна арена політичного протистояння з антагоністичними політичними системами, де перемога в змаганнях має засвідчити перевагу радянської політичної моделі. Тому вся спортивна робота починає орієнтуватися на досягнення максимального результату на будь-яких міжнародних стартах.

Водночас, проблемно-хронологічний метод передбачає розкриття предмету вивчення через виділення вузлових проблем. У нашій науковій розвідці – це особливості становлення спортивної складової в УРСР у різні роки; мілітаризація фізичної культури; заходи радянської влади щодо її розвитку тощо. Використання вказаного методу дозволило максимально об’єктивно відтворити реальну картину фізкультурно-спортивного життя в УРСР аналізованого періоду, з її специфічними та загальними рисами.

Державна політика в галузі фізичної культури та спорту в УРСР у 20–40-ві роки мала багатоаспектний, комплексний характер. Це змусило нас удатися до *системного аналізу* предмету дослідження в усіх його внутрішніх і зовнішніх зв’язках і залежностях. Спрямований на інтеграцію всіх галузей знань, системний підхід постає тим міждисциплінарним філософсько-методологічним прийомом, який орієнтується на “розкриття цілісності об’єкта і механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв’язків складного об’єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину” [1, с. 559]. Йдеться, таким чином, про відтворення об’єктивної картини радянського державної політики, яка відображала б усі елементи і взаємозв’язки, що існували й наповнювали її в процесі функціонування: спорт, освіта, наука, рухова активність тощо. Виходячи

з цього, державна політика розглядалася нами як система, досліджуваними елементами якої постають сутність, “системний устрій”, структура, специфічні характеристики її функціонування і системної реалізації. Основний акцент робився на виявленні різноманіття зв’язків і відносин, які мають місце як усередині владних інституцій, що формують цю політику, так і у її взаємовідносинах із зовнішнім середовищем: стосунки по лінії держава–спорт, держава–фізична культура, держава–освіта, комсомол–спорт, профспілки–спорт тощо. Адже з позицій системного підходу діяльність органів радянської влади в Україні визначаються не тільки і не стільки підсумуванням якостей їх окремих елементів (партія, армія, профспілки), скільки якостями їх структури, особливими системоутворюючими, інтегративними зв’язками державної машини як надскладного об’єкта. Для розуміння останніх, а значить і особливостей функціонування і розвитку радянської державної системи в галузі фізичної культури та спорту, нами виявлено специфіку і форми передачі інформації від одних її підсистем до інших, способи впливу одних складових на інші, координацію нижчих складових державного управління з боку елементів його вищого рівня, вплив на ці елементи всіх інших підсистем.

Для досягнення поставленої мети і завдань у дослідженні були використані методологічні принципи наукового пізнання:

– принцип науковості, що застерігає від описовості, кон’юнктури й передбачає обов’язкову доказовість висновків та положень;

– принцип історизму, що дозволяє розглядати процеси дійсності в їх закономірному історичному розвитку, тісному зв’язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування, недопущення модернізації минулого;

– принцип об’єктивності, що передбачає неупередженість, незалежність від світоглядних та суспільно-політичних орієнтацій.

Таким чином, радянська державна політика в галузі фізичної культури та спорту в Україні у 20–40-ві рр. принципово не вичерпується жодним вищенаведеним методологічним принципом дослідження, тому ніяких принципових перешкод щодо використання інших підходів її моделювання не існує. В сучасній гуманітаристиці переважаючою стає точка зору, згідно з якою будь-яка теорія суспільного феномену – в тому числі фізичної культури і спорту – повинна бути теорією співпраці. Прибічники різних концепцій (теорій, парадигм, дослідницьких програм, пізнавальних традицій і т.п.) вступають у комунікативні відносини, що сприяє отриманню об’єктивного знання про предмет дослідження. Саме тому автор і поєднав методологічні підходи різних наукових галузей, що дозволило цілісно й достовірно висвітлити заявлену тему.

Список використаних джерел

1. Блауберг И.В., Юдин Э.Г., Садовский В.Н. Системный подход // Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – М.: Мысль, 2010. – Т.3. – 692 с.
2. Ибрагимов М.М. Онтология спорта и физического воспитания как феномен экзистенциалистской культуры // Теория и практика физического воспитания. – Донецкий национальный университет, 2011. – № 3. – С. 56–71.
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991) / В.К.

* Звертаю увагу, що в роботі “Очерки отечественной историографии истории физической культуры и спорта” [М.: Советский спорт, 2010.] на ст. 371 Олександр Сунік зауважує, що періодизація радянської фізкультури, в якій виділявся окремий період 1920–1930 рр. некоректна. За ним, 1920-ті роки були особливими (з чим ми погоджуємося) й потребують окремого розгляду.

Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 670 с.

References

1. Blauberg I.V., Yudin E.G., Sadovskiy V.N. Sistemnyy podkhod // Novaya filosofskaya entsiklopediya. V 4 t. – M.: Mysl', 2010. – T.3. – 692 s.
2. Ibragimov M.M. Ontologiya sporta i fizicheskogo vospitaniya kak fenomen ekzistentsialistской kul'tury // Teoriya i praktika fizicheskogo vikhovannya. – Donetsk'iy natsional'nyy universitet, 2011. – № 3. – S. 56–71.
3. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk / Uporyadnyk V.P. Horbatenko; Za red. Y.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V.P. Horbatenka. – 2 vydannya, dop. i pererob. – K.: Heneza, 2004. – 736 s.
4. Baran V.K. Ukrayina: novitny istoriya (1945–1991) / V.K. Baran. – L'viv: Instytut ukrajinovnavstva im. I. Krypyakevycha NANU, 2003. – 670 s.

Tymoshenko Yu.O., Candidate of Historical Sciences, associate professor, head of Department of philosophy, history and sociology, National University of Physical Education and Sport of Ukraine (Ukraine, Kiev), Tymoshenko@mail.ru

The modern methodology of historical research of physical-sports sphere in Ukraine 1920–1940's

Theoretical–methodological basis of the research of public policy in the field of physical culture and sports in Ukraine 1920–1940's may be theories, systems, concepts, trends, developed in historical and allied sciences. The choice of methods were determined the need for system study of various aspects the subject of scientific inquiry, which might be presenting in holistic conceptual approach.

Attention is paid to the fact that postmodern scientific discourses lets scientist a lot of freedom in choosing research methodology, moreover – they determine it as a methodology, who sometimes create own search principles. The reasons are obvious and related rather than with the end time of absolute and relative authorities, than with the very logic of deploying any theory, based on specific circumstances in different metatheoretical approval conditions. Of course, the choice of methods depends on the subject and tasks of scientific work, which are realized in the process of historical cognition. Considering the principles the interdisciplinary postmodern science the author has used some philosophical and historical methods that allowed from different sides and multifaceted reveal the object of study. In particular, in the study of physical-sports sphere in Ukraine were used principles of historicism, scientific, objective in approach to illumination problems. In determining the question of physical culture and sports in the USSR in the 20–40-ies the author addressed to reductionist method, used elements of deconstruction. Particular application general scientific methods of analysis and synthesis, and – historical methods: diachronic, historical hermeneutics, systems analysis, problem–chronological and others. An integrated approach and combination different techniques allow fully implement the tasks.

Keywords: methodology, pluralist, historicism, deconstruction, hermeneutics, interdisciplinary.

Тимошенко Ю.А., кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой философии, истории и социологии, Национальный университет физического воспитания и спорта Украины (Украина, Киев), Tymoshenko@mail.ru

Современная методология исторического исследования физкультурно-спортивной сферы Украины 1920–1940-х годов

Теоретико-методологическую базу исследования государственной политики в сфере физической культуры и спорта в Украине 1920–1940-х лет могут составить теории, системы, концепции, направления, разрабатываемые в исторической и смежных с ней науках. Выбор методов определяется необходимостью системного изучения различных аспектов предмета научного поиска, которые могли быть представлены в едином целостном концептуальном подходе.

Обращается внимание на тот факт, что постмодернистские научные дискурсы оставляют ученому достаточно много свободы в выборе методологии исследования, более того – они трактуют его как методологию, который иногда сам творит собственные поисковые принципы. Причины этого очевидны и связаны не столько с концом времени абсолютных и относительных авторитетов, сколько с самой логикой развертывания любой теории, опирающейся по определенным обстоятельствам на различные метатеоретических допущения, предпосылки. Конечно, выбор методов зависит от предмета и задач научной работы, то есть они реализуются в процессе исторического познания. Учитывая принципы междисциплинарности постмодернистской науки автором были использованы некоторые философские и исторические методы, позволившие всесторонне и многогранно раскрыть предмет изучения. В частности, в процессе исследования физкультурно-спортивной сферы Украины были использованы принципы историзма, научности, объективности в подходе к освещению проблемы. Выясняя вопрос физической культуры и спорта в СССР в 20–40-е годы автор обратился к редукционистскому методу, использовал элементы деконструкции. Определенного применения получили и общенаучные методы анализа и синтеза, а также – исторические методы: диахронный, исторической герменевтики, системного анализа, проблемно-хронологический и другие. Комплексный подход и сочетание различных методов позволили полнее реализовать поставленные задачи.

Ключевые слова: методология, плюрализм, историзм, деконструкция, герменевтика, междисциплинарность.

* * *

УДК 930:353.8(477–25)(477–53)“1941/1944”

Главацкий М. В.

аспірант кафедри історії України,
Інститут історичної освіти Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), maks_glavatskyi@ukr.net

СОЦІАЛЬНО–ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОБЛАСТІ “КИЇВ” В 1941–1944 РР.: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано сучасний стан вивчення проблеми соціально–правової діяльності органів окупаційної влади на території генеральної області “Київ” (Київська та Полтавська області) в 1941–1944 рр.; виділено основні напрямки дослідження цього питання.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, Київська область, Полтавська область, органи окупаційної влади, історіографія, періодизація, місцеве населення, дослідження, соціально–правова діяльність, Київська Міська управа.

В історіографії питання соціально–правової діяльності органів окупаційної влади на території генеральної області “Київ” в 1941–1944 рр. виділяють три важливі періоди: перший період історіографії охоплює воєнні роки та повоєнне десятиліття (1941–1950-і роки), другий період історіографії – радянський період (1960-і – 1980-ті роки), третій період – період незалежності України (1991–2014 рр.).

Аналіз видань переконує, що третій новітній період історіографії проблеми є найвагомішим за кількістю публікацій, що розкривають окремі питання соціально – правової діяльності органів окупаційної влади в цілому, а також генеральної області “Київ”. З початку 90-х рр. ХХ ст. українські науковці концептуально змінили підходи до вивчення історії Великої Вітчизняної війни та окупаційного періоду. У працях дослідників новітнього часу проблеми створення та функціонування німецької управлінської системи на теренах Рейхскомісаріату “Україна” (далі – РКУ) та правового становища місцевого населення стали як окремим предметом вивчення, так і складовою проблеми окупації. Водночас певна частина розробок по цьому періоду поєднувала окремим спектром історію, політологію, соціологію, економіку та інші науки, де проблеми діяльності органів окупаційної влади також частково вивчалися.

Посилення наукового імпульсу у вивченні цієї проблеми обумовлене суспільно–політичними процесами в Україні та тенденціями національно–демократичного відродження, що суттєво вплинуло на об'єктивність вивчення проблем окупації. Доступність до архівних джерел дозволила авторам наукових доробок не заангажовано, а об'єктивно, з позиції історичної правди, розкрити сторінки історичної минувшини та визначити перспективні напрями дослідження періоду Великої Вітчизняної війни.

Новим тематичним напрямком вивчення стало переосмислення вивчення різних складових окупаційного періоду, в тому числі і вивчення структури органів окупаційної влади в різних адміністративно–територіальних одиницях окупованої України, в тому числі Рейхскомісаріату “Україна”, а також генеральної області “Київ”.

В 90-ті рр. XX ст. фактично з'являється плеяда науковців, що прагнули на основі принципової об'єктивності та правдивості відтворити окупаційний період. Серед таких можна відзначити О.Сушка, М.Виговського, І.Дробота, П.Чернегу, П.Рекотову, О.Лисенку, І.Ветрову, О.Потильчака, О.Гончаренку [1].

У середині 90-х рр. XX ст. величезний вплив на становлення нової концепції війни та всебічного вивчення окремих її елементів мали публікації М.В.Ковалю [2]. Важливим елементом його концепції став новий погляд на проблему окупаційного режиму в цілому, а також не дослідження питань життя місцевого населення на території Київської області зокрема. Дослідник у своїх монографіях "Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). Спроба концептуального бачення" [2] та "Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки" [3] намагається рішуче відмовитися від заідеологізованості та заполітизованості історичних фактів, висловлюючи власну думку, що органи окупаційної влади орієнтувалися на повне підпорядкування місцевого населення. Тут наводяться факти централізованого підпорядкування місцевих органів влади вищим структурам [2; 3]. Основний акцент в його монографіях зроблено на вивченні структури органів окупаційної влади на території РКУ та її діяльності.

У 1994 р. нові тенденції вивчення окупаційного періоду мали місце в дослідженнях історика А.Чайковського. Так, в роботі "Невідома війна" [4] автор розкриває життєдіяльність місцевого населення в період окупації, вводить до наукового обігу нові архівні документи та матеріали. Монографія висвітлює широкий аспект проблем війни, замовчуваних майже півстоліття, а також визначає роль місцевих регіональних органів влади на території генеральної області "Київ" у загальній структурі окупаційного режиму [4].

Соціально-економічне становище місцевого населення ГО "Київ" та його ставлення до гітлерівської окупації вивчав у цей час дослідник Ю.Ніколаєць [5]. Автор перекопує, що геноцид, відмова окупаційної адміністрації від задоволення елементарних прав українців, безчинства й масові пограбування, примусовий набір на роботи до Рейху були характерними для повсякденної управлінської практики німецьких чиновників [5, с. 28].

У II пол. 90-х рр. XX ст. вивчалися важливі проблеми нормативно-правового регулювання органів окупаційної влади. У 1997 році дослідником П.В. Рекотовим вперше заявлено про органи управління на окупованих територіях України. Дослідник розглянув проблеми правового порядку, зокрема, організаційну структуру окупаційних органів влади, дав власну оцінку гітлерівського режиму тощо [6, с. 78–80]. У дисертаційному дослідженні цього дослідника зроблено спробу аналізу німецької управлінської системи, створеної окупантами на території України, оцінки її складових, змісту та наслідків функціональної діяльності для українського суспільства з правового погляду.

Одним із важливих напрямків досліджень 90-х років XX ст. є вивчення історичного краєзнавства. Серед історико-публіцистичної літератури цього часу слід

відмітити книгу А.С. Зіля "Бориспільщина в роки війни. Документальна розповідь" [7], написану на основі документів і матеріалів обласного архіву, публікацій у періодичних виданнях, повідомлень сільських рад району та спогадів очевидців. У праці частково досліджується регіональна структура органів влади на території Бориспільського району [7, с. 24].

Регіональний аспект проблеми представлений в великих повідомленнях дослідників, які з'являлися в періодичній пресі. Так, висвітлювалася культурна специфіка Полтавського регіону в роботах С.Я. Фарина [8], Г.Бабич та А.Фесенко [9]. Ці праці дають цікавий фактологічний матеріал по соціальній діяльності органів німецької влади на території Полтавського регіону.

Серед нових тематичних напрямків дослідження виділимо вивчення єврейського питання, історії національної німецької меншини та розширення простору діяльності окупаційних органів. Цю проблематику досліджували М.Коваль та П.Медведок, М.Панчук та Л.Польовий, Б.Чирко та ін. Вивчення історії німецької національної меншини, осмислення історичної долі "фольксдойче" у період Великої Вітчизняної війни започатковане в статті М.В. Ковалю та П.В. Медведка "Фольксдойче" в Україні (1941–1944)" (1992 р.), де розкриті різні аспекти становища німецького населення Київщини в період окупації [10]. У тому ж році дослідник М.Панчук та Л.Польовий у своїй публікації продовжили тему виявлення репресивного характеру радянської національної політики щодо німців м. Києва та Київщини [11]. Органи окупаційної влади у міру своїх можливостей намагалися сприяти допомозі представникам німецької національної меншини на визначеній території.

У середині 90-х рр. XX ст. до проблеми дослідження німецького населення України в роки Другої світової війни звернулася низка українських науковців: серед яких В.Б.Євтух та Б.В. Чирко [12]. В роботі цих авторів проаналізований процес повсякденного життя німецького населення на території досліджуваних регіонів. Потрібно згадати і про роботу І.М. Кулініча з питань долі німецької діаспори м. Києва [13]. В дослідженні відзначено про випадки соціальної допомоги німецькій діаспорі з боку німецьких органів окупаційної влади.

Отже, в 90-ті рр. XX ст. в українській історіографії з'являється низка нових праць періоду Великої Вітчизняної війни як за тематикою, так і за змістом. За підрахунками автора, до 20 наукових розробок по вказаній вище проблематиці побічно розкривають заявлену автором тему. Пік дослідженості питання припадає на 1994–1996 роки, коли з'явилося більше половини відомих праць. На зламі століть вивчення окупаційного періоду поглиблюється. По-перше, науковці в роботах розкривають на основі раніше недосліджених архівів питання структури органів окупаційної влади як на загальному рівні, Рейхскомісаріаті "Україна", так і на регіональному рівні. В наступні роки проблематика вивчення стала глибинною та багатовекторною. Так, історики О.Перехрест та О.Лисенко зробили ґрунтовний аналіз планів нацистського керівництва щодо використання сільськогосподарського потенціалу України в інтересах забезпечення продовольством Третього рейху

і Вермахту. Органи окупаційної влади визначили організаційні форми, на основі застосування яких працювали селяни, розкрили методи і засоби відбору продовольчих ресурсів в Україні [14, с. 273–284]. Розглянувши плани нацистів щодо політичної долі України, В.І. Кучер у своєму дослідженні визначив розчленування української території як результат задалегідь продуманої політичної диверсії німецького керівництва. Важливою складовою цих планів було створення німецьких органів окупаційної владивцілому, в тому числі і в ГО “Київ” [15, с. 339, 341].

Регіональний аспект проблеми 90-х рр. XX ст. в 2000-ті рр. було продовжено. Проблемі використання примусової праці “східних робітників”, або “остарбайтерів”, присвячена монографія С.Д.Гальчака [16]. Автор подав характеристику німецького окупаційного режиму як “систему органів і заходів, спрямованих на колонізацію, нещадне економічне пограбування, анексування окупованих областей, ліквідацію в них національної державності” [16, с. 286].

Регіональний аспект діяльності органів окупаційної влади представлений в повідомленнях дослідників, які з’являлися в періодичній пресі. Так, висвітлювалася робота комунального господарства м. Полтави (О.П. Єрмак) [17], стан освіти (В.Я. Ревегук) [18]. В 2004 р. дослідник В.Ревегук у роботі “Полтавщина в роки Другої світової війни” (1939–1945 рр.) визначає регіональні особливості нацистського окупаційного режиму, запровадженого на теренах Полтавщини. Результатом досліджень стала поява монографії, у якій висвітлюється функціонування гітлерівського управлінського апарату, діяльність місцевих органів влади, нормативне врегулювання щоденного життя цивільного населення в умовах окупації на території Полтавщини [19].

Одним із проявів методологічних пошуків та заповнення існуючих прогалин стала поява значної кількості регіональних розвідок після 2005 р. На дослідженні особливостей окупаційного режиму на теренах ГО “Київ” сконцентрував свою увагу В.Удовик [20]. Один із розділів його дисертації безпосередньо присвячено проблемі аналізу існуючих відносин соціального порядку; автор конкретизував соціальну політику гітлерівців, висвітлив роль українських громадських організацій у допомозі військовополоненим.

Окремим напрямком дослідженості проблеми є кандидатські дисертації. Заслуговує на особливу увагу робота 2005 р. Н.Глушенок, де автор характеризує нормативно-правову базу та особливості її застосування в ході практичної реалізації установок вищого політичного керівництва РКУ [21]. Український історик О.Потильчак глибоко вивчає питання запровадження “нового порядку” на окупованих територіях, вирішення мовного питання за часів окупації, а також експлуатацію трудових ресурсів України на користь Німеччини. Публікація “Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні” [22] розкриває особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, технікумів, училищ, факультетів та вузів на окупованих територіях. Наводиться фактологічний матеріал по території ГО “Київ”, зокрема, у м. Києві. У праці зроблено аналіз програмних по-

ложень нацистської влади щодо запровадження загальної трудової повинності в 1942 р. [23].

Дослідник – історик І.Г. Ветров у цей час започаткував новий науковий напрям – вивчення проблем економічної експансії Третього Рейху в окупованій Україні. У монографії 2000 р. “Економічна експансія Третього Рейху в Україні” автор розкриває основні заходи гітлерівського керівництва та окупаційної адміністрації щодо налагодження економічного життя в окупованій Україні, умови праці, рівень заробітної плати робітників і службовців, форми експлуатації українських трудових ресурсів на місцевому рівні [24].

Перспективний напрям сучасних досліджень становлять розвідки з економічної політики окупаційної адміністрації у сфері сільського господарства. На якісно новому рівні ця проблематика розроблялася дослідником О.Пережестом, який послідовно реконструює весь ланцюг злочинного соціально-економічного курсу Берліна: від задумів і конкретних планів до щоденної практики пограбувань і визиску українського села. Розглядає дослідник систему оподаткування, що застосовувалась гітлерівською адміністрацією з метою економічного пограбування селянства [25].

У дисертації та монографії М.Л.Головка, які надруковані протягом 2004–2005 рр., предметом дослідження стали суспільно-політичні організації та рухи України періоду Другої світової війни [26; 27]. У полі зору автора монографії перебували і громадські організації, які діяли на окупованій території України, зокрема, Всеукраїнський Червоний Хрест (далі – УЧХ). Саме цій організації за активної підтримки української інтелігенції та допоміжних органів місцевого управління вдалося врятувати та визволити з полону тисячі військовополонених, надати їм допомогу на території області “Київ”. Діяльність УЧХ на території Київської та Полтавської областей не знайшла відображення в сучасній історіографії. Вивчаючи питання окупаційного режиму, дослідники вказували проблеми забезпечення життя місцевого населення з боку благодійних організацій в контексті вивчення інших проблем окупації. В останні роки з’являються наукові дослідження, в яких автори досліджують діяльність благодійних організацій періоду окупації, в тому числі і УЧХ. Серед перших робіт по історії благодійних організацій цього періоду слід відмітити наукові публікації та кандидатську дисертацію В.М. Удовика [20], які надруковані протягом 2003–2006 рр. В дослідженні автора розкриваються окремі аспекти діяльності УЧХ в зазначеному регіоні. В 2012 р. захищена кандидатська дисертація О.В. Костючка “Створення Київської Міської Управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.)” [28]. В четвертому розділі дисертаційного дослідження зроблено аналіз діяльності благодійних організацій на території м. Києва в контексті вивчення діяльності Київської міської управи.

Вагомий внесок у вивчення проблеми діяльності органів окупаційної влади зробив дослідник І.Дерейко. У полі інтересів науковця перебувають проблеми організаційної структури окупаційних органів РКУ, особливості формування й застосування колаборантських збройних формувань, кадрове й матеріальне забез-

печення місцевих поліційних структур, зокрема ГО “Київ” [29;30].

В одній з публікацій В.Дудник розглядаються проблеми функціонування Київської міської управи в перші місяці встановлення окупаційного режиму. Дослідниця вважає, що діяльність Київської міської управи як складової управлінської системи окупаційної влади з відбудови міського господарства говорить про те, що німецькі органи влади створили потужну систему управління [31, с. 205]. Функціонування Київської міської управи в контексті соціальних аспектів життя міського населення РКУ розглядає у своїх публікаціях Т.Заболотна [32]. У її дослідженні простежуються відносини між місцевими органами влади й німецькою окупаційною адміністрацією, розкриті заходи міських голів, спрямовані на врегулювання повсякденного життя киян, налагодження елементарної роботи комунальної інфраструктури [33].

В новітній українській історіографії окремим тематичним напрямком є застосування примусової праці робітників з України в економіці Третього Рейху та діяльності окупаційних органів влади у цьому напрямку. На прикладі Київщини цю проблему вивчала Т.Пастушенко [34]. Для її робіт характерним є широке залучення спогадів та свідчень безпосередніх учасників цих подій. Одним з напрямів сучасних наукових досліджень є вивчення політики окупаційної адміністрації в соціокультурній сфері. Історик І.Спудка доводить, що основним принципом соціальної політики, здійснюваної окупаційною адміністрацією, стала загальна трудова повинність, хоча видані для цього інструкції і розпорядження (нормативна база) мали здебільшого декларативний характер і виконувалися частково [35]. У дисертаційній роботі І.Перехрест розглядаються основні напрями діяльності окупаційної адміністрації на території Рейхскомісаріату “Україна” крізь призму планів колонізації української території, реалізації плану “Ост” [36].

Досить предметно проблемами організації окупаційного апарату влади на теренах РКУ займається О.Лисенко, який у розділі “Система управління окупованими територіями України (1941–1944 рр.)” (2009 р.) характеризує організаційну структуру органів апарату центрального управління. Вчений доводить, що органи місцевого управління області “Київ” не можна називати “органами самоуправління”, оскільки вони виконували вказівки окупаційних властей і не мали юридичної автономії [37]. Автор вважає за доцільне підтримати та розділити позицію автора роботи. Ширше порівняно з іншими дослідженнями проблема функціонування цивільної адміністрації РКУ представлена в розділі “Система управління окупованими територіями” праці “Історія Другої світової війни: погляд з ХХІ століття” [38]. Автори цього розділу характеризують систему адміністративно-територіального устрою РКУ, окреслюють службову компетенцію органів управління усіх рівнів, показуючи механізми формування впливу на місцеве суспільство [38].

Механізми, засоби та методи втілення інформаційної політики гітлерівського керівництва на окупованих територіях РКУ в монографії “Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.)”

розглядає О.Салата. Авторка дослідження аналізує співпрацю між Міністерством східних окупованих територій та Міністерством народної освіти і пропаганди Німеччини в питаннях організації пропагандистського апарату та змісту його діяльності, називає структуру окупаційних органів влади [39]. Дослідник В.Шайкан у монографії “Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр.” показав засоби впливу на українське населення радянських, нацистських і самостійницьких ідеологічних структур на різних етапах війни, а також визначив роль громадських організацій як засобу ідеологічної боротьби в Україні в добу окупації [40].

Наступним можна виділити блок питань, пов’язаних із співпрацею місцевих жителів з німецькими окупантами. У сучасній історичній науці гостро дискутується така суперечлива неоднозначна проблема воєнного минулого як колабораціонізм. Серед тих, хто першими в незалежній Україні почав спеціально вивчати цей складний феномен, – В.Шайкан. Результати її наукового пошуку відображені в монографії та докторській дисертації [41].

У праці К.Курилишина “Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси” здійснено спробу проведення системного аналізу становища місцевого населення України та окупаційної політики німецької адміністрації. При цьому основним джерелом дослідження стали матеріали тогочасної української окупаційної періодики [42, с. 54]. Розглянуто різні аспекти життя українців на регіональному рівні, зокрема ГО “Київ”: від кримінальних покарань до паспортно-реєстраційних заходів окупаційної адміністрації, трудового законодавства, цінової політики і житлової сфери.

В 2000–х рр. продовжують вивчатися питання політики нацистського окупаційного режиму щодо етнічних німців України. Їх вивчають О.Іванов та І.Іваньков, які стверджують, що ці заходи гітлерівців були частиною глобального плану створення прошарку німецького селянства в Східній Європі шляхом масової колонізації та винищення місцевого населення [43]. Цій же проблемі була присвячена і дисертація І.Іванькова, у якій характеризується діяльність тих окупаційних управлінських структур, що відповідали за реалізацію планів німецької колонізації на теренах ГО “Київ” [44].

На думку автора, в новітній період з’явився ще один важливий напрям в українській історіографії періоду окупації – релігійна тематика. Вивченням стосунків між окупаційними органами і релігійними інституціями займаються О.Лисенко, В.Гордієнко, І.Грідіна, Ю.Волошина, Н.Стоколос, І.Поїздник. Автори висвітлюють процес відновлення діяльності церковних організацій, механізму стосунків між церковними ієрархами, кліром та тогочасною владою на території області “Київ”. Органи окупаційної влади на місцях намагаються завадити вільному розвитку релігійних організацій, відбуваються переслідування, арешти, репресії.

На сучасному етапі єдиним дослідником, який безпосередньо займається вивченням органів окупаційної влади є О.М. Гончаренко. У своїй монографії [45] на матеріалах архівних і друкованих джерел він досліджує проблеми функціонування окупаційної адміністрації

РКУ. Вперше в новітній історії вивчається нормативно-правова система органів окупаційної влади. Зокрема, автор аналізує проблеми організаційно-правового забезпечення функціонування цивільної адміністрації РКУ, що дало змогу охарактеризувати ступінь ефективності роботи німецького управлінського апарату. В 2012–2014 рр. над питаннями функціонування органів місцевого управління окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.) працює Мельнічук Л.В. [46], яка захистила кандидатську дисертацію на відповідну тему.

Аналіз новітніх досліджень з проблеми окупаційного режиму протягом 1941–1944 рр. в Україні дає автору можливість стверджувати, що проблема соціально-правової діяльності органів окупаційної влади частково досліджується в зарубіжних публікаціях. Про особливості організації окупаційного управлінського апарату на захоплених територіях України в 90-их рр. XX ст. йдеться у працях відомого вченого діаспори – О.Субтельного [47, с. 404–410]. Російський учений І.Альтман, розглядаючи нацистський окупаційний режим у контексті долі єврейського населення, здійснює аналіз управлінської системи, запровадженої на теренах РКУ, доводить, що місцеве населення було обмежене у правах [48]. Дослідник С.Чуєв у праці “Спецслужби Третього Рейху” приділив увагу функціонуванню німецьких та місцевих поліційних формувань генеральних округ Рейхскомісаріату “Україна” [49]. Предметом свого наукового пошуку обрав тему колаборації історик В.Ковальов. У книзі “Нацистська окупація і колабораціонізм в Росії” розглядаються окремі аспекти функціонування окупаційних органів влади, визначаються причини участі радянських громадян у різних формах співпраці з окупаційною адміністрацією [50; 51].

Релігійній ситуації на окупованих територіях присвятив свої статті К.Беркгофф [52]. Умовам життя цивільного населення в окупованій Україні та взаємодії з органами окупаційної влади присвячене дослідження “Життя та смерть на Україні в роки нацистського правління” [53]. Автор праці прагне простежити взаємостосунки між окупаційною владою і місцевим суспільством.

Функціонування закладів освіти на теренах РКУ розглядає німецька дослідниця Бланка Єржабкова [54]. Автор роботи, використавши фонди архіву Інститут історії в Мюнхені, не лише розглядає “освітнянську тематику”, а й приділяє значну увагу німецькій окупаційній політиці щодо Сходу та України.

Отже, аналіз історіографії дозволяє стверджувати, що новітня історіографія проблеми соціально-правової діяльності органів окупаційної влади генеральної області “Київ” не знайшла глибокого наукового вивчення протягом 90-х рр. XX ст. і до сьогодні. Аналіз новітніх розробок дозволили автору виокремити лише окремі тематичні напрямки періоду окупації, де лише частково зроблені акценти на з’ясування системи органів окупаційної влади, чіткого регламентування їх у виконанні розпоряджень, інструкцій, наказів, регіональну специфіку їх діяльності, вплив на вирішення політичного напрямку окупаційної влади, вирішення проблем економічного та гуманітарного

напрямків діяльності окупаційної влади в окремих адміністративно-територіальних одиницях.

Серед тематичних напрямків, які розкривають соціально-правові питання діяльності управлінських органів окупації, слід виділити нормативно-правовий (П.Рекотов, О.Гончаренко), які безпосередньо в загальному варіанті вивчають проблему, проте детально не розкривають специфіку генеральної області “Київ”. Це дозволяє автору зробити узагальнений висновок про перспективу вивчення цієї проблеми, враховуючи результати роботи своїх попередників. На думку автора, детального вивчення потребує управлінська система всіх рівнів, створених на теренах генеральної області “Київ”, механізми службової взаємодії між органами та установами окупаційної адміністрації.

Список використаних джерел

1. Сушко О.О. Українське питання на початку другої світової війни / О.О. Сушко, П.М. Чернега // Матеріали міжнародної наукової конференції “50 - річчя перемоги над фашизмом: наслідки і уроки”, 4 - 5 травня 1995 р., Київ. – В 2 - х ч., – К., 1995. – Ч.1. – С. 12–20; Сушко О. Політичні погляди німецького керівництва на незалежність України в період другої світової війни / Сушко О., Берендєєв О. // Історія слов’янських народів: актуальні проблеми дослідження. – К., 2000. – Вип.6: Слов’янські народи в другій світовій війні. – С. 76–78; Чернега П.М. Внесок трудівників підприємств танкової промисловості України у зміцнення обороноздатності СРСР / П.М. Чернега, О.О. Сушко // Україна у другій світовій війні: уроки історії та сучасність: матеріали міжнародної наукової конференції (27–28 жовтня 1994 р.). – Київ, 1995. – С.217–219.
2. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). Спроба концептуального бачення / Коваль М.В. – К. : Вища школа, 1994. – 57 с.
3. Коваль М.В. Україна: 1939–1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Коваль М.В. – К. : Вища школа, 1995. – 194 с.
4. Чайковський А. Невідома війна (Парт. рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика) / Чайковський А. – К. : Україна, 1994. – 255 с.
5. Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941– липень 1942 рр.) / Ніколаєць Ю. – Вінниця: Тезис, 1999. – 64 с.
6. Рекотов П. Плани та характер окупаційного режиму в Україні 1941–1944 рр. / Рекотов П. // Право України. – 1997. – № 3. – С. 78–89.
7. Зиль А.С. Бориспільщина в роки війни. Документальна розповідь. – К. : Харпер, 1996. – 142 с.
8. Фарина С.Я. Національно-культурне життя на Кременчуччині в роки гітлерівської окупації (1941–1943 рр.) / Науково-теоретична конференція. До 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Кременчук, 1994. – С.34–37.
9. Бабич Г., Фесенко А. Німецький окупаційний режим на Миргородщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1943 рр.) // Сторінки історії Миргородщини. Збірник наукових праць. – Полтава: Полтавський літератор, 2000. – Вип.1. – С.115–128.
10. Коваль М.В., Медведок П.В. “Фольксдойче” в Україні (1941–1944 рр.) // УІЖ. – 1992. – № 5. – С.15–22.
11. Панчук М., Польовий Л. Під пресом тоталітарного режиму. Німці України в радянський період // Політика і час. – 1992. – № 9–10. – С.61–66.
12. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920–1990-і роки) / центр етносоціальних та етнополітичних досліджень Ін-ту соціології НАН України. – К. : Інтел, 1994. – 183 с.; Чирко Б.В. Німці в Україні // Відродження. – 1997. – № 1. – С.13–17.
13. Кулинич І.М. Німецька діаспора в столиці України Києве // Вопросы германской истории. – Днепропетровск: Вид-во Днепропетровського університету, 1996. – С.31–41.
14. Лисенко О.Е., Перехрест О.Г. Українське село в роки окупації / О.Е.Лисенко, О.Г. Перехрест // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – К. : Наукова думка, 2002. – Т.2. – 653 с.
15. Політична історія України. XX ст. У 6 т. – К. : Генеза, 2002–2003. Т.4.: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. – (Керівник тому В.І. Кучер). – К., 2003. – 584 с.

16. Гальчак С.Д. "Східні робітники" з Поділля у Третью Рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневоловачам / Гальчак С.Д. – Вінниця: "Книга-Вега" ВАТ "Віноблдрукарня", 2003. – 344 с.
17. Єрмак О.П. Полтавський "Водоканал" у період Великої Вітчизняної війни (1941–1945 роки) // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава: АСМІ. – 2000. – № 1–2. – С. 64–84.
18. Ревергук В.Я. Стан освіти на Полтавщині в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1943 роки) // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава: АСМІ. – 2002. – № 1–2. – С. 31–40.
19. Ревергук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945) / Ревергук В.Я. – Полтава, 2004. – 288 с.
20. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області "Київ" (Київська та Полтавська області): дис... канд.іст.наук: 07.00.01 / Удовик Володимир Миколайович. – К., 2005. – 236 с.
21. Глушенюк Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті "Україна" 1941–1944 рр.: дис... канд.іст.наук: 07.00.01 / Глушенюк Наталія Миколаївна. – К., 2005. – 202 с.
22. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.). – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.
23. Потильчак О.В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Потильчак Олександр Валентинович. – К., 1999. – 205 с.
24. Ветров І.Г. Економічна експансія Третього Рейху в Україні / Ветров І.Г. – К.: Четверта хвиля, 2000. – 232 с.
25. Перехрест О.Г. Життя українського селянства в роки нацистської окупації 1941–1944 рр. / Перехрест О.Г. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія: Історія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – Вип.9. – С. 163–171.
26. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: Монографія / Головка М.Л. – К.: Олан, 2004. – 704 с.
27. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: дис... докт. іст. наук: 07.00.01 / Головка Микола Леонітович. – К., 2005. – 499 с.
28. Костючок О.В. Створення Київської Міської Управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Костючок Олександр Васильович. – К., 2012. – 245 с.
29. Перехрест І.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943–1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест Ірина В'ячеславівна. – Черкаси, 2007. – 291 с.
30. Михайлюк М. Українське питання як джерело конфлікту між Альфредом Розенбергом та Еріхом Кохом / Михайлюк М. // Історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 23–31.
31. Дудник В. Діяльність Київської міської управи у перші місяці фашистської окупації / Дудник В. // Сторінки воєнної історії: 36. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип.9. – Ч.2. – С. 205–213.
32. Заболотна Т. Легітимізаційні заходи окупаційної влади щодо міського населення на окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / Заболотна Т. // Сторінки воєнної історії: 36. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2006. – Вип.10. – С. 340–385.
33. Заболотна Т. Повсякденне життя киян в умовах нацистської окупації (вересень–грудень 1941 р.) / Заболотна Т. // Сторінки воєнної історії: 36. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип.11. – С. 106–107.
34. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини): дис... канд. іст. наук. – К., 2007. – 241 арк.
35. Спудка І.М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Спудка Ірина Миколаївна. – Запоріжжя, 2007. – 229 с.
36. Перехрест І.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943–1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест Ірина В'ячеславівна. – Черкаси, 2007. – 291 с.
37. Історія державної служби в Україні. У 5-ти т.; Голов. Управл. Держ. Служби України, Інститут історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т.2. – 512 с.
38. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України // Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: Історичні нариси // НАН України, Інститут історії України / Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка", НАН України", 2010. – Кн.1. – 735 с.
39. Салата О.О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.) / Монографія / Салата О.О. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 344 с.
40. Шайкан Валерій. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945 рр. / Шайкан Валентин. – Кривий Ріг: КП "Криворізька друкарня", 2010. – 436 с.
41. Шайкан В. Стан системи судочинства на території рейхскомісаріату "Україна" та зони військової адміністрації в роки гітлерівської окупації / Шайкан В. // Сторінки воєнної історії: 36. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007. – Вип.11. – С. 205–210.
42. Курилішин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси: монографія / Курилішин К. // НАН України. ЛННБ України ім. В.Стефаника. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – Львів, 2010. – 328 с.
43. Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України / Іванов О.Ф., Іваньков І.О. // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 83–95.
44. Іваньков І.А. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті "Україна": дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Іваньков Ігор Анатолійович. – К., 2006. – 238 с.
45. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна": управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.). – К., НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
46. Мельничук Л.В. Функціонування органів місцевого управління окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату "Україна" (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Мельничук Ліна Володимирівна. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 20 с.
47. Субтельний Орест. Україна: історія (Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В.Кульчицького) / Субтельний Орест. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
48. Альтман І.А. Холокост і єврейське опротивлення на окупованій території СРСР: учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений / Под. ред. проф. А.Г. Асмолова / И.А.Альтман, А.Г.Асмолов. – М.: Фонд "Холокост", 2002. – 320 с.
49. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха. Книга II / Чуев С.Г. – СПб.: Издательский дом "Нева"; М.: "ОЛМА-ПРЕС Образование", 2003. – 447 с.
50. Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России, 1941–1944 / Б.Н. Ковалев. – М.: Транзиткнига, 2003. – 483 с.
51. Ковалев Б.Н. Коллаборационизм в России в 1941–1945 гг.: типы и формы; НовГУ имени Ярослава Мудрого Ковалев Б.Н. – Великий Новгород, 2009. – 372 с.
52. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? / К.Беркгоф // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 16–36.
53. Berkhoff K. Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rules / Berkhoff K. – Cambridge, Massachusetts and London. – 2004. – 463 p.
54. Єржабкова Бланка. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944) у світлі німецьких документів / Єржабкова Бланка // Переклад з німецької мови. – Київ: Наукова думка, 2008. – 272 с.

References

1. Sushko O.O. Ukraïns'ke pytannja na pochatku drugoi' svitovoi' vijny / O.O. Sushko, P.M. Chernega // Materialy mizhnarodnoi' naukovoï konferencii "50 - richchja peremogy nad fashyzmom: naslidky i uroky", 4 - 5 travnja 1995 r., Kyïv. – V 2 - h ch., – K., 1995. – Ch.1. – S. 12–20; Sushko O. Politychni poglady nimec'kogo kerivnyctva na nezalezhnist' Ukraïny v period drugoi' svitovoi' vijny / Sushko O., Berendjejev O. // Istorija slov'jans'kyh narodiv: aktual'ni problemy doslidzhennja. – K., 2000. – Vyp.6: Slov'jans'ki narody v drugij svitovij vijni. – S. 76–78; Chernega P.M. Vnesok trudivnykiv pidprjemstv tankovoi' promyslovosti Ukraïny u zmicnennja oborozdatnosti SRSR / P.M. Chernega, O.O. Sushko // Ukraïna u

drugij svitovij vijni: uroky istorii' ta suchasnist': materialy mizhnarodnoi' naukovoï konferencii' (27–28 zhovtnja 1994 r.). – Kyi'v, 1995. – S. 217–219.

2. Koval' M.V. Ukrai'na u Drugij svitovij i Velykij Vitchyznjanij vijnah (1939–1945). Sproba konceptual'nogo bachennja / Koval' M.V. – K. : Vyshha shkola, 1994. – 57 s.

3. Koval' M.V. Ukrai'na: 1939–1945: Malovidomi i neprochytani storinky istorii' / Koval' M.V. – K. : Vyshha shkola, 1995. – 194 s.

4. Chajkovs'kyj A. Nevidoma vijna (Part. Ruh v Ukrai'ni 1941–1944 rr. movoju dokumentiv, ochyma istoryka) / Chajkovs'kyj A. – K. : Ukrai'na, 1994. – 255 s.

5. Nikolajec' Ju. Stanovyshhe ta nastroi' naselennja Ukrai'ny na pochatku nimec'ko-fashysts'koi' okupacii' (cherven' 1941 – lypen' 1942 rr.) / Nikolajec' Ju. – Vinnycja: Tezis, 1999. – 64 s.

6. Rekotov P. Planu ta charakter okupacijnogo rezhymu v Ukrai'ni 1941–1944 rr. / Rekotov P. // Pravo Ukrai'ny. – 1997. – № 3. – S. 78–89.

7. Zyl' A.S. Boryspil'shyna v roky vijny. Dokumental'na rozpovid'. – K. : Harper, 1996. – 142 s.

8. Faryna S.Ja. Nacional'no-kul'turne zhyttja na Kremen-chuchchyni v roky gitlerivs'koi' okupacii' (1941–1943 rr.) / Naukovo-teoretychna konferencija. Do 50-richchja vyzvolennja Ukrai'ny vid nimec'ko-fashysts'kyh zagarnyviv. – Kremenčuk, 1994. – S. 34–37.9. Babych G., Fesenko A. Nimec'kyj okupacijnyj rezhym na Myr-gorodshhyni v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny (1941–1943 rr.) // Storinky istorii' Myr-gorodshhyny. Zbirnyk naukovykh prac'. – Pol-tava: Poltav's'kyj literator, 2000. – Vyp.1. – S. 115–128.

10. Koval' M.V., Medvedok P.V. "Fol'ksdojche" v Ukrai'ni (1941–1944 rr.) // UIZh. – 1992. – № 5. – S. 15–22.

11. Panchuk M., Pol'ovij L. Pid presom totalitarnogo rezhymu. Nimci Ukrai'ny v radjans'kyj period // Polityka i chas. – 1992. – № 9–10. – S. 61–66.

12. Jevtuh V.B., Chyrko B.V. Nimci v Ukrai'ni (1920–1990–i roky) / centr etnosocial'nyh ta etnopolitychnykh doslidzhen' In-tu sociologii' NAN Ukrai'ny. – K. : Intel, 1994. – 183 s.; Chyrko B.V. Nimci v Ukrai'ni // Vidrodzhennja. – 1997. – № 1. – S. 13–17.

13. Kulinich I.M. Nimeckaja diaspora v stolice Ukrainy Kieve // Voprosy germanskoj istorii. – Dnepropetrovsk: Vyd-vo Dnipropet-rov's'kogo universytetu, 1996. – S. 31–41.

14. Lysenko O.E., Perehrest O.G. Ukrai'ns'ke selo v roky oku-pacii' / O.Je. Lysenko, O.G. Perehrest // Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva. Narysy v 2-h tomah. – K. : Naukova dumka, 2002. – T.2. – 653 s.

15. Politychna istorija Ukrai'ny. XX st. U 6 t. – K. : Geneza, 2002–2003. T.4.: Ukrai'na u Drugij svitovij vijni, 1939–1945. – (Kerivnyk tomu V.I. Kucher). – K., 2003. – 584 s.

16. Gal'chak S.D. "Shidni robitnyky" z Podillja u Tret'omu Rejhu: deportacija, nacysts'ka katorga, opir ponevoljuvacham / Gal'chak S.D. – Vinnycja: "Knyga-Vega" VAT "Vinobldrukarnja", 2003. – 344 s.

17. Jermak O.P. Poltav's'kyj "Vodokanal" u period Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny (1941–1945 roky) // Istorychna pam'jat'. Naukovyj zbirnyk. – Poltava: ASMI. – 2000. – № 1–2. – S. 64–84.

18. Reveguk V.Ja. Stan osvity na Poltavshhyni v umovah nimec'ko-fashysts'koi' okupacii' (1941–1943 roky) // Istorychna pam'jat'. Naukovyj zbirnyk. – Poltava: ASMI. – 2002. – № 1–2. – S. 31–40.

19. Reveguk V.Ja. Poltavshhyna v roky Drugoi' svitovoi' vijny (1939–1945) / Reveguk V.Ja. – Poltava, 2004. – 288 s.

20. Udovik V.M. Nimec'ko-fashysts'kyj okupacijnyj rezhym (1941–1944 rr.) na terytorii' general'noi' oblasti "Kyj'vs'ka ta Poltav's'ka oblasti": dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Udovik Volodymyr Mykolajovyč. – K., 2005. – 236 s.

21. Glushenok N.M. Agrarna polityka Nimechchyny v rejhsko-misariati "Ukrai'na" 1941–1944 rr.: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Glushenok Natalija Mykolai'vna. – K., 2005. – 202 s.

22. Potyl'chak O. Profesijne navchannja i pidgotovka trudovyh rezerv v Ukrai'ni v period nimec'ko-fashysts'koi' okupacii' (1941–1944 rr.). – K. : Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 36 s.

23. Potyl'chak O.V. Eksploatacija trudovyh resursiv Ukrai'ny gitlerivs'koju Nimechchynuju u roky okupacii': dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Potyl'chak Oleksandr Valentynovyč. – K., 1999. – 205 s.

24. Vjetrov I.G. Ekonomichna ekspansija Tret'ogo Rejhu v Ukrai'ni / Vjetrov I.G. – K. : Chetverta hvylja, 2000. – 232 s.

25. Perehrest O.G. Zhyttja ukrai'ns'kogo seljanstva v roky nacysts'koi' okupacii' 1941–1944 rr. / Perehrest O.G. // Naukovi zapy-sky Vinnyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Myhajla Kocjubyn's'kogo. – Serija: Istorija. Zbirnyk naukovykh prac'. – Vinnycja, 2005. – Vyp.9. – S. 163–171.

26. Golovko M.L. Suspil'no-politychni organizacii' ta ruhy Ukrai'ny v period Drugoi' svitovoi' vijny. 1939–1945 rr.: Monografija / Golovko M.L. – K. : Olan, 2004. – 704 s.

27. Golovko M.L. Suspil'no-politychni organizacii' ta ruhy Ukrai'ny v period Drugoi' svitovoi' vijny. 1939–1945 rr.: dys... dokt. ist. nauk: 07.00.01 / Golovko Mykola Leontijovyč. – K., 2005. – 499 s.

28. Kostjuchok O.V. Stvorennja Kyi'vs'koi' Mis'koi' Upravy ta i'i' dijal'nist' u social'nij i ekonomichnij sferah (veresen' 1941 r. – ljutyj 1942 r.): dys... kand. istor. nauk: 07.00.01 / Kostjuchok Oleksandr Vasyly'ovyč. – K., 2012. – 245 s.

29. Perehrest I.V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoi' Vitchyzn-janoi' vijny dlja naselennja Ukrai'ny ta i'h likvidacija u period vidbu-dovy (1943–1950 rr.): dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Perehrest Iryna V'jacheslavivna. – Cherkasy, 2007. – 291 s.

30. Myhajljuk M. Ukrai'ns'ke pytannja jak dzherelo konfliktu mizh Al'fredom Rozenbergom ta Erihom Kohom / Myhajljuk M. // Istorychnyj zhurnal. – 2008. – № 6. – S. 23–31.

31. Dudnyk V. Dijal'nist' Kyi'vs'koi' mis'koi' upravy u pershi misjaci fashysts'koi' okupacii' / Dudnyk V. // Storinky vojennoi' isto-rii': Zb. nauk. statej / NAN Ukrai'ny, In-t istorii' Ukrai'ny. – K., 2005. – Vyp.9. – Ch.2. – S. 205–213.

32. Zabolotna T. Legitymacijni zahody okupacijnoi' vlady shhodo mis'kogo naselennja na okupovanij terytorii' Ukrai'ny v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny / Zabolotna T. // Storinky vojennoi' istorii': Zb. nauk. statej / NAN Ukrai'ny, In-t istorii' Ukrai'ny. – K., 2006. – Vyp.10. – S. 340–385.

33. Zabolotna T. Povsjakdenne zhyttja kyjan v umovah na-cysts'koi' okupacii' (veresen'–gruden' 1941 r.) / Zabolotna T. // Storinky vojennoi' istorii': Zb. nauk. statej / NAN Ukrai'ny, In-t istorii' Ukrai'ny. – K., 2007. – Vyp.11. – S. 106–107.

34. Pastushenko T.V. Ostarbajtery z Ukrai'ny: verbuvannja, pry-musova pracija, repatriacija (istoryko-social'nyj analiz na materialah Kyi'vshhyny): dys... kand. ist. nauk. – K., 2007. – 241 ark.

35. Spudka I.M. Nimec'ka okupacijna polityka ta sociokul'turnij sferi v rejhskomisariati "Ukrai'na" (1941–1944): dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Spudka Iryna Mykolai'vna. – Zaporizhzhja, 2007. – 229 s.

36. Perehrest I.V. Medyko-sanitarni naslidky Velykoi' Vitchyzn-janoi' vijny dlja naselennja Ukrai'ny ta i'h likvidacija u period vidbu-dovy (1943–1950 rr.): dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Perehrest Iryna V'jacheslavivna. – Cherkasy, 2007. – 291 s.

37. Istorija derzhavnoi' sluzhby v Ukrai'ni. U 5-ty t.; Golov. Upravl. Derzh. Sluzhby Ukrai'ny, Instytut istorii' NAN Ukrai'ny. – K. : Nika-Centr, 2009. – T.2. – 512 s.

38. Goncharenko O., Lysenko O., Pershyna T. Systema upravlin-nja okupovanymy terytorijamy Ukrai'ny // Ukrai'na u Drugij svitovij vijni: pogljad z XXI st.: Istorychni narysy // NAN Ukrai'ny, Instytut istorii' Ukrai'ny / Goncharenko O. Lysenko O., Pershyna T. – K. : NVP "Vydavnytstvo "Naukova dumka", NAN Ukrai'ny", 2010. – Kn.1. – 735 s.

39. Salata O.O. Formuvannja nimec'kogo informacijnogo prostoru v Rejhskomisariati Ukrai'ny ta v zoni vijs'kovoï administracii' (cher-ven' 1941–1944 rr.) / Monografija / Salata O.O. – Donec'k: Nord-Pres, 2010. – 344 s.

40. Shajkan Valerij. Ideologichna borot'ba v Ukrai'ni periodu Drugoi' svitovoi' vijny 1939–1945 rr. / Shajkan Valentyn. – Kryvyj Rig: KP "Kryvoriz'ka drukarnja", 2010. – 436 s.

41. Shajkan V. Stan systemy sudochynstva na terytorii' rejhsko-misariatu "Ukrai'na" ta zony vijs'kovoï administracii' v roky gitlerivs'koi' okupacii' / Shajkan V. // Storinky vojennoi' istorii': Zb. nauk. statej / NAN Ukrai'ny, In-t istorii' Ukrai'ny. – K., 2007. – Vyp.11. – S. 205–210.

42. Kurylyshyn K. Ukrai'ns'ke zhyttja v umovah nimec'koi' oku-pacii' (1939–1944 rr.): za materialamy ukrai'nomovnoi' legal'noi' presy: monografija / Kurylyshyn K. // NAN Ukrai'ny. LNNB Ukrai'ny im. V.Stefanyka. L'viv's'ke viddilennja Instytutu ukrai'ns'koi' ar-heografii' ta dzhereloznavstva im. M.S. Grushevs'kogo. – L'viv, 2010. – 328 s.

43. Ivanov O.F., Ivan'kov I.O. Polityka nacysts'kogo rezhymu stosovno etnichnyh nimciv Ukrai'ny / Ivanov O.F., Ivan'kov I.O. // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2005. – № 3. – S. 83–95.

44. Ivan'kov I.A. Okupacijna polityka gitlerivs'koi' Nimechchyny stosovno etnichnyh nimciv u Rejhskomisariati "Ukrai'na": dys... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Ivan'kov Igor Anatolijovyč. – K., 2006. – 238 s.

45. Goncharenko O.M. Funkcionuvannja okupacijnoi' administra-cii' Rejhskomisariatu "Ukrai'na": upravlins'ko-rozporjadchi ta or-ganizacijno-pravovi aspekty (1941–1944 rr.). – K., NPU im. M.P. Dragomanova, 2011. – 600 s.

46. Mel' nichuk L.V. Funkcionuvannja organiv miscevo go upravlinnja okupacijnoi' administracii' Rejhskomisariatu "Ukrai'na" (1941–1944 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Mel' nichuk Lina Volodymyrivna. – Perejaslav–Hmel' nyc' kyj, 2014. – 20 s.

47. Subtel'nyj Orest. Ukrai'na: istorija (Per. z angl. Ju.I. Shevchuka; Vst. st. S.V. Kul' chyc' kogo) / Subtel'nyj Orest. – K. : Lybid', 1992. – 512 s.

48. Al'tman I.A. Holokost i evrejskoe soprotivlenie na okkupirovannoj territorii SSSR: ucheb. posobie dlja studentov vysshih ucheb. zavedenij / Pod. red. prof. A.G. Asmolova / I.A. Al'tman, A.G. Asmolov. – M. : Fond "Holokost", 2002. – 320 s.

49. Chuev S.G. Specslužby Tret'ego Rejha. Kniga II / Chuev S.G. – SPb.: Izdatel'skij dom "Neva"; M. : "OLMA–PRES Obrazovanie", 2003. – 447 s.

50. Kovalev B.N. Nacistskaja okkupacija i kollaboracionizm v Rossii, 1941–1944 / B.N. Kovalev. – M. : Tranzitkniga, 2003. – 483 s.

51. Kovalev B.N. Kollaboracionizm v Rossii v 1941–1945 gg.: tipy i formy; NovGU imeni Jaroslava Mudrogo Kovalev B.N. – Velikij Novgorod, 2009. – 372 s.

52. Berkgo K. Chy bulo religijne vidrodzhennja v Ukrai'ni pid chas nacysts'koi' okupacii' ? / K.Berkgo // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2005. – № 3. – S. 16–36.

53. Berkhoff K. Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rules / Berkhoff K. – Cambridge, Massachusetts and London. – 2004. – 463 p.

54. Jerzhabkova Blanka. Shkil'na sprava ta shkil'na polityka v rejhskomisariati "Ukrai'na" (1941–1944) u svitli nimec'kyh dokumentiv / Jerzhabkova Blanka // Pereklad z nimec'koi' movy. – Kyi'v: Naukova dumka, 2008. – 272 s.

Glavatskyi M.V., postgraduate Department of History of Ukraine, Institute for History Education National Pedagogical M.P. Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), maks_glavatskyi@ukr.net

Socio-legal activities of the occupying power of the general area of "Kyiv" in 1941–1944: modern historiography of the problem

The author reviews the current status of the study of social problems – the legal activities of the occupying power in the general field of "Kyiv" (Kyiv and Poltava region) in 1941–1944; the basic directions of research on this subject.

Keywords: The Great Patriotic War, Kiev region, Poltava region, the occupation authorities, Historiography, Periodization, local people, research, social-legal activity, the Kiev City Council.

Главацкий М.В., аспирант кафедры истории Украины, Институт исторического образования Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), maks_glavatskyi@ukr.net

Социально-правовая деятельность органов оккупационной власти генеральной области "Киев" в 1941–1944 гг.: новейшая историография проблемы

Проанализировано современное состояние изучения проблемы социально-правовой деятельности органов оккупационной власти на территории генеральной области "Киев" (Киевская и Полтавская области) в 1941–1944 гг.; выделены основные направления исследования этого вопроса.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Киевская область, Полтавская область, органы оккупационной власти, историография, периодизация, местное население, исследования, социально-правовая деятельность, Киевская Городская управа.

* * *

УДК 334.75:631.145:17.021.3

Гасанова Н. А.

диссертант, Институт рукописей им. Мухаммеда Физули
Национальной академии наук Азербайджана
(Азербайджан, Баку), nurane-hesanova@rambler.ru

ЭКСПЕРТИЗА РУКОПИСЕЙ НАСИРЕДДИНАТУСИ, ХРАНЯЩИХСЯ В ИНСТИТУТЕ РУКОПИСЕЙ ИМ. МУХАММЕДА ФИЗУЛИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

В истории азербайджанской культуры имя НасиреддинаТуси, известного средневекового астронома и математика занимает достойное место. Его творческое наследие хранится и передается в веках от поколения к поколению. Большой интерес представляет исследование сохранности его рукописного наследия. Рукописи, переписанные в разное время, хранятся, в том числе и в

Институте рукописей Национальной академии наук Азербайджана. Представляет интерес число его произведений, их сохранность и оригинальность.

Ключевые слова: Н.Туси, рукописи, библиографические списки произведений, Институт рукописей в Баку.

(статья друкється мовою оригіналу)

Работы Н.Туси дошли до нас в основном в виде рукописей, всего небольшая часть его произведений была опубликована. В целом творчество ученого может быть разделено на несколько частей:

– работы, созданные на основе его оригинальных идей;

– произведения, написанные на основе идей других ученых;

– комментарии к произведениям других ученых, своих предшественников;

– переводы [1, с. 7].

Туси, используя достижения науки в средние века, написал оригинальные произведения, которые дали толчок в дальнейшем развитии исламской науки XIII века, он неустанно изучал труды ряда известных ученых, которые жили до него, пишет комментарии, анализирует их. Еще при жизни в работе "Аль-Фихрист" он писал, что является автором 43 произведений [2, посл. просмотр 27.01.2010].

Еще при жизни Туси Низамеддин Нишапури в 664 году по хиджри (1266 г.) написал первый библиографический список его произведений. Всего упомянуто здесь 57 работ. Позже Катиб Чалаби в своих тезкире "Кесфуз-зунун", указал 50 наименований, немецкий ученый Генрих Зутер в книге, опубликованной в 1900 году в Лейпциге, отметил более 40 работ из области математики и астрономии. Г.Сарто в своем трехтомном труде "Введение в историю науки" отметил 64 произведения, турецкий ученый Салех Зеки в своей работе "Асари-багиййе" показал 28 произведений, иранский ученый Ага Бозорг Техрани в своей тезкире "Зериййе", а также Али Фазиль Гаини в своем труде "Бюджеми-муэллифи-шййе" опубликовали список 121 произведения Туси.

Современный азербайджанский астроном Г.Мамедбейли в своей работе "Основатель Марагинской обсерватории Насиреддин Туси" отметил 76 произведений автора, русские ученые Г.П.Матвиевская и Б.А.Розенфельд в своем трехтомном произведении "Мусульманские математики и астрономы средневековья и их произведения" показали 66 произведений Туси. М.М.Рожанская, Г.П.Матвиевская и И.О.Лютер в книге "Насиреддин Туси и его произведения по математике и астрономии" отметили 62 произведения [1, с. 7].

Кроме того, иранский ученый Мухаммед Теги Мудеррис Резеви в своей книге, посвященной жизни и творчеству Туси под названием "Жизнь и деятельность Хадже Насиреддина Туси" предоставил список из 207 произведений, которые он причислял к Туси. Это максимальный показатель [3, с. 15]. Резеви, можно сказать, предоставляет информацию почти о каждом произведении Туси, однако многие названия он приводит как слово "Трактат", что является неточным. Возможно, это были просто сноски на его произведения, которые автор посчитал оригинальными. Уточнить правдивость данных текстов представляется очень сложным. Для этого надо сравнивать все тексты, сопоставлять их, и т.д.

Не случайно, что автор, приводя 207 названий рукописей, в другом своем труде, во введении к книге “Эсасуль-игтибас”, вышедшей в Тегеране в 1956 году, отмечает уже 113 произведений Туси [4, с. 115]. Еще один иранский ученый Мохаммад Мюгеддис Занджани в своей книге о творчестве Туси приводит список его произведений по направлениям его творчества [5, с. 25]. В честь 800-летия со дня рождения Туси, в соответствии с указом Президента страны от 13 июня 2000 года Институтом рукописей НАНА был издан библиографический сборник произведений Туси. Здесь указаны как произведения Туси, так и места их хранения. Сюда включен также библиографический список произведений, написанных о самом Туси и его творчестве. Подобное исследование также проводили Сейид Ибрагим Эшг-Ширини, Гасан Рахмани, Элизабет Александер, а также С. Туркин [6, с. 71–118, 207–213, 215–218]. В маниской библиотеке также хранится произведение Зеки Вэлиди Тога о произведениях Туси [7, с. 1–18].

В целом рукописи Туси сохраняются в наши дни в самых известных и уважаемых в мире библиотеках. Эти рукописи в разное время были переписаны разными учеными, некоторые анализировались, на них были сноски, письменные замечания, некоторые из них были переведены на разные языки. Числа в одной рукописи, написанной ученого переехала годы до нас. Его произведение, переведенное на персидский язык из творчества Шейха Абульгасана Абдуррахмана ибн Умара Суфи, и хранящееся в Стамбуле, в библиотеке Айя-Софья, написано его почерком в 647 г. хиджры (1249 г.). Книга называется “Биография Сюверил-кевакиб”. Это подтверждает и отметка на колофоне рукописи: “с божьей помощью я завершил перевод и запись этой книги 25 числа месяца зюльгедде, 647 года, в понедельник”. Перевод и запись сделаны одним и тем же лицом. Видимо, это единственный рукописный памятник Н. Туси, написанный им самим [1, с. 8].

Как видно, исследователи Н. Туси показывают разное количество рукописей и произведений, что вносит определенную путаницу в библиографическую классификацию. Это происходит по разным причинам. Иногда, видимо, случалось так, что крупные по объему произведения Туси переписывались разными писарями, причем могли переписать часть произведения и озаглавить его. К примеру, девять разделов одной из его книг (“Эсасуль-игтибас”) стали переписываться и издаваться как отдельные произведения.

Помимо этого, в школах и медресе, книжных мастерских заказывались в индивидуально отдельные части произведений, впоследствии они также стали считаться самостоятельными трудами Туси. В целом подобный подход к произведениям различных авторов был свойственен переписчикам. Подобное отношение можно встретить во многих рукописях Туси. Все это порождает определенные трудности в исследовании наследия Туси.

Hal-hazırdanəinkiTusieləcədədigərgörkəmliAzərbaycanvədünya alimlərininəsərvəlyazmalarınıözündəqoruyanvəhifzədənAMEA FüzuliadınaƏlyazmalarİnstitutundaTusinin 100–ə yaxınəlyazmasıoxucularatəqdimolunur. Bunlarınənməşhurlarınanəzərsalaq.

В настоящее время только в Институте рукописей им Физули НАНА ведется интенсивная работа по охране и сохранению артефактов и рукописей Туси, а также другие видных ученых с мировым именем. Здесь читателям предоставляются около 100 рукописей. Вот наиболее известные из них:

I. Адабюль-Мутэзллимин (Студенческая культура) (на арабском языке). В.:2608. Переписал Мухаммед Али МоллаАллахвердиоглу. Дата: 1241(1825/26). Почерк: насталик, объем 8 страниц, размер: 12х22см.

II. Бист-Баб – Двадцать глав (на персидском языке). В–396. Переписали Мухаммед Бин аль-Хадж; Али Бин Мухаммед аль Хархуни. Дата: 115 (1703). Почерк: насталик, стр. 24а–34b, размер: 16х21,5см.

II.1. Шерги – Бист-Баб В–2553. Толкование Абдул-Али ибн Мухаммеда Бирдженди. Переписал: Мухаммед РагимБаднаби. Дата: 1317 (1899). Почерк: насталик, объем: 82 с., размер 17,5х22см. Переписано в Тегеране.

III. Эхлаги-Насири (Могтешеми). Книга об этике для Насира (на персидском языке). В–4255. Переписал: Бин аль АкберГабибуллах аль-Гусейни. Дата: 1041(1631). Почерк насх.Объем: 201 с., размер: 13х21см. S–95. Переписал: Мирза Гусейнвеледи–Мирза Шариф. Дата: 1213 (1798). Почерк: насталик. Объем: 187 с., 15х26,5 см.

IV.Овсафул-Ашраф. Особенности доблестных людей (на персидском языке). В–1163/1. Переписал: Мирза Али бек веледи–Мирза–Исмаил Мюнши. Дата: 1268 (1851). Почерк: насталик. Объем: стр. 1b–25b, размер: 17х21см.

V. Си фесил. Тридцать глав (на персидском языке). М–385. Переписал: Мухаммед Момин ибн Ибрагим Ширази. Дата: 1055 (1646). Почерк: насталик. стр.77b–97a, размер: 9х21см.

VI. Шархуль-Ишарат (на арабском языке). В–6244. Дата: IX (XV) эср. Почерк: насх. Объем: 230 с., размер: 14,5х17,5 см.

VII. Тедридюль-Агаид (Усложнение духовных позиций) (на арабском языке). В–4197. Переписал: Али Гушчу. Почерк: насталик. объем: 324 листа, размер: 12,5х24 см.

VIII. Тахрируль-Меджести. Редакция книги Птолемея “Алмагест” (на арабском языке). М–428. Переписал: Мухаммед Рза. Дата: 1067 (1656/57). Почерк: насх. Объем: 104 листа, размер: 18х24,5 см.

IX.Тенсугнамеи-Эльхани (на персидском языке). Переписал: Katibi: ибн Мирза Мухаммед Гусейн. Дата: 1253 (1836). Почерк шикесте–насталик. листы 57–66, размер 17х24 см.

Список использованных источников

1. AMEA XacəNəsirəddinTusi. Bibliografiya. – Bakı, 2004.– 168 s.
2. The Influence of Nasir al-Din al-Tusi on Ottoman Scientific Literature // <http://muslimheritage.com/>
3. MəhəmmədTəqimüdərrisRəzəvi“EhvalvəAsariXacəNasirəddinTusi”. – Tehran, 1370 hş (hicrişəmsi).
4. MəhəmmədTəqimüdərrisRəzəvi, “Əsasül-iqtibas”. – Tehran, 1956.
5. MəhəmmədMüdərrisZəncani“Sərgüzeştəvə Əqaidi-FəlsəfiXacəNasirəddinTusi”. – Tehran, 1379 hş.
6. NasrullahPürCevâdi, “Kitabşinâsi-yiHâceNasirəddin-iTüsi”, Dāneşmend-iTūs. – Tahrn: Merkez-iNeşr-iDānişkâhi, 2000.
7. ZekiVelidiTogan, “Mecmua-iresâil-iriyâziyyederketabhâne-imagnisakehodHâceNasiruddinTüsi cemkerdebüd”Yādnâme-iHâceNasiruddinTüsi. – Tehran, 1336 hş.

Hasanova N.A., of the thesis the Institute of Manuscripts by name of Mohammed Fizuli, National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan, Baku), nurane-hesanova@rambler.ru

Examination of manuscripts NasireddinTusi stored Manuscripts Institute im.MuhammedaFizuli National Academy of Sciences of Azerbaijan

In the history of Azerbaijani culture name NasireddinTusi, the famous medieval astronomer and mathematician takes a worthy place. Its artistic heritage is stored and transmitted through the centuries from generation to generation. Great interest to investigate the safety of his manuscript heritage. Manuscripts copied at different times are stored including the Institute of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Azerbaijan. Of interest is the number of his works, their integrity and originality.

Keywords: N.Tusi, manuscripts, bibliographies of works, Institute of Manuscripts in Baku.

Гасанова Н.А., дисертант, Інститут рукописів ім. Мухаммеда Фізулі Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан, Баку), nurane-hesanova@rambler.ru

Експертиза рукописів Насиреддина Тусі, що зберігаються в Інституті рукописів ім. МухаммедаФізулі Національної академії наук Азербайджану

В історії азербайджанської культури ім'я Насиреддина Тусі, відомого середньовічного астронома і математика займає гідне місце. Його творча спадщина зберігається і передається у віках від покоління до покоління. Великий інтерес представляє дослідження збереження його рукописної спадщини. Рукописи, переписані в різний час, зберігаються в тому числі і в Інституті рукописів Національної академії наук Азербайджану. Представляє інтерес число його творів, їх збереження і оригінальність.

Ключові слова: Н.Тусі, рукописи, бібліографічні списки творів, Інститут рукописів в Баку.

* * *

УДК 271+930.2

Берест Р. Я.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, Львівський інститут економіки і туризму (Україна, Львів), Berest_Liet@ukr.net

ФОРТИКАЦІЙНІ СПОРУДИ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МОНАСТИРІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ

На конкретних фактологічних матеріалах, результатах власних багатолітніх археологічних, спелеологічних, етнографічних, топонімічних, архівних та інших досліджень зроблено спробу узагальнення результатів публікацій з метою висвітлення проблематики захисних систем середньовічних обителів чернецтва українського Прикарпаття.

Методологічна основана наукового дослідження побудована на використанні уже відомих та нових аналітичних й синтезуючих методів, а також у їх конструктивному поєднанні з методами досліджень окремих самостійних і спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. В процесі комплексного опрацювання джерел використано генетико-герметичний метод, порівняльні методи, елементи джерелознавчого аналізу й синтезу, що в загальному підсумку дало змогу побачити характерні риси, особливості та технічні запозичення в плані будівництва захисних споруд середньовічних монастирів, які існували на землях українського Прикарпаття.

Ключові слова: монастир, інок, земляний вал, рів, кам'яні споруди.

Жодних писемних відомостей про те коли і звідки прийшли чорноризці на землі українського Прикарпаття досі не виявлено. Це нерідко стає причиною дискусій серед дослідників [1, с.185–194], адже перша згадка про появу чорного духовенства в Київській Русі відноситься до порівняно пізнього періоду. Вона зазначена на сторінках “Повісті минулих літ” під 1037 роком [2, с.267]. Коротким інформативним повідомленням літописець засвідчує зростання загального числа, значення, ролі монастирських обителів і чорного духовенства у суспільному житті Давньоруської держави.

Монашество має давню, далеко не просту історію виникнення, довготривалу еволюцію та відзначається специфікою формування основних морально-етичних норм поведінки, принципами існування, правовими за-

садами діяльності, соціальною відособленістю тощо [3, с. 555–556].

У глобальному масштабі монастирі й чернецтво отримали поширення в різних релігіях народів світу. Проте у кожній релігії існування чернецтво має свої особливості, характерні риси, ознаки, які, перш за все, регламентуються статутними документами, дисциплінарними положеннями, духовними звичаями, традиціями та іншим. Відомо, що перші чернечі общини появилися на землях Індостану у буддизмі в III ст. до н.е., тобто ще у дохристиянську епоху. Виникнення буддійського чернецтва пов'язують з активною місіонерською діяльністю царя Ашоки (268–231 до н.е.) [1, с.186].

У порівнянні із найдавнішими відомостями про світове монашество на землях українського Прикарпаття воно появилося досить пізно. Появу чорного духовенства частково і у той же час за відсутності писемних джерел, непевно, але можна асоціювати з діяльністю християнських місіонерів й, перш за все, солунських братів Кирила та Мефодія у Великоморавській державі, що відноситься до другої половини IX ст. [1, с.185–194]. Проте за значно пізнішими літописними відомостями, монастирськими пом'яниками, різними за походженням писемними джерелами архівних установ, крім величезних монастирських обителів у Києві в княжі часи добре відомими були оселі іноків, що знаходилися на землях Галичини, а саме: в Галичі, Угровську, Белзі, Синевидську, Жидичині, Пліснеську, Бужеську, Спасі, Лаврові, Самборі, Уневі, Перемишлі, Звенигороді, Теревовлі, Холмі. За останніми даними наземлях українського Прикарпаття у середні віки існувало понад 400 осель чорноризців [4, с.2–3].

Нерідко в межах одного населеного пункту своєю діяльністю помітно виділялося кілька монаших общин. Зокрема, тільки у недалеких околицях княжого Галича, як свідчить на основі джерел о. С. Мудрий, в XIII ст. функціонувало 12 монастирів (св. Іллі, св. Кирила, св. Івана, св. Юрія і ін.) [4, с.2], 8 осель іноків (св. Прокопія, св. Юрія, св. Онупрія, св. Івана і ін.) знаходилося поблизу оборонних укріплень Львова [5, с.17–31] і т.д. Подібні чернечі житла зафіксовано поблизу Теревовлі, Перемишля, Пліснеська та інших давньоруських городищ.

У пізньому середньовіччі і в наступні епохи чернеча палітра Прикарпаття доповнили прибулі монаші общини (домініканів, театинів, августинів, бенедиктинів, бригідок, капучинів, кармелітів, сакраменток, тринітаріїв і ін.), які нерідко творилися на євроазійських просторах під впливом різних релігійно-політичних течій, рухів тощо. Загалом у Прикарпатті вони залишалися малочисельними і, в основному, поодинокі існували у великих населених пунктах або поблизу них, наприклад, у Львові відзначалися одиничними обителями [6, с.23, 71, 120, 137, 196, 231, 242].

Найбільшого значення та територіального поширення у середні віки в краї набули християнські общини василіан й студитів, які творилися на основі автохтонного етнокультурного елементу і є основним об'єктом нашого дослідження. Структурно місцеве чернецтво засновувало поселення, які захищало фортифікаціями від несподіваних нападів та відмежування від мирського світу. Цьому сприяла історична місія чернецтва

відмежованого і в той же час приближеного існування до мирян. Як свідчать археологічні дослідження, монастирські обителі відособлено виникали на городищах, пригородах, сільських поселеннях й поблизу них, західних схилах гористих масивів, у вільних печерних порожнинах, неподалік цілющих природних джерел, річок, водоймищ, на місцях язичницьких капищ, святилищ, у важкодоступних та глухих лісових закутках і т.д. Визначальним для місця закладення тієї чи іншої монашої оселі виступав місіонерський чинник та соціальний поклик інока. Зокрема, ченці–просвітителі, книжники, літописці, лікарі, митці селилися в межах населених пунктів або неподалік і серед місцевого населення займалися повсякденною місіонерською діяльністю, а аскети й представники аскетичного напрямку шукали самотні, й відлюдні місця.

Зауважено, що в переважній більшості для закладення монаших поселень чорноризці обирали місця, які були непридатними для розвитку господарсько–виробничих занять і не відповідали побутуючим традиціям заснування тогочасних селищ (землеробів, ремісників, скотарів, торговців та ін.). Соціальна й територіальна відмежованість монашества узгоджувалася з положеннями типікону (монашого статуту), традиційними вимогами, правилами чернечого існування.

Для кожного періоду історії є характерним творення певних видів й типів оборонних укріплень, використання більш довговічних та надійних матеріалів, що засвідчує еволюцію фортифікаційних систем, котра відбувалася у загальному руслі суспільних досягнень і відкриттів.

Так для ранньохристиянської доби слов'янських держав (IX–X ст.) домінуючою була система спорудження навколо поселень простих й складних кільцеподібних захисних фортифікацій у вигляді частоколу, сторожових веж, дерев'яних стін, земляних валів, ровів, котрі нерідко доповнювалися природними урвищами, крутосхилами, важкодоступними місцями, водними перешкодами, болотами та іншим. Видається, що така система захисту була запозичена монахами від специфіки формування укріплень городищ, які у різних місцевостях різняться певними особливостями забудови, пристосуванням укріплених поселень до природного ландшафту і, перш за все, водної стихії. Наприклад, княжий Звенигород було забудовано на невеликому островку, оточеному з усіх сторін навколишніми болотами та розливами річки Білки [7, с.3–34]. Слід зауважити, що оборонне укріплення Звенигорода мало один кільцеподібний вал, насип якого було характерно пристосовано до “сухої” островної частини. Тому земляний захисний насип немає чітко окресленої форми. Подібну забудову у заплаві Полтвита у її притоках отримав Львів [8, с.13–18], а також низка інших укріплених поселень. В значно менших розмірах дуже схожими до них було чимало тогочасних монастирських обителей.

Таким чином, окрему групу чернечих осель творили монастирі, які знаходилися в заплавах рік, в оточенні природних боліт, штучно створених водних перешкод. Для прикладу можна навести систему водного захисту Унівського монастиря, створеного на одній з приток Гнилої Липи, яка впадає у Дністер. За планом спорудження оборонні фортифікації Унівського монастиря,

котрий утворився в другій половині XIII ст. в підніжжі Чернечої гори, мали чітко окреслену квадратну форму, що творила чотирикутну систему захисту [9, с.258].

Зауважено, що вона помітно різнилася із оборонними укріпленнями пам'яток давньоруського часу і навіть наведених городищ у Звенигороді, Львові, які найчастіше в плані мали округлу чи овальноподібну форму спорудження валів й ровів, котрі дуже часто були характерно пристосовані до навколишнього природного ландшафту і не мали симетрично забудованої системи захисту з кутовими вежами, в'їздними брамами, підйомними мостами.

Певну планографічну схожість світських і мирських оборонних укріплень можна пояснити тим, що поповнення чернецтва відбувалося за рахунок мирського населення, яке вносило певні будівельні традиції, корективи й інновації у чернече життя. Проте не виключено, що поява нових типологічних симетрично закладених форм спорудження насипів (квадратних, прямокутних), певним чином, стала відображенням впливу західного оборонного мистецтва на місцеву традицію забудови фортифікацій. Особливо помітним у забудові захисту це стало дещо пізніше після спорудження у насипі земляних валів кам'яної оборонної брами з характерними ознаками барокового стилю, що дає змогу датувати останній період існування укріплень.

Планування монастирів має чітко виражену структуру. В плані забудови обителей відзначимо, що традиційно в центральній частині монашого поселення знаходилася церква, як головний духовний та консолідуючий осередок. Як припускає І.Огієнко, найдавніші давньоруські монастирі не були соціальними інститутами в теперішньому розумінні слова [16]. Спочатку вони являли собою окремі невеликі земляні келійні споруди, у яких проживало по кілька осіб в одній житловій камері. Цю думку активно підтримує о. Атанасій Пекар [10, с.19–45].

Більшість обителей творилася на засадах келіотського, тобто общинного організаційного устрою [9, с.84], котрий з дисциплінарного боку вступав у суперечність з положеннями типікону. Поява культової споруди тісно пов'язана зі збільшенням числа ченців, жител, що формувало об'ємно–просторовий устрій комплексу, у якому храм звеличувався над рештою будівель монастиря. Домінування визначалося як за технічними характеристиками (об'єм, висота, ширина), так і за духовним значенням (собор символічно трактується як “Око Боже”, образ Гробу Господнього) [11, с.45–48].

Якщо порівняти планувальну структуру мирських городищ і оборонних монастирів Прикарпаття, то на світських поселеннях легко можна зауважити зміщення дитинця в сторону краще захищеного місця, а не центральне розташування. У планувальній структурі заселення відмітимо певні відмінності між чернечими і світськими укріпленими поселеннями. На підставі аналізу системи планування в XI–XIII ст. Звенигорода [7], Львова [6], Белза [11] та багатьох інших населених пунктів українського Прикарпаття треба підкреслити, що в них домінувала паралельно–перпендикулярна система облаштування вулиць, доріжок, стежок тощо. Загалом вона раціонально відповідала системі побутуван-

ня культурного та господарсько-виробничого типу сільських і міських поселень.

У той же час на чернечих городищах переважаючим є радіальне сполучення, яке у вигляді променів від центрального храму розходилося у різні сторони. Така система була зумовлена тим, що чернечі келії розміщувалися навколо і, здебільшого, на однаковій відстані від культової споруди. Це, на нашу думку, мало глибоке символічне значення, адже символізувало однакову відстань іноків від їх жител до божого храму і в той же час їхню умовну рівність незалежно від чернечого статусу перед Всевишнім.

В основі найдавніших оборонних систем княжої доби лежало дерев'яне будівництво. Так, на думку львівського архітектора М.Рожка, оборонний наскельний монастир в Підкамені, який був створений на місці язичницького святилища приблизно в X ст., не мав насипних валів й ровів, а систему його захисту творив частокіл. Це також підтвердили результати археологічних досліджень [12, с. 379–387].

Проте з масовою появою крем'яних кресал та полегшеним добуванням вогню дерев'яні оборонні укріплення стали вразливими для нападників. Не випадково часті пожежі до тла знищували цілі населені пункти.

Однак, такі захисні системи були не стійкими і щодо впливу інших чинників (черва, волога і ін.). Це вимагало періодичної заміни конструктивних елементів, бо незахищена від руйнівного впливу деревина слугувала недовго. Тому згодом у багатьох випадках будівничі намагалися лише нарощувати деревинною потужні земляні насипи і, таким чином, творили комбіновані захисні споруди.

Результати, отримані унаслідок перерізу оборонного валу Унівського городища, яке відноситься до X ст., дають підстави твердити, що у внутрішній частині насипних валів іноді знаходилися дерев'яні споруди, ймовірно, спеціально зроблені кліті, городниці, в камерах котрих проживали оборонці городища. У стратиграфії перерізаного насипного валу було зафіксовано не лише відображення перегинолі деревини, але й на поверхневій основі зауважено характерне “просідання” земляного насипу у місці, де колись знаходилися конструктивні елементи з деревини [13, с. 281–286].

Проте іноді для зміцнення захисних укріплень використовували природні камені, будівельне та побутове сміття. Стійкі до руйнівних процесів речові знахідки (кераміка, скло, монети і ін.) дають змогу датувати період спорудження захисного насипу. Так у недобудованому кільцеподібному валі Унівського монастиря, який насипано в підніжжі Чернечої Гори, було знайдено фрагменти тонких добре випалених цеглин та фрагменти тонкостінного керамічного посуду XIII–XIV ст.

Проте в структурі заповнення валів значної групи чернечих городищ не виявлено жодних ознак відкопаних допоміжних конструктивних елементів. Для прикладу можна навести оборонні укріплення Підгородищенського монастиря, який за археологічними матеріалами датують XII–XIII ст. [14, с. 70–72]. Він займав площу всього 0,2 га. Висота оборонного валу ще й досі становить 1,7 м, а його ширина на рівні підшви сягає 2,5 м. Доступ до монастиря

ускладнював глибокий та широкий рів, який нині має ширину близько 3 м та глибину 1,5–1,7 м від горизонтального рівня ґрунтового покриття.

На підставі археологічних досліджень Підгородищенського, Унівського та інших монастирів, а також синхронних до них давньоруських городищ у Звенигороді, Галичі, які відносяться до X–XII ст., важливо зауважити, що в найдавніших укріплених поселеннях (чернечих і мирських) ще не набув використання природний камінь, як довговічний та надійний будівельний матеріал. Причиною цього, на нашу думку, була відсутність дешевого зв'язуючого розчину, яким можна було б кріпити між собою кам'яні брили. Адже тогочасна вапняно-ясна суміш, яку використано під час будівництва храмів Русі (Десятинна церква в Києві, Успенський собор в Галичі і ін.), була надзвичайно дорогою за складниками та технологією її добування. Можливо тому вона не набула тоді значного поширення.

Загалом зазначимо, що укріплення монастирських обителей переважно мають просту систему захисту, яка включає один кільцеподібний вал та рів або іншу додаткову водно-болотну додаткову систему.

Окрему групу середньовічних оборонних пам'яток складають печерні монастирі. Печерний монастир – це комплекс розмежованих приміщень, серед яких виділяється печерна церква, трапезна, житлові камери тощо. Традиційно такі споруди не мають захисних укріплень у вигляді валів й ровів, але їх замінюють товсті кам'яні стіни, які іноді мають кількадеметрову товщину. Зазвичай печерні монастирі відзначаються важкодоступністю. Дуже часто вони знаходяться приблизно в середній частині крутосхилу, що ускладнює доступ до них. Для прикладу можна навести Страчанський, Лядівський і інші обителі. Винятково виглядає Крехівський печерний монастир, який споруджено на помітно виділеній скалі Тимоша, що піднімається на вершині стрімкої та залісної Лисої гори, котра має висоту близько 300 м над рівне моря. Цікаво, що потрапити в приміщення печерної церкви можна при допомозі довгої драбини. Ще й зараз вхід у культову споруду розміщено на висоті майже 4,5 м від рівня долини, хоча в давнину він був значно вищим. Крім цього, як показали археологічно-спелеологічні роботи, колись увійти у житлове приміщення зазначеного монастиря можна було лише при допомозі вузького карниза, котрий знаходився над урвищем.

Слід зауважити, що українське Прикарпаття відзначається значним числом печерних осель чорного духовенства, котрі різняться певним розмаїттям. Цінною історичною пам'яткою, зокрема, є печерний монастир, який розміщений поблизу с. Розгірче Стрийського р-ну Львівської обл. Обитель розташована на висоті приблизно 25 м від підніжжя гірського масиву, який зараз покритий лісом. Вона представляє великий чернечий комплекс, котрий споруджено на характерно виділеній природній скалі. У комплексі відокремлені житлові, культові та господарські приміщення. Монастирська обитель була розміщена у двох горизонтальних рівнях архітектурної забудови із зовнішньою системою сполучення між печерними камерами. У верхньому горизонтальному рівні знаходиться церква, а в нижньому – споруди житлового

та господарсько-побутового характеру [15, с. 562–573]. Потрапити з нижнього ярусу у верхній можна за допомогою кам'яних сходинок, які вирубані у камені з фронтального боку пам'ятки.

Цікавим елементом у зазначеному печерному монастирі є наявність рівно вирізаних пазів, які, ймовірно, були призначені для кріплення одвірків дверей, віконних рам або інших захисних елементів, можливо, ставень, захисних щитів, тощо. Також на пам'ятці зафіксовано невеличкі віконечка, які за виглядом нагадують пізньосередньовічні бійниці у пізніше збудованих з каменю й цегли оборонних мурах палаців, костелів, монастирів та церкв. Подібні отвори виявлено в печерних житлах Крехівського монастиря. Крім цього, у зазначеному монастирі навіть передбачено запасний вихід з печерної порожнини на випадок небезпеки.

Таким чином, середньовічні захисні системи монастирів українського Прикарпаття відзначаються значним розмаїттям, характеризуються певними еволюційними змінами, котрі відбувалися у загальному руслі поступових науково-технічних досягнень в галузі фортифікаційного мистецтва. Еволюційні процеси стали вагомим чинником й виразником соціального прогресу у пошуку та запровадженні нових і ефективних захисних укріплень.

Список використаних джерел

- Берест Р. До питання про прийняття християнства на землях Північного Прикарпаття / Роман Берест // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2007. – Вип. 10. – С. 185–194.
- Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологическою комиссией. III Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1845. – Т. 2. – 377 с.
- Словник іншомовних слів / За ред. акад. О.С. Мельничука. – К., 1986. – 966 с.
- Мудрий С. По василіанських монастирях Галичини / Софрон Мудрий // Галицька брама, № 1–2 (49–50).
- Трегубова Т.О. Реконструкція розпланування середньовічного Львова за письмовими джерелами / Трегубова Т.О. // Архітектурна спадщина України. – К., 1996. – № 3. – Ч. 2. – С. 17–31.
- Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. / М. Долинська. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 356 с.
- Свешніков І.К. Звенигород. Краєзнавчий нарис / Свешніков І.К. – Львів, 1987. – 48 с.
- Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову / Іван Крип'якевич. – Львів, 1991. – 167 с.
- Берест Р. Середньовічні монастирі Галичини (житло і побут) / Роман Берест. – Львів, 2011. – 332 с.
- Пекар А. Чернече життя Київської Русі в домонгольській добі / о. А. Пекар // Нарис історії василіанського чину святого Йосафата. – Рим, 1992. – С. 19–45.
- Белз. Фотоальбом / Упорядники О.Бойко, В.Петрик, В.Слободян. – Львів: Літопис, 2004. – 96 с.
- Берест Р. Розвідкові археологічні дослідження в околицях монастиря смт Підкамін на Бродівщині / Роман Берест // Фортеця. Збірник заповідника “Тустан” на пошану М. Рожка. – Львів: Камула, 2009. – С. 379–387.
- Берест Р. Дослідження оборонних укріплень Унівського городища / Роман Берест // Матеріали і дослідження з археології Волині і Прикарпаття. – Львів, 2007. – Вип. 11. – С. 281–286.
- Мацієвський М. Монастири в архієпархії митрополічій Львівській / М. Мацієвський // Шематизм провінції св. спасителя чина св. Василя Великого в Галиції, уложений по капитулі отбувшоїся в монастире св. Онуфрейского в Львовъ дня 24–25 липця 1866 и короткій поглядъ на монастири и монашество руске, отъзаведена на Русь в христової ажь по нынѣшнее время. – Львовъ, 1867. – 79 с.
- Карпович В. Скальний монастир у Розгірчі / В. Карпович // Записки ЧСВВ. – Львів, 1930. – Т. 3. – Вип. 3–4. – С. 562–573.
- Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українське монашество / І. Огієнко. – К., 2002. – 393 с.

References

- Berest R. Do pyttannya pro pryjnjattja hrystyjanstva na zemljah Pivnichnogo Prykarpattja / Roman Berest // Arheologichni doslidzhennja L'viv's'kogo universytetu. – L'viv: Vyd. centr LNU im. I. Franka, 2007. – Vyp. 10. – S. 185–194.
- Polnoe sobranie russkikh letopisej, izdanoe po visochajshomu povel'niju Arheograficeskoju kommissije. III Ipatievskaja letopis'. – Sanktpeterburg#, 1845. – T. 2. – 377 s.
- Slovník inšomovnyh slov / Za red. akad. O. S. Mel'nychuka. – K., 1986. – 966 s.
- Mudryj S. Po vasylians'kyh monastyryah Galychyny / Sofron Mudryj // Galyc'ka brama, № 1–2 (49–50).
- Tregubova T. O. Rekonstrukcija rozplanuvannja seredn'ovichnogo L'vova za pys'movymy dzherelamy / Tregubova T. O. // Arhitekturna spadshhyna Ukraïny. – K., 1996. – № 3. – Ch. 2. – S. 17–31.
- Dolyn's'ka M. Istorychna topografija L'vova XIV–XIX st. / M. Dolyn's'ka. – L'viv: Vyd-vo Nacional'nogo universytetu “L'viv's'ka politehnika”, 2006. – 356 s.
- Svjeshnikov I. K. Zvenygorod. Krajeznavchij narys / Svjeshnikov I. K. – L'viv, 1987. – 48 s.
- Kryp'jakevych I. Istorychni prohody po L'vovu / Ivan Kryp'jakevych. – L'viv, 1991. – 167 s.
- Berest R. Seredn'ovichni monastiri Galychyny (zhytlo i pobut) / Roman Berest. – L'viv, 2011. – 332 s.
- Pekar A. Cherneche zhyttja Kyi'vs'koi Rusy v domongol's'kij dobi / o. A. Pekar // Narys istorii vasylians'kogo chynu svjato- togo Josafata. – Rym, 1992. – S. 19–45.
- Belz. Fotoal'bom / Uporjadnyky O. Bojko, V. Petryk, V. Slobodjan. – L'viv: Litopys, 2004. – 96 s.
- Berest R. Rozvidkovi arheologichni doslidzhennja v okolycjah monastyria smt Pidkamin' na Brodivshhyni / Roman Berest // Fortecja. Zbirnyk zapovidnyka “Tustan” na poshanu M. Rozhka. – L'viv: Kamula, 2009. – S. 379–387.
- Berest R. Doslidzhennja oboronnyh ukriplen' Univ's'kogo gorodysha / Roman Berest // Materialy i doslidzhennja z arheologii Volyni i Prykarpattja. – L'viv, 2007. – Vyp. 11. – S. 281–286.
- Macievskij M. Monastiri v# arhieparhii mitropolichoj L'vovskoj / M. Macievskij // Shematizm# provincii sv. spasitelja china sv. Vasilija Velikogo v# Galicii, ulozhenyj po kapituli otbuvshojja v# monastyre sv. Onufrejskom# vo L'vov# dnja 24–25 lipca 1866 i korotkij pogljad# na monastiri i monashestvo ruske, ot# zavedenja na Rusi v# ri hristovoj azh# po nyneshnee vremja. – L'vov#, 1867. – 79 s.
- Karpovych V. Skal'nyj monastyr u Rozgirchi / V. Karpovych // Zapysky ChSVV. – L'viv, 1930. – T. 3. – Vyp. 3–4. – S. 562–573.
- Ogijenko I. (Mytropolyt Ilarion). Ukraïns'ke monashestvo / I. Ogijenko. – K., 2002. – 393 s.

Berest R. Ja., doctor hab. of historical sciences, professor, Head of the department of social–humanitarian disciplines, Lviv institute of economics and tourism (Ukraine, Lviv), Berest_Liet@ukr.net

Fortification buildings of the medieval monasteries of the Ukrainian Prykarpattia

On the basis of specific factual materials, results, obtained by years of own archaeological, speleological, ethnographical, archive and other researches, is made the attempt to summarize the results of publications with the aim of illumination the problematic aspects of the medieval monasteries protective systems in Ukrainian Prykarpattia.

The methodological basement of this scientific research is built on using already known and new ones analytical and synthetic methods, and also on their constructive combination with scientific methods of some self-disciplines and specific (auxiliary) historical disciplines. During the sources comprehensive studying, were used the genetic–hermetic method, comparative methods, elements of sources analysis and synthesis, which in the end provided the possibility to observe the features, characteristics and technical adoption of some elements in construction planning of medieval monasteries fortification buildings, which existed on the territory of Ukrainian Prykarpattia.

Keywords: monastery, monks, earth mound, moat, stone buildings.

Берест Р. Я., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой социально–гуманитарных дисциплин, Львовский институт экономики и туризма (Украина, Львов), Berest_Liet@ukr.net

Фортификационные сооружения средневековых монастырей украинского Прикарпатья

На конкретных фактологических материалах, результатах собственных многолетних археологических, спелеологических, этнографических, топонимических исследований, на основе собственных фактических материалов, полученных в течение многих лет собственными археологическими, спелеологическими, этнографическими, топонимическими исследованиями, предпринята попытка обобщить результаты публикаций с целью освещения проблемных аспектов защитных систем средневековых монастырей Прикарпатья.

ческих, архивных и других исследований сделано попытку подведения итогов результатов публикации с целью освещения проблематики защитных систем средневековых обителей монашества украинского Прикарпатья.

Методологическая основа научного исследования построена на использовании уже известных и новых аналитических, синтетических методов, а также в их конструктивном объединении с методами исследований отдельных самостоятельных и специальных (вспомогательных) исторических дисциплин. В процессе комплексной обработки источников использовано генетико-герменевтический метод, сравнительные методы, элементы источниковедческого анализа и синтеза, что в общем итоге дало возможность увидеть характерные черты, особенности, заимствования в плане строительства защитных сооружений средневековых монастырей, которые существовали на землях украинского Прикарпатья.

Ключевые слова: монастырь, иноки, земляной вал, ров, каменные сооружения.

* * *

УДК94(477.8)

Цуцман І.Я.

аспірантка кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Інститут туризму Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ), ts.i@ukr.net

ОБ'ЄКТИ ПОКУТСЬКОЇ ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Стаття присвячена об'єктам оборонної архітектури Покуття, зокрема характеристика наявним замкам, замчицям, городищам, що знаходяться на території краю. Розглядається також основні проблеми у сфері збереження та відновлення оборонних пам'яток. Визначено важливу роль та унікальну цінність об'єктів оборонного будівництва у системі пам'яток краю. Наголошується на необхідності найближчим часом належних кваліфікованих ремонтно-реставраційних робіт щодо цих пам'яток. Подано рекомендації щодо застосування пам'яток покутської оборонної архітектури в туристичній галузі регіону. Розглядаються можливі шляхи вирішення проблем охорони та збереження цих об'єктів. Робиться акцент на використанні європейського досвіду зі збереження та використання замкових комплексів. Належне збереження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства. Найпоширенішим нині способом збереження та використання старовинних зразків фортифікаційної архітектури є їх музеєфікація.

Ключові слова: замки, замчища, городища, фортеці, оборонна архітектура Покуття, збереження, використання, туристична галузь.

Найпомітнішими і найвагомішими залишками історико-культурної спадщини України, і Покуття зокрема, є замки, фортеці, замчища (зруйновані середньовічні замки, від яких залишилися фундаменти, нечіткі земляні укріплення або повністю знищені), городища. Упродовж багатьох століть роль оборонних споруд була провідною в системі міст і містечок. Слід зазначити, що сьогодні, як і колись, замки України займають визначне місце в нашій багатій історико-архітектурній спадщині. Вони є свідками різних епох. Проте, на жаль, пам'яток фортифікаційного мистецтва на Покутті до наших днів уціліло вкрай мало, а ті, що залишилися, являють собою нині лише руїни, які з часом, можуть взагалі зникнути. Саме тому зараз гострою проблемою постає збереження і відновлення цих об'єктів. Пам'ятки не охороняються, а відсутність ремонтно-реставраційних робіт прискорюють їх подальше руйнування. Це зумовлює низький рівень туристичної привабливості багатьох оборонних пам'яток середньовіччя в регіоні.

Актуальність дослідження історії окремих фортифікаційних споруд як Покуття, так і України загалом, не викликає сумніву. Сьогодні вони стають предметом поглибленого вивчення вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як В.Великочий [2], В.Вечерський [3], Р.Смеречанський [19], О.Каглан [5], І.Миронюк [5], В.Никифорук [19], О.Гаськевич [6],

Я.Левкун [10], О.Лесик [11], О.Мацюк [12], М.Марунчак [13], В.Грабовецький [15], О.Чоловський [23]. Питання охорони пам'яток старовини на землях Галичини гостро постало ще в XIX ст., коли в краї виникають перші пам'ятко-охоронні інституції. Історія цього питання неодноразово досліджувалась у сучасній історичній літературі. Цьому питанню присвячені, зокрема, роботи М.Бевза [1], В.Горбика [7], Г.Денисенка, П.Скрипника [7], Т.Курила [9], с.Кравціва [14], Л.Гриніва [14], М.Копача [14], с.Кузика [14], П.Тронько [20] та інших учених. Попри це мало уваги приділялось саме характеристиці пам'яток оборонної архітектури Покуття, проблемам їх обліку, збереження та популяризації, рекомендаціям щодо їх вирішення, у чому й полягає мета даного дослідження.

Досить важливим у дослідженні пам'яток оборонного будівництва є реконструкції давньоруських городищ.

З пам'яток давньоруського періоду (IX–XIII століття) на теренах Покуття характерними є укріплені городища, які були осідками місцевої влади та оборонними пунктами проти набігів ворогів. Прикметно те, що здебільшого вони розташовувалися вздовж Дністра. Це стосується укріплених поселень у Корневі, Кунисівцях, Копачинцях, Чернелиці, Колінках, Михальчі, Поточищі, Городниці, Стрільчі (Городенківський район). Таке їхнє розміщення дозволяло контролювати торгівлю річкою.

Без сумніву, найвидатнішою пам'яткою оборонного будівництва того часу стало укріплене поселення в Городниці. Величезне городище загальною площею 6 гектарів розташовувалося на вершині 160-метрової гори, обмеженої стрімкими урвищами берегів Дністра, річки Ямгорова та яру Сухого Потоку. Окрім того, воно було укріплене складною системою валів і ровів, особливо з менш захищеної природою західної сторони, де вони творили три ряди. Згадані вали добре збереглися до нині.

Сліди людського проживання в Городниці, виявлені археологічними розкопками, датуються ще добою пізнього палеоліту (30000–10000 років до н.е.) і вважаються чи не найдавнішими в Галичині. Саме ж городище було багатоярусним і має такі основні культурні горизонти: трипільський (IV тисячоліття до н.е.), гальштатський (X–VIII століття до н.е.), латенський і черняхівський (IV–V століття до н.е.) та слов'янський (VI–XIII століття). Здебільшого всі укріплення споруджено в гальштатський період, тобто ще в добу бронзи, а майже через дві тисячі років тому, у слов'янський період, їх лише розширено та вдосконалено. Такої думки дотримуються Ю.Малєєв, П.Раппопорт, Л.Крушельницька, М.Бандрівський. Завдяки природному захистові та досконалії розгалуженій системі валів і ровів городища в Городниці вважається одним з найпотужніших у Західній Україні.

Археолог та історик Я.Пастернак вважав Городницьке городище слов'янського періоду плеємним центром найвисунотішої на північний захід частини літописних тиверців, а, на думку В.Петигирича, в Галицько-Волинський період воно було великим поселенням міського типу, найбільшим в окрузі [19, с. 30].

У 1240-х роках городище в Городниці захопили і дощенту зруйнували монголо-татари, про що свідчать сліди великої пожежі в рештках усіх розкопаних споруд

того часу, велика кількість предметів зброї та людських скелетів.

Щодо городищ в інших місцевостях Городенківщини, то їхні фортифікації були однотиповими – заокруглений периметром рів із земляними валами, а поверх них дерев'яні зрубні стіни з частоколом. Їхні укріплення не були такими потужними як у Городниці, але вали багатьох з них частково збереглися до наших днів.

Віддаленими від важливої водної артерії Дністра були городища у Стрільчі, Глушкові та Городенці. Вали давньоруського городища XII–XIII століть у Городенці добре збереглися на високому лівому березі Ямгорова в урочищі Галузівка, що в північно-східній околиці міста. Перед валами був рів завглибшки та завширшки близько 4-х метрів. За даними М.Вуянка, городище в Городенці було багатшаровим, на ньому простежуються трипільський, гальштатський і давньоруський культурні шари.

У Снятинському районі існували городища у Джурові, Олешкові, Снятині, Любківцях та Рудниках [8].

У Тлумацькому районі відомі городища у Буківні (три городища), Делеві (два городища), Ісакові, Нижневі (два городища, монастирище і сторожова вежа), Одаєві, Підвербці, Петрові, Тлумачі, Хотимирі (три городища і монастирище).

Цінним для науковців є городище в Одаєві, яке теж було багатшаровим. Зараз тут є печерний комплекс. Найвідоміша з печер (завдовжки 60 метрів) – Думка, має форму лазу в гіпсових скелях. Знахідки у печері свідчать, що вона була житлом для людей кам'яної доби. Неподалік від хутора Думка в урочищі Городище вирубаний горизонтальний грот Монаха, по схилу розміщені печери Вертикальна, Стрімка і Дальня, де археологи знайшли матеріальні залишки трипільської культури та давньоруського періоду. Найцікавішою є печера Затишна, в якій знайдено поховання віком близько п'яти тисяч років. Над гротом і печерами є штучний насип розміром 30 x 50 метрів. Поруч із насипом знайдено багатшарове поселення віком приблизно 30 тисяч років до н.е. – 1000 років н.е. Академік АН України О.Адаменко назвав відкриття сенсаційними, зазначивши, що цей печерний комплекс може містити ще багато святилищ і поховань.

Біля Нижнева можна оглянути залишки давньоруського міста у селі Буківна (літописний Биковен). Городище складається з дитинця та посаду. На ті часи місто було доволі значним, мало кам'яний храм (зберігся фундамент), вали, що досягають заввишки 15 метрів. У селі Буківна люди оселилися найдавніше в області – близько 100 тисяч років тому, з кам'яної доби збереглося багато поселень та шахти для добування кременю [8].

На Коломийщині існували городища у Виноградіві, Воскресінцях, Гірському, Грушеві, Великій Кам'янці, Коломійі, Княздворі (два городища), Лісному Хлібичині, Нижньому Вербіжі (три городища), Сопові, Спасі, Печеніжині.

Загалом усі городища Покутського краю припинили своє існування внаслідок постійних нападів кочовиків або ж монголо-татарської навали в XIII столітті.

Цікавими є поодинокі випадкові знахідки предметів з княжих часів: натільні хрести (Поточище, Чернелиця,

Городниця), складний хрест-енколпійон (Поточище), бронзова нагрудна іконка (Лука), срібні прикраси – ковтки (Городниця, Дубки), срібні намистини (Дубки) [19, с. 33].

Прикарпаття було південно-західною частиною давньоруської держави. Тут, по Пруту і Карпатах, проходили її кордони. На Попрутській оборонній лінії розташувалися чотири головні міста-фортеці: Чернівецька, Снятинська, Олешківська та Коломийська. Вони були побудовані в один і той же час в середині XII століття і функціонували до монголо-татарського нашествия.

“Снятинська фортеця займала високий, з стрімкими схилами пагорб, з якого відкрився вигляд на далекі околиці Припруддя. Вдале топографічне розміщення її було настільки стратегічно вигідним, що, починаючи з давньоруського часу і до наших днів, місто не змінило свого розташування” – писав Р.Смеричанський [5].

Усе це утруднює тепер вивчення його минулого, яке заховане під товстим шаром землі. Незважаючи на заходи польського уряду, через байдужість і зловживання власників міста, розкрадання ними державних коштів мурований замок у Снятині так і не було побудовано.

Після загарбання Галичини Австрійською монархією у 1772 р. Снятинська фортеця втратила своє оборонне значення і міські укріплення були розібрані. А на його місці було побудовано мурований будинок податкового уряду [21, с. 18].

Від Снятинського замку на даний час залишилися тільки підземні лабіринти: недосліджені і майже засипані ґрунтом.

У с. Олешків залишилися земляні вали боярського замку XII століття над р. Прутом.

Загалом на Снятинщині збереглися замчища у Борщові, Заболотові (міські укріплення), Заваллі, Попельниках і Рудниках [8].

На Городенківщині частково збереглися замки у Раківцях, у Чернелиці та в Городенці (зберігся невеликий фрагмент стіни XVII ст.).

Замок у Городенці згадується в ряді архівних документів XVII–XVIII ст. Заклав його в першій половині XVII ст. Христофор Стжемеський (перша згадка від 1628 р.). Зараз важко судити як виглядав замок, але, швидше всього, він мав форму неправильного трикутника, який замикався на південному сході чотирьох- або п'ятикутною замковою вежею з відповідним конічним дахом.

З історії замку майже нічого не відомо, окрім того, що в середині XVII ст. він був зруйнований і більше не відбудовувався.

У 1648 р. селяни з околиць Городенки, а також із Заболотова, Тулукова, Килюхова, Олешкова, Вікна, Чернятина напали на замок і спалили його. Приводом до нападу стали дії тодішнього економата начальника найманої німецької піхоти Яна Жулчинського. Наступного разу замок зазнав руйнувань у 1676 р., коли його захопили турки з татарами, а 1677-го – гайдамаки. Після цих подій укріплення вже не відбудовували, а вцілілі будівлі здавали в оренду. На початку 1980-х років більшість будівель було розібрано як аварійні. Тепер на замковій території побудовано нову православну церкву [5, с. 14].

Раковець – одне з найдавніших поселень Городенківщини, відоме за матеріалами гродських та земських книг з 1440 р. Тут збереглася ще одна пам'ятка фортифікаційного мистецтва XVII ст. – Раковецький замок, який розташований на березі Дністра. Будову розпочав зразу після козацьких війн Домінік Войцех Бісневський, підचाший Галицький, який за короткий час довів його до завершення. Підтвердження цього маємо в інструкції Сеймику галицького з дня 21 лютого 1659 р., в якій шляхта домагається від короля відповідного нагородження урядника. Руїни Раковецького замку знаходяться на південній околиці села. Це – мисоподібна тераса крутосхилу, що переходить у стрімкий правий берег Дністра. Його опис, поданий у 1837 році в часописі “Przyjacieł Ludu”, що видавався в Лешно, має доволі романтичний характер [25].

Найвичерпніше подає історію замку дослідник старовини О.Чоловський: “...Раковець, село в Городенківському повіті над правим берегом ріки Дністер. Замок, колись фортеця, в руїнах, рештки яких добре видно, лежить у південній стороні села над скелястим берегом ріки Дністер. В плані замок являє собою нерегулярний чотирикутник на поверх високий, побудований з ломаного каменю. Зі сходу і півночі оборонні мури уціліли відносно краще від інших; зовнішні і зсередини значно пошкоджені і розібрані. В середині східної сторони підноситься шестибічна, на чотири поверхи винесена вежа стражничка, яка була впорядкована для стрільби. В'їзна брама зі слідами розвідного моста. Мури до двох метрів товщиною. Житлові приміщення примикали до західної, південної і частково до північної стін, в них ззовні, на першому поверсі були вікна. Зсередини стіни помешкань дуже пошкоджені, тільки два великі комини збереглися в цілості” [13, с.164].

На даний час частково збереглися залишки палацу і в'їзної башти з напівкруглими склепіннями брам, фрагмент північної замкової стіни завтовшки 1,6–2,1 м з двома рядами стрільниць (стіни мали 9 м заввишки, на верхній бойовий ярус вела дерев'яна галерея) та монументальна шестикутна семиарусна башта висотою 20 м й глибокі підвали–склади обіч неї.

Пам'яткою оборонного мистецтва є також Чернелицький замок розташований на Городенківщині, нижче Раковецького за течією Дністра. Його засновано, як припускають дослідники, на початку XVII ст., але завершено після Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького Брацлавським воєводою Михайлом Георгієм Чарторийським. Свідченням цьому є родовий герб Чарторийських на стінах фортеці та інструкція шляхти з Галицького сеймику 1659 р., яка рекомендувала польському королеві компенсувати шляхтичу кошти, витрачені на добудову [2, с.42].

Відомі описи Чернелицького замку, зроблені істориками та краєзнавцями О.Чоловським, І.Ступницьким, А.Прохаскою та В.Лозинським наприкінці XIX – на початку XX ст., а також пов'язані з ним численні легенди і перекази, які до нашого часу збереглися в народній пам'яті.

“...На правому березі Дністра, на півмилі від цієї ріки, над потоком лежить занедбаний замок, який у загальних штрихах в цілому зберігся...” Так розпочинає свій опис чернелицької твердині історик–краєзнавець О.Чоловський.

Замок займав площу 2,5 га, товщина зовнішніх стін, що змуровані з коленого каменю, сягала майже двох метрів, а висота близько шести. Посередині західної стіни міститься двоповерхова в'їзна вежа з арочним проїздом, обрамленим порталом з білого каменю. Справа від брами розміщений вхід у глибокі підземелля. Вежа багато декорована ренесансною кам'яною різьбою. Зовнішній її бік оздоблює герб роду Чарторийських – зображення вершника на геральдичному щиті. Цей символ є також і гербом Литовського князівства. Це була найбільша східна фортеця Речі Посполитої на правому березі Дністра. У часи молдавських походів Яна III Собеського замок служив місцем зберігання провіанту та фуражу. Сам Я.Собеський кілька разів зупинявся в ньому. У війнах турецьких два рази був здобутий і знищений (1672 і 1676 рр.). В часи молдавських походів Яна III в роках 1685–1691 відігравав важливу роль, бо служив місцем зберігання провіанту і фуражу. Служив він за помешкання наступним власникам: Галецьким, Потоцьким, Стадницьким і іншим, чи їхнім орендарям.

Теперішнє село Михальче було першим містом на Городенківщині. Починаючи від 1440–х рр., маломіський статус, який утримувало до кінця XVIII ст. Накінець XV ст. у Михальчому, нарівні з Коломиєю, Снятином і Нижневом був оборонний замок, якийтак само зазнав руйнувань під час польсько–молдавських воєн за Покуття в 1490–1530–х рр. До нашого часу вселі ще можна побачити рештки оборонних валів [5, с. 18].

У селі Нижнів (Тлумачький район, колись було містечком) сьогодні можна оглянути маловідомий, але масштабний оборонний комплекс, який розташований на високому пагорбі над селом і складається із замку XV століття (збереглися вали, під замком – засипаний вхід до печери) і дещо вище – руїни австрійської фортеці XIX століття. Австрійська фортеця – потужна оборонна споруда, від якої збереглися вали, рови, окопи та залишки бетонного командного пункту [8].

Результати проведеного аналізу фортифікаційної спадщини Покуття, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму: історико–культурного, пізнавального, відпочинкового, етнічного, виставково–експозиційного, тематичного (винно–дегустаційні тури, кінний туризм, фехтування та лицарські турніри, бали та карнавали, святкування урочистих подій).

Проте, з іншого боку, бачимо занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. Всі ці об'єкти покутської оборонної архітектури потребують відновлення та реконструкції? адже знайомлять нас не лише з технічними, художніми, естетичними методами будівництва тієї епохи, коли вони були створені, але й з життєвим рівнем народу та його звичаями. Ось чому вони є живими свідками епохи не тільки в архітектурному і художньому плані, але й у плані історичному.

Щодо питання про скіфські, старослов'янські чи давньоруські городища–гіганти, то їх відбудова вимагає величезних коштів, але хоча б кілька маленьких горо-

дищ можна довести до вигляду X–XIII ст. Щоправда, такі спроби вже робилися. Наприклад івано-франківський археолог В.Томенчук, описуючи історію чотирьох давньоруських укріплених міст, писав: "...на місці трьох із них (Чернівці, Снятин, Коломия) стоять і зараз сучасні міста. А до четвертого, до Олешкова, скоро слідом за археологами прийдуть будівельники-реставратори і відновлять дерев'яні стіни, вежі, будинки, і знову, як 700 років тому, виросте при дорозі давньоруське місто, місто-заповідник". Але й надалі ці ідеї автора залишаються лише нездійсненими мріями [12, с. 11].

Ефективне збереження, відновлення та відповідне використання об'єктів покутської оборонної архітектури потребує науково обгрунтованої державної стратегії та чіткої діяльності всіх органів влади щодо її втілення, тісної їх взаємодії з інституціями громадянського суспільства (недержавними організаціями, ЗМІ, благодійними фондами тощо). Це підтверджено успішним досвідом активної й послідовної гуманітарної політики найрозвинутіших країн сучасної демократії.

Серед основних проблем у сфері збереження та відновлення культурно-історичної спадщини можна виділити наступні:

- Недостатнє бюджетне фінансування. Україна ще далека від європейських стандартів у цій галузі, за якими бюджетні видатки на культуру становлять до 2% бюджету на загальнодержавному рівні, та 3–4% бюджету місцевого рівня. Багато унікальних пам'яток перебуває у критичному стані, і у разі неприйняття термінових реставраційних заходів їхня руйнація може мати незворотній характер.

- Недостатній контроль за виконанням чинних законів, правових актів та прийнятих рішень.

- Відсутність окремого самостійного центрального органу виконавчої влади з питань охорони історико-культурної спадщини.

- Неефективний розподіл бюджетних коштів.

- Відсутність співпраці органів державної влади (особливо на місцях) з недержавними організаціями, відсутність підтримки громадських організацій, що займаються вивченням минулого, краєзнавством, пошуками, охороною та пропагандою об'єктів культурно-історичної спадщини.

- Необхідність узгодження внутрішнього законодавства України у цій галузі з підписаними і ратифікованими нею відповідними міжнародними конвенціями, договорами та угодами.

- Відсутність залучення приватного сектору для належного утримання культурно-історичної спадщини.

Успішне вирішення вказаних проблем створило б підґрунтя для розвитку туристичної галузі краю, і значних надходжень у бюджет. Заслуговує на увагу європейський досвід передачі затратних об'єктів культурно-історичної спадщини (зокрема, середньовічних замків) у довгострокову оренду (до 50 років) приватним власникам для отримання ними прибутку від туристичного бізнесу [21, с. 15]. При цьому обумовлюється жорстке дотримання таких умов: пам'ятка має утримуватися орендарем у належному стані; не допускаються будь-які порушення її первозданного вигляду; пам'ятка повинна бути постійно відкритою для відвідувачів та для державних контролюючих органів. У разі порушен-

ня хоча б однієї з цих умов держава залишає за собою право негайного повернення пам'ятки та стягнення з колишнього орендаря значного штрафу. На думку фахівців, такий варіант є більш привабливим для України, ніж ідея продажу замків приватним власникам. У разі продажу, хоча спочатку держбюджет і отримує відчутну фінансову ін'єкцію, але у подальшому держава втрачає будь-які важелі контролю за ним: пам'ятка може бути закрита для відвідувачів, перебудована, зруйнована тощо.

Ще одним із шляхів використання є проведення різноманітних свят, фестивалів, ярмарків, театралізованих змагань. Європейський досвід показує ефективність такого використання замкових комплексів. Наприклад, в Угорщині в музеях діють таз звані паноптикуми (відтворення в повний зріст фігур, історичних подій у відповідних інтер'єрах), проводяться історичні кінні ігри та середньовічні бенкети, які користуються великою популярністю. У фортеці Шюмег на спеціальній арені або в критому Великому Лицарському залі проводять бенкети та демонстрацію володіння зброєю (сокира, стрільба з лук, метання дротиків), кінні та піші бої (з мечами, щитами, булавами). У замках, де бували визначні діячі історії та культури, проводяться пам'ятні дні, присвячені цим особам [4, с. 10].

Охорона пам'яток шляхом їх реставрації та подальшого пристосування до сучасних потреб стосується, як правило, добре збережених замкових комплексів. Остеронь, поза включенням до активного життя суспільства, залишаються напівзруйновані замки. Практично споруди не реставруються, закриті для огляду, знищуються фізично і морально, залишаючись при цьому невідомими для туристів. Виходячи з цього, виникає потреба у впровадженні інших засобів використання фортифікаційних комплексів, щоб були прийнятними для всіх видів оборонних споруд та відповідали усім вимогам збереження фортифікаційних пам'яток.

Належне збереження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства. Найпоширенішим нині способом збереження та використання старовинних зразків фортифікаційної архітектури є їх музеєфікація – сукупність науково обгрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування. В процесі музеєфікації можна виділити два напрямки: пристосування пам'яток під музеї; музеєфікація без пристосування під музеї, що передбачає консервацію таких залишків з забезпеченням екскурсійних відвідувань замкового комплексу та з обов'язковим його включенням до екскурсійних та туристичних маршрутів без створення музею на території пам'ятки.

Музеєфікація фортифікаційних комплексів шляхом консервації з упорядкуванням навколишніх територій та включенням їх до системи туристичних маршрутів дозволить зберегти напівзруйновані замки, залучити до справи охорони пам'яток інвесторів, створити туристичну індустрію регіону на основі існуючої архітектурної спадщини.

Таким чином, проведений аналіз наявного фортифікаційного здобутку Покуття свідчить про те, що край має значний унікальний історико-архітектурний потенціал, який являє собою не тільки

мистецьку чи архітектурну цінність, але й цінність історичну. А тому потребує відповідної уваги з боку органів місцевої та державної влади. Стан більшості досліджуваних мною об'єктів оборонного будівництва критичний. Найближчим часом вони потребують належних кваліфікованих ремонтно-реставраційних робіт. В іншому випадку ці пам'ятки можуть взагалі зникнути. При належному підході органів державної влади, місцевого самоврядування до вирішення окреслених проблем, постійній участі місцевих громад у цьому процесі, вважаємо, що Покутський край стане одним із найвідвідуваніших куточків не тільки Івано-Франківщини, але й України. Це сприятиме залучення інвесторів, а також популяризації регіону загалом, що принесе не тільки додаткові кошти у місцевий бюджет, але й сприятиме збереженню та відновленню цих пам'яток.

Список використаних джерел

- Бевз М. Історичні міста Галичини: проблеми вивчення і збереження / М.Бевз // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – 2001. – Т.241. – С. 84–112.
- Великий В. Українсько-польська монументальна спадщина Покуття як чинник розвитку ностальгичного туризму в краї / В.Великий // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип.2: Матеріали науково-практичної конференції. – С. 38–47.
- Вечерський В. Оборонні комплекси західних земель України у другій половині XVII–середині XVIII століть / В.Вечерський // Замки України: дослідження, збереження, використання: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., Галич, 3 листоп. 2011 р. – Галич, 2011. – С. 5–18.
- Вираг Ж. Венгрия. Замки, крепости, дворцы / Ж.Вираг. – Изд-во “Венгерский туризм”, 2009. – 42 с.
- Віків минулих твердь. Городенківщина в старих мапах, манускриптах і світлинах / Р.Смеречанський, О.Каглан, І.Миронюк, В.Никифорок. – Івано-Франківськ: видавництво “Лілея НВ”, 2013. – 194 с.
- Гаськевич О. та ін. Замки Західної України. Історія. Фотографії. Карта-схема: путівник / О.Гаськевич, 2011. – 99 с.
- Горбик В.О. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко, П.І. Скрипник. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 42 с.
- Замки Карпат, Подністров'я, Поділля. Путівник 48 сторінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zamky.com.ua/po_rajonah.htm.
- Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України / Т.В. Курило. – Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – 156 с.
- Левкун Я. Скрижалі Покутської Городенківщини / Я.Левкун. – Тернопіль: ТОВ “Наш Світ”, 2009. – 176 с.
- Лесик О.В. Замки та монастирі України / О.В. Лесик. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.
- Мацюк О. Замки, фортеці Західної України: Іст. мандрівки / О.Мацюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 159 с.
- Марунчак М.Г. Городенщина. Історично-мемуарний збірник / М.Г.Марунчак. – Львів: Світ, 1978. – 860 с.
- Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, с. П. Кузик. – Львів: НАН України. – 1999. – 78 с.
- Покутська фортифікація XVII–XVIII ст. // Грабовецький В. Історія Покутської землі XVII–XVIII ст. в літописі та ілюстраціях: до 600-річчя першої письмової згадки. Т.3 / В.Грабовецький. – 2-е вид., допов. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 67–113.
- Покуття. Історико-етнографічний нарис/ [ПНУ ім. В.Стефаніка]. – Львів: Манускрипт, 2010. – 455 с.
- Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс]: закон України [прийнято Верховною Радою від 6 червня 2000 р. № 1805–III]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805–14>.
- Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навч. посіб. / Михайло Йосипович Ру-

тинський. – К., 2007. – 432 с.

- Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Р.Смеречанський, О.Каглан, В.Никифорок. – Івано-Франківськ: видавництво “Лілея НВ”, 2009. – 139 с.
- Тронько П.Т. Охорона пам'яток історії і культури – справа всенародна / П.Т. Тронько // Український історичний журнал. – 1980. – № 9. – С. 118–124.
- Харитон В. Снятин. Погляд крізь час / В.Харитон. – Снятин: Прут-Принт, 2007. – 79 с.
- Щоткіна К. Хто збудує міцний замок? / К.Щоткіна // Дзеркало тижня. – 2006. – № 26. – 8 липня. – С. 15.
- Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A.Czolowski // Teka konserwatorska. – Lwow, 1892. – S. 157.
- Prochaska A. Fragmenty historyczne: VII. Zamki kresowe i kresowa szlachta / A.Prochaska // Przewodnik naukowy i literacki. – Rocznik XLVI. – 1918. – T.XLIV. – S. 1073.
- Zamek Rakowiecki. – “Przyjaciel Ludu”. – Leszno, 1837. – T.2. – № 39.

References

- Bevz M. Istorychni mista Galychyny: problemy vyvchennja i zberezhennja / M.Bevz // Zapysky naukovoogo tovarystva im. Shevchenka. – 2001. – T.241. – S. 84–112.
- Velykychyj V. Ukrai'ns'ko-pol's'ka monumental'na spadshhyna Pokuttja jak chynnyk rozvytku nostalgichnogo turyzmu v krai' / V.Velykychyj // Rekreatyjnij potencial Prykarpattja: istorija, suchasnyj stan, perspektyvy. – Ivano-Frankivs'k, 2010. – Vyp.2: Materialy naukovo-praktychnoi konferencii. – S. 38–47.
- Vechers'kyj V. Oboronni kompleksi zahidnyh zemel' Ukrai'ny u drugij polovyni XVII – seredyni XVIII stolit' / V.Vechers'kyj // Zamky Ukrai'ny: doslidzhennja, zberezhennja, vykorystannja: materialy Mizhnar. naukovo-prakt. konf., Galych, 3 lystop. 2011 r. – Galych, 2011. – S. 5–18.
- Virag Zh. Vengrija. Zamki, kreposti, dvorcy / Zh.Virag. – Izd-vo “Vengerskij turizm”, 2009. – 42 s.
- Vikiv mynulyh tverd'. Rodenkenivshhyna v staryh mapah, manuskryptah i svitlynah / R.Smerenchans'kyj, O.Kaglan, I.Myronjuk, V.Nykyforuk. – Ivano-Frankivs'k: vydavnytvo “Lileja NV”, 2013. – 194 s.
- Gas'kevych O. ta in. Zamky Zahidnoi' Ukrai'ny. Istorija. Fotografii'. Karta-shema: putivnyk / O.Gas'kevych, 2011. – 99 s.
- Gorbyk V.O. Pam'jatky Ukrai'ny: problemy zberezhennja i doslidzhennja / V.O. Gorbyk, G.G. Denysenko, P.I. Skrypnyk. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 1994. – 42 s.
- Zamky Karpat, Podnistrov'ja, Podillja. Putivnyk 48 storinok [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.zamky.com.ua/po_rajonah.htm.
- Kurylo T.V. Pravova ohorona kul'turnoi' spadshhyny Ukrai'ny / T.V. Kurylo. – L.: L'vivs'kyj jurydychnyj instytut MVS Ukrai'ny, 2005. – 156 s.
- Levkun Ja. Skryzhali Pokuts'koi' Gorodenkivshhyny / Ja.Levkun. – Ternopil': TOV “Nash Svit”, 2009. – 176 s.
- Lesyk O.V. Zamky ta monastiri Ukrai'ny / O.V. Lesyk. – L'viv: Svit, 1993. – 176 s.
- Macjuk O. Zamky, fortetsi Zahidnoi' Ukrai'ny: Ist. mandrivky / O.Macjuk. – L'viv: Centr Jevropy, 1997. – 159 s.
- Marunchak M.G. Gorodenshhyna. Istorychno-memuarnyj zbirnyk / M.G. Marunchak. – L'viv: Svit, 1978. – 860 s.
- Naukovo-metodychni zasady reformuvannja rekreatyjnnoi' sfery. Naukove vydannja / V.S. Kravciv, L.S. Gryniv, M.V. Kopach, S.P. Kuzyk. – L'viv: NAN Ukrai'ny. – 1999. – 78 s.
- Pokuts'ka fortyfikacija XVII–XVIII st. // Grabovec'kyj V. Istorija Pokuts'koi' zemli XVII–XVIII st. v litopysi ta iljustracijah: do 600-richchja pershoi' pys'movoi' zgakdy. T.3 / V.Grabovec'kyj. – 2-e vyd., dopov. – Ivano-Frankivs'k, 2011. – S. 67–113.16. Pokuttja. Istoryko-etnografichnyj narys / [PNU im. V.Stefanyka]. – L'viv: Manuscript, 2010. – 455 s.
- Pro ohoronu kul'turnoi' spadshhyny [Elektronnyj resurs]: zakon Ukrai'ny [pryjnjato Verhovnoju Radou vid 6 chervnja 2000 r. № 1805–III]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805–14>.
- Rutyns'kyj M.J. Zamkovyj turizm v Ukrai'ni. Geografija pam'jatok fortyfikacijnogo zodchestva ta perspektyvy i'h turystychnogo vidrodzhennja: navch. posib. / Myhajlo Josypovych Rutyns'kyj. – K., 2007. – 432 s.
- Smerechans'kyj R. Rodenkenivshhyna stezhkamy stolit' / R.Smerenchans'kyj, O.Kaglan, V.Nykyforuk. – Ivano-Frankivs'k: vydavnytvo “Lileja NV”, 2009. – 139 s.

20. Tron'ko P.T. Ohorona pam'jatok istorii i kul'tury – sprava vsenarodna / P.T. Tron'ko // *Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal*. – 1980. – № 9. – S. 118–124.

21. Haryton V. Snjatytn. Pogljad kriz' chas / V.Haryton. – Snjatytn: Prut–Prynt, 2007. – 79 s.

22. Shhotkina K. Hto zbuduje micnyj zamok? / K.Shhotkina // *Dzerkalo tyzhnja*. – 2006. – № 26. – 8 lypnja. – S. 15.

23. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A.Czolowski // *Teka konserwatorska*. – Lwow, 1892. – S. 157.

24. Prochaska A. Fragmenty historyczne: VII. Zamki kresowe i kresowa szlachta / A.Prochaska // *Przewodnik naukowy i literacki*. – Roczni XLVI. – 1918. – T.XLIV. – S. 1073.

25. Zamek Rakowiecki. – “Przyjacieli Ludu”. – Leszno, 1837. – T.2. – № 39.

Tsutsman I.Ya., graduate student in the Department of tourism and regional studies Institute of Tourism Precarpathian National University named after V.Stefanik (Ukraine, Ivano-Frankivsk), ts.i@ukr.net

The objects of defensive architecture of Pokuttya on the modern stage: the state, problems of conservation and use

The article is devoted to objects of defensive architecture of Pokuttya, in particular characterization of existing castles, sites of ancient castle, ancient settlements, located in the territory. Also the main problems of preservation and restoration of these monuments are allocated. Their important role and unique value in system of attractions in the region is detected. The need for qualified repair and restoration works on these sites is noted in the article. The recommendations on the use of attractions of defensive architecture in the tourism industry in the region are filed. Possible solutions to protect and preservation these objects are considered. Emphasis is placed on using the European experience in the conservation and using castle complexes. The proper saving of monuments can ensure only the adaptations to modern needs of society. Today the most common way to conserve and use the samples of ancient fortification architecture is their museumification.

Keywords: castles, sites of ancient castle, ancient settlements, fortresses, defensive architecture of Pokuttya, preservation, using, tourism industry.

Цуцман И.Я., аспирантка кафедры туризмовеждения и краеведения, Институт туризма Прикарпатского национального университета им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), ts.i@ukr.net

Объекты покутской оборонной архитектуры на современном этапе: состояние, проблемы сохранения и использования

Статья посвящена объектам оборонной архитектуры Покуття, в частности характеристике имеющимся замкам, замчице, городищам, находящимся на территории края. Рассматриваются также основные проблемы в сфере сохранения и восстановления оборонных достопримечательностей. Определено важную роль и уникальную ценность объектов оборонного строительства в системе памятников края. Отмечается необходимость в ближайшее время надлежащих квалифицированных ремонтно-реставрационных работ по этим памятникам. Даны рекомендации по применению памятников покутской оборонной архитектуры в туристической сфере региона. Рассматриваются возможные пути решения проблем охраны и сохранения этих объектов. Делается акцент на использовании европейского опыта по сохранению и использованию замковых комплексов. Надлежащее хранение может гарантировать только приспособление памятников с современными потребностями общества. Распространенным сейчас способом сохранения и использования старинных образцов фортификационной архитектуры является их музеефикация.

Ключевые слова: замки, замчица, городища, крепости, оборонная архитектура Покуття, сохранения, использования, туристическая сфера.

* * *

УДК 904

Аббасов Н.Н.

преподаватель кафедры источниковедения, историографии и методики,

Бакинский государственный университет (Азербайджан, Баку), nurlan-abbasov@mail.ru

ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ ОГУЗОВ В ДАСТАНЕ “КИТАБИ ДЕДЕ ГОРГУД” И ЕЕ ПАРАЛЛЕЛИ С ПОЛИТИЧЕСКИМ УСТРОЙСТВОМ ДРУГИХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Анализируя события в дастане “Китаби Деде Горгуд” можно наблюдать, что во всех главах дастана, имя Баяндур хана упоминается как имя верховного правителя, стоящего на верхней ступени феодальной иерархии. Главный герой дастана Казан хан, который является помощником правителя, остался в памяти своей богатырской доблестью.

Ключевые слова: Огуз, эпос Китаби Деде Горгуд, тюркский народ, Казан хан.

(статья друкється мовою оригіналу)

Наряду с другими важными сферами общественной жизни, в дастане “Китаби Деде Горгуд” (“Книга моего деда Горгуда”) нашло свое отражение и целый ряд важных вопросов, связанных с государственным строем и политической иерархией в огузо-азербайджанском обществе раннего средневековья.

Из глав дастана “Китаби Деде Горгуд” видно, что огузское общество, будучи достаточно развитым, уже давно было знакомо с принципами политической власти. Как можно заметить из глав, в этом обществе Баяндур хан, выступающий с титулами “шахеншах” и “падишах”, является верховным правителем. Сведения из дастана показывают, что Баяндур хан был верховным правителем огузов и верховным сюзереном огузских феодалов. Именно этот его социальный статус в яркой форме проявляется в главе “Бугач – сын Дирсан хана”: “Шахеншах Баяндур хан собирает пир, приглашая огузских беков” [4, с. 132].

Можно сказать, что во всех тех главах дастана, в которых упоминается Баяндур хан, его социальный статус представлен как статус правителя, сам он показан как личность, стоящая на верхней ступени феодальной иерархии и считающаяся сюзереном огузских беков. То, что Баяндур хан является правителем Огузов более отчетливо видно из глав “Имран – сын Бекила”: “Баяндур хан встал с места ... Везде были расстелены ковры. Собрались Внутренние и Внешние огузские беки” [4, с. 202].

Главным героем дастана “Китаби Деде Горгуд” является Казан хан, активный участник 8 из 12 глав, оставшийся в памяти своей богатырской доблестью. Казан хана называют “бейлербеком” Баяндур хана. Ему, как и Баяндур хану оказывают почести. Из XII глав становится известно, что Казану подчинялись как внутренние, так и внешние огузы. Как видно из главы, участие в церемонии, проходящей в доме Казан хана как Внутренних, так и Внешних огузских беков подтверждает факт того, что Казан являлся сюзереном над этими огузскими политическими организациями.

Анализ событий, происходящих в главах дастана, показывает, что Казан занимает позицию достойную правителя, а иногда его влияние оставляет в тени влияние шахеншаха Баяндур хана.

В дастане “Китаби Деде Горгуд” помощником правителя выступает Гахзан хан, носящий титул “бейлербек”. Сведения, извлеченные из глав, ясно дают понять, что Казан, имеющий право сидеть справа от Баяндур хана, сосредоточил в своих руках относительно большую часть гражданских и военных полномочий. Например, Внутренние и Внешние огузские беки были подчинены ему, он возглавлял все без исключения военные операции. Он самый сильный и почетный среди огузских богатырей [3, с. 174]. Такие же полномочия, которые имел Казан хан, были и у наместника Хазарского кагана. В источниках помощник хазарского кагана назывался “ilk”, “ışa” “бек”, “şad”, “малик”, “малик-хазар”, “каган-бек” или же “Тархан-каган” [1, с. 408]. Казан хан также носил титул “бейлербек”.

Надо отметить, что тот социальный статус, которым обладал Казан хан в огузском обществе, идентичен социальному статусу хазарского “каган бека”.

Сведения, почерпнутые из источников, показывают, что у хазар близкие люди, а в особенности дети помощника кагана играли важную роль в жизни государства. Говоря выше о борьбе за Кавказ Иранского, Византийского и Хазарского государства, было замечено, что упоминается имя помощника кагана Джебу кагана. Джебу каган в 626 году подписал с Византией договор, направленный против Ирана. Муса Каланкатуйский указывает, что северный правитель, то есть каган в честь своей княжеской власти отправил в битву против Сасанидов сына своего брата, которого звали Шад (сына Джебу кагана – Н.А.) [2, с. 110]. Как видно из источников назначение Шада на эту должность было непосредственно связано с тем, к какому роду он принадлежал.

Вышеуказанные факты еще раз показывают тесные связи тенденции двоевластия с заместительно-наместническим институтом. Ибн Фадлан который более глубоко и достоверно изучил эту тему отличился дополнительными сведениями о двоевластии у хазаров. Он писал: “То что касается правителям хазаров, носим титул хакана, он выходит к людям только один раз каждые через четыре месяца. Его именуют “Великий хакан”, а его заместителя именуют “хакан бек”. Он ведет за собой и возглавляет последнюю армию в бой, руководит и выполняет государственными делами, выходит к народу, проводит походы, правители близ лежащих государств поклоняются ему. И ежедневно он приходит к дворцу “Великого хакана”, уничтожается как раб, и молча стоит [5, с. 146].

Видимо, обладание высоким дворцом являлось привилегией для лиц верховной власти. Потому, что в “Китаби Деде-Коркуте” эти привилегии однозначно принадлежат только Байандур хану и казан хану.

Вышеуказанные факты взаимное сравнение и анализ письменных источников, а также предположения и вероятности, выдвинутые в историографии, показывают существование двоевластия в огузском обществе. По моему мнению, двоевластие у огузов, а также, будучи конкретнее (у хазаров) двоевластия у хазаров имеет огромное значение в выяснении возраста дастана. В вышеотмеченной статье З.Буничтова и С.Алиярлы эта тема была особо затронута и авторы критиковали Новотельца, который утверждал, что двоевластие появилось во II половине IX века. По нашему мнению, присоединяясь к мнению авторов, (по Заходерину) было бы правильнее присоединиться к утверждению Заходерина о том, что появление этого института приходится к периоду военной демократии. Видимо, что форма власти в огузском обществе относится к периоду раннего феодализма. Как отмечали многие авторы в эпосе хоть и не напрямую, но частично затрагивается тема государственных ценностей правительства Баяндур хана. В главе эпоса Заточение сына Казан хана Уруза в заключенный отражаются свидетельства о наследнике Казан хана. Согласно данным сведениям, роль наследника престола определяясь стойкой его перед правителем. Об этом говорится следующее. “Его сын ураз стоял перед ним натянувшись как стрела”. Интересно, что наследником Байандур хана выступает его сын Карабудаг. Видимо Карабудаг хан также был последником. Как и наблюдается в истории, престол переходил по отцовской линии. Однако Баяндур видимо не был доволен положением,

ибо он говорил: “Не имею я опоры от сына и уважения от брата. Плачу я по своему престолу и силе. Умру сегодня, на родине опоры не останется”. Согласно источникам, для определения наследника созывался орган старейшин-огузов. Такая традиция позднее наблюдалась и у сельджуков. В 4-й главе эпоса рассматривается вопрос о престоле и наследниках. В эпосе Байандур хан часто отмечает, иерархий, лишние доказательство его статуса правителя. В 12 главе Аруз и огузы сильно ранят героя Бейрака и мигом доставляют себя к Казан хану, дабы тот дал резкий приказ о положении. В 4-й главе Казан хан льет слезы по своему сыну Урузу – “приостановлялось могущество моего престола”. Нарушив традицию, беки ему говорят: “О сын” Умуна, все сидящие тут беки, удостоились своего положения героизмом и хлебом. Ведь не ты кормил и поил нас, не так ли?! В этой главе также отмечается, что Казан хан, вопреки равному положению с Баяндур ханом, после имел более доминирующий статус. В главе говорится, что Экрек, подавив беков, сидел перед Казан ханом. Никого бы не зауважал. Ясно, что не престоле Байандура, Уруз имел столь респектабельное положение, как Казан хан.

Можно считать, что представленные беки занимают в диване место соответствующее их месту в высоких кругах общества. Тот взгляд, которого придерживались в диване Казан хан определяет так: “...правые беки сидящие справа, левые беки сидящие слева, инаги, сидящие снаружи и хасбеки сидящие в углу [4, с. 156]. В тексте явно видно, что то, как беки сидят в диване соответствующие их месту в обществе говорит об отношениях между ними и формах этикета.

Список использованных источников

1. Артаманов М.И. История Хазар. – Ленинград, 1962.
2. Еремеев Д.Е. Этногенезис турок. – Москва, 1971.
3. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Ленинград, 1974.
4. Китаби-Деде Коркут. – Баку, 1988.
5. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. – Харьков, 1956.

References

1. Artamanov M.I. Istorija Hazar. – Leningrad, 1962.
2. Eremeev D.E. Jetnogenezis turok. – Moskva, 1971.
3. Zhirmunskij V.M. Tjurkskij geroicheskij jepos. – Leningrad, 1974.
4. Kitabi-Dede Korkut. – Baku, 1988.
5. Kovalevskij A.P. Kniga Ahmeda ibn-Fadlana o ego puteshestvii na Volgu v 921–922 gg. – Har'kov, 1956.

Abbasov N.N., lecturer at Baku State University, Department of Historiography, Source Studies and Methods (Azerbaijan, Baku), nurlan-abbasov@mail.ru

The problem of political power in Oguz epos “Kitabi Gorgud” and its parallels with the political system other Turkic peoples

Analyzing facts in epos “Dede Gorgud” can be observed that in all chapters Bayadur Khan referred to as the name of the supreme ruler, standing on stage high feudal hierarchy. As the main hero being Kagan Khan in 8 of the 12 chapters, here we can see that, he has vast authorities.

Keywords: Oghuz Turks, Epic of Kitabi-Dede Korkhud, Turkic peoples, Khazan khan.

Аббасов Н.Н., викладач кафедри джерелознавства, історіографії та методики, Бакінський державний університет (Азербайджан, Баку), nurlan-abbasov@mail.ru

Проблема політичної влади Огуз в дастані “Китаби Деде Горгуд” та її паралелі з політичним устроєм інших тюркських народів

Аналізуючи події в дастані “Китаби Деде Горгуд” можна спостерігати, що у всіх розділах дастана, ім'я Байадур хана згадується як ім'я верховного правителя, що стоїть на верхній ступені феодальної ієрархії. Головний герой

дастана Казан хан, який є помічником правителя, залишився в пам'яті своєю багатирською доблестю.

Ключові слова: Огуз, епос Китаби Деде Горгуд, тюркський народ, Казан хан.

* * *

УДК 94(560)“1793/1807”

Дудар Р.В.

здобувачка кафедри історії Київського славістичного університету, спеціаліст Науково-дослідного центру орієнталістики ім. Омеляна Пріцака Національного університету “Києво-Могилянська академія” (Україна, Київ), Roksolana111@ukr.net

РЕФОРМИ СЕЛІМА III. ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКА “НІЗАМ-І ДЖЕДИД” В СКЛАДІ ЗБРОЙНИХ СИЛ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Аналізується процес формування армії “нізам-і джедид”, яка була створена султаном Селімом III в Османській імперії у 1793 році з метою зменшити вплив яничар, які до того часу стали некерованою політичною силою в державі, та відновити боєздатність османської армії.

Ключові слова: реформа, “нізам-і джедид”, ляха, хатті-шериф, яничари, Османська імперія, армія, нововведення.

До кінця XVIII ст. могутня Османська імперія перетворилася на слабку та беззахисну, де окрім військових та політичних труднощів процвітав економічний застій. Розпад сіпахійської системи та розбіжність в корпусі капикулу підірвали основи колишнього державного порядку, викликавши ослаблення центральної влади і посилення сепаратизму. Падіння авторитету султанського уряду відчувалося не лише на околицях імперії. Таке положення імперії могло привести до повного її знищення. Влада Османської імперії намагалася знайти шляхи відновлення колишньої могутності держави та створити централізовану феодально-абсолютистську державу. Зусилля керівництва Порти, зосереджені на модернізації армії та проведенні реформ в цілому, привернули увагу низки дослідників. В першу чергу слід відзначити книгу американського професора, історика С.Шоу “Between Old and New: The Ottoman Empire...” [9], в якій зібраний значний матеріал про основні напрямки реформування армії Османської імперії під час правління султана Селіма III. Значний внесок в опрацювання даної проблеми було зроблено упорядниками синтетичної праці “История Османского государства...” [1] та англійським істориком К.Фінкель [5]. Цінну інформацію про армію “нового порядку” і реформи в цілому можна почерпнути в працях таких турецьких дослідників як Н.Беркес [6], Я.Джезар [7] та А.Генчер [8]. В українській історіографії одним з перших до вивчення обставин формування та функціонування збройних сил Османської імперії, і зокрема, корпусу яничарів звернувся історик І.Срібняк [4].

Загальний стан вивчення даної теми дозволяє стверджувати про перспективи її подальшого вивчення, оскільки вона є недостатньо дослідженою в українській науковій літературі.

Мета статті полягає у комплексному розкритті структурно-організаційних трансформацій, що відбулись в організації османської армії у 1792–1807 рр.; розкрити сутність реформаційних зусиль султана Селіма III; з'ясувати особливості впровадження нової системи комплектування армії; дослідити процес формування нової системи фінансового та матеріального забезпечення збройних сил Османської імперії.

Селім III був першим правителем, який розпочав спроби серйозних реформ в османській історії. 14 травня 1792 р. султан оголосив про створення “нізам-і джедид” (“нового порядку” або “нової системи”), за умовами якого в першу чергу повинна була реформуватися турецька армія. Всі військові поразки та великі територіальні втрати, яких зазнала Османська імперія до кінця XVIII ст., показали, що така застаріла військова структура не може надалі існувати на рівні з європейськими країнами. В першу чергу слід було перебудувати армію за європейським зразком. Ще будучи спадкоємцем Селім III цікавився устроєм європейських держав. Рух за встановлення “нізам-і джедид” мало всеосяжну мету: передбачалося вивчити становище в усіх державних інститутах і оновити їх відповідно за вимогами часу. Особливо важливою була робота з виховання дисциплінованих і навчених військових та створення нової армії на європейський манер, що дозволило б усунути яничарський корпус, який вже давно втратив якості військової організації, а також позбавити впливу тих, хто в союзі з яничарами виступали проти будь-яких нових рухів. Тим самим держава розраховувала йти в ногу з Європою, розвиваючи науку, мистецтво, торгівлю, “цивілізацію” загалом [1, с. 56–57].

В якості першого кроку підготовки майбутніх реформ 20-м державним та духовним чиновникам було запропоновано представити свої міркування щодо реформ у вигляді ляха (доповідей записок). У цих записках автори виразили своє занепокоєння з приводу плачевного стану державного апарату, армії, фінансів. Вони наполегливо радили прийняти реформи для запобігання розпаду імперії, тому у більшості представлених ляха було висловлено думку про необхідність проведення військової реформи. Основною метою даних реформ було зміцнення центральної влади за рахунок відновлення боєздатності армії, а також використання європейського досвіду для затвердження феодально-абсолютистського режиму. Частина прихильників Селіма III виступала за посилення старої армії і насамперед – яничар, інші були за скасування самої султанської гвардії. Султан схилився до глибоких реформ, спрямованих на докорінне вирішення проблем. Він прийняв рішення створити нову, навчену, організовану за європейським зразком армію “нізам-і джедид”, яка існувала б нарівні з корпусом яничарів, і надати їй сучасного технічного вигляду. Одночасно передбачалося по можливості реформувати старі військові корпуси армії. Але невдовзі з'ясувалося, що яничари не тільки не приймають нову систему, але й виступають проти старої системи навчання [6, с. 115]. Тому були прийняті деякі заходи щодо реформи яничарського корпусу, для цього було вирішено у визначені дні тижня проводити заняття з навчання яничарів. Влада намагалася перешкодити зловживанням – заборонити цивільним особам купівлю та продаж яничарських есае, свого роду патентів на платню, які можна було отримати після тримісячного навчання. Така заборона торкнулась інтересів великої маси людей і викликала загальне невдоволення. Власники есае, що не мали відношення до військової служби, зіграли першорядну роль у підбурюванні яничар проти реформ. Протистояння під гаслом “навчання – справа гяурів (іновірців)” показало, що яничарський корпус та

пов'язані з ним сили не приймуть реформ, тому в їх проведенні доведеться спиратися тільки на нові військові частини “нізам-і джедид” [1, с. 57].

В указах, які видав Селім III в 1792–1793 рр., говорилося про створення корпусу “палацових стрільців”, введення обов'язкового військового навчання та суворої дисципліни в усіх частинах, будівництво нового флоту, відкриття шкіл для підготовки офіцерського складу і військових інженерів. Для проведення військових реформ були запрошені іноземні інструктори, переважна більшість яких були французькі офіцери. Реорганізація армії потребувала розширення діяльності існуючих і створення ряду нових державних заводів з виробництва зброї та боєприпасів, розробки мідних рудників і вугільних шахт, будівництва верфей. Фінансування всіх цих заходів йшло через “касу нових доходів”, яка поповнювалася за рахунок додаткових податків з населення, доходів від конфіскованих тімарних володінь і надходжень, виявлених при реорганізації фінансової системи.

У 1793 р. в столиці було відкрито артилерійське і розширено морське інженерне училища. Значну суму коштів Селім III витратив на створення сучасного флоту, до складу якого увійшли 40 лінійних кораблів і фрегатів. Зусиллями іноземних фахівців у Стамбулі відновила роботу занедбана друкарня. Згодом при сухопутному військово-інженерному училищі під назвою Мюхендісхане-і Беррі-й Хумаюн [2, с. 331] почали видавати технічну літературу з урахуванням потреб нового флоту.

Для перебудови військово-морської справи були підготовлені закони, налагоджена дисципліна серед офіцерів і матросів, запрошені інженери з Швеції і Франції для будівництва та обслуговування кораблів. Замість колишніх важких і громіздких суден почали будувати швидкохідні легкі за французькими проектами, і за короткий час було створено новий, більш сучасний флот [детал. див. 8]. Здійснення нововведень в армії і флоті та втілення в життя інших проектів програми “нізам-і джедид” вимагало великих коштів. Щоб покрити необхідні для цієї діяльності фінансові витрати, був заснований новий незалежний фонд під назвою “Ірад-и джедид хазінесі” (“Нове казначейство”), куди були переведені кошти, отримані за рахунок податків та із інших джерел [7, с. 155–207].

У 1793 р. Селім III за допомогою французьких військових радників почав набір у нову військову організацію “нізам-і джедид”, який проводився з корпусу бостанджи (палацової варті). Новостворена армія поділялася на полки (апай), батальйони (табур) і роти (бьолук), для неї були побудовані нові казарми. Забезпечення цих військ було дещо кращим ніж яничар. Солдати “нізам-і джедид” отримували по 50 акче (срібна монета, що перебувала в обігу Османської імперії з XIV ст.) в день, в той час як денний заробіток яничар становив 7–8 акче. Навчання нових частин проводилося в казармах морської піхоти Левент Чіфтілі та на азійському березі Босфору – в Ускюдарі.

Здійснення реформ “нізам-і джедид” йшло успішно лише в перші роки. До 1804 р. чисельність корпусу “палацових стрільців” досягала 12 тис. солдатів, ще 800 осіб становили навчені частини артилеристів. В цей же час османський флот налічував до 100 суден, найбільше

з яких налічувало 122 бортові гармати та екіпаж у 1200 осіб. Надалі процес перетворень сповільнився.

До складу “нізам-і джедид” входило два ескадрони кавалерії та дванадцять полків піхоти, з яких два стояло по сусідству з Константинополем, два – в пашалику Кутахії, вісім – у пашалику Караманії, начальник якого Абдурахман Каді-паша був цілком відданий султанові та його реформам. Обмундирування піхотинців було майже європейське. Озброєні вони були французькою рушницею із багнетом і кривою шаблею; до складу кожного полку входила артилерійська рота, оркестр та імам. Два ренегата (колишні християни, які прийняли іслам і воювали на боці мусульман) – один грек, інший пруссак – стали командирами регулярних військ, зібраних під Константинополем [3, с. 295].

У 1803–1804 рр. на території європейської Туреччини діяли так звані кирджали (слов'янські та албанські розбійники), вони захоплювали значні міста, погрожували Константинополю та Адріанополлю. Яничари та інші нерегулярні турецькі частини не могли з ними справитися. І лише після того, як проти розбійників було відправлено кілька загонів “нізам-і джедид”, вони були придушені. У 1805 р. султан, пишаючись успіхами своїх солдатів, видав березневий хатті-шериф (султанський указ), яким наказувалося примусово набирати по всій європейській Туреччині найсильніших яничарів і молодих хлопців віком від 20 до 26 років для включення їх до складу “нізам-і джедид”. Проте невдовзі султан та його радники зрозуміли як вони помилилися прийнявши таке рішення. Перший же крок султана на шляху реорганізації армії зустрів запеклий опір. Сім'ї, які в результаті набору залишилися без своїх годувальників, виступили проти реформ.

Всі яничари були проти започаткованої Селімом реорганізації армії. Влада намагалася обмежити діяльність яничарів, проте всі спроби були марними, оскільки вони дуже вміло маніпулювали урядом. Лояльне відношення до “нового порядку”, яке продемонстрували анатолійці, було рідкістю на Балканах. Коли, відповідно до спогадів одного сучасника, накази про зарахування на військову службу стали надходити в балканські провінції, їх категорично відмовилися виконувати: “Ми яничари і наші предки були яничарами, тому ми не визнаємо “новий порядок” [5, с. 551].

У червні 1806 р. недалеко від Стамбула мали місце серйозні заворушення. Тоді рекрутовані в Анатолії підрозділи армії “нового порядку” здійснювали перехід зі столиці в Едірне, щоб залякати місцевих яничарів і таким чином змусити їх змиритися з необхідністю проведення реформ. В Едірне натовп розтерзав чиновника, який оголосив про плани султана провести призов, а ім'я султана було виключено з п'ятничної молитви. Великий візир Ісмаїл-паша, який таємно підтримував контакти з повстанцями, намагався переконати султана в тому, що йому не слід наполягати на введенні в балканських провінціях “нового порядку”, але ці спроби були марними. Жителі міста Чорлу, що знаходилося між Стамбулом і Едірне, перекрили дорогу напрямлену зі столиці військам армії “нового порядку”, які відкрили по місту гарматний вогонь. В результаті обидві сторони зазнали значних втрат. Селім наказав своїм військам припинити просування і не допускати

кровопролиття. Цей інцидент став початком кінця проєкту “Новий порядок” [5, с. 566–567].

Уже в грудні 1806 р. Османська імперія розпочала війну з Росією, а в квітні 1807 р. османський уряд направив свої війська на Балкани, а саме в Сілістрію на Дунаї. Протягом декількох попередніх місяців Селім продовжував займатися впровадженням нововведень, які повинні були підняти боєздатність армії, чим він викликав чергову хвилю протестів проти “нового порядку” у Едірне та Румелії. У Стамбулі султан оголосив про те, що на церемонії прийому парадну та під час п’ятничної молитви він буде у військовій формі європейського зразка, яку носять війська його армії “нізам-і джедид”, а також, що ополченці з гарнізонів фортець північного Босфору, які охороняли підходи до Стамбулу з боку Чорного моря, теж мають носити цю форму. Радники султана намагалися відмовити його від такої ідеї, а інспектор, відповідальний за безпеку Босфору, в свою чергу запевнив, що виконає будь-яку забаганку султана та примусить солдат носити саме ту форму, яку забажає їх повелитель [5, с. 567].

У понеділок 24 травня 1807 р. суперінтендант цих фортець, колишній канцлер Махмуд Раїф-ефенді зачитав присутнім солдатам указ султана, згідно з яким вони повинні були визнати “новий порядок” і прийняти нове обмундирування. Бунтівники були переконані, що саме Махмуд Раїф нав’язує їм ці нововведення, тому вони вирішили його вбити. Дізнавшись про наміри бунтівників Махмуд Раїф, який на той час перебував на протилежному березі Босфору у фортеці Румелі Каваги, вирішив тікати, але ополченці піймали його та розстріляли. Повсталі війська заручились підтримкою зі сторони яничар, вони заявили, що мають спільні цілі. Єдиними, хто міг приборкати бунтівників, були нечисленні підрозділи армії “нового порядку”, що були в фортецях Левент Чіфтлігі, розташованій на пагорбах румелійського Босфору, і Гарем, що знаходилася в області Ускюдар. Але помічник великого візира Ібрагіма Хілмі-паші, Кесе Муса-паша, що залишився в Стамбулі на час відсутності свого начальника, вирішив не давати військам наказу вступати в бій і залишив їх в казармах. У середу 26 травня 1807 р. бунтівники підійшли до Топхане (Імператорського арсеналу). Султан Селім III дуже злякався, і тому під час прийому кількох командирів яничар у палаці Топкапи, заперечував, що намагався змусити Босфорські ополчення стати військами “нового порядку”. Селім відмовився від свого плану щодо реформування армії. Але, коли про таке рішення султана дізналися рядові яничари, то вони не повірили йому, оскільки він не бажав розпукати армію “нізам-і джедид” навіть, коли вона стала причиною заворушень в Румелії та Анатолії. Босфорські ополченці розійшлися по всьому місту, залучаючись підтримкою всіх незадоволених. Коли вони підійшли до казарм яничарів, то державні чиновники почали тікати з палацу, деякі священнослужителі хотіли знайти притулок в палаці, але султан порадив їм залишатися в канцелярії великого візира. Командирам яничарів, які зібралися у дворі мечеті Сулейманія, наказали придушити бунт, але ті не наважились. Вони запропонували шейхульісламу Шеріфзаде Сеїд Мехмеду Атаулла-ефенді і головним суддям Румелії та Анатолії зустрітися з яничарами в їх казармах. Оскільки великий візир і головнокомандую-

чий яничар виїхали на війну, мати справу з ополченнями і їх союзниками – яничарами довелося насамперед шейхульісламу, помічнику великого візира, Кесе Муса-паші та заступнику головнокомандувача яничар Мехмеду Аріф-азі. Насправді те, що Кесе Муса не наказав військам “нового порядку” придушити Босфорський заколот у зародку, позбавило від кровопролитного протистояння, але в той же час позбавило султана можливості прийняти військове рішення [5, с. 569–570].

Основним місцем повстання стала площа Етмейдани (“М’ясна площа”), на майдані зібралися яничари, зброярі та ополченці. Яничари викотили котли, в яких їм готували їжу (це було традиційним жестом яничар в знак непокори). Від погроз повстанці перейшли до справи. У Стамбулі розпочалося полювання за наближеними до султана. Обурені повстанці пообіцяли Селіму, що вони знесуть голови 12-м чиновникам, яких вважали своїми ворогами, та вимагали видати їм цих урядовців. Писар яничарського корпусу порадив бунтівникам стримати свої емоції, а ті у відповідь вбили його. Командири яничарів намагалися заспокоїти повстанців, але ті не відступали від своїх цілей. Вони відповідали, що не відступлять доки не знищать армію “нізам-і джедид”. Відчуваючи небезпеку за себе та своїх підданих Селім був змушений відступити. Султан пообіцяв виконати вимоги повстанців і повернутися до старої системи султанської піхоти і кавалерії. Війська, що знаходилися у Гаремі і Левент-Чіфтлігі, почувши про розформування військ “нового порядку” залишили свої пости і розбіглися. Деякі з урядовців, яких заколотники пообіцяли знищити, переховувалися, але згодом їх віднайшли та вбили. Їх голови були виставлені на Етмейдани так, щоб усі бачили. Заради власного порятунку султан стратив інших чиновників у своєму палаці, а їхні голови передав яничарам. Коли ополченці забажали голову начальника палацових садівників (бостанджи-бати), то султан покійно виконав і цю вимогу. Безперервні розправи над придворними змусили Селіма III відмовитися і від реформи “нізам-і джедид” загалом.

В четвер 28 травня 1807 р. і священнослужителі, і командири яничарів вважали, що оскільки султан погодився з вимогами повстанців і армія “нового порядку” розпущена, а багато хто з державних чиновників, згаданих в списку дванадцяти, вже вбиті, то цей заколот можна вважати закінченим. Отримавши від свого султана те, за що боролися, повстанці засумнівалися в його праві на трон. Вони більше не вважали Селіма своїм лідером. А щодо подальшої долі Селіма III, то ополченці за відповіддю звернулися до вищого релігійного авторитету шейхульіслама. Відповідно до цього звернення шейхульіслам Атаулла-ефенді прочитав місця з Корану, в яких йшлося про престолонаслідування. Шейхульіслам побоювся один йти до палацу, щоб передати Селімові звістку про його зміщення; він попрямував туди у супроводі 2000 чоловік. Палацові ворота були закриті, тому всередину було передано лист, адресований головному чорному евнухові. У цьому листі повідомлялося, що бунтівні солдати не розійдуться доти, поки Селім не зійде вниз і не принесе клятву вірності новому султанові Мустафі IV [5, с. 571].

Босфорське ополчення отримало все, за що боролось: 29 травня 1807 р. султан Мустафа IV був зведений

на престол, їх командири зайняли командні пости, рядові домоглися підвищення платні. Лідер повстанців Кабакчі Мустафа був призначений інспектором босфорських фортець європейського берега. Новий султан видав указ, який підтверджував розформування військ “нового порядку”. У тому ж указі він просив ополченців дати зобов’язання, що надалі вони ніколи не будуть повставати і що в обмін на це зобов’язання вони будуть помилувані, а всі звинувачення з них будуть зняті. На початок червня всі заворушення припинилися. Яничари і ополченці отримали щедри премії на честь сходження нового султана на престол, і всі військовослужбовці повернулися у свої казарми [5, с. 572].

Отже, прийшовши до влади султан Селім III відразу взявся за проведення серйозних реформ, оскільки в той час Османська імперія знаходилась в досить скрутному становищі, де панував справжній безлад. Економічна криза, розлад армії, падіння авторитету султанського уряду, військові поразки та територіальні втрати – все це знищувало колись могутню державу.

Найбільше уваги султан приділяв військовій реформі, де передбачалось дисциплінувати старі війська та, опираючись на досвід європейських країн, створити нову армію “нізам-і джедид”.

Здійснення реформ “нового порядку” ішло успішно лише перші роки, надалі процес перетворень сповільнився. Лише менша частина високопоставлених політиків та можновладців підтримували султана у цій справі. Не підтримував реформаторів і народ, якому заходи Порти не принесли полегшення. У боротьбі з Селімом його противники активно використовували яничар. Незадоволені неодноразово піднімали повстання, через які султан був змушений іти з ними на компроміс. Отримавши від свого правителя всі можливі поступки, заколотники зробили все, щоб змістити султана з трону і знищити армію “нізам-і джедид”.

Список використаних джерел

1. История Османского государства, общества и цивилизации: в 2-х т. / Под ред. Э.Ихсаноглу. – М., 2006. – Т.1: История Османского государства и общества. – 602 с.
2. История Османского государства, общества и цивилизации: в 2-х т. / Под ред. Э.Ихсаноглу. – М., 2006. – Т.2: История Османской цивилизации. – 587 с.
3. Лависс Э. Время Наполеона. Часть вторая. 1800–1815 / Э.Лависс. – М., 1938. – Т.2. – 580 с.
4. Срібняк І.В. Оджак яничарів у структурі османської армії / І.В. Срібняк. – К., 2010. – 18 с.
5. Финкель К. История Османской империи: Видение Османа / К.Финкель / пер. с англ. К.Алексеев, Ю.Яблоков. – М.: АСТ: Астрель, 2012. – 829 с.
6. Berkes N. Türkiye’de Çağdaşlaşma / N.Berkes. – İstanbul, 1978. – 658 s.
7. Cezar Y. Osmanlı Maliyesinde Bulanım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mavi Tarih) / Y.Cezar. – İstanbul, 1986. – 420 s.
8. Gençer A.I. Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789–1867) / A.I. Gençer. – İstanbul, 1985. – 379 s.
9. Shaw S.J. Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807 / S.J. Shaw. – Cambridge. Mass., 1971. – 535 p.

References

1. Istoriia Osmanskogo gosudarstva, obschestva i tsivilizatsii: v 2-h t. / Pod red. E.Ihsanoglu. – M., 2006. – T.1: Istoriia Osmanskogo gosudarstva i obschestva. – 602 s.
2. Istoriia Osmanskogo gosudarstva, obschestva i tsivilizatsii: v 2-h t. / Pod red. E.Ihsanoglu. – M., 2006. – T.2: Istoriia Osmanskoi tsivilizatsii. – 602 s.

3. Laviss E. Vremia Napoleona. Chast vtorai. 1800–1815 / E.Laviss. – M., 1938. – T.2. – 580 s.
4. Sribniak I.V. Odzhak yanychariv u strukturi osmanskoj armii / I.V. Sribniak. – K., 2010. – 18 s.
5. Finkel K. Istoriia Osmanskoi imperii: Videnie Osmana / K.Finkel / per. s angl. K.Alieksieiev, Yu.Yablokov. – M.: AST: Astrel, 2012. – 829 s.
6. Berkes N. Türkiye’de Çağdaşlaşma / N.Berkes. – İstanbul, 1978. – 658 s.
7. Cezar Y. Osmanlı Maliyesinde Bulanım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mavi Tarih) / Y.Cezar. – İstanbul, 1986. – 420 s.
8. Gençer A.I. Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789–1867) / A.I. Gençer. – İstanbul, 1985. – 379 s.
9. Shaw S.J. Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807 / S.J. Shaw. – Cambridge. Mass., 1971. – 535 p.

Dudar R.V., an applicant of Department of History at Kyiv Slavonic University, a specialist of Omeljan Pritsak Oriental Studies and Research at National University of “Kyiv–Mohyla Academy” (Ukraine, Kyiv), Roksolana111@ukr.net

Selim III’s reforms. Formation of “the nizam-ı jedid” troop in the armed forces of the Ottoman Empire

This article analyzes the process of formation of “The Nizam-ı Jedid” Army which was found by Sultan Selim III in 1793 to decrease the power of janissaries who became unmanageable political force by then, and to renew military power of the Ottoman Empire.

Keywords: reform, “Nizam-ı Jedid”, lyaiha, hattı-sherif, janissaries, the Ottoman Empire, army, innovation.

Дудар Р.В., соискательница кафедры истории Киевского славистического университета, специалист Научно-исследовательского центра ориенталистики им. Омеляна Прицака Национального университета “Киево-Могилянська академія” (Україна, Київ), Roksolana111@ukr.net

Реформы Селима III. Формирование войска “нізам-и джедид” в составе вооруженных сил Османской империи

Анализируется процесс формирования армии “нізам-и джедид”, которая была создана султаном Селимом III в Османской империи в 1793 году с целью уменьшения влияния янычар, которые к тому времени стали неуправляемой политической силой в государстве, и возобновления боеспособности османской армии.

Ключевые слова: реформа, “нізам-и джедид”, ляха, хатти-шериф, янычары, Османская империя, армия, нововведения.

* * *

УДК 94(479.24)

Акперова Э.
Азербайджанский государственный
педагогический университет (Азербайджан, Баку),
rus_rahimli@yahoo.com

БАКУ В 1917–1918 ГОДАХ В ОКУПАЦИОННЫХ ПЛАНАХ ВЕЛИКИХ СТРАН МИРА

Благоприятная географическая позиция и богатые природные ресурсы города Баку держали его всегда в центре внимания других государств. Особенно во второй половине XIX столетия с развитием бакинской нефтепромышленности значительно возросло внимание к городу. Но Турецкая армия и азербайджанские люди могли защитить город Баку.

Ключевые слова: Баку, оккупант, Кавказская исламская армия, партия большевиков, Мусават, Россия.

(статья друкється мовою оригіналу)

Баку в течении многих лет считался не только экономическим, одновременно и политическим и культурным центром Азербайджана. Поэтому еще со времён царской России Баку был одним из тех передовых центров, где массово сосредоточились наряду с богатыми капиталистами и интеллигенция с демократической идеологией.

После большевистского переворота Россия стала перед угрозой потерять территорию Южного Кавказа, которого держал под гнётом в течении более сто лет. Отделение Южного Кавказа от России для большевиков означало потери важной экономической, военно-стратегической территории.

Во-первых, Южный Кавказ являлся важной энергетической базой России, и здесь основное место занимала Бакинская нефть. Захват этой базы хоть самостоятельным правительством Южного Кавказа, хоть другими государствами, ставил бы Россию в тяжёлое положение. Во-вторых, захват Южного Кавказа другими государствами, сокрушил бы позицию России в бассейне Каспийского моря, облегчил бы походы в направлениях Астрахань и Средней Азии.

В-третьих, потеря Южного Кавказа означало бы для России разрывом исторических и экономических связей между Россией и Ближним Востоком [1, с. 17–18]. Поэтому, Россия в вопросе Южного Кавказа держала реакционную позицию.

Еще в 1917 году после февральской буржуазной революции в Баку был создан Бакинский Совет, у которого в состав был включён всего двое азербайджанцев. Национальный состав был не в пользу Азербайджанцев.

Этот правительственный орган не подчинился Южно Кавказскому комиссариату, созданного 15 ноября 1917 года и объявил себя частью Российской Советской Федеративной Социалистической Республики.

Растущий авторитет демократических сил, особенно Мусаватской партии в Баку серьезно беспокоил анти-демократических сил. Они при каждом удобном случае старались осуществить погромы против Азербайджанцев в городе Баку, тем самым и ослаблять демократические силы и социальную базу Мусаватской партии. Для этого старались использовать “Шемкирские события” и случай ареста генерала Талышинского в Баку [2, с. 593]. Но, в связи с вмешательством демократических сил эти проблемы были решены мирным путём. Наконец, обезоружение в марте большевиками корабля “Евелина”, состав которого состоялся азербайджанцев, и протест мусульманского населения этим событиями привёл к геноциду азербайджанцев Баку. Армянский национальный совет и партия Дашнакцутюн, которые ранее объявили себя нейтральными, принимали активное участие в погромах азербайджанцев.

В погромах, продлившись с 30 марта 1918 года до 2 апреля, только в Баку были убиты более 12 тысяч невинных людей [3, с. 227; 4, с. 12]. Но, армянская большевицкая политика геноцида Азербайджанцев не ограничилась только с погромами в Баку, и осуществлялся еще и в Губе, Шемаха, Ленкоране, Кюрдамире и в других местах. После этих погромов 25 апреля 1918 года в Баку был создан Совет Бакинских Народных Комиссаров, были запрещены деятельности всех национальных советов, кроме русского и армянского национального совета. 26 мая 1918 года в связи с выходом Грузии из состава Закавказского Сейма сейм распался, вместе него создались Азербайджанский, Грузинский и Армянский национальные правительства. Так как, политический центр Азербайджана Баку управлялся большевиками, национальное правительство Азербайджана временно располагалось в Тифлисе, а с 16 июня перевелось в Гяндже. Азербайджанское правительство не могло бы

согласиться с захватом города Баку большевиками, а своей достаточной военной силы для освобождения города Баку не имел. Именно, из-за этого представители Азербайджанской Народной Республики обратились Османскому государству. Министр обороны Османской империи Анвар паша создал “Кавказскую Исламскую Армию” под руководством своего брата Нуру паша и послал в помощь Азербайджанской–Демократической Республике.

Существующая международная и внутренняя обстановка лета 1918 года требовала от Азербайджанского правительства скорого освобождения города Баку. В этот период Баку превратился в основной объект борьбы между Османской империей, Германией, Англией Советской Россией.

После провозглашения независимости Азербайджана Бакинский Совет Народных Комиссаров не только не признал Национальное Правительство, ещё и начал борьбу против неё всеми средствами.

Советская Россия, внимательно следив ход событий, предостерегалась, что Баку может попасть в руки Турции. Министр иностранных дел российской Советской Федеративной Социалистической Республики Г.Цицерин дал ультиматум турецкому послу в Москве Кямал беку [5, с. 113]. Ультиматумом было выражено, что в результате Брест–Литовского договора Карс, Ардахан и Батум большой щедростью были отданы Османскому Государству, а в дальнейшем, туркам не будут отданы не клочок земли. Отмечались, что военные силы Турции захватили Гумру, не ограничив этим, двинулись в направлении Баку, нарушили и так тяжёлых условий договора Брест–Литовск, и следует срочно остановить военные операции.

Советская Россия осуществляла важные мероприятия, чтобы не терять Кавказ. 13 июля 1918 года В.И. Ленин дал указания комиссару по делам военных и мор послать в Баку 8–10 военных кораблей [6, с. 196]. 19 июля 1918 года был создан Военно–Революционный Совет Северо–Кавказского округа. В.И. Ленин организовал под руководством своего близкого соратника Тер–Артуранца для отправления в Баку военный отряд, которого в основном, составляли армянские рабочие, живущие в Москве, Петрограде, Ивано–Вознесенске. Кроме этого, 780 хорошо подготовленных военных, находящихся в распоряжении Петрова, служивших на Украинском фронте, были отправлены в Баку. Петров и его армия добрались в Баку 19 июля [5, с. 176; 7, с. 243].

В Баку также отправлялись 7 бронемашин, 13 самолётов, 80 пушек, 160 пулемётов, 10 000 винтовок, медикаменты и продовольствие [8, с. 43]. Бакинские большевики нелегально послали в Астрахань бензин. 2 июня 1918 года С.Шаумян издал декрет о национализации нефтяной промышленности [9, с. 34; 10, с. 50]. За день из Баку в Россию отправлялась 1 миллион 400 тысяч пудов нефти. Таким образом, началось варварское разграбление богатств Азербайджана. Увеличение численности большевиков в г. Баку и оказание им всесторонней помощи от Советской России затрудняло 5–му Кавказскому Дивизию освободить Баку. Тогда командование Кавказской Исламской Армии просил дополнительную помощь от Группы Восточных Войск. Эту просьбу Анвар паша одобрил. Но, учитывая давлению Германии и того, что Османский Военный штаб наблю-

дается немецкими офицерами, Анвар паша в своих открытых телеграммах требовал от Группы Восточных Войск не помочь Нуру паше [11, с. 116]. Халил паша, тоже послав Нуру Паше телеграмму аналогичного содержания, высказал, что его долг не наступление в Баку, а предотвратить атаку большевиков в направлении Гянджа. Но, шифрованными и тайно отправленными телеграммами они писали о скорой помощи и о необходимости освобождения Баку как можно, быстрее.

В промежутке 27 июня и 1 июля 4-х дневный захватывающий бой решил исход фронта. Из-за острой дипломатической борьбы затруднялось освобождение Баку Кавказской Исламской Армией, которая 20 июля скоротечно освободив Шемаху, находился на пороге у Баку. Большевицкая армия при отступлении от фронта уничтожала линии связи, источники воды и продовольствия вокруг железных дорог [11, с. 109–110].

В начале июля 1918 года в отчете Стамбульского Консульства Германии указывалось: “Если мы сможем договориться большевиками, то нефтяные промыслы и запасы нефти будут в наших руках невредимыми. В противном случае, если большевики будут вынуждены покинуть город, тогда взорвут нефтяные промыслы и в этом случае не мы, не турки не можем использовать нефтяные промыслы. А без нефти скоро перестанет движение Кавказской железной дороги” [12, с. 124]. В самом деле Бакинская коммуна получила об этом директивы от Советского Правительства. Поэтому 23 июня 1918 года С.Шаумян писал В.И. Ленину: “Если и немцы нападут на нас и мы не сможем защитить Баку, будем поступать по Вашим наставлениям” [13, с. 181]. Здесь имеется в виду указание В.И. Ленина об уничтожении крупных нефтяных промыслов в случае сдачи Баку немцам.

Вмешательство Советской России через Германии задержало ввод Азербайджано-турецких войск в Баку. 25 июля состоялся чрезвычайное заседание Бакинского Совета. Не смотря на протесты С.Шаумяна, выступившие на заседании совета, указали на несостоятельность оказания помощи Россией, считали необходимым пригласить англичан.

В результате, после острых споров была принята резолюция о приглашении англичан в Баку и создании коалиционного правительства. Тогда большевики остались вынужденными отказаться от власти. И.Сталин опасался англичан больше, чем турок. Потому, что он был уверен, что к концу войны Турция потерпит поражение, и если даже это не случится, немцы помогли бы русским удалять турков из Баку.

Наконец, 31 июля Бакинский Совет Народных Комиссаров подал в отставку. 1 Августа на почве армянского эсер-дашнак меньшевицкого союза организовалась игрушечное правительство “Центрокаспий и диктатура президиума Временного Исполнительного Комитета Совета” По приходу к власти первый шаг диктатуры Центрокаспий стал приглашение в Баку англичан, находящихся в Анзели. 4 Августа в Баку прибыл первый отряд англичан во главе Стокса. 9–17 августа в Баку вошли английские военные силы, в состав которого вошли 3 батальона, 1 полевая батарея артиллерии и несколько бронированных машин во главе генерала Денстервиля. Общее число английских войск было не больше 1000 человек.

Германские представители после проведения нескольких двусторонних переговоров с Кавказскими государствами, пришли к такому выводу, что ключ к решению Бакинского вопроса находится в Москве. Всесторонняя помощь Бакинского Совета Народных Комиссаров со стороны Советской России привёл немцев к такому выводу. Наконец, в Берлине, после переговоров, продлившихся около 3 месяцев между Германией и Россией тайком от Турции, заключался соглашение – дополнение Брест – Литовскому договору.

14-й пункт 7 соглашения, состоящий из 8 глав и 17 пунктов, относился непосредственно Азербайджану. Здесь оказалось: “Германия в Кавказе за пределами Грузии не будет оказывать содействие никакому третьему государству в преведении военных операций. Он окажет влияние, чтобы в Кавказе военные силы третьих государств не перешли от начала реки Кура до села Петропавловск, по границам Шемахинского уезда до села Айриоба, по границам уездов Баку, Шемаха и Губа не перешли территорий от северных границ Бакинского уезда до моря. Взамен Россия в пределах всех своих возможностей будет наращивать нефтепромысл в Баку и определённую часть (¼) даст в Германию” [14, с. 104]. Пункт соглашения, относящейся Кавказу, было направлено против территориальной целостности Азербайджанской Республики.

Германия тайком от своих союзников, договорившись с Советской Россией, изменял Османскую Империю.

Седр-эзем Талят паша в начале сентября посетил с официальным визитом в Берлин. Одной из основных причин этого визита был вопрос о Баку.

6 сентября он прибыл в Берлин, здесь выразил свой протест Германскому министерству иностранных дел по поводу заключения соглашения Россией тайком от Турции. Талят паша отметил, что у Турции нет никаких захватнических намерений в Азербайджане. Создания в Кавказе мощного Исламского государства имеет жизненно важное значение для Турции. Он указал, что 85% населения Баку является мусульманами, и эта территория относится исключительно Азербайджану [15, с. 519]. Талят паша в Берлине старался и о признании Азербайджана суверенным государством.

15 сентября 1918 года после серьёзной подготовки Кавказская Исламская Армия начала решающий штурм Баку. Тот день английские военные силы оставили Баку. По секретному директиву Министерства обороны англичане по отступлению должны были разрушить нефтепроводы, взорвать склады нефти. Но они так быстро отступили, что не могли выполнить данный приказ [12, с. 162].

Список использованных источников

1. Кадишев А.Б. Интервенция и гражданская война в Закавказье. – Москва: Воениздат, 1960. – 510 с.
2. Алиев Е.Н. Шамкирские события (январь 1918). Труды 6-й Конференции магистров. – Баку: АГПУ, 2011. (на азерб. яз.).
3. Гусейнов Г.Г. О внешней политике Турции в период Ата-турка. – Баку: Государственное издательство, 1970. – 111 с. (на азерб. яз.).
4. Балаев А.Г. Мартовские события 1918 года в Азербайджане. – Тбилиси, 2009. – 55 с.
5. Горурыйлмаз М. Турецкая Кавказская Исламская Армия и армяне. – Баку, 2009. – 407 с. (на азерб. яз.).
6. Ибрагимов З.И. Борьба трудящихся Азербайджана за социалистическую революцию (1917–1918 гг.). – Баку: Азернешр,

1957. – 586 с. (на азерб. яз.).

7. Мехман Сулейманов. Кавказская исламская армия и Азербайджан. – Баку: Военное издательство, 1999. – 106 с. (на азерб. яз.).

8. Сарай М. История азербайджанских тюрок. – Стамбул: национальное образование, 1993. – 154 с. (на турецком яз.).

9. Гасанлы Джамиль. Обострение борьбы за Бакинскую нефть в конце Первой мировой войны. Труды Первой международной конференции по истории нефтяной промышленности. – Баку, 1996. (на азерб. яз.).

10. Джаббаров Ф. Бакинская нефть в политике Советской России (1917–1922 гг.). – Баку, 2009. – 258 с.

11. Юсеер Н. Азербайджанские и Дагестанские операции османской армии во время первой мировой войны. – Баку: Университет Кавказ, 1999. – 196 с. (на азерб. яз.).

12. Гасанлы Джамиль. Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918–1920). – Баку: “ГАРИСМА”, 2009. – 550 с. (на азерб. яз.).

13. Шаумян С.К. Избранные произведения (1915–1918). В 2 томах. – Баку: Азербайджанское государственное издательство, 1978. – Т. II. – 487 с. (на азерб. яз.).

14. Мамедзаде М. Азербайджанское национальное движение. – Баку: Наука, 1992. – 246 с. (на азерб. яз.).

15. Курат Н. Россия и Турция. Русско–Турецкие отношения с конца семнадцатого века до войны за независимость. – Анкара: Издательство Анкарского Университета, 1970. – 755 с. (на турецком яз.).

References

1. Kadishev A.B. Intervencija i grazhdanskaja vojna v Zakavkaz'e. – Moskva: Voenizdat, 1960. – 510 s.

2. Aliev E.N. Shamkirskie sobytija (janvar' 1918). Trudy 6-j Konferencii magistrav. – Baku: AGPU, 2011. (na azerb. jaz.).

3. Gusejnov G.G. O vneshnej politike Turcii v period Atatjurka. – Baku: Gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1970. – 111 s. (na azerb. jaz.).

4. Balaev A.G. Martovskie sobytija 1918 goda v Azerbajdzhanе. – Tbilisi, 2009. – 55 s.

5. Gorurjylmaz M. Tureckaja Kavkazskaja Islamskaja Armija i armjane. – Baku, 2009. – 407 s. (na azerb. jaz.).

6. Ibragimov Z.I. Bor'ba trudjashihhsja Azerbajdzhana za socialisticheskuju revoliuciju (1917–1918 gg.). – Baku: Azerneshr, 1957. – 586 s. (na azerb. jaz.).

7. Mehman Sulejmanov. Kavkazskaja islamskaja armija i Azerbajdzhan. – Baku: Voennoe izdatel'stvo, 1999. – 106 s. (na azerb. jaz.).

8. Saraj M. Istoriija azerbajdzhanskih tjurkov. – Sтамбул: nacional'noe obrazovanie, 1993. – 154 s. (na tureckom jaz.).

9. Gasanly Dzhamil'. Obostrenie bor'by za Bakinskiju neft' v konce Pervoj mirovoj vojny. Trudy Pervoj mezhdunarodnoj konferencii po istorii neftjanoj promyshlennosti. – Baku, 1996. (na azerb. jaz.).

10. Dzhabbarov F. Bakinskaja neft' v politike Sovetskoj Rossii (1917–1922 gg.). – Baku, 2009. – 258 s.

11. Juseer N. Azerbajdzhanskije i Dagestanskije operacii osmanskoj armii vo vremja pervoj mirovoj vojny. – Baku: Universitet Kavkaz, 1999. – 196 s. (na azerb. jaz.).

12. Gasanly Dzhamil'. Vneshnjaja politika Azerbajdzhanskoj Demokraticheskoj Respubliki (1918–1920). – Baku: “GARISMA”, 2009. – 550 s. (na azerb. jaz.).

13. Shaumjan S.K. Izbrannye proizvedenija (1915–1918). V 2 tomah. – Baku: Azerbajdzhanskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1978. – Т. II. – 487 s. (na azerb. jaz.).

14. Mamedzade M. Azerbajdzhanskoe nacional'noe dvizhenie. – Baku: Nauka, 1992. – 246 s. (na azerb. jaz.).

15. Kurat N. Rossija i Turcija. Russko–Tureckie otnoshenija s konca semnadcatogo veka do vojny za nezavisimost'. – Анкара: Izdatel'stvo Ankarского Universiteta, 1970. – 755 s. (na tureckom jaz.).

Akperova E., Azerbaijan State Pedagogical University (Azerbaijan, Baku), rus_rahimli@yahoo.com

Baku in 1917–1918 occupation plans in the great countries of the world

The favorable geographical position and rich natural resources of the city of Baku kept him always in the center of attention of other states. Especially in the second half of the XIX century connection with the development of Baku oil industry has significantly increased attention to the city. In the First World War oil was the decisive factor. Therefore Entente states and Union of Four states seriously attempted to Baku. But the Turkish army and Azerbaijan people was able to protect the city of Baku.

Keywords: Baku, occupier, Caucasian Islamic Army, the Bolshevik Party, Musavat Party, Russia.

Akperova E., Азербайджанский державный педагогический университет (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

Baku in 1917–1918 rocks in occupation plans of the great countries of the world

Сприятливая географическая позиция и богатые природные ресурсы міста Баку тримали його завжди в центрі уваги інших держав. Особливо в другій половині XIX століття з розвитком бакинської нафтопромисловості значно збільшилася увага до міста. Але Турецька армія і азербайджанські люди змогли захистити місто

Ключевые слова: Баку, оккупант, Кавказька ісламська армія, партія більшовиків, Мусават, Росія.

* * *

УДК 330.3

Малеки Энтезари М.

аспирант факультета журналистики,
Бакинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЕЧАТИ В ИРАНСКОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ, ЕЕ БОРЬБА ПРОТИВ РЕАКЦИИ (1941–1945)

Рассматривается общественно–политическое положение, деятельность печати в Иранском Азербайджане в период Второй мировой войны. Показывается, что диктаторский режим в стране способствовал началу демократического движения, и по требованию народа Национальный Меджлис утвердил закон “Об улучшении закона о печати”, расширилась деятельность газет, которые воспользовались этим.

Ключевые слова: Иранский Азербайджан, Закон о печати, газеты.

(статья друкється мовою оригіналу)

Сближение Ирана с фашистской Германией после начала Второй Мировой Войны еще больше увеличило авторитет военных, усилился режим диктатуры, контроль власти над печатью, замедлились социально–экономические изменения.

Создавшееся положение привело к закрытию печатных органов, которые стояли на крайней позиции к господствующему режиму. Правительство Гавам–ас–Салтана 8 декабря 1942 года способствовало принятию решения о приостановлении работы всей печати. После этого все журналы и газеты без исключения приостановили свою работу. В течение этого запрета, который продлился 43 дня, издавалась только одна газета – “Новости Дня”, и эта газета публиковала прошедшие цензуру новости о событиях в стране и за рубежом [2, с. 115].

Запрет деятельности органов печати на самом деле происходил на фоне создавшегося в стране социально–экономического и политического кризиса. Для получения широких полномочий, а также урегулирования финансовой проблемы, создавшейся после захвата страны оккупационными силами, Гавам–ас–салтана, попросил у меджлиса предоставить ему дополнительные полномочия еще на 10 месяцев. Однако депутаты не соглашались предоставлять ему такие полномочия и кроме этого, ссылаясь на тяжелое положение народа, вызванное дефицитом хлеба, продуктов, демонстрируют критическую позицию в отношении государства Гавам. После этого в печати еще более разжигаются вопросы между представителями меджлиса и государством Гавам. Заголовки статей, идущих в передовице газеты “Этеелаат”, преувеличивая дефицит хлеба, серьезную опасность для народа, способствовали созданию новой

волны протеста, особенно среди интеллигенции. После этого, рано утром 8 декабря 1942 года, различные группы совершили поход на здание Меджлиса с лозунгами “мы хотим хлеба” [6, с. 35]. Разъяренная толпа разрушала и разграбляла то, что попадалось ей под руки. Сожгли дом Гавама. После вмешательства вооруженных военных сил беспорядки подавлялись, было объявлено чрезвычайное положение и налагался запрет на выпуск всех газет в стране.

После этого события, в январе 1942 года на третьем собрании Национального Меджлиса на обсуждение был вынесен представленный государством проект “Об улучшении закона о печати”. После третьего чтения Национальный Совет принял проект. В действительности этот закон, являясь дополнением к прежнему закону Ирана о печати, носил косметический характер.

После события 8 декабря, печать, получившая на основании нового принятого закона привилегии, потихоньку начала возрождаться. Несмотря на бюрократические преграды в исполнении закона о печати, наличие ряда привилегий в законе создавало им возможность восстановить свою деятельность путем изменения своих названий. Использование этой привилегии приняло такой серьезный размах, что уже все чувствовали, что предусматривающий закрытие газет закон является бессмысленным делом. Если закрытая газета была настроена к продолжению своей деятельности, то она бы воспользовалась указанной привилегией, взяла другое название и снова начала выпускаться. Даже газеты, на выпуск которых был наложен запрет, не меняли полностью своих названий, просто добавляя к концу своего старого названия новое название, частично сохраняли свою прежнюю идентичность. Или давали объявление в газете и говорили, что эта начинающая свою деятельность газета, является наследницей какой-то газеты, остановившей свою деятельность.

Возможности использования вторых названий у газет, связанных с партиями, были большими. Так, каждая партия приобрела несколько привилегий для своего издательства. И поэтому при наложении запрета на деятельность одной из газет партии, в тот же момент ее выпускали под другим названием. В этот период, являющиеся органами партии Туде газеты – “Рехбер” (“Руководитель”) и “Зефер” (“Победа”) более пятнадцати раз выпускались под различными названиями. В третью годовщину выпуска газеты, называющейся “Наш Иран”, образцы различных номеров этой газеты были показаны в пресс-клубе Тегерана дополнительно с 10 названиями, которые использовались во время наложения на газету запретов.

Одним из странных моментов при использовании газетами названий, взятых в долг, являлось то, что используемое газетой название иногда составляло противоречие с идеей и целью газеты. Например, можно было увидеть, что левая газета во время запрета использовала название правой газеты. В этом деле создавались комические ситуации. Например, являющаяся органом партии Туде ежедневная газета “Рехбер” (“Руководитель”), пользовалась привилегиями ежемесячного журнала “Наш Ренессанс”, рассказывающего про женщин. Причина прекращения деятельности газет становилась известной в очень редких случаях. Могли быть различные

причины этому. В этом деле за основу брались позиция государства, политический курс страны, и т.д.

В Иране, в том числе в азербайджанской части, на смягчение отношения к печати была серьезная роль влияния советских войск.

Начало войны между Германией и СССР способствовало превращению Ирана в антисоветскую арену фашистской Германии. Советский Союз, воспользовавшись активизацией немцев в Иране, основываясь на 6-ю статью советско-иранского договора 1921 года, ввела сюда военные части [3, с. 108]. Англия тоже ввела свои военные части в Иран. Вступление союзных войск в Иран завершилось отставкой правительства и отречением Рза-шаха от престола в пользу наследника престола Мухаммеда Рза Пехлеви (16.09.1941) [3, с. 108].

С отречением Рза шаха Пехлеви от престола и ослаблением центральной власти, в стране усилилось антифашистское движение, демократические силы стали активизироваться. Многие революционеры и люди с демократическим духом, находившиеся в ссылке и под арестом, были освобождены из тюрем и возвратились обратно из ссылки. Появились новые политические партии, организации, различные периодические издания. Как и в период Первой мировой войны, страна снова подверглась военно-политическому вмешательству иностранных государств. Ослабление центрального авторитета, создание демократической среды и использование иностранными государствами этнических групп в своих маневрах, в период правления Рза шаха, в результате признания этнической идентичности и повышения этнического самосознания, создало возможность для превращения всех этих процессов в этнонациональные движения [7, с. 127]. В этот период объединение всех патриотических сил в едином фронте, превратилось в необходимое требование дня. Азербайджанские демократы объединялись в различные партии и общества. Азербайджанская организация Иранской Народной Партии (ИНП), образованной 29 сентября 1941 года в Тегеране, Иранские профсоюзы, антифашистские общества, различные национально-культурные учреждения демонстрировали в этот период особую активность.

В 1941–1942 гг. в Тебризе уже функционировали реакционные партии “Азербайджанская Народная Партия” и “Иран-ебидар” (Пробудившийся Иран). Иранское правительство, посредством политических партий старалось объединить азербайджанских реакционеров, и всеми средствами помешать развитию демократического движения [3, с. 109].

Демократизация общественной жизни в Азербайджане сопровождалась изменением здесь национальной среды. Так, после вступления союзных войск в Иран и отречения Рза шаха от престола персидские гражданские и военные чиновники, опасаясь мести и гнева народа, покинули Азербайджан (05.03.1942). Таким образом, все ограничения, мешающие использованию в областях азербайджанского языка в устной сфере, практически были устранены. Несмотря на то, что в переписке все еще не использовался азербайджанский язык, демократизация общественно-политической жизни, снятие запрета с родного языка, усиление национальных чувств, требовало направления стихийного роста национальногосамосознания азербайджанцев в определенном направлении, его организации с политико–

идеологической точки зрения. В таких условиях представители демократической и национальной интеллигенции приняли решение объединиться в обществе “Азербайджан” (октябрь 1941 года) [3, с. 109]. В начале 40-х гг. это общество, являлось первой организацией, выступавшей против национального гнета и насилия в Южном Азербайджане. По инициативе общества в ряде мест в Тебризе были восстановлены исторические названия, аллеям и улицам были даны имена национальных героев и исторических личностей Азербайджана. “Азербайджанское общество” с 1 ноября стало выпускать на азербайджанском и персидском языках газету под названием “Азербайджан”. Газета “Азербайджан”, являвшаяся официальным органом общества, начала выпускаться два раза в неделю на азербайджанском и персидском языках и состояла из 4 страниц. Газета выпускалась тиражом 800 экземпляров, под руководством А.Шабустари и редакторством Исмаила Шамса.

В первом номере газеты, при обращении к депутатам, захватившим места истинных представителей народа в Меджлисе насилием и силой штыков Рза шаха, говорилось: “Азербайджанские депутаты, вы, являясь напоминанием о периоде Пехлеви, в то время, когда народ не имеет полномочий и не может избрать себе истинных представителей, захватили в меджлисе священные кресла. Поэтому “Азербайджанское общество” выражает свое недоверие к вам и считает все принятые вами решения недействительными. Надеется, что скоро при соблюдении Конституционного закона будут проведены новые выборы” [1, № 1, 10.11.1941]. Газета в своем первом номере объявляет о том, что поставила перед собой цель комментирования прошлого и нынешнего положения, определения основных причин моральных и экономических последствий развития общества, устранения экономического давления, поиска и нахождения путей выхода для исправления моральных последствий общества [1, 06.11.1941].

Исмаил Шамс, являвшийся одним из создателей “Азербайджанского общества”, в своем ответе на вопрос журнала “Илдырым” (“Молния”), издававшегося в Канаде, показывает: “Азербайджанское общество” было создано через несколько дней после захвата Азербайджана русскими. Оно не намеревается отделиться от Ирана и противоречить Иранской Конституции. Желанием этого общества было выполнение указанного в конституционном законе национального права, закона об областных и провинциальных энджуменах” [4, с. 33].

В целом “общество”, боровшееся за “национальную и общественную свободу”, требовало осуществления в политической сфере демократического и конституционного способов управления, организации областных энджуменов, избрания представителей в национальный меджлис народом, повторного рассмотрения законов, защищающих интересы господствующего класса и слов, “Защиты” законных прав Азербайджана и т.д. [1, 15.03.1941, 18.03.1941]. Газета “Азербайджан”, являвшаяся печатным органом общества, при выдвигании экономических требований, одновременно выдвигала такие вопросы, как постройка новых промышленных объектов в Азербайджане, устранение безработицы, расходование богатств Азербайджана в области в этих и других целях [1, 20.01.1942]. Главным лозунгом газеты являлся лозунг “Азербайджан для азербайджанцев” [1,

03.12.1941]. Газета вела борьбу в направлении объединения национальных сил вокруг национальной идеологии и целей. В культурной сфере требовала “абсолютной свободы”, т.е. полного соблюдения свободы языка, обычаев и традиций, осуществления на всех уровнях обучения на родном языке и издания книг и т.д. Азербайджанизм, национализм являлись главными целями газеты “Азербайджан”. В публикуемых здесь статьях была наиболее заметной идея азербайджанизма.

Как видно, газета считала самым важным вопросом развитие Азербайджана, восстановление и укрепление демократических успехов, возрождение национальной культуры и языка, обеспечение национальных прав азербайджанцев.

Газета, придавая большое значение роли языка в жизни народа, считала его главным признаком нации. Это мнение, по выражению исследователя указанного периода В.Мустафаева, полностью соответствовало широко распространенным и принятым в общественной мысли Ирана представлениям о нации [3, с. 111]. При определении понятий нация и национальность на примере Ирана и Азербайджана, главным элементом считался язык. Господствующие идеологи утверждали, что понятия “иранская нация” и “иранская национальность” обязательно должны подразумевать персидский язык. Газета “Азербайджан” не соглашалась с таким толкованием этих терминов. Газета считала, что в том случае, когда азербайджанский язык является неотделимой чертой азербайджанской нации, для таких понятий, как “иранская нация” и “иранская национальность” не существует такого языкового элемента, потому что Иран является многонациональным обществом. Газета считала, что для понятия “иранская национальность”, понимающегося, как гражданское общество, главным условием являлось “единство целей и идеалов” [1, 05.01.1942]. В обращении к тем лицам, которые преувеличивали значение единого языкового элемента для Ирана, газета говорила, что единый язык не может быть единственным признаком независимости Ирана [1, 02.03.1942]. Газета “Азербайджан” отмечала, что положение азербайджанского языка точно отражает положение азербайджанской нации в иранском обществе, то, что она является угнетаемой нацией. Газета, которая имела ввиду борьбу династии Пехлеви против использования других языков, писала: “язык является занавесом для уничтожения освободительного духа азербайджанцев, превращения их в вечных угнетаемых” [1, 12.11.1941]. Из-за того, что вопрос родного языка, являясь одной из важных проблем Азербайджана, оказывал в тех условиях сильное влияние на персидско-азербайджанские отношения, отношения центр-Азербайджан, требование равенства языков вышло на передний план. По убеждению демократов, решение этого вопроса обеспечит не только решение национального вопроса, но и также вопроса целостности иранского государства. “Мы говорим, что если вы предполагаете, что нравственность, обычаи и традиции, язык, чувства азербайджанцев являются одинаковыми с вашей нравственностью, обычаями и традициями, языком и чувствами, то вы должны знать, что это национальное единство будет стабильным тогда, когда будет полностью соблюдаться абсолютная свобода, т.е. свобода языка, обычаев, чувств” [1, 03.12.1941].

Как видно, газета “Азербайджан” играла не только роль национально-идеологического центра, но и также превращалась в непосредственного участника общественно-политических процессов, оказывала серьезное влияние на общественное мнение.

Другие печатные органы, литературные произведения и т.д., созданные в этот период, не смогли выдвинуть политическую и даже культурную программу, которая смогла бы помочь возрождению национальной жизни азербайджанцев. Эти периодические издания довольствовались призывом к приобретению национальных прав.

В целом, с октября 1941 года до сентября 1945 года в Азербайджане выходила 21 газета. На страницах выходивших на азербайджанском языке газет “На пути к Родине” (Тебриз), “Красный Солдат” (Урмия), “Азербайджан”, “Ситарейе Азербайджан”, “Хавяре Но”, “Юмруг” и др. газет, наряду со статьями местных авторов, публиковались статьи М.Ибрагимова, Д.Хандана, Г.Мусаева, А.Садига, с. Рустама и других североазербайджанских писателей и публицистов, и они сыграли важную, пробуждающую роль в политическом, научном и культурном положении Азербайджана в этот период.

Список использованных источников

1. Azərbaycan qəzeti (Təbriz).
2. Məsud Bərzin. Şenəsnəme-ye mətbuat İran. 1315–1371. Entəşərat-e Behcet. – Tehran, 1371. – 429 səhifə.
3. Mustafayev V. Cənubi Azərbaycanda milli şüur (XX əsrin birinci yarısı). – Bakı: “Zeynalov və oğulları” kompaniyası, 1998. – 158 s.
4. Rəhimli Əkrəm. Güney Azərbaycanda milli demokratik hərəkat (1941–1946). – Bakı: “Məqa” nəşriyyatı, 2003. – 208 s.
5. Ruznəme-ye Ettelaat (01.03.1942).
6. Sərdarniya Səməd. Tarix-e ruznəme və məcəlləha-ye Azərbaycan. Cəld-e əvvəl. Entəşərat-e Donya, 1360.
7. Yenisey Güllə. İranda etnosiyasi hərəkatlar (1922–2004). – Bakı: Qanun, 2009. – 248 s.

Maleki Entezari M., graduate student of the Faculty of Journalism, Baku State University (Azerbaijan, Baku), q.abbasova@mail.ru

Formation of national press in Iranian Azerbaijan, its struggle against reaction (1941–1945)

The article considers the socio-political situation, printing activities in Iranian Azerbaijan during the Second World War. It is shown that the dictatorial regime in the country contributed to the beginning of the democratic movement, and by popular demand, the National Majlis approved the law “On the improvement of the press law”, expanded activity newspapers that got that.

Keywords: Iranian Azerbaijan, the Law on the Press, newspapers.

Малеки Ентезари М., аспірант факультету журналістики, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

Становлення національного друку в Іранському Азербайджані, його боротьба проти реакції (1941–1945)

Розглядається суспільно-політичне становище, діяльність друку в Іранському Азербайджані в період Другої світової війни. Показується, що диктаторський режим в країні сприяв початку демократичного руху, і на вимогу народу Національний Меджліс затвердив закон “Про поліпшення закону про друк”, розширилася діяльність газет, які скористалися цим.

Ключові слова: Іранський Азербайджан, Закон про друк, газети.

* * *

УДК 327

Гидаятова С. А.
Бакинский Государственный Университет
(Азербайджан, Баку), zamrahov@gmail.com

ТРАНСПОРТИРОВКА КАСПИЙСКОЙ НЕФТИ И ГАЗА НА МИРОВЫЕ РЫНКИ (АЗЕРБАЙДЖАНО-КАЗАХСТАНСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО)

Предложения на рынке в мире с углеводородными ресурсами и многовариантных нефтяных маршрутов имеют очень важное стратегическое значение для Азербайджана и Казахстана. Сотрудничество между Европой и Казахстаном в сфере энергетической политики сразу увеличивается за счет географического положения Азербайджана, которое называется “Врата Каспийского моря”.

Ключевые слова: Азербайджано-Казахстанские отношения, мировые рынки, Каспийские углеводороды.

(статья друкється мовою оригіналу)

Регион Каспийского моря вследствие своего нахождения в центре Евразии обладает уникальным геополитическим и экономико-географическим положением. Контроль над ним позволяет оказывать влияние на ситуацию на огромной территории от Черного моря до Аравийского. Этот регион расположен на стыке сфер господствующего влияния трех мировых религий: христианства, ислама и буддизма. То есть к выгодному геополитическому положению стран бассейна Каспийского моря надо добавить их экономико-географическое положение. Через страны Каспийского региона лежит очень важный, стратегический и кратчайший путь от китайских портов на Тихом океане в Европу. А налаживание транспортных мостов с Востока на запад огромное значение имеет Азербайджано-Казахстанские отношения. Не случайно, что Азербайджан называют “Воротами на Каспий”. Выгодное географическое положение Азербайджана и значительные запасы энергоресурсов делают его главным объектом борьбы за влияние на Кавказе и в Прикаспии [3, с. 108–109; 4; 10; 32; 33]. Приток иностранных инвестиций позволяет поддерживать на плаву экономику республики: “Энергетическая политика Азербайджана – это не только обеспечение безопасности внутренних энергетических ресурсов и поиск реальных и надежных партнеров и путей для эксплуатации и продажи своих углеводородных ресурсов, как в принципе и поступают, в основном, государства – производители нефти и газа” [33, с. 77–88].

“Баку... Нефть... Эти два слова воспринимаются как синонимы. Когда говорят о Баку, подразумевают нефть, а когда говорят о нефти, имеют в виду Баку” [1, с. 4–7].

Но добывать нефть, как выразил президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, конечно же, не означает решения всех наших проблем. Надо транспортировать нефть. Потому, что географическое положение Азербайджана таково, что мы не имеем прямого выхода к мировым рынкам. Чтобы сделать это, требовались нефтяные пояса, и в этом направлении была проведена последовательная политика. Азербайджан ищет пути укрепления отношений и со странами Центральной Азии” [30]. Республика Казахстан – государство, обладающее огромными запасами полезных ископаемых, прежде всего, углеводородным сырьем. Двусторонние связи между Казахстаном и Азербайджаном с момента установления дипломатических отношений (27 августа 1992 г.) развиваются в духе добрососедского партнерст-

ва, взаимовыгодного сотрудничества, близости позиций по актуальным вопросам регионального и международного сотрудничества [20; 21].

Как известно, в мае 2005 г. между Казахстаном и Азербайджаном был подписан Договор о партнерстве и союзнических отношениях. Приоритетным направлением двустороннего сотрудничества является взаимодействие в нефтегазовой сфере, а также по вопросу Каспия [9, 11; 12].

Трехстороннее соглашение между Россией, Казахстаном и Азербайджаном о точке стыка линии разграничения, как пишет Р.Мамедов, сопредельных участков дна Каспийского моря, по которому России досталось 19%, Казахстану – 29%, Азербайджану в пределах 18–19%, было подписано 14 мая 2003 г. в Алматы: “Согласно документу, точка стыка линии разграничения сопредельных участков дна Каспийского моря определена географическими координатами 42 градуса 33,6 минуты северной широты и 49 градусов 53,3 минуты восточной долготы” [17, с. 139; 18, с. 337–347; 13]. Таким образом, одним из ключевых вопросов в освоении энергоресурсов Каспия, нашла своего ответа.

Дальновидность проводимой Азербайджаном энергетической политики заключается, в том, что он, не дожидаясь исхода затянувшихся споров вокруг определения статуса Каспийского моря, подписал документ о совместной с иностранными компаниями разработке месторождений азербайджанского сектора Каспия [21; 22; 23; 24; 25].

Во время визита в Азербайджан (в 2005 г, 24–25 мая). Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев очень выразил, что в Центральной Азии Казахстан для Азербайджана, а для нас в Кавказе Азербайджан главное государство. Но дело не только в этом, хотя и это имеет огромное значение. Мы родственные народы, которые имеем общую историю, общих великих предков, общий язык, культуру и традицию [31, с. 35].

Так как, этот основной нефтепровод, длина которого достигает 1767 км (1076 км, проходит через территорию Турции, 443 км через территорию Азербайджана, а 248 км. проходит через территории Грузии) имеет большое значение не только для Азербайджана, Турции и Грузии, но и для всех остальных стран Каспийского региона в целом, в том числе и для Казахстана [32]. Нефтепроводящая сила этого трубопровода составляет 50 миллион тонн нефти за год и один миллион баррель нефти за день.

Б.Ауелбаев пишет что, география Каспия – природные богатства и его удаленность от мировых коммуникаций, отсутствие у Казахстана и Азербайджана выход к мировому океану побуждают эти страны к расширению направлений сухопутных экспортных маршрутов, диверсификации которых способствует более успешному их включению в систему мировых экономических отношений [12, с. 20–21].

В настоящее время Азербайджан стал не только страной, экспортирующей собственную нефть, но и государством, через территорию которого осуществляется транзит “черного золота” на мировые рынки [1; 2; 6; 7; 30; 32].

Как Азербайджан, так и Казахстан придерживается многовариантной системы транспортировки углеводородов.

Азербайджан заинтересован на основе равенства, сбалансирования коммерческих основ и с целью определения справедливых тарифов стать транзитной страной между странами Центральной Азии и в том числе Казахстаном и странами ЕС [13, с. 3; 20; 24].

Перевозка в рамках проекта Транскаспийской системы транспортировки нефти Казахстана через нефтепроводы Азербайджана является наглядным примером такого взаимовыгодного сотрудничества [27, с. 75–85].

Соглашение по основным принципам этой особой системы, которая создает возможность вывести через территорию Азербайджана 80 миллион нефти из Казахстана на мировые рынки, было подписано в конце 2008 года [29; 32, с. 204].

Сегодня ежедневно проходя через нашу территорию и через нефтепереносные маршруты Азербайджана, транспортируется 10000 баррель Казахской нефти из “Тенгизского” нефтяного месторождения [16; 21].

Так как, особое значение в вопросах сотрудничества между Азербайджаном и Казахстаном имеет договор о поддержке и содействии транспортировке нефти из Республики Казахстан через Каспийское море и через территорию Азербайджанской Республики на международные рынки посредством трубопроводной системы БТД.

Для более эффективной транспортировки нефти из Казахстана через территории Азербайджана подготавливаются новые инфраструктуры [29].

Азербайджан как надежный экономический партнер Казахстана все больше усиливает отношение с ним во всех сферах.

Таким образом, геополитическая борьба вокруг вопроса о транспортировке Казахской нефти через территорию Азербайджана завершается победой дружбы и взаимного сотрудничества обеих республик.

Список использованных источников

1. Алиев И. Азербайджан сделает всевозможное для дальнейшего развития ОЭС // газ. “Вышка”. – 19–25 октября 2012. – № 40 (19943). – С. 2.
2. Абдуллаев Р. Нефтегазовая промышленность служит процветанию Азербайджана.
3. Аббасбеги А. Международная безопасность в каспийском регионе: “Положение и перспективы” // Возрождение XXI век, журн. – 2007. – № 108–109.
4. Аббасбеги А. Мировая политика. – Баку: Нурлар, 2011. – 582 с.
5. Агагунов Я. Нефть и победа. – Баку: Азернешр, 1991. – 163 с.
6. Айдынолы Т. Нефтегазовый потенциал Азербайджана // газ. Халг. – 19 сентября 2012. – С. 5.
7. Алиев И. В энергетической политике наши интересы совпадают с интересами наших европейских партнеров // Газ. Бакинский рабочий. – 21 сентября 2012. – № 175 (26891). – С. 2–3.
8. Алиев И. Очерк по истории Атропатены. – Баку: Эльм, 1989.
9. Астана поддерживает Баку в вопросе разграничения дна Каспия // Газ. Зеркало. – 2004. – 21 февраля. – № 34.
10. Ахмедов Ф. Энергетическая безопасность: причины и следствия // Семинар по теме: Каспийский регион – безальтернативный гарант энергетической безопасности. – ЕС Баку. – 11–12 апреля 2007. Az.South Caucasus Pipeline LTD.
11. Асланы А. Кавказ в глобальной политике: Аналитический обзор // Ежемесячный аналитическо-информационный журнал Центра Стратегических Исследований при президенте Азербайджанской Республики. – Баку. – 2010. – № 4. – С. 29–39.
12. Ауелбаев Б. Казахстанско-Азербайджанское сотрудничество в Прикаспийском регионе // Материалы Казахстанско-Азербайджанского “Круглого стола”. – Алматы, 2009.
13. Байрамов Р. Энергетические экспортные маршруты возвышают геополитическое значение Азербайджана // газ. “Азер-

байджан". – 2012. – 15 ноября. – № 256 (5360). – С. 3.

14. Гюль К. Каспийское море. – Баку: Азнефтиздат, 1956. – С. 12.

15. Касенова Н. Казахстан и Южно-Кавказский коридор после грузино-российской войны // FRIDE EUCAM EU Central SIA MONITORING. – Апрель 2009. – № 3.

16. Кулиев А., Мамедов Ф., Набиев К., Набиев Г. Энергоносители: возможности перспективы. – Баку: Нафта-Пресс, 2006. – 296 с.

17. Мамедов Р. Разграничение Каспийского моря. – Баку: ООО PCr Полиграф, 2006.

18. Мамедов Н. Азербайджанская модель внешней политики Баку. – Чашыоглы, 2012.

19. Малышева Д. Многостороннее соперничество на Каспии // Центральная Азия и Кавказ. – 2002. – № 2 (20). – С. 25–29.

20. Мамедова Сона. Нефтяная стратегия служит громадному возвышению Азербайджана // газ. Халг. – 22 сентября 2012. – № 21. – С. 6.

21. Мамедова С. "Контракт века" – Славная страница нефтяной стратегии Азербайджана // Газ. Халг. – 16 сентября 2012. – № 207 (27317). – С. 4.

22. Мир-Юсиф Мир-Бабаев. Трубопроводный транспорт в Бакинском нефтяном деле // Азербайджанское нефтяное хозяйство. – № 1. – С. 73–80.

23. Мир-Багир Ягубзаде. Нефтяная стратегия возвышает экономическую мощь и международный авторитет нашей страны // Газ. Халг. – 31 августа 2012. – № 193. – С. 4.

24. Мир-Багир Ягубзаде. Международный авторитет Азербайджана все возрастает // Газ. Халг. – 6 сентября 2012. – С. 3.

25. Мурадлы А. Контракт века. Азербайджан вступил на путь динамичного развития // Газ. Халг. – 21 сентября 2012. – С. 6.

26. Назарбаев Н.А. Путь Казахстана. – Баку: Элм-Тэхсил, 2011, 2005. – С. 23.

27. Насиров Э. Нефте-газовая индустрия Азербайджана: Azerbaijan Fokus. – 2010. – № 2(2). – С. 75–85.

28. Насибов Э. Политика. – Баку: Тэхсил, 2009. – Т.2. – 495 с.

29. Нефтедобыча в Азербайджане: реалии и перспективы // Вышка. – 30 ноября 2012. – С. 4. Тренд.

30. Речь И.Алиева в связи с открытием Азербайджанской части основного экспортного нефтепровода Баку–Тбилиси–Джейхан им. Г.А. Алиева // Мир дипломатии. – 2005. – № 11. – С. 30–33.

31. Речь Н.Назарбаева, во время пресс-конференции вместе с Президентом АР И.Алиевым // Мир дипломатии. – 11/2005.

32. Рзаева Г. Энергетическая политика Азербайджана в 20-й годовщине независимости // Стратегический обзор. – Ноябрь 2011. – № 3. – С. 204.

33. Солтанов Э. Энергетическая политика Азербайджана и Государственный суверенитет: балансируя между Севером и Югом, направляясь на запад: аналитический обзор ЦСИ. – 2012.

References

1. Aliev I. Azerbajdzhan sdelat vsevozmozhnoe dlja dal'nejshego razvitiya OJeS // gaz. "Vyshka". – 19–25 oktyabrja 2012. – № 40 (19943). – С. 2.

2. Abdullaev R. Neftegazovaja promyshlennost' sluzhit procvetaniyu Azerbajdzhana.

3. Abbasbejli A. Mezhdunarodnaja bezopasnost' v kaspijskom regione: "Polozhenie i perspektivy" // Vozrozhdenie HHI vek, zhurn. – 2007. – № 108–109.

4. Abbasbejli A. Mirovaja politika. – Baku: Nurlar, 2011. – 582 s.

5. Agarunov Ja. Neft' i pobeda. – Baku: Azerneshr, 1991. – 163 s.

6. Ajdynogly T. Neftegazovyy potencial Azerbajdzhana // gaz. Halg. – 19 sentjabrja 2012. – S. 5.

7. Aliev I. V jenergeticheskoy politike nashi interesy sovpadajut s interesami nashih evropejskih partnerov // Gaz. Bakinskij rabochij. – 21 sentjabrja 2012. – № 175 (26891). – S. 2–3.

8. Aliev I. Ocherk po istorii Atropateny. – Baku: Jel'm, 1989.

9. Astana podderzhivaet Baku v voprose razgranichenija dna Kaspija // Gaz. Zerkalo. – 2004. – 21 fevralja. – № 34.

10. Ahmedov F. Jenergeticheskaja bezopasnost' prichiny i sledstvija // Seminar po teme: Kaspijskij region – bezal'ternativnyj garant jenergeticheskoy bezopasnosti. – ES Baku. – 11–12 aprelja 2007. Az.South Caucasus Pipeline LTD.

11. Aslanly A. Kavkaz v global'noj politike: Analiticheskij vzor // Ezchemesjachnyj analiticheskij-informacionnyj zhurnal Centra Strategicheskijh Issledovanij pri prezidente Azerbajdzhanskoj Respubliki. – Baku. – 2010. – № 4. – S. 29–39.

12. Auelbaev B. Kazhastansko-Azerbajdzhanskoe sotrudnichestvo v Prikaspijskom regione // Materialy Kazhastansko Azerbajdzhanskogo "Kruglogo stola". – Almaty, 2009.

13. Bajramov R. Jenergeticheskie jeksportnye marshruty vozvyshajut geopoliticheskoe zhanenie Azerbajdzhana // gaz. "Azerbajdzhan". – 2012. – 15 nojabrja. – № 256 (5360). – S. 3.

14. Gjul' K. Kaspijskoe more. – Baku: Azneftizdat, 1956. – S. 12.

15. Kasenova N. Kazahstan i Juzhno-Kavkazskij koridor posle gruzino-rossijskoj vojny // FRIDE EUCAM EU Central SIA MONITORING. – April' 2009. – № 3.

16. Kuliev A., Mamedov F., Nabiev K., Nabiev G. Jenergonositeli: vozmozhnosti perspektivy. – Baku: Nafta-Press, 2006. – 296 s.

17. Mamedov R. Razgranichenie Kaspijskogo morja. – Baku: ООО RSg Poligraf, 2006.

18. Mamedov N. Azerbajdzhanskaja model' vneshnej politiki Baku. – Chashyogly, 2012.

19. Malysheva D. Mnogostoronnee sopernichestvo na Kaspii // Central'naja Azija i Kavkaz. – 2002. – № 2 (20). – S. 25–29.

20. Mamedova Sona. Neftjanaja strategija sluzhit gromadnomu vozvysheniju Azerbajdzhana // gaz. Halg. – 22 sentjabrja 2012. – № 21. – S. 6.

21. Mamedova S. "Kontrakt veka" – Slav'naja stranica neftjanoy strategii Azerbajdzhana // Gaz. Halg. – 16 sentjabrja 2012. – № 207 (27317). – S. 4.

22. Mir-Jusif Mir-Babaev. Truboprovodnyj transport v Bakinskom neftjanom dele // Azerbajdzhanskoe neftjanoe hozjajstvo. – № 1. – S. 73–80.

23. Mir-Bagir Jagubzade. Neftjanaja strategija vozvyshaet jekonomicheskiju moshhnost' i mezhdunarodnyj avtoritet nashej strany // Gaz. Halg. – 31 avgusta 2012. – № 193. – S. 4.

24. Mir-Bagir Jagubzade. Mezhdunarodnyj avtoritet Azerbajdzhana vse vozrastaet // Gaz. Halg. – 6 sentjabrja 2012. – S. 3.

25. Muradly A. Kontrakt veka. Azerbajdzhan vstupil na put' dinamichnogo razvitiya // Gaz. Halg. – 21 sentjabrja 2012. – S. 6.

26. Nazarbaev N.A. Put' Kazahstana. – Baku: Jel'm-Tahsil, 2011, 2005. – S. 23.

27. Nasirov Je. Nefte-gazovaja indusrija Azerbajdzhana: Azerbaijan Fokus. – 2010. – № 2(2). – С. 75–85.

28. Nasibov Je. Politika. – Baku: Tahsil, 2009. – Т.2. – 495 s.

29. Neftedobycha v Azerbajdzhanе: realii i perspektivy // Vyshka. – 30 nojabrja 2012. – S. 4. Trend.

30. Rech' I.Alieva v svjazi s otkrytiem Azerbajdzhanskoj chasti osnovnogo jeksportnogo nefteprovoda Baku–Tbilisi–Dzhejhan im. G.A. Alieva // Mir diplomatii. – 2005. – № 11. – S. 30–33.

31. Rech' N.Nazarbaeva, vo vremja press-konferencii vmeste s Prezidentom AR I.Alievym // Mir diplomatii. – 11/2005.

32. Rzaeva G. Jenergeticheskaja politika Azerbajdzhana v 20-j godovshhine nezavisimosti // Strategicheskij obzor. – Nojabr' 2011. – № 3. – S. 204.

33. Soltanov Je. Jenergeticheskaja politika Azerbajdzhana i Gosudarstvennyj suverenitet: balansirujja mezhdu Severom i Jugom, napravljajas' na zapad: analiticheskij obzor CSI. – 2012.

Hidayatova S.A., Baku State University (Azerbaijan, Baku), zamrahov@gmail.com

Transportation of Caspian oil gas to world markets (Azerbaijan–Kazakhstan Cooperation)

World's market supply with hydrocarbon resources and multivariate oil routes have very important strategic essence for Azerbaijan and Kazakhstan. Cooperation between Europe and Kazakhstan in the sphere of energy policy immediately increases due to geographical location of Azerbaijan which is named "Gates of Caspian Sea".

Keywords: Azerbaijan–Kazakh relations, global markets, Caspian hydrocarbons.

Гідаятова С.А., Бакинський Державний Університет (Азербайджан, Баку), zamrahov@gmail.com

Транспортування каспійської нафти і газу на світові ринки (Азербайджансько-Казахстанське співробітництво)

Пропозиції на ринку в світі з вуглеводневими ресурсами і багатоваріантних нафтових маршрутів мають дуже важливе стратегічне значення для Азербайджану та Казахстану. Співпраця між Європою і Казахстаном у сфері енергетичної політики відразу збільшується за рахунок географічного положення Азербайджану, яке називається "Врата Каспійського моря".

Ключові слова: Азербайджансько-Казахстанські відносини, світові ринки, Каспійські вуглеводні.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 165.191:314.128

Андрієнко О. В.

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії,
Донецький національний університет
(Україна, Донецьк), elena_andrienko8@mail.ru

**СТРАХ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ОЗНАКА
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Робота присвячена аналізу феномену страху як онтологічної характеристики сучасного суспільства. Зроблено висновок про те, що страх завжди мав різні форми прояву на рівні індивідуальної та колективної свідомості, але сучасне суспільство характеризується зростанням кількості та інтенсивності страхів, що вимагає пошуків нових шляхів їх мінімізації.

Ключові слова: страх, буття, суспільство, світогляд, свідомість.

Страх є невід’ємним і природним елементом людського буття. Він має як суто психологічний, так і глибинний метафізичний сенс, тобто, страх вкорінений у соціальному способі буття. На відміну від емпіричного страху, метафізичний страх здатний історично охоплювати цілі народи. В онтологічному вимірі він носить ірраціонально-аксіологічний характер. Це означає, що він безпосередньо пов’язаний з прийнятою у суспільстві системою цінностей та підсвідомим небажанням їх втратити.

Метою нашої роботи є соціально-філософський аналіз страху як онтологічної характеристики сучасного суспільства, а також основних шляхів його мінімізації.

Феномен страху неодноразово ставав об’єктом наукових досліджень у різних галузях знання. Зокрема, це питання висвітлюється в роботах Д. Барінова [1], Є. Борового [2], М. Васнева [3], М. Мариновича [4], Ф. Римана [5], Г. Фаїзової [6] та ін. Але, водночас, інтенсифікація впливу страху на суспільну та індивідуальну свідомість членів сучасного суспільства говорить про необхідність подальшої розробки проблеми страху, та, в першу чергу, її онтологічного аспекту.

У кризові періоди розвитку страх як онтологічна ознака суспільства, проявляється особливо яскраво, оскільки стабільне аксіологічне підґрунтя дає соціальну гармонію та порядок. Коли ж відбувається руйнація “старої” ціннісної шкали, а “нова” ще не сформована, існує небезпека впадіння соціальної системи у стан хаосу. У транзитивних суспільствах є підвищенням саме рівень метафізичного страху, який, зокрема, проявляється як страх неадекватної інтерпретації онтологічних орієнтирів та підризу світобудови. Оскільки усвідомити метафізичний страх може далеко не кожна людина, він функціонує здебільше на рівні колективного несвідомого. У цьому контексті він пов’язаний із почуттями провини та відповідальності. Це актуалізує масовий потяг до містики та релігійності, ідеї гріховності людини та покарання за гріхи. Тут можна згадати й чорнобильську Полинь-зорю, й інші загальні архетипи (наприклад, архетип “героя-змієборця” або архетип “занепаłego народу”). Як спра-

ведливо зазначає М. Маринович, віра в друге пришествя Христа, кінець світу, завдали визначальні параметри масової свідомості та окреслили опорні точки есхатологічної надії, і вилучили апокаліптичні візії з народної душі неможливо без руйнації визначальних прикмет її культурної ідентичності [4, с. 33].

Онтологічний аспект страху, який проявляється у кризові періоди, інтенсифікується через наявність небуттєвої загрози для існування суспільства. Онтологічний страх не існує поза межами особистісної свідомості, хоча він і не дорівнює простій сумі індивідуальних почуттів. Небуттєва загроза функціонує на рівні колективного підсвідомого, але частково реалізується на рівні індивідуального світогляду. Згідно з дослідженням Є. Борового, небуттєва загроза має три універсальні форми прояву: 1) страх втрати смислу; 2) страх провини; 3) страх смерті [2, с. 178]. Кожна з цих форм страху пов’язана з певним рівнем буття особистості: з життєво-повсякденним (проявляється як усвідомлення людиною своєї смертності), духовним (актуалізується як втрата сенсу соціального буття) і моральним (спирається на почуття провини) відповідно.

Форми та інтенсивність прояву страху значним чином впливають на взаємодію особистості і суспільства. Людині, яка знаходиться у кризовому соціумі доволі складно позитивно протистояти страху. Суспільство завжди виступало тією системою, яка за допомогою соціальних інститутів прагнуло послабити стан людського страху. В умовах системної кризи, коли руйнуються звичні механізми протистояння страху, коли страх набуває найбільш жакливі форми й паралізує життєдіяльність особистості, людина залишається сам на сам зі страхом. Позитивний вплив страху на буття соціуму пов’язаний з його аксіологічним виміром, а саме з тим, що під впливом загрози небуття відбувається усвідомлення людиною істинного сенсу свого соціального буття та цінності життя. Вона також слугує обмежувачем антисоціальної поведінки. Страхі сприяють збереженню суспільного порядку та стимулюють індивідів до безпечної поведінки та самозбереження, прищеплюють “правильну” модель поведінки.

Отже, страх є глибинною буттєвою характеристикою суспільства і виступає на цьому рівні як метафізичний страх. Хоча він функціонує на рівні масової свідомості, його окремі аспекти проявляються на особистісному рівні (життєво-повсякденному, духовному та моральному). Позитивний прояв метафізичного страху проявляється у соціальній аксіоматиці, як прагнення віднайти сенс буття перед загрозою небуття, яскравою ілюстрацією чого є відомий латинський вираз “memento mori” (пам’ятай про смерть).

На думку Г. Фаїзової [6, с. 139], головними особливостями індивідуального страху є те, що він змінюється в кількісному та якісному відношенні у зв’язку з віком

людини; знаходиться в кореляції з процесами, протікають у суспільстві, до якого належить індивід. Що стосується масових страхів, то їх головними особливостями є те, що вони динамічно змінюються протягом історичного процесу; знаходяться в кореляції зі світовими процесами (глобалізація, економічні ситуації тощо); мають просторові межі в вигляді певної країни або соціуму; формуються на основі індивідуальних страхів. Страх на особистісному рівні відображають, передусім, індивідуальний життєвий досвід людини, а також досвід його найближчого оточення (членів родини, друзів тощо). Почасти вони пов'язані з дитинством і мотивовані потребою самозахисту від небезпек навколишнього середовища. Наприклад, це можуть бути страхи перед пожежею, втопленням, гострими предметами, падінням з висоти, небезпечними хворобами, електричним струмом, незнайомцями.

Феномен страху не одноразово ставав об'єктом соціологічних досліджень, які, передусім, присвячені його емпіричному аспекту. Страх у соціології розглядається, здебільше, через призму соціальних відношень, а також у зв'язку з різноманітними соціальними процесами. При цьому широко застосовуються такі поняття як "катастрофічна свідомість", "ризик", "паніка", "безпека" та ін. Урахування розробок проблеми страху в сфері соціології та психології є вельми важливим для його соціально-філософського дослідження.

Страх як компонент індивідуальної і соціальної свідомості найбільш повно був досліджений в сучасних філософських напрямках: екзистенціалізмі та психоаналізі. Осмислення страху в межах цих течій є результатом нестабільного становища людини у сучасному світі. Як загроза небуття, страх має позитивний аспект в екзистенціалізмі, оскільки сприяє усвідомлення людиною сенсу і цінності власного буття. Страх є у будь-якої людини. Проте різниця між нормою і хворобливим станом існує і пов'язана зі здатністю аналізувати і контролювати власні емоційні стани.

У релігійних вченнях світу страх асоціюється як з такими однозначно негативними з емоційної точки зору феноменами як зло, провини, покарання, залежність, слабкість, так і з преклонінням перед вищою сутністю, з любов'ю та пошаною до Бога (богів, духів тощо).

Засновуючись на принципах системності та феноменологічного підходу, можна виокремити наступні форми прояву страху на рівні індивідуальної свідомості:

По-перше, це страх перед собою. У сучасному соціумі "вектор катастрофізму" [5, с. 103] невпинно зміщується від страху перед природними катастрофами у напрямку страху людини перед самою собою, перед руйнівними силами, які приховані в особистості та організаціях, створених людьми.

По-друге, страх перед простором може набувати різноманітних форм, з яких основними виділяють страх перед замкненим чи відкритим простором і страх темряви.

По-третє, страх перед часом може набувати форми страху невідомого майбутнього і страху перед швидкоплинним життям, тобто перед смертністю.

Таким чином, страх проявляється як на особистісному, так і на соціальному рівні, приймаючи

при цьому багато форм і відтінків. Через таку багатогранність цього феномена він може слугувати як сила, яка може пригнічити чи піднести людину водночас.

Масові страхи можуть сильно розрізнитися від країни до країни, адже як і в кожній особистості є свій страх, так є він і в кожного суспільства. Має сенс виокремлювати ідеологічні й релігійні страхи, які поширені практично в кожному соціумі. Щодо ідеологічних страхів, то вони складають один з найвпливовіших важелів державного апарату. Релігійні страхи, насамперед, з'являються тоді, коли людина найбільш пригнічена і безпорадна. Також ми вважаємо необхідним додати, що страх однієї людини може відповідати корисливим інтересам іншої. Ті, хто прагне підкорити собі волю іншого керується, насамперед, страхом свого опонента. Яскравий приклад цього – велика кількість деструктивних релігійних організацій, які спекують на страхах і хвилюваннях людей, залякуючи їх заради власних інтересів.

Через низку масових страхів у суспільстві, насильства, вбивств, масових терорів, виникає величезна кількість різноманітних фобій, які, в свою чергу, негативно впливають на психічний і духовний стан людини. Фобії не напряду пов'язані зі станом страху, а лише є результатом його тривалого панування над людиною. Фобії – це ірраціональні неконтрольовані страхи або стійкі прояви різноманітних страхів. Слід підкреслити, що страх у широкому масштабі (наприклад, у масштабі країни), працює так само, як і на особистісному рівні, оскільки людський натовп представляє собою єдиний механізм, який за сприятливих умов працює злагоджено та легко підпадає під зовнішні провокації. Російський фахівець Д.Барінов детально дослідив феномен соціальної тривоги, під якою він розуміє "...емоційно-когнітивний стан занепокоєння соціального суб'єкту з приводу невизначеності здійснення його життєвих планів і бажань у даній системі суспільних відносин" [1, с. 11] і вказав при цьому, що родовим поняттям по відношенню до поняття соціальної тривоги є саме страх. Водночас, не слід ототожнювати поняття "соціальний страх" і "соціальна тривога". Так само, як і соціальний страх, соціальні тривоги мають причинну обумовленість у вигляді конкретних соціальних загроз, але на відміну від страху вони відображають попереджуючу оцінку свідомістю розвитку небезпеки та характеризуються меншою глибиною переживання. Діалектичний зв'язок між феноменами соціального страху та тривоги виражається в тому, що страх є кульмінаційною формою емоційного переживання небезпеки, а соціальні тривоги виступають як його початкові та кінцеві стадії.

Страх та споріднені з ним феномени в умовах сучасного соціуму почасти мають своїм джерелом відчуження. Сьогодні суспільство є, з одного боку, глибоко індивідуалізованим, а з іншого – деперсоналізованим. Колективістська орієнтація особистості, вміння працювати "в команді" та відповідати нормам корпоративної культури стають необхідними умовами успішності. Це супроводжується наростанням почуття самотності людини в умовах тотальної організованості та панування командного духу. Проблема відчуження була вперше розглянута ще в

роботах представників теорії суспільного договору (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.–Ж. Руссо, К.Гельвецій та інші) у термінах делегування повноважень, проте найбільш завершеної форми концепція відчуження набула в роботах представників німецької класичної філософії. Так, у Г.Гегеля відчуження трактується як форма реалізації та екстеріоризації (переводу у зовнішній план) Абсолютного духу. Л.Фойєрбах брав до уваги психологічне підґрунтя відчуження, яке полягає в почуттях залежності та страху, які виникають у працівника. У роботі К.Маркса “Економіко–філософські рукописи 1844 р.” відчуження трактується як втрата життєвого сенсу працівником у процесі труда в умовах капіталізму. В цілому, відчуження (німецьк. *Entfremdung*) означає відділення людей від процесу та результатів їх діяльності. У результаті явище відчуження домінує над людьми як незалежна від них сила, і вони відчувають свою відчуженість і страх по відношенню до світу, в якому живуть. Найбільш концептуальними аспектами розуміння відчуження в теорії К.Маркса та Ф.Енгельса є, по–перше, відчуження самої діяльності людини, яка виходить з процесу труда збідненою та спустошеною, та, по–друге, відчуження умов труда від власне самого труда, де його результати відчужені від працівника і постають у форму капіталу [3, с. 4]. Як відомо, К.Маркс виділяв чотири типи відчуження: від трудового процесу; від продукту труда; від власної сутності; одних людей від інших. Також має місце відчуження між цінностями, які висуває офіційна ідеологія, та реальними можливостями, яке надає суспільство. Так, сучасна суспільна ідеологія, характерна для західних суспільств декларує, що кожна людина може досягти суспільного успіху певного “зразка” – отримати вищу освіту та зайняти керівну позицію з високим рівнем фінансової винагороди. Хоча така можливість дійсно існує, зрозуміло, що всі працівники не можуть стати топ–менеджерами. Це, з одного боку, провокує невдоволення своїм соціальним статусом більшості працюючих громадян, а за іншого – породжує сучасний тип професійного “управлінця–номада”, який постійно “кочує” з одного підприємства до іншого у пошуках вищої винагороди та більш широких повноважень. Така ідеологія перешкоджає становленню особистості працівника у будь–якій галузі, як науковій, так і промисловій, і навіть мистецькій. У цьому контексті радянська ідеологія, а також система освіти та професійної діяльності мала деякі переваги перед сучасною, адже представники значного прошарку суспільства отримували середньо–професійну освіту та при цьому не відчували себе позбавленими успіху, мали творчий підхід до своєї справи та глибоке раціоналізаторське мислення. Насправді, абсолютно всі члени суспільства не можуть бути керівниками, вченими або культурними діячами. Дисонансу між першим та другим суспільним прошарком при цьому також не виникало завдяки тій самій ідеології, яка всіляко пропагувала престижність і необхідність будь–якої праці.

Враховуючи соціокультурні та політико–економічні реалії сьогодення, до марксової класифікації відчуження можна додати відчуження від інформації (яке існує поряд з феноменом інформаційного шоку та безпосередньо пов’язано з її неоднаковою якістю та

внутрішнім потенціалом). Водночас, інформація може виступати й як джерело страхів та соціальних тривог.

З одного боку ЗМІ здатні допомагати боротися зі страхом, створюючи образ стабільного та передбачуваного суспільного життя. Але, з іншого боку, ЗМІ є одним з найпотужніших інструментів провокування соціального страху через збільшення невизначеності, демонстрації новин сенсаційно–катастрофічного характеру та акцентування суспільної уваги на певній події.

Кожна людина у своєму житті неодноразово стикається з відчуттям страху, головним чином через те, що вона здатна передбачити наслідки багатьох життєвих подій. Зіткнувшись хоч один раз з будь–якою небезпечною ситуацією, люди закарбовують її у своїй пам’яті, та, нехай і на підсвідомому рівні, шукають шляхи самозахисту. Наприклад, дитина, яка ще не зіткнулась з чимсь небезпечним, тим, що може завдати їй болю, набагато сміливіше ставиться до всього, що її оточує, ніж доросла людина. Дорослі ж ставляться з острахом лише до того, що не можуть контролювати.

Звільнившись від прогнозування, від думок про майбутнє, можна звільнитись і від страху. Але тоді це буде звільненням і від радощів, від передчуття чогось доброго та приємного. Якщо ми будемо жити лише “тут і зараз”, відчувати лише дану мить – не буде ані справжнього страху, ні справжньої насади від життя, хоча саме такий шлях пропонує ціла низка східних релігійних систем, зокрема, буддизм. Однак типовий представник сучасного західного суспільства за своєю природою не може повністю відректись від прогнозування, і тому найвірніший вихід позбутися страху – проаналізувати своє становище і побачити в майбутньому позитивний результат, тоді страх поступово мінімізується.

Доволі часто причиною страху є невідомість. Наприклад, страх вперше йти до стоматолога, але якщо ми вже ознайомлені з цією ситуацією, наслідками і рівнем болю, яку отримаємо, то вдруге вже не так страшно. Тобто, лише після того, коли людина зіткнеться з тим, що так лякало її, страх поступово стихає.

Ще один, доволі продуктивний шлях мінімізації страху – поставити ментальний “паркан” між собою і страхом, який розкидає “каміння” на шляху до нашого щастя. Треба зауважити, що наш страх у багатьох аспектах – це наслідок того, як ми мислимо, якою є наша особистісна філософія і наскільки сильно в нас розвинена фантазія. Він починається з елементарної фізіології (наприклад, болю), а закінчується вищими сферами нашого мислення. Для того, щоб індивідуальні страхи набули соціально–прийнятної форми, людині слід усвідомити, що страх – це значною мірою, продукт її уяви.

Також одним з найпродуктивніших кроків у боротьбі зі страхом є позитивні емоції та підтримка найближчого оточення.

Що стосується фобій, то найпоширенішим методом їх подолання є поступове зближення людини з об’єктом свого страху в поєднанні з використанням методів релаксації та самоналаштування на позитив.

Глобальне розповсюдження соціальних страхів розпочалось після Першої світової війни та було значно посилене після Другої, а також після розгортання досліджень та політичної активності, пов’язаних з ядер-

ною зброєю. Питання ролі страху у демократичному суспільстві дуже рідко підіймалось у політичній філософії і науці останніх десятиріч. Але, хоча демократія почасти сприймається як антонім страху (навіпаки, частіше говориться про страх тоталітаризму і державного деспотизму, про який писав ще Ш.Монтеск'є у XVIII ст. у роботі "Про дух законів"), слід визнати, що останній також є частиною демократичного світогляду.

Політичний устрій без страху є суцільною утопією, але у демократичних режимах відбувається своєрідна "приватизація" страху, коли він починає сприйматись як сфера суто особистісного життя людини, яку вона може обговорювати з родиною, друзями, священиком або психоаналітиком. Надання страху "тривіального" відтінку у демократичному суспільстві є способом його мінімізації.

Таким чином, індивідуальні зусилля з мінімізації страху, головним чином, базуються на налаштуванні людини на позитивне сприйняття дійсності та поступове зближення особистості з її страхом. У повсякденному житті кожен сам для себе має визначити чого він боїться й раціонально оцінити можливі кроки до мінімізації цього стану.

Зростаюча швидкість і інтенсивність соціальних трансформацій призводить до підвищеного впливу страху на масову свідомість. Обов'язковими умовами подолання різних проявів страху у соціальному масштабі є розвиток у громадян критичного мислення, самостійності в прийнятті життєвих рішень, сприяння вільному громадянському самовираженню, інноваціям у різних сферах суспільного життя, а також високий рівень довіри між суспільством і державою.

Список використаних джерел

1. Баринов Д.Н. Социальные тревоги как феномен общественной жизни (социально-философский анализ) : автореф. дис. ... д. филос. наук: спец. 09.00.11 "Социальная философия" / Д.Н. Баринов. – М., 2011. – 47 с.
2. Боровой Е.М. Страх и социальное бытие человека : дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.11 / Евгений Михайлович Боровой. – Новосибирск, 2006. – 182 с.
3. Васнева Н.Н. Дегуманизация как проблема современного общества / Н.Н. Васнева, С.А. Васнев // Научная сессия НИЯУ МИФИ. – 2010. – Т. 4. – С. 2–5.
4. Маринович М. Уникання апокаліпсису: шанси та ілюзії / М.Маринович // Топос поразки: Незалежний культурологічний часопис. – Львів: Ю. М. І., 2002. – С. 32–39.
5. Рима Ф. Основные формы страха / Ф.Рима. – М.: Алетейя, 1999. – 246 с.
6. Фаизова Г.И. Роль страха в современном обществе : дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.11. / Гузель Ишановна Фаизова. – Уфа, 2010. – 150 с.

References

1. Barinov D.N. Socialniye trevogi kak fenomen obshchestvennoy zhizni (socialno-filosofskiy harakter) : avtoref. dis. ... d. filos. nauk: spets. 09.00.11 "Socialnaya filosofiya" / D.N. Barinov. – M., 2011. – 47 s.
2. Borovoy Ye.M. Strah i socialnoye bitiyе cheloveka: dis. ... kandidata filos. nauk: 09.00.11 / Yevgeniy Mikhailovich Borovoy. – Novosibirsk, 2006. – 182 s.
3. Vasneva N.N. Degumanizatsiya kak problema sovremennogo obshchestva / N.N. Vasneva, S.A. Vasnev // Nauchnaya sessiya NI-YaU MIFI. – 2010. – T.4. – S.2–5.
4. Marinovich M. Unikannya apokalipsisu: shansy ta illusiyi / M.Marinovich // Topos porazky: Nezalezhzhnyi kulturologichnyi chasopis Yi. – Lviv: Yu. M. I., 2002. – S.32–39.
5. Ryman F. Osnovniye formy straha / F.Ryman. – M.: Aletеya, 1999. – 246 s.
6. Faizova G.I. Rol' straha v sovremennom obshchestve: dis. ...

kandidata filos. nauk: 09.00.11 / Guzel' Ishanovna Faizova. – Ufa, 2010. – 150 s.

Andriyenko O.V., PhD., Half-Professor of the Chair of Philosophy, Donetsk National Medical University named after Maxim Gorky (Ukraine, Donetsk), elena_andrienko8@mail.ru

A Fear as an Ontological Sign of Modern Society

This work is devoted to the analysis of the phenomenon of fear as an ontological characteristic feature of modern society. It was concluded that a fear always had different forms of expression on the levels of individual and collective consciousness but modern society is characterized by increasing of the quantity and intensiveness of fears and it speaks about the necessity of finding of new ways of their minimization.

Keywords: fear, being, society, worldview, consciousness.

Андрієнко Е.В., доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), elena_andrienko8@mail.ru

Страх как онтологический признак современного общества

Работа посвящена анализу феномена страха как онтологической характеристики современного общества. Сделан вывод о том, что страх всегда имел разнообразные формы проявления на уровне индивидуального и коллективного сознания, но современное общество характеризуется ростом числа и интенсивности страхов, что требует поиска новых путей их минимизации.

Ключевые слова: страх, бытие, общество, мировоззрение, сознание.

* * *

УДК 62:1

Владленова И. В.
доктор философских наук, доцент, профессор,
Национальный технический университет "ХПИ"
(Украина, Харьков), vladlenova@email.ua

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ: МАТЕРИЯ, ЧЕЛОВЕК, ОБЩЕСТВО В РУСЛЕ РАЗВИТИЯ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Развитие нанотехнологий приводит к новой нанотехнологической революции, требующей значительного пересмотра ценностей. Находит становление новый тип мышления, основным критерием которого является готовность радикально изменить методы и системы ценностей, на которые опираются наука и технологии, междисциплинарные и проблемно ориентированные формы исследовательской деятельности. Происходит лавинообразное увеличение знания, которые потом трансформируются в технологии, что приводят к новым видам производства. Становление высокотехнологического общества изменяет представления о природе социальности, социального пространства, производительных сил и отношений. Принципиальная особенность технологической революции состоит в том, что в ее ходе происходит смена стратегии развития науки. Влияние новых технологий на образ жизни и культуру очень велико и порождает целый ряд этических, экономических, правовых и социальных проблем.

Ключевые слова: нанонаука, высокие технологии, природа человека, стратегии, общество.

(стаття друкується мовою оригіналу)

В современной науке происходят новые радикальные изменения. Они характеризуются новым осмыслением структуры физической реальности, представлений об окружающем мире. Развитие нанотехнологий приводит к новой нанотехнологической революции, требующей значительного пересмотра ценностей. Происходит лавинообразное увеличение знания, которые потом трансформируются в технологии, которые приводят к новым видам производства. Под высокими технологиями понимается наиболее новые, прогрессивные технологии современности. Как правило, к высоким технологиям относятся альтернативная энергетика, геновая инженерия, нанотехнологии и т.д. Нанотехнологии – это надотраслевой фундамент для развития отраслей новой наукоемкой экономики постиндустриального общества. Основная черта нанотехнологий – это их наддисциплинарность. В отличие от других научных революций нанотехнологическая революция развивается на основе синтеза и взаимного обогащения различных техноло-

гий, что вызывает к жизни множество новых открытий и концепций [3]. Безусловно, как и всякая другая, нанотехнологическая революция – процесс весьма длительный, а смена одних технологий более современными, инновационными займет десятилетия. Принципиальная особенность нанотехнологической революции состоит в том, что в ее ходе происходит смена стратегии развития науки. До этого времени наука двигалась в сторону миниатюризации создаваемых предметов: от большого к малому [6]. Сейчас наоборот, происходит обратный процесс, начинающийся с уровня атомов, и позволяющий из них, как из кубиков, создавать нужные материалы и системы с заданными свойствами [2]. Безусловно, влияние новых технологий на образ жизни и культуру очень велико и порождает целый ряд этических, экономических, правовых и социальных проблем. Поэтому необходимо иметь полное представление о внедряемых технологиях, чтобы иметь возможность анализировать весь комплекс процессов, которые может запустить их предполагаемое применение. Такое понимание проблемы позволит извлечь максимальную выгоду из использования нанотехнологий, избежать принятия поспешных решений, негативных последствий предпринятых шагов.

Проблемами формирования, внедрения и развития высоких технологий в русле гуманитарных исследований занимаются Б.Г. Юдин, В.Прайд, В.А. Лекторский, этическими основаниями техники, проблемами технизации природы человека, его техно–трансформациями: У.Адамс, Н.Кобаяси, М.К. Роко, Ф.Фукуяма, Э.Тоффлер, Ю.Хабермас, С.Лем, Ж.Бодрийяр, М.Мерло–Понти, М.Фуко, Ж.Делез, Ф.Гваттари, М.Маклюен, П.Слотердаик и др. Философские проблемы высоких технологий звучат в работах В.И. Аршинова, В.Г. Горохова, Л.П. Киященко, В.М. Розина, С.Г. Семенов, Я.И. Свирского, П.Д. Тищенко, А.Ш. Тхостова, С.С. Хоружего, В.А. Подороги, Г.Л. Тульчинского, М.Н. Эпштейна, Ю.В. Хен, А.Л. Никифорова, И.Т. Касавина, Ю.В. Яковца, Э.А. Азроянца, А.С. Харитонова, Л.А. Шелепнина, Б.И. Пружинина, М.А. Розова, А.П. Огурцова, В.И. Аршинова, Е.Е. Возняковича, И.Г. Тимошенко и др.

Безусловно, при внедрении нанотехнологий необходимо учитывать “культурологический фильтр”, то есть культурные, политические и социальные особенности данного общества, при совместимости с которыми нанотехнологии внедряются быстро, а при несовместимости – медленно или вообще не внедряются (речь идет о безопасности инноваций и социальной необходимости их внедрения). Следует также отметить огромную роль нанотехнологий в развитии информационных систем, что приведет к многократному повышению производительности систем передачи, обработки и хранения информации, а также создание новых архитектур высокопроизводительных устройств с приближением возможностей вычислительных систем к свойствам объектов живой природы с элементами интеллекта.

Возможно, нанотехнологии смогут решить и энергетические проблемы человечества. В энергетике наноматериалы могут использоваться для совершенствования технологии создания топливных и конструкционных элементов, повышения эффективности существующего оборудования и развития альтернативной энергетики

(адсорбция и хранение водорода на основе углеродных наноструктур, увеличение в несколько раз эффективности солнечных батарей на основе процессов накопления и энергопереноса в неорганических и органических материалах с нанослоевой и кластерно–фрактальной структурой, разработка электродов с развитой поверхностью для водородной энергетики на основе трековых мембран) [2; 6].

Таким образом, развитие науки о нанотехнологиях обещает большие возможности для применения в разработке новых материалов, появлении новых компьютеров, а также использование достижений во всех областях человеческой деятельности. Существуют также долгосрочные исследования и разработки, которые в будущем должны привести к значительным открытиям в различных областях науки. Можно выделить приоритетные направления, которые сегодня наиболее активно развиваются. Это, прежде всего, исследования, направленные на получение наноматериалов; нанобиотехнология; программное обеспечение; нанофотоника; наноэлектроника; наноприборостроение. Наиболее многообещающими могут быть исследования области нанобиотехнологий, наноэлектроники и в создании новых материалов. Нанотехнологии обещают значительный прогресс в фармацевтике и медицине. Безусловно, дальнейшее развитие нанонауки спровоцирует формирование новых научных областей знания и направлений. Однако существуют и объективные трудности широкого распространения использования нанотехнологий, связанные с общественным мнением, этическими и другими социальными аспектами. Поэтому на сегодняшний день нельзя точно определить потенциал развития нанонауки. Однако процесс развития и внедрения нанотехнологий остановить уже невозможно. Нанотехнологии остаются одним из самых многообещающих научных направлений.

Социокультурное значение высоких технологий связано, не в последнюю очередь, с переосмыслением ценностей и мировоззренческих установок. В будущем возрастет именно ценностный аспект влияния нанотехнологий на миропонимание человека, что, возможно, приведет к трансформации представлений о смысле жизни, о жизненных целях человека, что актуализируется в антропологической проблематике. Не в последнюю очередь, это будет связано с увеличением продолжительности жизни человека и проблем с перестройкой человеческого тела с целью улучшения его физических и умственных способностей. Однако, как показывает практика, уход от принципа увэй (принцип невмешательства в даосизме, следование естественного хода вещей) всегда приводит к катастрофическим последствиям. Вот почему важно проводить футуристические построения, основанные на всестороннем понимании воздействия нанотехнологий на общество. Можно выделить также следующие возможные перемены нанотехнологического общества. Способность информации выступать в качестве стратегического ресурса будет возрастать благодаря развитию нанотехнологических устройств, квантового компьютера, даст свои плоды нанооптика и наноэлектроника. Возможно, что больше не будет доступности и открытости информации в связи с большими рисками использования нанотехнологий в корыстных целях и на пользу терроризма. Не совсем

ясно, какие социальные группы будут обладать приоритетным правом в овладении достижениями нанотехнологий. Велика вероятность, что нанотехнической революцией будет двигать погоня за прибылью, а не потребность в развитии человечества.

Роль науки и техники в обществе сложно переоценить. Фундаментальные исследования на стыке различных дисциплин от физики до биологии открывают практически неограниченные перспективы для целенаправленного использования достижений наук во всех сферах жизнедеятельности человека. Современный этап научно-технического прогресса характеризуется революционными изменениями, которые продуцируются развитием нанотехнологий. Развитие новейших технологий связано с расширением практической сферы применения результатов науки и обусловлено социально-экономическими потребностями [4; 5]. Однако неумеренное увлечение новейшими разработками в области высоких технологий может привести к кардинальным изменениям природы человека [1].

Философы акцентируют внимание на потенциальных опасностях, которые таят в себе новейшие достижения науки, делают прогнозы о том, как изменится мировоззрение, природа человека в контексте развития высоких технологий, изучают аксиологическую проблематику. Именно поэтому в Украине стало традицией проводить международные конгрессы по биоэтике. Эти конгрессы должны способствовать воплощению в жизнь Конвенции Совета Европы “О правах человека и биомедицине”, “Всеобщей декларации о биоэтике и правах человека” ЮНЕСКО, дальнейшему усовершенствованию законодательства Украины в области биоэтики, нанотехнологий, осуществлению помощи в проведении исследований в области естественных наук с соблюдением этических норм и правил, распространению преподавания биоэтики в учебных заведениях, открытости деятельности научных и медицинских учреждений, защиты прав и достоинства человека в целях применения современных достижений биологии и медицины.

Проблема единства мира, проблема человека, “вечные философские вопросы”: Что такое человеческое? Что такое мир? Что такое жизнь? и др. получают свое решение в каждую эпоху в соответствии с уровнем достигнутых знаний, научно-технического развития и культурных особенностей. Философская рефлексия выступает формой самопознания человека, его мировоззренческим и ценностным ориентиром в мире. Развитие высоких технологий обещает коренным образом изменить жизнь человека. Эти тенденции требуют философской рефлексии [1].

Базисной характеристикой конвергентного этапа развития науки является схождение и доминирование высоких технологий, их влияние на все сферы жизнедеятельности человека. Одной из центральных проблем на этом этапе выступает перестройка (увеличение физических возможностей) тела, мозга человека.

В современном мире наблюдается закономерный процесс, при котором научно-исследовательские лаборатории сливаются с технологическими парками и создают научные центры с высокотехнологичным оборудованием для коллективного пользования разными исследовательскими учреждениями. В результате изменя-

ется и конечный продукт исследований, который воплощается не только в публикациях, но все больше имеет производственное внедрение. В дальнейшем наука, скорее всего и дальше будет развиваться по принципу закрытой корпорации из-за экономической конкуренции и возможного использования научных разработок преступными группировками. Основным приоритетом в таких условиях становится развитие мощной научной базы, способной создавать и адаптировать к местным условиям различные технологии, а также сможет подготовить достаточное количество квалифицированных специалистов, способных внедрить эти технологии, в перспективе создать условия для разработки и внедрения новых технологий. Преобладающим ресурсом в этих условиях выступает интеллектуальный ресурс. Предстоящие коренные изменения, безусловно, требуют подготовки молодых специалистов нового типа.

Мы можем прогнозировать подвижность и изменчивость “границы телесности”, которая при движении вовне, за пределы поверхности тела, включает в свое пространство новые объекты внешнего мира, субъективно становящиеся объектами мира внутреннего. В связке “социальное-природное” появляется новая компонента: “техническое”, организующее новый феномен – нанокультуру – исторически определённый уровень развития общества и человека, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности людей, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях, базирующихся на использовании возможностей высоких технологий.

Становление нанотехнологического общества изменяет представления о природе социальности, социального пространства, производительных сил и отношений. Можно предположить, что нанотехнологическое общество откроет мир “невидимости”. Эта “невидимость”, обусловленная существованием иного мира за пределами возможного обнаружения данными нам природой органами чувств, может поставить под сомнение факт социальной независимости, возможности к свободомыслию. Внедрение высоких технологий позволит осуществлять тотальный контроль над человеком, и, возможно, мы никогда не сможем узнать, когда мы находимся под наблюдением, а когда нет. Есть ли в нашем организме встроенный в мозг чип, или нет? Если современный человек подвержен политической манипуляции, которая имеет психологическую природу, и которой можно воспрепятствовать, то манипуляция, основанная на высоких технологиях может работать безотказно, не оставляя место для выбора! Возможно, манипулирование человеком будет одной из самых актуальных тем в нанотехнологическом обществе. Нанотехнологии открывают широкие возможности для создания идеальных воинов, беспрекословных рабочих. Такие понятия, как личность, духовный рост, самосовершенствование могут приобрести совершенно иное значение. А ведь личность формируется на фундаменте свободного и самостоятельного выбора цели и средства деятельности, возможности управления своей деятельностью, одновременно совершенствуя и развивая свои способности к ее осуществлению, изменяя и воспитывая себя. Человек развивается не только по заложенной в нем наследственной программе и под воздействием окружающей среды, но и в зависимости от складывающихся

в его психике опыта, качеств, способностей. Безусловно, основой, определяющей интенсивность и направление развития личности, являются ее потребности, в которых выделяются высшие человеческие потребности: социальные, духовные, которые представляют собой источники мотивации человека, потребности совершенствования. Однако “купируя” эти потребности, можно получить инертную массу, выполняющую данные ей указания. Возможно, что наркомания и алкоголизм примут не менее устрашающие формы, ведь будет возможным с помощью тех же чипов скрыто возбуждать у человека определенные настроения, не совпадающие с его актуальными желаниями, либо вызывающие радость и эйфорию, что приведет к появлению зависимых от чьей-то воли людей. В таких условиях произойдет трансформация понятия “воля”, которая включает в себя стремления, желания, волевые действия, индивидуальные качества личности, связанные в единое целое. В актуализации воли играет важную роль наличие целей, которые регулируют действия человека. Вторжение в пространство личной свободы лишает человека способности действовать в соответствии с сознательным выбором.

Новые достижения в науке и технике обусловят появление людей, наделенных сверхвозможностями (к примеру, нановолокна, вплетенные в мышечную ткань, могут придать дополнительную силу, а микросхемы, встроенные в головной мозг, усилить и ускорить мыслительную деятельность). Такие люди будут наделены суперпамятью, научатся слышать ультразвук и видеть в инфракрасном диапазоне и т.д. Безусловно, выдержать конкуренцию с такими сверхлюдьми или сверхинтеллектуалами будет очень сложно (каков будет доступ к наноресурсам? Будут ли они доступны только богатым?). Возможно, что развитие конвергентных технологий реализуют идею Ф.Ницше о сверхчеловеке, превзошедшем современного человека, творца, могущественная воля которого направляет вектор исторического развития, гениального двигателя культуры, создателя новых духовных ценностей, обладающего физическими и интеллектуальными возможностями, превосходящими способности современного человека [1, с. 78]. Человек разумный был одновременно и человеком телесным. Он был существом, наделенным телом, а вот с развитием технологий тело человека может значительно трансформироваться. Тело уже не будет средоточием органов чувств человека, источником его непосредственных ощущений, когда предметом преобразующей активности человека становится его собственная природа. По новому зазвучит вопрос, поднятый Ю.Хабермасом об идентичности: “Как нам следует понимать самих себя, кто мы такие и кем хотим быть?”. В частности, Ю.Хабермас обозначает: “Тревожным представляется факт размывания границ между природой, которой мы являемся, и органической оболочкой, которой мы себя наделяем. Вопрос о значении, какое имеет неподвластность генетическим основаниям нашего телесного существования постороннему вмешательству, для нашего самосознания как моральных существ, для руководства собственной жизнью образует ту перспективу, исходя из которой я смотрю на современную дискуссию о необходимости регулирования генных технологий” [1, с. 34].

Важно также отметить, что при становлении нового этапа в развитии науки и техники произойдет трансформация целей исследовательских разработок, которые, в большей степени, будут заключаться не в установлении научной истины, а в создании конечного продукта, причем акцент будет ставиться на решение проблем и обеспечение потребностей человека. Применение конвергентных технологий возможно в любой сфере жизнедеятельности человека, в этом заключается их всеобщность, “всепроникаемость”, которая станет необходимой составной частью социальной системы. Среди задач, призванных решать с помощью высоких технологий, следует назвать: промышленное производство продуктов питания; производство биологически активных веществ для нужд сельского хозяйства; лекарственных препаратов и биологически активных веществ, повышающих качество жизни людей; использование биологических систем для производства и обработки промышленного сырья; производство дешевых и эффективных энергоносителей; создание организмов с заданными свойствами; повышение производительности вычислительных систем и, в перспективе, создание квантового компьютера; увеличение информационной емкости и качества систем отображения информации с одновременным снижением энергозатрат; расширение возможности сенсорных и энергосберегающих устройств; возможности моделирования познания; создание “искусственного интеллекта” и т.д. Решение проблемы ограниченности ресурсов при неограниченных потребностях может обернуться жесткой идеологией потребительства. Пессимистический сценарий описывает выход техники из-под контроля человека. Подобные настроения открывают широкие поля для развития технофобии. Об опасностях и пессимистическом настроении, озабоченностью стремительным и неконтролируемым развитием высоких технологий, являющимся источником многие современные философы и ученые: Г.Хефлинг, Т.Адорно, Г.Маркузе, Л.Мэмфорд, Ж.Эллюль и др. Эти тенденции разрабатываются в рамках технокритицизма, неоллудизма.

Основой появления глобальных проблем современности выступает широкое распространение идеологии потребительства. Идея преобразования мира и подчинения, потребительского отношения человека к природе была доминантой в культуре техногенной цивилизации. Произойдет ли смена идеологии? В каком направлении будут изменяться жизненные стратегии человечества? Что будет с традиционными обществами, которые характеризуются замедленными темпами социальных изменений? Как решить проблему сохранения человеческой личности в условиях растущих процессов отчуждения, ведущей к антропологическому кризису? Это вопросы, ответы на которые нужно получить до начала тотального внедрения конвергентных технологий во все сферы жизнедеятельности человека.

Безусловно, перспективы, открывающиеся с помощью внедрения новых технологий, достаточно многообещающие. Но все же, еще существует множество препятствий на пути к реализации всех научно-технических проектов. Время, необходимое, чтобы перейти от концепции к реальности очень трудно поддается количественной оценке. Ограничивающим фактором для воплощения целей, поставленных в рамках со-

временной науки, может стать отсутствие должного финансирования, которое всегда наблюдается в “долгосрочных” проектах. Конвергентные технологии по-прежнему остаются довольно дорогостоящим предприятием, требующим дорогостоящего оборудования, они требуют очень больших вычислительных мощностей, чтобы смоделировать поведение атомов, и высокоточных электрических и механических приспособлений, чтобы упорядочить атомы и молекулы разных материалов в новом порядке. Сложность также состоит в том, что развитие и внедрение высоких технологий сопровождается кардинальными общественными изменениями, в том числе трансформация экономической модели общества, однако, в любом случае, конвергентная парадигма складывается и задает новую стратегию развития цивилизации.

Список использованных источников

1. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: на пути к либеральной евгенике? / Ю.Хабермас [пер. с нем. М.Л. Хорькова]. – М.: Весь Мир, 2002. – 144 с.
2. A proximity-based programmable DNA nanoscale assembly line / Hongzhou Gu, Jie Chao, Shou-Jun Xiao and Nadrian C. Seeman // Nature. – 2010. – V.465. – P.202–205.
3. Amthor F. Neuroscience For Dummies / Frank Amthor. – For Dummies; 1 edition. – 2011. – 384 p.
4. Bainbridge W.S. Managing Nano–Bio–Info–Cogno Innovations: Converging Technologies in Society / William Sims Bainbridge, Mihail C. Roco: Springer; 1 edition, 2006. – 390 p.
5. Durbin P.T. Philosophy and Technology (Boston Studies in the Philosophy and History of Science / Paul T. Durbin. – Springer, 2013. – 344 p.
6. Nanoscience and Nanotechnology for Chemical and Biological Defense (Acs Symposium Series) / [R. Nagarajan, Walter Zukas, T. Alan Hatton et.]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 384 p.

References

1. Habermas Ju. Budushhee chelovecheskoj prirody: na puti k liberal'noj evgenike? / Ju.Habermas [per. s nem. M.L. Hor'kova]. – M.: Ves' Mir, 2002. – 144 s.
2. A proximity-based programmable DNA nanoscale assembly line / Hongzhou Gu, Jie Chao, Shou-Jun Xiao and Nadrian C. Seeman // Nature. – 2010. – V.465. – P.202–205.
3. Amthor F. Neuroscience For Dummies / Frank Amthor. – For Dummies; 1 edition. – 2011. – 384 p.
4. Bainbridge W.S. Managing Nano–Bio–Info–Cogno Innovations: Converging Technologies in Society / William Sims Bainbridge, Mihail C. Roco: Springer; 1 edition, 2006. – 390 p.
5. Durbin P.T. Philosophy and Technology (Boston Studies in the Philosophy and History of Science / Paul T. Durbin. – Springer, 2013. – 344 p.
6. Nanoscience and Nanotechnology for Chemical and Biological Defense (Acs Symposium Series) / [R. Nagarajan, Walter Zukas, T. Alan Hatton et.]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 384 p.

Vladlenova I.V., Doctor of Sciences, Docent, Professor, National Technical University “KPI” (Ukraine, Kharkiv), vladlenova@email.ua

Philosophical problems: matter, man and society in line with the development of high technology

Nanotechnology development leads to new nanotechnology revolution, requiring significant revision values. Finds becoming a new type of thinking, which is the main criterion is the willingness to radically change the methods and system of values, which are based on science and technology, interdisciplinary and problem-oriented forms of research. Occurs avalanche increase knowledge, which then transformed into technologies that lead to new types of production. Becoming a high-tech society changes ideas about the nature of sociality, social space, the productive forces and relations. The principal feature of the technological revolution is that it is a change of strategy during the development of science. The impact of new technologies on the lifestyle and culture is very large and raises a number of ethical, economic, legal and social issues.

Keywords: Nano-science, high technology, human nature, strategy, society.

Владленова І.В., доктор філософських наук, доцент, професор, Національний технічний університет “ХПІ” (Україна, Харків), vladlenova@email.ua

Філософські проблеми: матерія, людина, суспільство в руслі розвитку високих технологій

Розвиток нанотехнологій призводить до нової нанотехнологічної революції, цей процес вимагає значного перегляду цінностей. Знаходить становлення новий тип мислення, основним критерієм якого є готовність радикально змінити методи і системи цінностей, на які спираються наука і технології, міждисциплінарні та проблемно-орієнтовані форми дослідницької діяльності. Відбувається лавиноподібне збільшення знання, яке потім трансформується в технології, що призводять нові види виробництва. Становлення високотехнологічного суспільства змінює уявлення про природу соціальності, соціального простору, продуктивних сил і відносин. Принципова особливість технологічної революції полягає в тому, що в її ході відбувається зміна стратегії розвитку науки. Вплив нових технологій на спосіб життя і культуру дуже велике і породжує цілий ряд етичних, економічних, правових і соціальних проблем.

Ключові слова: нанонауки, високі технології, природа людини, стратегії, суспільство.

* * *

УДК 130.2:165.191

Гончаренко М. М.

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), MGoncharenko@mail.ru

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ВИЗНАЧЕННІ СОЦІОПРИРОДНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Здійснюється констатація необхідності системного підходу щодо проблеми взаємодії суспільства і природи, який, у свою чергу, полягає у виявленні як системотворчих факторів так і у проведенні аналізу багаторівневої структури цієї взаємодії. При цьому зауважується, що проблема взаємодії суспільства і природи адекватного осмислення набуває лише при розгляді їх спільної еволюції, тобто коеволуції. Коеволюційний підхід зміщує акцент у пізнавальному процесі з вивчення структури і стану об'єктів на відносини між ними, на узгодження еволюційних змін, що, в свою чергу, дозволяє перейти від дослідження їх сутності до розгляду їх існування.

Ключові слова: екологічна криза, соціоприродна система, структура, суперечність, коеволуція, синергетика.

Сам факт виникнення сучасної екологічної кризи свідчить про реальну суперечність між розвитком людської культури, цивілізації та розвитком природи. Культурно-цивілізаційний розвиток, який є основою людського буття, виявився чинником деградації і руйнації природного довкілля, й цілком однозначно загрожує самому суспільству і людині. Тому оцінка становища, в якому опинилося людство у XX – на початку XXI століть, є сферою дослідження сучасної філософії виживання, пошуку стратегії сталого розвитку земної цивілізації, коеволуції суспільства і біосфери.

Філософсько-світоглядний рівень аналізу екологічної проблематики здатний звести роз'єднаний конкретно-екологічний матеріал в єдину систему, надати їй проблемної визначеності та продуктивної концептуальності, і розглядати предмет, з одного боку, з позицій потреб і інтересів людства, а з іншого боку, - з урахуванням стану навколишнього середовища, тобто у єдності.

Наука XX століття винайшла методи дослідження складних саморегулюючих систем, які, на відміну від малих (систем), відрізняються рівнями організації, наявністю відносно автономних та варіабельних підсистем, численною, множинною стохастичною взаємодією елементів, наявністю зворотних зв'язків, які й забезпечують цілісність системи тощо. Природа тепер розглядається як складна динамічна система, в якій

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

реалізується всезагальний закон управління зворотним зв'язком елементів. Людина стала розглядати всесвіт як ієрархічно організовану складну динамічну єдність, а суб'єкта пізнання – не як інстанцію, протиставлену предмету вивчення, а як елемент, включений у сам об'єкт вивчення.

Екологічні дослідження від початку демонстрували свою системність. На думку відомого російського методолога науки Е. Юдіна, звернення до матеріалу екології дало можливість суттєво переосмислити й конкретизувати такі поняття, як “зв'язок”, “організація”, “цілісність”, більше того, зробити їх придатними для аналізу суспільно-гуманітарних проблем [10, с.22].

Що стосується біосфери, то вона також почала розглядатися як “система систем”, тобто в межах системної парадигми вона тлумачиться як така, що саморозвивається і саморегулюється, управляється як єдине ціле за рахунок взаємодії і розподілу речовин, енергії та інформації. Більш того, саме розуміння тісного зв'язку людини з біосферними процесами, її потужного впливу на біосферу дає можливість розглядати людину і природу в умовах сучасної цивілізації як єдину систему [8, с.140].

Щодо проблем взаємодії суспільства і природи, то системний підхід полягає у виявленні їх системотворчих факторів та аналізу багаторівневої структури даної взаємодії. Як система вона з'являється, насамперед, завдяки органічному зв'язку форм руху матерії та адаптації живої матерії до умов нашої планети.

Ідеї системності відіграють ключову роль у розумінні просторово-часової організації взаємодії суспільства та природи. Тому дослідження взаємодії системи “суспільство–природа” варто здійснювати як з боку природи, так і з боку суспільства. Логіка такого підходу впливає з їх діалектичної єдності.

Складність “двостороннього” аналізу й одержання “сукупного” результату визначається тим, що кожна з цих підсистем функціонує за своїми законами, принципово відмінними один від одного. Мова йде про природні та соціальні закони, які досліджуються природничими та гуманітарними науками, що використовують різні поняття, одиниці виміру тощо. Цікаві ідеї стосовно взаємодії елементів системи “суспільство–природа” висловив В. Вернадський. Він писав: “Ми не вміємо їх звести до єдиної одиниці. Тим часом це зробити необхідно, тільки за таких умов можна підійти до картини природи, в якій живе людина” [1, с. 350].

Між вченими, які займаються дослідженнями в галузі соціальних наук, та вченими у галузі природознавства немає єдиних критеріїв щодо підходів до спільної еволюції суспільства та природи, тобто їх коеволюції. Це зумовлено тим, що однією з своєрідних характеристик соціоприродної системи є її біосоціальність.

Специфіка цієї системи полягає в тому, що людство належить двом світам – природно-еволюційному та культурно-історичному. Людина як представник виду *Homo sapiens* наділена всіма ознаками живих істот – генетичною спадковістю, здатністю до мутацій, реагуванням на умови навколишнього середовища – і в той же час, вона є істотою соціальною, яка виробила принципово нові засоби адаптації до світу, а саме – діяльнісне, культурно-творче його перетворення. Це

свідчить про те, що процес розгортання людського буття здійснюється в двох площинах – природно-еволюційному та культурно-історичному. Тому у процесі осмислення взаємовідносин суспільства та природи необхідно враховувати ці два виміри людського буття і розглядати їх у цілісності та взаємозалежності.

Це говорить про те, що пізнання системи “суспільство–природа” можливе тільки за умови послідовного синтезу знань про людину, суспільство, природне довкілля, метою якого є розробка єдиної, цілісної концепції їхньої взаємодії. Тому проблему взаємовідносин складових соціоприродної системи суспільства та природи, екологічну кризу, породжену неспівмірним їх розвитком, на нашу думку, доцільно розглядати саме на основі принципу коеволюції.

У загальному вигляді “коеволюцію” можна уявити як спільний розвиток в рамках взаємодії систем, де відбувається послідовна кореляція еволюційних змін. Вже досліджений цілий ряд прикладів так званої прогресивної коеволюції, коли всередині системи будь-якого ступеня складності (від генома до біосфери) формуються очевидні протиріччя, зняття яких можливе тільки при почерговому ускладненні коеволюціонуючих партнерів [9, с.243-244].

Таким чином, коеволюція являє собою процес послідовних, взаємо-обумовлених, невід'ємних погоджених змін, трансформацій, які можуть відбуватися на різних рівнях організації матерії. Підсумком коеволюції є взаємна адаптація елементів системи, яка й обумовлює її стійкість.

Отже, полем дослідження витоків екологічної кризи, характеристики її сучасного стану, трансформації та перспектив майбутнього має бути саме складна взаємодія двох еволютивних компонентів – еволюція природи та еволюція культури соціуму. Абстрагуватися від кореляції цих двох видів еволюції неможливо, оскільки неможливо розглядати ізольовано природу поза культурою з еволюцією свідомості, як і культуру та еволюцію свідомості поза їхнім співвіднесенням з природними процесами. Кожний з цих елементів еволюції включений у систему їхньої взаємодії і може бути зрозумілим лише у контексті цієї взаємодії [4, с.245-246].

Сучасний етап розвитку наукового пізнання характеризується формуванням нової моделі, яка виникла у другій половині XX століття. Це синергетична пізнавальна модель самоорганізації систем. Її пояснювальні схеми є досить ефективними в осмисленні коеволюційного розвитку суспільства та природи, їх нерівноважного стану, який ми йменуємо кризовим.

Серед причин, які зумовили появу нової парадигми, насамперед, слід назвати нові фундаментальні наукові відкриття. Для синергетики такими були відкриття в царині точних і природничих наук, зокрема відкриття і дослідження дисипативних структур Брюссельської науковою школою

І. Пригожина. Концепція дисипативних структур була прийнята науковцями, спроектована на інші наукові галузі й, набувши поширення, ініціювала появу міждисциплінарних досліджень. Але новими природничо-науковими відкриттями не вичерпуються всі чинники, які стимулювали виникнення і розвиток синерге-

тичного підходу. Серед інших найбільш вагомими слід визнати соціальні та методологічні чинники.

Серед соціальних чинників виділяються процеси і явища системного характеру, такі як ускладнення соціальних комунікацій, поява і становлення глобалізації як явища, а також, на думку деяких авторів, різке прискорення соціальних процесів й інтенсифікація темпів соціальних змін. Для всіх цих процесів і явищ чітко простежуються характерні для дисипативних структур атрибути багатовимірності, багатофакторності і відкритості систем, а також іманентна схильність до структуроутворення та розвитку – самоорганізації.

З'ясувалось, що відкриті системи у своєму розвитку і в процесі трансформації своєї внутрішньої структури, пов'язаної з цим розвитком, проходять низку станів неусталеної рівноваги, так званих точок біфуркації – точок “розгалуження” можливих шляхів еволюції системи.

Використання синергетичної пізнавальної моделі дозволяє по-новому подивитися на феномен коеволюції у контексті постнекласичних уявлень про саморух матерії, самоорганізацію як рушійну силу еволюції, управління складноорганізованими системами у стані нестійкості, місце та роль людини в сучасному світі.

Синергетична модель, широко використовуючи поняття і концептуальні структури попередніх моделей (базисну категоріальну структуру еволюціонізму “мінливість – спадковість – добір”, поняття ноосфери та ряд інших), трансформує і доповнює їх новими принципами: нелінійності, незворотності, випадковості як конструктивного фактора еволюції, діалогу людини з природою тощо. У рамках цієї моделі долається розрив між сутністю й існуванням, предметом пізнання стає не явище як суцільний прояв сутності, а існування, яке не байдуже до сутності і до якого не байдужа сутність [2, с.25].

Методологічні можливості синергетичної моделі в осмисленні розгортання соціоприродних суперечностей у коеволюційному розвитку природи та суспільства як цілісної системи є досить ефективними. Насамперед, варто зупинитися на синергетичному аналізі її особливостей як самоорганізуючої системи.

З позиції синергетики систему “суспільство–природа” можна уявити як надскладну, нелінійну систему, яку пронизує потік енергії, речовини та інформації. Тут необхідно зупинитися на особливостях зовнішнього і внутрішнього середовища даної системи. У цілому для природи антропогенне збурювання є внутрішнім чинником, тобто збурюванням у структурі самої системи, що істотно відрізняється від зовнішніх впливів. Зовнішній вплив на природу, як правило, локалізовано в просторі, тоді як антропогенне навантаження є розподіленим у результаті поширення господарської діяльності людини. Якщо порівняти дію на природну підсистему зовнішнього й антропогенного факторів однієї і тієї ж енергетичної потужності, то стає очевидним, що антропогенний фактор порушує структуру строго скорельованих співтовариств біоти у незрівнянно більшого числа екосистем і, відповідно, значно знижує ефективність біотичної регуляції. Тому при розгляді проблеми коеволюційного розвитку суспільства та природи важливого значення набуває так зване внутрішньо-системне середовище. Воно являє

собою такий тип взаємодії, за якого для кожної з підсистем, які беруть участь у взаємодії, всі інші підсистеми у своїй сукупності виступають як її внутрішньо-системне середовище.

Сутність такого феномена досить чітко визначив У. Ешбі: “Кожна частина має ніби право вето для стану рівноваги всієї системи. Стан (всієї системи) не може бути станом рівноваги, якщо він не прийнятний для кожної із складових частин, які діють в умовах, створюваних іншими частинами” [3, с.123]. Стосовно соціоприродної системи це означає, що природа стає джерелом флуктуацій у суспільстві, а суспільство, у свою чергу, – у природі.

Головні складові соціоприродної системи – суспільство та природа також розглядаються як складні системи, що саморозвиваються. Природа визначається як складна нелінійна система, стан квазірівноваги якої залежить від багатьох параметрів (мова йде не про класичне поняття рівноваги, а про квазірівновагу, тому що в природі безупинно відбуваються незворотні процеси). І кожний з цих параметрів може набувати критичних, біфуркаційних значень, перехід через які буде означати початок незворотного процесу перебудови природної підсистеми, яка веде до нового її стану – квазірівноваги. Такий стан, коли немає впевненості у збереженні відповідних умов для існування людського роду, для нас невідомий.

Природа – це динамічна система, вона постійно змінюється. Ці зміни зумовлені тим, що з різних причин відбувається зміна еволюційних каналів, а перехід з одного каналу в інший означає якісну зміну як самої структури, так і механізмів її самоорганізації. Це означає, що розвиток природи постає як безупинний ланцюг біфуркацій різного масштабу та наслідків [6, с.28].

Суспільство розглядається як складна нерівноважна система особливого типу, стійкість якої забезпечується штучним опосередкуванням зовнішніх (з природним середовищем) та внутрішніх відносин. Вся сукупність опосередкованих механізмів (знарядь праці та інших матеріальних продуктів, а також мови, моралі й так далі) поєднується поняттям “культура”. А сама культура визначається як комплексний антиентропійний механізм [7, с.85]. Таке розуміння культури акцентує увагу на споконвічній суперечливості соціоприродних та внутрішньосоціальних відносинах, а також на феноменах нелінійності, що впливають звідси, біфуркаційних фазах та еволюційних катастрофах. Як відомо, стабілізація нерівноважного стану системи можлива тільки за рахунок росту ентропії в інших системах. Тому існування соціального організму пов'язано з неминучими руйнуваннями навколишнього середовища і з антропогенними кризами.

Свою цілісність соціоприродна система може зберігати тільки завдяки одночасному, цілеспрямованому розвитку двох підсистем – природи та суспільства. Внутрішня цілісність цієї системи визначається тим, що зв'язки, які її формують, завжди мають чітко визначений адаптивний характер. Адаптація являє собою складний біосоціальний процес внутрішньосистемних взаємозв'язків, що розвиваються у просторі та часі, у результаті яких відбувається пристосування людини до навколишнього середовища. При

цьому співвідношення між біологічними та позабіологічними, тобто соціальними механізмами адаптації, безупинно змінюються у напрямку збільшення ролі останніх.

Важливо зазначити, що суспільство належить до розряду особливих, адаптивно-адаптуючих систем. Це означає, що, на відміну від природи, воно здатне не тільки адаптуватися до навколишнього середовища, але й адаптувати її (природу) відповідно до своїх потреб та інтересів. Перевага в той чи інший бік (пристосування до середовища, чи пристосування до своїх потреб) залежить від особливостей конкретного етапу взаємодії. Адаптація, будучи процесом і результатом взаємодії, взаємопроникнення, є головним механізмом стійкості систем [5, с.115-116]. Якісне розходження у темпах розвитку еволюційних процесів у природних та соціальних підсистемах є характерною їх особливістю. Це обумовлено певною стійкістю і навіть консервативністю біологічних процесів, їхнім повільним плином у порівнянні з процесами соціальними.

Характерною рисою, яка притаманна тільки високоорганізованим цілісним системам, а відповідно і соціоприродній системі, є її саморегулювання. Здатність до саморегулювання і саморозвитку допускає наявність у системі спеціального блоку керування. Його роль надзвичайно важлива. Саме вона забезпечує інтеграцію всіх елементів системи, є їхньою погодженою дією. У даній соціоприродній системі цю функцію виконує суспільство. Сучасний кризовий стан системи “суспільство – природа” пояснюється саме тим, що підсистема керування починає давати збої. В результаті виникає неузгодженість в діях елементів системи, наслідком чого є руйнування усєї глобальної системи, тобто стан її характеризується як кризовий. Щоб уникнути такого саморуйнування, необхідно провести кардинальні зміни у блоці керування.

Серед найбільш помітних спроб сучасних дослідників визначити принципові основи взаємодії суспільства з природним довкіллям звертає на себе увагу концепція англійського дослідника Е. Янча [11]. У 1980-ті роки Е. Янч запропонував оригінальну теорію самоорганізації світу, яка унаочнювала у собі синтез природознавчого і філософського способів розгляду проблеми. Самоорганізація, за Е. Янчем, - це “динамічний принцип, який породжує багату різноманітність форм, які виявляються у біологічній, екологічній, соціальній і культурній структурах”, а також у фізичній реальності [11, с.179]. Єдиний підхід до еволюції, що ґрунтується на такому розумінні самоорганізації, виявляється вже у змісті головних принципів, які виокремлюються дослідником у якості об’єктивних характеристик систем і, водночас, методологічних регуляторів пізнання.

На думку Е. Янча, є десять принципів, які можна застосовувати при вивченні систем, що еволюціонують: нерівномірність, порушення симетрії, незворотність, самоспрямованість, самотрансценденція, метастабільність, епігенетологічний процес, автономія, симбіоз, невизначеність. Застосування цих принципів при аналізі дає можливість сформувати єдиний погляд на світ у цілому.

Взаємозалежність еволюційної динаміки на всіх рівнях розвитку матерії, яка покладена в основу теорії

еволюції, дає можливість по-новому подивитись на взаємовідносини між людиною і природою. У цих взаємовідносинах вже немає протиставлення, оскільки виникнення живого і неживого, розуму зумовлено загальними закономірностями еволюції, які по-новому реалізуються на кожному наступному рівні організації. Співставлення феноменів біологічної і соціокультурної сфер реальності, представлене у роботі Е. Янча, показує, що живі організми і соціокультурні об’єкти являють собою складні системи, які самоорганізуються, тобто вони є гомологічними. Це не повинно дивувати нас, пише Е. Янч, “оскільки весь Всесвіт мав у своєму виникненні єдине походження” [5, с.174-186].

Тому, стверджуючи необхідність діалогу між природою і людиною,

Е. Янч обґрунтовує свою позицію теорією так званої самоорганізації термодинамічних нерівномірних систем, яка дозволяє запобігти протистоянню між людиною і природою, а конфлікти, що неминуче виникають при їх взаємодії, позбавляються антагоністичного забарвлення. Суперечності між суспільством і природою постають як прояв загальних закономірностей природи, а тому їх вирішення також закономірне. За такого підходу реалістична конкретна стратегія взаємодії суспільства і природи в ідеальному випадку має прагнути включити людину до сфери природи таким чином, щоб її діяльність ніяк не відрізнялась від суто природних процесів.

Визначаючи внесок синергетики у розвиток уявлень щодо розвитку природи і суспільства, Е. Янч постійно підкреслює синтетичний, комплексний характер своїх пошуків єдності. Можна погодитись з його твердженням, що жодна наука не може претендувати на монополіє місце хоча б тому, що реально існує коеволюція, взаємодія, єдиний розвиток суспільства та природи.

Отже розгортання соціоприродних суперечностей у системі “суспільство-природа” з позиції синергетики пояснюється незбалансованістю, несинхронністю розвитку її підсистем, зокрема появою в них небажаних деструктивних змін, які ми визначаємо як екологічну загрозу чи екологічну кризу.

Аналіз коеволюції суспільства і природи зміщує акцент у пізнавальному процесі з дослідження структур, станів системи на відносини між ними, на кореляцію еволюційних взаємодій, що веде до подолання протиріччя між сутністю й існуванням об’єкта, а також до відновлення його зв’язків з реальним світом. Це дозволяє не розчленовувати складну глобальну соціоприродну систему, сутність якої полягає саме у взаєминах і взаємодії її елементів. Такий підхід сприяє подоланню недоліків редукціоністсько-аналітичної методології і створює передумови для осмислення природно-еволюційного і культурно-історичного аспектів людського буття в цілісності і взаємозумовленості.

Аналіз розгортання соціоприродних суперечностей у соціоприродній системі на основі принципів синергетики дає можливість не тільки підтвердити універсальність механізмів реалізації синергетичних принципів, але й виявити їх специфіку, яка демонструє перспективність методологічного потенціалу теорії самоорганізації у сфері проблем, що є предметом нашого дослідження. Використання синергетичної пізнавальної моделі надає нових можливостей, зокрема

в дослідженні феномена кризових явищ в соціоекосистемах, у дослідженні розгортання та нарощування соціоприродних суперечностей у коеволюційному розвитку її підсистем. При цьому синергетичне і конкретно-наукове знання знаходяться в діалоговому, комунікативному відношенні між собою.

Системний підхід до оцінювання екологічної ситуації розглядає проблему з точки зору збереження (порушення) цілісності біосфери або інших екологічних систем. Людина в межах такого підходу розглядається як елемент системної цілісності біосфери (М. Реймерс, Б. Коммонер, А. Печчеї).

Методологія синергетичного підходу надає можливості дослідити природу і суспільство у коеволюційному розвитку на єдиних засадах, через суперечності їх розвитку. Система "суспільство-природа" розглядається тут як надскладна, суттєво нелінійна система, в межах якої кризи кваліфікуються іманентними (як і будь-яких систем) і є необхідною умовою її розвитку. В основі механізму коеволюції цієї системи лежить складна взаємодія двох протилежних начал: гармонії як стабілізуючого початку (еволюційний етап розвитку) та кризи як дисипативного, руйнівного початку, який надає можливості породження нових структур і шляхів розвитку (біфуркаційних етап розвитку).

Із розвитком теорії самоорганізації відбулися не тільки фундаментальні зміни в науковій картині світу, але і трансформація синергетики в парадигму наукового знання. Це обумовило кардинальну перебудову методологічних основ і стилю наукового мислення класичної науки і забезпечило формування нової методології пізнання та принципів керування складними системами, вихідними з яких є відкритість, нелінійність, холізм, динамізм, випадковість як конструктивний фактор еволюції й інші. Єдність, взаємозв'язок і універсальність синергетичних принципів дозволяє досить ефективно використовувати їх у дослідженні феномену екологічної кризи.

Розгортання соціоприродних суперечностей у системі "суспільство-природа" з позиції синергетики пояснюється незбалансованістю, несинхронністю розвитку її підсистем, зокрема появою в них небажаних деструктивних змін, які ми визначаємо як екологічну загрозу чи екологічну кризу.

Список використаних джерел

- Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Рольф, 2002. – 567 с.
- Добронравова І.С. Норминауковогодослідження в нелінійномуприродознавстві // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 19-34.
- Эшби У. Введение в кибернетику. – М.: Прогресс, 1959. – 248 с.
- Карпинская Р.С., Лисеев И.К., Огурцов А.П. Философия природы: коэволюционная стратегия. – М.: Интерпракс, 1995. – 350 с.
- Кадыров И.Я. Новый методологический подход к проблеме адаптации // Социальная экология и устойчивое развитие. – М.: РАГС, 1997. – С. 104-125.
- Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
- Назаретян А.П. Технология и психология: к концепции эволюционных кризисов // Общественные науки и современность. – 1993. – № 3. – С. 82-93.
- Реймерс Н.Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы. – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.

Родин С.Н. Идея коэволюции. – Новосибирск: Наука, 1991. – 271 с.

Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

Янч Э. Принципы самоорганизации / Пер. с англ. // Синергетика и будущее. – СПб.: ОРИС, 1991. – С. 174-186.

Goncharenko M.M., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), MGoncharenko @mail.ru

Systematic approach to determining of social and natural contradictions

This article analyzes the systematic approach to defining of social and natural contradictions. Here is stated the need for a systematic approach to the problem of interaction between society and nature, which, in turn, is in identifying the original factors as well as in analyzing multilevel structure of this interaction. Thus it is highlighted that the problem of interaction between society and nature of appropriate reflection only gets in considering of their joint evolution, so called co-evolution. Co-evolutionary approach shifts the focus of the cognitive process to study the structure and condition of the objects on the relationship between, on the coordination of evolutionary change, which, in turn, allows them to move from research of their essence to the nature of their existence.

Keywords: environmental crisis, social and natural system, structure, conflict, co-evolution, synergetics.

Гончаренко М.М., Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), MGoncharenko @mail.ru

Системный подход в определении социоприродных противоречий

Констатируется необходимость системного подхода относительно проблемы взаимодействия общества и природы, который, в свою очередь, предполагает выявление как системообразующих факторов так и проведения анализа многоуровневой структуры этого взаимодействия. При этом отмечается, что проблема взаимодействия общества и природы адекватное осмысление имеет лишь при рассмотрении их общей эволюции, то есть коэволюции. Коэволюционный подход смещает акцент в познавательном процессе с изучения структуры и состояния объектов на отношения между ними, на согласованность эволюционных изменений, что, в свою очередь, разрешает перейти от исследования их сущности к рассмотрению их существования.

Ключевые слова: экологический кризис, социоприродная система, структура, противоречие, коэволюция, синергетика.

* * *

УДК 141.132

Данканич Р.И.

кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Днепропетровский национальный университетим. Олеса Гончара (Украина, Днепропетровск) rimma_dankanich@mail.ru

ПРОБЛЕМА ПОИСКА ДОСТОВЕРНОГО ЗНАНИЯ В ФИЛОСОФИИ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Показано, что центральной проблемой философии Нового времени есть проблема поиска достоверного знания. Установлена необходимость переосмысления философского наследия Нового времени в контексте кризиса современной философской парадигмы. Выяснено, что дедуктивный метод Декарта и индуктивный метод Бэкона не утратил своей научной значимости и имеет глубокую исследовательскую перспективу.

Ключевые слова: философия, рационализм, эмпиризм, истина, индукция, дедукция, достоверное знание, метод познания.

(стаття друкується мовою оригіналу)

К одним из главных причин всеохватывающего кризиса современной цивилизации можно отнести мировоззренческий кризис, который, на наш взгляд, является следствием отказа современной философии от постановки и решения фундаментальных эпистемологических вопросов: как возможно достоверное знание об объективном мире? Каким образом происходит видение вещей с точки зрения их аксиологической сущности?

В современном дискурсе проблема истины снята с рассмотрения. Мир же в эпоху постмодерна отвергает истину в ее классической интерпретации, где истина – это соответствие знания объекту или соответствие мыс-

лей действительности, и рассматривает ее как продукт общества. Как следствие, истина сводится к психической форме состояния человека или трактуется как ценность, которая не существует, но необходима в качестве символа. Культивация такого понимания истины в обществе приводит его к глубокому кризису. Оно становится бесцельным, теряет свою направленность, стремление, динамику и постепенно превращается в “общество потребления”.

В этой связи актуальным является философское наследие Нового времени, которое целью своего философствования ставит поиск истины и проверку наличных знаний на критерий истинности. В отличие от современной философии, в которой вопрос о получении достоверного знания снят, мыслители Нового времени считают, что основополагающей задачей философии является решение двух вопросов, а именно:

1. способно ли человеческое познание достичь достоверного знания о действительности во всех ее основополагающих проявлениях?

2. как возможно достижение абсолютно адекватного и безусловно истинного изображения действительности?

Поэтому целью данной статьи является переосмысление философского наследия Нового времени в разрезе поиска достоверного знания. Данная проблема стояла в центре внимания таких авторов, как: А.Бергсон, Л.Витгинштейн, Б.Рассел, Г.Гадамер, Т.Кун, К.Поппер, И.Лакатос, Х.Патнэм, Асмус В.Ф., Мамардашвили М.К., Соколова В.В., Фролова Е.А., Матвиевская Г.П. и других. К современным исследователям относятся – Дмитриев Т.А., Шакиров И.А.

Однако проблемой современной философии является рассмотрение достижений и открытий мыслителей Нового времени лишь с точки зрения ее историко-философского значения; имеет место отношение к нему как исчерпавшему свою смысловую значимость в современном мире. Но, взирая на проблемные комплексы философии сегодня, связанные с вопросом сосуществования классической и постклассической, как взаимоисключающих парадигм мышления, актуализирует и обосновывает возвращение к истокам данной эпохи. С точки зрения Г. Гадамера, нет ничего удивительного в том, что мы, опять таки после целого столетия критических опытов, сообщаемых нам наукой Нового времени и в особенности саморефлексией исторических наук, вновь обращаемся к этому наследию [5, с.492].

Известный французский философ Анри Бергсон называл философское наследие Декарта, Лейбница, Спинозы, Беркли – “оригинальными сокровищами”, знаковым для развития последующей историко-философской мысли [2, с.387].

Данная работа рассматривает философские воззрения Френсиса Бэкона, как родоначальника философии Нового времени и основателя эмпиризма, а также Рене Декарта как основателя рационализма. Особенностью эмпиризма и рационализма как противоположных направлений в философии Нового времени в лице указанных метров философии является уникальное их единство в вопросе о цели и предназначении философии. Главная задача философии Нового времени состоит в переосмыслении всего накопленного человечеством знания на предмет его истинности с целью получения

подлинного знания о мире, а также создания принципиально новой философской системы, которая содержала бы универсальную научную методiku и практику, т.е. научную философию. Научная философия должна отвечать запросам, которые были выдвинуты научно-технической революцией 17 века по выработке таких понятий, которые, с точки зрения Бэкона, должна признавать сама природа. Еще одной особенностью новой философии было то, что мыслители рассматривали ее с точки зрения практической значимости: философия должна стать полезной, поскольку она способна решать проблемы человеческого существования такие как: предотвращение гражданских войн, социальных конфликтов, обеспечение комфортной жизни человека в обществе. Но главной целью, объединяющей все направления философии Нового времени было нахождение такого метода освоения действительности, который бы дал возможность получения достоверного знания. Для достижения данной цели Декарт, например, ввел принцип универсального сомнения, с помощью которого он надеялся отделить недостоверное знание о мире от истинного. Своей задачей он видит все накопленное человечеством знание подвергнуть “переаттестации”, подвергая сомнению истинность постулатов, высказываний, представлений о мире. Однако необходимо некое твердое основание, с помощью которого будет осуществляться отделение достоверного знания от недостоверного. Для Декарта изначально должно существовать истинное утверждение, на котором будет выстраиваться новое знание. Это должно быть что-то, что изначально не подвержимо сомнению. Можно предположить, что такой аксимоной для Декарта есть Бог, но и эту субстанцию мыслитель ставит под сомнение.

Преступая к поиску истинного основания, Декарт начинает с исследования самого себя. Он пытается представить отсутствие у себя каких-то определенных атрибутов, например: у меня нет тела, у меня нет места, у меня нет мира... Затем утверждает, что это возможно представить отсутствие данных атрибутов; единственно, чего он не может представить – это того, что он сам не существует, более того “из того, что я сомневался в истине других предметов, ясно и несомненно следовало, что я существую [6, с.269]. Далее Декарт утверждает, что если бы он перестал мыслить, то, хотя бы все остальное, что он себе представлял и было истинным, все же не было бы основания для заключения того, что он существует. “Из этого я узнал, что я – субстанция, вся сущность, или природа, которой состоит в мышлении и которая для своего бытия не нуждается ни в каком месте и не зависит ни от какой материальной вещи” [6, с.269]. Затем Декарт рассматривает вопрос о том, что вообще нужно для того, чтобы то или иное положение было бы истинным и достоверным ибо, найдя одно положение достоверным и истинным, он должен узнать, в чем состоит эта достоверность. Декарт находит достоверность в истине положения: “я мыслю, следовательно существую”, где его убеждает единственно ясное представление, что для мышления надобно существовать, а значит, включает мыслитель, можно взять за общее правило следующее: все представляемое нами вполне ясно и отчетливо – истинно. Однако некоторая трудность заключается в правильном различении того, что именно мы способны представлять себе вполне отчетливо. В

работе “Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках” Декарт излагает индуктивный метод познания, основанный на принципе универсального сомнения и принципе очевидности. Он состоит из четырех правил, последовательное выполнение которых, с точки зрения Декарта, приведут исследователя к получению достоверного знания о мире. Сначала Декарт применяет эти правила в математике, обнаруживая их эффективность в получении качественного знания. Затем трансформирует их в теорию познания. Звучат они следующим образом: первое – никогда не принимать за истинное ничего, что я не признаю бы таковым с очевидностью, т. е. тщательно избегать поспешности и предубеждения и включать в свои суждения только то, что представляется моему уму столь ясно и отчетливо, что никоим образом не сможет дать повод к сомнению. Второе – делить каждую из рассматриваемых мною трудностей на столько частей, сколько потребуется, чтобы лучше их разрешить. Третье – располагать свои мысли в определенном порядке, начиная с предметов простейших и легко познаваемых, и восходить мало-помалу, как по ступеням, до познания наиболее сложных, допуская существование порядка даже среди тех, которые в естественном ходе вещей не предшествуют друг другу. И последнее – делать всюду перечни настолько полные и обзоры столь всеохватывающие, чтобы быть уверенным, что ничего не пропущено [6, с.260]. Таким образом, с точки зрения Декарта все достоверные знания должны представлять собой единую систему положений, логически связанных между собой в определенной последовательности, чтобы одни положения можно было выводить из других с помощью правильного метода. Именно поэтому принцип системно-методического построения системы знания играет центральную роль в философии Декарта. Без сомнения Рене Декарт является одним из выдающихся мыслителей современности. Так, Анри Бергсон считает Декарта и Паскаля великими представителями двух форм и методов мышления, определившими собой последующее разделение новоевропейской философии. Бергсон считает, что именно к Декарту восходят основные учения философии Нового времени и выделил в качестве ключевых три его положения: “1) концепцию ясных и отчетливых идей, окончательно освободившую философию от гнета авторитета и утвердившую очевидность как основной признак истины; 2) теорию метода; 3) механистическую концепцию универсума, задавшую те рамки, в которых продолжала затем работать физика Нового времени” [3, с.26]. Френсис Бэкон, также как и Декарт, начинает поиск достоверного знания с переосмысления средневекового мировосприятия. Бэкон считает, что человеческий разум засорен идолами и ложными понятиями, “которые уже пленили человеческий разум и глубоко в нем укрепились, так владеют умам людей, что затрудняют вход истине, но, если даже вход ей будет дозволен и предоставлен, они снова преграждают путь при самом обновлении наук и будут ему препятствовать, если только люди, предостереженные, не вооружатся против них, насколько возможно [4, с.18]. Бэкон называет четыре типа идолов, которые осаждают умы людей: идола рода, идола пещеры, идола площади и идола театра. Идолы рода находят основание в самой природе человека, в племени или самом

роде людей, ибо ложно утверждать, что чувства человека есть мера вещей. Наоборот, все восприятия как чувства, так и ума покоятся на аналогии человека, а не на аналогии мира. Ум человека уподобляется неровному зеркалу, которое, примешивая к природе вещей свою природу, отражает вещи в искривленном и обезображенном виде.

Идолы пещеры суть заблуждения отдельного человека. Ведь у каждого помимо ошибок, свойственных роду человеческому, есть своя особая пещера, которая ослабляет и искажает свет природы. Происходит это или от особых прирожденных свойств каждого, или от воспитания и бесед с другими, или от чтения книг и от авторитетов, перед какими кто преклоняется, или вследствие разницы во впечатлениях, зависящей от того, получают ли их души предвзятые и предрасположенные или же души хладнокровные и спокойные, или по другим причинам. Так что дух человека, смотря по тому, как он расположен у отдельных людей, есть вещь переменчивая, неустойчивая и как бы случайная

Существуют еще идолы площади, которые происходят как бы в силу взаимной связанности и сообщества людей. Люди объединяются речью, их слова же устанавливаются сообразно разумению толпы. Поэтому плохое и нелепое установление слов удивительным образом осаждает разум. Определения и разъяснения, которыми привыкли вооружаться и охранять себя ученые люди, никоим образом не помогают делу. Слова прямо насилуют разум, смешивают все и ведут людей к пустым и бесчисленным спорам и толкованиям. Существуют, идолы, которые вселились в души людей из разных догматов философии, а также из превратных законов доказательств. Их Бэкон называет идолами театра, потому что считает, что, сколько есть принятых или изобретенных философских систем, столько поставлено и сыграно комедий, представляющих вымышленные и искусственные миры [4, с.19]. Изгнание идолов из разума человека, с точки зрения Бэкона, возможно путем построения понятий и аксиом через истинную индукцию.

Таким образом, главным условием для достижения целей научной философии есть, с точки зрения Бэкона, избавление исследователя от стереотипного, шаблонного мышления. На человека ни что не должно влиять извне, ни что не должно его отвлекать. Только тогда научная философия может осуществить свою задачу – овладеть искусством истолкования природы, где истолкование – это истинное и естественное творение ума, освобожденного от всех препятствий [4, с.79]. В отличие от Декарта Бэкон предлагает индуктивный метод освоения действительности. С его помощью “люди будут иметь в своем распоряжении подлинную историю природы и опыта, и прилежно ей отдадутся, и притом окажутся способными к двум вещам: во-первых, оставить принятые мнения и понятия, во-вторых, удержать на время ум от самого общего и от того, что близко ему, тогда они смогут прийти к нашему истолкованию посредством собственной природной силы ума без помощи какого-либо другого средства” [4, с.79]. Бэкон считает, что индукция – это единственно истинная форма доказательства и метод познания природы. Точно также как и у Декарта бэконовский метод содержит четыре составляющих:

1. для более полного и целостного познания природы ученый должен стремиться увидеть ее не только во всей полноте, но и в деталях, частностях, мелочах. Только в таком случае возможно наиболее подробное и тщательное ее научное изучение.

2. Рассмотрение природы в деталях и частностях должно сопровождаться разложением каждой отдельно взятой вещи на ее составные части – “простые природы”, как выражался Бэкон.

3. Далее, на основании знания о частном ученому необходимо вывести всеобщие закономерности, законы природы. Иными словами, от разложения и разделения мира на составные части всякий исследователь должен перейти к обобщениям, к открытию целостных природных форм и образов.

4. И, наконец, последнее правило метода – составление подробного, комплексного перечня всех закономерностей, форм и образов природы. Бэкон называет его “Естественной и Опытной Историей”, в процессе создания которой испытующий ум обязательно пройдет все те этапы развития и становления, какие проходит природа, и сможет таким образом понять ее и истолковать [4, с.91]. Бэкон считает что, благодаря этим правилам все будет более доступным и гораздо более достоверным [4, с.82]. Бэконовская трактовка индукции имеет два вектора: первый рассматривает средства индукции как инструмент для выявления форм “простых свойств”, или “природ”. Индуктивному исследованию подлежат, например, не золото, вода или воздух, а такие их свойства или качества, как плотность, тяжесть, ковкость, цвет, теплота, летучесть. Такой аналитический подход в теории познания и методологии науки впоследствии превратится в прочную традицию английского философского эмпиризма. Второй вектор состоит в выявлении “формы”, не “действующей” или “материальной”, а формальной причины. Таким образом, Бэкон мыслит индукцию не как средство узкоэмпирического исследования, а как метод выработки фундаментальных теоретических понятий и аксиом естественной философии.

Данное исследование ставило своей задачей рассмотреть главные аспекты философии Декарта и Бэкона в контексте проблемы поиска достоверного знания. В ходе исследования было установлено, что философское наследие как Декарта так и Бэкона сегодня не утратило своей научной значимости и привлекательности. Было бы поспешным отнести философское наследие данных мыслителей к разряду исчерпанных источников. Данная тема заслуживает дальнейшего рассмотрения. Исследовательский поиск в философском наследии Нового времени перспективен и требует нового похода и прочтения.

Список использованных источников

1. Бергсон А. Материя и память / Анри Бергсон // Творческая эволюция. Материя и память: Пер. с фр. – Мн.: Харвест, 1999. – С.414 – 668.
2. Бергсон А. Творческая эволюция/Анри Бергсон // Творческая эволюция. Материя и память: Пер. с фр. – Мн.: Харвест, 1999. – С.8 – 413.
3. Блауберг И. И. Анри Бергсон/ И.И. Блауберг. – М.: Прогресс-традиция, 2003. – 672 с.
4. Бэкон Ф. Новый органон/ Рене Декарт // Сочинения в двух томах. [2-е, испр. и доп. изд. Сост., общ.ред. и вступит. статья А. Л. Субботина]. –М., “Мысль”, 1978. –Т. 2. – С. 2 – 213.
5. Гадамер, Г.-Г. Истина и метод / Г.-Г. Гадамер [Пер. с нем.;

общ.ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. –М.: Прогресс, 1988. – 704 с.

6. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Рене Декарт // Сочинения в 2 т.: [Пер. с лат. и франц./Сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова]. – М.: Мысль, 1989. –Т.1. – С. 250 – 296.

References

1. Bergson A. Materijaipamjat' / Anri Bergson // Tvorcheskajaevoljucija. Materijaipamjat': Per. s fr. – Mn.: Harvest, 1999. – S.414 – 668.
2. Bergson A. Tvorcheskajaevoljucija/ Anri Bergson // Tvorcheskajaevoljucija. Materijaipamjat': Per. s fr. – Mn.: Harvest, 1999. – S.8 – 413.
3. Blauberger I. I. Anri Bergson / I.I. Blauberger. – M.: Progress-tradicija, 2003. – 672 s.
4. Bekon F. Novyjorganon / Rene Dekart // Sochinenija v dvuh-tomah. [2-e, ispr. idop. izd. Sost.,obshh.red. ivstupit, stat'ja A. L. Subbotina]. – M., “Mysl”, 1978. – T. 2. – S. 2 – 213.
5. Gadamer, G.-G. Istinaimetod / G.-G. Gadamer [Per. s nem.;obshh. red. ivstup. st. B. N. Bessonova]. – M.: Progress, 1988. – 704 s.
6. Dekart R. Rassuzhdenie o metode, chtobyveronapravl'jat' svo-jrazumiotyskivat' istinu v naukah / Rene Dekart // Sochinenija v 2 t.: [Per. s lat. i franc./Sost., red., vstup. st. V. V. Sokolova]. – M.: Mysl', 1989. – T. 1. – S. 250 – 296.

Dankanich R., PhD, Associate Professor Oles Honchar Dnepropetrovsk National University (Ukraine, Dnepropetrovsk), rimma_dankanich@mail.ru

Problem of find in greliable knowledge in modern philosophy

It is shown that the central problem of modern philosophy has the problem of finding reliable knowledge. The necessity of rethinking the philosophical heritage of the New Age in the context of the crisis of modern philosophical paradigm. Found that the deductive method of Descartes and Bacon's inductive method has not lost its scientific significance and has a deep research perspective.

Keywords: philosophy, rationalism, empiricism, truth, induction, deduction, certain knowledge, a method of knowledge.

Данканіч Р. І., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (Україна, Дніпропетровськ), rimma_dankanich@mail.ru

Проблема пошуку достовірного знання у філософії нового часу

Показано, що центральною проблемою філософії Нового Часу – є проблема пошуку достовірного знання. Встановлено необхідність переосмислення філософського спадку Нового часу в контексті кризи сучасної філософської парадигми. З'ясовано, що дедуктивний метод Декарта і індуктивний метод Бекона не втратив своєї наукової значущості і містить глибоку дослідницьку перспективу

Ключові слова: філософія, раціоналізм, емпіризм, істина, індукція, дедукція достовірного знання, метод пізнання.

* * *

УДК 130.2+130.3

Журба М. А.
доктор філософських наук, завідувач кафедри
філософських та гуманітарних дисциплін, Інститут
хімічних технологій Східноукраїнського
національного університету ім. Володимира Даля
(Україна, Рубіжне), zna_3@rambler.ru

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ: РІЗНОВЕКТОРНІ ПОШУКИ

Наголошено, що незважаючи на багатоманітність наукових підходів, концепцій, теорій щодо філософського розуміння віртуальної реальності, усе ж не існує єдиного, єдиного авторитетного її осмислення. Відмічено, що найбільш структурованими та систематизованими серед сучасних досліджень віртуальної реальності є дослідження О.Грязновой, яка певним чином структурує її прояви, систематизуючи їх по наступним ознакам: віртуальна реальність як один із видів реальності; віртуальна реальність, як вид буття; віртуальна реальність як вид небуття. Зазначено, що запропонований підхід надасть можливість скласти певне цілісне уявлення про природу та прояви віртуальної реальності, а також більш чітко окреслити межі проблеми віртуального у бутті нашого сучасника, тим самим опосередковано допоможе розкрити деякі біфуркаційні процеси, що відбуваються в духовній сфері людини.

Ключові слова: віртуальна реальність, поліонітичність, буття, небуття, virtus, ніщо.

Віртуальна реальність латентно стає стійкою частиною світогляду сучасної людини, вторгається у найвнутрішніше буття як специфічна практика вписання нового у вже існуючі соціальні системи та процеси. На думку багатьох вчених вона подолати статус наукової категорії, стала універсальним атрибутом багатогранного буття. Проблемне поле віртуальної реальності на сьогодні виходить далеко за межі програмного забезпечення, ігор, тривимірної комп'ютерної графіки, а гуманітарний аспект постає таким же перспективним, як і технічний. У коловороті цих подій набуває розвитку та стає актуальною саме філософська рефлексія віртуальної реальності, яка варіюється від предмету філософського аналізу до її інструментарію.

Що ж стосується ступеня наукової розробки даної проблематики, виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, суцільне розуміння та необхідність проведення подальших досліджень віртуальної реальності проголошується чи не в усіх сучасних наукових доробках, з іншого, – не дивлячись на відносно невеликий час цих наукових пошуків сформовано та розроблено достатньо велику кількість різних підходів, концепцій, теорій, у всякому випадку, не набагато менше, ніж з інших філософських проблем (С.С. Абрамов, Т.Адорно, В.А. Андрусенко, О.В. Аронсон, В.С.Бабенко, В.Г.Базалін,О.Є.Баксанський, Т.Н. Березіна, Д.Бернхейм, С.О. Борчиков, У.Брікен, Г.М. Волков, М.Гайдеггер, В.Ф. Глаголев, В.Г. Горохов, В.В. Грабар, Ф.І. Гиренко, С.А.Дацюк, П.Дракер, К.В. Дрозд, В.Д. Ісаєв, П.Енгельмейер, М.Ерстейн, Т.І. Карачева, О.В. Ковалевська, М.Козі, І.Г. Корсунцев,М.Крюгер, Л.В. Кузнецов,Дж.Ланьє,Т.В. Лугуценко, Н.Луман, Г.Маркузе, Г.Марсель, Д.Медоуз, Р.А. Нуруллін, Г.В. Осіпов, В.Парето, Д.В. Півоваров, І.В. Плаксіна,В.М.Порус, Є.Г. Прилукова, В.П.Рачков, В.М.Розін, С.О. Рибцов, О.Д. Сімоненко, Н.С. Смірнов, В.С. Стьопін, Г.М. Таврізян, М.К.Тейлор, Ф.Тінберген, А.І. Фоменко,Дж.Форестер, Ю.Хабермас, М.Хоркхаймер, Є.І. Хитряков, М.Хайм, Д.І.Шапіро, В.С. Швірєв, Х.Шельський, О.Шпенглер, С.Чейз, Б.Г. Юдін, К.Ясперс, Ю.Т. Яценко тощо).

Урешті-решт, на сьогодні маємо відносно велику наукову спадщину, яка майже щоденно у геометричній прогресії доповнюється новими доробками з такою гіпершвидкістю, що сьогоднішні новації, відкриття завтра стають буденною справою. Щоб розібратися у цих постійно масивах інформації, що постійно змінюється, різних методологіях, класифікаціях, різноманітних та багатогранних дослідженнях необхідно спробувати застосувати такий підхід, який надасть можливість скласти більш-менш цілісне уявлення про віртуальну реальність.

Проте, на сьогодні цілісного та остаточно авторитетного філософського осмислення віртуальної реальності віднайти так і не вдалося. Найбільш змістовні щодо структурованості та систематизації дослідження віртуальної реальності можемо віднайти у працях О.Грязнової [1], яка виокремлює певну структуру її різновекторних пошуків, що можна систематизувати по наступним ознакам:

1. Поліонтична парадигма. Віртуальна реальність як один із видів реальності. В основі цього напрямку закладена поліонтична парадигма, що передбачає існування

безлічі різних реальностей, в які у будь-який момент часу може занурюватися людина. Ідеї поліонтичності, які формувалися у контексті психології (де психіка людини розглядалася як сукупність різноманітних реальностей) набули особливого, філософського значення саме в сучасних умовах, про що більш докладно буде сказано у наступному підрозділі.

2. Віртуальна реальність, як вид буття. Поняття “реальність” вживається у двох значеннях: як позначення усіх форм матерії (речовий світ); у іншому варіанті, окрім всього матеріального світу додаються його ідеальні продукти. Перша реальність – реальність об’єктивна, якій протиставляється реальність суб’єктивна. Друга реальність, що включає у себе світ духовно-ідеальний, з якою ми маємо справу, коли відходимо від речового світу, дає можливість зводити у ранг можливого ілюзії, фантазії тощо.

Починаючи з Парменіда, реальність і буття розглядаються як тотожні. У сучасних роботах ми не простежуємо чіткої тенденції розмежування буття, реальності, існування [2, с. 45]. Так А.Панкратов [3, с.118–119] у проведених ним дослідженнях чітко дає зрозуміти, що не виникає ніяких сумнівів, щодо існування світу поза людиною, її психікою, свідомістю. Він наголошує, що у нашому світі існує ідея активно діючої сили “virtus”. У його роздумах “virtus” є елементом буття, тому віртуальна реальність має онтологічний статус. Таким чином А.Панкратов розуміє віртуальну реальність як вид об’єктивного буття з активно діючою силою “virtus”.

Так складається, що у свідомості людей викарбовується чітке розуміння віртуальних подій як таких, що відбуваються неявно, приховано, у контексті. Прикладом можуть слугувати не тільки інформаційні, але й енергетичні процеси. До речі, на сьогодні існують різні концепції віртуальної реальності, в яких структурним ядром є енергія (вона має ключове значення у контексті есенціально-енергійного та деесенціального дискурсу, який розглянуто у другому розділі дисертаційного дослідження).

Сьогодні можемо спостерігати потужний вектор наукових пошуків у галузі віртуальної реальності, що базуються на специфічному поєднанні середньовічних розвідок “virtus”, його енергійних складових, “накладених” на сучасні інтерпретації віртуальної реальності, які уособлюються в перехідному “буферному” стані між буттям та небуттям: віртуальна реальність розглядається як основа буття, як акт його становлення (всезагальна основа існування), тобто єдність буття та небуття: “...відхід буття в небуття відхід небуття в буття, що здійснюється постійно, спільно і безперервно, вже містить у собі ключ до розуміння... віртуальної реальності, бо підстави для її аналізу вже закладені в сутності становлення. При цьому говорити слід, на нашу думку, саме про віртуальну реальність, але непросто про віртуальне буття, яке, до речі кажучи, передбачає наявність і віртуального небуття”[4, с.24].

До праць, що поповнюють “буферну зону” можливо віднести також роботи Н.Фатієва, М.Точіліної, які в дусі середньовічної традиції розглядають віртуальну реальність у якості проміжного роду буття, тобто віртуальність розглядається як онтологічний медіатор між матеріальним та ідеальним. Більш змістовні

дослідження у цьому напрямі через проекцію медіа здійснили представники Санкт-Петербурзького центру Медіафілософії на чолі з його керівником професором В.Савчуком [5].

3. Віртуальна реальність як вид небуття. Існують філософські інтерпретації, які розглядають феномен віртуальної реальності як вид небуття (небуття – це відсутність, чи заперечення існування буття). Звісно, ще з античних часів виникають реальні труднощі щодо його розуміння та можливості її адекватного описання. Коли ми починаємо описувати ознаки, властивості – то підсвідомо їх відносимо до наявності об'єкту (який не існує). Саме тому виникає парадоксальна ситуація – наявності відсутності (існування неіснуючого). Звісно, без метафізичної здатності уяви тут також не обійтися...

Парменід (засновник елейської школи) перший, хто поставив та осмислив проблему буття, а разом з тим намагався вирішити і проблему небуття (у неможливості його існування). Тому, якщо небуття не існує, то його неможливо описати раціонально, – вважали представники елейської школи. Таким чином, елеати цілком та повністю відкинули небуття, тим самим абсолютизувавши саме буття.

Атомістичне розуміння небуття, насамперед завдяки роботам Демокрита і Левкіппа, надали інший вектор його розуміння у якості “порожнечі” (ніщо), яка мала право на існування в реальності у вигляді певного простору, протяжності, на відміну від поглядів елейської школи. Таким чином, атомісти урівняли та поставили на один шабель буття та небуття.

Платонівська інтерпретація небуття була обумовлена його діалектикою, що передбачала перехід об'єкту у своє інше (небуття). Таким чином, об'єктивна необхідність існування небуття була обумовлена необхідністю існування самого буття. Аристотель небуття помістив у систему координат потенціального. Християнське його розуміння базувалося на тому, що буття (увесь світ) з'явилося із небуття. У Новий час, на жаль, категорія небуття не отримала належної уваги.

З окресленням проблеми віртуальної реальності стало легше уявити та осмислити небуття, яке вже не безневинна пустота Демокрита, а дещо, що може вмістити, розчинити буття: “Небуття оточує мене з усіх сторін. Воно в мені. Воно переслідує і наздоганяє мене, воно хапає мене за горло, воно на мить відпускає мене, воно чекає, воно знає, що я його видобуток, що мені нікуди від нього не піти. Небуття невидиме, воно не дане безпосередньо, воно завжди ховається за спину буття. Небуття вбиває, але вбиває руками буття. Нечутними кроками крадеться воно за буттям і пожирає кожну мить, що відстала від справжнього, кожну мить, що стає минулим. Небуття женеться за буттям по п'ятах. Останнє прагне вперед, не розбираючи дороги, тішачи себе мрією про прогрес, але попереду знаходить тільки небуття. Всі великі швидкості, все більш високі темпи життя, все більш далекі переміщення в просторі, – хіба це не прагнення буття хоча б на мить відірватися від небуття? Але всякий раз небуття одним стрибком наздоганяє нас. Воно зустрічає нас біля нашої мети; ми біжимо від нього, а воно, посміхаючись, йде нам назустріч. Буття тільки тінь небуття, його виворіт. Воно наче виблискуюча всіма кольорами веселки плівка нафти на поверхні океану, океану небуття ... Воно як хвиля,

що біжить перед кораблем, кораблем небуття ... Воно спочиває в небутті як дитина в утробі матері. Небуття всюди і завжди: в диханні, у співі солов'я, в белькоті дитини ... Воно – саме життя!”[6].

Виникає питання, а взагалі небуття існує чи ні? А.Чанишев [6] наводить переконливі аргументи існування небуття. Розглянемо.

Перший аргумент автор розвиває у контексті часу – часовий модус небуття: існування теперішнього передбачає існування минулого (те, чого уже немає) та майбутнього (те, чого ще немає).

Другий аргумент, – це просторовий модус небуття, який пояснюється тим, що існування чого-небудь в тому чи іншому місці передбачає його неіснування у іншому місці.

Третій аргумент щодо існування небуття – це мобільний модус буття: тіло, що рухається є там, де його вже немає та немає там, де воно вже є.

Четвертий аргумент – це емерджентний модус небуття. Виникнення нового – це те, чого не було в умовах та причинах. Але автор запропонованої аргументації небуття ставить цілком слушне питання: а де воно було, коли його не було? – у небутті...

П'ятий аргумент базується на протилежностях (світи та антисвіти, позитивні та негативні числа тощо), які поглинають одна одну у небуття та виникають із нього, як із нуля (система координат).

Шостий аргумент базується на відмінності: усе суще є не стільки те, що воно є, скільки те, чим воно не є.

Сьомий аргумент базується на випадковості: випадковим є те, що може бути так само, як і те, чого бути не може. Таким чином існування випадковості передбачає існування небуття.

Восьмий аргумент базується на субстанції. Автор наголошує, що коли існують властивості акциденції, то повинен бути їх носій – субстанція, яку неможливо зафіксувати (субстанцією може бути тільки небуття): лише коли вона (субстанція) отримує визначеність, – вона перетворюється у властивість. А.Чанишев наводить приклад: немає ні матерії, ні духу, а є матеріальне і духовне.

Повернемося до робіт, де віртуальна реальність розглядалися як вид небуття. М.Кунафін й Р.Ярцев [7,с.130–152] запропонували розуміння віртуальної реальності, як виду буття у небутті, що базується на позиціях суб'єктивного субстанціоналізму та має трієчну структуру: буття, небуття, потенційне буття. Якщо вищезазначені автори розглядали віртуальне буття, яке набуває підстав і може бути як матеріальним, так і ідеальним, то підхід М.Кагана [8,с.59] базується вже тільки на виключно матеріалістичних позиціях розуміння. Віртуальну реальність він досліджує у контексті уявних дій людини (творча фантазія, образи мистецтва, спогади минулого та мрії майбутнього), що реально стало небуттям. Запропонований М.Каганом підхід дає можливість визначити небуття як інобуття, нереальність.

Звісно, багатовекторність розуміння та трактування буття–небуття призводить до подібної ситуації щодо розуміння і самої віртуальної реальності. Якщо систему “буття–небуття” розглянути через систему становлення: небуття (минуле) – становлення–буття (теперішнє) – становлення – небуття (майбутнє), то буттям, якщо

опустити субстрактні властивості предмету, як зазначає О.Грязнова, є буттям “тут і зараз” (конкретним буттям) (фантазії, що виникли у даний момент є такими же реальними, як і матеріальні речі).

Інша можлива концепція віртуальної реальності, яка для нас є більш цікавою, може розгортатися через категорію “ніщо”, та розглядатися в контексті неявного (із небуття у буття). На подібній аналогії будуватиметься переважна більшість концепцій віртуальної реальності. О.Грязнова показує цей ланцюжок зв'язків: небуття – віртуальне буття (ототожнюється з ніщо) – буття. У запропонованій схемі відбувається ототожнення ніщо з віртуальним буттям, яке є згорнутим, потенційним. Так деякі автори вважають, що комп'ютерна реальність є одним із видів віртуального буття.

Останнім часом з появою віртуальною реальністю, досягненнями сучасної логіки мислення, появою синергетики збільшується філософський інтерес до співвідношення буття–небуття. Особливе зацікавлення викликає саме небуття, а точніше розгляд “ніщо” та небуття, які дуже часто у різних філософських системах ототожнювалися.

Н.Нурулін вважає доцільним для подальшого осмислення буття–небуття розмежувати поняття “ніщо” та небуття. Так автор наголошує, що у філософії у більшості досліджень під небуття розуміється якість, що протиставляється буттю, натомість “ніщо” характеризується відсутністю конкретного предмету. Ніщо – це також відсутність як актуального, так і потенціального існування, ніщо наче поза будь-якої визначеності як буття, так і небуття, і тому воно незмінне по відношенню до будь-яких змін простору та часу.

Небуття можливо характеризувати, з одного боку, як результат буття (небуття, як інтегральна властивість буття), з іншого – у якості підстави буття (буття є результатом того чи іншого розвитку структур поза реального буття). В.Кутирев вбачає в небутті загрозу руйнації культури і проводить паралелі між небуттям та “безструктурним хаосом”, “смертю” “злом” тощо. Р.Нурулін акцентує увагу на тому, що В.Кутирев явно недооцінює творчу здатність хаосу, на чому наголошував засновник теорії самоорганізації І.Пригожин.

Досягнення інформаційно–комп'ютерних технологій, віртуальної реальності, синергетики та кібернетики [9–10] посприяли переміщенню акценту зацікавленості сучасних філософів з проблем буття на проблеми небуття, на інший світогляд, за допомогою якого треба радикально переосмислити та переглянути граничні межі буття.

У цих наукових пошуках небуття доволі часто ототожнюється з Ніщо. Така ситуація є досить суперечливою, але у нашому дослідженні ми не підтримуємо таке розуміння, а схилиємося до думки Р.Нуруліна, який вважає це неправомірним. Ніщо не передбачає як неактуальне, так і потенціальне буття, натомість, небуття має потенціальний заряд. Ніщо у такому розумінні повністю протилежне буттю. Таким чином небуття має генетичний зв'язок з об'єктом, що заперечується, на відміну від ніщо. Саме такої позиції ми дотримувалися, коли окреслювали проблемне поле некультури у монографії “Девіртуалізація віртуального: на вершині падіння” [11].

Р.Нурулін акцентує увагу іще на одному понятті – інобутті, яке не має нічого спільного з гегелівським розумінням (інобуття як етап розвитку абсолютної ідеї), і розуміється як “свого роду гіпотетична реалізація інформаційного змісту від іншої віртуальної точки простору Небуття, і яке як реальне буття–для–себе існує паралельно реальному рівню буття нашого світу і не пов'язане (а якщо є зв'язок, то дуже слабкий) з ним” [12]. Р.Нурулін дає наступне визначення інобуття – це “... таке ж буття, але в силу того, що воно не синхронізоване єдиним часом з реальним рівнем буття, то й не проявляє себе ніяким чином в нашому фізичному світі. Як, втім, і навпаки, буття нашого Всесвіту ніяк фізично (реально) не робить впливу на інші паралельно існуючі буття. Вони поведуться подібно до двох незалежних джерел коливань в загальному для них середовищі Небуття, тобто хвилі якщо не синхронізовані, то ведуть себе як неіснуючі по відношенню одна до одної” [12].

Цікавим є розуміння небуття у інформаційному сенсі: “У змістовному (інформаційному) сенсі Небуття не є порожнечою, а являє собою безліч всіх законів буття, які можуть реалізуватися різними формами матерії в якості реальних процесів і речей буття. Таким чином, Небуття інформаційно наповнене усіляким змістом, а по відношенню до матеріальних форм виступає своєю відсутністю. Таким чином, Небуття представлене реально порожнім простором, де пише свою історію Всесвіт, як одна з матеріальних реалізацій безлічі можливих шляхів розвитку, відбитих у віртуальних одиницях реального Небуття. Чи можна що–небудь певне сказати про небуття, котре виявляє себе порожнім простором по відношенню до фізичного буття, де це реальне буття представлене різноманітністю різних матеріальних форм? [12]. Запропонована структура різновекторних пошуків віртуальної реальності, значно розширили б та сконцентрували проблему природи віртуального у всій її різноманітності. Проте виникають деякі труднощі: необхідно зрозуміти методику утворення цих різновекторних структур. За якою схемою їх утворено? Чи мають вони зв'язок між собою? Чи є певна єдність віртуального простору? А саме головне, чи є структурне синтезуюче ядро? Усе вище перераховане є завданням подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Грязнова Е.В. Виртуальноинформационная реальность в системе “Человек Универсум”: дис. ... д.филос.н.: 09.00.08 / ЕленаВладимировна Грязнова. – Нижний Новгород, 2006. – 372 с.
2. Губанов Н.И. Основные формы бытия / Н.И.Губанов, В.Н. Согрин // Философия и общество. – 2004. – №4. – С. 45–61.
3. Панкратов А.В. О различном понимании термина “виртуальная реальность” / А.В.Панкратов // Виртуальные реальности. Труды лаборатории виртуалистики. – М.: Ин-т человека РАН, 1998. – Вып.4. – С. 118–119.
4. Руднев В.П. Виртуальная реальность / В.П.Руднев // Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.
5. Медиафилософия. Основные проблемы и понятия / Под.ред. В.В.Савчука. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2008. – 345 с.
6. Чанышев А.Н. Трактат о небытии [Электронный ресурс] / Чанышев А.Н. // Вопросы философии. – 1990. – №10. – Режим доступа: http://www.psylib.ukrweb.net/books/_chana01.htm
7. Кунафин М.С. Виртуальное бытие / Кунафин М.С., Ярцев Р.А. // Бытие: коллективная моногр. – Уфа: БашГУ, 2001. – С. 130–152.
8. Каган М.С. Метаморфозы бытия и небытия / Каган М.С.

// Вопросы философии. – 2001. – №6. – С. 52–67.

9. Глушков В.М. Гносеологическая природа информационного моделирования / В.М. Глушков // Вопр. философии. – 1963. – №10. – С. 3–18.

10. Глушков В.М. Мышление и кибернетика / В.М. Глушков // Вопр. философии. – 1963. – №1. – С. 36–48.

11. Журба М.А. Девіртуалізація віртуального: на вершині падіння: монографія / Журба М.А. – Луганськ: Вид-во “Нолідз”, 2013. – 349 с.: бібліог. 423 назв.

12. Нурулін Р.А. Небытие как виртуальное основание бытия: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.01 / Нуруллин Рафаиль Асгатович. – Казань. – 425 с.

References

1. Gryaznova E.V. Virtualnoinformatsionnaya realnost v sisteme “Chelovek Universum”: dis. ... d.filos.n.: 09.00.08 / Elena Vladimirovna Gryaznova. – Nizhny Novgorod, 2006. – 372 s.

2. Gubanov N.I. Osnovnyie formy byitiya / N.I. Gubanov, V.N. Sogrina // Filosofiya i obshchestvo. – 2004. – №4. – S.45–61.

3. Pankratov A.V. O razlichnom ponimani termin “virtualnaya realnost” / A.V. Pankratov // Virtualnye realnosti. Trudy laboratorii virtualistiki. – M.: In-t cheloveka RAN, 1998. – Vyip.4. – S.118–119.

4. Rudnev V.P. Virtualnaya realnost / V.P. Rudnev // Slovar kul'tury XX veka. – M.: Agraf, 1999. – 384 s.

5. Mediafilosofiya. Osnovnyie problemy i ponyatiya / Pod. red. V.V. Savchuka. – SPb.: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo filosofskogo obshchestva, 2008. – 345 s.

6. Chanyishev A.N. Traktat o nebytii [Elektronnyy resurs] / Chanyishev A.N. // Voprosy filosofii. – 1990. – №10. – Rezhim dostupa: http://www.psylib.ukrweb.net/books/_chana01.htm

7. Kunafin M.S. Virtualnoe bytie / Kunafin M.S., Yartsev R.A. // Bytie: kollektivnaya monogr. – Ufa: BashGU, 2001. – S.130–152.

8. Kagan M.S. Metamorfozy byitiya i nebytija / Kagan M.S. // Voprosy filosofii. – 2001. – №6. – S.52–67.

9. Glushkov V.M. Gnoseologicheskaya priroda informatsionnogo modelirovaniya / V.M. Glushkov // Voпр. filosofii. – 1963. – №10. – S.3–18.

10. Glushkov V.M. Myishlenie i kibernetika / V.M. Glushkov // Voпр. filosofii. – 1963. – №1. – S.36–48.

11. Zhurba M.A. Devirtualizatsiya virtualnogo: na vershin padlnya: monografiya / Zhurba M.A. – Lugansk: Vid-vo “Noullidzh”, 2013. – 349 s.: biblog. 423 nazv.

12. Nurulin R.A. Nebytie kak virtualnoe osnovanie byitiya: dis. ... doktora filos. nauk: 09.00.01 / Nurullin Rafail Asgatovich. – Kazan. – 425 s.

Zhurba M.A., doctor of philosophical sciences, head of the department of philosophical and humanitarian disciplines of the Institute of Chemical Technologies of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine, Rubizhne), zna_3@rambler.ru

Virtual reality: multi-vectorial searches

It is emphasized that despite the variety of scientific approaches, concepts, theories of philosophical understanding of virtual reality, but nevertheless there is no complete, single authoritative comprehension. It is noted that A.Gryaznova's researches of virtual reality are among the most structured and systematized who structures definitely manifestations of virtual reality, systematizing them according to the following signs: virtual reality as one of the types of reality; virtual reality as a type of life; virtual reality as a kind of non-existence. It is noted that the offered approach will give opportunity to make a certain complete idea about the nature and manifestations of virtual reality, and also to outline boundaries of the problem of virtual in the life of contemporary man more accurately, thereby it will help to reveal some bifurcation processes which happen in a person's spiritual sphere indirectly.

Keywords: virtual reality, polyonticity, being, non-existence, virtue, nothing.

Журба Н.А., доктор философских наук, заведующий кафедрой философских и гуманитарных дисциплин, Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета им. Владимира Даля (Украина, Рубежное), zna_3@rambler.ru

Виртуальная реальность: разновекторные поиски

Отмечено, что несмотря на многообразие научных подходов, концепций, теорий относительно философского понимания виртуальной реальности, все же не существует целостного, единого авторитетного ее осмысления. Отмечено, что наиболее структурированными и систематизированными среди современных исследований виртуальной реальности является исследование Е.Грязновой, которая определенным образом структурирует ее проявления, систематизируя их по следующим признакам: виртуальная реальность как один из видов реальности; виртуальная реальность, как вид бытия; виртуальная реальность как вид небытия. Отмечено, что предложенный подход позволит составить определенное целостное представление о природе и проявлениях виртуальной реальности, а также более четко очертить границы проблемы

виртуального в бытии нашего современника, тем самым косвенно поможет раскрыть некоторые бифуркационные процессы, происходящие в духовной сфере человека.

Ключевые слова: виртуальная реальность, полионтичность, бытие, небытие, virtus, ничто.

* * *

УДК 141.7:159.923.2

Кириченко І. А.

аспірантка кафедри соціології, філософії і права, Одеська національна академія харчових технологій (Україна, Одеса), gileya.org.ua@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНИХ ПРОЯВІВ В СУСПІЛЬСТВІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Метою статті виступає побудова цілісної концепції профілактики девіантних проявів в суспільстві. За допомогою застосування соціокультурного підходу виділено основні варіанти виникнення девіації. Автор дослідив соціально-філософську сутність причин девіації. Запропоновано комплекс заходів для зменшення девіантного потенціалу соціальних груп, які можуть відтворювати девіантну поведінку в соціумі: 1) актуалізація загальнолюдських цінностей; 2) створення паралельної (“правильної”) ідентичності у членів маргінальних спільнот; 3) актуалізація нової ідентичності; 4) відірв від анти-соціальних цінностей; 5) ресоціалізація. Здійснено спробу побудови співвіднесення категорій “культура”, “соціальна норма”, “цінності” в рамках соціально-філософської теорії девіантної поведінки. Зроблено висновок, що девіацію можна розглядати як явище, яке деструктивно впливає на відтворення духовних і моральних норм, традиційних цінностей і її профілактика явища є необхідною для уникнення негативних соціальних феноменів.

Ключові слова: девіація, соціальні норми, профілактика, соціокультурний підхід.

В наш час Україна постала перед небезпечними викликами, що загрожують самому її існуванню, як незалежної країни: громадянська війна, сепаратизм і тероризм, маргіналізація великої кількості громадян. Дані проблеми нерозривно пов'язані з проявами девіантної поведінки окремої особистості в соціумі. Тому актуальність проблеми боротьби з девіацією, соціально-філософського осмислення можливостей профілактики даного явища не викликає сумнівів.

Метою статті є побудова концепції профілактики девіантних проявів в суспільстві. Для її досягнення на нашу думку доцільно застосувати методологію соціокультурного підходу, так як від дозволяє синтезувати філософський доробок з проблем осмислення девіації в цілісну категоріальну систему.

Один з творців соціокультурного підходу, відомий американський вчений Р.Мертон в соціальному та науковому контексті зосередив свою увагу на аналізі дисфункціональних явищ в суспільстві, розвиваючи концепцію Дюргейма, запропонував власне розуміння аномії [1, с. 71]. Думку Дюргейма про те, що ситуація дезінтеграції соціальних норм виникає при зіткненні прагнень і руйнуванні регулюючих норм Мертон перетворював в наступний принцип: деякі структури суспільства впливають на окремих його членів, штовхаючи їх на шлях непокорі, збиваючи їх зі шляху поведінки що узгоджується із загальноприйнятими правилами [1, с. 72].

Власне аномію Мертон трактував в більш широкому контексті соціальної структури. Він аналітично розділяв її на дві фази, або два елемента, хоча як він сам підкреслював, в окремих ситуаціях вони можуть тісно взаємодіяти та переплітатись: перший елемент складається з цілей, намірів та інтересів, що задаються даною культурою. Вони складають сферу прагнень

індивіда. Друга фаза визначає, регулює, контролює схвалені соціумом засоби досягнення цілей [1, с. 72].

Надзвичайно важливим для Р.Мертон є розрізнення технічної ефективності та законності засобів досягнення цілей. Він розуміє це положення так: кожна соціальна група обов'язково поєднує свою шкалу бажаних цілей з моральними чи інституційними принципами регулювання допустимих засобів досягнення даних цілей. Ці регуляторні норми або моральні імперативи можуть не співпадати із нормами, що визначають ефективність цих засобів. Деякі засоби, які окремим індивідам видаються найбільш ефективними для досягнення заданих цілей, такі як незаконні операції з акціями, крадіжки, різноманітні афери і т.п. є виключеними із сфери дозволеного [1, с. 72].

Одним з найбільш методологічно вдалих варіантів соціокультурного підходу є варіант відомого російського суспільствознавця О.С. Ахієзера. Термін "соціокультурний" для нього передбачає єдність між уявленнями суб'єкта та його реальними діями. Вчений розвинув відтворюючу теорію соціокультурних процесів розглядаючи розвиток суспільства як соціокультурний процес відтворення суспільного суб'єкта. Дискомфортний стан соціуму зазвичай викликаний порушеннями в звичному оточенні, наростанням кількості неосвоєних чужорідних елементів культури. Все це призводить до відчуття відчуження від середовища. Дискомфорт може відчувати як окрема людина, так і ціле суспільство, коли вони опиняються у важкій ситуації, постають перед необхідністю вирішення складних завдань, що потребує значних зусиль [2, с. 51].

Важливою категорією, яку вводить О.С. Ахієзер є відтворення. Це соціально-філософська здатність суб'єкта відновлювати себе всупереч різного роду негативним і деструктивним зовнішнім і внутрішнім факторам, забезпечувати своє існування та розвиток. Актор концепції вважає, що відтворюються всі форми людської діяльності. Існує три типи відтворення: просте, деструктивне та інтенсивне. Деструктивне відтворення пов'язано з недостатньою здатністю суб'єкта долати внутрішні та зовнішні протиріччя, підтримувати ефективність відтворення. Цей тип відтворення загрожує суспільству катастрофою. Просте або статичне відтворення – це один з основних типів відтворення в житті суспільства. Без нього неможливе підтримання культури, функціонування економіки, спілкування та й будь-яка діяльність. Метою цього типу відтворення є підтримання досягнутого рівня ефективності під девізом "завтра так само як сьогодні". Оскільки цей тип відтворення націлений на незмінний ідеал, то воно орієнтується на готові зразки, освоєний досвід [2, с. 51]. Деструктивне відтворення пов'язано з недостатньою здатністю суб'єкта долати зовнішнє і внутрішнє протиріччя, підтримувати ефективність відтворення. Цей тип відтворення загрожує суспільству катастрофою. Відтворююча діяльність при простому відтворення протистоїть інноваціям, страх перед ними пов'язаний з нездатністю визначити їх зміст, оцінити їх позитивні і негативні можливості, з невмінням направити на укріплення і розвиток системи цінностей, досвіду, змістів, що вже склалися, тобто з недостатніми рефлексивними можливостями того чи іншого соціуму. На думку О.С. Ахієзера, рушійною силою розвитку

суспільства є внутрішнє протиріччя відтворюючої діяльності суб'єкта між соціальними відносинами і культурою. Інтенсивне відтворення дозволяє творчо переосмислити культурні протиріччя, на основі синтезу зняти їх та перевести соціум на інший рівень соціокультурного буття.

Культура як небіологічний, накопичений і організований досвід і соціальні відносини, тобто відносини в процесі взаємодії людей і свідомості, організаційна форма культурного досвіду представлені О.С. Ахієзером як дві сторони суспільства, два аспекти людської діяльності, що проникають один в одного. Люди постійно зіштовхуються з конкретними формами їх протиріччя, конфліктом між ідеалом та його втіленням, планом і реалізацією, думкою і дією, традицією та інновацією [2, с. 22].

Важливим механізмом соціокультурних змін є розвиток відносин суспільства та особистості. О.С. Ахієзер формулює його як набір альтернатив в рамках опозиції "partiципация" (прилучення) – "відпадиння" [2, с. 38]. Люди змінюються, так само як і Всесвіт навколо них, що призводить до відставання моделей, зафіксованих у культурі. Так виникає протиріччя, що є сутністю девіації. Важливо, що увесь соціум не може зрозуміти одразу, що світ змінився, частина людей дотримується моделей, що зафіксовані в культурі.

О.С. Ахієзер робить спробу виразити проблему соціального порядку дезорганізації та соціальної патології в термінах порушеної комунікації, яку визначає через взаємодію в організаційних відносинах. Розкол суспільства є серйозними порушенням, деформацією, відсутністю комунікації. Розкол передбачає порушення механізмів соціалізації, передачі культури, втрату базисних змістів. Він є порушенням або відсутністю єдиних для всього суспільства правил достатніх для нього за об'ємом та кількістю інформації. У різних соціальних суб'єктів розколотого суспільства різні цілі і цінності життя і навіть принципово інша основа господарської діяльності, різні ціннісні орієнтації, протилежні оцінки важливих сфер діяльності. Крім того розкол спостерігається в моральному базисі суспільства, який за О.С. Ахієзером є найбільш глибоким і значимим для соціального цілого. Впорядкована соціальна структура формується в процесі взаємного обміну діями і змістами соціальних суб'єктів різних рівнів. Відповідно, якщо частина соціальних суб'єктів не приймає участь в процесі комунікації, піклується лише про власні інтереси, то взаємовідносини між елементами соціального суб'єкта закономірно порушуються, дезорганізація наростає в результаті боротьби особистих, приватних, суспільних, колективних інтересів, між особистістю і суспільством, соціальними групами [2, с. 33]. Перелічені фактори є основою для виникнення масових девіацій в соціальній поведінці людей.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що в рамках соціокультурного підходу девіаційна поведінка виступає наслідком порушення механізму передачу цінностей та норм. Наше дослідження доводить, що таке порушення можливе в чотирьох основних ситуаціях: 1) ситуація аномії, коли в суспільстві руйнуються старі цінності і виникають нові, моральна система дезінтегрується; 2) ситуація, коли дія різноманітних соціальних інститутів на особистість надзвичайно силь-

на або надзвичайно слабка; в такому випадку гармонійного засвоєння ціннісного набору не відбувається, а замість цього виникає деформація, коли певна група цінностей (матеріальних, релігійних і т.д.) сприймається особистістю як найбільш важливі або навпаки не потрібні; 3) порушення процесу партиципації, коли людина не може співвіднести себе з будь-якою соціальною спільністю, її соціальними нормами і цінностями, або свідомо відкидає їх, стає ізгоем; 4) ситуація, коли виникає соціальна спільність, що відтворює анти-культуру, тобто цінності і норми, які протирічать загальноприйнятим стандартам (алкогольні, молодіжні, злочинні субкультури, фанатські угруповання і т.д.).

В залежності від ситуації, що спричинила прояви девіантної поведінки, можна розробити систему заходів, які спираються на наше розуміння соціокультурної сутності девіації, як складного суспільного явища. В ситуації аномії необхідно досягнути суспільного консенсусу щодо нових, прийнятних для більшості громадян “правил гри”, тобто побудувати нову нормативно-ціннісну систему, а також організувати її інтенсивне відтворення за допомогою соціальних інститутів різного рівня. Даний процес рано чи пізно самоорганізується в суспільстві, але на це можуть піти роки, чи навіть десятиріччя, тому цей процес необхідно пришвидчувати. Для цього існують відповідні методи, що ґрунтуються на синергетиці.

Р.Мертон вказував, що соціальні інститути не завжди створюють на соціальну систему збалансований вплив. Значимість окремих цілей може змінюватись незалежно від ступеня значимості засобів їх досягнення. Мають місце випадки непропорційного підкреслювання окремих цінностей в поєднанні з достатньо малою стурбованістю засобами їх досягнення. Свого крайнього вираження подібна ситуація досягає в тому випадку, коли вибір альтернативних засобів окреслюється лише технічними міркуваннями [3, с. 300]. В ситуації невідновленої роботи соціальних інститутів необхідно збалансувати їх роботу. Це можна зробити за допомогою впровадження науково-теоретичних концепцій в їх роботу, а іноді застосовуючи та розповсюджуючи зручні ідеологічні та морально-етичні інструменти. Наприклад, концепція демократичних цінностей дозволяє за допомогою стримувань і протипоказів впорядкувати взаємодію різноманітних соціальних інститутів: сім'ї, освіти, правової системи, трудових колективів тощо.

Проблему порушення партиципації, на нашу думку, необхідно вирішувати комплексно. Певні освітні заходи, інформування людей щодо їх прав та обов'язків в соціальній системі, цілеспрямована робота психологів повинні дати позитивні результати в даному напрямку.

Із змальованих нами ситуацій найбільш складною для вирішення є четверта, коли в рамках соціуму вибудовується альтернативний простір анти-культури. Причини його появи, на нашу думку, є тривале ігнорування інтересів чималої кількості окремих особистостей, які об'єднуючись в антисоціальну спільність створюють можливості для відтворення девіантної поведінки. Для руйнування соціальної спільноти з подібною характеристикою можна запропонувати наступний механізм: 1) актуалізація загальнолюдських

цінностей за допомогою психологічних, соціально-економічних, освітніх і релігійних заходів; 2) створення паралельної ідентичності у членів даної спільноти; 3) актуалізація нової ідентичності окремих осіб; 4) відрив окремих осіб від простору анти-культури; 5) ресоціалізація, інтеграція особи в нове, більш сприятливе соціальне середовище. Історія подає нам чимало випадків, коли даний механізм успішно спрацював. Наприклад, під час Другої світової війни в СРСР були створені штрафні батальйони, до яких увійшло чимало людей з кримінальним минулим. Однак на фронті під час жорстоких боїв, у вогонь яких кидали штрафників, кримінальна ідентичність швидко руйнувалась і людина сприймала нові цінності. В результаті після війни чимало колишніх в'язнів переосмислили своє минуле і успішно інтегрувались в поствоєнні соціальний простір, щоб більше ніколи не повертатись до злочинних практик.

Всі запропоновані заходи мають включати в себе активізацію можливостей особистості до медіації, тобто творчому переосмисленню суспільних цінностей і норм, соціальних реалій, елементів ідеології та науки. При цьому акцент треба робити на розвитку творчих здібностей індивіда, так як саме навички до створення чогось нового дозволяють особистості подолати системні протиріччя соціальної структури.

В рамках соціокультурного підходу культурні цінності виступають метою діяльності індивіда, первинним її мотивом, а норма – засобами і соціокультурними програмами досягнення певної цінності, алгоритмами діяльності особистості, схваленими суспільством. Оскільки індивід має здатність до індивідуального трактування тієї чи іншої норми, то, в цьому полягає потенційна можливість девіантних проявів. Джерелом девіантної поведінки виступають індивідуальні культурні цінності особистості, які формуються під впливом середовища.

Таким чином, девіацію можна розглядати як явище, що деструктивно впливає на відтворення духовних і моральних норм, традиційних цінностей, правової свідомості і т.д. В той же час без приділення достатньої уваги цьому явищу у соціальній філософії неможливо досліджувати всю повноту людини, її можливості виходу з визначених соціумом рамки. Не випадково девіантні прояви супроводжують людську історію, що доводить важливість девіації в процесі розкриття онтологічних аспектів існування людини. Можливості для поширення девіантної поведінки розширюються в період спонтанних біфуркацій в транзитивному соціумі. Багато людей сповзуючи до маргінальних прошарків втрачають морально-етичні ідеали, сталий соціальний статус, групу з якою була пов'язана їх самоідентифікація. Ефективна профілактика девіантних проявів можлива лише за урахування багатоваріантності її виникнення, застосування вірних інструментів для її подолання. Одним з базових процесів, що дозволяють зберігати стабільність суспільства є відтворення норм і цінностей, перевірених досвідом людства. Релігійні настанови, заповіді, закони, традиції і соціальні норми завжди супроводжували життя людей і регулювали їх взаємовідносини. Однак даний процес не завжди розгортається в очікуваному і бажаному напрямку і тоді девіація виступає закономірною характеристикою суспільного буття

окремої особистості та соціальних спільностей, що не вписуються в загальноприйняті принципи існування в соціуму.

Список використаних джерел

1. Афанасьев В. Эволюция концепции аномии в социологии девиантного поведения / В.А.Афанасьев // Рубеж. – 1992. – №2. – С. 69–81.
2. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). – От прошлого к будущему. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. – Т. 1. – 804 с.
3. Мертон Р. Социальная структура и аномия [пер. с франц. Е.А. Самарской] // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – Москва: Прогресс, 1966. – С.299–313.

References

1. Afanasev V. Evolyutsiya kontseptsii anomii v sotsiologii deviantnogo povedeniya / V.Afanasev // Rubezh. – 1992. – №2. – С.69–81.
2. Ahiezer A.S. Rossiya: kritika istoricheskogo opyta (Sotsiokulturnaya dinamika Rossii). – Ot proshlogo k buduschemu. – Novosibirsk: Sibirskiy khronograf, 1998. – T.1. – 804 s.
3. Merton R. Sotsialnaya struktura i anomiya [per. s frants. E.A. Samarskoy] // Sotsiologiya prestupnosti (Sovremennyye burzhuznyye teorii). – Moskva: Progress, 1966. – S.299–313.

Kirichenko I.A., postgraduate student of Chair of sociology, philosophy and law of Odessa National Academy of Food Technologies (Ukraine, Odessa), gileya.org.ua@gmail.com

Philosophical analysis of the problem of prevention of deviant manifestations in society

The purpose of the article advocates the concept of integrated prevention of deviant manifestations in society. Through the use of socio-cultural approach highlights the main options occurrence of deviation. The author investigated the socio-philosophical nature of the causes of deviation. A range of measures to reduce the potential deviation of social groups that may vidstvoruyuvaty deviant behavior in society. 1) Update of human values; 2) creating a parallel identity of the members of the community; 3) Update the new identity of individuals; 4) lead individuals from anti-social values; 5) resocialization. An attempt was made to relate the construction of categories of "culture", "social norm", "value" within the social and philosophical theories of deviant behavior. It is concluded that the deviation can be seen as a phenomenon that a destructive effect on the reproduction of the spiritual and moral norms, traditional values and prevention of this phenomenon is necessary to avoid negative social phenomena.

Keywords: deviation, social norms, prevention, socio-cultural approach.

Кириченко И.А., аспирантка кафедры социологии, философии и права, Одесская национальная академия пищевых технологий (Украина, Одесса), gileya.org.ua@gmail.com

Проблема профилактики девиантных проявлений в обществе: философский анализ

Целью статьи выступает построение целостной концепции профилактики девиантных проявлений в обществе. Посредством применения социокультурного подхода выделены основные варианты возникновения девиации. Автор исследовал социально-философскую сущность причин ее причин и предложил комплекс мер по уменьшению девиантного потенциала социальных групп, которые могут воспроизводить девиантное поведение в социуме: 1) актуализация общечеловеческих ценностей; 2) создание параллельной ("правильной") идентичности у членов маргинальных сообществ; 3) актуализация новой идентичности; 4) отрыв от анти-социальных ценностей; 5) ресоциализация. Предпринята попытка соотнесения категорий "культура", "социальная норма", "ценности" в рамках социально-философской теории девиантного поведения. Сделан вывод, что девиацию можно рассматривать как явление, деструктивно влияющее на воспроизводство духовных и нравственных норм, традиционных ценностей, поэтому и ее профилактика необходима для избегания негативных социальных феноменов.

Ключевые слова: девиация, социальные нормы, профилактика, социокультурный подход.

* * *

УДК 304.44

Ємельяненко Є. О.

кандидат філософських наук, докторант,
Національний інститут стратегічних досліджень
(Україна, Запоріжжя), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

КОНСТРУЮВАННЯ МАРГІНАЛЬНОСТІ ТА АГЕНТИ ЦЬОГО ПРОЦЕСУ

Мета наукового пошуку зосереджується на визначенні, систематизації та характеристиці суб'єктів конструювання маргінальності. Основою для такої аналітичної діяльності є розуміння етапів процесу маргіналізації. Сам процес маргіналізації може розгортатись за двома векторами: ззовні та зсередини. За умови розгортання процесу маргіналізації зсередини маргінальний статус індивіда визначає суспільство. При цьому задіяними є такі суб'єкти конструювання маргінальності: 1) особи, що задіяні в процесах продукування соціальних норм та духовних цінностей; 2) особи, що задіяні в розповсюдженні сформованих норм та цінностей; 3) особи, що в своїй діяльності закріплюють соціальні бар'єри, обмежуючи маргінала у правах та витісняючи його з "основного" суспільства. За умови, що процес маргіналізації рухається вектором зсередини провідним суб'єктом конструювання маргінальності стає сам індивід та його найближче оточення, яке є для нього психологічно значимими.

Ключові слова: маргінальність, суб'єкт, конструювання, агент, норми, цінності, потреби.

Актуальність дослідження різноманітних феноменів людського буття (одним яких є маргінальність) визначається необхідністю розвитку філософського розуміння людини, суспільства і світу в цілому, поглибленні і уточненні сучасних світоглядних настанов, співвіднесенні їх з реаліями сучасних соціокультурних процесів. Саме людина та її відносини з суспільством і світом постає головною філософською проблемою.

В цілому маргіналізація як феномен соціокультурних трансформацій являє собою процес поглиблення розшарування суспільства з сталою структурою соціальних верств, що супроводжується винесенням окремих особистостей та соціальних груп за межі традиційного соціокультурного середовища. При "класичному" підході до маргіналізації її головною ознакою визнається розрив соціальних зв'язків в широкому розумінні цього слова. Послідовно руйнуються спочатку економічні, потім соціальні і нарешті духовні зв'язки. Чим інтенсивнішою є динаміка соціокультурних процесів тим більшою мірою маргіналізація проявляється як феномен, при цьому прояви цього феномену принципово урізноманітнюються. Збільшення кількості та урізноманітнення маргінальних груп в структурі суспільства суттєво ускладнюють процеси соціальної взаємодії та роблять їх більш багатоаспектними. Так, перехід від класичного традиційного суспільства до постмодерного, що постає як низка традиційних процесів обумовлює необхідність уточнення та модернізації наукового розуміння маргіналізації як соціального процесу та маргінальності як соціального феномена. Постає низка актуальних наукових проблем, однією з яких є питання суб'єктів конструювання маргінальності. Відповідь на нього вимагає визначення, які конкретно "персони" та "постаті" постають рушіями процесу формування маргінальних особистостей та груп.

Питання про згортання процесу маргіналізації та формування самого феномену привернуло увагу багатьох науковців. Загальні питання, що спрямовані на дослідження маргінальності як соціального явища, розкриті в роботах таких закордонних та вітчизняних авторів: Е.Нейман, Й.Халасінський, А.Керкхофф,

Т.МакКормик, Р.Парк, Е.Стоунквіст, Т.Веблен, Т.Шибутані, У.Самнер, А.Фарж, Б.Манчіні, М.Голдберг, Р.Мертон, Є.Стариков, Є.Рашковський, Б.Шапталов, В.Муляр, А.Атоян, З.Голенкова, О.Ігітханян, В.Шапінський, І.Казарінова, М.Степико, Є.Головаха та інші. Проте вузьке питання феноменології та маргінальної антропології привернуло увагу значно меншої кількості науковців. Так, цієї проблематики торкалися Є.Балабанова, С.Баньковська, М.Бурлуцька, С.Гурін, А.Дьомін, А.Качкін, І.Попова, В.Казакова.

Як вже було зазначено вище, питання суб'єктів процесу маргіналізації є недостатньо розкритим і потребує осмислення в стосовно сучасних умов. Тож, метою даної статті постає конкретизувати та схарактеризувати можливих суб'єктів (персон) конструювання процесу маргіналізації.

Зазначений процес розриву зв'язків із суспільством, що може бути взятий за прототип алгоритму процесу маргіналізації – 1) економічні, 2) соціальні та 3) духовні зв'язки – має принципове значення як відправна точка розгляду. У зворотному випадку, коли відбувається процес включення маргінала у нові соціальні спільноти, відносини та зв'язки відновлюються у тій самій послідовності, що й рвуться. Відповідно, пені відносини та зв'язки вимагають залучення певних персон, що й має допомогти на шляху нашої дедукції.

Наслідки розриву цих зв'язків для особистості схематично можна зобразити так:

1. Економічні відносини – зuboжіння і падіння рівня життя.
2. Соціальні відносини – десоціалізація особистості, втрата соціальної ідентифікації.
3. Духовні відносини – світоглядна криза, втрата духовних засад життєдіяльності особистості [2].

Означена послідовність відновлення відносин не означає, що один тип відносин відновлюється, а інші чекають своєї черги. Відновлюються всі відносини, але відродження соціальних і особливо духовних зв'язків вимагає значно більшого часу.

Для характеристики формування та руху маргінальних верств ключовим є уявлення, що соціальна мобільність розглядається у нерозривній єдності з соціальною стратифікацією, під якою розуміється диференціація (або розшарування) за певною соціальною ознакою певної сукупності людей на класи (страти), що знаходить свій вираз в існуванні центральних та периферійних верств цієї сукупності. Якщо маргіналів емпірично можна фіксувати, визнаючи їх поведінку, то проблеми визначення персон маргіналізації важливим є висновок П.Сорокіна про вплив на соціальні дії соціальних статусів, владних повноважень прав і привілеїв, відповідальності і обов'язків, наявності чи відсутності соціальних цінностей [4, с.300-303].

Так, процес маргіналізації йде за двома векторами: перший – “визначення” виноситься суспільством щодо інших індивідів і груп, що є нетиповими або пропонують інші інтерпретації реальності; другий – “самовизначення” індивідів і груп як маргіналів. За цими ж векторами можуть бути проаналізовані і персоні – *агенти процесу маргіналізації*.

1. Маргінальність ззовні приписується суспільством. Дані процеси описуються через терміни “маркування нетиповості”, “навішування ярликів”. Суспільство *приписує* індивіду, групі, явищу *статус* “маргінальних”, що означає зведення бар'єрів для інтеграції чужинців в соціум.

Думка, що *відхилення створюється суспільством*, досить поширена в сучасній соціологічній традиції. Соціальні групи обумовлюють відхилення, створюючи правила, порушення яких означає відторгнення індивіда за межі групи і наклеювання на нього “ярлика” аутиста [3].

Таврування індивіда має значний вплив на можливість подальшої соціальної участі та самоідж даного індивіда. Так, “соціальне виключення” як процес порушення прав, обмеження доступу до життєво важливих ресурсів має в своїй основі уявлення, що дані індивіди і групи “не такі, як усі”, а отже, не можуть користуватися всією повнотою прав, їх статус повинен бути особливо позначений.

Для здійснення процесу маргіналізації необхідний агент маргіналізації – авторитетний суб'єкт, який поставить та обґрунтує “діагноз” щодо індивідів і груп, винесе своє “визначення” щодо їх нетиповості або невідповідності нормі. Зазвичай цими суб'єктами стають агенти соціальних норм: журналісти, ідеологи та політики, вчені, лікарі, вчителі.

Наступний крок – розповсюдження та популяризація даного “визначення”. Воно стає надбанням громадської думки, оприлюднення та гласності. Агенти, що діють на цьому етапі будуть сконцентровані в першу чергу в персонах журналістів та інших діячів, що формують громадську думку та відповідають за зв'язки із громадськістю.

Потім “маргіналам” необхідно відмовити у соціальній інтеграції у соціальній інтеграції. Тут агентами маргіналізації постануть силові структури що регулюють суспільні відносини (міліція, судові установи, прокуратура тощо), а також соціальні служби, державні службовці тощо.

Відзначимо, що відмова може бути як “жорсткою”, так “м'якою”. В залежності від цього різнитимуться агенти маргіналізації.

За умови “м'якої” відмови щодо маргінальних груп рідко застосовуються силові рішення, такі як фізичне знищення, тюремне ув'язнення або примусове лікування. Суб'єкт конструювання не зацікавлений у повному виключенні групи з соціально-економічних, політичних і соціокультурних зв'язків. Зміни стосуються стану та ролі цих груп. Зокрема, приписування маргінального статусу дає агенту маргіналізації можливість вимагати виконання ролі при різкому зниженні соціального статусу “маргінала”, “витрат” з боку агента соціальної норми [3].

Таким чином, головний результат діяльності суб'єктів конструювання маргінальності “ззовні” – це штучно створювані бар'єри для соціальної інтеграції, випадання з “мейнстріму”, “забування”, концептуальне “непомічання” маргінальних груп. Головними агентами маргіналізації в такому випадку на різних етапах цього процесу постануть: по-перше – особи задіяні в сфері духовного виробництва, створення соціальних норм та продукування цінностей – науковці, політики,

журналісти, вчителі, лікарі тощо; по-друге – особи, що формують громадську думку та розповсюджують генеровані норми і цінності – журналісти, громадські діячі, публічні особи різного рівня; по-третє – особи, що безпосередньо встановлюють і утримують соціальні бар'єри, витісняючи маргіналів на периферію соціокультурного простору – представники міліції, інших контролюючих органів, судових установ, соціальні працівники, представники державних служб тощо.

З іншого боку маргіналізація як процес може йти іншим шляхом – шляхом зсередини, який ґрунтується на самоідентифікації. Там агенти маргіналізації будуть репрезентовані іншими персонами.

Такий процес маргіналізації йде зсередини як самостійний. Приписування маргінального статусу ззовні може бути паралельним процесом. З іншого боку, попереднє отримання ярлика маргінала може бути причиною маргінальної самоідентифікації [3].

Маргінальна самоідентифікація ґрунтується на раніше виділених критеріях – почутті власної невідповідності “нормою” і продукуванні інших визначень реальності, і що ще більш важливо – специфічному емоційному переживанні своєї невідповідності нормі, наявності потреби їй відповідати, або ж глибинних потреб, що не відповідають соціальним нормам.

Типовими реакціями на нав'язування маргінального статусу є – в одних випадках – інтерналізація “маргінального” статусу, коли “діагноз” стає для людини суб'єктивно реальним. Тоді сам маргінал постає як суб'єкт конструювання – агент маргіналізації. Виникає почуття провини, прийняття “терапевтичних” заходів, спрямованих на інтеграцію в соціум, і “повернення до нормальності” приносить чимале суб'єктивне задоволення. Інший тип реакції на “тавування” – заперечення діагнозу, декларування своєї “окремішності” або прагнення до перевизначення ситуації [1].

У випадку, коли процес маргіналізації рухається вектором зсередини, суб'єктами конструювання маргінальності стають самі індивіди або їх найближче оточення, що є авторитетним та особистісно значимим з психологічної точки зору. Тут механізми конструювання маргінальності є більшою мірою психологічними, аніж соціальними, як у випадку із вектором формування маргінальності ззовні. Агенти маргіналізації, що задіяні у першому випадку діють такою, проте їх дія не є визначальною для даних індивідів. Вона є підкріплюючою та, швидше, такою, що не конструює, а лише формально (постфактум) фіксує статус маргінала.

Далі, як у випадку маргінальності як нетиповості, так і маргінальності як іншого визначення реальності, маргіналу необхідна “підспільнота”, де б він був “типовим”, “своїм” і де було б прийнято “його” визначення реальності. Підспільнота служить для маргіналів емоційним притулком і соціальним базисом їх визначення реальності. Функцію таких підспільнот виконують етнічні та релігійні громади, громадські організації, неформальні об'єднання членів тієї чи іншої субкультури. Для підспільноти важливо не тільки “збирання” людей з подібними ознаками і визначеннями, а й розробка процедур захисту “своєї” реальності від загроз її знищення ззовні [3]. Так, подібні підспільноти є агентами маргіналізації, що діють на завершальному етапі – зби-

раючи, інституційно оформлюючи різних маргіналів у групу і тим самим унеможливаючи їх зворотну інтеграцію до традиційної структури суспільства. Пригортаючи їх до себе, даючи їм розуміння, підтримку, захист, приймаючи їх маргінальну реальність, формуючи нові норми вони створюють для маргінала нове суспільство і тим самим унеможливають підтримку мотивації звернення маргінала до загалу. Тим самим вони остаточно закріплюють маргіналізацію як процес у межах певної соціокультурної спільноти, яка вже на зовсім інших засадах включається у соціальну взаємодію.

Неважко помітити, що контрдефініції і контридентичності служать поштовхом для процесу маргіналізації, ускладнюючи як саму структуру суспільства, так і структуру розподілу інформації у ньому. Суспільна діяльність маргінальних підспільнот сприяє мобілізації раніше виключених груп. З прагненням до перевизначення ситуації можна пов'язати різні правозахисні рухи [3].

Однак, оскільки все пов'язане з маргінальністю відноситься до невизначеності, невизначеними є і можливі сценарії дій цих груп. У своєму прагненні ізолюватися від тих, хто пропонує інші визначення реальності, або перевизначити реальність на рівні “основного” суспільства, маргінальні групи здатні дрейфувати до протилежних полюсів, що є небезпечним з точки зору регуляції суспільної взаємодії.

Таким чином, для визначення суб'єктів конструювання маргінальності, їх персоніфікації та конкретизації як агентів маргіналізації відправною точкою є стає розуміння специфіки самого процесу. Так, процес маргіналізації постає як послідовний розрив економічних, соціальних та духовних зв'язків індивіда з суспільством. Сам процес маргіналізації може розгортатись за двома векторами: ззовні та зсередини. За умови розгортання процесу маргіналізації зсередини маргінальний статус індивіда визначає суспільство. При цьому задіяними є такі суб'єкти конструювання маргінальності: 1) особи, що задіяні в процесах продукування соціальних норм та духовних цінностей – журналісти, політики, науковці, вчителі, лікарі тощо; 2) особи, що задіяні в розповсюдженні сформованих норм та цінностей – журналісти та громадські діячі, публічні особи; 3) особи, що в своїй діяльності закріплюють соціальні бар'єри, обмежуючи маргінала у правах та витісняючи його з “основного” суспільства – представники силових, судових та регламентуючих структур, соціальні служби, державні установи. За умови, що процес марганалізації рухається вектором зсередини провідним суб'єктом конструювання маргінальності стає сам індивід та його найближче оточення, яке є для нього психологічно значимим. Провідний механізм маргіналізації в такому випадку змінюється з соціального на психологічний.

Так, перспективами подальших наукових розробок є чіткий аналітичний опис специфіки структури маргінальної особистості в контексті взаємозв'язків елементів структури з соціокультурною дійсністю.

Список використаних джерел

1. Баньковская С. Чужаки и границы / С.Баньковская // Отечественные записки. – 2002. - № 6. – С. 457-467.
2. Клименко С.П. Соціальна мобільність маргінальних верств у сучасній Україні [Електронний ресурс] / С.П.Клименко. – Ре-

жим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socio/index.php?option=com_content&task=view&id=58&lang=ukrain

3. Маргинальность в современной России [Электронный ресурс] / Балабанова Е.С. и др. – М.: Моск. обществ. науч. фонд, 2000. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Margin/_05.php

4. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин; [под ред. А.Ю.Согомонова]. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.

References

1. Ban'kovskaja S. Chuzhaki i granicy / S.Ban'kovskaja // Otechestvennye zapiski. – 2002. – №.6. – С. 457-467.

2. Klimenko S.P. Social'na mobil'nist' marginal'nih verstv u suchasnoj Ukraїni [Elektronij resurs] / S.P.Klimenko. – Rezhim dostupu: http://www.sociology.kharkov.ua/socio/index.php?option=com_content&task=view&id=58&lang=ukrain

3. Marginal'nost' v sovremennoj Rossii [Elektronij resurs] / Balabanova E.S. i dr. – М.: Моск. obshhestv. nauch. fond, 2000. – Rezhim dostupa: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Margin/_05.php

4. Sorokin P.A. Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo / P.A.Sorokin; [pod red. A.Ju.Sogomonoj]. – М.: Politizdat, 1992. – 544 s.

Yemelianenko Ye.O., PhD in Philosophy, doctoral student, National Institute for Strategic Studies (Ukraine, Zaporizhe), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Construction of marginality and agents of this process

The purpose of scientific research is focused on identifying, organizing and characterizing subjects design marginality. The basis for this analysis is to understand the business process steps marginality. The process of marginalization can be deployed in two vectors: the outside and inside. If the deployment process of marginalization from within the individual determines the marginal society. In this case, the following entities are involved construction of marginality: 1) persons involved in the production processes of social norms and religious values; 2) persons involved in the distribution of the prevailing norms and values; 3) persons in their activities reinforce social barriers limiting the rights of marginal and displacing it from the "core" of society. Provided that the process moves marginality vector inside key subject construction of marginality becomes the individual himself and his inner circle, which is for him psychologically significant.

Keywords: marginality, subject, construction, agent, norms, values and needs.

Емельяненко Е.О., кандидат философских наук, докторант, Национальный институт стратегических исследований (Украина, Запорожье), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Конструирование маргинальности и агенты этого процесса

Цель научного поиска сосредотачивается на определении, систематизации и характеристике субъектов конструирования маргинальности. Основой для такой аналитической деятельности является понимание этапов процесса маргинализации. Сам процесс маргинализации может разворачиваться по двум векторам: снаружи и изнутри. При развертывании процесса маргинализации изнутри маргинальный статус индивида определяет общество. При этом задействованы такие субъекты конструирования маргинальности: 1) лица, которые участвуют в процессах выработки социальных норм и духовных ценностей; 2) лица, которые участвуют в распространение сложившихся норм и ценностей; 3) лица, в своей деятельности закрепляют социальные барьеры, ограничивая маргинала в правах и вытесняя его из "основного" общества. При условии, что процесс маргинализации движется по вектору изнутри, ведущим субъектом конструирования маргинальности становится сам индивид и его ближайшее окружение, которое является для него психологически значимым.

Ключевые слова: маргинальность, субъект, конструирования, агент, нормы, ценности, потребности.

* * *

УДК 1:316+165

Сакун А. В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських і правових дисциплін, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського (Україна, Донецьк), gileya.org.ua@gmail.com

ДИСКУРС СУЧАСНОСТІ В ПРОСТОРІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

Розглядається проблема "сучасності", в якій відбувається розвиток всіх сфер соціальності, включаючи науку, освіту, культуру. Показано, що по своєму змісту сучасність є якісна характеристика життєдіяльності людей. Дослідження "сучасності" здійснюються в полі "культурних" та "акультурних" теорій, в яких формується розуміння онтологічної єдності світу. Невизначеність сучасності підвищує роль науки, інноваційних технологій, розуму. Стає необхідною нова інтеграція соціально-гуманітарних наук, яка подолає недоліки попереднього суспільствознавства.

Ключові слова: сучасність, соціальність, культура, мислення, проект, розум, історія.

Дослідження науки, політики, освіти, культури та інших сфер соціального життя людини актуалізує проблему "сучасності", яка постає в двох аспектах. В першу чергу, сучасність співмірна зі свободою – суджень і самостійного вибору, автономністю стосовно усталених традицій, від домінуючого впливу соціальних і політичних інститутів. Динамізм, мобільність, раціональність, активність як атрибутивні риси сучасності, в кінцевому рахунку витікають з цієї свободи. Разом з тим сучасність постає сукупністю жорстких стандартів, недотримання яких приводить до втрати соціального положення і культурного статусу. Але чи є розумними ці суворі вимоги-імперативи – в прагненні до тих чи інших цінностей, в моді, в стилі спілкування, в політичному виборі тощо?

Проблема свободи завжди була і залишається в центрі уваги філософських досліджень. На питання про джерела і природу свободи чітка відповідь відсутня. В самій природі, без людини та її свідомості, мислення, пізнання і діяльності, свободи немає, а існують лише каузальні зв'язки та інші детермінації. Традиційне розрізнення свободи як діяльності і свободи як хотіння (волі) показує, що в першому випадку свобода зводиться до каузальності, і тоді вона постає як влада. В другому випадку, власне свободи, вона постає виразом осмислення і самоудосконалення. Свобода – поняття не фізичне, а ноуменальне (трансцендентне). Ноуменальність свободи є виразом суто людського виміру буття, оскільки саме людина є носієм свободи – духовного начала.

Свободу чи примус несе сучасність – питання, яке значиме не лише для окремої людини, але й для суспільства, особливо для українського, в якому модернізація (осучаснення) стало життєвою проблемою для більшості населення. В зв'язку з чим потрібно розглянути проблему: чи правомірно отождествити сучасність з певним позитивним змістом, яким би він не був (ринок, представницька демократія, індустріальна технологія, трансформація свідомості), або сучасність потрібно розуміти як проблему і виклик, результатом яких можуть бути самі різні інститути, процедури, норми, погляди? Якщо виходити з другого, то примусовість сучасності полягала б в тому, що цей виклик неможливо ігнорувати. Однак свобода і була б відповіддю на нього (виклик) і полягала б вона саме в знаходженні способів

спільно вирішувати проблеми, в тому числі й такі, котрі при “позитивно-змістовному” розумінні сучасності протиставили її в якості “сучасного” і “несучасного” [3, с. 20].

Для виявлення поставлених проблем потрібно дослідити тенденції та альтернативи версій проблеми “сучасності”, існуючих в соціокультурній практиці та концептуальних конструкціях. В даному контексті потрібно виокремити два типи теорій сучасності – “культурні” та “акультурні” [11, с. 207]. Термін “акультурні” повинен зафіксувати деякі особливості теорій, що належать до даного типу. Так, “акультурна” ідея вестернізації включає в себе декілька важливих передумов. По-перше, *універсалістське* уявлення про закони історії, які “так” чи “інакше”, “раніше” або “пізніше”, але обов’язково здійснюються в різних країнах і народах. По-друге, *телеологічне* уявлення про стадії та цілі історії, про певний “пункт призначення”, до якого повинні “так чи інакше” прийти всі, якщо вони не хочуть опинитися “за бортом” сучасності. По-третє, *детерміністське* уявлення про “механізми розвитку”, котрі зводять в ранг всезагальної теорії опис кореляцій і співставлення процесів перетворення, що відбуваються в певні періоди історії. Універсалізм, телеологія і детермінізм є трьома методологічними характеристиками “еволюціонізму” і прогресизму XIX ст., що складають “концептуально-світоглядну основу “акультурних” теорій модернізації, інновацій і сучасності” [3, с. 21].

Однак сьогодні поняття “сучасність” має нові інтросекції розуміння. В цьому аспекті сучасність – і для “культурних”, і для “акультурних” пояснюючих її теорій є не хронологічна рубрикація, вона не тотожна “теперішності”, існування в “наш час” є не достатня і навіть не важлива ознака “сучасності”. По своїй суті сучасність є певна якісна і змістовна характеристика життєдіяльності людей. Для “акультурних” теорій це характеристика певного набору інститутів і процедур, ототожнюваних з сучасністю і являючих собою опис і характеристики її теперішніх практик. Для “культурних” теорій сучасності – це проблема, яку можна подати як проблему співмірності індивідуальної свободи і соціального порядку. Зазначимо, що вищими цінностями культури виступають такі абстрактні категорії, як “істина”, “добро”, “краса”, які на відміну від інших цінностей мають трансцендентний характер. Вказані цінності, не будучи даними в цьому світі в своїй повноті, тим не менше, виступають потужними регулятивами людського життя. Хоча найбільш потужним регулятивом виступає головна трансцендентна цінність – свобода. Вона – єдина умова адекватного сприйняття і осягнення реальності, остаточна реалізація внутрішньої гармонії індивіда і найвищий вираз подолання його “Его”, що відтворює єдність зовнішньої і внутрішньої реальності. На шляху до свободи долаються “самозвані крайнощі як індивідуалізму, так і колективізму, применшуючи буття або в неосудності людинобожжя, або в неосудності *das Man*. В кінцевому рахунку людська сутність і є свобода, яка вічно чекає за порогом людської визначеності світу” [7, с. 27–28], – вважає Г.Тульчинський.

Вказана проблема виникає в різних культурно-історичних, духовних контекстах (країн, регіонів, епох)

внаслідок різних обставин як виклик їх існуванню, і разом з тим як небачена раніше можливість їх розвитку. Вона є не бажана мета, але сувора необхідність, з якою потрібно певним чином рахуватися. Спроби досягти цього були самими різними з точки зору інституційних змін, мобілізації тих чи інших матеріальних і духовно-символічних ресурсів, внутрішньополітичних колізій та міжнародних альянсів. Множина цих спроб та їх наслідки обумовили несхожість траєкторій і цивілізаційного поступу різних країн та суспільств, тобто полілінійність і різновекторність історії в спільному полі сучасності, утвореному необхідністю вказаної проблеми. Завдання її зрозуміти і осмислити постає перед кожним, хто з нею зустрічався. При такому підході лише ті інститути і процедури можуть вважатися “сучасними”, які дозволяли “вирішити” цю проблему, якими б вони не були по змісту і структурі, і вони можуть вважатися такими в тій мірі, в якій вони відіграють цю роль. Очевидно, що динаміка проблеми “сучасності” може “консервувати” або, навпаки, “актуалізувати” ті чи інші інститути й процедури. Властивість бути “сучасним” належить їм не субстанційно, а суто функціонально і контекстуально, що свідчить про “непродуктивність і деструктивність імітації будь-яких зразків, якщо не вияснена їх функціональна доцільність в даному культурно-історичному контексті з точки зору поєднання індивідуальної свободи і порядку” [3, с. 22].

Тривалий час полілінійність сучасної історії існувала скоріше “латентно”, що на практиці приводило до розуміння модернізації як вестернізації. Але в другій половині минулого століття такі судження почали перетворюватися в архаїзм, який А.Тойнбі назвав “поглядом на історію... на “до-Васко-до-Гамівському рівні” [6, с. 52]. Цей погляд викликаний не розумінням того, що “західній людині було призначено історичне досягнення – здійснити щось не просто для себе, але для всього людства, щось настільки велике, що наша власна провінціальна історія буде поглинена результатами цього звернення. Роблячи історію, ми перевершили власну історію” [6, с. 66]. Саме тому люди європейської цивілізації повинні “напружити своє уявлення і силу волі, щоб вирватися з темряви локальної тимчасової історії наших країн та культур і привчити себе до синоптичного погляду на історію в цілому” [6, с. 68], – підкреслював А.Тойнбі.

Таким чином, “культурні” теорії пояснюють виникнення і розвиток сучасності в категоріях культури, тобто прослідковують зміни в розумінні того, що є “благо”, “людина”, “природа”, “суспільство” як смислові принципи організації людського співжиття. В свою чергу “акультурні теорії описують модернізацію і сучасність в поняттях, які є нейтральними по відношенню до культури, що розглядається. Вони відображують не її власну зміну з одного стану в інший, а здійснення деяких закономірностей, принципів або формування певних універсальних інститутів, здатних трансформувати будь-яке “традиційне” суспільство і те, що приходить йому на зміну. Такими закономірностями, принципами та інститутами можуть бути “індустріалізація”, “демократизація”, “наукова раціональність”, “інформаціоналізація”, “технологізація” тощо [4, с. 5]. Вони можуть братися і використовуватися в різних комбінаціях.

Реалізація вказаних закономірностей обумовлює процес модернізації, який здійснює перехід до сучасності. Перша модернізація була здійснена Заходом при його переході від доіндустріального суспільства (Нового часу). Сформувався унікальний тип органічно-інноваційного розвитку, при якому джерело розвитку було внутрішнім, зміни здійснювалися органічно, на основі власних потреб, історичної долі. Духовні, ментальні, культурні передумови полягали в тому, що виникла цілораціональність, трудова етика, набули розвитку науки і технології, виникла і стала повсюдно визнаною ідея прогресу. В результаті визначилися основні фундаментальні принципи сучасного соціуму: перевага інновацій над традицією; світський характер соціального життя; демократія і демократичні інститути влади; персональність; масова освіта; набув свого значення одержаний статус; активний діяльний психологічний склад; надання переваги точним наукам по відношенню до світоглядних [8, с. 4].

Необхідно зазначити, що “культурні” теорії не ігнорують зміни епох та інститутів. Але оскільки те чи інше осмислення і доцільність властиві будь-яким соціально значимим діям людини, остільки нові інститути як організовані комплекси їх дій можуть виникати і функціонувати в процесі модернізації лише при умові їх розуміння людьми, лише відповідаючи певним схемам смислів і значень, на які ці люди сподіваються і якими володіють. Такі смисли і значення оформляють і спрямовують наміри людини, а також одночасно надають певну цінність тим чи іншим “зовнішнім” умовам і обставинам її існування. Тільки завдяки цьому вони “розуміються”, тобто до них можлива та чи інша людська дія і соціальний вплив.

Культурні символи, смисли, значення (в першу чергу відповідні вимогам сучасності) і виступають тим, що опосередковує взаємодію людей та умов їх життя. В цьому опосередкуванні, в неможливості звести дії людей до детермінації матеріальними умовами міститься спільна умова їх свободи. Разом з тим “культурні” теорії сучасності не ставлять дилему “смисли (символи) або інститути” в якості визначальної характеристики сучасності. Вони лише вказують на необхідність розуміння того, як і в чому змінилися смисли (символи) даної культури, наукової парадигми соціального явища, тим самим перетворюючись в другу (іншу) культуру, парадигму, соціальність, з точки зору забезпечення ними спільного життя і діяльності людей. Такого роду перетворення виступає необхідною передумовою становлення нових інститутів сучасності.

Теорії сучасності, які ми називаємо “культурними”, не корелюються до історії “ідей”. Наукові уявлення, погляди, вчення фіксують і рефлексивно артикулюють те, що вже відбулося, яке “соціологія знання” називає “повсякденним знанням”, його певним чином розподіленням “соціальним запасом” [1, с. 91]. Якщо інтеграцію інституціонального порядку розуміти “в термінах “знання”, яке знаходиться у його членів, це означає, що аналіз цього “знання” є істотним для інституціонального порядку, який розглядається. Важливо підкреслити, що при цьому мова не йде лише виключно або переважно про складні теоретичні системи, які слугують легітимаціями інституціонального порядку. Звичайно, теорії також потрібно приймати в розрахунок.

Але теоретичне знання – лише невелика і зовсім не сама важлива частина того, що вважається знанням в суспільстві. Теоретично складні легітимації виникають в певний момент історії інституціоналізації. Знання, яке має першочергове значення для інституціонального порядку, – це пролог теоретичного знання. І в сумі воно являє собою все те, що “кожний знає” про соціальний світ – це сукупність правил поведінки, моральних принципів і настанов, прислів’я і приказки, цінності та вірування, міфи і тому подібне, для теоретичної інтеграції яких потрібні значні інтелектуальні зусилля” [1, с. 109], – зазначають *П.Бергер* і *Т.Лукман*.

Якщо не брати за основу розпад “онтологічної єдності світу” *К.Мангейма*, то ті зміни смислів і значень, в яких “культурні” теорії сучасності бачать передумову і форми її приходу, не потрібно розуміти в якості “проекту”, чийсь усвідомленої і на щось певне спрямованої діяльності. Мова йде про дуже важливий момент: чи мають сучасність і модернізація певний встановлений вектор розвитку, отже, певні нормативні та інституціональні характеристики, котрі забезпечують рух по цьому вектору. Відмова від уявлень про “вектор сучасності” означає і відмову від розуміння її теперішнього стану як “незавершеного проекту” [9, с. 83], запропонованого *Ю.Габермаса*.

Сутність “незавершеного проекту” полягає в самозруйнуванні “проекту Просвітництва”, що говорить про завершення сучасного періоду, спадкоємцями якого ми є. Однак це не означає, що “просвітницький розум”, який потерпів поразку, можна рахувати як єдино можливий і при тому власне сучасний розум. Більш доцільніше вважати, що “просвітницький розум”, який в свій час був адекватним тим формам, в яких виступала проблема сучасності, перестав бути адекватним її новим формам. Виходячи з цього, сучасність в контексті модернізації постає насамперед історично обумовленою еволюцією форм розуму, зміною його типів, в процесі якої розум звільняється від власної монологічності, від власних метафізичних основ, нарощує здатність запитувати, критикувати і трансформувати власні підґрунтя. Ті основи, які на більш ранньому етапі еволюції розуму поставали “природними” і самоочевидними, на новому етапі підлягають “рефлексії” і знаходять підтвердження або заперечення вже в якості власних продуктів і “покладань” розуму. Ці нові “продукти” також можуть з часом “застигати” і приймати образ “природних” самоочевидностей. І тоді розум на черговому етапі знов приступає до роботи по “денатуралізації”, по виявленню їх історичного походження і ствердження свого права ревізувати і трансформувати їх.

В умовах сучасності розум змушений бути законодавчим. Зокрема, межа індивідуальності, окреслена новоєвропейською метафізикою і практикою нашої ранньої сучасності обособлює в якості самотності людини зовсім не те, що обособлювало межі індивідуальності в античності. Новоєвропейська метафізика надає “аскетичне і мінімальне” визначення індивіда, зводячи його до “природно даним” біологічному тілу і раціональному мисленню. Все інше – “властивості”, точніше “належності”, які можуть відчужуватися, абстрагуватися, як, наприклад, робоча сила, громадянство, сім’я, переконання і пріоритети. Це

і є “суверенний індивід” метафізики і раннього лібералізму, соціологічна проекція декартівського *cogito*, який “подібно Богу практикує безумовну свободу вибору”, але позбавлений будь-яких “соціальних зв’язків, обставин і минулого” [10, с. 305]. Ця індивідуальність постає історичним конструктом, породженим часом.

З цього випливає те, що “розум” і сучасний соціум визнає свою постійну належність “радикальній недетермінованості” і невизначеності, своєю “вічну” нескінченність, неможливість досягнення “істини”, досконалості і спокою. Оскільки “істина” як можливість і дійсність спільного буття людей знаходиться не в “розумі”, а в експериментально встановлюваній взаємодії між “розумами”, які в сучасності знаходять реалізацію в політиці, культурі і науці. “Розумність розуму” знаходиться тільки в успішності експерименту вільної взаємодії автономних розумів, а не у вічних сутностях, які метафізична філософія виявила незалежно від реалій політики і науки в “об’єктивній онтології світу”, або в метафізичних глибинах універсального *cogito*. Тому сьогодні філософія цілком орієнтована на сучасність, в якій головна роль належить науці та її інноваційним технологіям. В силу чого можна констатувати той спосіб мислення, який “не дозволяє речам бути”, а прагне речі перетворити або “підкорити нашим цілям” [4, с. 6].

Безумовно, вирішальна роль в становленні нового способу мислення належить суспільствознавству, яке визначає основні напрями становлення сучасності, котра, як ми вже зазначали, оприявлюється сьогодні через науку. В зв’язку з чим потрібно акцентувати увагу на становленні наукового суспільствознавства і структур соціального відтворення суспільств індустріального типу. Саме вони мають потребу в інтенсивному розвитку науки як основи свого добробуту і прогресу. Розвиток наукових структур та їх включення у виробничо-економічну і правову сфери приводить до деіндивідуалізації суспільного життя, поскільки у вказаних сферах починають домінувати зв’язки та еталони, які співставляють абстрактно-соціальні якості людей, і відповідно “жертвують” їх індивідуальністю. Відбувається виявлення чітких відмінностей формально-соціального та приватно-індивідуального життя людей. Великі підсистеми суспільства – виробництво, право, освіта, наука, політика, культура орієнтовані на використання й примноження формально-соціальних аспектів буття індивідів. Їх приватно-індивідуальне життя опиняється “по ту сторону” жорстких соціальних структур, але залишається в “полі” суспільствознавства (філософії) завдяки уявленням, які не підлягають стандартам абстрактної науковості та формальної соціальності, а також поза наукової рефлексії життя, традиційної культури та релігійності [4, с. 6–7]. Саме тут виникає проблема “сучасності”.

Як зазначалося, на її формування вирішальний вплив здійснює науковий підхід, який концептуалізує соціально-філософські науки загалом. Виростаючи з певної суспільно-практичної основи, вони виражають і пояснюють її структурність: предмети і методи дисциплін “йдуть” за логікою відтворюваних соціальних зв’язків, фіксують домінуючі типи діяльності, потім доповнюючи, зрештою окреслюючи їх

розмежування і взаємозв’язки. В співставленнях і протиставленнях дисциплін наукового пояснення реальності знаходять вираз практичні розмежування форм соціальних зв’язків і типів діяльності людей, які характеризують теперішній (сучасний) стан життя людини і суспільства. Виявлення предметності наукового характеру дисциплін, соціально-філософського характеру, за допомогою яких визначається сучасність, постає не лише наслідком свідомої методологічної роботи мислителів і вчених, але й результатом відтворення певної структури соціальності (“логіки речей”). Так, економічна наука в своєму прагненні до об’єктивності ігнорує індивідуальну активність і особистісну мотивацію. Філософія, в пошуках універсального інструменту пізнання світу і людини, абстрагується від її внутрішніх особливостей, анулюючи до всезагальної сили розуму (духу). Психологія, фіксуючи предмет своїх особливих досліджень, починає з елементів психіки людини, абстрагованих від предметно-змістовних аспектів її діяльності. В результаті людська суб’єктивність розглядається у вимірі спонтанності, не обумовленої фактами сучасних соціальних взаємодій. Соціальна філософія і політика в даній ситуації прагне виявити об’єктивні “механізми” суспільних взаємодій, тим самим “розглядаючи вплив індивідів на соціальні структури, форми самореалізації і самоствердження індивідів в суспільстві як другорядні” [4, с. 7].

Зрозуміло, що класичне розуміння модернізації є надзвичайно раціональним, воно вимагає взаємного узгодження всіх параметрів, які змінюються при переході від традиційного суспільства до сучасного. Зокрема, в основі сучасного дискурсу виокремлюються два підходи: поняття “свободи” повинно бути замінене поняттям “блага”; поняття “прав індивіда” повинно бути витіснено поняття “групових прав”. Перший аспект витікає з того, що той, хто не може перетворити свободу в благо, готовий визнати, що не гідний свободи, тим не менше хоче мати блага і наполягає на цьому. Друга теза пов’язана з тим, що ті, хто вимагає благ, як правило, є певними групами – етнічними, національними, релігійними, мовними. Ці групи сильно відрізняються по своїм колективним уявленням і культурі від середнього класу, який увійшов в соціальний контракт, досяг схожого розуміння по питанням моралі і образу життя, складаючи в цих країнах більшість населення. До головних соціальних благ належать класи речей, необхідних для реалізації будь-якого раціонального життєвого плану. До їх числа належать як основні права і свободи, так і прибуток, добробут, можливість реалізувати себе, соціальні передумови самоповаги людей [8, с. 15].

Поліфонічна складність соціального процесу визначає рівень сучасності, яка визначається не лише “стихійною логікою” розподілу праці. З позиції такої логіки виявляються протилежні аспекти соціального відтворення, які онтологізуються, перетворюються в особливі об’єкти, які потім розглядаються в їх сукупності, як соціальна реальність (“життя людей”), вихідна для наукового аналізу сучасності. Прикладом такого аналізу сучасності є спроба обґрунтування специфіки суспільствознавства на протигагу натуралістично спрямованому пізнанню. Орієнтація на

опис соціально-історичних явищ і подій в їх конкретності, цілісності, індивідуальності спираються на сучасні методологічні процедури, які визначають нові пріоритети життя. Через них фактично обґрунтовується принцип “взаємовиключаючого взаємодоповнення”, яке визначило нову гуманітарну науку, котра знаходить свій концентрований вираз у соціально-гуманітарному пізнанні, в першу чергу у філософії.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П.Бергер, Т.Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 322 с.
2. Гидденс Э. Последствия современности / Э.Гидденс. – М.: “Праксис”, 2011. – 352 с.
3. Капустин Б.Г. Современность – как принуждение и как свобода / Б.Г. Капустин // Вопросы философии. – 1998. – №4. – С. 19–39.
4. Кемеров В.Е. Концепция радикальной социальности / В.Е. Кемеров // Вопросы философии. – 1999. – №7. – С. 3–13.
5. Месков В.С. Мир информации как тринитарная модель Универсума / В.С. Месков, А.А. Мамченко // Вопросы философии. – 2010. – №5. – С. 59.
6. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории / А.Дж. Тойнби. – М.–СПб.: Прогресс-Ювета, 1996. – 736 с.
7. Тульчинский Г.Л. О природе свободы / Г.Л. Тульчинский // Вопросы философии. – 2006. – №4. – С. 17–31.
8. Федотова В.Г. Неклассические модернизации и альтернативы модернизационной теории / В.Г. Федотова // Вопросы философии. – 2002. – №12. – С. 3–16.
9. Хабермас Ю. Модерн – незавершенный проект / Ю.Хабермас // Вопросы философии. – 1992. – №4. – С. 81–92.
10. Lefort C. The Political Forms of Modern Society. – Cambridge: Polity Press, 1986.
11. Taylor C. Modernity and the Rise of the Public Sphere. In.: The Tanner Lectures on Human Values, 14. – Salt Lake City: Univ. of Utah Press, 1995. – P.205–220.

References

1. Berger P. Social'noe konstruirovaniye real'nosti / P.Berger, T.Lukman. – M.: Medium, 1995. – 322 s.
2. Giddens Je. Posledstviya sovremennosti / Je.Giddens. – M.: “Praksis”, 2011. – 352 s.
3. Kapustin B.G. Sovremennost' – kak prinuzhdeniye i kak svoboda / B.G. Kapustin // Voprosy filosofii. – 1998. – №4. – S.19–39.
4. Kemerov V.E. Konceptsiya radikal'noj social'nosti / V.E. Kemerov // Voprosy filosofii. – 1999. – №7. – S.3–13.
5. Mes'kov V.S. Mir informacii kak trinitarnaya model' Universuma / V.S. Mes'kov, A.A. Mamchenko // Voprosy filosofii. – 2010. – №5. – S.59.
6. Tojnbi A.Dzh. Civilizaciya perez sudom istorii / A.Dzh. Tojnbi. – M.–SPb.: Progress–Juveta, 1996. – 736 s.
7. Tul'chinsk'ij G.L. O prirode svobody / G.L. Tul'chinsk'ij // Voprosy filosofii. – 2006. – №4. – S.17–31.
8. Fedotova V.G. Neklassicheskie modernizacii i al'ternativy modernizacionnoj teorii / V.G. Fedotova // Voprosy filosofii. – 2002. – №12. – S.3–16.
9. Habermas Ju. Modern – nezavershennyj proekt / Ju.Habermas // Voprosy filosofii. – 1992. – №4. – S.81–92.
10. Lefort C. The Political Forms of Modern Society. – Cambridge: Polity Press, 1986.
11. Taylor C. Modernity and the Rise of the Public Sphere. In.: The Tanner Lectures on Human Values, 14. – Salt Lake City: Univ. of Utah Press, 1995. – P.205–220.

Sakun A.V., Ph.D., assistant professor of philosophical and legal disciplines, Donetsk National University of Economics and Trade Tugan-Baranovsky (Ukraine, Donetsk), gileya.org.ua@gmail.com

Discourse of modernity in space of social cognition

The paper reveals the problem of modernity where all social spheres, including science, education and culture, develops. It is shown that modernity in its content is a qualitative characteristics of human activity. The research of “modernity” are made in the “cultural” and “incultural” theories, that form an understanding of the ontological unity of the world. Uncertainty of modernity increases the role of contemporary science, innovation and intelligence. It becomes necessary a new inte-

gration of social and human sciences, which overcomes the disadvantages of previous social science.

Keywords: modernity, sociality, culture, thought, project, reason, history.

Сакун А.В., кандидат философских наук, доцент кафедры философских и правовых дисциплин, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского (Украина, Донецк), gileya.org.ua@gmail.com

Дискурс современности в пространстве социального познания

Рассматривается проблема “современности”, в которой происходит развитие всех сфер социальности, включая науку, образование, культуру. Показано, что по своему содержанию современность является качественной характеристикой жизнедеятельности людей. Исследование “современности” осуществляется в поле “культурных” и “аккультурных” идей, в которых формируется понимание онтологического единства мира. Неопределенность современности повышает роль науки, инновационных технологий, разума. Становится необходимой новая интеграция социально-гуманитарных наук, которая преодолит недостатки предыдущего обществознания.

Ключевые слова: современность, социальность, культура, мышление, проект, разум, история.

* * *

УДК 930.1

Масаев М. В.

доктор философских наук, доцент, заведующий лабораторией факультета социокультурной деятельности и музыкального искусства, Крымский университет культуры, искусств и туризма (Украина, Симферополь), mikhael-masaev@yandex.ru

ФЕНОМЕН ДЕМОКРАТИИ В КОНТЕКСТЕ БАЗОВЫХ ПРОБЛЕМ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ (ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ)

Исследовав сущность такого ставшего символическим понятия как демократия, автор пришел к выводу, что скрывающееся под этим понятием явление органически присуще талассократическим индивидуалистическим обществам западной культуры с господством частной собственности и совершенно чуждо теллурократическим коллективистическим обществам восточной культуры с общественной собственностью. Поэтому демократия стала символом и знаменем борьбы за капиталистическое переустройство как феодальных, так и социалистических обществ.

Ключевые слова: символ, демократия, капиталистическое переустройство, философско-исторический аспект.

(статья друкується мовою оригіналу)

Истина не пришла в мир обнаженной, но она пришла в символах и образах. Он не получит её по-другому [1, с. 404]. Иисус Христос

У человеческого общества в исторической и социокультурной ретроспективе было достаточно много проектов организации социума в направлении так называемого его идеального обустройства, компромиссного сочетания в обществе интересов различных слоев, групп, классов и т.д.

Однако, по большому счету, в своём историческом и социокультурном развитии человеческий социум балансирует между двумя полюсами, которые притягивают две тенденции, два вектора стремления общественных ориентиров, а именно – диктатуры и демократии.

Таким образом, о демократии действительно можно говорить именно в контексте главных проблем социальной философии, приобретающих злободневный, актуальный характер.

Поскольку феномен демократии в контексте базовых проблем социальной философии в настоящее время стал доминантным как универсальный ориентир так называемых “идеальных” организационных устремлений

социума, рассмотрим его в свете поставленной проблемы и концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов [3–5]. Поскольку в отношении данного спектра проблем вышеуказанный феномен практически не рассматривался, можно с уверенностью говорить о степени **новизны** данного исследования.

На рубеже VI и V вв. до н.э. великий Конфуций выдвигает учение чжень-мин (исправление имён), суть которого состоит в том, что имя вещи должно соответствовать её сущности [2, с. 63].

К сожалению, человечество, зная что-то о Конфуции, гораздо хуже знакомо с концепцией парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций [3–5].

Один из выводов этой концепции гласит: история человечества есть не что иное, как борьба за символическую власть, власть символов.

Другой вывод по концепции парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций можно выразить следующими словами: парадигмы развитию человеческой истории задают определённые образы и символы, среди которых немало ложных.

Возникает необходимость разобраться с таким символическим понятием как демократия.

Людей начинают воспитывать с детства. Российская энциклопедия для детей начинает вводить понятие демократия следующей фразой: “В это время в Афинах разгорелась схватка между демократами – сторонниками правления большинства граждан и аристократами – приверженцами правления немногих знатных родов” [6, с. 121]. На этой же странице есть также фраза о том, что “Перикл понял, что величие Афин и его собственная слава – именно в демократическом устройстве государства”. Неплохое начало для воспитания будущих демократов.

Апофеозом античной демократии призван служить следующий фрагмент из той же детской энциклопедии: “Перикл не был великим реформатором. Он только довершил то, что было сделано его предшественниками, Солоном и Клисфеном. Он добивался того, чтобы Афины стали идеальным государством, превратились в процветающую демократию, которая могла бы защитить народ от внешних врагов и охраняла бы своими законами права всех свободных граждан” [6, с. 124]. Таким образом, у юного читателя должен возникнуть следующий образ демократии: демократия – это правление большинства, способное обеспечить права граждан и защитить народ от внешних врагов, и демократия – это хорошо.

Но введение в Афинах демократии, начатое Солоном, сопровождалось утверждением частной собственности, которую позже Томас Мор назовёт “корнем зла” [2, с. 123]. Как свидетельствует та же детская энциклопедия, с реформ Солона “социальный статус афинского гражданина зависел не от его происхождения, а от величины его частной собственности” [6, с. 121]. Это, во-первых. Благами демократии пользовались очень и очень немногие. Не было демократии для рабов и для иностранцев. Из жителей Афин демократия была лишь для свободных, рождённых от афинянина и афинянки. Это, во-вторых. Демократия не спасла афинян от внешних врагов. Войну со Спартой за гегемонию в Греции Афины проиграли. Победу Спарте обеспечил антидемо-

кратический строй. Он же обеспечил Спарте независимость от Александра Македонского. Демократические Афины македонскому завоевателю покорились. Не случайно Платон посчитал демократию худшей формой государственного устройства. А был Платон, по мнению Карла Каутского, первым социалистическим мыслителем в истории человечества, о чём “умевший быть и бывший настоящим марксистом” К.Каутский хорошо рассказал на страницах своей книги “Платоновский и древнехристианский социализм”. А “настоящим марксистом” К.Каутского называл сам В.И. Ленин, что, впрочем, не помешало тому же В.И. Ленину обозвать в будущем К.Каутского ренегатом. Социализм философа Платона, считавшего демократию худшей формой государственного устройства – это, в-третьих.

Таким образом, вопрос об истинной сущности феномена демократии встаёт перед человечеством не в первый раз.

Первым его решил сторонник социалистической идеи Платон, назвав демократию одной из худших форм государства.

Решали вопрос о демократии и такие сторонники социалистической идеи как К.Маркс, Ф.Энгельс и В.И. Ленин, но не так, как Платон. Говорил о расширении демократии Н.С. Хрущёв, особенно часто и много говорил об этом Л.И. Брежнев, его слова о развитии “демократии”, или “дымократии”, до сих пор звучат в многочисленных рекламных роликах. И если за словами Л.И. Брежнева никаких дел не следовало, то М.С. Горбачёв для утверждения демократии в СССР делал и сделал очень много, в результате чего такое антидемократическое государство как СССР просто перестало существовать. Примечательно, что после гибели СССР, исчезновения с карты Европы Чехословакии и Югославии о демократии говорят все, кому не лень, и все наперебой её хвалят.

Прав ли был Платон в своей оценке демократии?

В чём действительная сущность феномена демократии?

Цель настоящей статьи – дать адекватный ответ на эти вопросы.

Для осуществления этой цели необходимо решить следующие задачи: установить соотношение между такими феноменами как демократия и частная собственность, демократия и капитализм, демократия и социализм, демократия и коммунизм, демократия и талассократическое общество, демократия и теллуократическое общество, демократия и индивидуалистическое общество, демократия и коллективистическое общество, демократия и западная культура, демократия и восточные культуры; и на основе установления вышеуказанных соотношений решить, что же такое демократия.

Отдельные аспекты проблемы истинного образа демократии автор данной статьи рассматривал в ряде работ [7–17], а также в некоторых общих работах по концепции парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций. Вопрос о соотношении демократии с талассократией и теллуократией, коллективистическим и индивидуалистическим началом был частично рассмотрен в работе “Вечные глобальные парадигмальные образы – бинарные оппозиции (Теллуократия – Талассократия, Восток – Запад, Коллективистическое общество – Индивидуалистическое общество)” [39]. Что же ново-

го даєт настоящая публикация? Что она может дать нового, если уже Платон проблему демократии уже решил? Действительно, с некоторой точки зрения, а именно для себя самого Платон решил эту проблему. Наша задача – решить её для человечества.

Лауреат Нобелевской премии по литературе английский философ, логик, математик и общественный деятель, борец за мир Бертран Рассел в главе XIII части второй своей “Истории западной философии”, озаглавленной “Источники взглядов Платона”, объяснял позицию Платона с точки зрения сугубо личных переживаний философа: “Платон был молодым человеком, когда Афины потерпели поражение в войне (Пелопоннесская война 431–404 гг. до н.э. – М.М.), и он мог приписать это демократии, которую его социальное положение и семейные связи, по-видимому, заставляли презирать. Платон был учеником Сократа и питал к нему глубокую любовь и уважение, а Сократ был осуждён на смерть демократией”. Но и из этого чисто личностного отношения к демократии видна и её неспособность обеспечить обороноспособность страны, что никак не вяжется с вышеприведёнными утверждениями новой российской детской энциклопедии [6, с. 124], а случай с Сократом доказывает то, что демократический строй не может считаться вполне справедливым. Были у философа Платона и философские обоснования своей позиции. Попробуем их восстановить. Мы уже писали, что Карл Каутский увидел в Платоне первого представителя мировой социалистической мысли. Примечательно, что с ним согласен и современный украинский философ, сторонник идей федерализма и социализма в Украине П.Г. Дулин, доцент Николаевского государственного университета, который, разоблачая идеологический миф о том, что будущее украинского общества никак не может быть связано с социализмом, отмечает, что привлекательность идей социализма “обосновал ещё Платон” [38, с. 55]. Отсюда, в соответствии с изложенным в работе “Вечные глобальные парадигмальные образы – бинарные оппозиции (Теллурократия – Талассократия, Восток – Запад, Коллективистическое общество – Индивидуалистическое общество)” материалом можно утверждать, что Платон был также сторонником теллурократии и коллективистического общества и, соответственно, противником талассократического общества и общества индивидуалистического (именно таким и было общество Афинского морского союза). Косвенно об этом можно судить по работам Карла Поппера, особенно по его двухтомнику “Открытое общество и его враги”, где Платон стоит во главе ряда врагов этого общества, завершаемого Гитлером и Сталиным [19].

Очевидно неприятие Платоном частной собственности. Бертран Рассел отмечал, что Платон о людях высшего правящего класса своего идеального государства писал, что “они не должны иметь частной собственности”, что основная мысль Платона – “свести к минимуму частнособственнические чувства” и “обеспечить молчаливое согласие с отсутствием частной собственности” (Глава XIV части второй “Истории западной философии” “Утопия Платона”). Английский математик и философ также полагает, что “Платон предлагает для стражей (один из высших классов идеального государства Платона – М.М.) радикальный коммунизм”. Интересно, что Б.Рассел увидел в “стражах” Платона

будущих членов Коммунистической партии Советского Союза.

К сожалению, всего этого не увидел и не понял В.И. Ленин. В учении Платона о государстве вождь мирового пролетариата увидел лишь план Платона о том, “чтобы философы управляли государством” [20, с. 251], на что он отреагировал словами Гегеля: “почва истории иная, чем почва философии” [20, с. 251]. Сам В.И. Ленин предпочитал, чтобы “государством управляли кухарки”. Поэтому В.И. Ленин и предпочёл в 1922 году на посту Генерального секретаря ЦК РКП /б/ И.В. Сталина, которого другие бойцы “ленинской гвардии” называли “шашлычником”, человека не с научным философским образованием, а недоучившегося семинариста, т. е. человека с образованием в известном смысле слова “лженаучным”. По поводу “республики Платона” и “оходящем мнении, что–де это – химера” В.И. Ленин также отшучивается словами Гегеля о разумности действительного и о действительности разумного [20, с. 254].

Платон увидел в Афинской демократии рождение талассократического государства и индивидуалистического общества, которые он как человек и как философ не принял. Люди западной, талассократической и индивидуалистической культуры К.Маркс, Ф.Энгельс и В.И. Ленин ничего не поняли в оценке демократии и политической утопии Платона. “Ренегат” Карл Каутский – не в счёт. В сознание людей западной культуры: К.Маркса, Ф.Энгельса, В.И. Ленина – частная собственность, капитализм и демократия вошли так прочно, что стали плотью и кровью их личностей. Отрицавших капитализм и частную собственность народников В.И. Ленин вытеснил с политической арены. А с частной собственностью В.И. Ленин и его последователи боролись не иначе как насильственным революционным путём, предварительно втянув человечество в капитализм и демократию, так как, отрицая капитализм как эксплуататорский строй, но считая его необходимым для подготовки социалистической революции. Иного пути западная, талассократическая и индивидуалистическая, а потому и динамично развивающаяся культура не знала. Она могла развиваться только в быстром прогрессирующем темпе через борьбу противоположностей, переход количественных отношений в качественные, через скачки и перерывы постепенности, то есть революционно, сначала утверждая капитализм, затем разрушая его, наконец, снова утверждая капитализм с помощью изобретённого Солоном инструмента демократии. И всё ради динамичного поступательного развития человечества в рамках западной культуры, развития, разрушающего окружающую природную среду и ставящего человечество на грань выживания. Есть у революции начало – нет у революции конца! За буржуазно-демократическими революциями 1905–1907 гг. и февраля 1917 г. последовала социалистическая октябрьская революция 1917 г., реставрация капитализма в России в 1991 г., “революция роз” в Грузии, “оранжевая революция” на Украине, “революция тюльпанов” в Киргизии. Что касается конца, то конец этому пути динамичного развития вполне возможен. Это крах всему и гибель человечества, предвестником чего является начавшийся с США и дошедший до Украины и России мировой финансово-экономический кризис.

Но был ли у человечества иной путь развития? В том то и дело, что был. На иной путь развития указывал Платон. “Социально–философские взгляды Платона и Аристотеля актуальны, – пишет П.Г. Дулин, – но никто не строит государство или общество по их лекалам” [38, с. 55].

Человечество выходило из первобытного стада с сильным коллективистическим началом, индивидуально человек не вышел бы из животного мира. Изначально человеческое общество было теллурократическим. Человек – не морское, а сухопутное животное.

История человечества началась на Востоке. Это бесспорный научный факт [21, т. 1, с. 14]. В плодородные долины и предгорья Ближнего Востока уходят своими корнями древнейшие очаги мировой цивилизации. Именно здесь возникали и приобретали устойчивые формы социальные и политические институты, совокупность которых определила очертания наиболее ранних модификаций человеческого общества, а затем и государства. Недаром древние римляне, цивилизация которых во многом была дочерней по отношению к ближневосточной, с уважением говорили: “Ex Oriente lux” (“Свет с Востока”).

Интересно, что все эти государства и протогосударства не знали частной собственности, такие же отношения были характерны и для доантичной, “гомеровской” Греции: господствовали коллективистические общинные связи, существовали мелкие правители–вожди (басилевсы и др.), тогда как частнособственнические отношения были ещё неразвитыми.

После реформ Солона (начало VI в. до н.э.) возникла структура, опирающаяся на частную собственность, чего не было более нигде в мире. Такой институт как частная собственность сформировался на базе развитых торговых связей и средиземноморского мореплавания. Так возникло индивидуалистическое общество, ориентированное на рынок, с эксплуатацией частных рабов при самоуправлении общины, города–государства (полиса), т.е. с демократией, невозможной без частной собственности.

Таким образом, начиная с античной Греции, в цивилизационном мире возникли две разные социальные структуры – европейская и неевропейская, причём вторая (по времени появления – первая) при различных проявлениях имела одну общую черту: ей не были знакомы ни господствующая роль частной собственности, ни античное “гражданское общество”.

Античная структура пошла иным путём, чем все остальные. Путём более быстрым, динамичным и результативным. Пройдя полосу длительного кризиса после падения Рима, на что ушло несколько долгих веков, средневековая Европа начала быстро и энергично возрождать античные нормы, принципы и институты. К.Маркс даже как–то воскликнул: “Материализм и республика, философия и политика древнего мира – восторжествовали”! Капитализм – прямой наследник античности, а не феодализма, хотя и возник он после феодализма на основе появившейся в античности частной собственности.

“Если одна структура ведёт к капиталистическому развитию в силу заложенных в ней потенций эволюции, – пишет Л.С. Васильев, – а другая, отличная от неё, в силу тех же обстоятельств (иные потенции) к капита-

лизму привести не может, то это и создаёт не просто несходство структур и путей развития, а как раз ту самую дихотомию (бинарную оппозицию – М.М.), о которой уже упоминалось. Иными словами, противостояние Восток – Запад при этом возрастает до уровня Символа” [21, т. 1, с. 18–19].

Неспособный к капитализму Восток отстал, а капиталистический Запад благодаря индивидуализму, буржуазной свободе и разбойничьему архетипу Моря надолго, до полного краха колониальной системы, поработил Восток и жил, паразитируя на его ресурсах.

Смотрящие на сияющие рекламные витрины Запада лидеры постсоциалистических и постсоветских стран не понимают, что награбленным Западом на Востоке богатством с ними никто не поделится, а новых грабежей и дележей в их пользу также не предвидится. А если паразитическое массовое потребление уже лишило США внутренних природных богатств и оставило нынешнему поколению американцев долг 50 триллионов долларов, то лидерам “новых демократий” кроме части бремени этого долга уже ничего не светит – мировой финансовый кризис яркое тому свидетельство. В “кровавый, пьяный, мироедский, по определению Демьяна Бедного, рай” их страны не пустят. В НАТО, может быть, со скрипом и пустят (бесплатное пушечное мясо Западу пригодится), а вот в рай – нет.

Ускорение развития также не предвидится. А вот пережить мировой кризис банковской системе уже приходится. На примере Украины видно, что евроатлантическая ориентация приводит лишь к ускорению темпов развития политических кризисов, в частности, ко второму подряд досрочному роспуску парламента. Ориентировка на западные ценности, в частности, на привычное для Запада военное решение национального вопроса, привело такую новую “демократию” как грузинскую к катастрофе и окончательной потере Абхазии и Южной Осетии, которые в своё время подарила Грузии так называемая ленинская национальная политика Советского Союза. “Известны методы, вплоть до военных, испробованные Грузией и Молдовой для сохранения своего суверенитета в самоопределившихся регионах, – пишет П.Г. Дулин. – Известны и результаты – фактическая утрата шансов вернуть их в состав единого государства” [38, с. 53]. Советский “тоталитаризм” обеспечивал единство Грузии и Молдавии гораздо эффективней, чем буржуазная “демократия” индивидуалистического и талассократического прозападного режима.

И уж никак западное общество массового потребления не может ответить экологическим и прочим вызовам современности, оно не может принять новой парадигмы общественного развития в XXI веке, не готово западное индивидуалистическое и талассократическое общество к “планетарной постэкономической революции”, которая, в отличие от мировой коммунистической революции, не просто насильственно экономически уравнивает всех, а, как писал А.С. Панарин, “вынесет за скобки экономические измерения, т.е. утвердит новую шкалу оценок и приоритетов” [22, с. 434].

И если западное талассократическое индивидуалистическое общество грядущей планетарной постэкономической революции не переживёт, то восточному, теллурократическому коллективистическому обществу, не

связанному жестко с частной собственностью, такая революция не страшна.

Она страшна демократическому “открытому” обществу Сороса–Поппера. “Чары Платона” [19] не дают им покоя. Но два с половиной тысячелетия развития по пути Солона и демократии в значительной мере развеяли “чары Платона”. Много потрудились в этом плане К.Маркс, Ф.Энгельс и В.И. Ленин, работы которых представляют апофеоз демократии с парадоксальной критикой демократии буржуазной и превозношением демократии социалистической, которую они также парадоксально называют “диктатурой пролетариата”, а демократию буржуазную – “диктатурой буржуазии” [23–31].

В своей классической работе “Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта” на I конгрессе Коммунистического Интернационала 2–6 марта 1919 г. В.И. Ленин критикует понятие демократии вообще [27], настаивая на том, что наиболее демократическая буржуазная республика есть не что иное, как машина для подавления рабочего класса буржуазией, пытается доказать лживость буржуазной демократии, ссылаясь при этом на слова К. Маркса из “Гражданской войны во Франции” о том, что буржуазная демократия даёт угнетенным классам право один раз в несколько лет решать, какой представитель имущих классов будет “представлять и подавлять” (*ver – und zertreten*) народ в парламенте [31, с. 418]. С этим вполне можно согласиться. Но вот связывать демократию с социализмом, а точнее, с коллективистическим теллурократическим государством – глупо. “История классовых обществ не знает надклассовой, или внеклассовой демократии”, – пишет, развивая В.И. Ленина, автор статьи “Демократия” Большой Советской Энциклопедии В.Е. Гулиев [32, с. 81]. С каким же классом связан институт демократии? Ответ однозначен – с классом капиталистов, владельцев частной собственности. Никакой социалистической демократии нет и не было. Социалистическое общество коллективистическое, а демократия – атрибут общества индивидуалистического. Ф.Энгельс писал: “наступает наше время, время демократии” [33, с. 500]. Как капиталист и владелец текстильных фабрик в Англии он был прав. Но как марксист – нет. Карл Каутский осуждал В.И. Ленина за отсутствие в Советской России демократии. Ничего удивительного в этом нет! Её не было и быть не могло. В.И. Ленину было за это обидно, и он злобно накинулся на “ренегата” Каутского. Но ни Каутский, ни Ленин здесь ни при чём. Предмета спора не было. Но человеку западной культуры В.И. Ленину было за это обидно. Отсутствие демократии в Советской России В.И. Ленин прикрыл тем, что “диктатура пролетариата в миллион раз демократичнее буржуазной демократии”, но диктатура не может быть в одно и то же время и в одном и том же отношении противоположной самой себе. По логике В.И. Ленину надо было ставить не четвёрку, а оценку пониже. Пытаясь всё-таки как-то оправдаться перед “ренегатом” Каутским В.И. Ленин начал допускать демократию. Соблазнив частной собственностью крестьян и лишив их на первых порах демократии, В.И. Ленин довёл страну до крестьянской войны в Тамбовской губернии и до Кронштадтского восстания. Пришлось допустить демократию. Но допуск демократии

пошел с необходимостью параллельно с НЭПом, с восстановлением частной собственности, что в условиях диктатуры пролетариата неизбежно привело к голодомору (не только на Украине, но и во всём СССР) и к сталинскому террору. Хрущевская “оттепель” и горбачёвская перестройка (горбостройка, катастрофка) привели не только к демократизации, но и к возрождению частнособственнических инстинктов и интересов и частной собственности, а в дальнейшем и к реставрации капитализма. И не “борьба за необходимые продукты” “в отсталой стране”, как пророчил в “Принципах коммунизма” Ф.Энгельс “возродило всю старую мерзость” [34, с. 332–333], а демократизация. Таким образом, демократия стала подлинным символом капиталистического переустройства общества, как феодального, так и социалистического. Как отмечал А.С. Панарин, “демократия не зря связывают с частной собственностью и рыночной экономикой” [22, с. 189]. Коммунистической революции не удалось уничтожить частную собственность. Её, как во времена Солона, спасла демократия. Частную собственность уничтожит грядущая “планетарная постэкономическая революция” А.С. Панарина, которая “вынесет за скобки” все “экономические измерения, т.е. утвердит новую шкалу оценок и приоритетов” [22, с. 434]. Вместе с частной собственностью должна исчезнуть и демократия.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- 1) демократия возникла в античной Греции как инструмент защиты частной собственности;
- 2) в Новое время демократия возродилась как инструмент капиталистического переустройства феодального общества;
- 3) в Новейшее время демократия сработала как инструмент капиталистического переустройства на этот раз капиталистического общества;
- 4) в целом, демократия, сработав как инструмент капиталистического переустройства и феодального, и социалистического общества, стала подлинным символом капиталистического переустройства мира;
- 5) такое переустройство (в том числе и горбачёвская “перестройка”) стало возможным из-за несовместимости демократии с теллурократическими и коллективистическими феодальными и социалистическими государствами и полной совместимости демократии с государствами талассократическими и индивидуалистическими;
- 6) если в экономике Китая оказалось возможным сочетание несоединимого “фрагментарного (банькуай) соединения планового и рыночного механизма”, а также “взаимопроникающего (шэньгоу) соединения” и даже “органического (юизи) соединения планового и рыночного регулирования” [36, с. 61], то в политике соединения теллурократического и коллективистического начала с демократией не получалось и не получится даже у премудрых китайцев;

7) у демократии может не оказаться будущего, так как в грядущей “планетарной постэкономической революции” “экономические измерения” (преобразование частной собственности в общественную и обратно) будут вынесены “за скобки” вместе с таким инструментом защиты частной собственности как демократия; не случайно американский философ, публицист и поэт XIX века Ралф Уолдо Эмерсон предупреждал, что “нынеш-

няя демократия не имеет ничего общего с демократическим началом. Насквозь проникнутая тогашеским духом, она обречена на гибель” [37, с. 561];

8) интересно, что “светлого будущего” для демократии, в том числе и демократии социалистической, не пророчили и коммунисты; как писал на страницах Большой Советской Энциклопедии в 1972 году В.Е. Гулиев, “в исторической перспективе социалистическая демократия как политическое явление отомрёт вместе с государством” [32, с. 81].

Список использованных источников

1. Иисус Христос // Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: в 2-х т. / П.С. Таранов. – Симферополь: Таврия, 1997. – Т. 1. – 624 с.
2. Подольська Є.А. Філософія. Підручник / Є.А. Подольська. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
3. Масаев М.В. Философия истории. Учебно-методическое пособие / М.В. Масаев / Министерство образования и науки Украины. Министерство образования и науки Автономной республики Крым. Республиканское высшее учебное заведение “Крымский гуманитарный университет”. – Симферополь: Доля, 2008. – 304 с.
4. Масаев М.В. Curriculum vitae парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций. Монография / М.В. Масаев. – Симферополь: ДОЛЯ, 2011. – 512 с.
5. Масаев Михайло Володимирович. Парадигмальні образи і символи у трансформаційних процесах епох і цивілізацій (філософсько-історичний аналіз). Автореф. дис... доктора філос. наук. – Дніпропетровськ, 2013. – 36 с.
6. Энциклопедия для детей. Т.1. Всемирная история. – 4-е изд. испр. и перераб. / Глав. ред. М.Д. Аксёнова. – М.: Аванта+, 2001. – 688 с.
7. Масаев М. Права “людыны” в действии // Голос избирателя. – 1994. – №38 (47). – С. 3.
8. Масаев Михаил. Суб колора юрис // Мещанская газета. – 1993. – №3, июль. – С. 3.
9. Масаев М. Отчуждение народа от власти и собственности // Голос избирателя. – 1994. – №56 (63). – С. 3.
10. Масаев М. Закон о порядке отзыва как инструмент преодоления народа от власти // Голос избирателя. – 1994. – №57 (66). – С. 2.
11. Масаев М. Квадратура круга // Крымська світлиця. – 1995. – №11 (44). – С. 2.
12. Масаев М. Законно ли искусственное разделение народов // Свободный Крым. – 1995. – №11–12 (18–19). – С. 2.
13. Масаев М. Урок “демократии”. Суд скорый и неправый // Голос избирателя. – 1995. – №26 (103). – С. 2.
14. Масаев М.В. Переходить всі кордони ... // Крымська світлиця. – 1999. – №5–6 (103–104). – С. 5.
15. Масаев М.В. К столетию организации, начавшей первую русскую революцию (аналитические размышления) // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №50. – Т. 1. – С. 68–72.
16. Масаев М.В. К пятидесятилетию победы вьетнамского народа под Дьенбьенфу // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №50. – Т. 2. – С. 84–87.
17. Масаев М.В. Административная юстиция в новых европейских демократиях // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №55. – Т. 3. – С. 206.
18. Масаев М.В. Компаративный анализ определения тяжести вреда здоровью в российском и украинском законодательстве // Культура народов Причерноморья. – 2005. – №61. – С. 134–139.
19. Понпер К. Открытое общество и его враги. В 2 т. / Пер. с англ. – М.: Культурная инициатива, 1992.
20. Ленин В.И. Философские тетради. – М.: Политиздат, 1978. – XXIV, 752 с.
21. Васильев Л.С. История Востока. В 2 т. Т.1: Учеб. по спец. “История”. – М.: Высш. шк., 1994. – 495 с.
22. Панарин А.С. Политология. Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное. – М.: “ПБОЮЛ С.М. Грачёв”, 2001. – 448 с.
23. Маркс К. и Энгельс Ф. Всемирное общество коммунистов–революционеров. – Соч. – Т. 7. – С. 551.
24. Маркс К. Критика Готской программы. – К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. – Т. 19. – С. 27.
25. Ленин В.И. Государство и революция. – Полн. собр. соч. – Т. 33. – С. 24–25, 26, 35, 47–49, 55–56, 77–78, 88–89.
26. Ленин В.И. О “демократии и диктатуре”. – Полн. собр. соч. – Т. 37. – С. 390–392.
27. Ленин В.И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата 4 марта 1919 г. – Полн. собр. соч. – Т. 37. – С. 491–509.
28. Ленин В.И. К истории вопроса о диктатуре. – Полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 369, 381.
29. Ленин В.И. Пролетарская революция и ренегат Каутский. – Полн. собр. соч. – Т. 37. – С. 104, 244, 245, 250, 265–266, 267.
30. Ленин В.И. Экономика и политика в эпоху диктатуры пролетариата. – Полн. собр. соч. – Т. 39. – С. 279–281.
31. Маркс К. Гражданская война во Франции. – К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. – Т. 17. – С. 342–346, 418.
32. Гулиев В.Е. Демократия // Большая Советская Энциклопедия (В 30 томах). Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. – М.: Советская Энциклопедия, 1972. – Т. 8. – 592 с.
33. Энгельс Ф. Революция в Париже. – К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. – Т. 4.
34. Энгельс Ф. Принципы коммунизма. – К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. – Т. 4.
35. Асмус В.Ф. Платон. – М.: Мысль, 1975. – 220 с.
36. Чжан Лян, Линь Сэнь. Объективные предпосылки и теоретические основы реформирования командно-административной экономики // Культура народов Причерноморья. – 2008. – №144. – С. 62–64.
37. Эмерсон Ралф Уолдо // Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
38. Дулин П.Г. Украинское общество: пути консолидации социума ценностями федерализма и социализма // Учёные записки Таврического Национального университета им. В.И. Вернадского. – Симферополь, 2008. – Т. 21 (60). – №3. Философия. Социология. – С. 52–57.
39. Масаев М.В. Вечные глобальные парадигмальные образы–бинарные оппозиции (Теллурократия – Талассократия, Восток – Запад, Коллективистическое общество – Индивидуалистическое общество) / М.В. Масаев // Культура народов Причерноморья. – 2008. – №148. – С. 44–50.

References

1. Iisus Hristos // Taranov P.S. Anatomija mudrosti: 120 filosofov: v 2-h t. / P.S. Taranov. – Simferopol': Tavrija, 1997. – T.1. – 624 s.
2. Podol's'ka Je.A. Filosofija. Pidruchnyk / Je.A. Podol's'ka. – K.: Centr navchal'noi' literatury, 2006. – 704 s.
3. Masejev M.V. Filosofija istorii. Uchebno-metodicheskoe posobie / M.V. Masejev / Ministerstvo obrazovanija i nauki Ukrainy. Ministerstvo obrazovanija i nauki Avtonomnoj respubliky Krym. Respublikanskoe vysshee uchebnoe zavedenie “Krymskij humanitarnyj universitet”. – Simferopol': Dolja, 2008. – 304 s.
4. Masejev M.V. Curriculum vitae paradigmatal'nyh obrazov i simvolov jepoh i civilizacij. Monografija / M.V. Masejev. – Simferopol': DOLJa, 2011. – 512 s.
5. Masajev Myhajlo Volodymyrovych. Paradygmatal'ni obrazy i symvoly u transformacijnyh procesah epoh i cyvilizacij (filosofs'ko-istorychnyj analiz). Avtoref. dys... doktora filos. nauk. – Dnipropetrovsk, 2013. – 36 s.
6. Jenciklopedija dlja detej. T.1. Vsemirnaja istorija. – 4-e izd. ispr. i pererab. / Glav. red. M.D. Aksjonova. – M.: Avanta+, 2001. – 688 s.
7. Masejev M. Prava “ljudynty” v dejstvii // Golos izbiratelja. – 1994. – №38 (47). – S.3.
8. Masejev Mihail. Sub kolora juris // Meshhanskaja gazeta. – 1993. – №3, ijul'. – S.3.
9. Masejev M. Otchuzhdenie naroda ot vlasti i sobstvennosti // Golos izbiratelja. – 1994. – №56 (63). – S.3.
10. Masejev M. Zakon o porjadke otzyva kak instrument preodolenija naroda ot vlasti // Golos izbiratelja. – 1994. – №57 (66). – S.2.
11. Masejev M. Kvadratura kruga // Krims'ka svitlicja. – 1995. – №11 (44). – S.2.
12. Masejev M. Zakonno li iskusstvennoe razdelenie narodov // Svobodnyj Krym. – 1995. – №11–12 (18–19). – S.2.
13. Masejev M. Urok “demokratii”. Sud skoryj i nepravyj // Golos izbiratelja. – 1995. – №26 (103). – S.2.
14. Masajev M.V. Perehodyt' vsi kordony ... // Kryms'ka svitlycja. – 1999. – №5–6 (103–104). – S.5.
15. Masejev M.V. K stoletiju organizacii, nachavshej pervuju russkiju revoljuciju (analiticheskie razmyshlenija) // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2004. – №50. – T.1. – S.68–72.

16. Masaev M.V. K pjatidesjatiletiju pobedy v'etnamskogo naroda pod D'enb'enfu // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2004. – №50. – T.2. – S.84–87.
17. Masaev M.V. Administrativnaja justicija v novyh evropejskih demokratijah // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2004. – №55. – T.3. – S.206.
18. Masaev M.V. Komparativnyj analiz opredelenija tjazhesti vreda zdorov'ju v rossijskom i ukrainskom zakonodatel'stve // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2005. – №61. – S.134–139.
19. Popper K. Otkrytoe obshchestvo i ego vragi. V 2 t. / Per. s angl. – M. : Kul'turnaja iniciativa, 1992.
20. Lenin V.I. Filosofskie tetrad. – M. : Politizdat, 1978. – XXIV, 752 s.
21. Vasil'ev L.S. Istoriya Vostoka. V 2 t. T.1: Ucheb. po spec. "Istoriya". – M. : Vyssh. shk., 1994. – 495 s.
22. Panarin A.S. Politologija. Uchebnik. Izdanie vtoroe, pererabotannoe i dopolnennoe. – M. : "PBOJuL S.M. Grachjov", 2001. – 448 s.
23. Marks K. i Jengel's F. Vsemirnoe obshchestvo kommunistov-revolucionerov. – Soch. – T.7. – S.551.
24. Marks K. Kritika Gotskoj programy. – K.Marks i F.Jengel's. Soch. – T.19. – S.27.
25. Lenin V.I. Gosudarstvo i revolyucija. – Poln. sobr. soch. – T.33. – S.24–25, 26, 35, 47–49, 55–56, 77–78, 88–89.
26. Lenin V.I. O "demokratii i diktature". – Poln. sobr. soch. – T.37. – S.390–392.
27. Lenin V.I. Tezisy i doklad o burzhaznoj demokratii i diktature proletariata 4 marta 1919 g. – Poln. sobr. soch. – T.37. – S.491–509.
28. Lenin V.I. K istorii voprosa o diktature. – Poln. sobr. soch. – T.41. – S.369, 381.
29. Lenin V.I. Proletarskaja revolyucija i renegat Kautskij. – Poln. sobr. soch. – T.37. – S.104, 244, 245, 250, 265–266, 267.
30. Lenin V.I. Jekonomika i politika v jepohu diktatury proletariata. – Poln. sobr. soch. – T.39. – S.279–281.
31. Marks K. Grazhdanskaja vojna vo Francii. – K.Marks i F.Jengel's. Soch. – T.17. – S.342–346, 418.
32. Guliev V.E. Demokratija // Bol'shaja Sovetskaja Jenciklopedija (V 30 tomah). Gl. red. A.M. Prohorov. Izd. 3-e. – M. : Sovetskaja Jenciklopedija, 1972. – T.8. – S.592 s.
33. Jengel's F. Revolyucija v Parizhe. – K.Marks i F.Jengel's. Soch. – T.4.
34. Jengel's F. Principy kommunizma. – K.Marks i F.Jengel's. Soch. – T.4.
35. Asmus V.F. Platon. – M. : Mysl', 1975. – 220 s.
36. Chzhan Ljan, Lin' Sjen'. Ob'ektivnye predposylki i teoreticheskie osnovy reformirovanija komandno-administrativnoj jekonomiki // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2008. – №144. – S.62–64.
37. Jemerson Ralf Uoldo // Filosofskij slovar' / Pod red. I.T. Frolova. – 5-e izd. – M. : Politizdat, 1987. – 590 s.
38. Dulin P.G. Ukrainское obshchestvo: puti konsolidacii sociuma cennostjami federalizma i socializma // Uchjonye zapiski Tavricheskogo Nacional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. – Simferopol', 2008. – T.21 (60). – №3. Filosofija. Sociologija. – S.52–57.
39. Masaev M.V. Vechnye global'nye paradigmnye obrazybinarnye oppozicii (Tellurokratija – Talassokratija, Vostok – Zapad, Kollektivisticheskoe obshchestvo – Individualisticheskoe obshchestvo) / M.V. Masaev // Kul'tura narodov Prichernomor'ja. – 2008. – №148. – S.44–50.

Masaev M.V., Doctor of Philosophical Sciences, Ass. Prof., Head of Laboratory of the Faculty of Sociocultural Activity and Musical Art of Crimean University of Culture, Arts and Tourism (Ukraine, Simferopol), mikhail-masaev@yandex.ru

Phenomenon of democracy in the context of basic problems of social philosophy (philosophy of history and social and cultural analyses)

Having researched the essence of such symbolic notion as democracy, the author comes to the conclusion that hidden under this notion the phenomenon is organically inherent to the talassocratic individualistic societies of western culture with the domination of the private property and absolutely alien to the tellurocratic collectivist societies of the eastern culture with the social property. That is why democracy has become the symbol and banner of the struggle for the capitalistic reconstruction both feudal and socialist societies.

Keywords: symbol, democracy, capitalistic reconstruction, philosophy and history aspect.

Масаєв М.В., доктор філософських наук, доцент, завідувач лабораторією факультету соціокультурної діяльності та музичного мистецтва, Кримський університет культури, мистецтв та туризму (Україна, Сімферополь), mikhail-masaev@yandex.ru

Феномен демократії в контексті базових проблем соціальної філософії (філософсько-історичний і соціокультурний аналіз)

Зробивши дослідження сутності символічного поняття демократії, автор прийшов до висновку, що явище, котре ховається під цим поняттям, органічно притаманно таласократичним індивідуалістичним суспільствам західної культури з домінуванням приватної власності і цілковито чуже телурократичним колективістичним суспільствам східної культури з суспільною власністю. За цією причиною демократія постала символом і прапором боротьби за капіталістичну перебудову як феодальних, так і соціалістичних суспільств.

Ключові слова: символ, демократія, капіталістична перебудова, філософсько-історичний аспект.

* * *

УДК 13:82.01

Попов В.Ю.

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Донецький національний університет (Україна, Макіївка), porovmak@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КЛАСИЧНОЇ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Розглядається проблема формування класичної західної історії філософії. Доводиться, що саме німецький філософський дискурс став методологічною основою історії філософії. Обґрунтовується ідея про те, що неокантіанство та герменевтика, синтезуючи гегельянство та кантіанство стали головними парадигмами класичної західної історії філософії.

Ключові слова: гегельянство, неокантіанство, герменевтика, методологія, історизм, джерелознавство.

Історія філософії в українській пострадянській філософії отримала особливий статус у деструкції єдиної ідеології радянського світу. Після зникнення звичних світоглядних ідеологічних орієнтирів, набуття довгоочікуваної дискурсивної свободи від будови колишньої філософії залишився тільки фундамент. Історія філософії в деяких підручниках і навчальних курсах розширилася до розмірів усього курсу. Історико-філософська праця в Україні перебуває в процесі усвідомлення своєї самостійності, набуття власної ідентичності, що спонукає до пошуку методологічних засад своєї розбудови.

Українська історико-філософська традиція, започаткована П.Юркевичем, Д.Чижевським, С.Гогоцьким та іншими, була, на жаль, перервана досить довгим періодом, коли майже всі історико-філософські студії, здійснювалися за межами України. І тому в нашій країні дослідження історії античної філософії, не мають усталеної традиції наукового і систематичного осмислення. Проте, у цьому напрямку велика робота велася та ведеться такими дослідниками, як І.В. Бичко, В.І. Горський, Г.А. Заїченко, В.В. Лях, А.І. Пашук, С.В. Пролєєв, В.І. Шинкарук та іншими.

Визначною подією в науковому житті України була публікація "Європейського словника філософії". Вихід у світ цієї книги стимулює подальший розвиток історико-філософської науки у нашій країні, звертає увагу на необхідність роботи (у тому числі й перекладацької) з первинними поняттями західної метафізики. Але автори цього проекту (як з французького, так і з українського боку) звертаються лише до історії філософських категорій та схилиються до постмодерністського розуміння історії філософії у дусі відомої французької дослідниці Барбари Кассен, що є керівником цього проекту.

Метою нашої статті є докладний розгляд методологічних підвалин класичної західної історії філософії та міркування про їх застосування в сучасних дослідженнях.

Методологія історико-філософського пізнання з'являється у німецькій філософії кінця XVIII – початку XIX ст. Треба зазначити, що саме в цей час її лоні народжується історія філософії як наука. Саме в кантіанській та посткантіанській критичній філософії вона намагається знайти своє методологічне обґрунтування. Вже кантіанець В.Г. Теннеманн у своїй багатотомній “Історії філософії” (*Geschichte der Philosophie*. 12 Bande, Leipzig. – 1798–1819) наводить достатньо велику передмову, в якій формулює методологічні принципи історико-філософського дослідження.

Але, так чи інакше, класична історія філософії більшою мірою відштовхується від спадщини Г.В.Ф. Гегеля. Зокрема В.Віндельбанд вважав, що творцем цієї науки був саме Гегель, який, хоча й зловживаючи умоглядністю, підняв історію філософії, яка була до нього лише зібранням різних курйозів, до вершин науковості. Зокрема він писав, що “...самостійною наукою історія філософії стала тільки завдяки Гегелю, який зробив те важливе відкриття, що історія філософії не може бути ні строкатими зборами думок різних вчених мужів “*de omnibus rebus et de quibusdam aliis*” (“про все і ще про дещо”), ні дослідженням одного і того ж предмета, що постійно розширюється і удосконалюється, а швидше може бути тільки відособленим процесом, в якому усвідомлюються і набувають форми понять “категорії” розуму” [2, с. 5].

Наголошуючи на тому, що послідовність філософських систем в історії тотожна логічним визначенням ідеї через поняття, німецький мислитель вважав, що в основі історико-філософського процесу лежить розуміння філософії як єдиної “системи, що розвивається”.

Сучасний український дослідник Сергій Секундант систематизуючи методологічні принципи, на яких базувалася гегелівська історико-філософська концепція, вказує на те, що згідно Гегелю, “філософія є відображенням духу свого часу та обумовлена певними історичними умовами, тому й зрозуміти її можливо в її розвитку й у історичному контексті та в історичному процесі всі попередні системи знімаються подальшими, в яких продовжують існувати лише у вигляді “моментів” [6, с. 158].

Концепція Гегеля викликала неоднозначну реакцію як у прибічників, так й у противників його філософії. Але гегелівський принцип єдності філософії та історії філософії, логічного та історичного став основою методологічної стратегії західної класичної філософії. Зокрема, цей принцип лежав в основі так званої марксистсько-ленінської історії філософії. Але вже з енгельсівської роботи “Людвіг Фейєрбах та кінець класичної німецької філософії” методологічні принципи гегелівської історії філософії тут набувають дещо іншого сенсу. Зберігаючи принципи історизму, прогресу та доцільності, марксизм розглядає всю попередню філософію під кутом зору не тільки соціальної детермінованості філософських систем (що впливає з найважливішого принципу марксистської філософії:

примату соціального буття над свідомістю), але й із позицій так званої партійності філософії, тобто наявності у ній постійної боротьби матеріалізму та ідеалізму. Як пише видатний сучасний український філософ Ігор Бичко: “...сама історія філософії невпізнанно спотворюється, перетворюючись на примітивну ілюстрацію так званого ленінського принципу “партійності філософії”; крім того, історія філософії, як і кожна справжня історія, втрачає свій істотно темпоралісний-тривалісний характер, якщо редукується до виключно минулого виміру часу (стає “царством спокою” – по суті цвинтарем філософії) оскільки “виключає” з історичного плину теперішнє і майбутнє філософії. Та інакше й бути не могло в рамках радянського марксизму-ленізму, який проголосив себе “вершиною” світової філософської думки, єдино “істинної” і “наукової” (і, отже, вічної, тобто позачасової, позаісторичної) філософської позиції” [1, с. 237].

Принцип партійності, який домінував у марксистсько-ленінській філософії, став гальмом на шляху розвитку методології історико-філософського знання в колишньому СРСР, хоча історія філософії залишалася однією з небагатьох галузей філософії, у якій зберігалися, відтворювалися та розвивалися плідні дослідницькі творчі традиції. Можливість вивчення закордонних джерел дозволяла радянським історикам філософії долати філософський ізоляціоналізм, позбавитися ідеологічної зашореності. Хоча методологічною стратегією марксистсько-ленінської філософії залишався вульгаризований гегелівський фіналізм та панлогізм марксистського гатунку.

Разом з тим, вже в XIX сторіччі були помічені одномірні оцінки і перекошені погляди на історію філософії, що виявлялися внаслідок цієї гегелівської стратегії. Серед перших, хто виступив проти історико-філософського панлогізму Гегеля, був Едуард Целлер, який у вступі до праці “Нарис історії давньогрецької філософії” (*Die Philosophie der Griechen in geschichtlichen Entwicklung*, Auflage, 1892) розпочинає полеміку зі своїм попередником.

Е.Целлер різко критикував історико-філософське вчення Гегеля за спроби “сконструювати історію” і вважав, що Гегель “фактично нормалізував наукову практику історії філософії, підпорядкувавши її нормам історичної науки як такої. Тим самим була сформульована мейнстримна версія історії філософії, що змінюється й уточнюється згодом відповідно до модифікації епістемічних стандартів науково-історичного знання...” [7, с. 21]. Логіка історії філософії повинна бути не “розгортанням” понятійних форм аргіогі, закладених в основу історико-філософського процесу, а стати лише наслідком копіткої роботи історика філософії з емпіричним матеріалом. Лише у такий спосіб можна уникнути, з одного боку, надмірної “логізації” історії філософії, а з іншого, – “біографічного і психологічного прагматизму” [8, с. 98] в процесі інтерпретації філософських систем і вчень минулого. Саме Е.Целлера, а не Гегеля деякі сучасні дослідники вважають справжнім батьком історії філософії. Так, сучасний російський філософ Р.Светлов вказував, що “Едуард Целлер – не “один з” істориків античної культури. Без всяких натяжок його (Целлера)

можна назвати батьком сучасної європейської історії філософії... Уперше саме Целлер скрупульозно вивчив, зіставив, представив практично усі джерела, що були у той час, і затвердив джерелознавство як необхідну передумову історико-філософського аналізу. Саме Целлер утримувався від цілком природної спокуси в “після-гегелівській” Німеччині розглянути історію античності, виходячи з однієї або декількох “ведучих ідей” Руйнуючи своєю джерелознавчою завзятістю переконання, подібні “Філософії історії” Гегеля, він виступав проти апіоризму в мисленні, проти можливості апіорного конструювання сущого...” [5, с. 9].

Е.Целлер фактично відкидав гегелівський принцип єдності логічного та історичного в історико-філософському дослідженні, приділяючи велику увагу психологічним мотивам творчості окремих філософів. Проте історик філософії, зізнається Е.Целлер, не повинен відмовлятися від переконання про наявність у історії внутрішньої закономірності та обмежуватися простим накопиченням фактів і критичною оцінкою традицій. Історію, переконаний він, потрібно не конструювати згори, а будувати низу. Він визнає, що кожную систему можна зрозуміти у своєму походженні з власного принципу, але принципом філософської системи для Целлера є думка, що первісно відображає специфіку її творця та є ланкою, яка пов’язує всі його передумови. Методологія історії філософії Е.Целлера вважається неокантіанською, але певні його ідеї не збігаються з вченнями жодної зі шкіл цього напрямку, тим більш він і не ставив за мету викласти її у систематизованому вигляді.

Класиком неокантіанської історії філософії вважається його молодший сучасник та співвітчизник В.Віндельбанд. Його перу належать дві фундаментальні історико-філософські праці – “Geschichte der neueren Philosophie (Історія новітньої філософії)”, Bd 1–2, (1878–80) та “Geschichte der alten Philosophie (Історія давньої філософії)” (1888) та багато інших, присвячених творчості окремих філософів або історії розвитку окремих філософських категорій.

В.Віндельбанд, піддаючи критиці гегелівську умоглядність, віддає належне його заслугам, про що ми писали вище, та вказує, що “...після зникнення віри в абсолютну філософію, з її умоглядним підходом, осіла як основна точка зору історична критика, за допомогою якої ми зводимо констатацію фактів у їх генетичному поясненні на ступень філософської науки. Згідно її ідеальним цілям створив Гегель і історію філософії, як науку. Але твердого ґрунту досягла вона тільки після нього, завдяки філологічному методу, вільному від упередженої постановки фактичного матеріалу...” [2, с. 4].

Під “філологічним методом” він розуміє ретельний аналіз першоджерел, свідчень та коментарів, а також переклад філософських текстів, що має особливе значення в дослідженні філософії. Втім, поряд з цим, В.Віндельбанд не відкидає необхідності генералізації цих свідчень та встановлення загальних тенденцій розвитку філософського знання. Він формулює завдання історико-філософських досліджень таким чином: 1) точно встановити, що можна сказати на підставі наявних джерел про обставини життя, духовний розвиток та вчення окремих філософів; 2) на основі цих фактів ре-

конструювати генетичний процес таким чином, щоб стала зрозумілою залежність вчень кожного філософа частково від учень його попередників, частково від ідей, загальних для цього часу, частково від його власної природи та рівня освіти. Ці два завдання, які він називає історико-філологічними, мають допоміжний характер. Головне ж завдання має виконувати філософська критика. Вона полягає в тому, щоб на підставі розгляду історії філософії загалом, оцінити, які значення мають щодо загального результату історії філософії розглянуті та пояснені в своїх джерелах вчення [2, с. 4].

Таким чином, В.Віндельбанд не відмовляється від гегелівського фіналізму та панлогізму цілком, намагаючись лише подолати його найбільш кричущі недоліки. Сергій Секундант навіть вважає, що його історико-філософська концепція “є спробою погодити методологічні принципи кантіанства і гегельянства” [6, с. 164], з чим важко погодитися. На наш погляд, треба враховувати еволюцію поглядів самого німецького мислителя, який дедалі більше відмовлявся від спроб знаходження жорстких закономірностей історико-філософського процесу. Переломним моментом можна вважати знамениту дискусію з Вільгельмом Дільтейсом, яку він розпочинає в своїй “інавгураційній” промові при вступі на посаду професора Страсбурзького університету 1 травня 1894 року.

Як відомо, Вільгельм Дільтей поділив усі науки на *Naturwissenschaften* (науки про природу) та *Geisteswissenschaften* (науки про дух), поклавши в основу цієї дихотомії як змістовну (предметну), так і методологічну відмінність. У “науках про природу” використовується процедура *Erklären* (пояснення), яка припускає вихід за межі феноменологічної даності в царину ноуменальності, що безпосередньо не спостерігається – підстав та причин, з яких виводяться феномени. У зв’язку з виходом за межі феноменології, безпосередньо даного, пояснення завжди є гіпотетичним й потребує подальшої елімінації частини гіпотез. Процес пізнання у випадку “пояснення” проходить переважно від часткового до загального, тобто індуктивно й синтетично. Протилежно до цієї методологічної схеми “науки про дух” має використовувати *Verstehen* (розуміння), що виступає як безпосереднє проникнення в життя. Розуміння власного духовного світу досягається у процесі самоспостереження; розуміння чужого світу – шляхом вживання, співпереживання. Культура минулого, зокрема, осягається шляхом витлумачення окремих її явищ у межах цілісного духовного життя відтвореної епохи минулого, і тут Дільтей наголошує на необхідності застосування герменевтики як провідної методологічної стратегії у гуманітарних науках. Зокрема, він у своїй праці про виникнення герменевтики писав, що “Розуміння перетворюється на витлумачення, яке досягає загальнозначущості, лише тоді, коли воно стикається з письмовими пам’ятками мови... Включене у контекст теорії пізнання, логіки і методології гуманітарних наук, це вчення про інтерпретацію (тобто герменевтика – В.П.) стає важливою сполучною ланкою між філософією та історичними науками, головною складовою основоположення наук про дух” [4, с. 56].

Проте повернемося до “інавгураційної” промови В.Віндельбанда. У ній він запропонував покласти осно-

вою класифікації наук відмінність між науками не за предметом, а за методом. Питання, стверджував Віндельбанд, полягає не в тому, як розмежувати предмети історичного пізнання та математично-природничих наук, а в тому, щоб встановити логічні та формально-методологічні особливості історії та гуманітарного знання загалом. Віндельбанд відмовляється від розподілу знання на науки про природу та про дух. Принципом розподілу повинні слугувати “формально пізнавальні цілі наук”. Одні науки шукають загальні закони, інші – окремі факти; одні – науки про закони, інші – науки про події. Перші вивчають те, що має місце зараз, другі – те, що колись було. Перший тип мислення Віндельбанд називає “номотетичним” (тобто таким, що генералізує, що побудований на законі), другий – “ідеографічним” (таким, що індивідуалізує, описує особливе). Один і той самий предмет може бути об’єктом одночасно номотетичного та ідеографічного досліджень. Причина такої можливості у тому, що протилежність між незмінним (загальним) і тим, що трапляється лише один раз, у певному сенсі відносна. Так, наука про органічну природу як систематика – наука номотетична, але як історія розвитку – ідеографічна.

Така ж подвійність лежить і в основі віндельбандівської методології історії філософії. З одного боку, якщо ми беремо її в історичному аспекті, то вона орієнтується на пізнання одиничного й унікального в історії людської думки. Але з другого боку, власне філософський аспект вимагає звернутися до універсальних трансцендентальних цінностей, до дослідження того, як вони унікальним чином розкриваються в певних філософах. Таким чином, методологічну стратегію Віндельбанда можна сформулювати таким чином: виявити, яким чином універсальна оцінна система в різні періоди розвитку людського духу втілювалася й переломлювалася в унікальних особистостях філософів у розмаїтті філософських підходів та систем. Цю стратегію він намагався показати в дії в одному з і своїх пізніх історико-філософських творів “Платон” (1899) [3].

Таким чином, гегельянство, неокантіанство (особливо у своїй баденській версії) та герменевтика В. Дільтея були тим теоретичним каркасом, на якому будувалася класична історія філософії. Думки своїх попередників були завжди тим тлом, на якому виникають нові доктрини у цьому типі філософської рефлексії. Поряд з академічною історією філософії на Європейському континенті буйно квітне й історико-філософський маргінес, представлений феноменологією й постмодернізмом. Українська історико-філософська думка повинна враховувати ці методологічні засади, разом з тим критично осмислюючи досвід попередників.

Список використаних джерел

1. Бичко І. Шляхи оновлення змісту філософських курсів у вищій школі сучасної України / І.В. Бичко // Філософія освіти. Науковий журнал. – №2 (4). – 2006. – С. 235–241.
2. Віндельбанд В. История древней философии / В.Виндельбанд. – К. : Тандем, 1995. – 344 с.
3. Віндельбанд В. Платон / В.Виндельбанд. – К. : Зовнішторгвидав України, 1993. – 176 с.
4. Дільтей В. Виникнення герменевтики // Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки. Хрестоматія / В.Дільтей. – К. : Ваклер, 1996. – С. 33–60.

5. Светлов Р.В. Эдуард Целлер: философ, учитель, историк // Целлер Э. Очерк истории греческой философии / Р.В. Светлов. – СПб.: Алетейя, 1996. – С. 5–9.

6. Секундант С. Философско-методологические принципы историко-философской интерпретации / С.Секундант // Докса. – 2006. – Вып.10. – С. 158–166.

7. Целлер Э. Очерк истории греческой философии / Э.Целлер; [пер. С.Л. Франка]. – М. : Канон, 1996. – 334 с. – (История философии в памятниках).

8. Rosenkranz K. Hegel als deutscher National Philosoph / K.Rosenkranz. – Leipzig: Duncker und Humboldt, 1870. – 256 p.

References

1. Bichko I. Shlyahi onovlennya zmistu filosofskikh kursiv u vishnij shkoli suchasnoyi Ukrainy / I.V. Bichko // Filosofiya osvity. Naukoviy zhurnal. – №2 (4). – 2006. – S.235–241.

2. Windelband W. Istoriya drevnej filosofii / W.Windelband. – K. : Tandem, 1995. – 344 s.

3. Windelband W. Platon / W.Windelband. – K. : Zovnishtorgvi dav Ukrainy, 1993. – 176 s.

4. Diltey V. Viniknennya germeneytiki // Suchasna zarubizhna filofosfiya: Tchiyi i napryamki. Xrestomatiya / V.Diltey. – K. : Vakler, 1996. – S.33–60.

5. Svetlov R.V. Eduard Celler: filosof, uchitel, istorik // Celler E. Ocherk istorii grecheskoj filosofii / R.V. Svetlov. – SPb.: Aleteiya, 1996. – S.5–9.

6. Sekundant S. Filosofsko-metodologicheskie principii istoriko-filosofskoj interpretacii / S.Sekundant // Doksa. – 2006. – Vip.10. – S.158–166.

7. Celler E. Ocherk istorii grecheskoj filosofii / E.Celler; [per. S.L. Franka]. – M. : Kanon, 1996. – 334 s. – (Istoriya filosofii v pamyatnikah).

8. Rosenkranz K. Hegel als deutscher National Philosoph / K.Rosenkranz. – Leipzig: Duncker und Humboldt, 1870. – 256 p.

Popov V.Yu., Ph.D., Associate Professor, Department of Philosophy, Donetsk National University (Ukraine, Makiyivka), popovmak@mail.ru

Methodological bases of classic history of philosophy

The article is devoted to the problem of forming of classic western history of philosophy. Specified, that exactly German philosophical discourse became methodological basis of history of philosophy. An idea is grounded that Neo-Kantianism and hermeneutics synthesizing the Hegelianism and Kantianism became the main paradigms of classic western history of philosophy.

Keywords: Hegelianism, Neo-Kantianism, hermeneutics, methodology, historical method, Source criticism.

Попов В.Ю., доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Донецкий национальный университет (Украина, Макеевка), popovmak@mail.ru

Методологические основы классической истории философии

Рассматривается проблема формирования классической западной истории философии. Указывается, что именно немецкий философский дискурс стал методологической основой истории философии. Обосновывается идея о том, что неокантианство и герменевтика, синтезируя гегельянство и кантианство стали главными парадигмами классической западной истории философии.

Ключевые слова: гегельянство, неокантианство, герменевтика, методология, историзм, источниковедение.

* * *

УДК 351.862

Старовойт О.

кандидат философских наук, докторант, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

Відчуття свободи як необхідна умова ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТА ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Розвиток особистості як суб'єкта інноваційної культури передбачає високий рівень свободи. В навчально-виховному процесі це, зокрема, приває молоду людину до відповідальності за власні професійні вчинки і дії. Мало того, в особистісно-орієнтованому навчанні свобода є одним з ключових дидактичних принципів, оскільки передбачає вибір освітніх програм, курсів, викладачів. Визначаючи внутрішні засади особистості як суб'єкта інноваційної культури, свобода спонукає до пошукової діяльності й творчості. В них розкривається не тільки інноваційно-культурний потенціал особистості, але й можливості його

подальшого розвитку. Свобода розглядається в статті як необхідна умова існування суб'єкта інноваційної культури.

Ключові слова: свобода, творчість, пошукова діяльність, інноваційна культура.

У процесі розвитку творчих здібностей і формування відповідних ключових компетенцій *необхідною умовою становлення суб'єкта інноваційної культури* постає *відчуття свободи*. Воно виявляє себе у здатності особистості вибирати свою долю, шляхи свого життя, самореалізуватися у процесі життєтворчості і світоперетворення. Видатний російський філософ С.Булгаков стверджував, що саме через людську свободу реалізується всезагальна ідея світотворення [1, с. 351]. Н.Богданова, розглядаючи базові цінності особистості, наголошує на тому, що саме внутрішня, духовна, позитивна свобода як вольова здатність до творчості (на відміну від зовнішньої свободи “від”) може бути трансцендентальним фундаментом самоздійснення особистості [2, с. 83].

Для всебічного розкриття процесу становлення особистості як суб'єкта інноваційної культури принципове значення має комплексна характеристика свободи. Людина є вільною для культурного саморозвитку і життєтворчості, бо людина як суб'єкт культури (і зокрема – інноваційної культури) – це насамперед вільна особистість, здатна до самовизначення. Людина культури так само може бути визначена як гуманна особистість, оскільки вона є вільною в моральному і естетичному самоудосконаленні. Крім того, людина культури – це духовна особистість. Виховання такої особистості передбачає розвиток духовних потреб в пізнанні і самопізнанні, рефлексії; потреб у красі, спілкуванні з рідними, друзями, природою, потреб у творчості, автономії свого внутрішнього світу, пошуках сенсу життя, щастя, ідеалу. Нарешті, людина культури – це особистість творча і адаптивна, варіативна мисляча, з розвиненим почуттям нового, прагненням до творення [3, с. 238].

У середовищі культури людина набуває здатності робити вільний вибір, визначати екзистенціальні стратегії та життєво–ціннісні пріоритети. Саме свобода надає діяльності особи моральний вимір, створює умови для вибору мети, шляхів і засобів її досягнення. Отже, свобода є найважливішим елементом соціального механізму творчої діяльності та самореалізації особистості [4, с. 141].

Соціокультурне середовище надає людині різнобарвну і багатозначну картину світу, в якій сама людина повинна знаходити сутнісні зв'язки та творчо встановлювати загальну гармонію, яка й визначить її ціннісно–світоглядну структуру і життєтворчу спрямованість [2, с. 111]. Відповідно відчуття свободи може бути представлене як необхідна умова становлення суб'єкта інноваційної культури. Воно втілюється в таких загальних характеристиках інноваційної культури, як свобода висловлювання думок та ідей, як свобода творчості [5, с. 645].

Саме тому однією з ознак цілісності освітнього простору, в якому відбувається розвиток особистості як суб'єкта інноваційної культури, повинно бути продовження традиції (яка прищеплювалася в дошкільному закладі у найпростішому вигляді і розвивалася в загальноосвітній школі як один з основних проявів роз-

витку особистості) високого рівня свободи в навчально–виховному процесі, що привчає молоду людину до відповідальності за свої професійні вчинки і дії. Відчуття свободи в молодому студентському віці, коли емоційно–вольова сфера особистості прагне до максимальних звершень, створює відчуття гармонії з зовнішнім середовищем, що, в свою чергу, знімає можливі негативні моменти навчання і перебування у ВНЗ (тимчасові невдачі в навчанні, психологічні негаразди перехідного віку, відчуття надмірної заінформатизованості процесу навчання) [2, с. 156].

За умов особистісно–орієнтованого навчання свобода вибору стає одним з ключових дидактичних принципів. Ця свобода стосується насамперед вибору власної траєкторії навчання, а отже, вибору освітніх програм, курсів, викладача. Освітня програма не має стримувати розвиток особистості, обмежувати її право на успіх, пред'являти нереальні вимоги, прирікаючи на постійні невдачі. Атмосфера свободи науки характеризується тим, що студенти вільно обговорюють проблеми, не бояться робити помилки, співпрацюють у навчанні, бачать у викладачеві джерело досвіду, знань, старшого члена групи [6, с. 48]. Така атмосфера психологічної та робочої свободи, якщо вона є цілісним продовженням аналогічної атмосфери у дошкільному навчальному закладі й у загальноосвітній школі, забезпечує безболісну життєтворчу адаптацію і соціалізацію молодої людини, яка відчуває свою необхідність, цінність як вписану в загальну, універсальну аксіологічну картину світу [2, с. 157]. Тим самим молода людина стає здатною до усвідомлення своєї сутності як суб'єкта інноваційної культури.

Відчуття свободи, яке сприяє досягненню особистістю певного рівня духовної цілісності і енергетично–ціннісної цілеспрямованості, дає змогу людині розвивати й надалі свій потенціал самопланування. Адже цей процес не може бути замкнений у певних часових або вікових рамках у зв'язку з тим, що людська буттєвість визначається антропологічною ентелехією екзистенціального характеру, яка є втіленням свободи самореалізації у певних соціокультурних умовах. Свобода самореалізації як ключовий інтегруючий і систематизуючий елемент культури життєтворчості особистості є необхідною умовою ефективного системно–стратегічного самопланування. Самоусвідомлення розпочинається саме з розуміння своєї здатності до свободи вибудовування та реалізації особистісних життєвих стратегій (як щодо реалізації індивідуальних прагнень, переконань, так і щодо реакції на зовнішньо–соціальні подразники та трансформації зовнішнього соціокультурного середовища) [2, с. 184].

Визначаючи внутрішні засади особистості як суб'єкта інноваційної культури, варто виокремити серед них прагнення (бажання) до пошукової діяльності та творчості. Саме пошукова діяльність і творчість виявляють як інноваційно–культурний потенціал особистості, так і можливості його подальшого розвитку, створюючи для цього відповідні умови.

Нагальною потребою розвитку особистості як суб'єкта інноваційної культури є необхідність підвищення ефективності підготовки юнаків і дівчат до науково–пошукової роботи. Обумовлено це необхідністю:

– створення умов для підготовки демократичної людини, здатної жити й функціонувати в глобальному середовищі;

– вироблення у школярів і майбутніх фахівців умінь та навичок спілкування зі світом, з громадянами інших країн;

– підготовки технологічної людини, здатної освоїти новачію;

– формування особистості, яка розуміє безальтернативність ринку, психологічно підготовлена до вступу в ринкові відносини [7].

Пошукова (пошуково–дослідницька) діяльність може бути визначена як діяльність, що характеризується об’єктивністю, точністю, доведеністю, відтворюваністю, передбачає оволодіння методами наукового пізнання; оволодіння прийомами самостійного пошуку, вивчення (дослідження) й аналізу нового матеріалу; вміння пошуку альтернативних засобів і способів вирішення; оволодіння окремими елементами творчої діяльності (зокрема, творчою самостійністю). Вона може бути розглянута в таких контекстах:

– процесуальному (як спосіб пізнавальної діяльності) – спонукає особистість до створення оригінального соціально–значущого продукту, у процесі роботи над яким самостійно використовуються засвоєні знання, вміння й навички навчально–пізнавальної діяльності, здійснюється їх перенесення в нові умови, проводиться комбінування відомих способів діяльності чи створюється новий підхід до вирішення проблеми;

– змістовного цілеспрямування особистості (як об’єкт засвоєння: від пошукового навчання – до навчання пошуку) – встановлює зв’язок між внутрішнім світом людини, змістом, спрямованістю її потенціалу та зовнішнім світом, суспільством. При цьому дидактичною метою стає формування в особистості способів і процедур творчого пізнавального пошуку – нових форм, методів, засобів пізнання дійсності та життєдіяльності; гармонійний розвиток інтелектуальних здібностей, дослідницьких умінь і творчого потенціалу; формування на цих засадах активної, компетентної, творчої особистості [8, с. 7].

Як засіб професійної підготовки пошукова діяльність забезпечує:

– підвищення продуктивності засвоєння навчального матеріалу і творчого застосування його на практиці;

– оптимальну підготовку до соціальної взаємодії в майбутній професійній діяльності;

– природний перехід від навчально–пізнавальної, дослідницької пізнавальної діяльності до самостійної творчої професійної діяльності.

Унаслідок здійснення пошуково–дослідницької діяльності як засіб підвищення якості підготовки фахівців відбуваються такі позитивні зрушення в навчальному процесі:

– зростає обсяг засвоюваного матеріалу, глибина його розуміння;

– формування наукових понять, вироблення умінь і навичок вимагає менше часу, ніж під час фронтального навчання;

– зменшуються деякі дисциплінарні труднощі (наприклад, не залишається студентів, які не працюють на занятті);

– студенти отримують більше задоволення від занять, зростає їх пізнавальна активність, творча самостійність;

– більш ефективною стає підготовка до професійної діяльності.

А.Яновський вважає, що пошуково–дослідницька діяльність є ефективним методом підготовки до здійснення наукової роботи. Вона розвиває творче мислення, дослідницькі навички, глибину мислення, ініціативність і вмотивовує їх до участі в наукових дослідженнях [9, с. 178]. Тому прагнення особистості до пошукової діяльності може бути визначене рушійною силою її розвитку як суб’єкта інноваційної культури.

У сфері інноваційної культури, як слушно зазначає І.Сіліна, адміністративна вказівка, наполегливе напучування, наказ і навіть особистий приклад виявляються недостатньо ефективними, навіть якщо вони звернені до безпосередніх учасників інноваційного процесу. Не можна забувати про особисту ініціативу цих учасників як суб’єктів інноваційної культури, про їх творчі установки, про самостійне бажання зробити щось нове, творче, несхоже на звичне і традиційне. Саме тому, що неможливо бути творчою особистістю лише під впливом зовнішніх дій, якими б сприятливими вони не були, важливо приділяти увагу процесу самоврядування (самопізнання, самореалізації, рефлексії) як чиннику самовідтворення (становлення, функціонування і розвитку) інноваційної культури [10]. Отже, саме творча особистість є здатною до реалізації інновацій у сучасному суспільстві.

Сучасні дослідники розрізняють поняття “креативна особистість” і “творча особистість”. Під “креативною” розуміють таку особистість, яка має внутрішні передумови (особистісні утворення, специфіка когнітивної сфери, нейрофізіологічні задатки), що забезпечують її творчу активність – не стимульовану ззовні пошукову та перетворюючу діяльність. Таким чином, детермінантою творчої активності особистості виступає її креативність. Але творча активність не завжди є продуктивною.

Продуктивну творчу активність називають творчою діяльністю, тобто таким творчим процесом, внаслідок якого виникає нове досягнення, котре може мати як об’єктивну, так і суб’єктивну новизну та оригінальність. На основі цього творча особистість може бути визначена як креативна особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх чинників набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи декількох видах творчої діяльності. Так, наприклад, працелюбність не обов’язково притаманна креативній особистості, але для результативної творчої активності вона має першорядне значення [11, с. 18].

На увагу заслуговує виокремлення характерних рис творців–інноваторів:

– незалежність: особистісні стандарти важливіші за стандарти групи, неконформізм оцінок і думок;

– відвертість розуму: готовність повірити своїм і чужим фантазіям;

– висока толерантність до невизначених і нерозв’язних ситуацій, конструктивна активність у цих ситуаціях;

– впевненість у власних силах, творчих здібностях, у своїй обдарованості і силу характеру;

– змішані риси жіночності і мужності в поведінці, що відзначають не тільки психоаналітики, але і генетики;

– відсутність прямих меркантильних інтересів у дослідницькій діяльності;

– інтелектуальна ініціатива як продовження розумової діяльності за межами ситуативної заданості, не обумовлена ані практичними потребами, ані зовнішньою або суб'єктивною оцінкою роботи [12].

На думку дослідників, досвід творчої діяльності особистості охоплює такі змістовні компоненти:

1. Конструювання і проектування діяльності, що передбачає:

– умінь проектувати зміст майбутньої діяльності;

– умінь проектувати систему і послідовність власних дій;

– умінь проектувати систему і послідовність дій інших учасників проектувального процесу.

2. Усвідомлення, формулювання, творче вирішення завдань, що передбачає умінь:

– бачити проблему і співвідносити з нею фактичний матеріал;

– виразити проблему в конкретному завданні;

– висунути гіпотезу і здійснити уявний експеримент;

– ясно бачити декілька різних можливих шляхів і подумки вибрати найбільш ефективний;

– розподілити реалізацію рішення на певні кроки в оптимальній послідовності.

3. Досвід методологічної рефлексії, який інтегрує:

– самоаналіз, який є складником безпосередньої проектувальної діяльності і здійснюється в ході проектувального процесу (самоспостереження, самоконтроль, самооцінку);

– самоаналіз ретроспективного типу, обернений в минуле;

– самоаналіз прогнозуючого типу, обернений в майбутнє (самопередбачення, самозобов'язання, самозвіт) [13, с. 329].

Разом з тим прагнення (бажання) особистості до пошукової діяльності та творчості передбачає і формування умінь долати ті перешкоди, які можуть виникнути на шляху творчого мислення. До них належать:

– конформізм – бажання бути схожим на інших людей, побоювання висловити незвичайні ідеї;

– цензура (особливо внутрішня, занадто висока самокритичність): люди, які побоюються власних ідей, найчастіше не бувають інноваторами;

– побоювання невдачі (обмежує уяву й ініціативу);

– ригідність (ускладнення в зміні способів діяльності в нестандартних умовах);

– прагнення негайно знайти рішення нового завдання (надмірно висока мотивація часто сприяє ухваленню неадекватних, помилкових рішень) [14].

Отже, формування і розвиток суб'єкта інноваційної культури – складний і ряснограниць процес. І продуктивність його творчої складової значною мірою залежить від свободи вибору суб'єкта інноваційної культури.

Список використаних джерел

1. Булгаков С.Н. Свет невечерний: Созерцания и умозрения / С.Н. Булгаков. – М. : Республика, 1994. – 415 с.

2. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання / Н.Богданова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 302 с.

3. Бондаревская Е.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учеб. пособие / Е.В. Бондаревская, С.В. Кульневич. – Ростов н/Д.: Творческий центр “Учитель”, 1999. – 560 с.

4. Кучерявий І.Т. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: Навчальний посібник / І.Т. Кучерявий, О.І. Клепиков. – К. : Вища школа, 2000. – 288 с.

5. Прудникова О.В. Інноваційна культура: проблеми правового регулювання / О.В. Прудникова, М.В. Рожкова // Форум права. – 2011. – №3. – С. 644–647.

6. Іванова С.О. Особистісно орієнтована освіта як чинник формування особистості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі / С.О. Іванова // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 148. – С. 47–50.

7. Завгородня Т.К. Науково-пошукова діяльність як фактор професійно-особистісного розвитку студентів [Електронний ресурс] / Т.К. Завгородня. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/NVUU/Ped/2011_21/zavhoro_dnja.pdf

8. Павленко О.П. Формування творчої особистості гімназиста у пошуково-дослідницькій діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / О.П. Павленко; Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2005. – 21 с.

9. Яновський А.О. Пошуково-дослідницька діяльність як засіб підвищення якості підготовки фахівців / А.О. Яновський // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 157. – С. 177–180.

10. Силина І.В. Инновационная культура как высшее проявление общекультурных профессиональных и личностных качеств [Електронний ресурс] / І.В. Силина. – Режим доступу: http://imc.3dn.ru/publ/internet_konferenciya/tezisy_ou/innovacionnaja_kultura_kak_vysshee_projavlenie_obshhekulturnykh_professionalnykh_i_lichnostnykh_kachestv/8-1-0-58

11. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение / А.В. Брушлинский. – М. : Институт практической психологии; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 392 с.

12. Сова М.О. Психологічні аспекти розвитку інноваційної культури викладача вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / М.О. Сова. – Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/10123/3/%D0%A1%D1%82_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

13. Кравцов А.О. Воспитание творческих установок как составляющая становления проектной культуры субъектов образовательного процесса / А.О. Кравцов // Инновации и образование. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – Серия “Symposium”. – Вып. 29. – С. 324–330.

14. Поскряков А.А. Инновационная культура и креативность [Електронний ресурс] / А.А. Поскряков. – Режим доступу: http://www.sociology.mephi.ru/docs/innovatika/html/Innovac_kult_kreativnost.html

References

1. Bulgakov S.N. Svet nevechernij: Sozercaniya i umozreniya / S.N. Bulgakov. – M. : Respublika, 1994. – 415 s.

2. Bogdanova N. Kul'tura zhyttetvorchosti osobystosti. Filosofs'ko-svitoglyadnyj analiz: naukovye vydanniya / N.Bogdanova. – K. : NPU imeni M.P. Dragomanova, 2011. – 302 s.

3. Bondarevskaja E.V. Pedagogika: lichnost' v gumanisticheskikh teoriyah i sistemah vospitaniya: ucheb. posobie / E.V. Bondarevskaja, S.V. Kul'nevich. – Rostov n/D.: Tvorcheskij centr “Uchitel'”, 1999. – 560 s.

4. Kucherjavij I.T. Tvorchist' – osnova rozvytku potencijnyh dzharel osobystosti: Navchal'nyj posibnyk / I.T. Kucherjavij, O.I. Klepikov. – K. : Vyshha shkola, 2000. – 288 s.

5. Prudnykova O.V. Innovacijna kul'tura: problemy pravovogo reguljuvannja / O.V. Prudnykova, M.V. Rozhkova // Forum prava. – 2011. – №3. – S. 644–647.

6. Ivanova S.O. Osobystisno orijentovana osvita jak chynnyk formuvannja osobystosti majbutn'ogo fahivcja u vyshhomu navchal'nomu zakladi / S.O. Ivanova // Visnyk Cherkas'kogo universytetu. Serija: Pedagogichni nauky. – 2009. – Vyp. 148. – S. 47–50.

7. Zavorodnja T.K. Naukovo-poshukova dijal'nist' jak faktor profesijnno-osobystisnogo rozvytku studentiv [Elektronnyj resurs] / T.K. Zavorodnja. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/NVUU/Ped/2011_21/zavhoro

dnja.pdf

8. Pavlenko O.P. Formuvannja tvorchoi' osobystosti gimnazysta u poshukovo-doslidnyč'kij dijal'nosti : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: spec. 13.00.09 "Teorija navchannja" / O.P. Pavlenko; Volyns'kyj derzhavnyj universytet imeni Lesi Ukraï'ny. – Luc'k, 2005. – 21 s.

9. Janovs'kyj A.O. Poshukovo-doslidnyč'ka dijal'nist' jak zasib pidvyshennja yakosti pidgotovky fahivciv / A.O. Janovs'kyj // Visnyk Cherkas'kogo universytetu. Serija: Pedagogichni nauky. – 2009. – Vyp.157. – S.177–180.

10. Silina I.V. Innovacionnaja kul'tura kak vysshee projavlenie obshhekul'turnyh professional'nyh i lichnostnyh kachestv [Elektronnyj resurs] / I.V. Silina. – Rezhim dostupu: http://imc.3dn.ru/publ/internet_konferencija/tezisy_ou/innovacionnaja_kul'tura_kak_vysshee_projavlenie_obshhekul'turnyh_professionalny_kh_i_lichnostnykh_kachestv/8-1-0-58

11. Brushlinskij A.V. Sub#ekt: myshlenie, uchenie, voobrazhenie / A.V. Brushlinskij. – M.: Institut prakticheskoy psihologii; Voronezh: NPO "MODJEK", 1996. – 392 s.

12. Sova M.O. Psychologichni aspekty rozvytku innovacijnoi' kul'tury vykladacha vyshhogo navchal'nogo zakladu [Elektronnyj resurs] / M.O. Sova. – Rezhim dostupu: http://elibrary.nubip.edu.ua/10123/3/%D0%A1%D1%82_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf

13. Kravcov A.O. Vospitanie tvorcheskikh ustanovok kak sostavlja-jushhaja stanovlenija proektnoj kul'tury sub#ektov obrazovatel'nogo processa / A.O. Kravcov // Innovacii i obrazovanie. – SPb.: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshhestvo, 2003. – Serija "Symposium". – Vyp.29. – S.324–330.

14. Poskrjakov A.A. Innovacionnaja kul'tura i kreativnost' [Elektronnyj resurs] / A.A. Poskrjakov. – Rezhim dostupu: http://www.sociology.mephi.ru/docs/innovatika/html/Innovac_kult_kr_eativnost.html

Starovoit E., PhD, doctoral, National Pedagogical University
M. P. Drahomanova (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

The feeling of freedom as a necessary condition for the formation of the subject innovation culture

Personal development as a subject of innovation culture requires a high level of freedom. In the educational process is, in particular, teaches a young person accountable for own professional actions and actions. Moreover, in the student-centered learning freedom is one of the key principles of teaching, as it involves the choice of educational programs, courses and teachers. Defining the internal basis of personality as the subject of an innovative culture encourages freedom to search and creativity. They revealed not only innovation and cultural potential of the individual, but also the possibility of its further development. Freedom discussed in the article as a necessary condition of existence of the subject innovation culture.

Keywords: freedom, creativity, search activity, innovation culture.

Старовойт Е., кандидат философских наук, докторант, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Ощущение свободы как необходимое условие формирования субъекта инновационной культуры

Развитие личности как субъекта инновационной культуры предполагает высокий уровень свободы. В учебно-воспитательном процессе это, в частности, приучает молодого человека к ответственности за собственные профессиональные поступки и действия. Мало того, в личностно-ориентированном обучении свобода является одним из ключевых дидактических принципов, поскольку предполагает выбор образовательных программ, курсов, преподавателей. Определяя внутренние основы личности как субъекта инновационной культуры, свобода побуждает к поисковой деятельности и творчества. В них раскрывается не только инновационно-культурный потенциал личности, но и возможности его дальнейшего развития. Свобода рассматривается в статье как необходимое условие существования субъекта инновационной культуры.

Ключевые слова: свобода, творчество, поисковая деятельность, инновационная культура.

* * *

УДК 159.9:629.735(043.2)

Воронкова В. Г.

доктор философских наук, профессор, завідувач
кафедри менеджменту організацій, Запорізька
державна інженерна академія (Україна, Запоріжжя),
valentina-voronkova@yandex.ua

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДИНИ ДО ЖИТТЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розкрито основні шляхи формування інформаційного суспільства, у контексті якого відбувається формування інформаційної культури особистості, яка є умовою успішної адаптації людини до даного виду соціуму. Проаналізовано основні проблеми динаміки особистості у просторі віртуально-комунікаційного суспільства. Розкрито умови успішної адаптації людини до інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформаційне суспільство, віртуально-комунікаційний простір, інформаційна особистість, адаптація, інформаційна культура.

Актуальність теми дослідження виходить з того, що інформаційно-комунікативні технології є одним з найважливіших факторів, що впливає на формування суспільства XXI століття, – відмічається в Окінавській хартії інформаційного суспільства, прийнятою лідерами “вісімки” 22 липня 2000 року [1]. Інформаційне суспільство набуває поширення у світі, долає національні межі, а це означає, що викликів з боку глобального інформаційного суспільства нам не оминати. Це вже питання конкурентоспроможності, адекватної участі країни в міжнародних суспільних процесах, у громадській, безпековій, економічній, політичній та інших сферах, спроможності забезпечити модернізацію суспільства відповідно до викликів, що постають перед нами в інформаційній сфері.

Наступає новий етап у розвитку процесів інформатизації. Інтенсивне впровадження і переплетіння сучасних комп'ютерних, теле- радіо і телефонних технологій і комунікаційних служб, швидке розповсюдження локальних і глобальних комунікаційних мереж створює принципово нову якість трансмережевого інформаційного обміну та інструментарію впливу на масову свідомість, що приводить до посилення соціально-психологічних та культурно-інформаційних аспектів глобалізації. Модернізація, яка є актуальним завданням для всього пострадянського простору, вимагає активної інформаційної політики, так як інформаційні технології сьогодні формують суспільство і змінюють світ. Сьогодні на наших очах відбуваються зміни, так як нові можливості інформаційного суспільства трансформують свідомість індивідів, інститути суспільства, політику, державне управління; в управління ввірвалася політична мережа і електронний уряд.

В умовах інформаційного суспільства, що еволюціонує до суспільства знань, людина приймає участь у великій кількості комунікацій одночасно. Велика роль у цьому процесі належить розвитку інформації, впровадження якої у повсякденність породжує нові форми реальності. Зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, є постійним атрибутом суспільного життя, які висувають нові вимоги до формування знань, навичок, мотиваційного інструментарію і образу життя людей. В розвинутих країнах вже сьогодні сформована постматеріальна економіка, в якій найважливішим активом є не матеріальні ресурси – товари, сировина, робоча сила,

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

обладнання, а дещо невловиме – інтелект, інформація, знання. У відповідності з підрахунками експертів, ще у 90-х рр. XX ст. більше чим 70% зростання валового національного продукту постіндустріальних держав стало відноситися до невловимого ресурсу постматеріальної неоекономіки, яка досягається завдяки інформації. Будь-який соціум, кардинально відмінний від його історичних попередників, передусім характеризується новою якістю людського життя, що породжує “нову людину” та якісно нову соціальну структуру. Інтернет стає повсякденною практикою соціального буття пересічного українця будь-якого віку, до Інтернету залучаються представники різних вікових груп.

Інформаційне суспільство – це найрозвиненіша щодо технологічного способу виробництва людська цивілізація, яка виникає внаслідок інформаційно-комп’ютерної революції і базується на інформаційних технологіях – “інтелектуальних” комп’ютерах, автоматизації та роботизації усіх сфер та галузей економіки й управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв’язку. Дане поняття виникло ще у другій половині 60-х рр. XX століття, коли людство вперше усвідомило наявність інформаційного вибуху, і коли кількість циркульованої у суспільстві інформації стала зростати з неймовірною швидкістю. У зв’язку з цим можемо назвати три моделі розвитку інформаційного суспільства: 1) “модель Силіконової долини” – чи американська модель – відкрите інформаційне суспільство, детерміноване силами ринку; 2) “Сінгапурська модель” – авторитарне інформаційне суспільство, що розвивається також на ринкових засадах; 3) “Фінська модель” – відкрите соціально-контрольоване суспільство, що розвивається на основі суспільства добробуту. Для України “у стратегічному вимірі раціональним форматом реагування України на глобальні та регіональні європейські “цифрові зрушення” є адекватне пристосування до них в режимі “наздоганяючої модернізації” та забезпечення умов для “випереджаючої модернізації”, тобто реального інформаційного розвитку” [2, с. 3]. Основна ідея інформаційного суспільства полягає у досягненні нової фази розвитку – суспільства знань” і забезпечення для всіх рівного доступу до них.

Сучасне інформаційне суспільство – це суспільство, в якому головним багатством і ресурсом є інформація і знання, проте воно несе з собою і руйнівні тенденції для особистості, так як стрімко посилює процеси руйнації локальних культур. Сучасний стан культури фіксує стадію її переходу від локального до інтернаціонального рівня, а перехідний період завжди потребує нестандартних рішень, заснованих на варіативності розвитку ситуації, поясненні нелінійності, біфуркаційного (поліфуркаційного) стану та переходу на якісно новий стан. Процеси інформатизації примушують людину дивитися на світ новими очима, що потребує формування комп’ютерної грамотності та культури людини. Тому поняття “інформаційна культура особистості” є поняттям, що дає комплексну характеристику особистісних та професійних якостей, які відповідають вимогам суспільної та професійної діяльності, в контексті якої визначальним чинником є

всебічна інформація та знання, які задають систему мислення і систему світосприйняття.

Специфічною рисою інформаційної сфери сучасного суспільства є її принципово недискретний характер і при цьому – багатовимірний характер. Культура інформаційного суспільства – це культура, побудована на технократичній вірі в прогрес людства завдяки інформаційним технологіям, яка визначається вільною та відкритою технологічною творчістю, втілена у віртуальних мережах, націлених на створення нового мультикультурного суспільства, яке матеріалізоване у функціонуванні нової інформаційної економіки та нової глобальної культури. Культура, на думку Ж.Бодрійяра, перестала бути прив’язаною до певного місця і, з іншого боку, у кожному окремому місці вона перестала являти собою певну цілісність. Культура інформаційного суспільства стала фрагментарною, розпалася на культури окремих спільнот, свого роду культурні діаспори, що відрізняються за смаками, звичками й віруваннями, в яких відбувається поширення комерціалізації, іронії, гри, переструктурування всього формату домінуючої елітарної культури, яка детермінована плюралістичною сферою виявлення інтересів у напрямі – від культурного імперіалізму до культурного плюралізму – як на локальному, так і на глобальному рівнях. Ефективні комунікації працюють на рівні не поверхневих, а глибинних факторів, які виходять на проблему ірраціонального, несвідомого чи підсвідомого. Головним чинником суспільних змін стає виробництво використання інформації; теоретичне знання як вища цінність і основний товар стає чинником формування соціальної структури суспільства, а також нових моделей керування. У сучасному розумінні “інформаційне суспільство” – це передусім гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміцнення акцентів з виробничої до невиробничої сфер, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей. У сучасних умовах інформаційне суспільство повинно розглядатися як системний, потужний чинник як політичної й суспільно-економічної модернізації, так і соціогуманітарного розвитку країни, створення конкурентоспроможної економіки, забезпечення оптимальних умов людського розвитку, запровадження ефективних демократичних процедур.

“Інформаційне суспільство” сьогодні називають суспільством довічного навчання, тому що в ньому все населення вимушено вчитися все своє активне трудове життя. Інформаційна революція, свідками якої ми є, вирішує одні завдання і ставить перед суспільством інші. Це, наприклад, проблема інформаційних перенавантажень, неможливість засвоїти і переробити колосальні обсяги інформації, устежити за всіма нововведеннями, що призводить до відставання та дисбалансу всієї системи, намагання змінити інформацію, адже змінюючи інформацію, ми змінюємо її структуру. Сьогодні Інтернет не тільки прискорив інформаційні потоки, а й створив нові варіанти інформаційного існування людини. Людина проводить у цьому інформаційному середовищі набагато більше часу, ніж це було в минулому.

В сучасних умовах розвитку інформаційних технологій зростає інформаційна культура або

кіберкультура, яка впливає на мозок, свідомість і підсвідомість людини. Саме цей термін свідчить про радикальні зміни в ментальності і сенсорному досвіді сучасної людини, які були покликані до розвитку глобальною експансією у кінці XX ст. у зв'язку з упровадженням нових комунікаційних технологій. Термін “кіберкультура” вперше з’явився на сторінках самих різноманітних видань (від популярних масмедійних до академічних) на початку 90-х рр. XX ст. Якісний скачок, пов’язаний з переходом від аналогових систем передачі інформації до цифрових (тобто *дигітальної* революції), став подією, яка стала визначальною для всієї долі цивілізації. Медіа несе в собі поштовх для зміни моделі світу, в якій закладається нове світосприйняття світу. Мережеві комунікації забирають на себе важливу частку контенту, створюючи нові загрози, які держава вже не здатна контролювати у повному обсязі. Мережі можуть діяти і в закритому типі конфліктів, коли мережа інфільтрується в ієрархію замість того, щоб витрачати ресурси на боротьбу, адже мережа завжди є більш креативною, ніж ієрархія.

В умовах інформаційного суспільства сформувалася віртуальна реальність як форма предметно-соціальної симуляції, яка відтворює умови, що є близькими до об’єктивної реальності, за допомогою яких, з однієї сторони, можливе виконання деяких дій поза предметною дійсністю, а, з іншої, – переживання у реальності відчуттів, недосяжних для повсякденного життя. Ще основоположник віртуалістики Н.Носов виділив чотири специфічних атрибути віртуальної реальності: 1) актуальність; 2) інтерактивність; 3) автономність; 4) переміщення. Віртуалізація розуміється ним як переміщення основних видів діяльності людини з соціального простору у віртуальний. У першу чергу це переміщення інформаційної і комунікативної активності, яка масово переноситься у режим он-лайн. ЗМІ та інтерактивні технології створюють комунікативну систему, у якій реальність переноситься на штучний світ, світ віртуальних образів, які стають не просто засобами передачі інформації, а виступають певним специфічним досвідом людини. Якщо людина епохи модерну сприймала соціальну реальність як природну даність, у якій необхідно було існувати, то людина епохи постмодерну, усвідомлюючи штучність віртуального середовища, все більше починає сприймати різні артефакти віртуального середовища як можливі альтернативи соціальному середовищу. Як відмічає Г.Почепцов, “внутрішня матриця, що зумовлює мислення і поведінку людини, є результатом підтримання комунікативними методами, тобто використанням не фізичного, а інформаційного чи віртуального просторів, відповідних “активностей” цих просторів” [3, с. 23].

Ще з часів І.Канта питання про простір розкривалося у контексті апіорності його виникнення у свідомості людини, так як цей простір розглядався умовою можливості існування людини. Існування віртуального простору свідчило про *поліонтичність* буття. Тому базова ідея віртуального світогляду – поліонтизм, який передбачає аналіз психіки людини як сукупності різноманітних реальностей, які не зводяться одна до одної. Під віртуальністю розуміється ефемерний світ, який вибудовується згідно логіки об’єктивного світу з невеликими змінами, в результаті чого віртуальна

екзистенція виступає як паралель існуючої. Об’єднуючи принципи дійсного світу і результати людської творчості, людина починає змінювати те, що, згідно своєму онтологічному статусу, не підлягає наявному впливу людини. Комп’ютерна віртуальна реальність з’являється як результат не тільки розвитку інформаційних технологій, але й виступає соціальною необхідністю, що дозволяє людині урізноманітнювати мультиінтерпретації повсякденності у відповідності зі своїми бажаннями. Важлива особливість цього процесу – інтерактивність, участь споживача у віртуальному континуумі, завдяки чому людина виступає як форма масової творчості, як своєрідний *перформанс* (масові процеси передачі інформації, якими суспільство користується з давніх-давен), учасником якого може стати будь-який бажаючий. Комп’ютерна віртуальна реальність стала розглядатися як альтернативна сфера буття, більш приваблива, ніж об’єктивна реальність, яка породжує нові форми *ескапізму* (втечі від дійсності в світ ілюзій і фантазій), психологічної залежності індивіда від віртуального світу, що формує нові форми “абсолютно-віртуального духу”. Збільшуючи віртуальну складову, людина може не тільки компенсувати нестачу матеріальної, а й повністю реінтерпретувати дійсність. В умовах інформаційного суспільства виявляється є типи віртуальностей, які здатні фіксувати і породжувати “реальність”. Можливо, що деякі з віртуальних форм можуть бути сильнішими за реальні об’єкти для творення потрібної (адекватної) реальності. Але, щоб побудувати потрібну реальність, треба мати справжню віртуальність, що свідчить про амбівалентність свідомості людини в інформаційному суспільстві.

У цьому сенсі нам корисними стають праці Г.В.Ф. Гегеля про ідею Абсолютного Духу, що дозволяє тлумачити віртуальну реальність як абсолютний дух, що є першопричиною всього оточуючого світу, який володіє самосвідомістю і здатністю щось творити. Абсолютний дух у процесі діалектичного відчуження проявляє себе у вигляді оточуючого світу, природи і людини. Потім, після зняття всіх протиріч, у результаті розвитку мислення і діяльності людини, закономірне протікання діалектичного розвитку повертає його до самого себе, але вже в оновленому вигляді. Конкретно це може означати інтерпретацію гегелівської категорії абсолютного духу в аспекті філософії віртуальної реальності. Гегелівський абсолютний дух може бути інтерпретований в якості константної реальності, яка породжує у процесі діалектичного відчуження світ предметної дійсності як віртуальну реальність. Віртуальна реальність як домінанта другої природи – це соціокультурний феномен, що виходить за межі сучасності і комп’ютерної термінології.

Віртуальна реальність – це сукупність всіх реальностей: тілесності, свідомості, волі, внутрішніх якостей людини, кожна з яких має подвійну природу існування – константну і віртуальну. Тому сучасна філософія представляє сучасну людину як реальну і віртуальну, реальний та ідеалізований конструкт. Це свідчить про те, що на зміну природничо-наукової чи механістичної онтології, яка умовно називається ньютонівською, приходить комунікативно-семантична чи дискурсивна онтологія, центром якої являється людина як “автоном-

ний симулякр”, різні спільноти і соціальні світи, які часто живуть у системі чужих смислів. Згідно нової парадигми пізнання світу, останній як принципово поліонтичний, існує одночасно в рамках єдиного гіпертексту, який конститується тим же принципом, згідно якого конструюється дискурс. Віртуальна реальність має голографічну природу, у якій одночасно поєднуються зовнішня структура дискурсу (комунікативні модифікації та їх прояви – смайлики, картинки, сленги), та внутрішня його структура (сенси, що лежать в основі спілкування).

Голографічність цієї реальності проявляється в тому, що вона здається на перший погляд одновимірною для того, хто не розпізнає приховані в ній смисли, і, навпаки, є багатовимірною, так як здатна генерувати креативну інформацію і взаємовплив зовнішнього і внутрішнього середовища у свідомості учасників, втянутих у дану реальність. Ця властивість віртуальної реальності дозволяє людині відтворювати засобами інформмоделей власний образ предметної реальності, наділеної особистісними смислами. Отже, віртуальна реальність експлікується як штучно репродукована сфера–континуум, у якій індивід може трансформуватися, вступаючи у комунікацію з собі подібними і виступаючи у багатьох ролях – реципієнта і читача, співачора і споглядача, конституюючи новаційно–еволюційну матрицю ментальних структур–моделей свідомості і позасвідомості, формуючи свій реальний і віртуальний світ. Тому людина в динаміці віртуально–комунікаційного простору може модифікувати свою екзистенцію і своє буття, але головною її умовою є адаптація до умов інформаційного суспільства.

Адаптація – (від лат. *adaptation* – пристосування) – сукупність морфологічних, поведінкових, популяційних та інших особливостей виду, які забезпечують можливість специфічного способу життя в певних умовах – мінливості, спадковості, природного чи штучного добору; вид взаємодії особистості чи соціальної групи із соціальним середовищем, в процесі якого узгоджуються вимоги і очікування його учасників. Найважливіший компонент адаптації – узгодження самооцінок, тяжіння і очікування суб’єкта з його можливостями і з реальністю соціального середовища. Психологічна адаптація визначається активністю особи і (чи) групи і виступає як єдність аккомодатії (засвоєння правил середовища, “уподібнення” до неї) і асиміляції (“уподібнення” собі, модернізація середовища), звідси – адаптація і одночасно, адаптуюча активність особистості чи групи. Зі сторони соціального середовища адаптація визначається цілями діяльності, соціальними нормами – способами їх досягнення і санкціями за відхилення від цих норм; зі сторони особистості чи групи адаптація залежить перш за все від сприйняття і оцінки цих цілей, норм і санкцій. Так, в інформаційному суспільстві, при якому цілі особистості не сполучаються з цілями соціуму, успішна адаптація неможлива, в результаті чого виникають різні форми відхиленої поведінки (крайні її форми пов’язані з дезадаптацією соціального суб’єкта, розузгодження вимог і очікувань інформаційного середовища і суб’єкта, що виявляється в аномії та різного роду деструкціях поведінки).

Адаптація – це двосторонній процес, у якому індивід не лише пристосовується до оточуючого середовища, до змінних умов буття, але й сам впливає на дане середовище, змінює його, чим і забезпечується еволюційний перехід від одного рівня функціонування суспільства до іншого, найчастіше – вищого. Серед головних ознак успішної адаптації до інформаційного суспільства слід назвати активне, творче включення індивіда у процес створення умов для реалізації його потреб, життєвих цілей, пристосування до міжособистісних стосунків, властивих даному середовищу, культурного оточення тощо. Найвищою формою адаптації людини до середовища можна вважати її творчість, яка є універсальною родовою ознакою і сутнісним проявом людської діяльності.

Тому тенденції інформатизації, поруч з позитивними ознаками несуть і загрозу сучасному українському суспільству та особистості. Відставання в інформаційній сфері, яке майже неможливо сьогодні подолати, ставить Україну в положення країни, що наздоганяє, а не випереджає чи детермінує розвиток. Тому формування інформаційної культури особистості в умовах інформаційного суспільства повинно базуватися на наступних принципах: 1) системності; 2) комплексності; 3) технологічності; 4) безперервності; 5) діяльнісного підходу. Все це повинно сприяти формуванню інформаційного світогляду, що включає в себе формування інформаційних компетентностей. Virішення цих задач направлено на оволодіння раціональними прийомами самостійного пошуку інформації, освоєння формалізованих методів аналітико–синтетичного опрацювання інформації, застосування комп’ютерних технологій для розвитку свого фізичного, духовного та інтелектуального розвитку, а також для прогресу суспільства. Особистість інформаційного суспільства повинна володіти активною громадянською позицією, відповідальною за свою взаємодію з інформаційним середовищем, переконаною у великій значущості інформації і знань для вирішення широкого кола соціальних та особистісних проблем.

Так, зворотною стороною позитивних трансформацій сучасного соціокультурного простору, пов’язаного з формуванням інформаційного суспільства, є розповсюдження так званих комп’ютерних злочинів, тобто протиправних дій, інструментом чи об’єктом яких виступає комп’ютер чи комп’ютерна мережа. Інтернет відкриває технічну можливість таких протиправних дій, як: незаконна діяльність в сфері програмного забезпечення (так зване “комп’ютерне піратство”); несанкціонований вхід в комп’ютерну мережу з метою руйнації інформації (в тому числі і розповсюдження програмних “вірусів”); несанкціонований доступ до конфіденційної (приватної чи корпоративної) інформації, що відкриває можливості її використання – від зміни шкільних оцінок до незаконного доступу до банківських грошових вкладів (так зване “хакерство”); розповсюдження порно–реклами тощо. В той же час Інтернет може розглядатися в якості одного із інструментів боротьби із злочинністю. До сучасних проблем становлення інформаційного суспільства відносяться проблеми інформаційної свободи, задачі формування цілісної особистості, подолання вузького практицизму, які часто замінюють духовність,

що ведеться через Інтерпол. В той же час до позитивних наслідків інформатизації суспільства слід віднести – “мережеві об’єднання” вчених, політиків, бізнесменів і менеджерів, що є однією з форм нового облаштування; до негативних – мережеорієнтована війна, що дозволяє значно підвищити інтенсивність комунікації між географічно розірваними частинами, і відтак суттєво підвищити швидкість реагування. Україна має виходити з того, що навіть якщо 2020 році світ і не буде принципово іншим, однак саме на цей період припадає початок реального впровадження в життя технологій, які сьогодні з’являються як тренди. Це буде потребувати якісної інформаційної інфраструктури, щоб забезпечити впровадження цих технологій в життя суспільства.

Інформаційне суспільство – це новий, особливий етап життєдіяльності цивілізації, який базується на інтелекті. Його головною дійовою особою є людина, яка володіє інформацією, комп’ютерною і лазерною технікою, біотехнологіями і генною інженерією, електронікою, теле– і відео комунікаціями тощо. Разом зі світом у фазу інформаційного суспільства вступає й Україна. І хоч рівень інформатизації у нас все ще далекий від оптимального, саме він (і перспективні завдання його розвитку) обумовлюють зміну соціальної ролі і відповідальності людини, забезпечуючи виробництво, передачу і розповсюдження інформації. Інформаційне суспільство змінює не лише виробництво, а весь стиль і спосіб життя людей. Його основою стають комп’ютерні технології з їх фундаментальною функцією заміщувати або підсилювати розумову працю людини. Інтелектуальне виробництво поступово утверджується як провідна галузь суспільного виробництва. Тим більше, що сьогодні інтенсивно зростає значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання, посилюється роль засобів масової комунікації, змінюється процес підготовки людини до життя, характер освіти і виховання.

Поняття “інформаційна культура особистості” включає сутність мети і спрямування навчального процесу та ефективного результату освітнього впливу на суб’єкт виховання. Інформаційна культура пов’язується із світоглядом та науковою картиною світу як засобом його формування, а тому інформаційному впливові надається важлива світоглядна роль, яку вона може виконати, даючи уявлення про інформаційні процеси. На сучасному етапі переходу від комп’ютерної грамотності до інформаційної культури першочерговим завданням стає набуття навичок використання нових інформаційних технологій у життєдіяльності особистості. Абрисами формування інформаційної культури особистості є її складові (світоглядна культура, культура мислення й мовлення, культура спілкування та співіснування з іншими людьми, культура організації праці), які завжди були в полі зору освіти.

Таким чином, нове інформаційне суспільство формує модель інформаційної, толерантної, культурної, високорозвиненої людини. Саме комп’ютер перетворюється на основний “твір культури”, за допомогою якого людина здійснює “діалог культур через століття і простори”. Освіта, а також кредитно-модульна система стають більш “просторовою” і глобальною, динамічною і суб’єктивованою, більш багатоконтактною і різноманітною. Пріоритетною функцією

системи освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства стає підготовка спеціалістів принципово нової якості. Завдання їх підготовки можна визначити як формування національної еліти. В умовах формування нових економічних відносин головним завданням вищих навчальних закладів стає підготовка конкурентоспроможних спеціалістів.

Висока інформаційна культура передбачає формування наступних вмінь: 1) адекватно формалізувати знання, наявні в людини; 2) адекватно інтерпретувати формалізовані описи; 3) адекватно використовувати нові інформаційні технології у своїй життєдіяльності; 4) ефективно використовувати сучасну електронно-обчислювальну техніку та інформаційні технології, що сприяють формуванню парадигми інформаційної людини, освіченість якої є однією із складових всебічно розвиненої особистості. Найширшим об’єктом педагогічної діяльності кожного викладача є формування інформаційної культури особистості як суб’єкта навчання і виховання – світоглядної культури, культури мислення й мовлення, культури спілкування з іншими людьми, культури організації праці, інформаційної культури. Процеси інформатизації примушують нас дивитися на світ новими очима, що потребує формування нового погляду на світ – формування комп’ютерної грамотності та комп’ютерної культури, що потребує зміни самого мислення як елементу загальної культури людини. Тому Україна має лише один шлях – формування інформаційного суспільства, в основі якого інформаційна особистість, розвиток її інтелектуальних та креативних можливостей з відповідним включенням в інформаційну економіку, яка потребує високої інформаційної культури.

Як висновок, відзначимо, що в міжнародних рейтингах за основними показниками індексів розвитку інформаційного суспільства Україна поки що утримує позиції середні/нижче середніх і до того ж відстає від середньосвітового рівня за темпами його розвитку. Вітчизняна практика розбудови інформаційного суспільства залишається здебільшого фрагментарною та ситуативною і поки що значно більше залежить від ринкової кон’юнктури й суспільних ініціатив аніж від рішень і діяльності органів державної влади. Спостерігається низка сталих негативних тенденцій у динаміці показників розвитку: 1) збереження значного дисбалансу між віковими, регіональними аудиторіями вітчизняного сегмента мережі Інтернет; 2) ступінь розвитку широкопasmового доступу до мережі Інтернет (один з найактуальніших глобальних трендів) в Україні можна оцінити як критично низький; 3) створення інформаційно-освітньої мережі національного рівня не завжди має повноцінне обґрунтування в сенсі перспектив використання та готовності України функціонувати в межах подібних систем на технологічному, управлінському, економічному, освітянському, політичному рівнях; 4) в Україні досі не прийнято низку ключових документів, що мають сприяти формуванню розвиненого інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Окинавская Хартия глобального информационного общества // iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html
2. Широкопasmовий доступ до мережі Інтернет як важлива передумова інноваційного розвитку України: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, М.А. Ожеван. – К.: НІСД, 2013. – 108 с.

3. Почепцов Г.Г. Контроль над разумом. – К. : Видавничий дім “Києво–Могилянська академія”, 2012. – 350 с.

4. Носов Н.А. Виртуальная психология / Н.А. Носов. – М. : Аргграф, 2000.

5. Кант И. Критика чистого разума [перевод с нем. Н.О. Лосского]. – СПб: Тайм–Аут, 1993.

References

1. Okinavskaja Hartija global'nogo informacionnogo obshhestva // iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html

2. Shyrokosmugovyyj dostup do merezhi Internet jak vazhlyva peredumova innovacijnogo rozvytku Ukrai'ny: analit. dop. / D.V. Dubov, M.A. Ozhevan. – K. : NISD, 2013. – 108 s.

3. Pocheptov G.G. Kontrol' nad rozumom. – K. : Vydavnychyj dim “Kyjevo–Mogyljans'ka akademija”, 2012. – 350 s.

4. Nosov N.A. Virtual'naja psihologija / N.A. Nosov. – M. : Arggraf, 2000.

5. Kant I. Kritika chistogo razuma [perevod s nem. N.O. Losskogo]. – SPb: Tajm–Aut, 1993.

Voronkova V.G., Doctor of Philosophy, Professor, Head of Department of Management of Organizations Zaporozhye State Engineering Academy (Ukraine, Zaporozhye), valentina-voronkova@yandex.ua

Formation of information culture of personality as a condition for successful human adaptation to life in the information society

The article covers the main path of the information society, which takes place in the context of personal information culture, which is the prerequisite for successful adaptation to this type of society. Main problems of personality dynamics in the space of virtual communication society. Revealed conditions for successful adaptation to the information society.

Keywords: information society, virtual-space communications, information identity, adaptation, information culture.

Воронкова В.Г., доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента организаций, Запорожская государственная инженерная академия (Украина, Запорожье), valentina-voronkova@yandex.ua

Формирование информационной культуры личности как условие успешной адаптации человека к жизни в информационном обществе

Раскрыты основные пути становления информационного общества, в контексте которого происходит формирование информационной культуры личности, которая есть условием успешной адаптации человека к данному виду социума. Проанализированы основные проблемы динамики личности в пространстве виртуально-коммуникационного общества. Проанализированы условия успешной адаптации человека к информационному обществу.

Ключевые слова: информационное общество, виртуально-коммуникационное пространство, информационная личность, адаптация, информационная культура.

* * *

УДК 316:13+130.2

Антіпова О. П.

кандидат філософських наук, науковий співробітник групи підготовки науково-методичних видань редакційно-видавничого центру, Національна академія внутрішніх справ (Україна, Київ), Antipova_Olga07@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЙ В СУБКУЛЬТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕРИ

Дослідження проведено з метою аналізу особливостей комунікацій в субкультурі інформаційної ери. На основі соціокультурного підходу доведено, що комунікативний простір інформаційної доби є універсальною семіотичною матрицею, яка надає широкі можливості для формування специфічної мовної поведінки субкультурних осередків, вироблення ними своєрідного унікального соціокоду. У результаті дослідження виокремлено чинники трансформації сучасного комунікативного простору в площині субкультурних соціальних груп, серед яких: специфіка комунікативних потреб і мотивація соціокультурної діяльності, інтенсивність долучення до процесу інфообміну, швидкість протікання лінгвокультурних змін, зокрема змішування різних стилів мовлення. Виявлено тенденцію до зміцнення комунікативного інтересу сучасників у бік комп'ютерної комунікації, прагнення до “стирання” чіткої межі між субкультурним мовним пластом та унормованим мовленням.

Ключові слова: інформаційна ера, комунікація, соціальні групи, субкультура, мова, мовлення.

Динамічні зміни соціокультурного простору, привнесені інформаційною ерою, логічно передбачають трансформацію комунікативного середовища соціальних спільнот, у тому числі субкультурних. Йдеться про зміну існуючих і появу нових соціальних груп, а також активний пошук ними адекватних засобів самовираження.

В умовах інформаційної ери на зміну усталеним прийшли нові субкультурні соціальні групи, властиві суто зазначеній епосі (геймери, хакеми, блогери, кіберпанки, падонки, та ін.). Їх поява продиктована процесами тотальної інформатизації, комп'ютеризації як основними детермінантами Інтернет-культури, адже мережевий простір наділив сучасників багатим інструментарієм і можливістю виразити себе в глобальному інформаційному просторі. Саме тому на сьогодні їх розмаїття складає враження “субкультурного вибуху” (А.Тодфлер). У свою чергу, інформаційна доба постає універсальною семіотичною матрицею, яка надає широкі можливості для формування специфічної мовної поведінки субкультурних осередків, вироблення ними своєрідного унікального соціокоду.

Означені суспільні процеси потребують нагального осмислення та віднайдення найбільш оптимальних шляхів адаптації до нових лінгвокультурних умов, вироблення інформаційної культури комуніканта, запобігання “розмиванню” меж унормованості природної мови за рахунок “тиску” комп'ютерної жаргонізації, що все активніше підміняє літературну мову, проникаючи в мас мас-медіа та інші засоби поширення масової інформації, чим і підтверджується **актуальність** тематики дослідження.

Окремим аспектам функціонування культури інформаційної ери, зокрема комунікативного середовища інформаційної доби, використання інформаційно-комунікаційних технологій, присвятили дослідження такі автори, як М.Кастельс, О.Леонтович, М.Мак–Люен, С.Михайлов, В.Монтвілов, В.Розін, М.Розов, Г.Трофимова та ін.; питанням інформатизації як чинника функціонування комунікативного простору – І.Алексеева, А.Гладкий, Б.Городецький, В.Звєгінцев, В.Зінченко, П.Ревко, Б.Якушин та ін.; соціокультурним характеристикам інфообміну – А.Гжегорчик, Ж.Деріда, К.Жоль, Ю.Кристєва, Н.Луман, П.Рікер, Р.Рорті, Е.Сепір, М.Хайдегер, Ю.Хабермас та ін. Численні теоретичні напрацювання сучасних науковців дали змогу значно наблизитися до розуміння сутності комунікації в сучасних культурних умовах, проте кожна з концепцій, перетинаючись, лише фрагментарно репрезентує якийсь із аспектів досліджуваного предмета. Аналіз таких джерел дозволяє віднести до широкого спектру проблем, які поки ще залишилися поза увагою вчених, й питання щодо комунікативних процесів субкультурного середовища в інформаційній ері.

З огляду на вищезазначене, **метою** статті є аналіз особливостей комунікації в субкультурі інформаційної ери.

Як суто технічні, так і духовно-культурні процеси інформаційної ери тісно пов'язані з циркуляцією інформаційних потоків, що призводить до виникнення нових типів комунікацій. Такі зміни можна прослідкувати не лише в динаміці зазначених процесів. Не менш важливим тлом, на якому розгортаються

зазначені зміни, є статичне, на перший погляд, функціонування мови в різних соціальних практиках. При цьому чільне місце відводиться різноманітним соціальним групам, взаємодія членів яких неминуче призводить до кореляції різних мовних пластів.

Аналізуючи комунікативне середовище субкультур, слід урахувати, що в процесі комунікації, зокрема в сфері соціально орієнтованого спілкування, мова як засіб комунікації підлягає певного роду соціально-культурному варіюванню, де щоразу враховується картина світу в своєрідному баченні індивідуума. Адже, як стверджує Є.Міллер, мова загалом об'єктивно відображає реальний світ, хоча це відображення є й опосередкованим: об'єктивний світ відображається в свідомості; думка переробляє отриману інформацію; мовлення приблизно відображає зміст думки; відбувається також "вторинне" (зворотне) відображення об'єктивного світу у спрямуванні "мова – свідомість" [7, с. 79]. Крім цього, мова є одним із основних способів фрагментації мінливого навколишнього світу, виявом ставлення людини до нього, своєрідним соціокодом, що регулює її життєдіяльність.

Будучи соціокультурним явищем, мова відображає і соціальну диференціацію суспільства, що не може бути абсолютно однорідним із різних об'єктивних причин. Досягнення комунікативно-адекватної мовної поведінки потребує врахування соціальної диференціації мови, сфери її використання, що є відображенням соціальної диференціації, де кожна мовна група розробляє специфічну мовну поведінку або мовний варіант, специфічний для даної групи.

З огляду на зазначене, нам цілком імпонує позиція М.Петрова, на думку якого така диференціація прямо залежить від діяльнісних характеристик соціальної групи: "Усі види соціальності використовують ... мову на правах засобу спілкування, тобто перекладу знання з поведінкової в знакову, усвідомлену форму. Мова функціонує як діяльність (мовлення) за універсальними для даної мовленнєвої спільноти правилами, що утворюють разом із загальнозначимим словником репродуктивний, універсальний каркас мовленнєвої діяльності" [8, с. 196].

Про специфічні стереотипи мовленнєвої поведінки членів субкультурних соціальних груп свідчить феномен жаргонізації. Жаргон часто ототожнюють зі сленгом, соціолектом, і визначають як: різновид мовлення, що використовується переважно в усному спілкуванні окремої відносно стійкої соціальної групи, що об'єднує людей за ознакою приналежності до того чи іншого роду соціальної діяльності [10, с. 151]; форму мовленнєвої поведінки, що інколи хоча й несуттєво, але завжди демонстративно відрізняється від загальноприйнятих і є при цьому нормою для даної групи [9, с. 14]. А.Айєр взагалі називає жаргон "індивідуальною мовою", адже вона пристосована для спілкування обмеженої кількості людей із метою залишатися незрозумілою тим, хто знаходиться поза цією групою [1, с. 221].

В основі такого мовного феномену – потреба підкреслити особливий статус соціальної групи. Із невичерпного лексичного багатства обирається та активно використовується чисельно незначний набір лексичних засобів, які своєю повсякчасною практичною "задіяністю" значно полегшують процес спілкування в

конкретній групі. Така лексика є переважно марковою (позитивно чи негативно), набуває своєрідного статусу – вживається як шифр, як мова для "посвячених", "своїх"; це потрібно для збереження своєї "окремішності" (реальної чи надуманої), майже кастовості, оскільки оточення сприймається як вороже: у ньому прихована небезпека, яку треба розпізнати і знешкодити [3, с. 70]. Характерною рисою для всіх наведених тлумачень жаргону є підкреслення певної відокремленості, локалізованості мовленнєвих характеристик соціальних груп як запоруки спільної діяльності. На нашу думку, жаргон можна вважати певним способом концептуалізації спільнотою дійсності в процесі соціокультурної діяльності.

Яскравим прикладом негативно маркованої лексики представників субкультур, що активно поширюється Інтернетом, є так звана албанська мова, або жаргон "падонкафф", на якому сьогодні зростають цілі покоління. Особливості стилю тут полягають у навмисному порушенні лінгвістичних норм (наприклад, рос. кро-сафчег, дафай, аффтар, жыотноае). Таке явище – не результат низької освіченості, а своєрідна демонстрація повної свободи, хизування фальшивою можливістю виділитись із маси посередництвом мови. Таке відхилення від більшості нормативних правил є ніби "насмішкою" над прагненням до чіткої унормованості мови попередніх епох. Цей феномен перестає бути суто мережевим, на сьогодні жаргон "падонкафф" поступово переходить з віртуального життя в реальне. Усе частіше його можна зустріти в рекламі, на вітринах магазинів та ін.

На основі природної мови члени таких соціальних груп творять власний соціокод, наділяючи "автентичні" слова новими значеннями чи їх відтінками, або взагалі створюючи нові. Процес такого перетворення цілком можна вважати штучним, адже в його основі – реалізація практичних потреб людини (як суто комунікативних, так і потреб у самореалізації, підкресленні статусу, приналежності до певної "касти однодумців" тощо).

Кожен із субкультурних осередків має свій специфічний жаргон, при чому, якщо раніше жаргон вважався переважно ознакою усного мовлення, то мережеві технології усіляко сприяють закріпленню його на письмі. Наприклад, інтенсивна діяльність субкультурної групи геймерів, що спілкуються в режимі он-лайн, сприяє проникненню в повсякденне мовлення молоді таких слів, як "гама" (комп'ютерна гра), "бродилка" (гра в якій необхідно ходити і виконувати різні дії), "квакер" (гравець у Quake), "шпіляти" (грати в комп'ютерну гру). Жаргону цієї соціальної групи властиве також наділення слів повсякденної мови новими значеннями, наприклад, "палиця" (технічний паристій для гри – джойстик), "блохи" (помилки у програмі), "камінь" (процесор) та ін. Цілком очевидним є те, що представники цих груп "відкриті" для прийняття відповідної інформації, добровільно стають її носіями. Логічним наслідком при цьому є не лише трансформація природної мови, а й вплив на загальну культуру мовлення.

Неоднорідність природної мови в площині комунікації різних соціальних груп інформаційної ери, у тому числі субкультурних, на нашу думку,

пояснюється низкою чинників. Першочерговими серед них є специфіка комунікативних потреб і мотивація соціокультурної діяльності. Такі показники власне й становлять основу соціальних груп, критерій їх розрізнення. Як зазначає М.Бергельсон, “певною мірою комунікація в групі співвідноситься з організаційною комунікацією, оскільки будь-яку організацію можна розглядати як групу взаємодії індивідумів, поєднаних для досягнення певних цілей” [2, с. 11]. Так, наприклад, простеживши різницю мовленнєвих характеристик вікових груп підлітків і людей літнього віку – користувачів мережевого простору, можна побачити, що визначальним чинником специфіки мовленнєвих характеристик першої групи є потреба в самовизначенні, ідентифікації себе в середовищі однолітків як природному явищі в процесі становлення особистості, тоді як люди літнього віку в цьому не мають потреби. Не менш суттєвою є також різниця в світосприйнятті підлітків і людей літнього віку. Як слушно зазначає А.Гжегорчик, “...те, до чого даний вираз чи група виразів належить, буває різним у людей різних епох, але буває також і різним у людей тієї самої епохи, що мають різний досвід чи різну освіту; воно буває також різним у різні періоди життя тієї самої людини” [4, с. 90]. Про феномен своєрідного розриву між поколіннями свідчить і те, що молоді більш схильні до сприйняття “картинок”, образів, що заміщують собою дійсні речі, аніж до роботи інтелекту. Так, молоде покоління є відкритішим до експресивного та емоційного сприйняття порівняно з літнім. Відповідно, мовленнєве оточення підліткових груп характеризується більшою мінливістю, розмаїтістю, інтенсивністю лінгвокультурних змін, а отже, вони більшою мірою є потенційними комунікантами субкультурного мережевого простору.

Означені чинники неоднорідності природної мови в площині різних соціальних груп на перший погляд спонукають нас до усвідомлення окремих соціальних осередків як закритих систем. На це вказує і їх орієнтація діяльності, досить чітке фіксування способів, норм, цілеорієнтирів тощо. Проте цього не можна сказати про їх мовленнєву сферу. Сьогодні завдяки новітнім інформаційно-комунікативним технологіям комуніканти з легкістю можуть переходити з однієї соціальної групи в іншу, несучи на собі мовне навантаження різнорідних комунікантів. Таке явище наскрізно демонструє соціокультурне наповнення лінгвокультурних трансформацій мережевого простору, який усвідомлюється “палітрою” для змішування різних лексичних стилів, жанрів тощо.

Мовні пласти всіх цих соціальних груп так чи інакше накладаються один на інший. Як зазначає Л.Куликова, вступаючи в комунікацію, кожна особистість (або людина, що спілкується) привносить у неї свій власний, “збережений” у процесі інкультурації і соціалізації “запас-сховище” знань та уявлень або індивідуальний лінгвокультурний простір. У лінгвокультурній взаємодії при продукуванні, сприйнятті і розумінні мовленнєвих і екстравербальних повідомлень когнітивні простори тих, хто спілкується, актуалізуються і частково перетинаються, породжуючи спільний пресуппозиційний фонд. При цьому чим

більша зона перетину, тим адекватнішою буде комунікація [5, с. 30].

Взаємовплив означених мовних пластів іменується Ю.Лотманом як своєрідне “пересічення”: у повноцінному людському спілкуванні і, тим більше, в нормальному функціонуванні мови, закладене припущення щодо вихідної неідентичності того, хто говорить, і того, хто слухає. За цих умов нормальною стає ситуація пересічення мовного простору мовця та слухача. В ситуації непересічення спілкування стає неможливим, повне ж пересічення робить спілкування беззмістовним [6, с. 15–16]. Така теза дає змогу говорити про взаємодію мовних пластів як не лише невід’ємну характеристику лінгвокультурних феноменів, а й необхідну умову успішної інтеракції, адже для міжособистісного спілкування характерна не ізольованість, а взаємодоповнюваність комунікативних засобів впливу.

Отже, комунікативний простір інформаційної доби є універсальною семіотичною матрицею, яка надає широкі можливості для формування специфічної мовної поведінки субкультурних осередків, вироблення ними своєрідного унікального соціокоду. Останні активно проявляють тенденцію до зміщення комунікативного інтересу у бік комп’ютерної комунікації, “стирання” чіткої межі між субкультурним мовним пластом та унормованим мовленням.

Список використаних джерел

1. Айер А.Дж. Язык, истина и логика; [пер. с англ. В.А. Суровцева, Н.А. Тарабанова] / под общ. ред. В.А. Суровцева. – М.: “Канон +” РООИ “Реабилитация”, 2010. – 240 с.
2. Бергельсон М.Б. Коммуникативные методы в управлении или менеджмент как искусство коммуникации // Теория и практика коммуникации: Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Ростов н/Д: ИУБиП, 2004. – Вып.2. – 244 с.
3. Біленко Т.І. Феномен слова в українських реаліях (філософський аспект): [моногр.] / Біленко Т.І. – К.: Знання України, 2003. – 432 с.
4. Гжегорчик А. Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії / Гжегорчик А. – Варшава; Львів, 1996. – 264 с.
5. Куликова Л.В. Коммуникативный стиль в межкультурном общении: [моногр.] / Куликова Л.В. – М.: Флинта; Наука, 2009. – 288 с.
6. Лотман Ю.М. Семиосфера / Лотман Ю.М. – СПб.: Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
7. Миллер Е.Н. Что такое язык? Гносеологический аспект. Изд. 2-е. – М.: Книж. дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 96 с.
8. Петров М.К. Язык и мировоззрение / Петров М.К. // Историко-философские исследования. – М.: Рос. полит. энцикл., 1996. – С. 168–228.
9. Рабинович Е. Риторика повседневности: Филологические очерки / Рабинович Е. – СПб.: Изд-во Лимбаха И., 2000. – 240 с.
10. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Яриева. – 2-е изд. – М.: БРЭ, 1998. – 685 с.

References

1. Ajer A.Dzh. Jazyk, istina i logika; [per. s angl. V.A. Surovceva, N.A. Tarabanova] / pod obshh. red. V.A. Surovceva. – M.: “Kanon +” ROOI “Reabilitacija”, 2010. – 240 s.
2. Bergel’son M.B. Kommunikativnye metody v upravlenii ili menedzhment kak iskusstvo kommunikacii // Teorija i praktika kommunikacii: Vestnik Rossijskoj kommunikativnoj asociacii. – Rostov n/D: IUBIP, 2004. – Vyp.2. – 244 s.
3. Bilenko T.I. Fenomen slova v ukrai’ns’kyh realijah (filosofsk’kyj aspekt): [monogr.] / Bilenko T.I. – K.: Znannja Ukrai’ny, 2003. – 432 s.
4. Gzhegorchik A. Zhyttja jak vyklyk. Vstup do racionalistychnoi’ filosofii’ / Gzhegorchik A. – Varshava; L’viv, 1996. – 264 s.
5. Kulikova L.V. Kommunikativnyj stil’ v mezhkul’turnom obshhenii: [monogr.] / Kulikova L.V. – M.: Flinta; Nauka, 2009. – 288 s.

6. Lotman Ju.M. Semiosfera / Lotman Ju.M. – SPb.: Iskusstvo–SPB, 2000. – 704 s.

7. Miller E.N. Chto takoe jazyk? Gnoseologicheskij aspekt. Izd. 2–e. – M.: Knizh. dom “LIBROKOM”, 2009. – 96 s.

8. Petrov M.K. Jazyk i mirovozzrenie / Petrov M.K. // Istoriko–filosofskie issledovanija. – M.: Ros. polit. jencikl., 1996. – S.168–228.

9. Rabinovich E. Ritorika povsednevnosti: Filologicheskie ocherki / Rabinovich E. – Spb.: Izd–vo Limbaha I., 2000. – 240 s.

10. Jazykoznanie. Bol’shoj jenciklopedicheskij slovar’ / pod red. V.N. Jarceva. – 2–e izd. – M.: BRJe, 1998. – 685 s.

Antipova O.P., PhD, research associate of the group of scientific and methodological publications of Editorial and Publishing Centre of the National Academy of Internal Affairs (Ukraine, Kiev), Antipova_Olga07@mail.ru

Communication features in the subculture of the information age

The study was conducted to analyze the characteristics of communication in the information age subculture. Based on the socio-cultural approach, it proved that communicative space of information age is a universal semiotic matrix, which provides opportunities for the creation of specific verbal behavior of subculture cells and their unique sociocode. The study singles out factors of transformation of modern communication space in the plane of subcultural social groups, including: specificity of communication needs and motivation of socio-cultural activities, the intensity of the information exchange process, the rate of the linguocultural changes, including mixing of different communication styles. The study reveals the tendency to offset communicative interest towards contemporary computer communication, to “erase” the clear distinction between subcultural language and normalized speech.

Keywords: information era, communication, social groups, subculture, language and speech.

Антипова О.П., кандидат философских наук, научный сотрудник группы подготовки научно–методических изданий редакционно–издательского центра, Национальная академия внутренних дел (Украина, Киев), Antipova_Olga07@mail.ru

Особенности коммуникации в субкультуре информационной эры

Исследование проведено с целью анализа особенностей коммуникации в субкультуре информационной эры. На основе социокультурного подхода доказано, что коммуникативное пространство информационного века является универсальной семиотической матрицей, которая предоставляет широкие возможности для формирования специфического языкового поведения субкультурных ячеек, выработки ими своеобразного уникального социоккода. В результате исследования выделены факторы трансформации современного коммуникативного пространства в плоскости субкультурных социальных групп, среди которых: специфика коммуникативных потребностей и мотивация социокультурной деятельности, интенсивность приобщения к процессу инфобмена, скорость протекания лингвокультурных изменений, в частности, смешивание разных стилей общения. Обнаружена тенденция к смещению коммуникативного интереса современников в сторону компьютерной коммуникации, стремления к “стиранию” четкой грани между субкультурным языковым пластом и нормированной речью.

Ключевые слова: информационная эра, коммуникация, социальные группы, субкультура, язык, речь.

* * *

УДК 316.47:7.011“19/20”

Дерман Л. М.

старший викладач кафедри дизайну та реклами
інституту філософської освіти та науки, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), dermanl@ua.ru

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА В МОДІ ХХ–ХХІ СТ.

Розглядається феномен моди в просторі комунікацій. Визначається його роль і вплив в декількох вимірах: соціологічному, антропологічному, культурно–історичному та комунікативному. Основним завданням даного дослідження: структурувати образи комунікацій у контексті тілесних імплікацій комунікативного простору моди ХХ–ХХІ століття.

У ході написання дослідницької роботи використовувалися такі методи дослідження як: порівняльний аналіз, метод формалізації, діалектичний та феноменологічний методи. Важливу нішу у дослідженні зайняли компаративіські та системні підходи.

Піднімається питання щодо того, як в моді відбувається репрезентація тілесності, обмін інформацією, цінностями, як здійснюється загальна спільність тілесних енанів, які існують у контексті культури.

Досліджується моделювання тілом біомеханіку руху людини в контексті соціокультурних комунікацій. В статті викладаються і піднімаються основні

питання, щодо сучасного проектування, де одяг розуміється як образ світу чи комунікативного простору.

Розглядається мода, яка трансформує жіночу та чоловічу тілесність в андрогінних, трансформативних ознаках. Виникнення полівалентного існування комунікативної культури в моді. Концепт андрогінності як частини індустрії мистецтва, моди.

Ключові слова: дизайн, феномен, мода, комунікації, культура, прозоодяг, андрогінна культура, тілесні практики, біомеханіка, дисциплінарні практики, само ідентичність.

Вивченню феномена моди тривалий час надавали невеликого значення, адже його часто відносили до другорядних явищ культури, яке не піддавали системному аналізу та не намагалися дослідити та осмислити особливості його суспільного функціонування. Проте, сьогодні зрозуміло, що феномен моди необхідно глибоко та різносторонньо вивчати, адже, це дасть змогу зрозуміти соціально–психологічну природу моди, зокрема і її комунікативну роль.

З огляду на складність соціального та культурного явища, яке визначається поняттям “мода”, воно стає предметом дослідження різних наук, зокрема: філософії, соціології, культурології, психології, викликає інтерес економістів, мистецтвознавців і навіть політологів. Моду як втілення певних естетичних канонів та ідеалів розглядали деякі вчені ХХ століття: Т.Адорно, М.Бейлькін, Г.Ліхт, Г.Лукач, І.С. Кон.

Предметом дослідження соціологів мода стає з моменту становлення соціології як самостійної галузі теоретичного знання (О.Вейнінгер, Г.Зіммель, В.Зомбарт, Г.Блумер, П.Бурдьє, Г.Тард).

Культурно–історичний підхід до вивчення моди притаманний для істориків мистецтва і костюма, серед них роботи: Ф.Готтенрота, Г.Вейса, А.Банаха, Я.Бурхарда та ін. Вагомий внесок у дослідження феномену моди зробили такі психоаналітики: З.Фрейд, А.Адлер, Е.Бодле та ін.

Американські психологи та соціологи серед яких: М.Люшер, Дж.Т. Моллой, досліджували моду в комунікативному аспекті.

Феномен моди осмислювався і в радянські часи, проте, це були переважно епізодичні прояви, що демонструвалися в засобах масової інформації, статтях, у розділах монографій, театральних постановках (Е.Басін, О.Екстер, Р.Захаржевська, В.Толстих, В.Краснов, Т.Любимова, О.Родченко, В.Степанова, Н.Ломанова, В.Мухіна) тощо.

Невеликий інтерес до дослідження феномену моди в цей період зумовлений політичними та ідеологічними причинами. Мода в суспільстві “розвиненого соціалізму” розглядалась як маргінальне явище культури. Навіть у період активізації досліджень у сфері дизайну в 60–80–ті роки ХХ століття феномен моди розглядався в рамках теорії проектування костюма. Цікавими є і роботи Ю.Г. Легенького у яких він досліджував культурологічні, естетичні, філософські, соціологічні та художні проблем моди.

Феномен моди в просторі комунікацій – це поєднання різноманітних тілесних практик які мають своє дефініцію в дизайні одягу.

Комунікативну культуру в моді нерідко окреслюють в реаліях історії костюма, розуміють як певний модус соціального буття. Таким чином, формується її сприйняття у декількох вимірах: соціологічному, антропологічному, культурно–історичному та комунікативному.

Мода в просторі комунікацій є загальною універсальною буттєвою категорією культури, яка розгортається як певна багатовимірною реальність, тілесні константи якої проходять через століття, тисячоліття, особистісне, родове чи інше буття людини.

На кожному етапі культурно-історичного розвитку людини в моді існує бачення космологічного розуміння людини та її тіла в просторі комунікацій, що стає образами (флеш – іміджами) вимірювання тілесних практик культури.

Розглядаючи феномен тіла людини в просторі комунікацій, зазначимо, що тіло має константу будову й створює навколо себе антропоморфний та комунікаційний простір формотворень моди. Тож, основним завданням даного дослідження: структурувати образи комунікацій у контексті тілесних імплікацій комунікативного простору моди ХХ–ХХІ століття. Для розуміння предмету дослідження необхідно уявити тіло як культурно-історичну реальність, антропологічну дійсність культури як дизайнерський проект. Тіло в контексті комунікації моделює біомеханіку руху людини. Ця “механіка”, починаючи від визначень Л.Манфорда тіла як мегамашини в Давньому Єгипті, досягає ХХІ століття, коли людина, як мегамашина репрезентує жестикулярний апарат, культурні коди, відзнаки кінетики та формотворчі можливості тіла. Цікаво в цьому аспекті розглянути “Виробничий зразок” чи “прозоодяг”, який вперше отримав своє втілення як реальний зразок на сцені театру Всеволода Мейєрхольда у 20 роки, де була представлена його нова концепція “Біомеханіка”, яка відображала дії та основи поведінки актора на сцені з точки зору раціональних, об’єктивних факторів: пластики рухів, м’язових зусиль анатомії тощо. Тобто, ідея “біомеханіки” стала таким собі “творчим замовленням” на створення принципово нового одягу актора на сцені. Одяг такого призначення повинен підкреслювати пози, рухи та жести актора [10; 12].

Наступний розвиток прозоодягу, що репрезентував біомеханіку руху, був представлений також в театрі ім. Мейєрхольда. Костюми були створені Степановою до п’єси “Смерть Тарелкіна”. Варвара Степанова будувала графічну композицію одягу на контрастному кольоровому поєднанні різних деталей крою. З одного боку, таке поєднання підкреслювало рух і створювало додаткову динаміку акторам: кожен рух, поворот супроводжувався зміною геометричного малюнку. З іншого боку, такий костюм мав і функціональну раціональність: більш темна тканина розміщувалася в місцях, що легко і швидко зношувалися.

Моді початку ХХ століття була характерна така стилістична течія як конструктивізм, особливістю якого був експериментаторський підхід до композиції як основного формотворчого елементу, що обумовлює художньо-образний акцент на архітектоніці костюму. Цей стиль надихав радянських художників-дизайнерів О.Родченка, О.Екстер, В.Степанову, Л.Попову, Н.Ламанову, В.Мухіну, якими були розроблені колекції повсякденного, робочого та спортивного одягу. В 20–30 роки сформувалося проектування не як фасону, не як моди, а костюма як утилітарного, зручного, пристосованого до професії людини інструмента. Тобто, одяг

повинен був сприйматися як ознака, приналежність і разом з тим інструмент [10; 17; 19].

Мода в просторі комунікативної культури відбувається не тільки на подіумі, а й в мас-медіа, віртуальній реальності тощо. Це сучасний вимір моди. Комунікативна культура сьогодення показує, з одного боку традиційні форми клішованої свідомості, а, з іншого боку, є протилежною всьому культурному здобутку, який існував раніше.

Дизайн одягу та мода в контексті комунікативної культури – руйнування традиційних форм, передача інформації, цитатність, інтертекстуальність тощо.

Маргінальність і відмова від канонів розуміння світу приводить до того, що з’являються певні ознаки постмодерністської свідомості. Це невизначеність інформаційної єдності комунікації, яка говорить про те, що виникає паралелізм, деструктивні явища, елементи перестановки, трансформації тощо. Метафізика, говорить про те, що найпершими витокami є різні засадничі принципи, культурологічні виміри. Таким чином, перед нами формується тіло, як космологічний принцип, образ універсуму та соціалізації людини. Така реальність, в просторі комунікацій набуває вимірів світоглядних ознак. Тобто, метафізика тілесності, як світоглядні концепти та ейдетика моди, може вивчатися не тільки у контексті світових цивілізацій, а й в просторі комунікативної культури.

Наслідком розширення суспільної практики людини стає і поширення функціональної сфери одягу, що призводить до появи костюма як системи обумовленої їх призначенням. Костюм дає людині зовнішню характеристику, визначаючи її стать, вік, національність, соціальний і культурний статус, естетичний рівень, характер тощо. В широкому розумінні мода – це періодична зміна певних форм будь-якої сфери людського життя: мистецтва, науки, економіки, політики, мови, одягу, поведінки і т. ін. У вузькому значенні мода являє собою нетривале панування сформованих у певному суспільному середовищі смаків та вподобань [12; 13].

Мода в контексті соціокультурних процесів ХХ ст. поширюється на всі виміри людського буття: відносини між людиною і суспільством, характер культури, тип соціальності.

У ХХ столітті науково-технічна революція стала основним чинником розвитку індустрії моди, що вимагає постійного впровадження технічних досягнень і використання новітніх технологій. Технічні властивості матеріалів для створення одягу великою мірою визначають стилістичну спрямованість моди. Зокрема, технологічна парадигма дизайну є феноменом культури індустріального суспільства. Технодетермінізм, імперативи виробництва адаптуються до ідей життєбудівництва засобами дизайну, так і відверто редукаціоністськими, локалістськими тенденціями.

Тілесні трансгресії Нового та Новітнього часу – це термінологія постмодерного зразку, яка була відомою на початку ХХ століття. Так про трансгресію згадує М.Бахтін, коли говорить про трансгресивну реальність естетичного акту, який здійснюється як входження в іншу людину, оточення себе уявленням іншої особистості, та новим баченням людини. М.Бахтін говорить про “трансцендентне” як засадничий принцип

естетичного акту. Тобто, мода стає надзвичайно динамічною. Трансгресивність, транспозитивність стають ознаками Нового та Новітнього часу [6; 9].

Постмодерн, як настанова локалізації та маргіналізації в моді увійшов рано. Наприкінці ХХ століття мода мімікрує і стає локальною “резервацією”, локальним образом світу чи “острівною онтологією”, за Едгаром Мореном. О.Гомілко говорить про те, що одним із кардинальних визначень феноменології, як філософії є те, що через неї відбувається розуміння людиною самої себе. Важливо зазначити, що дизайн дає можливість виявити спосіб здійснення кожною окремою людиною свого власного буття, за Гуссерлем та М.Гайдеггером [5].

Філософія трансцендентального феноменологічного напрямку виникає в ХХ столітті, коли виникає Авангард. Домінує деструкція у філософії, культурі, але й виникає трансформативна естетика та етика. Трансформативний етос, де тіло, що є гарантом самоідентичності трансформується, в зображувальних практиках, стає сегментованим. Це тіло кубізму, фонізму, футуризму, що виявляється в певних алюзіях сюрреалізму тощо.

Деконструкція в Постмодерні є вищим визначенням трансгресії. Японський дизайнер Рей Ковакубо запровадила моделі, котрі спочатку виглядали, як епатаж, а потім до них звикли, та стали розглядати як певний флеш – імідж. Це зміна силуету фігури людини, що підкреслюється зовнішньою орнаменталізацією. Цей трансформаторний, незвичний хід, зумовив уявлення про те, що тіло людини асоціюється з певним механізмом, машиною, яка може змінювати свої ознаки. Рей Ковакубо створила багато концептів – інсталяцій, котрі демонструють саме образи деконструкції, пов’язанні з розбиранням та збиранням тіла моди, як тілесної агенції флеш – іміджу. Трансформація флеш – іміджів, набуває загрози буттю в цілому, адже трансгресія тіла моди, людини, культури нині розгортається в несподіваних відзнаках та конфігураціях [3; 10].

Тобто, якщо говорити про більш практичне означення комунікативного простору, котрий пов’язаний з дизайном, можна сказати, що мода – це все те, що говорить про існування предметних реалій, речовинного світу, а дизайн – це вже саме створення цих речей, які стають предметом. Так, ми живемо в сьогоденні, де тіло є аномальним, деструктурованим. Так, концепт андрогінності актуальне в наукових, культурних та мистецьких структуралістських дискурсах, позаяк виявлення тілесних канонів і ступеня легалізації андрогінності розглядаються сексуальні норми і стандарти, запропоновані суспільству. Психологічна андрогінність діячів мистецтв реалізується у творчості (музика, мода, театр тощо), в результаті створюється нова естетика. Концепт андрогінності набуває особливої популярності і в культурному різноманітті епохи постмодерну, де андрогінність стає вже іміджевою складовою [15; 16].

Репрезентації андрогінності важливі в рамках дослідження практик міжособистісних відносин у соціокультурному контексті, оскільки вони так чи інакше пов’язані з певною ідеологією. У сучасному світі все більшого значення набувають проблеми гендерної тематики. У європейському суспільстві відбувається постійна зміна чоловічої та жіночої

поведінки, підміна зовнішності під впливом соціокультурних реалій, тому час від часу антропометричні особливості особистості мають вплив на гендерну самоідентифікацію [15; 20].

Зокрема, Коко Шанель дизайнерка ХХ століття, яка розглядала моду як засіб боротьби за жіночу емансипацію, відстоюючи в одязі право жінки на свободу не лише рухів, а й думки. Укорочення спідниці та інші нововведення розглядаються як адекватна реакція моди на новий спосіб життя, що виник внаслідок Першої світової війни. Саме вона і стала першим дизайнером, яка ввела моду на унісекс, моду на художніх жінок [11].

Динамічне зіткнення стилів, смак до комбінаторності в творчості сучасних модельєрів породжує загальний інтертекстуальний простір моди. Серед них – К.Лагерфельд, який пов’язує моделювання з кравецьким ремеслом, знаходячи при цьому натхнення для творчості в історії мистецтв. Створені французьким дизайнером Жаном Полем Готьє моделі, образи, що балансують на межі між вульгарністю і вишуканим мистецтвом. В його колекціях поєднуються елементи дадаїзму з корсетами 50-х років, російського конструктивізму з науковою фантастикою. У моді стає актуальним вільне варіювання різних знакових кодів, що раніше вважались функціонально несумісними.

Говорячи про сучасних дизайнерів – концептуалістів, таких як Рей Ковакубе та ін. ми підійшли до сучасного проектування, де одяг розуміється не як об’єкт кравецької майстерності, а стає образом світу чи комунікативного простору. Дизайнер бере на себе змогу трансгресії, моделювання, трансформації реалій одягу. Мода та дизайн, як відомо, дуже різні реалії, але якраз найближчим, що їх об’єднує – є тіло людини [10; 11].

Світоглядні засади та образні конфігурації моди в просторі комунікацій розглядаються у різних обрядах її самовизначення. В кожній цивілізації комунікативна культура це певний обмін та симбіоз культурних практик, які пов’язані з культивуванням, формуванням, деструкцією, дисциплінарними практиками тіла щодо самовизначення ідеалу тілесності.

Коли говорять про дисциплінарні практики, “репресивні механізми” тіла виникає досить цікава конфігурація категорій. Дисциплінарні практики – це пізнє надбання моди, а сама ця термінологія належить філософії культури, що походить від Мішеля Фуко. Поруч із дисциплінарними практиками відзначають “репресивну практику”, репресія тіла є не просто дисциплінуванням, а його впорядкування до певного ідеалу, а певні тортури, що йдуть від вимог осередку, завданні ззовні. Мова йде певний концепт “тіло моди”, коли мода, як світоглядна константа, певна норма, флеш – імідж, комунікаційний простір, має свої тілесні ознаки. Тобто, “тіло моди” – є певний концепт, де тілесна ідентичність виступає у вимірі соціалізації індивіда в моді. Соціалізація – це одна з найперших ознак комунікативного простору [3; 14].

Культурні ознаки тілесності, які породжують у собі естетичний та мистецький аспекти, буттєвий або онтологічний аспект, котрий свідчить про тіло як засіб буття, як спосіб тілесних маніфестацій, ідентифікації людини й всесвіту в просторі комунікативної культури.

Інший спосіб людського тілесного буття, в контексті комунікативної культури пов'язують з певною соціалізацією та інституалізацією тіла. Наприклад, тіло художника, вчителя, дипломата – це зовсім інші соціальні постаті, які мають різний одяг, існують у іншому модному просторі. Варто зазначити, що одяг, в певній мірі – тіло сучасної людини, архаїчної, середньовічної чи сучасної, і сама проблема тілесних адекватностей – це пошук еквіваленту, який ми продукуємо, коли займаємося дизайном. Мода сьогодні часто презентує тіло аномальним, неструктурованим тощо.

Тілесна самоідентичність людини відбувається як визначення тіла в просторі комунікацій, є наскрізною константою моделювання у просторі світової культури. Поняття “самоідентичність” можна характеризувати як психологічне, культурологічне, формотворче, так і комунікативне. Тобто, самоідентичність людини відбувається в контексті тілесних практик як самоздійснення людини в певному образі тіла та просторі.

Мода несе в собі світло та вічну темряву, ювенальність, родову людину. Все ж, сама негативна сутність моди теж має дуже цікаві естетичні, екзистенційні обертони моди ХХ ст. [3; 10; 16].

Моді важко пристати до того, що сьогодні відбувається редукція статевої ознаки. Вона все одно архаїчно продовжує трансформувати жіночу та чоловічу тілесність в андрогінних, трансформативних ознаках, але вони існують як диспозиція статевої ознаки, як транспозиція, та як композиція. *Compositio* за риторичною ознакою розуміється як єднання, а *dispositio* та *transposition* – як протиставлення і перехід що поєднуються. Так виникає полівалентне існування комунікативної культури в моді. Так у ХХ столітті концепт андрогінності стає частиною індустрії мистецтва, моди зокрема. До андрогінного стилю відносять унісекс і конструювання альтернативної тілесності. Об'єктом унісексу виступає канонічне тіло – частіше худа дівчина–підліток. Цю тенденцію використовували та продукували такі відомі бренди як: Givenchy, будинок моди Calvin Klein, який часто використовує стиль унісекс. Донедавна модель, яка втілювала андрогінність на подіумі, при цьому в повсякденному житті існувала в рамках своєї статі. Сьогодні ж андрогінність виходить за рамки образу, зачіпаючи вже і стиль життя. Тобто, прослідковується зародження нової тенденції – стирання гендерних ролей в світі високої моди.

Сучасна полівалентність тілесного, що грає в міф, підсвідоме, трансформацію чоловічого та жіночого, стає відокремленою настановою мистецьких практик, певною реальністю, яку створює художник–дизайнер.

Метафізика тілесності як світоглядні концепти та ейдетика моди присвячена вивченню світоглядних засад та образних конфігурацій в різних обрядах її самовизначення. Цікаво, що тілесність, як така, не є натуральною ознакою, до якої ми звикли, яку ми розуміємо як належне нам тіло. В кожній культурі це є певний симбіоз культурних практик, які пов'язані з культивуванням практики тіла, самовизначенням ідеалу тілесності [7; 8; 18].

Тіло в просторі сучасних комунікацій існує як усунуте й редуковане, яке репрезентує бажання й одночасно, це тіло позбавлене власних атрибутів. Воно – просторово–комунікативне, й існує як знакова система.

Тобто, реальне тіло перетворюється на знак. Таким чином, починає здійснюватися трансформація тілесності, тілесних практик, як комунікативних засобів, які зараз стали нав'язливими й агресивними за допомогою іміджевої інформації, яка виходить в зовнішній простір з рекламою.

В просторі комунікативної культури, важливим є те, що сенс тілесності в моді, в контексті тілесного опосередкування, пов'язаний із іншою людиною, яка так чи інакше поєднується з тим образом, що з'являється у вигляді флеш – іміджу, бренду, звичайної моделі, колекції. Можна сказати, що в моді відбувається репрезентація тілесності, обмін інформацією, цінностями, здійснюється загальна спільність тілесних єднань, які існують у контексті культури.

Сфера дизайнерської діяльності, що пов'язана з тілом людини в просторі комунікацій створює той світ, де панує технологія. І це не обов'язково техносфера, яка сама по собі є абстракцією, поки до неї не додані екологічні, естетичні, етичні, психологічні аспекти життєдіяльності людини. Говорячи про технологію життя людини, технологію її буття, технологію здійснення моди в комунікативному просторі, варто зазначити, що дизайн, мода міцно пов'язані не тільки з культурою, а й з різного роду комунікаціями. Феномен моди виходить за межі будь-якого окремого виду людської діяльності, тому її вивчення потребує комплексного міждисциплінарного, полісистемного і поліфункціонального підходу, що зумовлює необхідність залучення наук від історії і теорії культури, філософії, естетики, соціології, психології, етнографії, економіки і семіотики. Таким чином, на основі аналізу наявних теоретичних підходів до осмислення феномена моди виділені такі основні напрями його вивчення як: культурно–історичний, соціологічний, соціально–психологічний, психоаналітичний, символічний, антропологічний, комунікативний, економічний. У ХХ століття мода не лише стає відчутним фактором впливу на характер перебігу соціокультурних та комунікативних процесів, а й великою мірою визначає їх спрямованість і регулює поведінку широких мас населення, країн. Феномен моди ХХ століття підлягає загальним законам історичного розвитку і відображає характерні особливості свого часу: найважливіші культурні досягнення, найпомітніші події суспільно–політичного і економічного життя.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / Ролан Барт: пер. с. фр. С.Н. Зенкина. – М.: Издательство имени С.Сабашниковых, 2003. – 512 с.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / Ольга Гомілко. – К.: Наукова думка, 2001. – 338 [2] с.
3. Гуревич П.С. Философия культуры / П.С. Гуревич. – М.: Аспект–Пресс, 1995. – 288 с.
4. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. В 2 т. / Э.Гуссерль. – М.: Академический проект, 2009. – Т. 1. – 289 с.
5. Дзеконская–Козловская А. Женская мода XX века / А.Дзеконская–Козловская: пер. с. пол. – М.: Наука, 1987. – 344 с.
6. Дугин А.Г. Философия традиционализма / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея–центр, 2002. – 624 с.
7. Кон И.С. Мужское тело в истории культуры / И.С. Кон. – М.: Слово/Slovo, 2003. – 254 с.
8. Легенький Ю.Г. Дизайн: культурология та естетика / Юрій

Григорович Легенький. – К., 2000. – 412 с.

9. Легенький Ю.Г. Історія дизайну: навчальний посібник / Юрій Григорович Легенький. – К.: Вища школа, 2006. – 560 с.

10. Легенький Ю.Г. Метаісторія костюма / Юрій Григорович Легенький. – К., 2003. – 516 с.

11. Легенький Ю.Г. Філософія моди ХХ століття / Юрій Григорович Легенький. – К., 2003. – 417 с.

12. Легенький Ю.Г., Ткаченко Л.П. Система моди: культурологія, естетика / Легенький Ю.Г., Ткаченко Л.П. – К.: Легпром-бытздат, 1991. – 416 с.

13. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А.Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1976. – 367 с.

14. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Ю.М. Лотман. – М.: Гнозис: Прогресс, 1992. – 272 с.

15. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – Спб.: Увент; Наука, 1999. – 603 с.

16. Стриженова Т. Из истории советского костюма / Т. Стриженова. – М.: Советский художник, 1972. – 340 с.

17. Турутина Е.С. Андрогинность как выражение антропологического смысла любви в гендерной деконструкции отечественного философско-культурологического дискурса // Вестник ТГПУ. Серия Гуманитарные науки. – Томск, 2006. – №7 (58). – С. 98–105.

18. Экстер А. Современная одежда / А. Экстер. – Красная нива. – 1923. – №21.

19. Юнг К.Г. Сознание и бессознательно / Ю.К. Юнг. – М.: Академический проект, 2007. – 188 с.

References

1. Bart R. Sistema mody. Stati po semiotike / Rolan Bart: per. s fr. S.N. Zenkina. – М.: Izdatelstvo im. S. Sabashkovykh, 2003. – 512 s.

2. Gomilko O. Metafizyka tilesnosti: kontsept tila u filisofskomy dyskursy / Olga Gomilko. – К.: Naukova dymka, 2001. – 338 [2] s.

3. Gyrevich P.S. Filosofiya klytury / P.S. Gyrevich. – М.: Aspekt-Press, 1995. – 288 s.

4. Gysserl E. Idei k chistoy fenomenologii I fenomenologicheskoy filosofii v 2 t / E. Gysserl. – М.: Akademicheskij proekt, 2009. – T. I. – 289 s.

5. Dzenkovskaya-Kozlovskaya A. ZHenskaya moda XX veka / A. Dzenkovskaya-Kozlovskaya: per s pol. – М.: Nayka, 1987. – 344 s.

6. Dygin A.G. Filosofiya traditsionalisma / A.G. Dygin. – М.: Aektogeya tsenter, 2002. – 624 s.

7. Kon I.S. Myzhskoe telo v istorii klytury / I.S. Kon. – М.: Slovo, 2003. – 254 s.

8. Legenkiy U.G. Dyvain: klyturologiya ta estetika / Uriy Grigirivich Legenkiy. – К., 2000. – 412 s.

9. Legenkiy U.G. Istoriya dizainy: navchalnyi posibnyk / Uriy Grigirivich Legenkiy. – К.: Vuscha shkola, 2006. – 560 s.

10. Legenkiy U.G. Metaistoriya kostuma / Uriy Grigirivich Legenkiy. – К., 2003. – 516 s.

11. Legenkiy U.G. Filosofiya mody XX st. / Uriy Grigirivich Legenkiy. – К., 2003. – 417 s.

12. Legenkiy U.G., Tkachenko L.P. Sistema mody: klyturologiya, estetika / Uriy Grigirivich Legenkiy, Tkachenko L.P. – К.: Legprom-bytizdat, 1991. – 416 s.

13. Losev A.F. Problema simvola I realisticheskoe iskystvo / A.F. Losev. – М.: Iskystvo, 1976. – 367 s.

14. Lotman U.M. Klytura i vzryv / U.M. Lotman. – Gnozis: Progress, 1992. – 272 s.

15. Merlo-Ponti M. / Fenomenologiya vospriyatiya / M. Merlo-Ponti. – Спб.: Uventa; Nayka, 1999. – 603 s.

16. Strizhenova T. Iz istorii sovetskogo kostum / T. Strizhenova. – М.: Sovetskij hydozhnik, 1972. – 340 s.

17. Tyurnina E.S. Androginnost kak vyrazhenie antropologicheskogo smysla lubvi v gendernoi dekonstryktsii otechestvennogo filosofsko-klyturologicheskogo diskysa / Vesnik TTPY. Seriya gymanitarnue nayki. – Tomsk, 2006. – №7 (58). – S. 98–105.

18. Ekster A. Sovremennaya odezhda / Ekster. – Krasnaya niva. – 1923. – №21.

19. Ung K.G. Soznnie I bessoznatelnoe / K.G. Ung. – М.: Akademicheskij proekt, 2007. – 188 s.

Derman L.N., senior lecturer, department of design and advertising, institute of philosophy education and science, the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov (Ukraine, Kiev), dermanl@ya.ru

Communicative culture in fashion XX–XXI century

In the article are consider phenomenon of fashion in space communications. Determine its role and influence in several dimensions: sociological, anthropological, cultural, historical and communicative. The main objective of this study is a structured way of communication in the context of the physical implications of communicative space fashion XX–XXI century.

During the writing of research were used as research methods: a comparative analysis, the method of formalization, dialectical and phenomenological methods. Important niche in the study took comparative and systemic approaches.

The article raises the question of how representation occurs in fashion physicality, information exchange, values, how the general community of bodily compounds, existing in a cultural context.

We investigate the modeling body biomechanics of human movement in the context of socio-cultural communication. The article presents the main issues raised and relatively modern design, where clothing is understood as the image of the world or of the communication space.

Considered a fashion that transforms feminine and masculine physicality in androgynous, transformative features. The emergence of polyvalent existence communicative culture in fashion. Concept of androgyny as part of industry art, fashion.

Keywords: design, phenomenon, fashion, communication, culture, manufacturing clothing, androgynous culture, bodily practices, biomechanics, disciplinary practices, self identity.

Дерман Л.Н., старший преподаватель кафедры дизайна и рекламы института философского образования и науки, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), dermanl@ya.ru

Коммуникативная культура в моде ХХ–ХХІ в.

Рассматривается феномен моды в пространстве коммуникаций. Определяется его роль и влияние в нескольких измерениях: социологическом, антропологическом, культурно-историческом и коммуникативном. Основной задачей данного исследования: структурировать образы коммуникаций в контексте телесных импликаций коммуникативного пространства моды ХХ–ХХІ века.

В ходе написания исследовательской работы использовались такие методы исследования как: сравнительный анализ, метод формализации, диалектический и феноменологический методы. Важную нишу в исследовании заняли компаративистские и системные подходы.

В статье поднимается вопрос о том, как в моде происходит репрезентация телесности, обмен информацией, ценностями, как осуществляется общая общность телесных соединений, существующих в контексте культуры.

Исследуется моделирование телом биомеханики движения человека в контексте социокультурных коммуникаций. В статье излагаются и поднимаются основные вопросы, относительно современного проектирования, где одежда понимается как образ мира или коммуникативного пространства.

Рассматривается мода, которая трансформирует женскую и мужскую телесность в андрогинные и трансформативные признаки. Возникновение поливалентного существования коммуникативной культуры в моде. Концепт андрогинности как части индустрии искусства, моды.

Ключевые слова: дизайн, феномен, мода, коммуникации, культура, прозоодежда, андрогинная культура, телесные практики, биомеханика, дисциплинарные практики, самоидентичность.

* * *

УДК 351.862.4

Отрешко В.

кандидат педагогічних наук (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ МОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглядається питання інформаційної безпеки в контексті вироблення пріоритетів державної мовної політики України.

Ключові слова: інформаційна безпека, мова, мовна політика, державотворення.

Забезпечення інформаційного захисту країни – важлива функція держави, реалізація якої безпосередньо пов'язана з вирішенням мовних проблем. Через те що головним засобом передачі інформації є мова, питання про інформаційну безпеку варто розглядати також з позиції іншомовного впливу, та навіть іншомовної диверсії. Для інформаційної безпеки України сьогодні

важливо досягти належного стану мовної захищеності. Це можна зробити насамперед шляхом прийняття необхідних законів щодо функціонування державної мови та мов національних меншин. Однак дискусії, які розгорілися в суспільстві у зв'язку з прийняттям Закону України "Про засади державної мовної політики" свідчать про значну політизацію мовного питання в Україні. І хоча творці мовного законопроекту запевняли суспільство, що він жодним чином не зашкодить розвитку української мови, а лише сприятиме використанню регіональних мов, досі лунають закиди щодо його невідповідності європейським стандартам захисту державної мови та мов національних меншин.

Аналіз наукових досліджень і публікацій відомих вчених таких як Г.Сашук [1], О.Морозов [3], В.Ліпкан, Ю.Максименко, В.Желіховський [4], О.Тетерич [6], Н.Костриця [11] та інших свідчить, що мову від інформаційних загроз або негативних впливів необхідно захищати як і інший об'єкт інформаційного впливу. Цільовий вплив на мовну політику держави в явній чи неявній формі є одним з джерел загроз національним інтересам. Тому актуальність дослідження проблем забезпечення на законодавчому рівні мовних пріоритетів українського державотворення як складової інформаційної безпеки не викликає сумнівів.

Метою статті є формування засад належного стану мовної захищеності як протидії іншомовному впливу в контексті інформаційної безпеки держави.

Важливою рисою світового суспільного прогресу є розвиток інформаційних технологій і впровадження їх практично в усі сфери діяльності, що істотно змінює структуру суспільства. Реалізація національних інтересів щодо забезпечення інформаційної безпеки – один з найважливіших напрямів діяльності держави. Існує цілий комплекс інформаційних загроз, серед яких: відсутність чіткої ідентифікації України у глобальному інформаційному просторі та її стратегії захисту державної мови як одного із пріоритетів державотворення. Особливістю цього є те, що мова є головним засобом передачі інформації є мова, а тому і стан її захищеності повинен відноситися до питання інформаційної безпеки держави [1].

О.Данільян, О.Дзьобань і М.Панов визначають інформаційну безпеку як безпеку об'єкта від інформаційних загроз або негативних впливів. Це стосується й мовної політики оскільки вона може становити собою ефективний і цивілізований шлях колонізації однієї країни іншою через вплив засобів масової інформації на свідомість людини та суспільства, недостатню кваліфікованість та активність українських інформаційних служб тощо [2, с. 112].

Інформаційна безпека досягається передусім реалізацією єдиної державної політики у конкретній галузі, яка будується на принципах:

- законності;
- дотримання балансу життєво важливих інтересів держави, суспільства та особистості;
- взаємної відповідальності держави, суспільства та особистості за стан безпеки;
- інтеграції з міжнародними системами забезпечення інформаційної безпеки [1].

Специфіка забезпечення інформаційної безпеки знайшла відображення в законах України "Про основи

національної безпеки України", "Про концепцію національної програми інформатизації", "Про національну програму інформатизації", а також у Стратегії національної безпеки України. У Законі "Про основи національної безпеки України" вперше дано офіційну оцінку значущості й системної сутності інформаційної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки України. Пункт 2.8. Стратегії національної безпеки України присвячено стану інформаційної безпеки в нашій державі. У ньому констатується, зокрема, що: посилюється негативний зовнішній вплив на інформаційний простір України, що загрожує розмиванням суспільних цінностей і національної ідентичності; недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту [3, с. 23].

Отже, інформаційна безпека України – один із видів національної безпеки, важлива функція держави. Інформаційна безпека означає:

- законодавче формування державної інформаційної у тому числі й мовної політики;
- створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень з тих чи інших питань органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;
- захист національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки та техніки й особливостей духовно-культурного життя народу України;
- створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захист права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;
- охорону інформації, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою;
- створення загальної системи охорони інформації;
- захист національного інформаційного простору України від іншомовного впливу, іншомовної диверсії через розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;
- встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів на основі договорів з іноземними державами;
- законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [4, с. 28].

Цільовий вплив на інформаційні ресурси держави в явній чи неявній формі є одним із джерел загроз національним інтересам. Особливістю реалій України є несформованість і недостатня визначеність системи цінностей та інтересів суспільства, наявність низки протиріч між інтересами різних соціальних спільнот і професійних груп, що спричинює політичну та соціальну нестабільність. Внаслідок несформованості консенсусу в суспільстві щодо національних цілей, інтересів і цінностей, не забезпечується належна конструктивність у забезпеченні національної й інформаційної безпеки країни як стану захищеності

життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [1].

Очевидно, що інформаційна безпека є складним, системним, багаторівневим явищем, на стан і перспективи розвитку якого мають безпосередній вплив зовнішні і внутрішні чинники, найважливішими з яких є:

- політична обстановка у світі;
- наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз;
- стан і рівень інформаційно–комунікаційного розвитку країни;
- внутрішньополітична обстановка в державі [3, с. 23].

Цілком очевидно, що задля забезпечення національної безпеки будь-якої країни необхідно узгодити (інакше – дотримати баланс) життєво важливі інтереси держави, суспільства й особистості. Якщо надійному захистові підлягають конституційні основи держави, економіка, оборонна сфера, територіальна цілісність, порядок управління, гілки влади тощо, то і гуманітарні цінності повинні бути не декларацією, а невід’ємною частиною правового статусу кожного українця [1].

Конкретні форми впливу інформаційного середовища на духовну сферу суспільства реалізуються як інформаційний вплив на соціальні суб’єкти різних рівнів спільності, системно–структурної та функціональної організації, змінюючи індивідуальну, групову та суспільну психологію, (термінологічно в загальному вигляді позначаються як інформаційний (або інформаційно–психологічний) вплив). Суть цього поняття відображає процес зміни психічних станів і характеристик людей під впливом інформаційно–комунікативних процесів як динамічного компонента інформаційного середовища. У цьому випадку акцентується значення інформації як засобу впливу на психіку людини.

Важливим для інформаційної безпеки держави є досягнення стану її захищеності, тобто створення і підтримка відповідних інженерно–технічних потужностей та інформаційної організації, що відповідають реальним і потенційним загрозам, а також демографічному й економічному становищу країни. За своєю загальною спрямованістю загрози інформаційній безпеці України можна поділити на такі види:

- загрози конституційним правам і свободам людини і громадянина у сфері духовного життя й інформаційної діяльності, індивідуальній, груповій і суспільній свідомості, духовному відродженню України;
- загрози інформаційному забезпеченню державної політики України;
- загрози розвитку вітчизняної індустрії інформації, включаючи індустрію засобів інформатизації, телекомунікації і зв’язку;
- загрози безпеці інформаційно–телекомунікаційних систем на території України, як діючих, так і тих, що створюються [3, с. 24].

Загальним джерелом зовнішніх загроз інформаційній безпеці особистості є та частина інформаційного середовища суспільства, яка через різні причини неадекватно відображає дійсність. Тобто інформація, що вводить людей в оману, не дає

можливості адекватно сприймати своє оточення і себе. Внутрішні джерела загроз інформаційній безпеці особистості закладені в самій біосоціальній природі психіки людини, в особливостях її формування та функціонування, в індивідуально–особистісних характеристиках індивіда, механізмах сприйняття та переробки інформації. З огляду на ці особливості, люди відрізняються мірою схильності до різних інформаційних впливів, можливостями аналізу та оцінки інформації, що надходить тощо [1].

Аналіз теоретико–методологічних основ явища інформаційної безпеки держави в умовах сучасного стану і перспектив розвитку української державності, а також результати історичного розвитку суспільства дають підставу зробити такі висновки:

1. Інформаційна безпека держави являє собою такий стан інститутів держави і суспільства, за якого забезпечується надійний захист національних інтересів країни і її громадян в інформаційній сфері.

2. Обов’язок забезпечення інформаційної безпеки як невід’ємної складової національної безпеки покладається на інформаційну організацію держави.

3. Інформаційна організація держави повинна бути гарантом інформаційної безпеки держави та її інститутів, суспільства і громадян, стабільності політичного режиму в умовах процесів глобалізації, зростання загроз із боку міжнародного тероризму, ескалації діяльності екстремістських і сепаратистських рухів і організацій як усередині країни, так і за її межами.

4. Актуальним науковим і практичним завданням у сфері забезпечення інформаційної безпеки України є досягнення єдиного підходу до визначення оптимальних моделей і шляхів її забезпечення на основі виявлення найважливіших якісних і кількісних властивостей і параметрів цього явища [3, с. 25].

Відомо, що головним засобом передачі інформації є мова. Тому питання про інформаційну безпеку варто розглядати також з позиції іншомовного впливу та навіть іншомовної диверсії. Оскільки мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, образно кажучи, “національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти” [5, с. 8], то відповідно вплив мови на соціум є настільки ж інтенсивним, як соціуму на мову. У мові як загальнолюдському суспільному явищі вбачається трихотомія: людська мова як витвір людської природи; національна мова як колективний витвір духу етносу; індивідуальне мовлення як факт породження мови кожним окремим мовцем.

У законодавстві України юристи виділяють чотири взаємовиключних етапи мовного законодавства. Основою першого є Закон УРСР “Про мови в УРСР” 1989 року Згідно з цим законом, українська мова визначалася державною, російська мова мала статус офіційної, всі інші мови – мов національних меншин.

Другий етап базується на Конституції України, низці актів і рішення Конституційного суду України 1999 року Відповідно до цих законодавчих актів українська мова визначається державною, російська мова має особливий статус (конкретно не визначений), всі інші мови представляються мовами національних меншин.

Третій етап спирається на Європейську хартію регіональних мов і мов національних меншин, Закон України “Про судочинство, судоустрій і статус суддів” 2010 року, та рішення Конституційного суду України “Про статус суддів” 2012 року. Дані документи встановлюють, що українська мова є виключно державною, але 13 мов є регіональними в Україні і можуть використовуватися у всіх сферах суспільного життя. в залежності від доцільності. Тобто, фактично мають статус офіційної мови в цих регіонах. Разом із тим законодавством не встановлений поріг цієї доцільності, що створює зону для подальших спекуляцій [6, с. 144].

Четвертий етап розпочався з 3 липня 2012 року, коли Верховна Рада України прийняла закон “Про засади державної мовної політики”. Це рішення викликало хвилю протестів по всій Україні з причини того, що закон дозволяє використовувати російську мову в офіційному діловодстві в регіонах, в яких не менше 10% жителів говорять цією мовою. Хоча законом збережено конституційний державний статус української мови (пункт 1 статті 6 встановлює, що державною мовою України є українська мова), але при цьому, на території України гарантується й вільне використання регіональних мов. Під час прийняття закону у Парламенті та суспільстві розгорілися гострі дискусії, які після внесення змін і набуття чинності закону з 13 серпня не вщухають й досі. Головним приводом для дискусій став статус російської мови як загрози з її боку до розвитку української. З прийняттям Закону України “Про засади мовної політики” вкотре набуло актуальності питання впливу на національну самосвідомість українського народу, втрати його національної самобутності, втрати однієї з найістотніших ознак нації щодо відродження та подальшого розвитку української мови. Закон дозволяє кожному регіону країни, де як мінімум 10% населення іншого етносу користуватися не тільки державною, але й своєю рідною (регіональною) мовою в навчанні, діловодстві і під час звернень до держорганів. Юридично закон дає право 18 мовам, якими в Україні говорять національні меншини, отримати статус регіональних. А на практиці у 13 областях країни – на сході і півдні – регіонально стає російська, в Криму до подібного статусу мають шанс піднятися російська та кримськотатарська, на Закарпатті – угорська, а в Чернівецькій області – румунська [6, с. 146].

Автори закону вважають, що серед сфер, де регіональні мови після прийняття законопроекту будуть застосовуватися паралельно з українською – освіта, судочинство, органи влади, ЗМІ, дубляж фільмів. При цьому мова навчання дітей буде визначатися за заявами батьків. “Державні і комунальні навчальні заклади у встановленому порядку створюють окремі класи, групи, в яких навчання ведеться іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому, за наявності достатньої кількості відповідних заяв про мову навчання”, – йдеться у пояснювальній записці авторів законопроекту.

Верховна Рада України розділилася у своїх оцінках зазначеного закону на стадії обговорювання, що викликало запеклі дискусії та, навіть, бійки. Якщо підсумувати аргументи “за” та “проти”, можна зазначити, що в Партії регіонів одногласно наголошують, що мовний законопроект ніяким чином не зашкодить роз-

витку української мови, а лише сприятиме використанню регіональних мов. Автори законопроекту зазначали неодноразово, що: “Мова не йде про другу державну мову. Єдиною державною мовою є українська. Йдеться лише про захист прав людини на використання своєї рідної мови в Українській державі. А всі ці дурниці і плітки навколо закону від недолюгості політиків і від печерного небажання чути про права людини” [7].

Нагальною потребою прийняття цього закону стала необхідність надання звіту в Раду Європи про виконання Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, ратифікованої країною у 2003 році. Адже влітку 2010 року була опублікована доповідь Комітету міністрів Ради Європи з оцінки імплементації цієї Хартії в Україні. У висновку зазначеного комітету йдеться про те, що в Україні системно і масово порушується право людини на використання рідної мови. Крім того, члени Комітету міністрів Ради Європи здивовані тим, що в Україні є велика кількість носіїв російської мови, а вона має низький і невідповідний статус. Комітет ООН з прав дитини також направив в Україну доповідь, зазначивши, що в країні не забезпечено право дитини на виховання рідною мовою. Європейська комісія з протидії расизму і нетолерантності заявила, що Україна досі не забезпечила право національних меншин на вільне волевиявлення та інтегрування в політичну націю [8].

Водночас опозиція у свої твердженнях категорична – мовний законопроект призведе до зникнення української мови і зросійщення південних і східних регіонів України. “Українська мова у цьому законопроекті позбавлена будь-яких прав. Їй ніде не залишиться місця – ні в державній сфері, ні в навчанні. Це такий спосіб влади всюди ввести російську мову. Це шлях до руйнації української держави, адже регіоналізація мови загрожує цілісності держави”, – вважає депутат Павло Мовчан [7].

Народний депутат України письменник Володимир Яворівський також висловився різко негативно щодо зазначеного закону: “Йдеться приблизно про 12 регіонів, де блискавично російська мова може стати другою державною. Української там не буде, це вже цілком зрозуміло. Це замасковано нібито під те, що так можуть робити й інші мови національних меншин, наприклад, на Закарпатті – мадяри, на Буковині може бути румунська мова тощо. Та в жодній області немає іншої мови національних меншин, де вона може мати 10 відсотків, окрім російської. А російська може мати і має – це Донецьк, Луганськ, Харків, Одеса, Миколаїв і т.д. Тобто, у законопроекті є замаскована двомовність, а інші мови повністю усуваються, тому що 10 відсотків вони ніколи не наберуть” [9].

10 січня 2013 року В.Яворівський та ще декілька депутатів зареєстрували новий законопроект, що має змінити існуючий закон. Головне в ньому це те, що українська мова посідає абсолютно визначене чітке місце у мовному середовищі України як єдина державна, яка захищається і охороняється державою. Як зазначають автори цього законопроекту, йдеться не тільки про декларації щодо розвитку української мови, а про дуже конкретні механізми. Так, відповідно до законопроекту вводяться інспекція з української мови, Центр української мови, усі, хто бажає займати державні поса-

ди, повинні складати іспит з української мови. У Пояснювальній записці вказано також, що прийнятий Закон України “Про засади державної мовної політики” не відповідає європейським стандартам захисту державної мови та мов національних меншин.

Попри посилення у Законі України “Про засади державної мовної політики” на низку міжнародних актів, зокрема на Європейську Хартію регіональних або міноритарних мов (надалі Хартію), норми закону суперечать основним завданням Хартії – говоритися в пояснюваній записці до законопроекту. Хартія була укладена з метою захисту та розвитку регіональних або міноритарних мов, але не прав мовних меншин. Хартія жодним чином не гарантує будь-яких індивідуальних чи колективних прав для носіїв регіональних чи міноритарних мов. Таким чином, Закон України “Про засади державної мовної політики” закріплює хибний підхід до розуміння сфери регулювання Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. Закон України “Про засади державної мовної політики” повторює помилковість чинного Закону України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин”, який робить прив’язку до “мов меншин” замість надання захисту мовам, носії якою складають меншість на певній території” [10].

Взагалі автори зазначеного законопроекту вважають, що прийняття цього закону сприятиме згоді в суспільстві, утвердженню української мови як державної на всій території України у всіх публічних сферах суспільного життя, консолідації та розвитку української нації, захисту регіональних (міноритарних) мов, що опинилися під загрозою зникнення – відповідно до цілей та принципів, визначених Європейською Хартією регіональних або міноритарних мов, підтримання мовного розмаїття українського суспільства та міжкультурного діалогу [10].

Ліна Костенко з цього приводу зазначає: “Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене. У такій ситуації, в будь-якій, а в такій особливо, держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного вливу, координувати зусилля своїх учених і митців. Бо за таких деградацій, у перехідний період, це життєво необхідно – накреслити шляхетні обриси своєї культури” [11, с. 95]. Наразі процес обговорення цього законопроекту ще не завершено.

Сьогодні при виробленні пріоритетів державної мовної політики України та формуванні засад належного стану мовної захищеності як протидії іншомовному впливу слід не тільки враховувати передовий європейський досвід вирішення мовних проблем, але й забезпечити належну мовну підготовку, вивчення, крім державної і рідної, як мінімум двох іноземних мов, які в найближчій часовій перспективі будуть забезпечувати комунікації українців із світовою спільнотою. З цією метою при оновленні українського законодавства у сфері державної мовної політики необхідно враховувати не лише українські реалії, але й домінуючі фактори загальноєвропейського розвитку.

Список використаних джерел

1. Сашук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки / Г.Сашук // [Електронний документ] / Г.Сашук. – Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php

2. Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов. – Х.: ФОЛІО, 2002. – 296 с.

3. Морозов О.Л. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспектив розвитку державності / О.Л. Морозов // Віче. – 2007. – Т. 1. – №12. – С. 23–25.

4. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції / В.А. Ліпкан, Ю.С. Максименко, В.М. Желіховський: Навч. посібник. – К.: КНТ, 2006. – 280 с.

5. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси / В.Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.

6. Тетерич О.М. Етнопсихологія українців: мовний аспект / О.М. Тетерич // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – №51. – С. 142–149.

7. Куришко Д. Пристрасті навколо закону про мови: чи є загроза українській мові / Д.Куришко // [Електронний документ] Новини 24.05.012. – Режим доступу: news.tochka.net/

8. Вадим Колесніченко: “Насильно мову ніхто любити не змусить”: виступ В.Колесніченка на засіданні Медіа-клубу “На власний погляд” / [Електронний документ] Донецька громадсько-політична обласна газета. – Режим доступу: <http://donetshina.ucoz.org/>

9. Володимир Яворівський: “Чим небезпечний законопроект про двомовність? Новий законопроект Ківалова-Колесніченка “Про засади мовної політики в Україні” трохи замаскували”: Інтерв’ю інтернет-виданню Газета // [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/discuss/11/chim-nebezpechnij-zakonoproekt-pro-dvomovnist>

10. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні” 1233 від 10.01.2013 // [Електронний документ] Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410

11. Костриця Н.М. Мова – універсальний феномен буття і свідомості української нації / Н.М. Костриця // Вісн. Черкаського нац. ун-ту ім. Б.Хмельницького. – Сер.: Педагогічні науки. – 2011. – Вип.203. – Ч.1. – С. 94–98.

References

1. Sashuk G. Informacijna bezpeka v systemi zabezpechennja nacional'noi' bezpeky / G.Sashuk // [Elektronnyj dokument] / G.Kashuk. – Rezhym dostupu: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php

2. Danil'jan O.G. Nacional'na bezpeka Ukrai'ny: sutnist', struktura ta naprjamky realizacii' / O.G. Danil'jan, O.P. Dz'oban', M.I. Panov. – H.: FOLIO, 2002. – 296 s.

3. Morozov O.L. Informacijna bezpeka v umovah suchasnoho stanu i perspektiv rozvytku derzhavnosti / O.L. Morozov // Viche. – 2007. – T.1. – №12. – S.23–25.

4. Lipkan V.A. Informacijna bezpeka Ukrai'ny v umovah jevrointegracii' / V.A. Lipkan, Ju.Je. Maksymenko, V.M. Zhelihovskij: Navch. posibnyk. – K.: KNT, 2006. – 280 s.

5. Zhajvoronok V. Ukrai'ns'ka etnolingvistyka. Narysy / V.Zhajvoronok. – K.: Dovira, 2007. – 262 s.

6. Teterych O.M. Etnopsychologija ukrai'nciv: movnyj aspekt / O.M. Teterych // Gumanitarnyj visnyk ZDIA. – 2012. – №51. – S.142–149.

7. Kuryshko D. Prystrasti navkolo zakonu pro movy: chy je zagroza ukrai'ns'kij movi / D.Kuryshko // [Elektronnyj dokument] Novyny 24.05.012. – Rezhym dostupu: news.tochka.net/

8. Vadym Kolesnichenko: “Nasyln'o movu nihto ljubyty ne zmusyt'”: vystup V.Kolesnychenka na zasidanni Media-klubu “Na vlasnyj poglyad” / [Elektronnyj dokument] Donechchyna: Gromads'ko-politychna oblasna gazeta. – Rezhym dostupu: <http://donetshina.ucoz.org/>

9. Volodymyr Javorivs'kyj: “Chym nebezpechnyj zakonoproekt pro dvomovnist'”? Novyj zakonoproekt Kivalova-Kolesnichenka “Pro zasady movnoi' polityky v Ukrai'ni” trohy zamaskuvaly”: Interv'ju internet-vydannju Gazeta // [Elektronnyj dokument]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.ua/discuss/11/chim-nebezpechnij-zakonoproekt-pro-dvomovnist>

10. Pojasnjuval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrai'ny “Pro funkcionuvannja ukrai'ns'koi' movy jak derzhavnoi' ta porjadok zastosuvannja inshyh mov v Ukrai'ni” 1233 vid 10.01.2013 // [Elektronnyj dokument] Verhovna Rada Ukrai'ny: oficijnyj veb-portal. – Rezhym dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45410

11. Kostrycja N.M. Mova – universal'nyj fenomen buttja i

svidomosti ukrai'ns'koi' nacji' / N.M. Kostrycja // Visn. Cherkas'kogo nac. un-tu im. B.Hmel'nyc'kogo. – Ser.: Pedagogichni nauky. – 2011. – Vyp.203. – Ch.1. – S.94–98.

Otreshko V., Ph.D. (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Information security priorities in the context of language creation of the Ukrainian state

In the article the question of informative safety is examined in the context of making of priorities of public language policy of Ukraine.

Keywords: informative safety, language, language policy, creation of the state.

Отрешко В., кандидат педагогических наук (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Информационная безопасность в контексте языковых приоритетов создания украинского государства

Рассматривается вопрос информационной безопасности в контексте выработки приоритетов государственной языковой политики Украины.

Ключевые слова: информационная безопасность, язык, языковая политика, создание государства.

* * *

УДК 168.522+316.3

Ткачова Ю.

аспірант кафедри філософії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), tkachova23@gmail.com

Ціннісно-комунікативні характеристики науки в умовах інформаційного суспільства

Висвітлюються основні характеристики науки сучасного інформаційного суспільства зумовлені її ціннісними і комунікативними вимірами. Здійснено ґрунтовний аналіз впливу соціокультурних передумов на становлення ціннісної орієнтації суб'єкта наукової діяльності. Метою статті було окреслення ціннісних вимірів науки в умовах інформаційного суспільства через конкретизацію сутності поняття інформаційного суспільства, дослідження його основних комунікативних характеристик і виокремлення загальних ціннісних орієнтацій суспільства ХХІ ст. як соціокультурного підґрунтя трансформації наукового пізнання.

Доведено актуальність проблеми гуманізації науки, усвідомлення ролі та статусу науки, осмислення системи цінностей в умовах пізнавальної та комунікативної діяльності. В результаті цієї розвідки авторка дійшла висновку, що система наукових комунікацій відображає не лише зміни в середині самого знання, комунікації стають тим феноменом, який фіксує трансформації ціннісних орієнтацій наукових співтовариств, зміну парадигм, дослідницьких програм.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цінність, комунікація, наукове співтовариство.

На сучасному етапі розвитку науки досягнути специфіку наукового пізнання без врахування ціннісних характеристик, соціальних вимог та аксіологічних орієнтацій суспільства (і науковця зокрема) неможливо. Зі зміною ідеалів і цінностей науки змінюється сама її сутність, що впливає на мотивацію та пріоритети наукової діяльності. Проблема співвідношення наукових знань та етики не поставала з такою силою, яку ми спостерігаємо зараз: раніше прагнули до отримання знань, не розмірковуючи про наслідки цього процесу. ХХ ст. було відзначене кризою цінностей, яка виявилася у двох вимірах: з одного боку, відбулася трансформація вищих цінностей, деградація світських, з іншого – мало місце спекулятивне, ігрове та естетичне розмивання цінностей. Ці складні процеси пов'язані з глобалізацією та технічним прогресом. Тому логічним є переймання долею цінностей у ХХІ ст., їх відмирання чи ґрунтовне зміщення. Доля цінностей невід'ємна від умов соціалізації людини: стан сучасного суспільства, яке переживає значні зміни, відкриває справжнє значення та роль цінностей та ціннісних орієнтирів і для індивіда, і для соціуму. Особистість формується в суспільстві,

функціонування якого неможливе без відповідної системи цінностей, які, виступаючи інтегративною основою як для окремої людини, так і для будь-якої соціальної групи чи суспільства, визначають особливості соціалізації індивіда. “Загалом можна констатувати, що тип наукового мислення, який закладається в культурі тієї чи іншої історичної епохи, завжди узгоджений з характером спілкування та діяльності людей цієї епохи, обумовлений контекстом її культури” [9, с.615]. Яскравим прикладом є роботи Н.Лумана, М.Кастельса, М.Маклюєна, А.Турена, Ю.Габермаса, де соціум презентується як світ спілкування, у якому нові інформаційні засоби стають найважливішим інструментом орієнтації людини в світі та взаємодії людей один з одним.

Ціннісні аспекти науки та наукової творчості висвітлювались у працях І.С.Добронравової, Н.Н.Кісельова, Т.Куна, М.Г.Марчука, К.Попера, Р.Порті та інших, роботи яких слугували основою у висвітленні питань, які стосуються аксіологічних проблем сучасної науки. Питанню глобального інформаційно-комунікативного простору присвячені праці Р.Арона, Д.Бела, З.Бжезинського, О.Тофлера, М.Кастельса, серед вітчизняних авторів варто згадати В.Анрушенка, О.Базалука, В.Беха, С.Кримського та інших.

Мета статті – окреслити ціннісні виміри науки в умовах інформаційного суспільства. Відповідно до поставленої мети визначено головні завдання: по-перше, з'ясувати сутність поняття інформаційного суспільства та дослідити його основні комунікативні характеристики; по-друге, охарактеризувати ціннісні орієнтації суспільства ХХІ ст. як соціокультурну передумову трансформації наукового пізнання та формування ціннісних настанов науковця.

У ХХІ ст. людство остаточно перейшло в нову епоху – інформаційну, яка характеризується зростанням обсягу інформації, телекомунікаційним розвитком, удосконаленням інформаційних технологій, вільним доступом до інформаційних ресурсів, глобалізацією та інформатизацією всього суспільства. У величезному розмаїтті літератури, присвяченої проблемам інформаційної ери, автори не часто погоджуються один з одним щодо її основних характеристик і суспільного значення, натомість вони однакові в тому, що інформація відіграє особливу роль у сучасному світі, це поняття, яке сформувалося як загальнонаукове, стало символом постіндустріального суспільства. Вперше про суспільство, засноване на роботі з інформацією, почали вести мову на початку 50-х років ХХ ст. з появою кібернетики та математичної теорії зв'язку: К.Шенон, Н.Вінер, Дж. фон Нейман, А.Тюрінг, А.Н.Колмогоров. Їхні роботи мали не так науковий, як футурологічний характер.

Термін “інформаційне суспільство” з'явився дещо пізніше, наприкінці ХХ ст. в період загальної інформатизації та комп'ютеризації. Це концепції постіндустріального суспільства, суспільства третьої хвилі, епохи великого вибуху, розлому епох, постмодерну та ін. Найбільш визначними стали автори Д.Бел, Е.Тофлер, Ф.Фукуяма, А.Турен, Ж.Бодріяр, Ж.Ліотар, К.Попер, З.Бжезинський, та інші, які вважали, що “інформаційне суспільство” – це особливий вид суспільної формації пізніх різновидів

постіндустріального суспільства, нового етапу розвитку людської цивілізації. Виникає проблемне поле, в рамках якого реалізуються спроби осмислення якісного потенціалу інформації. Слово “інформація” від лат. *informatio* – роз’яснення, повідомлення, трактується не лише як сукупність різноманітних знань, отриманих у філософії, науці, мистецтві, техніці, а і як елементарна функція людської поведінки, вона є соціальною за своєю природою. Інформаційне суспільство стало результатом цивілізаційного розвитку, який полягає в збільшенні масштабів створення, накопичення, передачі, трансформування інформації та знань у суспільстві, а також впливі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій на економіку, політику, культуру та науку. Поняття інформаційного суспільства є певним принципом, за яким організована соціальна модель – інформація та знання; воно визначається як цивілізація, в основі існування якої закладена інформація, де остання мислиться як певна універсальність, яка формує матеріальне оточення життя людини, та є основним засобом міжособистісних стосунків. У процесі історичного розвитку суспільства, при переході від одного його типу до іншого, відбувається трансформація цінностей, які сформувалися та домінували на певному етапі суспільного розвитку, але надалі виявилися неадекватними у зв’язку з новими суспільними вимогами. Сьогодні інформація, доведена до індивіда, стає головною цінністю, оскільки вона активно включається в процес соціалізації особистості та життєдіяльності суспільства, формуючи соціальні ідеали та цінності, що актуалізує і ґносеологічне питання про специфіку та масштаби змін у пізнавальній сфері.

Поняття цінність, яке використовують в науці, мистецтві, моралі, релігії тощо, є дуже багатозначним і важливим для людини і суспільства. Як правило, суб’єктом ціннісного відношення є людина, соціальна група, суспільство в цілому. На ранніх етапах розробки аксіологічної проблематики цінностями називали моральні та естетичні феномени, потім цінність стала розглядатися як важлива, особлива риса будь-якого об’єкта. Сьогодні оцінювання означає належність до етичних, естетичних, світоглядних ідеалів, а також до епістемологічних методологічних нормативів та еталонів. Актуалізація проблеми гуманізації науки, усвідомлення ролі та статусу науки, введення в її сферу людського виміру, що означало осмислення системи цінностей в об’єкті, методах та умовах пізнавальної діяльності, здійснювалася під час розв’язання глобальних проблем людства (загрози війни, екологічної кризи тощо). Як зауважує В.В. Міронов у своїй праці “Сучасні філософські проблеми природничих, технічних та соціогуманітарних наук” [6], у науковому пізнанні виникає потреба розрізняти дві групи функціональних цінностей: перша – соціокультурні, світоглядні цінності, зумовлені соціальною та культурно-історичною природою науки та наукових співтовариств; друга – когнітивно-методологічні цінності, які виконують регулятивні функції і визначають вибір теорій і методів, обґрунтування та перевірки гіпотез, емпіричну й інформативну значущість даних тощо. Підхід, заснований на визнанні того, що цінності в науці виказують соціокультурну зумовленість як її невід’ємну характе-

ристику, стає провідним у філософії та методології науки, особливо соціально-гуманітарного знання [6, с. 499].

У наукове пізнання так чи так спирається на ціннісні та соціокультурні витоки: вони віддзеркалюють зв’язок науки з культурно-історичними, соціальними умовами. У ході розвитку пізнання від одного вченого до іншого передаються стійкі алгоритми базових пізнавальних операцій, методи, теорії, наукові закони, ідеї, принципи, критерії науковості тощо, які можуть зберігатися навіть зі зміною ціннісної орієнтації дослідника; кожен елемент наукового знання володіє такими ціннісними характеристиками, як істинність, простота, несуперечливість тощо. Через цінності та оцінки в буденне та наукове знання входить соціокультурний та історичний вимір, що впливає і на результати пізнавальної діяльності науковця. Усвідомлення цього факту робить важливим вивчення соціальних передумов і функцій ціннісної орієнтації суб’єкта наукової діяльності, розгляд взаємин між людьми як цінність.

Особливість пізнавальних і соціальних ідеалів наукової діяльності полягає в тому, що вони усвідомлюються як цінність і ціннісно орієнтують, проєктують, стимулюють діяльність учених, постають науковими ідеалами. “Орієнтація на елімінацію з наукового дослідження усіх форм ціннісних суджень, яка була характерною для класичного способу думки, змінилася визнанням тієї евристичної ролі, яку відіграють ціннісні вподобання та орієнтації у науковому дослідженні, у виборі стратегії наукової діяльності” [7, с. 479]. До пізнавальних ціннісних ідеалів зараховують істинність, новизну, корисність отриманого знання, до соціальних ціннісних ідеалів належать ідеал професіоналізму, компетентності, наукової чесності, соціальної та моральної відповідальності. У історичній практиці науки діють функціональні норми, які регулюють наукову діяльність, вони підлягають зміні, коригуванню, залежно від стану розвитку наукового знання та наукової дисципліни в цілому.

Доречним, у цьому контексті, буде запитання читача: а чи справді усі ці ідеали є тим рушієм, який скеровує сучасного науковця у його дослідженнях, чи не переслідує він інші цілі, можливо більш приземлені та практичні? І з цим зауваженням важко не погодитись. Нині ми є свідками того, що наукове знання перетворюється на товар, включене в товарний обіг, воно набуває прикладного характеру, виробляється під певне соціальне замовлення. “На жаль, у парадигмальній науці існує соціальне замовлення та достатньо поширена байдужість до того, як буде використовуватися результат наукового пошуку. Сьогодні вже неможливо приховати той факт, що наука, відкинувши всі філософські претензії, стає великим бізнесом, який формує світогляд та ціннісні орієнтації його учасників. Гуманістичні мотиви розвитку науки помітно витісняються, а вчені зазвичай не спроможні надати смислу всьому тому, що виходить за межі їх компетенції” [8, с. 57-59]. Знання, вироблене в товарних цілях, не породжує потребу в додатковому знанні, додатковій інформації про світ. Перетворення пізнання на галузь виробництва, а самого знання – на товар, змінює структуру суспільства, яке продукує інформацію про світ, а відповідно, і змінює ціннісні орієнтації наукової діяльності. Проте історична мінливість ідеалів

та норм науки не привід для її цювання. Це свідчення принципової відкритості науки, і, як наслідок, реалізація єдино можливого способу її існування.

Варто відзначити важливу роль “кодексу наукової чесності та честі” І.Лакатоса, який складається не з правил, а з цінностей: “без таких цінностей рішення співтовариств були б іншими, і в результаті виникла б не наука, а дещо зовсім інше” [2, с. 282]. Формування особистості (вченого зокрема) – це процес становлення цінностей, невід’ємних від свободи пошуку ідеалу та відповідальності за власний вибір. Зростає впевненість в тому, що людині, як суб’єкту наукової діяльності, а також колективному суб’єкту науки (науковим співтовариствам, інститутам тощо) потрібне ціннісне усвідомлення, ціннісна саморефлексія тією ж мірою як і світогляд.

Наука як система комунікацій регулюється нормативно-ціннісною системою, а члени наукового співтовариства оцінюють результати діяльності своїх колег, орієнтуючись на певні зразки, критерії, оцінки та форми репрезентації креативності: “У комунікативній спільноті немов у краплині роси відбивається весь універсум актуальних, а також лише потенційно можливих узаємин особи з іншими людьми і суспільством у цілому. Це перехрестя найгостріших суперечностей і конфліктів, які є справжньою рушійною силою загально-культурного поступу” [4, с.189].

Нині людство зайняте пошуками нових способів зв’язку між різними частинами світу, напрямками думки, манерами висловлюватися, типами досвіду, які дозволили б протистояти викликам сучасного світу. Виникає потреба вийти на новий рівень рефлексії пізнання, де основну роль відіграє контекст комунікативних і соціокультурних чинників. “Сучасний стан “глобалізованого” світу епохи “постмодерну” робить особливо актуальним питання про співвідношення слова та реальності, інформування та риторики, евристики множини інтерпретацій, про колізії вихідних, стійких концептів відкритих один одному етнокомунікативних просторів і смислів “інтеркультури”, яка набирає обертів” [3, с. 4].

Все більшого значення в цих умовах набуває комунікація, яка не зводиться лише до передачі та отримання інформації. На думку Е.Касирера, людина – символічна істота і живе в символічному універсумі, який сьогодні твориться в основному засобами масової інформації. Наш символічний універсум складається з газет, журналів, радіо, телебачення, Інтернету. “Найбільш розумним виходом, як і у всі часи, залишається мистецтво компромісу, тобто зусилля, скеровані на реалізацію основного принципу комунікації: взаємне визнання одне одного. Цей принцип не повинен залишатися певним моральним ідеалом, а втілюватися в технічних і ментальних структурах комунікації” [1, с. 471]. На думку автора, аналіз комунікативних стратегій філософії, який забезпечує взаємодію різноманітних дискурсів – і є тією мірою заходів, які спрямовані для подолання непорозуміння у сучасному суспільстві. “Глобальні ідеї політиків та інтелектуалів, цінності, норми та правові акти, які пропонуються моральними філософами та юристами, – все це вимагає втілення в життя, а для цього повинні вийти в серця та душі людей, отримати їх схвалення, знайти

практичні, життєві способи їх здійснення” [1, с. 475]. Базовою методологічною цінністю та тенденцією ХХІ ст. стають такі методологічні феномени, як діалог та синтез когнітивних практик на основі глобальних метафор, обміну парадигмами.

Комунікативний аспект науки яскраво відображає соціокультурну та ціннісну природу науково-дослідної діяльності, її тісний зв’язок із соціально- історичними чинниками. Комунікації стають тим феноменом, який фіксує зміни ціннісних орієнтацій наукових співтовариств, зміну парадигм, дослідницьких програм, а також є системою, яка відображає зміни в соціально-історичних взаєминах і культурі загалом. Становлення вченого як суб’єкта наукової діяльності відбувається саме у ході професійного спілкування, засвоюючи не лише спеціальну інформацію, а й спосіб бачення тих чи тих концепцій, підходів, напрямів досліджень. Комунікації – важлива умова створення та оформлення нового знання, особливості комунікативної дії в науці, перш за все, полягає у знаходженні взаєморозуміння між вченими, а сам феномен “спілкування” відіграє важливу роль у отриманні, обґрунтуванні та функціонуванні знання. На думку Мікешіної, ідеали і норми наукового дослідження є виявом комунікативності науки, саме вони визначають для вчених взірці теорій, методів, фактів, аргументованості знання, способи організації знання та діяльності. Лише завдяки комунікації вони можуть інституціоналізуватися та транслюватися в пізнавальній діяльності, через комунікацію оцінки та вподобання окремих дослідників чи наукового співтовариства надалі соціалізуються та набувають статусу норм та ідеалів [5, с. 165].

Система наукових комунікацій – це інформаційний простір, де формуються та поширюються наукові знання. Під впливом інтенсивного запровадження інформаційних технологій система наукових комунікацій змінює свою структуру, з’являються нові засоби комунікації, такі наприклад, як віртуалізація, яка призводить до елімінації усного спілкування між науковцями, між “учнем” та “вчителем”; змінюється соціальний статус журналістів та інших наукових видань, стираються національні межі наукових співтовариств, змінюються канони викладу та презентації знань в інформаційно-комунікативних технологіях. Соціальні нормативи, які фіксують роль науки та її цінність для суспільного життя керують процесом комунікації дослідників, стосунками наукових співтовариств і установ між собою та у суспільстві в цілому.

Сьогодні ми спостерігаємо удосконалення технічного складника у формуванні знання – виникають потужні технічні системи, які забезпечують передачу, обробку та збереження інформації про світ. Як наслідок, відбувається мимовільне зміщення в різноманітних напрямках суспільної діяльності, науково-пізнавальній зокрема. Проте внутрішня динаміка раціонального пізнання світу стримується у науці (як культурному феномені) за допомогою ціннісних настанов вченого, які дедалі більше слабшають під впливом прагматичних інтересів, що і призводить до руйнування фундаментальних для науки ціннісних орієнтацій. Зростання масиву комунікаційних систем, та пов’язані з ними проце-

си все менше покликані до гуманізації суспільства в новій постіндустріальній реальності.

Список використаних джерел

1. Информационное общество. – Сб.-М.: ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 507 с.
2. Кун Т. Замечания на статью И. Лакатоса / Томас Кун // Структура и развитие науки. Сборник переводов. – М.: Прогресс, 1978. – С. 270-283.
3. Лингвистика и аксиология: этносемиотика ценностных смыслов: коллективная монография. – М.: ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
4. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г.Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319с.
5. Микешина Л.А. Эпистемология ценностей / Л.А.Микешина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с.
6. Мионов В.В. Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук / В.В.Мионов; [под общ. ред. д-ра филос. наук, проф. В.В.Мионова]. – М.: Гардарики, 2006. – 639 с.
7. Огурцов А.П. Философия наук: двадцатый век: Концепции и проблемы: в 3 частях. Часть вторая: Философия науки: Наука в социокультурной системе / А.П. Огурцов. – СПб.: Изд-дом “Мир”, 2011. – 495с.
8. Савостьянова М.В. Исследовательские приоритеты и ценностные мотивы научного творчества в парадигмальной науке / М.В.Савостьянова // Вісник СевДТУ. Вип. 94: Філософія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – с.56-61
9. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция / В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744с.

References

1. Ynformacyonnoe obshhestvo: Sb.- M.:OOO “Yzdateljstvo AST”, –2004.–507s.
2. Kun T. Zamechanyja na statiju Y. Lakatosa / Tomas Kun // Struktura y razvytye nauky. Sbornyk perevodov. – M.: Proghress, 1978. – S. 270-283.
3. Lynghvystyka y aksyologhyja: etnosemyometryja cennostnykh smyslov: kollektynaja monoghrfajja. – M.: TEZAURUS, 2011.– 352 s.
4. Marchuk M.Gh. Cinnisni potenciji znannja / M.Gh.Marchuk. – Chernivci : Ruta, 2001. – 319s.
5. Mykeshyna L.A. Epystemologhyja cennostej / L.A.Mykeshyna. – M.: Rossyjskaja polytycheskaja encyklopedyja (ROSSPЭN), 2007. – 439 s.
6. Myronov V.V. Sovremennye fylosofskye problemy estestvennykh, tekhnicheskyykh y sotsyalno-ghumanitarnyykh nauk: uchebnyk dlja aspyrantov y soyskatelej uchenoj stepeny kandydata nauk / V.V.Myronov; [pod obshh. red. d-ra fylos. nauk, prof. V.V.Myronova]. – M.: Ghardaryky, 2006. – 639 s.
7. Oghurcov A.P. Fylosofyja nauk: dvadcatyj vek: Koncepcyy y problemy: v 3 chastjakh. Chastj vtoraia: Fylosofyja nauky: Nauka v socyokulturnoj systeme / A.P. Oghurcov. – SPb.: Yzd.dom “Mirj”, 2011. – 495s.
8. Savostjjanova M.V. Yssledovateljskyye pryorytety y cennostnye motyvny nauchnogho tvorchestva v paradyghmalnoj nauke / M.V. Savostjjanova // Visnyk SevDTU. Vyp. 94: Filosofiga: zb. nauk. pr. – Sevastopolj : Vyd-vo SevNTU, 2009. – s.56-61
9. Stepin V.S. Teoreticheskoe znanye: struktura, ystorycheskaja evoľucyja / V.S. Stepin. – M.: Proghress-Tradycyja, 2000.–744s.

Tkachova Yu., postgraduate student of the Department of Philosophy, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), tkachova23@gmail.com

Value and Communicative Properties of Science in Terms of Information Society

The article highlights the main characteristics of modern science caused by its value and communicative dimensions under conditions of information society. The author analyzes the impact of social and cultural preconditions in formation of the value orientation of the subject of scientific activity. The purpose of the article is to delineate the values of science in terms of information society through the specification of essence of the concept of the information society, the study of its basic communication characteristics and selection of general value orientations in society of the 21st century as social and cultural background of the transformation of scientific knowledge.

The urgency of the problem of humanization of science, awareness of the role and status of science, understanding of values in terms of cognitive and communicative activities are considered. As a result of this exploration the author concluded that the system of scientific communication reflects not only the internal changes in the scientific cognition process, but also those phenomena that capture the transformation of value orientations of the scientific community, changing of paradigms and research programs.

Keywords: information society, value, communication, scientific community.

Ткачева Ю., аспирант кафедри філософії, Черновицький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), tkachova23@gmail.com

Освещаются главные характеристики науки современного информационного общества, обусловленные ее ценностными и коммуникативными измерениями. Осуществлен основательный анализ влияния социокультурных предпосылок на становление ценностной ориентации научной деятельности. Целью статьи является определение ценностных измерений науки в условиях информационного общества через конкретизацию сущности понятия информационного общества, исследования его главных коммуникативных характеристик и выделение общих ценностных ориентаций в XXI в. как социокультурных оснований трансформации научного познания.

Доказана актуальность проблемы гуманизации науки, осознания системы ценностей в условиях познавательной и коммуникативной деятельности. В результате данного исследования автор пришла к выводу, что система научных коммуникаций отражает не только внутринаучные изменения, но коммуникации также становятся феноменом, который фиксирует трансформации ценностных ориентаций научных сообществ, смену парадигм, исследовательских программ.

Ключевые слова: информационное общество, ценность, коммуникация, научное сообщество.

* * *

УДК 159.923.2–027.543:37.011.32

Третяк В. В.

аспирантка кафедри соціології, філософії і права, Одеська національна академія харчових технологій (Україна, Одеса), victoryastar@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Здійснено соціально-філософське дослідження проблем та перспектив піднесення національної свідомості студентів, як майбутньої еліти суспільства, беззаперечно відданої інтересам України, гуманістичним ідеалам зростання доброти і культури свого народу. Метою статті обрано соціально-філософське осмислення соціальної ролі національної самосвідомості студентів у забезпеченні стабільного розвитку українського суспільства. Для її досягнення суттєве значення мають дослідження провідних українських філософів Головатого М., Жулинського М., Козловця М. та інших, які присвятили свої роботи розумінню української національної ідеї, національної ідентичності та етнічної самоідентифікації студентської молоді. Запорукою формування національної самосвідомості особистості є повсякденна причетність людини до активної життєдіяльності свого безпосереднього оточення, яка спрямована на добробут і духовне піднесення України.

Ключові слова: національна самосвідомість студентів, національна ідея, вищий навчальний заклад, самоідентифікація.

Актуальність проблеми формування національної самосвідомості студентів як майбутньої еліти суспільства, спеціалістів культури, освіти і народного господарства зумовлена необхідністю вирішення складних питань державотворення, розвитку економіки, духовного світу соціуму, інтеграції України в європейський простір. Особливе значення має виховання у молоді почуття національної гідності у поєднанні з розумінням важливості міжетнічної та міжнародної співпраці.

З огляду на це, в Україні тай в усьому світі зростає інтерес до вивчення і філософського осмислення широкого кола питань, пов'язаних з підвищенням рівня національної культури молоді. Серед дослідників, що присвячують цьому свої роботи, слід, перш за все, відзначити М.Головатого, О.Понаріна, І.Сінагатуліна, В.Шевченко, Ю.Бойка, О.Бочковського, А.Княжинського, Б.Кравченка, І.Красіну,

М.Ломацького, В.Мандрагеля, В.Пустотіна, Д.Тхоржевського. Незважаючи на досить широке коло досліджень, присвячених національній самосвідомості студентів та її ролі у становленні громадянського суспільства, аналіз вітчизняної літератури з даної проблеми дає підстави стверджувати, що за останні понад 20 років процес формування національної самосвідомості студентів ще не став об'єктом спеціального й всебічного висвітлення. В той же час практичний досвід вищих навчальних закладів засвідчує суперечність між соціально-політичною потребою у розвитку національної самосвідомості студентів та недостатнім рівнем освітньої й виховної діяльності, спрямованої на підвищення національної культури майбутніх фахівців країни.

Враховуючи це, метою даної статті обрано соціально-філософське осмислення соціальної ролі зростання національної самосвідомості особистості у забезпеченні стабільного розвитку українського суспільства у період навчання у вищому закладі.

Формування національної самосвідомості є важливою передумовою державотворення. Як підкреслюється в Концепції національного виховання студентської молоді, що була затверджена Колегією Міністерства науки і освіти України 25 червня 2009 р. “розбудова Української держави, відродження української нації потребують формування та впровадження відповідної Концепції національного виховання студентської молоді, яка має стати складовою частиною системи національного виховання громадянина України” [8].

Національна самосвідомість – запорука самовизначення особистості як представника певної нації у процесі інтерналізації системи громадянських ідеалів, соціальних та культурних цінностей свого народу, традицій і звичаїв, що визначають його духовний світ і життєдайні орієнтири для молоді. Національна свідомість студентів припускає постійну органічну комбінацію універсального й специфічного, пов'язаного із специфікою їх соціального буття. Здобуття вищої освіти має вирішальне значення і сприятливі можливості для підвищення національної культури усього народу. По-перше, у наш час більшість випускників середньої школи стають студентами.

По-друге, студентський вік є новим і відмінним етапом життя, який має власне, виняткове значення для гармонійного становлення особистості. На цей період припадає процес активного формування соціальної зрілості індивіда та властива студентам позиція відкидання норм і правил суспільної поведінки, виражена егоцентрична спрямованість та пасивно-споживацька поведінка [3, с. 4].

По-третє, навчання у ВНЗ надає молоді можливості засвоєння національних цінностей не лише на побутовому, а й теоретичному рівні, поєднуючи когнітивні, комунікативно-дискусивні, емоційно-естетичні компоненти соціокультурної трансляції духовних надбань народу. Засвоюючи національні й світові цінності культури, студенти стають провідниками національної свідомості серед широких верств населення за місцями своєї професійної та громадсько-політичної діяльності.

Національна свідомість визначає сприйняття соціальної реальності і ставлення до неї з позицій докорінних, перевірених часом інтересів народу, сприяє

усвідомленню особистої національної та етнічної приналежності, шанобливому, патріотичному ставленню до історичних і культурних традицій своєї спільноти, до національно-державної незалежності. Національна свідомість має суттєве значення для згуртування сумісних зусиль суспільства у вирішенні актуальних проблем сучасності. “Одним з системоутворюючих елементів національної самосвідомості є сукупність уявлень про сенс національного буття. На жаль, ця картина складена зі шматків, які не надто гармонійно узгоджуються між собою і різного рівня соціальних (політичних) систем, що не лише не доповнюють одна одну, не посилюють, не гармонізують державу, а й навпаки – функціонують ніби для знесилення, спотворення і дискредитації державного і власного функціонального призначення” [5, с. 64–65]. Ці суперечності є наслідком відсутності належного історичного досвіду самостійної державності України, офіційного протиставлення ідеології “пролетарського інтернаціоналізму” українській національній свідомості, її штучне ототожнення з “буржуазним націоналізмом”. Національна свідомість означає розуміння відчуття спільності національного походження, спільну належність до рідного краю та неослабний інтерес у ставленні до історичного минулого й сучасності, до рідної мови й культури. Безумовно, національна свідомість – це сукупність рис індивіда, групи або спільноти, які виникли в процесі спілкування з представниками інших національних спільнот [12]. Національна самосвідомість є самоусвідомленням особистості своєї причетності “до нації, готовністю сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу, Українську державу, спонукає до національної самореалізації” [17, с. 7].

Необхідними умовами формування національної самосвідомості студентів виступають: розвиток зацікавленості їх у вивченні й практичному використанні української мови, у поглибленні своїх знань про українську історію та культуру, практична участь у науково-дослідній й громадській діяльності, спрямованій на виявлення і примноження досягнень українського народу, що складає духовне підґрунтя для зростання національної гідності та для рівносуб'єктного спілкування і співробітництва з представниками інших етносів у країні та за її межами.

Відповідно ступінь розвитку національної самосвідомості визначається за трьома критеріями: когнітивним, емоційно-ціннісним, діяльнісно-практичним. За когнітивним критерієм визначається рівень знань та поінформованості студентів щодо основних національних ознак (мова, історія, культура, ментальність, національний характер). Ці знання виявляють міру усвідомлення студентами національних цінностей і традицій.

Емоційно-ціннісний критерій відображає ставлення студентів до культурних цінностей свого народу та інших, духовні потреби молоді сприяти зростанню національної гідності, бажання самоідентифікуватися зі своєю нацією, пишатися її історичним минулим і сучасними досягненнями науки, культури та виробництва, її видатними людьми.

Але ні ознайомлення із історією й здобутками свого народу в минулому, ні долучення до національного

мистецтва на емоційному рівні не можуть змотивувати внутрішнє відчуття самоідентифікації особистості зі своїм народом без активної повсякденної участі у громадсько-політичній діяльності.

Система освіти має необхідні об'єктивні умови до такого органічного поєднання теорії з суспільною практикою, вирішення загальних питань виховання національних кадрів фахівців, здібних поєднувати інтереси своєї країни з успішною інтеграцією у європейський і світовий соціокультурний та економічний простір. "За допомогою освіти кожна людина долучається до здобутків людства, що мають глобальне (інтернаціональне) значення, досягає все краще зі скарбниці власного народу, зберігає власну національну ідентичність, що є запорукою духовного, економічного та фізичного виживання в умовах стрімких, часто суперечливих, а то й негативних планетарних процесів" [7, с. 9].

Та безглуздо говорити про виховання національних кадрів, про їх національну самоідентифікацію без належної уваги до надання оптимальних соціально-економічних умов самореалізації особистості у себе на Батьківщині, хоча б для найбільш талановитих і освічених фахівців, щоб зменшити їх відтік за кордон. Адже втрати щороку від еміграції фахівців складають 40–90 мільйонів гривень – витрачених з бюджетних коштів на їх освіту [2, с. 8]. Тільки за даними Національного фонду науки США, до Штатів з України переїхали 45 тис. учених і технічних фахівців [13, с. 7]. До цього вартість соціокультурного капіталу молодих фахівців треба додати ще ніким не підраховану. Але ж зрозуміло, як це негативно впливає на розвиток науки і техніки нашої країни. Таї цього достатньо, щоб уявити собі соціальне значення національної ідентифікації майбутніх фахівців, їх духовного зв'язку з рідною країною, щоб за всіляких умов зберегти у собі бажання віддати свої знання і здібності Батьківщині. Такі душевні устремління звичайно лише підсиляться, якщо вони будуть підкріплені ще й заслуженим матеріальним добробутом і моральним визнанням з боку держави і суспільства.

Сучасний рівень національної самоідентифікації студентів характеризується різними показниками у Центрі, на Заході і на Сході. Більшість студентів у м. Києві, за даними соціологічного дослідження В.В. Левицького, ідентифікують себе як українці, рідною мовою вважають українську, виступають за збереження і запровадження в суспільне життя елементів традиційної української культури, висловлюють бажання розширити свій світогляд новими знаннями про звичаї і традиції українського народу. Середніх домінують представники православ'я. Попри все, приналежність до своєї національності є важливою цінністю для більшості молодих людей й, зокрема, студентів [9, с. 16].

За даними соціологічного дослідження духовного світу сумських студентів, кожний третій з опитаних вважає себе націоналістом – етноцентристом. А для більшості опитаних нація, до якої вони належать, є рівноправною серед інших, не гіршою й не кращою за інші. Приблизно кожний десятий соромиться своєї національної приналежності. Чверть опитаних вважає себе космополітами. Ці дані показують, що серед студентів домінує врівноважене ставлення до власної

національності. Водночас, загальнонаціональне опитування молоді показує, що в 2004–2005 рр. відбулося різке збільшення числа тих, хто самоідентифікували себе як українці. Зокрема, у 2004 р. кількість молодих людей, що вважають себе представниками української національності збільшилась в порівнянні з 1997 р. на 11%. В 2005 р. ще більше респондентів віком 18–28 років вважали себе українцями (всього – 82%). Кількість тих, хто вважає рідною українську мову збільшилась майже на 20% [16, с. 58].

Соціологічні дослідження фіксують суттєві регіональні розбіжності у самоідентифікації студентів в межах України. Так, наприклад, у 2004 р. серед опитаних О.Бичком студентів, на Заході 98,3% етнічних українців відчують себе більшою мірою українцями. З чотирьох опитаних росіян один відчуває себе більшою мірою українцем, решта – росіянами. На Півдні та Сході ситуація суттєво відрізняється. Лише 52,6% етнічних українців відчують тут себе більшою мірою українцями, а 35,6% українців відчують себе більшою мірою росіянами. Що стосується етнічних росіян, то 77,2% відчують себе більшою мірою росіянами, 15,2% – більшою мірою відчують себе українцями. З цього зроблено висновок, що для половини українців Півдня та Сходу України власна етнічна ідентичність залишається проблемною. Студенти ж Західного регіону демонструють майже стовідсоткову однаковість у етнічній самоідентичності [1, с. 72–81].

Наведена інформація спростовує поширене твердження згідно якого в Україні "усе ще урбанізація абсолютно тотожна етнічній маргіналізації та зросійшуванню" [11, с. 3–6].

За даними моніторингових досліджень Інституту Соціології УАН протягом 10 останніх років приблизно половина населення віддає перевагу або українській, або російській мові у повсякденному спілкуванні. Також приблизно рівні групи, складаючи більшість (до 75%), вважають, що вільно можуть говорити, читати та писати цією мовою. І це, на, наш погляд, позитивний чинник для становлення єдиної національної свідомості на базі вільного обміну соціокультурними цінностями завдяки відсутності мовних комунікативних перепон до взаємного порозуміння. Потрібно лише посилювати взаємний інтерес до культури українського і російського народу, до гуманістичних народних традицій, літератури і мистецтва регіонів. Треба мати на увазі інтерес населення до гуманітарної освіти на наш час досить низький – більш ніж у 2 рази нижчий, аніж до інженерно-технічної [15, с. 525].

Мовна ситуація в Україні характеризується двомовно. Причому, три п'ятих населення в соціологічних опитуваннях декларують українську мову як рідну, а понад третина називає російську. Але у реальному житті близько половини населення країни, в тому числі третина із тих, що називають рідною українську мову, стикаються з труднощами при користуванні необхідною державною законодавчою, фінансовою, фармакологічною документацією. За даними дослідників Інституту соціології УАН, половина населення в Україні вважає за необхідне надати російській мові статусу офіційної [15, с. 529].

Понад двох третин опитаних в 2005 році вважали, що, крім української, необхідно вивчати у

загальноосвітніх закладах і російську, і англійську мови. Згідно результатів щорічних опитувань в Україні домінувала безконфліктна ситуація. Серед опитуваних лише 6–7% вказували, що протягом року стикалися з випадками дискримінації [15, с. 512]. З огляду на це, стає зрозумілою мала актуальність, за висновком О.Бичка, національної самоідентифікації для більшості студентів, як і для населення України в цілому [1, с. 72–81]. Тобто у повсякденному спілкуванні більшість людей не звертають уваги на етнічну належність один одного.

За даними моніторингового опитування 2013 р., національна само ідентифікація, як відчуття спільноти (Це – Ми) поступається родинним і дружнім (“ми – родичі й друзі”), громадянським, віковим (“ми – одне покоління”), земляцьким (“ми – мешканці одного поселення”) [14, с. 512].

Таку соціокультурну спорідненість відчують між собою і росіяни, білоруси та українці, що постійно фіксують дані щорічного моніторингового опитування в Україні. На запитання: “Які народи, окрім свого, є найбільш близькими Вам за традиціями, звичками, культурою? 77% опитуваних назвали росіян, 56% білорусів і 30% українців”) [14, с. 536]. Постає питання, кому ж вигідно нав’язувати українцям спотворену уяву про росіян як головних ворогів нашої країни всупереч домінуючій громадській думці? А мабуть тим силам на Заході, які не хочуть бачити в майбутньому єдину Україну. Адже росіяни складають 17,28% відсотків населення країни [10].

Результати аналізу сформованості національної самосвідомості студентів свідчать, що вони недостатньо усвідомлюють: специфіку національної культури, самобутність і неповторність національних традицій, українські звичаї; психологічні особливості етносу; важливість ідентифікації себе зі своєю національною спільнотою. Молодь не готова до налагодження толерантних міжетнічних та міжнаціональних стосунків. Так, серед студентської молоді низький рівень сформованості національної свідомості мають, за даними В.В. Борисова – 59,0%, середній – 28,0%, високий рівень – 13,0% [4, с. 2].

Сама по собі національна самоідентифікація являє собою складний багаторівневий феномен. Із того, що родинні, дружні, вікові, земляцькі (значною мірою міжособистісні) зв’язки є більш близькими безпосередніми осередками комунікації і, відповідно, самоідентифікації, то можна припустити, що етнічні відносини, ознакою яких є спільне походження, складають базисний рівень загально національної самоідентифікації. Її другий рівень складають близькі за традиціями, звичками, культурою, мовами народи, наприклад, слов’яни, латинська мовна група народів (західноєвропейська) тощо. Це досить стійкі ідентифікації, об’єднані, перш за все, спільною культурною і мовною народи.

На розвиток національної свідомості може справляти визначний вплив підвищення мовної компетенції студентів у повсякденному спілкуванні, професійній та науковій галузях комунікації, зацікавленість у вивченні видатних творів української та російської літератури, мистецтва, що є невичерпним джерелом залучення до національно-культурних ідеалів, цінностей і традицій.

А це у свою чергу повинно сприяти вихованню громадянської гідності та патріотизму, що є необхідною передумовою активної і свідомої діяльності у побудові соціальної, правової держави. Зважаючи на велике соціальне значення розвитку національної свідомості, видатний український вчений і політичний діяч М.Жулинський наголошував на тому, що, “коли кожний український інтелігент не прагнутиме, мовлячи словами І.Франка, виростати духом” і не формуватиме рідною мовою, запліднений ідеєю повсякчасного руху та зростання духовний клімату суспільстві, наша нація не матиме динамічного розвитку. Національна ідея може і мусить бути стимулятором і консолідатором творчих, державобудівничих сил індивіда й нації” [6, с. 9–11].

Національна самосвідомість є важливим чинником підвищення самооцінки особистості, впевненості у своїх здібностях, що виникає внаслідок укорінення в історичній пам’яті народу позитивних образів національних героїв, видатних діячів науки й культури, взірців служіння гуманістичним ідеалам рідного краю. Цьому сприяє повсякденна причетність людини до активної життєдіяльності свого безпосереднього оточення, спрямовану на добробут і духовне піднесення України.

Список використаних джерел

1. Бичко О. Регіональні особливості параметрів етнічної ідентичності студентської молоді / О.Бичко // Соціальна психологія. – 2004. – №3 (5). – С.72–81.
2. Бойко О.Д. Відплив мізків. Для країни – проблема, для вченого – можливість самореалізації // Голос України. – 2004. – 30 квітня. – С. 8.
3. Борецький І.О. Стереотипи як фактори ксенофобних тенденцій у студентському середовищі. Електронне видання “Волинські наукові студії. Науковий вісник Рівненського інституту ВМУРП “Україна”. – 2012. – №1. – <http://www.univerua.rv.ua/VNS1-2012/Borechuk.pdf>.
4. Борисов В.В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: автореф. дис... док. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / В.В. Борисов; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 43 с.
5. Бушман І. Національна самоідентифікація як фактор соціокультурного розвитку / І.Бушман // Філософія освіти. – 2006. – №1. – С. 63–69.
6. Жулинський М. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення // Вища освіта України. – 2006. – №4. – С. 9–11.
7. Козловець М.А. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації / М.А. Козловець // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир, 2008. – Вип.40. – С. 8–14.
8. Концепція національного виховання студентської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vzvo.gov.ua/departments-of-educational-work/1-documents-of-the-educational-work/132-the-concept-of-national-education-of-students.html>.
9. Левицький В.В. Етнічна самоідентифікація української студентської молоді на початку ХХІ століття (на матеріалах міста Києва): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / В.В. Левицький; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2011. – 20 с.
10. Населення України за 2012 рік. Демографічний щорічник. Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 449 с.
11. Наулко В. Сучасний етнічний склад населення України // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. – 2008. – Вип.6. – С. 3–6.
12. Основні етапи становлення національної свідомості українців // Вища освіта України. – 2011. – №4. – <http://library.nltu.edu.ua/node/1661>.
13. США: українські вчені масово іммігрують у Штати // Голос України. – 2007. – 3 березня. – С. 7.
14. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н.

М.Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

15. Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д.е.н. В.М. Ворони, д.соц.н. М.О. Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2005. – 653 с.

16. Формування духовного світу студента: На матеріалі досліджень в СНАУ / Сумський національний аграрний ун-т. Кафедра філософії та соціології: Л.В. Гнатюк (заг. ред.). – Суми, 2007.

17. Фрідріх А.В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / А.В. Фрідріх. – Рівне, 2006. – 201 с.

References

1. Bichko O. Regionalni osoblivosti parametru etnichnoyi identichnosti studentskoyi molodi / O.Bichko // Sotsialna psihologiya. – 2004. – №3 (5). – S.72–81.

2. Boyko O.D. Vidpliv mizkiv. Dlya krayini – problema, dlya vchenogo – mozhlivist samorealizatsiyi // Golos Ukrayini. – 2004. – 30 kvitnya. – S.8.

3. Boreychuk I.O. Stereotipi yak faktori ksenofobnih tendentsiy u studentskomu seredovischi. Elektronne vidannya “Volinski naukovy studiyi. Naukoviy visnik Rivnenskogo Institutu VMURoL “Ukrayina”. – 2012. – №1. – <http://www.univerua.rv.ua/VNS1-2012/Boreychuk.pdf>.

4. Borisov V.V. Teoretiko–metodologichni zasadi formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti uchnivskoyi ta studentskoyi molodi : avtoref. dis... dok. ped. nauk: spets. 13.00.07 “Teoriya i metodika vihovannya” / V.V. Borisov; Ternop. nats. ped. un–t im. V.Gnatyuka. – Ternohil, 2006. – 43 s.

5. Bushman I. Natsionalna samoidentifikatsiya yak faktor sotsio-kulturnogo rozvitku / I.Bushman // Filosofiya osviti. – 2006. – №1. – S.63–69.

6. Zhulinskiy M. Ukrayinska natsionalna ideya v ideologichniy sistemі derzhavotvorenniya // Vischa osvita Ukrayini. – 2006. – №4. – S.9–11.

7. Kozlovets M.A. Osvita i natsionalna identichnist v umovah globalizatsiyi / M.A. Kozlovets // Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo universitetu im. Ivana Franka. – Zhitomir, 2008. – Vip.40. – S.8–14.

8. Kontseptsiya natsionalnogo vihovannya studentskoyi molodi [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://vzvo.gov.ua/departament-of-educational-work/1-documents-of-the-educational-work/132-the-concept-of-national-education-of-students.html>.

9. Levitskiy V.V. Etnichna samoidentifikatsiya ukrayinskoyi studentskoyi molodi na pochatku XXI stolittya (na materialah mista Kiya) : avtoref. dis... dok. ist. nauk: 07.00.05 / V.V. Levitskiy; Kiyiv. nats. un–t im. T.Shevchenka. – K., 2011. – 20 s.

10. Naseleennya Ukrayini za 2012 rik. Demografichniy schorichnik. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini. – Kiyiv, 2013. – 449 s.

11. Naulko V. Suchasniy etnichniy sklad naseleennya Ukrayini // Naukoviy chasopis NPU im. M.P. Dragomanova. Seriya 6. Istorichni nauki. – 2008. – Vip.6. – S.3–6.

12. Osnovni etapi stanovlennya natsionalnoyi svidomosti ukrayintsiv // Vischa osvita Ukrayini. – 2011. – №4. – <http://library.nltu.edu.ua/node/1661>.

13. SSHa: ukrayinski vcheni masovo immigruyut u Shtati // Golos Ukrayini. – 2007. – 3 bereznya. – S.7.

14. Ukrayinske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dinamika zmin. Sotsiologichniy monitoring / Za red. d.ek.n. V.Voroni, d.sots.n. M.Shulgi. – K. : Institut sotsiologiyi NAN Ukrayini, 2013. – 566 s.

15. Ukrayinske suspilstvo 1994–2005. Dinamika sotsialnih zmin / Za red. d.e.n. V.M. Voroni, d.sots.n. M.O. Shulgi. – K. : IS NANU, 2005. – 653 s.

16. Formuvannya duhovnogo svitu studenta: Na materiali doslidzhen v SNAU / Sumskiy natsionalniy agrarniy un–t. Kafedra filosofiyi ta sotsiologiyi: L.V. Gnatyuk (zag. red.). – Sumi, 2007.

17. Fridrih A.V. Pedagogichni umovi formuvannya natsionalnoyi samosvidomosti studentiv vischih pedagogichnih navchalnih zakladiv: dis... kand. ped. nauk: 13.00.07 / A.V. Fridrih. – Rivne, 2006. – 201 s.

Tretyak V.V., postgraduate student of the Department of Sociology, Philosophy and Law, Odessa National Academy of Food Technologies (Ukraine, Odessa), victoryastar@ukr.net

National consciousness – the important factor of the development of society

Socio–philosophical research of problems and prospects of getting up of national consciousness of students, as a future elite of society, wholeheartedly given to the interests of Ukraine, to the growth humanistic ideals of welfare and culture of the

nation is carried out in the article. The socio–philosophical understanding of the social role of students' national consciousness in providing of stable development of Ukrainian society is chosen as the purpose of the article. For its achievement the researches of the leading Ukrainian philosophers as N.Golovaty, N.Zhulinskiy, N.Kozlovets, et al, which have devoted their works to understanding of the Ukrainian national idea, national identity and ethnic self-identification of the student youth have a substantial value. The pledge of forming of national consciousness of personality is everyday involvement of a man to the active live of his immediate surroundings, that is directed on welfare and uplift of Ukraine.

Keywords: national consciousness of students, national idea, higher educational institution, self-identification.

Третяк В.В., аспірантка кафедри соціології, філософії та права, Одеська національна академія пищевих технологій (Україна, Одеса), victoryastar@ukr.net

Национальное самосознание – важный фактор развития общества

Осуществлено соціально–філософське дослідження проблем і перспектив підйому національного свідомості студентів, як майбутньої еліти суспільства, безоговорочно відданої інтересам України, гуманістичним ідеалам росту благосостояння і культури свого народу. Ціллю статті вибрано соціально–філософське осмислення соціальної ролі національного самосознання студентів в забезпеченні стабільного розвитку українського суспільства. Для її досягнення суттєве значення мають дослідження провідних українських філософів Головатого Н., Жулинського Н., Козловця Н., і інших, котрі присвятили свої роботи розумінню української національної ідеї, національної ідентичності і етнічної самоідентифікації студентської молоді. Залогом формування національного самосознання людини є повсякденна причастність людини до активної життєдіяльності свого непрямого оточення, котра направлена на благосостояння і духовний підйом України.

Ключевые слова: национальное самосознание студентов, национальная идея, высшее учебное заведение, самоидентификация.

* * *

УДК 167/168

Терешкун О. Ф.

кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, докторант кафедри філософії Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича (Україна, Івано–Франківськ), eforat@bk.ru

ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІЗМУ В ГУМАНІТАРНО–НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ТЕХНІКИ

Проаналізовано можливості гуманізму в осмисленні сучасного техногенного розвитку цивілізації та в контексті гуманітарно–наукового дискурсу техніки. Виявлено причини дегуманізації образів людини й обґрунтовано важливість оновлення ліберального гуманізму, який створює умови для поширення ідей трансгуманізму і постгуманізму. Встановлено, що розв'язання нагальних проблем людства прямо пов'язане з гуманізацією взаємозв'язку людини і техніки. Великий вплив на усвідомлення людиною своєї самості має рефлексія буття в технізованому світі. Гуманітарно–науковий дискурс у філософії техніки постає не просто як сукупність філософських концепцій техніки, а як артикуляція місця людини в технізованій картині світу. Гуманітарно–науковий дискурс техніки зумовлений динамікою науково–технічного і технологічного розвитку цивілізації, глобалізаційними процесами, а специфіка функціонування сучасного гуманізму визначається умовами постіндустріального розвитку суспільства, розгортанням NBIC–технологій, активізацією трансгуманістичного руху та ідеями постгуманізму.

Ключові слова: гуманізм, дискурс, трансгуманізм, постгуманізм, людина, сингулярність, техніка.

Кризовий стан глобального цивілізаційного розвитку людства вимагає не лише переосмислення орієнтирів, пошуку нових атракторів цивілізаційного поступу, а й оновлення змісту гуманізму як сучасного глобального орієнтиру розвитку та дискурсивних практик. Гуманізм сьогодні стає полем гострої боротьби за людину. В умовах розростання техносфери та її автономізації виникає реальна загроза сингулярності багатьох сфер, а буття людини, її майбутнє стає безпосередньо залежним від розвитку науки, техніки, новітніх технологій. Саме цей факт заставляє по–новому визначати і мету цивілізаційного поступу, і блага людині, і засоби їх

досягнення, й самі уявлення про природу людини, людяності, гуманізму.

Філософське дослідження техніки в цивілізаційному поступі тісно пов'язане з критичним аналізом антропологічної кризи, зумовленої впливом фундаментальних трансформацій усіх сфер людської життєдіяльності та втратою духовності. В результаті цього виникла нагальна потреба в гуманітарно-науковому дискурсі техніки, в осмисленні змісту гуманізму та постгуманізму, в розв'язанні низки антропологічних, есхатологічних, екзистенційних, культурологічних та інших гуманітарних проблем глобального техногенного цивілізаційного розвитку.

Актуальним і значущим є не тільки осмислення наукової, технічної та технологічної раціональності, їх аксіологічного навантаження в епоху науково-технічного поступу, а й переосмислення змісту поняття гуманізму в умовах ліберального, глобального, ринкового науково-технічного (техногенного) розвитку людства. Гуманістична проблематика повинна бути серцевиною не лише педагогічного, культурологічного, релігійного, етичного, філософського дискурсів, а й гуманітарно-наукового дискурсу техніки.

Теоретико-методологічну основу дослідження техніки в гуманітарному контексті заклали відомі мислителі ХХ ст. – Т. Адорно, Ю.Габермас, М.Гайдегер, М.Горкгаймер, М.Бердяєв, Х.Ленк, Л.Мамфорд, Г.Маркузе, К.Мітчел, Х.Ортега-і-Гассет, Х.Сколімовскі, Е.Фромм, К.Ясперс та ін. Видатні гуманісти ХХ ст. висловили тверде переконання в тому, що існуюче споживацьке, утилітарне суспільство, зорієнтоване переважно на прибуток, виявило неспроможність ефективного подальшого розвитку.

Проблема людини, її духовності, ідентичності, долі, гуманізму та їх трансформацій під впливом техніки і технологій у техногенній цивілізації аналізується в сучасних дослідженнях російських науковців П.Гуревича, В.Кутирьова, В.Лекторського, М.Мойсєєва, О.Панаріна, Н.Попкової, І.Фролова та ін., а також українських філософів А.Єрмоленка [3, с. 213–401], В.Лук'янца [9, с. 5–16], В.Мельника [11, с. 3–70], А.Покровського [16, с. 86–90], В.Цикіна [23] та ін. Усі вони одностайні в думці, що за сучасних умов домінування цивілізаційно-технократичних цінностей гуманізувати науково-технічний і технологічний процес проблематично. Це зумовлено великою стійкістю науково-технічних, соціотехнічних та ін. складних систем до імплантації гуманістичних цінностей.

Значне місце в сучасній науковій літературі займають трансгуманістичні проекти “покращення” людини за допомогою нових технологій. У 2008 році опублікована колективна монографія “Нові технології і продовження еволюції людини? Трансгуманістичний проект майбутнього”, в якій провідні вчені (І.Артюхов, А.Горелов, О.Гусєва, А.Коротаєв, Д.Медведєв, А.Назаретян, М.Сичов, І.Следзєвський, В.Удалова та ін.) порушили питання конвергенції сучасних технологій і трансгуманізму в контексті розширення можливостей людини – фізичних, психологічних, інтелектуальних.

Гуманістичні проблеми і трансгуманістичні проекти в контексті досягнень і перспектив конвергентних технологій аналізує К.Гнатик [1; 2]. Головний акцент на

гуманістичних векторах нанотехнологічної революції зроблено в статті А.Цири “Гуманістичний вимір сучасної нанотехнологічної революції” [24, с. 210–217]. Г.Михайлишин досліджує гуманістичні цінності та відповідні їм норми, вважаючи їх культурним кодом, який впливає на спрямованість і характер людських потреб, інтересів і цілей, регулює поведінку та взаємини людей, забезпечує життєздатність суспільства загалом [13, с. 105–117]. Аналіз гуманітарного аспекту віртуальної реальності цивілізаційного простору й осмислення феномену відчуження та самоорганізації людини в контексті інформаційної цивілізації здійснено Т.Лугуценко [7, с. 32–42; 8, с. 92–102]. Філософський зміст гуманізму, гуманістичного ідеалу в філософських концепціях сучасності розкрито Д.Квятковським [4, с. 3–10].

Аналіз значної кількості сучасних публікацій свідчить про недостатню кількість досліджень, які стосуються проблематизації ліберального гуманізму в умовах глобального техногенного поступу людства. Серед публікацій, присвячених гуманізму, домінують дослідження у сфері педагогіки, історії філософії, релігієзнавства, культурології, психології та літературознавства. Українська філософія техніки перебуває в стані свого становлення, тому рефлексія проблем гуманізму в контексті гуманітарно-наукового дискурсу техніки вкрай важлива і актуальна.

Мета дослідження полягає в осмисленні ліберального гуманізму в умовах сучасного техногенного розвитку цивілізації. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, виявити причини дегуманізації образів людини, по-друге, обґрунтувати нагальність оновлення ліберального гуманізму, який створює умови для поширення ідей трансгуманізму і постгуманізму.

Методологія роботи ґрунтується на гуманітарно-науковому дискурсі-аналізі впливу сучасної техніки і новітніх технологій на формування нового образу людини, її тілесності, духовності, ідентичності. Крім того, такий підхід виявляє та посилює науково-методологічну роль дослідження техніки у філософії техніки для розв'язання гострих проблем сучасності, дозволяє визначати, аналізувати і критично осмислювати маніпулятивні ідеологічні дискурси техніки (наприклад, технократичні, природничонаукові та ін.), які систематично відтворюються на соціальному рівні: від повсякденних розмов до парламентських дебатів, популярних і наукових публікацій тощо.

На рубежі ХХ–ХХІ ст. внаслідок антропологічної кризи у філософії гостро постало питання антропологічного повороту, пошуку нових образів людини, артикуляції гуманітарно-наукового дискурсу філософії техніки. Прискорений розвиток сучасної техніки і новітніх технологій зумовлює наближення антропологічної катастрофи. З кінця ХІХ і впродовж ХХ ст. образ людини неодноразово втрачав і набував певних якостей, ознак і властивостей. Так, у філософії набули поширення такі концепти, як “надлюдина” (Ф.Ніцше), “людина маси” (Х.Ортега-і-Гассет), “одномірна людина” (Г.Маркузе), “людина-гвинтик” (М.Геллер, С.Кара-Мурза), “людина без якостей” (Р.Музіль), “економічна людина” (Маршал Мак-Льюен, Е.Фром), “людина-локатор” (Д.Рісмен). Усі ці образи

людини ХХ ст. не були позбавлені тілесних ознак. Але з виходом на арену постмодернізму, структуралізму та постструктуралізму з'являються нові образи людини як автора (Р.Барт), актора (М.Фуко) персони (Ж.Липовецькі) тощо. Далі йде ще більше знецінення людини, нехтування її природної основи – тілесності: “кібернавт” і “кіберособистість” (Т.Лірі) “тіло без органів” (Ж.Дельоз), “людина–корпус” (Ж.–Л. Нансі), “людина–текст” (О.Лосев), “людина – посудина для думки” (Г.Щедровицький). Вона постає вже і “складкою”, і “складкою складки”, і “квантовим потоком”. В “Антропологічному маніфесті” С.Смірнова людина представлена як “навігатор–мережевик”. У концепції “теоретичного антигуманізму” Ж.Лакана людина постає тендітною ланкою між світом і мовою, символічним посланням; вона похідна від об’єктивних структур, є знаряддям, за допомогою якого мова проговорює сама себе. Логічно вибудовується денатуралізація і дебіологізація людини. Тому не дивно, що людина ХХ–ХХІ ст. перебуває в історії, що завершується. Цей процес артикулюється у філософському дискурсі як “кінець історії” у Ф.Фукуями, “смерть суб’єкта” у Ж.–Ф. Ліотара, “смерть автора” у Р.Барта, “смерть людини” у М.Фуко, “ліквідація людини” у К.Леві–Строса, “кінець соціального” у Ж.Бодріяра тощо.

Маніфестуючи “смерть людини”, М.Фуко критикує традиційний гуманізм, вважаючи людину ансамблем різноманітних соціальних структур, які її формують. Доречно згадати і марксистське визначення людини як “сукупності суспільних відносин”. М.Фуко вказує на неприпустимість абстрактного розуміння суспільства, яке ніби існує поза індивідами, підкреслюючи, що воно інтегроване в найінтимніші кутки душ і тіл індивідів. Відповідно маніфестація “смерті людини” була по суті запереченням гуманістичної настанови, яка базується на вірі в те, що людина здатна обмежити владу мораллю чи розумом. Насправді відбувається навпаки: влада робить людину такою, яка їй потрібна.

Важко не погодитися з М.Фуко, що “Бог і людина померли однією смертю” [20, с. 18]. Загальновідомо, що першою втратила свій ореол святості як символ божественності природа, відтак було усунуто з постаменту Бога. Тепер настала черга людини. Скидання з постаменту людини було логічно очікуваним і прогнозованим явищем.

Поширення й домінування у суспільстві некрофілії (Е.Фромм), негачії та руйнації людини в деструктивному постмодернізмі “змінюються новими смертями”, а дегуманізація завуальовується під постгуманізм і його різновид – трансгуманізм. Спроби відродження гуманізму та філософії суб’єкта “згасають у нових хвилях убивств... Та швидкість і легкість, з якою інтелектуали ХХ століття розпрощалися з усім тим, що накопичувалося філософською традицією, свідчить про те, що смерті ці нерідко були вмотивовані не доконечним рухом думки, а прагматичним авторством”, тобто важливим вважається хто першим напише і “поставить свій копірайт” [15, с. 203]. Враховуючи цю тенденцію у філософії постмодернізму і постструктуралізму, закономірно буде відновити рефлексію гуманізму в умовах науково–технічного поступу, поширення сучасних NBIC–технологій, створення й обґрунтування нової постнекласичної картини світу.

Під впливом досягнень природничих і технічних наук і формування на їх основі глобального (універсального) еволюціонізму гуманітарна парадигма розмивається, людина втрачає свою суб’єктність, перетворюється на один із чинників сучасних технологій і агента інформаційних мереж. На ґрунті глобального еволюціонізму в контексті природничо–наукового дискурсу техніки з’явилися ідеї про рівність речей і людей (Б.Латур), про кінець людської винятковості (Ж.Шеффер), про минулий характер людини – ланки в ланцюгу універсального еволюціонізму; людина вже не вершина еволюції, а лише певний етап у ній (С.Хайтун). Характерне для сучасного глобального еволюціонізму трактування еволюції всього сутнього – від Великого вибуху до біосфери, техносфери і ноосфери на Землі – надає феномену людини нового змісту, пов’язаного з тим, що *смысл життя индивида* і суспільства зумовлені вектором еволюції. Виявляється, що людина вже не є головною метою і результатом еволюції, вона лише її проміжний етап, черговий “еволюційний поверх” на одній з гілок біологічної мутації розумних істот [22, с. 292]. Орієнтація на творчість, інноваційність, трансформаційність і модернізацію стають основною метою не тільки цивілізаційного поступу, а й еволюції загалом. Техніка стає взірцем і критерієм всього сутнього. Звідси випливає, що не природа, не людина, не Бог, а ТЕХНІКА – суть глобального еволюційно–революційного розвитку, його кінцева мета. Саме тому призначення сучасної філософії полягає в актуалізації та активізації гуманітарно–наукового дискурсу техніки з метою зміщення акцентів з економічних, політичних, національних, регіональних, науково–технічних і технологічних аспектів на антропологічні, гуманістичні, морально–етичні, духовні феномени, в яких головною цінністю вважається людина, що повинна стати мірою всього сутнього, в тому числі мірою всіх наук – і природничих, і технічних, і соціальних, і гуманітарних.

Науково–гуманітарний образ людини, на відміну від технократичного і природничо–наукового, конструється на засадах ідей духовності, розуму, гуманності. Відповідно людина постає як цілісна, гармонійно розвинута особистість, яка втілює в собі як фізичну, так і духовну досконалість, керується високими моральними ідеалами і гуманістичними цінностями. Актуалізація ж етичної потенції науки і техніки в техногенному суспільстві полягає “в опосередкованому гуманістичними цінностями впливі на подальший розвиток, який завдяки йому набуває гармонійного, збалансованого в ціннісному відношенні вигляду. Наука і техніка підпорядковуються загальному розвитку сутнісних сил і можливостей людини” [10, с. 183].

Отже, в сучасному образі людини відбувається зміщення акценту не лише стосовно природної тілесності, а й соціальної сутності людини у техніко–технологічний бік. Людина втрачає іманентні природні властивості, набуваючи техногенних рис внаслідок впливу сучасних NBIC–технологій. Зміна образів людини тісно пов’язана зі зміною звичних образів науки і техніки та наукової картини світу, що вимагає сучасного переосмислення засад гуманізму.

Гуманізм. Сьогодні проблематика, пов’язана з гуманізмом, його змістом, орієнтацією та реалізацією,

стала надзвичайно гострою. Гуманізм як ідеал суспільного розвитку та існування передбачає цінність індивідуального людського життя, визнання гідності та свободи людини, можливість і необхідність її самовдосконалення. Проте ідеал гуманізму, виплеканий європейською культурою упродовж сторіч, опинився під загрозою експансії новітніх технологій, які підривають основи людського життєвого світу. Виникли загрози втрати контролю над науковим і техніко-технологічним розвитком, глобалізації ліберальної ринкової економіки, яка базується на принципі ефективності й утилітаризму, загострення міжцивілізаційних взаємовідносин, яке веде до зростання міжнародного тероризму, протистояння культур та ін.

Оновлення змісту сучасного ліберального гуманізму – завдання філософського дискурсу загалом і гуманітарно-наукового дискурсу техніки зокрема. Сучасний гуманізм уже не може включати в себе той зміст, який формувався довкола образу ідеальної людини, володаря самого себе і Всесвіту в епоху Відродження. Гуманізм ХХІ ст. намагається подолати і традиційний гуманізм Просвітництва з його уявленнями про людину (антропоцентризм), стійкою вірою в розум, у неухильний поступ. Людство має змінити свої уявлення про людину “як володаря, який вимагає покірності: його знання є перш за все знанням, яке має за свою мету панування, його практика у взаєминах із природою – практика підкорення” [12, с. 104]. У новочасній “антропології панування” настанова на підкорення природи свідчить про гординю людини, яка прирівняла себе до Бога. Безконтрольно перетворюючи природу, експериментуючи не тільки в царині природничих наук, а й у сфері соціально-гуманітарній, людина породила такі сили, які вже непідвладні людству. Розробка нових гуманістичних принципів існування в техногенній цивілізації зумовлена “не тільки загальною ситуацією на планеті, а й багатьма тонкими вимірами сучасної науки, яка зачіпає саму ідентичність людини” [5, с. 10].

Актуальною стала проблематика втручання в природу людини, перебудови людської природи для розв’язання прикладних завдань. Науково-технічне зухвальство здатне “породити такі форми життя, які можуть вступити у боротьбу з їх прашуром – людиною”, а підпорядкування ринковим принципам конструювання людини, так званій фабрикації, загрожує обернутися катастрофічними наслідками біологічного, соціального і духовного характеру [5, с. 10].

Історія показує подальшу неспроможність покладання на прагматичний, секуляризований і сцієнтизований *ліберальний* гуманізм, який сприяв появі екологічної кризи, техногенних загроз, зростанню зброї масового знищення, формуванню споживацького суспільства, домінуванню гедоністичного принципу та егоїзму в свідомості “масової людини” та ін. За останнє століття відбувся крах не лише західноєвропейського антропоцентризму, а й західноєвропейської раціоналістичної традиції. Ідеал класичної раціональності, що домінував упродовж кількох століть, викликає сьогодні серйозну недовіру і критику. Новоевропейський раціоналізм посилив розкол між людиною і природою, розділивши світ на активний суб’єкт

і пасивний об’єкт. Новоевропейський раціоналізм переніс антропоцентризм із онтологічної в гносеологічну площину (“коперніканський переворот” І.Канта). А фіхтеанська філософія зафіксувала у свідомості людини остаточне розділення на “я” і “не-я”, що в подальшому спричинило протистояння між людиною і світом, усвідомлення абсурдності існування та відчуженості людини у некласичній філософії. Шукаючи засоби життєвої орієнтації, людина покладається сьогодні вже не на розум, а на міф, інтуїтивне прозріння, екстрасенсорні чинники тощо.

Нова парадигма гуманізму формується у нових реаліях техногенної цивілізації, викликах планетарного масштабу. На думку академіка І.Фролова, “гуманізм повинен отримати глобальні, загальнолюдські виміри” і подолати старі стереотипи принесення в жертву майбутнього “життя і гідності сучасної людини” [18, с. 21]. Саме тому оновлений гуманізм повинен стати джерелом нових духовних, етичних, естетичних, соціальних, політичних, філософських і наукових взірців діяльності людини, відродження істинно людських почуттів – відповідальності, любові, дружби, взаємодопомоги, взаєморозуміння, жертвності, альтруїзму, милосердя, солідарності, справедливості, честі та ін.

Зрозуміло, що сьогодні самосвідомість і діяльність людства стали планетарними чинниками глобальної еволюції, а це означає, що процесу самоорганізації може бути наданий цілеспрямований характер. Замість класичного антропоцентризму слід утверджувати синергетизм людини і Космосу, їх єдність і гармонію, в яких “інтеграція всіх сфер діяльності єдиного людства в єдиному світовому процесі приведе до граничної міри духовного розвитку і народиться Боголюдство” [17, с. 58]. Оновлений гуманізм (неогуманізм) повинен стати основою наших міркувань про глобальні проблеми і майбутнє людства, яке ставиться в пряму залежність від трансформацій гуманістичних цілей, суспільної свідомості, нашого мислення, цінностей і моралі. Особливість оновленого гуманізму полягає у тому, що він свої морально-етичні засади шукає не в зовнішніх чинниках, а у внутрішньому світі людини.

Буттю людини як природної істоти загрожує експансія штучного, витіснення з природної ніші не лише самої природи, а й людини як природної вершини розвитку. Значна частина сучасних науковців сходиться на тому, що конфлікт штучного і природного у ХХІ ст. може стати основним джерелом глобальних проблем [див. 6; 14; 26].

Причина конфлікту між прихильниками штучного і природного лежить у протилежних ціннісних настановах стосовно природи загалом і природи людини зокрема. Людина, яка надто захопилася технікою, націлена на матеріальне споживання та максимальну механізацію життя. Вона сама перетворилася з органічного на неорганічне створіння. Такий тип людини Е.Фромм визначив як некрофільський. Сучасна людина – це “*homo mechanicus*”. Механічне викликає в неї захоплення і вона “відчуває потяг до мертвого і тотального руйнування” живого [19, с. 84]. Е.Фромм зазначає, що “інтелектуалізація, квантизація, абстрагування, бюрократизація та уречевлення – характерні риси нинішнього індустріального суспільства – це не принципи життя; вони – механічні принципи, якщо їх засто-

совують до людей, замість того щоб застосовувати їх до речей. Люди, які живуть у такій системі, стають байдужими до життя...” [19, с. 85]. Ознаки некрофільної орієнтації мають місце у всіх сучасних індустріальних і постіндустріальних суспільствах, незалежно від їхньої політичної структури, форми правління чи державного устрою. Некрофілія – це деантропологізація людини, втрата у кінцевому рахунку будь-якого сенсу власного перебування в бутті. Створення транслюдини, а далі постлюдини – це передумова творення постжиття, а точніше – підготовка суспільної свідомості до згортання життя, витіснення його технікою, техносферою. Збільшення питомої ваги штучних форм у життєдіяльності людини сприяє появі поряд із людиною її штучного двійника, клона, штучного життя у вигляді віртуального життя, що блокує саму можливість жити повноцінно, відбувається заміна життя справжнього псевдожиттям у віртуальному світі. На таке подвоєння реальності та лише імітацію життя вказував Ж.Бодріяр, увівши в обіг поняття “симулякр”.

Безумовно, сучасні техніка і технології не будуть становити жодної небезпеки для людини зі сформованою гуманістичною системою цінностей, гуманістичними орієнтирами. Розум без гуманістичної основи – руйнівний, а гуманність у відриві від наукового пізнання – безсила. Саме гуманізм є духовним ідеалом, настановою, політичним принципом, суспільною цінністю, регулятором поведінки людини.

Обговорення майбутнього неможливе без урахування тенденцій науково-технічного і технологічного поступу, гуманізації науки і техніки, а також еволюції морально-етичної самосвідомості вчених. М.Гайдегер був переконаний, що з виникненням технаук як симбіозу фундаментальної науки з індустрією наукоємних технологій настала нова ера – ера ризикованих глобальних техногенних трансформацій всього світу. Це загроза людському буттю на Землі. Німецький філософ підкреслював, що “за допомогою технічних засобів готується наступ на життя і сутність людини, з якими не порівняється навіть вибух водневої бомби” [21, с. 108]. Така практика техніко-технологічних перетворень основ життя ставить людство у ситуацію екзистенційної нестабільності й незахищеності, вона за своєю суттю антигуманістична.

Сучасна криза гуманізму – це вже не внутрішня проблема європейського духу. Нове розуміння гуманізму вимагає, по-перше, розширення культурних меж в умовах глобалізму, по-друге, кардинальної зміни філософського дискурсу стосовно людини як умоглядного метафізичного конструкту, тобто відмови від новоевропейської метафізичної концепції абстрактної людини. Для цього потрібен аналіз кризи сучасної гуманістичної свідомості, пошук можливих шляхів її розв’язання.

Перманентні кризи сучасності детерміновані моральною кризою. Тому важливо, щоб розвиток соціальних відносин, економічних, фінансових і політичних інститутів, від яких залежить розвиток суспільства, мали гуманістичну спрямованість і не відставали від поступу науки, техніки і технологій. Пріоритетним є розуміння гуманізму як основного життєвого принципу, як учення про досконалу, вільну, гармонійну та відповідальну людину, для якої інша лю-

дина – така ж цінність, як і вона сама. Головними аксіологічними засадами гуманізму стають людинолюбство, природолюбство, людяність, інтенція до свободи, рівності, братерства, справедливості, працелюбності, колективності, милосердя, шанобливості, благоговійне ставлення до всього живого.

До кризового стану сучасну цивілізацію привів не суто науково-технічний поступ, а негуманне його використання в економіці, політиці, сфері інформації, комунікації, ідеології, в культурі, мистецтві, освіті, медицині тощо. Техногенний шлях суспільного розвитку, ніяк не пов’язаний з гуманізмом, орієнтований на бізнес-інтереси, веде до цивілізаційно-культурної, антропологічної деградації. Людство, зосередивши свої зусилля на матеріальних благах, опинилося під загрозою самознищення. Тому так гостро постала проблема захисту людини від втручання в її природну основу і спадковість, від конструювання та програмування її поведінки.

Для виживання людства треба створити систему ідей, принципів і цінностей оновленого гуманізму, яка забезпечила б застосування нової системи управління на основі принципів співпраці, співдружності, саморозвитку, діалогу, взаємоповаги, взаємодопомоги тощо. Неприпустимо трактувати розвиток людства з позицій тільки ефективності й утилітаризму. Потрібен критерій неекономічного характеру, що відповідав би параметрам людини. Ним може бути, наприклад, здоров’я людини, відчуття щастя, кількість вільного часу, розквіт творчості, таланту тощо. Оновлений гуманізм покликаний усунути опозицію наукового і гуманітарного контекстів існування та розвитку цивілізації.

Зрозуміло, що суто біологічний розвиток людини фактично припинився. Проте соціокультурний, духовний поступ лише розпочинається. Це заперечують прихильники трансгуманізму, стверджуючи, що людина вичерпала повністю свій потенціал і стала гальмом універсальної еволюції. Тож її треба штучно вдосконалити, “доробити” за допомогою сучасних технологій. Геній італійського мислителя Леонардо да Вінчі – переконливий приклад безмежних можливостей людини, які можна реалізувати без жодних техніко-технологічних втручань. Видатний мислитель був представником епохи Відродження, доби гуманізму. Історичні свідчення говорять про те, що він був “надзвичайно красивою людиною, античної статури, учасником усіх змагань і турнірів, прекрасним плавцем, фехтувальником, вправним вершником, жартівником, дотепником і блискучим оповідачем, ерудитом–оратором, люб’язним кавалером, танцюристом, співаком, поетом, музикантом і конструктором музикальних інструментів, геніальним художник і теоретиком мистецтв, математиком, механіком, астрономом, геологом, ботаніком, анатомом, фізіологом, військовим інженером, мислителем, який далеко випередив свій час” [25, с. 33–34].

Людина доби Відродження усвідомлювала себе духовною особистістю, захищаючи право бути індивідуальністю, що реалізує себе через творчість і майстерність. Уявлення про людину як індивіда співвідносилися з універсумом, який вона здатна охопити своїм розумом і талантом, виразити у своїй творчості. Індивід підносився до рівня універсальної

творчої сили, духовної істоти, не принижуючи при цьому його природності, тілесності.

Історична місія людини – бути основним провідником еволюції на Землі, архітектором майбутнього. Тільки за допомогою людини і через неї можливий подальший поступ науки і техніки. Людина виявилася не лише земною істотою, а й космічною. Відповідно вона повинна переосмислити своє місце в розширеному за допомогою науки і техніки горизонті світу, свій спосіб буття у нових координатах, свої роль, значення, мету, цінності та міру відповідальності за власну космічну еволюційно–революційну діяльність.

Небезпека техніки і технологій полягає не в них самих, а в нашому розумінні та використанні їхнього потенціалу. Розв'язання нинішніх глобальних проблем пов'язане з гуманізацією взаємозв'язків людини і техніки, з усвідомленням людиною самої себе як духовної істоти, а не бездумної машини чи автомата. Гуманістичному трактуванню людини ворожа технізована картина світу. Процес експансії техніки в сучасній цивілізації неможливо зупинити лише закликами. Важливу роль тут може зіграти глибокий і широкомасштабний гуманітарно–науковий дискурс техніки, її нове сутнісне розуміння.

Підводячи підсумок нашого дослідження, зазначимо, що в сучасних умовах глобального цивілізаційного розвитку, науково–технічного і технологічного поступу найбільш значущими стали проблеми, які стосуються гуманітарно–наукового дискурсу техніки і пов'язані з ідеями гуманізму.

По–перше, це проблема кардинального переосмислення низки базових філософсько–світоглядних категорій (людина, індивід, гуманізм, життя, смерть, смисл, природа, тіло, розвиток, поступ, наука, техніка, машина, свідомість, інтелект, розум та ін.).

По–друге, важливим сьогодні стало дослідження специфіки гуманізму, його розгортання в нових умовах постіндустріального розвитку суспільства, розгортання NBIC–технологій, активізації трансгуманістичного руху та ідеології постгуманізму.

По–третє, йдеться про розв'язання нагальних проблем людства, прямо пов'язаних з гуманізацією взаємин людини і техніки. Це вимагає усвідомлення людиною самої себе як власне людини, а не машини. Сьогодні сформувалось інше трактування людини, покликане розкрити всю повноту її соціального, індивідуального, морального та естетичного буття. Значний вплив на усвідомлення людиною своєї самості має технізована картина світу і буття людини в ній.

По–четверте, гуманітарно–науковий дискурс у філософії техніки, як з'ясувалося, постає не просто як сукупність філософських концепцій техніки, а як артикуляція людини в її стосунках із технізованим світом. Гуманітарно–науковий дискурс техніки зумовлений динамікою науково–технічного і технологічного розвитку сучасної цивілізації, глобалізаційними процесами.

По–п'яте, перебуваючи на вершині науково–технічного поступу, отримавши владу над природою, людина водночас не навчилася вибудовувати духовний простір свого життя, а також передбачати близькі та більш віддалені наслідки своєї діяльності, що спонукає до ґрунтовного дослідження потенціалу гуманізму в

контексті сучасного гуманітарно–наукового дискурсу техніки.

По–шосте, сьогодні, коли темпи науково–технічного і технологічного розвитку значно вищі, ніж темпи духовного розвитку, гуманітарно–науковий дискурс техніки повинен виконати роль провідника гуманістичної ідеології, пропагувати досягнення гуманітарних наук, сприяти духовному поступу, формувати антитехнократичні, гуманістичні цінності, здійснювати критичний аналіз природничонаукового і технократичного дискурсів, які заповнили весь цивілізаційний інформаційний простір.

Список використаних джерел

1. Гнатик Е.Н. Высокие технологии и сдвиг гуманитарной парадигмы / Е.Н. Гнатик. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 168 с.
2. Гнатик Е.Н. Неоэвгеника в дискурсе отечественной культуры: взгляд сквозь призму гуманизма / Е.Н. Гнатик // Человек и его будущее: Новые технологии и возможности человека / Отв. ред. Г.Л. Белкина; Ред.–сост. М.И. Фролова. – М. : ЛЕНАНД, 2012. – С. 204–215.
3. Ермоленко А.М. Социальная этика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. – К. : Лібра, 2012. – 416 с.
4. Квятковский Д.О. Ціннісна природа гуманістичного ідеалу у сучасному філософському дискурсі / Д.О. Квятковский // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. – К., 2013. – Вип.2 (120). – С. 3–10.
5. Корсаков С.Н. Предисловие / С.Н. Корсаков // Место и роль гуманизма в будущей цивилизации / Отв. ред. Г.Л. Белкина; Ред.–сост. М.И. Фролова. – М. : ЛЕНАНД, 2014. – С. 7–11.
6. Кутырев В.А. Естественное и искусственное: борьба миров / В.А. Кутырев. – Н. Новгород: Нижний новгород, 1994. – 199 с.
7. Лугуценко Т.В. Віртуальна реальність людини цивілізаційного простору / Т.В. Лугуценко // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. – К., 2013. – Вип.1 (119). – С. 32–42.
8. Лугуценко Т.В. Феномен відчуження людини в дискурсі інформаційної культури / Т.В. Лугуценко // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. – К., 2013. – Вип.2 (120). – С. 92–102.
9. Лукьянец В.С. Вызовы тысячелетия наукоемких технологий / В.С. Лукьянец // Практична філософія. – 2008. – №3. – С. 5–16.
10. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
11. Мельник В.П. Філософія. Наука. Техніка: Методолого–світоглядний аналіз / В.П. Мельник: монографія. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 592 с.
12. Мец И.Б. Будущее христианства / И.Б. Мец // Вопросы философии. – М., 1990. – №9. – С. 83–131.
13. Михайлишин Г.Й. Аксіомативні аспекти гуманізму на сучасному етапі розвитку людства / Г.Й. Михайлишин // Мультиверсум. Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. – К., 2012. – Вип.8 (116). – С. 105–117.
14. Назаретян А.П. Смыслообразование как глобальная проблема современности: синергетический взгляд // Вопросы философии. – 2009. – №5. – С. 3–19.
15. Ольшанский Д.А. Конец истории – начало человека: о влиянии стратегий Маркса на современную философию / Д.А. Ольшанский // Vita Cogitans: Альманах молодых философов. – СПб.: Санкт–Петербургское философское общество, 2004. – Вып.4. – С. 201–212.
16. Покровский А.Н. Техногенный универсум отчуждения / А.Н. Покровский // Вестник национального технического университета “ХПИ”. – Харьков, 2002. – №5. – С. 86–90.
17. Самохвалова В.И. Человек и судьба мира / В.И. Самохвалова. – М. : Новый век, 2000. – 196 с.
18. Фролов И.Т. Человек. Философия. Гуманизм / И.Т. Фролов // Место и роль гуманизма в будущей цивилизации / Отв. ред. Г.Л. Белкина; Ред.–сост. М.И. Фролова. – М. : ЛЕНАНД, 2014. – С. 18–23.
19. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм, пер. с нем. В.Закса. – М. : АСТ: Астрель, 2010. – 251 с.
20. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и

сексуальности. Работы разных лет / М.Фуко / Пер. с франц. Табачниковой С. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.

21. Хайдеггер М. Отрешенность / М.Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 102–112.

22. Хайтун С.Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции / С.Д. Хайтун. Изд. 2-е. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 536 с.

23. Цикін В.О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: Монографія. – Суми: Видавництво “МакДен”, 2012. – 264 с.

24. Цыра А.В. Гуманистическое измерение современной нанотехнологической революции // А.В. Цыра. – Гуманитарний вісник ЗДІА, 2013. – №52. – С. 210–217.

25. Чирков Ю.Г. Дарвин в мире машин / Ю.Г. Чирков. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : ЛЕНАНД, 2012. – 288 с.

26. Юдин Б.Г. Трансгуманизм и гуманистические ценности / Б.Г. Юдин // Место и роль гуманизма в будущей цивилизации / Отв. ред. Г.Л. Белкина; Ред.-сост. М.И. Фролова. – М. : ЛЕНАНД, 2014. – С. 113–126.

References

1. Gnatik Ye.N. Vysokiyе tekhnologii i sdvig gumanitarnoy paradigmy / Ye.N. Gnatik. – M. : Knizhnyy dom “LIBROKOM”, 2012. – 168 s.

2. Gnatik Ye.N. Neoyevgenika v diskurse otechestvennoy kul'tury: vzglyad skvoz' prizmu gumanizma / Ye.N. Gnatik // Chelovek i yego budushcheye: Novyye tekhnologii i vozmozhnosti cheloveka / Otv. red. G.L. Belkina; Red.-sost. M.I. Frolova. – M. : LENAND, 2012. – S.204–215.

3. Ermolenko A.M. Sotsial'naya yetika ta yekologiya. Gidnist' lyudini – shanuvannya prirodi. Monografiya. – K. : Libra, 2012. – 416 s.

4. Kvyatkovs'kiy D.O. TSinnisna priroda gumanistichnogo idealu u suchasnomu filosofskomu diskursi / D.O. Kvyatkovs'kiy // Mul'tiversum. Filososfs'kiy al'manakh / Gol. red. V.V. Lyakh. – K., 2013. – Vip.2 (120). – S.3–10.

5. Korsakov S.N. Predisloviye / S.N. Korsakov // Mesto i rol' gumanizma v budushchey tsivilizatsii / Otv. red. G.L. Belkina; Red.-sost. M.I. Frolova. – M. : LENAND, 2014. – S.7–11.

6. Kutirev V.A. Yestestvennoye i iskusstvennoye: bor'ba mirov / V.A. Kutirev. – N. Novgorod: Nizhniy novgorod, 1994. – 199 s.

7. Lugutsenko T.V. Virtual'naya real'nist' lyudini tsivilizatsionnogo prostora / T.V. Lugutsenko // Mul'tiversum. Filososfs'kiy al'manakh / Gol. red. V.V. Lyakh. – K., 2013. – Vip.1 (119). – S.32–42.

8. Lugutsenko T.V. Fenomen vidchuzhennya lyudini v diskursi informatsiynoy kul'turi / T.V. Lugutsenko // Mul'tiversum. Filososfs'kiy al'manakh / Gol. red. V.V. Lyakh. – K., 2013. – Vip.2 (120). – S.92–102.

9. Luk'yanets V.S. Vyzovy tysyacheletiya naukoyemkikh tekhnologiy / V.S. Luk'yanets // Praktichna filosofiya. – 2008. – №3. – S.5–16.

10. Marchuk M.G. TSinnisni potentsii znannya / M.G. Marchuk. – Chernivtsi: Ruta, 2001. – 319 s.

11. Mel'nik V.P. Filosofiya. Nauka. Tekhnika: Metodologiya i svitoglyadnyi analiz / V.P. Mel'nik: monografiya. – Vidavniy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2010. – 592 s.

12. Mets I.B. Budushcheye khristiyanstva / I.B. Mets // Voprosy filosofii. – M., 1990. – №9. – S.83–131.

13. Mikhaylishin G.Y. Aksiomistovni aspekti gumanizmu na suchasnomu yetapi rozvitku lyudstva / G.Y. Mikhaylishin // Mul'tiversum. Filososfs'kiy al'manakh / Gol. red. V.V. Lyakh. – K., 2012. – Vip.8 (116). – S.105–117.

14. Nazaretyan A.P. Smysloobrazovaniye kak global'naya problema sovremennosti: sinergeticheskiy vzglyad // Voprosy filosofii. – 2009. – №5. – S.3–19.

15. Ol'shanskiy D.A. Konets istorii – nachalo cheloveka: o vliyaniy strategiy Marksa na sovremennuyu filosofiyu / D.A. Ol'shanskiy // Vita Cogitans: Al'manakh molodykh filosofov. – SPb.: Sankt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo, 2004. – Vyp.4. – S.201–212.

16. Pokrovskiy A.N. Tekhnogennyy universum otchuzhdeniya / A.N. Pokrovskiy // Vestnik natsional'nogo tekhnicheskogo universiteta “KHPI”. – Khar'kov, 2002. – №5. – S.86–90.

17. Samokhvalova V.I. Chelovek i sud'ba mira / V.I. Samokhvalova. – M. : Novyy vek, 2000. – 196 s.

18. Frolov I.T. Chelovek. Filosofiya. Gumanizm / I.T. Frolov // Mesto i rol' gumanizma v budushchey tsivilizatsii / Otv. red. G.L. Belkina; Red.-sost. M.I. Frolova. – M. : LENAND, 2014. – S.18–23.

19. Fromm E. Dusha cheloveka / Erikh Fromm, per. s nem. V.Zaksa. – M. : AST: Astrel', 2010. – 251 s.

20. Fuko M. Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznykh let / M.Fuko / Per. s frants. Tabachnikovoy S. – M. : Kastal', 1996. – 448 s.

21. Khaydegger M. Otreshennost' / M.Khaydegger // Razgovor na proselochnoy doroge. – M. : Vysshaya shkola, 1991. – S.102–112.

22. Khaytun S.D. Fenomen cheloveka na fone universal'noy evolyutsii / S.D. Khaytun. Izd. 2-е. – M. : LIBROKOM, 2009. – 536 s.

23. Tsikin V.O. Filososfs'kiy diskurs fenomenу konvergentisii supertekhnologiy v suspil'stvi riziku: Monografiya. – Sumi: Vidavnistvo “MakDen”, 2012. – 264 s.

24. Tsyra A.V. Gumanisticheskoye izmereniye sovremennoy nanotekhnologicheskoy revolyutsii / A.V. Tsyra. – Gumanitarniy visnik ZDIA, 2013. – №52. – S.210–217.

25. Chirkov YU.G. Darvin v mire mashin / YU.G. Chirkov. Izd. 2-ye, ispr. i dop. – M. : LENAND, 2012. – 288 s.

26. Yudin B.G. Transgumanizm i gumanisticheskiye tsennosti / B.G. Yudin // Mesto i rol' gumanizma v budushchey tsivilizatsii / Otv. red. G.L. Belkina; Red.-sost. M.I. Frolova. – M. : LENAND, 2014. – S.113–126.

Terechkun O.F., PhD in Political Science, Assistant Professor at the Philosophy and Sociology Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, Doctoral student in philosophy of Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych, (Ukraine, Ivano-Frankovsk), eforat@bk.ru

Potential humanism in humanitarian and scientific discourse of technology

The possibilities of humanism in contemporary understanding of technological development and civilization in the context of humanitarian and scientific discourse technology. The causes of the dehumanization of human images and proved the importance of updating liberal humanism, which creates conditions for the spread of ideas transhumanism and postgumanizm. Found that the solution of urgent problems of humanity is directly related to the humanization of relationship between man and technology. A big impact on a person's self awareness is a reflection of life in technical world. Humanitarian and scientific discourse in the philosophy of technology is presented not just as a set of philosophical concepts of art, but as an articulation of man's place in the world technical picture. Humanitarian and scientific discourse due to the dynamics of the art technical, scientific and technological development of civilization, globalization processes and the functioning of modern humanism specificity determined by the conditions of post-industrial society development, deployment NBIC-technologies activation transhumanist movement and ideas postgumanizm.

Keywords: humanism, discourse, transhumanism, posthumanism, man, singularity, technology.

Терешкун О.Ф., кандидат политических наук, доцент кафедры философии и социологии Прикарпатского национального университета им. Василия Стефаника, докторант кафедры философии Черновицкого национального университета им. Юрия Федьковича (Украина, Ивано-Франковск), eforat@bk.ru

Потенциал гуманизма в гуманитарно-научном дискурсе техники

Проанализированы возможности гуманизма в осмыслении современного технологического развития цивилизации и в контексте гуманитарно-научного дискурса техники. Выявлены причины дегуманизации образов человека и обоснована важность обновления либерального гуманизма, который создает условия для распространения идей трансгуманизма и постгуманизма. Установлено, что решение насущных проблем человечества напрямую связано с гуманизацией взаимосвязи человека и техники. Большое влияние на осознание человеком своей самости имеет рефлексия бытия в технизированном мире. Гуманитарно-научный дискурс в философии техники предстает не просто как совокупность философских концепций техники, а как артикуляция места человека в технизированной картине мира. Гуманитарно-научный дискурс техники обусловлен динамикой научно-технического и технологического развития цивилизации, глобализационными процессами, а специфика функционирования современного гуманизма определяется условиями постиндустриального развития общества, развертыванием NBIC-технологий, активизацией трансгуманистического движения и идеями постгуманизма.

Ключевые слова: гуманизм, дискурс, трансгуманизм, постгуманизм, человек, сингулярность, техника.

* * *

Завальнюк О.

кандидат педагогічних наук, викладач, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

СПОРТ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Спорт аналізується як особливий різновид змагальності в контексті буттєвості людини; підкреслюється роль спорту у формуванні особистості, а також у набутті нею особливого соціального статусу – статусу успішної людини; автор доводить, що міжособистісна взаємодія у сфері спорту орієнтує індивіда на гуманістичні моделі реального життя. Водночас спорт – це ще й сфера самовизначення, самоствердження, самоактуалізації особистості. Як багатовимірний соціокультурний феномен він має великий моральний, світоглядний і соціально-культурний потенціал, що сприяє самореалізації особистості в сучасному розмаїтому й складному світі.

Ключові слова: людина, суспільство, культура, діяльність, особистість, спорт, спортивне змагання.

У сучасному суспільстві спорт є багатовимірним соціокультурним феноменом, який міцно взаємопов'язаний з багатьма сферами діяльності людини, в тому числі й з системою культури та освіти. Адже спорт має значущий потенціал щодо формування особистості. Проте практика свідчить, що в реальному житті цей вплив має доволі суперечливі наслідки. Звідси випливає потреба в комплексному науковому дослідженні місця і ролі спорту в системі культури та освіти. Зокрема, науково обгрунтованої відповіді потребують наступні питання. У чому полягає сутність даного явища? Яким чином спорт може впливати і впливає на людину? Які чинники визначають розвиток сучасного спорту? У якому напрямку необхідно його розвивати, аби нівелювати негативний вплив сучасного спорту на життєдіяльність особистості та максимально реалізувати можливості його позитивного впливу на людину?

Насамперед маємо визначитися з питанням, що таке спорт як сфера і процес діяльності особистості. Відзначимо, що сучасний спорт як складне і багатоаспектне явище може бути розглянутим з різних боків. Зокрема, згідно з В.Лукашук, спорт сьогодні представлений в декількох вимірах: 1) як сфера суспільного життя; 2) як вид активності соціальних суб'єктів, сукупності їх індивідуальної поведінки; 3) як тип соціальних відносин між індивідами, малими і великими групами; 4) як система взаємодій і комунікацій на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях; 5) як соціальний рух тощо [1].

В чому ж полягає той спільний знаменник, через який можна визначити загальну сутність феномену спорту? Однозначної думки з цього питання у науковому співтоваристві поки не вироблено. Водночас можна погодитися з тією точкою зору, що в основі спорту лежить спортивне змагання як особливий тип змагання, боротьби, суперництва.

Як зазначає В.Столяров, спортивне змагання (фундамент спорту) виникає, формується і розвивається як гуманна, ігрова модель ситуацій змагань реального життя. У реальному житті постійно виникають ситуації змагань, відбувається боротьба (із стихією, хижаками, ворогами і так далі). При цьому суперники найчастіше знаходяться в неординарних умовах, що утрудняє об'єктивну порівняльну оцінку їх здібностей, а головне, їх змагання, боротьба нерідко закінчується трагічно, принаймні для однієї із сторін, що змагаються. Куль-

турне призначення “спортивної” моделі змагання саме і полягає в тому, щоб: а) поставити його учасників в рівні умови, створити умови для уніфікованого порівняння, для об'єктивної оцінки якостей, що зіставляються, і здібностей людей і б) по можливості забезпечити їх від негативних наслідків. Це досягається в спорті шляхом перетворення реальних ситуацій змагань в гуманніші, умовні, ігрові, засновані на певних правилах, у тому числі правилах-заборонах. Спорт – це “ніби” боротьба (не можна ранили, знищити свого суперника), боротьба-гра. Саме цим, наприклад, фехтування як вид спорту відрізняється від бойової битви на шпагах, шаблях і так далі, а бокс – від вуличної бійки [2].

Л.Лубишева, розглядаючи спорт як унікальний соціальний інститут розвитку, поширення і освоєння культури рухової діяльності людини і людства, також пропонує пов'язувати спорт з суперництвом, змагальністю, під якими розуміється боротьба між людьми, між людиною і природними явищами або людини з самим собою. Саме діяльність змагання і підготовка до неї є основними ознаками, що відрізняють спорт від інших феноменів. Окрім того, ключовим у визначенні поняття є і те, що спорт виступає як засіб і форма виявлення соціального визнання вищих психічних і духовних здібностей індивіда і команди. В той же час, зауважує дослідниця, не можна зводити сутність спорту лише до досягнення високих результатів, бо в ньому як в суспільно-культурному явищі поєднуються поряд із змагальною функцією різностороннього розвитку спортсменів, виховання і підготовки їх до життєвої практики; евристичні, оздоровчо-рекреативні, естетичні, економічні, видовищні, тобто функції, властиві йому перш за все як соціокультурному явищу [3, с. 30].

Маємо також підкреслити, що сучасний спорт є інституціалізованою сферою людської діяльності. Як відзначає Л.Люта, багатоплановість і багатофункціональність спорту, як особливої форми соціального буття індивідів і соціальних організацій, дає багато підстав розглядати його як окремий соціальний інститут. Закріплення та здійснення соціалізованої діяльності, наявність суб'єктів спорту (тренерів, спортсменів, викладачів фізичної культури та спорту), системи організацій і закладів, що здійснюють керівництво, наявність у його структурі численних інструкцій, правил, норм, заборон, системи заохочень і доган, державного законодавства – усе це свідчить про те, що спорт як соціальний інститут необхідно розглядати у контексті історичної й культурної динаміки розвитку суспільства [4].

Отже, особистість, залучаючись до процесу інституціалізованої спортивної діяльності, набуває більш-менш чітко визначеного соціального статусу, у своїй поведінці орієнтується на певні рольові очікування та зразки поведінки. У її розпорядженні знаходиться розвинута інфраструктура спортивних закладів, організацій та споруд. Міжособистісна взаємодія у сфері спорту регламентована різноманітними формалізованими та неформальними нормами.

Нормативний вимір інституту спорту потребує окремої уваги. Так, В.Паначев виокремлює специфічний нормативний зміст спорту як

соціокультурного феномену і сфери соціальних відносин. Згідно з таким поглядом, культурно-нормативне поле спорту може розглядатися як єдине ціле, що складається з чотирьох сфер, які включають певну сукупність норм: а) норми спортивної конкуренції; б) інституційні норми спорту; в) принципи Фейр Плей і г) “надспортивні” моральні норми [5].

В цілому багато фахівців сходяться на тому, що спорт є сферою самовизначення, самоствердження, самоактуалізації та самореалізації особистості. Так, за словами В.Лукашука, спорт на всіх його рівнях – універсальний механізм для самореалізації людини, для її самовираження й розвитку [6, с. 236]. С.Могильова, в свою чергу, стверджує, що спорт як агоністика є сферою авторської самоактуалізації та ідеальним простором для реалізації жаги до визнання [7, с. 196].

М.Візитей та Д.Качуровський розглядають спортивне змагання як особливу соціальну діяльність, в межах якої базова формула людського самоствердження висловлена за допомогою спеціальних засобів (перш за все в формі рухової активності). Звідси випливає великий моральний, світоглядний і соціально-культурний потенціал спорту. Спорт знову й знову (на рівні реальної участі людини в змаганні і на рівні співпереживання глядачем того, що відбувається) специфічним чином проводить нас в екзистенційному розумінні через ситуацію нашого (рефлексивного) існування і таким чином створює передумову для того, щоби дане існування відбулося у повному масштабі. Тобто спорт вищих досягнень виступає як одна із важливих специфічних форм самореалізації і самоствердження особистості [8, с. 29–30].

В.Барабанова розглядає спорт як культурний феномен, культурну форму, адекватну саме західному типу ставлення до світу, що відповідає запитам людини з європейським типом мислення. У системі європейської (західної) культури люди звикли жити в світі, що сприймається як людинорозмірний. Тому серед найважливіших для теоретичної і практичної рефлексії проблем висувалася та, що пов’язана з визначенням кордонів людинорозмірності. Ця проблема має безліч граней, пов’язана з виявленням природних завдатків людини, можливостей їх культурної модифікації, граничних характеристик організму, психіки і інтелекту, людських здібностей і тих умов, за яких вони розкриваються найбільш оптимальним чином. Дана проблематика має і власну, так би мовити “спортологічну” розгорнутість. Відповідно до такого осмислення спорт підноситься на метафізичний або онтологічний (глибинний, філософський) рівень, на якому даний культурний феномен може зрозуміти як процес і спосіб виявлення кордонів людинорозмірності в певній області людського буття. Звідси, спорт може бути розглянутий як своєрідна форма задоволення потреб людини в самопізнанні. Можливо, в даному, віддаленому від гносеології, контексті використання терміну “пізнання” може здатися не зовсім коректним. Тому, уточнюючи думку, спорт можна охарактеризувати як спосіб збагнення людиною себе, саморозкриття або як область самовизначення і самоствердження людини [9, с. 81].

Аналізуючи спорт як сферу і процес діяльності особистості, не можна залишити поза увагою той факт, що сучасний спорт є вкрай популярним видовищем,

рейтинговим шоу. Як відзначає з цього приводу В.Паначев, спорт стає привабливою силою розвитку для мільйонів людей на всій планеті, яскравим привабливим видовищем і незабутніми відчуттями емоцій під час проведення самих змагань. Нескороминушу привабливість спорту забезпечує його ігрова, змагальна природа [5].

В свою чергу, А.Лук’янов та Н.Мазов зауважують, що обов’язок спорту як різновиду видовищного мистецтва зайняти, розважити, відвернути людину від нудьги будень. Видовище наповнює враженнями, переживаннями, барвистими образами свідомість індивіда. Оскільки видовищне мистецтво має публічний характер, те відношення до нього безлічі глядачів підвищує тонус емоційного сприйняття і глядача-індивіда. Виникає ефект співучасті у дії. Ідеологія використовує видовищне мистецтво в своїх цілях: то як заспокійливий і відволікаючий від насущних питань життя маневр, то як агітацію через образність тих або інших ідей, то як засіб формування в мас певних смаків, потреб, звичок, особливостей свідомості, то в цілях зміцнення авторитету улаштовувачів видовищ і державної влади [10, с. 178].

Взагалі спорт і мистецтво мають спільне генетичне коріння, на що, зокрема, вказує М.Сараф, розглядаючи естетичне ставлення людини до своєї тілесності та формам власної рухової діяльності як універсальну характеристику спорту, що визначає його зміст у будь-яку добу і у будь-якому типі культури. Розвиваючи означену тезу, М.Сараф відзначає, що змістом культури є “обробіток”, формування людини, а значить, і таких соціальних стосунків і форм, в яких і лише в яких вона людиною стає. Тому лише ті види діяльності і ті інститути мають достовірно культурне значення, відносяться до культури, які мають на своїй меті саморозвиток людини. А формування людини, виділення його з природи, його самоусвідомлення – це перш за все перетворення його тілесності, так само як і всяке виховання людини в першу чергу є формуванням його тіла і його рухових здібностей (природної матеріальної основи його суб’єктивності) як людського тіла і як людського руху [11].

Варто також відзначити роль спорту як арени міжнародного співробітництва та міжкультурної комунікації. Так, В.Бугуйчук та Ю.Макешина підкреслюють здатність спорту істотно полегшувати встановлення контактів між різними націями і народами, його безмежні комунікативні можливості. Спорт легко долає так звані мовні бар’єри. Він є зрозумілим всім і тому здатний покращити взаєморозуміння, співробітництво між народами незалежно від раси, кольору шкіри і віросповідання, ідеологічних поглядів. Основою спортивних змагань є загальнолюдські моральні правила і норми. Спорт – яскрава модель мирного змагання, яка протистоїть військовим зіткненням. Він припускає спілкування між спортсменами, фахівцями у сфері спорту, між уболівальниками під час змагань, в ході яких вони можуть ближче познайомитися один з одним, з культурою, історією, традиціями і звичаями різних країн і народів [12, с. 114].

В.Лукашук також підкреслює такий важливий факт, що у спорті створюються передумови для реалізації принципу справедливості та рівності шансів. Це

пов'язано з тим, що правила спортивних змагань однакові для всіх учасників. Гравці схвалюють їх і підкорюються їм свідомо і добровільно. Переможець визначається на основі встановлених і прийнятих гравцями чітких критеріїв. Оцінки в грі виробляються привселюдно. Успіх у спорті переважно залежить від здібностей, знань, волі людини, її самовідданої праці на тренуваннях, тобто в спорті створюються умови для практичної реалізації принципу справедливості. Важливо також враховувати, що в спорті людина вчиться виконувати рішення через їх соціальну значущість, навіть якщо вона не згодна з ними. Спорт учить поважати рішення безвідносно до їх правильності, тільки тому, що вони приймаються тими авторитетними особами (у спорті – судьями), на яких покладено приймати ці рішення. Крім того, спорт учить допускати протидії і суперництво подібно тому, як демократичний принцип допускає існування опозиційних партій і різних поглядів, а не загання кожного в прокрустове ложе загальної згоди. У той же час людина вчиться визнавати законність результату, навіть якщо той її і не задовольняє [6, с. 237].

Водночас потрібно пам'ятати й про зворотні боки спортивної діяльності, що впливають з його сутнісних рис. Зокрема, Є.Ільїн підкреслює властиву для спорту за його змагальною чутністю агресивність. Агресія при цьому розуміється як поведінка, при якій переслідується мета завдати іншим людям фізичної чи моральної шкоди або обмежити їхні бажання. Відповідно змагання є агресивною поведінкою, що відрегульована правилами. Це агресивність, яка виявляється у соціально-безпечній формі [13, с. 189].

Проте не завжди ця агресія утримується в межах соціально-безпечних форм. Часто спортивні змагання породжують гострі конфлікти, починаючи з міжособистісного рівня, і закінчуючи рівнем міждержавним. На думку В.Лукашук, конфліктам, що виникають у сфері спорту, властиві як загальні сутнісні риси будь-якого соціального конфлікту, так і специфічні особливості. По-перше, спорт – це опосередковане та безпосереднє психологічне та фізичне протистояння спортсменів, жорстка конкуренція на змаганнях та в навчально-тренувальному процесі. Йому також властива екстремальність умов, що пов'язана з високими фізичними та нервово-психологічними навантаженнями. По-друге, спорт характеризується високою руховою активністю і можливістю прояву агресії в межах правил змагань, при цьому в деяких видах спорту в умовах жорсткого фізичного контакту [14, с. 186].

Отже, як багатовимірний соціокультурний феномен спорт одночасно є і сферою, і процесом діяльності особистості. З огляду на притаманний йому великий моральний, світоглядний і соціально-культурний потенціал спорт сприяє самореалізації особистості в сучасному розмаїтому й складному світі.

Список використаних джерел

1. Лукашук В.І. Тенденції розвитку спорту в умовах ринкових перетворень: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / В.І. Лукашук. – Х., 2006. – 21 с.
2. Столяров В.І. Спорт и культура (методологический и теоретический аспекты проблемы) / В.І. Столяров [Електронний документ] // Спорт, духовные ценности, культура. – М.: Гуманитарный Центр “СпАрт” РГАФК, 1997. – Вып.1. Исторические и теоретико-методологические основания. – Режим доступа: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=722>

3. Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта: Учеб. пособие / Л.И. Лубышева. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 240 с.
4. Люта Л.П. Институционализация спорта: динамика структурных изменений: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Л.П. Люта. – К., 2007. – 20 с.
5. Паначев В.Д. Спорт в системе физической культуры общества: институциональный подход: Автореф. дис. ... докт. социол. наук: 22.00.04 / В.Д. Паначев. – М., 2008. – 40 с.
6. Лукашук В.І. Консолідує функція спорту у сучасному суспільстві / В.І. Лукашук // Вісник Харківського національного університету. Збірник наукових праць. Серія “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – Харків, 2009. – №844. – Вип.23. – С. 235–240.
7. Могилева С.В. Идентичность в спортивных практиках: полноценная устойчивость и игра без цели / С.В. Могилева // Вісник Харківського національного університету. Збірник наукових праць. Серія “Філософія. Філософські перипетії”. – Харків, 2008. – №812. – С. 194–203.
8. Візтей М.М. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства / М.М. Візтей, Д.О. Качуровський // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – №12. – С. 27–31.
9. Барабанова В.Б. Спорт как проекция культурных смыслов / В.Б. Барабанова // Философия права. – 2007. – №2. – С. 81–84.
10. Лукьянов А.В. Спорт как социально-ценностная система / А.В. Лукьянов, Н.Ю. Мазов // Философия и общество. – 2008. – №2. – С. 168–184.
11. Сараф М.Я. Спорт и культура (исторический анализ) / М.Я. Сараф [Електронний документ] // Спорт, духовные ценности, культура. – М.: Гуманитарный Центр “СпАрт” РГАФК, 1997. – Вып.1. Исторические и теоретико-методологические основания. – Режим доступа: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=722>
12. Бугуйчук В.В. Спорт і особа в сучасній культурі України (теоретичний аспект) / В.В. Бугуйчук, Ю.В. Макешина // Гуманітарний журнал. – 2009. – №3–4. – С. 113–118.
13. Ильин Е.П. Психология спорта / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
14. Лукашук В. Сучасний спорт і соціальні конфлікти / В.Лукашук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №3. – С. 185–197.

References

1. Lukashuk V.I. Tendencii' rozvytku sportu v umovah rynkovykh peretvoren': Avtoref. dys... kand. sociol. nauk: 22.00.04 / V.I. Lukashuk. – H., 2006. – 21 s.
2. Stoljarov V.I. Sport i kul'tura (metodologicheskij i teoreticheskij aspekty problemy) / V.I. Stoljarov [Elektronnij dokument] // Sport, duhovnye cennosti, kul'tura. – M.: Gumanitarnyj Centr “SpArt” RGAFFK, 1997. – Vyp.1. Istoricheskie i teoretiko-metodologicheskie osnovanija. – Rezhim dostupu: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=722>
3. Lubyshcheva L.I. Sociologija fizicheskoy kul'tury i sporta: Ucheb. posobie / L.I. Lubyshcheva. – M.: Izdatel'skij centr “Akademija”, 2001. – 240 s.
4. Ljuta L.P. Instytutalizacija sportu: dynamika strukturnykh zmin: Avtoref. dys... kand. sociol. nauk: 22.00.03 / L.P. Ljuta. – K., 2007. – 20 s.
5. Panachev V.D. Sport v sisteme fizicheskoy kul'tury obshchestva: institucional'nyj podhod: Avtoref. dis. ... dokt. sociol. nauk: 22.00.04 / V.D. Panachev. – M., 2008. – 40 s.
6. Lukashuk V.I. Konsolidujucha funkciya sportu u suchasnomu suspil'stvi / V.I. Lukashuk // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu. Zbirnyk naukovykh prac'. Serija “Sociologichni doslidzhennja suchasnogo suspil'stva: metodologija, teorija, metody”. – Harkiv, 2009. – №844. – Vyp.23. – S.235–240.
7. Mogileva S.V. Identichnost' v sportivnykh praktikah: polnocennaja ustojchivost' i igra bez celi / S.V. Mogileva // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu. Zbirnyk naukovykh prac'. Serija “Filosofija. Filosofs'ki perypetii”. – Harkiv, 2008. – №812. – S.194–203.
8. Vizytej M.M. Sport vyshhyh dosjagnen' i jogo social'no-kul'turna misija v novykh umovah rozvytku suspil'stva / M.M. Vizytej, D.O. Kachurov'skij // Pedagogika, psihologija ta medyko-biologichni problemy fizychnogo vyhovannja i sportu. – 2009. – №12. – S.27–31.
9. Barabanova V.B. Sport kak proekcija kul'turnykh smyslov / V.B. Barabanova // Filosofija prava. – 2007. – №2. – S.81–84.

10. Luk'janov A.V. Sport kak social'no-cennostnaja sistema / A.V. Luk'janov, N.Ju. Mazov // *Filosofija i obshchestvo*. – 2008. – №2. – S.168–184.

11. Saraf M.Ja. Sport i kul'tura (istoricheskij analiz) / M.Ja. Saraf [Elektronnij dokument] // Sport, duhovnye cennosti, kul'tura. – M.: Gumanitarnyj Centr "SpArt" RGAFAK, 1997. – Vyp.1. Istoricheskie i teoretiko-metodologicheskie osnovanija. – Rezhim dostupu: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=722>

12. Bugujchuk V.V. Sport i osoba v suchasnij kul'turi Ukraїny (teoretychnyj aspekt) / V.V. Bugujchuk, Ju.V. Makjeshyna // *Gumanitarnyj zhurnal*. – 2009. – №3–4. – S.113–118.

13. Il'in E.P. Psihologija sporta / E.P. Il'in. – SPb.: Piter, 2008. – 352 s.

14. Lukashhuk V. Suchasnyj sport i social'ni konflikty / V.Lukashhuk // *Sociologija: teorija, metody, marketyng*. – 2010. – №3. – S.185–197.

Zavalniuk E., Ph.D., Lecturer, National Pedagogical University M.P. Drahomanova (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Sports activities like personality

Sport is analyzed as a special kind of competition in the context of human-ness; emphasizes the role of sport in shaping the personality, as well as in the acquisition of a special social status – the status of a successful man; the author argues that interpersonal interaction in the field of sports orients the individual to humanistic model real life. Simultaneously sport – it is also the scope of self-determination, self-determination, self-actualization. As a multidimensional social and cultural phenomenon it has a great moral, ideological and socio-cultural potential, promotes self-identity in today's diverse and complex world.

Keywords: people, society, culture, activity, person, sport, sports competition.

Завальнюк Е., кандидат педагогических наук, преподаватель, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Спорт как деятельность личности

Спорт анализируется как особая разновидность состязательности в контексте бытийности человека; подчеркивается роль спорта в формировании личности, а также в приобретении ею особого социального статуса – статуса успешного человека; автор доказывает, что межличностное взаимодействие в сфере спорта ориентирует индивида на гуманистические модели реальной жизни. Одновременно спорт – это еще и сфера самоопределения, самоутверждения, самоактуализации личности. Как многомерный социокультурный феномен он имеет большой моральный, мировоззренческий и социально-культурный потенциал, способствует самореализации личности в современном многообразном и сложном мире.

Ключевые слова: человек, общество, культура, деятельность, личность, спорт, спортивное соревнование.

* * *

УДК 165.65:37.013.42(091)

Гоян І. М.

доктор філософських наук, декан філософського факультету, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), krokocho@i.ua

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМ БОРИСА ЯКОВЕНКА У КОНТЕКСТІ ДИСКУСІЇ НАВКОЛО ПСИХОЛОГІЗМУ. КРИТИКА ГЕРМАНА КОГЕНА. СТАТТЯ ПЕРША

Аналізується філософія трансцендентального плюралізму Бориса Яковенка як варіант граничного антипсихологізму. Розкривається роль російського філософа у дискусії навколо психологізму в європейській філософії початку ХХ ст., зокрема, його викриття психологістських тенденцій у Г.Когена.

Ключові слова: трансценденталізм, психологізм, антипсихологізм, неокантіанство, Б.Яковенко, Г.Коген.

Дискусія навколо психологізму у логіці та філософії, яка набула гучних та загострених форм, перш за все, у Німеччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, мала своє відлуння й в інших країнах, зокрема і в Росії. Слід мати на увазі, що в той час російські філософи регулярно стажувались, навчались або перебували у Німеччині; для більшості з них не було мовного бар'єру, а тому Росія безпосередньо входила до єдиного

європейського філософського простору. Створювались і спільні філософські проекти – зокрема, таким серйозним проектом став журнал “Логос” (1910–1914 рр.), започаткований молодими німецькими і російськими філософами. Одним з ініціаторів, і чи не найактивнішим учасником російського видання цього журналу був Борис Валентинович Яковенко (1884–1949).

Слід визнати, що творчість Бориса Яковенка поки що досліджена явно недостатньо, хоча в останні роки, переважно в Росії, вийшли як перевидання його праць [5], так і окремі дослідження (А.Єрмічев [2], О.Єрмішін [3], Ю.Мелих [4]); том, присвячений Б.Яковенку, з'явився нещодавно і в серії “Философы России первой половины ХХ в.” [1]. Можливо, недостатня увага до цього філософа пояснюється тим, що він не потрапляє до того релігійно-філософського річища, яке сьогодні сприймається як “мейнстрім” російської філософії початку ХХ ст., – взагалі неокантіанство, з цієї точки зору, виглядає як щось штучне на російському ґрунті. Крім того, багатьох насторожує як філософський стиль (“несамовитий”, а тому інколи догматичний), так і ідейно-світоглядні орієнтири Б.Яковенка – Ю.Мелих, наприклад, називає його позицію “плюралістичним більшовизмом”. Але, у будь-якому разі, якщо мати на увазі дискусію навколо психологізму – як одну з ключових тем в європейській філософії початку ХХ століття – та її відлуння в Росії, то постать Б.Яковенка виявляється тут доволі значущою, а його погляди – достатньо оригінальними.

З огляду на це, метою цієї статті є дослідження філософії трансцендентального плюралізму Бориса Яковенка в контексті ставлення філософа до проблеми філософського психологізму і, зокрема, його критики психологістського підґрунтя філософії Германа Когена.

Як вже зазначено, Борис Яковенко, учень В.Віндельбанда і Г.Ріккертта, разом із Ф.Степуном та С.Гессеном був одним із засновників російського видання часопису “Логос”. Сучасні історики російської філософії, підкреслюючи його роль у виданні журналу (третина всіх статей російського видання, написаних російськими авторами, належала саме йому), зазначають, що “без Яковенка комплекс “логосовських” ідей значною мірою втратив би свою філософську визначеність і суспільно-культурну значущість” [2, с. 6]. Однією з таких провідних ідей стала боротьба проти психологізму. При цьому, не розмінюючись на очевидності, він вже в першому номері “Логосу” (1910 р.) обрав своїми “мішенями” (хоча, насправді, з найдобрішими намірами, адже цілком визнавав непересічне значення цих філософів і намагався лише “підправити” їх “несвідомі” помилки чи тенденції) фігури, які, здавалося, найменше могли бути звинувачені в психологізмі, а саме – Е.Гуссерля і Г.Когена.

Керманіча конкуруючої з Баденською (в якій вчився сам Яковенко) Марбурзької школи неокантіанства Германа Когена, який розробляв трансцендентальний метод як такий, який повинен виявити умови можливості науки, що ототожнювалася з математикою, насправді дуже важко було асоціювати з психологізмом. Власне, порівнюючи Когена з Ріккерттом, Яковенко також стверджує, що, орієнтуючи філософію на науку, Коген огорожує філософію від психологічного волюнтаризму

цінності. Визнаючи буття тільки в науковості, і науковість тільки в бутті, Коген усуває прихований психологізм нормативістів, який виявляється в засвоєнні їх теорією суто психологічної взаємодії між сприйняттям і мисленням; а у зв'язку з цим він розв'язує і проблему даності, на психологістськи-дуалістичне розв'язання якої спирається вся будівля Ріккертівської філософії пізнання. Нарешті, у сфері попередньої феноменологічної роботи (аналізу свідомості) Коген не піддається впливу спеціальних наукових засобів психологічного дослідження і не вдається до пояснення фактичного складу психічного переживання пізнавального процесу звичайним вольовим життєвим переживанням, що керується емоційно-вольовими мотивами, а не дійсним аналізом психіки. Телеологізація філософії означає її волюнтаризацію: цінність без волі, що її викликає, є абстракцією. Волюнтаризація філософії є її психологізацією: трансцендентальність, таким чином, гине [7, с. 221–222]. Психологізм, таким чином, виявляється притаманним, перш за все, баденським вчителям Б.Яковенка, а не марбуржцям.

Ідеалістична філософія Когена не емпіристична, не психологічна, не інтуїтивістична. Вона немилосердна до цих новітніх течій – вона оголошує і емпіризм, і психологізм, і інтуїтивізм виродження філософії, повернення до міфу. “Система философии” Когена, стверджує Яковенко, є зразком “чистої філософії”, пошуки якої йшли останні 50 років (Шуппе, Гуссерль та інші).

Але навіть ця філософська система “у своїй основі є глибоко психологістичною”. З одного боку, вона довела усвідомлення трансцендентальності до високого ступеня розвитку, але з іншого, вона досить виразно поділила внутрішні моменти трансцендентальної філософії, щоб зрозуміти, яку роль досі в ній відігравали психологістські елементи [7, с. 223]. Таке неочікуване твердження вимагає від автора уточнення його власного розуміння феномену психологізму, що він і робить, фактично значно розширюючи при цьому традиційні на той час тлумачення.

“Під психологізмом, пише Б.Яковенко, зазвичай розуміють вчення, яке оголошує філософію або самою психологією, або частиною психології, або, нарешті, обґрунтовує філософські дисципліни на даних психології. Таке розуміння психологізму є занадто вузьким: психологічні мотиви можуть відігравати не тільки свідому, але й несвідому роль у філософській творчості. Вони можуть виявлятися в тому, що філософія засвоює психологічну схему власного предмета, хоча й трактує його цілком незалежно від психологічного емпіризму. Вони можуть виявлятися і в тому, що філософія вимагає психологічного дослідження, яке випереджає її не тільки в негативному, але і в позитивному сенсі, психологічних пошуків філософського предмету; хоча, коли він знайдений, він трактується вже філософськи. Тому поняття психологізму має бути розширеним: психологізмом має бути назване будь-яке філософське вчення, яке надає,

свідомо чи несвідомо, бодай якимось філософське значення психічним моментам, допускає їх відігравати бодай якусь безпосередню або опосередковану роль у своїй царині; яке користується у будь-яких цілях бодай якимось психологічним дослідженням, і цікавиться позитивно у будь-якому відношенні психічними переживаннями більше, ніж усім іншим. Інтерес філософії до психології, до психологічних досліджень та психологічних переживань має бути або тільки суто логічним, оскільки психологія є одна з наук, а психічні явища є частиною буття, або тільки суто негативним, оскільки досі філософія знаходилася ще в тісному переплетенні з психологією, і оскільки *ad hominem* філософські предмети завжди дані в атмосфері психічних переживань, і їх потрібно звідти дістати, звільнити, виявити. У цьому останньому випадку ставлення філософії до “психічного” вичерпується прагненням усунути будь-який антропологізм, звільнивши філософські предмети від людини, взяти їх не *ad hominem*, а *ad scientiam*, як це має місце в будь-якій науці. Інакше кажучи, філософія вимагає для власного незалежного існування негативного феноменологічного дослідження: звільнення від людських ілюзій, людських звичок, людських забобонів, звільнення від “людського” взагалі. Несвобода ж від “людського” в будь-якому відношенні знаменує собою психологізм” [7, с. 224].

Виявляється, що вся філософія – від Сократа до наших днів – тією чи іншою мірою, в тому чи іншому сенсі є психологістичною, і разом з тим, з установленням своєї самостійності, вона все більше і більше звільняється від психологізму. Яковенко навіть вдається до певної історико-філософської класифікації. Зокрема, він розрізняє: 1) психологізм сенсуалістичний – складає Сущє з субстанціалізованих відчуттів; 2) психологізм інтелектуалістичний – складає Сущє монадологізованих уявлень; 3) психологізм волюнтаристичний – визнає основним конструктивним елементом Сущого волю; 4) нарешті, психологізм імпресіоністичний, який витлумачує Сущє за схемою переживання як такого [див.: 8, с. 145].

Накреслюючи під цим кутом зору розвиток історії філософії, Яковенко вважає тут ключовими фігурами Юма і Канта – якщо в першому психологістський забобон знайшов своє “найвище і найінтенсивніше утвердження”, то в особі Канта він “по суті долається назавжди” [8, с. 146–147]. Саме “Критика чистого розуму”, на думку російського філософа, найбільш переконливо доводить, що “Сущє не є чимось психічним” [8, с. 147]. Але й це доведення й подолання виявляється не остаточним: “Так, перш за все сам Кант, а за ним і його великі послідовники глибоко повинні у психологічному маскарадї, адже всі вони, свідомо чи несвідомо, покладають підставою своєї трансцендентальної конструкції психологічні схеми” [8, с. 147].

Тут постає вже інша класифікація психологістських тенденцій – якщо вище, у загальному історико-філософському огляді Яковенко розрізняє психологізм за основними психічними властивостями людини (чуття, інтелект, воля, переживання), яким надається пріоритетне значення у тлумаченні Сущого, то тепер йдеться, так би мовити, про ступінь прихованості психологістських інтенцій. За цим критерієм Яковенко розрізняє три групи філософів XIX – початку XX

*На час написання статті Б.Яковенка вийшли дві частини “System der Philosophie” – “Logik der reinen Erkenntnis” (1902) та “Ethik des reinen Willens” (1904); третя частина – “Ästhetik des reinen Gefühls” – з’явиться в двох томах у 1912 р.

століття. До першої групи потрапляють Фріз, Вундт, Ердман, Дільтей, Ліппс, Мейнонг – вони “відверто заявляють про те, що філософія повинна ґрунтуватися на психології”. Друга група – Лотце, Ройс, Бергсон, Лопатін – хоча й є прихильниками “критичного відродження метафізики”, але продовжують “апелювати до безпосереднього переживання як до вищої дійсності, що доступна людині”. Нарешті, рішучі захисники трансценденталізму та представники антипсихологізму – Бредлі, Коген, Шуппе, Ріккерт, Гуссерль, Ласк – насправді “то відкрито, то несвідомо, то замасковано вдаються і до психологічного методу, і до психологічних схем, і до психологічних переживань у своїх прагненнях досягнути справжню сутність Трансцендентального” [8, с. 147].

Отже, звільнення від психологізму, яким зрештою відзначається розвиток філософії, як зазначає Яковенко, характерно й для Когена, але, відкриваючи і в філософії провідного марбуржця глибоко закладений психологізм, російський філософ виправдовує свій намір необхідністю викриття того філософського пороку, яким страждають всі сучасні мислителі ще більшою мірою, ніж Коген.

Психологізм Когена генетично йде від Канта і Гегеля. Так, Яковенко розкриває схему пізнання Канта, яка характеризується трьома моментами: моментом пасивного сприйняття (у просторі), моментом сліпої синтезації (у часі) і моментом самосвідомості (у категоріях), і називає цю схему суто психологічною, хоча й такою, що має свій трансцендентальний бік [7, с. 225]. Але й Гегель виявляється не позбавленим психологізму. Гегелева психологія досягає кульмінації в понятті самостійної і саморефлексивної діяльності, і в цьому полягає її поправка дуалістичної психології Канта. Наскільки психологія Канта була психологією “здібностей”, настільки психологія Гегеля (і Фіхте) є психологією “діяльностей”, так би мовити, функціональною психологією свідомості, що пізнає. Подібно до того, як у Канта в першому виданні “Критики” психологія відіграє більш суттєву роль, ніж у другому, а там – більш суттєву роль, ніж у “Пролегоменах”, так у Гегеля психологічний елемент поступово все більше приховується від “Феноменології” через “Логіку” до “Енциклопедії” [7, с. 226].

Яковенко знаходить психологічну схему вже в перших працях Когена, в яких він слідує ще скоріше Платону і Гербарту, ніж Канту і Гегелю: уявлення є об’єктивацією первинних відчуттів як елементарних форм свідомості [7, с. 227]. В “Логіці чистої свідомості” (“Logik der Reinen Erkenntnis”, 1902) про об’єктивацію вже не йдеться, адже суб’єктивне вже назавжди видалено з Когенової філософії, проте й тут Яковенко знаходить психологічну схему, яка лише набуває трансцендентальної форми: “<...> Як за психологічною схемою пізнання є поступовим виявленням предмету, так за логічною схемою чиста діяльність пізнання є поступовою його побудовою, і т. ін. Таким чином, у підґрунті “логічного механізму” чистої свідомості знаходиться ні що інше, як “психологічний механізм свідомості”. Ось якою є підклад Когенового трансценденталізму” [7, с. 229].

Проте ця несвідома “паралелізація” психологічного і логічного підкріплюється свідомим психологізмом. У

перших працях Коген дотримується того погляду, що філософію (і логіку) має випереджати психологічна розробка проблем. Істинна філософія для нього є “психологічна філософія” (“Die Platonische Ideenlehre Psychologisch Entwickelt”, 1866). Логічний, філософський синтез потребує психологічного аналізу. “Психологічний аналіз є необхідним доповненням до дедуктивної критики кожного поняття відносно його логічної внутрішньої сутності, його метафізичної, творчої здібності синтезу уявлень” (“Mythologische Vorstellungen von Gott und Seele”, 1868–69; “Die dichterische Phantasie und der Mechanismus des Bewusstseins”, 1869). У працях, присвячених Канту (“Kant’s Theorie der Erfahrung”, 1871 та ін.), цей погляд отримує справжній розвиток, але й справжні межі. Психологічне дослідження може мати лише підготовче значення; воно повинно посісти місце Кантового “метафізичного дослідження”. В якості такої попередньої феноменологічної розробки свідомості психологія, безумовно, потрібна філософії. Вона знаходить у царині свідомості її початки (Ursprünglichkeiten), її основні напрямки (Richtungen des Bewusstseins) і, таким чином, готує ґрунт і матеріал для її трансцендентальної, або критично-аналітичної обробки. Ця феноменологічна психологія не має, безумовно, нічого спільного з психологією генетичною, – стверджує Яковенко, посилаючись, зокрема, на Гуссерля. “Вже заради номенклатури, таким чином, психологія необхідна, коли хочуть займатися критикою пізнання та етикою. Але існує методичне розрізнення між тією психологією, яку застосовують ці критичні дисципліни, і проблемою самої психології”, пише Коген у “Das Prinzip der Infinitesimal methode und seine Geschichte: ein Kapitel zur Grundlegung der Erkenntniskritik” (1883). Вона не переймається генезисом свідомості, вона досліджує лише його первинний склад. Вона є “описом свідомості з її елементів”. Як така, ця психологія цілком знаходиться в межах самої філософії, оскільки передбачає в подальшому трансцендентальне дослідження. Таку психологію, відкриваючи її у Канта, Коген називає “здоровою психологією” [див.: 7, с. 229].

На думку Яковенка, у феноменологічній психології Коген вдається до найгілшого психологізму. Його праці про Канта яскраво виявляють постійне змішування психологічних і логічних мотивів. Тільки там, де вся увага зосереджується на трансцендентальному дослідженні сутності науки, психологічний мотив відступає; але знову і знову він виявляється з новою силою (наприклад, у дослідженні “внутрішнього чуття”). Поняття “об’єктивації” суб’єктивного, перетворення його із суб’єктивного уявлення на предмет, перетворення його з матеріалу внутрішнього чуття на об’єктивність науки кидає психологічну тінь на всю конструкцію: трансцендентальне якимось дивом народжується тут на ґрунті психічного і з нього. Питання про те, як може суб’єктивне стати об’єктивним, як може психічне бути перетвореним на трансцендентальне, це питання не ставиться, не вирішується, а просто відкидається. Навіть “Логіка чистого пізнання”, яка

* Цікаво, що Г. Коген певний час на початку своєї кар’єри знаходився під впливом одного із засновників “психології народів” Г. Штайнтала, і перші його статті з’явилися наприкінці 1860–х років у часопису “Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”.

ззовні уникає феноменологічного дослідження, насправді ґрунтується на феноменологічному аналізі свідомості, що пізнає [7, с. 230].

Трансцендентальне в “Логіці чистого пізнання” Когена “плаває ще у безбережному морі психічного”. Наука ще не звільнена від своїх коренів у свідомості. В іншому випадку феноменологічний метод мав би отримати у Когена суто негативне значення. Його метою було б (а для істинно-трансцендентальної філософії і мало б бути) виокремити трансцендентальне зі сфери суб’єктивного психічного, звільнити науку від її уявних “коренів” у свідомості, прокласти між пізнанням і свідомістю непрохідне провалля, яке можна було б подолати лише визначенням свідомості як одного з моментів пізнання.

Якщо феноменологічний метод відсутній у “Логіці...” як попереднє дослідження, то все ж Б.Яковенко знаходить тут свідомість “після” трансцендентального предмету: науковість має постійне відношення до свідомості, яка пізнає. Ця свідомість не може бути включеною в категоріальну схему предмета, вона означає не його об’єктивно-наукову конструкцію, а суб’єктивний процес його конструювання. І цей суб’єктивний процес побудови предмету включається в трансцендентальну філософію пізнання, розкладається на стадії та категорії, і навіть визначає один з напрямків чистого пізнання – напрямок *модальності*. Всі психологічні особливості процесу пізнання отримують тут своє існування. Психічне усвідомлюється в контексті трансцендентального [7, с. 231].

У підґрунті Кантової філософії збереглися схеми, продиктовані догматичною психологією його вчителів, що визначило її подальшу долю. Через Фіхте, Шеллінга, Фріза його філософія перейшла до Гегеля переробленою у напрямку звільнення від цих схем, але не повністю. “Покінчивши з психологією здібностей і психологічною теорією “афекцій” і “даності”, – зазначає Яковенко, – післякантівська філософія висунула психологію функціональну, психологічну теорію спонтанності, і в особі Гегеля приховала психологічну схему маскою сухої формалістичної діалектики буття”. Трансцендентальна філософія втратила свою орієнтацію на науці, перетворилася на гру понять, формалістичну діалектику.

Філософська думка могла прокинутися тільки після повернення до Канта “І тут, під впливом розвитку, що відбувся за півстоліття, проблема звільнення трансцендентальної філософії від психологічних схем мала постати з особливою силою. Дійсно, у головних представників цього повернення до Канта ми знаходимо ясне усвідомлення проблеми такого звільнення, а їх реконструкції Кантової філософії спрямовані в той чи інший спосіб покінчити з нею”. Яковенко посилається на праці Когена, Ріля, Фолькельта, Віндельбанда, Файгінгера, Лааса. “Психологія визнається тут наукою самостійною, що відноситься до сфери природознавства, і з філософією не має ніякого спеціального зв’язку. Психологія досліджує процес пізнання, філософія – його сенс, його об’єктивне значення. Філософія не може цікавитися психологією, психологія далека у своїх інтересах від філософії. Але, якщо сфера філософії і звільняється тут ще більше від психологічних схем старого часу, то тим більше на сцену виходить новий

вплив психології на філософію, що виявляється у “філософській психології” об’єктивного духу великих післякантіанців” [6, с. 252–253].

Насправді мало хто як із сучасників, так і з істориків філософії міг би звинуватити у тяжінні до психологізму Марбурзьку школу неокантіанства та її керманіча Германа Когена. Натомість, багато що залежить від тлумачення самого поняття “психологізм”. Широке тлумачення цього феномену, до якого зараховуються не тільки спроби безпосередньо підвести психологічні методи під розв’язання філософських проблем, а й загально, будь-які суб’єкт-об’єктні конструкції, які протиставляють свідомість буттю і допускають інтенційність свідомості як визначальний ґрунт, на якому постає Сущє, – таке широке тлумачення дозволяє вбачати психологістські схеми практично у будь-якій філософській системі. Саме цим шляхом й пішов Борис Яковенко, критикуючи не доволі очевидні схеми відвертого психологізму, а половинчастість та непослідовність, як на його думку, активних антипсихологістів, зокрема Германа Когена. Разом з тим, він намагається визначити основний принцип трансцендентальної філософії як істинної і наукової – подолання, зняття будь-якого інтенціоналізму. Основні ідеї його системи трансцендентального плюралізму, а також критика у цьому контексті феноменології Гуссерля, будуть розглянуті в наступній статті.

Список використаних джерел

1. Борис Валентинович Яковенко / под ред. А.А. Ермичева. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 551 с. (Философы России первой половины XX в.).
2. Ермичев А.А. О неокантианце Б.В. Яковенко и его месте в русской философии // Яковенко Б.В. Мощь философии. – СПб.: Наука, 2000. – С. 5–42.
3. Ермишин О.Т. Б.В. Яковенко и философия русской эмиграции // Философские науки. – 2009. – №6. – С. 71–79.
4. Мелих Ю.Б. Плюралистический большевизм Б.В. Яковенко // Вече. Журнал русской философии и культуры [Электронный ресурс]. – Санкт-Петербург. – Вып. 23 (2011). – Режим доступа: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/Vechе%20%E2%84%9623-18.pdf>
5. Яковенко Б.В. Мощь философии. – СПб.: Наука, 2000. – 976 с.
6. Яковенко Б. О современном состоянии немецкой философии / Борис Яковенко // Логос. – 1910. – №1. – С. 250–267.
7. Яковенко Б. О теоретической философии Германа Когена / Борис Яковенко // Логос. – 1910. – №1. – С. 199–249.
8. Яковенко Б.В. Что такое философия? (Введение в трансцендентализм) // Яковенко Б.В. Мощь философии. – СПб.: Наука, 2000. – С. 91–163.

References

1. Boris Valentinovich Jakovenko / pod red. A.A. Ermicheva. – M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN), 2012. – 551 s. (Filosofy Rossii pervoj poloviny XX v.).
2. Ermichev A.A. O neokantiance B.V. Jakovenko i ego meste v russkoj filosofii // Jakovenko B.V. Moshh’ filosofii. – SPb.: Nauka, 2000. – S. 5–42.
3. Ermishin O.T. B.V. Jakovenko i filosofija russkoj jemigracii // Filosofskie nauki. – 2009. – №6. – S. 71–79.
4. Melih Ju.B. Pljuralisticheskij bol’shevizm B.V. Jakovenko // Vechе. Zhurnal russkoj filosofii i kul’tury [Jelektronnyj resurs]. – Sankt-Peterburg. – Vyp. 23 (2011). – Rezhim dostupa: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/rusphil/Vechе%20%E2%84%9623-18.pdf>
5. Jakovenko B.V. Moshh’ filosofii. – SPb.: Nauka, 2000. – 976 s.
6. Jakovenko B. O sovremennom sostojanii nemeckoj filosofii / Boris Jakovenko // Logos. – 1910. – №1. – S. 250–267.
7. Jakovenko B. O teoreticheskoi filosofii Germana Kogena

/ Boris Jakovenko // Logos. – 1910. – №1. – S.199–249.

8. Jakovenko B.V. Chto takoe filosofija? (Vvedenie v transcendentizm) // Jakovenko B.V. Moshh' filosofii. – SPb.: Nauka, 2000. – S.91–163.

Goian I.N., Ph.D., Dean of the Faculty of Philosophy, Carpathian National University Basil Stefanik (Ukraine, Ivano-Frankivsk), krokoko@i.ua

Boris Yakovenko's Transcendentalism in a discussion context round psychologist. Critic Hermann Cohen. Article first

In article the philosophy of transcendental pluralism of Boris Yakovenko as option of extreme anti-psychologism is analyzed. The role of the Russian philosopher in discussion round psychologism in the European philosophy of the beginning of the XX century, in particular, its exposure of psychologistical tendencies at Hermann Cohen.

Keywords: transcendentalism, psychologism, anti-psychologism, neokantianism, Borys Yakovenko, Hermann Cohen.

Гоян И. Н., доктор философских наук, декан философского факультета, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), krokoko@i.ua

Трансцендентализм Бориса Яковенко в контексте дискуссии вокруг психологизма. Критика Германа Когена. Статья первая

Анализируется философия трансцендентального плюрализма Бориса Яковенко как вариант крайнего антипсихологизма. Раскрывается роль российского философа в дискуссии вокруг психологизма в европейской философии начала XX в., в частности, его разоблачение психологистских тенденций у Германа Когена.

Ключевые слова: трансцендентализм, психологизм, антипсихологизм, неокантианство, Б.Яковенко, Г.Коген.

* * *

УДК 17.035.1

Коробко М. І.
аспірантка філософського факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), Margota2007@yandex.ru

ЕТИКА РЕАЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ФІЛОСОФСЬКИХ ПОЗИЦІЙ АЙН РЕНД

Робиться загальний огляд етичних роздумів в літературно-філософському спадку Айн Ренд. В останні тридцять років свого життя американська письменниця намагалася вибудувати свою філософську систему, яку назвала об'єктивізмом. Вся її філософська спадщина спрямована на побудову ідеального світу та ідеальної моральності людини – розумного раціонального егоїста. Розумний егоїзм як морально-етичний фокус її філософії є базисом для побудови всіх її політичних, економічних та естетичних теорій. Хоча недостатня наукова теоретичність її робіт ускладнює дослідження її концепції сучасними філософами та означає проблематичність визначення Айн Ренд як справжнього морального філософа. Проте популярність та попит на її ідеї в свій час дають привід до ретельної уваги до її етико-моральних позицій, що так несхожі з її ідейними попередниками.

Ключові слова: Айн Ренд, етика, індивідуалізм, об'єктивізм, філософія.

Ім'я Айн Ренд (1905–1982) відомо у зв'язку з її літературною творчістю. Але вона є не тільки відомою письменницею. В останні тридцять років свого життя вона намагалася вибудувати свою філософську систему, яку назвала об'єктивізмом. Якщо етика є розділом філософії, який пов'язаний з практикою життєдіяльності людини, то в деякому сенсі вся філософія Айн Ренд є етикою, бо вся її філософія розглядається виключно в практичному аспекті. В своїх філософських працях вона регулярно торкається не тільки моральної та політичної філософії, але і метафізики та епістемології, за допомогою яких намагається знайти помилки в попередніх філософських системах, сучасній політичній ситуації та, загалом, розв'язати будь-яку проблему. Але моральний аспект все одно превалює в усіх її філософських роздумах на будь-яку тему.

Айн Ренд викладала свою філософію в романах “Ми-живі” (1936), “Джерело” (1943), “Атлант розправив плечі” (1957) та численних статтях, есе, лекціях та інтерв'ю. Багато з них було систематизовано в збірках і книгах, які вийшли ще за життя письменниці під назвами: “Доброчесність егоїзму” (1964), “Капіталізм: невідомий ідеал” (1966), “Романтичний маніфест” (1969), “Повернення примітиву” (1971), “Вступ до об'єктивістської епістемології” (1979) та інші – багато з них недавно перекладені російською мовою та видані. З кожним днем з'являється все більше статей та книжок, в яких аналізується її життя, філософія, творчість та публікуються до цього невідомі її інтерв'ю, відповіді тощо.

Метою статті є загальний огляд філософських напрацювань американської письменниці Айн Ренд з точки зору етики та зазначення деяких існуючих проблем у дослідженні творчості філософа.

Як стверджувала сама Айн Ренд, майже вся її філософія є етикою. І хоча формально її можна поділити на метафізику та епістемологію, етику, політичну та економічну філософію, та естетику, все одно моральна філософія була найголовнішою в її творчості.

Вона пропагувала егоїзм як піклування про свої особисті інтереси. Нещадно критикувала альтруїзм, який панує в моральній філософії, говорячи, що в ньому людське життя є саме по собі злом. А від того всі проблеми в нашому житті, від неправильної моральної філософії. Вона вважала за потрібне “врятувати” людину та мораль, врятувати концепцію “егоїзму”. І першим кроком в цьому порятунку є утвердження права людини на моральнісне існування.

Головною задачею моралі, за Айн Ренд, є визначення правильних цілей та цінностей. Сутністю моральнісного існування, вона вважала, є піклування про власні інтереси. Моральнісні дії повинні приносити користь самій людині. Людина, на думку філософа, повинна діяти у власних розумних інтересах.

Етика, за Айн Ренд, “це система цінностей, виходячи з якої людина обирає та діє, – цей вибір і ці дії визначають мету та течію її життя. Етика як наука займається розкриттям та конкретизацією цієї системи” [3, с. 13–14]. “Етика об'єктивізму – це мораль раціональних особистих інтересів – або раціонального егоїзму” [3, с. 12]. Так починається головна етична збірка філософа “Доброчесність егоїзму”. Вона стверджує, що перед тим, як людина зможе вирішити, яку систему цінностей вона прийме, ми повинні запитати: “Навіщо потрібна людині система цінностей?” [3, с. 14]. Вона стверджувала, що жоден філософ до неї не дав раціональної, об'єктивно очевидної, наукової відповіді на це питання. Саме тому до сьогодні ще не побудована раціональна, наукова, об'єктивна етична система.

Цінність, за Айн Ренд, – це те, що людина прагне отримати та/або зберегти. Для неї було дуже важливо визначення для кого і заради чого цінність є цінністю. Необхідно було виявити сутність, яка буде визначати дії для досягнення мети при наявності альтернатив. Без альтернатив немає ні цілей, ні цінностей, вважала філософ. І тільки живі істоти можуть мати цілі і цінності. Етика – це та наука, яка вивчає правильні цілі та цінності. Вона не є містичною фантазією, вона не є

суспільним договором, так само як і не є не-обов'язковою, суб'єктивною розкішшю, яку можна змінити або відкинути у випадку небезпеки. Етика, за Айн Ренд, є “об'єктивною, метафізичною (в сенсі властива реальності, природі речей, буттю) вимогою виживання людини, не за милістю надприродних сил, близьких людей або власних капризів, а за милістю реальності та природи життя” [3, с. 26].

Цінності, на думку філософа, є тим, на здобуття та/або збереження чого направлена вся діяльність людини; самі дії, за допомогою яких вона здобуває та/або зберігає цінність – це її чесноти. До головних цінностей об'єктивістської етики Айн Ренд відносить Розум, Призначення та Самооцінку; головними ж чеснотами, відповідно, є Рациональність, Продуктивність та Гордість (Pride).

“В об'єктивістській етиці людське життя слугує ціннісним стандартом, а власне життя кожного індивідууму – його моральнісним призначенням” [3, с. 28].

Головним в усій філософській концепції Айн Ренд є Розум. Вона стверджувала, що здоровий глузд повинен переважати над містицизмом і самопожертвою, які наразі панують у світі. Людина нічого не повинна сприймати на віру. Абсолютно все ми повинні перевіряти та аналізувати. Якщо ми приймаємо альтруїстичну етику, яка ґрунтується на вірі, то ми будемо мати дуже погані наслідки, а саме:

“1. Неадекватна самооцінка: так як головне прагнення в ціннісній сфері – не якість власного життя, а якість пожертви собою.

2. Недостатність поваги до оточуючих: так як людство для людини уявляється збіговиськом приреченим страждальців, що молять, щоб хто-небудь їм допоміг.

3. Бачення життя як жаху: так як людина вірить, що вона закрита у “Всесвіті Зла”, де все її життя – безперервна послідовність бід.

4. І, нарешті, летаргічна байдужість до етики, безнадійно цинічна аморальність: так як у питаннях людини згадуються ситуації, з якими вона навряд чи колись стикнеться, які не мають жодного відношення до проблем її реального життя, і, таким чином, дозволяє їй жити без яких-то б моральних принципів” [3, с. 52–53].

На думку Айн Ренд, “піднявши питання допомоги іншим людям на місце центральної та першочергової проблеми етики, альтруїзм знищив ідею будь-якої природної доброї волі людини” [3, с. 53]. Вона вважає, що дійсно розумна, раціональна людина ніколи не прийме альтруїстичну установку за головну в своєму житті. Бо всі люди від природи егоїсти, і це є абсолютно нормальним. І для того, щоб врятувати людство, і щоб не сталося того, що вона описала в своїх романах “Ми-живі” та “Атлант розправив плечі”, всі люди повинні стати розумними егоїстами.

На базі своєї моральної філософії Айн Ренд намагалася побудувати свою політичну філософію. На першій сторінці її головного твору з питань політичної та економічної філософії “Капіталізм: незнайомий ідеал” ми знаходимо такі слова:

“В основі політики лежать три філософські дисципліни – метафізика, епістемологія та етика – теорія про людську природу та взаємовідношення людини з реальністю. Лише на подібній базі можна сфор-

мулювати цільну політичну теорію і втілити її на практиці... Об'єктивісти – не “консерватори”. Ми – радикальні прибічники капіталізму. Ми намагаємося сформулювати філософську першооснову, якої капіталізм досі не має, і без якої він приречений на загибель.

Я хочу підкреслити: сфера наших інтересів – не політика чи економіка як такі, але “людська природа і взаємовідношення людини з реальністю”. Ми захищаємо капіталізм, оскільки це єдина система, в рамках якої може бути організоване життя розумної людської істоти” [4, с. 7].

Естетика Айн Ренд, а саме, вся літературна діяльність направлена на створення ідеальної моральної людини та побудови ідеального світу. В книзі “Романтичний маніфест: філософія літератури” вона так пише про мистецтво: “Мистецтво – це вибіркове відтворення дійсності у відповідності з метафізичними оціночними судженнями художника” [6, с. 16]. А далі, пояснюючи, для чого вона пише, Айн Ренд каже: “Мотив і ціль всіх моїх творів – представити ідеальну людину. В написаних мною романах зображення моральнісного ідеалу – самоціль, а всі наявні там дидактичні, інтелектуальні і філософські цінності – лише засоби” [6, с. 163]. Мистецтво не є “служницею” моралі, воно не вчить, а показує. І її мистецтво (романи “Ми-живі”, “Гімн”, “Джерело” та “Атлант розправив плечі”) показує ідеальний світ розумного егоїзму, або до чого призведе світ альтруїстичної філософії, тобто, до чого приведе неправильна моральна філософія.

Достатньо складна для прочитання та розуміння книга “Вступ до об'єктивістської епістемології” Айн Ренд, мабуть, є найменш етичною зі всіх її робіт. В ній вона аналізує питання суто філософського характеру типу: створення понять, поняття пізнання, поняття свідомості, проблеми визначення понять тощо. Книга, скоріше, має методологічний характер, пояснюючи читачеві методологічний інструментарій, за допомогою якого в усіх своїх інших роботах письменниця робить філософські умовиводи. Саме в ній можна знайти її огляд і критику позицій Аристотеля, Гегеля, Канта, Рассела та інших. Тут вона викладає своє розуміння її улюбленого закону логіки, закону тотожності “А є А”; розписує свою позицію щодо питань сприйняття, абстрагування, знання; викладає своє бачення побудови правильних суджень, які можуть бути “підтверджені” тільки шляхом їх відслідковування до основи на рівні сприйняття. Саме про останнє дуже часто згадують її послідовники, вони говорять, що Айн Ренд часто казала щось на кшталт: “Якщо вам здається неістинне судження логічно правильним. То воно лише здається правильно побудованим. І щоб довести, що воно є хибним, треба відновити всі попередні засновки і зрозуміти, який з них хибний, а тоді побудувати правильне істинне міркування”. Але і в цій роботі можна знайти згадки про мораль, наприклад, для пояснення телеологічного виміру свідомості вона бере приклад: “Моральний кодекс – це система телеологічного виміру, яка класифікує вибори та дії, відкриті людині в залежності від ступеня досягнення або злону стандартного коду цінності. Стандарт – вершина, до якої направлені дії людини” [1, с. 45]. І далі: “Моральний код – набір абстрактних принципів; щоб виконати їх, людина повинна

перевести його у відповідні конкретності, вона повинна обрати конкретні цілі та цінності, які вона переслідує. Це потребує, щоб людина визначила свою конкретну ієрархію цінностей – в порядку їх значимості – і діяла відповідно до них. Тобто, всі її дії повинні спиратися на процес телеологічного виміру” [1, с. 45–46]. За Айн Ренд, телеологічний вимір – це вимір по відношенню до оціночних понять типу “цінність”, “емоція”, “бажання” тощо, в яких повинна бути ієрархія особливого виміру.

Таким чином, ми бачимо, що вся її творча спадщина представляє собою чітко вибудований концепт моральної філософії, який торкається питань політики, економіки, мистецтва та суто філософських дисциплін – метафізики та епістемології.

Але багато дослідників творчості Айн Ренд відмічають достатню кількість складностей в розумінні та вивченні філософії об’єктивізму.

Так, в минулому учень та найближчий соратник, а пізніше найзілший ворог Айн Ренд, психолог Натаніель Бранден відмічав багато позитивних сторін об’єктивістської філософії, насамперед, наголос об’єктивізму на ролі розуму в житті людини, те, що він стверджує абсолютне неіснування надприродних сил, повну гегемонію логіки в житті тощо. Він говорить нам про те, що людина може досягти в цьому житті абсолютно всього, але для цього вона повсякчас повинна користуватися розумом. Тільки розумна людина, раціональний егоїст може жити в цьому світі успішно, не знаючи бідності та нещастя.

Але він наголосив і на деяких проблемах, які існують в теорії. А саме те, що існує деяка плутанина в термінах. Айн Ренд дуже часто використовувала слова на кшталт “розумний”, “містицизм”, “раціоналізм” та “іrraціоналізм” тощо. Вона ототожнювала іrraціоналізм та містицизм, хоча це не є вірним. Також, в неї виникав конфуз з терміном “розумний”. “Розумний” в розумінні пересічного громадянина та “розум” та “раціональність” в загальнонауковому сенсі не співпадають в тлумаченнях. А Айн Ренд всі ці терміни зводила до однієї купи. Також часто вона висловлювалася з приводу проблем, в яких була зовсім некомпетентна. Думки були цікавими, але вони не мали під собою достатнього теоретичного підґрунтя.

Майкл Хьюмер в своїх статтях обґрунтовує свою позицію, чому він не є об’єктивістом. Він не каже, що об’єктивізм є хибним, або неспроможним до життя, але в ньому не має достатньої бази. Є тільки проголошені Айн Ренд тези, але їх обґрунтування не можна знайти в жодному її філософському есе. В своїй статті “Критика етики об’єктивізму” він виділяє тринадцять головних тез, які викладені нею в статті “Етика об’єктивізму”, надрукованої в збірці “Доброчесність егоїзму”:

“1. Цінність є відносною; речі можуть бути цінними тільки відносно кожної окремої істоти.

2. Дещо є цінним для істоти тільки в тому разі, якщо є вибір.

3. Жодна не-жива істота не може стикатися з вибором.

4. Отже, цінності існують тільки для живих істот.

5. Будь-що, що здобувається або зберігається істотою, представляє собою цінність для неї.

6. Будь-яка жива істота діє для збереження свого життя задля своєї особистої користі.

7. (Не має нічого такого, щоб вона зробила не для своєї особистої користі).

8. Отже, тільки власне життя, і нічого більше, є цінним, задля власної користі, для будь-якої живої істоти.

9. Отже, життя і нічого більше є цінним задля власної користі людини.

10. (Кожному слід завжди робити будь-що, що підтримує те, що є цінним для нього).

11. Отже, кожному слід завжди робити все, що підтримує його власне життя.

12. Особа може жити тільки в тому разі, якщо вона є раціональною.

13. Отже, кожен має бути на сто відсотків раціональним” [9].

Майкл Хьюмер в своїй статті детально розглядає кожну з тез. Загалом в своїй статті він виходить з концепції абсолютної моралі та загальних цінностей, на яких будується вся класична етика. В сучасній етиці з цим є достатньо складнощів. Сьогодні з’являється все більше теорій, які намагаються обґрунтувати відносний та контекстуальний характер моралі, її амбівалентність, відсутність всезагальних цінностей тощо. Етична позиція Айн Ренд як раз репрезентує таке бачення моралі. Але в усіх таких позиціях є одна велика проблема – недостатнє теоретичне обґрунтування. Ця проблема не минула і американську письменницю.

Але в статті Майкла Хьюмера є цікаві зауваження і іншого характеру. Він говорить про те, що Айн Ренд в цьому своєму есе весь час наголошує на точному характері об’єктивістської етики. Але він зазначає, що точним характером відрізняються такі науки, як математика, фізика, біологія тощо. А ось філософія аж ніяк не відрізняється точністю. Хьюмер зазначає, що всі докази Айн Ренд мають в собі логічні помилки такі як, еквівокація та коло в судженні.

Загалом стосовно тез він говорить, що:

– Перша теза породжує питання про загальний характер цінностей (про що було зазначено вище).

– Друга теза здається хибною. Він приводить приклад того, що якщо людина буде знати, що завтра отримає мільйон доларів і жодних альтернатив в неї не передбачається. Навряд чи в цьому разі мільйон американських доларів втратить свою цінність.

– Третя теза також здається хибною. Айн Ренд стверджує, що кожна жива істота стикається з вибором існування чи не-існування, а не-живі істоти не стикаються з таким вибором. Майкл Хьюмер приводить аж п’ять прикладів, які на його думку цю тезу спростовують.

– В п’ятій тезі ми знаходимо еквівокацію. Слово “цінність” має принаймні два різних значення. Перше значення, як дорогий, бажаний. А друге, як хороший. Ці значення відрізняються. І не зрозуміло, яке з цих двох значень мала на увазі письменниця.

– Шоста теза хибна. Він згадує, наприклад, бджолу, яка жаліячи помирає. Вона явно діє не для збереження свого життя.

– Сьома, восьма та дев’ята тези також хибні. Бо еволюційно головною метою нашого життя є розмноження, а не збереження свого власного життя. Тому з точки зору біології, Айн Ренд також не права.

– Десята теза породжує питання. Це є втілення етичного егоїзму Айн Ренд. Але його можна повернути в альтруїстичному руслі (для мене є цінним підтримка та допомога іншим людям, тому в своїх власних інтересах я допомагаю людям). Але Айн Ренд була дуже войовничо настроєна проти альтруїстичної установки. Тому з цим проблема. Як проблема і з одинадцятою тезою, яка зовсім не впливає з десятої.

– Дванадцята теза є хибною. Бо за її словами, якщо людина не буде раціональною, вона помре. Це є хибним. Можна знайти мільйони прикладів, коли люди поступають абсолютно ірраціонально і живуть достатньо непогано.

– Тринадцята теза має еквівокацію. Бо що саме ми повинні розуміти під словом “раціональний” не є зовсім зрозумілим [9].

В своїх працях Айн Ренд більше покладалася на свої внутрішні почуття, інтуїції та пережитий досвід в Радянській Росії. Вона намагалася побудувати нову філософську теорію, яка б ніяким чином не ґрунтувалася на вченнях минулих філософів. Вона вважала всіх їх містиками, які потонули в альтруїстичній християнській установці. Вона критикувала всіх і вся. Цінувала тільки капіталізм та вільну від державного регулювання економіку. Цінувала Аристотеля, Тому Аквінського, але не його теологічні праці, Адама Сміта та батьків–засновників американської демократії. Вона обґрунтовувала свої егоїстичні засновки тими тезами, які брала з власного світогляду, але вони не мали теоретичної бази, що зараз представляє собою дуже велику проблему у дослідженні її етико–філософського концепту.

Отже, вся філософська спадщина американської письменниці спрямована на побудову ідеального світу та ідеальної моральнісної людини – розумного раціонального егоїста. Розумний егоїзм як морально–етичний фокус її філософії є базисом для побудови всіх її політичних, економічних та естетичних теорій. Хоча недостатня наукова теоретичність її робіт ускладнює дослідження її концепції сучасними філософами та означає проблематичність визначення Айн Ренд справжнім моральним філософом. Проте популярність та попит на її ідеї в свій час дають привід до ретельної уваги до її етико–моральних позицій, що так несхожі з її ідейними попередниками.

Головною задачею сучасних дослідників є знаходження схожих ідей в історичному контексті, аналіз її впливу на сучасні політичні та філософські концепції, співставлення її теорій з іншими сучасними соціально–філософськими та етико–політичними теоріями тощо.

Список використаних джерел

1. Рэнд А. Введение в объективистскую эпистемологию [Текст] / Айн Рэнд; Пер. с англ. – М. : Астрель, 2012. – 351 с.
2. Рэнд А. Возвращение примитива: Антииндустриальная революция [Текст] / Айн Рэнд; С добавлением статей Питера Шварца; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2011. – 347 с.
3. Рэнд А. Добродетель эгоизма [Текст] / Айн Рэнд; С добавлением статей Натаниэля Брандена; Пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 186 с.
4. Рэнд А. Капитализм: Незнакомый идеал [Текст] / Айн Рэнд; С добавлением статей Натаниэля Брандена, Алана Гринспена и Роберта Хессена; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2011. – 422 с.
5. Рэнд А. Ответы: Об этике, искусстве, политике и экономике [Текст] / Айн Рэнд; Под ред. Роберта Мэйю; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 282 с.

6. Рэнд А. Романтический манифест: Философия литературы [Текст] / Айн Рэнд; Пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2011. – 199 с.

7. Badhwar N. Ayn Rand [Электронный ресурс] / N.Badhwar, R.T. Long // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступа: <http://plato.stanford.edu/entries/ayn-rand> – Назва з екрану.

8. Branden N. The Benefits and Hazards of the Philosophy of Ayn Rand: A Personal Statement [Электронный ресурс] / Nathaniel Branden. – Режим доступа: <http://mol.redbarn.org/objectivism/Writing/NathanielBranden/BenefitsAndHazards.html> – Назва з екрану.

9. Huemer M. Critique of “The Objectivist Ethics” [Электронный ресурс] / Michael Huemer. – Режим доступа: <http://home.sprynet.com/~owl1/rand5.htm> – Назва з екрану.

10. Huemer M. Why I Am Not an Objectivist [Электронный ресурс] / Michael Huemer. – Режим доступа: <http://spot.colorado.edu/~huemer/rand.htm> – Назва з екрану.

References

1. Rjend A. Vvedenie v ob'ektivistskuju jepistemologiju [Текст] / Ajn Rjend; Per. s angl. – М. : Astrel', 2012. – 351 s.
2. Rjend A. Vozvrashhenie primitiva: Antiindustrial'naja revoliucija [Текст] / Ajn Rjend; S dobavleniem statej Pitera Shvarca; Per. s angl. – М. : Al'pina Pablisher, 2011. – 347 s.
3. Rjend A. Dobrodetel' jegoizma [Текст] / Ajn Rjend; S dobavleniem statej Natanijelja Brandena; Per. s angl. – 2-e izd. – М. : Al'pina Pablisher, 2012. – 186 s.
4. Rjend A. Kapitalizm: Neznakomyj ideal [Текст] / Ajn Rjend; S dobavleniem statej Natanijelja Brandena, Alana Grinspena i Roberta Hessena; Per. s angl. – М. : Al'pina Pablisherz, 2011. – 422 s.
5. Rjend A. Otveti: Ob jetike, iskusstve, politike i jekonomike [Текст] / Ajn Rjend; Pod red. Roberta Mjejju; Per. s angl. – М. : Al'pina Pablisher, 2012. – 282 s.
6. Rjend A. Romanticheskij manifest: Filosofija literatury [Текст] / Ajn Rjend; Per. s angl. – М. : Al'pina Pablisher, 2011. – 199 s.
7. Badhwar N. Ayn Rand [Elektronnyj resurs] / N.Badhwar, R.T. Long // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Rezhym dostupu: <http://plato.stanford.edu/entries/ayn-rand> – Nazva z ekranu.
8. Branden N. The Benefits and Hazards of the Philosophy of Ayn Rand: A Personal Statement [Elektronnyj resurs] / Nathaniel Branden. – Rezhym dostupu: <http://mol.redbarn.org/objectivism/Writing/NathanielBranden/BenefitsAndHazards.html> – Nazva z ekranu.
9. Huemer M. Critique of “The Objectivist Ethics” [Elektronnyj resurs] / Michael Huemer. – Rezhym dostupu: <http://home.sprynet.com/~owl1/rand5.htm> – Nazva z ekranu.
10. Huemer M. Why I Am Not an Objectivist [Elektronnyj resurs] / Michael Huemer. – Rezhym dostupu: <http://spot.colorado.edu/~huemer/rand.htm> – Nazva z ekranu.

Korobko M. I., graduate student Philosophical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), Margota2007@yandex.ru

Ethics of reality: general overview of Ayn Rand's philosophical positions

This article is an overview of ethical reflections of Ayn Rand in her literary and philosophical heritage. During her last thirty years she tried to build her philosophical system, which she called Objectivism. Her philosophical heritage is aimed to build an ideal world and ideal moral man – a reasonable rational egoist. Rational egoism as a moral and ethical focus of her philosophy is the basis for the construction of all her political, economic and aesthetic theories. Although the lack of full scientific theoreticity of her works complicates the investigation of her concept of modern philosophy and represents the difficulty of determining Ayn Rand as the real moral philosopher. However, the popularity and call for her ideas give rise to attention to her ethical and moral positions that are so different from her ideological predecessors.

Keywords: Ayn Rand, ethics, individualism, objectivism, philosophy.

Коробко М.И., аспирантка философского факультета, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), Margota2007@yandex.ru

Этика реальности: общий обзор философских позиций Айн Рэнд

Делается общий обзор этических размышлений в литературно–философском наследии Айн Рэнд. В последние тридцать лет своей жизни она пыталась выстроить свою философскую систему, которую назвала объективизмом. Все ее философское наследие направлено на построение идеального мира и идеального нравственного человека – разумного рационального эгоиста. Разумный эгоизм как морально–этический фокус ее философии является базисом для построения всех ее политических, экономических и эстетических теорий. Хотя недостаточная научная теоретичность ее работ усложняет исследование ее концепции современными философами и обозначает проблематичность определения Айн Рэнд как настоящего морального философа. Однако

популярность и спрос на ее идеи в свое время дают повод для пристального внимания к ее этическо-нравственным позициям, которые так несхожи с ее идейными предшественниками.

Ключевые слова: Айн Рэнд, индивидуализм, объективизм, философия, этика.

* * *

УДК 82,82–31

Аббасова А.
докторант, Институт востоковедения
им. академика З. Буниядова Национальной
академии наук Азербайджана
(Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

ПОВЕСТИ ЧЕНГИЗА ДАГЧЫ ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЧУВСТВ И ИДЕЙ ПАТРИОТИЗМА

Развитие историко-политических событий в произведениях написанных известным и любимым во всем турецком мире, талантливым писателем Ченгиз Дагчы сыграли роль литературного моста между турецкими народами. Написанное, на основании непосредственных наблюдений трагедий и бедствий в XX веке проживавших в Крыму крымских турков (татаров), занимает особое место в литературе турецких народов. В своем исследовании нами было проанализировано несколько повестей, героем которых является известный по нескольким романам Халик.

Ключевые слова: Ченгиз Дагчы, национальные чувства, патриотические идеи, война, вера в будущее.

(статья друкується мовою оригіналу)

Обладающий богатым творческим наследием Ченгиз Дагчы, очарованному Крымскими турками (татарами), переживших горести и трагедии в XX веке, продемонстрировавший искусство высшего мастерства писателя на основании собственных наблюдений стало причиной завоевания им большой славы. Хотя в творчестве писателя рассказы, занимают относительно меньше места по сравнению с романами, в этих произведениях проявление и прославление родины, края, любви человека в этой или другой форме превращаются в утверждение литературного идеала писателя. Проживающий в Лондоне писатель в 1974–80-х годах напечатал 9 статей под названием “Из тетрадей Халика” в журнале “Варлыг в Турции. Герой рассказов, где события следуют друг за другом – Халик, иногда автор даёт большую информацию о его прошлой жизни его воспоминаниями о прошлом. На фоне напряжённых и трудных дней, прожитых Халиком Топкаячы и его супругой Анной в немецком лагере, писатель добился формирования определённых мыслей о общественно-политической ситуации той эпохи у читателя. Все обитая, в каждого из этих девяти рассказов, происходит в одном и том же месте.

Известный нам по роману писателя “Младенцы, висящие на ветвях миндаля” – Халик, потерял родных и близких, высланный со своих земель. Единственный сын семьи, мягкий по характеру Халик с младших лет столкнулся с многочисленными потерями, его отец был в ссылке. Пережитое, нанесло открыло глубокие раны его духовному миру. После ссылки произошедшей 30-х годах XX века Халик переехал к проживавшей в Акмесит тётё, учился в университете, но началась война и университет закрылся. Получив последнюю стипендию и потратив её, Халик оказался в трудном положении. Парню негде было жить, не было денег, когда случайно познакомился в трамвае с женщиной, по имени Алмира. Из романа “Замёрзшая улица” становится известно, что через два дня он был задержан немецкими солдата-

ми. А в рассказах, о которых будем говорить дальше, мы знакомимся с дальнейшей судьбой Халика. Халик был отправлен в Германию для работы на строительстве железной дороги, тем самым попав очень далеко от родных земель. Теперь Халик со своей супругой живёт в немецком лагере. Горести войны, всё пережитое привело его в такое состояние, что он находился в психологических переживаниях.

Первый рассказ, героем которого является Халик, называется “Ты Халик?” Этот рассказ был напечатан в 1974 году в журнале “Варлыг”. Произведение начинается с изображения Крыма, потом читатель получает определённую информацию о личности Халика Топкаячы, о местности, где он родился и вырос. Работая в Германии на прокладке железной дороги, Халик был послан в Моабит лагерным охранником Вальтером Брумелем для работы на электрической фирме, там он познакомился с женщиной по имени Анна польской национальности и женился. Оказавшись вдали от родных земель, пережитое во время в военных лет годы, резко изменило психологию Халика. Потеряв все надежды на жизнь, будущее, Халик узнав о беременности Анны, и снова поверил в жизнь. Связав все свои надежды с рождением будущего младенца, Халик повёл Анну к врачу на обследование, врач объяснил ему, что условия в лагере для матери опасны и посоветовал остаться в больнице на некоторое время. Оставшись один Халик погрузился в раздумья, находясь вдали от семьи, близких, родной земли, задумывается о себе, старается найти ответ на вопрос “Кто же ты?”

Рассказ “Я Халик. Думаю, что я Халик. Годы ранее ко мне обращались Халик” [10, с. 7] начинается с этих предложений. Халик очень боится забыть кто он есть. Записанные им рассказы о своем детстве, он прячет в стеклянной посуде, повсюду носит с собой, Халик пряча эти рассказы словно защищает себя, прошлое, воспоминания. Этот рассказ закончился годы спустя. “Я полагал что он завершился. Война закончилась. Несмотря на то что нас давили гусеницами танков, тягачами орудий, железной обувью бойцов, но не иссякло. Куда бы ни спрятал, не иссякло... Куда бы ни спрятал, мои рассказы снова меня найдут...” [10, с. 7–8].

Халик хорошо знает кто он, какому народу принадлежит, является хозяином древней земли. Ведь он является представителем древнего народа, который за много лет назад обосновавшимся на берегу Чёрного моря. “Пришли люди,... сказав “здесь наша родина”, вырыли колодцы, построили дороги и провели арыки, затем для умерших построили гробницы, обнесённые каменной стеной, а для живущих поставили дома и молельни. И таким образом, на этих землях началась жизнь моих соотечественников. Сначала их называли народом “Тавр”; Кимеры, Искиты, Готы, Тукаи, Печенеги...” [10, с. 9].

Разговаривая с самим собой, Халик живёт, мечтою оказаться на этих землях. Несмотря на то, что его звали искажёнными именами “Галук”, “Галик”, он стремится каждый раз напомнить, что его имя Халик. Во всех рассказах видно, что Халик охвачен единственным желанием свободно жить на землях его дедов и прадедов.

Как во всех произведениях, так и в этих рассказах писателя, большую половину своей жизни прожившего на чужбине, пронесившего тоску о родине как груз на

сердце все жизнь, тема свободы, мечта свободной жить выносятся на передний план. Причиной переживаний и невзгод Халика и есть отнятая у него свобода. На фоне несчастий Халика писатель старается показать трагедию одной нации. Ведь, как и любой другой народ, его народ тоже обладает правом проживать свободно. С завистью смотря на водителю автобуса едущих свободно по шоссе, Халик мечтает жить, ни от кого не зависев. Не знаю причину, но внутри у меня снова проснулось чувство свободы. “Шофёр тоже свободен...” сказав, подумал я. Но радость не исчезла. Многого не хочу. Мне достаточно свободы, сколько же сколько у шофёра. Просто, одна грузовая машина. Нажал бы на газ. Сократилась бы передо мной дорога. Светом машины пробил темноту. Пел бы песни пустоголовому ветру и взял бы с собой с остановки Тавшанпазары девушку, ожидающую опаздывающий автобус...” [10, с. 11].

Рассказ “Рождение красавицы” – продолжение рассказа “Ты Халик?” Здесь Халик вспоминает прошлое, вспомнил день, когда был схвачен немцами. Как известно из романа “Замерзающая улица” Халик случайно познакомился с женщиной, по имени Алмира, и с её помощью несколько дней прожил в доме, принадлежащем Галине Шуберт, потом в тот день, когда расстался с Алмирой и вышел на улицу, был схвачен немецкими солдатами. В то время весь город погрузился в мёртвую тишину, и улицы, как и население города, были безмолвны. Тишина улиц нарушалась топотом ног немецких солдат в военной форме, местные жители на улице не показывались. В городе было закрыто информационное бюро, из рупоров не доносилось никаких звука, не светились фонари городских улиц. Беззвучность и одиночество улиц напоминает Халику его одиночество.

Среди задержанных Халик увидел пожилого мужчину из крымского села Демирчи. Приехавший проводить сына в армию пожилой мужчина на следующий день был пойман в Акмесиде из-за отсутствия документов. Его рассказы о своей деревне Халука, возвращают Халика в детские годы. Задержанным людям, не знающим, куда их повезут, было сказано, что они не арестованы, между прочим, объяснили причину задержания. “Вас привезли сюда с целью помочь героической германской промышленности, борющейся в борьбе против мирового коммунизма. Вы не арестованы – хочу, чтобы вы это знали. Будете посланы в официальные немецкие промышленные центры. Перед выездом за три дня вашим близким будет разрешено приехать сюда вас проводить!” [10, с. 30].

В написанном как продолжение событий рассказе “Упавший мир”, Халик и другие задержанные, из здания бани, где они временно размещались, были привезены на железнодорожный вокзал. На следующий день близкие задержанных прибыли их проводить. Неожиданно для Халика приехала его тётя, проживающая в Алуште. Халик, обняв тётю, представил себе детские годы, миндальное дерево, кладбище, и даже их дворовую собаку Чубар. Ещё раз понял, что он не относится сюда, относящийся к нему земли, ждут его. “Я всё ещё Халик. Что мне здесь делать? Мне здесь нечего делать. Просто я перепутал дорогу. Немного поплакав, тётя успокоится, возьмёт меня за руку и отвезёт в дом рядом с кладбищем. Там ничего не изменилось – миндальное дерево, старый колодец, с разлитой вокруг него лужей с

плавающими лягушками, ящерица, греющаяся на скале на солнце, привязанный к конуре Чубар ждёт меня” [10, с. 40].

В рассказе “Из чёрных дней” писатель при помощи размышлений образов пытается раскрыть истинное лицо войны. В таких условиях и Халик, и Анна, обеспокоенные судьбой будущего ребёнка. Они не знают где будет спать родившийся ребёнок, что будет одевать. Но чтобы не мучать друг друга старались не показывать чувства.

В рассказах даётся много места изображению различных местностей. Каждый клочек местности пройденной по пути в старую баню вдоль реке Салгир, когда он был схвачен немецкими солдатами, стали ему родными. В каждом из этих мест есть следы пережитой трагедии. Проходя мимо домов, из которых ранее доносились весёлые звуки, теперь слышатся стоны потерявших близких. Река Салгир журча спокойно текла, вороны со страшным карканьем перелетали с дерева на дерево, из открытых окон дома до моего слуха доносились тревожное сердцебиение [10, с. 29].

В рассказе “Беги, Халик, беги” Халик, обеспокоенный Анной приходит в больницу, но узнаёт, что ребёнок ещё не родился. Анна, покупает у одного материал разрезанного на части старый парашют и шьёт одежду будущему ребёнку.

В рассказе “Ещё немного беги, Халик” мы видим Халика, с единственной надеждой в жизни – рождение ребёнка, во дворе одной немецкой семьи. Для потерявшего всё ценное, ощущающего духовную пустоту Халика рождение ребёнка превратилось в смысл жизни. Возвращаясь из лагеря в одном из дворов Халик увидел работающего мужчину и подойдя к нему, сказал, что сможет помочь, только взамен хочет не деньги, не еду, а колыбельную. Немец хоть и удивился, но согласился.

“Это не трудное дело для меня. Мне не нужна помощь, но из человечности. Нам с супругой стало жалко тебя. Слова жалость и человечность показались как колючая проволока натянутая вокруг лагеря Аушвиц. Но, когда открылась дверь, и мне показали в узком коридоре деревянную колыбельную, я почувствовал, что увидел что кроме меня и люди видят трудности и невзгоды в жизни” [10, с. 62–63].

Работая у немца во дворе, вспоминает родное село, хорошие дни. В этот момент единственное, что связывает его с жизнью – это будущий ребёнок. В рассказе под названием “То, что называем жизнью, словно загадка” показана жизнь Халика в лагере. В этот момент Халик просматривает свою жизнь, вспоминает слова Вальтера Брумеля в лагере “то, что называем жизнью, словно загадка” и эта жизнь является именно его жизнью, думает он. Бывший ранее Халиком Топкаячы, а теперь старается выжить в лагере “Остарбейтер”. “Когда-то жизнью моей были веснущатая Севгил, были цветы на кладбище, было расшитое и пятнистое платье Халиды, затем голуби на башне мэрии, Алмира, здание бани и товарный вагон стали моей жизнью. А теперь деревянный дом Остарбейтера” [10, с. 80].

Но Халик хорошо знает, что такая судьба не только у него, тысячи его соплеменников вынуждены проживать подобную судьбу. “Иди, Халик, иди, представляя себя одинокой галькой на берегу...” [10, с. 80].

В рассказе под названием “Венки счастья плавающие по воде” мы видим Халика в беспокойстве. Весть о прибытии в лагерь новых беженцев и потеря комнаты, в которой они жили, увеличило его беспокойство. Помогая немца во дворе по ремонту, во время беседы он узнаёт, что тот потерял 20-летнего сына в одном из боёв под Сталинградом. Колыбельную, на которой когда-то спал его единственный сын, он отдаёт Халику, от всего сердца желает, чтобы его новорожденный не жил похожей судьбой. Халик, обрадованный, возвращается в лагерь, радостно со всех ног бежит к Анне, чтобы показать ей колыбельную. После прибытия колыбельной в маленькую, тёмную клетку, комната в глазах Халика становится красивее, более светлой, более теплой. В ту ночь Халик и Анна вспоминают прошлые радостные дни, прошедшие дни-ночи работы в тяжёлых условиях во время войны до женитьбы, беседы около моста на берегу реки, красивые цветы, плавающие по воде. В рассказе “Хлеб, с дыханием попалам” Халик мысленно отправился в те дни. Описывается период работы и положение Анны на фабрике. Переживая психологические потрясения, Халик не может оторваться от прошлого, и очень беспокоится за будущее. Кто мы? Откуда и куда идём? Настоящая жизнь здесь начнётся для нас? Или для нас двоих жизнь закончится здесь? [10, с.108].

Хотя и связывают большие надеждами с новорожденным, но и обеспокоены куда поведёт их жизнь. Иногда Халик кажется совершенно безнадёжным. В эти моменты будущий ребёнок даёт ему чувства радости жизни, веру в будущее. В целом, в большинстве произведений писателя, рождение ребёнка, появление на свет каждый тюркского ребёнка выражает его веру в будущее. Думая об Анне и новорожденном, Халик словно забывает о смерти, одиночестве, безнадёжности. “Анна, – произнес я тихо. Анна не ответила. Но ждёт. Когда я спал, она пришла сюда. Сколько весен отцвело, завяло. Точно как завяли вёсны, замерла. Сороки стали равнодушными к новым сезонам. Несколько поездов прошло с Запада на Восток. Лошади Сиегез Зойле и Браденбурга стали свидетелями войны на небесах, но Анна меня прождала здесь годы” [10, с. 108].

В рассказе, под названием “Хлеб, с дыханием попалам” Халик вспоминает, что в то время, когда с неба падали бомбы, получив задание демонтировать электрические счётчики в разрушенных зданиях, чтобы не ударило током, снял туфли и забыл в этом здании. Халик, увидев, что Анну очень расстроила из-за этого, возвращается туда за обувью. Здесь, в развалинах одного дома, Анна увидела портрет Гитлера, и ножницами в руках протыкает его глаза, этим она выражает бесконечную ненависть к войне.

В то время Халик вспомнил какую жизнь он желал Анне. Он вспомнил ревность к охраннику Анны на месте работы, затем долгую дорогу пешком, как шутили сидя на берегу реки. Помнит дни, когда вместе поровну делили кусок хлеба, как бы не было трудно. А теперь нужно покинуть и эту не имеющую никаких условий комнату. С ушей Халика не уходят слова еврея Пирхмана в лагере. “Моя родина Израиль, а твоя родина неизвестна” – он сказал мне. “Моя родина неизвестна, ха...” Ведь у меня одна родина, в борьбе за которую матери в муках рожают детей. Сороки каждую весну раз-

носят весть о прибытии в мою страну нового времени года” [10, с. 113].

В рассказе под названием “Тень в колыбельной” немец, во дворе у которого помогал Халик, в благодарность за его труд подарил один свёрток. Смушаясь, приняв данный ему подарок, Халик отошёл подальше, затем развернул и надел на себя, подаренные ему белую рубашку и галстук, и направился в больницу к Анне. Он верит, что в конце пути его ждёт чудо. Всё, о чём он мечтал до этого, ему казалось нереальным, но в этот раз ожидаемое чудо реально. “В конце пути меня ждёт новая жизнь – как камень, сжатый в моей руке, как треснувшая рана в моей ладони меня ждёт настоящая жизнь” [10, с. 116].

Дойдя до больницы, узнаёт у врача о будущей проблеме с печенью у новорожденного, но и это его не расстроило. Халик верит в чудеса и хочет заставить поверить в это Анну. Вернувшись в свою комнату, Халик долго смотрит на свои рассказы в стеклянной посуде и колыбельную. Колыбельная была пуста, но он видит там тень новорожденного. Халик верит, что эта тень будет расти, и он снова продолжит рассказы. “Встав, смотрю внутрь колыбельной. Одна тень спит на дне колыбельной. Если пойду в комнату рожениц и расскажу Анне, поверит ли она? А я верю в чудеса” [10, с. 122].

Если даже на протяжении рассказов мы видим Халика в пессимизме и беспокойстве, писатель, старающийся показать реальное лицо войны, влияние ее на судьбы людей, в рассказе “Тень в колыбельной” вместе с мыслями Халика отражает пережитое своего народа и веру в его свободное и счастливое будущее.

Список использованных источников

1. Дагчы Ч. Sen Haluk Musun? – “Varlık” dergisi. – ekim 1974. – №805. – С. 14–16.
2. Дагчы Ч. Güzel Doğumu. – “Varlık” dergisi. – kasım 1974. – №806. – С. 17–18.
3. Дагчы Ч. Yıkılmış Dünya. – “Varlık” dergisi. – nisan 1975. – №811. – С. 12–13.
4. Дагчы Ч. Kara Günlerden. – “Varlık” dergisi. – eylül 1975. – №816. – С. 16–17.
5. Дагчы Ч. Koş Haluk Koş. – “Varlık” dergisi. – haziran 1978. – №849. – С. 18–20.
6. Дагчы Ч. Haluk’un Defterinden 1. Yaşam dediğin bulmaca gibi bir şey. – “Varlık” dergisi. – temmuz 1980. – №874. – С. 19–21.
7. Дагчы Ч. Haluk’un Defterinden 2. Suların üstünde yüzen mut çelenkleri. – “Varlık” dergisi. – ağustos 1980. – №875. – С. 17–19.
8. Дагчы Ч. Haluk’un Defterinden 3. Soluklarımızla kesip paylaştık ekmeğimizi. – “Varlık” dergisi. – eylül 1980. – №876. – С. 16–19.
9. Дагчы Ч. Haluk’un Defterinden 4. Beşik içindeki gölge. – “Varlık” dergisi. – ekim 1980. – №877. – С. 17–18.
10. Дагчы Ч. Haluk’un Defterinden ve Londra mektupları. – İstanbul: Milli Eğitim bakanlığı yayınları, 2005. – 248 с.
11. Дагчы Ч. Yansılar 3. – İstanbul: “Ötüken”, 2012. – 268 с.
12. Дагчы Ч. Yansılar 4. – İstanbul: “Ötüken”, 2012. – 267 с.
13. Ченгиз Дагчы в воспоминаниях. – İstanbul: “Ötüken”, 1998. – 271 с.
14. Кочакаплан И. Kırım’dan Londra’ya Cengiz Dağcı. – İstanbul: “Damla yayımevi”, 1998. – 288 с.
15. Кочакаплан И. Kırım’ın ebedi sesi Cengiz Dağcı. – İstanbul: “Türk edebiyatı vakfı yayınları”, 2012. – 224 с.

References

1. Dagchy Ch. Sen Haluk Musun? – “Varlık” dergisi. – ekim 1974. – №805. – S.14–16.
2. Dagchy Ch. Güzel Doğumu. – “Varlık” dergisi. – kasım 1974. – №806. – S.17–18.
3. Dagchy Ch. Yıkılmış Dünya. – “Varlık” dergisi. – nisan 1975. –

№811. – S.12–13.

4. Dagchy Ch. Kara Günlerden. – “Varlık” dergisi. – eylül 1975. – №816. – S.16–17.

5. Dagchi Ch. Koş Haluk Koş. – “Varlık” dergisi. – haziran 1978. – №849. – S.18–20.

6. Dagchy Ch. Haluk’un Defterinden 1. Yaşam dediğin bulmaca gibi bir şey. – “Varlık” dergisi. – temmuz 1980. – №874. – S.19–21.

7. Dagchy Ch. Haluk’un Defterinden 2. Suların üstünde yüzen mut çelenkleri. – “Varlık” dergisi. – ağustos 1980. – №875. – S.17–19.

8. Dagchi Ch. Haluk’un Defterinden 3. Soluklarımızla kesip paylaştık ekmeğimizi. – “Varlık” dergisi. – eylül 1980. – №876. – S.16–19.

9. Dagchy Ch. Haluk’un Defterinden 4. Beşik içindeki gölge. – “Varlık” dergisi. – ekim 1980. – №877. – S.17–18.

10. Dagchy Ch. Haluk’un Defterinden ve Londra mektupları. – İstanbul: Milli Eğitim bakanlığı yayımları, 2005. – 248 s.

11. Dagchy Ch. Yansılar 3. – İstanbul: “Ötüken”, 2012. – 268 s.

12. Dagchy Ch. Yansılar 4. – İstanbul: “Ötüken”, 2012. – 267 s.

13. Chengiz Dagchy v vospominaniyah. – İstanbul: “Ötüken”, 1998. – 271 s.

14. Kochakaplan I. Kırım’dan Londra’ya Cengiz Dağcı. – İstanbul: “Damla yayınevi”, 1998. – 288 s.

15. Kochakaplan I. Kırım’ın ebedi sesi Cengiz Dağcı. – İstanbul: “Türk edebiyatı vakfı yayımları”, 2012. – 224 s.

Abbasova A., a doctoral student, Institute of Oriental Studies them Z.Buniyadova academician of the National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan, Baku), rus_rahimli@yahoo.com

The embodiment of the national senses and patriotic ideas in Cengiz Dagci's stories

Development of istoriko-politicheskikh events in works written known and favourite in the whole tyurkskom world, a talented writer Chengiz Dagchy was play the role of literary bridge between tyurkskimi people. Written, on the basis of direct supervisions of tragedies and calamities in ÖD age of living in Crimea Crimean tyurkov (tatarov), occupies the special place in literature of tyurkskikh people. In the research we analysed a few stories the hero of which is Khalik known on a few novels.

Keywords: Cengiz Dagci, national senses, patriotic ideas, war, belief to the future.

Аббасова А., докторант, Институт сходознавства ім. академіка З.Буніядова Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

Повісті Ченгіза Дагчі уособлення національних почуттів та ідей патріотизму

Розвиток історико-політичеських подій в творах написаних відомим і улюбленим на всьому тюркському світі, талановитим письменником Ченгіз Дагчі зіграли роль літературного моста між тюркськими народами. Написане, на підставі безпосередніх спостережень трагедій і лих в XX столітті кримських тюрків (татаров), що проживали в Криму, займає особливе місце в літературі тюркських народів. У своєму дослідженні нами було проаналізовано декілька повістей, героєм яких є відомий по декількох романів Халік.

Ключові слова: Ченгіз Дагчі, національні почуття, патріотичні ідеї, війна, віра в майбутнє.

* * *

УДК 297::1/14

Зарганаева И. З.

доктор философии по философии,
старший научный сотрудник отдела религиоведения
и философских проблем культуры, Институт
философии и права НАН Азербайджана
(Азербайджан, Баку), iradazargan@gmail.com

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В СУФИЗМЕ: ГАЗАЛИ И ХАЛВАТИЯ

Семь уровней “очищения духа” и общая цель воспитания в учении Газали и “Халватия” близки, но методы исследования различаются по содержанию и названиям. По своей сущности и содержанию суфизм и сегодня актуален, имея социально-общественное звучание. Основная идея суфизма, появившегося как попытка усовершенствования моральной жизни людей, духовных потребностей создание философии возвышения к совершенству и достижения истины. Пока человек размышляет, пытается достичь нравственного возрождения, борется за истину, интерес к суфизму не уменьшится.

Ключевые слова: орден, метод, цель, отличие, Газали, уединение.

(стаття друкується мовою оригіналу)

О теории и практике суфизма написано немало книг, проведены научные исследования. Однако изучение сущности суфизма, его прошлого и настоящего, его социально-нравственного значения для современной эпохи, как и другие области, всегда являются предметом философских размышлений. Основная идея суфийского учения, которая появилась как воплощение нравственного мира человека, его духовных потребностей и попыток совершенствоваться, нашла свое отражение в философии восхождения к совершенству и достижения истины.

Как правило, такие тарикаты (орден), как кадирийя (Абдулькадир Гилани, ум. в 1165 г.), мевлевийе (Мовлана Джалаладдин Руми, ум. в 1273 г.), сефевийе (Сефийдин Ардебили, ум. в 1300 г.), накшбандийе (Бахаддин Накшбанд, ум. в 1388 г.), халватийа (Омар Халвати, ум. в 1375 г.) и др. названные в честь своих основателей, отличаются друг от друга по своим системам мышления (ортодоксальная, гетеродоксальная система), методам (путь богослужения, путь воздержания и путь любви), по форме (скрытый, открытый) и позе (стоя, сидя) совершения зикра (молитвы). Однако, когда идеи суфийских орденов, связанные с “постижением истины”, вышли за рамки “достигших совершенства” и дошли до масс, последние их приняли неоднозначно, а правящие круги, расценивая их как общественную угрозу, в отношении них приняли соответствующие меры.

Как отмечает выдающийся востоковед, академик З.Буньятов, в результате “совпадения религиозных и политических факторов” в 728 году был казнен Гасан аль-Халладж, а в 1131 году – Айн аль-Кудат аль-Хамадани. “Подозрительное отношение некоторых суннитских и большинства шиитских влиятельных лиц вынуждало суфиев находить общий язык с критиками, проявлять осторожность в словах и поступках” [1, с. 121]. Таким образом, умеренная и “бдительная” суфийская традиция, начатая багдадским суфием аль-Джунейдом (ум. в 910 г.), была продолжена Абдулмаликом аль-Джувеини (1028–1086) и его знаменитым учеником, самым влиятельным богословом своего времени Абухамидом аль-Газали (1058–1112), а также известным проповедником Абдулькадиром Гилани (1078–1165).

Именно благодаря научно-логическим аргументам, приводимым Газали в своих трудах, эйюбиды, сельджуки, мамлюки и османские правители с большим рвением покровительствовали суфизму, считая себя мюридами (учениками) суфиев.

Суфизм оказал особое влияние не только на жизнь Газали, но и на его творчество. Тема суфизма в творчестве Газали занимает особое место. Хотя, он был видным ученым-теологом медресе “Низамийя”, мутакалимом и факихом, преподававшим сотням учеников, авторитетным религиозным деятелем халифата Аббасидов и Сельджукского государства автором ценных трактатов [11, с. LIV–XVIII] однако это не смогло отдалить его от суфизма. Выбрав уединенный (одинокий) и аскетический (обуздать свои страсти) образ жизни, Газали десять лет жил как суфий [11, с. XXV].

Абухамид Газали так же выразил свое отношение к философии и методам философов [7, с. 21], глубоко изучил суфизм и внес в него свою лепту: наряду с тем,

что указал крайности суфизма, все же признал суфизм как наиболее верный путь постижения истины [3, с. 95].

Газали, своим острым умом и глубокой логикой представил тайны суфизма в общедоступной форме, пытаясь уберечь общество от крайностей. Именно благодаря ему, суфизм, в отличие от мистики, носил умеренный и одновременно реальный характер. Газали характеризовал суфиев, как людей с материальными, духовными, научными и практическими ценностями, систематизировал суфизм, создал оригинальную концепцию нравственного совершенства. В результате суфизм обрел форму учения, которое в медресе преподавались как богословскую науку. Это дало сильный толчок для официального обучения суфизму и таким образом предотвратило неправильное восприятие суфизма правящими кругами и преследование его сторонников.

Сравнив систему “нравственного совершенства” Газали с путями нравственного совершенствования одного из орденов халватийа, можно увидеть различия в их содержании и методологии. По результатам сравнительного анализа можно сделать определенные выводы о “потерях” и “приобретениях” суфизма, о состоянии суфийских традиций в современном мире.

При изучении пути тасаввуфа Газали и методов его системы было установлено, что по Газали, условиями уединения являются: 1) нахождение в одиночестве; 2) молчание; 3) скудное питание; 4) короткий сон. И тем самым предоставление органам чувств, рациональному мышлению возможность отдохнуть. Лишь таким способом можно приблизиться к Богу. “Риязат” – это постепенное прохождение душой таких состояний нафса, как аммаре, лявваме, мульхима, мутмаинне, разие, марзие и марифат – восхождение к совершенству, моменту общения с Богом и сияние иррационального разума.

Газали отдавал предпочтение методу уединения (халват), аскетическому образу жизни, но при этом не впадать в крайность. Он пишет, что первое условие аскетизма – это отказ от невежества... Он обращается к назидательным мыслям знаменитых личностей своего времени, в том числе к такой мысли Сулеймана Дарани, как “зухд – это отказ от всего того, что отвлекает от Бога” и в конце высказывает свое мнение: “... итак, зухд это отказ от всех желаний нафса” [5, с. 418]. Охрана человеком своего здоровья не противоречит зухду. Таким образом, Газали не соглашается с теми, кто считает, что зухд – это отказ от всего, кроме Аллаха.

Газали сравнивает 5 органов чувств с “реками, впадающими в бассейн нравственности” [4, с. 174]. Как очистить бассейн, если вода в реке не перестанет прибывать? Значит, уединение, как одна из попыток совершенствования, освобождает человека от загруженности ненужной информацией, от бесполезных занятий, позволяет глазам и ушам отдохнуть. В результате функция рационального мышления мозга отдыхает, расширяются возможности иррационального мышления.

Газали в 3 томе своего труда “Воскрешение религиозных наук” в трактате “Махлугат” (“Сотворенные”) указал на преимущество [4, с. 183] и 10 польз [4, с. 194–201] сдержанного питания. Он отмечает, что при голоде и небольшом приеме пищи кровь разжижается, жир души растапливается и очищается. По мнению великого ученого, который проверил изученное им на своем су-

фийском жизненном опыте, длительный сон очерняет душу, а нормальный – шлифует ее.

Газали в книге “Беды языка” [4, с. 245–362], состоящей из 117 страниц, говорит о порядке и пользе молчания, о вреде злословия. По его мнению, разговоры занимают душу и поэтому сил для размышлений и занятий зикром не остается. Поступки человека, сохраняющего молчание, уменьшаются, а его тагва (воздержание) увеличивается. Молчание – это начало богослужения, скромность – мудрость, зикр – исцеление ума, довольство малым – здоровье тела.

Обосновывая свои взгляды, он ссылается на назидающие имама Шафи’и: “За словом обращайтесь к молчанию, для принятия решения к мышлению” [4, с. 765] – и говорит, что размышление в молчании и мышление раскрывают ум, утверждают силу проницательности и формируют логическое мышление, которое является способом верного мышления.

После смерти Газали суфизм еще больше распространился и обогатился, суфийские учения и практика стали развиваться в различных направлениях, а суфийские школы продолжили свою деятельность как самостоятельные ордены. Одним из них являлся орден халватийа – ветвь суфизма, известная учением Сеида Яхъи Бакуви.

Основателем ордена халватийа считается Абу Абдуллах Сирадждин Омар (ум. в 1397/98 г.). Сохранение могил сторонников халватизма на кладбище “66 овлие” (“66 мудрецов”), находящееся в селе Пирвахид Кубинского района, и суфийских ценностей на малоизученных территориях нашей страны (Гах, Закатала) свидетельствует о глубоких корнях суфизма в Азербайджане.

Орден халватийа был развит и расширен Сеидом Яхъей Бакуви (умер в 1466 г.). Благодаря именно его 19 трудам [10, с. 75–80] и деятельности его последователей, орден халватийа стал источником духовной пищи и воспитания простого народа и даже правящих кругов той эпохи.

Сторонники халватийа считали, что каждая буква слова халват обозначает цели и задачи этого ордена. Так, слово “*خلوة*” (“халват”) является единством слов “*خ*” – “хали” (свободный), “*ل*” – “лига” (“встреча”) “*و*” – “вефа” (“преданность”) “*ت*” – “мушахадат” (“быть свидетелем”) [10, с. 256]. Итак, для достижения духовного совершенства членами ордена метод халват (уединения) “отождествлялся” с гипотетическими деяниями ортодоксального ислама, что халват считается важным фактором совершенства человека не только с точки зрения значения, но и содержания.

В трактате Сеида Яхъи Бакуви “Шафа аль-асрар” (“Секреты суфизма”) изложены семь этапов, которые должны пройти вступающий в орден мюрид для очищения нафса: фагр, шюкур, товба, махаббат, халват, хейбат, марифат. Эти этапы толкуются с помощью преданий о пророках Ибрахиме (Аврааме), Эюбе (Иове), Исе (Иисусе), Мусе (Моисее) и других, а также на примерах исторических личностей и подытоживаются обобщением.

В трактате на вопрос “Что такой первый этап – фагр? дается такой ответ: “Рувайм (Абу Мухаммад Рувайм б. Ахмад б. Йазид аль-Багдади (ум. в 303/915 г.) – факих и чтец Корана, считался одним из величайших

багдадських шейхов) сказав, що факр – це виховання нафса по Божьій заповіді. Со слів знайомих людей, факр це – спілкування з порожнечою і мовчання в спілкуванні. Сказано, що це – риязат (виховання нафса) і рияят (спостереження духа)” [10, с. 246].

При роз’ясненні II етапу шюкур (дякувальність) автор прагне використати аят Корана, хадиси і перекази. Він пише: “Шюкур – це перемога над нафсом і умиротворення його мечом терпіння; Пророк сказав: хамд (дякувальність) це бачення в багатстві того, хто його дарував, шюкур ж це продовження хамда” [10, с. 249].

При трактуванні III етапу товба (покаяння) Бакуві посилається на суру Корана “аш–Шуара”: “Тоді ніщо не допоможе – ні багатство, ні діти. Тільки крім того, хто прийшов до Бога з чистою душею (де немає сумніву, кувру (богохульству), ширку (багатобожство) і ніфагу (дволичію))” [9, аш–Шуара 88/89]. Щоб досягти етапу покаяння, першим умовою вважається готовність предстати перед Богом, розкаятися, слідувати цій моральності, і тільки після цього настає етап товба – покаяння.

IV етап махаббат (любовь). Бакуві пише: “Абу Сайд (Абулхайр) говорить, що слово хубб حُب (любовь – І.З.) виникло з двох слів – дух (“ح” – “ха”) і тіло “ب” – “бе”) [10, с. 253]. Отже, якщо тіло не виконує бажань духа, то є присутність віри, немає єдності в діях, то любов неповна і одностороння.

V етап халват (уєднання). Бакуві пише: “Вчений сказав, що халват – це відмова від всіх думок і заняття тільки зикром (пам’яттю, мольбою) Аллаха... Халват а) політика нафса (бажань), виховання духа; б) звільнення душі від пристрастей бажань нафса і світських спогадів; в) спілкування через зикр, заняття роздумуванням” [10, с. 256].

VI етап хейбат. Досягнувши цього етапу, незалежно від того, що пережито, щоб досягти бажаного, повинен вміти гідно чекати, ні про що не питаючи, нічого не просячи, не причитая переборів в собі захоплення і хвилювання. С.Я. Бакуві пише: “Якщо ти на етапі хейбат гідно вистойиш, то досягнеш своєї мети” [10, с. 278]. Етап хейбат – це коли людина, побачивши щось незвичайне, не втрачає впевненості, зберігає спокій і самообладання, тоді навіть його погляд і міміка обличчя не змінюються. Досягти такого самообладання сподобається не кожному.

VII етап – марифат. Детальне роз’яснення цього етапу в трактаті “Шафа аль–асрар” дається з посиланням на відомих суфіїв і перерахуванням імен, досягнутих етапу марифат.

В висновок як приклад приводяться дії пророка Мухаммеда: “Пройшовши в шари’ї двадцять одну ступінь, він вступив в орден. Пройшовши в ордені двадцять одну ступінь, він вступив на шлях істини. Якщо ти бажаєш вступити на шлях істини, підкоряйся наставнику. Сдайся і підкорися вказанням, щоб стати одним з відомих і отримати плоди своїх праць” [10, с. 282]. Тут вираження “підкоряйся наставнику” означає підкорення Аллаху, під призивом “сдайся і підкорися вказанням” розуміється прийняття ісламу і підкорення Аллаху, підкорення вказанням Корана, життя в відповідності з мусульманськими цінностями і завдяки цьому стати володарем знань і культури.

В ході дослідження виявилось, що мету і кількість рівнів очищення нафса в ученні халваті, як і в ученні Газалі [10, с. 74–75], відрізняються від збереження, методів виховання нафса і названь рівнів виховання нафса.

В суфізмі Газалі питання виховання нафса дані під заголовком риязат. Під риязатом розуміється боротьба з нафсом, і як “великий джихад”. Цей питання затронут Джавадом Нурбахшем в трактаті “Психологія суфізму” [2, с. 30], де він пише, що в основному в ученнях суфіїв описується чотири рівня виховання нафса (нафси–аммаре, нафси–лавваме, нафси–мулхеме і нафси–мутмаинне). В його коментарі нафси–аммаре протиставляється вогонь, нафси–лавваме – повітря, нафси–мулхеме – вода, нафси–мутмаинне – земля [2, с. 37].

В ученні ж Газалі, крім вищевказаних рівнів, описується ще два рівня (нафси–разійя і нафси–марзійя) і етап досконалості – марифат. По Газалі, існує сім рівнів нафса і конкретними джерелами цієї інформації вважаються аят Корана. Основні моменти виховання нафса в суфізмі Газалі можна узагальнити наступним чином:

1) нафси–аммаре – це найнижчий і поганий рівень. Людина, перебуваючи на цьому рівні, перебуває в стані раба нафса (страсті), не може протиставити йому. В стані нафси–аммаре, людиною керують гнів, пристрасть, користь, злоба, заздрість і ін. В Корані сура “Йусуф” гласить: “Я не виправдовую свою душу, – бо душа підбуржує до зла, якщо тільки не помилує Господь мій. По істині, Господь мій прощає, милосерд!” [9, 12/53]. В сурі ж “Мухаммед” говориться: “Разве ж той, хто має ясне знамення від свого Господа, такий, як той, якому прикрашено зло його діяння? Вони послідували за своїми пристрастями!” [9, 47/15 (14)];

2) нафси–лавваме – це стан нафса, пов’язаний з розкаюванням, самоосудженням. В Корані особливе місце відводиться розумінню помилок: “Я клянусь душею порицающей!” [9, 75/2]. Тільки глибоко мислячий людина може помітити свої помилки. Газалі пише: “Фудейл (Фудейл ібн Іяд (105–187 по хіджрі; 723–803 по григор.) говорив: Мислення – твоє дзеркало, яке показує тобі твої хороші і погані дії... Лікувальник ж говорив: розум і мислення вознесуть людину в Рай” [5, с. 765];

3) нафси–мулхеме – стан вдихновленого нафса. Отже, мислення розкриває розум і освітає душу людини. Газалі пише: “Розум – плод мислення. Наука змінює стан душі. Зміст же душі впливає на роботу органів” [5, с. 767]. Таким чином, завдяки мисленню можна пройти шлях від ненависті до любові, від жадності до бережливості.

4) нафси–мутмаинна – нафс впевнений, нашедший умиротворення. Сура “Фаджр” Корана гласить: “О ти, душа упокоївшись! Вернись до твого Господа довольної і снискавшей довольство! Войди в мій рай!” [29, 89/27, 89/30]. “Я пам’ятаю ім’я Господа твого і устремлю до нього всім устремлінням” [9, 73/8]. Робота тіла в відповідності з новим, вдихновленим станом душі створює в людині умиротвореність і гармонію, в результаті чого виникає почуття надійності і впевненості. Отже, “плодом думки є наука і

состояние души” [5, с. 768]. Человек, обращенный к Богу и желающий соединиться с Богом в ахирате, наслаждается любым своим состоянием. Деяния, которые его нафсу раньше казались трудными, и даже которые он не мог совершить, сейчас кажутся ему легкими, а избегание низких и совершение благовидных поступков становятся его привычкой;

5) нафси–разийя – состояние довольного нафса [9, 89/28, 89/30]. Вместе с тем, это состояние отказа человека от своей воли, состояние мусульманина. В душе абсолютно отсутствует желание восстать против бога, это несомненная уверенность в предопределении судьбы Богом, в любви Творца к своему творению;

6) нафси–марзийя – состояние нафса, одобренное Богом [9, 89/28, 89/30]. Это состояние является таинством между Творцом и человеком. Мудрость этого таинства знает лишь его обладатель. Это состояние богобоязненного, благонамеренного, истинного праведника, который чувствует Божью любовь, который обуздал свой нафс и не является рабом своих желаний, который свободен от мирских уз, то есть человек, не меняющий своих убеждений из-за каких-то материальных трудностей. Газали считает это состояние человека моментом общения с Богом, единения с ним. В отличие от других суфиев он не признавал хулула (единения божественного и человеческого начала) и танасуха (переселение души). Все желания, зародившиеся в душе человека, достигшего этого этапа, порой независимо от его личной деятельности, сбываются;

7) нафси–камила считается состоянием усовершенствованного нафса. Это состояние свойственно пророкам, это момент просветления светом нубувата (пророчества).

Таким образом, те, кто для сближения с Богом избрал путь богослужения и уединения и придерживается тагвы, просветляются посредством мудрости, открытий и вдохновения и способны отличить правду от лжи. Газали называет эту способность “элми–ладун” (“божественное знание”) и отмечает, что это – внутренняя наука, человечество, маришат (нравственность). Даже если человек захочет научиться этому от других, этого он может добиться только с Божьей милости и дозволения.

Вывод. В ходе исследования было установлено, что в основе пути к нравственному совершенству в двух сравниваемых учениях лежит восхождение к шариату, тарикату и маришату. В суфийской философии Абухамида Газали количество уровней воспитания нафса и в трактате Сеида Яхьи Бакуви “Шафа аль–асрар” (“Секреты суфизма”) количество этапов в учении тариката халватия равно семи; общая цель идентична: если даже получится достичь истины, методы воспитания нафса, как видно из их названий, по содержанию и последовательности отличаются. Например, состояние хейбат, которое, по Газали является характерной чертой шарията (четвертый из влияний намаза на внутренний мир человека) в халватии описывается как шестой этап тариката. Подобных противоречий немало. В ходе анализа фактов у исследователя возникает ощущение, что они были разбросаны пропагандистами философской системы суфизма. Они считали важной ту часть суфийской философии, которая была ими усвоена, остальные же моменты суфизма остались без внимания.

Современный суфизм носит своего рода характер завесы и своего рода украшения. Основная идея суфийских учений, появившихся как воплощение нравственного мира человека, его духовных потребностей и попыток совершенствоваться, нашла свое отражение в философии восхождения к совершенству и достижения истины. Если суфизм и сегодня имеет сторонников и является объектом исследований, то, значит, он все еще актуален. В настоящее время суфизм на фоне техногенных ценностей современной действительности является для нас старым добрым знакомым. Будем надеяться, что пока человек мыслит, пытается обрести духовное спасение, достичь совершенства, ведет борьбу за истину, интерес к суфизму не уменьшится, и он как исламский эзотеризм станет источником обновления общества через его духовное очищение.

Список использованных источников

1. Bünyadov Ziya. Dinlər, təriqətlər, məzhəblər. – Bakı: Azərbaycan, 1997. – 287 s.
2. Джавад Нурбахш. Психология суфизма (Дел ва нафс: сердце и душа) (Пер. с англ. Л.М. Тираспольского). – М., 1998. – 176 с.
3. İmam Gazali. Abidler yolu (Terc. Yaman Arıkan). – İstanbul: Yaylacık, 1968. – 300 s.
4. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 3 (Tercüme eden Ahmed Serdaroglu). – İstanbul: Yaylacık matbaası, 1975. – 929 s.
5. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 4. Tercüme eden: Ahmed Serdaroglu. – İstanbul: Yaylacık matbaası, 1975. – 1200 s.
6. İmam Gazzali. Tehafütül–felasife (Tercüme Mahmut Kaya). – İstanbul: Fatih, 2005. – 179 s.
7. Керимов Г. Аль–Газали и суфизм. – Баку: Элм, 1969. – 110 с.
8. Кулизаде З.А. Мировоззрение Касими Анвара. – Баку: Элм, 1976. – 144 с.
9. Коран. Перевод с араб. акад. И.Ю. Крачковского. – М.: СП ИКПА. Наука, 1990. – 512 с.
10. Seyid Yəhya Bakuvı. Şəfa əl–əsrar. Mehmet Rıhtım. Təsəvvüf məktəbləri və təşkilatları: təriqətlər. – Bakı: Elm, 2013. – 408 s.
11. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 1 (Önsöz Ubeydullah Küçük, tercüme eden Ahmed Serdaroglu). – İstanbul: Yaylacık, 1974. – 1168 s.

References

1. Bünyadov Ziya. Dinlər, təriqətlər, məzhəblər. – Bakı: Azərbaycan, 1997. – 287 s.
2. Dzhavad Nurbahsh. Psihologiya sufizma (Del va nafs: serdce i dusha) (Per. s angl. L.M. Tiraspol'skogo). – M., 1998. – 176 s.
3. İmam Gazali. Abidler yolu (Terc. Yaman Arıkan). – İstanbul: Yaylacık, 1968. – 300 s.
4. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 3 (Tercüme eden Ahmed Serdaroglu). – İstanbul: Yaylacık matbaası, 1975. – 929 s.
5. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 4. Tercüme eden: Ahmed Serdaroglu. – İstanbul: Yaylacık matbaası, 1975. – 1200 s.
6. İmam Gazzali. Tehafütül–felasife (Tercüme Mahmut Kaya). – İstanbul: Fatih, 2005. – 179 s.
7. Kerimov G. Al'–Gazali i sufizm. – Baku: Jelm, 1969. – 110 s.
8. Kulizade Z.A. Mirovozzrenie Kasimi Anvara. – Baku: Jelm, 1976. – 144 s.
9. Koran. Perevod s arab. akad. I.Ju. Krachkovskogo. – M.: SP IKPA. Nauka, 1990. – 512 s.
10. Seyid Yəhya Bakuvı. Şəfa əl–əsrar. Mehmet Rıhtım. Təsəvvüf məktəbləri və təşkilatları: təriqətlər. – Bakı: Elm, 2013. – 408 s.
11. İmam Gazali. İhyau ulümid–din. 4 ciltde. C. 1 (Önsöz Ubeydullah Küçük, tercüme eden Ahmed Serdaroglu). – İstanbul: Yaylacık, 1974. – 1168 s.

Zarganaeva I.Z., Ph.D. in philosophy, a senior researcher at the Department of Religious Studies and Philosophy of Culture Problems Institute of Philosophy and Law of Azerbaijan (Azerbaijan, Baku), iradazargan@gmail.com

Methodological differences in Sufism Ghazali and Xalvatiya

Seven levels of “purification of the spirit” and the overall goal of education in teaching and Ghazali “khalvat” close, but research methods differ in content and title. By its nature and content of Sufism relevant today, with social and public re-

sponse. The basic idea of Sufism, which appeared as an attempt to improve the moral life of the people, the establishment of wind needs philosophy elevation to achieve perfection and truth. As long as man thinks, trying to achieve the moral regeneration, fights for truth, interest in Sufism is not reduced.

Keywords: order, method, target contrast, Ghazali privacy.

Зарганаєва І.З., доктор філософії з філософії, старший науковий співробітник відділу Релігієзнавства і філософських проблем культури, Інститут філософії та права НАН Азербайджану (Азербайджан, Баку), iradazargan@gmail.com

Методологічні відмінності в суфізмі: Газалі і Халватія

Сім рівнів “очищення духу” і загальна мета виховання у вченні Газалі і “Халватія” близькі, але методи дослідження різняться за змістом і назвам. За своєю сутністю і змістом суфізм і сьогодні актуальний, маючи соціально-суспільне звучання. Основна ідея суфізму, що з’явився як спроба удосконалення морального життя людей, духовних потреб створення філософії піднесення до досконалості і досягнення істини. Поки людина розмірковує, намагається досягти морального відродження, бореться за істину, інтерес до суфізму не зменшується.

Ключові слова: орден, метод, мета, відмінність, Газалі, усамітнення.

* * *

УДК 165.74

Матвієнко І. С.

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна, Київ), malushka20@ukr.net

СУЧАСНА РЕЛІГІЙНО-СОЦІАЛЬНА ОРІЄНТАЦІЯ ЛЮДИНИ В СВІТІ (ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД Е. ФРОММА)

Сучасна глобалізована людина все частіше замислюється над місцем її в світі. Розвиток наук зумовлює до пошуку відповідей на питання про її існування та гармонію тіла і душі. Особистість сама впливає на соціально-економічну структуру саме таким чином суспільство змінюється і функціонує природно. Як людина, так і суспільство не є статичними, тому що кожен з них представляє собою постійно змінний елемент, який не є сталим. Якщо змінюється один, то обов’язково ці зміни впливають на іншого. Для побудови нового суспільства науковці виділяють два можливі шляхи: по-перше, якщо змінити устрій держави, то і відповідно особистість та її психічний стан змінюється і ми отримуємо нове суспільство з новими стереотипами. По-друге, якщо змінити психічний стан людей, то і відповідно відбуваються зміни в суспільстві загалом. Екзистенційною потребою людини є релігійність, яка стимулює розвиток особистості, реалізацію власних здібностей та інше.

Ключові слова: людина, особистість, суспільство, соціальність, релігія.

Сучасна глобалізована людина все частіше замислюється над місцем її в світі. Розвиток наук зумовлює до пошуку відповідей на питання про її існування та гармонію тіла і душі. Поліфонічність людської особистості змушує нас відкривати все нові та нові її грані. Людина, яка прагне до постійного розвитку, як діамант, який розкриває суспільству все нові грані свого буття та намагається показати взаємодію зі світом, створюючи особливий тип взаємодії. Саме тому ця проблема “людини – суспільство” є надзвичайно актуальною в зв’язку з останніми подіями, які відбуваються в Україні. Можливо саме варіант виходу з економічної та духовної кризи, який запропонував Е.Фромм, ще в ХХ ст. для США є можливим для здійснення його на теренах України.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є поєднання принципів логічного та історичного підходів, що дає змогу розкрити головні історико-філософські ідеї в системі неопроїдизму, репрезентованих таким автором, як Е.Фромм, а також, В.Добренков, П.Куртц, Е.Ласло, С.Саллівен, Г.-К. Уэллс, З.Фройд, К.Хорні, К.Шварцман, К.Юнг. Щодо проблеми суспільства та взаємодії людей в ньому, то варто зазначити В.І. Добренкова, І.В. Егорова,

Е.Ласло, А.І. Титаренко, К.Г. Уэллс та К.А. Шварцмана.

Основним завданням даного дослідження є спроба віднайти шляхи виходу з духовної та економічної кризи досліджуючи філософський та психологічно-соціальний доробок відомого філософа, психолога, соціолога та політика Еріха Фромма.

Людина сучасного типу мислення починає пошук взаємозв’язку між особистими внутрішніми змінами в суспільстві. Еріх Фромм відомий неопроїдист та дослідник проблем взаємодії людини та суспільства пише в своїй роботі “Володіти” чи “існувати”: “Результат взаємодії між індивідуальною психікою та соціально-економічною формацією я називаю соціальним характером, або особистістю. Соціально-економічний устрій формує особистість таким чином, що вона бажає робити, те, що їй потрібно робити” [1, с. 204]. Таким чином, виникають глибинні зміни в душі людини і вона починає на зміну старих ідолів шукати нові, які б ґрунтувалися на “любові та вірності” [1, с. 203]. Особистість сама впливає на соціально-економічну структуру саме таким чином суспільство змінюється і функціонує природно. Як людина, так і суспільство не є статичними, тому що кожен з них представляє собою постійно змінний елемент, який не є сталим. Якщо змінюється один, то обов’язково ці зміни впливають на іншого. Для побудови нового суспільства науковці виділяють два можливі шляхи: по-перше, якщо змінити устрій держави, то і відповідно особистість та її психічний стан змінюється і ми отримуємо нове суспільство з новими стереотипами, але в цьому варіанті дуже багато “але”. Який масштаб змін потрібні були б в суспільстві, щоб так вплинути на свідомість усього кола людей, які входять до нього? По-друге, якщо змінити психічний стан людей, то і відповідно відбуваються зміни в суспільстві загалом. Але одразу виникає інше питання чи дійсно змінюється устрій суспільства загалом, якщо змінити тільки психічні риси людини з цього суспільства? Надалі спробуємо дати відповіді на ці запитання.

Однією з найголовніших функцій особистості в суспільстві є задоволення глибинних внутрішніх потреб – це є, на думку Фромма, потреби в релігійних почуттях. Але потрібно розуміти, що під “релігійністю” слід розуміти: “будь-яку систему ідей, цінностей, образів поведінки, яка приймається певною групою і дає кожному окремо життєві орієнтири і об’єкти поклоніння” [1, с. 206]. Екзистенційною потребою людини є релігійність, яка стимулює розвиток особистості, реалізацію власних здібностей та інше. Фромм пише: “Людина – це такий біологічний вид, як і шимпанзе, коні чи ластівки. Кожен вид можна визначити набором анатомічних і фізіологічних ознак та характеристик. З біологічної точки зору в людині все побудовано гармонійно [1, с. 208]. На думку відомого неопроїдиста до біологічних характеристик слід додати ще не менш важливі – психологічні, поєднання одних з іншими створюють, ті умови за яких відбувається еволюція людського виду. Це почалось, коли інстинктивна поведінка досягла свого мінімуму, а розвиток мозку – свого максимуму. Людина обдарована такими якостями, які ніколи не були притаманні тваринному світу – самосвідомістю, розумом та фантазією. Найголовнішою

ознакою, яка притаманна людині є світогляд, який формується за допомогою картини світу, яка її оточує. Саме за допомогою світогляду людина створює свою систему координат за допомогою, якої вона знаходить своє місце в світі. Але не можна сказати, що світогляд є єдиним, для повноцінного існування людині потрібна ще й ціль, до якої вона прагне. Для тварини ці проблеми не постають вони користуються лише інстинктами, людина використовує мозок, який дає нам можливість уявляти деякий хід наших наступних дій, також у людини є можливість вибору, на протипавгу тваринному світу.

Соціально-економічний устрій, структура особистості та релігійна система невідривно пов'язані між собою. Якщо релігійна система не відповідає пануючому соціальному типу або якщо вона протирічить установленій практиці, то це є ідеологія. "Релігійні" почуття складають основу всіх великих релігій. Однак з часом ми можемо спостерігати, особливо в сучасному світі, розрив між особистим релігійним відчуттям та основами великих релігій. Формується дуже велика прірва між людиною, яка є релігійною та людиною, яка вірить в великі релігії, саме тому виникають люди, які не мають релігійного почуття і при цьому вважають себе Богом.

Дуже довгий час релігія виступала як ідеологія, яка вимагала підкорення церкві та поклоніння їй, але не звертала увагу на особистісні трансформації в духовному житті кожної людини, її переконання та переживання. Зазвичай в історії виділяють два етапи християнізації Європи, перший при Константині – Римська імперія, і справжнє, яке охопило вже всю Європу в XII–XVI ст., коли церква намагалася взяти під контроль усі сфери людського життя та навіть втручалася в політичні справи. В цьому гуманістичному, анти-авторитарному русі дуже велику роль зіграв містицизм, який досяг свого апогею в епоху Майстра Екхарта та величезний вплив проповідників особливо єретиків та сектантів. З часом, та інколи в супереч релігії, на місце розуму приходить маніпуляційний інтелект, а індивідуалізм переростає в егоїзм. Фромм пише: "Як би не відрізнялись концепції віри, одна ознака характерна всім векторам християнства – це віра в Ісуса як Христа-Спасителя, який віддав життя своє заради любові до ближнього. Він був героєм любові, героєм без влади, який не хотів правити, який був проти насилля, який нічим не хотів володіти. Ісус звертався до сердець людей, навіть якщо з точки зору розуму його слова звучали, більш-менш, наївно" [1, с. 215–216]. На протипавгу, християнському "мученику", в історії Європи протиставляється ідеал іншого Бога – язичницького. Для якого постають зовсім інші цілі – такі, як завоювання, перемоги, руйнування та грабування. "Його життя наповнене такими цінностями, акцентує увагу Е.Фромм, як честь і слава, сила і влада, і неперевершеність в мистецтві убивати... Для язичницького героя цінність чоловіка – в фізичній силі та здібності володарювати, саме тому він з легким серцем помирає в хвилини перемоги на полі бою" [1, с. 216].

Якщо для християнства характерним є категорія "бути", яка є синонімом слова віддавати, ділитися, то для язичництва – "володіти", тобто підкорювати та пригнічувати. Отже, якщо ми поглянемо на багатьох наших співвітчизників та політиків, то можемо з

впевненістю сказати, що для них характерним є саме поведінка "язичницького героя". Історія Європи та Америки дає нам приклад не християнського відношення до інших людей та націй, а якраз є прикладом постійної боротьби за гроші, славу та владу; кожен намагається володіти більшим, щоб йому було підкорено більше людей, намагається показати свою неперевершеність над іншими. Саме це є прикладом язичницького чоловіка, для якого гармонійним існуванням в світі є боротьба та перемога. А той, хто не є борцем – не є справжнім чоловіком, і є відповідно слабкою людиною. Не має потреби доводити, що вся історія Західного світу це історія воїн та насильства, то можливо треба спробувати змінити такий стан речей? Змінити те, що з часом віра в Ісуса Христа перетворюється на віру в ідола, або на дань традиціям, і з кожним роком істинно віруючих та духовно сильних людей, які вірять і користуються десятками заповідями стає все менше. Але, на думку Фромма, "людина все ж наділена такою глибинною потребою в любові, що ми неодмінно маємо почувати відчуття провини, якщо відносимося до інших людей по принципу "Людина людині вовк". Саме тому ілюзорна віра в любов допомагає нам в якійсь мірі заглушити в собі біль від без-свідомого почуття вени в тому, що ми проживаємо життя без любові" [1, с. 220].

Після Середньовіччя розвиток теологічної та філософської думки пов'язують з двома характерними напрямками прихильники яких постійно сперечаються між собою. Перший, який відображений в християнських та теологічних рукописах – це християнська духовна традиція, та другий, представники якого відстоювали поклоніння кумирів, яка розвинулась в релігії "кібернетизму та індустріалізму" (Фромм) – це язичницька антигуманістична традиція. Гуманістична епоха Відродження звертала увагу на духовний стан людини та її гідність, чого дуже часто не вистачає сучасному світу, людство – це єдина сукупність людей, яка має прагнути до ще більшого поєднання між собою, та включати в себе релігію та політику.

Надалі епоха Просвітництва по іншому трактує гуманізм, і пропонує певну відповідність релігійним принципам. Щодо язичництва, то на протязі всього розвитку гуманізму воно завжди поруч. Пропонуючи новий вид релігії – "релігію виробництва". Кожна людина не залежно від того до якого напрямку вона належить бажає по відношенню до себе милосердя з боку іншого та справедливості.

Зміни в суспільстві, які ми могли спостерігати наприкінці XIX ст. та в XX ст. залишили свій відбиток на структурі особистості. Фромм зазначає з цього приводу: "Тип особистості який ґрунтується на авторитарності (на принципах збагачення та примушування – підкорення), почав складатися в XVI ст. і до XIX ст. був домінуючим (в усякому разі серед представників середнього рівня достатку); але при капіталізмі він отримав серйозну ін'єкцію з рисами ринкового характеру, поступово ці риси змішалися, а в якийсь момент ринкова особистість витіснила всі інші" [1, с. 225]. Під "ринковою особистістю" Фромм розуміє людину, як товар, і завжди оцінює себе в грошовій одиниці. Успіх кожної людини залежить від того наскільки вона вміє себе вигідно продати. Така особистість не має почуттів вона

не вміє кохати та ненавидіти, адже ці почуття заважають їй приймати правильні рішення з приводу успішного продажу, покупки або обміну себе як товару. Точніше кажучи, як пише Фромм: “почуття заважають індивіду функціонувати в алгоритмі “мега-машини” частиною, якої він являється” [1, с. 228]. Таким чином виходить, що “ринкова особистість” далека від усього, і в першу чергу від себе самої та свого власного я. Формуючи нову релігію кібернетичну, яка спрямована на руйнацію та знищення, адже з огляду на останні події в світі ми не можемо не говорити про те, що людство своїми кроками все ближче наближається до свого знищення, адже якщо раніше машини служили допомогою людям, то зараз ми спостерігаємо абсолютно протилежну тенденцію, коли людина вже стала рабом машин та розвитку, вона грає ту роль, яка їй вигідна, але при цьому повністю відмовившись від своїх почуттів та емоцій. Фромм говорить, і ми не можемо з ним не погодитися, про те, що зараз людина поклоняється іншим богам і найважливішим є бог розрухи. Жодна країна світу не відмовилась від ядерної зброї, і не один завод з виробництва зброї масового знищення не був зачинений. Постає одне єдине запитання навіщо мати ядерну зброю, якщо в подальшому не планувати її використати? І ще одним питанням про яке не можна мовчати, це є проблема екологічної та економічної катастроф, адже всі країни світу знають про те, що це настане, якщо не почати змінювати хоч щось, але жодних радикальних дій не приймається, отже, висновок приходить сам собою, людство прагне до самознищення і якщо не почати змінюватися вже зараз завтра може не бути.

Звичайно, поширення релігії “кібернетизму” та обезлюднювання особистості не залишено без уваги, виникає такий напрям як новий гуманізм, який бере свій початок в християнстві та в філософському гуманізмі, від епохи Відродження і до Просвітництва. Деякі сучасні релігійно-філософські гуманісти намагаються сформувати шляхи виходу людини з кризи особистості та змінити міжособистісні відносини з ринкових на гуманістичні. Таких груп Фромм виділяє дві: “Романтики (праві), гадали, що єдиним виходом з положення є те, що становить нестримний “прогрес” індивідуалізму, і закликали повернутися до старих соціально-економічних форм (з деякими модифікаціями)” інші ж, яких мислитель називає лівими та говорить про них як радикальних гуманістів, вважали, що “економічний розвиток не можливо затримати, що не можна повернути історію суспільства назад, і тому спасіння може бути лише в тому, щоб іти вперед і побудувати таке суспільство в якому людина буде звільнена від відчуження, від поглинання машинами та від дегуманізації” [1, с. 235]. Тобто, нові умови вимагають радикальної психічної перебудови людини, щоб уникнути економічної та екологічної катастрофи. Потрібна нова етика використання природних ресурсів та нове відношення до природи і відчуття турботи про все нам дане заради наступних поколінь.

Тобто, з огляду на вище сказане, можна зробити висновок, що людство має кардинально змінити свій погляд на світ та природу, людина має співпрацювати з природою, а не експлуатувати її. Людські відносини мають будуватися в першу чергу на принципах взаємоповаги, взаємодопомоги та солідарності.

Механізми мають служити на розвиток людства, а не на його знищення. Людина має відмовитися від максимального, а звернутися до розумного використання всіх земних благ, що в подальшому приведе до здоров'я та благополуччя кожного члена суспільства. Найвищою цінністю для людства має бути припинення страждань та благо для кожного, і суспільства загалом. І останнє, кожний член суспільства має бути зацікавлений в суспільній діяльності та приймати активну участь в ній, адже від кожного з нас та наших дій залежить гармонійний розвиток суспільства в якому ми живемо. Не забуваючи при цьому про зміни, які мають відбуватися і на політичній арені. Отже, Еріх Фромм закликає нас до: 1) радикальної відмови від максимального “володіння”; 2) абсолютної незалежності; 3) метефізичного скепсису; 4) “релігійності” без Бога; 5) вимога соціальної активності в душі любові до ближнього та підкорення людської солідарності. Зазначаючи при цьому, що всі ці принципи ми можемо знайти в таких відомих системах, як у Будди, К.Маркса, М.Екхарта та А.Швейцера, хоча всі ці мислителі не завжди чітко визначали всі ці пункти у своїх вченнях [1, с. 248]. Тобто, з огляду на вище сказане, ми маємо зрозуміти, що треба радикально змінювати себе та свої життєві принципи заради щасливого життя в розвиненому та гармонійному суспільстві на прекрасній планеті Земля.

Список використаних джерел

1. Фромм Э. “Иметь” или “быть” / Эрих Фромм; [пер. с нем. Э.Телятниковой]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 314,(6) с. – (Философия. Психология).
2. Фромм Э. Кризис психоанализа: (пер. с англ.) / Эрих Фромм. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 252,(4) с. – (Философия. Психология).
3. Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм. – М. : Республика, 1993. – 415 с. – (Б-ка этической мысли). – ISBN 5-250-02353-3.
4. Фромм Э. Пути из больного общества (пер. В.Закса) / Эрих Фромм // Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988. – 552 с.
5. Фромм Э. Революция надежды / Эрих Фромм; [пер. с англ. Т.Панфиловой]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 283,(5) с. – (Классическая и современная проза).
6. Фромм Э. Человеческая ситуация – ключ к гуманистическому психоанализу / Эрих Фромм // Фромм Э. Человеческая ситуация. Пер. с англ. под ред. Д.А. Леонтьева. – М. : Смысл, 1994. – 238 с.
7. Fromm E. Human Nature and Social Theory [Електронний ресурс] / Erich Fromm. – Режим доступу до джерела: <http://www.marxists.org/archive/fromm/works/1969/human.htm>.

References

1. Fromm Je. “Imet” ili “byt” / Jerih Fromm; [per. s nem. Je.Teljatnikovoj]. – M. : AST: AST MOSKVA, 2008. – 314,(6) s. – (Filosofija. Psihologija).
2. Fromm Je. Krizis psihoanaliza: (per. s angl.) / Jerih Fromm. – M. : AST: AST MOSKVA, 2008. – 252,(4) s. – (Filosofija. Psihologija).
3. Fromm Je. Psihoanaliz i jetika / Jerih Fromm. – M. : Respublika, 1993. – 415 s. – (B-ka jeticheskoy mysli). – ISBN 5-250-02353-3.
4. Fromm Je. Puti iz bol'nogo obshhestva (per. V.Zaksa) / Jerih Fromm // Problema cheloveka v zapadnoj filosofii: Perevody / Sost. i poslesl. P.S. Gurevicha; Obshh. red. Ju.N. Popova. – M. : Progress, 1988. – 552 s.
5. Fromm Je. Revoljucija nadezhdy / Jerih Fromm; [per. s angl. T.Panfilovoj]. – M. : AST: AST MOSKVA, 2006. – 283,(5) s. – (Klassicheskaja i sovremennaja proza).
6. Fromm Je. Chelovecheskaja situacija – ključ k humanističeskomu psihoanalizu / Jerih Fromm // Fromm Je. Chelovecheskaja situacija. Per. s angl. pod red. D.A. Leont'eva. – M. : Smysl, 1994. – 238 s.

7. Fromm E. Human Nature and Social Theory [Elektronnyj resurs] / Erich Fromm. – Rezhym dostupu do dzherela: <http://www.marxists.org/archive/fromm/works/1969/human.htm>.

Matvienko I.S., PhD, Assistant Professor, Department of Philosophy, National University of Life and Environmental Sciences (Ukraine, Kyiv), malushka20@ukr.net

Modern religious and social orientation of man in the world (philosophical view Erich Fromm)

Today's globalized people are increasingly thought about its place in the world. The development of science leads to finding answers to the question of its existence and harmony of body and soul. Personality itself affects the socio-economic structure in this way society is changing and functioning naturally. As a person and society is not static, so that each of them is a continuously variable element which is not constant. If you change one, make sure these changes affect the other. To build a new society scholars distinguish two ways: first, if you change the structure of the state, and therefore her personality and mental state of being changed and we get a new society with new stereotypes. Second, if you change the mental state of people, even under the changes in society in general. Existential human need is a religion that encourages personal development, implementation of their own abilities and more.

Keywords: people, person, society, sociality, religion.

Матвиенко И.С., кандидат философских наук, ассистент кафедры философии, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Украина, Киев), malushka20@ukr.net

Современная религиозно-социальная ориентация человека в мире (философский взгляд Е.Фромма)

Современный глобализованный человек все чаще задумывается над своим местом в мире. Развитие наук стимулирует к поиску ответов на вопросы о существовании и гармонии тела и души. Личность сама влияет на социально-экономическую структуру именно таким образом, общество изменяется и функционирует. Как человек, так и общество не есть статичным, потому что каждый из них представляет собой постоянно изменяющийся элемент, который не есть стальным. Если изменяется один, то непременно эти изменения влияют на другого. Для построения нового общества научные деятели формируют два возможных пути: во-первых, если изменить уклад державы, значит, личность и ее психическое состояние изменяется, и мы получаем новые стереотипы. Во-вторых, если изменить психологическое состояние людей, и соответственно происходят изменения в обществе в целом. Экзистенциальной нуждой человека есть религиозность, которая стимулирует развитие личности, реализацию личных возможностей и другое.

Ключевые слова: человек, личность, общество, социальность, религия.

* * *

УДК 17.023:013.73(41)

Пєшев О. О.

аспірант, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького (Україна, Мелітополь), oleg_peshev@mail.ru

ВНЕСОК Р.С. ПІТЕРСА У РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Розглядається внесок Річарда Стенлі Пітерса у філософію освіти, розкриваються основні риси його філософських робіт, що вплинули на становлення та розвиток даної галузі науки. Звертається увага на трактування змісту поняття "освіта" та поняття "реформа". Підкреслюється відмінність між завданнями філософів у вирішенні освітнього питання та завданнями розробки, відкриття та передачі практичних принципів освіти. Також розкривається важливість вивчення слововживання та використання його у аналітичній методикі для освітніх концептів. Дана спроба аналізу концепції освіти є специфічною і має важливе значення не тільки для філософів освіти, а й для етичної теорії в цілому. Дана публікація наголошує на необхідності приділення більшої уваги слововживанню в якості інструмента для концептуального аналізу освітнього процесу, що є необхідним для кращого розуміння сутності освіти і її принципів.

Ключові слова: філософія освіти, концептуальні схеми, трансцендентний аргумент, освіта, логічні гібриди, етика, шкільна система.

Коли Р.С. Пітерс почав працювати у галузі філософії освіти, то такої дисципліни у Великобританії фактично не існувало. Філософія освіти не мала безпосереднього зв'язку з класичною філософією і стала більшим, ніж просто історичним дослідженням внеску в освітню думку окремих філософів, починаючи з Платона і закінчуючи Дж.Дьюї. Також це дослідження було в значній мірі відірване від сучасної освітньої політики і

практики, і систематично критикувало навчальні програми, методи навчання або організацію шкільної системи.

Однак, було очевидно, що для розуміння всього цього потрібен був хтось із специфічним філософським підходом, розумінням освіти і необхідності вдихнути нове життя у предмет, а також рекласифікувати філософію освіти в якості інтелектуального напрямку, котрий має практичну значущість.

Філософія-аналітики зазначали, що роль філософії освіти полягає не у тому, щоб розвивати нові педагогічні теорії, а в тому, щоб допомагати розуміти значення вже існуючих. Такий підхід дозволить суспільству більш детально ставитися до педагогічного процесу. Становлення та розвиток аналітичної філософії досліджувалося О.Ф. Грязновим, В.О. Ладовим, В.В. Целіщевим, О.М. Сухановою, Б.Страудом, Н.Решером. Питання співвідношення освіти, розуму та цінностей у філософії освіти Р.С. Пітерса розглядалося Д.Е. Купером, П.Енсліном, Дж.Стьюелом [1; 3; 5].

Метою статті є дослідження внеску Р.С. Пітерса у філософію освіти, виявлення особливостей його філософського підходу та трактування поняття "освіта".

Термін "аналітична філософія" став широко розповсюдженим починаючи з 50-х років 20 століття, завдяки праці А.Папа "Елементи аналітичної філософії", у котрій "аналітична філософія" вперше отримала парадигмальне звучання [4, с. 165]. Що ж до ситуації з освітою, то з одного боку погляди таких філософів як Г.Райл і Т.Хейр були домінуючими у освітніх питаннях, котрі пізніше розглядаються у роботах Р.С. Пітерса. З іншого – суперечки навколо нових освітніх практик у початкових і загальноосвітніх школах потребували систематичної уваги та якнайскорішого вирішення [8, с. 32].

У даній ситуації Р.С. Пітерс став саме тією потрібною людиною у потрібний час у потрібному місці. Він був добре ознайомлений і доволі сильно стурбований рівнем розвитку освіти у школах. Однак, також продемонстрував і особисті якості, котрі дали йому можливість відповісти на виклик епохи і присвятити всього себе вирішенню поставлених освітніх завдань. Таким чином, він не тільки кардинально змінив британську філософію освіти, але і створив свою власну програму, котра використовується вже впродовж 20 років і став одним із домінуючих філософів 20 століття [5, с. 10].

Р.С. Пітерс виокремив розвиток філософії освіти і її використання у процесі висвітлення сучасних освітніх ідей. Також необхідно зазначити, що уважне або навіть поверхове читання робіт філософа дає розуміння того, що він прагне позбавити філософію освіти переслідування освітніми принципами, історичними або сучасними. Він запропонував відокремити сучасну філософію освіти від історичних праць такого ж характеру [6, с. 12]. Коли справа доходить до позитивних аспектів природи філософії, професор Р.С. Пітерс обмежує себе деякими загальними індикативними положеннями і визнає той факт, що філософія, подібно до інших теоретичних дисциплін, розвиває нові методи і напрями дослідження.

Чітке формулювання своєї позиції він демонструє у статті "Філософія освіти" і у передмові до своєї роботи

“Етика і освіта” [10, с. 17; 11, с. 4]. У цих роботах він встановив так звану важливість “філософії другого порядку”, з формами думки і аргументацією, котрі виражаються у питаннях, поставлених Сократом: “Що ти маєш на увазі?” і “Звідки ти знаєш?”, а також у питаннях І.Канта про передбачення нашими формами думки і усвідомлення [1, с. 36].

Філософи розглядають концептуальні схеми, котрі припускають певні стандарти і переконання. Вони вивчають їх послідовність і шукають критерії для їх обґрунтування. Однак, це не означає, що філософи можуть робити лише абстрактні обґрунтування смислу існування, що досить схоже на високорівневу проекцію плану будинку. Запити на цьому рівні можуть розвиватися в залежності від рівня автономії.

Передумови можуть бути різко розкритиковані і переглянуті; підстави для віри можуть бути оскаржені і запропоновані нові; концептуальні схеми можуть бути показані в якості радикально суперечливих або непридатних, і замість цього можуть бути створені нові класифікації.

Після цього Р.С. Пітерс визначає факт відмінності між тими галузями філософії, котрі стосуються аналізу та обґрунтування відповідей на теоретичні питання про суть справи: чому, коли і котра з галузей займається практичним вирішенням питань. Питань про те, що має бути підставою для дії [2, с. 22].

Питання освіти розглядається ним як необхідний аналіз обох типів питань перед тим, як вони можуть бути врегульовані, і головне завдання філософа в даному випадку полягає у зверненні до освітнього аналізу, концепцій і теорій обґрунтування, котрі були розроблені в інших галузях філософії, таких як етика, соціальна філософія, епістемологія і філософська психологія. Р.С. Пітерс пропонує декілька напрямів роботи:

1. Застосування етики та соціальної філософії для того, щоб зробити припущення про бажаний зміст освіти.

2. Вивчення концептуальних схем і припущень, котрі використовуються педагогами–психологами у навчальному процесі.

3. Вивчення філософського характеру змісту та організації навчального плану та пов'язаних із ним питань [5, с. 13].

Існує характерна відмова бути категоричним, говорячи про природу філософських аргументів і, зокрема, про природу сучасних форм філософського аналізу. Його підхід завжди був еkleктичним і спирався на традиційні філософські доктрини.

Безумовно, частково, все це є результатом впливу робіт Мура, Вітгенштейна, Райла, а також співпраці з Поппером, Мейсом, Оукшоттом, Гамліном і Філіпсом.

У своїй детальній роботі, присвяченій філософії освіти, Р.С. Пітерс наполягав на тому, що суб'єкт має розглядатися в якості фундаментального філософського поняття, направлено на те, щоб робота, котру виконують філософи, спиралася на їх навички та досягнення у цій галузі [2, с. 33]. Ця стаття неодноразово наголошує на тому, що необхідно переглянути нинішні освітні практики. Задля цього він вважав, що важливо підкреслити відмінність між завданнями філософів у

вирішенні освітнього питання та завданнями розробки, відкриття та передачі практичних принципів освіти.

Дуже важливо розуміти, що філософ не може формулювати такі принципи “більш, ніж він може формулювати принципи медицини або політики. Такі принципи являють собою логічні гібриди” [7, с. 16].

Це, звичайно, не означає, що освітнім принципам немає місця в освітніх дослідженнях або у підготовці майбутніх вчителів. Все якраз навпаки, і означає, що розробка, обговорення та передача таких принципів не може бути своєрідною функцією філософа освіти.

Головні аспекти філософської позиції Р.С. Пітерса сформувалися саме тоді, коли були розроблені нові, своєрідні типи філософського аналізу і велися запеклі суперечки щодо доцільності їх використання. Тому не дивно, що Пітерс надавав великого значення концептуальним відносинам за допомогою вивчення слововживання і його застосування у аналітичній методиці для освітніх концептів [2, с. 24]. Це, по праву, вважається одним із його найбільш важливих внесків у філософію освіти.

Але, незважаючи на даний факт, він постійно повторює про свою невизначеність щодо характеру цього методу і точного визначення отриманих результатів. Р.С. Пітерс неодноразово зазначає, що концептуальний аналіз знаходиться доволі відокремлено у нескінченному дослідженні філософської позиції, всередині якої якраз і знаходиться її обґрунтування [5, с. 17].

У більшій частині своїх праць про освіту Пітерс висловлює це у більш широкому контексті і спирається на більшість фундаментальних істин у етичній теорії, соціальній філософії і, безперечно, філософії свідомості. Для обґрунтування своїх фундаментальних переконань він використовував трансцендентні аргументи, котрі притаманні кантівському стилю філософствування. Його переконання, що будь-яка адекватна філософська робота мусить шукати шляхи до нашого мислення і знаходити певні погодження деякого спектру фундаментальних моральних принципів і визнання значущості кардинально протилежних спектрів людської діяльності, являють собою частину так званого “хорошого життя” [1, с. 7]. Подібні аргументи вже давно стали предметом суперечок і їх недоліки слід розглядати з обережністю.

Справедливо буде зазначити, що практика з'ясування освітніх концепцій приділила досить обмежену увагу соціальному контексту, якого вони стосуються. Пітерс завжди прагнув вийти за межі даного контексту до більш ширшої фундаментальної основи, у котрій можливо розглянути сенс освіти і виправдати все те, що ми робимо. При цьому він, безумовно, прагнув встановити, що, принаймні, в такому випадку формується позиція, котра буде послідовною та всеохопною і максимально захищеною від скептиків [1, с. 67].

Таким чином, прагнення до пошуку в дискусії з іншими є ефективним і універсальним. Це означає: відхиляти будь-які готові форми релятивізму або плюралізму, навіть якщо вони також відхиляють якісь важливі визначення. Якщо подібний факт буде успішним, то це означає, що філософи мають працювати разом із психологами, соціологами, істориками та

іншими вченими. Ніякий інший спосіб не може допомогти адекватному поясненню людської природи чи природи суспільства. Це стосується також і філософів освіти, котрі мають бути в такому ж багатовимірному просторі.

А.Едель добре показав слабкість в аналізі, а саме, як це практикується в сучасній філософії освіти, коли та дуже швидко стрибає через емпіричні, ціннісні та соціально-історичні міркування. Він зазначає, що ці та інші елементи мусять брати участь у самоаналізі для того, щоб отримати чітке уявлення про концепцію. Якщо ці елементи лишаються непомітними, то вони залишають непоміченою форму, отриману при аналізі [4, с. 23]. Про те, що подібна слабкість існує у його ранніх роботах, Пітерс говорить сам і зазначає, що “концептуальний аналіз, як правило, тяжіє до занадто автономних дій” [2, с. 17].

Критерії для концепту можуть бути представлені шляхом використання терміну без приділення належної уваги його історичному або соціальному підґрунтя і поглядом на це з позиції людської природи. Пітерс приймає сторону тих філософів, котрі поєднують свою роботу із іншими дисциплінами, розширюють поняття і виводять його за межі аналізу вживання слів, акцентують увагу на соціальних цінностях і людській природі.

У світлі вищезазначеної “слабкості”, Р.С. Пітерса звинувачували в побудові всередині своєї освітньої діяльності таких переконань та цінностей, котрі не мали того фундаментального статусу, котрий він надавав їм. Його пропаганда раціональної автономії і ліберальних цінностей багатьом здавалася доволі простою. Всі ці елементи мали бути розглянуті в аналізах більш консервативно та правильно. В результаті цього робота Р.С. Пітерса була піддана критиці, котра являлася консервативною за своєю суттю. Його періодичні заяви про слабкість або відсутність захисту залишилися непоміченими. Але це не допомогло або, скоріше, заплутало звинувачення в тому, що Р.С. Пітерс вважає свої аналітичні роботи роботами другого порядку і такими, що мають формальний характер і не пов’язані із питанням змісту, в тому числі, із основоположними цінностями і повної свободи від них, коли насправді не існує жодної з цих речей.

Стверджуючи, що філософія освіти являється дисципліною другого порядку або формальною, Р.С. Пітерс прояснив суть усіх питань про значення та підґрунтя для виправдань і припущень, котрих він дотримувався. Те, що такі питання не мають відношення до питань сутності речей або те, що вони не мають ніякого значення для розвитку форм “першого порядку” досвіду та думки, він явно відхиляє. Те, що на його думку, філософія може виправдати певні моральні цінності, свідчить про його інтерес до трансцендентних аргументів.

Разом із критикою аналізу концепції освіти, Р.С. Пітерсу також довелося розглянути теоретичні аспекти розуміння і знання у трансцендентних аргументах. Р.С. Пітерс детально проаналізував формулювання трансцендентних аргументів у своїй роботі “Обґрунтування освіти” [4, с. 23].

Ствердження про те, що освіта пов’язана із можливостями для життя в більшій мірі є істинним в якості універсального. Можливо, саме через банальний, майже

безглуздий характер поняття, Пітерс вважає, що може бути встановлений спільний для всіх людей ряд фундаментальних сфер життя.

Розмірковуючи над значенням терміну “освіта”, Р.С. Пітерс, як правило, порівнював його із терміном “реформа”. Він казав про так звану ідею “родини процесів”, чії принципи єдності являють собою певний внесок у подальше “краще” майбутнє суспільства. Таке положення є досить формальним, оскільки “краще” розуміється з аксіологічної точки зору, певна кількість таких “кращих” процесів може привести до кінцевої бажаної мети.

Термін “освіта” передбачає “родину процесів”, чії принципи єдності являють собою розвиток бажаних якостей в чомусь. Існує доволі багато таких процесів, котрі можуть бути інтерпретовані в термінах, виражаючих цінності однієї особи або групи людей. Р.С. Пітерс визначає наступні відмінності між термінами “освіта” та “реформа”:

– Реформа передбачає, що особа залежить від деяких заданих стандартів поведінки. Освіта, в свою чергу, не має подібних передбачень. Вона, в першу чергу турбується про інтереси людей.

– Реформа передбачає обмежену кількість операцій. Наприклад, роблячи хлопчика більш розумним, ми, по суті, реформуємо його, якщо він не отримує задоволення від процесу. Освіта не обмежена у кількості операцій. Вона передбачає передачу деяких позитивних якостей суспільству і тому кожен індивід може вибрати їх для себе самостійно, без стороннього впливу.

– Освіта пропонує не тільки те, що розвивається в контексті цінностей, а й те, що пов’язане із розвитком знання і розуміння. По суті, освічена людина – та, котра розуміє що-небудь. Це не просто людина, що має якесь ноу-хау. Існує припущення, що таке розуміння не повинно бути занадто вузькоспеціалізованим. Це змусило Пітерса припустити, що “освіта цілої людини” являє собою концептуальну істину і не сумісна з її вузькоспеціалізованим буттям [2, с. 19].

Освіта завжди знаходиться на виду у суспільства, але, на думку Р.С. Пітерса, з певних причин. Влада бачить її в якості джерела кваліфікованих кадрів, а середньостатистичний громадянин бачить її в якості своєрідного транспортного засобу соціальної мобільності. Також існує зростаюча тенденція до використання слова “освіта” для вдосконалення суспільної діяльності, спекулюючи на значенні, котре асоціюється з освіченою людиною. Наприклад, навчання водіїв перетворюється на водійську освіту без якої-небудь радикальної трансформації суті водійських курсів [2, с. 21].

Але, перефразовуючи Л.Вітгенштейна, концептуальний аналіз залишає все так як є. Для того, щоб вирішити проблеми такого роду необхідно вдатися до етики і соціальної філософії, а також до емпіричного аналізу сучасної ситуації. Сам по собі концептуальний аналіз є малоефективним у вирішенні подібних питань, але він може представляти їх у більш точній формі. Питання, що випливають із даного аналізу є переважно етичними, але виникають вони доволі конкретним чином. Сам Р.С. Пітерс стверджує, що ця свіжа спроба аналізу концепції освіти є специфічною у більш конкретному шляху завдань, котрі належить вирішити і які

мають важливе значення не тільки для філософів освіти, а й для етичної теорії в цілому.

Таким чином, внесок Р.С. Пітерса у філософію освіти та його філософські роботи суттєво вплинули що вплинули на становлення та розвиток даної галузі науки. Основна увага присвячена трактуванню змісту поняття “освіта” та поняття “реформа”. В цьому контексті важливою є відмінність між завданнями філософів у вирішенні освітнього питання та завданнями розробки, відкриття та передачі практичних принципів освіти. Зокрема, велику увагу варто привертати уточненню таких понять як філософія освіти, концептуальні схеми, трансцендентний аргумент, освіта, логічні гібриди, етика, шкільна система. Розмірковуючи над значенням терміну “освіта”, Р.С.Пітерс, як правило порівнював його із терміном “реформа”. Він казав про, так звану, ідею “родини процесів”, чиї принципи єдності являють собою певний внесок у подальше “краще” майбутнє суспільства. Таке положення є досить формальним, оскільки “краще” розуміється з аксіологічної точки зору, певна кількість таких “кращих” процесів може привести до кінцевої бажаної мети.

Головні аспекти філософської позиції Р.С. Пітерса сформовані саме тоді, коли були розроблені нові і своєрідні типи філософського аналізу і велися запеклі суперечки щодо доцільності їх використання. Тому не дивно, що він надавав великого значення концептуальним відносинам за допомогою вивчення слововживання і його застосування у аналітичній методиці для освітніх концептів. Це, по праву, вважається одним із його найбільш важливих внесків у філософію освіти.

Список використаних джерел

1. Грязнов А.Ф. Аналитическая философия: Избранные тексты / А.Ф. Грязнов. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 181 с.
2. Рамсей Ф.П. Философские работы / Ф.П. Рамсей [пер. В.А. Суровцев]. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2003. – 216 с.
3. Целищев В.В. Будущее философии XXI века: аналитическая или континентальная философия? [Електронний ресурс] / В.В. Целищев // Философия науки. – 2000. – №2. – Режим доступу: http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philsience/8_00/02_zelis.htm
4. Шрамко Я.В. Что такое аналитическая философия? / Я.В. Шрамко // Актуальные проблемы духовности. – 2006. – С. 165–188.
5. Cooper D.E. Education, Values and Mind. Essays for R.S. Peters / D.E. Cooper. – London, Routledge & Kegan Paul Broadway House, Newtown Road, Henley on Thames, 1985. – 191 p.
6. Reason of Education and the development of reason / R.F. Dearden, P.H. Hirst, R.S. Peters. – London, Routledge & Kegan Paul Ltd Broadway House, 68–74 Carter Lane, 1975. – 521 p.
7. Concept of Education / J.Earwaker, R.S. Peters // Journal of philosophy of Education Society of Great Britain. – 1973. – Vol.7. – 159 p.
8. Hirst P.H. The Logic of Education / P.H. Hirst, R.S. Peters. – London, Broadway House, 68–74 Carter Lane, 1970. – 121 p.
9. Peters R.S. Education and the Education of Teachers / R.S. Peters. – London, International library of the philosophy of education, 1977. – 208 p.
10. Peters R.S. Ethics and Education / R.S. Peters. – London, George Allen and Unwin Ltd., 1968. – 333 p.
11. The Philosophy of Education in Tibbie [J.V V. (ed.)]. – London, The Study of Education Routledge & Regan Paul, 1966. – 224 p.

References

1. Grjaznov A.F. Analiticheskaja filosofija: Izbrannye teksty / A.F. Grjaznov. – M. : Izd-vo MGU, 1993. – 181 s.
2. Ramsej F.P. Filosofskie raboty / F.P. Ramsej [per. V.A. Surovcev]. – Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 2003. – 216 s.
3. Celishhev V.V. Budushhee filosofii XXI veka: analiticheskaja ili kontinental'naja filosofija? [Elektronnij resurs] / V.V. Celishhev

// Filosofija nauki. – 2000. – №2. – Rezhim dostupu: http://www.philosophy.nsc.ru/journals/philsience/8_00/02_zelis.htm

4. Shramko Ja.V. Chto takoe analiticheskaja filosofija? / Ja.V. Shramko // Aktual'nye problemy duhovnosti. – 2006. – S.165–188.
5. Cooper D.E. Education, Values and Mind. Essays for R.S. Peters / D.E. Cooper. – London, Routledge & Kegan Paul Broadway House, Newtown Road, Henley on Thames, 1985. – 191 p.
6. Reason of Education and the development of reason / R.F. Dearden, P.H. Hirst, R.S. Peters. – London, Routledge & Kegan Paul Ltd Broadway House, 68–74 Carter Lane, 1975. – 521 p.
7. Concept of Education / J.Earwaker, R.S. Peters // Journal of philosophy of Education Society of Great Britain. – 1973. – Vol.7. – 159 p.
8. Hirst P.H. The Logic of Education / P.H. Hirst, R.S. Peters. – London, Broadway House, 68–74 Carter Lane, 1970. – 121 p.
9. Peters R.S. Education and the Education of Teachers / R.S. Peters. – London, International library of the philosophy of education, 1977. – 208 p.
10. Peters R.S. Ethics and Education / R.S. Peters. – London, George Allen and Unwin Ltd., 1968. – 333 p.
11. The Philosophy of Education in Tibbie [J.V V. (ed.)]. – London, The Study of Education Routledge & Regan Paul, 1966. – 224 p.

Peshev O.O., graduate of Melitopol Teacher Training University named after Bohdan Khmelnytsky (Ukraine, Melitopol), oleg_peshev@mail.ru

Richard Stanley Peters contribution in analytical philosophy of education development

In this article contribution of Richard Stanley Peters in philosophy of education is considered. Also shows main characteristics of his philosophical works, which have great influence on development of this branch of science. Paying attention on understanding such terms as “education” and “reformation”. Shows difference between tasks of philosophers in solving educational questions and tasks of opening and transition of practical principles of educations. Importance of studying using of words and using of these knowledges in analytical methods for educational concepts also considered. This trying of analysis conception of education is unusual and has great importance not only philosophers of education, but also for whole ethic theory. This article emphasizes the need for greater attention to word usage as a tool for conceptual analysis of the educational process, which is necessary for a better understanding of education and its principles.

Keywords: philosophy of education, conceptual schemes, transcendental argument, education, logical hybrids, ethics, school system.

Пешев О.О., аспірант, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького (Україна, Мелітополь), oleg_peshev@mail.ru

Вклад Ричарда Стенли Питерса в развитие аналитической философии образования

Рассматривается вклад Ричарда Стенли Питерса в философию образования, раскрываются основные характеристики его философских работ, которые повлияли на становление и развитие данной сферы науки. Обращается внимание на трактование смысла понятия “образование” и понятия “реформа”. Подчеркивается отличие между заданиями философов в решении образовательных вопросов и заданиями разработки, открытия и передачи практических принципов образования. Рассматривается важность изучения употребления слов и использование этих знаний в аналитической методике для образовательных концептов. Данная попытка анализа концепции образования является довольно специфической и имеет большое значение не только для философов образования, но и для этической теории в целом. Данная публикация подчеркивает необходимость уделения большего внимания словотреблению в качестве инструмента для концептуального анализа образовательного процесса, что необходимо для лучшего понимания сущности образования и его принципов.

Ключевые слова: философия образования, концептуальные схемы, трансцендентный аргумент, образование, логические гибриды, школьная система.

* * *

УДК 75:7.036.2

Коваленко Є.В.

викладач кафедри образотворчого мистецтва, Кримський інженерно-педагогічний університет, (Україна, Сімферополь), evkovalenko@list.ru

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕСТЕТИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМПРЕСІОНІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ У ПЛЕНЕРНОМУ ЖИВОПИСУ

У даній статті досліджуються характеристики основних параметрів імпресіоністичної техніки у плерному живописі і вплив французького імпресіонізму на розвиток образотворчого мистецтва і художньої освіти.

Ключові слова: Французький імпресіонізм, естетичний вплив, плернерний живопис, образотворче мистецтво, художня освіта.

Картини-артефакти зберігаються в музеях і приватних колекціях для того, щоб наступні покоління могли мати своє враження від твору мистецтва. Кожен індивідуум відкриває їх для себе вперше. Радість від спілкування з роботами художників імпресіоністів наповнює позитивною енергією глядачів і художників своїм своєрідним баченням світу. Покоління змінюються, а імена цих художників продовжують жити завдяки їх картин.

У чому секрет творчості цієї плеяди художників? Які характеристики основних естетичних параметрів імпресіоністичної техніки у плернерному живопису? Саме робота на плернері дає багатий матеріал для майбутніх навчально-творчих композицій, для виконання дипломної роботи. Тому аналіз і вивчення імпресіоністичної техніки у плернерному живопису стають актуальними при навчанні живопису у вищому навчальному закладі.

Спадщина імпресіоністів досліджувалася багатьма вченими, теоретиками і практиками образотворчого мистецтва. Серед сучасних авторів, які присвятили себе питань імпресіонізму, слід назвати Л. Гурова, В. П. Прокоф'єв, Л. С. Виготський, Ю. Карасьов, М. Ю. Герман...

Мета статті полягає в аналізі характеристик основних параметрів імпресіоністичної техніки у плернерному живопису, на прикладах творчості художників імпресіоністів і праць теоретиків образотворчого мистецтва.

Протягом всієї історії образотворчого мистецтва багато художників зверталися до плернерного живопису, створюючи незвичайні по красі і емоційної наповненості твори. А. Мурашко, К. Костанді, К. Коровін, Ф. Кричевський, Грабар, М. Кузнецов, Є. Агафонов, С. Григор'єв, О. Шовкуненко, Т. Яблонська, Т. Голембієвської, Ф. Захаров, В. Бернадський не просто відображали натуру, а передавали свій внутрішній світ, своє ставлення до природи. Твори, створені ними не просто картини для споглядання, вони відіграють значну роль у духовному вихованні людей, розвиваючи прекрасне почуття любові до рідної природи, здатності насолоджуватися красою рідної землі.

Плернерний живопис – це не тільки фіксація зовнішніх змін, що відбуваються на теренах нашої землі, він передусім є вираженням почуттів, переживань, роздумів митця виражених в узагальненому образі. У плернерному живопису є ще одна важлива грань. Це безпосереднє спілкування з природою. Бути в ній, вміти відчувати первозданну красу, коли відчуваєш себе її частиною, осягаючи її таємниці. Картини, в яких порушені всі ці емоції, необхідні для духовного багатства людей. І що б досягти переконливості, багатогранності і чуттєвості у живопису, обов'язково треба вивчати закони і прийоми композиції, закони живопису, кольорознавства, рисунку. Художнику, особливо початківцю, необхідно активно займатися плернерним живописом.

Плернер (від фр. en plein air – “на відкритому повітрі”) – живописна техніка зображення об'єктів при природному світлі і в природних умовах. Цей термін також використовується для позначення правдивого відображення барвистого багатства натури, змін кольо-

ру в природних умовах, при активній ролі світла і повітря [1, с. 3].

Плернер з'явився на початку XIX століття в Англії завдяки Джону Констеблю і Річарду Парксу Бонінгтону. В середині 19 століття бурхливо розвивалася наука. Були зроблені важливі відкриття і винаходи, що спричинили зміни в образотворчому мистецтві. Все це створило сприятливий ґрунт для виникнення нових прийомів живопису [8].

У 1839 році був винайдений фотоапарат. Фотознімки збагатили європейське мистецтво новими ракурсами та композиціями, які заклали основу естетичних принципів імпресіонізму. І головним серед них став принцип спонтанності: побачив - захопився - зобразив.

У 1839 р. відбулася ще одна важлива подія - паризьким хіміком Мішелем Еженом Шеврелем були опубліковані результати дослідження про те, як око людини сприймає різні кольори. Йому вдалося виявити три основних кольори (червоний, жовтий і синій), які при змішуванні дають всі інші кольори. Так художники отримали візуально оформлену у вигляді колірної системи систему змішування фарб [9].

Американець Джон Ренд в 1841 р. оформив патент за олов'яні тубики для фарб. Завдяки цьому художники, що працюють на плернері, отримали можливість брати з собою фарби. До того їм доводилося змішувати їх в майстерні, розливаючи по скляним банкам, і носити з собою це громіздке господарство, яке легко б'ється [9].

Пленеризм стає основою естетики художників, для яких світло і повітря здобувають самостійне значення і чисто живописний інтерес. Сам предмет свідомо не промальовується, майже не виражається в конкретних силуетах або зовсім зникає. Плернер дає художникові можливість вловити справжній стан і таїнство зовнішнього світу, які в процесі малювання “переносяться” на полотно [4, с. 256].

Якщо звернутися до історії розвитку плернерного живопису, то імпресіонізм, є яскравим прикладом роботи художника на плернері. Саме імпресіоністи підняли етюд до рівня самостійних картин, виконаних на природі. Художники-імпресіоністи намагалися як можна більш точно передати свої враження від навколишнього світу. Заради цієї мети вони відмовилися від дотримання існуючих правил живопису і створили свій метод. Суть його зводилася до передачі за допомогою розділних мазків чистих фарб зовнішнього враження світла, тіні, їх рефлексії на поверхні предметів. Такий метод створював на картині враження розчинення форми в навколишньому світло-повітряному просторі.

Для мене стиль імпресіонізм, це насамперед щось повітряне, ефемерне, невблаганно невловиме. Це приголомшлива мить, яке око ледь встигає зафіксувати і яке потім надовго залишається в пам'яті як мить найвищої гармонії. Майстри імпресіонізму славилися саме умінням з легкістю перенести цей момент прекрасного на полотно, наділивши його реальними відчуттями і тонкими вібраціями, які з усією реальністю виникають при взаємодії з картиною. Коли дивишся роботи видатних художників цього стилю завжди залишається певний післясмак настрою.

Імпресіонізм (від impression - враження) – це напрям у мистецтві, що зародився у Франції в кінці 1860-х років. Його представники Каміль Піссаро, П'єр-Огюст

Ренуар, Клод Моне прагнули найбільш природно і об'єктивно відобразити реальний світ у його рухливості і мінливості, передати свої миттєві враження. Особлива увага приділялася передачі кольору й світла.

Слово “імпресіонізм” походить від назви картини К. Моне “Враження. Схід сонця”, представленої на виставці 1874 року. Пейзажі, сцени з міського життя – мабуть, найбільш характерні жанри імпресіоністичного живопису – писалися “на пленері”, тобто безпосередньо з природи, а не на основі підготовчих ескізів і начерків. Імпресіоністи пильно вдивлялися в природу, помічаючи кольори і відтінки, зазвичай невидимі, наприклад синій в тінях. Їх художній метод полягав у розкладанні складних тонів на складові їх чисті кольори спектру. Виходили кольорові тіні і чистий світлий тремтливий живопис. Імпресіоністи накладали фарби окремими мазками, іноді використовуючи контрастні тони на одній ділянці картини. Основна риса картин імпресіоністів – ефект живого мерехтіння барв [3].

Для передачі змін кольору предмета імпресіоністи стали використовувати кольори, взаємно підсилюють один одного: червоний і зелений, жовтий і фіолетовий, помаранчевий і блакитний. Ці ж кольори створюють ефект послідовного контрасту. Наприклад, якщо ми будемо деякий час дивитися на червоний колір, а потім переведемо погляд на біле, то він здасться нам зеленуватим.

Імпресіонізм не піднімав філософські проблеми і навіть не намагався проникати під кольорову поверхню буденності. Замість цього художники зосереджуються на поверхневості, плинності миті, настрої, освітленні чи куту зору. Їх картини представляли лише позитивні сторони життя, не зачіпаючи гострі соціальні проблеми. Художники часто малювали людей у русі, під час забави чи відпочинку. Бралися сюжети флірту, танців, перебування в кафе і театрі, прогулянок на човнах, на пляжах і в садах. Якщо судити за картинами імпресіоністів, то життя – це суцільна низка маленьких свят, вечірок, приємних розваг за містом або в дружньому оточенні. З палітри імпресіоністів майже повністю зник чорний колір.

Імпресіонізм стверджував вразливу споглядальну людину, здатну бачити красу в простих, чуттєво-достовірних явищах, щасливого загальнодоступними радісними відчуттями світла, сонця, землі, моря, неба. Художників захоплює світіння предметів, прозорість, чистота і плинність повітря, наповненого світлом [7, с. 314].

Пленерний живопис імпресіоністів вражає жвавістю і соковитістю квітів, які дуже достовірно і яскраво передають красу природи. Художники навчилися накладати чисті кольори окремими мазками, які повинні були викликати оптичні зміщення в сітківці ока. До речі, цей прийом увійшов в основу більш пізнього, але теж цікавого напрямку в живописі, названого пуантилізм.

Зв'язки об'єкта із середовищем – ще один аспект, глибоко пророблений імпресіоністами. Вони піддали серйозному всебічному дослідженню проблему зміни кольору і візуалізації предметів в постійно мінливому оточенні. Для цього кожен предмет зображувався багаторазово по мірі зміни освітлення і хмарності. Поступово імпресіоністи навчилися зображувати природу та-

кою, яка вона є, представляючи її у вигляді низки феєричних вібрацій кольору.

Особливе місце у живопису імпресіоністів займали рефлекси. Так в теорії образотворчого мистецтва називають плями, які падають на зображувані предмети. Завдяки точній фіксації рефлексів, художники навчилися більш повно і глибоко передавати об'єм, все багатство кольорів і відтінків. Художники-імпресіоністи послідовно прагнули зробити свою палітру світліше і яскравіше. Їх живопис повністю вільний від коричневих, чорних і землястих фарб. Класична музейна чорнота була зрушена з п'єдесталу. Її місце зайняли кольорові тіні і іскристий світ [2].

У вищих навчальних мистецьких закладах органічним продовженням аудиторного навчального процесу є річна пленерна практика, у ході якої вміння і навички з живопису, малюнку і композиції закріплюються і поглиблюються при виконанні навчальних завдань поза стінами майстерні. У студентів, розвивається просторове мислення, стимулюється творча активність. Перед молодими художниками стоїть завдання навчитися бачити світ творчо, образно і цільно, не копіювати, а зображувати життя природи, розвивати вміння знаходити в буденному щось незвичайне. Крім передачі природних і архітектурних форм і просторів, особливе значення має емоційна виразність етюдів, гармонія і єдність кольору. В цьому відношенні ефективні заняття живописом на відкритому повітрі в осінній час, коли загальний колірний стан природи відрізняється особливою барвистістю. Це допомагає студентам розвивати художньо-ремісничий бік професії, сформувати вміння втілювати думки і почуття в зрімі образи.

Основним завданням живопису на відкритому повітрі є створення емоційного образу пейзажу. Педагогу необхідно виховувати у студентів вміння формулювати художню ідею – цікавий мотив, найбільш повно виражає і розкриває його красу. При виборі мотиву студент повинен “закохатися” в те, що він хоче написати, дивитися на природу просто, уважно, і відкрито – безпосередньо. Намагатися зрозуміти своє враження, потім виходити як від головного і загального до деталей, спостерігаючи природу через внутрішній стан, не придумуючи зайвого. Необхідно більше усвідомлювати сутність гармонії в природі, так як етюд є свого роду записом її стану, відкриттям несподіваних рішень.

Навчальна програма пленерного живопису в основному містить наступні завдання: виконання студентами короткочасних етюдів швидкозмінних станів природи, тривалих міських і паркових пейзажних етюдів; живопис натюрморту з квітами або предметами побуту в саду; етюди портрета і фігури натурника на пленері.

Працюючи фарбами на пленері, потрібно відчувати природу в повітряному середовищі пленеру і навчитися передавати колір як сукупність, мозаїку рефлексів, так як вони більш сильно виражені на природі, ніж у майстерні. Потрібно навчитися бачити рефлекси від неба, трави, землі та інших предметів навколишнього середовища. Всі предмети, відображаючи, розсіюють світло, одні більше, інші менше. Гра світла і рефлексів видно на предметах, поверхня яких добре відбиває світло. Особливо виразно видна гра рефлексів на білих предметах, які відображають майже весь падаючих світловий потік. Тому в постановках на пленері бажано

вибирати більш світлі тона. Усі темні предмети відображають лише частину падаючого на них світлового потоку, тому рефлекси на них менш зрозумілі.

На пленері складність роботи полягає в тому що, кажучи словами Делакруа, "по суті, немає тіней взагалі, є тільки рефлекси".

При роботі в майстерні ми можемо передати форму предметів світлотінню, не звертаючи особливої уваги на рефлекси. Але якщо ми захопимся одними рефlekсами на пленері, то втратимо форму предмета, його локальний колір.

Тільки колірні відносини забезпечують сприйняття форми предмета з сприйняттям її цілісного кольору. Закон відносин лежить в основі живопису художників плереристів [6, с. 92].

Починаючи працювати на пленері, перші дні необхідно зробити кілька коротких етюдів по одному сеансу. Намагатися працювати швидко і енергійно, щоб відчувати нове середовище і "освіжити палітру", працювати більш яскравими фарбами, відчувати сонячне світло і повітряне середовище, як кажуть художники, "розписатися".

На другому етапі роботи на пленері потрібно поставити постановку, освітлену сонцем, і постановку, розташовану проти світла. Ці два етюдую змушують зображати натуру різними методами.

У першому випадку постановка освітлена сонцем, форма ліпиться ясно, на ній є все: світло, тінь, півтінь і рефлекси.

У другому випадку ця ж натура знаходиться проти світла. За натурою знаходиться освітлена поверхня, а натура виглядає щільним плямою проти світла. Тому треба більш точно знайти колірні відносини. Щоб краще висловити натуру, форму доводиться ліпити більше рефlekсами, так як натура висвітлена відбитим світлом інших предметів.

Ще необхідно виконати роботу при вечірньому освітленні. При роботі над постановкою при вечірньому освітленні потрібно звернути увагу на те, що вечірнє освітлення призахідного сонця змінює колір предметів, змушує їх світитися, запалюючи помаранчеві, жовті, червоні кольори. Тіло стає бронзовим і золотистим, тіні синіють. Вечірнє освітлення зближує фарби освітлених предметів. Робота над постановкою при вечірньому освітленні вимагає більш щільних колірних відносин. У цій роботі зовсім інша палітра і інша тональність, ніж у постановках, написаних вранці або вдень.

Паралельно на випадок похмурої погоди, коли неможливо писати постановку, освітлену сонцем, можна писати етюд при розсіяному світлі. Сіра погода, коли освітлення тривалий час мало змінюється, розташовує до тривалої, спокійної роботи з докладною моделюванням форми предметів. Особлива увага приділяється підпорядкування опрацьованих деталей етюдую загальному колориту, колірної гармонії [6, с. 93].

Особливість роботи на пленері полягає, насамперед у передачі різноманіття сонячного освітлення і повітряного середовища. Це вимагає швидкої роботи мазками технікою "a la prima". Для цього необхідно мати велику кількість різних фарб. Важливу роль відіграє загальна тональність етюдую. Етюд, написаний

вранці, пишеться в світлій тональності, фарби в ньому ніби прозорі.

Етюд, написаний вдень, має при яскравому світлі теж світлу тональність, при сірому світлі тональність етюдую ущільнюється. У вечірньому етюді фарби згущуються, тональність етюдую стає щільніше. В цьому і полягають особливості плерерного живопису.

Поява традицій такого напрямку, як імпресіонізм, оновило живописні та естетичні засоби і сприяло просуванню мистецтва вперед. Імпресіоністична техніка у плерерному живопису спирається на досвід і знання художників-імпресіоністів.

Разом з тим існують проблеми використання студентами на практиці знань, набутих на заняттях плерерного живопису, які сприяють розвитку професійної художньої майстерності. Це відіграє важливу роль у вихованні естетичного сприйняття дійсності, у формуванні гармонійної особистості студента, збагачує її духовний світ.

Список використаних джерел

1. Філіппов А.Г. "Пленер як основа пейзажного живопису" // Матеріали Регіональної науково-практичної конференції викладачів образотворчого мистецтва в рамках Всеросійського конкурсу з малюнку і живопису "Майстер 2013" від 23 квітня 2013 року "Збереження і розвиток академічної художньої освіти в сучасних умовах"
2. Виготський Л. С. Психологія мистецтва / Л. С. Виготський. - М.: Мистецтво. 1968. - 345 с.
3. Прокоф'єв В. П.. Імпресіоністи і старі майстри // Імпресіоністи, їх сучасники, їх соратники / В. П. Прокоф'єв. - М.: 1976. - 34 с.
4. Капіца Ф. Історія світової культури / Ф. Капіца Довідник. - М.: АСТ. 1996. - 612 с.
5. Якобсон П. М. Психологія художнього сприйняття / П. М. Якобсон. - М.: Мистецтво. 1964. - 87 с.
6. Карасьов Ю.В. Особливості живопису на пленері / Ю.В. Карасьов Фундаментальні дослідження. - 2005. - № 1.
7. Боров Ю. Б. Эстетика: Учебник/Ю.Б. Боров – М.: Высшая школа, 2002. – 511 с.
8. Герман М. Ю. Імпресіонізм: основоположники та послідовники / М. Ю. Герман. - М.: Азбука-класика. 2008. - 528 с.
9. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%E5%ED%FD%F0>
10. http://anrnatiss.ru/impressionizm_3

Kovalenko E. V., teacher of department of fine art, Crimean engineering-pedagogical university (Ukraine, Simferopol), evkovalenko@list.ru

Characteristics of the main aesthetic parameters of the impressionist technique in plein air painting

In this article, we examine the characteristics of the main parameters of the impressionist technique in plein air painting and the influence of French impressionism to the development of fine art and art education.

Keywords: French Impressionism, aesthetic influence, plein air painting, visual arts, art education.

Коваленко Е. В., преподаватель кафедры изобразительного искусства, Крымский инженерно-педагогический университет (Украина, Симферополь), evkovalenko@list.ru

Характеристика основных эстетических параметров импрессионистической техники в пленэрной живописи

В данной статье исследуются характеристики основных параметров импрессионистической техники в пленэрной живописи и влияние французского импрессионизма на развитие изобразительного искусства и художественного образования.

Ключевые слова: Французский импрессионизм, эстетическое влияние, пленэрная живопись, изобразительное искусство, художественное образование.

* * *

УДК 1(091)(477)

Демиденко Я. С.
аспірантка кафедри філософії,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
(Україна, Київ), Demydenkoyasya@ukr.net

УКРАЇНСЬКИЙ АВАНГАРДИЗМ: ІСТОРИКО—ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Розкритоключові методологічні засади історико—філософського дослідження українського авангардизму. Виникнення авангардизму пов'язано з кардинальним оновленням цінностей соціального життя, ідейними, естетичними новаціями, супроводжуваними соціальний розвиток досліджуваної епохи. Авангардизм ірраціональний і водночас докорінно раціоналістичний. До того ж, ці два моменти не піддаються у ньому розмежуванню. Митець авангардизму прагне до влади над магією підсвідомого шляхом систематичного вивчення безсвідомо уживаних мистецтвом прийомів впливу, але в той самий час він сам творить у владі підсвідомого, ірраціонального. Образна система кардинально відрізняється від класичної, змінює наші уявлення щодо меж та природи мистецтва. Отже, авангардизм – це завжди життєнастрій, активна експансія назовні, перевалити життя.

В статті розглядається авангардизм не лише як художня течія, а значно ширше – як форма світогляду і світорозуміння, як цілісне уявлення про відносини людини і світу, як образно і філософськи осмислена система буття.

Ключові слова: український авангардизм, історія—філософії, культура, методологія, мистецтво.

Беззаперечна актуальність дослідження історико—філософського потенціалу українського авангардизму аргументована не лише суто науковим контекстом розробки цієї теми, але й прискіпливою увагою широких кіл вітчизняних інтелектуалів до специфіки авангардистської культури в цілому. Поява авангардизму в Україні пов'язана з новаціями естетичного пошуку, детермінованими як західною традицією мистецтва (її оновленням у неklasичних напрямках мистецтва), так і реакцією на вимогу соціального оновлення в культурі. Таким чином, виникнення авангардизму насамперед пов'язано з відходом від класичної традиції в мистецтві.

Теоретико—методологічна основа дослідження сформована під впливом доробку вітчизняних методологів історико—філософської науки. Серед них слід відзначити В.С. Горського та І.В. Бичка. Одним із найактуальніших завдань вітчизняного філософського співтовариства, є творення та узгодження новітнього україномовного категоріально—понятійного апарату. Брак останнього особливо резонує у контексті історико—філософських досліджень українського авангардизму. У найзагальнішому значенні історико—філософська методологія – це не лише система методів, але й система понять для інтерпретації з чітко закріпленим значенням і смислом, а також уявлення про основу розвитку філософського знання. Тому за відсутності погодження понятійної рецепції принаймні ключових смислів світової філософської спадщини минулого, ми не матимемо перспектив для наближення до ідеалу наукового дискурсу.

Більш повно логіка становлення і розвитку авангардизму розкривається в працях філософсько—естетичної спрямованості, що належать західним і вітчизняним дослідникам. У них аналізуються різні аспекти авангардної творчості – це роботи С.Батракової, В.Бичкова, Е.Бобрінської, Г.Бьоме, М.Бусева, Б.Гройса, Г.Горячевої, Н.Гурьянкової, Ш.Дугласа, П.Зейле, Ф.Інгольда, В.Крючкової, Д.Сарабьянова, В.Турчина, А.Якимовича, Ж.Шеньє—Жандрон та ін.

Оцінка перехідного стану культури, кризи і підйому культури, ціннісних новацій в культурі досліджується в

роботах О.Білого, М.Бердяєва, В.Львіна, Е.Кассіра, Г.Маркузе, Д.Мережковського, М.Хайдеггера, Й.Хейзинги, К.Ясперса та ін. О.Білий зосереджує увагу на оцінці особливостей новацій сучасного мистецтва в порівнянні з класичною традицією, приділяючи значну увагу особливостям соціокультурної динаміки. М.Бердяєв критично оцінює виникаючий тип мистецтва, що порушує традиційний пласт культури, застерігає про недостатність естетичного та етичного пошуку у новому мистецтві. Д.Мережковський критично оцінює ціннісну дисгармонію межі минулих століть, відзначаючи трагічність поєднання зльоту думки і духу і невибудовану в ціннісному відношенні реальності. Е.Кассіра задає каркас оцінки символічного начала в духовних новаціях. Г.Маркузе виділяє особливості кризи мистецтва у зв'язку з відсутністю гармонії соціальних цінностей ХХ ст., що відбивається на естетичних ідеалах мистецтва. М.Хайдеггер підкреслює сутність ціннісних новацій культуротворчості ХХ ст., виділяючи роль мистецтва у формуванні особливого духовного простору, в якому б долалися недоліки і кризи класичної епохи раціоналізму. І.Хейзинга виділяє новації культури, які з необхідністю несе мистецтво. К.Ясперс підкреслює значення гуманітарного насичення ціннісного пошуку людини ХХ ст.

На перетині філософії, естетики та мистецтвознавства досліджували проблему теоретичного обґрунтування феномену візуального в авангардизмі А.Гільдебранд, Г.Вольфлін, А.Рігль, К.Фідлер, які поставили питання про специфічний, притаманний тільки образотворчому мистецтву зміст художнього бачення, своєрідний зоровий розум, що обумовлює характер художньої форми, виокремлюючи його у особливий вид духовної діяльності [1, с.4].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для повноцінного історико—філософського дослідження дуже важлива збалансованість двох сторін історико—філософських досліджень – емпіричної та аналітичної реконструкції.

Сумнів у можливості прогресивного руху до істини, невіра в досягнення науки і техніки, суспільні катаклізми, що призвели до відчуження і загубленості окремої людини в несумірній величезності космосу і людського безліччя, загальна катастрофічна соціальна і політична ситуація на початку ХХ століття, цілий ряд компонентів у сукупності призводять до крайнього, хворобливого протиставлення людини і світу. Авангардизм своїми засобами намагається вирішити, творчо подолати, як це можливо для мистецтва, цю ситуацію.

Розгляд шляхів, якими авангардизм рухався у напрямку до цієї мети, можна вважати цікавим і актуальним не тільки об'єктивно, у зв'язку з можливістю набуття нового знання, але й тому, ситуацію духовної кризи завдяки якій виник авангардизм не можна вважати вичерпаною. Важливе значення набувають у цьому зв'язку супутні авангардизму і пов'язані з його витоками різноманітні концепції соціального, політичного, психологічного характеру, які утворюють репрезентативну частину історико—культурного контексту. Мета статті – історико—філософський аналіз українського авангардизму.

Можуть бути виділені як часткові, так і загальні історико—філософські дослідження. Коли предмет

дослідження виявляється досить складним, дослідний рух здійснюється по етапах, відповідним до вивченню частин предмета дослідження.

Тут важливо вказати на необхідність виділення різних рівнів тематичного опису, від макро рівня – глобальний опис історико-філософського процесу (всесвітня історія філософії) до менш великих одиниць членування об'єкта дослідження – національна історія, епоха, напрям, окрема філософська систем, проблема і т.д. Разом з тим, для кожного рівня тематичного опису, для кожної одиниці членування об'єкта дослідження, істотними є питання про емпіричну повноту охоплення об'єкта дослідження. Але, оскільки, в кінцевому рахунку, подібно будь-якій іншій науковій дисципліні, історія філософії орієнтована в ідеалі на повне досягнення об'єкта дослідження як в сенсі тематичної та емпіричної повноти, так і в сенсі повноти аналітичної реконструкції предмета дослідження, то для цілей дослідження суттєве значення має не тільки розрізнення в тематичній і емпіричній структурах предмета дослідження частин і цілого, але і виділення схеми повного аналітичного опису (аналітичної реконструкції) об'єкта дослідження.

Відповідно вираз “всебічне вивчення історико-філософського феномену” включає і значення “повнота аналітичної реконструкції історико-філософського феномену”. Методи історико-філософського дослідження можуть бути розділені на дві групи – емпіричні та аналітичні. Цей поділ ґрунтується на виділенні переважачого класу задач реконструкції, на вирішення яких орієнтований метод – або емпіричних, або теоретичних.

Емпіричні методи історико-філософського дослідження це по переважно методи історичних та архівних розвідок, джерелознавчого аналізу, біографічних досліджень та ін. У складі емпіричної фази історико-філософського дослідження мабуть доцільно виділити дві складові – власне джерелознавчі розвідки і оглядовий виклад основних навчань мислителя. Втім, оглядовий виклад основних навчань того чи іншого філософа повинен поєднуватися з дослідженням за схемою аналітичної реконструкції історико-філософського феномену, оскільки в іншому випадку буде мати місце реферативно-оглядове виклад поглядів філософа, яке в цілому ряді випадків може мати самостійне значення. Так, загальний огляд творчості філософа, або цілісне висвітлення значущої для нього проблематики цілком виправдані в рамках історико-філософського дослідження. Вразливим для критики реферативний огляд стає тоді, коли він дублює наявні роботи.

Дещо складніше йде справа з трактуванням методів аналітичної реконструкції історико-філософських феноменів, внаслідок того, що вони менш чітко визначені. У зв'язку з питанням про методи аналітичної реконструкції історико-філософських феноменів значущим представляється повний аналітичний опис історико-філософського феномену, оскільки цілісна схема аналітичної реконструкції історико-філософського феномену як раз відповідає поняттю повного аналітичного опису історико-філософського феномена. Як відомо, перші кроки дослідження це розгляд джерел та наукової літератури з теми. На емпіричному і аналітичному етапах історико-

філософського дослідження, при обговоренні всіх вище перелічених питань, природно, враховується наявна дослідницька історико-філософська література з предмету і аргументовано обговорюються всі дискусійні питання реконструкції та інтерпретації творчої спадщини того чи іншого філософа.

Зрозуміло, що історіографічну частину історико-філософської роботи зовсім необов'язково дробити по фазах повного циклу історико-філософського дослідження (включаючи і емпіричну фазу), але можна виділити в окремий підрозділ роботи поряд із біографічним, бібліографічним та іншими підрозділами.

Що ж собою представляє цикл аналітичного (теоретичного) розгляду такого базового історико-філософського феномену як філософська система (філософське вчення)? Яким чином в історико-філософських дослідженнях прийнято розглядати історико-філософську систему після того, як зібраний необхідний емпіричний матеріал для її аналітичної реконструкції?

Як правило, перш за все, розглядається питання про ідейні джерела та передумови філософського вчення. Може виникнути питання про відмінність, окрім номінального, уявлень про ідейні джерела і передумови. Маються на увазі різні аналітичні ракурси.

У першому випадку вказується необхідність виділення ідейних утворень, що стали підставою формування проблематики поглядів розглянутого мислителя.

У другому – йдеться про логіко-методологічний аналіз, покликаний виділити в структурі передумов вчення передумови різних видів – ціннісні, теоретичні, методологічні і т.д. Тут же розглядаються культурні впливи і соціокультурний контекст ідейно-філософської творчості даного нам мислителя. У контексті всієї цієї проблематики, природно, розглядається і питання про генезис філософського вчення.

Слідом за розглядом соціокультурних, ціннісних та ідейно-теоретичних передумов філософського вчення і питань його генезису, слід розглядати посил вчення, тобто власне вже сукупності змістовних положень вчення. При цьому не тільки виявляється змістовно-логічна композиція вчення, але й виділяється аргументація кожного положення вчення з метою подальшої критики тоді, коли це буде доречно відповідно із загальною схемою історико-філософського дослідження. Плідним кроком також може бути зіставлення даного філософського вчення з однотипними для формулювання нових видових характеристик вчення, виявлення його оригінальних сторін, уточнення змістовної структури. Необхідно також розглянути еволюцію вчення, якщо вона мала місце. Наступне найважливіше питання – про вплив даного навчання на інші ідейні утворення. Нарешті, настає черга і питання про теоретичну оцінку даного вчення. Ця оцінка враховує і історичне, і сучасне значення вчення. Аргументовані відповіді на всі перераховані вище питання і означатимуть повну аналітичну реконструкцію історико-філософського феномена.

Ми спробуємо наведену вищу методологію застосувати до феномену українського авангардизму. Авангар-

дизм ХХ ст. виник і ствердився як символ вільнодумства, створив власну систему образного мислення, переживання і творчості, яка часто не має художніх і естетичних цілей.

“Руйнування традиційних законів, правил і принципів мистецтва, пошуки нового творчого бачення, відмова від реальності як матеріалу для твору мистецтва, від предметності і ризиковане звернення до незрозумілих образів, – ось де початок того, що можна назвати історичним авангардом” [3, с. 58]. Характерною є відмова від реальності як матеріалу для твору мистецтва, від предметності і ризиковане звернення до незрозумілих образів. Авангардизм відображає не предметну даність цього світу, а його інобуття, яке є хаос змін, чиста енергія, все загальна злитість або інше розташування кордонів.

Авангардизму виявляється близьким проголошенню інтуїції в якості основного методу пізнання: “Зараз ... не губляться в релятивізмі окремих станів, а інтуїтивно фіксують чисту абсолютну сутність”, – писав про експресіонізму М.Пікар. “Чим істина суб’єктивніша тим об’єктивніша – ірраціональне (заумне) нам також безпосередньо дано як і розумне” стверджував А.Кручених [4]. Прагнення до безпосереднього, тобто інтуїтивного, знання становить одну з найбільш важливих рис авангардизму. Цим прагненням пояснюється мовне експериментування футуристів, дадаїстів і деяких експресіоністів: ухиляючись від традиційних способів вираження (а значить, і мислення), поети прагнули таким чином найбільш адекватно передати стан світу, що не вкладається у звичні, самодостатні кордону мови.

Сутність світу, за Шопенгауером, є Світова Воля – могутній всепронизливий творчий принцип, який породжує всі речі і процеси, але в ньому корениться щось абсурдне і збиткове, негативне: Світова Воля “голодна”. Людям потрібно боротися з Світовою Волею, щоб привести її до самоупражнения. Частий і характерний для лірики експресіонізму та футуризму мотив злого Бога і боротьби з ним, в яку вступає ліричний герой, може бути витлумачений в цих шопенгауєрівських поняттях. Можуть бути проведені й інші паралелі – наприклад, між естетикою німецького філософа і художнім поведінкою авангардистів. Відомий дослідник експресіонізму Х.–Г. Кемпер, аналізуючи ряд експресіоністських текстів, встановлює вплив Шопенгауєра і користується його термінологією.

Погляд на людську індивідуальність вироблявся завдяки ідеям Ф.Ніцше. Індивідуалізм Ніцше доведений до анархічної крайності, і тому настільки близький гранично суб’єктивному індивідуалізму авангардизму. Ім’я Ніцше в роботах про авангардизм згадується особливо часто. У книзі Г.Мартенса проблема впливу Ніцше на експресіонізм досліджена глибоко і детально. Тут хотілося б відзначити одне твердження Ніцше, особливо важливе в контексті, який розглядається. Це твердження “множинності суб’єкта”: “Суб’єкт як безліч” множинність. За Ніцше, не існує ніякого “субстрату”, який об’єднував би безліч випробовуваних станів людиною в якусь ціле – “Я”. Розпад “Я” – останньої збереженої до початку ХХ століття системи координат – став відправною точкою авангардизму. У різних формах фіксуючи цю втрату, авангардизм неминуче приходив до необхідності створення нової “міри світу”, до

створення нової дійсності. Співвідношення цих двох тенденцій – втрата центру та прагнення до створення нової системи координат, – на нашу думку, найбільш точно характеризує авангардизм.

З.Фрейд висуває тезу, згідно з яким у людини наявна, крім свідомості, величезна сфера несвідомого, яка обумовлює і в значній мірі визначає свідомість. Це положення Фрейда стало для ряду течій авангарду основоположним. Авангардизму виявилися близькими відмова від уявлення про *ratio* як про організуючий центр особистості, утвердження стихійної емоційної природи психіки, а також акцентування сексуального начала в людині. Такі дослідники як Б.Лівшиць та А.Кручених спираються на теорію Фрейда у своїх теоретичних роботах.

А.Бергсон досліджує глибинні пласти людської свідомості, як джерело зосередження унікальності та творчої самореалізації особистості. Поняття “тривалості”, яке вводить Бергсон, характеризує людину як істота історичну, нескінченно мінливу; тривалість визначає внутрішнє “Я”, де людина може відчути себе справді вільною. Категорія “життя”, запропонована Дільтеєм, стала адекватним засобом теоретичного охоплення реальності культури в її динаміці і мінливості. Висунута Дільтеєм теорія пізнання розглядає різні аспекти дійсності як взаємопов’язаних. На відміну від картезіанської моделі пізнання, яка виходить з абстракції чистого мислення, Дільтей розглядає “переживання” як відправну точку пізнання. Саме в переживанні пізнає суб’єкт відкривається жива, а не логічно препарована реальність, тобто філософ виступає за інтуїтивне осягнення світу, за його розуміння, а не пояснення. Погляди Бергсона та Дільтея зробили великий вплив на усвідомлення місця людини в світі і гносеологічні установки авангардизму.

Людина представляється О.Шпенглером як якийсь чистий потік існування, що має неповторні риси. Ці неповторні риси і складають його природу, його сутність. Життя, живе в людині виражається через ірраціональне, несвідоме. Переживання світу суб’єктивно у кожної особистості, творче переосмислення світу теж вкрай індивідуально. Кожна культура, як і людина, є самотньою замкнутою організацією, що володіє своєю індивідуальною душею. Таке трактування, як культури, так і людини співзвучна сприйняттю більшості художників авангардизму.

Отже, можемо зробити висновок про актуальність здійснення історико-філософських досліджень українського авангардизму. Авангардизм початку ХХ ст. був утопічним, ідейним, намагався позитивно зобразити якісь вищі еманції Духу, першоджерела і перебувати на їхній основі світ у космічному масштабі. Ми можемо виділити такі особливості авангардизму: новачі художніх форм, що припускають відхід від традиційних канонів реалізму; відмова від онтологічності класичного зразка, перехід до сюжетності; суб’єктивізм творчості; визнання людини найважливішою складовою соціо та культуротворчості; перехід від статичного до динамічного зображення; зміна просторово-часових форм; визнання мистецтва як соціального ресурсу перетворень.

У межах авангардизму мистецтво набуває статусу відкритої системи. Тільки в ситуації сприйняття, зану-

рюючись у глибини свідомості глядача, авангардний твір набуває відносної завершеності.

Список використаних джерел

1. Арсланов В.Г. История западного искусствознания XX века. – М. : Академический Проект, 2003. – 768 с.
2. Бердяев Н. Кризис искусства. – М. : СП Интерпринт, 1990 (Репринт издания 1918 г.). – С. 9, 14–15.
3. Клуге Р.–Д. Символизм и авангард в русской литературе – перелом или преемственность?// Литературный авангард. Особенности развития. – М., 1993. – С. 58.
4. Крученых А. Наш выход. К истории русского футуризма. – М. : РА, 1996. – 248 с.
5. Куликова И. Философия и искусство модернизма. –М. : Политиздат, 1980. – 272 с. – (2-е изд., доп.).
6. Максимов В. Критика и авангард//Новое литературное обозрение.–1999.– №1(35). – (Авангардные традиции литературы 60–90гг.)
7. Маркаде В. Українське мистецтво XX століття та Західна Європа// Всесвіт.– 1990. – №7.
8. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 1997. – 384 с.
9. Хайдеггер М. Искусство и пространство//Самосознание европейской культуры XX века. – М. : Издательство политической литературы, 1991. – С. 161–169.
10. Шеллинг Ф.–В.–И. Философия искусства // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. – М., 1967. – Т. 3. – С. 155.

References

1. Arslanov V.G. Istoriya zapadnogo iskusstvoznaniya XX veka. – M. : Akademicheskii Proekt, 2003. – 768 s.
2. Berdyayev N. Krizis iskusstva. – M. : SP Interprint, 1990 (Reprint izdaniya 1918 g.). S.9, 14–15.
3. Kluge R.–D. Simvolizm i avangard v russkoy literature – pere-lom ili preemstvennost?// Literaturnyy avangard. Osobennosti raz-vitiya. – M., 1993. – S.58.
4. Kruchenyh A. Nash vyhod. K istorii russkogo futurizma. – M. : RA, 1996. – 248 s.
5. Kulikova I. Filosofiya i iskusstvo modernizma. – M. : Politiz-dat, 1980. – 272 s. – (2-e izd., dop.).
6. Maksimov V. Kritika i avangard//Novoe literaturnoe obozre-nie.–1999.– №1 (35). – (Avangardnyie traditsii literaturyi 60–90gg.)
7. Markade V. Ukrayinske mistetstvo XXstolit'tya ta Zahidna Ev-ropa// Vsesvit.– 1990. – №7.
8. Rudnev V.P. Slovar kulturyi XX veka. – M. : Agraf, 1997. – 384 s.
9. Haydegger M. Iskusstvo i prostranstvo//Samosoznanie evro-peyskoy kulturyi XX veka. – M. : Izdatelstvo politicheskoy literaturyi, 1991. – S.161–169.
10. Shelling F.–V.–I. Filosofiya iskusstva // Istoriya estetiki. Pamyatniki mirovoy esteticheskoy myisli: V 5 t. – M., 1967. – T.3. – S.155.

Demidenko Y.S., graduate student, department of philosophy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), Demydenkoyasya@ukr.net

Ukrainian avangardizm: the historical and philosophical analysis

Article is devoted to the key methodological foundations of the historical and philosophical study of Ukrainian avangardizm. The emergence of the avangardizm is due to a fundamental renewal of the values of social life, ideological and aesthetic innovations, social development accompanying the study period. Avantgardizm at the same time fundamentally irrational and rational. Moreover, these two points are not exposed to it distinction. Avantgardizm artist strives for power over the magic of the subconscious through the systematic study of the art techniques used unconsciously influence, but at the same time, he works in the power of the unconscious, irrational. Imaging system is fundamentally different from classical, changes our understanding of the nature and boundaries of art. Thus, the avangardizm – is always the life spirit, active expansion outside the rearrangement of life.

The article discusses avangardizm not only as the artistic movement, but as also much more – as a form of ideology and worldview as a holistic understanding of the relationship between man and the world, both figuratively and philosophically meaningful system of being.

Keywords: Ukrainian avangardizm, history of philosophy, culture, methodology, art.

Демиденко Я.С., аспирантка кафедры философии, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Украина, Киев), Demydenkoyasya@ukr.net

Украинский авангардизм: историко-философский анализ

Раскрыто ключевые методологические основы историко-философского исследования украинского авангардизма. Возникновение авангардизма связано с кардинальным обновлением ценностей социальной жизни, идейными, эстетическими новациями, сопровождающими социальное развитие исследуемой эпохи. Авангардизм иррациональный и одновременно рационалистический. К тому же, эти два момента не поддаются в нем разграничению. Художник авангардизма стремится к власти над магией подсознательного путем систематического изучения бессознательно подержанных искусством приемов воздействия, но в то же время он сам творит во власти подсознательного, иррационального. Образная система кардинально отличается от классической, меняет наши представления о границах и природе искусства. Итак, авангардизм – это всегда жизенастрой, активная экспансия наружу, переустройства жизни.

В статье рассматривается авангардизм не только как художественное течение, а значительно шире – как форма мировоззрения и миропонимания, как целостное представление об отношениях человека и мира, как образно и философски осмысленная система бытия.

Ключевые слова: украинский авангардизм, история-философии, культура, методология, искусство.

* * *

УДК81

Багирова Г.

преподаватель, диссертантка,
Азербайджанский университет языков
(Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ АВТОРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Статья посвящена анализу языковой личности писателя. В качестве объекта исследования избран текст повести американского писателя Ф.С. Фитцджеральда "TheDiamondsBigastheRitz". Выявление особенностей языковой личности писателя основывается на герменевтическом анализе. В результате языковая личность писателя раскрывается в двух планах. С одной стороны, он выступает как носитель западноевропейских культурных ценностей, уходящих корнями в греко-римскую античность и христианство. С другой, – в языковой личности Фитцджеральда представлен социокультурный тип человека-созидателя, создавшего великую страну Америку.

Ключевые слова: языковая личность, герменевтический анализ, социализация, культура, фоновая информация.

(статья друкється мовою оригіналу)

Художественное произведение дает возможность дифференцировать языковую личность автора-создателя текста и представленную в языке личность образа. Первое чаще всего носит бессознательный характер и предполагает герменевтический анализ. Языковая личность персонажа сознательно конструируется. Иными словами, автор текста не может выйти за рамки самого себя как говорящей личности. О чем и как бы он ни писал, автор обнаруживает себя как языковую личность, сложившуюся в определенном пространстве и во времени. В тексте может присутствовать образ рассказчика, также сконструированный писателем и который неправомерно смешивать с реальным создателем текста. В этой статье нас интересует непосредственно языковая личность писателя.

Анализ языковой личности автора художественного текста будет проводиться нами на материале повести Френсиса Скотта Фитцджеральда "The Diamonds Bigasthe Ritz" ("Алмаз величиной с отель "Риц").

В качестве культурологических предпосылок к анализу можно отметить, что Ф.С. Фитцджеральд происходил из обеспеченной американской семьи. Кроме того, его двоюродный прадед был автором гимна США. Таким образом, писатель принадлежал к людям, создав-

шим страну и ментальность ее жителей. Он учился в элитных учебных заведениях, что также наложило отпечаток на его характер. Обратимся к анализу. Языковой облик нарратора раскрывается уже с первых строк повести.

“John T. Unger came from a family that had been well known in Hades – a small town on the Mississippi River – for several generations. John’s father had held the amateur golf championship through many a heated contest; Mrs. Unger was known “from hot-box to hot-bed”, as the local phrase went, for her political addresses; and young John T. Unger, who had just turned sixteen, had danced all the latest dances from New York before he put on long trousers. And now, for a certain time, he was to be away from home. That respect for a New England education which is the bane of all provincial places, which drains them yearly of their most promising young men, had seized upon his parents. Nothing would suit them but that he should go to St. Midas’s School near Boston – Hades was too small to hold their darling and gifted son” [1, с. 5].

Уже это небольшое вступление к повести является чрезвычайно характерным для адресанта американской истории. Ключевыми знаками дискурса являются такие слова, как: *Hades, several generations, golf championship, heated contest, from hot-box to hot-bed, political addresses, had danced all the latest dances from New York, away from home, respect for a New England education, bane of all provincial places, drains, seized upon his parents, nothing would suit them, Hades was too small to hold their darling and gifted son*.

Как видим, достаточно много слов и выражений выполняет в этом тексте роль ключевых. Некоторые из них несут глубокий концептуальный характер. В тексте обнаруживаются даже гиперссылки, рассчитанные на хорошо образованного читателя. Например, именно такой гиперссылкой заканчивается этот небольшой вступительный фрагмент. Выражение *Hades was too small to hold their darling and gifted son* однозначно соотносится с восторженным замечанием Филиппа Македонского, обращенным к сыну Александру, только что укротившему бешеного Буцефала: “Найди себе царство, достойное тебя, сын мой. Македония слишком мала для тебя!”.

Фрагмент имплицитно содержит характеристики элитарного американского общества. Это позиция нарратора как языковой личности, он это делает легко и просто. Но он содержит также эксплицитное ироническое отношение к этой элитарной позиции. Это уже сознательное отношение автора как языковой личности. Последнее предложение однозначно характеризует этот момент. Реплика носит завуалированный характер, но она совершенно очевидна. Одновременно она характеризует человека, получившего хорошее образование и изучавшего историю Древней Греции.

Предложение представляет собой интертекст, пусть даже косвенно соотносящийся с ситуацией в Древней Македонии. В предложении выделяются ключевые слова и концепты. Это такие слова, как *too* (слишком), *small* (маленький), *to hold* (держат, здесь вместить), *gifted* (одаренный) и *son* (сын).

Очень важно для гиперссылки то, что город не просто мал, а слишком мал, так как “слишком” непосредственно соотносится с “сыном”. Именно для него он не

просто мал, а слишком мал: “Македония слишком мала для тебя”. В этом контексте *too* выполняет очевидную экспрессивную нагрузку, так как в информационном отношении вполне достаточно *small*.

Если Александр покорил Буцефала, то ассоциативным знаком здесь выступает *gifted*.

Символично с точки зрения языковой личности как носителя определенной культуры уже название города *Hades*. Не случайно говорится, что основу западной культуры составляет два кита: античная культура и христианство. *Hades* означает Аид, подземное царство или царство мертвых. Ассоциация с древнегреческим Аидом совершенно очевидна. На эксплицитном уровне представлено только название, однако, будучи знаком культурологически осмысленным, *Hades* делает востребованным очень большой объем фоновой информации. Ясно, что многое зависит от осведомленности адресата, но независимо от адресата и степени его осведомленности знак *Hades* представляет весь объем культурной и культурологической информации.

Несмотря на то, что *Hades* имеет один и тот же денотат, на сигнификативном уровне возможно выделение двух направлений, каждое из которых формирует собственное ассоциативное пространство. Так, первое ассоциативное направление образует сигнификат “царство мертвых”, второй – “подземное царство”. В обоих случаях для древних греков срабатывал один и тот же ассоциативный механизм. В пространстве же художественного текста актуальны оба направления, так как они разворачивают различное смысловое поле.

Hades ассоциируется с царством мертвых, потому что высшее общество этого города, а не просто людей, автор считает мертвецами. Здесь, кстати, актуализируются и библейские ассоциации. Например, когда Христос зовет ученика с собой, а он говорит, что похоронит отца и пойдет за ним, Христос говорит ему: “иди за Мною и предоставь мертвым погребать своих мертвецов” (Евангелие от Матфея, 8:22).

Это место Евангелия никогда не понимается однозначно. Всякого, кто далек от поисков истины, Христос называет *мертвецом*. Вспомним также широкое известное выражение Марселя Пруста о том, что “жизнь – это усилие во времени”. Иными словами, когда человек просто наслаждается жизнью, он не живет. Таким образом, в западноевропейской культуре и ментальности сформировалось представление о жизни как об усилии, направленном на достижение значительных результатов. Просто жизнь, без напряженного физического и духовного труда, является существованием, бытием. В данном случае семантическое поле, разворачиваемое концептом “царство мертвых”, специально актуализируется автором.

Важно и то, что речь идет не о мертвецах, а об их царстве. Царство ассоциируется с государством, т.е. здесь не просто кладбище, где лежат мертвецы, а государство, в котором они ведут какие-то дела, правят, ссорятся, считают себя выше или ниже кого-то и даже мечтают о чем-то. Нет усилий во времени. Следовательно, нет и жизни. Может быть, именно смутное ощущение отсутствия жизни заставляет родителей думать, что этот город слишком мал для их сына и не способен вместить его со всеми его талантами.

Концепт “подземное царство”, как отмечалось, в актуальном контексте не идентичен “царству мертвых”. Данный концепт призван, прежде всего, охарактеризовать территорию, в которой невыносимо пребывать. Не случайно далее в тексте говорится о том, что над Джоном подшучивали в школе и всякий раз спрашивали, как там они внизу поживают, не очень жарко.

Оба концепта и их актуализация в контексте однозначно характеризуют авторскую ментальность, точнее, представляют его как личность, сформировавшуюся под непосредственным влиянием европейской духовности. Важно отметить также переплетение мифологических, историко-культурных и христианских мотивов. Другая характерная деталь состоит в том, что эта информация носит скрытый характер и выявляется только в результате герменевтического анализа.

Казалось бы, совершенно нейтральное выражение *several generations* также совершенно однозначно характеризует автора, но уже как типичного американца и, более того, как представителя или отпрыска элитной американской семьи.

Понимание того, что культура есть дело рук многих поколений, всегда характеризовало западноевропейскую ментальность и отличало ее от миропонимания многих других народов. Так, например, великий А.С. Пушкин все время сравнивал Россию с Западной Европой в этом отношении и приходил к неутешительным выводам: “Неуважение к именам освященным славою (первый признак невежества и слабоумия), к несчастию, почитается у нас не только дозволенным, но еще и похвальным удалством” [2, с. 278].

В качестве важнейшей экономической основы английского консерватизма необходимо вспомнить майорат. Именно майорат составил исторически экономическую основу той культурной традиции, которая привела Западную Европу к процветанию. Говоря о том, что Джон происходил из семьи, которая на протяжении нескольких поколений пользовалась известностью и уважением в Гадесе, Фитцджеральд вводит чрезвычайно серьезный мотив. В контексте того дискурса, который создает автор, *several generations* означает, что семья Джона была одной из тех семей, которые создали этот Аид. Следовательно, они были носителями той культуры, которая характеризовала это место.

Выражение *golf championship* однозначно характеризует автора как языковую личность. Даже трудно определить по контексту, указание на это обстоятельство носит неосознанно-нарративный характер или это сознательная зарисовка, черта персонажа, характеризующая его как представителя определенной культуры и класса этой культуры. Гольф – это игра богатых американцев, поэтому и слово *гольф* в сознании осведомленного адресата однозначно ассоциируется с Америкой и американцами. Другая существенная деталь состоит в указании на то, что отец Джона несколько лет подряд удерживал первенство по гольфу. Это далеко не нейтральная информация. Имплицитно представленный сигнал говорит о том, что отец Джона уделял много времени и энергии гольфу, если он мог удерживать это первенство.

Само по себе выражение *heated contest* в нейтральном контексте ни о чем не говорило бы. Однако это выражение необходимо анализировать в контексте разво-

рачиваемого дискурса. Ключевым словом здесь является, конечно, *heated*, так как оно ассоциируется с Гадесом и включается в парадигму знаков, обозначающих “жар”, “огонь”, “невыносимость” и т.д.

В эту же парадигму входит и выражение *from hot-boxtohot-bed*. Здесь речь идет о том, что мать Джона выступала с политическими речами, которые отличались бурностью и эмоциональностью. Выражение *hot-box* означает паровик-котел, *hot-bed* – парник. Как видим, тема “жара” продолжается и усиливается.

Совершенно, казалось бы, нейтральное выражение *political addresses* также обнаруживает тесную связь с культурно-историческим контекстом и однозначно характеризует языковую личность нарратора. Отмеченное словосочетание может считаться совершенно обычным с точки зрения не только американской, но и в целом западноевропейской культуры. Эта культура непосредственно связана с тем феноменом, который на Западе называют историей демократии. Выступление с политическими речами, столь обычное для Древней Греции, становится эталоном общественной жизни именно в Соединенных Штатах. Особую экспрессию тексту придает женский образ, причастный к общественным дебатам. Фоновая информация, стоящая за этим знаком, отличается как по объему, так и по качеству, так как одновременно оказывается востребованным и история женского движения, в частности суфражисток. Таким образом, миссис Ангер была известна от паровиков до парников своими политическими речами. Одним штрихом Фитцджеральд создает типичный образ американской провинциалки среднего достатка, или даже местной аристократки.

В американской культуре на протяжении всего двадцатого века особое место занимают танцы. Этот вид искусства пользовался особой популярностью, одновременно умение танцевать модные танцы считалось визитной карточкой вполне современного человека. ФитцджеральдоюномДжонегоговорит, что он *had danced all the latest dances from New York*. Здесь очень важно, что он танцевал все последние, т.е. новые танцы, и что эти танцы были из Нью-Йорка. Имплицитная информация такова, что оказался Джон в Нью-Йорке, он бы утер нос столичным франтам. Еще одно свидетельство того, что Гадес слишком мал для него.

Совершенно ничего не значащая фраза о необходимости покинуть дом приобретает символическое звучание в контексте американской культуры. Фразы типа *away from home* не просто являются стандартами американской литературы и кинематографа, они отражают языковую картину миру. Причем здесь особую роль играет конституент *away*. Возможно, правильное было бы воспринимать эту фразу в соответствии с внутренней формой этого слова: *прочь из дома*. За этим выражением также стоит огромный объем культурной информации. Американские пионеры потому и назывались *пионерами*, что обошли всю страну на телегах. Образ мужественного пионера, знакомый нам по романам Ф.Купера, Дж.Лондона и других писателей, волнует американскую молодежь до сих пор. Таким образом, уезд Джона из дома приобретает новое осмысление в контексте американской истории освоения дикого Запада.

На фоне рассмотренных выше выражений *respect for a New England education* выглядит совершенно безобидно. Фраза действительно носит универсальный характер. Дело в том, что во все времена богатые провинциалы считали провинцию для себя замкнутым пространством, означавшим однозначно неудавшуюся судьбу. Все провинциалы во все времена стремились выйти “за рамки” провинции. Если не удалось самим, то надо постараться ради детей. Следовательно, пietet перед центральным образованием дело обычное. Однако и в этом случае за рассматриваемой фразой стоит значительный фон.

Американцам свойственно преклонение перед собственной цивилизацией. А поскольку в западном сознании цивилизация всегда ассоциировалась с образованием, то становится понятно, что *respect for a New England education* совершенно закономерное явление. Конечно, фоновая информация включает и представление о серьезных капиталовложениях в образование, столь характерных для Америки. Стандартная ситуация такова, что деятельность, в которую вкладываются большие деньги, чрезвычайно привлекательна. Какими бы грубыми и практичными ни выглядели бы американцы в глазах европейцев, именно американцы додумались вкладывать огромные капиталы в дело, которое приносит прибыль только спустя десятилетия.

Когда Фитцджеральд говорит о *respect for a New England education*, он имеет в виду не только обычное для человеческого общества стремление дать детям хорошее образование. Ключевым для востребованности информации фона является *New England education*. Проведенный анализ показывает, что речь идет именно об отношении американской культуры к образованию и науке.

Одновременно американское мышление заставляет писателя трезво оценивать ситуацию. Он понимает, что жажда выйти за пределы собственного культурного окружения, исконной среды обитания закономерно приводит к *bane of all provincial places*. Стремление к образованию в том виде, в каком оно характерно для Америки, заставляет лучших покидать провинцию и буквально убежать прочь из дома.

Ситуация нам знакома даже по романам О. де Бальзака. Стоит вспомнить Растиньяка и Люсьена де Рюбампре. Тысячи юношей покидают свой дом в надежде покорить Париж. Сегодня эта тема эксплуатируется российским кинематографом. Несмотря на универсальность темы, ее общечеловеческий характер, на наш взгляд, в повести Фитцджеральда она актуализирует чисто американскую пространственно-временную информацию. Всеамериканский патриотизм заставляет Фитцджеральда одновременно жалеть о том, что пietet к образованию в Новой Англии буквально иссушает провинцию. Писатель, как и всякий патриот, идеалист, он хочет, чтобы параллельно развивалась все американские земли.

Конечно, не случайно в этом контексте использовано и такое экспрессивное слово, как *drain*. Уровень текстовой экспрессии непосредственно характеризует отношение писателя к описываемому факту. Стремление получить именно новоанглийское образование иссушает провинцию.

Языковая личность автора последовательно раскрывается на всем протяжении художественного дискурса. Фактически весь текст предполагает проведение последовательного герменевтического анализа. Однако рассмотренный материал дает ясное представление о личности писателя, явившейся результатом вполне определенных социально-исторических и культурных условий. Совершенно очевидно, что эта личность представлена в языке, который только и может быть достоверным показателем социальных и культурных характеристик.

Список использованных источников

1. The stories of F. Scott Fitzgerald. – NY: Charles Scribner's sons, 1954.
2. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в 10 томах. – Л.: Наука, 1978. – Т. 7.

References

1. The stories of F. Scott Fitzgerald. – NY: Charles Scribner's sons, 1954.
2. Pushkin A.S. Polnoe sobranie sochinenij v 10 tomah. – L.: Nauka, 1978. – T. 7.

Bagirova G., a teacher, a dissertation, Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan, Baku), rus_rahimli@yahoo.com

Language personality of the author of fictional text

The article deals with the analysis of language personality of the writer. “The Diamond as Big as the Ritz” by F.S. Fitzgerald is the object of the analysis. The identification of features of language personality of the writer is based on hermeneutical analysis. As a result writer's language personality is revealed in two aspects. From one side he acts as bearer of western European cultural values, rooted in Greek-Roman antiquity and Christianity. From another side in Fitzgerald's language personality is represented social-cultural type of a person who created great America.

Keywords: linguistic personality, hermeneutic analysis, socialization, culture, background information.

Багірова Г., викладач, дисертантка, Азербайджанський університет мов (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

Мовна особистість автора художнього тексту

Стаття присвячена аналізу мовної особистості письменника. Як об'єкт дослідження обрано текст повісті американського письменника Ф.С. Фітцджеральда “The Diamond as Big as the Ritz”. Виявлення особливостей мовної особистості письменника ґрунтується на герменевтичному аналізі. В результаті мовна особистість письменника розкривається у двох планах. З одного боку, він виступає як носій західноєвропейських культурних цінностей, що сягають корінням в греко-римську античність і християнство. З іншого, – в мовній особистості Фітцджеральда представлений соціокультурний тип людини-творця, який створив велику країну Америку.

Ключові слова: мовна особистість, герменевтичний аналіз, соціалізація, культура, фонові інформація.

* * *

УДК 821.411

Джамалов М. М.
преподаватель теологического факультета,
Бакинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

Стиль фикх в постмодернистских теориях и его языковедческая основа

Закон ислама есть закон божественной основы этого учения. Основы этого закона в основном заключены в Коране и Сунне. Структура исламского закона исходит из особенностей арабского языка. Исламские юристы должны знать все тонкости арабского языка. К примеру, некоторые лингвистические термины, такие, как “вез, истимал, гарине” очень важны для исламского закона.

Ключевые слова: арабский язык, Коран, толкование коранических текстов, стиль фикха, постмодернистские теории.

(статья друкється мовою оригіналу)

Постмодерністські теорії претендують на многи сфери. Одна з них – це близькість мовознавства з науковим стилем *фікх*. В цьому відношенні стоїть дослідити основні принципи головних джерел ісламу – Корану і Сунни і їх застосування в відношенні нових проблем. Особливо важливим є правильний аналіз ідей з області ісламського права.

Ісламське право є правовою системою, виходячи з божественних основ, пов'язаних з Кораном і Сунною. Оскільки Коран і Сунна були вимушені проголосити вище в очах віруючих, і лише тоді були записані, то і ісламське право відобразило в собі ці можливості, в тому числі і на мовному рівні. Дослідження, що проводяться в ісламському світі в відношенні мови, мають давню історію, разом з тим в якості наукової проблеми, висунутої муджахидами, отримали визнання приблизно в другому столітті хіджри. В якості прикладу можна навести розділи творів, написаних в стилі *фікх*. Дослідження *фікх* становить важливу частину досліджень вчених, в тому числі *лефзлер*, що мають відношення і до трактування права. Мовознавство ж, в свою чергу, охоплює собою всі сфери дослідження мовних проблем [1, с. 17].

Причиною особливого уваги фахівців до проблем мови пов'язано з необхідністю трактування письмових текстів Корана і Сунни, коли окремі фрагменти і фрази мають багато значень для виконання ритуалів і правил мусульманського поведіння. Несомненно, що такий підхід допомагає обґрунтовувати змістовий зміст правових джерел, спрощує пошук кращих шляхів в цьому питанні [2, с. 8-9]. Таким чином, неточне трактування окремих частин цих джерел пов'язано, перш за все, з мовними значеннями.

Наприклад, якщо фахівець шукає норму поведінки мусульманина в зв'язку з намазом, то основним тезисом при цьому у нього є *اقیموا الصلاة*, т.е. вираження “свершайте намаз...” [3, с. 172]. Тут процес доказування будується на лінгвістических правилах про те, що вказане вираження містить в собі імперативне нахил, а обґрунтування остаточне. В кінцевому рахунку, доводиться, що виконання намазу є обрядом, обов'язковим для виконання [2, с. 35].

Відношення фахівців до мовознавства трохи інше, ніж самих мовознавців і представників логіки. Фахівці більше звертають увагу на такі мовознавчі стилі, як строфа “вез”, обґрунтування, намір і спроба доказування. Причина, перш за все, в тому, що фахівці повинні вміти осмислити тексти священних книг і вміти робити відповідні висновки і рекомендації [4, с. 15-77; 5, с. 13-14].

Вез. Для вираження будь-якого одного змісту вираження використовується *вез*. Поняття *вез* буквально означає “щось покласти в одне і те ж місце” і походить від корня *وضع*. [6, с. 326]. В мовознавстві використовується в значенні одного корня, одного поняття *مواضع* (мюваз'є) відзначається, що вираження мюваз'є “означає згоду при угоді” [5, с. 401]. В цьому значенні можна сказати, що поняття *веза* використовується, коли слово використовується всіма в одному і тому ж значенні. Наприклад, слово “книга” означає не що єдине ціле, а складене з сукупності надрукованих або написаних аркушів паперу, в поєднанні або без нього. Відповідно,

то, що йдеться про трактування слів, надання їм того або іншого змісту. Це первинний зміст, або прямий. Є і переносні значення слів. Таким чином, незалежно від того, чи є справжнє, словесне значення слова [9, III, 1133]. Для того, щоб вивести зміст того або іншого слова або вираження, необхідно знати його первинний зміст. Тільки так можна зрозуміти точний зміст слів мовлячого. Тлумачення слів і виражень передбачає етимологічне трактування слів, виходячи з їх первинних значень, до яких потрібно доходити. Наприклад, словесне значення слова “сала” означає молитва. Це слово було використано віруючими як слово, що означає особливий ритуал, т.е. намаз. Саме таким чином відбулася трансформація змісту слова в сучасному застосуванні. Тут ми отримали переносне значення. Буває і так, коли слово використовується в значенні, віддаленому від первинного. Наприклад, слово “забба” означає життя, що йде по землі. В Іраку ж це слово означає кінь. Подібна практика застосовується часто в науковому стилі. В якості прикладу можна навести слова *негз*, *джам*, *джовхар* і т.д. [3, с. 20].

Істималь. Це вираження застосовується в тому випадку, коли при наявності справжнього, первинного змісту слова звертаються до другого значення. Таким чином, з'являється можливість використання метафори [10, с.20]. В розмовній мові для переконливості мови в слова вкладаються певні значення, однак завжди є небезпека бути незрозумілим або зрозумілим навпаки [4, с. 31.-32]. Поль Грейс, як один з провідних семантиків сучасності, вважає, що багатозначність слів сприяє розвитку уяви, в тому числі і творчості [11, с. 117-137]. Мотезиле вважає, що це не повинно викликати проблем в імперативній формі пропозиції [11, с.107].

Геринэ – це мовознавчий термін, який означає процес сприйняття наміру або змісту. В класических текстах існують різні трактування цього поняття. Джурджани вважає, що це процес вказування на той зміст, який виражається словом (амрун юширу ілаль-матлуб) [6, с.223]. В даному трактуванні існує в розумі реальне існування того, про що йдеться. Геринэ – це один з можливих шляхів правильного роз'яснення і сприйняття слова, який використовується мовлячим. Значення геринэ пов'язано також і з тим, що Коран і Сунна мають словесну форму. Можливості геринэ пов'язані з правильним трактуванням тексту або хитаба, з допомогою якого можна сприймати його однозначно. Геринэ допомагає правильно використовувати мовні можливості при переконанні людини, звертаючись при цьому до реальних фактів. Геринэ об'єднує в собі три сторони спілкування: розум, емоції, метафору (агл, хал, лефзи). Лефзи означає застосування виражень для уточнення намірів і думок мовлячого. Наприклад, вираження в аяті “в день збору врожаю воздайте йому” означає значить винагорода, виплата (ошр) (Коран, Енам). Розумне геринэ означає приведення розумних доводів для переконання слухача. Наприклад, в аяті “Небеса в його долонях”, долоні, або руки означають в переносному значенні владу, владу (Коран, Зумер). Геринэ емоційно означає пафос мовлячого, його емоційну виразність. Тут можливі інтонація, міміка і жести. Все

это должно непосредственно восприниматься говорящим и слушающим, т.е. быть реальным [7, с. 340; 4, с. 35]. При неиспользовании подобных возможностей геринэ выразить желаемое до конца достаточно трудно. Настоящий смысл сказанного раскрывается лишь при непосредственном общении. Геринэ, таким образом, способствует налаживанию связи между смыслом сказанного и окружающей атмосферой, реальностью. Если нет смысла прибегать к иносказанию, то стоит использовать непосредственный смысл слов и выражений. К примеру, слово “лев” без прочего словесного окружения означает вид животного. Однако при использовании геринэ, одного или нескольких, можно говорить и о таких смыслах, которое носит это слово, как храбрость, отвага, сила и проч. [8, с. 4].

“Йозум” означает попытку толкования слушающим смыслов воспринимаемых слов [10, с. 20]. Стилистики прибегают к данному термину при попытке определить принципы и правила жизни мусульман, исходя из текстов Корана и Сунны. Правильное восприятие указанных текстов возможно лишь при их правильном толковании, т.е. йозуме. Правильное восприятие говорящим того, что ему говорят, формирование необходимой коммуникации между говорящим и слушающим связано с несколькими принципами и правилами. Это – раскрытие цели и желаний говорящего (бейянульмютекеллим), уверенность говорящего (сидгульмютекеллим), интимизация (учет интересов аудитории) (ималь), предугадывание (тэбадур) и истисхаб, т.е. однозначность, отсутствие двусмысленности в выражениях и словах [6, с. 24].

Принцип раскрытия целей и желаний говорящего показывает его искренность, что является важным условием для достижения поставленной цели, т.е. убеждения слушателей. Здесь важно соответствие высказывания содержанию и целям передачи информации. Зесь стоит прибегать, как к возможностям вез, так и возможностям меджаза, т.е. метафоры.

Принцип уверенности, убежденности говорящего подразумевает, что говорящий должен постоянно подтверждать серьезность своих намерений. Можно сказать, что здесь важны крепость веры говорящего в бога и пророка.

Интимизация выражает стремление как слушающего, так и говорящего во взаимопонимании. Здесь идет процесс взаимного восприятия.

Предугадывание означает восприятие слова в том смысле, который подразумевает говорящий. Другие смыслы нанизываются уже на первичное восприятие. Вначале слушающий должен воспринимать первоначальный смысл слов, а затем уже домысливать другие смыслы (по необходимости).

Истисхаб, т.е. однозначность, выражает правило “эль – аслу ибкау ме кене эле ме кене”. Согласно этому правилу, должно быть соответствие между сказанным и услышанным. Здесь это можно воспринимать как принцип аналогии в логическом мышлении. По-другому это можно назвать законом противоречия, когда нельзя нарушать масштаб, т.е. границы смысла, подразумеваемого при произнесении того или иного слова. Между двумя последними принципами есть некоторое сходство. В то же время применяются они в принципиально различных контекстах: в первом случае используется много-

значение, т.е. двусмысленность, а во втором – используется лишь один смысл [6, с. 41-80].

Возможности доказательства. Их достаточно много, в частности, есть такие варианты, как ибарэ, ишарэ, дэ-лалэт и иктизас.

Нассын ибарэ означает собственный смысл слова. Абульазиз Бухари так толкует это выражение: насс означает каждый лефз, записанный в Коране и Сунне, и воспринимаемый однозначно. Ибарэ по словарю означает однозначность в толковании, раскрытие смысла [3, с. 172].

В этом смысле принцип нассын ибарэ означает упор на первоначальный смысл слов и выражений. Абульазиз Бухари в этом смысле говорит о трех уровнях восприятия слова: на первом уровне воспринимается смысл, изначально придаваемый слову (к примеру, “Если вы опасаетесь, что не сможете быть справедливыми с сиротами [находящимися на вашем попечении], то женитесь на [других] женщинах, которые нравятся вам, - на двух, трех, четырех. Если же вы опасаетесь, что не сможете заботиться о них одинаково, то женитесь на одной или на тех, которых вы взяли в плен [на войне с неверными]”. Это ближе [к религиозному закону], если не хотите уклониться от него” (Коран, 4:3), однако отсюда можно сделать вывод о том, что женитьба может быть и в отношении избранных, т.е. некоторых. Смысл в том, что полигамия связана с социальными нуждами. Именно это и составляет вторую ступень смысла слов или выражений. Третья ступень связана с необходимостью обоснования лефз. В качестве примера можно обратиться к следующему хадису пророка: Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, запретил брать деньги за собаку и за кровь (Тирмизи. “Буйу”, 1275). Это означает запрет на продажу собак.

В качестве противоположного примера можно привести хадис пророка о торговле: “Но запретил Господь вам лихоимство и разрешил вам торг вести” (Коран, Багара, 275).

Нассын ишарэ используется, когда дополнительный, не первоначальный смысл слова остается неясным. Здесь имеется в виду метафоричный смысл, когда идет поиск подходящего по контексту смысла. К примеру, в суре Аль-Ахкаф, в 15-м аяте говорится: “Мы завещали человеку добротворить к родителям своим. Мать носит с тягостью его во чреве и с тягостью на свет выносит. Ношение его во чреве и отлучение (от груди) срок в тридцать месяцев (составит)” (Коран, сура 46, аят 15). Смысл высказывания ясен из контекста всего изложения [3, с. 174-185].

Что же касается нассын делалет, то можно сказать, что сказанным словом выражается также и потайной, явно невыраженный смысл. Текстовое окружение определяет необходимое содержание слова или выражения. В этом смысле нассын делалет определяют также как имеющие соединительные свойства мансус или не имеющие его. Помимо этого, в нассын делалет есть смысл, который доходит до слушающего, понятен ему, потому здесь нет необходимости в *иджтихаде* или *истинбате*. К примеру, в аяте “чтобы вы к родителям своим благодетели” (Коран, Исра, 23), подразумевается, что непристойные речи перед родителями являются харамом, т.е. небогоугодным делом, грехом, подобным

тому, как если бы вы на них подняли руку [3, с. 184-184].

Нассин игтизас означает требование, повеление, которое является дополнительным смыслом в предложении. К примеру, в хадисе "От народа моего... пошла смута" [3, с. 9]. Из этого выражения нельзя сделать вывод о том, что от мусульман подобного нельзя ожидать, но можно сделать вывод о том, что ожидание смуты формирует чувство ответственности [3, с. 188-191].

Многозначное восприятие означает, что выражение или слово имеет разные смыслы, которые воспринимаются слушателем вне зависимости от его желания. Опосредственное многозначное восприятие связано с *везем*, указанным выше, потому здесь смыслы однозначно могут быть поняты. Исследователи в толковании этого понятия стоят на разных позициях, А.Бухари подчеркивает, что многозначность появляется вследствие неточности в употреблении слов и выражений говорящим, когда в одном и том же контексте слово употребляется в двух смыслах. Фактически речь идет о нарушении логического закона непротиворечивости. Подобная ситуация появляется также вследствие того, что слово употребляется в нескольких смыслах, и это использование закрепляется за ним [3, с. 106-107]. Многозначность слов и выражений порождает двусмысленность и путаницу, как при восприятии, так и при выражении мысли [3, с. 106].

Реальность и метафора. Исследователи в определении реального и метафорического смыслов слов также расходятся во мнениях. Так, Пездеви реальный смысл понимает как лефз, выражающий смысл на уровне вез. А.Бухари же считает, что это не смысл, а состояние лефз [3, с. 159-160]. Т.е. реальный смысл связан с использованием лефз. В данном случае прямой смысл, который подразумевается в словах и выражениях, понимается слушающим вне зависимости от среды и контекста. С другой стороны, использование лефз в качестве истинного смысла определяет этот смысл и показывает, что каждый лефз и носит этот конкретный смысл.

Меджаз, или метафора означает, что слово или выражение употреблено в переносном смысле. Все смыслы при этом каким-то образом должны быть взаимосвязаны. К примеру, если говорим *небо*, то это слово в значении *земля* мы употребить не можем. Тогда можно говорить о новом *везе* [3, с. 160].

Имеются различия между повелительными формами фраз и выражений и метафорами. К примеру, разница между реальным смыслом и смыслом *муджеби вуджуд*, употребляемым в переносном смысле, выражается в том, что в последнем случае выражается повеление. При возникновении противоречия между метафорой и реальным смыслом слова необходимо использовать *теджих* для воздействия на реальный смысл слова [3, с. 76].

Список использованных источников

1. Омар Мухаммед Мухтар. Ильмуд-Делале. Каир: 1988 (на арабском языке)
2. Джамалуддин Мустафа. Аль Бехсун-Нахви индель-Усулийин. Дарур-Рашид: 1980 (на арабском языке)
3. Бухари Аладдин Абдулазиз б. Ахмед. Кешфуль-Эсрар аль Усули Пездеви. Бейрут: 1997 (на арабском языке)
4. Medieval Islamic pragmatics: Sunni legal theorists' models of textual communication /Mohamed M. Yunis Ali. Richmond, Surrey: Curzon, 2000.
5. Ибн Манзур, Абиаль-Фезл Джамалуддин Мухаммед ибн

Мюгрим. Лисануль-араб. Бейрут: 1990 (на арабском языке)

6. Джурджани, Али ибн Мухаммед. Китабут-Тарифат. Бейрут: Даруль-Кутубиль-Ильмийе, 1983 (на арабском языке)

7. Газзали, аль Мустафа, Грик, Пауль. Исследование словообразования. Лондра: 1989 (на арабском языке)

8. Халлаг Вазль Б., Теории права и законности в классическом и средневековом исламе. Изд. Вариорум, 1965 (на арабском языке)

9. Гарати. Нефаисуль - усуль фи шерхиль-Мехсуль. Рияд: 1997 (на арабском языке) (на арабском языке)

10. Гарафи. Нефаисуль-Усуль фи шархиль-Махсуль. Рияд: 1997 (на арабском языке)

11. Гази Альджаббар. Аль Мугни. Каир: 2006 (на арабском языке)

Djamalov M.M., teacher of theology faculty, Baku state university (Azerbaijan, Baku), q.abbasova@mail.ru

Style fiqh in postmodern theory and linguistic basis

Islamic law is the law of the divine basis of this doctrine. The basics of this law basically enclosed in the Qur'an and Sunnah. Structure of Islamic law based on the characteristics of the Arabic language. Islamic jurists have to know all the intricacies of Arabic language. For example, some linguistic terms such as "vez, istimal, gerine" very important to Islamic law.

Keywords: Arabic, Quran, Quranic interpretation of texts, style fiqh, postmodern theory.

Джамалов М. М., викладач теологічного факультету, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), q.abbasova@mail.ru

Стиль фікх в постмодерністських теоріях і його мовознавча основа

Закон ісламу є закон божественної основи цього вчення. Основи цього закону в основному укладені в Корані і Сунні. Структура ісламського закону виходить із особливостей арабської мови. Ісламські юристи повинні знати всі тонкощі арабської мови. Приміром, деякі лінгвістичні терміни, такі, як "віз, істімал, Гаріна" дуже важливі для ісламського закону.

Ключові слова: арабська мова, Коран, тлумачення коранічних текстів, стиль фікха, постмодерністські теорії.

* * *

УДК 141:215:291

Вітер Д. В.

доктор філософських наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії та права, Дніпродзержинський державний технічний університет (Україна, Київ), vdv_n@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОШУКИ ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ЦЕРКВИ У ЗАХІДНІЙ ТЕОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Розглядаються питання розвитку сучасних принципів та підходів теоретичної рефлексії соціальної проблематики в християнській теології; визначаються основні напрями, що набувають актуальності з точки зору методології теологічного дослідження суспільних проблем.

Ключові слова: Католицизм, методологія, протестантизм, соціальна доктрина церкви, теологія, філософія.

У складній ситуації сучасного суспільного розвитку утворюється певна напруженість у відносинах між християнством, що орієнтується на особистість, та необхідністю постійної актуалізації власної доктрини в межах сучасності, що невіддільно розширюються. В християнській теології та загалом у християнстві виникає нагальна потреба бути актуальним та адекватним сучасним запитам як особистості, так і суспільству в цілому, що обумовлює потужний рух у напрямі змін традиційних теологічних підходів до осмислення явищ об'єктивної дійсності, до, власне, рефлексії соціального як даності в християнстві. І вже не онтологічні та гносеологічні повороти філософії після Канта і Гегеля утворюють загальний контекст розвитку християнської теології, а саме суспільна проблематика змушує її надавати відповіді на питання взаємовідносин церкви та суспільства, динамізм якого потребує від теологів перегляду не тільки

теоретичних підвалин своїх доктрин і концепцій, але й методологічних засад осмислення соціальних проблем сучасного суспільства.

Християнська теологія намагається рухатися в руслі загального соціально-філософського контексту, в якому стикаються не просто різні культури, а різні способи мислення. Подібний перебіг подій суттєво змінює основні доктринальні положення християнства, трансформуючи як соціальні уявлення теологів, так і більш ґрунтовні традиційні сотеріологічні, есхатологічні, еклезіологічні постулати, адже загальним контекстом еволюції християнської теології виявляється прагнення адекватності сучасній філософській і науковій парадигмі постмодернізму. Вибудовуючи власну теоретичну конструкцію картини світу, постмодернізм намагається позбавитися релігії як елементу традиційного світоглядного комплексу, а разом з нею й історичного процесу з його детермінантами, підтримуючи тон, заданий П.Куртцем [1], для якого історія не є передвизначеною, що впливає на методологічні пошуки християнської теології у сфері осмислення соціальної доктрини церкви.

Так, Дж.Гріма [2] акцентує увагу на проблемі методу в соціальній доктрині церкви, а М.Хабігер [3] вводить до контексту досліджень соціального вчення проблеми більш значні – зміни, що відбуваються в методологічних засадах соціального вчення та причини, які призводять до них. Певною мірою відокремленими від загального аналітичного контексту залишаються спроби дослідити вплив сучасної філософської методології на формування та розвиток соціальної доктрини. При цьому важливими елементом осмислення соціальної доктрини стає критичний підхід, який реалізується В.Байнертом [4] і К.Кітінгом [5] в процесі аналізу католицького фундаменталізму та його наслідків не тільки в сфері релігійного, але й суспільного, що залишається контрапунктом теоретичних пошуків П.де Лобье [6], Ж.Канапа [7], А.Інгліша [8], які доповнюються загальним аналітичним дискурсом, спрямованим на дослідження проблем ідеологізації релігійного комплексу та відображення її наслідків в соціальній доктрині, а також спробами осмислити перспективи розвитку філософської парадигми християнської теології, як це робить Ф.Блонд [9].

Критичний підхід до аналізу соціальної доктрини католицизму, особливо в сфері аналізу теологічної етики, методології та змісту соціального вчення застосовує Ч.Каррен [10]. Аналіз здійснюється з точки зору не тільки етики, але й теології та церковної історії. Методологічно Ч.Каррен орієнтується на розуміння католицького соціального вчення, представленого як сукупність дванадцяти папських енциклік (починаючи з *Reverum Novarum* Лева XIII), двох документів II Ватиканського собору та двох пастирських послань єпископів США, що використовуються в рамках спроби систематизувати та реконструювати історичні події розвитку соціальної доктрини католицизму.

Ч.Каррен намагається звернути увагу не стільки на безпосередньо церковному вченні, скільки на методологію його аналізу, виявляючи протилежні і часто суперечливі позиції (наприклад, відмінності та конфронтація між М.–Д. Шеню та Іоанном Павлом II з приводу розуміння самого поняття соціальної доктрини

Церкви). Але в більш широкому контексті це можна розуміти як провідну орієнтацію, підсилену політичними інтересами католицької церкви, яка не може позбавитися елементів “партійності філософії”, що перетворюються на “партійність теології”. У чистому вигляді вони, звісно, відсутні, але характер соціального замовлення є притаманним соціальній доктрині загалом, яка майже не приділяє уваги проблемі світоглядних орієнтацій й відволікається від власне самого доктринального змісту католицизму, догматичних основ католицького віросповідання. Системний аналіз, проведений Ч.Карреном, дає йому можливість стверджувати, що фундаментальною основою католицького соціального вчення є антропологічний підхід, послідовне застосування якого дозволяє вдосконалити вчення церкви у політичних та економічних питаннях, визначивши середину між двома теоретичними демаркаціями – індивідуалізмом та колективізмом.

Свого часу Д.Бонхьоффер, впритул наближаючись до ідей К.Барта, намагався зайняти критичну позицію, що не заважало йому залишатися в рамках ліберальної теології. Критика стосувалася переважно протестантської концепції дешевої благодаті, якій Д.Бонхьоффер протиставляє концепцію істинної благодаті, що є вищою за дешеву. З теоретико-методологічної точки зору це вказує на наближення до ортодоксального традиційного розуміння, але з одночасним зверненням до сучасності, що фактично звужує можливості теології в осмисленні суспільних процесів, оскільки передбачає відсутність соціальної активності та втручання в реальну практику соціально-політичної боротьби. І вже Е.Юнгель засвідчує кризу теології після II Світової війни. Частково не поділяючи поглядів Д.Бонхьоффера, він намагається обґрунтувати богословський реалізм, приймаючи теологічні ідеї Р.Бультмана, і прагнучи розробити питання відношення божественного до людського в реальному житті.

Послідовність, з якою Е.Юнгель впроваджує власний теологічний реалізм, як методологічний принцип, в усі сфери теології, не призводить його до створення системи соціальної теології. Навпаки, він доходить традиційного для протестантської теології висновку про трансцендентність бога світу, вдаючись до елементів містики, чужинної для протестантизму в його прагненні бути адекватним сучасним суспільним реаліям та мати відповіді на всі питання, що виникають у сучасної людини як соціального суб'єкта. Фактично Е.Юнгель залишається на позиції божественного втручання в усі сфери суспільного буття, й за необхідністю регулювання їх. Активність і самостійність людини при цьому втрачається, адже людська діяльність стає чітко визначеною та обумовленою божественним провидінням. Провіденціалізм у Е.Юнгеля переважає, але обмежує та ставить під сумнів важливі такі елементи соціальних уявлень протестантизму, як відповідальність, відкриваючи шлях екзистенціалізму.

З точки зору методології, екзистенціалізм, що органічно вписався у протестантську теологію в другій половині XIX ст., не задовольняв нове покоління теологів, що зіштовхнулося з реаліями II Світової війни. І якщо екзистенціалізм, особливо французький, став потужним філософським напрямом, що відроджував шопенгауєрівський песимізм та ніцшеанський нігілізм,

полемізуючи з хайдеггерівською онтологією, призвів до розвитку католицького екзистенціалізму, то протестантизм намагається зміни основну методологічну платформу філософсько-теологічної рефлексії суспільної проблематики, розширивши її до питання взаємовідносин християнства, релігії загалом, зі світом. Пріоритетним з точки зору екзистенціалізму в соціальній доктрині виявляється аналіз умов особистісного існування в світі, що створює підґрунтя для розвитку відповідної методології, доповненої феноменологічними ідеями. Але далі феноменологічної редукції, яка виявляється в соціально-філософському аналізі слабким аргументом, католицизм не просунувся, що призвело до повернення к ідеям критичної теорії суспільства та неомарксизму в його ревізійні варіантах, або вип'ячування максималізму та суб'єктивного персоналізму Г.Марселя в його варіанті екзистенціалізму.

Ситуація з методологічними пошуками в християнській теології радикально змінюється після II Ватиканського собору, оскільки після-соборний період в католицизмі та протестантизмі зазнає потужного впливу ідей І.Конгара, пов'язаних з методологією інтерпретації Біблії, біблійною герменевтикою та екзегезою. Разом з А.де Любаком І.Конгар намагався відтворити в теологічному мисленні ситуацію складних взаємовідносин церкви та політичних подій сучасності через переорієнтацію наслідків контрреформації, еклезіології та літургичного богослов'я, що призвело до активного розвитку методології біблійної інтерпретації та визначило тенденції подолання дуалізму між природою і благодаттю на основі деконструкції. У дискусію, що виникла з приводу останнього, втрутився К.Ранер [11], який замість теологічної основи намагався підвести під вирішення дуалістичної проблеми природи і благодаті філософську основу, розвиваючи трансцендентний томізм на основі схоластичної методології у тому вигляді, як вона була представлена в неосхоластиці. Але К.Ранера не задовольняє це методологічне підґрунтя, і він здійснює спробу інтегрувати томізм та кантівський трансценденталізм, вичленовуючи з нього метод трансцендентальної діалектики, щоб проілюструвати можливість координації трансцендентного (бог, одкровення) та іманентного (людські розум, воля), певною мірою повертаючись до проблематики, озвученої теологією культури П.Тілліха, але позбавленої системності.

Загалом ідеї теології культури мають потужний вплив на розвиток методології, у тому числі й філософської, в різних християнських деномінаціях. Хоча висновки з неї далеко не завжди узгоджуються один з одним, частіше перетворюючись на протиріччя. Наприклад, не зовсім логічним є розвиток на основі теології культури містицизму Г.фон Бальтазаром [12], який під впливом А.фон Шпєєра пропонує медитативні методи філософської та теологічної рефлексії соціальної проблематики в напрямку соціалізації віруючих та вирішенні проблем відношення мирян до церкви. Містицизм Г.фон Бальтазара впритул наближує теологічну думку до суб'єктивізму, яким характеризуються погляди Р.Бульмана і К.Ранера, та позбавитися якого прагне Е.Шиллебекс, аналізуючи взаємовідносини церкви і світу. На основі ідей теології

кризи щодо відновлення історичних джерел Е.Шиллебекс знов повертається до екзистенціалізму, що особливо помітно в його рефлексії щодо соціально-політичної проблематики.

Загальний же контекст розвитку методології в християнській соціальній теології не задовольняє деяких теологів. Так, Г.Кюнг [13] піддає потужній критиці теоретико-методологічні розробки в сфері християнської віри та методів, орієнтуючись на міжрелігійний діалог сучасності, в якому релігія пов'язана з культурою, пропонуючи реформування католицизму в напрямі вироблення єдиної світової етики, що викликає протиріччя в християнській есхатології та соціальних поглядах основних християнських деномінацій. Сциєнтистський підхід демонструє А.Макрат, намагаючись розробляти "наукову теологію", в якій здійснює спроби обґрунтувати взаємодію християнської теології та природничих наук, розвиваючи ідеї природничої теології [14]. Певною мірою поділяючи погляди атеїстичної апологетики Р.Дукінза, А.Макрат апелює до концепції "меме" (походження віри в бога), виступаючи проти еволюціонізму Ч.Дарвіна в атеїстичній апологетиці. Особливої критики з боку А.Макрата зазнає розуміння Р.Дукінзом християнської теології, а у полеміці з Д.Деннетом він намагається довести, що релігійна віра не є шкідливою для здоров'я суспільства і є необхідною для забезпечення моральних та етичних засад здорового суспільства. Погляди А.Макрата досить наочно характеризують тенденції розвитку протестантської теології в умовах глобалізації, оскільки він позиціонує себе з традиціоналізмом, зміст якого розуміє у зверненні до патристики. Звернення до праць Т.Торранса і Дж.Пейкера дає можливість А.Макрату поступово, хоча й переважно зверхньо і декларативно, знов увести до протестантської теології передання, розповсюджуючи його на сферу вирішення питань суспільного розвитку. Відтак, А.Макрат намагається розглядати в єдності проблеми християнської догматики у зв'язку з ідентифікацією та соціальним буттям.

Історичний та есхатологічний метод розвивається В.Панненбергом [15], який вступає в дискусію з К.Бартом і Р.Бульманом у питанні віри та історії. Рационалізм, який пропонує В.Панненберг в якості основи знань, на які повинна спиратися віра і які можуть бути винесені за межі віри, стає методологічною позицією, що дозволяє постулювати необхідність уваги теології до соціальної реальності, і водночас вимагає пошуку відповідності теології іншим типам світогляду, у тому числі й нерелігійного та атеїстичного. Розробляючи систематичну теологію, В.Панненберг намагається поєднати раціоналізм та есхатологізм в межах єдиної концепції культури, головним принципом якої проголошується тринітаризм.

Історицизм як методологічний принцип християнської теології завойовує міцні позиції поза межами європейського континенту, про що свідчать праці П.Форсайта, С.Додда, С.Муля, доповнюючись есхатологією та патристичними ліберальними студіями, що переносяться в рамки традиційного тринітарного контексту (Дж.Ламп, М.Уайльз) як основа інтерпретації християнської доктрини в умовах сучасності. При цьому відбувається оновлення праксеологічної парадигми

на основі ідей Просвітництва та концепції участі бога в суспільному житті (Г.Баттерфілд), що стає підґрунтям апології значимості християнської віри для сучасного суспільства. У цілому не-континентальна теологічна думка (переважно британська) рухається в межах парадигми раціоналізму, яка пов'язується з прагненнями застосування різних теологічних традицій та зміною акцентів з християнської віри на необхідність позиціонування християнства в цивілізації на основі застосування філософії як методу інтерпретації (особливої важливості при цьому набуває філософська герменевтика) з метою створення раціональної теології. Хоча філософія у даному випадку детермінована нормами культури, що діють у даний конкретний момент, що суттєво обмежує можливості формування адекватного богословського бачення проблем сучасності та утворює поле для розвитку інтегристських уявлень в аспекті поєднання віри та теології. Останній факт призводить до спроб наблизити науковий світогляд і теологічні уявлення (Т.Торранс), а також обумовлює спроби подолати віру не в межах виключно парадигми раціоналізму, а на основі ідей континентального екзистенціалізму (Дж.Маккуаррі), в якому вбачається шлях виведення віри з реального життя людини.

З іншого боку, раціоналізм стає основою запровадження в теологію ідей аналітичної філософії, діалогічну концепцію про що розвиває Р.Суйнберн. Але превалювання теології культури залишається загальним руслом для розвитку теологічної думки, що в експлікації на сучасність з її динамізмом призводить до ствердження культурної домінанти у виникненні та зміні форм філософії та релігії у напрямі апологетики плюралістичної теології (Дж.Хік) або концепцій адаптивного християнства, трансформованого під постмодернізм (Д.Кьюпіт), тобто фактично християнства, що перетворюється на загальне культурне середовище. Хоча можлива і дещо інша позиція (Д.Маккіннон), в якій дослідження взаємовідносин між філософією та теологією набувають розширеного тлумачення. При чому і філософія, і теологія залишаються паралельними формами рефлексії, що мають принципове значення як контрапункти життя.

Не зважаючи на теоретичне навантаження, що виявляється при першому погляді, стала традиція не-континентальної теологічної думки має значно виражений практичний аспект, що пов'язує теоретико-методологічні принципи філософії і теології з сучасним соціально-політичним контекстом в межах етичних концепцій розвитку суспільства. Вираження це знаходить у численних дебатах з приводу впливу теології на реальне життя та відповідного відображення в теології соціальних аспектів буття, що охоплюють значну кількість глибоких проблем, пов'язаних з формуванням та розвитком громадянського суспільства, глобалізації, перспектив постмодернізму в сфері теоретичної філософської та теологічної думки, комунітаризмом. Ліберальна проблематика у даному випадку відступає на другий план, поступаючись місцем проблемам соціально-філософської парадигми християнської теології.

Етичний компонент, притаманний тій самій британській теологічній думці, набуває істотних переваг і в американському теологічному модернізмі. Так,

В.Верпеховські на основі традицій богословської етики обґрунтовує принципову теоретико-методологічну позицію, в якій переважають проблеми трансцендентного та іманентного; історизму та дескриптивності; таких парадигмальних форм філософської та теологічної рефлексії, як ідеалізм, скептицизм і нігілізм, що позбавлені реалізму соціально-політичного життя; ізоляціонізму християнства та заперечення цінності християнської культури. Хоча в цілому В.Верпеховські лише узагальнює ідейну спадщину Р.Нібура, в її інтерпретації П.Рамсеєм, Дж.Густафсоном, С.Хауервасом, Б.Віддунгом.

Зовсім іншої теоретико-методологічної форми набуває філософсько-теологічна думка в рамках теології процесу, представленій Е.Фарлі, Г.Кауфманом, Ш.Трейсі. При чому досить важливим є врахування того, що сама теологія процесу не має цілісності [16], і може бути поділена на два основні напрями, хоча і з загальною для теології процесу методологічною платформою. Ці напрями характеризуються відвертим ревізіонізмом, що ґрунтується на авторитеті К.Барта, та лібералізмом, позбавленим авторитетів. Останній розвивається на основі ідейної спадщини томізму, К.Барта, Р.Нібура та екуменічної теології, що сприймається з позицій теоретичної і методологічної релятивізму, обґрунтованому тяжінням ліберального напрямку теології процесу до деяких методологічних напрацювань літературознавства, філософії, соціології та антропології. Це утворює певне специфічне проблемне поле теології процесу, яка переймається головним чином питаннями критицизму та пошуком відмінностей релігійних текстів різних релігійних і культурних традицій та спільнот (Г.Фрей, Р.Тіманн). Метою такого методологічного дисонансу стає розробка філософських форм апологетики, спрямованих на проблеми інтерпретації євангельських текстів та можливостей застосування до них філософської герменевтики.

Коротко підсумовуючи, можна зазначити, що сучасна християнська теологія перебуває на розпутьї в своїх теоретико-методологічних пошуках парадигми аналізу суспільних процесів. І поки що головним принципом такого аналізу стає критичний підхід, що привертає увагу перш за все, оскільки, з одного боку, дає можливість вести розмову про системність дослідницького підходу, який застосовується, наприклад, у католицизмі, та є наближенням за формою до соціальної філософії, а з іншого – призводить до викривлень у змісті не тільки соціальної доктрини, але й основ віровчення конкретної деномінації. Відтак, проблеми філософського та релігієзнавчого аналізу християнського суспільного вчення не в останню чергу пов'язані з методологічною ситуацією, що утворилася в теології останнім часом та є основою розвитку соціальної теологічної думки. Ураховуючи, що “ключовим фактором, відповідальним за зміну парадигм, є зіткнення різних культур”, одним з важливих питань у даному випадку стає аналіз методологічної бази конкретних філософсько-теологічних парадигм, які є основою формування та розвитку соціальних доктрин християнських церков, що дає можливість не тільки виокремити загальні напрями теоретичної рефлексії, але й встановити найбільш суттєві методологічні пріоритети сучасної християнської теології.

Список використаних джерел

1. Куртц П. Новый скептицизм: Исследование и надежное знание / П.Куртц. – М.: Наука, 2005. – 306 с.
2. Grima G. Method in the Social Teaching of the Church / Grima G. // Melita Theologica. – 1982. – V.33. – P.11–33.
3. Habiger M. A Change in the Basis and Methodology of the Church's Social Teaching? / Habiger M. // Social Justice Review. – 1988. – №79. – P.19–25.
4. Beinert W. "Katholischer" Fundamentalismus. Häretische Gruppen in der Kirche? / W.Beinert. – Regensburg: F. Pustet, 1991. – 176 s.
5. Keating K. Catholicism and fundamentalism: The Attack on "Romanism" by "Bible Christians" / K.Keating. – San Francisco: Ignatius Press, 1988. – 360 p.
6. Лобье де, П. Три града. Социальное учение христианства / Патрик де Лобье. – СПб.: Алетейя, 2000. – 412 с.
7. Канапа Ж. Социальная доктрина церкви и марксизм. – М.: Прогресс, 1964. – 415 с.
8. English A. The Possibility of Christian Philosophy: Maurice Blondel at the Intersection of Theology and Philosophy / A.English. – London: Routledge, 2007. – 160 p.
9. Blond Ph. Post-Secular Philosophy: Between Philosophy and Theology / Ph.Blond. – London: Routledge, 1997. – 392 p.
10. Curran Ch. Catholic Social Teaching 1891–Present. A Historical, Theological, and Ethical Analysis / Ch.E. Curran. – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2002 – 261 p.
11. Ранер К. Основание веры. Введение в христианское богословие / Ранер Карл. – М.: ББИ, 2006. – 662 с.
12. Бальтазар Х.У., фон. Теология истории. Очерк / Х.У. фон Бальтазар. – М.: Институт св. Фомы, 2006. – 136 с.
13. Кюнг Г. Куда идет христианство? Теология на пути к новой парадигме / Г.Кюнг // Путь. – 1992. – №2. – С. 144–182.
14. McGrath A. Christianity's Dangerous Idea: The Protestant Revolution from the Sixteenth to the Twenty-First Century / A. McGrath. – San Francisco: HarperOne, 2007. – 557 p.
15. Pannenberg W. Christianity in a Secularized World / W.Pannenberg. – London: SCM, 1989. – 381 p.
16. Ковальчук С. Протестантский модернизм в США: анализ "процесс-теологии" / С.Ковальчук. – Рига: "Зинатне", 1991. – 136 с.

References

1. Kurtc P. Novyj skepticizm: Issledovanie i nadezhnoe znanie / P.Kurtc. – М.: Наука, 2005. – 306 с.
2. Grima G. Method in the Social Teaching of the Church / Grima G. // Melita Theologica. – 1982. – V.33. – P.11–33.
3. Habiger M. A Change in the Basis and Methodology of the Church's Social Teaching? / Habiger M. // Social Justice Review. – 1988. – №79. – P.19–25.
4. Beinert W. "Katholischer" Fundamentalismus. Häretische Gruppen in der Kirche? / W.Beinert. – Regensburg: F. Pustet, 1991. – 176 s.
5. Keating K. Catholicism and fundamentalism: The Attack on "Romanism" by "Bible Christians" / K.Keating. – San Francisco: Ignatius Press, 1988. – 360 p.
6. Lob'e de, P. Tri grada. Social'noe uchenie hristianstva / Patrik de Lob'e. – SPb.: Aletejja, 2000. – 412 s.
7. Kanapa Zh. Social'naja doktrina cerkvi i marksizm. – М.: Progress, 1964. – 415 s.
8. English A. The Possibility of Christian Philosophy: Maurice Blondel at the Intersection of Theology and Philosophy / A.English. – London: Routledge, 2007. – 160 p.
9. Blond Ph. Post-Secular Philosophy: Between Philosophy and Theology / Ph.Blond. – London: Routledge, 1997. – 392 p.
10. Curran Ch. Catholic Social Teaching 1891–Present. A Historical, Theological, and Ethical Analysis / Ch.E. Curran. – Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2002 – 261 p.
11. Raner K. Osnovanie very. Vvedenie v hristianskoe bogoslovie / Raner Karl. – М.: BBI, 2006. – 662 s.
12. Bal'tazar H.U., fon. Teologija istorii. Ocherk / H.U. fon Bal'tazar. – М.: Institut sv. Fomy, 2006. – 136 s.
13. Kjung G. Kuda idet hristianstvo? Teologija na puti k novoj paradigme / G.Kjung // Put'. – 1992. – №2. – S.144–182.
14. McGrath A. Christianity's Dangerous Idea: The Protestant Revolution from the Sixteenth to the Twenty-First Century / A. McGrath. – San Francisco: HarperOne, 2007. – 557 p.
15. Pannenberg W. Christianity in a Secularized World

/ W.Pannenberg. – London: SCM, 1989. – 381 p.

16. Koval'chuk S. Protestantskij modernizm v SShA: analiz "process-teologii" / S.Koval'chuk. – Riga: "Zinatne", 1991. – 136 s.

Viter D.V., doctor in philosophy, senior researcher, Professor of the Department of Philosophy and Law, Dneprodzerzhinsk State Technical University (Ukraine, Kiev), vdv_n@mail.ru

Methodological research understanding of the social doctrine of the church in the western theological thought

The questions of modern principles and approaches of social problematic theoretical reflection development in the Christian theology considered; the main direction, that updated in aspect methodology of theological research the social problems determined.

Keywords: Catholicism, methodology, philosophy, Protestantism, church's social doctrine, theology.

Витер Д.В., доктор философских наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры философии и права, Днепропетровский государственный технический университет (Украина, Киев), vdv_n@mail.ru

Методологические поиски осмысления социальной доктрины церкви в западной теологической мысли

Рассматриваются вопросы развития современных принципов и подходов к теоретической рефлексии социальной проблематики в христианской теологии; определяются основные направления, актуальные с точки зрения методологии теологического исследования общественных проблем.

Ключевые слова: Католицизм, методология, протестантизм, социальная доктрина церкви, теология, философия.

* * *

УДК 22.06

Осташук І. Б.
доктор філософських наук, професор кафедри
релігієзнавства, теології і культурології,
Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника (Україна, Івано-Франківськ),
ostaszczyk@ukr.net

Християнський символ: специфіка конфесійної рецепції

Сакральний символізм має свою специфіку осмислення у різних християнських конфесіях. Аналіз особливостей конфесійної рецепції сакрального символізму в християнстві є метою статті. Використано герменевтичний, феноменологічний і компаративний наукові методи.

У католицизмі символи долають протиставлення трансцендентного і видимого світу в містерії християнської літургії. Католицьку семантику символізму відзначають риси практичного, деталізованого раціоналізму і містицизму середньовічної філософії.

У парадигмі православного культу, зокрема богослужіння, реальність пізнається як втілення символу, котрий, у свою чергу, артикулює імпліцитний зміст дійсності, спрощує процедури дешифрування плану змісту і плану вираження богословського навантаження у літургійних текстах.

Протестантизм відводить символу важливу роль у практичній структурі провіщення як повторення біблійних обітниць, у площині функціонування і вираження комунікативного потенціалу Біблії.

Ключові слова: символ, сакральний символ, православ'я, католицизм, протестантизм.

Сакральний символізм у релігійній комунікації відіграє важливу роль образного акумулювання й змістовного передавання інформації. Символи теж виражають релігійні канони й естетичні культурно-мистецькі ідеали. Християнська релігія від самого свого зародження й автономного розвитку послугоувалася засобами символічного. Проте, із виокремленням протягом століть окремих конфесій рецепція й трансформація сакрального символізму набула своєї специфіки в різних напрямках християнства, на що впливало як віровчення, так і розуміння культу.

Систематизованого дослідження стосовно конфесійного осмислення християнського сакрального символізму в релігієзнавстві немає, однак чимало

дослідників розглядали окремі аспекти цього виду комунікації: Карл Барт (протестантизм), Сергій Аверінцев, патріарх Варфоломій, Ігор Ісиченко, Олів'є Клеман, Олександр Шмеман, Томаш Шпідлік (православ'я), РоманоҐуардіні, Людвіґ Швід, Іван–Павло II, Міхаель Кунцлер, Богуслав Надольський, Карл Ранер (католицизм) та ін.

Метою статті є аналіз специфіки осмислення сакрального символізму в основних християнських конфесіях, що вимагає розв'язання таких основних завдань:

- представити рецепцію символізму в культовій площині католицизму;
- розкрити артикуляційний потенціал символу в православному богослужінні;
- дослідити роль символізму в протестантській проповіді.

У статті використано герменевтичний, феноменологічний і компаративний наукові методи.

Католицька традиція відзначається в осмисленні сакрального символізму розлогою, досить раціоналізованою, деталізацією.

У католицькому сприйнятті у дихотомії змісту і форми, звичайно, важливішим виступає зміст. Це, безперечно, стосується також й інтерпретації символів, частина котрих наділена багатостолітніми конотаціями семантичного діапазону.

Католицька герменевтика активно розробляє окремі питання етимології прадавніх семіотичних систем, котрі відіграють важливу роль в актуалізованому переживанні віри, яка значною мірою опирається на багатовікову традицію сакральної християнської символіки.

Християнський сакральний семіозис своєю генезою має як дохристиянські традиції, так невичерпне джерело Святого Письма, які активно розроблялися в часи народження та формування Церкви, а особливо набули багатого розвитку в епоху великих отців Церкви та середньовічних теологів і мистиків.

Католицька багатостолітня традиція герменевтичної інтерпретації християнської символіки розглядала такі основні символи та їх групи: хрест, жести, графічні письмові знаки, монограми, числа, геометричні фігури, космічні явища, кольори, каміння та метали, рослини, тварини, біблійні постаті й персонажі, частини тіла тощо.

Святіший Отець Іван–Павло II в енцикліці “*Fides et Ratio*” (1998), аналізуючи важливість таємниці в розумовому пізнанні, звертає увагу на знаково–символічний аспект у пошуку істини: “На допомогу розумові, який прагне зрозуміти тайну, приходять знаки, що містяться в Об’явленні” [5, с. 23].

Імплікації сакральної християнської символіки у католицькій герменевтиці базуються передусім на текстах Святого Письма та тлумаченнях теологів і отців Церкви.

Католицька традиція сформувала своє бачення проблеми сакрального символізму у релігійному культі, зокрема в обрядово–літургійній сфері.

Відповідно до рішень Тридентського собору (XIII засідання в 1551 р.), “тайнство є видимим символом невидимої реальності” (*symbolum esset rei sacrae, et invisibilis gratiae forma visibilem*) [13, s. 20].

Сучасний польський дослідник християнської символіки о. Б.Надольський ТСНґ виділяє “першорядні” та “другорядні” символи.

До першорядних відносить: літургійне зібрання, святі тайнства; постави тіла; простір, зокрема вівтар, місце читання слова Божого, місце провадження, хліб, вино.

Серед другорядних виділяє наступні: кадило, літургійні шати, свічі, обмивання рук, знак хреста тощо.

У літургійному дискурсі символізму можна виділити наступні виміри семантики:

1) вимір ремеморативний, що сягає в минуле, до діянь Старого Завіту і служіння Христа;

2) вимір демонстративний – позначувана реальність стає дієвою, присутньою;

3) вимір есхативно–прогностичний–оприсутнена реальність включається ініціативним, інавгуративним (*eschaton*) способом. *Eschaton* у Христі увійшов у координати цього світу;

4) вимір зобов’язуючий – пізнання символу зобов’язує до певних діянь [там само, s. 21].

У католицькій, як і в православній, традиції дискурс символічного осмислюється передусім у літургійній площині, котра переповнена та виражається через символічні дії, образи, жести, обряди й слова. Літургія переповнена чуттєво сприйнятими символами (візуальними, образотворчими, аудіальними), котрі вказують на певний імпліцитний зміст: *pervisibilia ad invisibilia* – виступають переходом “через видиме до невидимого”, виражають одночасно видиме і невидиме, близькість та дистанцію [там само, s. 5].

Р.Ґуардіні підкреслив, що символ має бути пізнаний і зрозумілий, адже існує постійна загроза зосередження основної уваги на видимому елементі, як і небезпека т.зв. “субстанціонування символів” із пропусканням того, що суттєве [12, s. 35]. Він трактує символ як природний вираз реального, особливого духовного стану, як вияв не тільки чогось одноразового, але того, що мається в душі, як і загалом у людському житті як такому [там само, s. 56]. Імпліцитний вияв літургійно–символічного семіозису зміцнює внутрішній стан, розширює тілесне поза його межі: “Хто сприймає літургію з повною самовіддачею, той зрозуміє, що рухи тіла, чини, зовнішні вияви посідають велике значення. Передусім тому, що тут містяться великі можливості вираження, пізнання, духовного досвіду, що робить правду значно сильнішою і більш переконливою, ніж може то зробити саме слово” [там само, s. 58].

Католицька теологія бачить літургію “діянням Бога” (“*actio Dei*”), але водночас експресією віруючої людини на те діяння. Ця експресія передусім створює простір, у котрому функціонуватиме досвід сприйняття. Екстеріоризація перетворює релігійний досвід в акт віри, адже вона виражає те, що внутрішнє, надає форму внутрішньому досвіду. Засобами цієї літургійної експресії виступають і сакральні символи, турбота про котрі є однією з ознак якості літургії, що відправляється [там само, s. 33].

Теологічний вимір символізації веде до твердження, що символ є тим, що становить пропозицію до інтерпретації, вимагає мислення, не може бути прийнятим дослівно. Виражає дійсність, котра є поза ним. Феноменологія передавання раціонально не

пояснюваної віри цілком органічно послуговується символами, що вказують на дійсність поза собою. Всі трансцендентні речі не виявляються безпосередньо, але репрезентуються через символи. Учасники літургії не творять обряду чи символів, однак, з іншого боку, сакральні символи й обряди не діють без рецепції віруючими. Дихотомія поміж “видимим” і “невидимим” детермінує посередництво символів, оскільки видимі речі стають репрезентантами невидимих. Оскільки віра – це континуальний процес, то разом із її діалектичним розвитком змінюються і семантичні конотації символів, особливо в епохи культурних змін.

Зацікавлення символікою в католицькій думці не обмежується лише літургією. Достатньо новим напрямом виступає відкриття й осмислення символізму тілесності. Л.Гшвінд аналізує молитву тілом: саме символи, а також кольори дозволяють вести мову про т.зв. співмолитву (нім. *Mitbeten*) тіла людини [11, s. 10].

Важливо в контексті розгляду літургійного символізму звернути увагу на те, що літургія є анамнезою *par excellence*. І це не просто, за словами К.Ранера, “пригадування події”, а оприсутнення містерії Христа, тобто самої сутності події спасіння, а не її історичних факторів. Виконується через слова і жести (обряд) у формі видимих символів, що постійно повторюються. Здійснення містерії має на меті об’єднання учасників відправи [14, p. 24].

Містичний корпус католицької літератури просто не можливо зрозуміти без інтерпретування символів, котрими переповнена їхня мова.

У східній традиції проблема символізму дозволяє глибше і ширше розглянути й зрозуміти таїнства православної віри, адже, за своєю природою, згідно християнських догматів, церква є первісним таїнством, заснованим Христом у сотеріологічній перспективі.

Дискурсивний простір вимагає розуміння особою послання церкви, тому “втеча від комунікативних проблем загрожує зрадою пастирського покликання Церкви” [6, с. 28], котра “розгортає комунікативне середовище в містичну перспективу, позначувану алегоричним образом вселенського хору, в якому кожному знаходиться своя партія і кожен реалізує свої унікальні здібності” [там само, с. 30].

Сприйняття символів у православному християнстві не можливо окремо аналізувати від самої суті його віровчення, в котрому важливе значення посідає містично–практична споглядальність: “Істину не розуміють розсудком – її споглядають. Бога не вивчають теоретично – Його бачать. Про красу не рефлексують абстрактно – її сприймають” [3, с. 12]. Тому, відповідно, й символи відіграють роль наповненого богословським змістом об’єкту у відповідній естетично сприйнятій формі.

Важливим у богослів’ї є чітке інтерпретування символів, на відміну від чуттєво–естетичного захоплення або художньо–мистецького сприйняття. С.Аверинцев вважає, що у візантійській богословській рефлексії важливе значення відіграє поняття “акрівія” (ἀκρίβεια): буквально “точність” (у роздумах), “старанність” у справі (формальна бездоганність технічних або обрядових процесів), “добросовісність”, духовна “совісність” (скрупульозність у моральній та релігійній поведінці). Особливістю цих начебто загаль-

них характеристик є те, що у візантійському світогляді “всі вищеназвані смислові грані виступають <...> майже нерозрізнюваними, тому коректність догматичних концептів та обрядових тілорухів постає ніби тотожною із моральним обов’язком “ходіння перед Богом у непорочності”, як це називається старозавітною мовою” [1, с. 405–406]. Отож, розуміння символічних референцій базується на виразних положеннях православної віровчення.

Якщо оминати радикальні богословські напрями, то одним із найважливіших завдань сучасної християнської, зокрема, православної думки є “наново відкрити правильне розуміння Літургії”, для чого слід “повернутися назад, через коментарі з їхніми символічними поясненнями до самого тексту Євхаристійного торжества” як “сходження Церкви туди, де вона перебуває *instatupatriae*” [10].

Православна літургія репрезентує два особливі аспекти сакральної символічної іконографії: діаноетичний та динамічний, тобто повчає, розкриває таємниці й представляє їх. Якщо для протестантських мандрівників було великим здивуванням відсутність проповідей під час православних богослужінь, то відповідь полягає в тому, що кожна літургія відображає символічним чином життя Ісуса Христа та священної історії. Тому в літургії людина стає *logikos* у повному значенні цього слова (за визначенням П.Флоренського). Тут своєрідний двосторонній процес, котрий без символічності ніяк не збагнути: Бог сходить до людини через Логос (слово Боже), а людина піднімається до Господа при посередництві людського слова літургії. Тому східнохристиянська література називає віруючого *logikos*, а атеїста –*alogikos* (людиною без слова) [15, s. 370].

Передання, закладення змісту в іконі та його розуміння, розшифрування – це двосторонній процес. “Символічна теологія” ікони вимагає від глядача “такого самого зусилля, як і від маляра, але у зворотному порядку – від піднесення Духа з дерев’яної дошки до духовної візі” [там само, s. 379].

Такий діалогізм у контексті т.зв. “посту очей” (коли, наприклад, щоб зобразити людину в лісі, достатньо намалювати одне дерево) є втягненням людини в співучасть у Божу справу спасіння, її наслідування, бо ж завданням символів православних ікон є не просто естетичне захоплення чи інтелектуальне розкошування [там само, s. 380].

Питання про “символізм” православного богослужіння О.Шмеман вважає тією наріжною проблемою, котра дозволить правильно розуміти таїнство євхаристії та й, значно ширше, самої місії церкви Христової. Сформоване ще в пізньовізантійські часи ототожнення символу і зображення, коли вважають, що “малий вхід на літургії” “символізує” вихід Христа на проповідь, при цьому розуміють, що обряд входу зображує певну подію минулого, й такий “символізм” поширюють на богослужіння як у цілому, так і в окремих його обрядах і священнодіях” [9, с. 28], не тільки не відповідає основній меті християнського богослужбового культу, але й виступає однією з причин його занепаду. Православний богослов переконаний, що символ тут означає щось протилежне реальності. Така тенденція виникла під впливом католицького акцентування на

реальній присутності Ісуса Христа в євхаристійних дарах, що виразно протиставляється можливостям розуміння їх у категоріях символічного, котре лише своєю зовнішньою формою заміняє позначуваний “оригінал”. Латинське вчення про реальну актуальну присутність Ісуса Христа вважає інші її означення (трансигніфікація, трансфіналізація) недостатніми, оскільки вони не відповідають сформульованому на Тридентському соборі розумінню реальності. Доктрина католицького віровчення представляє євхаристійну присутність як реальну *perexcellentiam, quiaestsubstantialis, quanimirumtotusatqueinteger Christus, Deusethomo, fitpraesens* [8, с. 239–242].

О.Клеман вбачає зв'язок між догматом і символом: “догмат захищає та виражає життя Церкви в її “наслідуванні божественній природі” (Григорій Ниський. *Deprofessionechristiana*). Догмат виступає як “символ” у найбільш реалістичному значенні, як “око”, яке дозволяє нам бачити в Христі, через посередництво Святого Духа, есхатологічну правду світу, що торжествує над ілюзіями сього світу” [7, с. 67–68].

Саме таке первісно-онтологічне й епіфанічне розуміння символу застосовується у відношенні до православного богослужіння, коли в комунікативній парадигмі реальність пізнається як експлікація символу, який, у свою чергу, виражає реальність.

Окремою проблемою православного богослов'я є семіотичний вимір теонімів. На відміну від магічного пошанування імені Божого не лише в первісних чи язичницьких віруваннях, але й в юдаїзмі чи на відповідних етапах розвитку і в християнстві (наприклад, численні агіографічні сказання про чудеса, пов'язані із вимовлянням імені Господа), у християнській догматиці Боже ім'я виступає символом певної сутності, але не її частиною. Сила імені Ісуса пов'язана з духовним потенціалом “Ісусової молитви”, у котрій маємо справу з т.зв. “акустичною іконою” в контексті богослов'я ікони [15, с. 363].

“Ісусова молитва”, котру практикують від найдавніших часів до сьогодні, глибоко пов'язана з символізмом серця.

У молитві серця образи (вербальні, візуальні тощо) можуть чергуватися, але при зміні форми сталим залишається зміст. Т.Шпідлік наводить приклад сугестії ісихастської молитви зі “Щирих оповідань паломника”: “Уяви собі своє серце, скеруй на нього свої очі, ніби дивишся через власні груди, уяви собі якнайживіше, якщо зможеш, а інколи вслухайся, як воно б'ється, як ударяється раз по разові [...] Такимчином при першому ударові скажи, або подумай, “Господи”, при другому “Ісусе”, при третьому “Христе”, при четвертому “помилуй”, при п'ятому “мене”, і повторюй це багато разів” [там само, с. 366–367]. Тут символом виступає слово, а в інших варіантах воно може бути замінене, наприклад, жестами, прив'язаними асоціативно до думки.

Отож, комунікативність важлива риса й функція православного символізму, зокрема у вимірах як земного буття–спілкування, так і трансцендентного, позаземного, адже сутність церкви як містичного, живого Тіла Христового виражається саме в єдності й спільності.

У богослужбовій практиці символізм ікон розкривається передусім у своїй богословській, а не

художньо–естетичній площині. Відповідно, символізм ікон нерозривно пов'язаний із богословським виміром.

Богослов'я ікони в естетичних формах виражає символізм інакшості й глибини: “Ікони, безперечно, є матеріальним символами, але дозволяють бачити те, що є іншим, *Theos i Logos*, Божу Мудрість [...] у справі спасіння. Згідно стародавніх авторів духовної літератури, найважливішим завданням богослов'я є споглядання Пресвятої Трійці. Людське око не могло б проникнути в таку глибину, якщо б Бог не об'явився так, як то зробив за посередництвом символу” [там само, с. 378].

У православному християнстві символізм неможливо повноцінно сприймати без підґрунтя богословського осмислення.

Православне богослужіння формувалося на основі ідеї символу Царства небесного та сутності церкви, що в земному паломництві прямує до нього як своєї остаточної есхатологічної мети. Із цього досвіду зародився символ “Господнього дня” як об'явлення у цьому світі Божого царства, укладу церковного літургійного року, “переходу” з теперішнього в майбутній еон. Однак, “символом здебільшого Царства, символом, який сповнює усі символи – Господнього дня, Пасхи, Хрещення й, врешті, всього християнського життя як життя, що “поховане з Христом у Бозі” (Кол. 3,3), була Євхаристія, таїнство пришествя воскреслого Господа, таїнство зустрічі й спілкування з Ним “за Його трапезою, в Його Царстві...” [9, с. 44].

На переконання О.Шмемана, із євхаристії, як “до кінця здійсненого, до кінця втіленого символу” [там само, с. 45], розвинулосявсеправославне богослужіння та богослов'я, тому таким важливим виступає розуміння природи символізму в християнській картині світу. Заміщення есхатологічних конотацій християнського символізму призвело до його спрощено–зображального тлумачення, котре на практиці перетворює категорію символу в звичайний знак, котрому не властиве концептуально–теологічне глибинне внутрішньоформне наповнення.

Протестантське розуміння християнської традиції та герменевтично–теологічні парадигми інтерпретації Святого Письма детермінують відповідну модель розуміння релігійної символіки.

Вважаємо за необхідне підкреслити тут, що для протестантського слововикористання доречніше послугуватися словосполученням “релігійна символіка”, а не “сакральна символіка”, як то властиво для православно–католицького напрямів християнства.

Передусім слід окреслити загальну модель протестантського богословського розуміння та практично–перекладацьку методику у відношенні до Святого Письма, що висвітлює питання сприйняття слова, одкровення.

Порівняння парадигм у відношенні до тлумачення біблійного канону співпадає з конфесійним поділом християнства, за яким католики переважно дотримуються історичного методу, православні – алегоричного, а протестанти – буквального.

Лютеранський підхід чітко свідчить про буквальне розуміння текстів Святого Письма: “віруючі просто покладаються на Бога, коли Він промовляє через кожне слово Біблії. Вони пам'ятають, що Біблія, яка є Божим

Словом, це не ігровий майданчик, і вони ніколи не наважаться перетворити Його слово у воскову фігуру, якій можна надати форми на власний розсуд” [4, с. 207]. Вважається, що як у мовах оригіналу, так і в добрих перекладах (одним із найбільших внесків в історію світової культури та біблістики М. Лютера є його переклад Святого Письма німецькою мовою (1534 р.), актуальність котрого не втратилася до сьогодні) все є зрозумілим кожному читачеві. Складнощі допомагає розумово збагнути діяння Святого Духа.

Висвітлення загального контексту проблематики перекладознавства і філософії мови стосовно перекладів сакральних текстів дозволяє глибше зрозуміти протестантський підхід у сприйнятті релігійної символіки.

У праці “Церковна догматика” К.Бартаналізує проблему релігійної мови у світлі церковного провіщення.

Перебування людини в церковному бутті *ubietquandovisumestDeo* (“де і коли було вгідно Богові” – лат.) передбачає людське мовлення, котре, як мовлення про Бога, відрізняється від інших його видів: “зрозуміло, не саме по собі і не себе саме, але через божественне підтвердження і підкріплення того, що істинно й конкретно відрізняє його від іншого людського мовлення” [2, с. 6]. К.Барт підкреслює важливість перебування саме в церковному бутті, в котрому Ісус Христос як діяльна особа Бога освячує тут і людське мовлення. Однак не кожне висловлювання під час церковного богослужіння може бути “провіщенням”, особливо там, де звертається в якості людського мовлення до самого Бога. Гімни, молитви, сповідання церкви стають тим, чим мають бути, лише в тому випадку, коли вони, по-перше, не чинять неможливого – сповістити щось Богові, і по-друге, прагнуть не робити недостойного – проповідувати щось і людям. Теолог вважає, що це має бути “звернена до Бога відповідь хвали, покаяння та подяки від людини, котрій уже сповіщено було про Бога. Це жертва, принесення котрої Богові може мати сенс лише підтвердження того, що Він вчинив людині, а людина при цьому не може мати жодних намірів, пов’язаних з іншими присутніми при цьому людьми” [там само].

Оскільки у протестантському розумінні церква має своїм основним завданням служити Божому слову, то у провіщенні найважливіший намір і спрямованість на його реалізацію та виконання. Церковне провіщення розуміє себе як служіння слову Бога, як посередництво благодаті Господньої, тому неможливо бути господарем слова.

К.Барт виділяє два основні особливі завдання провіщення – проповідь і таїнство. І лише в них можливий прояв провіщення слова Божого.

К.Барт порівнює своє розуміння проповіді з двома іншими варіантами її сприйняття – в Католицькій церкві та в неопротестантських напрямках. Для католиків проповідь належить до рівня релігійних і моральних занять вищого порядку, а для неопротестантівширим і живим вираженням особистої віри. Теолог не радить покликатися одразу на Святого Духа, що зробив би проповідь дійсною подією обітниць: “сповіщенням про реальність, про обітницю як Божу дію, про благодать проповідуваної і сприйнятої віри, про рішення, котре відрізняє людське мовлення та слухання як служіння Богові в душі й істині” [там само, с. 22]. Але і в

таком випадку матиме справу виключно із проповіддю. На переконання К.Барта, сам Бог перевищує у цьому контексті і репрезентацію, й служіння, і символ.

Повноту розуміння провіщення допомагає збагнути поняття таїнства.

Таїнство – це “символічна дія, що здійснюється в церковній спільноті за вказівкою свідчення біблійного одкровення, котре супроводжує проповідь і підкріплює її, прагнучи засвідчити про подію одкровення, прощення та визнання Бога” [там само, с. 16]. Символ не може вступати у відношення між людським словом і таким комплексним “предметом” як “одкровення, прощення та покликання, у наявність котрого церква в майбутньому може вірити, на котре вона може надіятися та котре може проповідувати, якщо вважає його справою божественної благодаті позаду себе й котрого вона тільки в тому випадку реально очікує, якщо від нього (як такого, що відбувся раз і назавжди в епіфанії Ісуса Христа) вже веде своє походження” [там само, с. 23]. Серед основних рис таїнства виділяється “репрезентативно-символічне відношення до того “раз і назавжди”, що міститься в одкровенні” [там само].

У комунікативній парадигмі кальвінізму проповідь – це лише засіб підготовчої благодаті, порівняно з *gratiagratumfaciens* (“благодать, що чинить благодатним” – лат.). Але порівняно із католицьким сприйняттям гомілії лише як повчання та виховання, реформатори сприймають у центрі церковного життя провіщення як акт мовлення і слухання. Провіщуване передбачає не предметне відношення, а особисту зустріч. Звідси походить відповідне регулювання взаємовідносин проповіді й таїнства. Перше місце відповідно займає “символічне діяння” провіщення. К.Барт пояснює нюанси свого розуміння: “Але таке провіщення рішуче передбачає інше провіщення – повторення біблійного обіттування як того, що відбувається. Заради цього провіщення повинно існувати це, а відповідно, таїнство – заради проповіді, а не навпаки. Отже: не одне таїнство, але й не одна проповідь, а якщо говорити зовсім точно, то і не просто проповідь і таїнство паралельно, але: проповідь разом із таїнством, із видимим діянням, що підтверджує її людське мовлення як божественне діло, складає конститутивний елемент, зримий центр церковного життя” [там само, с. 37].

Таким чином, у “церквах проповіді” (передусім у лютеранській та реформатській) символічна природа релігійного проявляється у структурі провіщення як повторення біблійних обітниць.

Отже, християнський символізм відзначається специфікою осмислення в різних конфесійних виявах. Сакральний символізм закладений вже в самій віроповчальній доктрині Католицької церкви. Символи, володіючи автономним статусом, долають дихотомію трансцендентного і видимого світу в діалектичній містерії християнської літургії, що базується на теології анамнези. У літургійній та ритуально-обрядовій практиці символи розкривають дихотомію переходу від “невидимого” до “видимого” в християнській містагогії. Католицьку семантику символізму відзначають культурно-філософські риси прагматичного, деталізованого раціоналізму, успадкованого з давньоримської традиції, й когнітивно-аксіологічного містицизму середньовічної філософії, котрі проявляються в багатовимірності

асоціативно–прагматичних кореляцій культової практики й теологічних завершеноств догматів віровчення.

Можна виділити два основних аспекти сприйняття символічного у православному світогляді: 1) епіфанічний як освячуючо–преображальне й естетично–культове сприйняття символу в комунікативній парадигмі православного богослужіння, а також в іконографії, архітектурі, церковному мистецтві; 2) феноменологічний як відчуття світу в духовних практиках, однією з форм котрого виступає саме символ, що поглиблює переживання спілкування з сакральним.

Протестантська теологія визнає за символами виключно аспекти акумулювання, передавання та реінтерпретації релігійної інформації, а не вираження конотацій священного. Однак важливість символів у протестантизмі присутня і пов'язана з особливою пошаною до слова як центру (поряд із вірою) церковного життя в акті провіщення з двома його складовими – мовленням та слуханням. Символічна складова в протестантизмі стосується передусім символічного діяння провіщення, а не зовнішньої форми церковних таїнств, як то є в православ'ї та католицизмі.

У продовженні вивчення конфесійної специфіки сакрального символізму слід дослідити окремі аспекти цієї багатовекторної наукової проблеми, зокрема, на матеріалі конкретних пам'яток католицького і православного мистецтва (іконографія, гімнографія, скульптура тощо).

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. Византийский культурный тип и православная духовность: некоторые наблюдения / С. Аверинцев // Человек. История. Весть / сост. К. Сигов. – К. : Дух і літера, 2006. – С. 403–422.
2. Барт К. Церковная догматика: в 2-х т.; пер. с нем. / К. Барт. – М. : ББИ св. апостола Андрея, 2007. – Т. 1. – 560 с. – (Серия “Современное богословие”).
3. Варфоломей, патриарх. Приобщение к таинству: Православие в третьем тысячелетии / Всесвятейший Вселенский Патриарх Варфоломей. – М. : Эксмо, 2008. – 368 с. – (Золотой фонд христианства).
4. Жирмунский В.М. Сравнительно-историческое изучение фольклора / В.М. Жирмунский // Жирмунский В.М. Фольклор Запада и Востока: Сравнительно-исторические очерки. – М. : ОГИ, 2004. – С. 351–358.
5. Иван–Павло II. Fides et Ratio / Иван–Павло II. – К. : Кайрос–Л.: Свiчадо, 2000. – 152 с.
6. Ісиченко І., архієп. Культура і культ у постмодерному українському дискурсі / архієп. І. Ісиченко // 20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: Матеріали XI науково–практичної конференції. – К. : Національна академія управління, 2011. – С. 27–31.
7. Клеман О. Отблески света: Православное богословие красоты; [пер. с фр.] / О. Клеман. – М. : ББИ св. апостола Андрея, 2004. – 100 с.
8. Кунцлер М. Літургія Церкви; [пер. с нім. монахині Софії] / М. Кунцлер. – Львів: Свiчадо, 2001. – 616 с.
9. Шмеман О. Євхаристія. Таїнство Царства; [з рос. пер. Т. Різун] / О. Шмеман. – Львів: Свiчадо, 2007. – 272 с. – (серія “Світло Сходу”).
10. Шмеман А. Літургія і есхатологія: Лекція на вечере пам'яті Ніколая Зернова 25 мая 1982 г. [Електронний ресурс] / А. Шмеман. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bogoslov/Schmeman/_LitEshat.php
11. Gschwind L. Die Heilige Messe. Symbole, Farben, Handlungen / L. Gschwind. – Augsburg: Sankt–Ulrich–Verl., 1997. – 144 s.
12. Guardini R. Das Wesen des Christentums / R. Guardini. – Würzburg: Werkbund–Verl., 1939. – 74 s.
13. Nadolski B., ks. TChr. Leksykon symboli liturgicznych / ks. B. Nadolski TChr. – Kraków: SALWATOR, 2010. – 403 s.
14. Rahner K. Petit dictionnaire de théologie catholique / K. Rahner, H. Vorgrimler. – Paris: Seuil, 1970. – 508 p.
15. Špidlík T. SJ. Myšl rosyjska. Inna wizja człowieka; przekład z francuskiego Janina Dembska / T. Špidlík SJ. – Warszawa: W–wo Księży Marianów, 2000. – 532 s.

References

1. Avierintsev S. Vizantiiskii kulturnyi tip i pravoslavnaia dukhovnost: nekotoryie nabliudeniia / S. Avierintsev // Chieloviek. Istoriia. Viest / sost. K. Sigov. – K. : Duh i litera, 2006. – S. 403–422.
2. Bart K. Tserkovnaia dogmatika: v 2–kh t.; pier. s niem. / K. Bart. – M. : BBI sv. apostola Andrieia, 2007. – T. 1. – 560 s. – (Seriia “Sovriemienne bogosloviie”).
3. Varfolomei, patriarch. Priobshchennii k tainstvu: Pravoslaviie v trietiem tysiachielietii / Vsiesviateishyi Vsielienskii Patriarkh Varfolomei. – M. : Eksmo, 2008. – 368 s. – (Zolotoi fond khristianstva).
4. Zhyrmunskii V. M. Sravnitielno–istorichieskie izucheniie folklor / V. M. Zhyrmunskii // Zhyrmunskii V. M. Folklor Zapada i Vostoka: Sravnitielno–istorichieskie ochierki. – M. : OGI, 2004. – S. 351–358.
5. Ivan–Pavlo II. Fides et Ratio / Ivan–Pavlo II. – K. : Kairos–L.: Svichado, 2000. – 152 s.
6. Isichenko I., archiiep. Kultura i kult u postmodernomu ukrain-skomu dyskursi / archiiep. I. Isichenko // 20 rokiv nezalezhnosti Ukrainy: zdobutky, vtraty i strategii maibutnoho: Materialy XI naukovopraktychnoi konferentsii. – K. : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2011. – S. 27–31.
7. Kleman O. Otblieski svieta: Pravoslavnoie bogosloviie krasoty; [per. s fr.] / O. Kleman. – M. : BBI sv. apostola Andrieia, 2004. – 100 s.
8. Kuntsler M. Liturgiia Tserkvy; [per. z nim. monakhyni Sofii] / M. Kuntsler. – Lviv: Svichado, 2001. – 616 s.
9. Shmeman O. Yevkharystiia. Tainstvo Tsarstva; [z ros. per. T. Rizun] / O. Shmeman. – Lviv: Svichado, 2007. – 272 s. – (seriia “Svitlo Skhodu”).
10. Shmeman A. Liturgiia i eskhatologiia: Liektsiia na viechierie pamiaty Nikolaia Ziernova 25 maia 1982 g. / A. Shmeman. – [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bogoslov/Schmeman/_LitEshat.php
11. Gschwind L. Die Heilige Messe. Symbole, Farben, Handlungen / L. Gschwind. – Augsburg: Sankt–Ulrich–Verl., 1997. – 144 s.
12. Guardini R. Das Wesen des Christentums / R. Guardini. – Würzburg: Werkbund–Verl., 1939. – 74 s.
13. Nadolski B., ks. TChr. Leksykon symboli liturgicznych / ks. B. Nadolski TChr. – Kraków: SALWATOR, 2010. – 403 s.
14. Rahner K. Petit dictionnaire de théologie catholique / K. Rahner, H. Vorgrimler. – Paris: Seuil, 1970. – 508 p.
15. Špidlík T. SJ. Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka; przekład z francuskiego Janina Dembska / T. Špidlík SJ. – Warszawa: W–wo Księży Marianów, 2000. – 532 s.

Ostaszhuk I.B., Doctor of Philosophy Science, Professor of the Chair of Religious Studies, Theology and Culturology, Vasyl Stefanyk Prycarpathian National University (Ukraine, Ivano–Frankivsk), ostaszczyk@ukr.net

The Christian symbol: specific of denominational reception

Sacral symbolism has its own specificity of understanding of the various Christian denominations. Analysis of denominational reception of sacred symbolism in Christianity is the aim of this article. The hermeneutic, phenomenological and comparative research methods are used.

In Catholicism symbols overcome the opposition of transcendental and visible world into mystery of the Christian liturgy. The Catholic semantics of symbolism is marked by features of practical, detailed rationalism and mysticism of medieval philosophy.

In the paradigm of Orthodox cult including worship, the reality is known as the incarnation of the symbol, which, in turn, articulates the implicit meaning of reality, simplifies the decryption of the contents plan and the expression of theological loading of liturgical texts.

Protestantism devotes the symbol important role in the practical structure of prediction as a repetition of the biblical promises of in the plane of function and expression of the communicative potential of the Bible.

Keywords: symbol, sacred symbol, Orthodoxy, Catholicism, Protestantism.

Остащук И. Б., доктор философских наук, профессор кафедры религиоведения, теологии и культурологии, Прикарпатский национальный университет. В. Стефанюк (Украина, Ивано–Франковск), ostaszczyk@ukr.net

Христианский символ: специфика конфессиональной рецепции

Сакральный символизм имеет свою специфику осмысления в разных христианских конфессиях. Анализ особенностей конфессиональной рецепции сакрального символизма в христианстве является целью статьи. Используются герменевтический, феноменологический и компаративный научные методы.

В католицизме символы преодолевают противопоставление трансцендентного и видимого мира в мистерии христианской литургии. Католическую семантику символизма отмечают черты практического, детализированного рационализма и мистицизма средневековой философии.

В парадигме православного культа, в частности богослужения, реальность познается как воплощение символа, который, в свою очередь, артикулирует имплицитный смысл действительности, упрощает процедуры дешифровки плана содержания и плана выражения богословской нагрузки в литургических текстах.

Протестантизм отводит символу важную роль в практической структуре провозглашения как повторения библейских обетований, в плоскости функционирования и выражения коммуникативного потенциала Библии.

Ключевые слова: символ, сакральный символ, православие, католицизм, протестантизм.

* * *

УДК 21.284

Стасюк Л. О.,

кандидат філософських наук, доцент, докторант,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка
(Україна, Житомир), lastasuk@ukr.net

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ

Розкриваються історичні, соціокультурні та конфесійні фактори впливу на державно-конфесійні відносини, зокрема на становлення протестантизму на вітчизняних теренах. Аналітика протестантизму в сучасному релігійно-соціальному диспуті декларує новий теоретичний рівень, на якому здійснюється перехід від опису і систематизації фактів до концептуалізації протестантського руху як цілісного релігійно-соціального феномену на засадах універсальних принципів об'єктивності, історизму, толерантності, світоглядного плюралізму, що стало методологічною основою дослідження. Враховуючи те, що сучасна геополітична теорія охоплює такі ключові категорії геополітики як географічний фактор і просторово-територіальні параметри розвитку суспільства, у статті розглядається проблематика взаємодії суспільства і природи у контексті філософсько-релігійної рефлексії. З'ясовано, що відносно місця релігії в сучасному секуляризованому суспільстві, конфесій-носії протестантської ортодоксії, ґрунтують своє світобачення на антропологічній парадигмі.

Ключові слова: протестантизм, лютеранство, кальвінізм, геополітика, суспільство, природа, географічний фактор, просторові параметри.

Прагнення світового співтовариства до формування планетарного соціального організму та відсутність чіткої, узгодженої стратегії політичного, економічного і духовно-культурного розвитку й орієнтирів української держави обумовило потребу ґрунтовної тематизації її геополітичної самоідентифікації в контексті глобальних проблем сучасності. Актуалізація геополітичних запитів викликана й стрімким поступом суспільства, відповідального не лише за збереження і відновлення життя його спільноти та утвердження засад сталого розвитку соціальної організації життєдіяльності, а й за культивування духовних вимірів і потреб з врахуванням клерикалізації сучасного суспільного буття і політизації релігії. Зважаючи на визначення поняття духовного як антитези матеріального світу та як приналежного до релігії, яка у філософсько-світоглядних вченнях українських мислителів традиційно репрезентується одним із нематеріальних компонентів національної геополітики, можемо констатувати необхідність експлікації рівня взаємодій і взаємовпливів зовнішньої та внутрішньої політики держав, їх економічних і політичних систем з духовно-релігійними системами, зокрема з конфесіями виразниками протестантської ортодоксії.

Сучасні геополітичні теорії започатковані і розвинуті в роботах зарубіжних дослідників Ф.Ратцеля, К.Хаусхофера, Р.Челлена, М.Мехема, Н.Спайкмена, З.Бжезинського, П.Дж.Біокенена, Ф.Фукуями, М.Фуше, С.Хантінгтона та інших. Подальше осмислення геополі-

тичних процесів репрезентовано в роботах євразійців Н.Трубецького, А.Савицького, В.Вернадського. Найповніше уявлення про сутність геополітики розкрито у роботах М.Данилевського та Л.Гумільова. Наукові досягнення українських філософів А.Арістової, М.Бабія, В.Бондаренка, О.Бучми, Л.Виговського, В.Єленського, С.Здіорука, В.Климова, А.Колодного, П.Павленка, О.Сагана, П.Сауха, Л.Филипович, П.Яроцького стосуються проблем державної політики у сфері свободи слова, релігії і конфесійного чинника в контексті розбудови громадянського суспільства та українського державотворення. Місце протестантизму в демократичному просторі в рамках впливу держави і церкви на процеси утвердження української державності з'ясували П.Кралюк, В.Любашенко, Р.Соловій, М.Черенков та ін. Незважаючи на достатньо широкий спектр зарубіжної і вітчизняної літератури з експлікації класичної геополітики та характерних рис сучасної державно-церковної політики в Україні, питання особливостей інституалізації конфесій-носіїв протестантської ортодоксії в загальній геополітичній системі "суспільство-державо-церква" потребує уточнення і філософської рефлексії, що і визначаємо метою нашої статті.

Витоки сучасної геополітичної думки закладено у студіях засновника політичної географії Ф.Ратцеля, який, намагаючись сформулювати географічно-просторовий підхід у з'ясуванні сутності та специфіки політичних подій, окреме місце відводить ролі релігії у цих подіях, оскільки, "мові і релігії ми повинні надати перевагу перед іншими проявами, як більш благородним, і тісніше зблизити їх з розумом" [4, с.80]. У своїй біогеографічній концепції він стверджував, що стан держави як частини людства й "організованої землі" безпосередньо залежить від взаємодії простору і географічного положення, при тому під простором вчений розумів як територіальні кордони, так і життєвий простір, розміри яких засвідчують могутність і процвітання держави, а збільшення просторового периметру забезпечить активна торгівля й місіонерство. Ідеї Ф.Ратцеля щодо дефініції держави як складно-структурованого квазіорганізму, який функціонує в просторі й на засадах біологічно-географічних імперативів прагне розширення, продовжив шведський науковець Р.Челлен – фундатор поняття "геополітика". Він проаналізував особливості управлінської діяльності з метою виявлення ефективних методів і принципів створення сильної держави та ранжував залежність її поступу від території, народу, господарства, суспільства і влади. На тлі достатньої поліфонії семантичного спектру детермінацій геополітики зазначимо, що в кін. XIX – на поч. XX ст. геополітика інтерпретується вченням про державу з домінуванням звернення до її просторової складової у системі "територія – населення – влада". Протягом XX ст. визначення геополітики, набуваючи нових аспектів, редукувалося до течії в соціології, політичного напрямку держави тощо, легалізувався її класичний модус – поєднання ідей культурно-історичних спільностей (М.Данилевський), моделі архетипів (К.Юнг) і гіпотези цивілізацій (А.Тойнбі), з'явилися концепції "зіткнення цивілізацій" (С.Хантінгтон), "третьої хвилі" (Е.Тоффлер) та ін. У кін. XX ст. відбулося становлення ще двох геопроєкцій

соціуму – геоекономіки та геокультури, базованих на сучасних глобалізаційних запитах.

З огляду на те, що сучасні тенденції геополітичної теорії передбачають охоплення в своє проблемне поле засадничих категорій традиційної геополітики, варто ознайомитися з географічним фактором, під яким ми розглядаємо комплекс природних, кліматичних, ландшафтних та інших, суто географічних умов – антецедента розгортання релігійного феномена. Хоча протягом еволюції людства поступово втратилась значущість якостей природних процесів в рамках суспільства, проте продовжує тематизуватися питання взаємодії суспільства як форми організації людської життєдіяльності, типу соціальної інфраструктури й конгломерату історично здійснених суспільств та природи як практично безкінечної сукупності об'єктивних процесів і явищ, а також як біологічного субстрату людини, її організму з усіма властивими йому функціональними потенціями. Паралельно з цим інтенсивнішими стають спроби осягнення взаємовпливів релігії як духовної діяльності людини та світу природи як об'єктивно-незалежної передумови соціально-культурного людського буття та його смислової складової. Розмаїття, а часом суперечливість позицій, поглядів християнства щодо природи, її доцільності та взаємодії між суспільством й природою обумовлене як тотожними і відмінними виявами між ними, так й смисловими філософськими та релігійними світоглядними акцентуаціями, які притаманні відповідному типу суспільства. Відповідно до середньовічного світогляду раннього періоду навіть інтенції пошуку адекватного місця природи заважати-муть спасінню душі окремої людини і цілого світу, оскільки у природи відсутня сутність, здатність до розвитку, вдосконалення й можливість існування без наповнення її Божественною енергією. Додамо, що християнство, ґрунтуючись на концепції створення людини за образом і подобою Божою, продукує ініціативність духовно-практичної діяльності, активне і творче ставлення до себе і природи, з часом перефразування цієї думки провокує прагнення приборкання природи в його негативно-руйнівних виявах.

Новим наголосом Відродження постулюється теза, що Бог самовиявляється виключно завдяки творінню, під яким розуміють природу. Внаслідок зміни Реформацією світоглядної парадигми, природа позбавляється функції відображення Божої благодаті, що спричинене вченням протестантських ортодоксів про оснований лише на особистій вірі безпосередній зв'язок людини з Богом. З деякими застереженнями цю позицію висловлює Ж.Кальвін: “Я можу визнати, що Бог є природа, але за умови, що це говорить чистосердечно і благоговійно. І все ж цей вислів грубий і неточний: оскільки природа – це, скоріше порядок, встановлений Богом” [1, с.52]. Таким чином людина, дистанціюючись від природи, втратила смислову залежність між нею і собою. Одним із лейтмотивів новоевропейської думки, періоду її переходу від інтелектуальних пошуків Відродження стала теза Г.Галілея “Книга природи написана мовою математики”, обґрунтована його переконанням про те, що надійшим і перспективнішим для розкриття істини є математичне пізнання, зокрема це стосується

дослідження неблаганної і статичної природи. Усвідомлення людиною своєї залежності переважно від історично сформованих реалій виробничої діяльності, на протигагу природним умовам закріпилося у процесі розширення суспільного виробництва, вираження нового світогляду баченням світу об'єктом, на який адресується активність людини – суб'єкта, основою зростання могутності якої виявляється жива і нежива природа. Неабияку роль у формуванні утилітарного підходу, в беззастережному втручанні та експлуатації природних ресурсів з руйнівними наслідками, зіграло домінування наукових світоглядних максим “знання – це сила” (Ф.Бекон) та “людина – власник і господар природи” (Р.Декарт). Саме такі установки та, ґрунтоване на християнському світосприйнятті дистанціювання природи, призвело, на думку сучасного американського соціолога Л.Уайта, до екологічної кризи у Новітню добу. Відповідно до біогеографічної концепції Ф.Ратцеля природні властивості землі, а саме форми поверхні, зрощення, флора і фауна тощо та народ визначають особливості функціонування держави.

Багатоаспектне трактування геополітики спричинило трансформацію змісту його предмету дослідження з геополітики простору в геополітику людини, вагомим опертям духовного буття якої є релігія, а підґрунтям релігійного виміру – віросповідальний вибір і приналежність, що набуває особливого значення в світлі трьохрівневої геопроекції експлікації соціуму, відповідно до якої узгоджуються не лише понятійно-категоріальний апарат, а й горизонти географії, політології, економіки, філософії, конфесіології тощо. А.Тойнбі слушно зазначає про взаємопов'язаність цивілізації та релігії, у певному типі якої найпомітніше фокусується продукування духовною елітою відповідних сенсів і цінностей як підґрунтя певного типу цивілізації. Для подолання кризових явищ в європейській цивілізації англійський історик рекомендує повернути релігії пристойне місце у суспільному бутті, оскільки, на його думку, “суспільство, в якому світська влада повинна підкоритися владі церковній, являє собою найвище і найшасливіше соціальне утворення, ніж “цезарепапистський” режим, де відсутня відмінність між церквою і секулярним суспільством” [5, с. 550].

Сучасна геополітика пов'язана з такими соціальними суб'єктами як держава, економічні і політичні союзи і окремі лідери, чийми завданнями є цілеспрямована діяльність, зорієнтована на користь власних інтересів, про що окрім А.Тойнбі заявляв С.Хантінгтон. На основі компаративного аналізу він, визначаючи місце Реформації у політичних процесах, зробив висновки, що аналогічними між нею і політичними проявами Ісламського відродження є першопричини становлення цих явищ, а саме реакція на стагнацію й корупцію головних інститутів тогочасного суспільства та достеменні завдання лідерів цих рухів, змістом яких є повернення до релігійної чистоти віри й вимогливості й проголошення активної діяльності, порядку і дисципліни. Зазначаючи про складність і внутрішню диференціацію цих рухів, він виокремлює “два основних – лютеранство і кальвінізм, шийтський і суннітський фундаменталізм; є навіть паралелі між Жаном Кальвіном і аятоллою Хомейні й тією чернечею

дисципліною, яку вони хотіли утвердити у своєму суспільстві. Центральним духом як Реформації, так і ісламського відродження є фундаментальна реформа... Ігнорувати вплив Ісламського відродження на Східну півкулю в кінці двадцятого століття – це все одно, що ігнорувати вплив протестантської Реформації на європейську політику в кінці шістнадцятого століття” [6,с.165].

Новітня соціально–політична парадигма передбачає становлення всепланетної цивілізації, сконструйованої, з одного боку, на засадах гармонійного поєднання соборності й неподільності світового співтовариства, з іншого – на началах диверсифікації та плюралізму культур, релігій тощо. Помітним явищем духовно–релігійного здійснення України є конфесійний плюралізм, передумови формування якого детально розгорнув А.Колодний, вказуючи, що об’єктивними чинниками поліконфесійності стали межовість українського простору між християнським та мусульманським світом, католицизмом і православ’ям, історично обумовлена межовість між такими державами–імперіями як Московія, Польща, Австро–Угорщина, Отаманська Туреччина; відсутність протягом всієї історії своєї державності, української духовної еліти та конфесій–виразника ментальності нашого народу. Серед суб’єктивних чинників професор виокремлює ордоцентричну релігійність українців, людинолюбство, лояльність до змісту і способу мислення і діяльності інших, відсутність відпорності до чужої духовної агресії та владопоклоніння [3,с.11–12]. Особливості різнобічної діяльності конфесій певною мірою визначають економічні, політичні, культурні та інші суспільні муси. У цьому контексті актуалізується осягнення виявів ще одного репрезента, поряд з природничо–географічним фактором, класичної геополітики, а саме просторово–територіальних характеристик функціонування суспільства крізь призму географічного розміщення, сусідства, міжнародних відносин, життєвого простору та у рамках висвітлення проблематики стикування і взаємозв’язку між західно– чи східноєвропейськими орієнтирами державного поступу, міжнародними відносинами, життєвим простором, демографією та іншими геополітичними концептами та конфесійними виявами ортодоксального протестантизму як невід’ємної складової історії, культурно–конфесійного буття і вітчизняної релігійної мережі.

Геополітична межовість або “транзитність” України, спричинивши синдром “лімітності” і визначивши її різновекторність, трансформувалась у бінарний етнокультурний код національної спільноти, що, з одного боку, продукувало почуття закритості, сакралізацію традиційної обрядовості, абсорбування епіцентричної християнської ідеї, яка проектувала кінцевий сенсбуттєвий принцип єднання людини з Богом, ідеї абсолютної цінності і духовної свободи людини, уособлення в ній Божественного начала. З іншого, – на фоні дихотомії “Схід – Захід” стимулювала та інтенсифікувала явище запозичення зовнішньо–сусідських надбань, що відобразилося на перебігу вітчизняних процесів геополітичної самоідентифікації. Приміром, встановлення на західноукраїнських землях економіко–культурних зв’язків з країнами західної цивілізації у XV–XVIст. спонукало до поширення

реформаційних ідей та протестантизму. Адаптація лютеранства й кальвінізму на етнічних українських землях пов’язана з такими геополітичними чинниками як їх географічне розташування на перехресті різних культур і релігій, реаліями соціально–економічного, політичного і духовного поступу Польщі, Угорщини, Росії особливостями державно–конфесійних відносин, церковно–організаційних процесів у католицькій, греко–католицькій і православній церквах, вітчизняна суспільно–економічна нестабільність і реорганізація українського суспільства.

Незважаючи на те, що за період свого існування реформатство домінувало кількістю громад, особливо серед протестантів, у релігійній мережі Закарпаття і на те, що і лютеранство, і кальвінізм було визнано офіційними релігіями в державі, релігійно–церковне буття конфесій–носіїв протестантської ортодоксії не було стабільним ні на стадії становлення на Закарпатті, ні у процесі подальшого вкорінення конфесії у краї. Хоча офіційне визнання конфесій сприяло тому, що майже до початку XVIII ст. вони перебували під державною опікою, що слугувало пристосуванню та утвердженню помітного місця, переважно реформатства, у релігійному і суспільно–політичному житті угорського соціуму. Обопільна співпраця держави і Церкви – необхідна умова для повноцінного людського буття, оскільки найголовніше завдання Церкви полягає у турботі про духовну та моральну рівновагу людини, а забезпечення матеріального добробуту – одне з пріоритетних завдань держави. Реформати проповідують підтримку і повагу вірянами влади, відповідно до вчення про те, що Церква і держава виникли і будуються на волі Божій як спільному підґрунті, що передається через Святе Письмо. Зазначимо, що на відміну від У.Цвінглі та Й.Буллінгера, які проповідували активну причетність держави до здійснення розпорядницьких функцій в управлінні Церквою, за Ж.Кальвіном “по–перше, духовна влада Церкви цілком відокремлена від меча і від земної влади. По–друге, вона здійснюється не волею однієї людини, а колегією обраних для цього осіб” [2,с.207]. У XX ст. реформати Закарпаття існують в умовах найдинамічніших змін щодо територіальної належності краю різним державам.

Таким чином, динаміка зовнішніх та внутрішніх вимірів державотворення і геополітичної ідентифікації України актуалізує потребу визначення основного напрямку розвитку суспільства та формування нової матриці національної геополітичної свідомості, що неможливо без врахування особливостей клерикалізації суспільного буття, політизації релігії як провідних тенденцій сучасного духовно–культурного здійснення українства. Територіальна стратифікація культур певного етносу детермінує специфіку віросповідної приналежності як обов’язкового сегменту культурно–антропологічного буття. Відтак конфесій–виразники протестантської ортодоксії переважно інституалізувались у формі реформатських громад на Закарпатті та в Польщі і в приєднаних до неї литовських, білоруських і українських землях.

Список використаних джерел

1. Кальвін Ж. Наставление в християнскую веру / Жан Кальвін. – М. : Издательство РГУ, 1997. – Т. 1. – Кн. I и II. – 582 с.

2. Кальвін Ж. Наставление в христианской вере / Жан Кальвин. – М. : Издательство РГУ, 1999. – Т. 3. – Кн. IV. – 640 с.
3. Колодний А. Багатокофесійність України: формування і стан / Релігія – світ – Україна. Колективна монографія в 3-х кн. – К., 2011. – Кн. II. – 371 с.
4. Ратцель Ф. Народоведение / Фридрих Ратцель / Классика геополитики, XIX век: Сб. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 718 с.
5. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-пресс, 2001. – 640 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.

References

1. Kalvin Zh. Nastavlenie v khristianskoi vere / Zhan Kalvin. – M. : Izdatelstvo RGU, 1997. – T.1. – Kн. I i II. – 582 s.
2. Kalvin Zh. Nastavlenie v khristianskoi vere / Zhan Kalvin. – M. : Izdatelstvo RGU, 1999. – T.3. – Kн. IV. – 640 s.
3. Kolodnyi A. Bahatokonfesiinist Ukrainy: formuvannia i stan / Relihiia – svit – Ukraina. Kolektivna monohrafiia v 3-h kn. – K., 2011. – Kн. II. – 371 s.
4. Rattsel F. Narodovedenie / Fpidrikh Rattsel / Klassika heopolitiki, XIX vek: Sb. – M. : ООО “Izdatelstvo AST”, 2003. – 718 s.
5. Toinbi A. Dzh. Postizhenieistorii / A. Dzh. Toinbi. – M. : Airis-press, 2001. – 640 s.
6. Khantington S. Stolknovenie Tsivilizatsii / S. Khantington. – M. : ООО “Izdatelstvo AST”, 2003. – 603s.

Stasyuk L.O., candidate of philosophical science, associate Professor, doctoral, Zhytomyr State University named after Ivan Franko (Ukraine, Zhytomyr), lastasuk@ukr.net

Institutionalization of the Protestantism in the context of geopolitical identification of Ukraine

The article shows historical, socio-cultural, mental, psychological and religious impacts on church-state relations, in particular on the Protestantism formation in the domestic territory. The Protestantism analysis in contemporary theological discourse declares a new theoretical level at which description and systematization of facts transit to conceptualization of the Protestant movement as a coherent religious and social phenomenon on the basis of universal principles of objectivity, historicism, tolerance and world pluralism which became the methodological research basis. Given that the current geopolitical theory covers such key categories of geopolitics as a geographical factor and spatial-territorial parameters of the social development, the article develops problems of the society and nature interaction in the context of philosophical and religious reflection. It was found that concerning to the position of religion in modern secular society, the Protestant orthodoxy denominations base their outlook on the anthropological paradigm.

Keywords: Protestantism, Lutheranism, Calvinism, geopolitics, society and nature, geographical factor, spatial-territorial parameters.

Стасюк Л.А., кандидат философских наук, доцент, докторант, Житомирский государственный университет им. Ивана Франко (Украина, Житомир), lastasuk@ukr.net

Институализация протестантизма в контексте геополитической самонидентификации Украины

Раскрываются исторические, социокультурные и конфессиональные факторы влияния на государственно-конфессиональные отношения, в частности на становление протестантизма на отечественных просторах. Аналитика протестантизма в современном религиозноведческом дискурсе декларирует новый теоретический уровень, на котором осуществляется переход от описания и систематизации фактов к концептуализации протестантского движения как целостного религиозно-социального феномена на основе универсальных принципов объективности, историзма, толерантности, мировоззренческого плюрализма, что стало методологической основой исследования. Учитывая, что современная геополитическая теория охватывает такие ключевые категории геополитики как географический фактор и пространственно-территориальные параметры развития общества, в статье разворачивается проблематика взаимодействия общества и природы в контексте философско-религиозной рефлексии. Выяснено, что в отношении места религии в современном секуляризованном обществе, конфессии-носители протестантской ортодоксии, грунтуют свое мировоззрение на антропологической парадигме.

Ключевые слова: протестантизм, лютеранство, кальвинизм, геополитика, общество и природа, географический фактор, пространственно-территориальные параметры.

* * *

УДК130.2

Котенко И. В.

соискатель кафедры философии и социологии,
Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К.Д. Ушинского
(Украина, Одесса), scipio@lenta.ru

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ПРОСТРАНСТВО АНТИЧНОЙ АРИСТОКРАТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Рассматривается проблема диалога внутри античной аристократической культуры в контексте героических воззрений аристократии. Диалог культур определяется с точки зрения возможностей расширения их социокультурного пространства и усложнения его внутренней структуры. На основе сравнительно-исторического и семиотического анализа выявлено, что аристократическая культура, будучи замкнутой системой, имеет значительный резерв развития за счет других культур, которые ранее могли не признаваться как “упорядоченные”. Как внутри общества, так и в диалоге с другими культурами возможно слияние культур под эгидой аристократизма при условии, что они будут героическими в своей основе. Особое внимание автора уделено типологии текстов аристократической культуры, которые являются основой диалога. Это текст-шедевр, который присущ индивидуалистическому типу поведения и текст-кодекс, более подходящий коллективизму.

Ключевые слова: культура, аристократическая культура, социокультурное пространство, внекультурное пространство, диалог культур, аристократия, аристократия духа, героизм, текст культуры, текст-шедевр, текст-кодекс, рецепция.

(статья друкється мовою оригіналу)

Современное глобальное общество характеризуется тенденцией к индивидуализму и к постепенному отказу от многих форм коллективной идентичности. Всерьез обсуждать расовую, национальную, религиозную и даже половую принадлежность в последнее время стало дурным тоном. В этих условиях аристократия как одна из древнейших социальных групп становится атавизмом в обществе; в худшем случае ненужным и вредным, в лучшем – декоративным и формальным. В то же время аристократическая культура, наоборот воспринимается многими как значимая часть общемировой культуры. Это неудивительно, поскольку при всем стремлении общества к индивидуализму, культура – понятие коллективное, а аристократическая культура представляет коллектив людей, которые резко противопоставляют себя остальным членам общества на основании своих моральных императивов, базирующихся на героической сущности аристократии.

Такая резкая граница между героической аристократической культурой и другими негероическими культурами дает основание говорить о существовании особого социокультурного пространства аристократической культуры. По мнению исследователей “социокультурное пространство” имеет границы, очерченные ценностями и нормами, а также взаимодействиями многосвязанных групп, заключающих в себе социальные, культурные, личностные аспекты взаимодействующих участников [9, с.161].

Античность является одной из первых примеров аристократической культуры в мире. Уже в противопоставлении себя миру “варваров”, она претендует на особое социокультурное пространство. Но важнее то, что это противопоставление базировалось на ином типе господства, нежели в восточных деспотиях – это “главенство, основанное не на доминировании и подчинении, а на авторитете и первенстве” [3, с.8]. Влияние Греции и Рима на культуру Европы и России трудно переоценить. Кроме того, сами термины “героизм”, “культура”, “аристократия” имеют античное происхождение и

их примеры являют собой классические модели культуры и социологии.

Проблема героизма в аристократических культурах представлена рядом крупных исследователей. Философское осмысление героизма выделено главным образом у Г.Гегеля, Ф.Ницше, которые связывали понятия “героизм” и “господин”. С точки зрения социологии сходными проблемами занимается элитология, представленная в трудах В.Парето, В.Зомбарта, П.А. Сорокина и др. Культурологическим аспектом героизма аристократии занимались М.Оссовская, А.Ф. Лосев, Ю.М.Лотман [7], П.С. Гуревич [2], П.А. Сапронов [10] и др. Историческая работа по античной культуре проделана такими учеными как Т.Моммзен, П.Гиро [1], Г.Ферреро, С.Л. Утченко [12], Н.Н. Трухина, Д.Каган [14] и др.

При всей широте исследований по указанной проблематике пространственное положение аристократической культуры по отношению к ряду других культур выявлено недостаточно четко. Отсюда *цель* настоящей статьи можно сформулировать как определение социокультурного пространства аристократической культуры в ее сущностном героическом аспекте на примере античной культуры.

Чтобы прояснить, что мы подразумеваем под культурой вообще, обратимся к идее Ю.М. Лотмана, который в ряде исследований определил культуру как *текст*. “Культура есть устройство, вырабатывающее информацию. Подобно тому как биосфера с помощью солнечной энергии перерабатывает неживое в живое (Вернадский), культура, опираясь на ресурсы окружающего мира, превращает не-информацию в информацию” [7,с.9]. Из этого следует, что культура постоянно усложняет свою внутреннюю структуру, к ней можно отнести слова Гераклита “Психее присущ самовозрастающий логос”. Далее автор подмечает противоречие между потребностью в открытой системе для “самовозрастания логоса” и принципиальной замкнутостью культурного пространства [7,с.9–10]. Отсюда строится оппозиция культуры и ее неисчерпаемого резерва, являющейся одновременно враждебным ей внекультурным пространством, которое так же можно назвать хаосом, “иным миром”, миром варваров или природой. Поэтому по отношению к аристократической культуре так же будет существовать “внекультурное пространство”, даже внутри одной этнической группы или нации.

Определив исходное пространственное положение аристократической культуры мы сталкиваемся с вопросом о правомерности расширения понятия “аристократическая культура” относительно ее внекультурного пространства. Для этого потребовалось бы обобщить разные локальные культуры и выделить в них общие черты. Эта работа была уже проделана рядом исследователей. Но одно дело определить понятие и совсем другое – выявить возможность или невозможность общей “живой” культуры между разными группами, которые на определенном этапе могли быть враждебными.

Во-первых, рассмотрим возможности аристократической культуры внутри общества. Будучи замкнутым сообществом аристократия имеет свой центр – более знатные роды, периферию – менее знатные роды, и внекультурное пространство – демос, плебс, смерды и т.д.

Так же может существовать и граница культуры, когда некий объект принадлежит одновременно и к культуре, и к другому миру. В общекультурном смысле это могут быть колдуны – посредники между миром живых и мертвых, кузнецы, мельники и т.д. В аристократической культуре это могут быть выслужившиеся до офицерского чина солдаты, политики, ученые, имеющие изначально низкое происхождение.

Центр аристократической культуры их, как правило, не приемлет, называя “высочками” или *homonovus*, однако с периферией отношения могут быть ближе. Кроме того могут быть случаи, когда в дискурс попадают выдающиеся люди, которые объективно принадлежат к элите, в силу своих высоких моральных или интеллектуальных достоинств. Они достигают значительных результатов в общественной деятельности, одновременно являя собой аристократический *тип*, не будучи аристократом.

Так в древней Элладке сын каменотеса Сократ становится учителем аристократии и его лучшие ученики Платон и Ксенофонт – это представители царских кровей. В Риме во II в. до н.э. всадник Марк Порций Катон (которого называли *homonovus*) всю жизнь проводил кампанию в защиту “нравов предков” – древнего кодекса поведения патрициев, в то время как некоторые знатные фамилии уже ему не соответствовали [4,с.17]. Век спустя еще один *homonovus* – Цицерон вводит в свою риторику новое понятие “оптимат”, терминологическое употребление которого целиком укладывается в понятие *ἄριστος*, и это для него означает – лучшие, избранные “аристократы духа” [12,с.629]. Такое усложнение внутренней структуры позволяет качественно расширить пространство аристократической культуры, что в результате сказывается на ее достижениях.

Далее необходимо рассмотреть, как взаимодействуют различные аристократические культуры в синхронно-диахронном развитии, и выяснить возможность их диалога. Как уже было показано, чужая культура представляется миром “хаоса”, однако с усложнением внутренней структуры, пространство “порядка” может расширяться.

Для аристократии важнейшим показателем своего превосходства будет реализация героического потенциала, что лучше всего демонстрируется в моменте поединка. Этот процесс характеризуется некоторыми особенностями. Если противник будет заведомо слаб, то победа над ним будет восприниматься не как героическая, а как карательная. Так, например, Красс, разбивший восстание Спартака, наводившее ужас на Рим, фактически вел полноценную войну. После этого он претендовал на триумф, но поскольку, по мнению сената, сражался с “недостойным” противником, т.е. с рабами, он получил менее почетный “малый триумф”, или “овацию”, хотя формально имел право на “большой” [8,с.679]. До конца жизни Красс чувствовал свою ущербность, так как хотел быть героем как Помпей, а был вместо этого “всего лишь” богатым римлянином. Поэтому он предпринял вторую попытку – грандиозный поход на Парфию, снаряженный за собственный счет. Но и там потерпел неудачу – войско его было разбито, а сам он погиб.

Другим полюсом типа противника может быть его заведомое превосходство. Здесь показательный пример

– Геракл. Его противники не люди, а скорей хтонические чудовища, а его подвиги настолько недостижимы для простых смертных, что он предстает скорей божеством, доустроителем космоса. По внутренней форме подвиги Геракла – это идеальная экспансия культуры во внекультурное пространство. Другие похожие примеры – это путешествия героев русских сказок в “тридевятое царство”, сказочные странствия рыцарей или поход греческих героев в царство Аида.

В случае, когда имеет место экспансия хаоса в мир культуры, описания поединков приобретают мрачный, торжественный и даже священный характер. Правда “хтоническим чудовищем” становится не противник-индивид, а противник-общество. В качестве примера можно привести войны во время великих переселений народов. В этом случае надвигающееся племя противника воспринимается как стихийное бедствие, типа лавины или цунами, от которого нет спасения. Противник “демонизируется”, а война с ним приобретает статус “священной”.

Нашествия на Рим галлов в IV веке до н.э. или кимвров и тевтонов во II веке до н.э. воспринимались именно так. Описанные Титом Ливием поединки с галлами по характеру похожи на поединок Давида и Голиафа – перед римлянами не человек, а огромное отвратительное чудовище [6, с.404–405]. Осознавая беспрецедентность войны с галлами, римляне назначали диктаторов, которые имели чрезвычайные полномочия, не только военно-политические, но и сакральные. Любопытно, что позже, когда брожение галльских племен сошло на нет, а Рим, наоборот стал сильнейшей державой в ойкумене, борьба с галлами приобретает героические черты. У героя-Цезаря появляется равный ему герой-противник – Верцингеторикс, а в противостоянии римлян и галлов, Цезарь в “Записках” отмечает мужество своего противника, достойного славы римского оружия [13, с.142].

Подобные черты “священной” борьбы мы встречаем и в противостоянии Рима с гуннами во главе с Атиллой, которого называли не иначе как “бич божий”, или в случае с викингской экспансией в Европу, когда люди надеялись не на мечи, а на божье заступничество: “Храни нас, Господь, от ярости норманнов!”.

Поэтому подлинный героизм возможен только с субстанционально равным противником. Идеальный герой Эллады – Ахиллес – видит в своем главном противнике – Гекторе – равного. Перед поединком с ним, Ахиллес убивает множество других знатных троянцев, но не удовлетворяется этими победами, поскольку только Гектор является настоящим героем Трои. Конечно, может показаться, что мотив Ахиллеса – месть за убитого Патрокла, однако изначально Ахиллес в Трои пришел не за этим. Он пришел к своей судьбе, которая давала ему шанс на бессмертие в памяти потомков.

Через героический поединок представители разных культур проникаются уважением друг к другу, создавая связующую нить, которая образует единое аристократическое сообщество. Только герой может признать в другом человеке героя. Подобными мотивами объясняется феномен дуэлей в Европе XVIII–XIX вв., когда дворяне соблюдали тонкие формальности и демонстрировали противнику изысканную учтивость, предполагая такую же вежливость и безупречность в другом человеке.

Еще один способ соприкосновения аристократических культур существует через текст, который может в форме диалога передаваться в другие культуры. Например, Тацит, который написал трактат “О происхождении германцев”, помимо прочего содержит первостепенной важности материал, характеризующий германское героическое начало в его сопряжении и несходстве с римским героизмом. То обстоятельство, что сам Тацит – представитель и выразитель героической в своей основе культуры – делает его чутким к героическому в чужой культуре [10, с.225]. В свою очередь Плутарх – представитель греческого героизма чуток к героизму римскому, хотя, так же как и Тацит, в “Сравнительных жизнеописаниях” показывает и несходство, и противоречивость греческого и римского героизма.

В соответствии со своими “героическими” и индивидуалистическими представлениями, члены элиты, которые выдвинулись индивидуально, склонны видеть сущность культуры в ее высочайших достижениях, в шедеврах. Творения выдающихся гениев, с их точки зрения, определяют ценность культуры в целом. Культура, следовательно, воспринимается не как непрерывный поток коллективных достижений, а как отдельные взлеты творческого гения [2, с.138]. Отсюда мы выделяем первый тип текста, на основе которого осуществляется диалог аристократической культуры это *текст-шедевр*. Он характеризуется высоким требованием к эстетике, индивидуалистической направленностью и, зачастую, верой в “звезду” героя, его удачу, судьбу или фортуна.

Одним из таких тестов-шедевров является гомеровский эпос “Илиада” и “Одиссея”. Оставляя за рамками исследования проблему гомеровского времени, отметим, что текст “Илиады” и описанный там тип поединка говорит о том, что воиной эпохи был снаряжен дорогим вооружением и успех требовал коллективных экономических усилий всей общины и индивидуальной доблести царя этой общины. Поэтому текст Илиады вдвойне завязан на индивидуализме и шедевральности. Гений Гомера как бы соревнуется с воинской виртуозностью (от *virtus* – доблесть) своего героя.

Происходящее в тексте – это череда смертельных поединков, апофеоз состязательности или то, что греки называли “агон”. Ахиллес выходит победителем в первой части гомеровского эпоса за счет своей неудержимости, некоего демонического напора и ярости, а не за счет физической силы (по мнению героев Илиады сильнейшим был все же Аякс).

Все это можно назвать проявлением “арете”, – качества, лежащего в основе героической этики древней Греции. Обычно его переводят как “добродетель” и в этом немалая заслуга христианской трактовки этого слова. По мнению Д.Когана в гомеровском эпосе арете – это особая красота присущая только мужчине, которая выражается в превосходстве любого типа: мужестве, силе, мастерстве, причем последнее может касаться как физического превосходства, так и интеллектуального [14]. Впоследствии это стремление к превосходству в культурной матрице Эллады выразилось и в политике, и в философии, и в таком специфически греческом феномене как Олимпийские игры.

С расцветом полисных отношений, в первую очередь в Афинах, такой тип индивидуализма остался в

культуре, но не на войне. Тогда основой боевых действий была фаланга – мощный строй воинов, которые прикрывают друг друга и не могут действовать индивидуально. И по социальному положению гоплиты не аристократы, а, преимущественно, зажиточные земледельцы или ремесленники, способные за свой счет приобрести дорогое вооружение, состоящее из тяжелых доспехов. Однако в Афинах произошло усвоение массами аристократического идеала, через приобщение к театру. Этот феномен возник незадолго после реформ Солона, при тирании Писистрата, который приглашал в город известных поэтов для адаптации “Илиады” к современному “демократическому” языку. Гоплит-земледелец не был Ахиллесом, но очень хотел быть на него похожим. Поэтому героизм гражданина в эпоху греко-персидских войн был героизмом “Ахиллеса в себе”.

В эпоху разложения полиса граждане вырождаются в наемников или в профессиональных солдат, которые уже связаны не с полисом, а с полководцем. Профессионал умеет воевать, но героизм это не только ремесло воина – это осуществление выбора, того выбора, которых делал Ахиллес, когда мог идти в Трою, чтобы погибнуть героем или не идти, чтобы жить в бесславии. Однако героем может быть полководец, который ведет этих солдат за собой, кем и был Александр Македонский. Он персонифицирует в себе Ахиллеса, и никому из его воинов не позволено состязаться за этот образ (ср. случай с убийством Клита); если раньше солдаты имели “Ахиллеса в себе”, то сейчас – “Ахиллес со мной”. Типичные черты ментальности этого типа – вера полководца в свою “звезду”, “фортуна”, “миссию” и следование за ним солдат, желающих разделить его судьбу.

По такому же примеру можно исследовать другие типы индивидуалистических полководцев: Алкивиад, Лисандр, Цезарь, Карл XII, Суворов, Наполеон. Так, например, Цезарь в тридцать лет посетил могилу Александра и воскликнул, что тот в его годы уже покорил пол мира, а он, Цезарь, еще ничего не добился. В последние годы в результате политической борьбы Цезарь совершает самое страшное преступление против полиса – Рима – становится диктатором, узурпируя власть и уничтожая республику в угоду своему индивидуалистическому принципу господства.

Если текст-шедевр завязан на индивидуализме, то он ограничивает возможности репрезентации героико-аристократической культуры. На примерераннереспубликанского Рима, основанного на принципе коллективного господства, мы видим, что там нет героического эпоса, подобного гомеровскому. Катон Старший упоминает о наличии древних песен, которыми патриции поминали ушедших героев, но о содержании их ничего не известно. Следовательно, забота об их распространении, фиксации не была принципиально важна для римской аристократической культуры. Общее пренебрежительное отношение ранних римлян к высокому искусству широко известно, так же как их любовь к порядку и вещам практическим.

Психотип римского гражданина эпохи республики, сформулированный еще в конце XIX века П. Гиро, отличался твердостью характера, дисциплинированностью, подчинением “нравам предков” и т.д. [1, с.83]. Многие аспекты публичной и частной жизни требовали

последовательных, настойчивых, строго структурированных действий. Примеров тому достаточно много. Путь к высшей государственной должности лежал через череду всех прочих должностей, которых нельзя было “перескочить” – печально известны некоторые попытки молодых политиков достичь высокого почета иными способами, например через трибунат. Воинское искусство римлян так же требовало большого упорства и настойчивости – лагерь, который ставили римляне в походе, мог строиться каждый день на новом месте. В семейных отношениях бытовало суровое отношение к детям отцов, требующих беспрекословного подчинения. Крайне скромным был быт ранних патрициев, наряду с их известной состоятельностью. Общее поведение аристократа регламентировалось особым требованием к выдержке, которое называлось *dignitas* (достоинство). Все это указывает на то, что жизнь римлян была пронизана многочисленными правилами, особенно важными в аристократической культуре, что породило отличный от греческого типа текста – *текст-кодекс*.

Кодекс требовал от граждан доблести (*virtus*) на благо общины (*civitas*) даже в ущерб личным интересам, что подтверждается текстами поэта Луцилия и оратора Цицерона. Любопытно, что разница между этими текстами более ста лет, а общая идея оставалась неизменной. Поведение легендарных патрициев Цинцината, призванного от сохи к управлению государством; Фабриция, пренебрегшего возможностью отравить Пирра, угрожавшего независимости Рима; Эмилия Павла, отказавшегося покидать обреченное войско при Каннах; посла Регула – пленника Карфагена, отпущенного в Рим, чтобы ходатайствовать перед сенатом о выгодных условиях мира, на деле убеждавший не прекращать войны и, связанный клятвой, вернувшийся назад, чтобы принять мучительную смерть – все это демонстрирует высокоморальные примеры поведения римских аристократов, а их эстетическое описание, напротив, весьма скудно. О тех немногих героях, больше подходящих эпическому жанру, типа Муции Сцеволе или Марке Курции известно немного и лишь гений Тита Ливия, который жил совсем в другую эпоху, оказался способен передать всю красоту подвига римской доблести, в первую очередь героев чтивших кодекс “нравов предков”. Впоследствии художники эпохи Возрождения в римских героических сюжетах использовали в основном фрагменты “Римской истории”, поскольку равных источников вдохновения не было ни до, ни после Ливия.

После гибели республики доблесть граждан стала бесполезна, поскольку всю полноту полномочий и ответственности на себя брал принцепс. Своеобразным индикатором угасания гражданственности стало изживание когда-то блестящего ораторского искусства – вести полемику было не с кем. Весь талант и потенциал этой культуры ушел в сухую кодификацию императорских законов, ставшей основой знаменитого римского права. Стало опасным и достойным уважения не только отстаивать свою точку зрения, но и просто выражать молчаливое несогласие с мнением центральной власти.

Это породило такой феномен, как сенаторская оппозиция стоиков, которая стала логическим продолжением республиканской оппозиции, начало которой положил еще Катон Утический. В последней борьбе с Цезарем он совершает самоубийство, чтобы тот не мог радо-

ваться победе над “последним республиканцем”. Уходу Катона из жизни были близки самоубийства двух самых видных убийц Цезаря – Брута и Кассия, а так же некоторых историков, чьи труды были запрещены и уничтожены. Знаменательно, что многие современники и потомки будут видеть в добровольной смерти Катона символ морального сопротивления тирании цезарей.

Стоическая оппозиция, которую представляли в римском сенате Тразей Пет, БарейСаран, ГельвидийП-риски другие, была преимущественно моральной оппозицией. В это время близкий к ним по своим взглядам философ Сенека писал в своем трактате “о спокойствии души”: “Вот что, я полагаю, должна делать добродетель (virtus – прим. И.К.) и тот, кто ей привержен: если фортуна возьмет верх и пресечет возможность действовать... пусть он берет на себя меньше обязанностей и с выбором отыщет нечто такое, чем может быть полезен государству. Нельзя нести военную службу? Пусть добивается общественных должностей. Приходится оставаться частным лицом – пусть станет оратором. Принудили к молчанию – пусть безмолвным присутствием помогает гражданам. Опасно даже выйти на форум – пусть по домам, на зрелища, на пирах будет добрым товарищем, верным другом, воздержанным сотрапезником. Лишившись обязанностей гражданина, пусть выполняет обязанности человека!” [11, с.410]. Большинство сенаторов-стоиков и сам Сенека совершили самоубийство по примеру Катона, завершив, таким образом, эволюцию текста-кодекса в Риме, который коротко можно было сформулировать: “умри свободным”.

В дальнейшем диалоге культур аристократическая культура может через рецепции [5, с.24] усваиваться последующими культурами, добавляя чужие тексты к своим и органично их перерабатывая. Так, например, в русской аристократической культуре получили распространение оба вышеупомянутых типа текста. Пушкин “читал охотно” текст-шедевр Аппулея, а текст-кодекс “Цицерона не читал”. Сам Пушкин воспевал индивидуально-ориентированного героя в своих шедеврах и дал мощное эстетическое направление в русской литературе, которая была наследницей аристократической культуры. В свою очередь, Радищев и следующие за ним декабристы “в наследие оставляли слово умирающего Катона”, по его примеру сложив головы за свободу и достоинство человека.

Таким образом, аристократическая культура античности на определенном историческом срезе является замкнутой системой. Подобно тому как культура по отношению к внекультурному пространству оперирует оппозициями как: “космос – хаос”, “цивилизация – варварство”, и т.д., аристократическая культура действует по той же модели создавая такие противоположности как: “господин – раб”, “герой – торговец”, “шедевр – посредственность”, “возвышенное – пошлое” и др. В то же время весь этот “хаос” является ресурсом для увеличения социокультурного пространства аристократической культуры посредством расширения границ, очерченных ценностями и нормами культуры в результате диалога культур сходных по своим императивам. На примере античности границы аристократической культуры расширяются посредством:

– усвоения ценностей аристократии прочими членами общества, образуя понятие “аристократия духа”;

– поединка между субстанционально равными индивидами, которые признают друг друга героями, несмотря на вражду и различие культур;

– распространение текстов аристократической культуры внутри общества или за его пределами путем культурных рецепций.

Список использованных источников

1. Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян / Поль Гиро; [Пер. с франц. Н.И. Лихарева]. – СПб.: Алетейя, 1995. – 598 с. – (Серия Античная библиотека. Исследования).
2. Гуревич П.С. Философия культуры: учебник для вузов / Павел Семенович Гуревич. – М.: Notabene, 2000. – 352 с.
3. Драгунский Д.В., Цымбурский В.Л. Генотип европейской цивилизации // Полис. – 1991. – №1. – С. 6–14.
4. Котенко И.В. Римская доблесть и проблема *homo novus* // XIII всероссийская конференция студентов, аспирантов и молодых ученых “Наука и образование”: материалы конференции в 6 т. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2009. – Т. 4: История. С.15–19.
5. Котенко И.В. Рецепция римской доблести в русской аристократической культуре // Вестник томского государственного педагогического университета. – 2012. – Вып.6 (121). – С.24–27.
6. Ливий Т. История Рима от основания Города. В 3 т. Т.1. Кн. I–X / Тит Ливий; [Пер. с лат. Смирин В.М., Позднякова Н.А., Гусейнов Г.Ч., Иванов С.А., Казанский Н.Н., Брагинская Н.В.]. – М.: Ладомир, 2005. – 701 с. – (Классическая мысль).
7. Лотман Ю.М. Избранные статьи: в трех томах / Юрий Михайлович Лотман. – Таллин: Александра, 1992. – Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры. – 472 с.
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания / Плутарх; [Пер. с древнегреческого Дестунис С.Ю.]. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. – 1504 с. – (Гиганты мысли).
9. Ремизова М.И. Интерпретация понятия “социокультурное пространство” в классической социологии // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2012. – №10. – Ч.1. – С.158–162.
10. Сапронов П.А. Феномен героизма / Петр Александрович Сапронов. – СПб.: ИЦ “Гуманитарная Академия”, 2005. – 512 с.
11. Сенека. О спокойствии души / Цит. по кн.: Ошеров С.А. Сенека. От Рима к миру // Сенека Люций Анней. Нравственные письма к Луцилию [Пер. с лат. С.А. Ошеров]. – М.: Кемеровское книжное издательство, 1986. – 464 с.
12. Утченко С.Л. Социальное и политическое значение термина “*optimates*” у Цицерона // “Древний мир: сборник статей в честь академика В.В. Струве”. – М., 1962. – С.269.
13. Цезарь Ю. Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о Галльской войне, о гражданской войне, об Александрийской войне, об Африканской войне / Гай Юлий Цезарь; [Пер. с лат. Покровский М.М.]. – М.: Ладомир, 2007. – 750 с. – (Классическая мысль).
14. Kagan D. Introduction to Ancient Greek History [Электронный ресурс] // URL: <http://oyc.yale.edu/classics/clcv-205> (дата обращения: 01.05.2014).

References

1. Giro P. Chastnaja i obshhestvennaja zhizn' rimljan / Pol' Giro; [Per. s franc. N.I. Lihareva]. – SPb.: Aletejja, 1995. – 598 s. – (Serija Antichnaja biblioteka. Issledovanija).
2. Gurevich P.S. Filosofija kul'tury: uchebnik dlja vuzov / Pavel Semenovich Gurevich. – M.: Nota bene, 2000. – 352 s.
3. Dragunskij D.V., Cymburskij V.L. Genotip evropejskoj civilizacii // Polis. – 1991. – №1. – S.6–14.
4. Kotenko I.V. Rimskaja doblest' i problema homo novus // XIII vsereossijskaja konferencija studentov, aspirantov i molodyh uchenyh “Nauka i obrazovanie”: materialy konferencii v 6 t. – Tomsk: Izd-vo TGPU, 2009. – T.4: Istorija. – S.15–19.
5. Kotenko I.V. Recepcii rimskoj doblesti v russkoj aristokraticeskij kul'ture // Vestnik tomского gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2012. – Vyp.6. (121). – S.24–27.
6. Livij T. Istorija Rima ot osnovanija Goroda. V 3 t. T.1. Kn. I–X / Tit Livij; [Per. s lat. Smirin V.M., Pozdnjakova N.A., Gusejnov G.Ch., Ivanov S.A., Kazanskij N.N., Braginskaja N.V.]. – M.: Ladomir, 2005. – 701 s. – (Klassicheskaja mysl').
7. Lotman U.M. Izbrannye stat'i: v treh tomah / Jurij Mihajlovich Lotman. – Tallin: Aleksandra, 1992. – T.1. Stat'i po semiotike i topologii kul'tury. – 472 s.

8. Plutarh. Sravnitel'nye zhizneopisanija / Plutarh; [Per. s drevnegrecheskogo Destunis S.Ju.]. – M.: Eksmo; Spb.: Midgard, 2007. – 1504 s. – (Giganty mysli).

9. Remizova M.I. Interpretacija ponjatija "sociokul'turnoe prostanstvo" v klassicheskoj sociologii // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2012. – №10. – Ch.1. – S.158–162.

10. Saponov P.A. Fenomen geroizma / Petr Aleksandrovich Saponov. – SPb.: IC "Gumanitarnaja Akademija", 2005. – 512 s.

11. Seneka. O spokojstvii dushi / Cit. po kn.: Oshero S.A. Seneka. Ot Rima k miru // Seneka Ljucij Annej. Nравstvennye pis'ma k Luciliju [Per. s lat. S.A. Oshero]. – M.: Kemerovskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1986. – 464 s.

12. Utchenko S.L. Social'noe i politicheskoe znachenie termina "opimates" u Cicerona // "Drevnij mir: sbornik statej v chest' akademika V.V. Struve". – M., 1962. S.269.

13. Cezar' Ju. Zapiski Julija Cezarja i ego prodolzhatel' o Gall'skoj vojne, o grazhdanskoj vojne, ob Aleksandrijskoj vojne, ob Afrikan'skoj vojne / Gaj Julij Cezar'; [Per. s lat. Pokrovskij M.M.]. – M.: Ladimir, 2007. – 750 s. – (Klassicheskaja mysl').

14. Kagan D. Introduction to Ancient Greek History [Elektronnyj resurs] // URL: <http://oyc.yale.edu/classics/clcv-205> (data obrashhenija: 01.05.2014).

Kotenko I.V., candidate of the department of Philosophy and Sociology, South Ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushinsky (Ukraine, Odessa), scipio@lenta.ru

Social-cultural space of antiquity aristocratic culture

This article studies the problem of dialogue between aristocratic cultures in the context of heroic views of the aristocracy. These dialogues are defined as the ability of cultures to expand its social-cultural space and to complicate its own structure. On the basis of comparative historical and semiotic analysis found that aristocratic culture as a closed system has a significant reserve development by other cultures that were previously recognized as "chaotic". Both inside society and in dialogue with other cultures they can unite if they are heroic in fact. Special attention paid to the typology of texts aristocratic culture, which are the basis of dialogue. These are a text-masterpiece that shows the type of individualistic behavior and a text-codex more suitable collectivism.

Keywords: culture, aristocratic culture, social-cultural space, off-cultural space, dialogue between cultures, the aristocracy, the aristocracy of spirit, heroism, cultural text, text-masterpiece, text-codex, reception.

Kotenko I.B., пошуковач кафедри філософії та соціології, Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Україна, Одеса), scipio@lenta.ru

Соціокультурний простір античної аристократичної культури

Розглядається проблема діалогу всередині античної аристократичної культури в контексті героїчних поглядів аристократії. Діалог культур визначається з точки зору можливостей розширення їх соціокультурного простору та ускладнення його внутрішньої структури. На основі порівняльно-історичного і семіотичного аналізу виявлено, що аристократична культура, будучи замкнутою системою, має значний резерв розвитку за рахунок інших культур, які раніше могли не визнаватися як "впорядковані". Як всередині суспільства, так і в діалозі з іншими культурами можливе злиття культур під егідою аристократизму за умови, що вони будуть героїчними у своїй основі. Особливу увагу автора приділено типології текстів аристократичної культури, які є основою діалогу. Це текст-шедевр, який притаманний індивідуалістичному типу поведінки, і текст-кодекс, який більш відповідний колективізму.

Ключові слова: культура, аристократична культура, соціокультурний простір, позакультурний простір, діалог культур, аристократія, аристократія духу, героїзм, текст культури, текст-шедевр, текст-кодекс, рецепція.

* * *

УДК 37.014

Дзвінчук Д. І.

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Україна, Івано-Франківськ), fuid@ua.fm

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ОСВІТА: КРИЗА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЧИ РОЗВІЙ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ

Розглянуто тенденції глобалізації в освіті та їхні соціальні-цивілізаційні передумови. З'ясовано сутність та особливості віртуалізації освіти в кон-

тексті глобалізації. Показано, що у глобальному світі освіта стає засобом отримання влади й капіталу, інструментом боротьби за ринки, вирішення геополітичних завдань. Обґрунтовано необхідність переходу від адаптаційної до гуманістично-цивілізаційної загальноосвітньої парадигми, що дозволить запобігти нівелюванню національно-культурних цінностей, вітчизняних освітніх традицій та сприятиме духовному відродженню.

Ключові слова: глобальні виклики, віртуалізація освіти, національна ідентичність, криза ідентифікації, етнічна самобутність.

Більшість прогностичних і загальнофілософських праць останнього часу не обходяться без терміну "глобалізація". З початку 90-х років ХХ ст. він набув небувалого поширення. Науковці багатьох країн світу – філософи, економісти, політологи й представники інших наук – в останні десятиліття ХХ століття намагалися дати якомога точніші прогнози щодо того, якою буде подальша траєкторія руху провідних країн у майбутнє, зокрема, яке саме суспільство вони будуватимуть, відштовхуючись від "розвиненого індустріального". Залежно від своїх безпосередніх фахових знань, науковці акцентували якісь окремі аспекти та сектори прогресу і враховували невелику групу провідних чинників, які, як вони стверджували, й визначатимуть подальший розвиток подій не лише у країнах-лідерах, а й у всьому світі.

Наприклад, економісти наголошували на ролі транснаціональних компаній (ТНК) і вважали, що саме їх дії детермінуватимуть розвиток виробництва й торгівлі впродовж усіх перших десятиріч нового століття. Дуже часто економісти підкреслювали, що глобалізація є загалом негативним явищем, що становить велику загрозу для України. Соціологи й гуманітарії зводили більшість сучасних проблем до "конфлікту цивілізацій", хоча нерідко пропонували й ширше бачення (напр. Бауман З, Горбачов М.С., Тураєв В.А., Шкурат І.), а от політики найчастіше зосереджували увагу на різноманітних варіантах конкуренції провідних держав світу за володіння енергетичними джерелами і "стратегічними позиціями" найрізноманітніших видів (Бжезинський Зб., Тіхонравов Ю.Г.).

Процес глобального зближення і взаємодії різних частин цілісного світу, поглиблення взаємопланетарної інтеграції та взаємозалежності, що обумовлений об'єктивними факторами суспільного розвитку, прискорив економічне зростання, відкрив для людства нові небачені можливості для розвитку підприємницької ініціативи та новаторства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми освіти, духовного формування людини постають перед суспільством із століття в століття, трансформуються з теорії в теорію, далеко не завжди набуваючи філософського осягнення й вирішення на рівні науково-педагогічного пізнання й педагогічної практики, і, тим паче, – на управлінському рівні.

Про тенденції впливу освіти на різні сторони життя сучасного людства пишуть багато авторів, серед яких: В. Андрущенко, В. Воронкова, К. Корсак, М. Мамардашвілі, М. Михальченко та ін. Про роль освіти як прискорювального чинника розвитку, який кардинально змінює суспільство, стверджує М. Козловець.

Разом з тим, потребують подальших наукових досліджень проблеми поєднання національного і гло-

Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"

бального у сучасних системах освіти, з'ясування ступеня впливу глобалізаційних процесів на освітні системи в різних країнах.

Отож, мета статті полягає у розкритті впливу процесів глобалізації на етнонаціональну складову системи освіти в Україні.

Глобалізація є по суті невідворотною проблемою сучасного світу, яка таїть у собі як небезпеки, так і надії, і людство повинне їх усвідомлювати. Процес глобалізації охоплює всі сторони сучасного суспільного життя – політичні, економічні та культурно-освітні, – нам слід очікувати не просто модернізації суспільної чи технічної, а радикального процесу змін соціальної структури і цивілізації, які змінять спосіб, статус і уклад життя сотень мільйонів людей.

Наукові відкриття другої половини ХХ ст. змінили відносини між людьми, між людиною й соціумом, між людиною і світом природи. Видатні відкриття в галузі генної інженерії, біохімії, перехід до комп'ютерних технологій, руйнування природного середовища, створення зброї масового знищення, криза культури, відчуття самотності та самотності особистості в урбанізованому середовищі і т.п. – призвело до незворотніх наслідків, збільшило провалля між поколіннями, породило кризу освіти, основи якої були зафіксовані дослідженнями М. Мід, І. Кона і ін. [1; 2]. Реалії сучасного світу такі, що майбутнє видається настільки непрогнозованим і некерованим, що здійснити необхідні зміни традиційними лінійними способами неможливо. За висловом М. К. Мамардашвілі, історичний досвід свідчить про те, що ніяка “висока” культура не дає ніяких гарантій проти хаотизації, архаїзації і примітивізації суспільного життя. Культура не є простою сукупністю високих цінностей та ідеалів. На кожному етапі розвитку суспільства та індивіда необхідне глибоке особистісне рефлексивне утвердження і зусилля, які виявляються передумовою будь якої людської думки чи дії [3, с. 145].

Разом з тим, глобалізація веде до переоцінки традиційних цінностей на рівні свідомості, є прямою загрозою існуванню етнічної самобутності окремих спільнот, уніфікації культурної ідентичності; порушує світоглядну цілісність індивіда; спричиняє до зростання напруженості у стосунках між людьми, що, зрештою породжує кризу самоідентифікації людини та спільноти.

Фундаментальні перетворення, радикальні суспільні зміни в Україні кін. ХХ – поч. ХХІ ст. призвели до глибокої кризи у сфері конструювання та підтримання соціальних ідентичностей. Виникла ситуація, коли у масовому масштабі, але на рівні індивідуальної свідомості необхідно розв'язати питання “Хто я, які ми”? Навіть економічні проблеми відходять на другий план порівняно з неможливістю для представників основних соціальних груп знайти прийнятну відповідь на це питання і похідні від нього про цілі, смисли, цінності окремої особи, вибір шляху подальшого розвитку [4].

Індустрія масової культури, використовуючи стереотипи, формує маніпульовану людину, а надлишок виробництва породжує новий тип людини – ідеального споживача, оскільки основою людської вітальності стає споживання. Завдяки тому, що споживання є відкритою і динамічною системою, воно здатне звільнити людину

від соціальної залежності, прискорити процеси асиміляції та відчуження, знівелювати рівні життя. Людина фактично перетворюється на механізм, який постійно щось споживає, всередині якого немає ні напруги, ні розуміння, ні свого власного “Я”.

Ідентичність розуміють як збереження своєї сутності, найістотнішого за всіх часових змін, що завжди і скрізь є основою, проявом сенсу життя і самоідентифікацією особистості, соціальної спільноти та нації; це стан відповідності самому собі, раціональне усвідомлення індивідом самого себе як особистості, яка відрізняється від інших; певна усталеність індивідуальних, соціокультурних, національних або цивілізаційних параметрів, їх самототожність [5, с. 382].

Глобалізація докорінно змінює соціокультурні, психологічні і моральні засади та форми буття людей. Руйнується попередній звичний спосіб життя, зникає відчуття причетності до певного оточення та визначених цінностей й орієнтирів. Технології визначають і регулюють всі сфери суспільного життя, сприяючи формуванню нової картини світу, а відповідно, і зміні свідомості.

За доби постіндустріального, інформаційного суспільства спостерігається поява таких феноменів як уніфікація, вестернізація, масовізація, конформізм, споживацька психологія, ефект футурошоку і, як наслідок, – витіснення із загалу окремої особистості “на периферію буття” таких чеснот, без яких настає відчуття самотності, невпевненості. Найбільш фундаментальна зміна полягає в тому, що всі ці глобальні “цінності”, глобальна культура, яка, за влучним визначенням Сіза Гемелінка, отримала назву “макдональдизація”, вже стали частиною сучасного соціуму, нашого повсякденного життя. І питання не лише в тому, що вони вже “тут”; водночас “тут” і їх ідеї, концепції, стиль життя, їжа, одяг, і все це відіграє важливу роль у формуванні нашого суспільства [4].

Завданням освіти є запобігти загрозам втрати унікальності кожної людини, її можливості реалізувати свій потенціал у розмаїтті рідної культури; вирішити проблему її перетворення в громадянина світу без втрати свого коріння; стимулювати її активну участь у житті своєї нації та етнічної спільноти; узгодити неминучі результати глобалізації та завдання збереження національної культури.

Глобальні проблеми в освіті посилились на межі тисячоліть. Для освіти інформаційного суспільства характерні наступні риси: бурхливий розвиток і застосування інформаційних технологій; швидке збільшення темпів інтеграції національних та регіональних освітніх систем; перехід від інформативного навчання до методологічного, метою якого є навчання особистості самостійно знаходити і раціонально використовувати необхідну інформацію; зміна ролі викладача і т.п. Освіта у глобальному світі стає засобом отримання влади й капіталу, інструментом боротьби за ринки, вирішення геополітичних завдань.

У сучасних умовах глобалізації держава починає ділити свої функції впливу на систему освіти з транснаціональними корпораціями. Держава, державна освітня політика дедалі більше залежать від приватних інтересів, які потрапляють під вплив великих міжнародних сил. Під тиском глобального

капіталізму міжнародні корпорації кидають виклик владі окремої держави, що й виражається в політиці неолібералізму. Освіта стає одним з багатьох виробів на міжнародному ринку, подібно до хліба, автомобілів і телебачення.

Ринкові аспекти в освітній сфері України, на наш погляд, помітні навіть там, де вони не повинні були б з'являтися. Наприклад, все частіше не лише у статтях не надто відповідальних журналістів з "жовтих" газет, що надто намагаються подібатися одразу всім, але й у висутках шановних осіб, на яких покладена відповідальність вибору шляху розвитку освіти і прийняття стратегічних рішень, головне завдання освітньої системи нашої України формулюється як "надання освітніх послуг". Така позиція більш доцільна, наприклад, щодо діяльності репетиторів, невеликих приватних закладів з унікальною програмою діяльності й особливим складом викладачів, курси підготовки вступників до ВНЗ чи водіїв та ін. Вони й справді надають ті чи інші послуги специфічним групам населення, але це не означає, що можна вважати "послугами" грандіозну багаторічну, складну і багатопланову навчально-виховну роботу, яка охоплює всіх представників молодих поколінь упродовж багатьох років.

Формування так званого ринкового менталітету на глобальному рівні послаблює державну політику у сфері освіти, насамперед її соціальну спрямованість на скорочення соціальної нерівності у сфері освіти.

Іншою небезпекою за майже одностайною думкою представників точних і гуманітарних наук є потенційна небезпека для системи освіти і всього суспільства так званого "інформаційного вибуху". Він полягає у тому, що у наш час особливо швидко зростає відставання можливостей людини засвоїти якусь кількість знань від того, в якому темпі інші люди (багато мільйонів науковців) безперервно збільшують предметні знання всього людства одразу у тисячах наукових напрямів і секторів.

На основі цього та інших подібних фактів часто формулюється песимістичний висновок про те, що людська цивілізація знаходиться у стані безприкладно глибокої кризи й стрімко рухається до повного колапсу, який одні науковці відносять на середину XXI століття, а інші – навіть на кінець його першої третини.

Серед головних "локомотивів", які прискорюють рух людства до цієї кризи, частина науковців-футурологів називає саме систему освіти, яка продовжує формувати грандіозну кількість "вузьких фахівців", не навчених розпізнавати глибинні рушійні сили широкіх суспільних явищ, приховані взаємозв'язки між головними чинниками впливу на людину й суспільство, оцінювати ці взаємозв'язки та з високою точністю передбачати наслідки й напрями розвитку окремих держав і всього людства. Підготовлені в рамках сучасних підходів до освіти фахівці мають високу ефективність у дуже обмеженій ділянці, діють на основі неповної бази даних і приймають рішення, які видаються доцільними в даний момент і в даному місці (й це дійсно так), але пізніше виявляються стратегічно хибними та дуже небезпечними як для їх авторів і виконавців, так і для всіх інших громадян.

Система освіти України повинна пройти етап швидкої модернізації і пристосовуватися до небачено

складних вимог, які ставлять до неї швидкозмінні ринки праці.

Цих нових вимог і потреб одразу кілька, до того ж не всі вони однаково добре усвідомлюються керівниками вищої освіти і колективами вищих навчальних закладів. Наприклад, ще недавно у рамках індустріального бачення завдань вищої освіти навчальні програми й плани університетів та технічних інститутів були довготривалими і не змінювалися впродовж багатьох років. Це стосувалося не лише підготовки археологів чи соціологів, але й конструкторів та інженерів. Програми навчання були побудовані так, щоб фахівець міг отримати знання "на все життя", а в подальшому рухатися на цій основі по сходинках кар'єри без радикального поповнення та осучаснення компетентності.

Все змінюється у наш час – отримані знання або цілковито знецінюються внаслідок зникнення даної спеціальності, або оновлюються вже не за 30-40 років, а усього за 5-8 (в напрямі "інформатика" – ще швидше). Зрозуміло, що це значно ускладнює керівництву і колективам університетів та інших ВНЗ їхнє завдання – готувати молодь за такими спеціальностями, які можуть зникнути буквально за кілька років. До того ж навіть більш "стійкі" професії вимагають від їх представників постійного звернення до нової інформації, до самонавчання і спроб розширити свій потенціал на сучасному ринку праці.

Частина традиційних занять настільки насичується інформаційними засобами, що зникає необхідність постійного перебування в лабораторії чи на іншому робочому місці. Завдяки сучасним інформаційним технологіям людина може дуже активно і творчо працювати у себе вдома, у будинку відпочинку чи навіть у дорозі.

Електронні комунікаційні мережі, з одного боку, все більше розмивають традиційне уявлення про "робоче місце", а з іншого – вимагають від працівників мати високу спроможність поєднувати свій власний фах з використанням у ньому комп'ютерів і мереж інформаційного зв'язку. Слід чекати на те, що надалі скорочуватиметься кількість осіб, які матимуть стійке і довготривале заняття, а зростатимуть когорти тих, хто працюватиме за контрактом певний час, необхідний для виконання чітко визначеного завдання. Після цього людина може опинитися вільною і їй доведеться брати участь у конкурсах для отримання чергового робочого місця [6].

Суспільство майбутнього лише у своїй незначній технологічній частині може вважатися "інформаційним", а от в усіх інших – набагато важливіших аспектах – воно й справді може виявитися суспільством повного поширення і безперервного використання "знань". Термін "суспільство знань" – порівняно молодий і його можна вважати логічним наслідком уявлень провідних науковців світу про найбільш імовірний шлях соціально-економічного розвитку людства, оскільки центральним ресурсом розвитку стають знання за визначенням П. Друкера. Він має рацію, вказуючи на те, що знання докорінно відрізняються від попередніх основних факторів виробництва – природних ресурсів, фізичного капіталу і робочої сили, бо не є лімітованими. Навпаки, знання є

невичерпними, що є ознакою не так ресурсу, як людської потреби.

Висновки. Немає жодних сумнівів у тому, що освіта й робота у суспільстві знань зліються в єдність, а тому під час первинного навчання дітей і молоді в середніх і вищих школах їх слід готувати до перспективи обов'язковості подальшого цілеспрямованого саморозвитку впродовж усього життя. До того ж, демократичні засади навчального процесу і демократичний устрій суспільства знань вимагатимуть від системи освіти формування автономних і відповідальних особистостей, спроможних до критичного мислення і правильного вибору як власного шляху розвитку, так і його безперервних змін під впливом комплексу з індивідуальних обставин і швидкозмінного ринку праці.

Це, звичайно, робить обов'язковим перехід від адаптаційної до гуманістично-цивілізаційної загальноосвітньої парадигми, деталі якої, однак, слід розробити та уточнити з врахуванням досягнень усіх сучасних наук про людину і природу.

Разом з тим, можемо констатувати, що останні події у політичному житті України не вселяють оптимізму з наступних причин:

- відсутня єдина чітка ідеологія державного будівництва, українське суспільство де-факто розколоте у поглядах щодо векторів зовнішньої політики, провідні соціальні групи України мають різне бачення, яке суспільство, з яким державним устроєм ми будемо;

- зростає соціальна апатія, байдужість і песимізм, обумовлені відсутністю чітко вираженого напрямку розвитку суспільства, невідповідністю політичних обіцянок, які проголошувалися представниками політичних партій і рухів напередодні президентських та парламентських виборів, реалії соціальної дійсності породжують недовіру громадян до можливих змін у суспільстві;

- зростає усвідомлення неспроможності основних політичних гравців об'єднатися задля утвердження фактичної незалежності України, насамперед в економічній галузі, від Росії та безповоротно обрати європейський вектор у зовнішній політиці.

І тільки освіта має покласти край відчуженню, повернути віру і соціальний оптимізм громадянам України, забезпечити відродження духовності як відновлення споконвічно притаманних людям цінностей віри, надії і любові в їх гармонійній взаємодії.

Список використаних джерел

1. Кон І. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
2. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 499 с.
3. Мамардашвили М. К. Мысль в культуре / М. К. Мамардашвили / Как я понимаю философию. – М. : Прогресс, 1990. – С. 143-154.
4. Козловець М. А. Глобалізація як чинник деградації ідентичності / М. А. Козловець // Практична філософія. – 2008. – № 3. – С. 210-218.
5. Идентичность // Всемирная энциклопедия : Философия / Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М. : АСТ; Мн. : Харвест; Современный литератор, 2001. – С. 382.
6. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі : тенденції розвитку та управління. Монографія / Д. Дзвінчук. – К. : ЗАТ "Нічлава", 2006. – 378 с.

References

1. Kon I. S. Rebenok i obshchestvo / I. S. Kon. – M. : Nauka,

1988. – 270 s.

2. Mid M. Kultura i mir detstva / M. Mid. – M. : Nauka, 1988. – 499 s.

3. Mamardashvili M. K. Mysl v kulture / M. K. Mamardashvili / Kak ya ponimaiu filosofiiu. – M. : Progress, 1990. – S. 143-154.

4. Kozlovets M. A. Globalizatsiia iak chynnyk destrukttsii identychnosti / M. A. Kozlovets // Praktychna filosofii. – 2008. – № 3. – S. 210-218.

5. Identychnost // Vsemirnaia entsyklopediia / Filosofii / Glavn. nauch. red. i sost. A. A. Gritsanov. – M. : AST; Mn. : Kharvest; Sovremennii literator, 2001. – S. 382.

6. Dzvinchuk D. Osvita v istoryko-filosofskomu vymiri : tendentsii rozvytku ta upravlinnia. Monografiia / D. Dzvinchuk. – K. : ZAT "Nichlava", 2006. – 378 s.

Dzvinchuk D.I., doctor of philosophical sciences, professor, Head of the Department of Public Administration and Local Government, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine, Ivano-Frankivsk), fuid@ua.fm

Global challenges and education: identity crisis or develop ethnic identity

Globalization is profoundly changing socio-cultural, psychological and moral principles and forms of human life. Previous lifestyle is crumbling, eliminating the feeling of belonging to a certain environment and defined values and orientations. Technologies govern and regulate all aspects of life, helping to create a new world, and subsequently the change of consciousness.

The task of education is to prevent the threat of losing the uniqueness of every person, its ability to fulfill their potential in the diversity of native culture; solve the problem of conversion to a citizen of the world without losing their roots; encourage its active participation in the life of their nation and ethnic communities; reconcile the inevitable result of globalization and the task of preserving national culture.

Education in a globalized world becomes a means to power and capital, an instrument of struggle for markets, solving geopolitical problems.

In the current context of globalization the state begins to divide its functions impact on the education system of transnational corporations. The state government education policy is increasingly dependent on private interests that fall under the influence of large international forces. Under the pressure of global capitalism, transnational corporations are challenging the power of individual states, as reflected in the policies of neo-liberalism. Education is one of many products in the international market, like bread, cars and television.

The education system of Ukraine has to go through rapid modernization and adapt to unprecedentedly complex requirements for her quickly changing labor markets.

There are a number of such new requirements and needs. Moreover, not all of them are well understood by the leaders of higher education groups and universities. For example, more recently, as part of an industrial vision tasks of higher education curricula and plans of universities and technical institutes were slow and did not change over the years. They were built so that the specialist can get knowledge "for life", and later move on this basis the stairs career without a radical updating and modernizing competence.

Conversely, the society of the future only in its small part of the technology can be considered as "information", but in all other - much more important aspect - it really can be a society of full spread and continuous use of "knowledge".

Keywords: global challenges, virtualization education, national identity, identity crisis, ethnic identity.

Дзвінчук Д.І., доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой государственного управления и местного самоуправления, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (Украина, Ивано-Франковск), fuid@ua.fm

Глобальные вызовы и образование: кризис идентификации или развитие этнической самобытности

Рассмотрены тенденции глобализации в образовании и их социальные цивилизационные предпосылки. Выяснено сущность и особенности виртуализации образования в контексте глобализации. Показано, что в глобальном мире образование становится средством получения власти и капитала, инструментом борьбы за рынки, решения геополитических задач. Обоснована необходимость перехода от адаптационной к гуманистически-цивилизационной общеобразовательной парадигмы, что позволит предотвратить нивелирование национально-культурных ценностей, отечественных образовательных традиций и способствовать духовному возрождению.

Ключевые слова: глобальные вызовы, виртуализация образования, национальная идентичность, кризис идентификации, этническая самобытность.

* * *

Пашков В. В.

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри філософії, ректор Запорізького обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
(Україна, Запоріжжя), zoippo@mail.ru

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ: ПРІОРИТЕТИ І РИЗИКИ

Дається аналіз інновацій в освіті, основним змістом інноваційних процесів є внесення змін у традиційні, сформовані системи, що стали масовими, й засоби прогресивного досвіду. Одним із таких процесів у освіті став феномен “віртуальної педагогіки”. Віртуалізація процесів у освіті виходить за межі інноваційного процесу, як він трактується в літературі з освіти. Використання інформаційних технологій, включаючи віртуальні навчальні засоби, пов’язане з вирішенням кардинальних питань, як у методології науки в цілому, так і філософії освіти. Отже, в статті робиться спроба розкрити один із основних механізмів відповідної зміни професійних, життєвих відносин педагога і учня як на рівні повсякденних поведінкових практик, так і на рівні фундаментальних світоглядних парадигм.

Ключові слова: віртуальна педагогіка, постмодернізм, інновації, технології, інформатизація, філософія освіти.

Характерною рисою сучасності є своєрідна зміна темпорального вектору, орієнтація на майбутнє як на вищу світоглядну цінність. Ретрансляція знань з минулого, яка була суттєвою складовою системи освіти у попередні історичні епохи, поступається місцем створення знання “тут і зараз”, концепції “незавершеного знання” [1], яке визначає сучасну академічну місію.

Сьогодні, як зазначає І. Девтеров, “інновації окреслюють долі глобального світу, вони – сутність постіндустріального, інформаційного суспільства, постійні зміни якого проблематизують буття людини” [2, с.6].

Інноваційні процеси стали рушійною силою розвитку, як окремого індивіда, так і всього суспільства в цілому. Інноваційність усе більше перетворюється в друге штучне середовище, поряд з культурою, сконструйованою людиною.

Є всі підстави говорити про виникнення й активний розвиток штучного середовища конструктивного (творчого) інтелекту, під яким варто розуміти прогресуючий ріст кількості й якості інноваційних процесів, що перетворили інноваційність у форму існування й розвитку окремих культурних процесів і складових.

Основним змістом інноваційних процесів є внесення змін у традиційні, сформовані системи, що стали масовими, й засоби прогресивного досвіду. Одним із таких процесів у освіті став феномен “віртуальної педагогіки”. Віртуалізація процесів у освіті виходить за межі інноваційного процесу, як він трактується в літературі з освіти. У педагогіці – це введення нового в мету, зміст, методи й форми навчання й виховання, організацію спільної діяльності педагога й учня. Прогресивний початок у розвитку освіти. Використання інформаційних технологій, включаючи віртуальні навчальні засоби, пов’язане з вирішенням кардинальних питань, як у методології науки в цілому, так і філософії освіти.

Тож аналізуючи інновації в освіті, ми спробуємо розкрити один із основних механізмів відповідної зміни професійних, життєвих відносин педагога і учня як на рівні повсякденних поведінкових практик, так і на рівні фундаментальних світоглядних парадигм. І тут постмодернізм виявляє себе з особливою силою. Його кредо – твердження про умовний характер будь-якого дискурсу. Не випадково в працях дослідників

відзначається, що настання епохи Інтернету пов’язане з поширенням цінностей постмодернізму, його філософсько-світоглядної й антропологічної специфіки.

Без розгляду впливу постмодернізму на педагогіку не можна вважати аналіз інновацій і віртуальності в освіті такими, що відбулися.

Проблеми інформатизації, комп’ютеризації в освіті, перехід педагогіки в стан віртуальності розглядали Вольфганг Вельш, І. Девтеров, В. Емелін, А. Коловська, С. Курбатов, Н. Носов, І. Утюж та ін., дослідники зазначали, що дані питання відношень суб’єктів в освіті можна розглянути тільки через призму постмодерністської методології, яка чітко прописує цінності існування людини в сучасній культурі.

Існуючі базові поняття педагогіки, як науки й сфери діяльності (“виховання”, “навчання”, “освіта”, “розвиток”) в умовах інформатизації перетерплюють значеннєві й функціональні трансформації, і відчуються як недостатні для визначення характеру педагогічного процесу й положення суб’єктів у їхній педагогічній взаємодії. Теоретичні й прикладні доведення обходять педагогіку з її системною методологією, аксіологією, цілісністю педагогічного процесу, вихованням і розвитком особистості. Педагогіка позбавлена методологічного статусу в сучасному процесі інформатизації. Вона виведена за межі освітніх стратегій і парадигм. Особливо це стосується фундаментальної категорії “виховання”, до якої притягнута загострена увага цілого ряду вчених. У них звертається увага на значеннєву невизначеність категорії “виховання”: чи включає діяльність з навчання, освіти – виховання й розвиток особистості? З іншого боку самоосвіта визначається в законі про освіту як “цілеспрямований процес виховання й навчання”. Феноменологічний аналіз проблем освіти також вказує на штучність поділу сфер навчання, виховання й розвитку в освітньому процесі. Сисоєва С. указує на втрату соціально-цивільного смислу освіти, пов’язуючи її з відмовою на початку перебудови від ідейно-виховного досвіду минулих років [4]. Сисоєва С. наголошує на тому, що сама категорія “педагогіка” останнім часом прийняла *невизначений смисл* і відбиває множину значень (мистецтво, різні підходи, проектувальна діяльність у методиках, рекомендаціях, установках, методи й форми навчання). Авторка у світлі нового статусу філософії стосовно інших наук (антисубстанціалізм), розглядає нові форми взаємин освіти з філософією. При цьому звертає увагу на запропоноване філософією неklasичне обґрунтування педагогіки, у якому центральним моментом є зміна педагогікою відносин до фундуєної позиції філософії. Вона виділяє основні моменти цієї зміни.

Педагогіка бере на себе функції методології, переймає у філософії її спосіб роботи й поринає в сферу роботи людської свідомості, втрачаючи предметну основу. Відбувається, як відзначає Сисоєва С., органічна сполука філософії й педагогіки: філософія виявляється педагогічною, а педагогіка – філософічною [4].

Проблеми теоретизації освіти пов’язані з розкриттям методологічних основ самого теоретизування подолання “конфлікту” методів в галузі теорії й практики освіти, розкриття співвідношень наукової теорії й наукової історії освіти. У всіх існуючих підходах до

визначення педагогіки як науки й сфери діяльності проглядається її основне теоретико-методологічне ядро – соціалізація молоді. А. Коловська виділяє два основних стандарти соціальності: “соціальність колективістського суспільства” і “соціальність індивідуалістичного суспільства”. Нас цікавить викладене в контексті теоретичного статусу педагогіки, установлення якого в сучасний період, очевидно, неможливо поза визначеннями А. Коловська межами теоретизації: практика соціалізації повинна відповідати певному типу суспільства. Якщо ж розглядати, педагогіку із точки зору педагогічного факту, то варто визначити діяльність, у якій вона виникає. Ця діяльність з передачі історико-культурного досвіду новим поколінням з метою соціалізації молодого покоління [5]. До цієї характеристики вдається С Курбатов, даючи визначення педагогіки, як науки, що вивчає особливу соціально й особистісно детерміновану, що характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом діяльності з прилучення людських істот до життя суспільства [6]. Однак у даному визначенні розглядається один бік діяльності. Діяльність суб'єкта, що передає знання й досвід культури, тобто педагога. Сприймаючий (той, якого навчають,) знання суб'єкт мається на увазі. І це відбито у визначенні автором предмета педагогіки, яким є система відносин, що виникають у діяльності, педагогічної науки, що є об'єктом. Тут ми бачимо якесь протиріччя. Що ж робить сприймаючий суб'єкт у цій системі відносин залишається не визначеним. Таке визначення науки педагогіки не викликало підстав для сумнівів, коли джерелом знання, що передається, був педагог. Але в діяльності, опосередкованою інформаційними й комп'ютерними технологіями викликає сумнів сама наявність цілеспрямованого, соціально й особистісно детермінованого педагогічного процесу. Знання й соціокультурний досвід передаються інформаційними технологіями за допомогою технічних пристроїв, що викликає сумнів, тому що висока техніка надає безмежний потік інформації, а знання й інформація не те саме. Якщо ж допустити, що все-таки передається знання й соціокультурний досвід, то чи можливий педагогічний процес, що припускає систему відносин між педагогом і тим, кого навчають. Тут немає можливості говорити про систему відносин, оскільки ніякі відносини з технікою не можуть виникнути. Таким чином, педагогічний процес як система відносин, взаємодій його суб'єктів у інформаційному освітньому просторі носить віртуальний характер і може розглядатися тільки опосередковано. Якщо діяльність з передачі історико-культурного досвіду й знань передається технічними засобами, то вимагають уточнення й спеціальні інтерпретації всіх традиційно сформованих категорій педагогічної науки, що визначають її теоретичний статус і піддаються глибокій трансформації в міру інформатизації освіти. Педагогічний факт в умовах комп'ютеризованого навчання опосередкований технологіями передачі історико-культурного досвіду. Він виникає вже не в системі “викладач-учень”, а в системі “комп'ютер-учень”. Виникає вторинна система відносин. Це нова реальність і в ній роль суб'єктів освітнього процесу не визначена. Про педагогічну взаємодію можна говорити тільки у віртуальному

змісті. Так само як і про суб'єктну роль педагога, і того, кого навчають, про що далі буде більш докладно викладено.

Повернемося до традиційного уявлення про педагогіку й педагогічну діяльність. Педагогічний факт у контексті наведених вище визначень виступає як результат предметної діяльності суб'єктів педагогічного процесу. Однак якщо результат навчання можна одержати в самому процесі, то виховання, освіта й розвиток, тільки одержують імпульс у даному процесі й носять віддалений у часі результуючий характер. Наприклад, якщо діяльність – навчання, то має місце система об'єктно-суб'єктних відносин, де той, якого навчають, – об'єкт діяльності педагога й суб'єкт навчання. Педагог же в цій системі відносин є суб'єктом цілеспрямованої діяльності, і об'єктом для того, якого навчають. Об'єктом, що несе знання й способи спілкування з приводу знання, а також умови для даного процесу. Він використовує весь арсенал інтелектуальних і психоемоційних засобів, що становлять його індивідуальність: рефлексію, емпатію, інтуїцію, метафору, уяву, креативність, гуманітарність і гуманність, полікультурність. Його свідомість діалогічна, чому сприяє безпосереднє звертання до того, кого навчають, вербальний і невербальний контакт із ним. Він має можливість інтерпретувати педагогічний факт, створюючи систему розуміння учня, виявляючи нове положення особистості в процесі, що обновляється, педагогічної взаємодії, входячи в простір схованих здатностей і можливостей суб'єктів навчання. Разом зі змістовним боком знання передається все сутнісне ядро особистості викладача, що складають складні, ціннісні, світоглядні, психологічні утворення в людині, що мають загальнолюдське, екзистенціальне значення не тільки для самого педагога, але й для особистості що навчається. Педагог у взаємодії зі студентом, з учнем вступає в простір високих смислів, цілей і цінностей. У простір духовності, де головним є *потреба в самовіддачі* й здатність одержувати радість від неї, де затребуване душевне життя педагога – можливість вибору педагогічних фактів, їхня оцінка й рефлексія, як емоційно-почуттєвий стан суб'єкта, що пізнає педагогічну реальність. Професійна рефлексія в традиційній системі педагогічної взаємодії дозволяла дати оцінку собі й об'єкту своєї діяльності (суб'єктові, що навчається).

Рефлексія виводила педагога із широкого, але педагогічного процесу, який все ж таки має межі, до багатозначної реальності життя, знання, почуттів, дозволяла побачити багатоконтекстуальні зв'язки зі світом і вводити в них одиничний педагогічний факт.

Цілі й мотиви професійної педагогічної діяльності збагачувалися й формували значеннєвий її бік. Реальне відчуття смислу діяльності підвищувало зверхмотивацію – високу міру зацікавленості в задоволенні професійних мотивів і потреб.

Смислоутворюючі мотиви, їх диференційованість становлять зміст зверхмотивації. До них можуть бути віднесені мотиви розвитку, самоствердження, самопрезентації, творчості, спілкування, духовного контакту з тими, кого навчають.

Такий загальний зміст традиційної, цілеспрямованої педагогічної діяльності, що втрачає своє значення при

діяльності опосередкованої інформаційними технологіями. У психологічних дослідженнях педагогічна діяльність розглядається як живильне середовище синдрому “професійного вигорання”. Він з'являється в педагога у зв'язку із втратою почуття відповідності між власними можливостями і умовами інформаційного навчального середовища, що пред'являє до його суб'єктної позиції інші (не традиційні) вимоги. Багато аспектів діяльності вже не переживаються як важливі й такі, що мають індивідуальний смисл. Втрачається почуття власної значимості й ефективності власної діяльності. На початку розгортання такої ситуації педагог робить емоційно посилені дії, мобілізує психічні ресурси на повернення втраченого психоемоційного стану, потім вступає в смугу кризи й поступового зниження здатності до конструктивного вирішення професійних проблем.

Як було відзначено, студент (той, якого навчають,) є об'єктом діяльності педагога у всьому її різноманітті й суб'єктом навчання. Як суб'єкт навчання він являє собою систему індивідуально-особистісних тенденцій, якостей і властивостей особистості. Вступаючи у взаємини й взаємодії з викладачем, студент має можливість повноцінної реалізації свого “потребнісного” ядра, представленого такими категоріями, як самосвідомість, самопізнання, самовизначення, самоконтроль, самоактуалізація, творчість, саморозкриття, самоефективність, самовдосконалення й самореалізації.

Такого роду реалізація особистості можлива тільки в системі відносин “викладач-студент”, що ми відносимо до системи первинних соціальних фактів. У ній відбувається соціально-педагогічна взаємодія, обумовлена особистостями, їхніми духовними взаємовпливами, обміном сутностями.

Сьогодні в освіті активно формуються інформаційні ресурси (інформаційний сервер, навчальні програми, автоматизовані тестові методики, комп'ютерний документообіг). Формується віртуальна мережа з усією властивою атрибутикою: цитування, посилення, довідники, візуалізація, тематичні переходи, консультації, композиціонування й редагування текстів і ін. Між ними існує комунікативний зв'язок. Вона рухлива в межах однієї мережі, у ній можливе повернення до фрагментів і звертання до інших мереж. Але де тут педагогіка? І де місце педагога з його рефлексивним мисленням, інтуїцією, педагогічною самосвідомістю, методом, стилем і підходом? Необхідні філософські й соціокультурні підстави педагогіки, покладені в контексті реальностей інформаційного суспільства, які, можливо, наблизять нас до визначення сутності “віртуальної педагогіки”.

Визначення поняття “віртуальна педагогіка” ґрунтується на понятті “віртуальна реальність”, що займає одне із центральних місць у філософських, соціологічних, психологічних працях таких дослідників як Ємелін В., Карпицький Н., Носов Н., Шмідт Е. та ін. Розширювальному уявленню про реальність послужили фундаментальні відкриття ХХ століття у філософії, природничих науках, психології, техніці, мовознавстві, мистецтві. Для нового розуміння реальності характерно, що все – реальність, а всяка реальність віртуальна. Світ реальностей перебуває в дивному переплетенні протилежностей і одне може

пізнаватися через інше, а саме, через свою протилежність. Одне проступає крізь інше, пов'язане з ним семантичними нитками. Опис реальності за допомогою бінарної опозиції дозволяє описувати об'єкт у взаємовиключних, додаткових системах.

Однак звернемо увагу й на інший важливий висновок щодо реальностей в освіті, створюваних новими технологіями. Тут доречне питання про межі комп'ютеризації. Дослідження показують, що в цілому ряді професій домінуюча роль належить “тілесним”, неявилим формам, які передаються з рук у руки, від учителя до учня. Якщо даний тип трансляції більше адекватний для передачі вихідних смислів, ніж машинний, то мотиви звернення до нових форм трансляції вимагають уточнення.

Для освітнього середовища важливим представляється як дискусія про те, що реальність, а що такою не є, так і розуміння мови тої реальності, у якій протікає педагогічний процес. У логіці вищесказаного, нові реальності в освіті – текст, гіпертекст, інтертекст, віртуальна реальність, простір, інформаційні технології, Інтернет, Глобальна мережа, кіберпростір, ігрове поле можуть бути описані через феноменологію традиційних навчальних систем, через зіставлення сутностей, що ми й спробували зробити у вище викладеному матеріалі.

Однак віртуальна педагогіка не зводиться до визначення віртуальної реальності. Педагог, що використовує віртуальні об'єкти в якості навчальних і виховуючи засобів, може залишатися за межами віртуальної реальності, у реальному світі, у той час як той, який навчається, поринає у віртуальну подію.

Можливі напрямки використання віртуально побудованої реальності, говорять про те, що цей феномен займає вже досить значний соціокультурний простір в освіті з тенденцією все більшого зростання [4].

Симуляцію, розглянуту як специфічну характеристику постмодерністського світовідчуження взагалі, ми можемо розрізнати в педагогічному процесі. За допомогою створених фахівцями віртуальних технологій симуляція ввійшла невід'ємним компонентом в усі підсистеми освітнього процесу. Віртуальні – навчальні засоби при цьому – це лише одне з можливих втілень симуляції. Відносини в системі викладач-студент віртуалізовані в ще більшій мірі, що можна спостерігати на прикладах втрат виховної складової в освіті й стійкості його дидактичних основ.

Список літератури

1. Вольфган Вельш. Наш постмодерний модерн. / В. Вельш; пер. з нім. А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. – К.: Альтерпрес, 2004. – 328 с.
2. Девтеров І. В. Соціалізація людини у кіберпросторі: монографія / І.В. Девтеров. – К.: НТУУ “КПІ”, 2012. – 360 с.
3. Освітнологія: витоки наукового напрямку: Монографія / За ред. В.О. Огнев'юка; авт. кол.: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Л.Л. Хоружа, І.В. Соколова, О.М. Кузьменко, О.О. Мороз. – К.: ВП “Едельвейс”, 2012. – 316 с.
4. Емелін В. Виртуальная реальность. Конспект статьи. [Электронный ресурс] / В.Емелін. – Режим доступа к ресурсу // <http://cybor.narod.ru/virtrealnost.htm>
5. Коловская А. Инновационные образовательные процессы в пространстве социальной феноменологии постмодерна // автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук: 09.00.11 [Електронний ресурс] / А.Ю. Коловская; Московский гос. университет. – М., РГБ 2005. – 20 с.
6. Курбатов С. Дистанційна освіта як сутнісна складова інноваційної діяльності сучасного університету / Сергій Курбатов // Філософія освіти 1-2 (10) / 2011 – С. 305-310.

7. Карпицкий Николай Онтология виртуальной реальности. Введение // [Электронный ресурс] / Н.Карпинский / Режим доступа к ресурсу // Томск – Сибирь. Библиотека философских работ томских авторов, 1999 // <http://tvfi.narod.ru/virtual.htm>

8. Носов Н.А. Фома Аквинский и категория виртуальности / Н. А. Носов // Виртуальная реальность: философские и психологические аспекты. № 3 (24) М., 1997. – С. 83 – 84.

9. Утюж І.Г. Парадигмальні засади освітнього простору : монографія / І.Г. Утюж. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2012. – 352 с

10. Шмидт Э. Новый цифровой мир. Как технологи меняют жизнь людей, модели бизнеса и понятие государств / Эрик Шмидт, Джаред Коэн; пер. с англ. Сергея Филина. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 368 с.

References

1. Voljfgan Veljsh. Nash postmodernyj modern / Voljfgan Veljsh; per. Z. nim. A.L.Boghachova, M.D.Kultajevoji, L.A.Sytichenko. – K. : Aljterpres, 2004. – 328 s.

2. Devterov I. V. Socializacija ljudyny u kiberprostorii: monohrafiya / I. V. Devterov. – K. : NTUU “KPI”, 2012. – 360 s.

3. Osvitologhija: vytky naukovogho naprijamu: Monohrafiya / Za red. V. O. Oghnev'juka; Avt. kol.: V. O. Oghnev'juk, S. O. Syssojeva, L. L. Khoruzha, I. V. Sokolova, O.M. Kuzjmenko, O. O. Moroz. – K. : VP “Edeljevs”, 2012. – 316 s.

4. Emelyn V. Vyrtualjnaja realnostj. Konspekt statij. [Электронный ресурс] / V. Emelyn Rezhym dostupa k resursu // <http://cybor.narod.ru/virtrealnost.htm>

5. Kolovskaja A. Ynnovacyonnye obrazovatelnye processy v prostranstve socyальноj fenomenologhyy postmoderna // avtoref. dys...kand. filosof. nauk: 09.00.11 [Elektronnyj resurs] / A. Ju. Kolovskaja; Moskovskij ghos. unyversytet. – M., RGH B 2005. – 20 s.

6. Kurbatov S. Dystancijna osvita jak sutnisna skladova innovacijnoji dijalnosti suchasnogho universytetu / Serghij Kurbatov // Filosofija osvity 1 – 2 (10) / 2011 – S. 305 – 310.

7. Karpyckij Nikolaj Ontologhija vyrtualnoj realnosty. Vvedenye // [Электронный ресурс] / N. Karpyckij / Rezhym dostupa k resursu // Томск – Сыбирь. Библиотека философских работ томских авторов, 1999 // <http://tvfi.narod.ru/virtual.htm>

8. Nosov N.A. Foma Akvynskij y katehoryja vyrtualjnosty / N. A. Nosov // Vyrtualjnaja realnostj: fylosofskye y psykhologhicheskye aspekty. # 3 (24) M., 1997. – S. 83 – 84.

9. Utjuzh I.Gh. Paradyghmaljni zasady osvitnjogho prostoru : monohrafiya / I.Gh. Utjuzh. – Zaporizhzhja: “Prosvita”, 2012. – 352 s

10. Shmydt Э. Новый цифровой мир. Как technology menjat zhynzj ljudej, modely byznesa y ponjatye ghosudarstv / Эрик Шмидт, Джаред Коэн; пер. с англ. Сергеем Филлином. – М. : Манн, Иванова и Фербер, 2013. – 368 с.

Pashkov V.V., doctor of Philosophy, associate professor, professor of chair of philosophy of Zaporozhye Regional Academy of Post-graduate Pedagogical Education (Ukraine, Zaporozhye), zoippo@mail.ru

Virtualization of Education: Priorities and Risks

This paper analyzes innovations in education. The basic contents of innovation processes are introduction of changes into the traditional formed systems, which have become widespread, and means of progressive experience. One of these processes in education has become a phenomenon of "virtual pedagogy". Virtualization of processes in education is way beyond the innovation process, as it is treated in the literature on education. The use of information technology, including virtual training tools is associated with the solution of fundamental issues such as the methodology of science in general and philosophy of education. Thus, the article attempts to uncover one of the main mechanisms for equitable adjustment of teacher and student's professional and living relationships both at the level of everyday behavioral practices and at the level of fundamental philosophical paradigms.

Keywords: virtual education, postmodernism, innovations, technologies, information, philosophy of education.

Пашков В.В., доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, ректор Запорожского областного института последипломного педагогического образования (Украина, Запорожье), zoippo@mail.ru

Виртуализация образования: приоритеты и риски

Анализируются инновации в образовании, основным содержанием инновационных процессов является внесение изменений в традиционные, сложившиеся, ставшие массовыми системы и средства прогрессивного опыта. Одним из таких процессов в образовании стал феномен “виртуальной педагогики”. Виртуализация процессов в образовании выходит за пределы инновационного процесса, как он трактуется в литературе по образованию. Использование информационных технологий, включая виртуальные обучающие средства, связано с решением кардинальных вопросов, как в методологии науки в целом, так и философии образования. И здесь постмодернизм проявляет себя с особой силой.

Поэтому в статье раскрывается один из основных механизмов определенной смены профессиональных, жизненных отношений педагога и ученика, как на уровне повседневных поведенческих практик, так и на уровне фундаментальных мировоззренческих парадигм.

Ключевые слова: виртуальная педагогика, постмодернизм, инновации, технологии, информатизация, философия образования.

* * *

УДК 351

Бак М.

кандидат педагогических наук (Польша),
gileya.org.ua@gmail.com

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Аналізуються моделі та напрями модернізації освіти в контексті її інформатизації; автор зосереджує увагу на концепціях західних та вітчизняних вчених; підкреслюється, що зіставлення реалій постіндустріального суспільства у формі освіти і філософських концепцій постмодернізму виявляє взаємозв'язок, адекватність між розвитком інформаційних технологій і становленням постмодерністського світогляду та освіти; стан двох знакових для постсучасної епохи феноменів – інформатизації суспільства та постмодернізму можна визначити як синергетичне взаємодія, що дає резонанс у всіх сферах культури, в тому числі й освіти.

Ключові слова: людина, освіта, культура, інформатизація, модернізація.

В умовах становлення інформаційного суспільства зростає соціальна потреба у знанні, у підвищенні рівня освіти, яка сама стає інформаційно-комунікативною системою. Проблема освіти як інформаційно-комунікативної системи з мережевою структурою та її ролі в суспільстві вимагає переосмислення вже існуючих парадигм і поглядів, активізує і розширює пошук нових адекватних філософських концепцій. Серед таких концепцій, в першу чергу, слід зазначити концепції Маршалла Маклюєна та Елвіна Тоффлера. Свої філософські погляди і культурологічну концепцію М.Маклюєн представляє в працях: “Галактика Гутенберга”, “Розуміючи медіа: продовження людини”, “Медіум – це Послання”, “Війна і мир у глобальному селі”.

М.Маклюєн вирішальним чинником процесу формування соціально-економічної системи вважає технологію, визначальний спосіб комунікації. В історії цивілізації він виділив три основні етапи: 1) первісна дописована культура з усними формами зв'язку і передачі інформації; 2) “галактика Гутенберга” – письмово-друкована культура; 3) “глобальне село” – сучасний етап, який відроджує сприйняття світу на новій електронній основі через заміщення письмово-друкарських мов спілкування радіотелевізійними і мережевими засобами масових комунікацій.

Маклюєн стверджує, що зміна технологій, створення нових технічних засобів: від алфавіту і листів до друкарського верстата, а потім і до електронних засобів комунікації, визначає зміну соціально-економічної системи. За теорією Маклюєна, ідея світу набуває нового сенсу “глобального села”, в якому нічого не можна приховати, і всі відповідальні за все. М.Маклюєн виявляє, що в сучасну епоху уся життєдіяльність сучасного суспільства здійснюється “глобальними об'ємками”, які виникають у результаті “мозаїчного резонансу”: мозаїка телекомунікацій, мас-медіа та комп'ютерів дає резонансне електронне збурення, “продовжує” центральну нервову систему людини до “глобального села”. М.Маклюєн досліджує вплив інформаційно-

комунікативної системи на духовно-культурний розвиток людини. Його тезу про “розширення людини” можна трактувати як “розширення” фізичного тіла і духовних здібностей людини в результаті еволюції інформаційно-комунікативної системи, які збільшують людські можливості, масштаби її діяльності, швидкості та потужності.

“Електронне співтовариство” М.Маклюена, яке прийшло на зміну друкованим засобам комунікації, радикально перетворює усю сферу міжлюдської комунікації в напрямку злиття ізольованих один від одного індивідів, націй і рас в *єдине комунікативне співтовариство*. Воно є прообразом сучасного інформаційного суспільства або суспільства, заснованого на знанні.

Не менш істотний внесок у розвиток ідей інформаційного суспільства внесла концепція Елвіна Тоффлера, викладена в його книзі “Третя хвиля” (1). Е.Тоффлер виділяє в історії цивілізації три хвилі: *перша хвиля* – *аграрна* (до XVIII століття), *друга* – *індустріальна* (до 1950-х рр. XX ст.) і *третья* – *пост-або суперіндустріальна* (починаючи з 1950-х років). Е.Тоффлер вірить у реальність нових перспектив і потенціалу “*третьої хвилі*”: у самій серцевині руйнування і розпаду він бачить свідоцтва зародження і життя, що корелює з уявленнями теорії самоорганізації.

Е.Тоффлер зазначає тенденції створення нового інтелектуального середовища, заснованого на комп’ютерних мережах, прогнозує процеси їх самоорганізації як незалежної від людини системи. Хоча сам Е.Тоффлер не вживає термін Інтернет, але він починає науковий дискурс з проблематики Інтернету – World Wide Web – “Всесвітньої павутини”, створеної ще первинно у 1988–91 рр. в Європейській лабораторії фізики елементарних часток колективом розробників під керівництвом Робера Гальо. Елвіна Тоффлера відносять до перших пророків Інтернет-цивілізації, який сформулював загальне передчуття змін та їхніх тенденцій. З цього часу Інтернет перетворився на засіб масової комунікації, а за своєю значимістю для подальших доль цивілізації не поступається винаходу друкарського верстака Гутенберга. Завдяки йому стали можливі сучасна наука, техніка і нове сприйняття навколишнього світу, нова ментальність.

Подібного роду ситуацію сьогодні називають *постмодерністською*, а загальне передчуття змін – “*постмодерністською чутливістю*”. Сучасна культура, розлучившись з проектом модерну – найбільшою як утопії, так і реальною парадигмою розвитку європейського людства, – прийшла до *постмодернізму*.

Проект модернізму проіснував приблизно 500 років, з початку Ренесансу 1450-х рр. по 1950-і роки. Він вніс картезіанське дуалістичне мислення, класичну раціональність, структурний позитивізм у пояснення реального світу. Він вніс також структурні ієрархії у владу, морально-естетичні цінності, закони і вніс владні відносини в суспільство та його сфери: економіку, політику, освіту.

У ході вдосконалення електронної техніки і технологій відбувся бурхливий розвиток засобів масової комунікації, особливо телебачення, створення і широкое поширення персональних комп’ютерів, побудова глобальних інформаційних мереж, розробка

технологій віртуальної реальності та інших технологічних інновацій. Ці досягнення докорінно змінили життя суспільства, не тільки висунувши на передній план інформаційну діяльність, тобто діяльність, пов’язану з виробництвом, споживанням, трансляцією і зберіганням інформації, але і ускладнивши й трансформували світ так, що осмислити його в рамках традиційних підходів стало досить важко.

Якісний стрибок світовідчуття, що формується в інформаційному суспільстві, і його адекватність, кореляція з основними світоглядними принципами постмодерністської філософії, деконструють основні категорії попередньої європейської думки, вказують на необхідність їх порівняльного аналізу крізь призму світоглядних змін та їх переломленні в освіті.

Ряд дослідників вбачає генетичне споріднення між інформаційними технологіями, які створили унікальні можливості для нового бачення і сприйняття соціальної реальності на межі третього тисячоліття, і постмодерністськими концепціями, які формують специфіку відчуття цієї реальності. У першу чергу вступ культури розвинених країн в епоху постмодернізму було відзначено Ж.-Ф. Ліотаром у роботі “Стан постмодерну” (1979 р.). Він стверджує, що в міру входження суспільства в епоху, яку називають постіндустріальною, а культури – в епоху постмодерну, змінюється статус знання. Цей перехід почався, щонайменше, з кінця п’ятдесятих років, позначили Європі кінець її відновлення [2, с. 3].

Розвиток технічних засобів масової комунікації – комп’ютерної техніки, телебачення, інформатики, відеотехніки сприяли виникненню постмодернізму. Постмодернізм виник як візуальна культура в архітектурі, живопису, кінематографі. Він моделював не реальну дійсність, а “*другу дійсність*” – штучну, що представляє собою продукти інформаційних технологій: у науці – це комп’ютерні та мережеві продукти, в масовій культурі – відеокліпи, комп’ютерні ігри, в освіті – продукти дистанційних технологій. Таким чином, постмодернізм прагне створити принципово нове середовище – віртуальну реальність і спосіб відносини з нею – інтерактивність.

У зазначеній роботі, що стала класичною, французький філософ Ж.-Ф. Ліотар пов’язує вступ суспільства в постсучасний період з процесами всеохоплюючої інформатизації, які стали однією з причин зміни статусу знання і виникнення специфічного постмодерністського бачення світу. Проблема оцінки ролі і місця інформаційних технологій в сучасному суспільстві виноситься в центр уваги й інших представників постструктуралістської і постмодерністської думки, серед яких можна виділити Ж.Бодрійяра, Ж.Дельоза, Ф.Гваттарі, У.Еко, А.Крокера, Д.Кука та інших.

Сьогоднішній стан і тенденції подальшого розвитку постмодернізму дозволяють розглядати його як світогляд інформаційного суспільства. Головною відмінною рисою постмодернізму є *плюралізм*, тобто допущення одночасного співіснування різноманітних точок зору. Специфічні категорії постмодерністської філософії можуть бути використані для аналізу віртуальної реальності, інформаційних технологій, сучасного суспільства, такі як фрагментарність,

децентрація, мінливість, контекстуально, невизначеність, іронія, симуляція.

Є можливим прийти до висновку про неможливість розгляду суспільства кінця XX століття виключно як постіндустріального або інформаційного, тобто без урахування світоглядних і культурних трансформацій, зафіксованих в постмодерністській філософії. З метою найбільш повного відображення реалій суспільства на межі третього тисячоліття вважаємо за доцільне характеризувати його не тільки як “інформаційне”, але і як “постмодерне”. Зіставлення реалій постіндустріального суспільства у формі освіти і філософських концепцій постмодернізму виявляє взаємозв'язок, адекватність між розвитком інформаційних технологій і становленням постмодерністського світогляду та освіти. Стан двох знакових для постсучасної епохи феноменів – інформатизації суспільства та постмодернізму можна визначити як синергетичне взаємодія, що дає резонанс у всіх сферах культури, в тому числі й освіти.

Проблематика постмодерністської освіти в граничному варіанті зводиться до прагматичної проблеми легітимності, можливості перебудови освіти на постмодерністських підставах. Філософський аналіз глобальної мережі Інтернет та оцінка соціокультурних імплікацій, пов'язаних з входженням мережових комп'ютерних технологій в життєдіяльність суспільства, починається із знаходження аналогій постмодерністських категорій і технікою і технологією інформаційного суспільства.

Європейський постмодернізм вбачає в постмодернізмі архітектурний еквівалент *гіперпосилання*, за допомогою якого в Інтернеті переходять з одного сайту на інший. *Гіпертекст* – це текст, влаштований таким чином, що він перетворюється на систему, ієрархію текстів, одночасно становлячи єдність і безліч текстів. Гіпертекст є певною подобою штучного розуму: Дослідження нерозв'язного за допомогою амальгами філософських, історичних та художніх текстів, наукових даних і вимислу, дисконтинуальних стрибків між фразами, словами, знаками, відокремленими між собою сотнями сторінок, опори на нелінгвістичні – графічні, живописні, комп'ютерні способи комунікації, виливається в певний гіпертекст – подобу штучного розуму, комп'ютерного банку даних, текстуальної машини, лабіринту значень. У його рамках філософська і літературна мови взаємопроникні, відкриті одна одній, їх схрещування утворює метамову деконструкції. Однак зникнення антиномічності, ієрархічності породжує не хаос, але нову конфігурацію філософсько-естетичного поля, чиєю домінантою стає присутність відсутності, відкритий контекст, стимулюючий гру цитатами, постмодерністські смислові і просторово-часові зміщення.

Інтернет і сам гіпертекст можна розглядати як типowo постмодерністські об'єкти. На його думку, гіпертекст як основа представлення інформації в Інтернеті виходить з розширеної моделі енциклопедії – віками відпрацьованого засобу інформаційної підтримки освіти. Спільним у гіпертексту і постмодернізму є нелінійність, нелінійна навігація по тексту. Наявність циклічних посилань у гіпертексті і відсутність ієрархії (дерева в термінах теорії графів) робить його об'єктом постмодернізму, як і будь-яку правильно побудовану

друковану енциклопедію. А ієрархічно побудований гіпертекст з ієрархічною структурою посилань можна вважати класичною варіацією лінійного тексту.

Гіпертекст пов'язаний з проблемами тексту, реальності, віртуальної реальності, оскільки він являє собою нелінійний лабіринт, своєрідну картину світу. Увійшовши один раз, вийти з нього, важче, ніж може здатися на перший погляд. Причому можлива багатоваріантність траєкторій дій, множинність сценаріїв прочитання, пізнання. Читати такий текст можна по-різному: від однієї статті до іншої, у міру потреби, ігноруючи гіпертекстові посилання; читати статті поспіль, справляючись із відсиленнями; нарешті, пуститися в гіпертекстове плавання, тобто від одного відсилення переходити до іншого. Вже звідси випливає можливість іншої освіти, в якій простежується ланцюжок від гіпертексту до віртуальної реальності і змінених станів свідомості, психоаналізу, сновидіння, від сновидіння до проблеми індивідуальної мови, від неї до аналітичної філософії в цілому, від неї до теорії мовленнєвих актів, звідти до прагматики, до семіотики, мотивного аналізу, до інтертексту і знову гіпертексту.

Зміни, які відбуваються останнім часом, прагнення найбільш адекватно описати реальність минулого XX століття, і нинішнього XXI століття зумовлює звернення до засобів постмодерністської філософії. Саме вона відображає специфічний постмодерністський світогляд, характерний для входження людства в якісно нову фазу свого розвитку.

У центр сучасної філософії постмодернізм поставив *нелінійність мислення*. Вона постає як сукупність комунікативних актів, як дискурс. Той же самий *нелінійний* (багато дослідників називають його “постмодерністським”) спосіб думки виявився співзвучним глобальним інформаційним технологіям. Саме комп'ютер та Інтернет стали найбільш помітними змінами, які відбулися в останні десятиліття, справжнім втіленням досягнень суспільства на межі другого тисячоліття. Електронні форми комунікації, нові форми роботи з текстами в електронному вигляді, такі як інтертекстуальність, дискурс – це невід'ємні складові глобальної інформаційної мережі.

Глобальна мережа, віртуальний простір проникають і в систему освіти. Дистанційна освіта, віртуальні університети, спілкування з викладачами та іншими членами навчального співтовариства по електронній мережі, по електронній пошті міцно увійшли в наше життя, але не ще не отримали належного осмислення у філософському просторі освітньої думки.

Зазвичай в історії науки виділяють декілька стилів мислення: класичний, некласичний і постнекласичний. Класичний спосіб думки постає лінійним ланцюжком міркувань, як в евклідовій геометрії. Таке мислення й досі панує в сучасній освіті. Учень – це пасивна сторона педагогічних відносин.

Некласичний спосіб мислення в науці акцентує відносини “об'єкт-суб'єкт”, в освіті – розглядає освітній процес як педагогічне відношення, як діалог між учителем і учнями, як комунікацію між всіма учасниками педагогічного процесу. Таким чином, для некласичної освіти на передній план виступає комунікативний чинник, в якому головними є комунікативні акти вчителя до активної позиції всіх

учасників комунікації, можливості обліку їхніх прагнень, бажань, орієнтацій.

Постмодерністський спосіб мислення і глобальні інформаційні технології не просто співзвучні, а перебувають у стані резонансу, їх вплив один на одного викликає нові синергетичні ефекти різкого зростання в освіті електронних форм комунікації, нових форм роботи з текстами в електронному вигляді, зокрема, до інтертекстуальності, до дискурсу в рамках глобальної інформаційної мережі.

Постмодерністське трактування освіти неможливе без аналізу в контексті постмодерністських змін, які відбулися у науці, в філософії, суспільстві. Об'єднуючим і зближуючим їх фактором є радикальна зміна трактування мислення. Якщо класичний спосіб мислення – лінійний, то нове мислення – нелінійне з нелінійною організацією актів міркування, дискурсом з новим трактуванням смислопокладання і смислоосягнення.

Таким чином, позитивне ставлення до постмодерністського проекту освіти презентує його у вигляді простору становлення нових відносин резонансу між наукою, освітою і філософією, як простір, що дозволяє вибудовувати кардинально інший постмодерністський тип комунікації, як засіб перепрограмування усього суспільства на нових нелінійних засадах.

Сучасна модель освіти створюється у спільній синергетичній взаємодії різних сфер культури та різних способів освоєння світу (науковому, художньому, філософському, релігійному), народжуючи нове синергетичне бачення світу, засноване на його багатовимірності, на принципах ймовірнісного детермінізму, самоорганізації і складної ієрархічності.

Освіта, критично сприйнявши постмодерністські теорії, повинна увійти у постмодерн, випробувати постмодерністську метаморфозу і рухатися далі в полі *інтердисциплінарних дискурсів* по третій стратегії конструювання філософії наукової освіти. Цей варіант стратегії ґрунтується на постнекласичній науці, в першу чергу на теорії самоорганізації, теорії дисипативних структур, синергетиці, автопоезисі. Результатом такого руху повинно бути становлення свого роду наукової філософії, відповідної духові і викликам сучасного нелінійного світу і сучасним вимогам суспільства “економіки цінностей без грошей” (Е.Тоффлер) [3, с. 89].

На наш погляд, Україна пора починати глобальну орієнтацію своєї політики не лише в економічній та соціальній сферах, а й в системі освіти. Для цього насамперед потрібно створити відкрите суспільство з механізмами, що забезпечують необхідну для нової економіки гнучкість до змін, і викликам, які вони роблять суспільству. Не можна розраховувати на процвітання, якщо якогось одного скандалу досить для того, щоб протидіяти розвитку Інтернету, обмежувати його використання в глобальному просторі і т.п.

У нас не втомлюються ремствувати на нестачу сировинних ресурсів. Іноді починаються розпачливі спроби розширити видобуток нафти, газу, золота і т.п., що не може привести до подолання кризових явищ і, тим більше, повернути країну до числа розвинених держав. При цьому забувають, що нині стратегічною сировиною

стала інформація перш за все у науково-технічному розумінні. У США, наприклад, у сфері цифрової економіки створюється все ще 8% ВВП, але вона дає 35% всього економічного приросту за останні роки. А зниження цін на комп'ютери викликає зниження інфляції принаймні на відсоток щороку. Європейський Союз, вступ до якого Україна проголосила стратегічною метою, поставив завдання створити найбільш ефективну і конкурентоспроможну в світі економіку, що опирається на науку.

Якщо ставити завдання переходу до економіки, де домінує інформація, – а тільки таке завдання варто ставити сьогодні, – то мусимо виходити з того, що універсальним ключем у такому суспільстві є знання й освіта. Для України був традиційно характерним високий рівень розвитку науково-технічного прогресу й освіти за слабкого використання наявних досягнень. Але протягом останніх 10–15 років у цій сфері ситуація погіршувалася: відтік кращих кадрів за кордон і в бізнес, зниження фінансування наукових досліджень і освіти, низька затребуваність молодих фахівців та наукових розробок на практиці. Виходить, що сфера науки й освіти працюють ніби самі на себе.

Сьогодні головне для України – радикально (ще точніше – революційно) змінити стратегію розвитку не лише економіки, а й освіти. Її треба цілком переорієнтувати на нові рейки. Інформатизація освіти як така, що може успішно функціонувати у глобальному середовищі лише на продукуванні та використанні нових знань, повинна стати українською системою стратегічного мислення й активності нації. При цьому варто врахувати загальноєвропейські причини відставання від США, які в Україні набагато сильніше. Саме за високого рівня професійної підготовки еліт має місце брак “носія змін”: підприємливості, сміливості у відкиданні старого і переходу до нового, здатність до швидкого перекидання капіталів із секторів з низькою продуктивністю, своєчасного використання умов для створення нових фірм, схильних до досліджень та розвитку і швидко переростають у великі (нині вже просто малий бізнес не є найпрогресивнішим). Саме відсутність такого “носія змін” у суспільстві призвела до занепаду комунізму і не дозволяє скористатися потенціалом незалежної України.

Розробка національної моделі формування нової інформатизованої освіти в Україні не може не враховувати досвід розвинених країн, особливо США, Японії, а також ЄС. Без цього неможливо хоча б тому, що інформація знань в освіті може функціонувати тільки в несутережливій міжнародному середовищі. Але не менше значення має аналіз досягнень нових індустріальних країн, успіхи яких щодо включення до інформатизованої освіти визнав світ, – Тайваня, Сінгапуру та Південної Кореї.

Вступ людства в епоху глобальної інформатизації освіти є для України другим (після здобуття незалежності) унікальним доленосним шансом у новітній історії виграти конкурентну боротьбу за побудову національної економіки, що відповідає європейській цивілізації. Це вимагає надзвичайного напруження людських сил і всіх наявних ресурсів, а також включення до мережі суспільств, освіти і

економік, які визнали науку й освіту за вирішальний фактор свого зростання.

Список використаних джерел

1. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
2. Lyotard J.-F. La condition postmoderne: Rapport sur le savoir. – P.: PUF, 1979. – 109 p.
3. Toffler A. The Adaptive Corporation. – Aldershot: Gower, 1985. – 194 p.

References

1. Toffler Je. Tret'ja volna. – M.: AST, 1999. – 784 s.
2. Lyotard J.-F. La condition postmoderne: Rapport sur le savoir. – P.: PUF, 1979. – 109 p.
3. Toffler A. The Adaptive Corporation. – Aldershot: Gower, 1985. – 194 p.

Bak M., Ph.D. (Poland), gileya.org.ua@gmail.com

Information of education as a subject of philosophical and pedagogical discourse

Analyzes the model and directions of modernization of education in the context of its information; the author focuses on the concepts of native and foreign scientists; emphasizes that comparison realities of postindustrial society in the form of education and philosophical concepts of postmodernism shows the relationship, the adequacy between the development of information technology and the emergence of postmodern philosophy and education; two iconic status for the postmodern era phenomena – information society and postmodernism can be defined as synergy, gives resonance in all the spheres of culture, including education.

Keywords: people, education, culture, information, modernization.

Бак М., кандидат педагогических наук (Польша), gileya.org.ua@gmail.com

Информатизация образования как предмет философско-педагогического дискурса

Анализируются модели и направления модернизации образования в контексте ее информатизации; автор сосредоточивает внимание на концепциях западных и отечественных ученых; подчеркивается, что сопоставление реалий постиндустриального общества в форме образования и философских концепций постмодернизма проявляет взаимосвязь, адекватность между развитием информационных технологий и становлением постмодернистского мировоззрения и образования; состояние двух знаковых для постсовременной эпохи феноменов – информатизации общества и постмодернизма можно определить как синергетическое взаимодействие, дает резонанс во всех сферах культуры, в том числе и образования.

Ключевые слова: человек, образование, культура, информатизация, модернизация.

* * *

УДК 378.09:37(4)

Ковальчук Н. Д.

доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Київський університет ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), natalia.kovalczuk@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТА КИЄВО–МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ В КОНТЕКСТІ МЕТАІСТОРІЇ

Розглядається духовна і освітня діяльність Києво–Могилянської академії в контексті метаісторії крізь призму основних архетипів української культури: архетип слова, архетип етичної цінності вільної особистості, архетип софійності та архетип серця. Архетип слова виступає наскрізною і символічною структурою для всіх періодів української історії і набуває іпостасі меча духовного в контексті культурної та просвітницької діяльності Києво–Могилянської академії. Архетип етичної цінності вільної особистості проявився як в організаційних засадах існування самої академії так і у вихованні студентів у дусі свободи та вільності. Архетип софійності був втілений не тільки в академічних розробках професорів Києво–Могилянської академії, але і став взірцем усього духовного шляху філософа Г.Сковороди. У духовній та просвітницькій діяльності Києво–Могилянській академії займає філософія серця з ідеєю внутрішньої людини, яскравим прикладом якої став Г.Сковорода.

Ключові слова: архетип української культури, архетип етичної цінності вільної особистості, архетип серця, архетип слова, архетип софійності, Києво–Могилянська академія, метаісторія.

Відродження України та її історичної місії у світі пов'язане, передусім, з вирішенням однієї з основних

проблем а саме реформування системи освіти та підвищення її якості до найкращих зразків світової та європейської освіти. Крім того, як свідчить історія, вихід з кризи будь якої нації в будь-який час висуває на перше місце чинник культури та освіти. Тому такого фундаментального значення набуває культурний проект майбутньоготворення України, в якому освіта високого гатунку постає як складова української національної ідеї. Реформа в галузі освіти як шлях до національного відродження України потребує врахування не тільки освітнього досвіду у світовому контексті, а й залучення духовних традицій свого народу. Тому у цьому контексті духовний та освітній досвід Києво–Могилянської академії, як видатного центру українського просвітництва визнаного у провідних навчальних Європи в добу українського бароко має для нас велике значення. Цими обставинами і визначається актуальність зазначеної теми.

Києво–Могилянська академія розглядається в соціокультурному та освітньому аспектах у праці І.Драча; С.Кримського; М.Поповича “Тригорій Сковорода”. В.М. Нічик написала цикл робіт присвячених різним аспектам діяльності Києво–Могилянської академії. Історичний нарис розвитку Києво–Могилянської присвячені дослідження Хижняк З.І. В.С. Горський в “Історія української філософії” аналізує роль Києво–Могилянської в контексті історії української філософської думки. Але на нашу думку надзвичайно важливим і актуальним є дослідження Києво–Могилянської академії як центру духовності та високої освіти в контексті метаісторії. Метаісторія, тобто розглядання історії у вимірах вічності у проекції по відношенню до Києво–Могилянської академії дає нам можливість розглянути такі досягнення цього навчального закладу, які відходять з під влади часу і розглядаються в контексті архетипів української культури як наскрізних інваріантних структур.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб розглянути культурну та освітню діяльність Києво–Могилянської академії в контексті архетипів української культури. Для вирішення цієї мети необхідно розв'язати наступні завдання: по–перше, показати яким чином архетип слова впливав на виконання високої місії Києво–Могилянської академії; по–друге, розглянути як архетип етичної цінності вільної особистості проявлявся в організаційній та навчальній діяльності Києво–Могилянської академії; по–третє, показати проекцію архетипу софійності на культурно–просвітницьку діяльність Києво–Могилянської академії; по–четверте, розкрити зміст архетипу серця в контексті філософської концепції Г.Сковороди.

Одним із найважливіших архетипів української культури є архетип слова, який виступає наскрізною і символічною структурою для всіх періодів української історії. У контексті культурної та просвітницької діяльності Києво–Могилянської академії архетип слова набуває іпостасі меча духовного. Автор відомих книг–проповідей “Меч духовний” та “Слова труб проповідних” Лазар Баранович стверджував більшу ефективність меча духовного порівняно з козацькою шаблею. А Феофан Прокопович у своїх лекціях проголошував: “Стріли, мечі, тарани та інші види зброї можуть мати владу над тілом, можуть підірвати мури,

але не можуть подолати загартованого духу. Отже, якою повинна бути та сила, котрій міг би підпорядкуватися дух? Напевно такою силою є красномовство – сила слова” [1, с. 108]. Г.Сковорода в листі до М.Ковалинського писав: “О якби у мене тоді був радник! О книги найкращі радники! Найвірніші друзі!” [2, с. 247]. Так само префект академії М.Козачинський стверджував, що слово – це зброя, завдяки якій вона може вступати в боротьбу з усім світом.

Доба українського бароко, яка, за визначенням Д.Чижевського, є однією з найважливіших епох у розвитку української культури, співпала з розвитком Просвітництва в Україні. Просвітництво в Україні було започатковане, передусім, духовною діяльністю українських братств, та їх освітніх центрів. У Гетьманщині роль такого центру виконувала Києво-Могилянська академія, як культурний проект майбутнього України, який заклав П.Могила а потім розроблявся Ф.Прокоповичем, М.Смотрицьким, С.Косовим, Г.Саковичем, К.Транквіліоном Ставровецьким.

Висока місія та роль Києво-Могилянської академії як фортеці української духовності та європейської освіти ґрунтувалися передусім на започаткуванні європейських програм освіти, залучення латинської вченості, та синтезі західноєвропейських та східнослов'янських культур.

Високе значення Києво-Могилянської освіти для розвитку національної освіти базувалася, на організаційних засадах існування самої академії, в яких знайшов свій прояв архетип етичної цінності вільної особистості. Академія була світським навчальним закладом, до якої могли вступити люди всіх станів незалежно від віку. Цікавий приклад, який свідчить про це, знаходимо в інструкції, написаній Р.Заборовським, у першому його пункті: “До академії може прийматися для набування знань кожна вільна людина всякого звання й стану, звідкіля б вона не прийшла, аби визнавала східну християнську віру й мала здібності до навчання” [3, с. 102–103].

Вчилися студенти Києво-Могилянської академії всяк на свій кошт і скільки хто забажає: “Яко вільні люди до шкіл Київських вільно приймаються і, скільки хто захоче, вчаться. Також вільно, хто куди захоче, в яке звання відлучаються. І завжди з часом прибувають, а з часом відбувають учні” [4, с. 36]. Цікаво, що той же Р.Заборовський запровадив чіткіший внутрішній порядок в академії і видав інструкцію під назвою “Закони Києво-Могилянської академії”. Головна мета навчання пов'язана з розвитком вільної особистості студентів Києво-Могилянської академії, створенням атмосфери розкутості, яка б сприяла усвідомленню своєї цінності і гідності. В одному з двадцяти двох її пунктів особливо наголошується на користі публічних диспутів, які не тільки сприяють засвоєнню знань, а й готують майбутніх громадян. Студенти на диспутах могли критикувати лекції за попередній тиждень. Так виявлялися активніші і кмітливіші викладачі.

Р.Заборовський піклувався про незалежність академії, захищав її вихованців від утисків київських війтів і магістрату. На прохання керівників закладу 1694 та 1701 років академія отримала царські грамоти з

підтвердженням права на власний суд і незалежність від магістрату.

Києво-Могилянська академія вже з самого початку свого існування була названа Гедеоном Смоленським, Афінами, адже професори а потім вихованці академії органічно поєднували проповідь християнської мудрості з пропагандою науки та культом книги як джерела духовності і просвіти. Це було пов'язано з розв'язанням у стінах Києво-Могилянської академії діалогу двох ідейних напрямів, що йдуть із античних та біблійних часів.

У стародавній античності Сократ першим сформулював ідею просвітництва, сутність якої полягає в тому, що основою моралі є знання. Людина робить аморальні вчинки та грішить внаслідок відсутності знань. Сократ проголошував: дайте людям знання і вони переборють всі моральні хиби. Інша концепція виникає у християнській моралі. Біблія підкреслює, що мораль залежить не від освіченості чи знань, а від доброї волі людини на шляху добра у боротьбі зі злом. Впродовж віків ці дві тенденції боролися одна з одною. І ось у Києво-Могилянській академії було створено поняття духовного розуму, який поєднує знання та віру. Тому, як писав у XVII ст. київський митрополит Ісаєя Копинський: “Розум вищий за віру, бо веде до неї”. Хвала цьому духовному (моральному) розуму, яке знаменує не тільки проголошення істин, але і життя в них втілюється, стає альфою і омегою не тільки просвітницької діяльності Києво-Могилянської академії, але й дороговказом життя для її вихованців. Таким чином духовний розум постає як знання сполучені з мудрістю як об'єднання інтелекту та моралі, що виступає проекцією архетипу софійності.

Архетип софійності був втілений не тільки в академічних розробках професорів Києво-Могилянської академії. На приладі житті Сковороди ми бачимо як він стає взірцем усього духовного шляху філософа.

За часів навчання в Київській академії Григорію Сковороді довелося ділити долю “нищенькоїбраті”, бо його сім'я до заможних не належала, і він повинен був про себе подбати. Тому Сковорода-студент змушений був приєднатися до “блукань” мандрівних студентів і дяків. Але потім мандрівка на все життя стає способом його існування, розриву з матеріальним благополуччям, з “тихим містечком”, де від людини вимагалися послухництво і покірність як плата за достаток. Таку ціну він відмовився сплачувати у Царському палаці царіці Єлизавети, Переяславському та Харківському колегіумах, у родовитого діда Степана Томари.

Мандрівництво стало для філософа не вимушеним, як у більшості випадків було з мандрівними дяками, а свідомим кроком, що давало можливість йому реалізувати себе і своє призначення. Улюблений учень філософа М.Ковалинський так розкриває суть життєвих шукань і прагнень свого вчителя: “Не определивши себе до ніякого стану, поклав він твердо в серці своїм оздобити своє життя стриманістю, задоволенням малим, ціломудрієм, лагідністю, трудолюбством, терпінням, благодуністю, простотою звичаїв, чистосердечністю та залишити всі шукання суєтні, всі турботи любостягання, всі труднощі в осягненні зайвого. Таке самовідречення наближало його успішно до

любомудрія (філософії)” [5, с. 13]. Зрозумівши свою невідповідністьсвітові панування матерії, Г.Сковорода втік від нього все своє життя.

У духовній та просвітницькій діяльності Києво–Могилянській академії вагоме місце займає філософія серця з ідеєю внутрішньої людини. Яскравим виразником цієї традиції став Г.Сковорода.

Особливістю антропологічної концепції Сковороди була розробка концепції щастя та сродної праці. Філософ наголошує, що щастя людини – в її стані та професії. Коріння цієї концепції в арістотелівському вченні про те, що люди за своєю природою призначені до різних занять і що самореалізація є метою життя, а також у настановах стоїків – іди за природою. Згідно із Г.Сковородою, люди заздалегідьпідготовлені природою не лише до деяких загальних типівсоціальних ролей, як це вчені грецькі філософи, а й до різноманітних специфічних ролей і професій. За своєю природою люди – не просто мислителі, політичнілідери, воїни, фермери та митці, а й “філософи” [6, с. 421], “богослови” [6, с. 441], “архітектори, письменники та лікарі” [6, с. 445], “проповідники чи оратори” [6, с. 439], солдати кавалерії й піхоти” [6, с. 421], “землероби й гончарі” [6, с. 425]. “Скільки посад, стільки спорідностей”, – пише філософ [6, с. 425]. Заняття, що не потребують нахилів, суперечать божественним або людським законам. Це грабіжники, злодії тощо.

Г.Сковорода був переконаний, що діяльність, узгоджена з внутрішньою натурою, дає радість. “Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою” [6, с. 419]. “Сродная” праця завжди є нагородою і тішить більше, ніж її кінцевий результат.

“Сродная праця” має перевагу не лише над будь-якою винагородою, а й над усіма тимчасовими благами: багатством, репутацією, комфортом, здоров’ям і навіть самим життям” [6, с. 423–424]. У байці “Бджола та Шершень” філософ робить висновок, що “солодкі тоді труд тілесний, терпіння тіла й навіть смерть, коли душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею” [7, с. 123]. Бджола радієбільше, збираючи мед, ніж накопичуючи його, і продовжуватиме свою працю, нехтуючи загрозою бути вбитою через свій мед.

Філософ на перший план висував хліборобську працю, услід за нею – “часное ремесло”, а також купецьку справу, торгівлю за допомогою посередників, що керуються чесними правилами. У суспільстві, як його уявляв собі Г.Сковорода, повинно знайти місце і “воїнство”, що має виконувати функції захисту мирної праці громадян і відзовнішніхворогів, і від тих членівсуспільства, які намагаються жити за рахунок чужої праці. Неробство філософ вважав найбільшим злом і в байці “Змія та Жаба” робить висновок: “Хто труда не викладе, той до добра не прийде” [7, с. 110]. Неробство, каже він, призводить до падінняморалі, трагедії, праця є джерелом радості і щастя.

Самою природою праця призначена супроводжувати людину ціле життя, вона є потребою кожного. Але праця “сродна”. Вибір занять всупереч “сродності”ні до чого привести не може. “Тож є вони вбивцями самих себе, адже борються із природою. Яка мука працювати в неспорідненій справі! Саме бенкетування без бажання важке. Навпаки ж, у природнім не тільки праця солодка,

а й сама смерть приемле” [8, с. 430]. Несродная праця перетворює душу на “каламутну і смердючу воду” [8, с. 422]. Душа захворіє, розчарується в світові і віддаляєтьсявідінших. Вона не може знайти спокою або задоволення і розкривається через неможливі бажання. Вона “жити не може і вмерти не хоче” [8, с. 432].

Значно краще посісти скромне місце в житті і в незнатнійніщості жити сродно, аніж високе в несродномуділлі. “Краще бути натуральним котом, ніж левом з осласкою природою” [6, с. 436]. Люди займаються несроднимділом не для самої праці, а для зовнішніх причин матеріального прибутку, становища або слави. “Лихо переслідує кожного, хто ласий не до звання, а до прибутків” [6, с. 431].

Таким чином національні надбання духовної і просвітницької діяльності Києво–Могилянської академії в добу українського бароко набули такого високого гатунку,що дозволили їй інтегруватися в європейську освітняну систему. Тому і сьогодні актуальним і важливим для нас є повернення до духовної, культурної та освітньої спадщини академії як до цінностей, які не зникли в минулому. Подвиг пробудження цих цінностей та втілення їх в духовний та освітняний процес є актуальним завданням для всього українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво// Прокопович Ф. Філософські твори: У 2 т. – К., 1979. – Т. 1.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К., 1973. – Т. 2.
3. Аскоченский В. Киев с древнейшим его урочищем академия. – К. : Ун тип; 1856. – Ч.2.
4. Акты и документы относящиеся к истории Киевской академии. – Отд.2. – Т. 1. – Ч.2.
5. Ковалинський М.І. Григорій Савич Сковорода: Життя і деякі думки українського філософа–спіритуаліста. – Лондон накл. Української спілки, 1956.
6. Сковорода Г.С. Розмова п’яти подорожніх про істинне щастя в житті товариська розмова про душевний мир) // Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. – К. : Обереги, 1994. – Т. 1.
7. Сковорода Г.С. Бесіда названа двоє про те що легко бути блаженным) // Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. – К. : Обереги, 1994. – Т. 1.

References

1. Prokopovych F. Pro rytorychne mystectvo // Prokopovych F. Filosofs'ki tvory: U 2 t. – K., 1979. – T.1.
2. Skovoroda G. Povne zibrannja tvoriv: U 2 t. – K., 1973. – T.2.
3. Askochenskij V. Kiev s drevnejshim ego urochishhem akademija. – K. : Un tip; 1856. – Ch.2.
4. Akty i dokumenty odnosjashhiesja k istorii Kievskoj akademii. – Otd.2. – T.1. – Ch.2.
5. Kovalyns'kyj M.I. Grygorij Savych Skovoroda: Zhyttja i dejaki dumky ukrai'ns'kogo filosofa–spirytualista. – London nakl. Ukrai'ns'koi' spilky, 1956.
6. Skovoroda G.S. Rozmov p'jaty podorozhnhj pro istynne shhastja v zhytti tovarys'ka rozmova pro dushevnyj myr) // Skovoroda G.S. Tvory: U 2 t. – K. : Oberegy, 1994. – T.1.
7. Skovoroda G.S. Besida nazvana dvoje pro te shho legko buty blazhennym) // Skovoroda G.S. Tvory: U 2 t. – K. : Oberegy, 1994. – T.1.

Kovalchuk N.D., Doctor of sciences in philosophy, Professor of the department of philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), natalia.kovalczuk@gmail.com

European education of Kyiv–Mohyla academy in the context of metahistory

In the article the spiritual and educative activity of Kyiv–Mohyla academy in the context of metahistory in light of the main archetypes of the Ukrainian culture (archetype of word, archetype of the ethical value of free individuality, archetype of sophy and archetype of heart) is examined. The archetype of word is a crosscutting and symbolical structure for all periods of the Ukrainian culture. It gains a hypostasis of

spiritual sword in the context of cultural and educative of Kyiv-Mohyla academy. The archetype of free individuality's ethical value appears in the organizational principle of the academy's existence and in student's education in spirit of freedom and liberty. The archetype of wisdom is revealed not only in the research projects of Kyiv-Mohyla's professors but also became a pointer for G.Skovoroda's spiritual way. In the spiritual and educative activity of Kyiv-Mohyla academy a central place takes cordocentrism (philosophy of heart), a brilliant representative of which was G.Skovoroda.

Keywords: archetype of the Ukrainian culture, archetype of the ethical value of free individuality, archetype of heart, archetype of word, archetype of sophity, Kyiv-Mohyla academy, metahistory.

Ковальчук Н.Д., доктор философских наук, профессор кафедры философии, Киевский университет им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), natalia.kovalczuk@gmail.com

Европейское образование Киево-Могилянской академии в контексте метаистории

Рассматривается духовная и образовательная деятельность Киево-Могилянской академии в контексте метаистории сквозь призму основных архетипов украинской культуры: архетип слова, архетип этической ценности свободной личности, архетип софийности и архетип сердца. Архетип слова выступает сквозной и символической структурой для всех периодов украинской истории и приобретает истинно меч духовный в контексте культурной и просветительской деятельности Киево-Могилянской академии. Архетип этической ценности свободной личности проявился как в организационных принципах существования самой академии, так и в воспитании студентов в духе свободы и вольности. Архетип софийности был воплощен не только в академических разработках профессоров Киево-Могилянской академии, но и стал образцом всего духовного пути философа Г.Сковороды. В духовной и просветительской деятельности Киево-Могилянской академии занимает ведущее место философия сердца с идеей внутреннего человека, ярким примером которой стал Г.Сковорода.

Ключевые слова: архетип украинской культуры, архетип этической ценности свободной личности, архетип сердца, архетип слова, архетип софийности, Киево-Могилянская академия, метаистория.

* * *

УДК 351.862

Михайльова К. Г.

Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com;

Савош Г. П.

Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

Виховний процес у ВНЗ України: сучасні пріоритети та практичні результати

Освіта розглядається як соціальний інститут, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм відтворення суспільства в цілому, а також держави та її інституцій. Він значною мірою визначає та забезпечує становлення й удосконалення особистості, розробку й передачу нових знань, рух надбань культури від покоління до покоління тощо.

Ключові слова: освіта, соціальний інститут, виховний процес, ВНЗ.

Сучасне українське суспільство знаходиться на шляху значних трансформаційних змін, що відбуваються в усіх соціальних інститутах: старі принципи їх функціонування змінюються, модернізуються механізми соціальної взаємодії та її принципи, ми стаємо свідками зміни пріоритетів у їх функціональному навантаженні тощо. Освіта в цьому контексті не є виключенням. Традиційно її розглядають як соціальний інститут, завдяки якому функціонує соціально-генетичний механізм відтворення суспільства в цілому, а також держави та її інституцій. Звісно, він значною мірою визначає та забезпечує становлення й удосконалення особистості, розробку й передачу нових знань, рух надбань культури від покоління до покоління тощо.

Саме рішення такого кола проблем є вельми актуальним для сучасного українського суспільства, яке під впливом факторів глобалізації та інтернаціоналізації

світового співтовариства прямує шляхом пошуку відповідних національних пріоритетів та форм і методів їх втілення у життя.

Відповіді на поставлені суспільними трансформаціями завдання багато в чому залежать від типу особистості, який буде домінувати в українському суспільстві, від тих рис та якостей, які складуть основу сучасних та майбутніх соціальних практик соціальних суб'єктів.

Безумовно, особливе місце тут посідає вища освіта, яка за своєю суттю формує не тільки людину як особистість, але й як професіонала, і на сьогоднішній день охоплює близько вісімдесяти відсотків випускників шкіл. Але не можна проігнорувати той факт, що сучасні соціальні умови формують новий тип студента, з новими потребами та вимогами, а відповідно вища освіта має використовувати такі форми та методи виховання, які б відповідали багатосуб'єктному “замовленню” на особистість.

Витоки розгляду зазначеного кола питань сягають соціологічних ідей М.Вебера, Дж.Дьюї, Е.Дюркгейма, М.Мід, Дж.Макгрегора, Ч.Бернарда [1; 2]. Поглибленню уявлень про шляхи впливу на процеси самовиховання, самореалізації особи, її ціннісних орієнтацій сприяли роботи В.П. Андрущенка, І.М. Гавриленка, Є.І. Головахи, В.І. Муляр, А.Г. Здравомислова, В.Л. Осовського, О.П. Стародубцевої, В.І. Лозової [3; 4; 5; 6]. Питаннями адаптації молоді до реалій сьогодення у різних сферах життєдіяльності присвячували свої роботи А.В. Подосьян, В.Г. Вовк, Т.І. Заславська, М.І. Медведєва, Ф.Р. Філіпов [7; 8]. Соціологічні розмірування щодо проблем вищої школи, і зокрема виховного процесу, можна побачити у роботах М.Д. Євтушенка, О.Г. Романовського, Є.А. Подольської, В.Г. Городяненка [9]. Дослідженням теоретико-методологічних проблем організації виховної роботи у вищих навчальних закладах та особливостями організації роботи з студентською молоддю в умовах суспільних змін займаються такі вчені, як В.І. Астахова, К.Г. Михайльова, Л.О. Белова, К.В. Астахова, Л.Г. Сокурянська та інші [10; 11; 12; 13; 14; 15]. Але ключові пріоритети виховання у ВНЗ та його результативність ще залишаються одними з найзатребуваніших дослідницьких напрямків.

Безумовно, виховання у вищому навчальному закладі безпосередньо пов'язане з соціокультурним середовищем, що формується суспільством взагалі. Воно набуває особливих рис на сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке характеризується процесами трансформації, модернізації та постмодернізації, що суттєво впливає на характер та зміст механізмів виховання [16].

Оскільки перетворенню піддаються всі сторони життєдіяльності соціуму, хоч і в різній мірі, то в літературі пропонується термін “системна трансформація”, під якою розуміють “поступові зміни, перетворення суспільних структур, у рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи. При цьому відбувається поступова трансформація колишніх структур у нові, виникають нові соціальні структури” [16; 17].

У процесі трансформації неминуче ініціюються соціальні нововведення, які вступають у контакт із попередніми структурами й продукують кінцевий результат як компроміс між дійсним і можливим, між

прогресом і консерватизмом. Нововведення, як компонент трансформації, підкоряються загальним закономірностям виникнення й функціонування нововведень.

За таких умов формування особистості, її соціалізація і виховання набувають суперечливого характеру, бо механізми та регулятори цих процесів змінюються різними темпами і не завжди відповідають негайним потребам суспільства й особистості. Ускладнює ці процеси багатоплановий характер трансформаційних змін. Так, С.Катаєв виокремлює декілька аспектів трансформації [17, с. 24–25]:

- внутрішньо-системний аспект (охоплення трансформацією економічної, соціальної, політичної, культурологічної й іншої сторін громадського життя);
- глобалістський аспект (наявність трансформації не в одній окремо взятій країні або невеличкій групі країн, наприклад, постсоціалістичних. Трансформація в Україні є елементом всесвітньої трансформації);
- різномірний аспект (трансформація в особистісній сфері, а також у соціальній, індивідуальній та суспільній);
- регіональний аспект (наявність трансформації у різних регіонах, столиці й провінції, місті й селі);
- методологічний, гносеологічний аспекти (трансформація охоплені власне закономірності перетворень, норми, цінності й критерії оцінки).

Для реалізації завдань виховання ці аспекти набувають особливої значущості, бо створюють середовище, що формує ключові вимоги до особистості та її властивостей.

Ключовим аспектом соціальної трансформації виступає модернізація. У широкому змісті вона позначає будь-які прогресивні зміни. У сучасній літературі цей термін використовують для позначення змін у суспільстві за останні двісті років, маючи на увазі перехід від традиційного суспільства до індустріального.

Теорія модернізації має різні модифікації, але основна дихотомія – традиційного й модернізаційного суспільства дозволяє систематизувати факти, будувати моделі виховної роботи відповідно до тих змін, що мають місце в сучасному суспільстві.

Наприклад, відповідно до концепції Ш.Ейзенштадта, традиційне суспільство – це статичне, малодиференційоване, малоспеціалізоване суспільство з низьким рівнем урбанізації й писемності. Для традиційного суспільства характерні громада, культурні традиції; соціальні зміни спонтанні, неусвідомлені; свобода особи обмежена. За таких умов виховання реалізується виключно завдяки “суб’єкт–об’єктивним” стосункам.

Сучасне або модернізоване суспільство диференційоване, урбанізоване, освічене, інформоване засобами масової інформації. Культура динамічна, орієнтована на розвиток, інновації. Соціальний тип особистості, властивий для такого суспільства характеризується раціоналізмом, індивідуалізмом, прагненнями до змін, мобільності, самовдосконалення. Тобто, у такому суспільстві виховання набуває “суб’єкт–суб’єктного” характеру, значної індивідуалізації тощо.

Взагалі ми вважаємо доцільним погодитися з К.Кумаром, який зробив спробу з’єднати основні мотиви роздумів та доказів О.Конта та М.Вебера з ідеями Т.Парсонса та сучасних соціологів. На його думку, своєрідність “сучасності” визначають п’ять основних принципів [18], першим з них є принцип індивідуалізму. Людина в цьому суспільстві вільна від групових зв’язків та залежностей, які їй нав’язувалися раніше, вона володіє широкими правами не тільки громадянина, члена суспільства, але й як особистість, яка сама вирішує, яким чином формувати свою біографію, маючи різноманітні зразки влаштування життя та кар’єри, а також особисто несе відповідальність за свої успіхи та поразки.

Другим є принцип диференціювання, тобто вибір із великої кількості варіантів, із різних можливих рішень в усіх сферах життя. Це стосується, перш за все, трудової діяльності, в якій проявляються все більша спеціалізація, велике розмаїття професій, що вимагають від людини різних навичок, компетенцій, освіти.

Третій принцип – це раціональність: апофеоз розуму, логіки, розрахунку, об’єктивності, ефективності. Це стосується, перш за все, функціонування організацій та інститутів. Це також знаходить вираження в легалізації, легітимності різних організацій та інститутів, у суворому додержанні законів і процедур.

Четвертий принцип – це економізм. Він вказує на той вид людської активності, яким пронизане усе соціальне життя в сучасній формації та який надає своєрідну тональність сучасному суспільству.

П’ятий принцип – це експансивність. Сучасний образ соціального життя має тенденцію до розширення в просторі. Однак, експансія “сучасності” йде не тільки вище, але й глибше. Вона пронизує всі сфери життя, змінюючи смаки, натуру, звички, норми моралі, художні стилі, масову культуру.

Означені риси сучасності все активніше заявляють про себе в Україні, що й необхідно враховувати в вихованні: відповідно до цих принципів мають змінюватися змістовні та організаційні аспекти виховної роботи у ВНЗ.

Наявність в Україні ознак соціокультурної трансформації, тобто поява нових моделей мислення й соціальних відносин, свідчить про необхідність переходу до рішення завдань наступного періоду, що умовно можна назвати “посмодернізація” (теорії Дж.Александера, Р.Арона, Д.Белла, А.Тоффлера, де узагальнювалися результати постмодернізаційних процесів), однією з моделей якої виступає “цивілізація третьої хвилі” А.Тоффлера, що має такі риси [19]:

- нова супереконімічна система розвивається при скорених темпах, її функціонування безпосередньо залежить від інформації й знань;
- нова система заснована не на масовому виробництві, а на гнучкому споживанні продукції, що виробляється невеликими партіями, але не перевищує вартість масової продукції, що можливо завдяки впровадженню інформаційних технологій;
- традиційні фактори розвитку виробництва (праця, сировина, капітал) втрачають своє значення й витісняються символічними знаннями;

– одиницею обміну стають не металеві й паперові гроші, а інформація. Капітал здобуває рухливість, кількість його джерел збільшується;

– товари й послуги систематизуються, що вимагає постійного розширення й перегляду стандартів. Це провокує боротьбу за контроль над інформацією, що визначає стандарти;

– бюрократичні структури витісняються дрібними неієрархізованими тимчасовими союзами. Бюрократична організація знання змінюється вільним по током інформації;

– зростають кількість і різноманітність організаційних форм;

– зникає взаємозаміна працівників, кожен працівник стає власником “засобів виробництва” і одержує повну інформацію про їхнє функціонування;

– формується новий тип працівника – творчий тип, що поєднує в собі знання, ініціативу й здатність втілювати ідеї в життя;

– створення суспільного багатства розглядається як циклічний процес, методика керування яким включає комп’ютерний моніторинг і постійне поглиблення наукового й екологічного знання;

– цикл створення суспільного багатства поєднує роз’єднаних індустріальним виробництвом виробника й споживача. Останній грає свою роль, забезпечуючи споживчий попит і необхідну виробничу інформацію;

– нова система розвивається одночасно на локальному й глобальному рівні. Потужні технології дозволяють зробити на локальному рівні те, що за старих часів можна було зробити тільки на рівні державної політики.

В.Танчер виявив такі ознаки означеного процесу, характерні для України [20, с. 4–5]:

– плюралізація й індивідуалізація життєвих стилів, розмаїтість культурних форм, їх релятивізація;

– розмивання соціальної структури у традиційних критеріях, зникнення класово-станової ієрархії; нерівність перестає бути негативною характеристикою й здобуває ознаки “несхожості”, “іншості”. Виникають нові диференціації співтовариств, на інших підставах;

– втрачаються цінності соціальної мобільності через відмову від однозначної шкали соціального престижу (професія, освіта, місце проживання);

– формується стан суспільства, що, долаючи колишнє розшарування на групи й страти, стверджується на базі людських агрегацій, які формуються за ознаками подоби смаків, культури, життєвих стилів, певних характерних рис;

– амбівалентність масової свідомості, що проявляється в електоральній поведінці; відсутність соціально-станової ідентифікації політичних партій, суспільних рухів;

– розпад метанарацій (“великих учень”), руйнування старих систем, традиційних ідейно-ціннісних утворень (концепцій), на основі яких пояснювався;

– зовнішній світ тоталітаристського світогляду, універсальної історичної концепції й т.д. – зміни у культурній ієрархії, плюралізація субкультур, глобалізація й універсалізація “масової культури”, інформаційних і комп’ютерних систем.

Такі тенденції народжують протиріччя, які безпосередньо стосуються ВНЗ. Так, з одного боку, важливою

рисою постмодернізму є глобалістська свідомість, вихід за національні рамки в сфері інформаційного обміну (розширення мережі Інтернет й інших інформаційних мереж, поява численних факультетів і спеціальностей з інформаційних технологій тощо). З іншого боку – посмодернізація ставить проблему продукування знань, інформації. Зростає інтерес до навчання, що підвищує престиж освіти, прагнення до оволодіння спеціальними навичками, пов’язаними із сучасними соціальними технологіями.

Престиж професій також вказує на постмодернізаційний характер потреб. З керування машинами акцент переноситься на керування людьми, тому популярними професіями стають юрист, економіст, менеджер тощо.

Очевидно, що процеси трансформації, модернізації й постмодернізації, що мають місце в українському суспільстві, створюють особливі суперечливі умови для формування особистості. До них, на наш погляд, можна віднести: культурну невизначеність (яка призводить до аномійного стану суспільства); фрагментарність соціального буття; деканонізацію; поверхневість (домінування повсякденності як центру буття) тощо.

За таких умов, на думку А.Інкелеса, виникає синдром “сучасної особистості”, який складається з дев’яти ознак [18]: відкритість назустріч інноваціям та змінам; усвідомлення чисельності існуючих думок та поглядів, готовність висловлювати та обґрунтовувати особистісну думку та водночас терпимість та толерантність до інших; концентрація уваги скоріше на майбутньому, ніж на минулому; відчуження суб’єктивної сили; прагнення передбачувати майбутні події та планувати свої майбутні дії; довіра до соціального порядку; визнання неминучості існуючої нерівності в розподілі благ, цінностей, привілеїв на основі явно виражених принципів; самовдосконалення, освіта; повага до достоїнств інших людей. Штомка у цьому контексті підкреслює, що “екстенціональне положення людини в сучасному суспільстві... дає людині свободу, автономію, багаті життєві шанси, але за умов постійної необхідності приймати рішення, робити вибір і нести за все це повну відповідальність” [18].

Формування такої особистості – завдання суспільства та його соціальних інститутів, зокрема освіти. В умовах трансформації та модернізації соціальні регулятивні механізми значною мірою сконцентровані в правовій сфері, бо вона є більш універсальною та усталеною порівняно з іншими соціальними регуляторами. Саме тому важливим, на наш погляд, постає аналіз законодавчої бази виховного процесу в системі вищої освіти України.

Оскільки виховання і освіта – це ключові сфери розвитку особистості, суспільства та держави, то правові норми, які регулюють їх розвиток, мають стратегічне та принципове значення. Саме вони значною мірою детермінують характер та цілеспрямованість виховного процесу в сучасному суспільстві взагалі та у вищих навчальних закладах зокрема.

Аналіз правових, особливо законодавчо-нормативних, документів демонструє, що питанням виховання приділяється в Україні значна увага. Так, на закріплення позитивних змін у сфері вищої освіти та визначення основних вимог щодо її подальшого розвит-

ку спрямований Закон України “Про вищу освіту” [21]. Цей закон спрямований, у першу чергу, на забезпечення як права громадянина на освіту, яке закріплене у ст. 53 Конституції України, так і потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях.

Стосовно процесу виховання у вищій школі йдеться в ст. 51 цього документа “Обов’язки педагогічних та науково-педагогічних працівників”. Зокрема зазначається, що, окрім постійного підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності та наукової кваліфікації, окрім забезпечення високого науково-теоретичного та методичного рівня викладання дисциплін, педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов’язані додержуватися педагогічної етики та моралі, а саме: поважати гідність інших; бути достойним прикладом для осіб, що навчаються; шанобливо ставитися до громадян, дотримуватися високої культури спілкування; не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію педагогічного працівника [6]. Тобто, сама особистість викладача має стати гарантом гідного громадянського виховання молоді у вищих навчальних закладах.

У Законі зазначено, що працівники вищих навчальних закладів зобов’язані прищеплювати особам, які навчаються у вищих навчальних закладах, любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України. Але ці положення в значній мірі є відображенням традиційного стану українського суспільства, що може народжувати окремі протиріччя в суспільному житті.

У цьому ж законі зазначені й основні напрямки розвитку виховного процесу у вищій школі, а саме: по-перше, заходи для розвитку духовності, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу, впровадження у свідомість молоді загальнолюдських моральних цінностей, виховання оптимізму та впевненості кожної людини у своєму майбутньому, становлення здорового способу життя; по-друге, сприяння утвердженню в свідомості осіб, що навчаються, історично притаманних українському народові високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння кращих зразків вітчизняної та світової духовної спадщини; і, по-третє, забезпечення утвердження Конституції як Основного Закону країни, конституційних положень про те, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість є найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, на макрорівні приділяється увага питанням виховання у вищих навчальних закладах з урахуванням соціальних пріоритетів суспільства. Поряд з цим, можна говорити, що існує суб’єктна диференціація нормативно-правових документів відносно виховання у ВНЗ. Наприклад, як ще один засіб реалізації основних напрямків виховного процесу у вищій школі розглядається студентське самоврядування. Вже в “Положенні про державний вищий навчальний заклад” від 05.09.1996 р. (№1074) у редакції від 13.08.1999 р. питанню студентського самоврядування відведено окремих розділ (ст. 49–57). Зокрема у п.49 вказаного документа зазначається, що “студентське самоврядування у вищому навчальному закладі функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов’язків та

захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника”.

Отже, теза про необхідність у вищій школі готувати не просто висококваліфікованих фахівців будь-якої галузі, а формувати особистість громадянина, готувати до організаційної та адміністративної роботи в демократичній державі, є законодавчо затвердженою. Більше того, законом передбачено засоби розв’язання такого завдання, серед яких чільне місце посідає студентське самоврядування як школа активного демократичного саморозвитку студентства та, певною мірою, його громадського гартування.

Ця законодавча позиція стає більш чіткою при розгляді завдань, які покладені на студентське самоврядування (п.52). “Основними завданнями органів студентського самоврядування є:

- 1) Забезпечення і захист прав та інтересів студентів.
- 2) Забезпечення виконання студентами своїх обов’язків.
- 3) Сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів.
- 4) Сприяння у створенні необхідних умов для проживання і відпочинку студентів.
- 5) Створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об’єднань, клубів за інтересами.
- 6) Організація співробітництва із студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями.
- 7) Сприяння проведенню серед студентів соціологічних досліджень.
- 8) Сприяння працевлаштуванню випускників.
- 9) Участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами”.

При аналізі цих завдань видно, що студенти одержують можливість вирішувати всі питання організації власного та суспільного життя у вищих навчальних закладах самостійно, з позиції власних інтересів. Організація студентського самоврядування є засобом цивілізованого, демократичного протистояння адміністративній монополії на владу у вищих навчальних закладах, що є важливим із точки зору формування особистості студента. Саме тут, на наш погляд, простежуються постмодернізаційний потенціал студентства. Бо надання широкого спектру прав студентському самоврядуванню спрямоване саме на формування нової генерації творчих професіоналів, здатних вирішувати не тільки вузько професійні, але й соціальні та глобальні проблеми.

Таким чином, нормативно-правова база, поряд з моральними нормами формує ключові пріоритети виховної роботи у вищих навчальних закладах. При цьому, ефективність цієї роботи, як свідчать дослідження [15] не досить висока.

Безспірно, що вища освіта сьогодні має цінність для студентства з точки зору його професійного становлення та особистісного росту. Тому принципово важливим вбачається питання про те, наскільки українські вищі навчальні заклади сприяють розвитку інтересів

студентів. Дослідження демонструють*, що, на думку студентів, в рамках навчання у ВНЗ максимально розвиваються їх професійні інтереси (2,6 бала за 3-х бальною шкалою), освітні (2,5 бала), комунікаційні та інтереси в сфері самореалізації (по 2,4 бала). Проблемну зону складають творчі та загальнокультурні інтереси, розвиток яких оцінюється студентами значно нижче (лише 28% та 30,3% студентів відповідно стверджують, що навчання у ВНЗ сприяє розвитку цих інтересів).

З точки зору особистісного росту, який є принципово важливим як для студента, так і для суспільства, вищий навчальний заклад, на думку студентів, сприяє формуванню їх активної життєвої позиції (3,1 бала за 4-бальною шкалою), цілеспрямованості, потреб, мотивів, інтересів, ідеалів (2,9 балів), становлення до суспільства, праці, людям (2,7 балів), ціннісних орієнтацій (2,5 балів). При цьому сучасні українські студенти, за особистісними оцінками, мають в цілому недостатній рівень етичної свідомості та поведінки (56,3% студентів), громадянської, політичної свідомості та поведінки (52,2%), правосвідомості (49,6%), а також низький рівень культури, форм та засобів культурного самоствердження (46,2%).

Безумовно, треба враховувати деяку критичність в оцінках студентів, але треба, на наш погляд, звернути увагу і на проблемні зони у виховній роботі ВНЗ.

Поряд з цим, важливим постає і питання про соціально значущі якості, формування яких дозволить особистості студента стати успішним. Безумовно, ВНЗ має тут значний вплив. Дослідження демонструють, що у групі лідируючих за затребуваністю у ВНЗ якостей комунікабельність (43,4%), цілеспрямованість (36,4%), самостійність (32,9%), працьовитість (31,7%) та уміння пристосуватися (31,3%). Саме ці якості дозволяють студентам реалізовувати їх плани у ВНЗ.

Наступна група якостей – ті, які досить слабо затребувані сьогодні у ВНЗ – дисциплінованість, уміння організовувати себе та відповідальність (від 29,3% до 25,3%). Ця група викликає деяку тривогу: саме вони являються, на нашу думку, “універсальними” у плані соціальної взаємодії, підтримки соціального порядку та соціального контролю.

Третя група – практично не затребувані якості – уміння творчо мислити, ініціативність та високий рівень культури (від 21,8% до 9,7%). Ця група також звертає на себе увагу, в сучасних умовах практики та теоретики все більше говорять про необхідність розвитку творчого потенціалу, про унікальність людського ресурсу, про необхідність активної позиції особистості. І ось в таких умовах, на думку українських студентів, в сучасному ВНЗ немає потреби у проявах саме цього кола якостей.

В загальні можна стверджувати, що сучасний ВНЗ ще зберігає свою інерційність і не повністю адаптувався до вимог сучасного суспільства. Зміна ситуації – одне з першочергових завдань сучасної освіти.

* Дослідження проводилося Харківським гуманітарним університетом “Народна українська академія” в рамках міжнародного проекту “Студент 21 століття: соціальний портрет на фоні суспільних трансформацій”. В рамках дослідження опитано 2774 студента вищих навчальних закладів України. Вибірка репрезентативна за регіоном, типом вищого навчального закладу, напрямом підготовки та курсом навчання.

Список використаних джерел

1. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті / Пер. з англ. М.Олійник; Центр, гуманіт. дослідж. Львів, нац. ун-т ім. І.Франка. – Л.: Літопис; Освіта, 2001. – 30 с.
2. Дюркгейм Э. Педагогика и социология // Социология. – М., 1995. – 278 с.
3. Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть: (Спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. – 2001. – №1.
4. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Х., 1997.
5. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема // Філософсько-культурологічний аналіз. – Житомир: ЖГПІ, 1997.
6. Стародубцева О.П., Клименко О.П. Концептуальний підхід до організації виховної роботи зі студентами Луганського педагогічного училища і сучасні напрями педагогічної діяльності викладачів вищих навчальних закл. І–ІІ рівнів акредитації // Наук.-метод. зб. – Луганськ, 2001. – Вип.1.
7. Вовк В. Шляхи та форми наукового забезпечення ефективної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищих навчальних закладів // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: 36. матеріалів Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (22–24 квіт. 1998 р., Київ) / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1998. – С. 29–30.
8. Медведев М.И., Подосьян А.В. Мотивация генерирования новых творческих целей и деловой активности студентов в системе высшего образования // Молодь в умовах нової соціальної перспективи: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18–19 квіт. 2001 р.) / Житомир, представництво Відкр. міжнар. ун-ту розв. людини “Україна” та ін. – Житомир, 2001. – С. 147–148.
9. Подольська Є.А., Назаркіна В.М., Яковлев А.О. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті / Монографія. – Харків: Вид-во НФАУ “Золоті сторінки”, 2002. – 235 с.
10. Астахова В.І., Михайльова К.Г., Овакімян О.С. Формування громадянської позиції студентства в умовах розвитку української державності (за матеріалами соціологічного дослідження): Посіб. для тьюторів акад. груп / АПН України, Ін-т вищ. освіти, Харк. облдержадмін. Голов. упр. освіти і науки, Нар. укр. акад. – Х., 2002. – 28 с.
11. Белова Л.А. Высшее техническое образование в Украине: состояние, проблемы, перспективы // Ученые записки Харьковского гуманитарного института “Народная украинская академия”: Сб. науч. тр. / ХГИ “НУА”. – Х., 1996. – Т. 2. – С. 27–36.
12. Белова Л.А. Структурные изменения в высшем инженерно-техническом образовании региона // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–14 груд. 1996 р. / Харк. гуманіт. ін-т “Нар. укр. акад.” та ін. – Х., 1996. – С. 35–36.
13. Михайлева Е.Г., Овакімян О.С. Высшее образование в частных вузах постсоветского пространства: взгляд студентов: (По материалам междунар. сравн. исслед.); АПН Украины. Ин-т высш. образования, Нар. укр. акад. Лаб. проблем высш. шк. – Х., 2002. – 36 с.
14. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу. – Х.: Изд-во ХНУ им. Каразина, 2006. – 276 с.
15. Студент 21 века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций. – Х.: Изд-во НУА, 2010. – 408 с.
16. Ручка А. Особенности системной трансформации современного украинского общества // Современное общество. – 1994. – №4. – С. 14.
17. Катаев С.Л. Українське суспільство. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2005. – 197 с.
18. Штомпка П. Социология. Теория современного общества. Пер. с польск. С.М. Червоной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
19. Тофлер. 3 волна.
20. Танчер В.О., Кучеренко О. Політичні партії та рухи у світі “ситуації постмодерну”. – К., 1997.
21. Про вищу освіту: Закон Верховної Ради України від 17.01.2002 р. №2984-III // Вища освіта в Україні: Нормат.-прав. регулювання / М-во юстиції України, М-во освіти і науки України; За заг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського. – К.: Форум, 2003. – С. 175–232.

References

1. D'jui' Dzh. Moral'ni pryncypu v osviti / Per. z angl. M.Olijnyk;

Centr, gumanit. doslidzh. L'viv, nac. un-t im. I.Franka. – L.: Litopys; Osvita, 2001. – 30 s.

2. Djurkgejm Je. Pedagogika i sociologija // Sociologija. – M., 1995. – 278 s.

3. Andrushhenko V. Osnovni tendencii' rozvytku vyshhoi' osvity Ukrainy na rubezhi stoliť: (Sproba prognostychnogo analizu) // Vyshha osvita Ukrainy. – 2001. – №1.

4. Lozova V.I., Trocko G.V. Teoretychni osnovy vyhovannja i navchannja. – X., 1997.

5. Muljar V.I. Samorealizacija osobystosti jak social'na problema // Filosofs'ko-kul'turologichnyj analiz. – Zhytomyr: ZhITI, 1997.

6. Starodubceva O.P., Klymenko O.P. Konceptual'nyj pidhid do organizacii' vyhovnoi' roboty zi studentamy Lugans'kogo pedagogichnogo uchylshha i suchasni naprjamy pedagogichnoi' dijal'nosti vykladachiv vyshhyh navchal'nyh zakl. I-II rivniv akredytacii' // Nauk.-metod. zb. – Lugans'k, 2001. – Vyp.1.

7. Vovk V. Shljahy ta formy naukovo zabezpechennja efektyvnoi' pidgotovky majbutnih fahivciv v umovah vyshhyh uchbovyh zakladiv // Molod', osvita, nauka, kul'tura i nacional'na svidomist': 36. materialiv Vseukr. stud. nauk.-prak. konf. (22–24 kvit. 1998 p., Kyi'v) / Nac. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. – K., 1998. – S.29–30.

8. Medvedev M.I., Podos'jan A.V. Motivacija generirovanija novykh tvorcheskikh celej i delovoj aktivnosti studentov v sisteme vysshego obrazovanija // Molod' v umovah novoi' social'noi' perspektivy: Materialy III Mizhnar. nauk.-prak. konf. (Zhytomyr, 18–19 kvit. 2001 r.) / Zhytomyr, predstavnytvo Vidkr. mizhnar. un-tu rozv. ljudyny "Ukrain'a" ta in. – Zhytomyr, 2001. – S.147–148.

9. Podol's'ka Je.A., Nazarkina V.M., Jakovlev A.O. Osvita jak chynnyk rozvytku osobystosti v sociokul'turnomu konteksti / Monografija. – Harkiv: Vyd-vo NFAU "Zoloti storinky", 2002. – 235 s.

10. Astahova V.I., Myhajl'ova K.G., Ovakimjan O.S. Formuvannja gromadjans'koi' pozycji' studentstva v umovah rozvytku ukrain's'koi' derzhavnosti (za materialamy sociologichnogo doslidzhennja): Posib. dlja t'jutoriv akad. grup / APN Ukrainy. In-t vyssh. osvity, Hark. obldzhdzhadn. Golov. upr. osvity i nauky, Nar. ukr. akad. – X., 2002. – 28 s.

11. Belova L.A. Vysshee tehničeskoe obrazovanie v Ukraine: sostojanie, problemy, perspektivy // Uchenye zapiski Har'kovskogo gumanitarnogo instituta "Narodnaja ukrainskaja akademija": Sb. nauch. tr. / HGI "NUA". – X., 1996. – T.2. – S.27–36.

12. Belova L.A. Strukturnye izmenenija v vysshem inženerno-tehničeskom obrazovanii regiona // Struktura osvity v regioni: problemy optymizacii': Materialy mizhnar. nauk.-prak. konf., 12–14 grud. 1996 r. / Hark. gumanit. in-t "Nar. ukr. akad." ta in. – X., 1996. – S.35–36.

13. Mihajleva E.G., Ovakimjan O.S. Vysshee obrazovanie v privatnykh vuzakh postsovetskogo prostranstva: vzgljad studentov: (Po materialam mezhdunar. sravn. issled.); APN Ukrainy. In-t vyssh. obrazovanija, Nar. ukr. akad. Lab. problem vyssh. shk. – X., 2002. – 36 s.

14. Sokurjanskaja L.G. Studenčestvo na puti k drugomu obshhestvu. – H.: Izd-vo HNU im. Karazina, 2006. – 276 s.

15. Student 21 veka: social'nyj portret na fone obshhestvennykh transformacij. – H.: Izd-vo NUA, 2010. – 408 s.

16. Ruchka A. Osobennosti sistemnoj transformacii sovremennoho ukrainskogo obshhestva // Sovremennoe obshhestvo. – 1994. – №4. – S.14.

17. Kataev S.L. Ukrain's'ke suspil'stvo. – Zaporizhzhja: GU "ZIDMU", 2005. – 197 s.

18. Shtompka P. Sociologija. Teorija sovremennoho obshhestva. Per. S pol'sk. S.M. Chervonoi. – M.: Logos, 2005. – 664 s.

19. Tofler. 3 volna.

20. Tancher V.O., Kucherenko O. Politychni partii' ta ruhy u svitli "sytuacii' postmodernu". – K., 1997.

21. Pro vyshhu osvitu: Zakon Verhovnoi' Rady Ukrainy vid 17.01.2002 p. №2984-III // Vyshha osvita v Ukraini: Normat.-prav. reguljuvannja / M-vo justycii' Ukrainy, M-vo osvity i nauky Ukrainy; Za zag. red. A.P. Zajcja, B.C. Zhuravs'kogo. – K.: Forum, 2003. – S.175–232.

Mihajleva E.G., National Pedagogical University M.P. Dragomanova (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com;

Savosh G.P., National Pedagogical University M.P. Dragomanova (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Educational process in universities in Ukraine: current priorities and practical results

Education is examined as a social institute due to that the socialgenetic mechanism of recreation of society functions on the whole, and also the state and his insti-

tutes. He largely determines and provides becoming and improvement of personality, development and transmission of new knowledge, motion of acquisitions of culture from a generation to the generation and others like that.

Keywords: education, social institute, educator process, INSTITUTION of higher learning.

Михайлева Е.Г., Национальный педагогический университет им.

М.П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com;

Савош Г.П., Национальный педагогический университет им.

М.П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Воспитательный процесс в вузах Украины: современные приоритеты и практические результаты

Образование рассматривается как социальный институт, благодаря которому функционирует социальногенетический механизм воссоздания общества в целом, а также государства и его институций. Он в значительной степени определяет и обеспечивает становление и усовершенствование личности, разработку и передачу новых знаний, движение приобретений культуры от поколения к поколению и тому подобное.

Ключевые слова: образование, социальный институт, воспитательный процесс, ВУЗ.

* * *

УДК 351.862

Шелюк Л.

кандидат педагогических наук, доцент
(Украина, Рівне), gileya.org.ua@gmail.com

Якість і відкритість освіти як національні пріоритети її демократичного розвитку в Україні

Розвиток сучасної освіти зумовлений такими ключовими чинниками як глобалізація, технологізація, інформатизація соціальних процесів, які значною мірою прискорюють темпи соціальних змін. В цих умовах освіта розгортається як складна соціальна система, яка ґрунтується на світоглядних і методологічних засадах відкритості та безперервності процесу пізнання. Відкрита освіта передбачає побудовану на інформаційних технологіях та дистанційному навчанні напружену самостійну роботу тих, хто навчається. Тому якість такої освіти є національним пріоритетом, важливим фактором і передумовою забезпечення національної безпеки держави, дотримання міжнародних норм і вимог законодавства України.

Ключові слова: освіта, відкрита освіта, демократизація освіти, якість освіти.

Під час вирішення завдання формування демократичної культури першою і, очевидно, головною є проблема модернізації змісту освіти, приведення його у відповідність до найновіших досягнень сучасної науки, культури і соціальної практики. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, до пріоритетів освіти сьогодення відносить вміння оперувати такими технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства, готують молодь до нових ролей в цьому суспільстві. Важливим сьогодні є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись впродовж життя.

Освіта сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформулювати або розвинути в учнів, студентів, слухачів у першу чергу вміння вчитись. Сьогодні домінують такі тенденції, як запровадження основного ядра знань, своєрідного базового мінімуму, на якому вибудовується подальший комплекс знань, вмінь, відношень, навичок, компетентностей; формування цілісного сприйняття світу; оновлення змісту традиційних дисциплін; запровадження нових нормативних і спеціальних курсів [1, с. 26]. І це повною мірою відповідає концепції і духу демократичних перетворень, оскільки передбачає свободу вибору форм навчання, самосвідомість,

відповідальність за результати перед самим собою і майбутніми поколінням.

У зв'язку зі зміною змістових компонентів освіти відбуваються зміни технологій їх реалізації. На передній план виходять інформаційні технології, дистанційне навчання, які охоплюють мережі університетів та шкіл, систему підготовки кадрів та підвищення кваліфікації, застосовуються в сфері обміну педагогічною і науковою інформацією.

В умовах глобалізаційних процесів, взаємопроникнення ринків праці та інтернаціоналізації національних економік освіта розглядається як своєрідний ключ до майбутнього економічного процвітання, ефективний засіб боротьби з безробіттям, рушійна сила науково-технічного прогресу та паспорт індивідуального успіху.

Надзвичайно важливою проблемою у цьому контексті стає проблема забезпечення високої якості та відкритості освіти, рівного доступу до неї своїх громадян як провідної демократичної вимоги до освітніх систем.

Сьогодні освіта повинна прилаштовуватися до таких ключових чинників, як глобалізація, постійно змінна технологічна ситуація, революція в інформації і комунікації і, як наслідок, прискорення темпу соціальних змін. У сучасний час у світі спостерігається інтенсивний процес зміни системних властивостей освітньої системи, підвищення її сприйнятливості до інновацій в науково-технологічній сфері. Цей процес прямим чином пов'язаний з процесами інформатизації світової спільноти і, відповідно, освіти, що швидко розвивається, як його невід'ємної частини. Знімаються просторово-часові бар'єри і обмеження, що певною мірою служили перешкодами для вільного "відкритого" освітнього процесу, формуються матеріальні, соціальні і психологічні передумови для утворення відкритого типу. Освіта стає "відкритою системою" [2], тобто – це складна соціальна система, здатна до швидкого реагування у зв'язку з мінливими соціально-економічними ситуаціями, індивідуальними та груповими освітніми потребами і запитами. Вона базується на світоглядних і методологічних засадах відкритості та безперервності процесу пізнання.

При осмисленні ідеї відкритої освіти необхідно говорити не про розробку іншого педагогічного змісту, а про використання іншого методологічного підходу до самої його розробки. Основу освітнього процесу у відкритій освіті складає цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота, з урахуванням можливості вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем, а також контактів між собою. Метою відкритої освіти є підготовка особистості до повноцінної і ефективної участі у громадській та професійній діяльності в умовах інформаційного та телекомунікаційного суспільства [3].

Варто зауважити на такі особливості освіти як відкритої системи.

1. Використання спеціалізованих технологій і засобів навчання – застосування комп'ютерів, мережних засобів, мультимедійних технологій, спеціального

програмного забезпечення для підготовки навчальних курсів і навчання.

2. Тестовий контроль якості знань – використання тестових систем на базі інформаційних технологій.

3. Економічна ефективність – поліпшення співвідношення досягнутого результату до витрат часу, грошей і інших ресурсів на його досягнення в порівнянні з традиційними формами навчання.

4. Гнучкість – можливість навчатися в зручний час, у зручному місці і в зручному темпі.

5. Модульність – можливість формування індивідуального навчального плану, що відповідає особистим потребам, з набору незалежних навчальних курсів.

6. Паралельність – можливість навчання при поєднанні з основною діяльністю.

7. Асинхронність – реалізація технології навчання за зручним для кожного розкладом.

8. Нова роль викладача – покладання на нього функції координування пізнавального процесу, коректування змісту дисципліни, консультації при складанні індивідуального навчального плану, керівництво навчальними проектами за допомогою інформаційних та телекомунікаційних технологій.

9. Нова роль навчання – підвищення вимог до самоорганізації, вмотивованості, до формування навичок самостійної роботи та працьовитості.

10. Впровадження інформаційних і телекомунікаційних технологій в навчання.

11. Інтернаціональність – можливість експорту та імпорту освітніх послуг [3].

Так, відкритість системи освіти пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, усвідомленням пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими і класовими, інтеграцією у світові освітні структури [2].

Як влучно зазначає С.Клепко: "відкритість освіти – це її здатність забезпечити відкритий простір для розвитку особистості, для освоєння нею відкритого світу, вільного від ідеологічних догм ... Це розгорнутість освітньої системи до інтересів і потреб, повсякденного життя особистості і суспільства, до співпраці учня і вчителя, суспільства і навчальних закладів. Відкритість освіти – це її готовність до зустрічі, діалог з іншими освітніми системами і педагогічними культурами, до усвідомлення їх спільності, їх глибинних гуманістичних цінностей і неподільності сучасного глобального світу освіти – як зростаючої взаємозалежності його доль. І на цій основі – готовність до інтеграції у світову освітню спільноту" [4, с. 17].

Визначальним фактором розвитку та необхідною умовою успішного існування будь-якої країни на рівні з відкритістю визнається якість освіти. Сьогодні якість освіти є національним пріоритетом, важливим фактором і передумовою забезпечення національної безпеки держави, додержання міжнародних норм і вимог законодавства України щодо реалізації права на освіту. Якість освіти відстежується за допомогою моніторингу, який у галузі освіти розуміється як систематичні процедури збору даних щодо важливих аспектів освіти на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою безперервного відстеження за її станом та прогнозом розвитку [1].

Якісна освіта розглядається сьогодні як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди, економічного зростання та декларується як на міжнародному так і вітчизняному рівнях.

Будь-яка держава, що дбає про свій рейтинг цивілізованості у світі та про своє майбутнє, повинна розробляти *стратегію і тактику управління якістю освіти*. У цьому контексті доречно зауважити, що проблематика управління якістю освіти в Україні часто обмежується декларуванням і не доходить до прикладних дій. Разом із тим, європейські настанови з цього питання, на які начебто орієнтується і наша система освіти, цілком конкретні. Так, актуальний стандарт якості ISO 9004:2009 містить рекомендації як щодо застосування самооцінки для формування організаційного профілю й елементів системи управління якістю, так і щодо застосування власних (індивідуальних) моделей самооцінки [5].

Серед основних положень стандарту, прикладних для забезпечення якості освіти, – такі:

- наявність в організації логічно структурованого плану, методів досягнення цілей на довгий період часу (стратегії);
- стратегія та політика, структурована за рівнями організації на вимірювані цілі;
- збирання індивідуальних знань персоналу і перетворення їх на корпоративні знання;
- створення спільних цінностей з партнерами і поставальниками;
- мінімізація впливу природних джерел на життєвий цикл виробництва продукту;
- правильний вибір індикаторів процесів (тобто факторів, що контролюються організацією і є критичними для сталого успіху, мають бути предметом вимірювання як ключові індикатори виконання);
- самооцінювання (всесічний та систематичний аналіз ступеня зрілості) як організації в цілому, так і на рівні елементарних процесів для визначення пріоритетів планування вдосконалення та інновацій;
- безперервне вдосконалення має стати частиною культури організації;
- інновації – створення нового на всіх рівнях через зміни у продукті і процесах, в організаційній структурі і системі управління якістю [6, с. 41–42].

Основні проблеми, що постають перед вітчизняною освітою на цьому шляху, пов'язані з відсутністю традиції публічності, нестачею управлінських кадрів з відповідними вміннями, поширеністю переконання, що освіта – окрема галузь, опікувана державою і керована фахівцями, необхідністю формувати механізми освітньої політики, в першу чергу спрямовані на демократизацію освітньої політики, зокрема децентралізацію системи освіти, підвищення самостійності навчальних закладів та ін.

Демократизація – ключовий важіль євроінтеграційного процесу, однак вона не може розгортатися стихійно, без відповідної просвітницької і виховної діяльності як у середній, так і у вищій школі. Як уже було зазначено, демократії потрібно навчатись, а для цього вкрай необхідний рівний доступ всіх громадян до відкритої якісної освіти [7].

Надзвичайно важлива роль у вихованні демократичної культури особистості та забезпеченні якості освіти належить демократично орієнтованому викладачеві. Проте, в свою чергу, забезпечення високоякісної освіти на всіх етапах та рівнях має не тільки педагогічний чи науковий контекст, а й соціальний, політичний та управлінський аспекти. Сьогодні перед українським суспільством стоїть проблема дефіциту об'єктивних критеріїв, які мають забезпечувати порівнюваність фахівців, закладів, послуг, програм тощо. Наявність таких критеріїв мали б створювати основу для конкуренції фахівців, закладів, послуг, програм та призводити до підвищення їх якості.

Також сьогодні спостерігається брак методологічної бази для вчителів та викладачів: немає відповідного методичного апарату в підручниках та іншій навчальній літературі. Адже в умовах безперервної освіти, “освіта протягом всього життя” самоконтроль і самооцінка своєї навчальної діяльності стає для людини найважливішою якістю. Отже, проблема вимагає рішення у вигляді розробки відповідного науково-методичного апарату самооцінювання тими, хто навчається, а також науково-методичного апарату самооцінки педагогічних кадрів і керівників освітньої установи.

Наріжним каменем питання якості освіти є якість самих освітніх програм. У розробці змісту освіти на різних рівнях мають брати участь не тільки вчені, викладачі, працівники освітніх установ, а й представники всіх сфер людської діяльності і суспільного життя. Адже, якщо освіта повинна бути для всіх, якщо вона повинна належати всьому суспільству, то, відповідно до засад відкритості, її структуру і зміст має визначати все суспільство, а не тільки вчені і працівники освіти. Зміст освіти має постати певною суспільною угодою.

Спільними зусиллями та колегіальністю може бути визначений необхідний інваріант загальної освіти, і в освіті, не знижуючи її рівня, може нарешті бути синтезована практико-орієнтована діяльність з академічною спрямованістю [7].

Існуюча сьогодні практика оцінки якості підготовки випускників української системи освіти носить відомчий (галузевий) характер, визначається або виключно державними установами, або закладами освіти. Так, ні в постановці мети навчання ні в оцінці ступеня їх досягнення не беруть участі ні суспільні організації, ні батьки, ні працедавці як споживачі “продукту”, виробленого в системі освіти.

Рівний доступ та відкритість систем освіти, і відповідно, її якість визначатиметься також можливістю формування незалежних, у тому числі громадських організацій, що здійснюють оцінку якості освіти, визначення їх статусу і повноважень. Європейська практика оцінки якості освіти йде по шляху створення спеціалізованих акредитаційних агентств – громадських організацій, що займаються розробкою інструментарію і методик оцінки якості, а також провідних перевірки і підтверджуючих якості освіти.

Однією з оцінок відкритості та доступності якісної освіти є показники, наскільки сім'ям, де є діти з обмеженими можливостями здоров'я, забезпечена можливість вибору умов освоєння освітніх програм

відповідних типу фізичних і інтелектуальних обмежень молодій людині.

Громадянам і суспільству має бути надана така система освіти, яка може відкрити якнайкращі можливості для самостійного пошуку сфер яскравого самовираження [7].

Освіта є основою соціалізації та самодостатності громадянина, сім'ї, громади, нації та суспільно-значущим видом відповідальності держави. Таке трактування освіти зумовлює розробку умов прийому до навчальних закладів в аспекті принципу рівного та справедливого доступу до освіти.

Публічна влада в її інституційному сенсі, насамперед держава, відповідальна за реалізацію суспільних запитів і очікувань, які мають складати сутність її політики в частині забезпечення рівного та справедливого доступу до освіти. Проте, в Україні в частині забезпечення рівного та справедливого доступу до якісної освіти застосовуються бюрократичні способи корисливого маніпулювання рішеннями через механізм відповідних замовлень щодо використання суспільних ресурсів, насамперед державних і комунальних. Зокрема, немовито виходячи з "суспільних потреб" і розмірів бюджетних призначень, визначених у законі про Державний бюджет України, формується державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою за напрямками та спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Однак, потребують вияснення низка питань, які стосуються об'єктивної обґрунтованості цих процесів. Безперечним тут є те, що не повинні протиставлятися, а співставлятися потреби громадянина та суспільні потреби [8].

Суспільний інтерес у сфері освіти спрямований на те, щоб в аспекті прав і свобод людини освіта, яка для сучасного суспільства становить загально-соціальну цінність, була доступною, тому держава зобов'язана не допустити зловживання монопольним становищем і монопольною діяльністю на ринку освітніх послуг, насамперед, щодо вищої освіти.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти в аспекті її доступності є створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення. Реалізація зазначеного права чи принципу рівного доступу передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін. Принцип рівного доступу до якісної освіти буквально чи/та контекстно закріплено у нормах законодавства України.

У Конституції України вживається поняття "безоплатної" освіти. Проте, це поняття є популістським, адже здобуття освіти – це тільки умовно безоплатна послуга для її набувача. Надання послуги щодо здобуття освіти, безумовно, оплачується, насамперед, суспільством (державою – замовником фахівців певного напрямку), у тому числі і самим індивідуальним набувачем освітньої послуги. Конституційна норма у такому формулюванні має певний ілюзорний та дезорієнтуючий вплив на масову та індивідуальну свідомість. Можна стверджувати, що таке вживання поняття "безоплатна" освіта на підсвідомому рівні формує "невартісне" сприйняття та оцінку освіти й освітньої діяльності [8].

З викладеного випливає, що відповідну конституційну норму про доступність освіти необхідно викласти так, щоб кожна людина усвідомлювала, що якісна освіта доступна тоді і тільки тоді, коли відповідна послуга забезпечена необхідними ресурсами. Для уможливлення формування вільного і освіченого громадянина, готового до викликів демократичного суспільства, на рівні індивідуальної та масової свідомості має панувати переконання, що доступність освіти можлива тільки за рахунок відповідного замовника, насамперед, суспільного чи приватного замовника освітньої послуги як виду економічної діяльності.

В цьому питанні, звісно, особливої уваги суспільства та держави заслуговує вища освіта. Адже вища школа виконує важливе соціальне замовлення суспільства: формує інтелектуальний потенціал України, забезпечує висококваліфікованими фахівцями галузі народного господарства, науки, культури.

Аналізуючи законодавство, очевидним є те, що відповідно до сучасної конституційної концепції необхідною умовою здобуття вищої освіти у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності є *конкурс*. З викладеного логічно випливає, що конкурс певним чином обумовлює наявність місць і відповідної мережі навчальних закладів, а значить зменшення конкурсу має тягнути зменшення кількості місць і мережі навчальних закладів [8].

Проте, чи матимуть громадяни право "безоплатно" здобувати вищу освіту в навчальних закладах при відсутності конкурсу? Якщо слідувати букві цитованих норм Конституції України та Закону України "Про вищу освіту" тоді дійдемо висновку, що при відсутності конкурсу громадяни не матимуть можливості "безоплатно" здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах. На сучасному етапі розвитку суспільства конституційно юридизований принцип конкурсності здобуття вищої освіти суперечить, на погляд фахівців, принципу доступності, який тільки детермінує обов'язок держави щодо контролю та регулювання ринку відповідних послуг. Проте, цей принцип не обумовлює обов'язок держави формувати державне замовлення тільки на засадах конкурсності. Безумовна реалізація принципу доступності на засадах конкурсності завжди обмежує можливість певної частини абітурієнтів здобути вищу освіту у вищих навчальних закладах державної та комунальної форм власності, за кошти відповідних бюджетів.

Отже, першочерговим обов'язком держави є визначення умов для створення та функціонування достатнього ринку освітніх послуг. Регулятивний вплив держави на цей ринок має здійснюватися як через юридизацію відповідних суспільних відносин, так і через безпосередню присутність там відповідних суб'єктів державної та комунальної власності.

Освіта як соціально значуща послуга у державних і комунальних навчальних закладах надається ними лише як неприбутковими організаціями на умовах собівартості, встановлення якої визначається відповідним законом. Водночас потребує доктринального розроблення та відповідного законодавчого закріплення питання про те, чи освітня діяльність (послуга) є лише неприбутковою діяльністю, чи є певним видом підприємницької діяльності [8]. Від вирішення

цього завдання значною мірою залежить подальший розвиток ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів [Електронний ресурс] / В.П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – №1. – С. 5–17.
2. Ярошенко А.О. Розвиток освіти як “відкритої системи” в умовах інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / А.О. Ярошенко // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – №3 (21). – Ч.1. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2007-3-1/13_Yaroshenko.pdf
3. Овчарук О.В. Концептуальні підходи до застосування технологій відкритої освіти та дистанційного навчання у зарубіжних країнах та їх роль у процесах модернізації освіти / О.В. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання: Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/060ovemp.html>
4. Клепо С.Ф. Інтегративна освіта і поліформізм знання / С.Ф. Клепо. – Київ – Полтава – Харків: ПОПОПП, 1998. – 360 с.
5. Анненкова І.П. Концептуальні засади системи управління якістю освіти у ВНЗ / І.П. Анненкова // Наука і освіта: науково-практичний журнал. – 2011. – №6. – С. 17–21.
6. Новіков В. Аналіз основних положень ISO 9004:2009 / В.Новіков // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2010. – №6. – С. 41–45.
7. Ярошенко А.О. Якість освіти в Україні потрібно наближати до європейських стандартів [Електронний ресурс] / А.О. Ярошенко // Громадська рада освітян і науковців України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://gronu.org.ua/алла-ярошенко-якість-освіти-в-україні>
8. Сушинський О. Конституційні засади рівного доступу до освіти [Електронний ресурс] / О.Сушинський // Західна аналітична група: Громадський мережний проєкт. – Режим доступу: <http://zggroup.com.ua/article.php?articleid=5140>

References

1. Andrushhenko V.P. Filosofija osvity XXI stolittja: poshuk priorytetiv [Elektronnyj resurs] / V.P. Andrushhenko // Filosofija osvity. – 2005. – №1. – S.5–17.
2. Jaroshenko A.O. Rozvytok osvity jak “vidkrytoi” systemy” v umovah informacijnogo suspil’sstva [Elektronnyj resurs] / A.O. Jaroshenko // Visnyk Nacional’nogo tehničnogo universytetu Ukraїny “Kyїv’s’kyj politehničnij instytut”. Filosofija. Psyhologija. Pedagogika. – 2007. – №3 (21). – Ch.1. – Rezhym dostupu: http://novyn.kpi.ua/2007-3-1/13_Yaroshenko.pdf
3. Ovcharuk O.V. Konceptual’ni pidhody do zastosuvannja tehnologij vidkrytoi’ osvity ta dystancijnogo navchannja u zarubiznyh kraj’nah ta i’h rol’ u procesah modernizacij’ osvity / O.V. Ovcharuk // Informacijni tehnologii’ i zasoby navchannja: Elektronne naukove fahove vydannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em1/content/060ovemp.html>
4. Klepko S.F. Integratyvna osvita i poliformizm znannja / S.F. Klepko. – Kyїv – Poltava – Harkiv: POIPOPP, 1998. – 360 s.
5. Annjenkova I.P. Konceptual’ni zasady systemy upravlinnja jakistju osvity u VNZ / I.P. Annjenkova // Nauka i osvita: naukovopraktyčnyj žurnal. – 2011. – №6. – S.17–21.
6. Novikov V. Analiz osnovnyh polozhen’ ISO 9004:2009 / V.Novikov // Standartyzacija, sertyfikacija, jakist’. – 2010. – №6. – S.41–45.
7. Jaroshenko A.O. Jakist’ osvity v Ukraїni potribno nablyzhaty do jevropejs’kyh standartiv [Elektronnyj resurs] / A.O. Jaroshenko // Gromads’ka rada osvityan i naukovciv Ukraїny: oficijnyj veb-sajt. – Rezhym dostupu: <http://gronu.org.ua/alla-jaroshenko-jakist’-osvity-v-ukrai’ni>
8. Sushyns’kyj O. Konstytucijni zasady rivnogo dostupu do osvity [Elektronnyj resurs] / O.Sushyns’kyj // Zahidna analityčna grupa: Gromads’kyj merezhnyj proekt. – Rezhym dostupu: <http://zggroup.com.ua/article.php?articleid=5140>

Shelyuk L., Ph.D., Associate Professor (Ukraine, Rivne), gileya.org.ua@gmail.com

Quality and transparency of education as national priorities of its democratic development in Ukraine

Development of modern education due to the following key factors as globalization, technologization, informatization of social processes, which largely accelerate the pace of social change. In these conditions the formation unfolds as a complex social system that is based on the philosophical and methodological principles of transparency and continuity of the process of cognition. Public education involves building on information technologies and distance learning students' independent work hard. Therefore, the quality of such education is a national priority and an important factor in the premise of ensuring national security, compliance with international standards and requirements of the legislation of Ukraine.

Keywords: education, open education, democratization of education, quality of education.

Шелюк Л., кандидат педагогических наук, доцент (Украина, Ровно), gileya.org.ua@gmail.com

Качество и открытость образования как национальные приоритеты его демократического развития в Украине

Развитие современного образования обусловлено следующими ключевыми факторами как глобализация, технологизация, информатизация социальных процессов, которые в значительной степени ускоряют темпы социальных изменений. В этих условиях образование разворачивается как сложная социальная система, которая основывается на мировоззренческих и методологических принципах открытости и непрерывности процесса познания. Открытое образование предполагает построенную на информационных технологиях и дистанционном обучении напряженную самостоятельную работу учащихся. Поэтому качество такого образования является национальным приоритетом, важным фактором и предпосылкой обеспечения национальной безопасности государства, соблюдения международных норм и требований законодательства Украины.

Ключевые слова: образование, открытое образование, демократизация образования, качество образования.

* * *

УДК 378:165

Бессалова Т. В.

кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Центр исследований научно-технического потенциала и истории науки им. Г. М. Доброва НАН Украины (Украина, Киев), ldemkina2010@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВУЗОВСКОГО СЕКТОРА НАУКИ УКРАИНЫ

Рассматриваются актуальные вопросы функционирования вузовской науки в Украине. Анализируются ключевые проблемы и тенденции развития, которые сложились в последние 20 лет в высшей школе. В Украине назрела необходимость серьезного реформирования вузовского сектора науки, расширения партнерских связей с бизнесом, развития многоканального финансирования, коммерциализации научных разработок. Обозначены пути преодоления кризисных явлений в вузовском секторе науки.

Ключевые слова: вузовская наука, университет, реформирование, научная сфера.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Успешность страны, конкурентоспособность ее экономики и благосостояние граждан напрямую зависит от качественного образования и передовой науки. Особое место в этих процессах занимает вузовская наука, которая в единстве с учебным процессом призвана подготовить и вооружить современными знаниями будущих специалистов. Это требует, в первую очередь, ускоренного развития научных исследований в высшей школе, ибо без них невозможна качественная подготовка специалистов и обновление кадрового потенциала страны. Сегодня образовательную систему Украины представляют 823 учебных заведения I–IV уровней аккредитации, из них 334 вуза имеют III–IV уровни аккредитации. Для сравнения: в 1991 году в Украине функционировало 147 университетов и институтов. В начале 90–х го-

дов на 10 тыс. населения страны приходилось 110 студентов, в 2013 году – 401 студент. В 1991 году высшая школа принимала 33% выпускников школ, сейчас 65%. Приведенные цифры наглядно свидетельствуют о том, что за годы независимости в стране существенно увеличилось не только количество вузов, но и численность студентов. По количеству вузов и студентов Украина обошла страны Европы. Для сравнения: во Франции действует 95 университетов, в Англии – 70. В сложившихся экономических условиях Украина может позволить себе иметь несколько десятков качественных университетов, назрела необходимость оптимизации существующей структуры вузов. Это, прежде всего, укрупнение и создание на этой основе мощных региональных университетов с развитой наукой, мощным кадровым потенциалом и современной материально-технической базой. Однако, в Украине до настоящего времени отсутствует целенаправленная, скоординированная государственная политика в сфере образования и науки. Так, за последнее время в парламенте страны не был принят ни один закон или постановление в поддержку образования и науки. А принятая в 2013 году “Национальная стратегия развития образования Украины на 2012–2021 годы” консервирует сложившуюся ситуацию и не содержит стратегических ориентиров, четкой цели и конкретных задач для образовательной системы Украины [1].

Кроме того, в стране отсутствуют реальные условия для инновационной деятельности вузов, а Закон Украины “О высшем образовании” давно устарел и не отвечает новым задачам, стоящим перед наукой и образованием [2].

В 2007 году в Украине была принята Государственная целевая программа “Наука в университетах 2008–2012 гг.” [3]. Она была направлена на активизацию научно-исследовательской деятельности в высшей школе и модернизацию её материально-технической базы. Объем финансирования программы должен был составить 530 миллионов гривен, из которых 480 млн. грн. средства госбюджета, а 50 млн. грн. средства университетов. Реализация программы предусматривала также создание 5 исследовательских университетов. Однако, удалось выполнить задания по созданию нормативно-правовых актов, регулирующих процесс отбора университетов и частично профинансировать выполнение научно-исследовательских работ научно-учебными центрами. Недостаточные объемы финансирования не позволили до настоящего времени реализовать программу в полном объеме.

Как показывает анализ, отсутствие необходимых объемов финансирования существенно сдерживает развитие вузовского сектора науки. Сложно достичь высокого качества и конкурентоспособности вузовской науки, если модель её финансирования признана неэффективной и не имеющей тенденции к улучшению, а образовательная система страны функционирует без четко обозначенной стратегии развития. Так, по оценкам экспертов, 2013 год стал для украинского образования из-за недофинансирования, годом выживания [4]. Подводя итоги 2013 года, они отметили, что в Украине катастрофически падает уровень образования, а все новации в нем практически остановились. В такой ситуации обо-

значилась тенденция, при которой украинская молодежь предпочитает получать образование за пределами страны.

За годы независимости в Украине так и не удалось решить проблему недофинансирования науки и образования. Так, с распадом Советского Союза исчезли стабильные источники финансирования науки и ее основные заказчики, а доля расходов на систему образования и науки в общем объеме бюджетных расходов снизилась более чем в три раза. Сегодняшняя Украина суммарно тратит на исследования в 500 раз меньше, чем, например, США и в 30 раз меньше, чем Россия. Это привело к тому, что Украина за годы независимости утратила свои лидерские позиции по ряду научных направлений. Известно, что если на науку выделяется меньше 0,4% ВВП, то она выполняет в обществе социально-культурную функцию, если не выше 0,9% ВВП – познавательную функцию и только при финансировании свыше 0,9% ВВП, наука начинает играть в стране экономическую роль. В Украине статистические данные финансирования науки свидетельствуют о том, что она не является важной составляющей экономического развития страны. Финансирование науки на уровне 0,29% ВВП говорит о том, что правительство не относит научную сферу к числу приоритетных направлений развития страны. Недофинансирование привело к тому, что перед угрозой закрытия в Украине оказались многие исследовательские структуры вузов, а инновационная активность в стране снизилась. В Украине практически отсутствуют благоприятные условия для реализации творческого потенциала науки. Особенно это касается экспериментальной науки, в которой жизненно важны приборы, реактивы для проведения исследований. Поэтому вопрос модернизации материально-технической базы вузовской науки выходит на первый план. Парк научных приборов и оборудования, который используется при проведении научных исследований в университетах, серьезно устарел. Сегодня большое количество украинских ученых не имеют на своих рабочих местах компьютеров, а их оторванность от мировых электронных баз данных и трудности в доступе к научной литературе усиливает изоляцию научного сообщества. Все это негативно сказывается на качестве научной деятельности, затрудняет или делает невозможным проведение научных исследований по многим направлениям. В сложившихся условиях как никогда актуальна тенденция сближения академической науки и ведущих университетов Украины в вопросах приобретения и совместной эксплуатации уникального оборудования и приборов. Необходим комплекс мер, направленных на создание сети межведомственных и межуниверситетских центров использования современного оборудования и наукоемкого программного обеспечения.

Сегодня в Украине, по мнению экспертов, не просто нехватка средств, для обеспечения научно-технологического развития страны, а медленное разрушение финансовых основ функционирования научного сектора, что неизбежно приведет к технологической зависимости государства [5]. Назрела острая необходимость поиска рационального сочетания бюджетных субвенций и налоговых льгот для вузов. Расширение партнерских связей с бизнесом, многоканальность фи-

нансирования, коммерциализация научных разработок, участие украинских университетов в европейских грантовых программах, создание сети научно-технологических парков и бизнес-инкубаторов, внедрение системы проектного финансирования позволит решать проблемы, связанные с недофинансированием вузовского сектора науки.

Имеющиеся проблемы отдаленности науки от процессов в экономике, невостребованность ее результатов, реальное уменьшение бюджетного финансирования существенно сдерживает экономическое развитие страны и тормозит реализацию стратегии модернизации отраслей национального хозяйства Украины. Не способствует улучшению ситуации с финансированием и то, что в стране существует более 30 распорядителей бюджетных средств, которые направляются на науку.

Уровень социально-экономического развития и авторитет страны на мировой арене во многом определяется наличием высококвалифицированного кадрового потенциала науки, поскольку именно ученые призваны решать сложные задачи, стоящие перед обществом. Так, по данным статистической отчетности за 20 лет независимости страна уменьшила свой кадровый потенциал исследователей с 450 тыс. до 135 тыс. человек [6] и по показателю насыщенности научными кадрами на 10 тыс. занятого населения, Украина отстает от ведущих стран мира. По сравнению с 1991 годом Украина более чем в 3 раза сократила численность научной сферы, а по основным естественнонаучным и технологическим направлениям от 3 до 5 раз. Большая часть специалистов, покинувших науку представители технических наук. Так, науку оставил каждый второй доктор и кандидат технических наук. В региональном разрезе наибольшее сокращение научных кадров произошло в Кировоградской области и Крыму. Также сократилась численность научно-технических работников в Львовской, Николаевской и Одесской областях.

Серьезной для науки Украины была и остается проблема старения ее кадрового потенциала. По мнению экспертов, существующие сегодня в науке возрастные тренды в ближайшие годы поставят под угрозу воспроизводство ее научно-педагогического потенциала. В последнее десятилетие в научной сфере доминируют две возрастные группы – “от 50 до 60 лет” и “свыше 60 лет” [6]. Так, средний возраст, занятых в науке давно пересек рубеж в 60 лет для докторов наук и 50 лет для кандидатов наук. Сегодня можно говорить о стремительном старении украинской науки. Ускорило этот процесс и то обстоятельство, что среди сотрудников, покинувших научную сферу в 90-х годах велика доля представителей среднего возраста и молодежи, т.е. наиболее продуктивной и активной части научного сообщества. Многие из них перешли работать в бизнес, банковскую сферу или уехали за границу. Сегодня в Украине более 35% людей активного возраста имеющих ученую степень находятся вне научной сферы деятельности. Основу большинства научных учреждений академического сектора науки и университетов составляют люди предпенсионного и пенсионного возраста. Особенно катастрофическое старение научных коллективов наблюдается в академическом секторе науки. Так, работающие пенсионеры в системе НАНУ составляют более

60%. В вузовском секторе науки в последние годы наблюдается небольшой приток молодежи на университетских кафедрах.

Преобладание в кадровой структуре научного потенциала представителей старших возрастных групп обострило проблему преемственности поколений ученых, сохранения научных школ, передачи знаний и навыков. Выход видится в восстановлении сбалансированной структуры кадров, в рациональном соотношении ученых разных возрастных групп, в разработке и реализации целого комплекса мер по привлечению и закреплению в науке перспективной молодежи, а также активном вовлечении в исследовательский процесс студенческого резерва науки. Должны быть реализованы конкретные шаги, направленные на поддержку молодых ученых, предоставление им жилья, или возможности получения долгосрочных льготных кредитов на его приобретение. Очевидно, что без подпитки перспективной молодежью из университетской среды, наука в Украине обречена на стагнацию и умирание.

К задачам вузовского сектора науки относится не только подготовка специалистов и обеспечение качества образования, но и создание научно-технических знаний и разработок, их трансфер в промышленное производство, сохранение и развитие научных школ, и повышение продуктивности вузовских ученых. Сегодня в вузовском секторе науки трудится почти половина докторов и кандидатов наук Украины, а многопрофильность университетов, обусловленная достаточным количеством кафедр и научных подразделений и возможность привлечения к исследованиям студенческого потенциала позволяет реализовывать стоящие перед вузами задачи. Сдерживающим фактором эффективного развития вузовских исследований является хроническое недофинансирование образовательной отрасли. Это привело к тому, что около трети университетов не участвуют в реальной научной работе, а вынуждены заниматься воспроизводством старых знаний. Однако, несмотря на серьезные ограничения в финансовых средствах, многие вузы проводят на достаточно высоком уровне научные исследования, создают новые технологии и разработки. В подтверждение этому участие вузовских ученых в важных международных исследовательских проектах. Так, например, Одесский национальный университет им. И.Мечникова принимает участие в работе 42 международных научно-образовательных проектов. Из наиболее масштабных – проект HERMES, изучающий эволюцию береговых зон Средиземного и Черного морей и ее влияние на развитие цивилизации в этих зонах. В нем участвуют более 20 стран Европы [7].

Дефицит выделяемых государством средств заставил вузы пересмотреть направления своей деятельности, прекратить выполнение неактуальных исследований и провести укрупнение научно-исследовательских тем. Сегодня в каждом вузе определены приоритетные направления развития и сформированы координационные планы научно-исследовательских работ.

Эффективность научно-исследовательской деятельности во многом определяется степенью вовлечения полученных результатов в производство. К сожалению, внедрение научных разработок не всегда достигает же-

лаемого результата. Одна из причин – отсутствие спроса внутри страны на результаты научных исследований. Проблема востребованности вузовских разработок, их прикладная реализация тесным образом связана с состоянием развития экономики. Сегодня гораздо проще наладить продажу сырьевых ресурсов, нежели создать и реализовать продукт интеллектуального труда. Как показывает практика, в Украине крайне слабо развита технологическая и производственная база для внедрения разработок ученых страны и отсутствует связующее звено между разработчиком идеи, экспериментального образца и рынком, т.е. потребителем [7].

Сегодня многие вузы страны сталкиваются с реальной проблемой в налаживании сотрудничества с промышленностью и бизнесом, поиска партнеров для внедрения своих разработок. В Украине есть университеты, которые смогли наладить прочные взаимовыгодные связи. К их числу относится Национальный транспортный университет, который заключил с профильными корпорациями и промышленными предприятиями более 200 договоров о совместной работе. Такие масштабы сотрудничества объясняются тем, что разработки вуза имеют высокую степень эффективности.

Как достаточно эффективную можно охарактеризовать и работу научного парка “Киевская политехника”, действующего при Киевском политехническом университете. В своей работе парк объединил 55 иностранных и украинских высокотехнологичных компаний, около сотни научных групп и лабораторий университета, свыше 20 инженерных факультетов, несколько инвестиционных и венчурных фондов. За пять лет своей деятельности парк вывел на рынок 150 новых технологий и продуктов.

Сегодня, за редким исключением, в Украине в науку и разработку новых уникальных продуктов и технологий не готово инвестировать ни государство, ни отечественные предприятия. Даже мощные промышленные предприятия модернизирующие свое производство идут самым простым путем и покупают за границей готовые решения. Украинский бизнес, в своем большинстве, также не готов вкладывать деньги в науку. В своей деятельности он привык ориентироваться на так называемые короткие деньги и быстрый результат.

С 2002 года в Украине действует Закон “Об инновационной деятельности”, однако системная политика, направленная на реальную поддержку инноваций в стране так и не создана. Сегодня по оценкам экспертов, украинская наука может дать национальной экономике значительно больше, чем та может взять [8]. Абсолютно очевидно, что формирование национальной инновационной системы Украины невозможно без тесного сотрудничества между наукой, образованием, бизнесом и властью на основе их взаимной заинтересованности в интеграции. Ключевая роль в этих процессах принадлежит университетам, т.е. ядром инновационной деятельности является именно университет [9]. Он начинает тесное сотрудничество с бизнесом, проводит для него научные исследования, создает новые технологии, работает над усовершенствованием продуктов и услуг. В такой модели университет является главным центром приложения государственных усилий и ресурсов для развития инноваций. Сохраняя академическую состав-

ляющую, он работает по трем направлениям – обучение, научные исследования и вывод на рынок созданных технологий и разработок. Со стороны вузовского сектора науки такими научно-инновационными центрами в регионах могли бы стать крупные технические университеты Украины, которые в тесном контакте с промышленностью и бизнесом станут основой социально-экономического и культурного развития территории. В этой связи требует своего решения и проблема коммерциализации вузовских разработок. Научные разработки университетов должны получить статус товара и иметь возможность реализовываться на рынке. Сегодня коммерциализация научных вузовских разработок не носит системный характер и составляет 2% внебюджетных средств вузов.

Процессы, происходящие сегодня в научно-образовательной сфере стали во многом следствием непродуманной государственной политики, общей социально-экономической ситуации, потери кадрового потенциала, девальвации статуса ученого в обществе, низкого уровня финансирования и разрушения материально-технической базы. А неоднократные попытки реформирования системы науки и образования не носили целостного и системного характера, были поверхностными и часто непродуманными. Сегодня в Украине назрела необходимость серьезного реформирования вузовского сектора науки. Еще со времен Советского Союза вузовская наука развивалась в тени академической науки и оставалась длительное время на вторых ролях в национальном секторе исследований и разработок, а главной ее функцией оставалась подготовка кадров для академической науки, отраслевых секторов экономики и бюджетной сферы. Под влиянием современных глобальных тенденций существенно изменились не только форма и характер функционирования, но и задачи, стоящие перед вузами на новом этапе развития. К задачам вузовской науки относится не только качественная подготовка специалистов, которая, как известно, невозможна без реальной научно-исследовательской работы и включения в нее студенческого потенциала, но и создание передовых научно-технических знаний и современных технологий. Сегодня масштаб научных исследований свидетельствует о качестве вуза и его выпускников. Именно университет становится местом, через которое проходит десятки тысяч студентов с новыми идеями, которые могут быть успешно реализованы на ранках. По экспертным оценкам, сегодня качество научного продукта в университетах не уступает академическим институтам, а по некоторым направлениям существенно выше. Об этом свидетельствует, в частности, и количество публикаций вузовских ученых в высокорейтинговых научных журналах.

До настоящего времени в Украине отсутствует эффективная государственная политика, направленная на реальную поддержку вузовского сектора науки и не созданы условия для его успешного развития. В стране из-за нехватки финансовых средств не работают государственные программы, что существенно сдерживает развитие университетской науки и тормозит инновационную деятельность в высшей школе. А получившие в

последние годы статус исследовательского университета, вузы таковыми по сути не стали.

Сегодня, очевидно, что Украина нуждается в широком национальном диалоге власти, учёных и гражданского общества. Без государственной поддержки развития науки, новых инновационных структур, заинтересованности бизнеса в вузовских разработках, создании условий для функционирования в стране высокотехнологического производства, наука не будет иметь будущего.

Список использованных источников

1. Полянский П. Блеф–стратегия для украинского образования / Павел Полянский // Зеркало недели. – 2011. – №37. – 15 октября.
2. Згуровский М. Высшее образование на изломе общественного развития / Михаил Згуровский // Зеркало недели. – 2013. – №15. – 8–15 февраля.
3. Николаенко С. Украинскому образованию нужен новый курс / Станислав Николаенко // Зеркало недели. – 2010. – №48. – 25 декабря.
4. Мыколюк О. Итоги 2013 г. в образовании / Оксана Мыколюк // День. – 2014. – 15 января.
5. Бузун А. Украинская наука: замкнутый круг / Антон Бузун // Итоги недели. – 2012. – №46. – 14–20 ноября.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 р. / Стат. збірник. – К., 2011. – 340 с.
7. Керпель А. Университетская наука учится зарабатывать деньги / Анна Керпель // Зеркало недели. – 2010. – №27. – 17 июля.
8. Суржик Л. Год в науке: власть тьмы / Лидия Суржик // Зеркало недели. – 2013. – №49. – 28 декабря.
9. Згуровский М. Исследовательские университеты: шанс для Европы / Михаил Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – №39. – 14 октября.

References

1. Polancky P. Blef–strategiy dla ukrainskogo obrazovaniy / Pavel Polancky // Zerkalo nedeli. – 2011. – №37. – 15 oktiybra.
2. Zgurovcki M. Vischee obrazovanie na izlome obshestvennogo razvitiy / Mihail Zgurovcki // Zerkalo nedeli. – 2013. – №5. – 8–15 fevraliy.
3. Nikolaenko S. Ukrainskomu obrazovaniu nyshen novui kyrs / Stanislav Nikolaenko // Zerkalo nedeli. – 2010. – №48. – 25 dekabria.
4. Mikolyk O. Itogi 2013 g. v obrazovanii / Oksana Mikolyk // Den. – 2014. – 15 yanvari.
5. Buzun A. Ukrainskaiy nauka: zamknuti krug / Anton Buzun // Itogi nedeli. – 2012. – №46. – 20 noiybria.
6. Naukova ta innovaciyna diynlost v Ukraini y 2011 r. / Stat. zbirnik. – K., 2011. – 340 s.
7. Kerpel A. Ukrainskaiy nauka uchitsiy zarabativat dengi / Anna Kerpel // Zerkalo nedeli. – 2010. – №27. – 17 iuliy.
8. Surshik L. God v nauke: vlast tmi / Lidiy Surshik // Zerkalo nedeli. – 2013. – №49. – 28 dekabria.
9. Zgurovcki M. Issledovatel'skie universiteti: shans dliy Evrope / Mihail Zgurovcki // Zerkalo nedeli. – 2006. – №39. – 14 oktiabria.

Bessalova T.V., Cand.Hist.Sci., senior science officer of G. M. Dobrov Center for Scientific and Technological potential and science history studies of NAS of Ukraine (Ukraine, Kiev), ldemkina2010@mail.ru

Modern tendencies and problems of development of the high education sector of science of Ukraine

It is examined the topical questions of the functioning the high education sector of science in Ukraine. The key problems and tendencies of development at higher school which emerged in the last 20 years are analyzed. In Ukraine now it is become imminent the necessity of serious reformation of the high education sector of science, expansion of cooperation with business, development of the multichannel financing, commercialization of scientific developments. It is indicated the ways of overcoming the crises phenomena in the high education sector of science.

Keywords: high education sector of science, university, reforming, area of science.

Бессалова Т.В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Центр досліджень науково–технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України (Україна, Київ), ldemkina2010@mail.ru

Сучасні тенденції та проблеми розвитку вузівського сектора науки України

Розглядаються актуальні питання функціонування вузівської науки в Україні. Аналізуються ключові проблеми та тенденції розвитку, які склалися за останні 20 років в вищій школі. В Україні нарізла необхідність серйозного реформування вузівського сектора науки, розширення партнерських зв'язків з бізнесом, розвитку багатоканального фінансування, комерціалізації наукових розробок. Окреслені шляхи подолання кризових явищ в вузівському секторі науки.

Ключові слова: вузівська наука, університет, реформування, наукова сфера.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 329.63

Васильчук Є. О.

кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління і соціально-політичних наук, Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького (Україна, Черкаси), asdp_ua@bk.ru

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЕСКАЛАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОГО РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ
У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ**

Проаналізовано соціально-економічні чинники ескалації політичного радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України. Зроблено висновок про те, що каталізаторами екстремістських проявів є стрімка маргіналізація різних соціальних груп, що проявляється у девальвації їхньої ролі та матеріального статусу у суспільстві, відсутності реальних перспектив щодо відновлення і покращення свого становища.

Ключові слова: політичний радикалізм та екстремізм, молодіжне середовище, соціально-економічні чинники, ескалація.

Поширення радикалістських настанов і екстремістських практик у сучасному українському суспільстві є однією із найбільш вагомих загроз і викликів національній безпеці держави. Екстремізм має антиправову природу, тобто заперечує консенсусні шляхи розв'язання суспільних проблем, надаючи перевагу насильницьким способам і методам досягнення різноманітних цілей, зокрема політичних. Особливо небезпечними є поширення радикалістських, інтолерантних настанов у молодіжному середовищі та спроби втягнення молоді до екстремістської діяльності. Соціально-психологічні особливості, притаманні молодій людині, поверхневе і некритичне сприйняття нею соціального буття обумовлюють її звернення до протестно-активістських способів підвищення свого соціального статусу і ролі у суспільному житті, які здебільшого мають спонтанний, стихійний характер. Разом із тим, афективні, підвищено емоційні реакції молоді на суспільні події обумовлюються не лише внутрішньоособистісними, ірраціональними стихіями. Схильність до екстремістських форм політичної участі детермінується як індивідуально-психологічними характеристиками молоді особистості, так і соціальними умовами існування, що об'єктивно склалися. В їх основі перебуває складний комплекс взаємопов'язаних між собою соціально-економічних проблем, суспільно-політичних протиріч, соціокультурних і духовно-ідеологічних чинників. Виявлення особливостей цього факторного синтезу, що зумовлює поширення у сучасному молодіжному середовищі радикалістських ідей і похідних від них екстремістських практик, на наше переконання, дозволить відпрацювати ефективні технології запобігання і протидії проявам екстремізму та різних форм нетерпимості.

Феномен молодіжного радикалізму та екстремізму перебуває у фокусі уваги представників різних соціогуманітарних наук. Серед них варто виокремити дослідження російських науковців Є.Гречкіної [3] та

І.Морозова [9], білоруських та українських дослідників С.Шиптенка [20], І.Поддубського [20], Б.Петренка [11], В.Боярова [2] та ін. Разом із тим, на сьогоднішній день фактично відсутні наукові праці, що розкривають причинну природу виникнення та поширення екстремістських настроїв у суспільстві, що й визначає актуальність пропонованої статті.

Метою статті є аналіз соціально-економічних чинників ескалації політичного радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України.

Базові засади поширення проявів екстремізму, безумовно, перебувають у соціально-економічній площині. Суспільні трансформації 1990-х рр. зумовили появу низки економічних катаклізмів, що спричинили ескалацію напруги у сфері міжнаціональних і етноконфесійних відносин, каталізували поляризацію політичної системи суспільства та призвели до соціокультурної кризи, яка негативно позначилась на соціальному становленні і розвитку сучасної молоді. За таких умов протестно-активістські форми суспільної маніфестації окремих індивідів і соціальних груп є закономірною реакцією маргіналізованих, депривованих прошарків населення на стрімке збідніння, соціальне приниження і відсутність перспектив у майбутньому. Відповідно, ці кризові процеси, які набули системного характеру, спричинили розвиток низки девіантних і делінквентних тенденцій у молодіжному середовищі, що, у свою чергу, створило живильний ґрунт для появи та поширення екстремізму.

Комплекс соціально-економічних чинників ескалації радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України, на нашу думку, структурується за загальними і специфічними критеріями. *Загальні соціально-економічні чинники ескалації екстремізму* є характерними для усього суспільства. Соціально-економічні витоки екстремізму в Україні впливають із системної кризи соціалістичної економіки на початку 1980-х рр., що об'єктивно вимагало проведення реформістських заходів. Але розгортання реформ у другій половині 1980-х рр. мало безсистемний і непродуманий характер, що негативно позначилось на рівні матеріальної забезпеченості населення. Поглиблення економічної кризи призвело до знецінення заощаджень, появи масового безробіття, стрімкого зниження життєвого рівня переважної більшості населення. Перехід до ринкових відносин вимагав здійснення ревізії поглядів на проблему власності і впровадження нових форм господарювання. Відповідно, роздержавлення і приватизація державного майна стали вагомими складовими ринкових реформ в Україні. Проте, процес передачі державної власності фізичним і юридичним особам супроводжувався низкою негативних тенденцій. Зокрема, поширеним явищем стали неприватизаційні методи придбання об'єктів, що перебували у власності держави. Це дозволяло зацікавленим особам проводити

адресний неконкурентний продаж державного майна за цінами, які не відповідали реальній ринковій вартості цих об'єктів. Можливості набуття значних преференцій зумовлювали стрімке поширення корупції на всіх щаблях владно-управлінської вертикалі, активізували діяльність організованих злочинних угруповань щодо незаконного розподілу і перерозподілу об'єктів власності. Фактично поза контролем держави, уповноважених нею органів і відповідальних посадових осіб опинились процеси приватизації великих або інвестиційно привабливих промислових та інших підприємств для отримання контрольних пакетів акцій, де залучались кошти, здобуті внаслідок злочинної діяльності. Правоохоронними органами не вживались заходи щодо запобігання і своєчасного викриття фактів умисного доведення до банкрутства державних підприємств. Зловживання з боку посадових осіб, уповноважених керувати відповідними підприємствами, які мали забезпечувати недопущення банкрутства підприємств і збереження їх активів, залишались без належного правового реагування. Як наслідок, корумпованість посадових осіб, неналежне реагування з боку правоохоронних органів, відсутність громадського контролю за приватизаційними процесами в Україні сприяли поширенню саме неконкурентних методів відчуження державного майна.

Неправові форми приватизації об'єктів власності зумовили становлення і розвиток фінансово-промислових груп, які зосередили у своїх руках основні виробничі активи, заклавши тим самим підвалини для створення олігархічного політичного режиму, який відстоював би інтереси, насамперед, цих груп. Згортання обсягів виробничої діяльності, скорочення робочих місць, лібералізація цін, криміналізація економіки, поширення корупції в органах державної влади призвели до падіння життєвого рівня населення і негативного сприйняття у масовій свідомості приватизаційних процесів в Україні.

Наслідками цих економічних негараздів стало поширення у масовій свідомості протестних настроїв і нігілістичних настанов, адже економічні ринкові реформи початку 1990-х рр. асоціюється у переважній більшості населення виключно із несправедливим, непрозорим, злочинним розподілом об'єктів власності, що здійснювався виключно в інтересах кримінальних угруповань і окремих посадових осіб органів державної влади і управління. За даними моніторингу, проведеного фахівцями Інституту соціології НАН України у 2010 р., визначено, що переважна більшість населення негативно сприймає результати приватизації. Причому особливо негативне ставлення населення простежується у ставленні до приватизації підприємств стратегічних галузей [18, с. 483]. Власне це стало однією із провідних тем для спекуляцій з боку різних політичних сил, які проголошують себе опозиційними щодо офіційного курсу керівництва держави.

Негативними наслідками ринкових реформ для населення, які створили живильний ґрунт для появи екстремістських практик, стали:

- стрімке майнове розшарування населення, обмеження доступу до матеріально-технічних і фінансових ресурсів переважної більшості населення;

- скорочення робочих місць і поява масового безробіття;

- посилення соціальної напруги та соціальних антагонізмів внаслідок майнової диференціації і незадоволеності своїм соціальним становищем переважної більшості населення;

- зростання рівня недовіри населення до органів державної влади, правоохоронних органів, судової системи через високий рівень корумпованості.

У свою чергу економічні негаразди, що негативно позначились на матеріальному добробуті населення, та дезорганізації правоохоронної системи спричинили суттєве ускладнення криміногенної обстановки в Україні. Незважаючи на зусилля правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, щодо забезпечення захисту конституційних прав і свобод громадян від протиправних посягань, відстоювання інтересів держави, злочинність в Україні залишається вагомим негативним явищем у суспільстві, яке здійснює вплив на соціально-економічні процеси у державі, формуючи та поглиблюючи деструктивні тенденції в економіці та інших сферах суспільного життя. Так, за даними Державної служби статистики України [15], кількість зареєстрованих злочинів протягом 1990–1995 рр. хвилеподібно зростала, причому 1995 р. став піковим за показниками зростання рівня криміногенності у державі. Поступовий спад злочинності спостерігається з 1996 р. і співпадає з початком стабілізації економічної ситуації в державі, проте і досі лишається високим у порівнянні з початком 1990-х рр.

Аналіз статистичних показників МВС України засвідчує, що у структурі злочинності значним лишається відсоток злочинів економічної спрямованості. Так, лише у 2012 р. органами внутрішніх справ зареєстровано 5998 злочинів, що стосуються привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, 7196 злочинів у сфері господарської діяльності, 9667 злочинів у сфері службової діяльності, з яких 1972 злочинів припадає на хабарництво [17].

Таким чином, зростання рівня економічної нерівності внаслідок непрозорого розподілу об'єктів власності і майнове розшарування населення зумовлює появу антагонізмів, які сприяють підвищенню рівня соціальної напруги у суспільстві. Це, у свою чергу, призводить до радикалізації окремих осіб і соціальних груп, які прагнуть змінити ситуацію, що склалася, та повернути втрачені можливості щодо покращення свого матеріального добробуту і підвищення соціального статусу. Неможливість досягнути цього правовими і політичними методами внаслідок корумпованості правоохоронних органів і судової системи, криміналізації різних сфер суспільного життя призводить до появи і укорінення у масовій, груповій та індивідуальній свідомості нігілістичних настанов, що згодом конститується у насильницькі, екстремістські методи досягнення цілей, які, на думку їхніх прихильників, здатні забезпечити швидке та ефективне розв'язання накопичених у суспільстві проблем.

Аналіз соціально-економічних чинників ескалації політичного радикалізму та екстремізму засвідчує, що, окрім загальної складної соціально-економічної ситуації, що склалася в Україні, радикалізації

молодіжного середовища сприяють *специфічні соціально-економічні чинники*, які позначаються виключно на молоді внаслідок проблем, притаманних її віку. Вагомим показником, що репрезентує молодіжну проблематику, є відтворення людського потенціалу як вагомого чинника суспільного оновлення. На сьогодні спостерігається тенденція до скорочення населення України. Так, за даними Державної служби статистики України чисельність населення скоротилась з 51944,4 тис. осіб станом на 01.01.1991 р. до 45553,0 тис. осіб на 01.01.2012 р. [4]. За даними авторів щорічної доповіді Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні “Молодь в умовах становлення незалежності України (1991–2011 роки)” станом на 01.01.2011 р. в Україні проживає 14547,3 тис. молодих людей віком від 14 до 35 років, що становить близько 40% від загальної чисельності населення держави. При цьому відзначається, що протягом 1991–2011 рр. чисельність молоді скоротилась на 1626 тис. осіб або понад 10% від її загальної кількості [8].

Актуальною проблемою для сучасної молоді є набуття якісної освіти, що має забезпечити можливості для професійної самореалізації і кар’єрного зростання. За статистичними даними станом на 2012 р. в Україні функціонує 489 вищих навчальних заклади I–II рівня акредитації, у яких навчається 345,2 тис. студентів, та 334 вищих навчальних заклади III–IV рівня акредитації, у яких навчається 1824,9 тис. студентів. Крім того, в Україні 423,3 тис. осіб навчається у 972 професійно-технічних навчальних закладах [10]. Як бачимо з наведених показників, рівень охоплення молоді середньо-спеціальною і вищою освітою є достатньо високим. Тим не менш, наявність формальних атрибутів, що підтверджують кваліфікацію і рівень освіти, не гарантує можливостей працевлаштування. Так, за результатами соціологічного дослідження “Становище студентської молоді в Україні”, проведеного у 2008 р. Державним інститутом розвитку сім’ї та молоді Міністерства молоді та спорту України встановлено, що працювати за спеціальністю планує 27,9% опитаних студентів, 50,1% намагаються працювати за спеціальністю, проте не мають впевненості у наявності на ринку праці відповідних вакансій, а 12,6% респондентів зазначили, що не планують працювати за обраною спеціальністю [19, с. 46]. За таких умов набуття освіти перетворюється у своєрідний технологічний процес здобуття формальних атрибутів, не підтверджених реальними знаннями і навичками, які матимуть попит на ринку праці. Відповідно, невисока якість освітніх послуг об’єктивно зумовлює проблеми при працевлаштуванні молоді.

Аналіз соціально-економічного становища сучасної молоді засвідчує його поступове погіршення. Фактично показники економічної і соціально-трудової активності вказують на наявність не лише тенденції до поглиблення зuboжіння, а й до відтворення бідності і соціального неблагополуччя значної частини молодого покоління. У цьому контексті однією з найголовніших проблем сучасної молоді є працевлаштування. Право на працю гарантоване ст. 43 Конституції України [7]. Крім того, відповідно до ст. 7 Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” після закінчення або припинення навчання держава має

забезпечувати працездатній молоді надання першого робочого місця [6]. Проте, через низку причин (ігнорування вимог чинного законодавства України роботодавцями, невідповідність освітніх послуг потребам ринку праці, низький рівень знань і кваліфікації випускників навчальних закладів та ін.) реалізація права молоддю на працевлаштування є суттєво обмеженою. За результатами аналізу ситуації на ринку праці у 2013 р., проведеного Державною службою зайнятості України, станом на 01.10.2013 р. кількість зареєстрованих безробітних сягала 422,1 тис. осіб, з них молодь становила 178,8 тис. осіб або 42,4% від загальної кількості зареєстрованих безробітних [16]. Варто наголосити, що ці статистичні відомості відображають ситуацію із особами, які перебувають на обліку у територіальних центрах зайнятості. Із зрозумілих причин рівень прихованого безробіття є значно вищим, ніж офіційні показники.

Крім того, серед найбільш небезпечних явищ необхідно відзначити суттєве звуження можливостей щодо професійної самореалізації. Зокрема, у цьому контексті особливо небезпечним є невідповідність спеціальності та професійно-кваліфікаційного рівня, набутих у процесі навчання, реальному працевлаштуванню молоді. Так, 3490,1 тис. осіб працездатного населення задіяні у сфері найманої праці, з яких 1100,9 тис. осіб або 31,7% складають особи у віці 15–34 років. Переважна більшість молоді (616,5 тис. осіб або 56,4%) задіяна у фінансовій сфері, торгівлі і сфері обслуговування [8].

Вагомими проблемами при реалізації економічної і соціально-трудової активності молоді є оплата праці, відсутність кар’єрного і професійного зростання, надмірна завантаженість роботою тощо. Так, результати дослідження “Молодь України: червень 2007”, проведеного фахівцями Державного інституту розвитку сім’ї та молоді Міністерства молоді та спорту України, показали, що 58% опитаної молоді незадоволені оплатою своєї праці, 37% ваговою проблемою вважають відсутність кар’єрного і професійного зростання, 35% вказують на надмірну важкість роботи, 32% – скаржаться на відсутність комфортних умов праці [1, с. 4–5]. Як бачимо, переважна більшість молодих людей невдоволена наявними можливостями щодо своєї професійної самореалізації. У свою чергу, це призводить до падіння значущості праці у структурі ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, що зумовлює її поступове відчуження від соціально-трудових відносин і процесів. Невисокий рівень оплати і неналежні умови праці поєднуються із відсутністю соціальних “ліфтів” для молоді. Як показують результати соціологічних опитувань, вітчизняна молодь вкрай низько оцінює власні можливості щодо підвищення своєї ролі у суспільстві і пов’язує досягнення високого соціального становища в Україні виключно із сторонньою допомогою [19, с. 41].

Окрім працевлаштування і оплати праці, іншою ваговою проблемою є забезпеченість молоді житлом. З метою забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян житлом Постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2002 № 1089 затверджено Державну програму забезпечення молоді житлом на 2002–2012 рр., дію якої продовжено до 2017 р. За результатами виконання цієї Програми протягом 2002–2011 рр.

надано 7124 пільгових довгострокових кредити молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла. Крім того, збудовано та введено в експлуатацію 648 будинків загальною кількістю 35170 квартир та загальною площею 2619,5 тис. кв. м, в яких отримали квартири 6735 молодих сімей [12]. За даними Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву 2604 сімей отримали державну підтримку протягом 2010–2012 рр. Проте, кількість громадян, які потребують поліпшення житлових умов є значно вищою. За офіційними даними в Україні станом на 01.01.2011 р. на квартирному обліку перебували 111722 молоді сім'ї, з них 32086 перебувають на обліку десять і більше років [14]. Таким чином, невідповідність між показниками потреб у забезпеченні житлом молодих сімей і самотніх молодих громадян та обсягів надання державної підтримки є очевидною. Як наслідок, незабезпеченість житлом є одним із найвагоміших чинників, які ускладнюють утворення та утримання сім'ї.

Переважає більшість шлюбно-сімейних проблем обумовлюється низьким рівнем матеріальної забезпеченості та соціальною невладштованістю. Так, за даними Державної служби статистики України у 1991 р. кількість зареєстрованих шлюбів становила 9,3 на 1 тис. наявного населення, а у 2012 р. цей показник суттєво зменшився і складає лише 6,1 [4]. Загалом, протягом 1995–2010 рр. в Україні кількість укладених шлюбів скоротилась на 29%, а саме: з 493,1 тис. у 1991 р. до 305,9 тис. у 2010 р. [8, с. 101].

Результати проведених соціологічних досліджень свідчать про наявність тенденцій до зміни моделі шлюбності в Україні. Зокрема, на сьогодні спостерігається скорочення ранньої шлюбності і відповідно підвищується вік реєстрації шлюбу. Зокрема, середній вік жінки при вступі до шлюбу сьогодні складає 27 років, а середній вік чоловіків, які одружуються, становить 30–31 рік [8, с. 101].

Така ситуація, на нашу думку, обумовлюється нестабільним соціально-економічним становищем молодих людей і низьким рівнем їхньої матеріальної забезпеченості, що породжує цілком обґрунтовані побоювання щодо вступу у шлюб. Як наслідок, поширення набувають такі явища як громадянський шлюб, бездітні або одностатеві сім'ї та ін., що зумовлює послаблення цілісності суспільства, зниження показників відтворення людського потенціалу в країні тощо.

Економічні проблеми спричиняють зростання кількості розлучень молодих сімей. Зокрема, розлучення у віці до 34 років становить понад 60% від загальної кількості зареєстрованих шлюбів [8, с. 103]. У свою чергу, матеріальна незабезпеченість спричинює зниження рівня народжуваності та зростання кількості осіб, які залишились сиротами або напівсиротами. Іншою проблемою є зростання кількості кризових сімей.

Соціально-економічні негаразди обумовлюють поширення низької деструктивних тенденцій у молодіжному середовищі України. Низький рівень матеріальної забезпеченості, дискримінація на ринку праці, шлюбно-сімейні проблеми є вагомими чинниками зростання рівня девіантних тенденцій і соціально зумовлених захворювань. Так, на парламентських слуханнях присвячених соціально-економічним проблемам

ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні, що відбулися у лютому 2004 р. доповідачами фокусувалась увага на тому, що Україна продовжує посідати одне з провідних місць у Європі за темпами поширення ВІЛ/СНІДу. Складною лишається наркотична ситуація в Україні, населення якої відзначається високим рівнем вживання наркотиків. Також зберігається стабільно високий рівень алкоголізації населення. Зокрема, на парламентських слуханнях наводились відомості про те, що на алкоголізм страждає майже 7 відсотків населення працездатного віку, причому кількість таких осіб не зменшується. Крім того, спостерігається тенденція до зростання питомої ваги алкозалежних осіб за рахунок втягнення дітей та молоді [13]. Такі тенденції у поєднанні із скороченням безоплатних послуг у галузі охорони здоров'я, незбалансованістю харчового раціону, низьким рівнем медичного обслуговування негативно позначаються на вступі в шлюб, народжуваності, тривалості життя тощо. Відповідно, це спричинює суттєве погіршення соматичного здоров'я молоді. Так, у 2010 р. захворюваність молоді за усіма видами хвороб зросла на 19% порівняно з 2005 р. Зокрема, поширення набувають хвороби органів дихання (30,7%), захворювання ендокринної системи (11,1%), кістково-м'язової системи (8,6%), органів травлення (8,3%) та зору (7%) [8, с. 39–40]. Поряд із проблемами соматичного здоров'я спостерігається тенденція до погіршення стану психічного здоров'я молоді. Зокрема, у 2009 р. за результатами обстеження, проведеного Державною установою "Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України", питома вага психічних розладів невротичного характеру складає 44,3% від загальної кількості обстежених осіб [8, с. 47]. У свою чергу, це призводить до зростання рівня екстремальності свідомості і невмотивованої поведінкової агресивності молоді, яка знаходить свій вияв у різних формах нетерпимості, ксенофобії, расизму.

Поширення соціальних девіацій зумовлює зростання рівня підліткової злочинності. Зокрема, автори Державної доповіді про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року) на підставі аналізу статистичної інформації Міністерства внутрішніх справ України констатують, що протягом 2000–2009 рр. спостерігається поступове зменшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми або за їх участю. Проте, з 2010 р. навпаки спостерігається позитивна динаміка зростання підліткової злочинності [5, с. 98].

Як бачимо, нестабільність соціально-економічної ситуації в Україні обумовлює перманентну невизначеність соціального статусу переважної більшості молоді, яка намагається набутися можливості задля своєї самореалізації через застосування антиправових методів і засобів. Фактично, соціально-економічні негаразди є своєрідними криміногенними факторами, що зумовлюють зростання рівня криміналізації українського суспільства, де значна частка скоєних злочинів припадає на молодь.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що соціально-економічним підґрунтям політичного радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України є кризові економічні і соціальні чинники. Тому екстремізм у соціально-економічному вимірі постає як

результат соціальної кризи депривованих і маргіналізованих прошарків суспільства. Такі деструктивні процеси не лише поглиблюють фізичну і моральну деградацію молодого покоління, а й створюють реальну загрозу для безпеки суспільства і держави, адже кризові явища в економіці швидко поширюються на інші сфери суспільного життя, підриваючи стійкість і стабільність існування державних і політичних інститутів.

Обумовлена об'єктивними і суб'єктивними причинами переходу до ринкових відносин системна криза сучасного українського суспільства, у якій вагоме місце посідають економічні катаклізми, спричинила суттєве погіршення соціально-економічного становища населення. Наслідками цього стало стрімке майнове розшарування населення, зростання рівня злочинності, падіння авторитету органів державної влади та управління. Усвідомлення факту неефективності сумлінної праці задля покращення свого матеріального добробуту сприяє появі і розвитку антиправових, радикалістських ідеологій, які демонстративно відкидають можливості компромісного врегулювання нагальних суспільних проблем і найбільш прийнятними формами політичної боротьби визначають силові методи. Визнання насильницьких форм політичної участі як найбільш ефективних і дієвих обумовлюється не лише психологічним бажанням компенсувати свої втрати від проведених економічних реформ, а й набути реальних можливостей для участі у подальшому неправовому перерозподілі об'єктів власності.

Невирішеність соціально-економічних проблем спричинює низку негативних наслідків, які провокують поширення нігілістичних настанов і протестних орієнтацій у молодіжному середовищі України. Так, незавершеність процесів економічної соціалізації сучасної молоді, що включає наявність значного рівня безробіття, звуження можливостей для творчої і професійної самореалізації, соціальна незахищеність молоді, поглиблення диференціації суспільства за статусами і доходами, унеможлиблює її входження до самостійного дорослого життя, сприяє посиленню економічної і залежності від батьків, поширенню соціально-паразитичних форм існування.

За таких умов каталізаторами екстремістських проявів є стрімка маргіналізація різних соціальних груп, що проявляється у девальвації їхньої ролі та матеріального статусу у суспільстві, відсутності реальних перспектив щодо відновлення і покращення свого становища. Економічні негаразди сприяють загостренню соціально-групових протиріч і конфліктів щодо розподілу і перерозподілу об'єктів власності та суспільних доходів. Посилення експлуатації різних соціальних груп кількісно незначним прошарком осіб, які, використовуючи різні методи і засоби, зосередили у своїх руках значний обсяг національних багатств, призводить до загострення у переважної більшості населення, особливо молоді, почуттів соціальної несправедливості через домінування несправедливих принципів розподілу матеріальних благ і соціальних можливостей, розчарування у здатності державних органів та політичних сил реально покращити соціально-економічне становище у країні, відчаю внаслідок усвідомлення власної неспроможності забез-

печити собі гідні умови життя шляхом професійної і творчої самореалізації, матеріальної незалежності, створення і утримання сім'ї тощо. У свою чергу, це легітимізує у масовій молодіжній свідомості необхідність застосування насильства як дієвого і ефективного засобу відстояти своє право на виживання у скрутних життєвих умовах.

Атмосфера соціальної безвиході є важкою моральною і особистісною травмою для значної частини сучасної молоді, що зумовлює поширення у молодіжному середовищі різноманітних форм антисоціальної поведінки. Особливо небезпечними у цій ситуації є зростання девіантних і делінквентних тенденцій, поширення соціально обумовлених захворювань. Деформація і розпад ціннісно-нормативної системи молоді особистості, афективні психологічні реакції на виклики буденного життя сприяють формуванню і укоріненню у масовій молодіжній свідомості настанов на деконструкцію сутнісних засад соціального життя, що під дією стихійних факторів трансформуються у різноманітні екстремістські практики. Відповідно, усунення соціально-економічних умов, що сприяють зростанню і поширенню радикалістських настроїв і екстремістських проявів у суспільстві, має відбуватись через підвищення рівня реалізації патерналістських і соціальних функцій держави задля створення, забезпечення і гарантування сучасній молоді дотримання її прав і свобод у сфері зайнятості, професійної самореалізації, вирішення невідкладних соціально-побутових проблем тощо.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття особливостей впливу масової культури на зростання радикалістських настанов та екстремістських проявів у молодіжному середовищі України.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт за результатами дослідження "Молодь України: червень 2007". – К., 2007. – 29 с.
2. Бояров В.І. Щодо формування методики розслідування злочинів екстремістської спрямованості / В.І. Бояров // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 15. – С.1–5.
3. Гречкина Е.Н. Молодежный политический экстремизм в условиях глобализирующейся российской действительности: монография / Е.Н. Гречкина. – Невинномысск: НГТИ, 2012. – 180 с.
4. Демографічна ситуація. Населення. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2011 року) / С.Ю. Аксьонова, М.Ю. Варбан, О.А. Васильєв та ін. – К., 2012. – 188 с.
6. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 05.02.1993 № 2998-ХІІ: редакція від 01.01.2013, підстава 5067–17 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.
7. Конституція України: тлумачення від 29.05.2013, підстава v002p710–13: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96–вр>.
8. Молодь в умовах становлення незалежності України (1991–2011 роки): щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / М–во освіти і науки, молоді та спорту України, Державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики; [редкол.: О.В. Белишев (голова) та ін.]. – К., 2011. – 316 с.
9. Морозов И.Л. Политический экстремизм в информационном обществе / И.Л. Морозов // Космополис (Журнал мировой

політики). – 2008. – № 1 (20). – С.72–81.

10. Освіта. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/osv.htm.

11. Петренко Б. Виникнення політичного екстремізму: проблема визначення причин / Б.Петренко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип.22. – С.170–178.

12. Підсумки реалізації Державної програми забезпечення молоді житлом протягом 2002–2012 років [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua/building/derzhavni-zhitlovi-programi/pidsumki-realizacii-derzhavnoi/>.

13. Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Соціально-економічні проблеми ВІЛ/СНІДу, наркоманії та алкоголізму в Україні та шляхи їх розв’язання”” від 03.02.2004 № 1426-IV: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1426-15>.

14. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки” від 24.10.2012 № 967: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF>.

15. Правопорушення (1990–2012 рр.). Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості: інформаційно-аналітичні матеріали [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

17. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>.

18. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

19. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар’єри: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. – К., 2012. – 222 с.

20. Шиптенко С.А. Удел голодающего сознания: политический и религиозный экстремизм молодежи / Сергей Шиптенко, Игорь Поддубский // Беларуская думка. – 2008. – № 6. – С.60–65.

References

1. Analitichnyy zvit za rezul’tatamy doslidzhennya “Molod’ Ukrainy: cherven’ 2007”. – К., 2007. – 29 s.

2. Boyarov V.I. Shchodo formuvannya metodyky rozsliduvannya zlochniv ekstremist’s’koyi spryamovanosti / V.I. Boyarov // Chasopys Akademiyi advokatury Ukrainy. – 2012. – № 15. – С.1–5.

3. Hrechyna E.N. Molodezhny polytycheskyy ekstremyzm v uslovyyakh hlobalyzyruyushcheyssya rossiyskoy deystvytel’nosti: monohrafiya / E.N. Hrechyna. – Nevynnomysk: NHHTY, 2012. – 180 s.

4. Demohrafichna sytuatsiya. Naselelnyya. Statystychna informatsiya [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Derzhavna dopovid’ pro stanovyshche ditey v Ukraini (za pidsumkami 2011 roku) / S.Y. Aks’ono, M.Y. Varban, O.A. Vasylyev ta in. – К., 2012. – 188 s.

6. Zakon Ukrainy “Pro spryannya sotsial’nomu stanovlennyyu ta rozvytku molodi v Ukraini” vid 05.02.1993 № 2998-XII: redaktsiya vid 01.01.2013, pidstava 5067–17 [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy: [ofitsiynyy sayt]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.

7. Konstytutsiya Ukrainy: tлумачennya vid 29.05.2013, pidstava v002p710–13: [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy: [ofitsiynyy sayt]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

8. Molod’ v umovakh stanovlennyya nezalezhnosti Ukrainy (1991–2011 roky): shchorich. dop. Prezydentu Ukrainy, Verkhovniy

Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini / M–vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Derzhavnyy instytut rozvytku simeynoyi ta molodizhnoyi polityky; [redkol.: O.V. Byelyshev (holova) ta in.]. – К., 2011. – 316 s.

9. Morozov Y.L. Polytycheskyy ekstremyzm v ynfomatsyonnom obshchestve / Y.L. Morozov // Kosmopolys (Zhurnal myrovoy polityky). – 2008. – № 1 (20). – С.72–81.

10. Osvita. Statystychna informatsiya [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/osv.htm.

11. Petrenko B. Vynyknennya politychnoho ekstremizmu: problema vyznachennya prychn / B.Petrenko // Suchasna ukraiyins’ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi. – К., 2011. – Vyp.22. – С.170–178.

12. Pidsumky realizatsiyi Derzhavnoyi prohramy zabezpechennya molodi zhytloom protyhom 2002–2012 rokiv [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Ministerstva rehional’noho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunal’noho hospodarstva Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://minregion.gov.ua/building/derzhavni-zhitlovi-programi/pidsumki-realizacii-derzhavnoi/>.

13. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy “Pro Rekomendatsiyi parlament’s’kykh slukhan’ na temu: “Sotsial’no-ekonomichni problemy VIL/SNIDu, narkomaniyi ta alkoholizmu v Ukraini ta shlyakhy yikh rozv’yazannya”” vid 03.02.2004 № 1426-IV: [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy: [ofitsiynyy sayt]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1426-15>.

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy zabezpechennya molodi zhytloom na 2013–2017 roky” vid 24.10.2012 № 967: [Elektronnyy resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy: [ofitsiynyy sayt]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-%D0%BF>.

15. Pravoporushennya (1990–2012 rr.). Statystychna informatsiya [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Sytuatsiya na rynku pratsi ta diyal’nist’ derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti: informatsiyno-analitichni materialy [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>.

17. Stan ta struktura zlochnosti v Ukraini (stanom na 20 lystopada 2012 r.) [Elektronnyy resurs] // Ofitsiynyy sayt Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>.

18. Ukrainy’s’ke suspil’stvo 1992–2010. Sotsiolohichnyy monitorynh / Za red. d.ek.n. V.Vorony, d.sots.n. M.Shul’hy. – К.: Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrainy, 2010. – 636 s.

19. Uchast’ molodi v suspil’nomu zhytti: dosvid, mozhlyvosti, bar’yery: shchorichna dopovid’ Prezydentu Ukrainy, Verkhovniy Radi Ukrainy, Kabinetu Ministriv Ukrainy pro stanovyshche molodi v Ukraini (za pidsumkami 2011 roku) / Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Derzhavna sluzhba molodi ta sportu Ukrainy. – К., 2012. – 222 s.

20. Shyptenko S.A. Udel holodayushchego soznaniya: polytycheskyy y relyhyoznyy ekstremyzm molodezhy / Serhey Shyptenko, Yhor’ Poddubskyy // Belaruskaya dumka. – 2008. – № 6. – С.60–65.

Vasylchuk E.O., Political Science, Associate Professor of Public Administration and social and political sciences, Cherkassy National University named after Bogdan Khmelnytsky (Ukraine, Cherkassy), asdp_ua@bk.ru

Socio-economic factors escalating political radicalism and extremism among young Ukraine

Analysis of socio-economic factors escalating political radicalism and extremism among young people in Ukraine. It is concluded that the catalysts extremist manifestations are rapid marginalization of different social groups, as reflected by the devaluation of their role and financial status in the society, no real prospects for recovery and improve their situation.

Keywords: political radicalism and extremism, youth, social and economic factors, escalation.

Васильчук Е.О., кандидат политических наук, доцент кафедры государственного управления и социально-политических наук, Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого (Украина, Черкассы), asdp_ua@bk.ru

Социально-экономические факторы эскалации политического радикализма и экстремизма в молодежной среде Украины

Проанализированы социально-экономические факторы эскалации политического радикализма и экстремизма в молодежной среде Украины. Сделан вывод о том, что катализатором экстремистских проявлений является стре-

мительная маргинализация различных социальных групп, проявляющаяся в девальвации их роли и материального статуса в обществе, отсутствии реальных перспектив по восстановлению и улучшению своего положения.

Ключевые слова: политический радикализм и экстремизм, молодежная среда, социально-экономические факторы, эскалация.

* * *

УДК 327.7+341.215.2

Батрименко О. В.

доктор політичних наук, доцент кафедри політології,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЮРОКРАТІЇ В ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню адміністративної реформи в незалежній Україні. Особливу увагу приділено дослідженню проблем реформування вітчизняної бюрократії в умовах становлення демократії в Україні.

Ключові слова: бюрократія, адміністративна реформа, демократія, бюрократизація, бюрократії, політична влада, політика, держава.

Розуміння бюрократії як невід'ємного механізму реалізації публічної влади в демократичному суспільстві є необхідною складовою для її ефективного політико-системного втілення в Україні.

Особливу увагу вивченню проблем бюрократії в умовах демократизації українського суспільства приділяють такі вітчизняні науковці як В. Бортніков, З. Балабасва, Н. Бровинська, В. Вакуленко, Ю. Вінтюк, В. Воротін, В. Горбатенко, І. Грицяк, М. Долішний, Ю. Кальниш, Н. Латигіна, О. Лісничук, А. Онупрієнко, О. Парфенюк, С. Романюк, Н. Рудницька, А. Світа, О. Тупиця, С. Телешун, В. Цветков, В. Цвих.

Основні соціально-політичні характеристики бюрократії в українському суспільстві, викладені в розробках таких вітчизняних науковців як Р. Войтович, М. Канавець, В. Кирчук, І. Кресіна, А. Машков, Н. Мирна, Т. Мотренко, Д. Неліпа, П. Окоїн, М. Пірен, І. Попова, О. Попович, М. Примуш, В. Ребало, О. Савчук, О. Сушинський, В. Токовенко, В. Толкованов, І. Федірко, Н. Шелест, М. Шульга. Із дисертаційних робіт, які вийшли останнім часом в Україні і були присвячені розробці проблем бюрократії, відзначено праці А. Кудля, В. Пугач, В. Скрипнюк, М. Свіріна, Б. Слющинського, Ю. Тищука.

Деякі теоретичні аспекти визначення системи принципів організації та функціонування державної служби в сучасній Україні, розглядалися в працях учених-адміністративістів, теоретиків права в процесі дослідження окремих проблем державної служби – В. Авер'янов, А. Альохіна, Г. Атаманчук, Ю. Битяк, Л. Біла, А. Бураковська, В. Вікторов, Н. Грінівецька, І. Данильєва, С. Дубенко, Т. Іванова, С. Ківалов, І. Коліушко, В. Колтун, Є. Курасова, Б. Лазарева, О. Лазор, Г. Леліков, В. Малиновський, О. Мельников, Н. Нижник, М. Нинюк, О. Оболенський, В. Олуйко, В. Тимошук, Г. Ткач та ін.

Праці зазначених науковців слугують теоретико-методологічним підґрунтям для досліджень більшості проблем бюрократії в умовах демократизації українського суспільства, але пошук ефективної моделі бюрократії в сучасному українському суспільстві передбачає комплексне врахування як досвіду розвину-

тих демократій, так і специфіки власного політичного розвитку.

Сучасна демократія практично завжди ґрунтується на процедурі виконання і чіткого дотримання законів. Демократія і законність виступають як метод і спосіб державного управління [1, с. 141]. Віднайдення оновленої, “осучасненої” моделі бюрократії в Україні повинно виходити з сучасної теорії і методології та емпіричних підходів в управлінні у формі конкретних моделей функціонування державної бюрократії, особливо в країнах розвинутої демократії. Поширеною як взірць для демократизації суспільства стала так звана “Вестмінстерська” модель реформ бюрократії, фундамент якої був закладений у Концепції Адміністративної реформи в Україні 1997 року. Саме Указом Президента Л.Кучми № 810/98 від 22.07.1998 “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні” [2] було розпочато реформування державної системи управління.

Через рік було видано Указ Президента України № 1572/99 від 15.12.1999 “Про систему центральних органів виконавчої влади” [3].

Безсистемність багатьох перетворень у державній сфері, дискредитація базових цінностей радянського суспільства і, насамперед, інтелектуальної праці самого чиновника були характерними тенденціями у трансформації бюрократії після проголошення Україною незалежності.

Вказані нормативні акти неодноразово зазнавали змін. В Указі Президента України від 14 липня 2001 року, яким запроваджено посади державних секретарів міністерств, йшлося про “додаткові заходи, спрямовані на здійснення адміністративної реформи” [3].

Запропонована система надавала посадовим особам, призначеним президентом, офіційного статусу державних секретарів та покладала на них функції, контроль, нагляду та затвердження рішень. Дана реформа обґрунтовувалася впровадженням інституційної складової Великобританської моделі адміністративної реформи на українському ґрунті. До повноважень секретарів відносилися ініціативи створення регіональних відділень і прийняття рішень в обсязі міністерських повноважень, право розподілу коштів, вони фактично співпадали з повноваженнями Кабінету Міністрів України. Вподальшому український уряд діяв за принципами змішаної президентсько-парламентарної системи, в якій органи адміністративної влади перебували, здебільшого, в Кабінеті Міністрів України і міністерствах. Наступна не зовсім вдала здійснення адміністративно-територіальної реформи була зроблена у 2005 році і теж була малоефективною.

Головним завданням даних реформ було впровадження “менеджеріальних” або економічних способів та механізмів у сферу бюрократичного управління, а також подолання жорсткої бюрократичної ієрархічності завдяки створенню агентств, які будуть володіти більшою свободою, аніж попередні державні структури [4, с. 51-52].

Причинами складного й неефективного проведення адміністративної реформи в Україні є недостатнє фінансування, та незавершеність законодавчого забезпечення реформи [5; 6].

Професійні та моральні якості нової капіталістичної номенклатурної бюрократії, як відзначає доктор політичних наук, заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України Володимир Павлович Горбатенко, надзвичайно низькі і далекі від справжньої демократії [1, с. 183].

Штат, функції і обов'язки бюрократії потребують коригування та більш якісного і чіткого наповнення. Бюрократ також повинен зрозуміти та усвідомити значення відкритості та демократичності в управлінні.

Для більш ефективного адміністративного реформування було видано Указ Президента України від 9 грудня 2010 № 1085 “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” [7].

Метою адміністративної реформи є створення ефективної системи влади, дерегуляції впливу держави на господарчу діяльність підприємців, оптимізація державних фінансів та системи державного управління в регіонах, підняття її ефективності, ліквідація зайвих рівнів адміністрування і скорочення кількості чиновників і, одночасно, посилення ролі та збільшення повноваження органів місцевого самоврядування, а також подолання корупції. Ця реформа передбачає структурні зміни у виконавчій владі. Всього визначено 6 типів центральних органів виконавчої влади: Міністерство, Служба, Інспекція, Агентство, незалежні регулятори і органи зі спеціальним статусом [7].

Для того, щоб забезпечити координацію здійснення адміністративної реформи в нашій країні було створено робочу групу з питань оптимізації системи органів виконавчої влади та Координаційний центр з впровадження економічних реформ при Президенті України [8].

“Наступним кроком адмінреформи є оптимізація органів управління на регіональному та місцевому рівні, уникнення дублювання функцій між територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади та місцевими органами виконавчої влади” [9; 10, с. 4].

Очікуваний результат реформ на місцевому рівні – створення фундаменту для розвитку місцевого самоврядування та максимально повного забезпечення інтересів місцевих громад.

Головною ж метою адміністративної реформи є “суттєве скорочення бюрократичного апарату на місцях, що представляє центральні органи виконавчої влади, а також підвищення дисципліни та якості адмінпослуг у регіонах” [10, с. 4]. У цьому контексті у 2012 році був прийнятий Закон України “Про адміністративні послуги” [11].

Таким чином, реформа має допомогти оптимізувати структури місцевих державних адміністрацій, зменшити чисельність заступників голів держадміністрацій, суттєво зменшити автопарк та інші витрати на функціонування місцевих органів виконавчої влади [10, с. 4].

Одночасно відбувається реформування державної служби. Прийнятий новий Закон України “Про державну службу” [12], який разом з підвищенням вимог щодо кваліфікації та професійного рівня державних службовців має на меті зростання престижу державної служби, залучення до неї молодих і перспективних

працівників через систему професійних та матеріальних стимулів.

На другому етапі адміністративної реформи повинен бути скорочений апарат місцевих державних адміністрацій, що дасть можливість заощадити неمالі фінанси.

Основним здобутком вищезгаданого реформування центральних органів виконавчої влади повинен бути розподіл функцій між різними типами цих органів:

- міністерства – розробляти політику;
- служби – надавати громадянам та юридичним особам послуги;
- інспекції – наглядати за дотриманням законодавства;
- агентства – розпоряджатися майном.

Виокремлено основні принципи ліквідації бюрократичних перепон на шляху ефективного проведення адміністративної реформи, залишивши за виконавчою владою лише її прямі функції і розподіливши ці функції між різними типами цих органів: [13], проте на сьогоднішній день даний принцип ще не працює в повній мірі, й далі відбуваються “адміністративні війни” за повноваження між органами виконавчої влади. Міністри воліють не відпускати від себе розпорядчо-майнові функції, а це в свою чергу спонукає до фактичного підпорядкування агенцій міністерствам.

17 березня ВРУ прийняла зміни до Закону України “Про Кабінет міністрів України” [14], і в той же день – Закон України “Про центральні органи виконавчої влади” [15], що деталізує питання реформування та нові функції центральної виконавчої влади.

Безперечними перевагами цих законів є введення переліку політичних посад (Стаття 6. пункт 3. Закону України “Про Кабінет міністрів” [15]) зазначено, що “посади членів Кабінету Міністрів України належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу”, а Стаття 9. пункт 5. Закон України “Про центральні органи виконавчої влади” [15], наголошує, що “посади першого заступника міністра та заступника міністра (у разі введення) належать до політичних посад, на які не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу”, що, на нашу думку, фактично легалізує перетворення деяких посадових осіб з бюрократів на політиків, та легітимізує їхню політичну відповідальність перед громадянами України.

На розгляді у Верховній Раді України перебував Проект Закону про державну службу Президента України № 8306 від 25.03.2011 [16], який серед іншого передбачав заборону членства у політичних партіях для державних службовців (норма про обмеження членства в партіях після проведених широких обговорень, нібито з громадськістю, експертним середовищем була знята з порядку денного і закон був прийнятий [12], без даного положення).

Оскільки державна бюрократія в сучасному українському суспільстві характеризується надмірно політизацією то, якраз було б доречно посилити у Статті 13 цього закону вимоги щодо політичної неупередженості державного службовця, використавши досвід країн розвинутої демократії, зокрема правові механізми, які були застосовані у свій час в політичній практиці Німеччини, США та Великобританії.

Наразі має відбутися подальше проведення адміністративної реформи – системне реформування місцевої адміністрації та реформування державної служби на засадах:

- децентралізації (ліквідація надлишкових функцій місцевих органів виконавчої влади, реструктуризація або приватизація державних підприємств, усунення дублювань між місцевими державними адміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади);

- узгодженості державного управління з ринковою економікою (Аутсорсинг державних функцій, конкуренція щодо надання державних послуг, скорочення кількості заступників губернаторів, скорочення кількості чиновників, об'єднання посад для більш чіткого розмежування повноважень, розподіл функцій органів місцевого самоврядування, які здійснюються на різних територіальних рівнях);

- інституціоналізації служби в органах місцевого самоврядування (становлення інституту служби в органах місцевого самоврядування через прийняття Закону України “Про службу в органах місцевого самоврядування”, розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання державних послуг” [13].

Указом Президента України від 18.07.2011 № 769/2011 створено Національне агентство України з питань державної служби, як єдиний орган, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби [17].

Чинний Закон України “Про державну службу” [18], не відповідає, на нашу думку, сучасним викликам становлення демократії в українському суспільстві та принципам функціонування “public administration” (публічної адміністрації) в розвинутих та стабільних демократіях, є фрагментарним і виписаний не на основі уніфікованого підходу.

Нинішньому Закону України “Про державну службу” [18] властиві:

- низький рівень деполітизації державної служби;
- недостатня ефективність механізму запобігання проявам корупції;
- не достатньо чіткий та прозорий механізм прийняття та кар’єрного росту на державній службі;
- недостатній рівень якості надання адміністративних послуг.

Метою нового Закону України “Про державну службу” [12] повинно стати законодавча оптимізація діяльності державної бюрократії згідно стандартів ефективного управління в розвинутих та стабільних демократіях.

У Законі України “Про державну службу” від 17.11.2011 № 4050-VI [15] є спроба відмежувати державну службу від інших типів діяльності, політичної зокрема.

У ньому визначається перелік осіб, на яких не поширюється законодавство про державну службу (зокрема, політичні посади, посади працівників прокуратури, яким присвоюються класні чини, суддів, працівників, що виконують в органах державної влади допоміжні та обслуговуючі функції, працівників державних підприємств, установ і організацій, а також військовослужбовців, осіб рядового і начальницького

складу органів внутрішніх справ та інших органів, яким присвоюються спеціальні звання) [12].

“Це дозволить запобігти наданню статусу державного службовця посадовим особам, ознаки посад яких не відповідають критеріям, визначеним цим Законом, скоротити чисельність державних службовців, зупинити її подальше необґрунтоване зростання, а також досягти чіткої ідентифікації кола державних службовців у сприйнятті суспільства” [13].

“Для відокремлення політичної та управлінської діяльності новим Законом України “Про державну службу” передбачено в державних органах запровадити посаду керівника державної служби, який здійснюватиме управління державною службою в органі державної влади та відповідатиме перед керівником відповідного органу за функціонування державної служби як у апараті так і в цілому в системі органу державної влади. До його функцій належатиме організація проведення конкурсу на зайняття вакантних посад, призначення осіб на посади державної служби та звільнення їх з посад, присвоєння рангів, прийняття рішень про заохочення державних службовців тощо” [19].

Щодо міністерств, то у них відповідно до Закону України “Про центральні органи виконавчої влади” [15] передбачена відповідна посада керівника апарату, а у органах державної служби, у яких така посада відсутня, функції керівника державної служби здійснюватиме керівник органу державної влади.

Реформа державної бюрократії повинна наблизити систему державного управління до стандартів стабільних демократій, модернізувати і професіоналізувати її, підготувати до здійснення масштабних змін.

Проведення адміністративної реформи загальмовується через потребу значної кількості коректив у діюче законодавство в Україні, яке регламентує діяльність різних міністерств та відомств.

“Багато посадових осіб не зацікавлені у покращенні механізмів управління державою, адже чинні непрозорі механізми дають можливість для вирішення питань в ручному режимі із відповідною корупційною винагородою. Серед ряду керівників ходить думка про те що “адмінреформа знову провалиться, а ми залишимося” [20].

Скорочення державних видатків і покращення адміністративних послуг повинно стати пріоритетом адміністративної реформи.

Ю. Мостова та С. Рахманін у своїй статті “Цар велить своїм боярам” у Дзеркалі тижня підбивають короткі підсумки адміністративної реформи в Україні.

По-перше, сам по собі факт початку адміністративної реформи позитивний. Роздутий держапарат, дублювання функцій, надзвичайна доступність змін правил гри, 11 тис. держпідприємств, які надають платні послуги населенню, – словом, система реформування потребувала. На цьому шляху помилки неминучі. Проте рух у цій ситуації набагато краще застою.

По-друге, автори адміністративної реформи ставили перед собою мету максимально оздоровити держапарат, позбавивши його хронічних хвороб, які породжували корупцію, зловживання, неефективність. Підняти продуктивність праці та коефіцієнт корисної дії неза-

лежно від персоналій, які очолюють те чи інше міністерство, агентство, службу або інспекцію. Таке цілевизначення задекларовано як президентом в указі, так і архітекторами проекту в інтерв'ю “четвертій влади” [21].

По-третє, адміністративна реформа для чиновників – це завжди боляче й неспокійно: декого виводять зі штату, конкурсний відбір, коли посад менше, ніж було до реформи, дострокові звільнення з нагрітих крісел тощо, але можливо вихідна допомога чималого розміру пом'якшить їм скруту і поневіряння.

По-четверте, ще більше турбує проблема – як заявлена адмінреформа позначиться на житті десятків мільйонів громадян України, і чи позначиться взагалі? Практично одночасно проводили адмінреформи наші сусіди – Грузія і Росія. Реформа в першій дала змогу реалізуватися громадянам, а в другій – бізнесменам від влади. Як буде в Україні – покаже практика [21].

На сьогодні поки що і надалі, однією з великих перешкод на шляху модернізації української держави і суспільства залишається застаріла адміністративна система, яка вже давно ні за структурою, ні за функціями не відповідає потребам сучасності.

В Україні до останнього часу фактично існує тотальна бюрократизація, яка обмежує та тотально контролює майже всі сфери суспільствата та паралізує громадську ініціативу.

Тому пріоритетним завданням адміністративної реформи є зміна філософії державної бюрократії в усіх сферах громадського життя, подолання чи хоча б мінімізація її споконвічної спрямованості на бюрократизацію, вироблення дієвих механізмів дебюрократизації, створення ефективних запобіжників бюрократизації з боку громадянського суспільства. Переназва радянської номенклатури в національну бюрократії не реалізовує завдань демократизації.

Потрібно мінімізувати та обмежити адміністративне втручання державної бюрократії в різні сфери громадського життя, але в першу чергу особливо в сфері політики та економіки, що допоможе зліквідувати негативні наслідки, які породило зрощування державної бюрократії з фінансово-промисловими групами. Не менш важливим є переосмислення участі громадянського суспільства і його інститутів в “public administration”.

Особливе значення в контексті становлення демократії в сучасному українському суспільстві має подолання закритого, „кумівського”, „непотистського”, „патримоніального” підходу до державно-бюрократичних призначень.

Список використаних джерел

1. Демократія. Управління. Бюрократія: Монографія / В. Цветков, В. Горбатенко. – К.: Вид-во “Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького”, 2001. – 344 с.
2. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні. Указ Президента України № 810/98 від 22.07.1998 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=810%2F98> (22.07.1998). – Назва з екрану.
3. Про систему центральних органів виконавчої влади. Указ Президента України від 15.12.1999 № 1572/99. [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1572/99> (15.12.1999). – Назва з екрану.
4. Современный философский словарь / Под ред. д.ф.н. проф. В.Е. Кемерова. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск / ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.

5. Авер'янов В. Адміністративна реформа. Науково-правове забезпечення / В. Авер'янов // Віче. – 2002. – № 3. – С.19-23.

6. Авер'янов В.Б. Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2003. – № 9. – С. 24-30.

7. Указ Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” № 1085/2010 від 09.12.2010 / Урядовий кур'єр. – 2010. – 14 грудня.

8. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ 2010 – 2014 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf – Назва з екрана.

9. Альтинг фон Гейзенау Франц. Как совершить переход к правовому обществу? / Альтинг фон Гейзенау Франц. – М., 1997. – С. 30.

10. Президент взяв участь у відкритті десятої сесії Верховної Ради шостого скликання // Резонанс № 10. – 2012. – С.40 [Електронний ресурс]. – Назва з екрану. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/Siaz/Rezonsans/.../rez10.pdf – Назва з екрану.

11. Закон України “Про адміністративні послуги” від 06.09.2012 № 5203-VI // [Електронний ресурс]. Назва з екрану. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (06.09.2012). – Назва з екрана.

12. Закон України “Про державну службу” від 17.11.2011 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17> (17.11.2011). – Назва з екрана.

13. Позиційні матеріали щодо основних положень Закону України “Про державну службу” (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://visnik.press.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2645:2012-02-07-09-27-12&catid=35:2010-03-24-23-15-16&Itemid=27 – Назва з екрану.

14. Закон України “Про Кабінет Міністрів України Верховна Рада України” № 2591-VI від 07.10.2010 р. [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2591-17> (07.10.2010) – Назва з екрана.

15. Закон України “Про центральні органи влади” № 3166-VI від 17.03.2011 р. // Голос України. – 2011. – 9 квітня.

16. Проект Закону про державну службу Президента України № 8306 від 25.03.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=pf3511=39999 – Назва з екрану.

17. Указ Президента України “Питання управління державною службою в Україні” від 18.07.2011 № 769/2011 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/186/93> (18.07.2011). – Назва з екрану.

18. Закон України “Про державну службу”: за станом на 24 січня 2008 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2008. – 22 с.

19. Презентаційні матеріали щодо основних положень Закону України “Про державну службу” (нова редакція) для коментування у ЗМІ [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://nads.gov.ua/sub/odeska/ua/publication/content/33611.htm?s398224032=8252fb8a6240e0c16601cfb81a621ffd> – Назва з екрану.

20. Виконання програми реформ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://real-politics.org/stan-vikonannya-programy-reform-v-ukrajini/> – Назва з екрану.

21. Мостовая Ю., Рахманин С. “Царь велит своим боярам...” [Електронний ресурс] // Зеркало недели. – № 46, 10 декабря 2010, 18:14. – режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/tsar_velit_svoim_bojaram.html (10.12.2010). – Назва з екрану.

Batrymenko O.V., doctor of political sciences, associate professor of political science, National University of Kiev Taras Shevchenko (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Reform of the state bureaucracy in post-soviet Ukraine

The article investigates the administrative reform in independent Ukraine. Special attention is paid to the problems of reforming the national bureaucracy in terms of democracy in Ukraine.

Keywords: bureaucracy, democracy, bureaucratization, administrative reform, political power, policy, state.

Батрименко О.В., доктор политических наук, доцент кафедры политологии, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Реформирование государственной бюрократии в постсоветской Украине

Статья посвящена исследованию административной реформы в независимой Украине. Отдельное внимание уделено исследованию проблем реформирования отечественной бюрократии в условиях становления демократии в Украине.

Ключевые слова: бюрократия, административная реформа, демократия, бюрократизация, политическая власть, политика, государство.

* * *

УДК 327

Дамаванді А. М.
аспірант, Університет економіки та права "КРОК"
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СЕРЕДОВИЩІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглядаються етнополітичні, суспільні та соціальні процеси в середовищі кримськотатарського народу на сучасному етапі розбудови української державності. Особливе місце приділяється геополітичним факторам, особливостям геополітичного становища України, їх впливам на етнополітичні процеси в Кримській автономії.

Ключові слова: Україна, Автономна Республіка Крим, Росія, ісламський світ, кримськотатарський народ, етнополітичні та соціальні процеси, геополітичні фактори, етніонаціональна політика.

Етнополітичні та соціальні процеси, які відбуваються в середовищі кримськотатарського народу мають певні історико–політичні витоки. В першу чергу мається на увазі політичне рішення колишньої радянсько–партійної еліти про передачу Криму до складу Української РСР. Політичні, суспільні, соціально–економічні причини такого рішення автор не конкретизує, вони висвітлені в працях І.Кураса, Я.Дашкевича, В.Чумака, а також інших вітчизняних дослідників [1; 8]. Відзначимо тільки те, що передача Криму Україні здійснювалася на підставі ряду законодавчих актів вищих органів влади та управління СРСР, зокрема Указу Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР (19 лютого 1954 року) [2, с. 147]. В документі відзначалося: "Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість та тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською обл[астю] й Українською РСР, Президіям Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної ради РСФРР та Президії Верховної ради УРСР про передачу Кримській обл[асті] зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української радянської Соціалістичної республіки" [2, с. 147]. Зазначене рішення було затверджене Законом Союзу РСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу Української РСР (26 квітня 1954 року) [3, с. 343]. Слід відзначити, що правове рішення відповідає як законодавству колишнього СРСР, так і правовим нормам міжнародного права.

Передача Криму до складу Української РСР важлива тим, що кримськотатарський народ, караїми, кримчаки, етнічні росіяни, вірмени, євреї, німці, болгар, греки, а також представники інших національних груп, які раніше мешкали в Російській Федерації, з того часу

проживають на території України. Суттєву роль у подальшому розвитку етнополітичної ситуації відіграли процеси, пов'язані з десталінізацією радянської політичної системи, засудженням політичних репресій сталінського тоталітарного режиму, в тому числі і реабілітацією кримських татар та представників інших етнічних груп, огульно звинувачених у колабораціонізмі та співпраці з нацистами в роки Великої Вітчизняної війни.

Як відомо, на підставі подібних звинувачень у 1944 році десятки тисяч людей були піддані репресіям й депортовані з Криму у "віддалені місця Союзу". У змінах суспільного статусу багатьох етносів, як і в цілому етнополітичної ситуації в Криму, значну роль відігравали законодавчі акти, прийняті партійно–політичним керівництвом країни в середині 1950–х та у 1960–х роках, зокрема Указ Президії Верховної Ради СРСР про звільнення з-під адміністративного нагляду кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених в період Великої Вітчизняної війни (28 квітня 1956 року). Зазначеним документом було прийняте рішення, яке суттєво вплинуло на подальшу долю репресованих народів Криму. В документі відзначалося: "1. Зняти з обліку спецпоселення та звільнити з-під адміністративного нагляду органів міністерства внутрішніх справ СРСР кримських татар, балкарців, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів та членів їх родин, виселених на спецпоселення в період Великої Вітчизняної війни" [4, с. 335]. В той же час в указі підкреслювалося, що "зняття обмежень по спецпоселенню з осіб, перерахованих в статті першій даного указу, не спричиняє за собою повернення їм майна, конфіскованого при виселенні, і що вони не мають права повертатися в місця, звідкіля були виселені" [4, с. 335]. Вважалося "недоцільним" розселення представників раніше репресованих народів і в деяких інших регіонах України. В постанові Ради Міністрів Української РСР про розселення громадян, які раніше проживали в Кримській області (15 грудня 1956 року) зазначалося: "1. Визнати недоцільним розселення на території Херсонської, Запорізької, Миколаївської та Одеської областей татар, німців, греків, болгар, вірменів та інших осіб, що раніш проживали в Кримській обл[асті], а зараз повертаються з місць спеціального поселення. Зобов'язати виконками обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих цих областей: а) припинити прийом татар, німців, греків, болгар, вірменів та інших осіб, що раніше проживали в Кримській обл[асті] а зараз повертаються з місць спецпоселення, і подавати їм необхідну допомогу у виїзді за межі цих областей, а також за межі УРСР; б) розглянути питання про те, щоб сім'ї колишніх спецпоселенців, які вже проживають в зазначених областях, розселити в інших областях республіки, а також за межами УРСР, вкупі з тими, які ще не повернулися, але мають повернутися" [4, с. 335–336].

Однак тільки у другій половині 1960–х років влада формально зняла огульні звинувачення з кримськотатарського народу у зрадництві та заявила про необхідність надання раніше репресованим представникам цього народу необхідних умов для повноцінного життя нарівні з громадянами інших етнічних груп СРСР. В Указі Президії Верховної Ради СРСР про гро-

мадян татарської національності, які проживали в Криму (5 вересня 1967 року) відзначалося: “Після звільнення в 1944 р. Криму від фашистської окупації факти активного співробітництва з німецькими загарбниками певної частини татар, які проживали в Криму, які були необґрунтовано віднесені до всього кримсько-татарського населення Криму. Ці огульні обвинувачення відносно всіх громадян татарської національності, які проживали в Криму, має бути знято, тим більше, що в трудове і політичне життя суспільства вступило нове покоління людей”. Виходячи з цього, Президія Верховної Ради СРСР постановила: “1. Скасувати відповідні рішення державних органів у частині, що містила огульні обвинувачення відносно громадян татарської національності, які проживали в Криму”. І далі: “З метою подальшого розвитку районів з татарським населенням доручити радам міністрів союзних республік і далі сприяти й допомагати громадянам татарської національності в господарському та культурному будівництві з урахуванням їх національних інтересів і особливостей” [5, с. 531–532].

Особливе значення для поновлення громадянських прав та можливості повернення в місця їх колишнього історичного проживання мала Декларація Верховної Ради СРСР “Про визнання за незаконні та злочинні репресивних актів проти народів, підданих насильницькому переселенню, та про забезпечення їх прав” (14 грудня 1989 року) [6, с. 321]. Зазначений документ відкрив можливість прийняття низки урядових рішень щодо повернення кримських татар, німців, вірмен, греків, болгар в Україну, насамперед на землю своїх батьків у Крим. В той же час відзначимо, що процес поступового повернення кримських татар, як і інших раніше репресованих народів, до Криму продовжується і зараз.

За роки формування сучасної української державності етнополітичні процеси в Криму набувають нових, кардинальних змін. Вдосконалення міжетнічних стосунків в Україні, забезпечення потреб та етнокультурних запитів усіх етнонаціональних спільнот – стає однією з ключових потреб розвитку української держави. Адже від рівня її вирішення залежать етнополітична безпека країни, сталість і міцність державних інститутів, рівень демократизму в суспільстві та міжнародний престиж і авторитет України.

З огляду на етнонаціональний склад населення України у формуванні сучасної державної етнонаціональної політики чільне місце займають проблеми забезпечення культурно-освітніх, мовних та інших запитів національних меншин. Правовою основою формування державної етнонаціональної політики стали Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 року) [4, с. 454–457], Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) [4, с. 461–462], Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 року) [4, с. 474–475], Закон України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 року) [4, с. 491–493] та інші законодавчі акти, прийняті Верховною Радою України. Формування державної етнонаціональної політики, зокрема комплексу заходів щодо етнонаціональних меншин, здійснюється на принципах безумовного додержання Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та

політичні права і факультативного протоколу до нього, Декларації 47-ої Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних, етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин, інші документів ООН та ОБСЄ, багатосторонніх та двосторонніх міждержавних угод. Проблеми міжетнічних відносин – почали розглядатись в Комісії Верховної Ради України з питань культури та духовного відродження та міністерства України у справах національностей, міграції та культур. В Автономній Республіці Крим було створено Державний комітет у справах національностей та депортованих громадян. Утворено Фонд розвитку культур національних меншин України.

Зрозуміло, що формування відповідної законодавчої бази, утворення державних інституцій, функціональний напрям діяльності яких полягав у забезпеченні національно-мовних, культурних та інших запитів етнічних груп сприяє розробці державної етнонаціональної політики, позитивно відбивалося на характері міжетнічних взаємин, сприяв вдосконаленню етнополітичних процесів в Українській державі. В той же час звернемо увагу на те, що етнополітичні процеси в Криму в силу низки внутрішніх та зовнішніх факторів мали і мають свою специфіку. Етнополітичні процеси в Криму визначаються національним складом населення, репатріацією кримськотатарського народу, розподілом сил у місцевих владних структурах, діяльністю різноманітних суспільно-політичних та етноконфесійних груп, соціально-економічним становищем в регіоні, а також, що важливо, геополітичним значенням кримського півострова. Всі ці фактори визначали і визначають реєстр можливих загроз – від політичного, міжетнічного та релігійного протистояння до підсилення сепаратистських тенденцій і можливого глобального українсько-російського протистояння.

Важливе місце в етнополітичних процесах відігравали і відіграють питання правового визначення Кримської Автономії як суб’єкту Української суверенної держави. Особливої гостроти зазначені проблеми набули з початку 1990-х років у період становлення української державності. Справа в тому, що наприкінці 1980-х років етнополітичні та суспільні процеси в Криму відбувалися на фоні двох важливих процесів: повернення частини кримських татар до Криму, а також “дрейфу” України в бік повної незалежності. Зазначене викликало неабияку стурбованість у тодішньому партійному керівництві СРСР і поставило проблему створення автономії на “стратегічному” півострові. Подібними рішеннями передбачалося примусити Україну припинити свій рух до суверенності та запобігти можливості створення кримськотатарської автономії, ідею якої все частіше висували лідери кримськотатарського руху. Для надання актові про автономію хоч якоїсь форми легітимності 21 січня 1991 року було проведено референдум. У цьому “політичному дійстві” кримські татари практично участі не брали, в першу чергу тому, що їх повернення на історичну Батьківщину тільки починалося. Незважаючи на це 12 лютого 1991 року Верховна Рада УРСР ухвалила закон “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” [6, с. 321]. Лідери кримськотатарського народу та його представницькі органи – Меджлис й Курултай вислови-

лися проти визнання адміністративно-автономного утворення. Другий Курултай (червень 1991 року) прийняв Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу. Декларація проголошувала Крим національною територією кримськотатарського народу, на якій тільки він володіє правом на самовизначення, і ставила за мету створення суверенної національної держави [6, с. 321]. Такі рішення представників кримськотатарського народу негативно сприйняла значна частина неросійського населення Криму, призвели до загострення політичного протистояння на півострові. Особливо жорстку позицію до проблем самовизначення кримськотатарського народу виявила російська громада Криму. Деструктивну та відверто антиукраїнську позицію займали також і певні політичні кола Росії. Актом, спрямованим на порушення цілісності та суверенітету України стала постанова Верховної Ради Російської Федерації “Про статус міста Севастополя” (9 липня 1993 року) [6, с. 321]. Апофеозом деструктивних дій стали спроби президента Криму Ю.Мешкова та його політичного оточення вийти за межі правового поля України, що суперечило Конституції України і законам “Про статус Автономної Республіки Крим” (1992 р.) та “Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим” (1992 р.). Тут варто відзначити, що діяльність деструктивних й антиукраїнських сил не знайшла широкої підтримки в кримському суспільстві [6, с. 322].

На початку 90-х років, з урахуванням загострення політичної ситуації в Криму, необхідності узгодження питань правового характеру патріотичні та українсько зорієнтовані політичні сили продовжували роботу по розробці Конституції Криму. Конституція Криму 1992 року проголошувала Крим правовою, демократичною, світською державою у складі України, в зв’язку з чим виникла необхідність прийняття Верховною Радою України постанови “Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим” (1994 р.), якою зобов’язала Верховну Раду Криму привести Конституцію і законодавство автономії у відповідність із Конституцією та законами України [6, с. 327–328]. В ситуації, що склалася наприкінці літа 1995 року, українське керівництво, проявивши політичну волю, наполягало, щоб Верховна Рада Криму діяла в правовому полі України, в тому числі в питанні відміни Конституції Криму і підготовки нової у відповідності з законом “Про Автономну Республіку Крим” від 17 березня 1995 року та в питання про скасування інституту президента Криму. 4 квітня 1996 року Верховна Рада України затвердила Конституцію Автономної Республіки Крим у другому читанні частково, за винятком преамбули та ряду статей, що суперечили законодавству України. У законі України “Про Конституцію Автономної Республіки Крим” (23 квітня 1996 року) відзначається, що Конституція АРК є органічною складовою частиною законодавства України і діє на всій її території. Останньою крапкою над “Г”, яка покляла край політичним спекуляціям навколо статусу Криму стали політико-правові положення, які були закладені в новій Конституції України 1996 року. У розділі X Конституції України “Автономна Республіка Крим” відзначалося: “Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених

Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання” [7, с. 40]. Відзначимо, що така норма впливає та відповідає унітарному устрою України, що відхиляє ідеї федералізму. В той же час принцип унітарності не тільки не ігнорує, а передбачає усвідомлення й урахування регіональних особливостей країни. Автономна Республіка Крим – це не національно-територіальне, а особливе адміністративно-територіальне утворення, яке наділене рядом державних ознак. Серед них – статус республіки, представницькі та виконавчі органи влади – Верховна Рада та Рада Міністрів АРК, органи правосуддя [6, с. 328].

В статті 138 Конституції України відзначається, що до відання Автономної Республіки Крим належить призначення виборів депутатів Верховної Ради АРК, затвердження складу виборчої комісії; організація та проведення місцевих референдумів; управління майном, що належить АРК; розробленні та реалізації програм АРК з питань соціально-економічного та культурного розвитку; участь у розробленні та реалізації програм повернення депортованих народів тощо. Статтею 139 Конституції передбачено, що в Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законодавством України [7, с. 41].

Відзначимо, що в протистоянні центру і автономії виявився порівняно мирний його характер. Це можна прослідкувати на прикладі так званої “війни законів”. Так із 97 нормативно-правових актів ухвалених Верховною Радою Криму, 48 були скасовані постановами Верховної Ради України, як такі, що вступали в протиріччя з українським законодавством [8, с. 94]. З 1995 по 1998 роки посилювалось протистояння гілок кримської влади. За цей час у Криму змінилось чотири уряди і чотири спікери парламенту автономії і, навіть, визначення статусу Кримської Автономії у складі України з прийняттям відповідних нормативних актів не розв’язало значної частини наявних суперечностей.

Наскільки пов’язані ці суперечності з дискримінацією українських громадян в Криму за етнічною ознакою дає відповідь організація “Міжнародна амністія”. За підсумками її моніторингу зазначається, що в Україні порушуються права не мільйонів росіян та російськомовних громадян, а тільки права ромів і кримських татар. Про те, що не має підстав стверджувати про порушення прав російськомовного населення України заявив і верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин К.К. Воллебек.

Значний вплив на розвиток етнополітичних процесів у Криму мав і має геополітичний фактор. Так, геополітичні наміри Росії щодо Криму активно використовувалися певними колами кримської влади та проросійськими політиками для того, щоб отримувати з Москви ще більшу допомогу для “захисту” етнічних росіян та російськомовного населення, розширення застосування російської мови у всіх галузях суспільно-політичного життя, яка і так домінує на кримському півострові. Російське керівництво охоче відгукувалось на подібні прохання, а часто й саме ініціювало їх. Наприклад, один з лідерів проросійських сил Криму С.Цеков після своїх відвідин Москви у квітні 2008 року повідомив, що Російська влада має намір збільшити таку допомогу росіянам півострова, в першу чергу

російськомовним школам, дитячим організаціям, а також певним групам молоді та ветеранам. Неадекватне розуміння сутності процесу націотворення в Україні підштовхувало російських політиків на те, щоб через проросійські організації Криму утворювати у людей антиукраїнські настрої, формувати в них лояльність не до української держави, а до російської. Для цього застосовувались і застосовуються різні засоби, зокрема: створення фонду “Російський світ” (“Русский мир”) з метою “просування” і “підтримки” російської мови і культури за кордоном, активізації дій проросійських ЗМІ, створення центрів російської мови і культури в країнах СНД, у тому числі й в Україні, а також спроб формування російської ідентифікації у населення Криму. Ефективним методом “прив’язання” кримчан до Російської федерації російське керівництво вважало і вважає видачу проросійськи налаштованих частини населення півострова російських паспортів. Така практика тоді здійснювалася нелегально. Легальною ж формою зміцнення російської ідентифікації кримчан, як і певної частини росіян України, російське керівництво вважало задіяння так званої “картки росіянина”, яка мала надати етнічним росіянам певних форм підтримки їх інтересів в Росії, зокрема право безперешкодного в’їзду, сприяння в отриманні роботи, освіти, медичної допомоги тощо. Все це дуже нагадувало намагання Росії створення умов для реалізації сумнозвісного південно-осетинського розвитку подій.

Російське керівництво активно використовувало і використовує такий канал впливу на ситуацію в Криму, як один з реліктів “холодної війни”, а саме: формування вороже-упередженого ставлення до країн Західної демократії значної частини кримського населення, зокрема негативного ставлення щодо європейського стратегічного вибору народом України. Цілеспрямоване нагнітання проросійських настроїв у Криму здійснювалось і здійснюється по суті легальною діяльністю козацьких загонів, філіалів інших громадських організацій, як то: Кримське відділення міжнародного фронту “Прорив”, громадське об’єднання “Російська співдружність”. Останніми і була, наприклад здійснена у травні 2008 року акція з багатозначною назвою “у кожному вікні російський прапор”. Нагадує про свої духовні, і не тільки, інтереси в Криму і Руська православна церква, дії якої, на жаль, не раз призводили до загострення етноконфесійних відносин на півострові.

Відомі вітчизняні та зарубіжні експерти передбачали усі передумови для використання Росією у Криму “грузинського сценарію”. Останні події вказують на те, що він вже здійснюється. Класичний набір методів, які Росія у свій час застосовувала до Грузії, російська влада намагається застосовувати і по відношенню до України. Основними серед них можна вважати такі: торговельна “війна”, економічний тиск, сприяння формуванню “п’ятої колони” з числа проросійських сил та корумпованої частини політиків, привласнення та використання захоплених територій тощо. Відомий політичний аналітик Андріас Унланд нагадав давно апробовану схему російської “гуманітарної допомоги”: уже наявний внутрішній конфлікт різко загострюються, причому не без сприяння російської сторони, проросійські сили звертаються до Росії про “допомогу”. І російська влада вважає за можливим простягнути руку

“допомоги”, “захистити жертви конфлікту”. Жертвами українських націоналістів, вказує аналітик”, певна річ, мають стати етнічні росіяни або власники російських паспортів, яким, нібито, загрожують етнічні чистки. Ну, а далі – операція з примушування до “миру”, демаркація кордону дротом, блокуваннями, танками та іншими військовими силами, – наголошує він. Адаптація сценарію до Криму у зв’язку з останніми подіями, значно спрощує реалізацію політичних амбіцій російського керівництва по відношенню до Криму й навіть ціну “розв’язання” цього питання. А саме, база Чорноморського флоту Російської Федерації, підрозділи якого не були локалізовані, а розосереджувались по всій території Криму, дозволяла підірвати ситуацію в будь-якій зоні півострова. Питання навіть не в тому, що підрозділи російської армії офіційно дислокувались в різних куточках півострова. Проблема полягала і в іншому – частина цих підрозділів під маскою якихось міфічних “місцевих” сил “самооборони” переходила встановлені території їх постійної й офіційно визначеної дислокації. А за міжнародним правом факт покидання території дислокації військовими підрозділами іноземної країни та факт захоплення ними військових баз України розглядаються як акт агресії по відношенню до суверенної держави. Сподівання на те, що кремлівське керівництво в подальшому буде дотримуватися відомих всім норм міжнародного права і припинить зазіхання на суверенітет Української держави, на жаль, не справилися.

Варто також наголосити, що реально неможливе взагалі існування Автономної Республіки Крим без участі кримськотатарського народу, хоч би як не хотіли цього певні проросійсько налаштовані політики. Не припустимо нехтувати тією реальністю, що півострів є батьківщиною кримських татар і сьогодні вони є однією з найбільш активних проукраїнсько налаштованих сил в Криму. Голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров на запитання чи не скористаються сьогодні сепаратистські сили можливою нейтральною позицією Меджлісу, жорстко і однозначно наголосив: “Кримські татари, навіть в умовах такого невинуватого зтягнутото з вини українських політиків процесу відновлення їхніх прав на своїй землі, чудово усвідомлюють рівень катастрофи, яка загрожує Криму і всім його жителям у разі будь-яких спроб відторгнення Криму від України. Відповідно, автори й провідники будь-яких експансіоністських задумів щодо Криму мають виходити з того, що в особі кримських татар вони отримають гідну відсіч” [9].

Важливість кримської проблеми важко переоцінити в суспільно-політичному, економічному, етнічному та духовному плані. Саме Крим був і залишається основним полігоном для відпрацювання політики Кремля щодо України. Як констатували відомі політичні аналітики В.П. Горбулін та О.В. Литвиненко “Шляхом створення контрольованої нестабільності Москва прагне забезпечити вирішальний вплив на перебіг подій на півострові і отримати потужний важіль впливу на політику Києва” [10]. Така політика російського керівництва і політикуму Російської Федерації проявилася від самого початку існування незалежної України та суттєво посилилася в останні роки, набравши форми жорсткого та неприхованого тиску на нашу державу

наприкінці 2013 р., який завершився анексією Криму на початку 2014 р.

Таким чином можна констатувати, що Крим для України – це надзвичайно складна і життєво важлива проблема ХХІ століття. Сьогодні, після російської анексії Автономної Республіки Крим, стає очевидним, що її можна розв'язати лише на основі повернення Криму Україні, припинення агресії Росії проти української держави та всебічного врахування інтересів і запитів усіх народів Криму.

Список використаних джерел

1. Курас І. Кримскотатарська проблема в світлі сучасної етнополітичної ситуації в Україні / Кримські татари: історія і сучасність. – К., 1995. – С.21–23; Дашкевич Я. Крим у геополітиці минулого і сучасного. – Там само. – С.77–84.
2. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1954. – № 4.
3. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1954. – № 10.
4. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Ред. кол. І.Ф. Курас (голова), М.І. Панчук, Р.Я. Пиріг, Л.П. Польовий та ін. – К.: Редакція видань історико-культурної спадщини України, 1994.
5. Відомості Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – 1967. – № 38.
6. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / Ред. кол.: Курас І.Ф. (головний редактор), Войналович В.А., Левенець Ю.А., Панчук М.І. – К.: ІПЕІНД, 2000.
7. Конституція України. – Харків: Одісей, 2007.
8. Чумак В.А. Україна і Крим: спільність історичної долі: монографія / Чумак В.А. Вид. 2-ге перероблене і доповнене. – К.: ВПЦ АМУ, 2013. – 180 с.
9. Дзеркало тижня. – 2014. – 15–21 лютого.
10. Ukraine and Crimea Crisis: The Crimean Tatars and Their Influence on the Triangle of Conflict – Russia–Crimea–Ukraine. History of Crimea, Sevastopol, Russian Black Sea Fleet. – Washington: U.S. Government, 2014. – 161 p.
11. Woehrel S. Ukraine: Current Issues and U.S. Policy. – Washington: Congressional Research Service, 2014. – 22 p.

References

1. Kuras I. Kryms'kotatars'ka problema v svitli suchasnoi' etnopolitychnoi' situacii' v Ukraini' / Kryms'ki tatars: istorija i suchasnist'. – K., 1995. – S.21–23; Dashkevych Ja. Krym u geopolityci mynulogo i suchasnogo. – Tam samo. – S.77–84.
2. Vedomosti Verhovnogo Soveta Sojuza Sovetskih Socialisticheskikh Respublik. – 1954. – № 4.
3. Vedomosti Verhovnogo Soveta Sojuza Sovetskih Socialisticheskikh Respublik. – 1954. – № 10.
4. Nacional'ni vidnosyny v Ukraini' u XX st. Zbirnyk dokumentiv i materialiv / Red. kol. I.F. Kuras (golova), M.I. Panchuk, R.Ja. Pyrig, L.P. Pol'ovyy ta in. – K.: Redakcija vydan' istoriko-kul'turnoi' spadshhyny Ukrainy, 1994.
5. Vidomosti Verhovnoi' Rady Sojuza Radjans'kyh Socialistichnyh Respublik. – 1967. – № 38.
6. Nacional'ni menshyny Ukrainy u XX stolitti: polityko-pravovyy aspekt / Red. kol.: Kuras I.F. (golovnyj redaktor), Vojnalovych V.A., Levenec' Ju.A., Panchuk M.I. – K.: IPEiND, 2000.
7. Konstytucija Ukrainy. – Harkiv: Odissej, 2007.
8. Chumak V.A. Ukraini' na i Krym: spil'nist' istorychnoi' doli: monografija / Chumak V.A. Vyd. 2-ge pereroblene i dopovnene. – K.: VPC AMU, 2013. – 180 s.
9. Dzerkalo tyzhnja. – 2014. – 15–21 ljutogo.
10. Ukraine and Crimea Crisis: The Crimean Tatars and Their Influence on the Triangle of Conflict – Russia–Crimea–Ukraine. History of Crimea, Sevastopol, Russian Black Sea Fleet. – Washington: U.S. Government, 2014. – 161 p.
11. Woehrel S. Ukraine: Current Issues and U.S. Policy. – Washington: Congressional Research Service, 2014. – 22 p.

Damavandi A.M., PhD student, University of Economics and Law “CROC” (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Ethno-political and social processes in the environment of the Crimean Tatars in the context of contemporary Ukrainian statehood

Ethnopolitical, community and social processes in the environment of the Crimean Tatars at the present stage of development of Ukrainian statehood. Particular attention is paid to geopolitical factors, specific geopolitical position of Ukraine and their impact on the ethno-political processes in the Crimean autonomy.

Keywords: Ukraine, Crimea, Russia, the Islamic world, the Crimean Tatar people, ethno-political and social processes, geopolitical factors, ethno-national politics.

Дамаванди А.М., аспирант, Университет экономики и права “КРОК” (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Этнополитические и социальные процессы в среде крымскотатарского народа в контексте современной украинской государственности

Рассматриваются этнополитические, общественные и социальные процессы в среде крымскотатарского народа на современном этапе развития украинской государственности. Особое внимание уделяется геополитическим факторам, особенностям геополитического положения Украины, их влиянию на этнополитические процессы в Крымской автономии.

Ключевые слова: Украина, Автономная Республика Крым, Россия, исламский мир, крымскотатарский народ, этнополитические и социальные процессы, геополитические факторы, этнонациональная политика.

* * *

УДК 329:008(477–25)“2013/2014”

Дунець В. В.

аспірант, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), dunets_v@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОДІЙ МАЙДАНУ 2013–2014 РОКІВ

В контексті нового етапу демократизації українського суспільства після подій Майдану 2013–2014 років, у статті визначено спрямованість та межі процесу формування демократичної політичної культури української молоді. Наголошено на важливості врахування історичного досвіду українського народу та викликів сучасності для формування політичної культури молоді. Громадянську освіту та молодіжний рух розглянуто як середовища, де молода людина на підставі отриманих знань визначає ціннісно-політичні орієнтації та формує політичну поведінку. Представлено міжнародний досвід, зокрема приклад Польщі, щодо реалізації концепції громадянської освіти. Запропоновано використовувати механізми електронної демократії для залучення молоді в політичні процеси. У висновку виділено засади та сфери формування політичної культури молоді в Україні.

Ключові слова: політична культура, демократія, молодь, процес формування, історія, сучасність, громадянська освіта, молодіжний рух.

Нові зміни в Україні часто уособлюються із молодим поколінням, яке позбавлене тягаря комуністичного минулого. Хоч сучасна молодь і піддавалася значній критиці за свою аполітичність та пасивну участь в суспільно-політичних процесах, проте її громадські акції на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України у листопаді 2013 р. дозволили зламати ці стереотипи. Однак, слід відрізнити позицію щодо відстоювання і захисту своїх зовнішньополітичних орієнтацій, коли переважають емоції та ентузіазм, від стійких ціннісно-політичних орієнтацій щодо політичної системи, а також стабільної активної політичної участі як складових політичної культури – необхідних в процесі становлення демократичного ладу та громадянського суспільства в Україні. Адже події, які відбувалися в Києві на Майдані 2013–2014 років – “Революція Гідності” – визначили демократизацію українського суспільства пріоритетним завданням.

Давньогрецький філософ Аристотель у своїй знаменитій праці “Політика” писав: “законодавець повинен з особливою увагою ставитися до виховання

молоді, адже в тих державах, де цим нехтують, державному устрою завдається шкода” [2, с. 213]. Не можна не погодитись із такою позицією, адже суспільство, що дбає про своє майбутнє, не повинно забувати про виховання молоді, яка власне і буде його віддзеркаленням. Тому, перефразовуючи слова Аристотеля, можемо припустити, що утвердження демократії в Україні значною мірою залежить від сформованої у молоді демократичної політичної культури, про що повинні подбати як правляча еліта, освітяни, так і суспільство.

Політична культура молоді є об’єктом наукових досліджень багатьох зарубіжних та українських вчених. Серед зарубіжних вчених слід виділити представників польської наукової думки: Я.Гарліцького, В.Мілянського та інших, які розглядаваній тематиці присвятили ґрунтовні праці побудовані на основі проведених емпіричних досліджень. Наукові роботи з цієї ж тематики мають і вітчизняні науковці: В.Андрущенко, В.Бабкін, О.Бабкіна, В.Бебик, М.Головатий, В.Горбатенко, М.Дмитренко, М.Остапенко та інші. В їх працях знаходимо аналіз різних проявів політичної культури молоді, зокрема досліджується процес формування та структурування політико-культурних явищ. Проте, розглядаючи політичну культуру як показник суспільно-політичного розвитку, зміна внутрішніх або зовнішніх чинників, які на неї впливають, тягне за собою оновлення наукових досліджень. Одними із таких внутрішніх факторів сьогодення в Україні були події Майдану 2013–2014 рр.

Тому метою статті є спроба визначення спрямованості та меж процесу формування політичної культури української молоді із врахуванням реалій сучасного суспільно-політичного життя в Україні.

Перш за все варто з’ясувати суть політичної культури. Знаний український політолог В.Бебик, розглядає її як “обумовлений історичними, соціально-економічними й політичними умовами якісний стан політичного життя суспільства, що відбиває рівень освоєння суб’єктом (суспільством, групою, особою) політичних відносин, діяльності, цінностей і норм, розкриваючий ступінь соціокультурного розвитку людини та міру її активності в перетворенні політичної дійсності” [3, с. 41]. Дещо вужче визначення політичній культурі дає Я.Гарліцький – відомий польський дослідник політичної культури, який визначає її як “плинну в часі, створену в основному під впливом історичної традиції, а також структури політичних інституцій та принципів функціонування даної системи – сукупність орієнтацій суспільства, соціальної групи, індивіда щодо політики. Це є суб’єктивна сфера політики (внутрішні переконання), яка знаходить своє відображення у конкретній та вербальній поведінці” [11, с. 26].

Обидві дефініції засвідчили, що політична культура за своєю природою є багатограним та структурованим соціокультурним явищем. По-перше, вона формується в процесі пізнання та освоєння політичних цінностей і норм, на основі яких виробляється модель політичної поведінки суб’єкта. По-друге, суб’єктом політичної культури може бути особа, соціальна група (молодь) або суспільство. По-третє, політична культура, як продукт політичної сфери життєдіяльності людей, є синте-

зом минулого досвіду конкретного народу та досягнень сучасності.

Такі роздуми дозволяють розглядати політичну культуру як динамічне явище, коли суб’єктивна сфера політики оновлюється під впливом об’єктивних чинників (економіки, громадянського суспільства тощо). Крім того, вона відзначається ще й відносною стійкістю. Це означає, що політична культура особистості сформована в період молодості може піддатися змінам у майбутньому, проте її основні ціннісно-політичні орієнтації, вірогідно залишатимуться незмінними. Ось чому на цьому питанні науковцями акцентується значна увага, оскільки ціннісний та ідеологічний вимір політичної культури молоді як потенційної майбутньої еліти окреслюватимуть подальший розвиток держави.

Кожному суспільству притаманний власний тип політичної культури. Класики теорії політичної культури, американські учені Г.Алмонд і С.Верба ще в другій половині ХХ ст. на основі емпіричних досліджень розробили типологію політичної культури: патріархальна, підданська та активістська. Вони також спробували з’ясувати, чи існує демократична політична культура. Адже демократизація суспільства, на їх думку, вимагає вироблення нової політичної культури, яка б сприяла утвердженню демократичної стабільності та “входила” в демократичну політичну систему, а також, враховувала сучасність і традиції. Саме такою вони вважають, громадянську культуру – змішану культуру, яка відноситься до плюралістичної і побудована на дискусії та аргументації. Змішана політична культура означає, що в ставленні до політичної системи панує підданська культура, натомість в цілому – переважає культура участі [10]. Влучне визначення демократичній політичній культурі дає український науковець Т.Поляркова, яка розглядає її як “ідеальний вимір відносин між окремою особою та державою, за яких забезпечується свобода окремого громадянина засобами політичної демократії” [7, с. 7]. Але головне, як вважає колектив українських вчених (І.Жадан, С.Кисельов, О.Кисельов та І.Рябов): “важливою рисою демократичної політичної культури громадян є вміння вимагати від уряду служити їхнім інтересам і справедливим потребам” [6, с. 10].

З аналізу викладеного теоретичного матеріалу можна сказати, що процес формування політичної культури української молоді, на нашу думку, повинен спрямовуватися в сторону демократичного типу політичної культури. Адже такий тип політичної культури найбільше відповідає сьогоднішнім викликам українського суспільства. Тому далі спробуємо вяснити, в межах яких середовищ повинен відбуватися цей процес.

Сучасність і традиція – поняття до яких так часто зверталися згадані науковці у визначеннях “політичної культури”. Поєднання традиції та сучасності – запорука того, що політична культура базуватиметься на цінностях, які передаються з покоління в покоління у взаємозв’язку із викликами сучасності, зокрема з глобалізацією, глобальним інформаційним середовищем, науково-технічним прогресом тощо. Тому ствердно можна сказати, що ці два основоположні начала, а якщо більш конкретно – їх балансування, повинні визначати межі, в кордонах яких мав би проходити процес

формування політичної культури української молоді. Адже їх відокремлення призведе до “відірваності” політичної культури від історії української державності, яка свої витoki бере ще із часів Київської Русі.

Глибше пізнання історії, розуміння сутності процесів, які впливали на формування української нації, а також діяльності відповідних інституцій, дозволить українській молоді усвідомити походження політичних цінностей та інститутів, що з’явилися не тільки зараз, а існували вже протягом багатьох віків. Наприклад, виборність влади як одна із ознак демократії відома українській історії ще з Руського періоду. Однак, якщо проаналізувати політичну культуру українців в ретроспективі, то на думку Б.Цимбалістого: “цей досвід був гірким”. Багатовікова бездержавність у вигляді відсутності власних органів влади, розчленування української території між різними державами і культурами, а також неодноразова денационалізація вищої верстви – фактори, які вплинули на сьогодиншній тип політичної культури [9, с. 78]. Тому таку політичну культуру В.Бебик називає фрагментованою [3, с. 13].

Фрагментарність політичної культури українського суспільства, тобто її відмінність серед різних соціальних груп та верств населення, пояснюється відсутністю консенсусу і порозуміння, та походить власне із причин вказаних Б.Цимбалістим. Така фрагментарність зберігається і сьогодні серед молоді, хоч глобалізаційні процеси все більше “затирають” існуючі відмінності. Тому, переходячи від історичної традиції до сучасності, слід наголосити, що в основі політичної культури української молоді повинні знаходитися такі цінності, які б об’єднували молодь із заходу та сходу, півночі та півдня України, а не ділили молодих українців за різними критеріями. У світлі подій в Україні, які відбувалися у березні–травні 2014 р., коли держава знаходилась на межі “тріщини”, а соціологічні дослідження протягом багатьох останніх років показували відмінності ціннісно–політичних орієнтацій громадян – представників різних частин країни, дотримання об’єднуючих цінностей є нагально необхідним. До таких об’єднуючих, демократичних цінностей, на нашу думку, можна віднести свободу, справедливість, солідарність, толерантність та інші.

Отже, історію варто знати і до неї звертатися, хоча б для того, щоб не повторювати помилок минулого та творити краще майбутнє.

В контексті розглядуваної проблематики варта уваги позиція В.Бебика, який вважає, що процес формування демократичної політичної культури молоді слід спрямувати на виховання у неї поваги до закону. Проте, коли чиниться безправ’я, як зазначає науковець, – молодь повинна активно цьому протидіяти всіма дозволеними методами, щоб захистити, відновити або не допустити порушення прав гарантованих Конституцією та законами [3, с. 13]. Повністю погоджуємося із таким міркуванням, адже “найглибшою причиною сучасної кризи в Україні, – як вважає В.Лісовий, – є передусім успадкована від минулого духовна криза – занадто високий рівень морального, політичного, правового нігілізму” [5, с. 7]. Тому активна молода людина, яка знає свої права та готова їх відстоювати – основа сучасного громадянського суспільства.

Подолати негативні залишки минулого та підвищити рівень політичної культури можна за допомогою громадянської освіти як механізму політичної соціалізації. Адже історичні, політичні, правові, соціальні, філософські, культурні та економічні знання в сукупності становлять її зміст. Тому зрозуміло, чому більшість вчених схиляються до думки, що “формування політичної культури за допомогою громадянської освіти означає поширення своєрідної політичної грамотності” [6, с. 10].

Саме так, громадянська освіта в процесі демократизації суспільства повинна стати джерелом прищеплення молодому громадянину демократичних цінностей, сприяти його вихованню в дусі поваги до закону та толерантності до інакомислячих, а також розумінню своїх прав й усвідомленню відповідальності за свої дії.

Науковець із світовим ім’ям та знаний громадський діяч українського походження Б.Гаврилишин пише: “освіта повинна готувати людину до системного мислення, системного бачення й розуміння світу і себе в ньому” [4, с. 14]. Значно доповнюють таку позицію інші науковці, які вважають, що громадянська освіта повинна формувати критичне мислення, яке б дозволило на основі врахування інтересів всіх сторін, аргументовано критикувати владу [6, с. 10]. Проте слід відрізняти критику від критиканства, які між собою мають мало спільного, однак досить часто ототожнюються. Адже критика має логічний зв’язок із аргументацією та відбувається в процесі дискусії, що власне і є основою громадянської культури про яку писали Г.Алмонд та С.Верба.

На сьогодні в Україні функціонує Інститут громадянської освіти при Національному університеті “Києво–Могилянська академія”, працівники якого розробили концепцію та відповідний навчальний курс. Проте, якщо звернутись до міжнародного досвіду, то можна побачити, що навіть у наших найближчих сусідів, зокрема Польщі, зроблено значні поступки в цьому напрямку.

В Польщі створено Центр громадянської освіти як незалежну освітню інституцію, що займається розповсюдженням основних засад функціонування громадянського суспільства. Прикладом ефективної діяльності цієї інституції може слугувати акція “Молодь голосує”, яка організовується перед кожними виборами до представницьких органів державної влади. Метою акції є залучення все більшої кількості молодих людей до громадського життя, в тому числі заохочення їх до свідомої участі у виборах. Так в молодіжних парламентських виборах 2011 р. участь взяло близько 200 тис. молодих людей, які голосували за реальні політичні партії [13]. Такого роду заходи потрібні й в Україні для набуття молоддю політичної зрілості та усвідомлення, що в демократичній державі народ є джерелом влади.

Отож, в політичній культурі, важливе місце займає також біхевіоральний компонент, тобто модель поведінки. Недаремно науковці акцентують, що в процесі формування політичної культури ключову роль відіграє молодіжний рух [12]. Не можна не погодитися із цим, оскільки засвоюючи теоретичні знання, молодь повинна використовувати їх на практиці, виробляти свою модель поведінки, вчитися досягати компромісних

рішень і найголовніше – шукати лідерів, формувати лідерський характер. У цьому контексті польські науковці Е.Мілянська та В.Мілянський наголошують, що “молодіжний рух є чинником, який формує політичну культуру молоді з точки зору її кристалізації, розкриття як цілісного, автономного і специфічного способу суспільної діяльності молодого покоління” [12, с. 187].

Проте, згідно з даними щорічних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України, починаючи із 1991 р. і до 2013 р., частка молоді, які є членами молодіжних організацій, студентських товариств не перевищувала 2% [8, с. 121]. Це є підтвердженням того, що такий ефективний з теоретичної точки зору напрямок формування політичної культури, залишається непопулярним серед молоді. Хоча останні події Майдану 2013–2014 років засвідчили значну роль в організації різноманітних громадських акцій спротиву, а також підтримки громадських об’єднань, громадських ініціатив, які в переважній більшості були молодіжними. А це студентські страйки найбільших вищих навчальних закладів, Українська асоціація студентського самоврядування, ВМГО “Батьківщина молоді”, ВМГО “Студентська Свобода” та багато інших [1, с. 273]. Тому існують підстави стверджувати, що новітні зрушення в громадянському суспільстві України відбуватимуться за участі молодіжних громадських організацій, які в той же час сприятимуть і формуванню демократичної політичної культури їх членів.

Не можна оминати в цій статті і можливості використання новітніх технологій, які б сприяли залученню молоді до політичних процесів. Мова йде про електронну демократію (е-уряд, е-парламент, е-голосування тощо), яка вже давно прижилася у практиці багатьох європейських країн (Естонія, Ісландія, Німеччина та інші). Беручи до уваги, що сучасна молодь проводить більшість часу у віртуальному просторі, цей напрямок варто активно впроваджувати.

Тож узагальнюючи викладений матеріал, можна зробити наступні висновки.

По-перше, як видається, політична культура громадян впливатиме на розвиток демократії та її інституційної складової в Україні, а не навпаки. Саме тому не піддається сумніву необхідність формування демократичної політичної культури української молоді. По-друге, потрібно зберегти нерозривність історичного досвіду українського народу та викликів сучасності в процесі політичної соціалізації молоді. По-третє, досить важливо, щоб в цей процес включилося широке коло інституцій: державні та громадські організації, засоби масової інформації, а також суспільство. По-четверте, громадянська освіта та молодіжний рух можуть стати чинниками якісного формування демократичної політичної культури молоді.

Однак, така суспільна діяльність буде марною спробою, якщо сама молодь не захоче набути знань та вмінь для того, щоб стати політично свідомими та активними громадянами. В підтвердження таких міркувань, слід процитувати В.Липинського, який писав в дещо іншому контексті, але, перефразовуючи, це стосується і молоді: “Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не захочемо бути”.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б.І. Молодіжний рух сьогодні: формалізація та/чи віртуалізація / Б.І. Андрусишин // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – Спецвипуск. – С.269–275.
2. Аристотель. Політика / Аристотель; Пер. з давньогр. та перedm. О.Кислюк. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
3. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребало В.А.; Укр. НДІ пробл. молоді. – К.: А.Л.Д., 1996. – 112 с.
4. Гаврилишин Б. Трансформація без революції – роль науковців // Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі: Збірник наукових праць VIII-го міжнародного симпозиуму Україна – Україна – Туреччина 12–14 червня 2013 року / Відповідальний редактор Т.І. Рибак. – Тернопіль: Вид-во ТНТУ імені Івана Пулюя, 2013. – С.12–21.
5. Лісовий В.С. Культура-ідеологія-політика / В.С. Лісовий. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
6. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: Аналіт. звіт / [І.Жадан, С.Кисельов, О.Кисельова, С.Рябов; Відп. ред. С.Рябов; Ін-т громад. освіти НаУКМА та ін.]. – К.: Тандем, 2004. – 79 с.
7. Пояркова Т.К. Концепція демократичної політичної культури та основні тенденції її втілення в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Т.К. Пояркова; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 20 с.
8. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
9. Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 4. – С.77–90.
10. Almond G.A., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 562 p.
11. Garlicki J. Kultura polityczna młodzieży studenckiej / J.Garlicki. – Warszawa: PWN, 1991. – 322 s.
12. Milanowska E., Milanowski W. Problemy kształtowania kultury politycznej młodzieży / E.Milanowska, W.Milanowski // Edukacja Polityczna. – 1986. – № 9. – S.187–206.
13. O programie Młodzi głosują [Електронний ресурс] / Centrum Edukacji Obywatelskiej – Режим доступу: <http://www.ceo.org.pl/mlodzi/news/mlodzi-glosuja-opis-akcji> – Назва з екрану.

References

1. Andrusyshyn B.I. Molodizhnyy ruh s'ogodni: formalizacija ta/chy virtualizacija / B.I. Andrusyshyn // Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Ser. 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no-politychnyh dyscyplin. – K.: Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2014. – Specvypusk. – S.269–275.
2. Arystotel'. Polityka / Arystotel'; Per. z davn'ogr. ta peredm. O.Kysljuk. – K.: Osnovy, 2000. – 239 s.
3. Bebyk V.M. Politychna kul'tura suchasnoi' molodi / Bebyk V.M., Golovatyj M.F., Rebalo V.A.; Ukr. NDI probl. molodi. – K.: A.L.D., 1996. – 112 s.
4. Gavrylyshyn B. Transformacija bez revolucii' – rol' naukoviciv // Problemy integracii' nauko-ovsitn'ogo, intelektual'nogo potencialu v derzhavotvorchomu procesi: Zbirnyk naukovykh prac' VIII-go mizhnarodnogo sympoziumu Ukraїna – Ukraїna – Turechchyna 12–14 chervnja 2013 roku / Vidpovidal'nyj redaktor T.I. Rybak. – Ternopil': Vyd-vo TNTU imeni Ivana Puljuja, 2013. – S.12–21.
5. Lisovyj V.S. Kul'tura– ideologija– polityka / V.S. Lisovyj. – K.: Vyd-vo im. Oleny Teligy, 1997. – 352 s.
6. Politychna kul'tura ta problemy gromadjans'koї osvity v Ukraїni: Analit. zvit / [I.Zhadan, S.Kysel'ov, O.Kysel'ova, S.Rjabov; Vidp. red. S.Rjabov; In-t gromad. osvity NaUKMA ta in.]. – K.: Tandem, 2004. – 79 s.
7. Pojarkova T.K. Konceptija demokratychnoi' politychnoi' kul'tury ta osnovni tendencii' i'i' vtillennja v Ukraїni: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.03 / T.K. Pojarkova; NAN Ukraїny. In-t derzhavy i prava im. V.M. Korec'kogo. – K., 2004. – 20 s.
8. Ukraїns'ke suspil'stvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sociologichnyj monitoryng / Za red. d.ek.n. V.Vorony, d.soc.n. M.Shul'gy. – K.: Instytut sociologii' NAN Ukraїny, 2013. – 566 s.
9. Cymbalistyj B. Politychna kul'tura ukrai'nciv // Suchasnist'. – 1994. – № 4. – S.77–90.

10. Almond G.A., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 562 p.

11. Garlicki J. Kultura polityczna młodzieży studenckiej / J.Garlicki. – Warszawa: PWN, 1991. – 322 s.

12. Milanowska E., Milanowski W. Problemy kształtowania kultury politycznej młodzieży / E.Milanowska, W.Milanowski // Edukacja Polityczna. – 1986. – № 9. – S.187–206.

13. O programie Młodzi głosują [Elektronnyj resurs] / Centrum Edukacji Obywatelskiej – Rezhym dostupu: <http://www.ceo.org.pl/pl/mlodzi/news/mlodzi-glosuja-opis-akcji> – Nazva z ekranu.

Dunets V.B., PhD–student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), dunets_v@mail.ru

Formation of the political youth culture in Ukraine after the events of Maidan 2013–2014

In the context of the democratization of Ukrainian society after the events of Maidan 2013–2014, the article focused on the direction of the formation process of a democratic political culture of Ukrainian youth. The importance of taking into account the historical experiences of the Ukrainian people, and the challenges of our political culture for the formation of young people was emphasized. Civic education and youth movement was considered as an environment where young people, on the basis of acquired knowledge, determine the values and political orientations that shape political behavior. International experience, including the Polish example, to implement the concept of civic education was presented. The use of e–democracy mechanisms to involve youth in the political process was proposed. In conclusion, the principles and spheres of the formation process of the political youth culture in Ukraine were given.

Keywords: political culture, democracy, youth, formation, history, modernity, civic education, youth movement.

Дунец В.Б., аспирант, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), dunets_v@mail.ru

Формирование политической культуры молодежи в Украине после событий Майдана 2013–2014 годов

В контексте нового этапа демократизации украинского общества после событий Майдана 2013–2014 годов, в статье определены направленность и границы процесса формирования демократической политической культуры украинской молодежи. Подчеркнута важность учета исторического опыта украинского народа и вызовов современности для формирования политической культуры молодежи. Гражданское образование и молодежное движение рассмотрено как среды, где молодой человек на основании полученных знаний определяет ценностно–политические ориентации и формирует политическое поведение. Представлен международный опыт, в частности пример Польши, по реализации концепции гражданского образования. Предложено использовать механизмы электронной демократии для привлечения молодежи в политические процессы. В заключении выделены zásady и сферы формирования политической культуры молодежи в Украине.

Ключевые слова: политическая культура, демократия, молодежь, процесс формирования, история, современность, гражданское образование, молодежное движение.

* * *

УДК 327.5/7

Жекало Г. І.

аспірантка кафедри політології, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна, Івано–Франківськ), anja1712@ukr.net

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОТИРІЧЧЯХ ТА КОНФЛІКТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підтримання норм та принципів міжнародного права, гарантіями яких в сучасних умовах виступають міждержавні організації є однією із фундаментальних цінностей нашої держави. Проте в останні десятиліття українське суспільство переживає найбільш важливу і водночас трагічну сторінку своєї історії, яка насичена різноманітними протиріччями та суперечностями. Тому роль цих міждержавних інституцій у внутрішньополітичному житті держави а точніше у внутрішньополітичних конфліктах є досить актуальною та важливою. Тож головною метою автора виступає дослідження значення міжнародних організацій у політичних протиріччях в Україні, які мали місце в ХХІ столітті.

Ключові слова: внутрішньополітичний конфлікт, міжнародні організації, глобалізація, норми та принципи міжнародного права.

Упродовж останніх років спостерігається стійка тенденція зниження кількості міждержавних конфліктів, проте зростає число внутрішніх та інтернаціоналізованих. Україна в цьому плані не виняток, адже починаючи з ХХІ століття політичне життя в нашій державі насичене різноманітними протиріччями, суперечностями та кризовими ситуаціями. А в зусиллях із забезпечення світового порядку та миру останнім часом зростає вага регіональних альянсів, груп держав, міждержавних інституцій.

Розглядаючи питання про роль міжнародних організацій у внутрішньополітичних протиріччях в Україні, перш за все потрібно вирішити яке відношення міжнародна спільнота має до України та яким чином міжнародні інституції можуть впливати на ті чи інші проблеми в державах. Так із впевненістю можна сказати, що зараз в епоху глобалізації велику роль у міжнародних відносинах відіграють не окремі держави, а групи держав, які утворюють міждержавні організації. Міжнародні організації на даний момент є найважливішими суб'єктами міжнародної діяльності. Вони відіграють значну роль не тільки у зовнішній політиці а й у внутрішній. Адже у міжнародних відносинах протистоять два процеси: міжнародні конфлікти та міжнародне співробітництво. І міжнародне співробітництво розцінюється як співпраця держав, які утворюють міжнародні інституції за для вирішення як міжнародних так і внутрішніх конфліктів та за для досягнення балансу інтересів між конфліктуючими сторонами.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: силі і праві. Принцип права передбачає, що національна держава у міжнародних відносинах не лише повинна розраховувати на свою силу, а й дотримуватися норм міжнародного порядку. Нинішній міжнародний порядок ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права, зафіксованих у статуті ООН, документах Гельсінського заключного акту, Паризької хартії для нової Європи, а також документів засідань Ради з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ). Сутність міжнародного порядку виражено у таких принципах: повага до державного суверенітету і державної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальна цілісність держави; мирне врегулювання спорів; повага прав і свобод людини; право націй на самовизначення; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; невтручання у внутрішні справи [1].

Тому міжнародні організації часто порівнюють зі світовими урядами. Адже вони виконують важливі функції як для забезпечення міжнародної стабільності та добробуту а також мають право вжиття санкцій у відношенні щодо окремих держав. Звичайно міжнародні інституції не мають права втручатись у внутрішні справи держав, проте, якщо всередині держави порушуються принципи міжнародного порядку чи нехтують правами та обов'язками людей, то міжнародна спільнота не може залишити це поза своєю увагою.

Україна співпрацює з міжнародними організаціями в різних форматах і якостях (повноправний член, кандидат на членство, партнер, спостерігач, контрибутор). Членство в 75 міжнародних організаціях може слугувати підтвердженням добрих намірів політичного

керівництва держави співпрацювати з усіма заінтересованими партнерами. Водночас Україна покладає великі надії на зміцнення власних спроможностей забезпечення національної безпеки, протидії сучасним викликам і загрозам за рахунок механізмів міжнародного співробітництва та залучення допомоги міжнародних організацій [7, с. 4].

Україна як незалежна суверенна держава дотримується норм міжнародного права та бере участь у підтримці міжнародної стабільності, тому питання дослідження ролі міжнародних організацій у політичних конфліктах всередині держави є досить актуальним. Актуальність даного питання також підтверджується останніми конфліктними подіями в Україні.

Актуальність цієї проблеми приводить нас до основних цілей, які необхідно досягнути у ході дослідження. Це перш за все визначити особливості політичних протиріч в сучасній Україні, дослідити вплив міжнародних організацій на ті чи інші внутрішньополітичні конфлікти а також охарактеризувати роль міждержавних інституцій у політичних конфліктах в Україні.

Говорячи про дослідженість даного питання, то варто сказати, що в наш час проблема політичного конфлікту є досить актуальною і спрямовує на подальші опрацювання як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Політичні конфлікти та проблеми притаманні кожній державі та міжнародній спільноті, тому кількість дослідників із даної тематики досить значна. Тобто, можна сказати, що із насиченим емпіричним досвідом, тобто із масштабними політичними потрясіннями зростає й обсяг теоретичної інформації про конфлікти.

Серед українських дослідників цієї проблеми можна виділити Н.Пилат, О.Ставицьку, В.Литвина, М.Годієнка, І.Станкевича, Л.Герасіну, М.Панова, І.Бекешкіну та ін. В їхніх працях досліджується явище політичного конфлікту в різних його проявах та формах, а також причини виникнення та способи їх розв'язання. Досить багато дослідників зосередили свою увагу на окремі протиріччя чи конфлікти. Так наприклад, проблему революційних подій в Україні в 2004 році висвітлювали у своїх працях такі дослідники як В.Гадяцький, Ю.Мацієвський, Ю.Тишкун, О.Сушко. Вивченням конфліктів займаються в Інституті соціології НАН України, Інституті стратегічних досліджень, Українському незалежному центрі політичних досліджень та в інших наукових центрах.

Незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів даної проблеми, практично відсутні комплексні політологічні дослідження, які б пояснювали роль міжнародних інституцій у вирішенні внутрішньодержавних протиріч. Також варто зауважити що ми живемо в період глобальних змін та трансформацій. Як міжнародна обстановка, так і внутрішньодержавні обставини змінюються швидкими темпами. Проте конфлікти та протиріччя мають місце в будь-якому суспільстві та в будь-який час. Україна в цьому плані не виняток.

Починаючи з XXI ст. внутрішньополітична обстановка в нашій державі насичена протиріччями різних рівнів та з різних аспектів. Отримавши незалежність

українці не зуміли відстояти до кінця та підняти рівень держави до того рівня, якого ми дійсно заслуговуємо. Бо хто б міг подумати, що держава, яка знаходиться на перехресті світових торгових шляхів, яка багата на різноманітні корисні копалини, яка насичена різними традиціями та багатою культурою та в якій проживають найцінніші інтелектуальні кадри може опуститись практично до рівня країн третього світу. Головна причина наших негараздів полягає перш за все в тому, що держава потрапила до рук олігархів та сімейних кланів, які розграбовували державу по кусочках. Але не обійшлося тут і без самих українців, головна вина яких полягає у тому, що вони не можуть відстояти своє право на краще життя вже протягом двадцятиріччя. Нашу державу можна порівняти з сім'єю. Якщо в сім'ї довгий час негаразди та брак коштів, тоді і члени сім'ї починають конфліктувати між собою. Така ж сама ситуація в державі. Не вирішуючи проблеми, які приходять одна за другою, всередині держави виникають протиріччя, які поглиблюються та переростають в конфлікти.

Розходження інтересів часто виникає на ґрунті того, що одна сторона зазнає невдачі в досягненні своїх домагань. Це стосується новітньої історії України, яка пронизана гіпертрофованою конфліктністю. Брак національної свідомості, низький рівень політичної культури, надмірні амбіції лідерів та їхні патологічні інстинкти до влади як засобу особистого збагачення моделюють конфлікти деструктивного характеру, загрожують деконструкції політичної системи і знищення національної держави [3, с. 10].

Якщо люди невдоволені умовами свого життя, які створюються хибною політикою існуючої влади, вони повинні піти на усвідомлений конфлікт з діючим режимом, інакше їм досить складно змінити ситуацію на краще. Зразком такого усвідомленого конфлікту була Помаранчева революція [3, с. 10]. Досить багато дослідників ці події в нашій державі навіть не називають революцією, а часто охарактеризовують їх як мирні виступи населення проти фальсифікацій на президентських виборах, а також проти корупції, несправедливості та за зміну правлячої еліти та політичного режиму. Політолог А.Гальчицький вважає, що листопадові події 2004 року в Україні були початком соціальної революції і за своїм змістом є другим, демократичним етапом суспільних перетворень. Перший етап, слід вважати, тривав з 1991 до 2004 року [8]. Т.Кузьо вважає, що "Помаранчева революція" поєднала три революції в одній: національну, демократичну і антикорупційну [9].

Оскільки проблемою нашого дослідження виступає саме роль міжнародної спільноти у протиріччях в Україні, то потрібно сказати, що після повністю сфальсифікованого другого туру президентських виборів переконлива реакція українського суспільства підштовхнула лідерів Заходу до швидкої реакції. ЄС, Парламентська асамблея Ради Європи, НАТО, ОБСЄ та інші країни й міждержавні структури, за інформацією своїх спостерігачів за виборами в Україні, задекларували невизнання офіційних результатів, що не відповідали, на їхню думку, справжньому вибору українського народу. Практично єдиними, хто не побачив фальсифікацій у другому турі президентських виборів, були учасники Місії міжнародних

спостерігачів від СНД. Вибірчий процес в Україні став головною темою для розгляду на конференції Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Софії та на саміті Росія – ЄС у Гаазі. Як вважає О.Сушко “схоже, уперше за декілька років уся Європа, Сполучені Штати та авторитетні міжнародні організації виступили зі спільною позицією щодо події такої непересічної ваги” [4].

Помаранчева революція в Україні допомогла людям з країн Центрально–Східної Європи опосередковано повернути дух своїх громадянських рухів 1980–х років. Багато політиків з Польщі, Німеччини, Нідерландів, Словаччини Чехії та інших європейських держав їздили на Майдан Незалежності, щоб якимось підтримати українців. Європейські інститути заявляли про свою підтримку. Свідченням цього стало те, що 13 січня Європейський парламент проголосував більшістю, а саме кількістю 467 голосів за резолюцію, що закликала приділити Україні “чітку європейську перспективу, що може призвести до членства в ЄС”. Хоча голосування мало рекомендаційний характер, The Financial Times заявила, що воно “було явною ознакою того, що двері в ЄС для Києва відчинені” [5].

Згідно опитувань, які провів Фонд “Демократичні ініціативи”, більшість експертів вважають, що завдяки Помаранчевій революції відбулася активізація зацікавленості Україною та українським суспільством у світі; був чітко визначений європейський пріоритет зовнішньої політики; Україна мала значний шанс посилити свою вагу та роль на міжнародному стратегічному просторі [10]. Помаранчева революція чітко виявила бажання української нації стати частиною Заходу: громадяни поводити себе так як годиться поводитись європейцям, захищаючи права та принципи, які складають ціннісний фундамент Європейської спільноти. Це прагнення українці показали і під час подій 2013–2014 років.

У період кінця 2013 – 2014 років в Україні розгортається найтриваліший і найгостріший суспільно–політичний конфлікт за весь період її існування, що веде свій відлік від розпаду СРСР у 1991 році і заснування нових держав. В цей час мають місце історичні події, які несуть у собі не просто задум заміни політичної команди у владі, але претензію на зміну порядку суспільних відносин. Йдеться не лише про протидію команді президента України В.Януковича чи йому персонально, що могло би бути вписано у сценарії суто політичної боротьби, а про більше – заявку на відмінний від нинішнього (олігархічно–корупційного) суспільний порядок за умови збереження територіальної цілісності й державного суверенітету України. На думку фахівців Українського незалежного центру політичних досліджень – це небувалий в історії новітньої України суспільно–політичний конфлікт, який є гострою фазою тривалої кризи, в основі якої лежить неспроможність держави забезпечувати умови для розвитку суспільства та невідповідність характеру держави суспільному запиту [2, с. 2].

Події в Україні в період 2013–2014 років насичені величезними протиріччями та суперечностями. Розпочалось все із відхиленням команди Януковича від європейського напрямку інтеграції, тобто від відмови підписувати Угоду про асоціацію із ЄС. Це масово обу-

рило людей, особливо молодь і вони вийшли на вулиці, щоб показати свій вибір та своє прагнення. Проте за наказом влади їх було жорстоко побито і розігнано. Це сколихнуло увесь світ, тому що згідно норм та принципів міжнародного права немає місця тому факту щоб населення, яке мирно відстоює свою позицію не тільки не було почутим, але й жорстоко побитим. Одразу після побиття студентів на Майдані Незалежності пролунали заяви міжнародних організацій та окремих держав, які засуджували жорстокі дії влади. Так 10 січня 2013 року на сторінках видання “EU Observer” європейські політики засуджують політику української влади та обіцяють об’єднати зусилля європейських держав та США щоб ввести санкції проти Януковича та його близьких прибічників. “Вони (правлячий клан Януковича – “EU Observer”) є доведеними брехунами і бандитами”, – пише видання, цитуючи слова “дипломатичного джерела однієї великих країн ЄС”. – “Ми не повинні більше проводити ніяких переговорів з ними, тому що це було б зрадою по відношенню до Євромайдану” [11].

“Українська влада не має права застосовувати силу проти демонстрантів, які проводять мирний протест на Європейській площі, проти рішення українського уряду не підписувати Угоду про асоціацію з ЄС”, – йдеться в заяві депутатів Європарламенту. “Інакше будуть серйозні наслідки”. Так Європарламентарі висловили свою “найсильнішу підтримку багатьом тисячам українців, які збираються на Євромайдані в Києві та в інших містах всією Україною” на лютим холоді, протестуючи проти рішення уряду, що “позбавляє їх європейського майбутнього” [12].

Підтримка світової спільноти а також жорстока позиція уряду щодо протестувальників застала вийти на вулиці своїх міст мільйонів українців. Майдан Незалежності перетворився на домівку протестувальників, де вони жили на протязі трьох місяців. Протести охопили всю країну. Починаючи зі столиці і закінчуючи маленькими селами, де також збирались народні віча, щоб виявити підтримку мітингувальникам а також виступити проти корупції, несправедливості, соціальної нерівності, яку допустила команда Януковича. Мітинги на знак підтримки українців проходили у більшості країн світу. Навіть в Росії, влада якої підтримувала Януковича на Красній Площі відбувалися виступи на знак солідарності з українським Євромайданом.

Коли протистояння на Майдані переросли у силові дії мітингувальників із силовиками, то вся світова спільнота закликала до мирного вирішення конфлікту в Україні, при тому засуджуючи політику владних структур, які допускають жорстокі силові дії. Так в кінці січня Андерс Фог Расмуссен рішуче засудив насильство в Україні і закликав сторони до діалогу. “Я із занепокоєнням стежу за подіями в Україні і рішуче засуджую насильство. Підкреслюю, що уряд несе відповідальність за деескалацію кризи і захист мирних демонстрантів. Я закликаю всі сторони уникати насильства і працювати над вирішенням, заснованому на діалозі”, – сказав Расмуссен журналістам [13].

Після подій на Євромайдані а також відхилення від обов’язків президента Януковича конфліктні ситуації в нашій державі не припинились і не вирішились. Прихід

до влади нового тимчасового уряду не влаштував проросійсько настроєне населення держави, яке зацьковане та заангажоване російськими ЗМІ. В східних районах України почалися мітинги проти “бандерівської влади”, проти євроінтеграції та на знак прихильності до Російської Федерації. Цей кризовий період призвів до відділення Автономної Республіки Крим від України та приєднання півострова до Росії. А також до створення в східних областях (Донецька, Луганська) терористичних угруповань, які захопили владу на місцях.

Здається що зараз конфліктні події в нашій державі досягнули свого піку. Масова кількість загинлих українців, втрата Криму, буремний схід, присутність військ Російської Федерації на території України – це неповний список проблем, які охопили українців та в яких безпосередньо залучена сусідня нам держава Росія. Україна стала в центрі уваги практично всіх зустрічей міжнародної спільноти.

Росія, ядерна держава, нанесла удар по країні, якій Росія гарантувала безпеку після того, як Україна роззброїлася від третього за потужністю ядерного потенціалу. Цим Росія кинула виклик ООН. Насправді Генеральна Асамблея може прийняти низку рішень. Наприклад, стосовно ембарго на постачання військової техніки в Росію, стосовно військово-технічної співпраці. Може бути вирішення питання з розгляду перспективи миротворчих сил і т.д. Тобто дуже багато питань, які розглядаються на цьому рівні [6]. Проте, жодних реальних дій з боку ООН ми не побачили. Жодних міжнародних правових підстав для відділення Криму немає. Майбутнє Криму висловили самі кримчани, яких заангажували проросійські люди. І кожний з нас розуміє, що на референдумі про статус Криму були масові махінації.

Росія під керівництвом В.Путіна живе та діє методами XIX ст., що є неприпустимим для країни-члена Ради Європи. А тому ситуація, що склалася в Україні, є прикладом справжнього виклику для всього європейського континенту та його стабільності. Потрібно сказати, що увесь світ став на наш бік. З боку України та українських політиків багато зроблено. Досить активно у останніх кризових ситуаціях відіграла роль публічна дипломатія, тобто тут мається на увазі численні зустрічі з європейськими політиками українських політиків та їх просьби відреагувати на події в Україні. Так практично весь європейський простір, всі європейські регіональні організації а також важливі центри сили – США, Японія, Канада, Китай на нашому боці, окрім держав СНД, Північної Кореї, Сирії, які підтримують Росію. Результатом дій підтримки України світовою спільнотою стали міжнародні санкції проти Росії. Перш за все це осуд Путіна та його уряду на міжнародному рівні. Наступним є економічні санкції, наслідком яких стало падіння курсу рубля, обвал акцій бюджетонаповнюючих російських компаній, величезні іміджеві втрати тощо.

Отже, роблячи висновок, перш за все потрібно сказати що міжнародна спільнота у якості міжнародних організацій підтримує прагнення українців до підвищення рівня демократії та стабільності в державі. Роль міждержавних інституцій у вирішенні політичних протиріч в державі є досить великою, адже відчуваючи підтримку з боку об'єднаної Європи ми стараємось

підняти рівень нашої країни а також дотримуватись норм та принципів міжнародного права.

Проте варто сказати, що Україна довгий час була буферною зоною між Сходом та Заходом. І з однієї сторони здається, що міждержавній спільноті ця позиція для України є досить вигідною, щоб згладжувати конфлікти між двома великими сторонами. Проте судячи із останніх подій в державі, судячи з того яку агресію по відношенню до України виявляє Росія, здається що наша держава більше не може бути між європейським й євразійським полюсами. Тепер стає зрозуміло, що вибір лише один – це європейська і євроатлантична інтеграція. І хочеться вірити, що агресія Росії і поведінка України змінила і позицію Європи. Також потрібно додати, що доки в країні триватимуть протистояння між різними політичними силами, то наша ситуація буде складною і тільки узгодження всіх позицій і компроміс зможуть вирішити всі проблеми. З подій останніх десятиліть ми зрозуміли, що нас підтримує міжнародна спільнота, підтримує наші прагнення до змін та кращого життя, проте заможну і розвинену державу нам ніхто не подарує, поки ми самі її не побудуємо. Замість нас самих ніхто не піде воювати на нашій землі, поки ми самі не згуртуємо свої сили і не покажемо чого ми дійсно варті.

Список використаних джерел

1. Гетьманчук М. Політологія: навч. посіб. / М.Гетьманчук. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
2. Документ УНЦПД із оцінювання політичних ризиків. – лютий 2014 р. – Вип.11. – Суспільно-політична криза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbfmdfadmf/http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks11_Jan2014u.pdf
3. Гордієнко М. Політичний конфлікт як спосіб існування соціуму / М.Гордієнко. – Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип.41. (підсерія “Курасівські читання”). – 267 с.
4. Сушко О. Вплив Помаранчевої Революції на міжнародні відносини [Електронний ресурс] / О.Сушко // Євроатлантична Україна. – лютий 2005. – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=81&news_show_type=1
5. Karatnycky A. Ukraine's orange revolution [Електронний ресурс] / A.Karatnycky // Foreign Affairs. – March/April, 2005. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/60620/adrian-karatnycky/ukraines-orange-revolution>
6. Чалий В. Виведення українських військ з Криму має відбуватися лише під наглядом ООН [Електронний ресурс] / В.Чалий // Ера FM / 24.04.2014. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1111
7. Національна безпека і оборона. – № 6 (143). – К.: Український центр економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, 2013. – 56 с.
8. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада / А.Гальчинський. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
9. Kuzio.T. From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's Presidential Election and the Orange Revolution [Електронний ресурс] / Т.Кузю // Problems of Post-Communism. – March/April, 2005. – Режим доступу: http://www.taraskuzio.net/Comparative%20Politics_files/electionsorangerevolution.pdf
10. 5-річчя Помаранчевої революції в оцінках експертів (опитування Фонду “Демократичні ініціативи імені І.Кучеріва”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/gtrhty7i.htm
11. У ЄС оточення Януковича вважають брехунами і бандитами. – EU Observer [Електронний ресурс] / iPress.ua / 10.01.2014. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/u_yes_otochennya_yanukovycha_vvazhayut_brehunamy_i_bandytamy_eu_observer_37753.html?
12. Європарламент попередив Януковича про наслідки за розгін Майдану [Електронний ресурс] // iPress.ua / 26.11.2013. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/ukrainska_vlada_ne_mozhe_zastosovuvaty_sylu_protiv_yevromaydanu_yep_33957.html

13. Генсек НАТО призывает стороны конфликта в Украине к диалогу [Електронний ресурс] // Ріа Новости Украина / 27.01.2014. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/politics/20140127/339916150.html>

References

1. Getmanchuk M. Politologia: nawch. pos. / M.Getmanchuk. – K.: Znannya, 2011. – 415 s.
2. Dokument UNCPD iz ocinjuvannya politychnykh ryzykiv. – Ijutij 2014. – Vyp.11. – Syspilno-politychna kryza [Elektronnyy resurs]. – Regym dostupu: http://chrome-extension://oemmnndcblbdoiebfhnladdacbfmadadm/http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/Political_risks11_Jan2014u.pdf
3. Gordienko M. Politychnyj konflikt jak sposib isnuvannya sotsiumu / M.Gordienko. – Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. – K., 2008. – Vyp.41. (pidseriya “Kurasivski chytannya”). – 267 s.
4. Sushko O. Vplyv Pomaranchevoyi revolyutsiyi na mignarodni vidnosyny [Elektronnyy resurs] / O.Sushko // Euroatlantychna Ukraina. – Ijutij 2005. – Regym dostupu: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=81&news_show_type=1
5. Karatnycky A. Ukraine's orange revolution [Elektronnyy resurs] / A.Karatnycky // Foreign Affairs. – March/April, 2005. – Regym dostupu: <http://www.foreignaffairs.com/articles/60620/adrian-karatnycky/ukraines-orange-revolution>
6. Chaly V. Vyvydennya ukraïnskykh viysk z Krymu maye vidbutys lyshe pid nahlyadom OON [Elektronnyy resurs] / V.Chaly // Era FM / 24.04.2014. – Regym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1111
7. Nacionalna bezpeka i oborona. – № 6 (143). – K.: Ukrayinskyy centr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni O.Razumkova, 2013. – 56 s.
8. Halchynskiy A. Pomarancheva revolyutsiya i nova vlada / A.Halchynskiy. – K.: Lybid, 2005. – 368 s.
9. Kuzio.T. From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's Presidential Election and the Orange Revolution [Elektronnyy resurs] / T.Kuzio // Problems of Post-Communism. – March/April, 2005. – Regym dostupu: http://www.taraskuzio.net/Comparative%20Politics_files/electionsorangevolution.pdf
10. 5-richchya Pomaranchevoyi revolyutsiyi v otsinkah ekspertiv (opytuvannya Fondu “Demokratychni initsiatyvy imeni I.Kucheryva”) [Elektronnyy resurs]. – Regym dostupu: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/gtrhty7i.htm
11. U EU otocheniya Yanukovycha vvazhayut brehunamy i bandytamy. – EU Observer [Elektronnyy resurs] / iPress.ua / 10.01.2014. – Regym dostupu: http://ipress.ua/news/u_yes_otocheniya_yanukovycha_vvazhayut_brehunamy_i_bandytamy_eu_observer_37753.html?
12. Yevroparlament poperedyv Yanukovycha pro naslidky za rozhin Maidanu [Elektronnyy resurs] // iPress.ua / 26.11.2013. – Regym dostupu: http://ipress.ua/news/ukrainska_vlada_ne_mozhe_zastosovuvaty_sylu_proty_yevromaidanu_yep_33957.html
13. Hensek NATO pryzhyvaet storony conflictu v Ukraini k dyalohu [Elektronnyy resurs] // RIA Novosti Ukraina / 27.01.2014. – Regym dostupu: <http://rian.com.ua/politics/20140127/339916150.html>

Gekalo G.I., PhD student of Department of Political Science of V.Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), anja1712@ukr.net

International organizations in political conflicts and contradictions of modern Ukraine: concept studies

The maintaining of norms and principles of international law, guarantors of which now are the intergovernmental organizations is one of the fundamental values of our country. However, in recent decades, Ukrainian society is going through the most important and tragic page in its history, which is full of various contradictions and conflicts. Therefore, the role of international institutions in the political life of the state especially in internal conflicts is quite relevant and important. Therefore, the main purpose of the author is research of the role of international organizations in political confrontations in Ukraine, which took place in the twentieth century.

Keywords: internal political conflict, international organizations, globalization, norms and principles of international law.

Жекало А.И., аспирантка кафедры политологии, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), anja1712@ukr.net

Международные организации в политических противоречиях и конфликтах современной Украины: концепция исследований

Поддержание норм и принципов международного права, гарантими которых в современных условиях выступают межгосударственные организации, является одним из фундаментальных ценностей нашего государства. Однако в последние десятилетия украинское общество переживает наиболее важную и одновременно трагическую страницу истории, которая насыщена разнообразными противоречиями. Поэтому роль этих межгосударственных институтов во внутриполитической жизни, а точнее во внутриполитических конфликтах является весьма актуальной и важной. Поэтому главной целью автора выступает исследование значения международных организаций в политических противоречиях в Украине, которые имели место в XXI веке.

Ключевые слова: внутриполитический конфликт, международные организации, глобализация, нормы и принципы международного права.

* * *

УДК 323(477)

Ключник Р. М.

аспірант кафедри політології, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара (Україна, Дніпропетровськ), ruslan-dne@yandex.ru

ОСНОВНІ ВИМІРИ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Розкрито сутність політичної кризи в Україні як багатовимірної процесу, що охоплює різні сфери життя суспільства. Проаналізовано легітимізаційний, аксіологічний та комунікативний виміри сучасної політичної кризи. Досліджено динаміку розгортання кризових явищ з виокремленням особливостей кожного етапу. У роботі використано системний, структурно-функціональний, порівняльний та інші методи. Революція 2014 р. розглядається як наслідок низки суперечностей в українському суспільстві. Підкреслено, що системна криза заклала підвалини нового конституційного, політичного і правового устрою.

Ключові слова: політична система, політична криза, політична комунікація, революція, політичні цінності.

Перша половина 2014 р. запам'ятується світові численними подіями у різних країнах світу, у тому числі такими, що призвели до людських жертв. Так, громадянські заворушення і бойові дії відбувалися у Нігерії, Венесуелі, Іраку, Центральноафриканській республіці та низці інших держав. Втім, увага світової спільноти протягом останніх місяців прикута перш за все до України, яка переживає одну з найтяжчих криз за всю історію. Розпочавшись як суто політичний процес, криза вийшла за межі власне політичної сфери і охопила економічну та соціальну сфери життя українського суспільства. Незавершеність та суперечливість цих подій не перешкоджають науковій рефлексії і осмисленню ролі поточної кризи у розвитку вітчизняної політичної системи.

Мета нашої роботи – розкрити сутність та основні виміри сучасної політичної кризи в Україні.

Дана проблематика є ґрунтовно дослідженою у працях вітчизняних вчених, які приділяли увагу різним аспектам української політичної кризи. Так, І.Іщенко розглядає етнонаціональні передумови політичних конфліктів на вітчизняних теренах. А.Колодій досліджує аксіологічний вимір політичної кризи як наслідку конфлікту між Сходом та Заходом. У працях І.Хижняка розкрито проблеми комунікації між учасниками політичного процесу в умовах кризи. Вагомий внесок у дослідження політичних криз зробили також О.Максимова, В.Паніотто та інші автори. Втім, вітчизняна політична наука потребує комплексних

досліджень, присвячених політичній кризі, з якою зіштовхнулася наша країна.

Євромайдан як акція політичного протесту розпочався 21 листопада 2013 р. як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготування до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Слід зазначити, що ця дата співпала з дев'ятою річницею Помаранчевої революції 2004 р., втім сучасні події стали більш драматичними і вирішальними для долі України. Нижче ми спробуємо надати авторську періодизацію революційних подій.

Перший етап (21–30 листопада 2013 р.) характеризувався локальним і мирним характером політичного протесту. На Майдані Незалежності у столиці було встановлено намети пікетувальників, у той час як біля Верховної Ради України влада організувала так званий “антимайдан”. Сутички між правоохоронцями, протестувальниками та провладними активістами мали на цьому етапі епізодичний характер [1, с.2]. Лідери опозиції В.Кличко, А.Яценюк та О.Тягнибок закликали до мирного вирішення політичної кризи. Втім, в останні дні листопада, напередодні саміту у Вільнюсі, акції почали поширюватися по всій території України, а події набули міжнародного резонансу.

Другий етап (30 листопада 2013 р. – 22 січня 2014 р.) відзначився ескалацією протесту і радикалізацією вимог, причиною чого став силовий розгін Євромайдану у ніч проти 30 листопада. Відтепер учасники протестів вимагали відставки міністра внутрішніх справ В.Захарченка, а радикально налаштовані учасники заявили про необхідність відставки уряду М.Азарова та президента В.Януковича. 1 грудня було захоплено Київську міську державну адміністрацію, яку протягом кількох місяців використовували як штаб опозиції. 22 грудня народне віче ухвалило резолюцію про створення загальнонаціональної організації Всеукраїнське об'єднання “Майдан” з метою поглиблення, розширення та подальшої координації діяльності Євромайдану. Автовласники влаштували Автомайдан, а інтернет-активісти створили безліч сайтів та сторінок у соціальних мережах з метою мобілізації громадян, передусім молоді. Після прийняття парламентом так званих “законів 16 січня”, що обмежували громадянські права, зокрема, на свободу слова і зібрань, сутички з правоохоронцями у Києві та інших містах набули систематичного характеру, у центрі столиці було споруджено численні барикади.

Третій етап (22 січня – 21 лютого 2014 р.) став кульмінацією протистояння між режимом В.Януковича та опозицією. День Соборності відзначився особливо тяжкими барикадними боями на Європейській площі та вулиці Грушевського, в яких загинули щонайменше три особи. Акції протесту набували небаченої раніше гостроти й у регіонах: 22–27 січня було захоплено низку обласних державних адміністрацій. Провідну роль у боротьбі проти режиму почали відігравати радикальні групи, серед яких найактивнішими стали “Правий сектор” та “Спільна справа”. 18 лютого протистояння між силовиками та опозиціонерами у центрі Києва загострилося. Мирна хода, що прямувала до парламенту, була зупинена загонами “Беркуту” та внутрішніх військ. Цього ж дня було здійснено чергову спробу звільнення Майдану Незалежності від учасників протесту. 19 і 20

лютого бої у центрі Києва продовжилися, що призвело до загибелі близько сотні громадян. Фактично урядові сили зазнали поразки, а центр столиці перейшов під контроль опозиції.

Четвертий етап (21 лютого – 7 квітня 2014 р.) ознаменувався колапсом старої політичної системи і конституванням нової. Ввечері 21 лютого президент та лідери опозиції підписали Угоду про врегулювання політичної кризи в Україні. Відповідно до цієї угоди, було відновлено дію Конституції 2004 р., а позачергові президентські вибори мали бути проведені до кінця поточного року. Того ж дня парламент скасував статтю, за якою було засуджено Ю.Тимошенко, і наступного дня її було звільнено. У ніч проти 22 лютого президент таємно виїхав з Києва до Харкова, а потім до Ростова-на-Дону, через що Верховна Рада призначила виконуючим обов'язки голови держави новообраного спікера О.Турчинова. У цей час численні представники колишньої владної еліти, у тому числі й В.Янукович, залишили країну, а лідер фракції Партії регіонів у парламенті О.Єфремов заявив про перехід політичної сили в опозицію. 27 лютого за участі Майдану було сформовано новий уряд на чолі з А.Яценюком. Втім, в останні дні лютого посилювалася активність сепаратистів у Криму, що призвело до втручання Росії та ескалації протистояння на півострові. Невизнання парламентом автономії нової української влади призвело до гострої політичної кризи, яка призвела до анексії півострова Росією.

Нарешті, п'ятий етап (з 7 квітня 2014 р.) характеризується загостренням ситуації у Луганській і Донецькій областях, посиленню іноземного впливу на розвиток сепаратистського руху, створенням квазідержав, які контролюють лише частину вищевказаних областей. Протестними настроями скористалися екстремістські і терористичні об'єднання, а також кримінальні групи, що намагалися встановити мафіозний режим у Донбасі (народні республіки у Донецьку і Луганську, які не були визнані навіть кремлівським режимом). Ескалація політичного насильства у східних областях призвела до загибелі сотень громадян з обох сторін; що ж стосується антитерористичної операції, то її результат все ще залишається примарним. Незважаючи на перешкоджання проведенню президентських виборів у східних регіонах, волевиявлення народу 25 травня 2014 р. було легітимним, і перемога П.Порошенка була визнана за кордоном, що створює сприятливі умови для ведення ефективної зовнішньої політики.

Досліджуючи сутність політичних трансформацій, що відбуваються в Україні, можна виокремити такі їх виміри: 1) легітимісний, пов'язаний із недовірою громадян до правлячої еліти та прагнення до її оновлення; 2) аксіологічний, що виражається у несприйнятті частиною соціуму низки політичних цінностей, що визнаються іншою частиною суспільства; 3) комунікативний, що полягає у порушенні нормальної обміну інформацією між учасниками політичного процесу.

Легітимісний аспект кризи виявився у зниженні довіри до режиму В.Януковича. Станом на травень 2013 р. Верховній Раді довіряли 16,3%, не довіряли – 76,8% респондентів. Президенту довіряли 25,8%, не

довіряли 68,9%. Уряду довіряли 22,3%, а не довіряли 71%. Політичним партіям не довіряли 69,2%, довіряли їм 17,6% [2]. Втім, вже напередодні Євромайдану довіра до режиму знизилася до критичної межі: торговельні війни з Росією спричинили спад виробництва і, як наслідок, невдоволення населення. Режим В.Януковича втрачав довіру навіть “проросійських” виборців Півдня та Сходу, які підтримували її протягом останніх десяти років. Однією з основних ознак режиму стала відверта зневага до права, закону і моралі. Право для Партії регіонів було не лише інструментом задоволення власних чи корпоративних інтересів, а й можливістю втримати посади. Найпоказовішим фактом зневаги законодавчих норм стало скасування у жовтні 2010 р. політичної реформи, завдяки чому В.Янукович отримав повноваження, на які його не обирали. Подальші дії владної еліти свідчили про відверте маніпулювання нормативно-правовою базою: непризначення виборів до Київської міської ради, політичні переслідування представників опозиції, зміни в освітній політиці, що передбачали комерціалізацію освіти та обмежували студентське самоврядування тощо. Президент, постійно виходячи за межі конституційних приписів фактично привласнив собі “диктаторські” повноваження всупереч вимогам Конституції України та створив свою “жорстку владну вертикаль”, яка полегшувала вчинення протиправних дій представниками еліти і бюрократії.

Важливою причиною делегітимації можна назвати наростаючу бюрократизацію та корумпованість влади. За індексом сприйняття корупції Україна посідала у 2013 р. 144-те місце в рейтингу країн світу, разом з Іраном та Нігерією. У той же час Росія стояла на 127-й позиції, Грузія на 55-й, а колишня радянська республіка Естонія навіть на 28-му місці, що свідчить про можливості подолання цього негативного явища в умовах трансформації суспільно-політичного життя [3]. Тотальна корупція, яка охопила усі сфери суспільного життя в Україні, у тому числі освіту, перешкоджала зростанню довіри громадян до влади, дискредитує український політикум в очах виборців. Традиційним же інструментом запобігання падінню легітимності в українських реаліях тривалий час було підвищення видатків, зокрема соціальних виплат. Втім останніми роками чимраз більше громадян розуміли, що це є лише маніпулятивною передвиборчою технологією, яка не забезпечена реальним зростанням економіки. Напад силовиків на учасників мирної акції на Майдані Незалежності 30 листопада 2013 р. став лише приводом до загальнонаціональної кампанії протесту; основні підвалини кризи легітимності були закладені головою держави, урядом і парламентом протягом кількох попередніх років.

Втім, замість проведення переговорного процесу під час масових акцій по всій країні, режим В.Януковича пішов шляхом придушення громадянських прав і свобод. Закони 16 січня призвели до остаточної втрати легітимності: відтепер громадяни вимагали повного перезавантаження влади, а саме дострокового припинення повноважень президента, уряду і парламенту. Реалізація ж силового сценарію остаточно делегітимізувала режим за кордоном.

Говорячи про аксіологічний (ціннісний) вимір української кризи, можна виокремити міжгенераційну

та міжцивілізаційну кризи політичних цінностей. Наслідуючи логіку С.Гантінгтона, який розглядав Україну як розколоту країну на межі західної і православної цивілізацій, видається можливим розглянути міжцивілізаційний вимір української аксіологічної кризи. Вперше цивілізаційний розкол України дався визнаки під час президентських виборів 1994 р., коли західні області підтримували переважно кандидата Л.Кравчука, а східні та південні – Л.Кучму. За словами С.Гантінгтона, це є свідченням не міжетнічного, а міжцивілізаційного розколу [4, с.256]. Жителі західних і частково центральних областей в цілому сприйняли демократичний режим та незалежну Україну як політичну реальність. Мешканці Сходу та Півдня значною мірою сповідують радянські або російські імперські цінності, що впливає на їх електоральний вибір. Зважаючи на це, О.Максимова підкреслює небезпеку етноконфесійних конфліктів для стабільності української політичної системи [5, с.212].

Українська дослідниця А.Колодій виявляє наступні риси східноукраїнської ідентичності: креольство у культурі (російська мова спілкування, залученість в інформаційний і мас-культурний простір Росії), інтеріоризація колишнього комуністичного режиму (советизація свідомості), панування історичних міфів про “Русь як колиську трьох народів” та про возз’єднання України з Росією як акт історичної справедливості, сучасні міфи про те, що Донбас найуспішніше розвивається і є регіоном-донором, а також про праворадикальний націоналізм як сутність західноукраїнської ідентичності (неорадянський міф про бандерівців) зовнішньополітична орієнтація на Росію.

Західноукраїнська ж ідентичність включає вірність національній мові і традиції, неприйняття колишнього комуністичного режиму і сучасних лівих сил, панування міфу про споконвічну окремішність та боротьбу за національну незалежність України, ставлення до Донбасу та інших південно-східних областей як до української, але зрусіфікованої території, якій “треба допомогти”, а до Галичини як до опори українства в Україні. Це доповнюється зовнішньополітичною орієнтацією на Європу [6, с.70].

За наступне десятиліття цей ціннісний розкол поглибився, що було наочно продемонстровано на президентських виборах 2004 р.: західні та центральні регіони віддали перевагу В.Ющенку, південні та східні – В.Януковичу. Відбулася Помаранчева революція, рушійною силою якої стали саме протестні настрої носіїв європейських цінностей. Втім, незгодні з перемогою В.Ющенка представники Партії регіонів провели з’їзд у Северодонецьку, де запропонували проект федералізації України. Проект залишився на папері, втім ідея федералізації або надання регіонам більшої автономії й досі існує у вітчизняному політичному дискурсі і в перспективі може бути втіленою на практиці.

Криза поглибилася під час президентства В.Януковича після вже згаданої відмови від підписання угоди про асоціацію з ЄС. Цього разу аксіологічна криза теж мала вже звичну географічну прив’язку: рушійними силами Євромайдану стали політичні сили патріотичного спрямування, що сформувалися пере-

важно у західних регіонах та Києві. Антагоністами до них стали проросійські активісти, що організували акцію “Російська весна” і референдум у Криму, що суперечив українському законодавству. Конфлікт між носіями демократичних і російських імперських цінностей завершився фактичною втратою контролю над Кримом та Севастополем. З одного боку, це в перспективі призведе до зменшення представництва проросійських Партії регіонів та КПУ у Верховній Раді. Втім, з іншого боку, цей приклад можуть наслідувати й інші регіони з великою кількістю російськомовного населення. Варто погодитись із думкою І. Іщенка, який підкреслює, що ксенофобія може виникати як наслідок невключеності у соціокультурний простір певних етнічних груп. За певних умов, це стає додатковим чинником нестабільності соціуму, коли етнічність стає мірилом справедливості розподілу матеріальних, соціальних і політичних ресурсів [7, с.351].

Аксіологічна криза певною мірою пов’язана з тим, що малі індустріальні міста Східної України, як правило, культурно безликі, а ментальність їх населення є неорадянською у найгіршому сенсі цього слова. Настрої населення більшості населених пунктів на Сході характеризується апатією, недовірою до владних структур усіх рівнів. Існує прошарок людей, які “не вписалися” у ринкові відносини і поповнили лави маргіналів. Частина громадян не має навіть чітких уявлень про сутність ринкової економіки, жадаючи від місцевої влади забезпечення їх усім необхідним на “радянських” умовах; особливо яскраво це помітно у сфері ЖКГ. Небажання громадян брати на себе відповідальність навіть за стан власної оселі (вже не кажучи про рівень вулиці, мікрорайону чи міста) зумовлює різке погіршення стану інфраструктури навіть у столиці. Надзвичайно загострюються проблеми соціально-економічного характеру: зношення житлової і транспортної інфраструктури, погіршення кримінальної ситуації, що дестабілізує ситуацію в регіоні.

З метою подолання сепаратистських настроїв уряд організував кампанію “Єдина країна”, наголосивши на необхідності інтеграції українців навколо спільних цінностей. Акція “Голос Донбасу”, проведена бізнесменом Р.Ахметовим, мала на меті продемонструвати єдність українського народу (у тому числі зі східних областей) у боротьбі проти сепаратистських та екстремістських рухів, інспірованих і підтримуваних антиукраїнськими силами. Спостерігаючи за передвиборчою кампанією, можна було помітити домінування цінностей миру і стабільності у політичній риторичній кандидатурі.

Нарешті, комунікативна складова української кризи полягає у порушенні політичної комунікації між суб’єктами політичного процесу. Криза політичної комунікації полягає у втраті можливості контролювати інформацію та використовувати її у відповідності до потреб регіону, держави або міжнародної спільноти. Криза може виражатися у масових непорозуміннях, утрудненні діалогу між представниками бюрократії та населення, у поширенні великого масиву неправдивої та недостовірної інформації щодо провідних політичних акторів, порушеннях функціонування зворотного зв’язку. Усе це спостерігалось протягом 2013–2014 рр. в Україні.

Віртуальний простір починає динамічно трансформуватися, тоді як реальний рухається зі старою швидкістю. Ця розбіжність і є головним джерелом зламу системи комунікації, якщо їй не вдається вповільнити швидкість змін віртуального простору. Опозиція під час революційних подій використовувала соціальні мережі, ресурси відеохостингу, які дозволяли миттєво обмінюватися інформацією і мобілізувати громадян. У той же час правлячий режим реагував із запізненням на вимоги суспільства, виявився нездатним налагодити ефективну двосторонню комунікацію. І.Хижняк слушно зауважує, що на Євромайдані почала формуватись нова соціальність, що була побудована на засадах етики нового типу. Ця етика стала носієм пріоритетності таких ціннісних настанов, як солідарність, взаємна підтримка і повага до особи, в основі яких були закладені підвалини людської духовності та гуманізму. Передові позиції такої інноваційної соціальності почали забезпечуватись, насамперед, мережевою організацією. Остання певно посіла здебільшого переважні позиції по відношенню до традиційних моделей суспільної комунікації. Вона виявилась найбільш продуктивною у практиці виявлення пріоритетних, соціально активних та адекватно мислячих персоналій, а також новостворених інституцій в просторі комунікативних медіа [8, с.505].

Політичне маніпулювання є, безперечно, одним з інструментів самозахисту політичної системи від загрози дезінтеграції в умовах дефіциту її відповідальності. Реалізується цей інструмент в політико-комунікативній практиці суб’єктів і об’єктів політичної системи. Головна функція політичного маніпулювання полягає в тому, щоб через інтерпретації дійсності “зняти” із суб’єкта політики негативні асоціації, переносячи їх на об’єктивні обставини або політичних суперників. Таке розуміння політичного маніпулювання дозволяє виявити рефлексивну міру відповідальності представників органів влади і давати адекватну оцінку певним політичним процесам. Захист від політичного маніпулювання може бути як свідомим, так і несвідомим, груповим та індивідуальним, активним і пасивним. Проте найголовнішим у такому захисті є побудова системи відповідальності у комунікації між владою і громадянами, яка зменшує ефективність політичних маніпуляцій. Так, після революції 2014 р. з метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні було припинено мовлення російських телеканалів, втім, російські інтернет-ресурси не блокуються, відтак, у Кремля залишаються можливості впливати на український медіапростір. Відтак, боротьба за безпеку вітчизняного інформаційного простору є одним з нагальних завдань нової політичної еліти України.

Отже, Євромайдан став наслідком низки суперечностей в українському суспільстві: між владою та опозицією, між носіями європейських та російських імперських (а подекуди й радянських) цінностей, між олігархами, бюрократією і силовиками з одного боку та найманими працівниками, студентством і малим бізнесом з іншого. Гостра криза легітимності полягала в тому, що громадяни не довіряли практично усім інститутам: парламенту, президенту, уряду, армії, міліції та судовій системі. Розпочавшись як мирна акція протесту, Євромайдан перетворився на революцію, яка

поклала край політичному режиму, що існував з 2010 р., і заклала підвалини нового конституційного, політичного і правового устрою. Зміна законодавства стала свого роду точкою біфуркації, і від нової владної еліти залежатиме, чи піде Україна шляхом розбудови демократичної, соціальної і правової держави.

Список використаних джерел

1. Паниотто В. Україна. Євромайдан [Текст] / В.Паниотто // Вестник общественного мнения. – 2013. – № 3–4. – С.1–7.
2. Соціологи кажуть, що довіра українців до влади постійно падає [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/08/21/6996435/>. – Заголовок з екрана.
3. Corruption perception index 2013 [Electronic source] / Transparency International. – Access mode: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С.Хантингтон. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
5. Максимова О.М. Чинники нестабільності перехідних політичних системи [Текст] / О.М. Максимова. – Севастополь: СевНТУ, 2013. – 300 с.
6. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості [Текст] / А.Колодій // Agora. – Київ: Стилюс, 2006. – Вип.3: Україна – регіональний вимір. – С.69–91.
7. Іщенко І.В. Етнонаціональна політика в контексті управління нестабільністю суспільства [Текст] / І.В. Іщенко // Гілея. – 2014. – Вип.83. – С.349–354.
8. Хижняк І.А. Другий етап “держави всупереч”: уроки Євромайдану vs конкретних історичних обставин [Текст] / І.А. Хижняк // Гілея. – 2014. – Вип.84. – С.503–507.

References

1. Paniotto V. Ukraina. Euromaidan [Text] / V.Paniotto // Vestnik obshchestvennogo mnenija. – 2013. – № 3–4. – S.1–7.
2. Sotsiologiya kazhut, shcho dovira ukrainsiv do vlady postijno padaje [Text] // Ukrainska pravda. – Rezhyim dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/08/21/6996435/>. – Zagolovok z ekrana.
3. Corruption perception index 2013 [Electronic source] / Transparency International. – Access mode: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>
4. Huntington S. Stolknoenie tsivilizatsiy [Text] / S.Huntington. – M.: ООО “Izdatelstvo AST”, 2003. – 603 s.
5. Maksymova O.M. Chynnyky nestabilnosti perekhidnykh politychnykh system [Text] / O.M. Maksymova. – Sevastopol: SevNTU, 2013. – 300 s.
6. Kolodiy A. Ukrainiyskiy regionalizm yak stan kulturno-politychnoi poliarizovanosti [Text] / A.Kolodiy // Agora. – Kyiv: Stylos, 2006. – Vyp.3: Ukraina – regionalnyi vymir. – S.69–91.
7. Ishchenko I.V. Etonatsionalna polityka v konteksti upravlinnya nestabilnistyu susplstva [Text] / I.V. Ishchenko // Gileya. – 2014. – Vyp.83. – S.349–354.
8. Khyzhnyak I.A. Drugyi etap derzhavy vsuperech: uroky Euro-maidanu vs konkretnykh istorychnykh obstavyn [Text] / I.A. Khyzhnyak // Gileya. – 2014. – Vyp.84. – S.503–507.

Kliuchnyk R.M., PhD student of Department of Political Science, Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), ruslan-dne@yandex.ru

Main dimensions of modern political crisis in Ukraine

The essence of political crisis in Ukraine as a multi-dimensional phenomenon is considered. It is stressed that the crisis has spread into different social spheres. Legitimacy, value and communicative dimensions of modern political crisis are considered. The dynamics of political crisis is analyzed and each period of it is described. The difference between Eastern and Western regions of Ukraine is considered as a background of political contradictions. The influence of political parties and civil movements on political process in Ukraine is underlined. It is stressed that modern crisis process is influenced by activity in the Internet. The danger of political manipulation being used by Russian authorities in mass media is considered. In the article system, functional, comparative and other methods are used. The 2014 Revolution is considered as the result of contradictions in Ukrainian society. The crisis is underlined to have founded the new constitutional, legislative and political order in Ukraine.

Keywords: political system, political crisis, political communication, revolution, political values.

Ключник Р.М., аспирант кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), ruslan-dne@yandex.ru

Основные измерения современного политического кризиса в Украине

Раскрыта сущность политического кризиса в Украине как многомерного процесса, охватившего различные сферы жизни общества. Проанализированы легитимационное, аксиологическое и коммуникативное измерения современного политического кризиса. Исследована динамика развития кризисных явлений с выделением особенностей каждого этапа. В работе использованы системный, структурно-функциональный, сравнительный и другие методы. Революция 2014 г. рассматривается как следствие ряда противоречий в украинском обществе. Подчеркнуто, что кризис заложил основания нового конституционного, политического и правового устройства.

Ключевые слова: политическая система, политический кризис, политическая коммуникация, революция, политические ценности.

* * *

УДК 329:323(477)

Морарь М. В.

доктор політичних наук, професор кафедри філософії та соціології, Таврійський державний агротехнологічний університет (Україна, Мелітополь), morar.nikolay@mail.ru

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ

Досліджується особливості формування політичного лідерства в Україні в умовах державної незалежності та актуалізується необхідність створення цілісної системи підготовки політичних лідерів. Підкреслюється, що політична практика цього періоду не висунула жодного загальнонаціонального лідера, який був би здатним об'єднати всі верстви українського суспільства в боротьбі за дійсну демократію, соціальну справедливість та всенародний добробут. Для сучасної політичної ситуації в Україні характерні такі явища, як криза державності, втрата політичного управління, криза національної ідентичності. Політичні процеси, які відбуваються, свідчать про те, що влада не може знайти виходу з кризи. В цьому контексті підкреслюється, що своєчасніша реальність змушує переосмислити питання про роль особи, її внесок у політичний процес перехідного періоду розвитку суспільства.

Аналізується стан та перспективи формування політичного лідерства. Робиться висновок, що в Україні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні партії, громадські організації теж не готують цілеспрямовано політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору, що вкрай неефективно.

В цьому плані особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних з системою формування та підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні.

В цьому контексті автор пропонує низку механізмів та форм підготовки партійних лідерів: відкриття спеціалізованих шкіл та спеціальностей на факультетах вищих навчальних закладів для підготовки кадрів; висунення кадрів “знизу” – шляхом виборів через громадські організації та рухи; введення у практику партійного життя конкурентних механізмів (відкритий конкурс) при обійманні керівних посад; висунення кандидатів і складання відкритих партійних списків на вибори у представницькі органи влади тощо.

Ключові слова: політичний лідер, політичне лідерство, влада, політичний процес, політична система, політична еліта, політична культура, політична ідеологія.

За роки незалежності в Україні створені владні інститути, які, відповідно до Конституції держави та інших законодавчих актів, здійснюють управління суспільством, складають певний адміністративно – управлінський процес. У країні в легітимні інститути президентства, уряду і Верховної Ради. Але політична практика цього періоду не висунула жодного загальнонаціонального лідера, який був би здатним об'єднати всі верстви українського суспільства в боротьбі за дійсну демократію, соціальну справедливість та всенародний добробут.

Перші два десятиліття української державної незалежності пов'язані з глибокою соціально-економічною кризою в суспільстві, до якої приєдналася

світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., а також гостра внутрішньополітична криза в країні, яка, фактично, розколола український народ. Стан життя більшість населення країни неухильно погіршувався. В цьому контексті варто, на наш погляд, підкреслити, що багатовікова історія людської цивілізації свідчить, що за більшістю соціальних потрясінь, великих перемін у суспільстві стоять визначні особливості та їх політичне елітне оточення. Політичний регрес і занепад могутніх держав також зумовлені діями і постатями політичних лідерів.

Відзначимо, що інститут українського президентства часів державної незалежності налічує чотирьох політиків, які вже залишилися в історії – Л.Кравчука, Л.Кучма, В.Ющенко і В.Януковича – людей, різних за рівнем організаційних та інтелектуальних здібностей, здатністю управляти державою на рівні сучасних вимог. Кожний президентський режим, на думку політологів, має окремі здобутки, певні досягнення, а більше – прораханки і негаразди.

25 травня 2014 року був обраний Президентом України П.Порошенко. Для нового Президента України невідкладним є завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнародної згоди, протистояння спробам розколоти країну за ідеологічними і національними ознаками, вирішення питань внутрішньої і зовнішньої політики.

Наголосимо, що для сучасної політичної ситуації в Україні характерні такі явища, як криза державності, втрата політичного управління, криза національної ідентичності. Політичні процеси, які відбуваються, свідчать про те, що влада не може знайти виходу з кризи. Тому, сьогоднішня реальність, як справедливо відзначає А.Пахарев, змушує переосмислити питання про роль особи, її внесок у політичний процес перехідного періоду розвитку суспільства. [4, с. 161]. Крім того, зважаючи на вищесказане, особливості актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних з системою формування та підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні лідери – це люди, які мають бути професійно, інтелектуально, морально-психологічно та організаційно підготовлені до владної діяльності, спроможні справляти легітимний вплив на все суспільство або його частину. В цьому плані відзначимо, що на українській політичній арені за роки незалежності, так і не з'явилося особистостей, які були б цілком здатні вирішувати сучасні завдання не тільки розбудови державності, а й формування та функціонування інститутів громадянського суспільства.

У вітчизняній політичній літературі чимало досліджень присвячено проблемі становлення та формування сучасних українських політичних еліт і лідерства. Вагомий внесок у розробку теорії лідерства зробили сучасні вчені: В.Бебик, Д.Видрін, В.Горбатенко, М.Головатий, В.Литвин, М.Михайльченко, А.Пахарев, Ф.Рудич, О.Траверсе та інших.

Аналіз історіографії дозволив зробити висновок, що рано говорити про розроблення цілісної концепції або системи підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Проблема політичного лідерства,

тенденції його становлення мають безумовний науково-теоретичний інтерес та велике значення для практичної політичної діяльності.

Мета дослідження – розкрити особливості формування політичного лідерства в Україні та актуалізувати необхідність формування цілісної системи підготовки політичних лідерів.

Відомо, що термін “лідер”, згідно з Оксфордським словником англійської мови (1933 р.), виник у XIII ст. й дослівно означає: провідник, керівник. Поняття “політичний лідер” з'явилося на початку XIX ст., в умовах інтенсивного розвитку капіталізму. Великі зміни XIX ст. гостро поставили на порядок денний проблему наукового обґрунтування подій політичних суб'єктів, активними рушіями якого стали політичні лідери.

В українській політичній мові терміни “лідер” та “лідерство” з'явилося лише у другій половині 80-х років XX ст. і зберегло майже оригінальну вимову англійського “leader”. За радянських часів, цієї проблеми не було, оскільки були відсутні реальні соціальні умови для прояву цього феномену. Навіть енциклопедії та словники до 1991 р. давали лише одне визначення: лідер – керівник політичної партії.

Після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності України вітчизняна політична наука почала широко використовувати поняття “політичний лідер” та “політичне лідерство”, яке традиційно вживається вченими зарубіжних країн.

Наукове формулювання поняття та сутність політичного лідерства взагалі пройшло тривалий еволюційний етап і не припинялося й сьогодні. Це пов'язано з тим, що проблема лідерства має, скажімо, статус вічного питання, над яким замислювалося не одне покоління. Крім того, починаючи з давніх часів, вона розглядалася не тільки як політична, а і як глибоко філософська. Завжди, актуальним було питання про те, як знайти захисника, рятівника, месію. Пошук свого “Моїсея” є закономірним етапом на шляху цивілізаційного розвитку кожного народу. Політична історія українського народу також тісно пов'язана з проблемою лідера: вожака, князя, царя, гетьмана, вождя.

У контексті досліджуваної проблеми, слід підкреслити, що у сучасній науці склалося безліч підходів до визначення поняття та сутності політичного лідерства. Особливо це стосується формулювань, які наводять вчені. У політологічній літературі дослідники виділяють майже понад 100 визначень політичного лідера. В основу того чи іншого підходу кожен із дослідників, як правило, вносить певний критерій, що зрештою вирішальним чином позначається на сутності лідерства. Це дає змогу розглядати їх під різними кутами зору, але разом із тим немає загальноприйнятого визначення.

На думку політолога П.Шляхтуна, політичний лідер може бути визначений як авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних та інших цілей [12, с. 362]. На погляд же В.Токовенко, політичний лідер це суб'єкт, котрий здатний справляти цілеспрямований вплив на політичну свідомість та політичну поведінку певних соціальних груп [11, с. 189–190].

Українські дослідники С.Гелей та С.Рутар вважають, що політичний лідер – це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах: державної влади, органах місцевого самоврядування, політичних партіях, групах тиску тощо [1, с. 228].

Таким чином, як бачимо серед дослідників особливих розбіжностей немає. Різняться у погляди авторів, як зазначає один з провідних дослідників проблематики політичного лідерства А.Пахарев, стосовно оцінок ефективності лідерства у сфері взаємодії та взаємовпливів між лідером та його послідовниками [5, с. 7].

Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи суспільства загалом, особистий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях. Політичне лідерство – це суспільно-політичний процес, за якого одна, а іноді й кілька осіб беруть на себе й виконують роль керівника, провідника певної соціальної групи, громадянсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому [6, с. 8]. Сутність лідерства, зазначає Ф.Рудич, це стратегічне бачення, здатність запропонувати нації перспективний науково-обґрунтований курс розвитку, спрямований на забезпечення національних інтересів і добробуту народу [10, с. 12]. Ми вважаємо таке визначення вдалим, адже вона є системним і підкреслює комплексний характер категорії лідерство.

Також, на наш погляд, змістовне на комплексне за суттю розуміння політичного лідерства знаходимо в працях політологів КНУ імені Тараса Шевченка – політичне лідерство являє собою персоніфікований спосіб самоорганізації суспільного життя, що ґрунтується на авторитеті і сутність якого становлять владні відносини впливу і послідовництва, панування й підкорення [7, с. 350].

Ми розуміємо політичного лідера як особу, що здатна консолідувати громадян навколо спільної мети, застосовуючи виключно легітимні засоби впливу на політичну свідомість та поведінку певних соціальних груп, спираючись на свій професійний і особистий авторитет. Політичне лідерство – це суспільно політичний процес, коли одна особа або група авторитетних осіб представляють інтереси і сподівання широких народних мас та пропонують шляхи їх реалізації.

На думку вчених доцільно виокремити три групи політичних лідерів сучасної України. До першої слід залічити політичних діячів, відомих в суспільстві, які обіймали чи обіймають високі державні посади; другу утворюють політичні лідери партій і рухів, профспілок, громадсько-політичних об'єднань; третю групу складають представники регіональних політичних угруповань.

Для кожного етапу суспільного розвитку властиві свої особливості й методи формування політичного лідерства. Аналітичний погляд на становлення політичного лідерства в Україні часів державної незалежності надає можливість визначити основні його особливості.

Становлення лідерів суверенної України не було процесом розриву з традиціями не тільки народного життя, а й з усіма традиціями попереднього режиму. Національними лідерами ставали представники

партійно-радянської номенклатури і національно-патріотичної інтелігенції. Було чи мало висуванців демократичної хвилі, яка була захоплена ейфорією гасел незалежності та самостійності. Нові політичні лідери (В.Чорновіл, Л.Луцькяненко, І.Юхновський) здавалося, що займуть найвищі державні посади, тобто стануть президентами, головами урядів. Це було б природно, бо ідейна-політична перевага була на боці націонал-демократичних і націонал-радикальних сил. Але таке становище тривало недовго. Наприклад, про це свідчать перші президентські вибори. “Партійна опозиція” отримувала разом 34,24% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. В.Чорновіл посів друге місце у виборчих перегонах – отримав 23,3%; голосів [9 с. 14].

Щоправда результати виборів були парадоксальними, оскільки на фоні негативного ставлення до монополії КПРС-КПУ Президентом було обрано колишнього компартійного функціонера Л. Кравчук, оскільки, незважаючи на кризу комуністичної ідеї, реальна влада і важелі управління державою продовжували залишитись у руках комуністичної еліти.

Відзначимо, що свою перевиборчу президентську кампанію Л.Кравчук визначив як п'ять “Д” (Державність, Демократія, Достаток, Духовність, Довіра), але його вкрай нетривалий президентський термін, а також гостра внутрішньополітична та соціально-економічна криза призвели фактично до краху цієї програми, крім першої позиції. Слід також додати, що він не зумів згуртувати навколо себе групу високопрофесійних політичних аналітиків і фахівців управління. І в цьому також виявилися неефективні організаційні та стратегічні якості першого українського президентства [2, с. 143].

Президентські вибори в Україні часів державної незалежності свідчать, що на посаду загальнонаціонального лідера обиралися особи середнього рівня управлінського професіоналізму. Часто ці обирання, як справедливо відзначають політологи, були не висловленням народної любові або авторитету, а скоріше, не бажанням бачити на цій посаді основного конкурента. Так було на президентських виборах 1991, 1994, 1999 і 2010 років. Підкреслимо, що більшість лідерів загальнонаціонального рівня прийшли з регіонів, де вони опанували досвід регіональних керівників, або сформувалися як політики в регіональних умовах: Л.Кучма, О.Мороз, П.Симоненко, Ю.Тимошенко та інші.

Сучасність показує, що основними типами лідерів, які вже сформувалися або формуються в процесі розвитку політичної системи є представники бізнесу, адміністративно-управлінського апарату та впливових політичних партій та рухів. Наголосимо, щоб стати реальним, а не віртуальним політичним лідером, недостатньо грошей.

Побачити перспективу суспільства, оцінити тенденції сьогоденні, здобути досвід з минулого – це необхідна риса політичного лідера, якщо він прагне залишитися на рівні завдань, які стоять перед країною.

Інститут лідерства в Україні має багато сторін, характеристик як у процесі становлення, так і функціонування. Визначимо деякі з них.

У країні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні партії, громадські організації теж не готують цілеспрямовано політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору, що вкрай неефективно. Тому, формування цілісної системи підготовки політичних лідерів – важливе суспільне завдання. Освоєння ними світового досвіду політичного менеджменту, вміння поєднувати світовий досвід управління з національними традиціями створює умови для становлення відповідальних і кваліфікованих лідерів.

Система освіти практично у всіх регіонах світу є потужним каналом просування до вершин політичної ієрархії. У Франції та Великій Британії, наприклад, можна говорити про практичне співпадіння системи освіти та елітного рекрутування. Грандз еколь (вищі школи) – це тип привілейованих навчальних закладів, які готують кадри вищої кваліфікації у Франції, багато із яких посідають вищі державні та адміністративні посади. Еліти у Франції, таким чином, управляють за допомогою компетенції та знань. Подібні механізми діють у США (Гарвард, Принстон), у Великій Британії (Оксфорд, Кембрідж), у Японії діють проекти (“Кордон всередині”), спрямовані на індивідуальний розвиток обдарованих дітей тощо. На підтвердження цього, учені стверджують, що для управління країною повинні бути добре підготовленими 2% населення. Якщо за спеціальними програмами навчати 10 відсотків відмінників, такий розвиток є можливим [8, с. 29].

В Україні, одним із заходів, що сприяв творенню нової еліти, була фундація елітних навчальних закладів. Прикладом такого закладу може бути Український гуманітарний ліцей Національного університету імені Тараса Шевченка, утворений восени 1991 року, що був орієнтований на відбір талановитих юнаків та дівчат із гуманітарними, аналітичними і лідерськими здібностями. Характерною рисою навчального процесу була своєрідна ідеологія, за якою ліцеїсти мали усвідомити себе молодістю національною елітою, що має розбудовувати демократичну українську державу.

Високий рівень підготовки дозволили більшості випускників ліцею успішно отримати вищу освіту в престижних українських та іноземних університетах. Сьогодні вже можна бачити результати: випускники ліцею беруть участь у політичній боротьбі, займають високе становище в українській владі.

За роки незалежності в Україні видавалася низка конкретних законодавчих актів, які були спрямовані на забезпечення кадрових процесів. Так, у травні 1995 р. було прийнято укази Президента України “Про заходи щодо вдосконалення роботи з кадрами в органах виконавчої влади, з керівниками підприємств, установ і організацій”, “Про систему підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців”, яким було створена Українська Академія державного управління при Президенті України (з 2003 р. одержала статус Національної). Кабінет Міністрів України, також прийняв низку кадрових постанов, що сприяли творенню нової еліти.

Нині в Україні створено загальнонаціональну систему підготовки державних службовців і посадових осіб з урахуванням сучасного внутрішньополітичного стану в

країні, вітчизняного і кращого світового досвіду та практики, що складалася за роки незалежності. В організаційну структуру цієї системи входять:

1) Національна Академія державного управління при Президенті України (НАДУ) – головний вищий навчальний заклад у системі підготовки державних службовців і посадових осіб, її Дніпропетровський, Львівський, Одеський та Харківський регіональні інститути державного управління.

2) 10 вищих навчальних закладів університетського рівня, що готують магістрів державної служби для обіймання посад державних службовців, а також Академія муніципального управління (м. Київ).

3) 23 центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

4) 61 галузевий навчальний заклад з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів [8, с. 102].

Таким чином, державна система, що функціонує в Україні, загалом забезпечує досить високий рівень професійності підготовки осіб, які здатні найбільш ефективно вирішити завдання трансформаційного суспільства. Така система підготовки еліти формує і такі особисті якості, як професіоналізм, патріотизм, інноваційну поведінку.

В цьому контексті автор пропонує низку механізмів та форм підготовки партійних лідерів: відкриття спеціалізованих шкіл та спеціальностей на факультетах вищих навчальних закладів для підготовки кадрів; висунення кадрів “знизу” – шляхом виборів через громадські організації та рухи; введення у практику партійного життя конкурентних механізмів (відкритий конкурс) при обійманні керівних посад; висунення кандидатів і складання відкритих партійних списків на вибори у представницькі органи влади тощо.

Функціонуючи в Україні, лідери різко демонструють свої ідеологічні позиції, діють ситуативно. Це говорить не тільки про особистісну низьку кваліфікацію в сферах духовного життя, політичного менеджменту, а й про відсутність професійних команд у лідерів, які б не тільки забезпечували поточну роботу лідерів, а й розробляли стратегію їхніх дій.

Підбір кадрів та формування партійної еліти (команду) дуже непросте завдання. Як говорив Вінстон Черчилль, це не те саме що будувати хату – знизу догори, а потім, коли все завершено, – поставити димар. Тут треба починати з головних осіб, тобто “згори”. Головних не в розумінні тих, хто обіймає високі пости, а знайти людей, які найбільш підходять для цієї роботи. Другим важливим моментом, ще перед тим як знайти виконавців, є вироблення, свого чіткого плану, мати його “в голові”, щоб потім люди слугували втіленню плану лідера, а не діяли на власний розсуд. Це не означає, що він намагався оточити себе тими, що завжди говорять “так” [3, с. 124].

На думку сучасників англійського прем’єра та істориків, В.Черчилль не здійснив би багатьох своїх задумів, якби не наближав до себе людей широкої натури, талановитих, професіоналів. Він не заперечував проти того, щоб призначити на посаду представника опозиції чи того, кого раніше піддавали критиці. Головне, В.Черчилль знаходив їм застосування, бо знав, що це люди сильного характеру, мають незалежну думку.

Не можна мати команду, в якій геть усі погоджуються з лідерами. Це веде в нікуди. Справжній ведучий завжди творчий, і йому необхідна така ж команда, в якій має місце дискусія та присутній конфлікт. Звичайно, в цьому потрібен баланс.

Отже, більшість фахівців з питань лідерства вважають, що головний принцип підбору кадрів – це професіоналізм, набір різноманітних умінь, досвідченість. І друге – це особисті якості та цінності, які сповідує людина, її характер.

Підсумовуючи, зазначимо, що за роки незалежності політичне лідерство в Україні як інститут зазнало певної еволюції. Цей феномен розкривається через особисті риси політики, рівень його команди, тип політичного режиму і характер політичної ситуації. Теоретико-методологічні розробки проблем формування цілісної системи підготовки політичних лідерів є найактуальнішим і важливе суспільне завдання.

Список використаних джерел

1. Гелей С.Д. Політологія: Навч. посіб. / С.Д. Гелей, С.М. Рутар; 7-ме вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 415 с.
2. Кармазіна М. Президентство: український варіант / М.Кармазіна. – К.: Ін-т політ. і економа. дослід. ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. – 365 с.
3. Микитенко С. Енігма лідера, або Що може обіцяти політична кар'єра порядній людині, окрім втрати порядності / С.Микитенко. – К.: "Молодь", 2001. – 416 с.
4. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: навчальний посібник / А.Д. Пахарев; НАН України, Ін-т політ. і етнона. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України. – Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2011. – 183 с.
5. Пахарев А.Д. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становище: автореф. дис...д-ра політ. наук: 23.00.02 / Пахарев А.Д. – К., 2003. – 32 с.
6. Політика в особах. Політичне лідерство на пост соціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентське видавництво, 2008. – 352 с.
7. Політологія / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; За ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Здорів'я, 2004. – 776 с.
8. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденційності розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 336 с.
9. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні. Матеріали засідання "круглого столу" 28 січня 2004. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004. – 65 с.
10. Рудич Ф.М. Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу / Ф.М. Рудич // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2 (47). – С.13–43.
11. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: монографія / В.В. Токовенко. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 256 с.
12. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Видавниче – поліграфічний центр "Київський університет", 2010. – 451 с.

References

1. Geley S.D. Politologiya: Navch. posib. / S.D. Geley, S.M. Rutar; 7-me vid., pererob. i dop. – K.: Znannya, 2008. – 415 s.
2. Karmazina M. Prezidentstvo: ukraïnskiy variant / M.Karmazina. – K.: In-t polit. i ekonoms. doslid. im. I.F. Kurasa NAN Ukraini, 2007. – 365 s.
3. Mikitenko S. Enigma lidera, abo scho mozhе obitsyati politichna kar'era poryadnyi lyudini, okrim vtrati poryadnosti / S.Mikitenko. – K.: "Molod", 2001. – 416 s.
4. Paharev A.D. Politichni Institut i protsesi v suchasniy Ukraini: navchalniy posibnik / A.D. Paharev; NAN Ukraini, in-t polit. i etnons. doslidzh. im. I.F. Kurasa NAN Ukraini. – Kiyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa, 2011. – 183 s.
5. Paharev A.D. Politichne liderstvo: istoriko-politologichniy kontekst i suchasne stanovishe: avtoref. dis...d-ra polit. nauk: 23.00.02 / Paharev A.D. – K., 2003. – 32 s.
6. Politika v osobah. Politichne liderstvo na post sotsialistichnomu

prostori: natsionalniy i regionalniy konteksti / Za zag. red. F.M. Rudicha. – K.: Parlamentske vidavnistvo, 2008. – 352 s.

7. Politologiya / F.M. Kirilyuk, M.I. Obushniy, M.I. Hilko ta in.; Za red. F.M. Kirilyuka. – K.: Zdorov'ya, 2004. – 776 s.

8. Politichniy klas u suchasniy Ukraini: spetsifika formuvannya, tendentsiyosti rozvitku / Za zag. red. F.M. Rudicha. – K.: Parlamentske vid-vo, 2010. – 336 s.

9. Politichni partiyi – providniy chinnik rozvitku politichnoyi sistemi v Ukraini. Materiali zasidannya "kruglogo stolu" 28 sichnya 2004. – K.: PTs "Foliant", 2004. – 65 s.

10. Rudich F.M. Politichniy rezhim v Ukraini: sprobа politologichnogo analizu / F.M. Rudich // Politichniy menedzhment. – 2011. – № 2 (47). – S.13–43.

11. Tokovenko V.V. Politichne kerivnistvo i derzhavne upravlinnya: problemi vzaemovidnosin ta optimizatsiya vzaemodiyi: monografiya / V.V. Tokovenko. – K.: Vid-vo UADU, 2001. – 256 s.

12. Shlyahutun P.P. Politologiya: istoriya ta teoriya: pidruchnik / P.P. Shlyahutun. – K.: Vidavniche – poligrafichniy tsentr "Kiyivskiy universitet", 2010. – 451 s.

Morar N.V., doctor of political Sciences, Professor the philosophy and sociology Department, Taurian state agrotechnological university (Ukraine, Melitopol), morar.nikolay@mail.ru

Formation of political leadership in Ukraine in terms of state independence: achievements and challenges

We study the peculiarities of the political leadership in Ukraine in terms of state independence and the need for updated creating an integrated system of training of political leaders. Emphasizes that the political practice of the period did not raise any national leader who would be able to unite all strata of Ukrainian society in the struggle for real democracy, social justice and welfare nationwide. In the present political situation in Ukraine characteristic phenomena such as the crisis of statehood, the loss of political control, the crisis of national identity. Political processes that occur, suggests that the government can not find a way out of the crisis. In this context, emphasizes that today's reality makes rethink the role of personality, its contribution to the political transition process of social development.

The condition and prospects of the formation of political leadership. It is concluded that in Ukraine there are no system of training political leaders nationally and regionally. Political parties, civil society organizations are also not prepared purposefully political leaders, using a system of natural selection, which is extremely inefficient.

In this regard, particularly urgent set of issues related to the system of training and political leaders nationally and regionally.

In this context, the author offers a number of mechanisms and forms of training of party leaders: the opening of specialized schools and specialties on the faculties of higher educational institutions for training; extension personnel "from below" – through elections through public organizations and movements; introduction to the practice of party life competitive mechanisms (open competition) for appointment to senior positions; nominations and making open party lists for elections to representative bodies, etc.

Keywords: political leader, political leadership, the government, the political process, the political system, the political elite, political culture, political ideology.

Морар Н.В., доктор политических наук, профессор кафедры философии и социологии, Таврический государственный агротехнологический университет (Украина, Мелитополь), morar.nikolay@mail.ru

Формирование политического лидерства в Украине в условиях государственной независимости: достижения и проблемы

Исследуется особенность формирования политического лидерства в Украине в условиях государственной независимости и актуализируется необходимость создания целостной системы подготовки политических лидеров. Подчеркивается, что политическая практика этого периода не выдвинула никакого общенационального лидера, который был бы способен объединить все слои украинского общества в борьбе за действительную демократию, социальную справедливость и всенародное благосостояние. Для современной политической ситуации в Украине характерны такие явления, как кризис государственности, потеря политического управления, кризис национальной идентичности. Политические процессы, которые происходят, свидетельствуют о том, что власть не может найти выход из кризиса. В этом контексте подчеркивается, что сегодняшняя реальность заставляет переосмыслить вопрос о роли личности, ее вкладе в политический процесс переходного периода развития общества.

Анализируется состояние и перспективы формирования политического лидерства. Делается вывод, о том, что в Украине отсутствуют система подготовки политических лидеров, как в общенациональном масштабе, так и на региональном уровне. Политические партии, общественные организации также не готовят целенаправленно политических лидеров, используя систему стихийного отбора, которая крайне неэффективна.

В этом плане особую актуальность приобретает комплекс проблем, связанных с системой формирования и подготовки политических лидеров, как в общенациональном масштабе, так и на региональном уровне.

В этом контексте автор предлагает ряд механизмов и форм подготовки партийных лидеров: открытие специализированных школ и специальностей на факультетах высших учебных заведений для подготовки кадров; выдвижение кадров "снизу" – путем выборов через общественные организации и движения;

введение в практику партийной жизни конкурентных механизмов (открытый конкурс) при назначении на руководящие должности; выдвижение кандидатов и составление открытых партийных списков на выборы в представительные органы власти и т.п.

Ключевые слова: политический лидер, политическое лидерство, власть, политический процесс, политическая система, политическая элита, политическая культура, политическая идеология.

* * *

УДК 327.

Нелін М. В.
здобувач, Чорноморський державний
університет ім. Петра Могили
(Україна, Миколаїв), nelin@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО–ІТАЛІЙСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 2014 Р.

Метою статті є комплексний розгляд сучасного стану та перспектив українсько–італійських відносин в умовах внутрішньодержавної нестабільності в Україні. Методом дослідження визначено контент–аналіз. Головний висновок дослідження полягає у важливості поглиблення українсько–італійської торговельно–економічної та енергетичної співпраці для забезпечення підтримки італійським керівництвом України на шляху до ЄС.

Ключові слова: Україна, Італія, Росія, ЄС, стратегічне партнерство, енергетичний фактор, торгово–економічне співробітництво.

Сучасний стан українсько–італійських відносин розглядається в комплексному синтезі з такими аспектами як внутрішньополітична стабільність в Україні, важливість врегулювання проблемних питань двостороннього міждержавного співробітництва, забезпечення та мотивація підтримки керівництвом Італійської Республіки євроінтеграційних прагнень нашої держави, роль російського фактора.

Метою статті є надання практичних рекомендацій та оцінок щодо майбутніх сценаріїв розвитку італійсько–українських відносин, прогнозованих подій міжнародного характеру за участю України та Італії, появи нових тенденцій на європейському просторі безпеки, які безпосередньо стосуватимуться двох країн. Під час написання статті автор використовував офіційні заяви, коментарі італійських політичних діячів щодо актуальної ситуації в Україні, а також деструктивних військово–геополітичних процесів за участю Російської Федерації.

Українсько–італійські відносини протягом останніх десяти років характеризувалися неоднозначністю в плані динаміки їх розвитку, однією з причин чого стали політичні події в Україні 2004–2005 рр., нестабільність української економіки, проблеми крупних банківських та фінансових груп Італії на українських ринках. Італійська сторона послідовно **визнавала** євроінтеграційну перспективу України, не входячи при цьому до табору головних прибічників українського членства в Європейському Союзі. Не останню роль в цьому відіграє стратегічний вимір італійсько–російських відносин та значення енергетичного фактора для просування італійських національних інтересів у загальноєвропейському масштабі.

На тлі останніх подій в Україні, поваленні режиму В.Януковича внаслідок народної революції, появи сепаратистських тенденцій на Сході та Південному Сході України, розколі суспільної думки щодо майбутньої моделі соціального розвитку та геополітичного вибору, головний наголос в українсько–італійських відносинах

має робитися на енергетичній та торговельно–економічній співпраці. Така постановка питання артикулюється стратегічним характером італійсько–російських відносин в енергетичній сфері, їх історичністю та спадковістю незалежно від того, які політичні сили перебувають при владі в Італії. Офіційний Рим має бачити досягнути альтернативу аналогічній співпраці з Україною, як у двосторонньому форматі, так і шляхом виокремлення Італії в якості одного з ключових провідників загальноєвропейської енергетичної політики.

Не дивлячись на особисті амбіції нинішнього молодого та завзятого прем'єр–міністра Італії Матео Ренці бути другом України, висловлену ним підтримку майбутнього членства України в Євросоюзі, він доволі обережно висловлювався щодо дій Росії, закликаючи сторони “запобігати дій, які поглиблюють кризу та використовувати всі можливості для діалогу” [1, р.1–2]. Консервативні політичні кола країни, які все ще формують каркас парламентської демократії в Італії, не дозволяють молодому лідеру робити занадто радикальних кроків. Причина криється не в геополітичних поглядах, і не у відсутності політичної волі, а виключно у прагматичній площині. Сьогодні, коли погляди США та Європейського Союзу, лідерів Великої Сімки, щодо майбутнього України повністю співпадають, офіційний Рим постав перед вибором: або реальна підтримка України на шляху до євроінтеграційних інституцій, або декларативність та формалізм, окутий у фрази загального характеру щодо визнання європейської перспективи. За останньою тезою стоять важелі інтересів італійсько–російського стратегічного партнерства, насамперед, у газовій галузі. Італійська зовнішня політика, з точки зору прийняття кінцевих рішень, ніколи не характеризувалася емоційним або ідеологічним забарвленням, а лише усвідомленням практичної вигоди для національних інтересів. На фоні загальних настроїв та обурення світової спільноти, позиція Італійської Республіки щодо подій в Україні та ролі в них Росії є співзвучна з тими, яку висловлюють інші лідери Великої Сімки. Після анексії Криму та агресивно–провокативних дій Російської Федерації у Донбасі, районі українсько–російської східної ділянки кордону, найбільш чітко вона була озвучена міністром закордонних справ країни Федеріко Могеріні, яка рішуче заявила: “Росія Путіна повинна зупинитися в Україні: ми не можемо ризикувати новою війною в серці Європи. Вірю, що ніхто її не хоче, всі сподіваються, що її не буде. Для цього Москва повинна зупинитися. Потрібно відновити процес для збереження єдності України, із залученням до нього всіх її громадян”. За кілька тижнів потому пролунав ще один коментар очільника італійського зовнішньополітичного відомства, в якому Ф.Могеріні назвала референдум в Криму “незаконним і нелегітимним” [2, р.3–4].

В нинішніх обставинах українська дипломатія має зосередити свої зусилля на пошуку взаємовигідних точок дотику з італійською стороною, актуальність чого зростає також з огляду на реформування газотранспортної та трейдингової системи України, трансформації ролі “Нафтогаз України”. Зокрема, йдеться про залучення італійського енергогіганта “ЕНІ” та приватних італійських компаній, які, разом із

німецькими, австрійськими та французькими фірмами є визнаними лідерами європейського енергетичного ринку, до розробки нових газових місценароджень та видобутку енергоресурсів. Враховуючи заявлені новою українською владою плани щодо створення на території України газотранспортних консорціумів, а також газосховищ на кордоні з Російською Федерацією в рамках єдиної європейської енергетичної політики та для запобігання демпінгових тенденцій, доцільним видається залучення італійської сторони до акціонерної участі у новостворених структурах. Надаючи таку можливість, Україна отримує вагомий важелі впливу та політичного тиску на Кремль через формат італійсько-російських відносин, шляхом лобіювання необхідних для реалізації українських національних інтересів рішень з боку керівництва РФ. У такий спосіб Україна де-факто стає важливою частиною не лише загальноєвропейського економічного та енергетичного простору, але й отримує додаткові політичні та безпекові гарантії від країн-лідерів НАТО-ЄС. Це також відповідатиме інтересам Італії, для якої поступово зникатиме потреба у балансуванні в геополітичному трикутнику Вашингтон-Москва-Брюссель, оскільки зникне його політико-економічна доцільність. Отримавши гарантії утвердження своєї енергетичної домінантності та ролі як одного з головних газових трейдерів у регіоні Південної та Південно-Західної Європи, офіційний Рим буде "вимушений" відстоювати та захищати інтереси України у відносинах з Росією, повною мірою використовуючи роками накопичений потенціал та досвід.

Нинішнім головою італійського уряду є національний секретар та лідер лівоцентристської Демократичної партії М.Ренці, якого, за ораторським хистом, підходами до врегулювання внутрішньополітичних проблем та веденням зовнішньополітичних справ багато експерти порівнюють із керманічем українського уряду А.Яценюком. Колишній мер Флоренції, який уособлює в собі нове покоління італійського політичного істеблішменту, прагне, як свого часу і С.Берлусконі, уособити образ нової Італії на міжнародній арені. Окрім непересічних ораторських здібностей, М.Ренці характеризують намаганням викоринити анахронізми італійської політичної природи шляхом проведення радикальних внутрішніх реформ, спрямованих на стимулювання національної економіки методами ринкових реформ, скороченням видатків із державного бюджету на утримання державних установ, оптимізацію дипломатичної присутності Італії в окремих країнах. Багато схожого відбувається у процесі реформування української економіки та державної служби. Так само, як і в Україні, одним із основних гасел політики М.Ренці є боротьба з корупцією та ретельна люстрація кадрової системи, розслідування фінансових зловживань його попередниками та порушення гучних судових процесів.

Слідом за С.Берлусконі, розслідування незаконної діяльності якого почалися ще у 2011 р., М.Ренці активно переслідують владне минуле інших членів останнього правоцентристського уряду. Зокрема, йдеться про впливового діяча правоцентристських урядів К.Скайолу, який під час останньої каденції С.Берлусконі обіймав посаду міністра економічного розвитку. Відомим є той

факт, що К.Скайола є вихідцем із промислово-політичного клану в Лігурії, за яким стояли декілька найстаріших у країні банківських груп, зокрема генуезькі конгломерати "Карідже", "Сан Джорджо" та "Конфіндустрія". Так само, як і у випадку із судовими позовами та вироками щодо діяльності компаній С.Берлусконі, ухиленням від сплати податків, К.Скайолу звинувачують у зв'язках із калабрійською мафією та відмиванням грошей через її структури. Схожа ситуація склалася навколо А.Маттеолі, який в останньому уряді С.Берлусконі обіймав посаду міністра транспорту Італії. Щодо нього так само порушено кримінальну справу за звинуваченнями у корупції та підкупі суддів.

У загальнодержавному масштабі це говорить про оголошення "полювання на відьом", що знаходить багато аналогій із нинішньою ситуацією в Україні. Той факт, що Україна й Італія наразі переживають доволі схожі часи з точки зору радикального реформування внутрішньополітичної системи та порушення показових люстраційних процесів над колишніми лідерами, у двосторонніх відносинах з'являється додатковий елемент, який ідеологічно зближує дві держави.

Із вищезазначених міркувань важливо поставити на порядок денний політичного діалогу між країнами блок питань та сфер обопільної зацікавленості, яким раніше не надавалося належної уваги, а саме запозичення досвіду у сфері протидії корупції та відмивання грошей, двосторонньої взаємодії, окремо від міжнародних організацій, між фінансовими моніторингами та фінансовими розвідками. Іншими словами, за нинішніх обставин Україна отримує унікальну можливість для здійснення прориву у відносинах з Італійською Республікою, яка, досить вірогідно, здійснюватиме активні кроки назустріч.

Правоцентристські політичні сили Італії, які нині перебувають в опозиції, а одним з лідерів їх є С.Берлусконі, наразі не вбачають у співпраці з Україною альтернативи давно налагодженому партнерству з Росією, яке приносить їм не лише політичні дивіденди, але й дозволяє отримувати величезні фінансові прибутки для посередницьких структур в енергетичній та торговельно-економічній галузях, за якими стоять окремі політики. Наразі ця політична група намагається перешкоджати реформаторським амбіціям уряду М.Ренці, який намагається переосмислити та трансформувати внутрішні та зовнішньополітичні традиції Італії. Щоправда, робиться це шляхом парламентських виступів, дискусій, критики урядових ініціатив у кулуарах та на міжнародних форумах, прикриваючись опозиційним статусом. Окремі політики, на офіційному рівні, відкрито висловлюються щодо доцільності розколу України, визнають правомірність анексії Криму, ін. (М.Н.).

В одному з інтерв'ю провідному німецькому газетному виданню "DieWelt", наданого після проведення кримського референдуму та в ході проведення антитерористичної операції на Сході України С.Берлусконі таким чином аргументував власну точку зору: "Українська економіка перебуває у серйозній скруті. Населенню не подобаються ті, хто ними правлять. Мені здається цілком зрозумілим, чому в деяких регіонах говорять про створення незалежних республік.

Наслідком ізоляції Росії буде її об'єднання зі східними державами". Німецьке видання також зазначає, що у питанні України С.Берлусконі "стоїть на боці В.Путіна", звинувачуючи лідерів Великої Сімки, зокрема, А.Меркель, яка, за словами італійського політика, "вчиняє розподіл Європи" [3,р.2–5]. При цьому від нього не надійшло жодних коментарів щодо порушення Російською Федерацією режиму міжнародних гарантій територіальної цілісності України. Не оминув він також вчоргове підкреслити особисті дружні стосунки з російським лідером, наголосивши на тому, що об'єднана Європа ризикує зруйнувати досягнутий за останні п'ятнадцять років прогрес у відносинах з Росією та змусити РФ опинитися в міжнародній ізоляції. Коментуючи рішення світових лідерів щодо виключення Росії з Великої Вісімки С.Берлусконі назвав його "антиісторичним та руйнівним", а також таким, що "суперечить тривалій та блискучій дипломатичній роботі, проведеній італійськими урядами, які він очолював" [4,р.2]. Не виключається, що в разі перебування С.Берлусконі сьогодні при владі в Італії, його країна була б ледь не єдиним із членів Європейського Союзу, хто відкрито не засуджував би дії Російської Федерації в Криму та на Сході України. Прибічники та однопартійці С.Берлусконі використали ситуацію навколо України як черговий привід для популяризації дипломатичного досвіду свого лідера. Зокрема, лідер фракції "Вперед Італія!" в Палаті Депутатів Ренато Брунетта назвав Берлусконі єдиним політиком, "хто може врегулювати кризу в Україні", а його колега та представник тієї ж політичної сили в Європарламенті Лара Комі без зайвих сумнівів заявила: "Що стосується кризи в Україні, я вважаю, що нинішній голова італійського уряду повинен "розігрувати" карту історичної дружби між Берлусконі та Путіним для початку діалогу. Може бути, що Берлусконі – єдиний лідер, кому під силу втрутитися, виграти час та змусити всі сторони думати "холодним" розумом" [5].

Важливим елементом української зовнішньої політики на італійському напрямку має стати проведення масивної інформаційно-роз'яснювальної роботи з опозиційними політичними колами Італії, зокрема, з найбільш проросійськи налаштованими їх представниками, на предмет зміни ставлення щодо ситуації в Україні, а також готовності нової влади до пошуку нових форм співробітництва в енергетичній сфері із залученням окремих італійських компаній. Кінцевою метою такої роботи має бути отримання чітких сигналів від керівників італійської опозиції на офіційному рівні (у формі спільної заяви політичних сил або комюніке партійних з'їздів – М.Н.) щодо територіальної цілісності нашої держави, визнання АР Криму її невід'ємною частиною, засудження дій Російської Федерації щодо підтримки, фінансування та надання збройної підтримки сепаратистським силам на Сході України.

На фоні останніх подій, президентських виборів в Україні, а також головування Італії в Європейському Союзі у другій половині 2014 року, важливим політичним елементом двостороннього співробітництва має бути визначена активізація співпраці України з Італійською Республікою в рамках євроінтеграційних інституцій та партіях Європейського Парламенту. Від

Італії на травневих виборах 2014 року до Європейського Парламенту перемогла Демократична партія на чолі з її лідером та нинішнім прем'єр-міністром країни М.Ренці. Для України це означає, що в ході італійського головування її тематика буде посідати одне з провідних місць не лише на рівні комунітарних структур, але й під час дебатів у головному представницькому органі Європейського Союзу. Для підписання економічної частини угоди про асоціацію та угоди про запровадження безвізового режиму для громадян України непересічного значення набуде робота української дипломатії в комітетах Європейського Парламенту, а також ініціативне посилення міжпарламентського співробітництва з Італійською Республікою. Т.зв. українська парламентська дипломатія матиме на меті досягнення політичного консенсусу в італійських законодавчих органах та європарламентських комітетах, до яких входять представники Італії. Відповідно треба бути готовими до політичної конфронтації з РФ у контексті її впливу на рішення європейських інституцій. Паралельно із проведенням виборів до Європарламенту в Італії у травні 2014 р. відбулося встановлення побратимських зв'язків між Міланом та Москвою, для чого до Італії прибув особисто мер Москви А.Собянін. Загальновідомо, що Мілан є столицею та історичним осередком правоцентристських політичних сил (не дивлячись на те, що наразі мер міста – від Демократичної партії – М.Н.), які стоять за головними італійськими партнерами "Газпрома". Російська дипломатія усвідомлює, що активізація співпраці з партнерами, які доволі скоро можуть повернутися до влади в країні, є важливим елементом для гальмування українсько-італійської співпраці як на двосторонньому рівні, так і в євроінтеграційному контексті.

Виходячи із зазначених обставин та їх можливих наслідків, важливим завданням української зовнішньої політики має бути "гра на випередження", без розставлення перед італійською стороною акцентів "або ми, або Росія". Необхідно дотримуватись загальних постулатів та настанов зовнішньої політики, наголошуючи на готовності до діалогу Києва з Москвою, водночас пропонуючи аналогічні до російських форми співпраці. Враховуючи посилення трансатлантичної консолідації в рамках Великої Сімки, а також стратегічний характер відносин Італійської Республіки з англосаксонським блоком, від чого залежить утвердження італійського регіонального лідерства на Близькому Сході та на Балканах, доцільним є залучення США та Великобританії до розв'язання актуальних питань української зовнішньої політики, де також вимагається підтримка офіційного Рима. Додатковим важелем може розглядатися майбутня участь сина віце-президента США Дж.Байдена в керівництві українською газодобувною компанією Burisma Holdings. Відомо, що Хантер Байден буде опікуватися юридичним блоком компанії та надаватиме супровід її операціям у рамках міжнародних організацій. У стратегічному плані це означає інтенсифікацію американської експансії на європейському ринку енергоносіїв з метою посилення трансатлантичної єдності та упередження агресивних дій РФ, а також закріплення геополітичної розстановки сил, де Україні відводиться роль індикатора майбутніх змін.

З метою вирішення проблемних питань, які наразі існують у відносинах України з Італійською Республікою, варто звернути увагу на інвестиційний та банківський сектори української економіки. За останні декілька років італійському банківському бізнесу було завдано великих збитків, що призвело до рішень материнських банківських структур продати свої активи в Україні. Зокрема, йдеться про найкрупніші банківські конгломерати Італії та одні з найбільших в Європі “Унікредіт” та “Інтеза Сан Паоло”. На практиці це означає незворотність погіршення інвестиційного клімату в Україні для італійського бізнесу назагал, що спричинить автоматичну реакцію для німецьких, австрійських, французьких, ін. банківських груп. Для запобігання негативного сценарію важливим є залучення державного регулювання та адміністративних механізмів надання гарантій італійським банківським конгломератам в Україні на індивідуальній основі. При цьому формат вирішення даного питання має бути винесено на вищий державний рівень, що дозволить переконати іноземних інвесторів у прагненні українського керівництва проводити інтенсивну лібералізацію ринку банківських послуг.

Не варто очікувати, що ідеологічні або геополітичні фактори зовнішньої політики Рима будуть змінюватися у ситуаціях, коли йдеться про фінансові або економічні вигоди Італійської Республіки. Вбачається маловірогідним, що політична воля або амбіції нового покоління італійських політиків стануть на заваді столітніх традицій, яких дотримувалися всі, незалежно від політичної орієнтації, уряди Італійської Республіки у проведенні зовнішньої політики та визначенні її пріоритетів. На відміну від Франції, Великобританії та ФРН, які мають сталі імперські амбіції догеополітичного лідерства в Європі, Італія, яка з часів Римської імперії до кінця дев'ятого століття являла собою сукупність незалежних монархій, вимушена грати роль “другої скрипки”, чий голос є важливим, але не вирішальним. Саме усвідомлення незворотності власної геополітичної долі є одним із головних пояснень того, чому досягнення економічної вигоди залишається непохитною кінцевою метою. Відзначимо високу вірогідність таких тенденцій італійської зовнішньої політики як статус-кво у трикутнику США – Росія – Європейський Союз, відданість трансатлантичним цінностям та виокремлення Італії як головного союзника американсько-британського тандема в континентальній Європі для протиставлення наростаючій домінанті ФРН та Франції. Для того, щоб перехилити шальки терезів у стратегічних відносинах Італії з Росією в бік українсько-італійського співробітництва варто пропонувати італійській стороні досяжні економічні перспективи, оскільки саме на цій складовій міждержавної співпраці побудовано тривале партнерство між Римом та Москвою.

Нинішня внутрішньополітична ситуація в Італії характеризується прагненнями нового покоління державників на чолі з М.Ренці, які опинилися при владі в країні, осучаснити італійське політичне мислення, поступово відійти від традицій класичної італійської корупції, головною опорою чого були заангажоване використання судових інстанцій, хабарництво в обмін на прийняття законів більшістю в парламенті та

відмивання фінансових потоків через партійні структури. Враховуючи той факт, що італійський політичний бомонд є за віком одним із найстаріших в Європі, а більшість його представників є політиками старої генерації та консерваторами, ці процеси розтягнуться на роки та вимагатимуть прийняття послідовних рішень без здійснення радикальних кроків, які можуть паралізувати суспільство Італійської Республіки. Італійські правочентристські сили прагнуть реваншу на політичній арені і активно готуватимуться до наступних парламентських виборів, розраховуючи на крах економічних реформ здійснюваних нинішнім лівоцентристським урядом. Італія опинилася на рубежі глобальних змін та катаклізмів політичної системи, зміни методів управління, трансформації підходів у веденні державницьких справ, появі нових персоналій, покликаних уособити ставлення до країни протягом наступних десятиліть.

Враховуючи тенденції, що спостерігаються сьогодні в Італійській Республіці та Україні, стрімкий розвиток подій міжнародного характеру, які можуть справити суттєвий вплив на архітектуру міжнародної безпеки, констатуємо наступне.

– В українсько-італійських відносинах, враховуючи збіг та логіку внутрішньополітичних процесів, з'явилася унікальна можливість досягнення помітного прориву за усіма напрямками міждержавної співпраці. Запорукою успіху є проведення активної зовнішньополітичної роботи як на двосторонньому рівні, так і у форматах багатосторонньої дипломатії, спрямованої на залучення італійської сторони до участі в загальноєвропейських енергетичних проектах на території України.

– Перебування при владі в Італії політиків нової генерації лівоцентристського табору відповідає сьогоденним інтересам України, оскільки офіційний Рим рішуче засудив дії РФ в Криму та на Сході України. Там само вигідним для реалізації українських зовнішньополітичних інтересів є тимчасовий розлад правочентристських сил та послаблення позицій всередині Італійської Республіки враховуючи їх проросійську позицію у питанні збереження територіальної цілісності України.

– Виходячи з того, що блок правочентристських партій Італії спирається на підтримку великого бізнесу, окремі представники якого присутні на українських ринках та як інвестори зазнали значних втрат протягом останніх кількох років, необхідно вживати рішучих заходів, спрямованих на недопущення відтоку італійського капіталу з України та наданні державних гарантій щодо режиму найбільшого сприяння.

З викладених аргументів відзначимо, що італійській стороні буде важко позиціонувати на офіційному рівні найближчим часом відносини з Україною, як з рівним РФ у стратегічному плані партнером, усвідомлюючи неможливість розігрування “подвійної карти” в умовах світової економічної кризи. Беручи до уваги “особливий характер” взаємин з РФ, італійська сторона, ймовірно, розцінюватиме, що інтенсифікація відносин з Україною, за умов відсутності, на даний час, українсько-італійської альтернативи таких відносин (зокрема, що стосується їх торговельно-економічної складової) може бути розцінена російською стороною “подразнюючим

елементом” двосторонніх взаємин. З іншого боку, прагнучи відігравати дедалі конструктивнішу роль у рамках відносин ЄС з іншими суб’єктами міжнародних відносин та роблячи “ставку” на довготривалу перспективу, очевидним є застосування італійською стороною таких механізмів постійного моніторингу ключових тенденцій в Україні та українсько–російських відносинах як неурядові організації і дослідницькі центри, чие бачення та оцінки щодо доцільності здійснення подальших кроків або модифікації зовнішньополітичних пріоритетів країни, не можуть носити офіційний підтекст.

Список використаних джерел

1. L'Italia in equilibrio fra Mosca e Kiev. Renzi: Violazione sovranità inaccettabile, ma Ucraina rispetti le minoranze. – La Repubblica. – 02 Marzo 2014. – P. 1–2.
2. Vincenzo Nigro. Mogherini “Putin deve fermarsi. Nessuno vuole una guerra nel cuore dell'Europa”. – La Repubblica. – 9 Marzo 2014. – P. 3–4.
3. Interview a Tobias Bayer. Angela Merkel si è scusata con me. Die Welt. – 18 Mai 2014. – P.1–5.
4. Berlusconi: antistorico escludere Russia da G8. E sulle divisioni interne a Fi: di magico ci sono solo io. Il Sole 24 Ore, 25 Marzo 2014. – P. 2.
5. Dopo gli appelli di Laura Comi e Renato Brunetta arriva Twitter: “Solo Berlusconi può risolvere la crisi in Ucraina”. L'Huffington online. – 04 Marzo 2014. – Post http://www.huffingtonpost.it/2014/03/04/berlusconi-putin-ucraina-twitter_n_4895741.html.

Nelin M.V., aspirant of Petro Mohyla Black Sea State University (Ukraine, Mykolaev), nelin@mail.ru

Perspectives of Ukrainian–Italian relationship in terms of Ukraine's domestic instability in 2014

The article is dedicated to comprehensive exploration of current state and perspectives of Ukrainian–Italian relations in terms of domestic instability in Ukraine. The method of research is content analysis. The main conclusion of research is articulated by importance of deepening Ukrainian–Italian trade, economic and energetic cooperation in order to provide Italy's leadership support of Ukraine towards EU.

Keywords: Ukraine, Italy, Russia, EU, strategic partnership, energetic factor, trade and economic cooperation.

Нелин М.В., соискатель, Черноморский государственный университет им. Петра Могилы (Украина, Николаев), nelin@mail.ru

Перспективы украинско–итальянских отношений в условиях внутрис государственной нестабильности в Украине 2014 г.

Целью статьи является комплексное рассмотрение современного состояния и перспектив украинско–итальянских отношений в условиях внутрис государственной нестабильности в Украине. Метод исследования – контент-анализ. Главный вывод исследования состоит в важности углубления украинско–итальянского торгово–экономического и энергетического сотрудничества для обеспечения поддержки итальянским руководством Украины на пути в ЕС.

Ключевые слова: Украина, Италия, Россия, ЕС, стратегическое партнёрство, энергетический фактор, торгово–экономическое сотрудничество.

* * *

УДК 342.25:321.01

Панченко Т. В.

доктор політичних наук, доцент кафедри політології,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
(Україна, Харків), panchenkotetyna@gmail.com

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ДОСВІДУ

Розглядаються концептуальні засади реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Метою статті є з оцінка основних напрямів запланованих інституційних змін з точки зору їх відповідності досвіду європейських країн, де мали місце адміністративно–територіальні реформи останнім часом. Зокрема, на основі вивчення вітчизняного досвіду територіальної організації влади та регіональної політики, а також

порівняльного аналізу досліджується доцільність зміни територіальної основи для місцевого та регіонального самоврядування, інституціональної організації, компетенцій та фінансування регіонів України. Розроблено рекомендації щодо здійснення укрупнення територіальних громад, розвитку повноцінного регіонального самоврядування та реалізації принципу субсидіарності у розподілі повноважень між різними адміністративними рівнями.

Ключові слова: територіальна організація влади, місцеве/ регіональне самоврядування, адміністративно–територіальна реформа, децентралізація, принцип субсидіарності.

Україна є найбільшою за територією європейською країною і є єдиною державою в Східній Європі, чия територіальна структура практично не змінилася з часів СРСР. Від часу ухвалення Конституції України та базових для місцевого самоврядування нормативно–правих актів розвиток місцевого самоврядування фактично призупинився на рівні міст обласного значення, а переважна більшість територіальних громад інших рівнів через їх надмірну подрібненість та надзвичайно слабку фінансову основу виявилася неспроможною до виконання повноважень місцевого самоврядування. Через надмірну централізацію виконання самоврядних повноважень також ускладнено на рівні областей та районів. Таку ситуацію неодноразово намагались змінити, як наслідок Україна пережила три хвилі адміністративних реформ, хронологічні рамки яких збігаються з терміном повноважень трьох українських президентів (1999–2004 рр. – другий термін президентства Леоніда Кучми; 2004–2010 – президентство В.Ющенка; 2010–початок 2014 рр. – президентство В.Януковича). Кожна хвиля починалась з адміністративної реформи, як правило, на рівні уряду та центральних органів влади й завжди очікувався наступний етап реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Якщо заходи з реформування уряду та центральних органів виконавчої влади тією чи іншою мірою втілювались у життя, то на реформування територіальної організації влади не вистачало часу або політичної волі. За цей час в Україні напрацьовано чимало концепцій реформування й проблеми, які потребують вирішення–визначення територіальної основи місцевого самоврядування, створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для реалізації місцевого самоврядування, розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади є очевидними.

Події останніх місяців – анексія Криму та загрози територіальної цілісності на Південно–Східних кордонах країни – не дозволяють далі відкладати реформу. Сьогодні на порядку денному концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 1.04.2014 [1], яка акумулює у собі ідеї та принципи, що висувались під час попередніх спроб реформування. Дослідженню останніх присвячені публікації Я.Веремича, Б.Данилишина, М.Іжи, І.Коліушко, І.Кресіної, В.Маліновського, А.Ткачука та ін.

У межах даної публікації здійснюються оцінка основних напрямів запланованих інституційних змін з точки зору їх відповідності досвіду європейських країн, де мали місце адміністративно–територіальні реформи останнім часом.

Першочерговим завданням реформи є **удосконалення системи територіальної організації влади** з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком.

Міжнародний досвід свідчить, що неможливо перерозподілити повноваження та ресурси між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх без їх посилення (укрупнення) чисельно та територіально. Чимало європейських країн здійснили укрупнення муніципалітетів (не завжди на добровільній основі), націлене на компенсації економічних збитків, пов'язаних з їхнім невеликим розміром (недостатні фінансові ресурси для виконання повноважень, обмежена податкова база тощо). Стратегію укрупнення муніципалітетів задля економічної ефективності часто називають Північноєвропейською моделлю, яка також характеризує великі за розміром муніципальні структури (наприклад, середня чисельність населення муніципалітету в Великобританії 139000 жителів, в Данії – 55000, Швеції – 31000).

Інший спосіб досягнення оптимального розміру муніципалітету – міжмуніципальне співробітництво, до якого звертались країни з протилежною Південноєвропейською муніципальною структурою. Муніципалітети цих країн, як правило, мають населення менше 10000 (наприклад, середня чисельність населення муніципалітету у Франції 1720 жителів, в Угорщині – 3170, в Іспанії – 5400, в Італії – 7200) [2, р.5]. Міжмуніципальне співробітництво досягається через створення проміжних структур – міжгромадських органів, що знаходяться у віданні рад та директорів, що обрані або призначені муніципалітетами. Воно дозволяє муніципалітетам об'єднати свої ресурси для того, щоб покращити надання місцевих громадських послуг, в той же час, зберігаючи при цьому свою власну муніципальну структуру. Міжмуніципальне співробітництво було домінуючою стратегією у посткомуністичних країнах у 1990-ті під час відродження самоврядних структур та форм низової демократії. Однак з часом в деяких випадках (наприклад, в деяких східних землях Німеччини) створені міжмуніципальні структури замінили колишні дрібні муніципалітети.

Деякі країни також пережили укрупнення проміжних адміністративних рівнів (деякі землі Німеччини, Польща) та регіонів (Данія, Чехія, Словаччина, Польща та ін.).

Питання створення просторової основи нової системи органів публічного управління традиційно було каменем спотикання під час чисельних спроб реформування, тоді як достатньо сміливо обговорювались інші проблеми місцевого самоврядування – перерозподіл повноважень та ресурсів, надання більшої автономності органам місцевого самоврядування тощо. При цьому протягом тривалого часу обговорюються різноманітні моделі територіального устрою, серед яких найбільш суперечливим залишається майбутнє обласного поділу (розглядаються чисельні варіанти укрупнення та розукрупнення областей, а також збереження чинного поділу). В теперішніх умовах росту регіональної ідентифікації перегляд кордонів областей не може бути прийнятним, отже йдеться, передусім, про укрупнення місцевих громад та окремих районів.

Експертному середовищі вже кілька років обговорюється дві можливих моделі реформи – активна (жорстка) та пасивна (м'яка) [3, с.53]. Активна модель передбачає системне реформування, яке запроваджується рішенням повноважних органів дер-

жави, проводиться у досить короткі терміни і має на меті утворення муніципалітетів за північноєвропейською моделлю. Саме цю модель намагались втілити в Україні у під час спроби реформи 2005 р. Втілення пасивної моделі є досить тривалим шляхом реформи, що розрахована на стимулювання територіальних одиниць до добровільного об'єднання, у тому числі через міжмуніципальну кооперацію. Ця модель знаходить більшу підтримку останніми роками (розроблено законопроекти про співробітництво територіальних громад, про право територіальних громад на об'єднання тощо) і саме вона здебільшого знайшла втілення в Концепції реформи від 01.04.2014. Вже на першому її етапі (2014 р.) передбачається створення законодавчої основи для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання та співробітництво на засадах ресурсно-організаційної кооперації. Окрім того, на першому етапі передбачено законодавчо врегулювати нову систему адміністративно-територіального устрою (АТУ), що є скоріше елементом активної моделі реформи. У попередніх концепціях питання створення законодавчої основи для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання підіймалося, однак власне оптимізація АТУ передбачалась на наступних етапах реформи, які хронологічно планувались після переобрання керівних органів держави.

Потребують детальної розробки механізми стимулювання для добровільного об'єднання громад та міжмуніципальної кооперації. Може бути корисним досвід Естонії, яка запропонувала органам місцевого самоврядування певну альтернативу: якщо протягом визначеного періоду вони розпочали об'єднання згідно встановленим параметрам, то вони отримують додаткові фінансові ресурси (чим раніше розпочато процес об'єднання, тим більше коштів отримують громади). Після закінчення відведеного на добровільне об'єднання часу, об'єднання відбувається за урядовими рішеннями, але вже без додаткової фінансової підтримки [3, с.54].

Окрім того, європейський досвід підтверджує, що добровільному об'єднанню громад кооперації передують значна підготовча робота з місцевим населенням та його залучення до вироблення відповідних рішень через громадські слухання, зустрічі за місцем проживання, місцеві референдуми та консультативні опитування. Нерозвиненість форм прямої демократії, відсутність у жителів навичок безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення, неспроможність жителів до солідарних дій у співпраці з органами місцевої влади є значними перешкодами на шляху добровільного об'єднання та співпраці громад. Тому створення сприятливих умов для участі громадськості в процесі прийняття рішень на місцевому рівні також важливе завдання нинішньої реформи.

В умовах соціальної дезінтегрованості територіальних громад дуже важливо, щоб ідеї об'єднання та співробітництва знайшли підтримку серед місцевих лідерів (передусім чинних та потенційних сільських голів). Саме їхній опір був однією з головних причин провалу реформи 2005 р. Тому важливим завданням при розробці нормативно-правової бази нової територіальної основи місцевого самоврядування є по-

шук стимулів для залучення у реформу місцевих лідерів (через створення інституту старости, залучення сільських голів громад, що об'єдналися, у виконавчі органи об'єднаної громади тощо).

Отже, фінансове стимулювання, залучення громадськості і місцевих лідерів є запорукою успіху територіальної реформи.

По-друге, важливим аспектом інституційних змін у межах реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади є удосконалення **інституціональної організації** як запоруки створення належних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Відповідно до Закону про місцеве самоврядування в Україні діють виборні асамблеї на всіх субнаціональних рівнях, але тільки місцеві асамблеї базового рівня (місцеві ради міст, селищ та сіл) утворюють власні виконавчі органи. Обласні та районні ради делегують виконавчі функції відповідним місцевим державним адміністраціям, які є складовою виконавчої вертикалі центральної влади. Основний закон України і Закон про місцевої державної адміністрації констатують, що голови місцевих державних адміністрацій призначаються за пропозицією Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України і звільняється з посади Президентом України. Вони несуть відповідальність перед президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та контролюються виконавчими органами вищих рівнів. Президент України може припинити повноваження глав місцевих адміністрацій та прийняти їхню відставку, якщо дві третини депутатів ради висловили йому недовіру. Українські президенти досить часто користувались цим правом, як наслідок середній термін повноважень голови обласної адміністрації в Україні становить 1,5 року [3]. Специфіка кадрової політики демонструє, що посада голови місцевої адміністрації є адміністративною відповідно до чинного законодавства і політичною по суті.

Жодна європейська країна не має подібної інституційної організації, хоча призначений президентом або урядом губернатора або префекта на регіональному рівні – явище доволі поширене. Зазвичай губернатори виконують контрольно-наглядові функції, а виконавчі функції – сфера відповідальності виконавчих органів відповідних рад. Тобто префект або губернатор, що призначається органами центральної влади, завжди посада адміністративна, а не політична.

Утворення на регіональному рівні представницьких органів місцевого самоврядування з власними виконавчими органами та перегляд повноважень місцевих державних адміністрацій – завдання, які мали місце в усіх концепціях останніх років й чинна концепція не є виключенням. Але на відміну від попередніх концепцій, створення виконавчих органів обласних та районних рад передбачається вже на першому етапі реформи, тоді як раніше подібні заходи планувались у віддаленій перспективі. Чинна концепція передбачає ліквідацію державних адміністрацій і створення натомість державних представництв з контрольно-наглядовими і координаційними функціями. Пропоновані державні представництва відповідають інституту префектури як контрольно-наглядового органу центральної виконавчої

влади. Інститут префектури було введено в Італії, Іспанії, Франції та Польщі під час реформ з регіоналізації та децентралізації, коли утворювались регіональні ради та їх виконавчі органи. Нещодавно подібний інститут було введено в Угорщині новою конституцією 2011 р. В Угорщині введення інституту префектури як контрольно-наглядового органу було елементом так званої “рецентралізації” усієї адміністративної системи, що супроводжувалася позбавленням округів багатьох функцій місцевого самоврядування. У Туреччині навпаки перегляд функцій губернатора було складовою реформи децентралізації 2005 р. До реформи призначений президентом губернатор очолював провінційні ради та спеціальні провінційні адміністрації (СПА). Після реформи провінційна рада обирає Президента із свого складу та формує виконавчий комітет, а губернатор залишається головою СПА, який здійснює “управління і адміністрування СПА; призначення персоналу; і представництво СПА у державних установах та на церемоніях” [5].

У Проекті Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)”, що було підготовлено на основі Концепції від 1.04.2014, визначені наступні повноваження голів районних та обласних державних представництв: нагляд за відповідністю актів органів місцевого самоврядування Конституції та законам України, координація роботи територіальних і центральних органів виконавчої влади та координація роботи усіх органів влади на місцях в умовах надзвичайного та воєнного стану” [6]. Такий перелік повноважень більше відповідає повноваженням префектур у регіоналізованих країнах, ніж турецького голови СПА. Поки залишається відкритим питання про штат державних представництв, який очевидно має бути не чисельним.

Із зміною територіальної основи місцевого самоврядування та інституціональної структури безпосередньо пов'язане питання **розмежування повноважень** у системі органів місцевого самоврядування та виконавчої влади на різних рівнях АТУ. Відповідна проблема підіймалась на усіх попередніх етапах реформи, навіть коли згадувалися вище аспекти не було на порядку денному. Її витоки пов'язані з тим, що у законодавстві залишається такий рудимент радянського типу влади, як повна тотожність функцій і повноважень органів різного рівня. Наявність широкої суміжної компетенції місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування породжує накладки та дублювання, а, звідси, і втручання одних у справи інших. Хоча повноваження дублюються, існує дуже мало джерел вироблення альтернативних варіантів політики. Отже, взаємовідносини базуються в основному не на принципі співробітництва, а адміністративної підлеглості.

Відповідно до Конституції України, обласні та районні ради: затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, а також бюджети відповідних областей і районів та контролюють їх виконання. Місцеві державні адміністрації, яким обласні та районні ради делегують виконавчі функції мають широкий спектр повноважень в економічній, культурній і соціальній сферах. За даними Світового

банку, для України властивий відносно високий рівень галузевої децентралізації у порівнянні з іншими країнами Східної Європи. Зокрема, у 2010 р. витрати на оплату праці працівників із місцевих бюджетів склали 57.1% (у середньому в країнах Східної Європи близько 30%), на освіту – 63.9% (в середньому 40%), на охорону здоров'я – 78% (в середньому на 24%) [7]. Ці дані нічого не говорять про незалежну політику субнаціональних урядів або їх здатність до прийняття рішень. Вони виключають тільки повну централізацію, залишаючи стратегії децентрації та адміністративної децентралізації.

Концепція вимагає розподілу повноважень між різними адміністративними рівнями, органами місцевого самоврядування та державної влади на основі принципів субсидіарності та децентралізації, що цілком відповідає світовому досвіду та вимогам сьогодення. Чинна концепція бере за основу статичну субсидіарність, коли повноваження віднесені до певного рівня, який виходячи з об'єктивних потреб та ресурсного потенціалу здатний їх виконувати. Динамічна субсидіарність, яка передбачає наявність суміжних компетенцій у різних рівнях врядування й прийняття остаточних рішень відповідно до ситуації, за межами концепції, адже на порядку денному ліквідація суміжної компетенції місцевих державних адміністрацій та територіальних громад, розподіл повноважень між ними на засадах децентралізації, коли пріоритет мають виборні органи.

Нижче наведені регіональні компетенції, які запропоновані у Концепції, у порівнянні з чинними компетенціями регіонів України та 21 європейських країн, що мають регіональний поділ [8].

Регіональний розвиток – головна й найбільш поширена компетенція європейських регіонів. Регіональні уряди 19 з 21 країн несуть відповідальність у сфері регіонального, економічного чи земельного розвитку, просторового та міського планування, економічних і торговельних справах. У нинішній українській ситуації регіональні ради затверджують регіональні програми розвитку, в той час як місцеві державні адміністрації несуть відповідальність за їх виконання.

Охорона навколишнього природного середовища – подібна компетенція характерна для регіонів 9 країн (Австрія, Чехія, Німеччина, Греція, Норвегія, Румунія, Іспанія, Швеція, Швейцарія). У нинішній ситуації в Україні питання навколишнього середовища переважно за межами відповідальності регіональних влад, лише деякі екологічні проблеми можуть бути включені до регіональних програм розвитку.

Розвиток обласної інфраструктури, насамперед обласних автомобільних доріг, мережі міжрайонних та міжобласних маршрутів транспорту загального користування – подібна компетенція характерна для регіонів 9 країн (Австрія, Бельгія, Чеська Республіка, Данія, Франція, Італія, Норвегія, Нідерланди) і тільки утримання доріг – компетенція регіонів 4 країн (Польща, Сербія, Словаччина, Швейцарія). У нинішній ситуації в Україні тільки питання регіонального транспорту включені до регіональних програм розвитку.

Професійно-технічна освіта є вузькою компетенцією, яка охоплює один сегмент освітнього сектора. У багатьох країнах професійна освіта входить

до регіональної компетенції поряд з іншими сегментами галузі – середня освіта, вища освіта, професійна підготовка, адаптація навчальних закладів до потреб регіонального ринку праці. Зокрема, європейські регіони несуть відповідальність у освітній сфері (часто наряду з іншими рівнями) у 10 країнах (Бельгія, Хорватія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Румунія, Сербія, Іспанія, Швейцарія, Туреччина), в системі середньої освіти – в 4 країнах (Чеська Республіка, Франція, Угорщина, Словаччина), у сфері вищої освіти – в 2 країнах (Німеччина та Норвегія) і спеціальної освіти – в Данії. В Україні освітні питання є елементами регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, а більшість питань освітньої інфраструктури (за винятком ВНЗ) знаходяться у віданні місцевих державних адміністрацій.

Надання високоспеціалізованої медичної допомоги – також вузька компетенція, яка охоплює один сегмент охорони здоров'я. Регіони 15 європейських країн несуть відповідальність у різних аспектах охорони здоров'я (Австрії, Бельгії, Хорватії, Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Угорщини, Італії, Румунії, Сербії, Словаччини, Іспанії, Швеції, Туреччини). Деякі з них (переважно, регіони скандинавських країн) реалізують політику охорони здоров'я з широкого кола питань. У нинішній українській ситуації політика в галузі охорони здоров'я на регіональному рівні реалізуються так само як освітня політика.

Розвиток культури, спорту, туризму – компетенції, що включені до різних галузей регіональної політики в багатьох країнах. Культура як галузь політики часто включає відповідну інфраструктуру (бібліотеки, музеї, культурні центри); спорт та відпочинок; захист регіональної культури та культурної спадщини в регіоні, в тому числі регіональних мов. Подібна компетенція властива для регіонів 13 країн (Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Нідерланди, Сербія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Туреччина). Спорт як окрема регіональна компетенція має місце в 3 країнах (Австрія, Бельгія, Нідерланди). Туризм є компетенцією регіонів 6 країн (Бельгія, Данія, Угорщина, Нідерланди, Сербія, Швеція). В Україні деякі культурні питання включені до програм культурного розвитку, а питання культурної інфраструктури перебувають у віданні місцевих державних адміністрацій. Питання туризму – переважно поза відповідальністю регіонів.

Так, відповідно до Концепції, у компетенції регіонів, перш за все, основні галузі економічної регіональної політики (регіональний розвиток, навколишнє середовище, транспорт, дороги і туризм). Регіони деяких європейських країн також відповідальні за постачання деяких комунальних послуг: регіони Австрії, Бельгії, Італії, Нідерландів – енергопостачання, регіони Румунії – водопостачання тощо. Концепція також передбачає широку компетенцію регіонів у галузі культурної політики і вузьку – в галузях освіти та охорони здоров'я. Із компетенції регіонів України вилучене соціальне забезпечення (будинки престарілих, соціальна допомога, соціальне житло тощо), що є сферою відповідальності регіональної влади у теперішній системі та ще у 13 країнах (Бельгія, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Іспанія,

Швейцарія, Туреччина). Деякі європейські регіони також відповідальні у сфері законності та правопорядку (Австрія, Німеччина), поліції (Фінляндія, Німеччина, Швейцарія); такі компетенції регіонів ніколи не розглядалися до порядку денному українських реформ. Здійснений аналіз підтверджує, що реформа не передбачає суттєвого розширення регіональної компетенції (відбувається розширення в економічній сфері і звування у соціальній сфері), але реформа може забезпечити децентралізацію, тобто передачу повноважень виборним органам, і поділ влади між різними адміністративними рівнями на базі принципу субсидіарності.

Й останнє, але значністю, питання **фінансової спроможності територіальних одиниць**, передусім в контексті вирішення обговорюваної протягом багатьох років проблеми регіональної справедливості.

Згідно українському законодавству держава бере участь у формуванні доходів бюджету регіонів і фінансово підтримує їх. Більш того, чимало дослідників вказують на зростаючу тенденцію до централізації фінансових ресурсів через збільшення частки міжбюджетних трансфертів. Традиційно податок на доходи фізичних осіб є найбільшим джерелом доходу субнаціональних бюджетів всіх рівнів (70–80%), податок на землю є другим джерелом (10–20%) (обидва ці податки є національними та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів на регіональному рівні), інші податкові та неподаткові доходи, у тому числі місцеві податки і збори, складають менше 5%. Незначна частка місцевих податків і зборів у структурі місцевих бюджетів викликає традиційно найбільшу турботу експертів через невідповідність п.3 ст.9 Європейської хартії про місцеве самоврядування про те, що “принаймні частина фінансових ресурсів місцевих властей формується за рахунок місцевих податків та зборів, розмір яких вони мають повноваження встановлювати в межах закону” [9].

Разом з тим, дані Світового банку [7] демонструють відносно високий рейтинг України за показниками фіскальної децентралізації. Зокрема, в Україні частка доходів (29.1%) і витрат (25.2%) субнаціональних влад вище, ніж всередньому в країнах Східної Європи (20% і 17% відповідно); витрати субнаціональних влад, що формуються за рахунок власних доходів (52.3%) і витрати, що фінансуються за рахунок субнаціональних податкових надходжень (45.4%) вище за середні в країнах Східної Європи (50 і 30% відповідно); частка вертикальних грантів (49.9%) – середня для країн Східної Європи.

Однак слід зазначити, що частка вертикальних грантів або міжбюджетних трансфертів відрізняється у регіональних і міських бюджетах. Наприклад, в 2014 р. трансферти складають 23.8% доходів Харківського міського бюджету, натомість у структурі бюджету Харківської області частка трансфертів у чотири рази перевищує інші доходи. Очевидно порівняно високий рівень фінансової автономії та галузевої децентралізації досягається за рахунок певної автономії органів місцевого самоврядування великих міст.

Традиційно основним напрямком реформ було визначення адекватної та достатньої податкової бази місцевого самоврядування. Останнім часом це питання

було пов’язане з введенням податку на нерухомість як місцевого податку (ст. 265 Податкового кодексу України (2011)). Очікується, що податок на майно (який стягується з власників квартир, площа яких понад 120 кв. метрів і власників будинків, площа яких перевищує 250 кв. метрів) стане одним з основних джерел місцевого бюджету та фінансової спроможності місцевого самоврядування, як у багатьох країнах. Однак поки це джерело доходу місцевих бюджетів є суто теоретичним (стягнення цього податку відкладається з року в рік).

У межах реформи знов підіймаються питання про визначення фінансовою основою здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень податків та зборів, які пов’язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці, надання органам місцевого самоврядування права регулювати ставки місцевих податків і зборів, а також обчислення обсягу дотації вирівнювання на основі уніфікованих стандартів надання публічних послуг, а також надання трансфертів з державного бюджету безпосередньо кожному місцевому бюджету [1]. На нашу думку, найбільш принциповим питанням у сфері місцевих фінансів є питання перерозподілу фінансових потоків, яке тільки частково може бути вирішене через надання трансфертів з державного бюджету безпосередньо кожному місцевому бюджету. Прибутковий податок з громадян, податок на землю, а також податок на майно повинні бути основними джерелами формування субнаціональних бюджетів.

Таким чином, концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 1.04.2014 є результатом багаторічних напрацювань у відповідній сфері. Вона відрізняється від попередніх проектів тим, що такі рішучі заходи як утворення виконавчих органів обласних і районних рад та розподілу повноважень між ними, а також законодавче врегулювання нової системи АТУ передбачені вже на першому етапі реформи (у 2014 р.). В ситуації, коли значна частина населення України усвідомлює необхідність реформи (зокрема згідно даним дослідження КМІС що проводилось 8–16 квітня 2014 р. у п’яти областях Сходу та Півдня України, 45.2% опитаних підтримують модель децентралізованої унітарної держави, 24.8% – федеративної та 19.1% – унітарної [10]), ці заходи можуть бути втілені в життя й стати початком масштабної реформи територіальної організації влади, на яку багато років чекає Україна.

Список використаних джерел

1. Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади № 333-р від 1.04.2014. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua/attachments/document/0/7/b/a/3/07ba30dc908906effd8b8cb18768587.pdf>
2. Hermenier H. The Quest for “Perfect territorial organization”: Comparison across Europe / H. Hermenier // *Balancing democracy: identity and efficiency. Changes in local and regional structure in Europe*. – CCRE, Brussels, Paris, 2008. – P. 4–7.
3. Ткачук А. Децентралізація влади: від потреби до реалізації (робочий зошит) / Анатолій Ткачук. – К.: ІКЦ “Легальний статус”, 2013. – 116 с.
4. Худоба О.В. Голова місцевої державної адміністрації: особливості та роль посади в сучасному державному управлінні / О.В. Худоба. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/4/02.pdf>
5. Local and regional democracy in Turkey: explanatory memo-

random Rapporteurs: Anders KNAPE, Herwig VAN STAA, CG(20)6, 1 March 2011.

6. Проект Закону України Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). – Режим доступу: <http://rada.konotop.org/index.php/home/-q-q>

7. Word Bank. Fiscal decentralization indicators [XLS], 2012. – Available HTTP: <http://web.worldbank.org>.

8. Local and regional government in Europe: structure and competence. – CCRE CERM Paris, Brussels, 2013. – Available HTTP: <http://www.ccre.org/docs/>

Local_and_Regional_Government_in_Europe.EN.pdf

9. Європейська Хартія про місце самоврядування. Хартію ратифіковано Законом № 452/97-ВР від 15.07.97. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

10. Мнения и взгляды населения Юго-востока Украины: Апрель 2014 года. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html

Reference

1. Concepcia reformy miscevoogo samovryaduvannya ta territorialnoy ogranizacii vlady № 333-rvid 1.04.2014. – Rezhim dostupu: <http://minregion.gov.ua/attachments/document/0/7/b/a/3/07ba30dc908906effd8b8cb18768587.pdf>

2. Hermerier H. The Quest for “Perfect territorial organization”: Comparison across Europe/ H.Hermerier // Balancing democracy: identity and efficiency. Changes in local and regional structure in Europe. – CCRE, Brussels, Paris, 2008. – P. 4–7.

3. Tkachuk A. Decentralizacia vlady: vid potreby do realizacii (robochij zishit) / Anatolij Tkachuk. – K.: IKC “Legalnyj status”, 2013. – 116 s.

4. Hudoba O.V. Golova miscevoi dergavnoi administracii: osoblyvosti ta rol posady u suchasnomy dergavnomu upravlinni / O.V. Hudoba. – Rezhim dostupu: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/4/02.pdf>

5. Local and regional democracy in Turkey: explanatory memorandum Rapporteurs: Anders KNAPE, Herwig VAN STAA, CG(20)6, 1 March 2011.

6. Proekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennya zmin do Konstitucii Ukrainy (schodo decentralizacii vlady). – Rezhim dostupu: <http://rada.konotop.org/index.php/home/-q-q>

7. Word Bank. Fiscal decentralization indicators [XLS], 2012. – Available HTTP: <http://web.worldbank.org>.

8. Local and regional government in Europe: structure and competence. – CCRE CERM Paris, Brussels, 2013. – Available HTTP: <http://www.ccre.org/docs/>

Local_and_Regional_Government_in_Europe.EN.pdf

9. European Charter of Local Self-Government (1985), Strasbourg.

10. Mneniya i vzglyady naseleniya Ugo-Vostoka Ukrainy: April 2014 goda. – Rezhim dostupa: http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html

Panchenko T.V., Doctor in Political Sciences, Associate Professor of Political Science, V.KarazinKharkiv National University (Ukraine, Kharkov), panchenkotetyna@gmail.com

Local government and territorial reform in Ukraine: compliance with European experience

Conceptual foundations of local government and territorial reform in Ukraine are considered. The paper is aimed to estimate the main areas of planned institutional changes in terms of their compliance with European experience of recent territorial and public administration reforms. In particular, it is investigated a relevance of changing the territorial basis for local and regional governments, institutional organizations, competences and financing of Ukrainian regions, based on the study of national experience of territorial authorities and regional policy as well as comparative analysis. Recommendations for the amalgamation of local communities, establishment of full-fledged regional self-government and implementation of the principle of subsidiarity in territorial separation of power are developed.

Keywords: territorial organization, local/regional self-government, territorial/public administration reform, decentralization, principle of subsidiarity.

Панченко Т.В., доктор политических наук, доцент кафедры политологии, Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина (Украина, Харьков), panchenkotetyna@gmail.com

Реформа местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине: соответствие европейскому опыту

Рассматриваются концептуальные основы реформы местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине. Целью статьи является оценка основных направлений запланированных институциональных изменений с точки зрения их соответствия опыту европейских стран, где произошли

ли административно-территориальные реформы в последнее время. В частности, на основе изучения отечественного опыта территориальной организации власти и региональной политики, а также сравнительного анализа исследуется целесообразность изменения территориальной основы для местного и регионального самоуправления, институциональной организации, компетенций и финансирования регионов Украины. Разработаны рекомендации по осуществлению укрупнения территориальных общин, развитию полноценного регионального самоуправления и реализации принципа субсидиарности в распределении полномочий между различными административными уровнями.

Ключевые слова: территориальная организация власти, местное/региональное самоуправление, административно-территориальная реформа, децентрализация, принцип субсидиарности.

* * *

УДК 101.32–2

Прокопенко О. А.

аспірантка відділу гуманітарної політики,
Національний інститут стратегічних досліджень
(Україна, Київ), o_proki@mail.ru

ДОМІНАНТНІ АРХЕТИПИ У ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Дослідження присвячено актуальному питанню – аспекту впливу архетипів на формування національної самоідентичності українців. У статті розглядається архетип як засіб несвідомої передачі економічної, політичної, військової, культурно-соціальної поведінки етносу у просторі і часі. Аналізуються домінантні типи архетипів, характерних для українського етносу та їх вплив на суспільні сфери життя і їх вплив на формування національної самоідентичності. Метою статті є визначення та характеристика основних архетипів, властивих сучасному українському суспільству, визначення умов, чинників в яких формуються архетипи українського соціуму. Автором описано основні підходи до вивчення архетипів. На основі аналізу наукової літератури у статті пропонується авторське визначення поняття “архетип”. У статті також описано провідні чинники–вектори формування української ідентичності на сучасному етапі існування українського етносу в контексті дослідження домінантних архетипів українського суспільства.

Ключові слова: архетип, прототип, структура архетипу, домінантний тип архетипу.

Значне місце у розумінні сутності сучасного українського етносу, його самобутності, соціокультурної неповторності і цінності відіграють поняття “традиційне”, “автентичне”, “національне”, “етнічне”. Ці категорії тісно пов’язані з історією, традиціями, звичаями народу. В останні десятиліття все більшої актуальності набувають проблеми пов’язані з поєднанням глибинних етнічних, національних понять (звичаїв, традицій, принципів управління, організації суспільного життя, загалом поведінки окремих індивідів) з сучасними тенденціями глобалізації, інтеграції та модернізації. Виникає низка питань пов’язаних з проблемою самоідентифікації, самовизначення та самоусвідомлення етносу.

Формування планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів і робочої сили, зародження глобальної свідомості та глобальної культури призводять до того, що життя в сучасному світі вже не вкладається у звичні для більшості людей межі їх традиційної самоідентифікації (цивілізаційної, національної, державної, етнічної, культурної, релігійної, родинної, професійної тощо). Стрімкі зміни сучасного світу, пов’язані зі зростаючими і досить суперечливими процесами глобалізації, різко актуалізують і загострюють насамперед проблему національної ідентичності, оскільки розмивають її традиційні основи. Попри популярність серед дослідників питання глобалізму, етнонаціональні спільноти, феномен їх існування, базові механізми збереження та функціонування залишаються актуальними серед наукового обігу, а пошук національної

ідентичності є загальною історичною і соціокультурною тенденцією у сучасному науковому світі, що вступив у глобалізаційну фазу розвитку.

Проблеми ідентичності є особливо актуальними для так званих “розколотих країн”, де значні групи людей ідентифікують себе з різними цивілізаціями. Пострадянські країни, які виникли після розпаду СРСР, майже всі вони стикаються з гострими проблемами пошуку власної ідентичності (державної, політичної, етнічної, соціокультурної, інформаційної). Звідси виникає нестійкість політичних та соціокультурних орієнтацій у багатьох їхніх громадян, конфронтація між різними, часом несумісними формами самоідентифікації.

У ХХІ столітті у перехідних суспільствах надзвичайно гостро постала проблема суспільного та індивідуального самовизначення. Виникла нагальна потреба теоретичного та емпіричного з’ясування новітніх тенденцій в орієнтаціях групової свідомості та поведінки. Відтак дедалі більше вчених об’єднують зусилля у дослідженні різних аспектів феномена ідентичності. Надзвичайно гостро проблема національної ідентичності постає і перед Україною, яка перебуває в оточенні суперечливих соціально-цивілізаційних тенденцій – глобалізації і національно-етнічного визначення, модернізації і постмодернізації, орієнтації на Захід чи на Схід. Сегментованість українського соціуму, яка відображає різноспрямованість устремлінь та наявність кількох субкультур, значно ускладнює внутрішньо національний діалог, зумовлює неузгоджені дії владних структур. Все це створює ситуацію кризи суспільства. Подолання таких чинників, які дезорієнтують національну ідентифікацію, є нагальною теоретичною і практичною проблемою. Йдеться не лише про національну ідентичність особистості, а й про ідентичність етносу в цілому, його матеріальної і духовної культури.

Одне із ключових питань, яке виникає в рамках загроз в ході глобалізаційних змін – це збереження уніфікованого стану, універсальності та унікальності, власної своєрідності й ідентичності через повернення до етнонаціональних зразків поведінки нашого народу. В такому контексті постає проблема пошуку та актуалізації цих зразків, які в науковому обігу визначаються як архетипи етносу.

Архетип є складним утворенням, яке формується у взаємодії об’єктивних і суб’єктивних факторів соціуму. Об’єктивні фактори виникнення певного архетипу опосередковані зовнішніми впливами: геополітичне становище, історія, економіка, соціальна ситуація. Суб’єктивні фактори, які впливають на виникнення архетипів є міфи, казки народу, які виступають стимуляторами реалізації несвідомих моделей господарсько-культурної та соціально-політичної діяльності. К.Юнг у роботі “Про архетипи колективного несвідомого” відзначав, що “... архетип функціонує на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях психічного існування особистості. Він виробляє установку на конкретний образ, керує поведінкою особистості, створюючи відповідні переживання і способи ідентифікації...” [6, с. 182]. Таким чином, архетип – це несвідома форма засвоєння, збереження, передачі та

відтворення досвіду у просторі та часі, генетично обумовлена модель дій, реакцій. Важливо відмітити, що архетипи знаходяться під дією двох груп динамічних факторів: об’єктивних та суб’єктивних, які детермінують появу, модернізацію та зміну архетипів етносу.

Аналізуючи наукові праці в сфері політичної психології, етнопсихології зарубіжних (Х.Арендта, П.Бергера, У.Бімена, М.Вейнера, Е.Вілсона, Е.Гелнера, М.Гроха, М.Догана, Л.Дріджера, Е.Еріксона, А.Етціоні, Р.Інглегарта, Т.Кузьо, Х.Лінца, І.Прізла, Е.Сміта, Д.Сороса, Х.Ортега-і-Гассета, А.Степана, В.Хесле, Е.Хобсбаума, Р.Шпорлюка та ін.) та вітчизняних вчених (О.Антонюка, Г.Баканурського, В.Баркова, В.Бебика, Ю.Бех, О.Борусевича, С.Веселовського, М.Вівчарик, В.Горбатенко, О.Донченко, В.Євтуха, В.Іщука, О.Картунова, О.Корнієнко, В.Кременя, І.Кресіна, І.Кураса, В.Лісового, О.Майбороду, С.Макєєва, О.Маруховської, В.Медведчука, М.Михальченка, М.Мищенко, Л.Нагорної, М.Пірена, Ю.Римаренко, М.Розумного, Т.Рудницької, А.Свідзинського, М.Степико, М.Шульги та ін.) варто виокремити два підходи щодо формування та впливу архетипів на функціонування суспільства. Перший підхід заснований на позиції свідомого вибору людини, як представника етносу, певної позиції, яка є залежить від вибору більшості. Другий підхід ґрунтується на тому, що поведінкові реакції обумовлюються колективним несвідомим, зокрема місцем народження, середовищем виховання тощо.

Прихильником першого підходу був соціолог Вільгельм Вундт, який у своїй праці “Психологія народів”, підкреслював, що спільне життя індивідів, їх взаємодія між собою може породжувати нові соціокультурні явища, які певні закономірності. Ці закономірності не суперечать законам індивідуальної свідомості, але й не зводяться до них. В.Вундт також зазначав, що уявлення індивідів виявляються перш за все у мові, звичаях, але автор вважав за недоцільне говорити про психічне колективне несвідоме, яке впливає на людину незалежно від її свідомого вибору, переконань, вподобань тощо [5, с. 82].

Послідовником цього напрямку був також російський етнопсихолог І.Шпет, який зазначав, що сама по собі мова, міфи, звичаї, наука, релігія не містять генетично незворотного впливу на особистість. Належність людини до того чи іншого народу визначається не біологічною спадковістю, а свідомим прилученням до тих культурних цінностей, які утворюють зміст історії народу. Людина, як представник етносу, може змінювати власне самосприйняття, самовизначення та ідентичність, залежно від потреб, умов життя тощо [3].

Прихильники другого підходу, серед яких дослідники Т.Тард, С.Сігеля, Г.Лебон та інші зазначали, що поведінка представників тієї чи іншої спільності визначається переважно наслідуванням. Характерною ознакою якого є знеособлення, переважання ролі почуттів над інтелектом. Г.Лебон у своїй праці “Психологія народів і мас” визначав основні чинники, які зумовлюють напрямок колективної безсвідомої поведінки. Серед таких чинників: душа етносу; вплив

вождів/лідерів; наслідування, навіювання; взаємне зараження [5, с. 32].

Г.Лебон зазначає: "...не лише живі, а й мертві відіграють важливу роль у сучасному житті будь-якого народу. Вони творці його моралі та несвідомі рушії його поведінки. Життя будь-якого народу і всі прояви його цивілізації, досягнень, розвитку складають просте відображення його душі. Ні випадок, ні зовнішні обставини, ні особливо політичні інститути не відіграють головної ролі в історії народу..." [3]. Таким чином, автор підкреслював, що глибокі відмінності, що існують між психічним складом різних народів, призводять до того, що вони діють, думають і відчувають зовсім по-різному. З цього можна зробити висновок, що між ними існують розбіжності з усіх питань, які їм доводиться спільно вирішувати. Значну кількість воєн в історії було зумовлено саме суперечностями між колективними свідомостями двох сторін, неконструктивною взаємодією декількох архетипів.

Розглянувши два підходи до розуміння впливу архетипів на функціонування суспільства та особистості зокрема, варто підкреслити, що у ході нашого дослідження архетип визначається як форма та спосіб зв'язку успадкованих, несвідомих праобразів і структур психіки, які передаються протягом існування того чи іншого народу. Архетипи виступають основою для таких утворень як поведінка, розуміння світу. Етнонаціональні архетипи утворюють апіорні психічні та поведінкові програми, які відрізняють один народ від іншого, крім того, вони визначають особливості поведінки, мислення і бачення світу певної етнічної групи.

Архетип функціонує за умов неможливості існування чи відсутності свідомих понять. Архетип – це сукупність духовно-культурних символів, образів етнічного життя. Будь-який архетип має велику кількість символічних репрезентацій, які визначаються культурними чи особистісними чинниками. Однак архетипічна форма є єдиною та універсальною.

У науковому обігу в галузі психології, політології, енопсихології, філософії т.і., можна зустріти велику кількість класифікацій та групувань архетипів. Всі архетипи в сукупності складають певну цілісну структуру, яка формує матрицю несвідомого. Кожний етнос має свій набір архетипів, що склався історично, генетично, географічно і який впливає на функціонування суспільства загалом та його систем зокрема. На формування архетипів впливає низка факторів, що можна класифікувати за чотирма групами:

1. Об'єктні: фактори, що визначають ставлення до влади, системи управління та керуючих структур.

2. Комунікативні: фактори, обумовлені самим процесом розуміння й оцінки історії, побуту, культури народу, т.і.

3. Ситуативні: соціальний, економічний і політичний контексти, у яких відбувається сприйняття народу у порівнянні свого розвитку у ретроспективному контексті, у порівнянні з іншими народами.

4. Суб'єктивні: фактори, пов'язані із соціальними й психологічними особливостями сприймання індивідів певного етносу [2, с. 36].

Від так, можна зробити висновок, що архетип – це універсальна єдина форма, яка має велику кількість

репрезентацій. Переважання певного архетипу чи системи архетипів дає змогу прогнозувати лінію розвитку у політичній, економічній, міжнародній та інших сферах держави. Такий вплив обумовлений структурою архетипу, що визначає поведінкові реакції у різних сферах функціонування етносу, забезпечуючи його безпеку, цілісність, стабільність, чи навпаки розпад, асиміляцію, знищення. Серед основних компонентів структури архетипу, які впливають на функціонування суспільства варто зазначити такі:

– цінності архетипу, що становлять мотиваційний базис політичних та міжнародних відносин;

– символи, умовні образи найважливіших політичних ідеалів;

– традиції, звичаї, моделі суспільної поведінки;

– засоби реалізації рішень т.і. [1, с. 117–118].

Передачу архетипів можна ототожнити з передачею інформації. Але для передачі інформації необхідно використовувати носій, як джерело зберігання та ретрансляції. Таким носієм виступає народний фольклор, історичні постаті, твори культури та автори цих творів т.і. Наприклад, народні казки, пісні приказки, праці представників культури, політики, мистецтва, науки.

Аналізуючи дослідження етнографів та етнопсихологів, зокрема роботи Н.Азарова, А.Алексєєвої, Д.Донцової, Н.Зимашевської, О.Кульчицького та В.Липинського щодо впливу архетипів на функціонування певного суспільства можна виокремити декілька основних архетипічних прототипів, які склалися на території України географічно та історично, і на сьогоднішній день здійснюють вагомий вплив на функціонування сучасного соціуму, а саме: нордійський, понтійський, динарський та остійський.

Нордійський прототип характеризується витривалістю, правдолюбством, силою волі, пильністю, любов'ю до порядку, впевненістю у собі, розсудливістю. Особливість прототипу полягає в тому, що такі особи не вміють прощати чи просити вибачення, вибагливі у спілкуванні, до соціального оточення, надають перевагу самотності. Понад усе носії зазначеного прототипу цінують власну свободу, але попри це вони віддані громадській ідеї більше, ніж родині. Це прототип переважно характеризує державних управлінців (представники часів Київської Русі та Гетьманщини: полководці, князі т.і.).

Понтійський прототип відрізняється творчим характером, ідеалізмом, змовництвом, революціонерством. Представники цього прототипу представлені винахідниками, представниками мистецтва, політичними діячами. Досить поширений архетип для українського етносу в сфері мистецтв та управління, який активної впливає на формування сучасного суспільства, розвиваючи його творчий контекст. Цей прототип плідно функціонує на модернізацію певних систем суспільства, соціальних інститутів тощо.

Динарський прототип уособлює такі ознаки як чесність, гордість, сміливість, вразливість, добродушність, чуттєвість. Переважно зустрічаються в образах народних героїв. Найбільш представленим цей прототип на сьогодні є у громадських діячів, політичних активістів, які формують саме

етнополітичний світогляд та визначають рівень моральної свідомості суспільства.

Остійський прототип – архетип який уособлює нерішучу особистість, яка працює не за ідею, а за гроші, вороже ставиться до систематизації, узагальнення, колективізму. Цей прототип характеризується негативним та деструктивним впливом на загальний рівень формування колективного несвідомого соціуму [5, с. 119–122].

Переважання того чи іншого прототипу українського архетипу в історії зажди змінювалось. За дослідженнями етнопсихологів на кінець XX століття – початок XXI століття 42% українців характеризуються особливостями динарського прототипу, 31% – остійського прототипу та 27% – утворення нового прототипу із поєднання динарського та остійського [5, с. 124]. Варто відмітити, що така особливість архетипу, поєднання двох протилежностей, є когнітивним дисонансом. Таке явище зумовлене, як зазначає Л.Фестінгер, протиріччям між двома реальностями – об'єктивною реальністю світу та віртуальною реальністю свідомості представників того чи іншого етносу [1, с. 122].

Дещо іншої думки щодо класифікації сучасних архетипічних прототипів, які впливають на формування суспільства запропонував Л.Липа та його послідовники. Вчений вважає, що сучасний архетип українця складається з таких чотирьох прототипів: трипільського (який збагатив наш етнос такими стійкими рисами, як терплячість, скромність, обережність, впертість, вміння стійко сприймати невдачі, повага до жіночого образу), понтийського (основна характеристика якого є відважність, підприємливість, творчість, потяг до краси, колективізм), готського (який відзначається стійкістю характеру, дисциплінованістю, організованістю, впертістю, схильністю до вирішення справ у військовий спосіб, дотримання угод та договорів) та київсько-руського (що характеризується дотриманням традицій, патріотизмом) [4, с. 145–148]. Дослідник Ю.Липа, аналізуючи історію, зазначав, що основні прототипи можуть зазнавати змін, модернізуватися, оновлюватися, що продиктовано історією, політичною ситуацією та соціально-економічним станом суспільства.

Аналізуючи вплив колективних стереотипів на формування українського суспільства можна виокремити чотири базові принципи, які знаходять в основі українського архетипу: по-перше, творче переосмислення подій на ґрунті майже відсутнього наукового аналізу, по-друге, розсіювання уваги (різновекторність, як наслідок хаотичності дій), по-третє, гуманістичний характер дій, що має в основі схильність до компромісів, по-четверте, низький рівень упорядкованості та контролю [3]. Таку думку поділяють низка вчених етнополітологів, зокрема В.Горбатенко, О.Донченко, І.Курас. Для прикладу зазначимо класичні принципи колективних архетипів більшості європейських країн, які мають дещо інший перелік, зокрема, основними принципами сучасної Німеччини є три позиції: самовизначення, самоврядування, контроль. Принципи Великої Британії можна сформулювати, виходячи з чотирьох принципів: стабільність, обережність, наукова виваженість, цілісність [3]. Це обумовлюється історичним минулим народу, його господарською діяльністю, соціальним, культурним роз-

витком, географічним середовищем. Усі перелічені фактори формують психіку та колективну свідомість народу, виражаючись у поведінці, смаках, звичках, особливостях мислення та сприйняття навколишнього світу. Риси національної психології, національного архетипу змінюються разом зі змінами умов існування націй, проте є досить стійкими, щоб надавати своєрідності культурі, політичній діяльності, економічному господарюванню тощо.

Підсумовуючи, варто наголосити, що архетипи є сталою формою існування колективної свідомості етносу. Вони не залежать від кон'юнктурних умов їх актуалізації; архетипи укорінені безпосередньо в загальнолюдському досвіді і відповідають основним потребам людини, внаслідок чого вони впливають на всі соціальні інститути та системи. Слідування архетипам свого етносу є провідною детермінантою його розвитку.

Список використаних джерел

1. Азаров Н.І. Политическая психология личности и масс // Социально-политический журнал. – 1997. – № 2. – С.116–125.
2. Алексеева А.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 2008. – № 1. – С.31–40.
3. Голянич М. Проблема національної свідомості та духовності українців: україноцентричний вимір [Електронний ресурс] / М.Голянич // Нові праві. – 2009. – Режим доступу: <http://newright.il.if.ua/golyanych.htm>
4. Липа Ю. Призначення України / Ю.Липа // Дніпро. Спеціальний випуск. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1997. – № 11–12. – 268 с.
5. Культура – суспільство – особистість: [навчальний посібник] / за ред. Л.Скокової. – К., 2006. – 250 с.
6. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г. Юнг; [сост. и вступ. ст. А.М. Руткевича]. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

References

1. Azarov N.I. Politicheskaya psihologiya lichnosti i mass // Sotsialno-politicheskiy zhurnal. – 1997. – № 2. – S.116–125.
2. Alekseeva A.G. Tsennostnyie orientatsii kak faktor zhiznedeyatel'nosti i razvitiya lichnosti // Psihologicheskii zhurnal. – 2008. – № 1. – S.31–40.
3. Golyanich M. Problema natsionalnoyi svidomosti ta duhovnosti ukraiyintsi: ukraiyinotsentrichniy vimir [Elektronniy resurs] / M.Golyanich // Novi pravi. – 2009. – Rezhim dostupu: <http://newright.il.if.ua/golyanych.htm>
4. Lipa Yu. Priznachennya Ukrayiny / Yu.Lipa // Dnipro. Spetsialnyy vypusk. – K.: Fundatsiya im. O.Olzhicha, 1997. – № 11–12. – 268 s.
5. Kultura – suspilstvo – osobistist: [navchalnyi posibnyk] / za red. L.Skovoyi. – K., 2006. – 250 s.
6. Yung K.G. Arhetip i simvol / K.G. Yung; [sost. i vstup. st. A.M. Rutkevicha]. – M.: Rennans, 1991. – 304 s.

Prokopenko O.A., graduate student Department of humanitarian policy, National Institute of Strategic Research (Ukraine, Kyiv), o_proki@mail.ru

Dominant archetypes in the life of Ukrainian society

The study focuses on topical issue – the impact of aspects of the archetypes in the formation of national identity Ukrainian. This article deals with the archetype of the unconscious as a means of transferring the economic, political, military, cultural, ethnic and social behavior in space and time. Analyzes the dominant types of archetypes, typical of Ukrainian ethnicity and their impact on the social aspects of life and their influence on the formation of national identity. The aim of the article is the definition and description of the main archetypes inherent in modern Ukrainian society, the definition of conditions, factors which are formed archetypes Ukrainian society. The author describes the main approaches to the study of archetypes. Based on the analysis of the scientific literature in the article the author's definition of "archetype". It also describes the factors leading vectors formation of Ukrainian identity in today's stage of the Ukrainian ethnos in the context of the study of the dominant archetypes Ukrainian society.

Keywords: archetype, prototype, archetype structure, dominant archetype.

Прокопенко О.А., аспірантка отдела гуманитарной политики, Национальный институт стратегических исследований (Украина, Киев), o_proki@mail.ru

Доминантные архетипы в жизни украинского общества

Исследование посвящено актуальному вопросу – аспекту влияния архетипов на формирование национальной самоидентичности украинцев. В статье рассматривается архетип как средство бессознательной передачи экономического, политического, военного, культурно-социального поведения этноса в пространстве и времени. Анализируются доминантные типы архетипов, характерных для украинского этноса и их влияние на общественные сферы жизни и их влияние на формирование национальной самоидентичности. Целью статьи является определение и характеристика основных архетипов, присутствующих современному украинскому обществу, определение условий, факторов в которых формируются архетипы украинского социума. Автором описаны основные подходы к изучению архетипов. На основе анализа научной литературы в статье предлагается авторское определение понятия “архетип”. В статье также описаны ведущие факторы–векторы формирования украинской идентичности на современном этапе существования украинского этноса в контексте исследования доминантных архетипов украинского общества.

Ключевые слова: архетип, прототип, структура архетипа, доминантный тип архетипа.

* * *

УДК 364–146:316.324

Семигіна Т. В.

доктор політичних наук, доцент, професор,
Академія праці, соціальних відносин і туризму
(Україна, Київ), tv_sem@ukr.net

Класифікація держав загального добробуту Гости Еспінг–Андерсена і подальший розвиток теоретичного обґрунтування соціальної політики

Представлені результати дослідження, спрямованого на з'ясування змісту та значення наукових розробок Гости Еспінг–Андерсена, їх місця в теоретичному обґрунтуванні соціальної політики. Визначено, що центральне місце у науковому доробку дослідника посідає типологізація моделей держави загального добробуту. З'ясовано сильні (гнучкість, емпіричність) та слабкі (неврахування ціннісно-ідеологічної компоненти соціальної політики, культурного контексту, орієнтація винятково на економічно розвинуті країни) сторони класифікації Еспінг–Андерсена, доведено, що вона може бути використана для осмислення траєкторії та чинників розвитку соціальної політики, передовсім у європейських країнах. Розглянуто теоретичне обґрунтування зміни моделей держави загального добробуту та соціальної політики, виявлено, що одні автори ведуть мову про конвергенцію моделей, інші – про диверсифікацію, появу гібридних типів.

Ключові слова: ГостаЕспінг–Андерсен, держава загального добробуту, соціальна політика.

Соціальна політика як сукупність теоретичних принципів і система практичних заходів, які спрямовані на створення необхідних умов життєдіяльності, задоволення соціальних потреб населення, створення в суспільстві сприятливого соціального клімату, поліпшення стану соціальної сфери в цілому, перебуває у фокусі уваги науковців (політологів, соціологів, філософів, економістів, правників та ін. дослідників). Розвиток соціальної політики пов'язаний з переходом від державної і суспільної благодійності стосовно нижчих верств населення до вироблення загальнодержавних систем соціальної допомоги, оптимальний рівень розвитку якої дає змогу реалізувати ідею “держави загального добробуту” (“соціальної держави”).

Теоретико–методологічний аналіз феномену соціальної політики та її складових, ролі та місця цієї політики у реалізації функцій соціальної держави (держави загального добробуту) знаходимо у працях вітчизняних дослідників, зокрема, В.Бабкіна, О.Гансової, М.Головатого, В.Гошовської, А.Гриненка, О.Іванової, Л.Ільчука, О.Кіндратець, Е.Лібанової, Ю.Лисенко, А.Сіленко, В.Скуратівського, О.Скрипнюка, В.Співака, Н.Хоми, Л.Четверікової, П.Шевчука, Ф.Шульженка та

ін. У працях цих та інших авторів містяться посилання на класифікацію держав соціального (загального) добробуту або на класифікацію соціальної політики, розроблену Гостою Еспінг–Андерсеном на початку 1990–х. Проте у вітчизняній науковій літературі бракує критичної рефлексії щодо відповідності класифікації Гости Еспінг–Андерсена сучасним реаліям та осмислення динаміки його поглядів на зміст соціальної політики. Ця стаття представляє результати дослідження, спрямованого на з'ясування змісту та значення наукових розробок Гости Еспінг–Андерсена, їх місця в теоретичному обґрунтуванні соціальної політики. Методологічною основою дослідження є комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів політологічного аналізу.

Насамперед, слід згадати, що ГостаЕспінг–Андерсен (англ. Gøsta Esping-Andersen) є своєрідним продуктом модерної доби глобалізації. Його важко назвати представником якоїсь окремої галузі наукових знань – політичної науки, соціології чи економіки. Фактично, він суспільствознавець у широкому сенсі, бо досліджує питання функціонування соціальної держави, соціальної стратифікації, соціальної та гендерної політики, використовуючи методи теоретичного та прикладного аналізу з різних дисциплін. Так само важко визначити територіальну належність науковця. Він народився 1947 року у Данії, де вивчав демографію, економіку та соціологію. Але докторську дисертацію захистив у США і там же викладав у Гарвардському університеті (1978–1986). Потім викладав і проводив дослідження в університетах Італії – Європейському університеті Флоренції (1986–1993) та університеті Тренто (1993–1999). З 2000 р. живе та працює в Іспанії, є професором університету Помпео–Фабра, проте активно консультує наднаціональні структури – ООН, ОБСЄ, ЄС та ін., зокрема долучався до підготовки Лісабонського Самміту ЄС 2000 р., який відіграв важливу роль у формуванні загальноєвропейських стратегій соціальної політики.

Основні праці Гости Еспінг–Андерсена – “Соціальний клас, соціал–демократія та державна політика” (1980), “Політична влада та соціальна теорія” (1982), “Політика проти ринків” (1985), “Стагнація та відновлення: Піднесення та падіння режимів соціальної політики” (1987), “Три світи капіталізму добробуту” (1990), “Змінні класи: соціальна стратифікація у постіндустріальній Європі та Північній Америці” (1993), “Держава добробуту у перехідному періоді. Соціальна безпека у новій глобальній економіці” (1996), “Чому дерегулюється ринок праці?” (2000), “Чому нам потрібна нова держава добробуту” (2003), “Формування сім’ї та низька народжуваність” (2006), “Незавершена революція: адаптація держави добробуту до нових ролей жінок” (2009) – побачили світ англійською, проте вони належать до тих наукових доробків, що перекладаються різними мовами та включені до навчальних програм багатьох університетів. Еспінг–Андерсен є членом Британської Академії, а також Американської Академії мистецтва та науки, багатьох наукових рад у різних країнах світу [6].

Центральне місце у науковому доробку Гости Еспінг–Андерсена посідають вивчення ролі держав загального добробуту у функціонуванні сучасних

суспільств татипологізація моделей держави загального добробуту (welfarestate) економічно розвинутих країн. Така держава, за визначенням Еспінг–Андерсена, постоє тоді, коли бере на себе зобов'язання забезпечити базовий рівень благ для своїх громадян, при цьому соціальні права забезпечуються на підставі наявності громадянства, а не через діяльність ринку [13].

В основу знаменитої класифікації держав загального добробуту, опублікованої в окремому виданні 1990 р., Госта Еспінг–Андерсен поклав три критерії: по–перше, рівень (індекс) декомодифікації – міра, до якої держава звільняє людину від ринкової залежності шляхом гарантування високого рівня соціального забезпечення і послуг; по–друге, рівень соціальної стратифікації, яку автор визначає через співвідношення оподаткування та витрат; по–третє, баланс між державними програмами соціального забезпечення та соціальною підтримкою, яку надає приватний сектор. Еспінг–Андерсен, ґрунтуючись на загальних політичних теоріях та вивченні ситуації у країнах, що входили наприкінці 1980–х років до ОБСЄ, виділив три різновиди держав загального добробуту:

1) ліберальні, в яких рівень декомодифікації є низьким, рівень соціальної стратифікації – високим, державне втручання здійснюється у вигляді регулювання ринків; держава виконує тільки регулюючу функцію та гарантує мінімальні доходи громадянам, при цьому застосовується принцип адресності, який полягає в тому, що соціальна допомога надається лише на підставі перевірки нужденності;

2) корпоративістські; в яких рівні декомодифікації та соціальної стратифікації є високими, державне втручання здійснюється у вигляді безпосереднього фінансового забезпечення та регулювання ринків; ґрунтуються на принципі субсидіарності, коли держава втручається в питання забезпечення добробуту тоді, коли можливості індивіда і сім'ї вичерпано;

3) соціал–демократичні, в яких рівень декомодифікації є високим, а соціальна стратифікація – низькою, втручання здійснюється у вигляді безпосереднього фінансового забезпечення, держава відіграє ключову роль в системі соціального захисту, державні витрати на соціальні потреби значні [15].

До переваг класифікації Еспінг–Андерсена можна віднести те, що вона побудована на основі ретельного аналізу емпіричного матеріалу шляхом співставлення частки державного фінансування різнопланових соціальних програм та декларованих обов'язків держави у сфері соціальної політики й враховувала тогочасні особливості реалізації соціальної політики, змінний та складний характер держав загального добробуту.

Важливим видається й те, що Еспінг–Андерсен не став будувати жорстку класифікацію із взаємовиключними типами. Науковець схилиється до ідеї континууму, на полюсах якого перебувають ліберальна та соціал–демократична моделі, представлені США (де ідеї держави загального добробуту знайшли найменше втілення) та Швецією (де ідеї втілені якнайбільше). Моделі деяких країн, як–от Нової Зеландії чи Ірландії, Еспінг–Андерсен відніс до “атипових”, тобто таких, які не вкладаються у визначену ним класифікацію. Це дає змогу віднести модель держави загального добробуту і реалізовану ній соціальну

політику до того чи того типу лише з певною умовністю.

Запропонована Еспінг–Андерсеном класифікація моделей держав загального добробуту та застосування індексу декомодифікації зазнавали критики з боку численних науковців того часу (Р.Гудвін, Р.Маффелс, Д.Менахем, Б.Хідей та ін.), проте ця класифікація справила значний вплив на теоретизування щодо політичних вимірів забезпечення соціального добробуту населення, забезпечила багатьох дослідників певними аналітичними рамками для вивчення політичної практики у тій чи іншій царині соціальної сфери та методологічним інструментарієм для здійснення порівняльного аналізу політики [6].

До обмежень класифікації Еспінг–Андерсена можна віднести те, що в ній в основу типологізації закладено реалізацію соціальної політики тільки в економічно розвинутих країнах. Тобто не було взято до уваги наявність країн, що не входили на момент проведення дослідження до ОБСЄ та мали невисокий рівень економічного розвитку. Класифікація фактично стосується обмеженої кількості країн і її неможливо застосувати для розуміння ситуації в багатьох частинах світу. Так, приміром, деякі російські (Т.Сідорина та С.Смірнов [8], А.Чірікова [10]) та українські автори (І.Семенець–Орлова [4] та ін.) спробували накласти типологію, визначену цією класифікацією, до вивчення певних напрямів соціальної політики в Росії та Україні радянського та пострадянського періодів. Однак такі намагання навряд чи можна вважати вдалимими, адже Еспінг–Андерсен вивчав тільки класичні капіталістичні (соціально–ринкові) суспільства.

Слід додати, що тричленна класифікація Еспінг–Андерсена не завжди прийнятна навіть для аналізу ситуації у тогочасній Європі. На цьому наголошував британський науковець У.Лоренц, котрий запропонував додати до скандинавської, залишкової та корпоративістської моделей ще й рудиментарну. Цю останню модель автор приписує Португалії, Іспанії, Греції тощо [2, с.31–37]. Головна риса, що притаманна рудиментарній моделі: юридичні права на соціальний захист мінімальні або взагалі відсутні (наприклад, в Іспанській конституції визначаються соціальні обов'язки держави, проте на практиці діють інші законодавчі акти, що фактично перекладають на родичів відповідальність за допомогу нужденним членам сім'ї). Функції соціального захисту, зокрема надання персональних послуг, догляд, держава перекладає на волонтерський та неформальний сектори.

З іншого боку, підходу Еспінг–Андерсена притаманні внутрішні протиріччя. Порівняння моделей соціальної політики на основі запропонованої цим автором типології дозволяє висунути низку критичних зауважень щодо класифікації. Так, рівень державного втручання у соціальну сферу може варіюватися за різними напрямками соціальної політики, тобто різні соціальні держави поєднують в собі риси різних типів. Зокрема, Великобританія, здійснюючи ліберальну сімейну політику, забезпечує медичне обслуговування усьому населенню, а також виділяє найбільше в Європі фінансування на виплату допомоги на житло [3, с.73]. Таким чином, можна припустити, що у Великобританії, так само як і у Канаді, модель соціальної політики є

лише умовно ліберальною або наближеною до ліберальної.

До того ж, класифікація Еспінг–Андерсена значною мірою ігнорує ціннісно–ідеологічний компонент соціальної політики. Тому одночасно з класифікацією Еспінг–Андерсена в зарубіжній науці було розроблено й інші класифікації соціальної політики, більшою мірою орієнтовані на врахування політичних цінностей, зокрема, соціалістичних (цього взагалі не було у Еспінг–Андерсена). Так, британський дослідник Ф.Уільямс, котра аналізувала зв'язки між цінностями, політичними ідеологіями та відповідною організацією державної системи соціального захисту, виокремила низку “ідеальних моделей”: антиколективістську, несоціалістичний колективізм загального добробуту, модель радикального соціального управління, модель політичної економії “загального добробуту”. В основі антиколективістської моделі перебуває ліберальна ідеологія правого крила; несоціалістичний колективізм загального добробуту знаходиться десь посередині між лібералізмом та соціальною демократією; модель фабіанського соціалізму представляє класичні соціалістичні ідеї; модель радикального соціального управління базується на ідеях демократичного соціалізму; і, нарешті, модель політичної економії “загального добробуту” побудована на класичному марксизмі [18, с.21]. Чимало зарубіжних дослідників стало прихильниками цієї та інших класифікацій, що виходять із розуміння природи політичного режиму в країні, а не вимірювання обсягу витрат на соціальну сферу, визначеного Еспінг–Андерсеном як домінуючий критерій типологізації.

Політичні трансформації початку 1990–х років внесли корективи в розуміння моделей держав загального добробуту та їх теоретичного обґрунтування. До того ж економічна криза і криза держави загального добробуту наприкінці 1990–хр. зумовила перегляд основних положень концепції, зокрема переосмислювалась роль ключових агентів здійснення соціальної політики. У цьому випадку мова йде про посилення діяльності у сфері соціальної політики інститутів самоорганізації громадян і самих громадян як безпосередніх суб'єктів політики. Отже, можемо говорити про нові моделі соціальної політики, що включають в себе діяльність організацій третього сектору як додаткового виміру моделі держави загального блага, що не брала до ваги типологія Еспінг–Андерсена.

Сучасні науковці (Е.Хейвуд та ін.) звертають увагу на появу так званих нових демократій, які зберігають елементи авторитарності та низький рівень участі громадян у політичному житті [16]. Реформи та зміни соціального сектору призвели до зміни парадигми соціального забезпечення та медичного обслуговування, зокрема, до зменшення фінансування державних медичних закладів і появи приватного сектору в охороні здоров'я. Ці моделі також жодним чином не вписуються у класифікацію Еспінг–Андерсена.

Хейвуд веде мову й про східноазійські, ісламістські та мілітаристські режими, що мають специфічне впровадження соціальних програм. Досить схожих уявлень про соціальну політику та її зв'язки із політичною культурою та культурою взагалі дотримувався П.Елкок [11], котрий також критикував Еспінг–Андерсена за надто

економічний погляд на соціальну політику і зневажання її контекстом.

Інші науковці (Б.Дікон та ін. [1]) наголошують, що у деяких латиноамериканських, африканських, азійських та інших країнах соціальна політика формується та реалізується не на основі ідей загального добробуту, а основі ідеології занепаду соціального добробуту, яка характеризується тим, що держава фактично усувається від соціального захисту, забезпечуючи такий захист лише представникам елітних груп, соціальні послуги надають лише некеровані недержавні організації.

Аналіз статистичних даних за 2010–2012 роки свідчить, що у багатьох країнах впровадження та фінансування соціальної політики не є винятково якогось одного “чистого” типу. Відтак у національних політиках лише домінують певні характеристики тих чи тих моделей: певні методи збору коштів чи моделі закупівлі та надання послуг, які склалися історично. Варто також зважати на те, що існують відмінності між задекларованою політикою та реальною системою фінансування соціальної політики. Наприклад, приватні витрати, офіційні та неофіційні платежі, насправді становлять значну частину в загальних витратах на охорону здоров'я. Особливо яскраво це виявляється у країнах із невисоким рівнем розвитку, де попри державні гарантії безкоштовних послуг частка приватних витрат досить відчутна. Аналіз наявних статистичних даних дає підстави вважати типологізацію моделей політики доволі умовною [7]. Наразі інституціоналізації соціальної політики властивий “національний стиль”, який Д.Річардсон визначає як комбінацію неформальних норм і формальних інститутів [17]. Це підтверджує “змішаність” моделей соціальної політики.

Проте аналіз сучасних досліджень доводить, що частина науковців схиляється до того, що відбувається не диверсифікація (формування власних стилів), а конвергенція моделей соціальної політики. У науковій літературі пропонується кілька пояснень такої тенденції:

1) поширення ідей неолібералізації, що призвело до формування державно–приватного партнерства соціальної сфери. Так, частина зарубіжних (Г.Голденберг, Р.Гудзон, У.Епштейн, Е.Рігер, С.Лейбфрід, Е.Уільямс) та вітчизняних (С.Остюченко, А.Сіленко) стверджують, що конвергенцію усіх моделей у бік неоліберального підходу, який передбачає мінімізацію державних витрат на соціальну сферу, плюралізм у наданні соціальних послуг, тобто розвиток приватного сектору в соціальній сфері, зумовлює глобалізація [5];

2) інтернаціоналізація (транснаціоналізація) політичної сфери. Частина дослідників (Б.Дікон та ін.) доводить, що на сучасному етапі світового економічного розвитку “будь–яка соціальна політика, що традиційно аналізувалась й реалізовувалась в межах однієї країни, набуває наднаціонального та транснаціонального характеру” [12, с.7]. Транснаціоналізація зумовлює посилення політичного дискурсу ідеї прав людини та їх захисту. Як відзначає Ю.Ткачук, відбувається уніфікація основних принципів ринкових відносин і їхнього державного регулювання [9]. Відтак виникають загальносвітові вимоги і стандарти, розходження між національними моделями зменшуються, і можна вести мову про загальну модель соціального господарювання, в межах якої застосовуються різні механізми забезпечення соціального

добробуту в цілому. Нові глобалізовані підходи орієнтовані передовсім на демократичні цінності та повагу до прав людини, і саме до цих підходів численні наддержавні структури спрямовують держави-члени таких структур;

3) вирівнювання обсягів витрат на соціальну політику (З. Мішук та ін.). З одного боку, економічно розвинуті країни переживають схожі процеси перетворення своєї соціальної політики, зумовлені, зокрема, уявленнями про те, який рівень витрат на соціальну сферу дозволить собі держава [3; 5]. З іншого боку, відбувається формування загальноєвропейських стандартів та підходів, що ґрунтуються переважно на соціально-страхових підходах та ідеях сприяючої держави.

Таким чином, дослідники фактично обговорюють напрями модернізації програмних і політичних концепцій соціальної політики, визначені Еспінг-Андерсеном. При цьому сам дослідник наголошує на трансформації держав загального добробуту в умовах глобальної економіки, розглядає різнопланові траєкторії та сценарії розвитку соціально-економічної політики в країнах Латинської Америки, Східної Азії, Центральної та Східної Європи. Щодо традиційно-європейських держав загального добробуту, то Еспінг-Андерсен визначає, що з 2000-х років їх головною метою стає максимізація соціальної інклюзії (соціальне залучення, соціальна інтеграція) та соціальна справедливість, і це зумовлює пошук “нових” моделей. До переосмислення політики забезпечення загального добробуту населення у пост-індустріальному суспільстві, на думку дослідника, спонукають такі чинники, як: постаріння населення і демографічне навантаження, що зумовлюють зміни у політиці пенсійного забезпечення; сутнісні зміни ринку праці та характеру зайнятості; потреби у гармонізації подвійних цілей кар’єри та материнства, що їх прагне зреалізувати більшість європейських жінок, і проголошення гендерного нейтралітету (рівності) як ідеалу політики, що призвело до зміни гендерних ролей у сім’ї і нових підходів до пошуку соціальної рівноваги [14]. Водночас Еспінг-Андерсен не надає належної уваги впливові наднаціональних структур, неоліберальним проектам та транснаціональній демократії.

Таким чином, сам Еспінг-Андерсен наголошує, що моделі не є сталими, вони розвиваються та змінюються, так само змінюється зміст соціальної політики, передовсім під впливом демографічних чинників та уявлень стосовно гендерних ролей.

Підсумовуючи викладений у цій статті матеріал, слід зауважити, що серед вітчизняних фахівців соціальної політики досить популярною залишається запропонована Г. Еспінг-Андерсеном класифікація держав соціального добробуту, що виокремлює корпоративістську, ліберальну та соціал-демократичну моделі. Проте ця класифікація, як і багато інших, нівелюється сучасними процесами, що відбуваються у глобалізованому світовому середовищі.

Водночас теоретичні доробки Еспінг-Андерсена відіграли важливу роль у розвитку теорій соціальної політики та підходів до дослідження ціннісних принципів і історичних передумов формування соціальної політики. Вони дають змогу осмислити

траєкторії та чинники розвитку соціальної політики, передовсім у європейських країнах.

У сучасній літературі сформувались суперечливі погляди на розвиток соціальної політики. Одні автори ведуть мову про уніфікацію, конвергенцію моделей, інші – про диверсифікацію, появу гібридних типів. У кожному разі моделі соціальної політики стали “змішаними” і далекими від класичних типів, описаних Еспінг-Андерсеном.

Список використаних джерел

1. Дікон Б. Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації та майбутнє соціального добробуту / Дікон Б., Халс М., Станс П.: Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 346 с.
2. Лоренц У. Соціальна робота в змінюючійся Європі / Лоренц У. – К.: Асоціація психіатрів України, 1997. – 199 с.
3. Мішук З. Соціальна держава: зарубіжний досвід // Соціальна політика і соціальна робота / Мішук З. – 2004. – № 4. – С. 64–78.
4. Семенець-Орлова І. Моделі сімейної політики в світі: оцінка в контексті аналізу рівня народжуваності та деяких інших статистичних даних / І. Семенець-Орлова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2010. – Вип. 3. – С. 154–161.
5. Семигіна Т. Соціальна політика: історія і сучасний розвиток: [монографія] / Т. Семигіна. – К.: Агентство Україна, 2008. – 196 с.
6. Семигіна Т.В. Еспінг-Андерсен Госта / Семигіна Т.В. // Історія політичної думки: навч. словник-довідник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. Н.М. Хоми. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – С. 239–240.
7. Семигіна Т.В. Політичні аспекти охорони здоров’я: на перетині глобального і локального [монографія] / Семигіна Т.В. – К.: вид-во “Києво-Могилянська академія”, 2013. – 400 с.
8. Смирнов С.Н. Соціальна політика / С.Н. Смирнов, Т.Ю. Сидорина. – М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.
9. Ткачук Ю.В. Глобалізація в сфері політики: інструменти та механізми наддержавного впливу: автореф. дис. ... канд. політ. наук 23.00.02 / Ю.В. Ткачук. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2004. – 16 с.
10. Чирикова А. Возможна ли сегодня модернизация социальной политики в России? / А. Чирикова // Вестник института социологии. – 2010. – № 1. – С. 99–120.
11. Alcock P. The Comparative Context // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / ed. by Alcock P., Graig G. – Hampshire and New York: Palgrave, 2001. – P. 16–19.
12. Deacon B. Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. – Helsinki, 2000. – 9 p.
13. Esping-Andersen G. Social foundations of postindustrial society / G. Esping-Andersen. – New York: Oxford University Press, 2003. – 218 p.
14. Esping-Andersen G. The Incomplete Revolution. Adapting to Women’s New Roles / G. Esping-Andersen. – Cambridge: Polity Press, 2010. – 214 p.
15. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism / Gosta Esping-Andersen. – Princeton: Polity Press, 1990. – 248 p.
16. Heywood A. Politics / A. Heywood. – 2d ed. – Houndmills: Palgrave MacMillan, 2002. – 471 p.
17. Richardson J.J. Policy Styles in Western Europe / J.J. Richardson. – London: Allen & Unwin, 1982. – 213 p.
18. Williams F. Social Policy: A Critical Introduction: Issues of Race, Gender, and Class. – Cambridge: Polity Press and New York: Blackwell, 1989. – 236 p.

References

1. Dikon B. Global’na social’na polityka: Mizhnarodni organizacii’ ta majbutnje social’nogo dobrobutu / Dikon B., Hals M., Stans P.: Per. z angl. – K.: Osnovy, 1999. – 346 s.
2. Lorenc U. Social’naja rabota v izmenjajushhejsja Evrope / Lorenc U. – K.: Asociacija psihiatrov Ukrainy, 1997. – 199 s.
3. Mishhuk Z. Social’na derzhava: zarubizhnyj dosvid // Social’na polityka i social’na robota / Mishhuk Z. – 2004. – № 4. – S. 64–78.
4. Semenec’-Orlova I. Modeli simejnoi’ polityky v sviti: ocinka v konteksti analizu rivnja narodzhuvanosti ta dejakyh inshyh statystych-

nyh danyh / I.Semenec'–Orlova // Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu im. M.P. Dragomanova. Serija 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannja social'no-politychnyh dyscyplin. – 2010. – Vyp.3. – S.154–161.

5. Semygina T. Social'na polityka: istorija i suchasnyj rozvytok: [monografija] / T.Semygina. – K. : Agentstvo Ukrai'na, 2008. – 196 s.

6. Semygina T.V. Esping–Andersen Gosta / Semygina T.V. // Istorija politychnoi' dumky: navch. slovnyk–dovidnyk dlja studentiv vyshh. navch. zakladiv / Za zag. red. N.M. Homy. – L'viv: Novyj Svit–2000, 2014. – S.239–240.

7. Semygina T.V. Politychni aspekty ohorony zdorov'ja: na pere-tyni global'nogo i lokal'nogo [monografija] / Semygina T.V. – K. : vyd-vo "Kyjevo–Mogylyans'ka akademija", 2013. – 400 s.

8. Smirnov S.N. Social'naja politika / S.N. Smirnov, T.Ju. Si-dorina. – M. : Izd-vo GU VShJe, 2004. – 432 s.

9. Tkachuk Ju.V. Globalizacija v sferi polityky: instrumenty ta mehanizmy naderzhavogo vplyvu: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk 23.00.02 / Ju.V. Tkachuk. – Odesa: Odes'ka nacional'na jurydychna akademija, 2004. – 16 s.

10. Chirikova A. Vozmozhna li segodnja modernizacija social'noj politiki v Rossii? / A.Chirikova // Vestnik instituta sociologii. – 2010. – № 1. – S.99–120.

11. Alcock P. The Comparative Context // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / ed. by Alcock P., Graig G. – Hampshire and New York: Palgrave, 2001. – P. 16–19.

12. Deacon B. Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. – Helsinki, 2000. – 9 p.

13. Esping–Andersen G. Social foundations of postindustrial society / G.Esping–Andersen. – New York: Oxford University Press, 2003. – 218 p.

14. Esping–Andersen G. The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles / G.Esping–Andersen. – Cambridge: Polity Press, 2010. – 214 p.

15. Esping–Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism / Gosta Esping–Andersen. – Princeton: Polity Press, 1990. – 248 p.

16. Heywood A. Politics / A.Heywood. – 2d ed. – Houndmills: Palgrave MacMillan, 2002. – 471 p.

17. Richardson J.J. Policy Styles in Western Europe / J.J. Richardson. – London: Allen & Unwin, 1982. – 213 p.

18. Williams F. Sosial Rolisu: A Sritical Introdicton: Issues of Race, Gender, and Class. – Cambridge: Polity Press and New York: Blackwell, 1989. – 236 p.

Semygina T.V., Doctor in Political Science, Docent, Professor of Academy of Labour, Social Relations and Tourism (Ukraine, Kiev), tv_sem@ukr.net

Classification of welfare states by GostaEsping–Andersen and further development of theoretical justification of social policy

The paper presents results of a study aimed at clarifying the meaning and significance of scientific developments of GostaEsping–Andersen, as well as placing them in a theoretical framework of social policy. It was determined that in the scientific heritage of a researcher the typology of welfare state models plays a central role. The strengths (flexibility empirical approach) and weak (ignoring values and ideological components of social policy, cultural context, focus exclusively on economically developed country) have been defined. It was proved that the classification of Esping–Andersen can be used to understand the trajectory and factors of social policy development, especially in European countries. The changes in theoretical justification of the welfare state and social policy are reviewed, analysis shows that some authors are talking about convergence of models, others – about diversification, the emergence of hybrid types.

Keywords: GostaEsping–Andersen, welfare state, social policy.

Семыгина Т.В., доктор политических наук, доцент, профессор, Академия труда, социальных отношений и туризма (Украина, Киев), tv_sem@ukr.net

Классификация государств всеобщего благосостояния Госты Эспинг–Андерсена и дальнейшее развитие теоретического обоснования социальной политики

Представлены результаты исследования, направленного на выяснение содержания и значения научных разработок Госты Эспинг–Андерсена, их места в теоретическом обосновании социальной политики. Определено, что центральное место в научном наследии исследователя занимает типологизация моделей государства всеобщего благосостояния. Выявлено сильные (гибкость, эмпиричность) и слабые (неучет ценностно-идеологической компоненты социальной политики, культурного контекста, ориентация исключительно на экономически развитые страны) стороны классификации Эспинг–Андерсена, доказано, что она может быть использована для осмысления траектории и факторов развития социальной политики, прежде всего в европейских странах. Рассмотрено теоретическое обоснование изменения моделей государства всеобщего благосостояния и социальной политики, выявлено, что одни авторы

говорят о конвергенции моделей, другие – о диверсификации, появление гибридных типов.

Ключевые слова: Госта Эспинг–Андерсен, государство всеобщего благосостояния, социальная политика.

* * *

УДК 328.1

Стойко О. М.

кандидат политических наук, научный співробітник,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України
(Україна, Київ), starkol@gmail.com

Еволюція досліджень президентської форми правління

Проаналізовано особливості кожного трьох основних етапів дослідження президентської форми правління: від заперечення доцільності її впровадження в молодих демократіях до визнання її подібності до парламентської. Класичні небезпечні риси президентіалізму визначив Х.Лінц, а саме конкуруюча легітимність, президентські вибори як гра з нульовою сумою, дуальність природи поста президента. Другий етап характеризувався розширенням фокусу дослідження, яке включало аналіз партійної та виборчої систем, обсяг повноважень органів виконавчої влади тощо. Коаліційний президентіалізм, що зближує президентську та парламентську форми, став предметом дослідження на третьому етапі. Спрогнозовано появу нового етапу вивчення президентіалізму через необхідність врахування гібридних форм.

Ключові слова: президент, парламент, форма правління, демократія, інститутути.

Вибір форми правління значною мірою визначає успішність перебігу демократичного транзиту. Дискусії щодо відповідності президентської чи парламентської моделі потребам новостворених демократичних держав так чи інакше піднімалися у політологічних дослідженнях ще з 1970–х років. По мірі збільшення кількості країн, що стали на демократичний шлях розвитку, накопичувалася емпірична база, що вимагала детального опрацювання. Очевидно, що одним з найважливіших питань для дослідників транзитних процесів став пошук оптимальної форми правління, яка б гарантувала успішність впровадження демократичних інститутів. Критичний аналіз спеціалізованої літератури дає змогу прослідкувати еволюцію наукових підходів та краще зрозуміти не лише особливості тої чи іншої форми, а й значення інститутів для становлення демократичної держави.

Як вважає Р.Елджі, увесь масив наукових досліджень, присвячений інституту президента, можна поділити на три періоди [1, р. 108]. Перший пройшов під домінуванням класичних аргументів Х.Лінца про переваги парламентської форми над президентською, особливо для молодих, нестабільних демократій. Для цього етапу був характерний аналіз на поясненні однієї змінної (типу режиму) та однієї похідної (успіх демократичної консолідації).

Як стверджував Х.Лінц, будучи обраними на прямих виборах, президент та парламент мають право апелювати до народу, намагаючись отримати підтримку виборців своїй політиці. У випадку різної партійної приналежності глави держави і законодавчого органу це призводить до гострих і затяжних конфліктів між виконавчою та законодавчою гілками влади. Конфлікти можуть загострюватися через низку чинників, зокрема ультимативність результатів президентських виборів, оскільки переможцю дістається усе; подвійною природою поста президента (переставляє як державу, так і

конкретну політичну силу) та загальною негнучкістю системи (тривала, фіксована каденція глави держави). Х.Лінц стверджував, що саме парламентаризм надає гнучкості політичному процесу, а президентіалізм робить політичну систему жорсткішою, хоча і стабільнішою. У пізнішій роботі Х.Лінц наполягав, що “президентіалізм несе більший ризик для стабільної демократичної політики, ніж сучасний парламентаризм” [2, р. 70].

Другий етап розпочався у 1992 році з виходом у світ роботи М.Шугарта і Дж.Кері [3], які критикували представників першого за те, що вони зосереджувалися виключно на чистих характеристиках кожного типу. В той час як такі фундаментальні особливості цих типів ігнорувалися, хоча саме вони, у поєднанні з іншими інституційними змінними (компетенція органів виконавчої влади, партійна та виборча системи), суттєво впливали на діяльність президента та парламенту. Закономірно, що на цьому етапі дослідники зосередили свою увагу насамперед на інституційній практиці конкретних країн і намагалися пояснити дві і більше змінних: тип режиму, партійну систему і/або повноваження глави держави. Так С.Майнварінг стверджував, що проблема полягає не в президенті як такому, а швидше у “складному поєднанні” президентіалізму з фрагментованою багатопартійною системою [4, р. 227].

Узагальнити другий етап можна висновком, що президентські системи “дуже відрізняються щодо повноважень, наданих президенту, типу партійної та виборчої систем, соціально-економічного та історичного контексту, в якому вони створені. І ці відмінності є набагато важливішими, ніж класичні відмінності дихотомії між президентською та парламентською системами” [5, р. 394–439].

На третьому етапі твердження С.Майнварінга про потенційно конфліктогенне поєднання було спростоване вченими, які заявляли, що президентська форма може працювати як парламентська: президенти можуть будувати стабільні багатопартійні коаліції, навіть у слабко інституціолізованій партійній системі. Найбільше таких підтверджень знаходиться у роботі латиноамериканських політологів. У них стверджується, що президенти можуть управляти коаліціями так само успішно, як і прем’єр-міністри, однак не слід думати, що вони діють за допомогою аналогічних інструментів.

Загалом для його представників характерне використання широкого спектру політологічних теорій, у результаті чого з’ясування переваг і недоліків президентської і парламентської форми не є основним завданням дослідження. Третій етап датується 1995 роком, коли з’явилася робота Дж.Цебеліса про поведінку акторів, що мають право вето, у різних типах режиму. Під останніми він розумів “індивідуальних чи колективних акторів, згода яких необхідна для зміни статус-кво” [6, р. 19]. Вони можуть бути інституційними (передбаченими конституцією), партійними (утворюватися як результат діючого політичного режиму, наприклад, парламентська більшість тощо). Співвідношення між різними акторами значною мірою зумовлює ступінь політичної стабільності у країні, яка залежить від їх кількості, ідеологічних відмінностей, внутрішньої узгодженості тощо.

Дещо пізніше з’явилася робота К.Шторма [7], що аналізувала делегування та підзвітність у парламентських демократіях виходячи з положень теорії про відносини між принципом і агентом. Основним принципом є виборець, що делегує своє суверенне право представнику (депутату), який діє як агент. В свою чергу депутат, який тепер виступає в ролі принципала, може делегувати свою владу ще комусь, хто буде діяти як його агент. В умовах парламентської моделі виборець делегує повноваження представнику у парламенті, який передає їх прем’єр-міністру та уряду, а ті в свою чергу – міністрам як керівникам урядових підрозділів та, у кінцевому підсумку – державним службовцям. Дещо інший принцип делегування спостерігається у президентській моделі: виборець делегує свої повноваження як президенту, так і депутату. Президент передає повноваження секретарю як голові урядового підрозділу, а той – державним службовцям. Водночас законодавчий орган делегує свої повноваження міністру, якого призначає урядова коаліція. Аналогічно парламент може передати повноваження управлінському органу шляхом створення незалежних організацій. Іншими словами, “представництво починається з множити принципалів (громадян) та закінчується з великою кількістю агентів (державних службовців). При цьому парламентське делегування виглядає як єдиний довгий ланцюг, в той час як президентське – є більш жорстким.

Остання робота Д.Самуельса і М.Шугарта дає підстави віднести їх до третього етапу, оскільки демонструє, що виконавча влада має фундаментально відмінні владні відносини зі своїми партіями в умовах парламентського і президентського режиму. Більше того, вони припускають, що якщо у парламентській системі правляча партія поєднує виконавчі і законодавчі функції, оскільки партійні лідери обираються та підзвітні через внутрішній відбір партіями, то у президентській системі партії дають більше право приймати рішення главі держави, оскільки він обирається незалежно від парламенту. Таким чином, ці автори відзначають, що “президентіалізм перебуває у конфлікті з логікою парламентаризму”. Однак вони стверджують, що це є та риса президентської форми правління, що загрожує демократичним інститутам, оскільки чим більше свободи у прийнятті рішень отримують глави держав, тим важче політичним партіям притягувати їх до відповідальності. Відповідно, президент стикається з меншими обмеженнями, ніж прем’єр-міністр, коли з власною партією приймає рішення про склад уряду та формує парламентську коаліцію. Президенти можуть прагнути до тих самих коаліційних цілей, що й прем’єр-міністр, але не завжди тими ж інструментами. Хоча такий коаліційний президентіалізм досить добре проаналізовано у літературі Латинської Америки, до схожих висновків прийшли й дослідники Африки. Так П.Чабал та Ж.-П. Далоз [9] та Н. ван де Валле [10] з’ясували, що африканські президенти гнучкі у використанні формальної та неформальної влади, що дає змогу їм домінувати навіть у дуже фрагментованих парламентах.

Порівняльні дослідження у різних регіонах світу надають додаткові підтвердження того, що формування коаліції є звичним явищем за президентіалізму, а

багатопартійна система не впливає на ймовірність демократичної консолідації [11]. Іншими контекстуальними змінними, які впливають на виконавчо-законодавчі відносини, є час (електоральний цикл: дата чергових парламентських виборів), економічна ситуація, якість президентського правління, поведінка зовнішніх акторів (наприклад, впливових губернаторів, антисистемних сил тощо) та траєкторія розвитку національної історії та культури. Деякі часто досліджувані інституційні змінні (прерогативи президента, партійна та фракційна структура парламенту) може мати радикально різний вплив та значення у різних політичних системах.

Це можна проілюструвати на прикладі країн СНД, конституції яких закріплюють за президентом значні повноваження. Про це свідчить порівняльний індекс концентрації президентської влади на основі текстів Основних законів [12], який демонструє, що навіть у пострадянських республіках формальна влада президентів набагато більша, ніж у їх колег у Східній Європі. Відповідно, багато пострадянських політичних систем були охарактеризовані дослідниками як “суперпрезидентські” [13], оскільки повноваження глави держави практично необмежені у період виборів, в той час як виборчий процес відкритий для маніпуляцій. У процесі прийняття рішень президенти можуть домогтися своїх цілей використовуючи цілу низку закріплених за ними повноважень. Суперпрезидентіалізм також тлумачиться як формальне вираження системи неопатримоналізму, яке посилює позиції президента, а слабкість інституційних противаг подається як спадок радянської політичної культури, що дає можливість лідерам управляти через патронаж та особисте правління [14].

Така форма “патронажного президентіалізму”, як вважає Г.Хейл, поєднує високу формальну владу з неформальною владою та ресурсами, що продукуються мережами патрон-клієнтських відносин, що негативно впливають на державу та економіку [15]. Іншими словами в результаті розпаду соціалістичної політичної системи глави новостворених держав отримали значні повноваження за рахунок альтернативних центрів інституційної влади. “Суперпрезидентіалізм” чи “патронажне” президентство в регіоні співіснує з законодавчою владою, що користується меншою довірою виборців.

Не дивлячись на свої значні повноваження, у низці випадків перші пострадянські президенти не отримували достатньої партійної підтримки для формування коаліцій у парламенті. На противагу стереотипам, вони виявилися неспроможними підтримувати коаліції через право видання указів і розпоряджень. В інших країнах СНД поділ бюджетних коштів та додаткові платежі, такі як патронаж, все ще залишаються важливими інструментами для формування провладних сил у законодавчому органі. Торгівля посадами міністрів у деяких країнах СНД використовується ширше, ніж це характерно для моделі латиноамериканських країн, описаної А.Нето [16].

Однак ми можемо спрогнозувати появу четвертого, ще більш спеціалізованого етапу досліджень взаємозв'язку між президентом та парламентом за різних форм правління. Такий крок зумовлений насам-

перед необхідністю чітко розділяти президентську та гібридну (парламентсько-президентську чи президентсько-парламентську) республіки, які більшість дослідників третього етапу розглядають як єдину “президентську” модель.

Після краху соціалістичної системи низка країн Східної та Центральної Європи зробила вибір на користь напівпрезидентської форми правління – Болгарія, Литва, Македонія, Молдова (до 2001), Польща, Сербія, Словаччина, Словенія, Румунія, Хорватія, Чорногорія. Ф.Фрізон–Роше слушно зазначає, що напівпрезидентська модель відповідала умовам, що склалися у країнах регіону, які пристосували її до своїх геополітичних потреб та особливостей кожного з етапів перехідного процесу [17, р. 58].

У найбільш загальному визначенні напівпрезидентська форма правління передбачає підзвітність перед парламентом як президента, обраного на загальних прямих виборах, так і прем'єр-міністра з урядом. До переваг цієї форми слід віднести гнучкість системи поділу влади, яка неоднозначно оцінюється дослідниками. Якщо для країни характерний інтенсивний політичний конфлікт, породжений двома конкуруючими політичними силами (у молодих демократіях Європи вони, як правило, представлені, колишніми комуністами та реформаторами), то напівпрезидентська форма правління закладає хорошу основу для пошуку консенсусу: одна зі сторін отримує пост президента, а інша – прем'єр-міністра. Такий компроміс є більш продуктивним для розвитку політичної системи, ніж принцип “переможець отримує все”, характерний для президентської форми державного правління. Крім того, прямі вибори президента на чітко визначений термін можуть надати системі необхідну політичну стабільність та легітимність навіть за умов надмірної фрагментації парламенту та хронічної урядової нестабільності. За таких умов напівпрезидентська форма створює кращі умови для процесу демократизації, ніж чиста парламентська республіка.

Загалом, напівпрезидентський режим є досить зручним з теоретичної точки зору, але складним у застосуванні на практиці, оскільки схильний продукувати конфлікти між президентом та прем'єр-міністром. Оскільки кожна з країн намагалася пристосувати змішану форму державного правління для вирішення власних проблем, що породило безліч варіацій, то М.Шугарт та Дж.Кері [18, р. 14] запропонували виділити дві основні моделі: прем'єрсько-президентську та президентсько-парламентську. Перша характеризується тим, що прем'єр-міністр та уряд несуть колективну відповідальність лише перед парламентом. Саме таку модель обрали Болгарія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія (з 2001 року) та Чорногорія. Особливістю другої є те, що прем'єр-міністр та уряд несуть колективну відповідальність як перед парламентом, так і перед президентом. Вона практикувалася Хорватією до 2000 року та Україною у 1996–2006 роках і починаючи з 2010 року після відміни конституційної реформи.

Більшість дослідники вважають, що основну небезпеку для демократичних інститутів несе у собі остання,

президентсько-парламентська модель, оскільки саме подвійна підзвітність перед парламентом та президентом, створює додаткову інституційну невизначеність, що є джерелом конфліктів між гілками влади. Така система подвійної відповідальності, на думку М.Шугарта, створює ситуацію, коли “немає жодної інституційно визначеної влади над урядом” [19, р. 30]. Більше того, конфлікт навколо призначення та відставки уряду з високою ймовірністю ставить питання щодо легітимності самого режиму. Оскільки така система надає парламенту право відставки прем’єр-міністра, то уряд в першу чергу залежить від підтримки парламентської більшості.

З огляду на вище наведене, вважаємо помилковим ототожнювати напівпрезидентську форму правління з президентською, що характерно для попередніх досліджень взаємозв’язку між виконавчою та законодавчою гілками влади, особливо у випадку молодих демократій. Необхідність чіткого розмежування цих форм створює передумови для початку нового етапу у дослідженні інституту президентства, оскільки накопичена емпірична база дає змогу формулювати нові теоретичні висновки.

Список використаних джерел

1. Elgie R. From Linz to Tsebelis: Three waves of presidential/parliamentary studies? / R.Elgie // *Democratization*. – 2005. – Vol.12. – № 1. – P.106–122.
 2. Linz J. Presidential or parliamentary democracy: Does it make a difference? / J.Linz / Linz J., Valenzuela A. Failure of presidential democracy. – Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 1994. – P.3–87.
 3. Shugart M. Presidents and assemblies. Constitutional design and electoral dynamics / M.Shugart, J.Carey. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 332 p.
 4. Mainwaring S. Presidentialism, multipartism and democracy: The difficult combination / S.Mainwaring // *Comparative Political Studies*. – 1993. – Vol.26. – № 2. – P.198–228.
 5. Mainwaring S. Presidentialism and democracy in Latin America / S.Mainwaring, M.Shugart. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 508 p.
 6. Tsebelis G. Veto players. How political institutions work / G.Tsebelis. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002. – 344 p.
 7. Strøm K. Delegation and accountability in parliamentary democracies / K.Strøm // *European Journal of Political Research*. – 2000. – Vol.37. – P.261–289.
 8. Samuels D. Presidents, parties, prime ministers: How the separation of powers affects party organization and behavior / D.Samuels, M.Shugart. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 310 p.
 9. Chabal P. Africa works: The political instrumentalization of disorder / P.Chabal, J.–P. Daloz. – Oxford: James Curry, 2004. – 192 p.
 10. Van de Walle N. Presidentialism and clientelism in Africa’s emerging party systems / N. Van de Walle // *Journal of Modern African Studies*. – 2003. – Vol.41. – P.297–321.
 11. Cheibub J. Government coalitions and legislative success under presidentialism and parliamentarism / J.Cheibub, A.Przeworski // *British Journal of Political Science*. – 2004. – Vol.34. – P.565–587.
 12. Frye T. A Politics of institutional choice: Post-communist presidencies / T.Frye // *Comparative Political Studies*. – 1997. – № 5. – P.523–552.
 13. Holmes S. Superpresidentialism and its problems / S.Holmes // *East European Constitutional Review*. – 1993. – № 4. – P.123–126.
 14. Robinson N. Institutions and political change in Russia / N.Robinson. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000. – 248 p.
 15. Hale H. Regime cycles: Democracy, autocracy and revolution in post-Soviet Eurasia / H.Hale // *World Politics*. – 2005. – Vol.58. – P.133–165.
 16. Neto A. The Presidential calculus: Executive policy making and cabinet formation in the Americas / A.Neto // *Comparative Political Studies*. – 2006. – № 4. – P.1–26.
 17. Frison-Roche F. Semi-presidentialism in a post-communist context / Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism outside Europe / F.Frison-Roche. – N.Y.: Routledge, 2007. – P.56–77.
 18. Shugart M. Presidents and assemblies. Constitutional design and electoral dynamics / Shugart M., Carey J. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 332 p.
 19. Shugart M. Of presidents and parliaments / Shugart M. // *East European Constitutional Review*. – 1993. – Vol.2. – № 1. – P.27–36.
- Stoyko O.M.**, candidate of political science, researcher of Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), starkol@gmail.com
- Evolution of presidential studying**
- The peculiarities of each of three stages of presidential studying are considered: from denying the practicability of its implementation in young democracies to recognition of its similarity with parliament form of government. The classical dangerous features of presidentialism were defined by J.Linz, especially the competitive legitimacy, the presidential election as a zero-sum game, duality the nature of president post etc. The second stage is characterized by widening the researcher focus, including analysis of party and election systems, the competence of executive power. The coalition presidentialism, bonding president and parliamentary form, becomes a subject of research on the third stage. The appearance of a new stage of presidentialism studying causes the necessity take account of hybrid forms, is predicted.
- Keywords:** president, parliament, form of government, democracy, institution.
- Стойко Е.М.**, кандидат политических наук, научный сотрудник, Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины (Украина, Киев), starkol@gmail.com
- Еволюція досліджень президентської форми правління**
- Ісследовано особенности каждого из трех основных этапов исследования президентской формы правления: от отрицания целесообразности ее внедрения в молодых демократиях до признания ее схожести с парламентской. Классические опасные черты президентизма определил Х.Линц, в частности, конкурирующая легитимность, президентские выборы как игра с нулевой суммой, дуальность природы поста президента и т.д. Второй этап характеризовался расширением фокуса исследования, включавшего анализ партийной и избирательной систем, объем полномочий органов исполнительной власти. Коалиционный президентизм, сближающий президентскую и парламентскую формы, стал предметом исследования на третьем этапе. Спрогнозировано появление нового этапа изучения президентизма в связи с необходимостью учитывать гибридные формы.
- Ключевые слова:** президент, парламент, форма правления, демократия, институты.
- * * *
- УДК 321.02:316.444:316.75
- Безрук О. О.**
кандидат політичних наук, доцент кафедри політології,
соціології та культурології, Харківський національний
педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
(Україна, Харків), brand800@mail.ru
- ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ
ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ**
- Проаналізовано взаємозв’язок між політичною участю та процесами політичної мобільності. Визначено, що основною метою статті є аналіз взаємозв’язку між політичною участю та політичною мобільністю. Розглянуто основні підходи до аналізу політичної участі та деякі характеристики політичної мобільності, як політичного процесу, зокрема, аспект ступеню інтенсивності політичної участі. Висвітлено певні особливості взаємодії політичної участі та мобільності в розвинутих країнах та державах, що знаходяться в стадії трансформації.
- Окреслено межі взаємозв’язку між мобілізацією мас та політичною мобільністю. Встановлено, що політична участь має амбівалентний характер та є значущим чинником, що впливає на процеси політичної мобільності. Стверджується, що поліваріантний характер політичної участі, впливаючи на характер процесів політичної мобільності, суттєво відображається на стані політичної системи, призводячи до її деформації або стабільного функціонування.
- Ключові слова:** політична участь, політична мобільність, мобілізація мас, політична система, політичний статус.
- Сучасні умови характеризується прискоренням темпу життя та процесів, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності людини: економічній, політичній, соціальній та ін. Окрім того, зміни, що відбуваються кожною мить, в тому чи іншому пункті простору, ускладнюють

загальну ситуацію. Дійсність вимагає від людини оперативної реакції до навколишніх обставин, що постійно трансформуються. Людина стає більш мобільною.

Кордони між державами виконують суто символічну роль, що у свою чергу посилює комунікаційні процеси між політично неоднорідними країнами. А.Негрі та М.Хардт стверджують, що сучасна політична карта світу являє собою Імперію, а глобалізаційні процеси руйнують культурні та політичні межі країн [1].

Е.Тоффлер вказує на плинні процеси у владних структурах, трансформацію влади [2].

З.Бауман характеризує сучасність, як “плинний модерн”. Все свідчить про перманентну мобільність людей, ресурсів, систем та інших компонентів навколишньої дійсності [3]. Мобільність стає узагальненою ознакою сьогодення.

Мають свою специфіку і процеси, що відбуваються в політичній сфері людства. Разом із глобалізацією, уніфікацією відбуваються і протилежні процеси. Різка економічна диференціація, поділ світу на “розвинені” країни, “перехідні” та “третій світ”, антагонізм демократичних цінностей та ісламських традицій, революції, трансформації політичних систем – все це можна віднести до процесів політичної мобільності. Політична мобільність є багатомірним процесом, але є одне, що відрізняє її від інших типів мобільності: це політична влада – головний політичний ресурс, навколо якого йде постійна боротьба (явна та латентна) між окремими індивідами, політичними групами, системами та ін. Політична мобільність є інституціалізованим процесом, оскільки вона каналізується політичними інституціями. Окрім того, політична мобільність характеризує зміни політичних статусів індивідів та груп.

Прийняття до суспільно-політичної реальності (прийняття “правил гри”, виконання норм та приписів політичної системи) є підґрунтям для зміни політичного статусу, а саме – політичної мобільності. Але наявність умов для зміни статусу не означає, що мобільність має відбутися. Без практичних дій з боку індивіда можливості залишаються нереалізованими. Цей аспект мобільності вдало відображає категорія “політична участь”.

Політична участь громадян виступає характеристикою політичного режиму та суспільства в цілому. Форми та інтенсивність політичної участі слугують показниками рівня стабільності політичної системи, яка в свою чергу впливає на процеси політичної мобільності. Таким чином, проявляється взаємовплив між політичною участю та процесами мобільності, який потребує аналізу для поглибленого сприйняття динаміки в політичному просторі.

Проблематика політичної участі розглянута в наукових працях Л.Мілбрайта, Г.Алмонда, Р.Хігінса, Д.Нагеля, Е.Даунса, С.Верби, Р.Даля, Ф.Грінстайна, М.Конвея та інших західних дослідників. На пострадянському просторі ця тема присутня в роботах А.Демидова, С.Андрєєва, Р.Котанджяна, Ю.Левади, Д.Гончарова, І.Гоптарьової, О.Чемшита та інших.

Наукові дослідження політичної мобільності представлені в меншому обсязі. Різні аспекти цього процесу розглянуто в роботах П.Сорокіна, С.Ліпсета,

Р.Дарендорфа, В.Парсонса, Д.Уррі, Ю.Качанова, В.Амеліна, М.Пінчука та інших.

Метою статті аналіз взаємозв'язку між політичною участю, як формою політичної активності та процесами політичної мобільності.

У сучасній політичній науці політична участь розглядається як дії, що вживаються соціальною спільністю, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на державну політику, управління державними справами або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному. Політична участь може бути організованою або неорганізованою, епізодичною або постійною, що використовує законні або незаконні засоби влади. Американський дослідник Л.Мілбrait виділяє чотири основних види законної (“конвенціональної”) політичної участі [4]: голосування, участь у діяльності політичних партій та інших політичних організацій і в кампаніях, що проводяться; участь у політичному житті громади, зборах, грошових пожертвуваннях тощо, контакти з офіційними особами на різних рівнях. Виділяються види незаконної неконвенціональної політичної участі: різноманітні форми протесту з порушенням закону, протест проти безпутних дій властей тощо.

Західні дослідники С.Верба, М.Каазе, Дж.Кім, Н.Най, К.Петмен, Г.Перрі розглядають політичну участь, як “один з критеріїв якісних особливостей політичних систем, що існували колись або існують зараз, що характеризує результат взаємодії не лише політичних інститутів, соціально-економічних інтересів та сил, але й національно-культурних традицій, політичної культури” [4, с. 240].

У політичній участі політологом М.Вайнером [5] виділяються три аспекти: політична участь визначається як вербальна (тобто словесна) дія, а не особисті переживання або політичні переваги; участь, добровільні дії громадян; громадяни мають вибір при обранні державних посадових осіб. Але багато соціологів та політологів піддають критиці підхід М.Вайнера до політичної участі за його обмеженість лише добровільними та усвідомленими діями. У реальному житті залучення людей в політичний процес не обов'язково зв'язано із їх високою інформованістю і використанням демократичної процедури альтернативних політичних виборів тощо.

Російський дослідник Д.Ольшанський інтерпретує політичну участь як “вихід”, реальний поведінковий наслідок, відображення та вираження процесів соціалізації” [6, с. 17].

Істотне доповнення у розуміння категорії політичної участі додає український дослідник О.Чемшит. На його думку, політична участь це “будь-яка дія або бездіяльність, спрямована на зміну або збереження існуючого способу розподілу ресурсів у масштабах усього суспільства” [7, с. 38].

Вчений робить слушне зауваження, що політична участь як володарювання або прагнення до влади є лише окремим випадком політичної участі взагалі. Політичну участь “взагалі” дослідник визначає як свідомі дії або відмову від них, які роблять політичні актори (громадяни, групи інтересів, політичні партії

тощо) “з метою якнайповнішої реалізації відповідних базових потреб” [7, с. 44].

Політичну участь характеризують дії індивідів і груп, що вживаються для надання будь-якого впливу на політичний процес, на формулювання або прийняття певних політичних рішень.

За ступенем інтенсивності політичну участь можна ідентифікувати, як систематичну або епізодичну; за критерієм мотивації політичних акторів – автономну (свідомо вибрані форми індивідуальної поведінки) чи мобілізовану (засновану на зовнішніх імпульсах, позаособистісних стимулах); по відношенню до існуючого суспільного порядку – конвенціональні (легальні) і неконвенціональні (нелегальна, протизаконна).

Політична участь є лише одним із проявів політичної активності особистості і не займає, як правило, домінуючого положення серед інших форм поведінки. Її основними формами є участь у політичних зборах, акціях, ходах, поодинокі контакти з політичними діячами, участь у виборах, членство у громадських організаціях, участь у політичних дискусіях чи інших формах вираження особистої думки, в акціях громадянської непокорі тощо). У Мілбрайт вказує, “що політична участь не може бути сферою професійної зайнятості людини” [4, с. 15].

До політичного процесу далеко не однаково залучені індивіди та соціальні спільноти, верстви населення, які знаходяться всередині певної політичної системи. Одні індивіди та соціальні спільноти байдужі до політики, інші – рідко беруть участь у політиці, інші заохочені та захоплені політичною боротьбою тощо. Одні активно прагнуть до влади, а інші – відіграючи значну роль у політичних подіях, все ж індивідуально ставляться до неї.

За мірою активності в політичному процесі дослідники Ю.Ірхін та В.Зотов виділяють низку груп:

- а) аполітичні;
- б) ті, хто голосує на виборах;
- в) ті, що беруть участь у діяльності політичних партій та інших політичних об'єднаннях;
- г) ті, що беруть участь у пошуках політичних кар'єр та політичні лідери [8, с. 393].

Слід зазначити, що у межах концептуального осмислення всіх перерахованих вище форм політичної участі громадян дослідниками пропонується виділяти певні рівні й критерії їхнього формування / розвитку – від пасивної участі індивіда в тій або іншій політичній акції до відкритого, активного прагнення побудувати власну політичну кар'єру (конвенціональний варіант) або перерозподілити революційним шляхом владні повноваження (неконвенціональний варіант політичної участі).

Необхідно підкреслити, що конвенціональні та неконвенціональні форми політичної участі виступають стабілізаторами “нестабільного” неоліберального світового порядку на сучасному етапі. З одного боку, у розвинених країнах вибори або їхня імітація, чи партійна діяльність створюють враження динамічності політичного процесу, легітимізують правлячі кола, навіть, якщо вони знаходяться при владі майже постійно. Спостерігається ефект політичної мобільності. В той же час мітинги, пікети, маніфестації

знижують рівень напруження в масах, які відчувають тиск з боку держави. Таким чином, політична бюрократія країн розвиненої демократії зберігає відносну стабільність.

З іншої сторони, підтримка ведучими країнами Заходу нелегітимних форм боротьби на територіях геополітичних опонентів, як свідчить політична практика останніх часів (т.зв. “арабська весна”), також є велими успішною для перших. Мобілізація місцевих політичних маргіналів призвела до падіння низки режимів, які не “вписувалися” в систему “нового світового порядку”. Такий розвиток подій значно посилив процеси політичної мобільності, завдяки яким до влади прийшли групи, котрі будуть забезпечувати функціонування осередків нестабільності.

Взаємозв'язок політичної участі та процесів політичної мобільності в умовах перехідних режимів можна простежити на матеріалі наукової роботи С.Хантінгтона “Політичний порядок в суспільствах, що змінюються”. Так він вказує на необхідність обмеження політичної участі мас у політичному процесі, оскільки це може призвести до деформації демократичних інституцій: “...в цілому, урбанізація, зростаюча грамотність, освіта і вплив ЗМІ, які є детермінантами соціальної мобілізації, дають поштовх зростанню прагнень і масових очікувань, які не будучи своєчасно задоволені, оформляють індивідуальні та групові претензії політично. У відсутності сильних і достатньо адаптивних політичних інститутів такий злет участі означає нестабільність і насильство” [9, с.124].

У цьому твердженні висвітлено два аспекти політичної мобільності. Перший стосується соціальної мобілізації, як просторового, якісного та гуманітарного виміру політичної мобільності.

Інший стосується побудови демократичних інституцій. Саме цей процес формування відображає динаміку політичного процесу в цілому, що також має відношення до політичної мобільності.

Роблячи висновок з тези С.Хантінгтона, слід зазначити, що у даному випадку обмеження політичної участі гальмує процеси політичної мобільності на індивідуально-груповому рівні, тобто кількість претендентів на політичні статуси зменшується в силу об'єктивних чинників: канали мобільності частково блокуються. Якщо ж брати до уваги інституціональний рівень, то тут, навпаки, процес політичної мобільності посилюється за рахунок формування демократичних інституцій та структур.

Особливості взаємовпливу політичної участі та мобільності виокремлюють ще один контекст даної проблематики, а саме питання мобілізації мас та мобільності, яке частково висвітлено в роботах А.Обершалла. За визначенням дослідника “мобілізація” – загальне поняття, що поєднує “процеси, за допомогою яких незадоволена група збирає ресурси й використовує їх для досягнення групових цілей” [10, с. 28].

Політична мобільність виступає результатом процесів мобілізації конфліктуючих груп, які претендують на певні дефіцитні ресурси (до яких, зокрема, можна віднести й політичну владу). У свою чергу мобілізацію можна розглядати, як прояв політичної участі або активності. Внаслідок конфліктного зіткнення одна група займає більш вигідні політичні

статуси, інша – втрачає їх або не досягає. Це є проявом на індивідуально-груповому рівні політичної мобільності. В той же час пересування ресурсу влади, формування груп протистояння також символізують процеси політичної мобільності.

Політична участь громадян є суттєвим чинником впливу на політичний процес в окремій державі й у світі в цілому. Амбівалентність цього чинника полягає в тому, що він може забезпечувати як стабільне функціонування, так і деформацію політичної системи через вплив на процеси політичної мобільності. Тому, необхідність керування та прогнозування політичних процесів потребує подальшого дослідження взаємозв'язку між політичною участю та мобільністю.

Список використаних джерел

1. Хардт М. Империя; [пер. с англ. Г.В. Каменской] / М.Хардт, А.Негри. – М.: Праксис, 2004. – 440 с.
2. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века; [пер. с англ.] / ЭлвинТоффлер. – М.: АСТ МОСКВА, 2009. – 669 с.
3. Бауман З. Текучая современность / [пер. с англ. С.Комаров, Ю.Асочаков] / Зигмунд Бауман. – СПб.: Изд-во “ПИТЕР”, 2008. – 240 с.
4. Милбрайт У. Типология политического участия, политический протест, абсентеизм [Электронный ресурс] / У.Милбрайт // Учебно-методический проект “Хрестоматия по культурологии”. – Режим доступа: <http://kulturoznanie.ru/politologyabsenteizm>
5. Вайнер М. Политическое участие, стратегия и тактика в политике [Электронный ресурс] / М.Вайнер. – Режим доступа: http://partnerstroj66.ru/politicheskaja_uchastie_strategija_i_taktika.html
6. Ольшанский Д.В. Политическая психология / Дмитрий Ольшанский. – СПб.: Изд-во “ПИТЕР”, 2002. – 576 с.
7. Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие / А.А. Чемшит. – К.: Украинский Центр духовной культуры, 2004. – 528 с.
8. Ирхин Ю.В. Политология: учебник / Ю.В. Ирхин, В.Д. Зотов. – М.: “Юрист”, 2002. – 511 с.
9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах; [пер. с англ.] / СэмюэльХантингтон. – М.: “Прогресс-Традиция”, 2004. – 240 с.
10. Oberschall A. Conflict and Social Movements / A.Oberschall. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1973. – 371 p.

References

1. Khardt M. Imperiya; [per. s angl. G.V. Kamenskoi] / M.Khardt, A.Negri. – M.: Praksis, 2004. – 440 s.
2. Toffler E. Metamorfozy vlasti: Znanie, bogatstvo i sila na poroge XXI veka; [per. s angl.] / Elvin Toffler. – M.: AST MOSKVA, 2009. – 669 s.
3. Bauman Z. Tekuchaya sovremennost' / [per. s angl. S.Komarov, Yu.Asochakov] / Zigmund Bauman. – SPB.: Izd-vo “PITER”, 2008. – 240 s.
4. Milbrait U. Tipologiya politicheskogo uchastiya, politicheskii protest, absenteizm [Elektronnyj resurs] / U.Milbrait // Uchebno-metodicheskii proekt “Khrestomatiya po kul'turologii”. – Rezhim dostupa: <http://kulturoznanie.ru/politologyabsenteizm>
5. Vainer M. Politicheskoe uchastie, strategiya i taktika v politike [Elektronnyj resurs] / M.Vainer. – Rezhim dostupa: http://partnerstroj66.ru/politicheskaja_uchastie_strategija_i_taktika.html
6. Ol'shanskii D.V. Politicheskaya psikhologiya / Dmitrii Ol'shanskii. – SPB.: Izd-vo “PITER”, 2002. – 576 s.
7. Chemshit A.A. Gosudarstvennaya vlast' i politicheskoe uchastie / A.A. Chemshit. – K.: Ukrainskii Tsentru dukhovnoi kul'tury, 2004. – 528 s.
8. Irkhin Yu.V. Politologiya: uchebnik / Yu.V. Irkhin, V.D. Zotov. – M.: “Yurist”, 2002. – 511 s.
9. Khantington S. Politicheskii poryadok v menyayushchikhsya obshchestvakh; [per. s angl.] / Semyuel' Khantington. – M.: “Progress-Traditsiya”, 2004. – 240 s.
10. Oberschall A. Conflict and Social Movements / A.Oberschall. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1973. – 371 p.

Bezruk A.A., candidate of Political Science, assistant professor of political science, sociology and culture, Kharkiv National Pedagogical University-named G.S. Skovoroda (Ukraine, Kharkiv), brand800@mail.ru

Political participation in the context of the process of political mobility

Analyzed the relationship between political participation and political processes of mobility. It was determined that the main aim of the paper is to analyze the relationship between political participation and political mobility. The main approaches to the analysis of political participation and political characteristics of some mobility, as the political process. Deals with certain features of mutual political participation and mobility in the developed countries and countries that are in the process of transformation.

Outlines the boundaries of the relationship between mass mobilization and political mobility. Established that political participation is ambivalent character and is a significant factor that affects the processes of political mobility. It is alleged that the multivariate nature of political participation in influencing the nature of the political processes of mobility significantly affects the state of the political system, leading to deformities and stable operation.

Keywords: political participation, political mobility, mass mobilization, political system, political status.

Безрук А. А., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии, социологии и культурологии, Харьковской национальной педагогической университет им. Г. С. Сковороды (Украина, Харьков), brand800@mail.ru

Политическое участие в контексте процессов политической мобильности

Проанализирована взаимосвязь между политическим участием и процессами политической мобильности. Определено, что основной целью статьи является анализ взаимосвязи между политическим участием и политической мобильностью. Рассмотрены основные подходы к анализу политического участия и некоторые характеристики политической мобильности, как политического процесса. Освещены некоторые особенности взаимодействия политического участия и мобильности в развитых странах и государствах, находящихся в стадии трансформации.

Определены пределы взаимосвязи между мобилизацией масс и политической мобильностью. Установлено, что политическое участие имеет амбивалентный характер и является значимым фактором, влияющим на процессы политического участия, воздействуя на характер процессов политической мобильности, существенно влияет на состояние политической системы, приводя к ее деформации или стабильного функционирования.

Ключевые слова: политическое участие, политическая мобильность, мобилизация масс, политическая система, политический стат

* * *

УДК 316.485.22:327.8

Вальковець Г. І.

аспірантка кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), hannaalkovets@gmail.com

Види політичного протесту

Розглядаються різні види політичного протесту, які класифікуються залежно від механізмів та інструментів використаних у протестах, причин їх виникнення, організованості, характеру перебігу акцій опору, їх масовості та інших чинників. Автор робить спробу на основі аналізу конкретних політичних протестів визначити рівень конструктивності тих чи інших його форм та з'ясувати їх основні характеристики.

Ключові слова: види політичного протесту, акції протесту, конвенційний та неконвенційний протести.

Українська перманентна соціально-економічна криза вимагає політичних перетворень у відповідь на виклики часу, метою яких повинна бути стабілізація політичного розвитку суспільства. У зв'язку з чим важливим є діалог між громадянами і владою, підтримка суспільством політичного режиму. Високий рівень політичної культури, здатність населення до протесту, наявність легітимних механізмів його здійснення є ознакою зрілості громадянського суспільства, що збільшує імовірність побудови демократичних інститутів та механізмів здійснення влади.

Політичний протест є дієвим способом комунікації між владою та громадянином. Його здатність впливати

на політичний процес залежить від багатьох чинників: ресурсів протесту (правове поле, людські, матеріальні, часові ресурси), сценарію протесту, коридору можливостей спротиву тощо.

Політичний протест є багатовимірним поняттям у політичній науці. Під ним розуміється і факт політичного протистояння та незгоди з позицією влади, який проявляється фактично дією, і факт внутрішнього несприйняття існуючих у суспільстві політичних цінностей та відносин, що викликає пасивний спротив та не проявляється публічно. Тому вважаємо за необхідне дослідити види політичного протесту, що дасть можливість з'ясувати його сутність як складову процесів демократичного перетворення, визначити його функції та основні характеристики.

Метою даної статті є виокремлення форм політичного протесту на основі критеріїв, що впливають на його сутнісні характеристики.

Спроби класифікувати форми політичної участі робилися низкою вітчизняних науковців (О.Максимова, В.Бортніков). Типологізувався і феномен політичної опозиції: в західній науці основоположними вважаються дослідження Р.Даля, Дж.Сарторі, Х.Лінца, у вітчизняній – такі спроби здійснювали Н.Вінничук, У.Кириєнко, С.Поршаков, С.Телешун, Т.Ткаченко, О.Циганков та ін. [3, с. 51]. Але класифікація явища політичного протесту в українській науці здійснена не була, автори переважно звертали свій науковий інтерес на визначення протестних форм як одного з типів політичної участі, тому автор вважає за потрібне здійснити спробу класифікації феномену політичного протесту як самостійного та значущого явища в політичному житті суспільства на основі критеріїв, які і визначають його модифікації.

Вимоги часу в кожному окремому суспільстві “про-вокують” той чи інший спосіб політичної участі. Протест є однією з форм політичної участі, тому закономірно, що на характер перебігу протестних акцій впливають ті ж фактори, що спонукають громадянина ходити на вибори, вступати в політичні партії, вдаватися до лобізму. Так, незадоволення соціально-економічним становищем, страх перед майбутнім, всеохоплююча корупція та відсутність результатів боротьби з нею, утиски за національною, мовною, статевою, релігійною ознаками, фактичні характеристики політичного режиму пануючого в державі, геополітичні та геокультурні фактори, обмеження основоположних прав і свобод людини і громадянина, – мають наслідком недовіру до влади, прагнення зміни політичних еліт та пошук нових лідерів. Всі ці чинники змушують громадян висловлювати свою незгоду в тій чи іншій формі.

Протест як соціально-політичний феномен може виражатися в активних та пасивних формах. Активні форми протесту здійснюються переважно публічно та вимагають від учасників діяльній складової: спланувати масову акцію, підготувати атрибутику, запросити групу підтримки, прийти на місце зібрання, вигукувати лозунги, підготувати звернення, підписати петицію і т.і. Як приклад, можна навести мітинги та пікети владних структур, вуличні акції проти політичного курсу. Так, в червні 2014 року в Іспанії при вступі на престол короля Філіпа IV тисячі іспанців вийшли на вулиці з

антимонархічними закликами, оскільки вважають, що монархічна форма правління себе вичерпала.

Пасивні форми політичного протесту не потребують громадської активності. Вони проявляються в ігноруванні виборів (електоральний абсентеїзм), голосуванні проти всіх, політичній аномії (політична апатія та безпорадність). Прояви пасивного протесту значно знижують демократичний потенціал суспільства, що особливо небезпечно для перехідних суспільств. Причинами його можуть бути як індивідуальні мотиви, так і політика владних інституцій. Неявка на виборах в низці країн може каратися штрафами (Австрія, Бельгія), позбавленням виборчих прав або права займати посади на державній службі (Аргентина), а подекуди і ув'язненням (Греція, Туреччина). Пасивність населення, як правило викликана низьким рівнем політичної культури населення, що не сприяє утвердженню демократичних механізмів в процесі прийняття політичних рішень.

Найчастіше проведенню акцій політичного протесту передують певний комплекс заходів по їх плануванню: повідомлення учасників про час та місце проведення, виготовлення атрибутів (плакатів, агіток, написання відкритих листів, закупівля символіки тощо), подання заявки у відповідні органи. Такі акції можна класифікувати як заплановані. Іншим видом політичного протесту є стихійні акції, які виникають спонтанно як реакція на незаконні дії посадових осіб, інших громадян (побиття на вулиці незахищених громадян, перевищення повноважень правоохоронцями, акти вандалізму). Так, 14 червня 2014 року біля посольства Російської Федерації у Києві відбулася акція протесту проти агресивної політики Кремля та російської підтримки дій терористів та сепаратистів, які призводять до загибелі українських громадян та військовослужбовців. Незначна частина протестуючих домовилася про цю акцію заздалегідь через соцмережі. Основна ж маса протестуючих приєдналася до пікету, проходячи повз, чи уже після того, як отримали інформацію про подію зі ЗМІ або від знайомих. Пікет дуже швидко переріс у великий протест, який радикалізувався та перетворився в погром майна й будівлі посольства.

За тактикою та засобами досягнення цілей політичні протести можуть бути конвенційними (законними) та неконвенційними (незаконними). Варто зазначити, що законність протесту поняття відносне і на пряму залежить від національного законодавства. Але насильницькі дії чи заклики до застосування насильства під час масових акцій, порушення громадського порядку, розгром адміністративних будівель, – суворо караються згідно юридичних норм у всіх куточках світу. Наприклад, окрему увагу у Великобританії правоохоронні органи приділяють закликам до насильства у соціальних мережах. Так, у 2011 році двоє порушників були засуджені до 4 років позбавлення волі за заклики до участі у масових заворушеннях у мережі “Facebook”.

Згідно Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст.39) [1]. Загалом же

ступінь свободи проведення мирних акцій протесту на-пряму залежить від політичного режиму, встановленого в державі, та рівня виконання державою своїх зобов'язань у сфері гарантування прав і свобод людини і громадянина. Закон Республіки Білорусь “Про масові заходи в Республіці Білорусь” [2] був прийнятий в 1997 році. Існування такого закону в демократичному суспільстві є життєво важливим для нормального перебігу політичного процесу, оскільки гарантує одне з основоположних прав людини. Та практика показує, що неконкретизоване право на свободу зборів призводить до практичної неможливості провести публічні акції, які не до вподоби владі. Задля цього адміністрації міст створюють всілякі перешкоди, то посиляючись на численні обмеження даного права, то на відсутність встановленої процедури. Так, щоб провести масову акцію треба за 15 діб повідомити місцеві органи влади, коли нормою у демократичній практиці є 1–5 діб. Тут простежуються чітка залежність від політичного режиму, оскільки ті протестні ініціативи, що є законними, прийнятими в демократичних суспільствах, піддаються всіляким перешкодам і обмеженням в авторитарних, є повністю забороненими в тоталітарних.

Ще цікавішим виглядає розріз протестів за цими ж критеріями (тактикою та засобами досягнення цілей) у моніторингу Центру дослідження суспільства.

1. **Конвенційні** – відомі і загальноприйняті форми протесту, які не чинять безпосереднього тиску на цілі протесту (наприклад, пікети, мітинги, демонстрації, перформанси).

2. **Конфронтаційні** – протестні дії, що передбачають безпосередній тиск на цілі протесту (“пряма дія”), але не супроводжуються завданням безпосередньої шкоди людям або майну (наприклад, блокування, перекривання руху, страйк, голодування).

3. **Насильницькі** – протестні дії із завданням (або погрозою завданням) безпосередньої шкоди людям або майну (наприклад, побиття або вандалізм) [5].

За масовістю участі у протестах можна виокремити **масові** акції протесту, в яких бере участь значна частина населення та велика кількість громадян підтримує ці дії (Помаранчева революція, “Євромайдан”); **групові** акції, які є виразом спротиву групи населення проти того чи іншого рішення владних структур (“Податковий майдан” 2010 року, студентські протести, протести проти пенсійної реформи); **індивідуальні** акції спротиву проводяться окремими громадянами як реакція на ущемлення їх інтересів (голодування Юлії Тимошенко, скарги громадян до владних органів, протест постраждалого проти рейдерського захоплення його власності і т.д.). До того ж протести можуть бути **короткостроковими** (або **одноразовими**), **довготривалими**, деякі – **періодичними**. Як правило тривалість протестів залежить від досягнення поставленої мети, здатності влади йти на поступки.

Яскравою одноразовою індивідуальною акцією протесту був вчинок Михайла Нодельмана – скрипала, який народився і здобув освіту в Росії, а в даний час живе і працює в Німеччині. 16 березня 2014 року після концерту в Кельнській філармонії музикант розгорнув український національний прапор з написаними на ньому словами “No war” і мовчки тримав його протягом п’яти хвилин.

Варто зосередити увагу і на розподілі політичних протестів на **інституціоналізовані** та **неінституціоналізовані**. Останні здійснюються групами людей, які не є оформленими в інститут влади, що не впливає на його значимість для політичного процесу. Інституціоналізованим протестом можна назвати факт наявності політичної опозиції, в тому числі і парламентської, в політичному спектрі держави. Статус інституту опозиції в національних законодавствах значно різниця: від затвердження його офіційного статусу в Конституції до повної заборони існування в тоталітарних режимах. За візирець широких повноважень та високої конструктивності опозиції можна навести її місце в політичній системі Великобританії. Так, головна опозиційна партія в парламенті Британії отримує статус “Офіційної опозиції Її Величності” та отримує додаткове фінансування. На противагу Уряду опозиційна партія формує “тіньовий” кабінет, члени якого отримують надбавки до депутатської зарплати, а також контролюють роботу міністрів діючого Кабміну та пропонують альтернативні варіанти вирішення державних питань.

На думку автора, неінституціоналізовані протести є більш об’єктивними, оскільки відбуваються у відповідь на суспільний запит. Прагнення до швидких соціально-політичних перетворень, яке є рушійною силою протесту, виростає з відчуття масового невдоволення, неспівпадіння реальності з очікуваннями (стан депривації). Неінституціоналізований протест має безліч типів. Наприклад, його формами можуть бути протести окремих громадян, засобів масової інформації, груп інтересів, промислових корпорацій, громадських та культурних організацій, профспілок тощо.

Опозиція ж є частиною влади, опонує їй в межах владних органів або партійної системи, при тому може бути достатньо лояльною до влади в принципових для громадян питаннях (питання депутатської недоторканості, зміна виборчого законодавства, урізання повноважень тих чи інших владних органів чи питання дострокового припинення повноважень виборних органів).

Залежно від суб’єкта протесту можна виділити його наступні види: **молодіжні, підприємницькі, робітничі** протести, акції **національних меншин** проти дискримінації (як приклад можна навести протести кримських татар проти анексії Криму в березні 2014 року та утиски їх прав як корінного населення даної території), страйки **працівників різних галузей промисловості та профспілок** (шахтарів, залізничників, педагогів, науковців, медиків та ін.). Так, молодіжні та студентські протести більш радикальні, протести на транспорті створюють загрозу колапсу мегаполісів, що яскраво ілюструють масові вуличні акції та страйки працівників на транспорті, що проходять в Бразилії під час Чемпіонату світу з футболу 2014 року, оскільки мітингуєчі не згодні з політикою уряду надмірних витрат (3 млрд. американських доларів) на проведення Мундіалю.

Відповідаючи на виклики часу, протестний акціонізм, зберігаючи **традиційні** форми (страйки, пікети, мітинги, блокування, петиції, голодування), набуває нових **нетрадиційних (інноваційних)** форм. Зі зростанням значення Інтернет-технологій набули поширення віртуальні форми протесту: хакерські атаки на

електронні ресурси з метою отримання закритої інформації, Ddos-атаки задля блокування їх роботи тощо. Соціальні мережі є платформою для планування акцій протесту. З'явився і новий учасницький феномен хактивізм – хакерство у політичних цілях.

Дейвід Кіркпатрік у своїй книзі “Ефект Facebook” зазначає: “У царині політичного активізму Facebook пропонує фундаментально нове середовище... На думку Цукенберга, ви вже робите подарунок вільному ринкові ідей, лишаючи на Facebook коментар, приміром, про зусилля Обама в галузі охорони здоров'я. Вважайте, що це дарування думки, ідей, що можуть зміцнити політику [4, с. 392]. “Приєднатися до групи протесту на Facebook – це не стояти в натовпі з транспарантом. Facebook зручніший, тут вас побачать більше людей. Це більше схоже на підписання петиції, яку зразу побачить кожен” [4, с. 393].

Політичний протест є невід'ємною ознакою здорового політичного процесу, атрибутом політичного як такого, тому протест – це не тільки масові акції спротиву на вулицях великих міст, страйки працівників окремих галузей господарства з широким висвітленням у ЗМІ, а і фрондизм у молодіжній чи творчій тусовці, парламентська опозиція, внутрішнє несприйняття окремим індивідом процесів, що відбуваються у державі. Протест залежно від зовнішніх умов та ресурсів здатний трансформуватися з однієї форми в іншу, змінюючи інструменти протесту, а подекуди і початкові цілі, як в сторону радикалізації, так і в сторону пом'якшення вимог. Тому, цілком закономірно, що “чисті” види протесту зустрічаються рідко, зазвичай реальна акція спротиву може мати риси одночасно декількох видів.

Так, узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок, що класифікація політичного процесу здійснюється в основному за біполярною ознакою. Враховуючи поверховість висвітлення у вітчизняній науці даної теми та надзвичайну її актуальність, вважаємо за доцільне поглибити дослідження детермінант, динаміки та еволюції політичного протесту в Україні, що допоможе по-новому осмислити сутність протесту, його форм, закономірностей функціонування та перспектив розвитку в політичній системі.

Важливо розуміти, що громадяни вдаються до різних видів політичної активності, коли можливості традиційної політичної участі вичерпані чи є неефективними. І чим більше факторів впливають на формування протестного потенціалу, тим більше зростатиме потужність протестних акцій, тим більшу соціальну базу вони охоплюватимуть. Важливими є і традиції, які панують у суспільстві. Цим можна пояснити частіші і радикальніші протести в державах демократичної традиції, де відстоювання своїх інтересів є нормою політичного життя, де рівень політичної свідомості вищий ніж в недемократичних режимах, а засоби такого відстоювання вибираються з широкого арсеналу, що сформувався історично та оновлюється у відповідності з вимогами часу.

Отже, перебіг протестів залежить від значної кількості факторів та задля збереження стабільності в суспільстві необхідно залишатися в рамках правового поля, використовуючи лише мирні та законні акції спротиву, що допоможе домогтися позитивних змін в політичному житті. Пасивні та активні практики політичного протесту – це спосіб комунікації між владою та громадяна-

ми, прояви якого можуть різнитися від тихого невдоволення на власній кухні до готовності зі зброєю йти на штурм владних інституцій або й вчинити акт самоспалення в центрі міста.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон Республики Беларусь от 30 декабря 1997 г. № 114–З “О массовых мероприятиях в Республике Беларусь” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p2=2/650>
3. Вінничук Н. Типологія політичної опозиції / Н.Вінничук // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С.51–59.
4. Кіркпатрік Д. Ефект Facebook / Д.Кіркпатрік. – К.: Темпора, 2012. – 488 с.
5. Саламанюк Т. Передпомаранчевий синдром: в пошуках нової революції / Т.Саламанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/protests/peredpomaranchevyi-syndrom-v-poshukakh-novoi-revoliutsii>

References

1. Konstytutsia Ukrainy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Zakon Respubliki Belarus' ot 30 dekabrya 1997 g. № 114–Z “O massovykh meropriyatiyah v Respublike Belarus'” [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p2=2/650>
3. Vinnychuk N. Typologia politychnoi opozitsii / N.Vinnychuk // Politychnyj menedzhment. – 2007. – № 3. – S.51–59.
4. Kirkpatrick D. Efect Facebook / D.Kirkpatrick. – K.: Tempora, 2012. – 488 s.
5. Salamanuk T. Peredpomaranchevyi sindrom: v poshukah novoi revoliutsii / T.Salamanuk [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.cedos.org.ua/protests/peredpomaranchevyi-syndrom-v-poshukakh-novoi-revoliutsii>

Valkovets A.I., postgraduate student of department of Political Science, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), hannavalkovets@gmail.com

Types of political protest

This article discusses the various types of political protest which are classified according to the mechanisms and instruments used in the protests, their causes, organization, nature of the flow resistance of shares, their mass and other factors. The author makes an attempt on the basis of the analysis of specific political protests determine the level of constructability of certain of its forms and to identify their main characteristics.

Keywords: types of political protest, protests, conventional and unconventional protests.

Вальковец А.И., аспирантка кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ), hannavalkovets@gmail.com

Виды политического протеста

Рассматриваются разные виды политического протеста, которые классифицируются на основе механизмов и инструментов, с помощью которых они были осуществлены, причин их возникновения, организованности, характера течения акций сопротивления, их массовости и других факторов. Автор делает попытку на основе анализа конкретных политических протестов определить уровень конструктивности тех или иных его форм и выявить их основные характеристики.

Ключевые слова: виды политического протеста, акции протеста, конвенциональный и неконвенциональный протесты.

* * *

Калінін В. Ю.
аспірант, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), kalinin.volodia@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ ОСЬОВОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ: ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Зростання популярності світ-системного аналізу серед вітчизняних дослідників відкриває простір для детальнішого розгляду окремих концепцій розроблених в її межах. В даному випадку аналізується концепція осьового поділу праці, що також відома як концепція ядра-периферії. Метою статті постає розкриття пізнавального потенціалу зазначеної концепції для політичної науки. Заради досягнення поставленої мети були використані метод виявлення каузальних зв'язків та історичний метод.

Було розглянуто історію становлення концепції та її сучасний стан. Завдяки її критичному розглядувалося визначити переваги та недоліки концепції ядра-периферії. Головним недоліком було визнано статичність концепту, тобто його неспроможність пояснити причини транзиту від периферії до ядра. Ще одним результатом статті стала демонстрація можливості використання концепції осьового поділу праці не тільки для аналізу світових процесів, але й для вивчення внутрішньої політики.

Ключові слова: світ-системний аналіз, теорія залежності, осьовий поділ праці, ядро, периферія, напівпериферія.

Світ-системний аналіз у вітчизняному науковому просторі відомий завдяки концепту ядра-периферії. Втім, як правило, його розгляд буває доволі поверховим, обмежуючись значенням концепту осьового поділу праці для теорії міжнародних відносин. У зв'язку із цим доцільно обґрунтувати евристичну спроможність вказаної концепції для політичних процесів.

Концепція осьового поділу праці відома ще як теорія ядра-периферії. Відповідно у статті обидві назви будуть використовуватися як синоніми.

Не дивлячись на розповсюджену популярність концепції осьового поділу праці як продукту світ-системного підходу, вона була розроблена спершу в межах теорії залежності. Представниками цього напрямку було впроваджено термінологію метрополія – сателіт, яке описувало відносини поділу праці в глобальному масштабі. Тобто завдяки цьому концепту пояснювався феномен стримування розвитку успішних ініціатив країн периферії. Блокування їхніх успішних стратегій відбувається виключно через контроль капіталу в метрополії. Це не означає, що існує єдина цілеспрямована діяльність багатих країн проти бідних. Скоріше за все, на думку представників теорії залежності, капітал зацікавлений в сильних і слабких державах, що додатково дозволяє примножувати його власний ріст.

Понятійна пара метрополія-сателіт, що була розроблена в лавах теорії залежності (проте саму ідею висунув Рауль Пребіш), отримала додатковий розвиток через розробку в напрямі світ-системного аналізу. Зокрема, відбулася зміна назви на ядро-периферію та доповнення понятійної пари третім терміном – напівпериферія. Власне в такому вигляді дана теоретична конструкція є відомішою для сучасників.

Теорія залежності описує розвиток не як неможливий, а як залежний. У своїй роботі “Розвиток недорозвинутості” Андре Гундер Франк зазначає, що відсутність розвитку не є закономірним наслідком існування архаїчних структур в суспільстві, що тісно чи іншою мірою можуть бути ізольовані від світових соціально-політичних та економічних процесів [7]. Дійсна картина світу зовсім протилежна. Економічні структури світового господарства влаштовано за прин-

ципом накопичення капіталу, що передбачає їхню концентрацію в одному місці за рахунок “висмоктування” з іншого. Таким чином на деяких територіях відбувається стимулювання розвитку недорозвинутості, оскільки становлення соціальних інститутів має односторонній характер.

Доречно буде почати аналіз з операціоналізації понять концепції осьового поділу праці. Диференціація регіонів на термінологічне тріо ядро-напівпериферія-периферія скоріше співвідноситься до продукції, проте, як правило, її використовують щодо держав, де відбувається виробництво цієї продукції. Проте, варто пам'ятати, що коректніше говорити про периферійні процеси поділу праці в державі, аніж називати країну периферійною.

До ядра можна умовно віднести ті держави, які отримують найбільший прибуток шляхом монополізації ринку. Нерівномірний обмін відбувається через несиметричність витрат на виробництво, в першу чергу щодо заробітної плати. Оскільки товари країн ядра коштують значно дорожче порівняно з товарами держав периферії, то відбувається перехід надлишкової вартості на користь перших.

Якщо з термінологічною парою ядро-периферія більш-менш зрозуміло, то термін напівпериферія має певні особливості. Оскільки даний термінологічний ряд пов'язаний перш за все з осьовим поділом праці, то з'являється питання щодо наявності особливого виду продукції для держав напівпериферії, проте такого виду продукції не існує. Держави, які можна віднести за поділом праці до напівпериферії, виробляють приблизно рівну кількість товарів, що характерні для країн периферії та ядра. Проте особливість полягає в наступному: вони експортують товари ядра в держави периферії, а товари периферії в держави ядра.

Звідси, через осьовий поділ праці постає взаємозв'язок між регіонами ядра, напівпериферії та периферії. Цей взаємозв'язок реалізується в сучасній світ-системі через економічні відносини результатом, яких є процес перифералізації, тобто утворення нових та розширення вже наявних периферійних районів. Слід зазначити, що: “Периферійний не означає маргінальний в сенсі несуттєвого” [9, с. 13]. Іншими словами, без наявності однієї зі сторін буде відсутній капіталістичний розвиток, який характеризує сучасну світ-систему.

Цікавим має видатися критика Карла Маркса представником світ-системного підходу Робертом Бахом. “Маркс звертає увагу скоріше на ядро світ-економіки, ніж на цілісну систему” [6, с. 184]. Як приклад, ілюструється позиція Карла Маркса щодо азійського способу виробництва, який виступає особливою суспільно-економічною формацією характерною для держав Азії та деяких країн Східної Європи. Оскільки в середині XIX століття знання щодо неєвропейських країн було досить обмежене, то звідси не було можливості проаналізувати структурні і функціональні особливості розвитку “східних цивілізацій” та їх взаємозв'язок з європейськими державами. Тому аналіз Карла Маркса в першу чергу стосувався так званих західноєвропейських країн, які становили регіон ядра. В той же час вивчення країн напівпериферії та периферії було досить поверховим, проте це було більше зумов-

лено тогочасною системою знань, яка склалася також під впливом сучасної капіталістичної світ-системи.

Зазначаючи даний недолік, Роберт Бах прагне окреслити перспективи подальших досліджень. Зокрема, намагається визначити позиції та процеси, які відповідають периферії та напівпериферії.

Тому відповідно до поглядів представників світ-системного аналізу, відкидати периферію при аналізі світових процесів є не тільки недоречним, але й методологічно хибним кроком. Намагаючись оминати помилки попередників цей підхід прагне охопити цілісність сучасної капіталістичної світ-системи. Іншими словами, характерною рисою світ-системного аналізу є холізм. Під останнім варто розуміти інтерпретацію світових економічних та соціально-політичних процесів через їх єдність в світ-системному розумінні.

Слід зазначити, що наукова творчість Карла Маркса та Фрідріха Енгельса значною мірою була визначена в контексті панівних ідей XIX століття, які цілком вписувалися в просвітницьку парадигму. Зокрема, варто розглянути ідею виключності Європи та ідею прогресу.

Звертаючи увагу на те, що Карл Маркс розглядав лише ядро, яке в дійсності було презентовано Європою, можна зробити висновок щодо європоцентричності класичного марксизму. В ретроспективі тогочасних дискурсів абсолютна віра в прогрес та провідну роль технологій стверджувала першість “Європи” у світі. Неєвропейські народи, у свою чергу, мали наслідувати пройдений шлях або взагалі зникнути.

Повертаючись до сучасності від рефлексії класиків політекономічної думки варто зазначити, що в основі функціонування системи відносин ядра та периферії лежить нерівний обмін. Іммануїл Валлерстайн надає йому наступне визначення: “...це перенесення надлишкової цінності від прямого виробника до інших осіб, які лише юридичними або й іншими засобами отримують цю надлишкову цінність” [10, с. 92]. Іншими словами, описується процес отримання надприбутку за рахунок неадекватної ціни на певні види товару. Кращим сучасним прикладом буде наявність завищених цін на комп’ютерну техніку порівняно з використаними природними ресурсами для її виробництва.

Світ-системний аналіз виходить з позиції, що некоректно ототожнювати поняття ядра чи периферії з державами. Іншими словами, національне визначення відповідного стану в цьому контексті постає другорядним за значенням. Правильніше використовувати словосполучення на кшталт, виробничі процеси характерні ядру або периферіям. Втім, варто відразу підловити представників цього підходу в непослідовності та порушенні власних принципів. Достатньо проаналізувати певну кількість статей і знаходяться приклади асоціативного ряду, де держави ототожнюються з певним виробничим процесом характерним для регіонів ядра чи периферії. Зокрема, варто згадати про спільну статтю Іммануїла Валлерстайна та Георгія Дерлугьяна “Росія у світ-системній перспективі”, в якій окрема держава (Російська Федерація) постає предметом розгляду з теоретико-методологічних засад даного підходу. Тому описані процеси економічними категоріями в дійсності мають безпосередню політичну складову.

Вагомим зауваженням щодо периферії має бути її розуміння не як поняття, що саме по собі несе негативне значення. Досить влучно надає інтерпретацію Теренс Хопкінс, стверджуючи, що “Периферійний не означає маргінальний в сенсі не суттєвий” [8, с. 13]. Адже, відповідно до світ-системного розуміння капіталістичного розвитку, передбачається наявність обох сторін для формування самої структури відносин. Звідси, лише в межах реляційної пари ядра та периферії постає можливість реалізації капіталізму.

З вищевказаного можна зробити висновок, що пояснення периферійності не базується на твердженні щодо відсутності пасіонарності або загалом на якихось відкритих чи латентних расистських теоріях. Іншими словами, апеляція до таких аргументів передбачає інтерпретацію через певну історичну визначеність якоїсь статусної групи, мовою Макса Вебера. А це у свою чергу веде до упередженості щодо інших груп, які опинилися через різні обставини в гірших умовах. Таким чином світ-системний аналіз прагне оминати пастку самовизначеності.

Як було зазначено ще в першому розділі, введення поняття напівпериферії до реляційної пари ядро-периферія є вагомим внеском світ-системного підходу. Особливість нововведення полягає у тому, що “...це не економічна діяльність (на відміну від ядра чи периферії), оскільки останнє характеризується подвійними відносинами нерівного обміну” [10, с. 93]. В цьому випадку постає цілком резонне питання. Якою має бути напівпериферійна держава? У випадку з ядром чи периферією ситуація є більш-менш зрозумілою. Відповідно до американського вченого, “Модель напівпериферійної держави – це те, що експортує периферійні товари в країни ядра і товари ядра в периферійні країни світ-системи і обидві складові є більш-менш рівними” [10, с. 93].

Цікавим завданням було б визначити місце України відповідно до концепції ядра-периферії. Відповідно до наведеної методології необхідно проаналізувати експортні показники держави й таким чином визначити її статус. Для цього були проаналізовані дані Державного служби статистики за 2012 рік. Таким чином, Україна є периферійною державою, адже більша частина експорту складає напівфабрикати. Безумовно, існують наукоємкі технологічні виробництва, які орієнтовані на поставку товарів ядра до регіонів периферії. Наприклад, та ж сама авіаційна чи військова техніка. В той же час у загальному вимірі їх показники є незначними. Тому, відповідно до наведеної концепції Україна є державою, якій характерні економічні процеси периферії.

Варто зазначити, що подібне положення України в інтерпретації історії капіталістичної світ-економіки було майже завжди відповідним. Зокрема, у цьому контексті було б цікавим проаналізувати причини появи феномену козацтва на теренах сучасної України.

Активний розвиток капіталізму в кінці XVI–XVII століття призвів до збільшення споживання продуктів харчування. Саме в той час Річ Посполита, в тому числі й за рахунок земель Великого Литовського князівства, стає головним постачальником продукції низького рівня обробки до країн західної Європи. Потреба збільшення експорту призвело до значного підвищення експлуатації та закріпачення сільського населення, яке прагнути збе-

репти свободу, було змушено тікати до Дикого поля. Таким чином, можна зробити висновок, що козацтво є відповіддю на нерівномірний розподіл багатств у формуючих відносин ядра–периферії молодой капіталістичної світ–економіки.

В цьому випадку буде актуальним дослідження сучасного українського історика Наталії Яковенко. У своїй монографії “Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття” дослідниця зазначає, що феномен козацтва не є власне українським породженням. Зокрема, “...навіть набагато пізніше, у 1578 році, королівський посланець писав про козаків–черкашан, що вони релігії переважно магометанської...” [4, с. 119–120]. Це є додатковим доказом, який стверджує міжетнічний характер козащини та пізні її формування як окремої соціальної групи з переважно слов’янським домінуванням.

Змістовно пов’язаним терміном із периферією постає поняття перифералізації. Це результат економічного процесу, що веде до підкорення в світ–системі. Перифералізація може бути екстенсивною та інтенсивною. Щодо інтенсивної характеристики, то фактично мається на увазі “...поглиблення перифералізації, і без сумнівно це відбувається увесь час” [10, с. 99]. Тобто, даний процес передбачає якісне збільшення експлуатації та орієнтації на сировинне та напівфабрикатне виробництво. В той час як екстенсивна характеристика перифералізації означає “...включення одиниць або територій, які до цього загалом не були залученими до функціонування світ–економіки” [10, с. 99]. Іншими словами, у зазначеному процесі передбачається географічне розширення. Останні століття екстенсивне розширення відбувалося, перш за все, через насильницьке захоплення “нових” територій. Цей процес отримав назву колоніалізм. Очевидно, що на сьогодні запас вільних територій вже вичерпаний, тому основною характеристикою перифералізації стає інтенсивність.

Сучасний дискурс концепції ядра–периферії постійно розвивається, особливо в напрямі досліджень країн третього світу. Зокрема, політолог Колумбійського університету ЙонесАбууб (YounesAbouyoub) вводить нове поняття вже у назві своєї статті “Дарфур. Периферія периферії”. Він зазначає, що “...нерівні відносини ядра–периферії існують на національному рівні між різними провінціями національної держави на всіх рівнях функціонування світ–системної ієрархії, але нерівність всередині національних країн може бути значно більшою на периферії” [5, с. 80]. Тобто, американський дослідник марокканського походження зазначає, що феномен нерівних відносин реалізується не тільки на глобальному чи регіональному рівні, проте властивий й державі в цілому.

На нашу думку розширення можливості використання концепції ядра–периферії в межах національних кордонів є цілком доречною та може бути підтвердженою на прикладах багатьох сучасних держав.

В даному випадку цілком доречним буде звернутися до прикладів з вітчизняної історії. Зокрема, щодо реалізованого в СРСР так званого принципу “ножиць цін” під час перших п’ятиліток. Відповідно до нього, сільськогосподарська продукція викуповувалася за

нижчими від собівартості цінами, в той час як ціни на промислові товари навпаки були завищені. Таким чином, було створено одне з найголовніших джерел отримання капіталу для індустріалізації.

На перший погляд наведений історичний факт може здатися некоректним прикладом використання концепції ядра–периферії, адже важко визначити географічний простір осьового поділу праці в межах реалізації принципу ножиць цін. Проте, якщо основою концепції є тип виробленої продукції (а у нас це аграрні продукти), то він має відповідну локалізацію у сільській місцевості. Іншими словами, відбулося протиставлення урбанізованого простору як виробника дорожчої та більш технологічної продукції до сільських регіонів, що забезпечували поставку життєво необхідних та в той же час дешевих продуктів. Звідси, реляційні відносини ядро–периферія отримали свій вияв у протиставленні місто–село.

Наведений приклад з одного боку чудово ілюструє евристичність концепції ядра–периферії до внутрішньодержавних процесів, а з іншого боку може виступати аргументом у просторовому переосмисленні зазначених відносин. Адже тепер видно, що периферія чи ядро це не обов’язково один регіон, а більш складна система відносин.

Аби запобігти формулюванню хибних висновків щодо концепції ядра–периферії варто розглянути процес формування державного бюджету. Як відомо, що останній передбачає поділ адміністративних одиниць на дотаційні та донорські регіони. Іншими словами, відбувається перерозподіл ресурсів, який доволі часто може бути незалежним від рівня економічного та соціального благополуччя адміністративної одиниці. Це означає, що хоча державний бюджет може бути інструментом реалізації відносин ядра–периферії, втім він не так часто таким є. Оскільки окрім регіонального критерію розподілу державних коштів є й ще багато інших. Зокрема, за соціальним статусом. Саме тому наведення прикладу державного бюджету як прояву відносин ядра–периферії буде некоректним.

Слід зазначити, що концепція ядра та периферії базується на економічному підґрунті. Втім, це не означає, що вона не може бути використана в політологічних дослідженнях. Адже як зазначає Андре Гундер Франк, “...економічні та політичні сили неможливо відокремити” [3]. Іншими словами, не можна однозначно говорити про політичний чи економічні чинники соціальних змін, адже вони взаємопов’язані. Проте, вони можуть мати безпосередні політичні наслідки.

Так чи інакше, концепція ядра–периферії має перспективи досить широкого застосування у сфері політології. Зокрема, можна навести приклади вже існуючих досліджень в таких галузях політичного знання як етнополітологія та теорія розвитку.

Щодо етнополітичних студій, то концепція ядра–периферії отримала власну інтерпретацію у цьому напрямі як одна з моделей саморегулювання міжетнічних відносин. Вона базується на виявленні протиріч між тими хто володіє економічною та політичною владою центру та відсталого периферією, які вирізняються етнічним характером. Іншими словами, ядро (інколи воно замінюється поняттям центр) та

периферія є проявом економічного та політичного пригноблення етнічних спільнот.

У цьому контексті варто нагадати, що тему етнічності розкривали разом Іммануїл Валлерстайн та Етьєн Балібар. Вони сходяться на традиційній для лівих думці про етнічність як вторинні за своєю роллю конфлікти. “Раса, гендер та етнічність— це невід’ємні елементи складного соціального складу класів” [1, с. 101]. Іншими словами, етнічність виступає засобом прикриття дійсних класових конфліктів.

Для того, щоб продемонструвати подальший розвиток цього напрямку досліджень варто звернутися до напрацювань Т.Нейрн та М.Гехтер, які не ангажовані світ–системним підходом. Ці дослідники розроблюють питання конфліктології в етнополітичному вимірі, використовуючи відповідний теоретичний інструментарій. На думку М.Гехтера, етнічні відмінності отримують свій вияв у нерівномірному розвитку соціальних груп в суспільстві. Звідси, етнокультурні відмінності суміщаються з професійно–класовими. Таким чином формується внутрішньодержавне ядро та периферія, що безпосередньо визначається етнічною складовою. Безумовно така інтерпретація цього теоретичного інструменту не зовсім відповідає усталеному погляду у світ–системному аналізі. Втім, сам факт наявності “міграції” термінології дозволяє ствердити її затребуваність та висунути припущення про ймовірне утвердження в найближчому майбутньому як конвенційного поняття.

Щодо теорії розвитку, то варто зазначити про непересічну роль концепції ядра–периферії у теорії міжнародних відносин. На сьогодні власне цей підхід став візитною карткою сучасних неомарксистських підходів. Відповідний стан речей виявляється через фактичну монополію у профільній навчальній літературі. Зокрема, можна згадати такі підручники як “Світова політика” Марини Лебедевої, “Теорія міжнародних відносин” П.П. Циганкова.

Втім, концепція ядра–периферії, як і будь–який інший теоретичний інструмент, має певні обмеження. Під останніми ми маємо на увазі те, що не здатна пояснити в межах власної компетенції концепція ядра–периферії.

Перш за все, концепція ядра–периферії виходить з існування перманентних структур, які визначають діяльність акторів. Звідси, залишається недостатньо розкритим питання щодо визначеності вольового характеру учасників.

Окрім того, цей теоретичний інструмент є статичним і не описує динаміку змін. Тобто, в контексті наданої дескрипції залишається відкритим наступне питання: як саме відбувається перехід від одного статусу до іншого в концепції ядра–периферії. Аби не бути голослівним, варто навести приклад Китайської Народної Республіки, яку однозначно вже можна визначати як державу напівпериферії.

Іншими словами, концепція достатньо ґрунтовно ілюструє наявну ситуацію в певний обмежений прорізок часу, проте не надає жодних робочих гіпотез щодо пояснення переходу. На думку автора, причиною визначеного недоліку є виключення внутрішньополітичного чинника, адже в контексті наявної структури поза управлінням громадськими

справами на основі публічної влади досить складно пояснити чому одні держави є сильними, а інші – “failed state”.

Хоча в концепції ядра–периферії наступне питання безпосередньо не актуалізується, втім воно присутнє в світ–системній перспективі загалом. Іммануїл Валлерстайн зазначає, що капіталу необхідні сильні та слабкі держави для забезпечення постійного та сталого прибутку, а іншими словами – монополії. Проте зазначена теза сама по собі не пояснює причини за якими одним державам властиві процеси периферії, а іншим – ядра. В даному випадку теоретики предмету нашого дослідження надають інтерпретацію через певні історичні обставини, які сформували сучасну капіталістичну світ–економіку. Тобто, концепція ядра–периферії є просто структурою, в якій учасники (держави, транснаціональні корпорації) фактично виступають пасивними гравцями.

Варто зазначити, що представники нового покоління теорії залежності (після виходу з неї Андре Гундера Франка) запропонували деякі актуальні доповнення до існуючої концепції ядра–периферії. Зокрема, бразильський політолог Фернандо Кардозо стверджував, що “правильний” взаємозв’язок між класами, державою, громадянським суспільством та економічними акторами здатні надати позитивний поштовх до змін. “Національна політика визначається міжнародною ситуацією (рівнем розвитку інших країн). Надана структура і позиція в ієрархії згодом визначає результат, який вказує на розвиток чи відсталість” [2, с. 699]. Таким чином, додавши політичної складової, представники теорії залежності подолали статичну визначеність існуючої концепції ядра–периферії. Зважаючи на те, що Фернандо Кардозо ставши президентом Бразилії, реалізував на практиці свої гіпотези, то можна сміливо їх перевести вже до рівня теорії як знання, що отримало емпіричне підтвердження.

Була розглянута концепція ядра–периферії у світ–системному підході та продемонстровані її сильні та слабкі сторони. З’ясувалося, що самі представники світ–системного аналізу виявилися не послідовними у задекларованому прагненні не ототожнювати державу та характеристику осьового поділу праці. Також у зв’язку із цим держава опинилася ніби приречена у своєму шляху розвитку через обмеження її вольового характеру як учасниці структури відносин ядра–периферії. В той же час слід зазначити, що відповідна інтерпретація може мати місце лише в контексті самої концепції ядра–периферії, не приймаючи до уваги інші напрацювання світ–системної теорії. Приклад паралельної розробки цього теоретичного інструменту Фернандом Кардозо продемонструвало, що надання більшої політичної автономії держави розширює пізнавальні можливості концепції ядра–периферії.

Звертаючись до можливостей використання концепції ядра–периферії у політичних дослідженнях варто зазначити, що з одного боку воно вже отримало своє визнання серед академічної спільноти. З іншого боку, відповідний теоретичний інструмент залишається відомим лише для вчених ангажованих світ–системними дослідженнями або ж сферою інтересів вузьких фахівців.

Таким чином, концепт осевого поділу праці варто визначити як глобальний процес поділу праці в основі якого лежить перенесення надлишкової цінності виробленого продукту від прямого виробника до інших осіб, за яким можна виокремити процеси характерні для країн ядра та периферії. Було розгорнуто тезу про нерозривність політичного та економічного в концепції осевого поділу праці та залежності політики країни від типу домінуючих процесів. Набуло подальшого доведення теза про можливість використання відповідної концепції не тільки для аналізу міжнародних відносин, але й щодо можливостей екстраполяції теоретичних підвалин до внутрішньодержавних політичних процесів. Зокрема, в галузі етнополітології та теорії розвитку.

Список використаних джерел

1. Валлерстайн И. Поминая Андре Гундера Франка с мыслями о будущем / И.Валлерстайн // Прогнозис. Журнал о будущем. – 2008. – № 3 (15). – С.92–102.
2. Веем Х. Теория зависимости. Динамические последствия экономической отсталости / Х.Веем // Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза; [пер. с англ. Е.А. Жуковой]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – С.685–706.
3. Франк А.Г., Джиллс Б.К. Пять тысяч лет мировой системы в теории и практике [Электронный документ] / А.Г. Франк, Б.Джиллс; [пер. с англ. С.А. Евтушенко, С.В. Жигжитов]. – Режим доступа: http://www.worldpolit.ru/?option=com_content&task=view&id=78&Itemid=40
4. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н.М. Яковенко. – К., 1997. – 380 с.
5. Abouyoub Y. Darfur: The periphery of the periphery / Y.Abouyoub // Routledge handbook of the world-system analysis; [edit. by S.Babones, C.Chase-Dunn]. – Routledge. – P. 80–82.
6. Bach R.L. On the Holism of a World-System Perspective / R.L. Bach // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 159–180.
7. Frank A.G. Development of the underdevelopment. [Электронный документ] / A.G. Frank. – Режим доступа: <http://aprendeenlinea.udea.edu.co/revistas/index.php/ceo/article/viewFile/6716/6151>
8. Hopkins T. The study of the capitalist world-economy: some introductory considerations / T.Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 9–38.
9. Hopkins T., Wallerstein I. Patterns of development of the Modern World-System / T.Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 41–82.
10. Wallerstein I. World-Systems Analysis. Theoretical and Interpretive issues / I.Wallerstein// World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 91–103.

References

1. Wallerstein I. Pominaya Andre Gundera Franka s myslyami o budushhem / I.Wallerstein // Prognosis. Zhurnal o budushhem. – 2008. – № 3(15). – С.92–102.
2. Veem H. Teoriya zavisimosti. dinamicheskie posledstviya ekonomicheskoy otstalosti / H.Veem // Teoriya i metody v sovremennoy politicheskoy nauke: pervaya popytka teoreticheskogo sinteza; [per. s angl. E.A. Zhukovoj]. – M.: Rossijskaya Politicheskaya Enciklopediya (ROSSPEN), 2009. – С.685–706.
3. Frank A.G., Gills B.K. Pyat tysyach let mirovoj sistemy v teorii i praktike [Elektronnyy dokument] / A.G. Frank, B.Gills; [per. s angl. S.A. Evtushenko, S.V. Zhigzhitoj]. – Rezhim dostupu: http://www.worldpolit.ru/?option=com_content&task=view&id=78&Itemid=40
4. Yakovenko N. Naris istorii Ukraini z najdavnishix chasiv do kincy XVIII st. / N.M. Yakovenko. – K., 1997. – 380 s.
5. Abouyoub Y. Darfur: The periphery of the periphery / Y.Abouyoub // Routledge handbook of the world-system analysis;

[edit. by S.Babones, C.Chase-Dunn]. – Routledge. – P. 80–82.

6. Bach R.L. On the Holism of a World-System Perspective / R.L. Bach // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 159–180.
7. Frank A.G. Development of the underdevelopment. [Elektronnyy dokument] / A.G. Frank. – Rezhim dostupu: <http://aprendeenlinea.udea.edu.co/revistas/index.php/ceo/article/viewFile/6716/6151>
8. Hopkins T. The study of the capitalist world-economy: some introductory considerations / T.Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 9–38.
9. Hopkins T., Wallerstein I. Patterns of development of the Modern World-System / T.Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 41–82.
10. Wallerstein I. World-Systems Analysis. Theoretical and Interpretive issues / I.Wallerstein// World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I.Wallerstein, T.K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P. 91–103.

Kalinin V. Yu., PhD-student of Taras Shevchenko national university of Kyiv (Ukraine, Kiev), kalinin.volodia@gmail.com

The conception of the axial division of labor: the content and perspectives in political science

The rise in popularity world-system analysis among national researchers opens up perspective for detailed consideration of some conceptions, which were developed within approach. In this case, analysis of a conception of an axial division of labor, this is also known as the core-periphery conception. The aim of the article is to reveal the cognitive potential of this conception for political science. To achieve this goal we used the following methods: identification of causal relations and the historical method.

In the article was considered the historical formation of the concept and its current condition. We determined the strengths and weaknesses sides of the core-periphery conception by a critical consideration of its main theoretical background. The main weakness of the conception was recognized its static, that is, its inability to explain the reasons for transit from the periphery to the core. Another result of this article was to demonstrate the possibility of using the concept of the axial division of labor not only for the analysis of global processes, but also for the study of domestic politics.

Keywords: world-system analysis, dependency theory, the axial division of labor, the core, the periphery, semiperiphery.

Калинин В.Ю., аспирант, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), kalinin.volodia@gmail.com

Концепция осевого деления труда: содержание и перспективы в политической науке

Рост популярности мир-системного анализа среди отечественных исследователей открывает простор для более детального рассмотрения отдельных концепций разработанных в ее рамках. В данном случае анализируется концепция осевого разделения труда, которая также известна как концепция ядра-периферии. Целью статьи является раскрытие познавательного потенциала указанной концепции для политической науки. Ради достижения поставленной цели были использованы следующие методы: метод выявления каузальных связей и исторический метод.

Была рассмотрена история становления концепции и ее современное состояние. Благодаря критическому рассмотрению концепции ядра-периферии удалось определить ее преимущества и недостатки. Главным недостатком было признано статичность концепта, то есть его неспособность объяснить причины транзита от периферии к ядру. Еще одним результатом статьи стала демонстрация возможности использования концепции осевого разделения труда не только для анализа мировых процессов, но и для изучения внутренней политики.

Ключевые слова: мир-системный анализ, теория зависимости, осевой разделение труда, ядро, периферия, полупериферия.

* * *

УДК 007:304:659.4+364.46

Кізь М. В.

Інститут журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kiz.nicolas@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОЛІТИЧНИЙ PR

Визначено й проаналізовано висвітлення соціальної діяльності політиків для створення їхнього PR. З'ясовано особливості використання соціальної діяльності політичними акторами для створення свого привабливого іміджу.

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

Ключові слова: PR, політичний актор, ЗМІ, соціальна діяльність.

Парадоксальність сучасного інформаційного простору полягає у тому, що зі збільшенням кількості засобів поширення інформації та полегшення доступу до них, звичайні громадяни все одно не можуть адекватно оцінити увесь багатогранний світ політики. Люди зазвичай прагнуть дізнатися більше про своїх обранців, або тих, хто вже керує ними. Оскільки більшість населення не є особисто знайомою з політичними акторами, то вона використовує інформацію, яку їй надають мас-медіа. А саме мас-медіа в будь-якому разі якщо не прямо фінансується певною політичною силою, то має певні симпатії та антипатії щодо неї виходячи із власних інтересів.

Людина, як істота біосоціальна, схильна цікавитися суспільними процесами хоча б в межах свого населеного пункту та наділена різним інформаційно-комунікаційним потенціалом. При виборі політичної сили люди керуються як “раціональним началом”, яке у латинян звучало як “*operibus credite et non verbis*” – “вірте ділам, а не словам”, так і особистісними бажаннями-можливостями розуміти/реагувати. Крім того соціальна діяльність є одним із напрямків політики будь-якої політичної групи чи партії. Тому ЗМІ тієї чи іншої політичної партії створюючи привабливий імідж свого лідера, намагаються подавати його роль у соціальній діяльності якомога привабливішою для виборця, тим самим мотивуючи віддати свій “голос” саме за нього.

Названі проблеми досліджували сучасні вчені, зокрема М.Галамба, В.Петрик, Д.Присяжнюк, Л.Компанцева, Є.Скулиш та інші.

Мета та завдання статті: з’ясувати принципи та основні засоби висвітлення соціальної діяльності політичних акторів у мас-медіа шляхом визначення особливостей PR-технологій у афішуванні суспільно значущій діяльності.

ЗМІ – це розгалужена мережа установ, які працюють над збором, обробкою, поширенням суспільно важливої інформації. Елементами такої системи є книги, газети, журнали, радіо, телебачення, реклама та новини Інтернет-ресурсів. ЗМІ можна розглядати у контексті політики (як мистецтво управління людьми) як засіб створення сприятливого іміджу про дану політичну силу і негативного про її конкурентів. Там де перетинаються політика і ЗМІ, там виникає PR. У розумінні Томаса Джеферсона, “публікрілейшнз” – це нарощування зусиль політичних інститутів для створення клімату довіри в національному масштабі [1, с. 425]. Також існує умовний поділ на “білий” і “чорний” PR. Л.Ф. Компанцева вважає: “чорний” PR – це дії, спрямовані на те, щоб опорочити ім’я іншої людини в очах громадськості. Боротися з ним досить складно: якщостолітня історія західного PR припускає вирішення подібних питань усудовому порядку, то в пострадянських країнах відповідне законодавство ще не вироблене. При такому розумінні суті “чорного” PR він розглядається як основна база маніпуляції в політиці, як неправда. Неправда – це й приховування правди, й підміна тези, й необ’єктивна аргументація, і напівправда, і непомірні визнання в любові. Неправда в “чорному” PR – особливий феномен: вона маскується під правду, прикривається відповідно підібраними фактами, що має викликати безумовну довіру. Неправда

розвиває суспільну свідомість (соціальну взаємодію) і підриває довіру до політиків. Ситуація модного нині голосування “проти всіх” – також результат недовіри будь-кому [2], танавпроти вагу “чорному” PR, “білий” PR лише глорифікує лідерів певної політичної сили.

Поняття соціальної (або суспільної) діяльності (активності) доволі широке і не існує вичерпного переліку усіх його напрямків та показників. Ми розглядаємо соціальну діяльність як корисні дії (для більшості), спрямовані на отримання певних результатів для соціальної системи або збереження, укріплення діючих цінностей, правил, традицій соціальної взаємодії, що є значущим по суті. Як правило соціальна діяльність відрізняється від політичної, а саме: потребами людей, масштабами, цільовою аудиторією та засобами здійснення. Хоча в той же час існує таке поняття як “соціальна політика” та відповідні інституції. З іншого боку, коли політик займається соціальною діяльністю, то це відображає його погляди, риси характеру і сприймається людьми як особистий вчинок, а не як діяльність його партії. Тому і проявляється тонка межа між приватним життям і соціальною діяльністю. Висвітлення діяльності політичного актора у ЗМІ можна розмежувати за такими “рівнями” як: “приватне життя – соціальна діяльність – політична діяльність”.

Таким чином, соціальна діяльність вже не є приватним життям, оскільки вона має публічне значення, проте вона також не є управлінням людьми напрому.

На відміну від приватного життя, поширення інформації про соціальну діяльність тієї чи іншої особи не переслідується законом і заохочується самими політиками. Адже зрозуміло, що благородні вчинки, які йдуть на користь суспільству створюють привабливий імідж особи. У XX столітті було проведено чимало соціологічних, психологічних, політологічних досліджень впливу ЗМІ на поведінку виборця. Беззаперечним лишається той факт, що “ідеальний” обранець народу має бути людиною не пустослівною і справою підтвердити свої передвиборчі обіцянки. Тому перед собою зацікавлені PR-менеджери чи мас-медіа мають таку генеральну задачу як підвищити народну довіру до їхнього кандидата (а отже підвищити його рейтинг). І тут діє загальний алгоритм маніпуляції суспільною свідомістю, який зазвичай застосовується в ЗМІ. В цілому він складається з двох етапів. Першим, підготовчим, етапом у процесі комунікації є зацікавлення реципієнта та створення довіри до референта (джерела інформації). Другим – навіювання інформації.

Цю класифікацію можна доповнити за рахунок розширення першого етапу, який можна розділити на 2 стадії: калібрування та підлаштування.

Калібрування – це здатність сприймати зміну поведінки, внутрішні стани співрозмовника на основі попереднього спостереження за його зовнішніми невербальними сигналами. Калібрування має на меті визначити за характером та особливостями реакції реальний перебіг думок партнера; з’ясувати його переконання та цінності, особливості персонального досвіду, модель мислення; підготувати умови для наступної стадії (підлаштування) [3].

Підлаштування – процесування й підтримання рапорту з реципієнтом шляхом приєднання до його моделі світу, мови, ідеалів, цінностей, справжніх переживань[3, с. 70–73].

PR у висвітленні соціальної діяльності політиків буває двох типів: прихований і відверто пропагандистський. В першому випадку референтами виступають ті джерела, які є або все державними ЗМІ, або неполітичними виданнями. Зазвичай у них інформація про соціальні проекти політиків подається як звичайна подія, без емоційного забарвлення та пафосу. Якщо ж це партійне видання, наприклад “Комуніст” центрального органу Комуністичної партії України, то там соціальна діяльність членів компартії буде висвітлювати пафосно, піднесено, а суспільно корисні дії “регіоналів” чи тим більш “свободівців” будуть описуватися як “фарс” і “піар-хід”. В цілому ж, найбільш ефективна пропаганда базується більшою мірою на висвітленні факту не в повному обсязі, ніж на відвертому обмані. Істина спотворена за допомогою використання акцентів, різних тонів викладу інформації, візуальних та слухових ефектів, підбору заголовків, фотографій, відеоматеріалів.

Проаналізувавши соціальну діяльність різних політичних сил в Україні та їхнє висвітлення у ЗМІ за останні 10–15 років можна прийти до висновку, що соціальна діяльність 90-х років (поїздки в дитбудинки представників парламенту чи кримінальних кланів) була вже тоді, проте афішувалася недостатньо ефективно. Зі збільшенням кількості користувачів Інтернету, у журналістів з’явилися нові засоби та інструменти поширення інформації про ті чи інші суспільно значимі дії політиків. На початку 2000-х чимало українських політиків стають засновниками благодійних фондів чи сприяють розвитку спортивних клубів. Так, 3-я перша леді України Катерина Ющенко (Чумаченко) стала головою наглядової ради міжнародного благодійного фонду “Україна 3000”[4]. Була ініціатором проекту “Дитяча лікарня майбутнього”, який передбачав будівництво та обладнання лікарень для важкохворих дітей. Проект будівництва рекламувався на телеканалах “ІСТV”, “1+1”, “Інтер”, “НТН”, “Новий”, “К1”, “Тоніс”, “СТБ”, “НТКУ”, канал “24”, “Україна” і музичний канал “М1”, а також ця кампанія підтримувалась усіма операторами стільникового зв’язку. Проте до кінця проекту просунутися не судилося.

Починаючи з 2004 року PR-технології в Україні набувають небувалого досі розвитку та масштабу. “В Україні масовий прихід “чорного” PR [5] був помічений у період “помаранчевої революції” 2004 року і на виборах 2007 року. Так, восени 2007 року найбільша кількість випадків поширення “чорного” PR була зафіксована в Харківській і Львівській областях” – зазначається у звіті суспільної мережі “Опора” після позачергових парламентських виборів. Паралельно із цим, аби якось чинити опір “чорному” PR і “реабілітуватися” в очах електорату, більшість ключових фігур сучасного політикуму вже тоді після “Помаранчевої революції” почали позиціонувати себе як “благодійників” і меценатів у різних сферах суспільного життя. Слід зазначити, що в цей період сформувалися усі ключові гравці української політики станом на 2013 рік.

Після інавгурації Віктор Ющенко починає займатися різними соціальними проектами. Серед них найголовнішим напевно буде створення Національного культурно-мистецького та музейного комплексу “Мистецький Арсенал” у 2006 році. Спершу він був ініційований указом Президента України, а потім сам В.Ющенко бував на “толоках” під час будівництва “Мистецького Арсеналу” і разом із представниками багатьох дитячих, юнацьких та молодіжних організацій розшищував територію для зведення нових будівель. Фото, які висвітлювали цю подію були у багатьох друкованих та інтернет-виданнях[6], а до приходу до влади В.Ф.Януковича – і на сайті Президента України. 2009 року відбулося офіційне відкриття “Мистецького арсеналу” і була представлена перша мистецька виставка “Deprofundis”, присвячена українській скульптурі. Пропрезидентські ЗМІ у 2006–2009 роках все активніше висвітлювали культурно-мистецькі проекти В.А.Ющенка, зокрема спорудження Меморіалу пам’яті жертв голодомору в Україні [7], хоча всім вже було зрозуміло, що президентські вибори 2009 року будуть програні. Проте це давало можливість висвітлити репутацію В.Ющенка, адже не зважаючи на те, що його правління підходило до кінця, він продовжував займатися соціальною діяльністю. В той же час чимало ЗМІ писали іронічні статті стосовно культурних проектів Президента в розпал економічної кризи. Особливо великий скандал викликав указ Президента України, яким В.Ющенко надав С.Бандері звання “Героя України” посмертно. В цілому результатом постійного афішування у пропрезидентських ЗМІ його культурних та патріотичних соціальних проектів під час погіршення економічної ситуації стало те, що висвітлювати суспільну діяльність національного характеру стало невігідно для політиків.

Однак як відомо під час усіх економічних криз в будь-якому суспільстві популярності набирають радикальні ідеї, а помірковані центристські сили втрачають свій рейтинг. Саме це і спостерігається в Україні, зокрема у її медіа-просторі. Найяскравішим доказом цього є те, що в розпал кризи (затримка зарплат та соціальних виплат після Євро-2012, ситуація у Києві під час березневого снігопаду, зниження рівня зайнятості населення) на парламентських виборах 2012 року ліві (КПУ) та праві (ВО “Свобода”) партії отримали близько 11–17% кожна, чого не спостерігалось вже давно. Перед планованим підписанням Асоціації з ЄС у жовтні 2013 року серед 5 партій українського парламенту, своїми ідеями відрізняються лиш КПУ та “Свобода”. Риторика центристів та їхній PR у ЗМІ в цілому подібний. 2013 рік характерний тим, що у просторі мас-медіа зображається справжня “Пам’ятникова війна”, яка ведеться між представниками комуністів і “Свободівців”. Значимість і деталі цієї “війни” як соціальної діяльності окремих представників (а то і ключових осіб) партії гіперболізується і подається з відтінком політичної істерії на шпальтах багатьох газет, а особливо на форумах. Зокрема сюжету, у яких Петро Симоненко кладе квіти до пам’ятника Леніна чи Ковпака, або де Юрій Іллєнко бере участь у їхньому знесенні чи саботуванні цього, стали надзвичайно популярними у вітчизняних ЗМІ[8]. Особливо це ефективно діє на

переконалих комуністів або націоналістів чи симпатизуючим їм.

На фоні жорсткої інформаційної війни доволі цікаву позицію займає Віктор Медведчук. З одного боку він демонстративно відійшов від політики, а з іншого боку на сьогодні він є ініціатором суспільного руху “Український вибір”. Перші біг-борди із плакатами “Українського вибору” почали з’являтися весною 2012 року незадовго до парламентських виборів. Проте офіційно Віктор Медведчук заявив, що він не збирається займатися політикою, що створювати політичну партію в нинішніх умовах не ефективно і він хоче займатися лише соціальною діяльністю. Головною метою “Українського вибору” він назвав розвиток громадянського суспільства в Україні. Навіть те, що “Український вибір” є зареєстрований як суспільна організація він не афішує. Демонстративно не взявши участі у парламентських виборах, “Український вибір” почав активізувати свою діяльність та створювати свої власні проекти восени–взимку 2012 року. Що характерно, усі ці проекти не мають відверто політичного забарвлення. Програмні політичні ідеї організації хоч і викладені на офіційному сайті та афішуються у газеті “Вести”, проте майже ніде більше вони не пропагуються. Переважна більшість проектів “Українського вибору” є у формі конференцій, тренінгів з лідерства, спортивно-оздоровчих таборів, з’їздів та зібрань молоді. Під час великих свят чи роковин видатних діячів активісти кладуть квіти до пам’ятників, виголошують промови. Також одним із напрямків діяльності “Українського вибору” є допомога в організації “Мистецької платформи” – студії молодих поетів, яку веде Паша Броський. Таким чином цю соціальну діяльність можна розцінити як продуманий крок, коли створюється спочатку велике коло прихильників (“друзів”) руху без нав’язування якихось політичних переконань. Інколи активісти руху все ж проводять акції політичного характеру проти євроінтеграції, а плакати з агітацією за вступ до Митного Союзу розміщуються в київському метрополітені, проте політичний аспект в проектах “Українського вибору” займає не більше 5–10%. Проте відмінна від усіх інших політичних сил позиція ідеологів організації викликає значний опір та критику на багатьох Інтернет ресурсах та соціальних мережах[9]. Можливо, що на сьогодні для Віктора Медведчука соціальна діяльність є найбільш вдалою формою PR. Проте висвітлення у ЗМІ “Українському вибору” явно не вистачає. Можливо в майбутньому, коли “Український вибір” збере кілька сотень тисяч прихильників, можна буде почати активніше вести політичну агітацію серед нових членів руху. Можна спрогнозувати, що після підписання Асоціації з ЄС і за умов, що рейтинг партії “Регіонів” і самого В.Януковича зрівняється чи стане нижчим за опозиційний, то “Український вибір” зможе переконати частину населення у тому, що в нинішній політичній та економічній кризі винні підписанти Асоціації, то тоді у Медведчука буде реальний шанс зайняти певне місце в українському політикумі.

Отже, сучасна людина в своїй більшості живе в особливій реальності, де ЗМІ створюють сприятливе підґрунтя для прихованого впливу на її свідомість. Цим користуються аналітики та PR–менеджери політиків. Оскільки людина живучи у багатомільйонному соціумі

не здатна перевірити інформацію про діяльність того чи іншого політичного актора, то їй лишається лише сприймати, або не сприймати ту інформацію, яку їй надають журнали, газети, телебачення, Інтернет. Висвітлення соціальної діяльності політика створює йому сприятливий імідж людини благородної, діяльної, великодушної, такої, якій можна довіряти. А довіра виборця – це те, за що борються усі політичні актори явно чи приховано. На відміну від приватного життя афішування того, як депутат Х саджає дерева на вулиці, приїздить у дитбудинок до дітей, споруджує новий храм, фінансує мистецьку акцію сприймається пересічними громадянами не настільки скептично та негативно. Тут є більше підстав, аби сприймати цю інформацію, як щирий прояв. А політик більш охоче буде давати можливість журналістам висвітлювати його суспільно корисну діяльність, ніж своє сімейне життя чи зайняття мисливством.

Наведений перелік сугестивних прийомів та прикладів їхнього застосування в політикумі України не є вичерпним, адже спектр факторів впливу на людину є досить широким, а PR–технології використовуються у штабі кожного великого політика. Розвиток громадянського суспільства неможливий без адекватного сприйняття дійсності та політико–соціальної ситуації. В будь–якому разі людина має здатність чинити психологічний опір інформації, що є результатом селективного відношення особи не лише до інформації, але і до її джерела. Дане дослідження має потенціал продовження з питань нових методів соціальної діяльності, прийомів політичного PR, вивчення діяльності інших політиків в рамках соціальної діяльності і політичного PR.

Список використаних джерел

1. Моисеев В.А. Паблик рилейшнз – средство социальной коммуникации. (Теория и практика). – К. : Дакор, 2002. – 506 с.
2. Компанцева Л.Ф. “Чорний” PR у сучасній політиці // Соціальна психологія. – 2008. – № 4.
3. Петрик В.М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посібник/ [В.М.Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Є.Д. Скулиш, О.Д. Бойко, В.В.Остроухов]; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. – 2–ге вид. – К. : ЗАТ “ВІПОЛ”, 2011. – 248 с.
4. [Електронний ресурс] // Україна 3000. – URL: <http://www.ukraine3000.org.ua/>
5. [Електронний ресурс] // mignews.com.ua. – URL: Звіт суспільної мережі “Опора” по позачергових виборах Верховної Ради.
6. [Електронний ресурс] // Focus.ua. – URL:<http://focus.ua/politics/19075/>
7. [Електронний ресурс] // газета Хрещатик. – URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3426/news/1227506774.html>
8. [Електронний ресурс] // Кореспондент. – URL:<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1588390-vo-svoboda-aktivisty-sorvali-meropriyatiya-kpu-v-yaremche-i-zabrosali-simonenko-yajcami>
9. [Електронний ресурс] // Украинский выбор. – URL:<http://vybor.ua/>

References

1. Moiseev V.A. Pablik rileyshnz – sredstvo social'noj kommunikacii. (Teorija i praktika). – K. : Dakor, 2002. – 506 s.
2. Kompanceva L.F. “Chornyj” PR u suchasnij polityci // Social'na psihologija. – 2008. – № 4.
3. Petryk V.M. Sugestivni tehnologii' manipuljatyvnogo vplyvu: navch. posibnyk / [V.M. Petryk, M.M. Prysazhnyuk, L.F. Kompanceva, Je.D. Skulysh, O.D. Bojko, V.V. Ostrouhov]; za zag. red. Je.D. Skulysha. – 2–ge vyd. – K. : ZAT “VIPOL”, 2011. – 248 s.
4. [Elektronnyj resurs] // Ukrai'na 3000. – URL: <http://www.ukraine3000.org.ua/>

5. [Elektronnyj resurs] // mignews.com.ua. – URL: Zvit suspil'noi' merezhi "Opora" po pozachergovyh vyborah Verhovnoi' Rady.
6. [Elektronnyj resurs] // Focus.ua. – URL: <http://focus.ua/politics/19075/>
7. [Elektronnyj resurs] // gazeta Hreshhatyk. – URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/3426/news/1227506774.html>
8. [Elektronnyj resurs] // Korespondent. – URL: <http://korespondent.net/ukraine/politics/1588390-vo-svoboda-aktivisty-sorvali-meropriyatiya-kpu-v-yaremche-i-zabrosali-simonenko-yajcami>
9. [Elektronnyj resurs] // Ukrainskij vybor. – URL: <http://vybor.ua/>

Kiz M.V., Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Journalism (Ukraine, Kiev), kiz.nicolas@gmail.com

Social activities and political PR

Coverage of social activities of politicians to create their PR was Identified and analyzed. Usage of social activity by political actors in order to create an attractive image was clarified.

Keywords: PR, political actor, media, social activities.

Кизь Н.В., Інститут журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kiz.nicolas@gmail.com

Социальная деятельность и политический PR

Определены и проанализированы освещения социальной деятельности политиков для создания их PR. Выявлены особенности использования социальной деятельности политическими актерами для создания своего привлекательного имиджа.

Ключевые слова: PR, политический актер, СМИ, социальная деятельность.

* * *

УДК 32:14

Куц Г. М.

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології, соціології та культурології, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), galyna.kuts@i.ua

ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ІДЕЇ ПРОГРЕСУ

Ідея прогресу, отримавши свій розвиток у філософії Нового часу, зіграла вагомий роль у становленні політичної науки, зокрема, у формуванні ідейно-теоретичного базису політичних ідеологій. Витоки ідеї прогресу можна виявити ще в християнстві. Вона пов'язана з темпоральними установками європейців, що детерміновані есхатологічною концепцією.

Метою статті стало виявлення пріоритетних акцентів розгляду ідеї прогресу в політологічному дискурсі. Задля цього було використано сукупність історичного, компаративного та системного методів. Зазначено, що ідея прогресу стала вельми плідною для формування засадничих принципів політичної ідеології лібералізму, якому притаманна орієнтація на прямолінійний прогрес у поясненні суспільного розвитку. Обґрунтовано, що в епоху Нового часу в суспільно-гуманітарному дискурсі ідею прогресу активно підсилювали ідеї раціоналізму та історизму.

Ключові слова: прогрес, політична наука, політичні ідеології, християнство, лібералізм, раціоналізм, історизм.

Актуальність політологічної експлікації ідеї прогресу зумовлена насамперед тим, що ця ідея, отримавши свій розвиток у філософії Нового часу, зіграла вагомий роль у становленні політичної науки, зокрема, у формуванні ідейно-теоретичного базису політичних ідеологій (Г.Гегель, Дж.Грей, О.Конт, К.Манхейм, К.Маркс, К.Поппер, Ф.А. фон Хайек, П.Штомпка та ін.).

Мета статті полягає у виявленні пріоритетних акцентів розгляду ідеї прогресу в політологічному дискурсі. **Завданням** статті виступає визначення базових детермінант ідеї прогресу та її впливу на формування домінантних версій суспільно-політичного розвитку.

Виникнення ідеї прогресу обумовлене, з одного боку, християнською концепцією часу, а з іншого – хри-

стіянською ідеєю передбачення. Ставлення до часу в європейській культурі, будучи детермінованим християнською парадигмою темпоральності, виступає своєрідною секуляризацією релігійно оформленого сприйняття есхатологічного часу. Християнська культура – це культура лінійної теорії часу, що призвела до його сприйняття як послідовності минулого, теперішнього та майбутнього, тобто, як ріки плинності часу з його окремими моментами. Як зазначав П.Штомпка, “лінійне бачення часу починається з християнства, з ідеї майбутньої відплати і спасіння, до якого неухильно наближається все людство” [12, с. 75]. Сприйняття часу як лінійної послідовності фактично стало культурним відкриттям християнства. Соціокультурні умови в християнській європейській культурі зумовлювали сприйняття часу людиною як звичайної тривалості, націленої лише на майбутнє. Це було зумовлено есхатологічною концепцією, у контексті якої істинним християнам слід очікувати другого пришествя Ісуса Христа, зв'язуючи всі свої вчинки з біблійними заповідями та проєктуючи їх наслідки у віддалене майбуття. Таким чином, ідея “Стріли часу”, спрямованої від минулого через теперішнє до майбуття (“від початку до кінця”) стала своєрідним прототипом ідеї прогресу.

Власне кажучи, джерелом ідеї прогресу стала ще іудейська релігійна традиція, де було експліковано образ пророків, для яких історія видавалася священним, визначеним наперед процесом, що цілком узгоджується із божественним провидінням. Історія людства певним чином “розкривається” у земних подіях, демонструючи поступальний хід до майбутнього “вічного царства” чи раю. Знаки історії піддаються осягненню лише окремим особистостям – пророкам, які здатні їх “прочитувати” та передбачати подальший розвиток подій. Ці ідеї, будучи прийнятими християнською традицією, також сприяли становленню ідеї прогресу як “секуляризованої версії християнської віри в передбачення” [12, с. 46].

Ідея прогресу у політичному дискурсі стала вельми плідною для виникнення лібералізму. Ще К.Манхейм зазначав, що для лібералізму у поясненні суспільного розвитку притаманна орієнтація на прямолінійний прогрес [5, с. 117]. У цілому, якщо для лібералізму притаманна орієнтація на прямолінійний прогрес, то для соціалізму – на діалектичний розвиток. Для консерватизму ж характерна недовіра до абстрактних теорій, інстинктивна орієнтація на традиції, цінності.

Слід зазначити, що виникнення політичних ідеологій саме в епоху Нового часу пов'язане з формуванням позитивного ставлення до ідеї змін, причому, цьому сприяла Французька революція. На думку І.Валлерстайна, Французька революція змінює світ-систему, з'являється нова геокультура. Зміщення акцентів у політичному дискурсі на позитивне сприйняття ідеї змін витіснило ідею пріоритетності політичної стабільності на задній план. Саме реакцією на цю ідею стала поява трьох ідеологічних доктрин – консерватизму, лібералізму та соціалізму [1, с. 76–77], кожна з яких дає свою відповідь щодо ідеї “нормальності” змін. Якщо ідеологія консерватизму стала першою (причому негативною) реакцією на цю ідею, то з боку лібералізму та соціалізму спостерігалось позитивне ставлення до змін. Відмінність полягала в

розумінні характеру процесу змін. В ідеології лібералізму, яка вийшла на історичну арену другою (після консерватизму) вважається, що змінам має бути притаманний реформаторський характер, вони повинні бути поступовими та раціонально осмисленими. В ідеології соціалізму, навпаки, вважається, що зміни мають бути революційними.

Отже, недовіра до новацій стала однією із засадничих рис консерватизму, тоді як лібералізм і соціалізм позитивно налаштовані на динаміку змін. Разом з тим, стосовно консерватизму слід зазначити, що він не заперечує зміни загалом, просто консерватор покладається на вищу мудрість чи авторитет, який спостерігатиме за всіма змінами, ретельно упорядковуючи їх.

Втім, між лібералізмом і соціалізмом спостерігається певна відмінність у сприйнятті змін. Ліберала не цікавить швидкість змін чи їхня тривалість, його насамперед цікавить напрямок руху. Цей напрямок має бути прогресивним та раціонально осмисленим, а зміни мають бути поступовими, еволюційними та носити реформаторський характер. Для соціаліста натомість вельми важливим є питання швидкості руху до світлого майбуття, тобто проблема динаміки змін. Зміни мають бути не лише раціонально осмисленими та розпланованими, але й відбуватися якомога швидше. Саме в цьому для ідеології соціалізму полягає пріоритетність революційного способу вирішення суспільних проблем. Найкращою ілюстрацією такого революційного підходу є куплет із пісні соціалістичного Інтернаціоналу, який активно використовувався ідеологічною машиною Радянського Союзу: “Весь мир насилья *мы разрушим до основанья*, а затем – мы наш, мы новый мир построим, кто был никем, тот станет всем”. Тобто, мова йде про цілковите знищення всього попереднього, і лише після повної руйнації планується вносити зміни. У цьому полягає відмінність між ліберальним та соціалістичним світосприйняттям. Ліберали ніколи не руйнуватимуть все і остаточно задля того, щоб внести якісь зміни в існуючий порядок речей. Вони поступово змінюватимуть у певному напрямку вже існуючі обставини, не руйнуючи їх.

Із безмежною вірою в прогрес пов’язана насамперед епоха Нового часу, як і з ідеями раціоналізму, всесильності людського розуму, віри в науку тощо. Вважалося, що осягнення реальності піддається математичним законам, вірніше, осмислення різноманітних процесів людського буття можна звести до простих законів, простих пояснень. Необхідно лише відшукати ці єдино вірні прості закони в різних сферах знань. Однією із причин такої впевненості стало оприлюднення теорії Ньютона, в якій єдиним законом описувалися і рух тіл на землі, і рух планет у небі. Пошук простих “формул”, які б одночасно описували різні суспільні процеси та були застосовними для аналізу різноманітних суспільних явищ став метою теоретиків суспільних наук.

З одного боку ця ситуація призвела до появи європоцентризму, коли стало вважатися, що лише європейський спосіб життя єдино правильний і найвищий, оскільки втілює вірну “формулу” розвитку. Відповідно, у XIX ст. вважалося, що можна вести мову тільки про одну культуру (одна формула, як у

математиці), яка відображає конкретні стадії єдиного духовного процесу. Тобто, різні культури чи суспільства між собою не схожі не тому, що їм притаманні унікальні риси, а тому, що вони знаходяться на різних стадіях суспільного розвитку.

З іншого боку, це призвело до активного введення у суспільно-науковий дискурс ідеї прогресу. Адже філософський зміст теорії Ньютона полягає також у тому, що певним чином культивується переконання стосовно безмежних можливостей людського розуму, зокрема, пов’язаних із передбаченням подій. Це зумовлено тим, що теорія Ньютона озброїла всіх умінням визначати траєкторії руху тіл (не має значення яке тіло рухається: камінь, м’яч, кленовий листок чи щось інше). Відповідно, якщо можна передбачити траєкторію подальшого руху тіла, то можна передбачити і тенденції розвитку соціально-економічних процесів: необхідно лише чітко задати початкові умови. Тобто, стало вважатися, що різноманітні суспільні процеси піддаються раціональному передбаченню. Це стало однією з основоположних ідей теорії прогресу, призвівши до ідеалізації людського розуму, віри у його всесильність. Як зазначав Ст.Тулмін, в епоху Нового часу вважалося, що “незмінний розум панує над незмінною природою відповідно до незмінних принципів” [10, с. 36].

На думку П.Штомпки, під прогресом мається на увазі “спрямований процес, який все ближче неухильно підводить систему або до більш кращого стану, якому віддається більша перевага (чи, іншими словами, до реалізації певних цінностей етичного порядку, таких, приміром, як щастя, свобода, процвітання, справедливість, достоїнство, знання тощо), або до ідеального стану суспільства, описаного в численних соціальних утопіях” [12, с. 26].

Ідея раціоналізму, яка в епоху Нового часу своєрідно підсилювала ідею прогресу, спричинила двояке розуміння можливостей розуму в концептуальному арсеналі суспільних наук. З одного боку, розум вважався знаряддям для подолання природних пристрастей людини. За допомогою розуму можна здійснювати фільтрацію звичаїв чи інституцій, відкидаючи ті з них, які обмежують рух до злагоди та процвітання. Відповідно, призначення розуму полягає насамперед в усуненні бідності та конфліктів (Т.Гоббс, Дж.Локк, А.Сміт та ін.).

З іншого боку, розум вважався запорукою вільного розвитку особистості, умовою самореалізації індивіда, а не лише механізмом усунення матеріальних нестач. Поштовхом для появи цієї ідеї стала філософська концепція Б.Спінози, за яким для людини вельми важливим є вдале поєднання природних пристрастей та вільної раціональної діяльності. Разом з тим, така позиція демонструвала більш різке протиставлення природного та людського, оскільки вважалося, що природа обмежує здатність індивіда до перманентного самовдосконалення. Ці ідеї набули розвитку у філософії І.Канта та Г.Гегеля, для яких набуло важливості раціональне осмислення механізмів втілення свободи в процесі історичного поступу задля досягнення політичних чи моральних цілей. Проте, такі ідеї в їхній радикальній інтерпретації певним чином несли загрозу морального нігілізму, зумовлюючи відмову індивіда від

будь-яких зобов'язань як особистого, так і суспільного характеру.

Слід зазначити, що орієнтація на раціональне впорядкування світу поєднує як прихильників ідеології лібералізму, так і adeptів соціалізму. Втім, якщо соціалісти ототожнюють раціональність із плануванням, то для лібералів така позиція є неприйнятною. Раціоналізм ліберального світосприйняття припускає вбудовування в обставини (певний конформізм) та визнання і сприйняття спонтанних утворень (систем цінностей, моралі тощо). Певним чином такі погляди зближують лібералізм з консерватизмом. Але, якщо ліберали виступають за збереження і подальшу адаптацію до змінюваних соціокультурних умов тих спонтанних утворень, які зумовили виживання та успіх певної групи, то консерваторам притаманна ірраціоналістична інтенція (яка межує з містицизмом) на цілковите збереження існуючих систем цінностей чи моральних догм. Соціалізм теж не позбавлений певного містицизму. На думку К.Манхейма, соціалістична теорія – це певний синтез інтуїтивізму та прагнення до крайньої раціоналізації. “Інтуїтивізм знаходить свій вираз у тому, що тут повністю, навіть у тенденції, відкидається проведення точного попереднього розрахунку; раціоналізм – в тому, що кожну хвилину піддається раціоналізації те, що побачене по-новому” [5, с. 110].

Зупинимось окремо на теорії марксизму, ядром якої виступає ідеологія соціалізму. Саме марксизм став проводити раціоналізацію там, де вона видавалась неможливою. Марксизм, як зазначав К.Манхейм, виявляє певну спорідненість із консерватизмом у тому, що не заперечує ірраціональну сферу, але в ірраціональності він виокремлює ті елементи, які можна піддати раціоналізації нового типу. Тобто, “марксистське мислення постає перед нами як раціональне мислення ірраціональної дії. Про правильність цього аналізу свідчить той факт, що марксистські верстви пролетарів, досягнувши успіху, одразу відкидають із теорії діалектичний елемент і починають мислити за допомогою методу лібералізму і демократії, який є генералізуючим та встановлює загальні закони; ті ж із них, хто через своє становище вимушений чекати революції, зберігають вірність діалектиці (ленінізм)” [5, с. 114–115].

Усі три класичні ідеологічні доктрини – консерватизм, лібералізм та соціалізм – розділяють позицію стосовно того, що в історії існують зв'язки, які піддаються розумінню та осмисленню. Але, якщо ліберали і соціалісти дотримувались точки зору, що такі зв'язки піддаються повній раціоналізації, то консерватори прагнули пізнати історичну цілісність методом споглядання та морфології [5, с. 117].

Паралельно ідею прогресу підсилив принцип історизму, тобто, “уявлення про те, що наше знання речей (культур, текстів, об'єктів, подій) повністю або частки детермінується їхньою історичністю” [7, с. 174]. Adeptи історизму, як зазначав К.Поппер, гадають, що “розважливі політичні кроки можливі тільки в тому разі, якщо вони наперед зумовлені майбутнім ходом історії” [8, с. 35]. На його думку, істористські ідеї легко висуваються на передній план у часи великих соціальних змін.

Згідно з принципом історизму вважалося, що все розвивається з певною – наперед визначеною – метою, за певним планом (звідси виникає прагнення до конструювання стадій суспільного розвитку). Синтез раціоналізму та історизму подарував безмежну віру в прогрес та впевнення в тому, що розвитку суспільства притаманний лінійний характер. Відповідно, ідея прогресу започаткувала установку на монолінійність суспільного розвитку.

Таким чином, в епоху Нового часу вважалося, що необхідно відшукати вірну “формулу” розвитку суспільства, що призведе до вирішення багатьох проблем. Такі концептуальні “формули” так чи інакше відтворювали ідею прогресу: динаміка розвитку суспільства обов'язково презентувалася у лінійному вигляді (як поступовий рух від однієї стадії до іншої) із обов'язковим означенням вектору руху (“від нижчого до вищого”, тобто, в контексті тогочасного розуміння ідеї прогресу – “від гіршого до кращого”).

Теоретики з різних галузей суспільних наук, взявши на озброєння ідею прогресу, створювали власні версії суспільного розвитку. Так, для Г.Гегеля базовим принципом всієї його філософської системи стала категорія “абсолютного духу” (абсолютної ідеї). Він вважав, що єдність божественної та людської природи є абсолютним духом [2, с. 216], абсолютною ж істиною є Бог і мета філософії полягає у пізнанні цієї абсолютної істини [2, с. 331]. Сходження абсолютного духу відбувається через певні стадії історичного розвитку: нежива природа – органічний світ – людське суспільство. Ці стадії були сконструйовані Г.Гегелем у лінійній послідовності, що підкорювалася законам логіки та принципам історизму.

К.Маркс запропонував аналізувати розвиток суспільства крізь призму суспільно-економічних формацій, дивлячись “на розвиток економічної суспільної формації як на природно історичний процес” [6, с. 10]. Кожній суспільно-економічній формації притаманний специфічний спосіб виробництва, що виступає основою їхнього розрізнення. Згідно з К.Марксом, у динаміці суспільного розвитку існує п'ять етапів суспільно-економічних формацій, які поступово змінюють один одного: первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, комуністичний.

Власну концептуальну “формулу” суспільного розвитку винайшов основоположник соціології та позитивізму О.Конт, запропонувавши так звані три стадії інтелектуальної еволюції людства: теологічну, метафізичну і позитивну (або наукову) [4].

Втім, усі ці концептуальні “формули”, відрізняючись на перший погляд своїми інтерпретаціями, демонстрували у сприйнятті суспільного розвитку концептуальну обмеженість, зумовлену дискурсивними рамками теорії прогресу. Лінійність, логічна послідовність та спрямованість до кращого майбуття були базовими маркерами такого сприйняття.

У цілому, ідея прогресу, як зазначав П.Штомпка, включає наступні головні компоненти [12, с. 50]: поняття незворотності часу, характер якого лінійний (забезпечує безперервність минулого, теперішнього та майбутнього); спрямованість руху, де жодна стадія не повторюється, кожна ж наступна стадія ближча до кінцевого стану, ніж попередня; кумулятивність проце-

су, перебіг якого здійснюється або в сторону зростання (крок за кроком), або йому притаманний революційний шлях (через періодичні якісні “стрибки”); суттєва відмінність між типовими (або “необхідними”) стадіями, через які проходить означений процес; специфічні “ендогенні” (або внутрішні чи іманентні) причини процесу, який розкриває внутрішні можливості суспільств, проявляючись в якості автодинамічного, тобто, з притаманними йому характеристиками саморуху; визнання природності, необхідності та неминучості означеного процесу, який неможливо ігнорувати чи зупинити; поняття удосконалення, руху вперед та покращення, згідно з якими вважається, що кожна наступна стадія процесу є кращою, ніж попередня.

Втіленням ідеї прогресу став філософський напрямок позитивізму – вчення, за яким наука вважалася найбільш прогресивним видом діяльності, а розум та логіка завершували цю картину, витіснивши на задвірки звичайні людські почуття, емоції та сентименти. Чіткість та логічна послідовність, ясність та зрозумілість всіх життєвих процесів, безмежна віра в прогрес були породженням епохи Нового часу. Вже в середині XIX ст. всесильність розуму береться під сумнів, внаслідок чого з’являються різноманітні течії та напрямки у філософії, мистецтві, музиці, літературі тощо. Акценти переносяться на глибинні людські переживання, емоційні устремління, що не вписуються в строгу картину раціональності. Приходило усвідомлення того, що людські дії не завжди логічні та раціонально осмислені, інколи індивід попадає в залежність від випадку, піддається миттєвому настрою, його дії часто спонтанні та невизначені.

У ліберальному дискурсі XX ст. відбулося переосмислення підходів стосовно розуміння ідеї прогресу та раціоналізму. У сучасних концепціях лібералізму стало вважатися, що соціальний прогрес не є наслідком “свідомої діяльності, у ході якої розробляється певний проект соціальної перебудови, а потім революційним шляхом у боротьбі класів його реалізують, і суспільство підіймається на новий, вищий ступінь” [9, с. 87]. Динаміці суспільного розвитку, згідно з Ф.А. фон Хайеком, притаманний спонтанний характер. Саме тому формування розширеного порядку людських стосунків має виступати основою соціального прогресу [11, с. 29–34]. Домінантними у цьому процесі мають бути ринкові відносини, але не боротьба за справедливість, як вважалося, приміром, у марксистській концепції.

На думку Дж.Грея, сьогодні проект епохи Просвітництва з його установками на прогрес, монолінійність суспільного розвитку та пріоритетність ідеї раціонального конструювання суспільно-політичного буття відходить у минуле. Рішучого удару основоположним принципам цього проекту завдав “погляд на політичне життя як на реальність, що не піддається раціональному конструюванню” [3, с. 28]. Адже політичному життю притаманні різноспрямовані та однаково обґрунтовані вимоги, що ставить на порядок денний питання постійного узгодження конфліктних інтересів, які інколи несумісні між собою.

Таким чином, витоки ідеї прогресу можна виявити ще в християнстві. Вона пов’язана з темпоральними установками європейців, що детерміновані есхатологічною концепцією. У політичному дискурсі

ідея прогресу стала вельми плідною для виникнення лібералізму, якому притаманна орієнтація на прямолінійний прогрес у поясненні суспільного розвитку. У наш час проект епохи Просвітництва з його установками на прогрес та монолінійність суспільного розвитку певним чином відходить у минуле.

Список використаних джерел

1. Валлерстайн И. После либерализма / Иммануэль Валлерстайн; [пер. с англ.; под. ред. Б.Ю. Кагарлицкого]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: В двух томах / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [пер. с нем. П.П. Гайденко и др.; общ. ред. А.В. Гулыги]. – М. : “Издательство АСТ Мысль”, 1977. – Т.2. – 573 с.
3. Грей Дж. Поминки по Просвещению. Политика и культура на закате современности / Джон Грей; [пер. с англ.; под общ. ред. Г.В. Каменской]. – М. : Практис, 2003. – 368 с.
4. Конт О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении) / Огюст Конт; [пер. с франц. И.А. Шапиро; предисл. М.Ковалевского]. – СПб.: Вестник знания, 1910. – 76, IV с.
5. Манхейм К. Идеология и утопия / Карл Манхейм; [пер. М.И. Левиной] // Диагноз нашего времени / Карл Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.
6. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый. Книга 1. Процесс производства капитала / Карл Маркс; [пер. с нем.; отв. за вып. Н.А. Смирнова]. – М. : Политиздат, 1988. – XVIII, 891 с.
7. Питерс Ю. Историцизм / Юрген Питерс // Энциклопедия постмодернизму / [за ред. Ч.Винквиста та В.Тейлора; пер. з англ. В.Шовкун]. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: В 2-х т. / Карл Поппер; [пер. з англ. О.Коваленка]. – К. : Видавництво “Основи”, 1994. – Т.1: У полоні Платонових чарів. – 444 с.
9. Сазонов М.І. Ліберальна демократія – модель державного устрою країн Заходу / М.І. Сазонов // Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / [за заг. ред. В.Бакірова, М.Сазонова]. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
10. Тулмин Ст. Человеческое понимание / Стивен Тулмин; [пер. с англ. З.В. Кагановой]. – М. : Прогресс, 1984. – 328 с.
11. Хайек Ф.А. фон. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Фридрих Август фон Хайек; [пер. с англ. Е.Осиновой]. – М. : Изд-во “Новости” при участии изд-ва “Catalaxy”, 1992. – 304 с.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка; [пер. с англ. / под ред. В.А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 415 с.

References

1. Wallerstein I. Posle liberalizma / Immanuel Wallerstein; [per. s angl.; pod. red. B.Y. Kagarlitskoho]. – M. : Editorial URSS, 2003. – 256 s.
2. Hegel G.W.F. Filosofiya religiyi: V dvuh tomah / Georg Wilhelm Friedrich Hegel; [per. s nem. P.P. Gaydenko i dr.; obshch. red. A.V. Gulygi]. – M. : “Izdatel'stvo AST Mysl'”, 1977. – T.2. – 573 s.
3. Gray J. Pominki po Prosveshcheniyu. Politika i kul'tura na zakate sovremennosti / John Gray; [per. s angl.; pod obshch. red. G.V. Kamenskoy]. – M. : Praxis, 2003. – 368 s.
4. Kont O. Duh pozitivnoy filosofiyei (Slovo o polozytel'nom myshl'eniyei) / Oguste Konte; [per. s fr. I.A. Shapiro; predisl. M.Kovalevskoho]. – SPb.: Vestnik znaniya, 1910. – 76, IV s.
5. Mannheim K. Ideologia i utopia / Karl Mannheim; [per. M.I. Levinoy] // Diagnost nashego vremeni / Karl Mannheim. – M. : Yurist, 1994. – 700 s.
6. Marx K. Kapital. Kritika politicheskoy ekonomiyi. Tom perviy. Kniga 1. Protess proizvodstva kapitala / Karl Marx; [per. s nem.; otv. za vyp. N.A. Smirnova]. – M. : Politizdat, 1988. – XVIII, 891 s.
7. Piters Y. Istoriysizm / Yurgen Piters // Entsiklopediya postmodernizmu / [za red. Ch.Vinkvista ta V.Teylora; per. s angl. V.Shovkun]. – K. : Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”, 2003. – 503 s.
8. Popper K. Vidkryte suspil'stvo ta yoho vorohy: V 2-h t. / Karl Popper; [per. s angl. O.Kovalenka]. – K. : Vydavnytstvo “Osnovy”, 1994. – T.1: U poloni Platonovyh chariv. – 444 s.

9. Sazonov M.I. Liberal'na demokratiya – model' derjavnogo ustroju krayin Zahodu / M.I. Sazonov // Porivnial'na polityka. Osnovni politichni systemy suchasnogo svitu / [za zag. red. V.Bakirova, M.Sazonova]. – Kharkiv: KNU imeni V.N. Karazina, 2008. – 576 s.

10. Toulmin St. Chelovecheskoye ponimaniye / Stephen Toulmin; [per. s angl. Z.V. Kaganovoy]. – M.: Progress, 1984. – 328 s.

11. Hayek F.A. fon. Pagubnaya samonadeyannost'. Oshybki sotsializma / Friedrich August fon Hayek; [per. s angl. E.Osinovoy]. – M.: Izd-vo "Novosti" pri uchastiyi izd-va "Catallaxy", 1992. – 304 s.

12. Sztompka P. Sotsiologiya sotsial'nyh izmeneniy / P.Sztompka; [per. s angl. / pod red. V.A. Yadova]. – M.: Aspekt Press, 1996. – 415 s.

Kuts G.M., doctor of political sciences, associate professor, professor of department of political science, sociology and cultural science of the Kharkiv National Pedagogical University by G.S. Scovoroda (Ukraine, Kharkiv), galyna.kuts@i.ua

Political science understanding of the idea of progress

The idea of progress, were developed in the philosophy of modern times, has played an important role in the formation of political science, in particular, in the formation of ideological and theoretical basis of political ideologies. The origins of the idea of progress can be found even in Christianity. She mated with temporal settings Europeans deterministic eschatological concept.

The purpose of the article was to identify priority focus consideration the idea of progress in political science discourse. Were used for this set of historical, comparative, systematic methods. Noted that the idea of progress has become very fruitful for the formation of the basic principles of the political ideology of liberalism, which is characterized by a straight orientation progress in explaining social development. It is proved that in the era of modern times in the socio-humanitarian discourse, the idea of progress actively reinforce ideas of rationalism and historicism.

Keywords: progress, political science, political ideology, Christianity, liberalism, rationalism, historicism.

Куц Г.М., доктор политических наук, доцент, профессор кафедры политологии, социологии и культурологии, Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды (Украина, Харьков), galyna.kuts@i.ua

Политологическое осмысление идеи прогресса

Идея прогресса, получившая свое развитие в философии Нового времени, сыграла важную роль в становлении политической науки, в частности, в формировании идейно-теоретического базиса политических идеологий. Истоки идеи прогресса можно обнаружить еще в христианстве. Она связана с темпоральными установками европейцев, детерминированными эсхатологической концепцией.

Целью статьи стало выявление приоритетных акцентов рассмотрения идеи прогресса в политологическом дискурсе. Для этого были использованы совокупность исторического, компаративного, системного методов. Отмечено, что идея прогресса стала весьма плодотворной для формирования основных принципов политической идеологии либерализма, для которого характерна ориентация на прямой прогресс в объяснении общественного развития. Обосновано, что в эпоху Нового времени в общественно-гуманитарном дискурсе идея прогресса активно усиливали идеи рационализма и историзма.

Ключевые слова: прогресс, политическая наука, политические идеологии, христианство, либерализм, рационализм, историзм.

* * *

УДК 327

Макаренко Б.

кандидат политических наук, здобувач,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ОСНОВНІ ФАКТОРИ І НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Осередом політичної культури є прагнення людини до вдосконалення життя на підставі реалізації гуманістичних ідей справедливості, рівності й братерства. Вони передаються із покоління в покоління завдяки активному функціонуванню різних соціокультурних середовищ – освіти, мистецтва, літератури, церкви, сім'ї. Водночас вагомими чинниками підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в українському соціумі є формування національно-культурного активу, вивчення національної історії і культури, звільнення від рудиментів тоталітарно-авторитарного мислення. Крім того, формування гуманістичного потенціалу політичної культури суспільства має спиратися на народне, національне культурне багатство, яке в українців сповнене образами і смислами добра, краси, справедливості та національної гідності.

Ключові слова: політична культура, гуманістичний потенціал, цінності культури.

Актуальною проблемою, яка постає в нашому національному соціумі сьогодні, є необхідність олюднення, гуманізації, аксіологічної санації політико-владного простору та тих відносин, що склалися між його основними суб'єктами. Для цього насамперед необхідно визначити ключові чинники і напрями підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в українському суспільстві. "Становлення політичної культури в незалежній Україні залежить від особливостей державотворчих процесів, політичної соціалізації особи, виховання молоді на всіх етапах освіти, типу соціально-політичних і економічних відносин, історичного досвіду нації та специфіки пройденого нею історичного шляху. Тому потрібна складна і тривала творча робота, спрямована на створення і утвердження демократичної політичної культури в українському суспільстві, на всіх його рівнях, яка б передбачала: утвердження української національної ідеї, формування національних інтересів країни, орієнтацію не тільки на державу, а й на громадянське суспільство (зокрема на молодь), широке використання зарубіжного досвіду у формуванні політичної культури, насамперед у досягненні громадянської злагоди, піднесення рівня політичної свідомості, подолання явищ соціальної пасивності та вміння жити в умовах демократії і користуватися її благами" [1, с. 6]. Така робота має проводитися виключно на високому рівні компетентності тих, хто займається політико-культурним просвітництвом і вихованням. Це означає, що одним з основних чинників підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в українському соціумі є формування міцного інтелектуального ядра з діячів освіти, мистецтва, культури, громадських активістів, які не тільки б мали високий рівень політичної грамотності, але й самі б являли приклади високої громадянської свідомості та гуманістично-демократичної політичної культури.

Для того, щоб такий національно-культурний актив сформувався безумовно необхідна всіляка підтримка на державному рівні. Тільки тоді, коли держава і громадянське суспільство дійдуть консенсусу і згоди щодо нагальної необхідності просвітницько-гуманістичного підняття рівня політичної культури і громадянської грамотності громадян, уможливиться справжнє розкриття гуманістичного потенціалу української нації як носія загальнолюдських, загальнокультурних цінностей і смислів. "Держава і суспільство повинні бути зацікавлені в підтримці цінностей, які сприяють суспільному розвитку. Для цього необхідно витратити національні кошти на підтримку духовної сфери країни, але не просто утримувати і відкривати храми, школи, університети, музеї, театри, виставки, концертні зали і культурні центри, а й підвищувати престиж культурного життя і пропагувати духовний розвиток людини" [2, с. 42]. Тільки тоді, коли в суспільстві встановиться стійкий стереотип престижності, важливості і необхідності духовної праці спільноти і духовного самовдосконалення кожної особистості можна буде стверджувати про появу основних чинників та пріоритетів підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в нашому національному суспільстві.

При цьому, одним з найважливіших напрямів розвитку гуманістичної орієнтованості політичної культури наших громадян має бути вивчення національної історії і культури, в яких зберігається духовне багатство українців, яке справді здатне спонукати до нових творчих зрушень в соціальному та особистісному плані. Вивчення історії і культури власного народу має починатися із щирої зацікавленості та прагнення формування на основі отримуваних знань духовного фундаменту власного саморозвитку і самореалізації. “Для розуміння політичної культури окремої країни потрібно знати історичні передумови її формування. Вони знаходяться у спадщині минулого. Кожна епоха, кожне покоління формує свої уявлення про політичні цінності, зразки політичної поведінки та моделі політичних дій” [3, с. 166]. Важливо, щоб в процесі формування нових ціннісно-сміслових структур культурного характеру не відбувалося значних розривів між поколіннями, періодами, історичними епохами. Спадкоємність і поступовий прогрес в політико-аксіологічній сфері може забезпечити сталий поступ в розвитку національно-гуманістичних, демократичних проявів політичної культури соціуму і особистості.

Необхідним чинником гуманізації політичної культури сучасних українців є також якнайшвидше позбавлення рудиментів тоталітарно-авторитарного мислення, яке сьогодні достатньо яскраво проявляється в чинопочитанні, перевазі державному над суспільним і громадянським тощо. Важливо, щоб кожен громадянин відчув власну громадсько-політичну вагу, силу, значимість і почав реалізовуватися в активних демократично-гуманістичних учасницьких формах соціально-політичної діяльності. “Водночас становлення політичної культури, адекватної громадянському суспільству, передбачає оновлення політичної ідеології, звільнення її від догматизму, ілюзорних та утопічних уявлень, формування сучасної концепції правової держави. Необхідно також відродження у свідомості людей політичних і соціально-моральних цінностей, насамперед ідей гуманізму, свободи і гідності особи, соціальної рівності і справедливості. Актуальним також є формування дбайливого ставлення до політичного і культурного минулого, історичного досвіду боротьби за соціальне і національне визволення, відновлення прогресивних традицій” [4, с. 79–80]. Відродження глибоко гуманістичних і культуротворчих традицій на противагу авторитарним залишкам радянського минулого дійсно може стати вагомим чинником формування демократичної політичної культури, насиченої національними образами, символами, гідністю, а також спрямованої на формування високого рівня громадянської грамотності та учасницької активності.

Для того ж, щоб швидкими темпами і безперервно формувалася політична культура особистості як основа гуманізації її політичної участі, людина має перебувати в культурно насиченому, творчому, динамічному соціальному середовищі. Це означає, що чи не найвагомішим фактором підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури сьогодні є загальнокультурний розвиток громадян, їх включення в національний і світовий соціокультурний процес в якості активних суб’єктів цивілізаційного і культурного розвитку. “Формування політичної культури в

суспільстві значною мірою відбувається під впливом чинників, що належать до загальнокультурного процесу в ньому. Знання, визнання й цінування достоїнств і здобутків цивілізації (зокрема, таких, як суспільна злагода, права людини, свобода, соціальні гарантії тощо), поширення належного рівня моральності, художніх смаків, зрештою, освіченості (в т.ч. і політичної – знання державних норм і власних прав, демократичних процедур і способів здійснення тієї чи іншої політичної акції) впливають на такі суттєві параметри політичної культури, як толерантність, плюралізм, готовність до компромісу, формують певний стан громадянськості як законослухняності, дотримання обов’язків, цінування прав і вимогливої критичності, зрештою, патріотизму” [5, с. 18]. Всі ці цінності, що складають міцний кістяк сучасної демократично-учасницької політичної культури, не формуються автоматично, стихійно і некеровано. Вони мають прищеплюватися населенню, особливо молодому поколінню цілеспрямовано, компетентно і регулярно, якщо, звичайно, Україна дійсно прагне приєднатися до великої сім’ї демократичних європейських держав. Фактично тут йдеться про соціокультурний, загальноцивілізаційний вибір, який повинне зробити наше національне суспільство в найближчі роки і десятиліття.

Такий вибір необхідно зробити, спираючись не на тимчасову політичну кон’юнктуру чи амбіції політичних лідерів, а на справжнє народне, національне культурне багатство, яке в українців сповнене образами і смислами добра, краси, справедливості і глибинної національної гідності. Використання таких вічних загальнолюдських пріоритетів дійсно може бути підґрунтям для реалізації програми підвищення гуманістичної наснаги громадянської участі в соціально-політичному житті всього українського населення. “Духовні, моральні, релігійні цінності – основа суспільства, його живе коріння, якщо вони є, якщо наповнюють душі людей – жодні кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не буде знайдено спасіння від морального спустошення кожної людини. В цьому аспекті економіка і політика виявляються похідними від культури, духовності й моралі. Тому для відродження політико-економічної ситуації в країні необхідним є відродження національної культури України, її давніх моральних традицій, “духу народу”” [6, с. 162]. Таким чином, держава в партнерстві з вільно асоційованим громадянським суспільством має докласти титанічних зусиль заради відродження і розвитку національної ідеї, культури, мистецтва, освіти та інших сфер реалізації гуманістичного потенціалу народу в цілому та кожного окремого громадянина як особистості зокрема. Тільки за таких умов можна буде сподіватися на значне зростання культури політичної участі українців в управлінні власною державою.

Необхідно постійно наголошувати на тому, що політична культура є насамперед культурним феноменом, тобто його ядром є духовно-феноменологічні, громадянсько-особистісні енергії і прагнення до вдосконалення соціального життя на основі ідей справедливості, рівності і братерства. Ідеї ж ці народжуються, фіксуються, передаються, прищеплюються завдяки активному функціонуванню соціокультурних

середовищ: мистецтва, літератури, освіти, церкви, сім'ї і т.д. "Політична культура пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства (наукою, освітою, мистецтвом), тому й виступає складовою духовної культури як своєрідне соціальне явище. У нашій державі розвиток політичної культури перебуває в залежності від переліку багатьох чинників, а саме: загального рівня розвитку культури України; рівня національної свідомості громадян та динаміки поширення національної свідомості серед населення країни; позиції захисту інтересів певних груп у демократичній правовій державі; стабільності, захищеності населення країни та очікуваного добробуту громадян у державі" [7, с. 184]. Важливо просвітницькими методами доносити до кожного українця, особливо до молоді, глибоке переконання в тому, що добробут і забезпеченість кожного починається з загальнонаціональної культури, культури громадянської участі і громадянської поведінки. Основним напрямом підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в українському соціумі, з нашої точки зору, є наполеглива просвітницька діяльність, що буде прищеплювати молодому поколінню кращі ідеали, зразки і принципи морально-громадянської поведінки і демократично-гуманістичного мислення.

Розробляючи механізми та інструменти гуманізації політичної культури українців, важливо насамперед визначити ті негативні риси, що існують в сучасній сфері національної політичної феноменології, які й не дають змоги повноцінно реалізувати гуманістичні принципи в межах політичної участі наших громадян. Надзвичайно складним і негативним виміром вітчизняної політичної культури і свідомості є подрібненість, фрагментованість, відсутність аксіологічно-сміслового ядра, фундаменту. "Політична культура сучасного українського суспільства має перехідний, фрагментарний характер. У ній співіснують орієнтації як на нові, так і на традиційні цінності, причому часто-густо переважають риси полярних ознак від підданського до авторитарного типу. За даними соціологічних опитувань, політика посідає в системі життєвих цінностей одне з останніх місць, вона сприймається не як наука про соціальне благо, а як поле боротьби, де панують брудні технології. Такі аберації в сприйманні політики потребують більш детального аналізу механізмів формування політичної культури особистості на тлі політологічного аналізу подій у політичному житті України" [8, с. 3]. Саме на особистісному рівні сьогодні необхідно звернути особливу увагу до теоретичного вивчення механізмів гуманізації політичної участі громадянина. З нашої точки зору, саме особистість українця несе в собі значний потенціал зрощення нового типу демократично-гуманістичної політичної культури, заснованого на культуротворчих потенціях нашого народу, на національних традиціях та на одвічних прагненнях українців до справедливого громадського облаштування власного життя, до добра і краси в індивідуальній та соціальній життєдіяльності.

В цьому аспекті дуже важливим є мотив максимальної участі громадянських структур в культурно-просвітницькій діяльності щодо максимізації демократично-гуманістичних настроїв в усіх верствах національного суспільства. Держава ж повинна

позиціонувати себе як надійний, доброзичливий і стабільний партнер в справі громадянсько-політичного просвітництва і виховання, а не як головний суб'єкт навчання і нав'язування офіційних ідеологем. "У перехідних державах, до яких відноситься й Україна, особливого значення для успіху демократизаційних процесів набуває необхідність максимального наближення держави до людей, можливість якого забезпечується через підвищення довіри населення до діяльності держави. Підвищення ступеня довіри досягається шляхом інформованості населення щодо підготовки і здійснення соціальних програм, розширення участі населення за посередництвом взаємних консультацій державних інститутів та структурних підрозділів громадянського суспільства. Необхідний повноцінний громадський контроль та участь громадськості у роботі державних органів, установ і підприємств. Важливим напрямом підвищення політичної культури, утвердження демократії є подолання правового нігілізму в суспільстві, формування справедливого і доступного суду" [9, с. 9]. Дійсно, одним із найефективніших механізмів формування демократично-гуманістичної політичної культури громадян є діяльність держави по формуванню справжніх інститутів демократичного управління і забезпечення прав людини і громадянина. Сьогодні саме відсутність системи правового захисту і рівноправ'я спонукає багатьох громадян трансформаційних посткомуністичних держав до сумнівів у доцільності формування демократичного режиму і гуманістичної політичної культури.

Однак, за умов використання гуманістично-виховних педагогічних технологій, а також завдяки відродженню у українців, особливо молоді, прагнення до пізнання і реалізації традиційних народних цінностей моралі і громадської взаємодопомоги уможливиться і реалізація амбітних проєктів, спрямованих на підняття політичної культури населення нашої країни на рівень нових, сучасних демократичних стандартів. "Практика народного виховання передбачає формування в кожній людини моральних оцінок із позицій добра, справедливості, що випливає з народного поняття моралі: моральний той, хто шляхетний, доброзечний, праведний. Сюди належать і такі поняття, як людська гідність, честь, людяність, колективізм. Усі вони знайшли конкретизацію в моральному кодексі народу, основні принципи якого яскраво представлені у народній творчості, фольклорі" [10, с. 172]. Використання народних духовно-моральних, мистецько-естетичних образів, символів і смислів може бути надзвичайно ефективним інструментом впровадження гуманістичних, людиноцентричних принципів і основ в структуру політичної культури особистості і нації. "Духовні цінності українського народу – це реальні здобутки на шляху історичного прогресу, об'єктивний смисловий ґрунт колективного буття й діяльності, духовного самоствердження людини" [11, с. 56]. Використання цього ґрунту з максимальною користю для розвитку політичної культури демократично-гуманістичного типу є важливим завданням, що постає сьогодні перед інтелігентською, мистецькою, науковою, педагогічною спільнотою нашої країни. Від виконання цього завдання значною мірою залежить майбутнє громадське,

політичне та економічне благополуччя нашої держави і національно-суспільної громади.

При цьому важливо також ефективно використовувати той досвід розвитку демократичної політичної культури, що вироблений протягом останніх декількох століть провідними державами світу, в яких права людини і громадянина визнані вищими цінностями і головними орієнтирами функціонування суспільства і держави. Як показує практика політична культура буде стійкою, демократичною і гуманістичною лише за умови партнерського розвитку і взаємодії правової держави і активно-учасницького громадянського суспільства. “Процеси формування демократичної політичної культури і зрілого громадянського суспільства мають йти паралельно, взаємно доповнюючи один одного. Орієнтирами мають постати: визнання прав людини найвищою цінністю, формування основ соціальної, правової державності й громадянського суспільства; утвердження гуманістичної ролі права, значення легітимності та демократичності, моральності та справедливості, гласності, поєднання інтересів особи й держави, відповідності високим міжнародним європейським стандартам; підвищення ефективності державного управління, раціоналізація системи бюрократії; удосконалення правової системи через конституційні та інші правові норми; правове забезпечення демократизації суспільного життя, здійснюваних реформ, стабільності й правопорядку в країні; адекватне усвідомлення призначення і можливостей права відповідно до необхідності здійснення правової політики перехідного періоду; пошуки мирних, правових шляхів розв’язання різноманітних проблем і конфліктів суспільного розвитку” [12, с. 8]. Орієнтуючись на такі пріоритети і принципи, можна насправді впроваджувати різноманітні механізми підвищення рівня політико-правової культури серед населення країни, що переживає трансформаційний, перехідний етап власного розвитку. Визнання необхідності рівноправного партнерства правової держави і активних громадян є першим кроком, необхідним для підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури в українському соціумі.

Таким чином, розмірковуючи про роль держави, її інститутів, а також про значення розвиненої мережі громадянських культпросвітницьких організацій, важливо підкреслити особливе значення учасницької активності самого українського народу, яку можна визначити як чи не найголовніший чинник гуманізації політичної культури нашої національної громади. “Демократія починається не з урядів, а з самих людей. Здійснюючи суспільну модернізацію, поряд з реформуванням державного адміністративного апарату, оновленням законодавства потрібно домагатися змін у політичній свідомості людей, вкорінення в ній відповідного демократичному суспільству смислу свободи, права та відповідальності, поширення конституційної освіченості, культури і цивілізованого домагання задоволення законних інтересів” [13, с. 63]. Навчившись цьому, кожен громадянин України буде в змозі реалізовувати власний особистісно-культурний потенціал громадянської і політичної участі, спрямованої на загальне покращення соціального співжиття в суспільстві, яке активно демократизується,

нехай навіть воно й переживає складні часи на шляху становлення справжньої правової держави і активного громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Акименко І.М. Виховання політичної культури молоді / І.Акименко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2009. – Вип.74. – Т.1. – С.4–7.
2. Цебенко С. Культурні права людини в інтерпретації православної релігії / С.Цебенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції, 6 лютого 2008 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2008. – С.41–45.
3. Паламаренко Р.Ю. Деякі аспекти трансформації рівня політичної культури в Україні / Р.Ю. Паламаренко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – № 912: сер. “Питання політології”. – Вип.17. – С.164–168.
4. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Г.П. Щедрова. – К.: ІСДО, 1994. – 112 с.
5. Кисельов С. Політична культура в контексті загальнокультурного процесу України / Сергій Кисельов, Сергій Рябов // Магістерум. Політичні студії. – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Вип.31. – С.5–19.
6. Тимошенко Т.С. Мораль як інтеграційний чинник соціально-політичної стабільності. Дис. ... кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Тарас Тимошенко. – К., 2004. – 185 с.
7. Соичук Р.Л. Особливості формування політичної культури сучасної молоді / Р.Л. Соичук // Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2011. – Вип.5–6. – С.183–189.
8. Дмитренко М.А. Формування політичної культури особистості в умовах трансформаційного суспільства (політологічний аналіз). Автореф. дис. ... кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.03 – політична культура та ідеологія / Микола Дмитренко. – К., 2005. – 21 с.
9. Кокорська О.І. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми / О.І. Кокорська, В.Ф. Кокорський // Наукові записки НаУКМА. Збірник наукових праць. – 2002. – Т.20: Політичні науки. – С.24–28.
10. Бойчук П. Відображення моральних якостей особистості у змісті української народнопедагогічної концепції / Петро Бойчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 3. – С.171–180.
11. Саморегуляція соціального організму країни: монографія / за наук. ред. В.П. Беха. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
12. Мельник В.О. Політична культура як чинник формування громадянського суспільства в Україні. Автореф. дис. ... кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.03 – політична культура та ідеологія / В.О. Мельник. – К., 2008. – 15 с.
13. Жадан І. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт / І.Жадан, С.Кисельов, О.Кисельова, С.Рябов. – К.: Тандем, 2004. – 80 с.

References

1. Akymenko I.M. Vyhovannja politychnoi kul'tury molodi / I.Akymenko // Visnyk Chernigiv's'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu. Serija: Psyhologichni nauky. – Chernigiv: ChDPU im. T.G. Shevchenka, 2009. – Vyp.74. – T.1. – S.4–7.
2. Cebenko S. Kul'turni prava ljudyny v interpretacii pravoslavnoi religii / S.Cebenko // Problemy derzhavotvorennya i zahystu prav ljudyny v Ukrai'ni: Materialy XIV regional'noi naukovo-praktychnoi konferencii, 6 lyutogo 2008 r. – L'viv: Jurydychnyj fakul'tet L'viv's'kogo nacional'nogo universytetu im. Ivana Franka, 2008. – S.41–45.
3. Palamarenko R.Ju. Dejaki aspekty transformacii rinvja politychnoi kul'tury v Ukrai'ni / R.Ju. Palamarenko // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu im. V.N. Karazina. – Harkiv: Vydavnytvo HNU im. V.N. Karazina, 2010. – № 912: ser. “Pytannja politologii”. – Vyp.17. – S.164–168.
4. Shhedrova G.P. Gromadjans'ke suspil'stvo, pravova derzhava i politychna svidomist' gromadjan / G.P. Shhedrova. – K.: ISDO, 1994. – 112 s.

5. Kysel'ov S. Politychna kul'tura v konteksti zagal'nokul'turnogo procesu Ukraïny / Sergij Kysel'ov, Sergij Rjabov // *Magisterium. Politychni studii*. – K. : Vydavnychij dim "Kyjevo-Mogyljans'ka akademija", 2008. – Vyp.31. – S.5–19.

6. Tymoshenko T.S. Moral' jak integracijnyj chynnyk social'no-politychnoi' stabil'nosti. Dys. ... kandydata filosof's'kyh nauk. Special'nist': 09.00.03 – social'na filosofija ta filosofija istorii' / Taras Tymoshenko. – K., 2004. – 185 s.

7. Sojchuk R.L. Osoblyvosti formuvannja politychnoi' kul'tury suchasnoi' molodi / R.L. Sojchuk // *Panorama politologichnyh studij: naukovyj visnyk Rivnenskogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu*. – Rivne: RDGU, 2011. – Vyp.5–6. – S.183–189.

8. Dmytrenko M.A. Formuvannja politychnoi' kul'tury osobystosti v umovah transformacijnoho suspil'stva (politologichnyj analiz). Avtoref. dys. ... kandydata politychnykh nauk. Special'nist': 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideologija / Mykola Dmytrenko. – K., 2005. – 21 s.

9. Kokors'ka O.I. Politychna kul'tura: teoretyko-metodologichni problemy / O.I. Kokors'ka, V.F. Kokors'kyj // *Naukovi zapysky NaUKMA. Zbirnyk naukovykh prac'*. – 2002. – T.20: Politychni nauky. – S.24–28.

10. Bojchuk P. Vidobrazhennja moral'nyh jakostej osobystosti u zmisti ukrai'ns'koi' narodnopedagogichnoi' koncepcii' / Petro Bojchuk // *Pedagogika i psihologija profesijnoi' osvity*. – 2011. – № 3. – S.171–180.

11. Samoreguljacija social'nogo organizmu krai'ny: monografija / za nauk. red. V.P. Beha. – K. : Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2010. – 652 s.

12. Mel'nyk V.O. Politychna kul'tura jak chynnyk formuvannja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraïni. Avtoref. dys. ... kandydata politychnykh nauk. Special'nist': 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideologija / V.O. Mel'nyk. – K., 2008. – 15 s.

13. Zhadan I. Politychna kul'tura ta problemy gromadjans'koi' osvity v Ukraïni. Analitychnyj zvit / I.Zhadan, S.Kysel'ov, O.Kysel'ova, S.Rjabov. – K. : Tandem, 2004. – 80 s.

Makarenko B., political science, the applicant, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), gileya.org.ua@gmail.com

Key factors and ways of increasing the capacity of the humanist political culture

Core political culture is the human desire to improve life on the basis of the implementation of humanistic ideas of justice, equality and fraternity. They are passed from generation to generation through the active functioning of various social and cultural environments – education, art, literature, church, family. At the same time significant factor in improving humanistic potential political culture in the Ukrainian society is the formation of national cultural asset, the study of national history and culture, the release of the vestiges of the totalitarian and authoritarian thinking. In addition, the formation of humanistic potential political culture should be based on national, ethnic cultural wealth, which is filled with images of Ukrainians and meanings of goodness, beauty, justice and national dignity.

Keywords: political culture, humanistic potential, values of culture.

Макаренко Б., кандидат политических наук, соискатель, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Основные факторы и направления повышения гуманистического потенциала политической культуры общества

Сердцевинной политической культуры является стремление человека к совершенствованию жизни на основании реализации гуманистических идей справедливости, равенства и братства. Они передаются из поколения в поколение благодаря активному функционированию различных социокультурных сред – образования, искусства, литературы, церкви, семьи. В тоже время весомыми факторами повышения гуманистического потенциала политической культуры в украинском социуме является формирование национально-культурного актива, изучение национальной истории и культуры, освобождение от рудиментов тоталитарно-авторитарного мышления. Кроме того, формирование гуманистического потенциала политической культуры общества должно опираться на народное, национальное культурное богатство, которое в украинцев наполнено образами и смыслами добра, красоты, справедливости и национального достоинства.

Ключевые слова: политическая культура, гуманистический потенциал, ценности культуры.

* * *

УДК 341.01

Герасимчук Н. В.

аспірантка кафедри міжнародного права,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), nata.gerasymchuk@gmail.com

МАГІСТРАЛІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ: СОЦІАЛЬНО-ЧАСОВИЙ ВИМІР

Застосовується магістральний підхід до розвитку історії становлення міжнародних інституцій, зокрема виділяються магістралі суверенізації, гармонізації, глобалізації та децентралізації влади. Вводяться величина соціально-часу та концепція вихрових потоків ліній розвитку людства, застосовні, в тому числі, й до функціональної діяльності міжнародних інституцій, що дозволяють відповісти на цілі дослідження стосовно визначення соціально-часової етапності створення міжнародних інституцій. За допомогою теорій авторитетних істориків та соціологів (М.Блок, Л.Февр, Ф.Бродель), а також методики аналітичних моделей Е.Азара, Р.Абельсона і Дж.Ліски, розглядаються схеми створення міжнародних інституцій та виділяються дванадцять основних етапів їх становлення, розуміючи, що людство наразі знаходиться на одиннадцятому етапі. Також модернізується класична концепція суверенітету шляхом запровадження "суверенітету етносоціальних груп" і "суверенітету наднаціонального інституційного об'єднання".

Ключові слова: вихрові потоки ліній розвитку людства, магістралі розвитку міжнародних інституцій, гармонізація, глобалізація, децентралізація влади, суверенізація, суверенітет етносоціальних груп, суверенітет наднаціонального інституційного об'єднання.

У ХХІ столітті безспірним видається питання необхідності залучення міжнародних інституцій до міжнародно-правового врегулювання відносин, що виникають між суб'єктами міжнародного права. При цьому історичний процес формування та розвитку інституційних об'єднань містить безліч чітко не детермінованих аспектів, зокрема, того, що стосується соціально-часової етапності та стимулів до створення міжнародних інституцій.

Цікавою є позиція Фрідріха Хайєка, який зазначав, що міжнародні інституції в ідеальному вимірі мають виникати не в якості нецілеспрямованого результату егоїстичного вибору агентів міжнародних відносин [1, с. 211], а як ретельно сплановане утворення свідомого розуму [1, с. 214]. Міжнародні інституції створюються та створювались внаслідок чітко задекларованої волі держав-засновниць, фізичних або юридичних осіб на це. Без наявності такої волі, що продукується конкретними потребами, неможливим видається власне виникнення міжнародної інституції. Разом з тим не завжди існує презумпція раціонального підходу до процесу зародження міжнародної інституції, адже, окрім, власне юридичної волі агентів міжнародних відносин, до уваги слід брати об'єктивні умови того соціально-часового виміру, що і призводять до необхідності утворити відмінні соціальні організми.

Нові міжнародні обставини завжди примушували міжнародне співтовариство змінювати усталений "модус вівенді" та переходити на нові геополітичні концепції, таким чином, рухаючись нібито по спіралі. Тут доречно поглянути на **позиції авторитетних істориків та соціологів щодо питання лінійності розвитку суспільства**. Так, вчені-історики М.Блок і Л.Февр закликали аналізувати глибинні історичні структури, оминаючи ідею лінійного прогресу. "Історію-розповідь" слід замінити "історією-проблемою", а відтак основним критерієм розмежування історичних магістралей має бути не конкретна подія чи особистість, а проблема, її причинності та

закономірності, що породили масштабні соціальні дескриптиви [2, с. 81–82].

Французький історик Фернан Бродель вводить поняття “le temps de la longue durée”, надаючи часовому виміру суб’єктивного та психологічного характеру та визначаючи його виключно через ті панорами людства, в яких розгортається гра цивілізацій, або ж битва між окремими лініями розвитку. Оперуючи категорією “діалектики часу”, вчений в конкретному історичному етапі вбачає парадигму минулого, що найбільш вагомою своєю частиною накладається на теперішнє, і створює можливості для проявів майбутнього. Фундамент будь-якої цивілізації при цьому складають лише найбільш стійкі ментальні структури, що постійно підпадаючи під дію флуктуацій та коливань, підйомів та спадів, зберігають свій принциповий характер, але змінюють подальший хід цивілізаційного потоку [3].

Раніше визнані онтологічні і гносеологічні цінності історичного підходу до виділення етапів розвитку суспільства (формаційний підхід К.Маркса, натуралістичний підхід О.Шпенглера, економічний підхід М.Полані, лінійно-стадійний підхід К.А. де Сен-Сімона, соціально-економічний та науково-культурний підхід М.Кондорсе та інші) поступаються критерію соціального часу. Історичний вимір як характеристика лінійності, кумулятивності та невідворотності процесів та явищ не враховує різної символічності та смислового наповнення історичних періодів.

Особливо це стосується тривалості історичних циклів та часових відстаней від закінчення попереднього циклу до початку істотно нового, для позначення чого введемо **поняття “кроку спіралі”**. Під ним науковці розуміють відстань вздовж осі спіралі, що відповідає одному повному витку; у соціоісторичному плані вбачатимемо смислово бездіяльну часову ділянку між позитивною реакцією на соціальний виклик суспільству і появою об’єктивних та суб’єктивних обставин, які провокують чергову зміну епіцентру розвитку.

Звідси виводимо і **концепцію вихрових потоків ліній розвитку людства**. Під словом “вихор” розуміємо такий рух середовища, за якого воно обертається навколо певної осі та одночасно переміщується вздовж цієї ж осі. Історії загалом, як і історії росту міжнародних інституцій притаманна речитативність, тобто не підпорядкованість симетричному руху подій та явищ, але одночасно й розгалуженість на великі проміжки часу: десятиліття, двадцятиліття, п’ятдесятиліття, століття. Розглядаючи історичні етапи розвитку будь-чого, неможливо застосовувати стійкі математичні формули, адже, згідно з ефектом метелика і правилами соціальної синергетики важливі події можуть виникати як миттєво, так і обумовлюючись великими часовими затратами. Невід’ємною умовою при цьому має виступати потреба негайно відповісти на виклики, що виникли, а відтак створити умови для наступного пласту розвитку тих чи інших соціальних відносин.

Розмірність кроків при переході від одного історичного періоду до іншого відрізняється від розмірності кроків в розрізі соціально значимих подій, вона не має своєї константи, і що стосується міжнародних інституцій, то зменшується навіть не в

геометричній прогресії, що говорить про швидкі темпи залучення міжнародних інституцій до вирішення справ загального інтересу для усього міжнародного співтовариства.

Аналіз переломних подій історії свідчить про те, що кожній із них була притаманна своя передумова, витоки якої брали початок із попередніх подій. Інколи важливі для становлення права міжнародних інституцій дескриптиви і реакції на них не відповідали вимогам і умовам того соціального (не генетичного часу), в який вони виникали.

Наведені соціоісторичні підходи до бачення загального розвитку цивілізації цілком підтверджують нелінійність і фрагментованість історії становлення міжнародних інституцій, в чому також проявляється і спіралевидність їх розвитку. Можна стверджувати, що зміни їх природи слідували всупереч законам цивілізаційних пертурбацій. А відтак виникає нагальна необхідність розглянути етапи створення міжнародних інституцій з іншої сторони.

З цієї метою звернемося до **трьох аналітичних моделей побудови міжнародних відносин загалом та природи міжнародного конфлікту зокрема** – Е.Азара, Р.Абельсона та Дж.Ліски. Модель розрахунку сигналів Едварда Азара – Signal Accounting Model (SAM) ідеально відображає процес реакції міжнародного співтовариства на стимул до об’єднання соціальних груп у великі інституційні архітектури. Е.Азар виділяє шість етапів моделі SAM, зокрема:

1. Сприйняття суб’єктом А сигналу як стимулу до дій, тобто усвідомлення наявності дескриптивів;
2. Оцінка отриманого імпульсу з точки зору пріоритетів суб’єкта А;
3. Оцінка суб’єктом А пріоритетів суб’єкта В;
4. Вибір суб’єктом А стратегії по відношенню до суб’єкта В;
5. Реалізації стратегії;
6. Здійснення контролю за відповідною реакцією суб’єкта В [4, с. 411–412].

Дана аналітична модель відображає необхідність створення міжнародної інституції у якості відповіді на динамічний розвиток міжнародного співробітництва у все більшій кількості сфер. Сигналом, у даному випадку, виступає поява нової галузі, яка потребує нагального міжнародно-правового врегулювання. Так, сигналом до створення міжнародної організації Інтернет корпорації з присвоєння імен та номерів (ICANN) стала швидка комп’ютеризація суспільства, посилення ролі Інтернету в повсякденному житті та, як наслідок, ріст кількості зареєстрованих доменних імен. Корпорація ICANN була створена за участі уряду США, а відтак відповідна ініціатива не могла не забезпечити державі роль потужного гравця в інформаційній сфері. Принцип діяльності некомерційної організації полягає в узгодженні інтересів фізичних осіб, корпорацій, некомерційних та урядових представників, а також представників інтернет-суспільства задля забезпечення збалансованого управління адресним простором шляхом обговорення та прийняття нормативно-правових актів на глобальних конференціях. Суттєвою перевагою діяльності ICANN є стратегія, заснована на принципі мультистейкхолдизму (широке залучення громадськості), згідно з яким будь-які дії чи акти, що обговорювались в

рамках міжнародних конференцій, проходять додаткове затвердження громадськістю через коментарі на сайті організації. Наслідком реалізації відповідної стратегії став безпрецедентний раніше ріст кількості зареєстрованих доменів вище 160 мільйонів, а також розширення списку доменів загального користування до 18 (у порівнянні з 3 існуючими на період створення корпорації у 1998 році).

Відтак, в історії створення тієї чи іншої міжнародної інституції прослідковуються і стимули (дескриптиви), і реакція міжнародного співтовариства на них, і суб'єкти створення відповідної міжнародної інституції, і суб'єкти, на яких більшою чи меншою мірою впливає її функціонування.

Соціально-часовий вимір появи міжнародних інституцій має дорівнювати залежності інтенсивності відповідних дій зі створення інституції від інтенсивності провокуючих дій соціально-економічних та геополітичних факторів. Для підтвердження позиції за основу знову ж таки візьмемо теорію з області конфліктології – аналітичну модель Абельсона, який стверджував, що, аналізуючи процеси ескалації певного конфлікту, ми завжди виходимо із наступних передумов:

1. Інтенсивність дій у відповідь залежить від інтенсивності дій, що їх провокують;

2. Дії у відповідь являють собою провокуючі дії для іншої сторони;

3. Рівень інтенсивності дій у відповідь зменшується зі збільшенням часового проміжку між закінченням дій, що провокують, і початком дій у відповідь.

Користуючись даною моделлю, Р.Абельсон намагався визначити умови, за яких зупиняється ріст ескалації воєнних дій і встановлюється граничний рівень. Ми ж прагнемо довести, що функціонування будь-якої інституції обумовлене закономірністю, а не випадковістю. В тому разі, якщо дескриптив був відсутній, а міжнародна інституція була створена, і виникає так звана невідповідність між показниками попиту і пропозиції, а відтак з часом з'являються колізії чи тавтології у регулюванні конкретного питання відмінними міжнародними інституціями.

Процес створення міжнародних інституцій можна також порівняти із коаліціями Дж.Ліски, адже держава вступає в міжнародну інституцію, або виступає її засновником, лише тоді, коли переваги її участі у міжнародному об'єднанні перевищують відповідні витрати [4, с. 296]. До таких переваг відносимо і міжнародно-правовий імідж держави на міжнародній арені. Яскравим прикладом того, що членство держави у міжнародній інституції визначає рівень її зовнішньополітичної ваги, є виключення Російської Федерації зі складу "Великої вісімки" та, відповідно, втрата державою ролі ключового гравця на геополітичній шахівниці.

Міжнародні інституції, починаючи з часу їх тривалого становлення та визнання міжнародної правосуб'єктності, перебувають на перетині **чотирьох основних магістралей руху**: суверенізації, гармонізації, глобалізації, децентралізації влади. Семантика поняття "магістраль" пропонує безліч значень, серед яких інтерес представляють наступні: магістраль як головний, основний напрямок будь-чого; або ж магістраль як

канал передачі між двома точками–вузлами чи комутаційними центрами. Магістралі розвитку являють собою альтернативи існування, розгалуження буття, суперечливе бачення розвитку будь-чого.

Паралельність пролягання кожної з магістралей руху міжнародних інституцій свідчить про поступальність їх історичного росту, з одного боку. З іншої ж сторони, через те, що магістралі діють паралельно і відбуваються міжнародні спазми. Відповідні зрушення в балансі міжнародної системи лежать в основі функціональної наповненості діяльності міжнародних інституцій: їх функцій, компетенцій та повноважень.

Магістраль суверенізації полягає в тому, що незважаючи на те, що постійно відбувається ріст функцій, повноважень та компетенцій, державний суверенітет зберігає свої риси. Кертис Бредлі і Джудіт Келлі стверджували, що глобалізація в будь-якому випадку призводить до втрати зовнішнього аспекту суверенітету шляхом звуження монополії суверенної державної системи на міжнародну політичну діяльність [5]. Ми ж, рухаючись по магістралі суверенізації, розглядатимемо суверенітет не в класичному його поділі на *imperium* і *dominium*, а на координацію та субординацію. Будучи членом міжнародної інституції та делегуючи їй все більше повноважень, держава продовжує здійснювати внутрішньосоціумну координацію, підтримуючи життєздатність власного суверенітету.

Гармонізація як одна з центральних магістралей становлення міжнародних інституцій відображає повну та достатню реалізацію міжнародними інституціями тих цілей, заради яких вона створювалася, та використовує ті владні прерогативи, якими наділили її суб'єкти її творення, шляхом координації сфер інтересів власне міжнародної інституції як цілісного об'єднання і її членів як окремих гравців на міжнародній арені.

Ціль гармонізації полягає у процесі співробітництва та взаємодії держав в їх правових системах з одночасним сприйняттям будь-яким членом міжнародної інституції правових досягнень усієї міжнародної інституції. Разом з тим гармонізація не передбачає надання міжнародним інституціям додаткових розширених повноважень, її соціальне призначення в тому, щоб заповнити конкретну прогалину в інституційній складовій міжнародно-правового регулювання. Візьмемо у якості прикладу Міжнародну Раду Музеїв, утворену у 1946 році з ініціативи американця Дж.Гамліна. До утворення цієї організації повноваження у сфері забезпечення діяльності музеїв лише частково відображалися в установчих цілях Організації Об'єднаних Націй в сфері науки, культури та освіти, але повністю не стосувалися цього питання. Саме тому в результаті проведених двох зустрічей, в Парижі та у Мехіко, з'явилася ідея утворити спеціалізовану організацію та наділити її відповідними повноваженнями [6].

Стан відносин між державою–учасницею і міжнародною інституцією у даній магістралі характеризується як агентський з точки зору закріплення і реалізації повноважень, тобто міжнародна інституція діє від імені держав–засновниць, які зберігають високий ступінь контролю за фактичною реалізацією завдань міжнародною інституцією.

Ефективна діяльність певної міжнародної інституції досягається у тому випадку, якщо їй передувала її гармонічна поява, відповідність своєму соціальному часу та функціональному призначенню. **Глобалізація** також базується на рівних із гармонізацією критеріях, але передбачає, крім того, додаткову можливість розширення наданих міжнародній інституції першочергово повноважень унаслідок збільшення тих функцій, які визначають соціальне призначення відповідного міжнародного утворення. Ріст функціональної наповненості діяльності міжнародної інституції визначається викликами глобалізації та потребами реактивно відповісти на дані виклики. Для прикладу, поява міжнародних міжурядових та неурядових космічних організацій (ІНТЕЛСАТ, Інтерспутник, ЄКА, ІНМАРСАТ, АРАБСАТ, ЄВМЕТСАТ, ЄВТЕЛСАТ та інші) була спричинена швидкими темпами розвитку космічних держав та становлення міжнародного космічного права. Більш того, глобалізація провокує у позитивному сенсі не лише ріст інституційної складової міжнародно-правового регулювання, а й його нормативного елементу; у наведеному прикладі – це формування миттєвих звичаїв в галузі міжнародного космічного права, зокрема питання абсолютної відповідальності держав.

Глобалізаційна магістраль становлення міжнародних інституцій характеризується відносинами делегування повноважень державами міжнародним інституціям, коли держави вже не здійснюють контролю за тим, яким чином використовуються повноваження, делеговані міжнародній інституції. Глобалізація виступає чи не найпотужнішим фактором як кількісного, так і якісного росту міжнародних інституцій. Вона ж стала поштовхом до побудови системної множинності міжнародних інституцій у 50–70-х роках ХХ століття.

Якісні ж зміни у функціонуванні міжнародних інституцій прослідковуються в магістралі **децентралізації влади**, що характеризується вищим рівнем делегування повноваження – трансфером, чи привласненням. З'являється тенденція до розширення процесу емансипації делегованих повноважень. Тут мається на увазі не кількісна, а якісна зміна “розстановки сил”, тобто що певна сфера діяльності міжнародної інституції виходить з-під контролю держави-члена, або, що більш характерно, з'являється така сфера міжнародних відносин, яка відразу не підпадає під контроль держави. Як наслідок, міжнародна інституція стає все більш незалежною, тобто відбувається інтернаціоналізація повноважень міжнародною інституцією, а також динамічний ріст спеціалізованої множинності міжнародних інституцій.

Крім того, магістраль децентралізації влади передбачає наявність високорозвиненої юридичної волі міжнародної інституції, наділеної повноваженнями на розширення повноважень за їх же власною ініціативою. Актуалізація дії даної магістралі відбулася після активної перебудови інституційної та нормативної структури Європейського Союзу.

Рухаючись по спіралі, децентралізація державної влади тісна пов'язана із магістраллю суверенізації. Виступаючи повноцінним членом міжнародної інституції та наділяючи останню все більшою кількістю повнова-

жень, держава тим самим закріплює власний суверенітет.

Протягом всієї історії становлення і функціонування міжнародних інституцій проявляється дія всіх фундаментальних магістралей. Десь більше виділяється гармонізація, десь – глобалізація, а десь і децентралізація влади і суверенізація. Важливо, що не існує закономірностей у зміні історичних стадій, кожна наступна зберігає риси попередньої. Вузькі межі статті не дозволяють застосувати всю технологію методів, описаних тут, а відтак, на їх основі перейдемо до висновків та виділимо **дванадцять великих етапів кількісного і якісного росту міжнародних інституцій**.

Першим етапом становлення міжнародних інституцій вважатимемо створення у VI столітті до нашої ери *союзів міст та общин в Древній Греції*, релігійно-політичних оборонних і наступальних утворень, які, незважаючи на те, що чинили значний вплив на відносини між виключно грецькими державами, мали недосконалу внутрішню структурованість (фактично, наявність лише найвищого союзного органу – силлогос в Лакедемонській симмахії, Рада амфікціонів в Дельфійській амфікціонії), мінімальну галузеву розгалуженість (військово-політична та релігійна спрямованість) та глибоку залежність від вищого в ієрархії суб'єктів (міста-гегемона Спарти, Афіни).

Другим етапом стало виокремлення галузевих міжнародних об'єднань, зокрема *торгових та митних союзів* (Ганзейський, Німецький).

Третій етап супроводжувався геополітичним розширенням міжнародної співпраці, що ознаменувалось появою нових моделей міжнародних інституцій, для прикладу: *Священний Союз 1815 року*, що справедливо вважається *першим європейським урядом*. В свою чергу Четвертий союз взяв на себе функцію управління не лише системою міжнародних відносин в Європі, але й, що важливо, контролю за внутрішнім розвитком національних держав.

Недоліки функціонування перших квазіорганізацій почали заповнюватися зі створенням *перших внутрішньо структурованих*, в класичному розумінні, міжнародних об'єднань, наприклад: *Центральної комісії із судноплавства на Рейні 1831 року*. Окрім того, саме дана міжнародна інституція стала першим прообразом міжурядової організації, створеної угодою двох незалежних держав – Німеччини та Франції. Це і є **четвертий етап** в історії становлення міжнародних інституцій.

Починаючи від середини ХІХ століття, поглиблюються світогосподарські зв'язки між державами, що стимулюють потребу в гарантуванні стабільних міжнародно-правових, торгово-економічних, соціально-культурних, комунікаційних, фінансових та інших умов реалізації таких зв'язків. Відтак, виникає потреба у створенні постійно діючих міжнародних інституцій галузевого спрямування та, відповідно, переході до наступного – **п'ятого етапу**. Так з'являються *адміністративні союзи*: Міжнародний союз для виміру землі (1864 р.), Всесвітній телеграфний союз (1865 р.), Всесвітній поштовий союз (1874 р.), Міжнародне бюро мір та ваг (1875 р.), Міжнародний союз для захисту літературної та художньої власності

(1886 р.), Міжнародний союз залізничних товарних сполучень (1890).

Всі ці організації мали постійні органи, фіксованих членів та штаб-квартири. Їх компетенція обмежувалася обговоренням спеціалізованих конкретних проблем, наприклад: транспорту, стандартизації, зв'язку, захисту промислової та інтелектуальної власності. В основі функціонування таких союзів була міждержавна угода. А їх структура визначалася двома органами – вищим (Конгрес) та виконавчим (Бюро). Рішення, як правило, приймалися більшістю голосів і, будучи обов'язковими для держав-членів, ставали нормоутворюючими для всього міжнародного правопорядку в тих сегментах міжнародних відносин, в яких держави делегували міжнародним інституціям відповідні повноваження.

Квазіорганізаційний характер вищенаведених етапів обумовлюється відсутністю юридичної волі у міжнародній інституції, швидше ми можемо говорити про виключно цільове об'єднання держав відносно тимчасового характеру. Повільно зароджується схильність до гармонізації функцій держав та міжнародних організацій, але зважаючи на високий рівень централізації влади на національному рівні, міжнародні інституції не володіють самостійністю у прийнятті зовнішньополітичних рішень.

Шостий етап розвитку міжнародних інституцій має своєю точкою відліку заснування Ліги Націй у 1919 році та її переформатування у Організацію Об'єднаних Націй у 1945 році. Особливістю даної стадії являється початок формування універсальної системи міжнародних організацій і відхід від регулювання відносин у вузькоспеціалізованих сферах. Лігу Націй не можна вважати ефективно функціонуючою, зважаючи на той факт, що у випадках відсутності консенсусу серед членів Ради Ліги Націй, всі члени набували повної свободи дій, що в результаті і призвело до Другої Світової війни. Разом з тим її заснування вважають першою спробою становлення Світового уряду. Цікаво зазначити, що відкривав перше засідання Ліги Націй Джузеппе Мотта, президент Швейцарської конфедерації, модель організації якої береться до уваги при побудові нового інституційного світопорядку [7].

Заміна Організацією Об'єднаних Націй Ліги Націй стала наслідком активної *глобалізації* світу та **сьомого етапу** розвитку міжнародних інституцій. Майже одночасно із ООН, протягом 40–60-х років, розпочалось кількісне зростання спеціалізованих міжнародних інституцій та формування системи Організації Об'єднаних Націй, що ознаменувало початок **восьмого етапу** росту міжнародних інституцій. Даний етап свідчить про те, що держави поступово наділяли міжнародні інституції більшими повноваженнями, розширюючи їх функції та компетенцію. Спостерігається *гармонізація владних прерогатив держав та міжнародних інституцій* в тому, що стосується реалізації тих завдань, заради яких міжнародне утворення засновувалося. Державний суверенітет не змінює свої межі, відбувається лише заміна структурної його частини *dominium* на внутрішньосоціумну координацію між власне державою і міжнародною інституцією.

З'являється поняття наднаціональності та міжнародної інституції, наділеної рисами наднаціональності. Першим проявом – **дев'ятий етап**

– стало формування регіональної інституційної структури у вигляді Європейського союзу. Унікальність для XXI століття юридичної природи Європейського союзу вимагала кардинально нової системи правових норм, в створенні якої приймали участь усі європейські інтеграційні об'єднання, а також самі держави-члени шляхом приведення у відповідність норм внутрішнього права до єдиних європейських стандартів.

Врешті-решт концепція “європеїзму” ознаменувала *створення європейської інтеграційної системи (десятий етап)* з центрами у Європейському Союзі та інституціях Ради Європи. Розбудовується система європейських інституцій. Відмінними ознаками концепції “європеїзму” стали наступні характеристики: космополітизм, політика введення соціального забезпечення, стратегія стійкого розвитку, мультикультуралізм, антиклерикалізм, дотримання принципу підтримання багатосторонніх відносин, і що особливо актуально в контексті Європейського Союзу, спільний ринок, шенгенська зона та система перерозподілу квот.

Держави, діючи в режимі координації їх зусиль та інтересів, розпочали *будівництво міжнародної інституції sui generis*. Концепції інституційного пацифізму та інтергувернменталізму засновувались на тому, що в рамках глобалізованого світу, можливо й певним чином однобоко глобалізованого, досягнути більшої ефективності управління можливо за рахунок транзиту державного суверенітету наднаціональним інституціям, збільшення кількості загальносистемних повноважень та посилення співробітництва держав. Національний та народний суверенітети при цьому не зазнають жодних змін.

Наступний **одинадцятий етап** росту міжнародних інституцій є яскравим втіленням гармонічного співіснування всіх чотирьох магістралей розвитку. Новацією виступає суперечлива дія процесу взаємодії децентралізації влади та суверенізації. Державі немає сенсу поступатися своїм власним суверенітетом, адже виникає новий тип суверенітету – *суверенітет наднаціонального інституційного об'єднання*, що фактично являється перехідним від державного суверенітету до суверенітету людства. Більш того, всі міжнародні дії держави так чи інакше націлені на утвердження її суверенітету, зокрема над державною територією (Південний Судан, Косово, Палестина, Сомалі, Квебек, Шотландія, Крим і т.д.). Державоцентристський підхід лишається в центрі міжнародної системи, але знижує свої позиції в той час як проліферація міжнародних неурядових і урядових організацій сприяє позадержавному утвердженню суверенітету окремої людини, в той час як державний суверенітет продовжує виконувати функцію стримуючого фактору проти насилля між державами, змішуючись в сторону пошуку балансу між світом абсолютно суверенних держав і міжнародною системою світового уряду [8].

Власне відлік цього етапу розпочався зі спроби втілити глибоку інституційну реформу на теренах Європи. Мова йде про *Конституцію для Європи від 29 квітня 2004 року*, що була розроблена з метою розмежування сфер компетенції Європейського Союзу і держав-членів з передачею у відання наднаціональних органів значних повноважень. Прийняття Основного Закону, хоч і заблоковане побоюванням держав втрати-

ти свій суверенітет та політичну вагу в Союзі, символізувало початок якісно нового етапу європейської інтеграції та логічну потребу в розширенні і вдосконаленні інституційної складової регулювання міжнародних відносин [9, с. 51–52]. У соціально-часовому розрізі Конституція для Європи випередила момент свого соціального призначення, зате задекларувала наявність прагнень до встановлення нового більш ефективного інституційного світопорядку та створила умови для нового вихрового потоку.

Змінюється система міжнародного права, контури його історії, а також місце і роль міжнародних інституцій у його функціонуванні. Американський журналіст Томас Фрідман виділяє три епохи глобалізації: “Глобалізація 1.0”, “Глобалізація 2.0” та “Глобалізація 3.0” [10, с. 5–6]. В контексті, який цікавить нас, “Глобалізація 1.0” стосувалася виключно держав та силового характеру вирішення суперечок, “Глобалізація 2.0” своєю рушійною силою вважала транснаціональні корпорації та вузькоспеціалізований розвиток виробництва, а “Глобалізація 3.0” гранично “звужує світ”, вирівнюючи світове ігрове поле та перетворює індивідів та об’єднань на рушійну силу глобалізації. Третій етап глобалізації відрізняється тим, що він не лише мініатюризує світ, одночасно роблячи його більш плоским, а й відкриває перед кожним індивідом нові можливості для впливу на світові процеси. Його новачія полягає й у тому, що, якщо у керма перших двох глобалізаційних блоків стояли США та держави Європи, то сучасний глобалізаційний вимір створюється не лише державами, а й етносоціальними групами.

Те ж саме і стосується міжнародних інституцій. Від часу створення Ліги Націй універсальної значимості та ваги набували виключно міжнародні міжурядові організації, тобто членами яких є суверенні держави. Про *суверенітет етносоціальних груп* не йшлося. Серйозним проривом стала зміна як юридичного статусу, так і ролі всередині міжнародного співтовариства низки міжнародних інституцій, серед яких: Міжнародна Організація Праці, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Всесвітня Організація Охорони Здоров’я, а також зайняття лідерських позицій низкою діючих міжнародних неурядових організацій, серед яких: Міжнародна Рада місцевої екологічної ініціативи (ICLEI), Greenpeace, Асоціація латиноамериканських судовласників, Міжнародна асоціація цивільних аеропортів, Міжнародна спілка архітекторів.

Всі вони вийшли на міжнародну арену з диференційованим суб’єктним складом учасників (не враховуючи представників урядових структур): представники роботодавців та організацій трудящих (МОП), фахівці різного профілю та, зокрема, в сфері міжнародного гуманітарного права (МКЧХ), в галузі охорони здоров’я (ВООЗ), органи місцевого самоврядування (ICLEI), волонтери (Greenpeace), приватні судовласницькі компанії (Асоціація латиноамериканських судовласників), аеропорти (Міжнародна асоціація цивільних аеропортів), архітектори (Міжнародна спілка архітекторів).

Змінюються не лише етапи росту міжнародних інституцій, а також і самі системи міжнародних інституцій. Множинність спеціалізованих інституцій

заклала підґрунтя для створення універсальних організацій. Останні ж, наприклад Організація Об’єднаних Націй, виступили основою для цілої системи міжнародних інституцій. Нерідко зустрічаємо поняття “системи Організації Об’єднаних Націй”. Сюди ж відносимо формування галузевих і регіональних систем міжнародних інституцій, наприклад: система міжнародних економічних організацій, система міжнародних соціально-культурних інституцій, система європейських організацій, система регіональних організацій Азії і Тихого Океану. На етапі становлення знаходиться і система міжнародних судових установ. Наступним же етапом має стати побудова глобальної взаємозалежної ієрархічної системи міжнародних інституцій з чітким поділом на міжнародні інституції нормотворчого спрямування, виконавчі міжнародні інституції, а також міжнародні суди і трибунали. Для отримання ефективного міжнародно-правового регулювання інституційна складова кожної з гілок влади повинна також мати чітку структурованість з поділом подібним міністерствам, агентствам і службам в соціальних організаціях суверенних держав.

Фактично, спеціалізована множинність усіх міжнародних інституцій заклала фундамент для реального втілення умов для Світового уряду. Проте руйнування балансу міжнародних сил у 2014 році закріпило позицію про те, що людство не готове до формування єдиної інституційної системи, не зваживши свої прагнення, свободи, права, обов’язки, дозволи, заборони, межі відповідальності та санкційного забезпечення. Важко спрогнозувати початок останнього – **дванадцятото** – важливого в інституційному плані вихрового потоку, але речитативність історії, що згадувалася раніше, доводить, що умови, створені, передусім європейським співтовариством, будуть взяті за основу при закладенні Конфедерації Об’єднаних Націй.

Список використаних джерел

1. Onuf N. Institutions, intentions and international relations. – Review of international studies. – 2002. – № 28. – P. 211, 214.
2. Агирре Рохас К.А. Критический подход к истории французских “Анналов”. – М., 2006.
3. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://abuss.narod.ru/Biblio/braudel.htm>
4. Современные буржуазные теории международных отношений: критический анализ / Под ред. В.И. Гантмана. – Москва: Издательство “Наука”, 1976.
5. Bradley A.C., Kelley G.J. The concept of international delegation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.duke.edu/publiclaw/pdf/workshop06sp/bradleykelley.pdf>
6. COM: The World Museum Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icom.museum/the-organisation/>
7. Лига Наций: первая попытка создания Мирового правительства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://humus.livejournal.com/2584994.html>
8. Ричард Н.Хаас. А навіщо нам суверенітет? // Газета “День”. – 2006. – № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/navishcho-nam-suverenitet>
9. Герасимчук Н. Наднациональность и реалии “мирового правительства” // Международный научно-практический правовой журнал “Закон и жизнь” (Молдова). – 2013. – № 8/3. – С.51–52.
10. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klex.ru/ccd>.

References

1. Onuf N. Institutions, intentions and international relations. –

Review of international studies. – 2002. – № 28. – P. 211, 214.

2. Ahyrre Rokhas K.A. Krytycheskyi podkhozhd k ystoryi frantsuzskikh "Annalov". – M., 2006.

3. Brodel' F. Ystoryya y obshchestvennye nauky. Ystorycheskaya dlytel'nost' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://abuss.narod.ru/Biblio/braudel.htm>

4. Sovremennye burzhuaзные teoryi mezhdunarodnykh ot-nosheniy: krytycheskyi analiz / Pod red. V.Y. Hantmana. – Moskva: Yzdatel'stvo "Nauka", 1976.

5. Bradley A.C., Kelley G.J. The concept of international delegation [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.law.duke.edu/publiclaw/pdf/workshop06sp/bradleykelley.pdf>

6. COM: The World Museum Community [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://icom.museum/the-organisation/>

7. Lyha Natsyy: pervaya popytka sozdaniya Myrovoho pravyytel'stva [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://humus.livejournal.com/2584994.html>

8. Rychard N.Khaas. A navishcho nam suverenitet? // Hazeta "Den". – 2006. – № 27 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/navishcho-nam-suverenitet>

9. Gerasymchuk N. Nadnatsyonal'nost' y realyy "myrovoho pravyytel'stva" // Mezhdunarodnyy nauchno-praktycheskyi pravovoy zhurnal "Zakon y zhyzn" (Moldova). – 2013. – № 8/3. – S.51–52.

10. Frydman T. Ploskyi myr: kratkaya ystoryya XXI veka [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.klex.ru/ccd>.

Gerasymchuk N.V., PhD student, International Law department, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), nata.gerasymchuk@gmail.com

Highways of international institutions' development: socio-temporal dimension

The highway's approach to the development of the history of international institutions is applied; specifically the highways of sovereign existence, harmonization, globalization and decentralization of power are defined. The dimension of social time and the concept of rotational currents of human development, applicable as well to the functional activities of international institutions, are introduced, which answer the purpose of the research concerning determination of socio-temporal periods of the international institutions' development. Using the theories of competent historians and sociologists (M.Block, L.Febvre, F.Braudel) and methodology of analytical models of E.Azar, R.Abelson and J.Liska the schemata of international institutions' generation and twelve stages of their establishment are marked out, bearing in mind that at present the humankind is at the eleventh stage. Also the classical concept of sovereignty is modernized by introducing "sovereignty of ethnic and social groups" and "sovereignty of supranational institutional formation".

Keywords: rotational currents of human development, highways of international institutions' development, harmonization, globalization, decentralization of power, sovereign existence, sovereignty of ethnic and social groups, sovereignty of supranational institutional formation.

Герасимчук Н.В., аспірантка кафедри міжнародного права, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), nata.gerasymchuk@gmail.com

Магистраль развития международных институций: социально-временное измерение

Применяется магистральный подход к развитию истории становления международных институций, в частности выделяются магистраль суверенизации, гармонизации, глобализации и децентрализации власти. Вводится величина социального времени и концепция вихревых потоков линий развития человечества, применимы, в том числе, и к функциональной деятельности международных институций, которые позволяют ответить на цель исследования касательно социально-временных этапов создания международных институций. С помощью теорий авторитетных историков и социологов (М.Блок, Л.Февр, Ф.Бродель), а также методики аналитических моделей Э.Азара, Р.Абельсона и Дж.Лиски, рассматриваются схемы создания международных институций и выделяются двенадцать этапов их становления, понимая, что сейчас человечество пребывает на одиннадцатом этапе. Также модернизируется классическая концепция суверенитета путем внедрения "суверенитета этносоциальных групп" и "суверенитета наднационального институционального объединения".

Ключевые слова: вихревые потоки линий развития человечества, магистраль развития международных институций, гармонизация, глобализация, децентрализация власти, суверенизация, суверенитет этносоциальных групп, суверенитет наднационального институционального объединения.

* * *

УДК 27(09)(430)+94(430)

Гордієнко Г. М.
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та суспільствознавства, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), Gordienko88@mail.ru

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В ПОЛІТИЧНІЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ

Розглянуто становлення поглядів на місце релігії і церкви в суспільному і політичному житті Німеччини провідних діячів націонал-соціалізму. Проаналізовано неоязичницькі аспекти і антихристиянську спрямованість ідеології і політичної діяльності НСДАП.

Ключові слова: релігія, церква, християнство, націонал-соціалізм, неоязичництво, релігійна політика.

Трагічною спадщиною XX ст. для людства став досвід існування тоталітарних режимів, серед яких особливо вирізняється нацистський режим у Німеччині. "Третій Рейх" залишив по собі пам'ять як один із найкривавіших режимів у світовій історії, що виступив антиподом демократії, свободі, християнським цінностям. Як і інші тоталітарні режими, нацистський режим прагнув підпорядкувати собі не тільки політику, економіку, але й духовне життя німецького народу. У результаті, упродовж існування "Третього Рейху" виникли доволі складні стосунки режиму з традиційними віруваннями німців і їх головними церковними інституціями.

Співіснування християнських конфесій – католицької і протестантської церков у Німеччині з гітлерівською державою віддавна викликає не тільки науковий, але й суспільний інтерес. Адже тут відбувався не тільки конфлікт між різними соціальними установами, але мало місце також і протистояння між різними системами цінностей світоглядного та морально-етичного змісту.

Тотальний характер нацистської держави поставив у складні умови християнську релігію та її інституції. В теорії націонал-соціалізму і в політичній практиці нацистського режиму утвердилось ідеологічно спотворене бачення релігії, як засобу здійснення важливих завдань "Третього Рейху". Німецькі католики і протестанти змушені були відстоювати самостійність і самобутність своїх конфесій, встановлювати нову систему стосунків з нацистським режимом.

Поглиблення знань з питань релігійно-церковної політики нацистів видається нам актуальним і науково доцільним. Вивчення стосунків між державою і церквою в "Третьому Рейху" сприяє вирішенню проблеми історичної відповідальності німецького нацизму.

Історіографія націонал-соціалізму і "Третього Рейху" містить значний обсяг досліджень, перші з яких з'явилися ще до Другої світової війни. Релігійний аспект ідеології гітлерівців активно досліджувався в Німеччині. Ряд теологів та істориків церкви (Г.Безьєр, М.Грішат, Й.Кайзер, К.Масер, Й.Мельхаузен, К.Новак і К.Шольдер) розробляють тему стосунків між Євангелічною церквою і нацистським режимом. Світські дослідники переважно вивчають взаємодію між католицькою церквою і державою в Німеччині 30–х – 40–х рр. (У. фон Хель, Х.Гюнтер, К.Хуммель, Х.Хюрт, Р.Морсей, К.Репген) [22, с. 108].

З 50–х рр. минулого століття серед німецьких науковців відбувається розмежування в царині

дослідження взаємин церкви і націонал-соціалізму. Частина істориків дотримується консервативних позицій, а інші – ліберальних. Показовими у цьому відношенні є висновки ліберальних науковців К.Шольдера і Р.Морсея. На їхню думку, християнські церкви капітулювали перед Гітлером у 1933 р. [23, с. 134]. Така тенденційність властива й історикам консервативного табору.

Започатковує наукове вивчення феномену нацизму ще до приходу Гітлера до влади Вільгельм Райх. У своїй книзі “Психологія мас і фашизм” він вперше визначив сутність фашизму, розглядаючи його в контексті соціальних і психологічних явищ [28]. Згодом, з’являються й інші праці, в яких аналізуються політичні, економічні та ідеологічні аспекти націонал-соціалізму. Це – книга К.Зонтгаймера “Як нацизм прийшов до влади” [16], монографія М.Бросцата “Держава Гітлера” [9], У.Ширера “Злет і падіння Третього рейху” [33].

У 1990-х рр. дослідники історії християнської церкви В.Мессорі [24; 25], Г.Бедуел [1], К.Грюнберг [12] і В.Лангер [20] сприяли новому осмисленню релігійної політики нацистів і ролі в ній особистості Гітлера.

Серед істориків пострадянських країн, які активно вивчають релігійне питання в нацистській державі, особливе місце займає Л.М. Бровко. Упродовж останніх років вона опублікувала низку робіт з проблем взаємин між християнськими конфесіями і нацистським режимом [3; 4; 5; 6; 7; 8]. В останній роботі “Церква і Третій рейх” російська дослідниця узагальнила найновіші досягнення в ділянці історичної реконструкції становища релігії і церкви в нацистській тоталітарній державі.

Серед українських істориків, які розглядали питання стосунків між християнськими конфесіями і націонал-соціалізмом варто виділити О.Д. Давлетова. У своїх роботах дослідник розкриває ідейно-теоретичні витоки нацизму, питання націонал-соціалістичного вишколу німецької молоді, проблему приходу гітлерівців до влади [15].

Спираючись на здобутки вищезазначених дослідників, ми маємо намір уточнити місце та роль християнства і християнських конфесій в ідеології націонал-соціалістичної партії, виявити елементи релігійності, властиві окремим нацистським структурам і розкрити їх характер.

Для нацистів релігія і церква упродовж їхнього перебування при владі в Німеччині залишалася одним із найважливіших об’єктів контролю і тиску. Тоталітарний режим не міг допустити, щоб будь-яка інституція крім нацистської держави впливала на свідомість німців. Водночас, гітлерівці змушені були рахуватися з тисячолітніми традиціями християнства, пристосовувати окремі компоненти своєї ідеології до вимог політичної кон’юнктури. Але, загалом, християнські конфесії розглядалися як конкуренти в боротьбі за свідомість населення “Третього Рейху” [10, с. 101].

Розвиток нацистської ідеології цілком залежав від еволюції поглядів і уявлень вождя нацистів Адольфа Гітлера. Від нього залежало ставлення державного механізму до християнства і церкви [29, с. 55].

Вождь націонал-соціалістів формально був католиком. У дитинстві і підлітковому віці відвідував като-

лицький храм і навіть співав у церковному хорі. У своїй книзі “Моя боротьба” він зазначав з цього приводу: “...я п’янів від пишноти ритуалів і святкового блиску церковних свят... і було природно якби посада абата стала моєю мрією... протягом деякого часу так і було” [11].

Щоправда, згодом Гітлер відійшов від церкви. Перебуваючи в лавах НСДАП, як істинний соціаліст, почав проявляти вільнодумство і заявив, що вчення християнської церкви є “філософією, що не прямує до істини” [13, с. 36]. Але, піднімаючись до вершин партійної і державної влади, Гітлер завжди прилюдно дотримувався християнської риторики.

Пов’язавши свою долю з націонал-соціалістичною партією, Гітлер, принаймні позірно, узгоджував свої погляди на релігію і церкву з партійною позицією. У першому програмному документі нацистів “25 пунктів”, ухваленому 1 квітня 1920 р., містяться положення щодо релігії. Так, у пункті 4 зазначено, що громадянином Німеччини може бути людина будь-якого віросповідання. Пункт 24 програми зазначає, що НСДАП є партією, що стоїть на засадах християнства: “Ми вимагаємо свободи усіх віросповідань у державі, оскільки вони не загрожують її існуванню і не ображають моральних почуттів німецької раси. Партія, як така, стоїть на ґрунті позитивного християнства, не пов’язуючи себе з тим чи іншим віросповіданням” [15, с. 309].

Привертає увагу поняття “позитивне християнство”, яке вказує на особливості тлумачення нацистами християнського віровчення. Згодом, ідеологи націонал-соціалізму розпочинають критику Старого Заповіту, як тексту, що суперечить “позитивному християнству” [21, с. 107].

Еволюція поглядів Гітлера на релігію і церкву простежується в його праці “Моя боротьба”. Ця книга містила розгорнуті положення ідеології націонал-соціалістичної партії. Фахівці виділяють дві провідні ідеї книги – антисемітизм і “нова людина”. Гітлер доводить в ній, що релігія є фундаментом як антисемітизму, так і “нової людини”. Релігія і віра, на думку вождя нацистів, є засобом морально-духовного оздоровлення арійської раси в процесі становлення “нової людини” [11, с. 62].

Оцінюючи сучасне йому німецьке суспільство автор опусу “Моя боротьба”, дійшов невтішного висновку про низький стан моральності, яка, як він вважав, потрібна буде “у моменти найвищого напруження в расовій боротьбі арійців”. У зв’язку з цим Гітлер піддає критиці обидві провідні християнські конфесії в Німеччині – католицьку і протестантську церкви. Німецьке духовництво, на думку фундатора нацистської ідеології, нездатне захищати інтереси німецького народу. В книзі, зокрема зазначено: “Загальне враження виходило таке, що йдеться про свідоме і грубе нехтування інтересами німецького народу” [11, с. 62]. Лідер націонал-соціалістів знаходить і причини байдужості духовенства католицької конфесії Німеччини до інтересів німців – перебування папського престолу в Римі, а не в Берліні [11, с. 63]. Через це, вважав Гітлер, католицький єпископат переважно вороже ставився до потреб нації, приниженої Версальським договором. Щоправда, він наголошує на тому, що нехтування на-

родними інтересами властиве не тільки для церкви, але й для переважної частини державних і суспільних інституцій Німеччини.

Дещо поблажливіше оцінює Гітлер протестантів. Протестантизм, стверджував він, більше відповідає настроям німецького народу, бо має за собою власну непросту історію становлення в протистоянні з папським престолом. Водночас, в головному протестантська церква розходиться з німцями: “Протестантизм завжди виступить у підтримку всього німецького. Всі ці ідеї глибоко закладені в самій сутності протестантизму... Однак варто звернутися до питання єврейства і виявиться, що він ставиться вороже до найменшої спроби визволити націю від цього явища” [11, с. 65].

“Моя боротьба” містить чітку позицію щодо будь-якого втручання в церковні справи. Гітлер засуджує тих політиків, які ставлять перед собою завдання політичними методами реформувати релігійну сферу з метою перетворити релігію у своє знаряддя впливу на суспільні процеси. “Заснувати чи знищити релігію, – наголошував Гітлер, – справа значно важча, ніж утворити чи знищити державу, а тим паче партію” [11, с. 317].

Гітлер також наголошував на тому, щоб націонал-соціалістична партія не втручалася в справи релігії задля збереження звичаїв і моралі раси. Водночас, він застерігає й церкву від втручання в партійно-політичні конфлікти [11, с. 63]. Провідник нацистів порівнював релігійні догми для віруючих з законами для держави. Він вважав, що боротьба проти релігійних догматів, це те ж саме, що боротьба проти законів держави. Тому Гітлер заперечував будь-які намагання реформувати церкву, оскільки це призводить до “релігійного нігілізму”. В книзі “Моя боротьба” можна знайти й такі рядки: “Тільки дурень і злочинець стане нищити стару віру. Віра піднімає людину над рівнем суто тваринним, забере у неї релігію, не надавши рівноцінної заміни, то швидко переконаєтесь, що підірвали сам фундамент її буття” [11, с. 65].

Але, ці загалом зрозумілі для цивілізованої людини ідеї, цілком нівелюються крайнім націоналізмом, прославлянням німецької нації, німецької крові, раси та її чистоти. Це кардинально суперечить інтернаціональній сутності християнства. Розходились з християнством і заклики боротьби проти євреїв [6, с. 358].

Провал “пивного путчу” і перебування у в’язниці Ландсберг істотно змінили політичну тактику Гітлера і всієї НСДАП. Після звільнення вождя нацистів у грудні 1924 р. було обрано шлях на здобуття влади в Німеччині мирним, легальним способом. Задля здобуття прихильників серед консервативно налаштованих німців гітлерівці не скупилися на християнську риторичку [3, с. 47].

Наприклад, у “Програмі партії”, яку затвердив з’їзд НСДАП у 1926 р. підкреслювалася солідарність нацистів з християнськими церквами і спростовувалися неоязичницькі аспекти ідеології націонал-соціалізму: “Партія... заперечує тому, щоб її ідентифікували з прагненнями відродити культ Вотана”. Більш того, зміна форми пізнання Бога та Божественних істин “по суті своїй виходить далеко за рамки навіть тієї радикальної програми, яку проголосив націонал-соціалізм” [30].

Науковці вже давно встановили, що християнська риторика і звернення нацистів до релігійних почуттів німців мало на меті, передусім, прагнення маніпулювати цими почуттями задля політичної вигоди і здобуття визнання серед широких мас [27].

Показовою у цьому відношенні є промова Геббельса 3 грудня 1928 р., яка отримала назву “Політичний католицизм”. Тут оратор запевняв німців у тому, що нацисти підтримують “позитивне християнство”. Водночас, неважко помітити в промові гітлерівського поплічника деякі нові нюанси: “Кесарю – кесарево, Богові – боже. Служитель слова служить слову, служитель народу служить народу. Ми не допустимо того, щоб служитель слова, що знаходиться на державній службі, завдав збитків народу... Тому, ми – католики і протестанти – виступаємо проти цього, і які, як німці, хочуть захистити свою самобутність і... не збираються терпіти, коли їм звертатимуть шию від імені Христа”. Німців з консервативними поглядами і правими політичними уподобаннями такі слова, звичайно ж, приваблювали. Замість того, щоб підтримувати на виборах центристів та націоналістів вони віддавали свої голоси націонал-соціалістам [4, с. 173].

Серед соратників Гітлера найбільш активно ідеологічні засади нацизму розвивав Альфред Розенберг. Йому належить розробка концепції “Німецької народної церкви”. Основні положення концепції викладені в п’ятій частині третьої книги його монографії “Міф XX століття” (1930 р.). Передусім, нацистський теоретик пропонує відкинути Старий Заповіт як релігійну книгу, оскільки, на його думку, Старий Заповіт сприяв перетворенню німців у “духовних євреїв” і утвердженню “матеріального панування євреїв” [30, с. 440]. Розенберг вважав християнські ідеї універсальності і рівності чужими для німців. Німецький народ, що відроджується, на думку нацистського ідеолога, повинен мати нову церкву, яка відповідає духові вільної і сильної раси. Повернення до німецької містики, поєднання німецького середньовічного релігійного мислителя Еккехарта з “героїчним солдатом в сталевому шоломі”, доводив Розенберг, відкриє шлях до “гуманної народної релігії майбутнього, до істинної німецької церкви і єдиної культури німців [30, с. 453]. У “Німецькій народній церкві”, вважав нацистський теоретик, слід істотно змінити обряди. Передусім, слід відмовитися від розп’яття, а замість нього поширити зображення “духу вогню”. На картинах Ісус Христос має бути білявим і струнким, а в церквах має з’явитися “Бог зі списом”. Замість ікон у храмах повинні бути портрети і фрагменти з висловлювань “майстра Еккехарта”. Збірники релігійних псалмів слід очистити від пісень на честь Ієгови [30, с. 450]. Фактично, концепція “Німецької народної церкви” була сумішшю містицизму і відвертого язичництва і вирізнялася відсутністю цілісності і органічності.

Маніпулюючи фактами, використовуючи історичний досвід Священної Римської імперії німецької нації, Розенберг запроваджує термін “тисячолітній рейх” і відновлює ідею німецького месіанства. “Тисячолітній рейх” у книзі “Міф XX століття” постає як своєрідне “царство боже на землі” [32, с. 118].

Більш простіше головну думку Розенберга висловив Геббельс: “...католицька церква, як євреї і більшовики,

найбільш небезпечний суперник, бо також прагне світового панування... Ніякого співіснування бути не може” [2, с. 120].

У суперечливому суспільному житті міжвоєнної Німеччини релігійні ідеї нацистів знайшли родючий ґрунт. Чимало німців підтримали розбудову “Німецької народної церкви”. Однак, більшість громадян Німеччини залишалися вірними своїй конфесії – католицькій, чи протестантській. Боротьба націонал-соціалізму з християнством зосередилася довкола питання виховання молоді. Упродовж періоду панування нацистського режиму в Німеччині “Моя боротьба”, “Міф ХХ століття” рекомендовалися для читання в усіх відділеннях Гітлерюгенда і в усіх партійних організаціях. Вождь Гітлерюгенду Б. фон Ширах заявляв, що шлях Розенберга – це шлях усієї німецької молоді [35].

Таким чином, “позитивне християнство”, яке вперше зустрічаємо у “25 пунктах”, є нічим іншим як першою спробою пристосування догм християнства до ідей націонал-соціалізму. Християнська риторика Гітлера і розмежування в книзі “Моя боротьба” партійної політики і християнської релігії зовсім не означали байдужість нацистів до майбутнього католицької і протестантської церков у Німеччині. Глибинні світоглядні розбіжності і закономірності становлення тоталітарної нацистської держави зумовили у подальшому відкрити і приховану боротьбу за вплив на духовне життя німців між християнським конфесіями з одного боку і “Третім Рейхом” – з іншого.

Націонал-соціалістична ідеологія у поєднанні з політичною практикою багатьма сучасними дослідниками розглядається як одна із “світських релігій”, покликання якої полягало у тому, щоб замінити традиційні вірування [33, с. 18].

Для “світської релігії” властивим є відсутність провідного поняття Бога як надприродної і всемогутньої сили. Об’єктом поклоніння тут виступає “вождь”. У нацистській Німеччині формується культ Гітлера, як і в СРСР – культ Леніна і Сталіна. Культ Гітлера спирався на містично-язичницькі компоненти націонал-соціалізму [26, с. 17].

Націонал-соціалістична “світська релігія” сакралізувала постать Гітлера – “спасителя” німецької раси. Сподвижники вождя в цій квазірелігії посідають місця “апостолів”. У стислі терміни утвердилися нацистські церемонії і ритуали, з яких складався новий культ. Але, варто зазначити, цей культ через прихильність переважної частини німців до традиційних вірувань не став всеохоплюючим. Послідовниками нового культу були представники нацистської еліти [25, с. 279].

Найбільше adeptів неоязичництва було в СС та молодіжних організаціях – школах Адольфа Гітлера і “орденському замку” [24, с. 18]. Варто зазначити, що захоплення язичництвом, містицизмом, ірраціональним було властивим для всієї модерністської культури Європи початку ХХ століття. Зокрема, нацисти у розбудові своєї “світської релігії” спиралися на містичні вчення Гвідо фон Ліста, Ланца фон Лібенфельса. Чимало націонал-соціалістів були членами, або наближеними до різних товариств і організацій містичного або окультичного спрямування. Багато членів націонал-

соціалістичної партії увійшли до так званого “Німецького ордену”, який у 1920–1930-х роках включав наступні підрозділи: Всенімецький союз (Берлін); Німецьку спілку творців (Гамбург); спілку “Thule” (Мюнхен); спілку “Германці” (Лейпциг); Общину німецького оновлення (Лейпциг); Спілку німецько-германської культури (Мюнхен); Наднаціональний союз арійців (Данциг) та інші [18].

Усі ці структури формувалися і функціонували на засадах таємних організацій, мали свою окультичну символіку, часописи. Головним, що об’єднувало ці строкаті угруповання, було прагнення кардинально перебудувати основи суспільного життя німців. Провідною структурою в нацистському державному організмі, яка запроваджувала неоязичництво була організація СС. “Вождь” цієї організації Генріх Гімлер особисто брав участь у розробці і запровадженні неоязичницьких, містичних елементів культу і обрядовості в повсякденну практику організації. За його безпосереднім керівництвом війська СС стали нагадувати середньовічний рицарсько-духовний орден. Цей новітній орден мав свою символіку, своєрідний кодекс честі, систему ритуалів і обрядів [19].

Гімлер багато зробив для того, щоб замок Вевельсбург став духовним центром СС, схожим на легендарний Камелот. Тут проводилися важливі орденські ритуали. У центральному круглому залі збиралися магістр ордену і рицарі – члени організації. Крім цього, в замку розміщався музей арійської культури. Гімлер планував тут зібрати всі можливі експонати, які мали б демонструвати могутність арійської раси і її героїчне минуле. Замок Вевельсбург мав перетворитися на духовний центр націонал-соціалізму і “Третього Рейху” [19].

У символіці СС широко використовувалося рунічне письмо давніх германців. Таємничі знаки для нацистів були свідченням величі і слави предків новітніх арійців. Містична естетика язичницьких обрядів і ритуалів впливала на свідомість молодих членів СС. Не меншою мірою заворожувала містична практика есесівців і сторонніх поціновувачів оригінальних культів [14, с. 197].

Поступово захоплення неоязичництвом проникає і в повсякдення пересічних німців. “Магія псевдоязичницьких обрядів” – факельна хода, свято літнього та зимового сонцестояння, церемонія ім’янаречення, церемонія весілля та інші ретельно реконструйовані ритуали істотно впливали на свідомість мешканців “Третього Рейху”. Поступово християнські обряди хрещення, вінчання, поховання витіснялися новітніми, сконструйованими нацистськими ідеологами. Дивовижна суміш християнства і язичництва захоплювала послідовників націонал-соціалізму [21, с. 117].

Дослідники феномену нацизму ґрунтовно виявили і проаналізували його соціально-психологічні корені. В умовах різкої зміни основ суспільного устрою, переходу від однієї форми державності до іншої пересічна людина, відчуючи небезпеку від нового, мимоволі звертається до ірраціонального і містичного, чим була переповнена ідеологія і політична практика націонал-соціалістичної партії [26, с. 27].

Отже, можна дійти висновку, що нацистська ідеологія, які і інші тоталітарні ідеології має в своїй основі міф, переказ з привабливим образом виняткової і

героїчної нації-раси, яка несе тягар особливої історичної місії рятівника людства і має не просто право, а обов'язок створення нового державного та світового порядку. Нацистська ідеологія, інтегруючи в єдине ціле окультизм, східну і середньовічну німецьку містику, спотворені християнські ідеї, сама виступає з претензією на альтернативну неорелігію. Релігійно-містичні аспекти нацистської ідеології суперечили гуманізму і високій духовності християнства. Ідея створення "Німецької народної церкви" була спрямована на витіснення традиційних конфесій у Німеччині – католицької і протестантської церков.

Своє негативне ставлення до християнської релігії і церкви провідники націонал-соціалістичної партії приховували за поміркованою риторикою і позірним благочестям. Про це свідчать програмні документи нацистів, в яких йдеться про підтримку партією релігійності німців і про велику роль християнської церкви в духовному житті людей. Але такі заяви зумовлювалися прагматизмом вождів нацистів – зберегти симпатії виборців і здобути прихильність тих, що голосують за центристські партії, а також сподобатись впливовому католицькому і протестантському духовенству. Водночас, псевдотеорія раси і крові, антисемітизм, антигуманізм прямо суперечили основам християнства і тому між нацизмом і християнськими конфесіями не могло бути цілком мирного співіснування.

Список використаних джерел

- Бедуэлл Г. История Церкви [Электронный ресурс] / Бедуэлл Г. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/bedyel/12.php
- Бланк А.С. Из истории раннего фашизма в Германии. Организация, идеология, методы / Бланк А.С. – М.: Мысль, 1978. – 208 с.
- Бровко Л.Н. Августин Рёш. Иезуиты и национал-социализм / Бровко Л.Н. // Религии мира. – 2003. – С.103–133.
- Бровко Л.Н. Кардинал Фаульхабер и Третий Рейх / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 2008. – № 5. – С.162–181.
- Бровко Л.Н. Конформизм и конфронтация. Христианская церковь и нацистское государство / Бровко Л.Н. // Свободная мысль. – 1993. – № 12. – С.78–92.
- Бровко Л.Н. Немецкая евангелическая церковь и национал-социализм / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 2010. – № 1. – С.71–92.
- Бровко Л.Н. Христианство и национал-социализм. Мировоззренческий излом / Бровко Л.Н. // Переходные эпохи в социальном измерении: История и современность. – М.: Наука, 2003. – С.351–377.
- Бровко Л.Н. Церковь и Третий Рейх / Бровко Л.Н. // Новая и новейшая история. – 1991. – № 4. – С.44–62.
- Броскат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху / Броскат М.; [Пер. з нім. О.Насика]. – К.: Наука, 2009. – 384 с.
- Ватлин А.Ю. Германия в XX веке / Ватлин А.Ю. – М.: Росспэн, 2002. – 336 с.
- Гитлер А. Моя борьба / Адольф Гитлер. – М.: Mariner Books, 1998. – 362 с.
- Грюнберг К. Адольф Гитлер: Биография фюрера. СС – черная гвардия Гитлера / Грюнберг К. – М.: Республика, 1995. – 368 с.
- Гудзик К. Гітлер і релігія / Гудзик К. // Людина і світ. – 1996. – липень. – С.36–40.
- Гудрик-Кларк Н. Окультизм и корни нацизма / Гудрик-Кларк Н. – СПб.: Евразия, 1995. – 242 с.
- Давлетов О.Р. НСДАП на шляху від "народного руху" до політичної партії "нового типу": прорив до влади (1919–1933 рр.) / Давлетов О.Р. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – 460 с.
- Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / Зонтгаймер К.; [Пер. з нім.]. – К.: Дух і Літера, 2009. – 320 с.
- Иоахим К. Фест. Адольф Гитлер. В трех томах. – Пермь: Алетей, 1993.
- Кондратьев А. Германская религия и христианство: теория "третьей церкви" [Электронный ресурс] / Кондратьев А. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5546-germanskaya-religiya-i-xristianstvo-teoriya-tretej-cerkvi.html.
- Кормилицын С. Орден СС. Иезуиты империи / Кормилицын С. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
- Лангер В. Мышление Адольфа Гитлера: секретный доклад американской разведки / Лангер В.; [Пер. с англ. А.А. Иванова, А.В. Полищука, Е.А. Ткач, Т.А. Яхнюк]. – К.: Румб, 2005. – 496 с.
- Макарова Л.М. Идеология нацизма: основные аспекты создания и функционирования / Макарова Л.М. // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – Вып.7. – С.107–135.
- Мерцалова Л.А. Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ / Мерцалова Л.А. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 205 с.
- Мерцалова Л.А. Немецкое сопротивление в историографии ФРГ / Мерцалова Л.А. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
- Мессори В. Нацизм и церковь [Электронный ресурс] / Мессори В. // Чёрные страницы истории церкви. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_06.php
- Мессори В. Отлученные братья и церковь [Электронный ресурс] / Мессори В. // Чёрные страницы истории церкви. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_07.php.
- Нестерова Т.П. Фашистская мистика: религиозный аспект фашистской идеологии / Нестерова Т.П. // Религия и политика в XX веке. Материалы второго Коллоквиума российских и итальянских историков. Москва, 11–12 апреля 2005 г. – М., 2005. – С.17–29.
- Поспеловский Д. Тоталитаризм и вероисповедание [Электронный ресурс] / Поспеловский Д. – М.: Библийско-богословский институт им. св. ап. Андрея, 2003. – 655 с. – Режим доступа: <http://krotov.info/history/20/pospelovs/>
- Райх В. Психология масс и фашизм / Райх В. – СПб.–М.: Университетская книга, АСТ, 1997. – 380 с.
- Раушнинг Г. Говорит Гитлер / Раушнинг Г. – М.: Миф, 1993. – 356 с.
- Розенберг Альфред. Миф XX века. – Таллинн: "Shildex", 1998. – 527 с.
- Устрялов Н. Итальянский фашизм [Электронный ресурс] / Устрялов Н. – М.: Вузовская книга, 1999. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Ustr/index.php.
- Хибберт К. Бенито Муссолини: Биография / Хибберт К. – М.: РОССПЕН, 1996. – 416 с.
- Шейнман М.М. Современный Ватикан / Шейнман М.М. – М.: Политиздат, 1995. – 181 с.
- Ширер У. Взлёт и падение Третьего Рейха / Ширер У. – М.: Воениздат, 1991. – 480 с.
- Ширах Б. Над нами Господь: выступление от 2 ноября 1938 г. [Электронный ресурс] / Бальдур фон Ширах. – Режим доступа: [URL:http://nsportal.org.ua/?p=903](http://nsportal.org.ua/?p=903)

References

- Beduel G. Istoriya Cergy [Elektronnyy resurs] / Beduel G. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/bedyel/12.php
- Blank A.S. Yz istoriyi rannego fashizma v Germaniyi. Organizatsiya, ideologiya, metody / Blank A.S. – M.: Mysl, 1978. – 208 s.
- Brovko L.N. Avgustyn Ryesh. Iyezuity i natsional-socializm / Brovko L.N. // Religiyi mira. – 2003. – S.103–133.
- Brovko L.N. Kardinal Faulhaber i Tretiy Reyh / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2008. – № 5. – S.162–181.
- Brovko L.N. Konformizm i konfrontatsiya. Hrystianskaya cerkov i natsytskoye gosudarstvo / Brovko L.N. // Svobodnaya mysl. – 1993. – № 12. – S.78–92.
- Brovko L.N. Nemeckaya evangelycheskaya cerkov i natsional-socializm / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2010. – № 1. – S.71–92.
- Brovko L.N. Hrystianstvo i natsional-socialism. Myrovovzrencheskiy izlom / Brovko L.N. // Perehodnye jepohi v social'nom izmerenii: Istoriya i sovremennost'. – M.: Nauka, 2003. – S.351–377.
- Brovko L.N. Cerkov i Tretiy Reyh / Brovko L.N. // Novaya i noveyshaya istoriya. – 1991. – № 4. – S.44–62.
- Broskat M. Dergava Gitlera: stvorenniya i rozvytok vnutrishnoyi struktury Tretogo reyu / Broskat M. [Per. z nim. O.Nasyka]. – K.: Nauka, 2009. – 384 s.

10. Vatlyn A.U. Germaniya v XX veke / Vatlyn A.U. – M.: Rossphen, 2002. – 336 s.
11. Gytler A. Moya borba / Adolf Gytler. – M.: Mariner Books, 1998. – 362 s.
12. Grunberg K. Adolf Gitler: Biografiya furera. SS – chernaya gvardiya Gitlera / Grunberg K. – M.: Respublika, 1995. – 368 s.
13. Gudzyk K. Gitler i religiya / Gudzyk K. // Ludyna i svit. – 1996. – lypen. – S.36–40.
14. Gudryk–Klark N. Okkultniye korny nacyzma / Gudryk–Klark N. – SPb.: Evraziya, 1995. – 242 s.
15. Davletov O.R. NSDAP na shlyahu vid “narodnogo ruhu” do politychnoy partiyi “novogo typu”: proryv do vlady (1919–1933 rr.) / Davletov O.R. – Zaporiggya: Prosvita, 2007. – 460 s.
16. Zontgaymer K. Yak nacyzm priyshov do vlady / Zontgaymer K.; [Per. z nim.]. – K.: Duh i Litera, 2009. – 320 s.
17. Ioahym K. Fest. Adolf Gitler. V tryeh tomah. – Perm: Aleteya, 1993.
18. Kondratyev A. Germanskaya relygiya i hrystyanstvo: teoriya “treyey cerqy” [Elektronniy resurs] / Kondratyev A. – Regym dostupa: http://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5546-germanskaya-reliogiya-i-xristianstvo-teoriya-tretej-cerkvi.html.
19. Kormilicyn S. Orden SS. Iyezuiti imperiyi / Kormilicyn S. – SPb.: Piter, 2008. – 304 s.
20. Langer V. Myshleniye Adolfa Gitlera: sekretniy doklad amerykanskoj razvedky / Langer V. [Per. s angl. A.A. Ivanova, A.V. Polyshchuka, E.A. Tkach, T.A. Yahnuh]. – K.: Rumb, 2005. – 496 s.
21. Makarova L.M. Ideologiya naczizma: osnovniye aspekty sozdaniya i funkcionirovaniya / Makarova L.M. // Dialog so vremenem. Almanah intelektualnoy istoriyi. – M.: Editorial URSS, 2001. – Vyp.7. – S.107–135.
22. Mercalova L.A. Germanskiy fashizm v noveyshey istoriografii FRG / Mercalova L.A. – Voroneg: Izd-vo Voronegskogo un-ta, 1990. – 205 s.
23. Mercalova L.A. Nemeckoye soprotivleniye v istoriografii FRG / Mercalova L.A. – M.: Nauka, 1990. – 224 s.
24. Messory V. Nacizm i cerkov [Elektronniy resurs] / Messory V. // Cherniye stranicy istoriyi cerkvy. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_06.php
25. Messory V. Otluchenniye bratiya i cerkov [Elektronniy resurs] / Messory V. // Cherniye stranicy istoriyi cerkvy. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/History_Church/BlackPages/_07.php.
26. Nesterova T.P. Fashistskaya mistika: religiozniy aspekt fashistskoy ideologii / Nesterova T.P. // Religiya i politika v XX veke. Materialy vtorogo Kollokviuma rossiyskikh i italiyanskykh istorikov. Moskva, 11–12 aprelya 2005 g. – M., 2005. – S.17–29.
27. Pospelovskiy D. Totalitarizm i veroispovedaniye [Elektronniy resurs] / Pospelovskiy D. – M.: Bibleysko-bogoslovskiy institute im. sv. ap. Andriya, 2003. – 655 s. – Regym dostupa: http://krotov.info/history/20/pospelovs/pospel_01.html.
28. Rayh V. Psihologiya mass i fashizm / Rayh V. – SPb.–M.: Universytetskaya kniga, AST, 1997. – 380 s.
29. Raushning G. Govorit Gitler / Raushning G. – M.: Mif, 1993. – 356 s.
30. Rozenberg Alfred. Mif XX veka. – Tallinn: “Shildex”, 1998. – 527 s.
31. Ustryalov N. Italiyanskiy fashizm [Elektronniy resurs] / Ustryalov N. – M.: Vuzovskaya kniga, 1999. – Regym dostupa: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Ustr/index.php.
32. Hibbert K. Benito Mussolini: Biografiya / Hibbert K. – M.: ROSSPEN, 1996. – 416 s.
33. Sheynman M.M. Sovremenniy Vatikan / Sheynman M.M. – M.: Politizdat, 1995. – 181 s.
34. Shirer U. Vzlet i padeniye Tretyego Reyha / Shirer U. – V.: Voenizdat, 1991. – 480 s.
35. Shirah B. Nad namy Gospod: vystupleniye ot 2 noyabrya 1938 g. [Elektronniy resurs] / Baldur fon Shirah. – Regym dostupa: URL:<http://nsportal.org.ua/?p=903>

Hordiyenko G.N., candidate of historical sciences, docent of the Department of Philosophy and Social Science of the Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna (Ukraine, Uman), Gordienko88@mail.ru

Religion and the Church in the political and ideological practices of national-socialism

Considered the formation of views on the place of religion and the church in public and political life of Germany famous figures national-socialism. Analyzed

aspects of the neo-pagan and anti-Christian ideology and political orientation of the activities of the NSDAP.

Keywords: religion, church, Christianity, national-socialism, neo-paganism, religious politika.

Гордієнко Г.Н., кандидат історических наук, доцент кафедри філософії та обществоведения, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), Gordienko88@mail.ru

Религия и церковь в политической и идеологической практике национал-социализма

Рассмотрено становление взглядов на место религии и церкви в общественной и политической жизни Германии ведущих деятелей национал-социализма. Проанализировано неоязыческие аспекты и антихристианскую направленность идеологии и политической деятельности НСДАП.

Ключевые слова: религия, церковь, христианство, национал-социализм, неоязычество, религиозная политика.

* * *

УДК 327.39(5–15)=(222.5)

Борділовська О. А.
доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Інститут міжнародних відносин, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), olbord@ukr.net;
Кухта В. В.
студент, Інститут міжнародних відносин, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kukhta2@bigmir.net

МОДЕЛІ ВРЕГУЛЮВАННЯ КУРДСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ: ДОСВІД ЧОТИРЬОХБЛИЗЬКОСХІДНИХ КРАЇН

Досліджуються характерні риси позиції та політики чотирьох держав Близького та Середнього Сходу – Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії – з курдської точки зору. Аналізуються сучасні тенденції щодо актуалізації чинника “Великого Курдистану” в умовах виникнення цілої низки регіональних проблем, зокрема безпекового вакууму в Іраку після виведення американських військ, громадянської війни в Сирії та залучення в її перебіг Туреччини. Розглядається можливість врегулювання курдської проблеми на основі кожної з досліджених моделей та робиться спроба пошуку найбільш оптимального варіанту.

Ключові слова: Близький та Середній Схід, “Великий Курдистан”, курдська проблема, Туреччина, Іран, Ірак, Сирія.

Попри те, що курди досі залишаються найбільшим у світі бездержавним етносом (за найскромнішими підрахунками його загальна чисельність складає близько 40 млн.) [5], проблема їх самовизначення є нині однією з найважливіших у регіональному вимірі Близького та Середнього Сходу, поступаючись хіба що палестинсько-ізраїльському конфлікту. Набуття нею міжнародного характеру пов'язане, по-перше, з тим, що територія Курдистану за Лозаннським договором 1923 р. була розділена між 4 державами – Туреччиною, Іраном, Іраком та Сирією та, по-друге, з намаганням розіграти курдську карту з боку як близькосхідних лідерів, так і позарегіональних держав [1]. Користуючись готовністю США використати у боротьбі проти ненависних режимів Ісламської Республіки Іран, Хафеза Асада в Сирії та особливо Іраку Саддама Хусейна будь-які опозиційні сили, в тому числі національні рухи, курди змогли стати чи не головними американськими регіональними союзниками. Як наслідок, ідея створення незалежного Курдистану, що вже зараз де-факто існує в деінтегрованому за моделлю failedstate післявоєнному Іраку, стала частиною стратегічних інтересів США щодо “балканізації” Близького Сходу та стимулювання внутрішнього розпаду здатних кинути

виклик Вашингтону сильних регіональних лідерів [11]. Курдська проблема, на відміну від інших етнічних конфліктів, що мають винятково внутрішній характер або міжнародний вимір яких обмежується боротьбою різних етносів за контроль над певною спірною територією (Палестина, Кашмір), безпосередньо вбудована у структуру регіональних та двосторонніх відносин на Близькому та Середньому Сході, відіграючи як консолідуючу (приміром, об'єднання у 2012 р. Туреччини та Ірану, що перед тим розірвали між собою відносини на фоні сирійської кризи, заради проведення спільних операцій проти баз Курдської робітничої партії (РКК) в Іракському Курдистані [7]), так і дезінтегруючу (розрив турецько-американського альянсу на початку 2000-х через американську підтримку іракських курдів [10]) функцію. Таким чином, дані чинники засвідчують трансформацію курдської проблеми з периферійного питання, що не виходить за межі внутрішньої політики чотирьох близькосхідних країн, в потужний конфліктогенний чинник регіонального рівня з високим ступенем інтернаціоналізації.

Транскордонний характер проблеми та її інтернаціоналізація (наявність у кожного національного курдського угруповання певної підтримки з боку сусідніх держав та позарегіональних акторів) унеможливають врегулювання ані на умовах створення повноцінної держави та остаточного самовизначення курдів, ані ліквідації РКК та повної інтеграції усіх позаурядових структур під владою чотирьох країн. Причиною цьому слугує надто великий дисонанс в їх урядовій політиці щодо курдів: якщо Ірак та Сирія пішли шляхом автономізації курдських регіонів, то Туреччина й Іран схилиються до зазначеного нами другого варіанту, тобто репресій та каральних операцій проти сепаратистських організацій аж до їх цілковитого знищення. Однак, враховуючи те, що Курдистан – це єдиний гірський регіон, на території якого міждержавні кордони завжди носили номінальний характер, наявність бодай однієї країни з лояльним щодо курдів ставленням автоматично перетворює її на основну базу курдського збройного опору та слугує прецедентом для регіонів сусідніх країн, де цей етнос має безправне становище. Тож, на нашу думку, поки не досягнуто координації курдської політики Туреччини, Ірану, Іраку та Сирії, вирішити проблему неможливо. Можливість врегулювання подібних конфліктів, на думку авторів статті, взагалі є маловірогідною з огляду на взаємну суперечливість двох основних принципів міжнародного права – права націй на самовизначення та територіальної цілісності держав. Допоки не знайдено їх усталеної ієрархії, вирішити проблему за одним принципом нереально, не порушивши іншого. Цей чинник актуалізує пошуки проміжних варіантів врегулювання курдського питання, що і є ключовим предметом дослідження нашої статті.

Історіографія дослідження проблеми представлена доробками вітчизняних і зарубіжних істориків та політологів-міжнародників, які у різному контексті спробували розглянути моделі врегулювання курдського питання в Туреччині, Ірані, Сирії та Іраку. З-поміж авторів, напрацювання яких використано у статті, варто виокремити українського дослідника В.Каспрука [6], російських фахівців С.Іванова [5] та Н.Мосакі [11], а

також турецького науковця Ш.Алпая [1], які зосередилися на загальних аспектах курдської проблеми, зокрема особливостях соціально-політичного та економічного становища курдських громад чотирьох держав, політиці позарегіональних гравців щодо використання ними курдської карти, а також можливих способах врегулювання конфлікту; П.Шликова [12] та С.Задонського [4] як дослідників курдського чинника у внутрішній та зовнішній політиці Туреччини; О.Жигаліну [3], що приділила увагу останнім тенденціям з актуалізації курдської проблеми в Ісламській Республіці Іран. Решта елементів джерельної бази зачіпають питання еволюції політичного статусу Іракського Курдистану та ролі курдського чинника в сирійській кризі. Наукова спадщина з проблеми здебільшого присвячена її висвітленню в історичній ретроспективі, з акцентом на еволюції турецької політики щодо курдів, ставленні до курдського питання з боку позарегіональних держав, рідше – еволюції курдської автономії в Іраку. Однак питання курдської проблематики в структурі сучасних міжнародних відносин у регіоні, насамперед турецько-іракських взаєминах, війні в Сирії та іранських етнонаціональних проблемах слабо опрацьовані в працях сучасних, особливо українських, політологів-міжнародників. Відтак для вирішення проблеми недостатнього дослідження деяких аспектів теми статті вважаємо за необхідне поставити перед собою наступні завдання:

- дослідити політику Іраку, Туреччини, Ірану та Сирії з курдської проблеми, визначити її місце та значення в системі регіональних відносин;
- вивчити процес трансформації Курдистану виключно з об'єкту політики регіональних та зовнішніх сил в самостійний фактор міжнародних відносин у регіоні Близького та Середнього Сходу;
- проаналізувати ймовірність реалізації іракського сценарію щодо автономізації Курдистану в Сирії;
- на основі аналізу чотирьох моделей врегулювання сформулювати наукові рекомендації щодо можливих шляхів реалізації права курдського народу на самовизначення.

Ірак. На нашу думку, найбільше дивідендів з політики позарегіональних держав отримав Іракський Курдистан, а, отже, висвітлення проблеми почнемо з аналізу еволюції цього утворення, успіхами якого, на переконання авторів статті, можуть похвалитися навіть далеко не всі суверенні держави. Вирішальний вплив на статус північних регіонів Іраку мали дві події. По-перше, у 1991 р. у відповідь на застосування Саддамом Хусейном проти курдських повстанців хімічної зброї, авіація НАТО розгорнула операцію “Провайд комфорт”, внаслідок якої іракські ВПС, наземні війська та адміністрація були виведені з трьох північних провінцій – Ербілю, Дохуку та Сулейманії, де створено безпольотну зону. З цього моменту Курдистан назавжди перестав контролюватися центральним урядом в Багдаді. В період англо-американської протекції Іракський Курдистан суттєво збагатився, скориставшись мовчазною реакцією США на контрабандну торгівлю енергоносіями (60% других у світі після саудівських нафтових запасів Іраку припадає саме на північний курдський регіон). Економічній самодостатності Ербілю (столиця автономного утворення) сприяла започаткова-

на 1996 р. програма ООН “Нафта в обмін на продовольство”, яка встановлювала ліміт на експорт нафти Багдадом та передбачала виділення 13% нафтодоларів на потреби курдських територій. Внаслідок економічного піднесення Курдистан став справжнім оазисом процвітання та політичної стабільності в Іраку, а курдська еліта змогла використати нафтодолари для розбудови мережі визвольного руху РКК (Робітничої партії Курдистану) та переховування її терористів від переслідування турецькими силами безпеки. Започаткована в цей період ставка американців на курдів у перебігу Іракського конфлікту стала основним каменем спотикання в турецько-американських відносинах [10]. По-друге, курди допомогли американцям 2003 р. організувати наступ з північних кордонів Іраку, деякою мірою нівелювавши наслідки відмови Туреччини надати свою територію. У відповідь США зробили ставку в конфлікті на курдів, навіть більшою мірою, ніж на шіїтів. Так, надаючи Анкарі повну свободу дій щодо своєї курдської меншини, Вашингтон категорично заперечує право на боротьбу з іракськими курдами та вимагає вивести війська після щорічних операцій турецької армії в горах Загросу проти баз РКК [10]. Цікаво, що проявом орієнтації американців на курдів була грошова реформа окупаційної адміністрації Поля Бремера 2003–2004 рр. Справа в тому, що в Курдистані для розрахунків використовувалися старі динари, надруковані британцями, або “швейцарські”, на відміну від арабських територій, де в обігу ходили переважно “саддамівські динари” з зображенням Хусейна. Останніх було набагато більше. Суть нової реформи полягала в тому, що після деномінації всіх старих грошей, один “динар Саддама” обмінювався на один новий, а один “швейцарський” – аж на 150 “американських динарів”, що сприяло економічному збагаченню курдів.

Крім того, американці привезли у Вашингтон лідерів двох ворогуючих партій – Демократичної партії Масуда Барзані та Патріотичного союзу Курдистану Джаляля Талабані та зуміли примирити їх заради спільного управління. Згідно з угодою було створено дві окремі адміністрації – ДПК в Ербілі та Дохуку на півночі (очолив Барзані) та ПСК в Сулейманії на півдні (Талабані). У 2003 р. пешмерга (загони курдської міліції) приєдналася до англо-американських військ та, скориставшись мовчазною згодою американців, взяла під контроль прилеглі до автономії ключові нафтоносні регіони Кіркук та Мосул, вигнавши звідти арабських переселенців. Барзані та Талабані вже після запровадження “ліванської” системи (американці на зразок Лівану у 2005 р. зробили конституційною норму, за якою президентом федеративного Іраку обов’язково повинен бути курд, прем’єром – шіїт, а спікером – суніт) уклали угоду, за якою перший повинен був обіймати посаду Президента Курдистану, а другий – всього Іраку. Всі посади та місця в парламенті були розділені за пропорцією 50:50, на будь-яких виборах Курдистан мав виступати єдиним альянсом партій. У 2006 р. замість двох урядів в Ербілі та Сулейманії було створено єдиний, на чолі з племінником Масуда Барзані Нечірваном, який зміг проявити себе в Ербілі як непоганий адміністратор та здобути чималу популярність. Таким чином, хоча офіційно курди декларують своєю ціллю не незалежність, а федерацію,

насправді вважаємо, що слабкість центральної влади та підтримка американців дозволяють здійснювати управління, не рахуючись із Багдадом [10].

Рівень самостійності автономії яскраво ілюструє той факт, що при в’їзді в країну з північного кордону іракська віза, вартістю 81 долар, не вимагається; зробивши безкоштовний курдський прикордонний штамп, будь-хто може протягом 10 днів перебувати в будь-якому куточку всього Іраку. У 2006 р. Барзані видав указ про заборону вивішувати в автономії іракський прапор, який через напис “Аллах Акбар” Ербіль вважає символом арабського шовінізму. Крім того, Курдистан має власні ЗС (80-тис. пешмерга з важким озброєнням та бронетехнікою), розбудовану ізраїльськими фахівцями службу безпеки “Асаїш”, супутникові телеканали, чотири університети, а також два міжнародні аеропорти в Ербілі та Сулейманії. Таким чином, ми приходимо до висновку, що успіхами іракських представників найбільшого в світі бездержавного етносу може похвалитися навіть не кожна держава, а тому прецедентного значення остаточного конституювання Іракського Курдистану Туреччина побоюється не дарма [10].

Проте, слід зазначити, що позиція Туреччини в курдському питанні останнім часом зазнала певних змін: офіційна Анкара еволюціонувала від відкритого невизнання самого факту передачі території 1925 р. під юрисдикцію Іраку та згортання відносин зі США у відповідь на підтримку ними курдів, до торговельно-економічного та військового співробітництва з регіоном. За цією політичною відлигою вбачається твереза оцінка Реджепом Ердоганом ситуації та розуміння, що існування курдської автономії є вигідним для неї. Спробуємо визначити причини цього явища. По-перше, Курдистан сам зацікавлений в подоланні тероризму, щоб створити сприятливий інвестиційний клімат для розбудови нафтового сектора. Тому він погоджується на спільні військові операції проти РКК в горах Загросу та змушений терпіти щорічні інтервенції дислокованих на іракському кордоні 200-тис. турецьких ЗС. Туреччина ж усвідомила, що раціональніше боротися з РКК не напряму, позаяк це завжди викликало осуд світової громадськості, а руками Курдистану, у розпорядженні якого є вже згадані добре організовані пешмерга та служба безпеки. По-друге, корисним для турків завжди був також досвід посередництва Ербілю у відносинах з РКК. Наприклад, саме Джаляль Талабані у грудні 2012 р. переконав Ердогана вперше в історії почати переговори з ув’язненим на довічний термін “батьком” курдського збройного опору Абдуллою Оджалом та виступив посередником під час підписання турецьким прем’єром та лідером РКК плану врегулювання. Іракському президенту навіть вдалося переконати Оджалана виступити по телебаченню з вимогами до сепаратистів щодо припинення боротьби [6]. Такого ефекту в нейтралізації курдського опору своїми силовими методами Туреччина досягти не могла вже дуже тривалий час. По-третє, у відносинах Курдистану та Туреччини існує взаємний інтерес у нафтовій сфері. Автономію цікавить територія сусіда для виходу до світових океанічних шляхів, щоб могли транспортувати нафту, а Туреччина розуміє, що Курдистан є найближчим до неї джерелом “чорного золота”, а це знімає з

порядку денного непросте завдання примирення з арабським світом. Тому було налагоджено співробітництво з транспортування курдської нафти трубопроводом Кіркук–Джейхан і далі в Європу, а Туреччина стала головним інвестором в нафтовий сектор автономії. Це все змушує нас поставити цілком закономірне питання, чому Туреччина тисне на Курдистан з вимогами відкладати проголошення незалежності де-юре, якщо де-факто вона вже давно погодилася з цим статусом? Ми вважаємо, що це одразу актуалізує питання набуття аналогічного статусу Сирійським, Іранським та Турецьким Курдистаном та може спричинити там визвольні рухи за приєднання до Ербілю. Автори приходять до висновку, що Туреччині вигідне існування Курдистану, але лише в нинішньому варіанті “надавтономії” [10].

Таким чином, вважаємо за доцільне розглядати іракську модель врегулювання курдської проблеми конфедеративною, коли фактичного зв’язку регіону з центром, окрім обов’язку передачі йому частини бюджетних надходжень, не існує. Водночас підкреслимо, що її життєздатність викликає сумнів лише з однієї причини – користуючись лояльністю місцевої курдської адміністрації РКК перетворила регіон на головну базу власної терористичної інфраструктури, що прирікає цей варіант врегулювання курдського питання на категоричне відкидання з боку сусідніх країн, які стають об’єктами регулярних рейдів Робітничої партії на свою територію. Ще й сьогодні головна вимога до курдів з боку Туреччини як передумова їх політичної легалізації – це розрив будь-яких контактів з іракськими співвітчизниками.

Туреччина. Однак, треба зазначити, що згадана нами трансформація позиції Туреччини в курдському питанні стосується і внутрішнього виміру. Попри офіційну доктрину, що розглядає турецьку націю виключно як “сунітів ханіфітського віросповідання, які розмовляють турецькою мовою” (курди послугуються власною мовою індоевропейської сім’ї, надзвичайно далекою від тюркської та арабо–семітської груп, та сповідують виключно шафіїтський сунізм, езидизм та шійїзм), а курдів називає “гірськими турками”, політика офіційної Анкари щодо їхнього сепаратизму пройшла певну еволюцію. У 1980–90-х рр. вона не виходила за рамки жорстких позасудових розправ та політичних вбивств членів РКК, від яких в рік гинуло бл. 5 тис. курдів. Їх масово переселяли на захід, а натомість на південному сході уряд стимулював розселення тюркомовних мігрантів з Балкан. Сприятливим чинником був дружній характер турецько–американських відносин, зав’язаних на антирадянському альянсі в “холодній війні” та спільній дружбі з Ізраїлем, проявом чого була повна підтримка Вашингтоном антикурдської політики Анкари. Так, США блокували фінансування РКК впливовим курдським економічним лобі Західної Європи та Північної Америки (бл. 1 млн. курдів), а 1999 р. американські спецслужби провели спільну з “Моссадом” операцію з арешту Оджала, що тікав з Сирії до Кенії, та видали його туркам [12].

Проте, на початку 2000-х після ув’язнення курдського лідера та його виступу по телебаченню до соратників з вимогою здатися, в обмін на що міра покарання замість смертної кари була замінена на довічне

ув’язнення на острові Імралі в Мармуровому морі, частина курдів дійсно склала зброю і отримала можливості політичної легалізації. Ми вважаємо, що для пояснення цієї відлиги слід вийти за межі внутрішніх чинників. По-перше, погіршилися турецько–американські відносини через відмову Анкари підтримати санкції США проти Ірану, зближення з сирійським режимом Асада та прихід у 2002 р. до влади АКР на чолі з Ердоганом, що замість прозахідного кемалізму став робити акцент на регіональній зосередженості та мусульманській солідарності. Остаточо вже у відповідь на відмову приєднатися до іракської кампанії 2003 р. Вашингтон перестав підтримувати Туреччину в курдському питанні, викреслив РКК зі списку терористичних організацій та, як вже зазначалося, ініціював створення автономного Іракського Курдистану, куди, рятуючись від переслідування, повтікала переважна більшість наступників Оджала і створила бази для партизанських вилазок на турецьку територію [4]. По-друге в середині 2000-х відносини Туреччини з ЄС дійшли до необхідності безпосередньої імплементації Анкарою копенгагенських критеріїв, в тому числі в частині ставлення до національних меншин. Ще вкінці 1980-х перед початком переговорів з ЄС прем’єр Тургут Озал, розраховуючи, що це покращить переговорні позиції, надав всім туркам, зокрема й курдам, право позиватися до ЄСПЛ (Туреччина як засновник Ради Європи ратифікувала Європейську конвенцію про захист основних прав і свобод) [12]. На нашу думку, процес приєднання до ЄС втілює в собі не лише законодавчі зміни та економічну модернізацію, а й імплементацію європейських цінностей та шляхів вирішення етнонаціонального питання. Відтак на противагу мовно–релігійному трактуванню турецької нації в традиціях кемалізму запозичення європейської моделі громадянського націоналізму неминуче вимагало надання певних прав курдам. Все почалося з того, що в 2005 р. (в рік перших офіційних переговорів про вступ до ЄС) вперше в історії, як не дивно, Ердоган визнав наявність курдської проблеми в Туреччині, а, отже, – де-факто і такого народу. 7 пакетів “гармонізаційних законів” зокрема запустили теле– та радіонови́ни, а також початкову освіту, курдською мовою [4]. Проте головна поступка – це дозвіл курдським партіям вести політичну діяльність в обмін на відмову ставити вимогу про відокремлення від Туреччини, головний результат чого проявився на муніципальних виборах 2009 р. Тоді новостворені Партія демократичного суспільства та Партія миру і демократії здобули перемогу в 96 муніципалітетах Східної Анатолії та почали запроваджувати там суперечливі турецьким місцеві закони, в першу чергу стосовно курдської мови. За результатами виборів 2007 та 2011 років їм навіть вдалося провести 20 та 35 відповідно депутатів до турецького парламенту [12].

Таким чином, ми приходимо до висновку, що можливостей для продовження минулого рівня силових політики щодо курдів в Анкари на сьогодні вже немає. Попри деактуалізацію питання вступу до ЄС (на сьогодні ми не розглядаємо це в якості чинника курдської політики Туреччини) Ердоган зараз занадто зайнятий планами щодо збереження влади в непростих умовах бюрократизації власної партії та падіння особи-

стого рейтингу (зокрема, його мета – провести найближчим часом референдум про президентську республіку, після чого 2015 р. – балотуватися на посаду глави держави). Для цього прем'єр використовує з одного боку ісламський чинник, граючи на широкі маси бідного населення півдня країни, а з іншого – курдський, позаяк турецькі курди – це доволі масштабний сегмент електорату чисельністю в 20 млн. (попри те, що цього ніхто з турків не визнає та ніколи не проводить таких підрахунків). І не дивлячись на те, що весняні протести турецької молоді 2013 р., спрямовані проти ісламізації та економічної політики уряду, за висловом одного турецького журналіста, вперше об'єднали звичайного турка та курда “спільним бажанням навчитися виготовляти “коктейлі Молотова”, Ердоган все одно іде далі на поступки цьому народові. Так, він навіть вдався до вже згаданого безпрецедентного кроку, тобто перших за 14 років ув'язнення переговорів з Оджаланом.

Погоджений з курдським лідером план мирного врегулювання передбачає: виведення бойовиків РКК в суміжні райони Іраку, внесення поправок до конституції, які визнають національні права і свободи курдської меншини, виключення РКК зі списку терористичних організацій, звільнення всіх політв'язнів, включаючи Оджалана. На заключному етапі передбачається добровільне роззброєння курдських бойовиків і навіть безпечне повернення їх на батьківщину (амністія) [5]. Не можемо не констатувати успішність такої політики, позаяк на цьогорічних муніципальних виборах майже всюди у Східній Анатолії вперше виграли не курди, а кандидати від АКР [12]. Таким чином, Туреччина в своїй курдській політиці еволюціонувала від війни “до переможного кінця” в напрямку політичної легалізації курдів зі створенням на південному сході де-факто національного автономного утворення. Інтеграція курдів у політичне життя Туреччини обумовлюється лише однією вимогою: всі партії для участі в управлінні Східною Анатолією мають розірвати зв'язки з РКК та відмовитися від ідеї відокремлення Курдистану. Зважаючи також на зумовленість такого дрейфу американським чинником, вважаємо за доцільне провести аналогії з палестинською політикою Ізраїлю та моделлю врегулювання 1990-х років шляхом створення Палестинської національної адміністрації. Можна було б стверджувати, що курдська проблема практично врегульована. Однак засумніватися в цьому змушує сирійська криза.

Сирія. Здавалося, що в Сирії курди подібно іракським співвітчизникам мали б воювати на боці підтриманої заходом збройної опозиції проти режиму Башара аль-Асада, який в 1999 р. на вимогу Туреччини вислав з країни Оджалана та почав жорстку кампанію переслідування членів РКК. Це теоретично обіцяло після гіпотетичної інтервенції з боку США чи їхніх союзників створення на базі іракської моделі напівдержавного Сирійського Курдистану. Отож, детально зупинимосся на тому, чому цього не відбулося. По-перше, сповідуваний курдами м'який сунітський іслам шафіїтського спрямування, як не парадоксально, набагато ближчий до змішаного з християнством ліберального шіїтського алавізму Асада, ніж до пануючих серед сирійської опозиції радикальних ідей салафізму та ваххабізму. Спроба сау-

дівських, катарських та інших іноземних бойовиків запровадити на захоплених сирійських територіях аналогічні талібським правопорядки наштовхнулася на опір з боку курдів. Наприклад, 6 серпня 2013 р. це призвело до розстрілу ісламськими бойовиками 120 курдських дітей та 330 жінок [8]. По-друге, ключову роль в спонсоруванні та військовій підтримці бойовиків “Вільної сирійської армії” займає Туреччина. В 2003 р. гарантією автономізації Іракського Курдистану було відсторонення офіційної Анкари від впливу на післявоєнний Ірак внаслідок відмови від надання своєї території для американської операції. Зараз же Туреччина, розмістивши на своїй території натівські ЗРК “Петріот”, готова бодай сьогодні здійснити “гуманітарну” інтервенцію в Сирію, лиш би знайшлися союзники. Таким чином, це означає, що, борючись на боці опозиції та виснажуючи режим Асада, курди лише відкрили б цим ворота до Сирії, перш за все офіційній Анкарі, що категорично відкидає ідею будь-якої автономізації Курдистану як прецеденту для власної меншини та неодмінно провела б зачистки зміцнених в роки війни курдських національних організацій, а також, меншою мірою, – радикальним ісламістам, що вже зараз повернули зброю проти курдів та намагаються нав'язати країні чужий для неї ваххабістський іслам [2]. По-третє, Асад продемонстрував надзвичайно вдалу відповідь Анкарі на розрив дипломатичних відносин та роль головної ударної сили в підтримці заходом опозиції: замість політики репресій він надав курдам автономію на півночі країни від мови й релігії аж до легалізації їх збройних формувань. В травні 2013 р. лідер БААС передав владу над північним сходом в руки найпопулярнішої курдської партії PYD (Демократичний Союз) на чолі з Саліхом Муслімом. Він створив тимчасовий уряд, який навіть отримав під управління 60% запасів сирійської нафти. Більше того, Асад перестав контролювати кордон з Іраком, в результаті чого бойовики РКК перенесли частину своєї інфраструктури ще й в Сирію. Наявність вже двох автономій з курдськими збройними організаціями стала прецедентом та опорним полігоном для турецьких курдів, які в кінці 2013 – на початку 2014 р. за підтримки сирійських співвітчизників підняли одне з найбільш масштабних за останні кілька років повстань, що вперше в історії підштовхнуло Анкару до переговорів з ув'язненим Оджаланом. Отже, констатуємо, що в результаті дії цих трьох чинників в переважній більшості курди зайняли або нейтралітет, розцінюючи сирійський конфлікт як міжарабське протистояння, або воюють на боці Асада проти ісламських терористів [2]. У зв'язку з цим схилиємося до думки, що можливість створення аналогічної іракській курдської “держави в державі” після назріваючої в останні два роки інтервенції Заходу виглядає малоімовірною. Особливих прав, зважаючи на масові дії на боці Асада, вони не отримають, більше того ключову роль в постасадівській Сирії буде грати Туреччина. Також додамо, що сирійські курди проживають дуже компактно у маленьких анклавах великих міст, Дамаску та Алеппо, та трьох північних провінціях, нарізаних свого часу Асадом таким чином, що в усіх більшість становлять араби. Однак, поки режим в Дамаску зберігає стратегічні позиції, його союзники курди мають повну свободу дій щодо реалізації іракського сценарію, тобто будівництва потужної автономії з власним урядом, заснованою

на нафтових надходженнях економікою та збройними силами.

Іран. Щодо Ірану, то треба зазначити, що тут проживає друга після турецької курдська спільнота чисельністю 10 млн., а його північно-західні регіони є первинним ареалом розселення курдів. Позаяк цей етнос має найбільше спільних рис саме з персами (курдська мова належить до іранської групи індоєвропейської мовної сім'ї), здавалося б, що він мав би грати вагомий роль в Ісламській Республіці. Однак, насправді з-поміж усіх співвітчизників становище іранських курдів найбільш незavidне, як з економічної точки зору, так і з погляду політичної активності. Їх політичні партії нещадно переслідуються, а лідери кидаються до в'язниць. Досі з курдської середовища в Ірані не вийшло жодного харизматичного політичного діяча, хоча, наприклад, іранські азербайджанці дали Тегерану не один десяток відомих політиків, зокрема рахбара Алі Хаменеї. Саме тому вважаємо, що Іран у врегулюванні курдської проблеми схиляється до турецької агресивної моделі 1980–90-х рр., тож цілком закономірно, що й іранські курди на сьогодні залишаються єдиними серед співвітчизників, хто веде відкриту збройну боротьбу за право на самовизначення. Відтак створена 2007 р. як філіал РКК Партія вільного життя Курдистану (РЖАК) на сьогодні є надзвичайно потужним інструментом в антиіранській політиці США. Іранська розвідка встановила, що фінансування РЖАК йде по лінії "Моссаду", що також постачає їй сучасні озброєння. Її бойовики регулярно відзначаються в Ірані терактами та навіть вбивствами багатьох офіцерів Корпусу вартів ісламської революції, що проводить проти цієї організації антитерористичні операції. Однак, їх ефективність невелика, оскільки РЖАК має бази в Іракському Курдистані, де і рятується від переслідування. Його президент вже згаданий Масуд Барзані народився на території Ірану в м. Мехабад якраз в той недовгий час, коли там існувала курдська Мехабадська Республіка, причому його батько (Мустафа Барзані) був її лідером. Політику Барзані щодо іранського Курдистану яскраво відображає його одна єдина фраза – "Я був народжений в тіні курдського прапора в Мехабаді, і я готовий служити і померти заради цього прапора" [9], тобто гіпотетичне розширення Ербільської автономії за рахунок поглинання Іранського Курдистану є для нього певною особистою амбіцією. Однак, зазначимо, що в середовищі іранських курдів РЖАК має репутацію не стільки якої-небудь визвольної чи політичної структури, скільки організованої злочинної групи. Бойовики РЖАК промишляють в Ірані контрабандою, грабежами, торгівлею наркотиками, вибухами нафтопроводів, тому навіть у курдському середовищі до них і ставлення відповідне [9]. Тим не менш, наразі це єдина сила, спроможна вести збройну боротьбу за самовизначення курдів в Ірані. Цікаво, що більшість багатих курдських людей, які живуть в Європі, походять саме з Ірану та наразі фінансують РЖАК, а ФРН, де їх проживає найбільше, у 2010 р. навіть надала притулок лідеру організації ХаджиАхмаді [3].

Таким чином, іранська модель курдської політики зорієнтована на цілковите знищення збройного опору цього етносу. Саме Іран виступає головним ініціатором

створення міжнародного механізму боротьби з курдським тероризмом, за якого територію Курдистану охороняли б армії чотирьох країн, контролюючи будь-які переміщення членів РКК [3]. Вважаємо, що, попри традиційний для ісламського керівництва радикалізм, такий варіант не слід відкидати, позаяк у 2012 р. його вже взяла на озброєння Туреччина, погодившись на спільні операції, подібної позиції щодо боротьби з тероризмом дотримується зараз Іракський Курдистан, а в Сирії контроль над курдським регіоном може в будь-який момент перейти до опозиції, яка неодмінно захоче помститися курдам за боротьбу на боці Асада.

Отже, робимо висновок, що завдяки зовнішнім чинникам іракським курдам вдалося розробити найбільш привабливу модель врегулювання проблеми на засадах фактичної самостійності та ефективного державного управління. Щодо Сирії, то автономізація Курдистану та перетворення цього регіону на найстабільніший у країні мають внутрішню зумовленість, будучи інструментом Асада щодо залучення курдів на свій бік у громадянській війні. Іран демонструє безкомпромісність позиції щодо цілковитого розгрому курдського опору, однак також використовує зовнішній чинник, намагаючись інтернаціоналізувати конфлікт співпрацю з Туреччиною в боротьбі з тероризмом. Найбільш багатовимірним є комплекс курдської проблематики в Туреччині, позаяк охоплює як внутрішні (політика Ердогана напередодні виборів), так і зовнішні (вимоги ЄС в переговорному процесі, ключове питання порядку денного турецько-американських відносин, а також необхідність врегулювання як крок на шляху до регіонального лідерства) чинники. На думку авторів статті, у найближчому майбутньому ідея суверенізації "Великого Курдистану" навряд чи отримає реальне втілення, тоді як приклади Сирії та Туреччини демонструють, що іракська модель буде і надалі розглядатися як найбільш оптимальний варіант хай не вирішення проблеми, проте реалізації права курдського народу на самовизначення.

Список використаних джерел

1. Алпай Ш. Международное измерение курдского вопроса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20120727/195590797.html>
2. Война в Сирии. Курдская карта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/2013/08/16_a_5575245.shtml
3. Жигалина О. Иран и региональный аспект курдской проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/09-02-06.htm>
4. Задонский С. Курдский вопрос в Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm>
5. Иванов С. Курдская проблема и возможные варианты ее решения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.journal-neo.org/2013/05/28/the-kurdish-problem-and-possible-solutions/>
6. Каспрук В. Чи стане АбдуллаОджалан курдським Манделою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/chi-stane-abdulla-odzhalan-kurdkim-mandeloyu-klyuch-do-miru-mizh-turkami-i-kurdami-perebuvaye-v-rukah-odzhalana.html>
7. Колишні вороги знаходять спільну мову завдяки курдським повстанцям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/25702>
8. Курдская проблема в Сирийском кризисе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.12news.uz/news/2013/08/31/kurdskaia-problema-v-sirijskom-kризис/>
9. Курдский фактор в Иране [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/35924-kurdskiy-faktor-v-irane.html>

10. Кухта В. Курдська Автономія в Іраку як чинник американсько-турецьких відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2013.

11. Мосаки Н. Курдський вопрос в политике Запада и России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://book.iimes.su/wp-content/uploads/main/kur2011a.pdf>

12. Шлыков П. Курдский вопрос в Турции: на пути разрешения конфликта? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oikumena/vostok/kurdskiy_vopros_v_turcii_na_puti_k_razresheniju_konflikta_2013-06-26.htm

References

1. Alpaj Sh. Mezhdunarodnoe izmerenie kurdsogo voprosa [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://inosmi.ru/world/20120727/195590797.html>

2. Vojna v Syryi. Kurdskaia karta [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.gazeta.ru/politics/2013/08/16_a_5575245.shtml

3. Zhigalina O. Iran i regional'nyi aspekt kurdskoj problemy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/09-02-06.htm>

4. Zadonskiy S. Kurdskiy vopros v Turcyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/25-09-02.htm>

5. Ivanov S. Kurdskaia problema i vozmozhnye varianty ee reshenija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.journal-neo.org/2013/05/28/the-kurdish-problem-and-possible-solutions/>

6. Kaspruk V. Chy stane Abdulla Odzhalan kurds'kym Mandeloju [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://gazeta.dt.ua/international/chi-stane-abdulla-odzhalan-kurdskim-mandeloju-klyuch-do-miru-mizh-turkami-i-kurdami-perebuvaye-v-rukah-odzhalana.html>

7. Kolyshni vorogy znahodjat' spil'nu movu zavdjaky kurds'kym povstancjam [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/World/25702>

8. Kurdskaia problema v Syryjskom kryzyse [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.12news.uz/news/2013/08/31/kurdskaia-problema-v-syryjskom-kryzys/>

9. Kurdskiy faktor v Yrane [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://topwar.ru/35924-kurdskiy-faktor-v-irane.html>

10. Kuhta V. Kurds'ka Avtonomija v Iraku jak chynnyk amerykans'ko-turec'kyh vidnosyn // Aktual'ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn – К., 2013.

11. Mosaky N. Kurdskiy vopros v polityke Zapada y Rossyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://book.iimes.su/wp-content/uploads/main/kur2011a.pdf>

12. Shlykov P. Kurdskiy vopros v Turcyi: na puty razreshenye konflikta? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.perspektivy.info/oikumena/vostok/kurdskiy_vopros_v_turcii_na_puti_k_razresheniju_konflikta_2013-06-26.htm

Bordilovska O.A., Doctor of Political Sciences, Professor of International Relations and Foreign Policy Chair, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), olbord@ukr.net;

Kukhta V.V., student, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), kukhta2@bigmir.net

Models of settlement of the Kurdish problem: the experience of the four Middle Eastern countries

In this report are being studied the distinctive characteristics of the position and the policy of the four countries of the Middle East – Turkey, Iran, Iraq and Syria concerning the Kurdish issue. In the report are being analyzed current trends on the subject of actualization of the “Greater Kurdistan” factor in terms of the emergence of a number of regional problems, including security vacuum in Iraq after the U.S. withdrawal, the civil war in Syria and Turkey's involvement in it. An attempt is being made to consider the possibility of settlement of the Kurdish issue on the basis of each of the studied models in an effort to find the best resolution.

Keywords: Middle East, “Great Kurdistan” Kurdish problem, Turkey, Iran, Iraq, Syria.

Бордиловская Е.А., доктор политических наук, профессор кафедры международных отношений и внешней политики, Институт международных отношений, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), koryukalov@ukr.net

Кухта В.В., студент, Институт международных отношений, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), kukhta2@bigmir.net

Модели урегулирования курдской проблемы: опыт четырех ближневосточных стран

Исследуются характерные черты позиции и политики четырех государств Ближнего и Среднего Востока – Турции, Ирана, Ирака и Сирии – относительно курдского вопроса. Анализируются современные тенденции актуализации фактора “Великого Курдистана” в условиях возникновения целого ряда региональных проблем, в частности безопасного вакуума в Ираке после вывода американских войск, гражданской войны в Сирии и вовлечения в ее ход Турции. Рассматривается возможность урегулирования курдской проблемы на основе каждой из исследованных моделей и делается попытка поиска наиболее оптимального варианта.

Ключевые слова: Ближний и Средний Восток, “Великий Курдистан”, курдская проблема, Турция, Иран, Ирак, Сирия.

* * *

УДК 321

Махмудова О. А.

доктор философии по праву, заведующая отделом, Азербайджанский институт стратегических исследований (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

ВОПРОСЫ ИНТЕГРАЦИИ ТУРЦИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: СТОРОННИКИ И ПРОТИВНИКИ

Представленная на ваше внимание статья на тему “Турецкий флаг должен развеваться над Брюсселем: сторонники и противники” посвящена одной из важнейших проблем международной политики, принятию Турции в Европейское Сообщество. В статье рассматриваются позиции ведущих держав мира и мнения влиятельных политиков по данному вопросу в контексте ее сторонников и противников. Автор предлагает на обсуждение читателей свою позицию и видение по данному вопросу, делает соответствующие научные обобщения и аргументирует свои выводы обширной научной и публицистической литературой.

Ключевые слова: Европейский Союз, Турецкая Республика, Копенгагенские критерии, геополитические интересы, религиозные проблемы, интеграция, Средневосточный проект, Договор о Европейском Союзе.

(статья друкється мовою оригіналу)

Европейский Союз (ЕС) является одним из совершенных вариантов региональной интеграции, уникальным политическим и экономическим явлением не только в Европе, но и во всем мире. Хотя глобальный экономический кризис, охвативший многие Европейские государства, способствовал распространению пессимистических рассуждений о будущем этой организации [1, с. 75]. ЕС является проектом добровольного объединения “европейских народов”, проектом, подарившим им свободу, демократию, независимость, наконец, национальную гордость и достоинство. Один из видных государственных деятелей Турецкой Республики Исмет Иненю называл объединение Европы “проектом мира”, шедевром человеческого гения. Однако в последнее время в некоторых трудах важнейшим фактором, способствовавшим объединению европейских народов, принимается угроза советской военной машины. Видный бельгийский политический деятель Поль Анри Спаак отмечает, что большинство государственных деятелей запада называют “создателями или отцами единства Европы... Но ни один из них не достоин этого звания, этот титул принадлежит только Сталину” [2, с. 150]. Именно логика холодной войны, страх перед советской военной машиной вынудило США поддерживать проект создания Европейской интеграции, хотя

это привело к появлению на мировом рынке нового, сильного конкурента.

Одним из важных моментов стимулирующих объединение европейских государств и народов является то, что эти народы добились разрешения за короткий исторический срок двух фундаментальных проблем. Во-первых, устранены материальные основания возможных войн между европейскими государствами, во-вторых, ограниченные национальные экономики вышли из застойного состояния и были приведены в “чувства”, экономическая деятельность получила мощный интернациональный заряд.

Материальные условия такого масштабного проекта сформировались в результате социально-экономического развития Западной Европы за две тысячи лет. Исторически сложившиеся цивилизованные особенности ЕС следующие: рациональный индивидуализм, личная свобода, верховенство закона, равенство всех граждан перед законом, институт частной собственности, политическая демократия, гражданское общество, руководящая роль буржуазии в обществе, высокая социальная ответственность, капитализм, солидарность и др. [3, с. 10–34; 4, с. 24–25; 5, с. 15–19]. Следует отметить, что одним из закреплённых успехов ЕС является обеспечение свободного движения товаров, людей, капитала и услуг между государствами-членами.

В современном мире глобализации ЕС с геополитической точки-зрения является одним из трех полюсов экономического и технологического развития (США, Европа и Азиатско-Тихоокеанский бассейн). В результате такого стремительного экономического и технологического развития ЕС стал ведущим и влиятельным мировым игроком. Это стало особенно заметно с 90-х годов прошлого века, когда экономическая интеграция начала переходит в политическую интеграцию (метод Моне). Получение соответствующими государствами статуса члена такого влиятельного сообщества открывает перед государствами-членами ЕС обширные возможности по интеграции. Все европейские государства считают приоритетным направлением своей внешней политики вступление в ЕС.

Рассмотрим, какие же условия и нормативно-правовые акты определяются Европейским Союзом для принятия в союз новых государств. В статье 48 Договора о Европейском Союзе предусмотрены две группы требований. Первое требование, это то, что государство-претендент должно обязательно быть европейским государством, хотя непосредственно в Договоре такой оговорки не существует (Любое европейское государство... вправе обращаться заявлениям о принятии в союз) [6, с. 550]. Понятие “Европейское государство” означает на практике не только географическое положение государства, но одновременно характеризует его экономическую, политическую, правовую традиции и культуру.

Второе требование подразумевает то, что государство, желающее стать членом Союза обязано оказать уважение предусмотренным в статье 6 Договора о ЕС “общим принципам и ценностям”.

Следует отметить, что основные права человека, гарантированные подписанной 4 ноября 1950 года Европейской Конвенцией по правам и основным свободам человека, по сей день считаются “общими ценностями”

и составляют основу институтов и органов ЕС [7, с. 38; 8, с. 105; 9, с. 129–154].

Наряду с закреплёнными в Договоре по ЕС формальными условиями, государствам-кандидатам предъявляются также и другие требования. Среди них стоит особо выделить правовые и экономические требования. Следовательно, эти требования и условия были установлены в так называемых “Копенгагенских критериях”, являющихся итогом встречи, проведенной в 1993 году в Копенгагене, с участием председателя Европейской Комиссии. В отличие от положений, предусмотренных в статье 49 Договора о ЕС, Копенгагенские критерии не имеют силу юридического принуждения и носят характер политической определенности. Но, тем не менее, критерии сохраняют свое политическое значение, как инструмент воздействия к государствам, желающим вступить в ЕС.

Так, государство, желающее стать членом ЕС должно иметь достаточно высокий уровень развития рыночной экономики, обладать высокой рыночной конкурентоспособностью. Слабая экономика фактически лишает государство шанса стать членом ЕС, если даже отвечает требованиям, перечисленным в статье 49.

Одним из требований, предъявляемых по Копенгагенским критериям государствам, претендующим в членство, является соответствие национального законодательства праву ЕС. Данный процесс должен быть выполнен до момента вступления в членство ЕС. Установление таких требований способствует проведению соответствующих реформ в национальных законодательствах и в других отраслях права в государствах, претендующих на членство в ЕС [10, с. 62–64; 11, с. 183–185].

Тема ЕС и Турция сегодня превратилась в одного из актуальнейших проблем, с политической, геополитической и экономической точек зрения. Отношения между Евросоюзом и Турцией были установлены почти 50 лет назад. Большой интерес вызывает вопрос, займет ли Турция место в расширяющемся списке Евросоюза. Так как, присоединение к региональным интеграционным процессам является приоритетным направлением внешней политики Турецкой Республики.

Согласно статье 238 принятого 12 сентября 1963 года Римского Договора о Европейском Экономическом Сообществе между Евросоюзом и Турцией было подписано Соглашение об ассоциативном членстве, которое вступило в силу 1 декабря 1964 года. Тогдашний председатель Комиссии ЕС Халлштейн высказал мнение, что “С целью активизации отношений между Турцией и ее европейскими партнерами оказывал всяческое содействие в разрешении важнейших вопросов и осуществлении намерений” [12, с. 22].

Главная цель стратегического основания взаимного сближения обеих сторон по Соглашению, подписанному в Анкаре, заключается в следующем: 1) содействие в постоянном укреплении торгово-экономических отношений с целью обеспечения темпов быстрого развития Турецкой экономики, улучшение жизненных условий турецкого народа и повышение степени занятости.

Вступлением “в отношения полного членства” с Евросоюзом 14 апреля 1987 года, Турция получила официальный статус государства-кандидата в членство ЕС. Интерес вызывает тот факт, что политика сближения и воссоединения с Европейским Союзом является при-

оритетом почти всех политических сил в Турции. Интеграция в Европу является политикой не конкретного правительства, а государства в целом. Долгие годы продолжаются переговоры по принятию Турции в Союз. По мнению аналитиков, принятие Турции в члены ЕС может реализоваться после 2015 года.

А теперь рассмотрим возможности принятия Турции в члены ЕС на основании перечисленных выше критерий. Указанный в диспозиции статьи 49 Договора о ЕС критерий “географическое пространство” обуславливается Европейским континентом, т.е. территория государства намеревающегося вступить в ЕС должна находиться в Европейском континенте (*принудительная территория* – курсив мой). Другими словами, процесс единения происходит в Европе и вступление в союз не подпадающих под географическое понятие Европа государств, фактически невозможно. Однако после 14 апреля 1987 года, когда на повестку дня был поставлен вопрос о вхождении Турции в Евросоюз, в отношении критерия “нахождение страны на территории Европейского континента” произошли коренные изменения. В связи с отказом от территориального критерия, М.Дони отмечает, что нахождение большей части территории страны за пределами Европы или нахождение малой части в Европе потеряло свое практическое значение [13, с. 23]. Здесь вспоминаются слова Де Голля “Уральские горы не достаточно высоки, чтобы отделить Европу от Азии”. Некоторые исследователи отмечают, что вступление в Евросоюз не только право Молдовы, Украины или других европейских государств, но и Азербайджана, Грузии, даже народов Средней Азии. После вхождения в 2004 году Кипра в состав ЕС понятие пространственного критерия фактически потеряло свое значение. Официальные круги Евросоюза подходят к вступлению Турции в ЕС с разных контекстов; например, если Турция получит статус члена, то безопасности границ Евросоюза могут угрожать с востока террористические акты, незаконный оборот наркотических веществ, незаконная миграция и т.д.

Второе требование, закрепленное в статье 49 Договора о ЕС гласит, что если Турция желает получить полное членство ЕС, обязана оказать уважение предусмотренным в статье 6 Договора о ЕС к таким “общим принципам и ценностям”, как свобода, основные права и свободы человека, верховенство закона, предотвращать нарушение этих ценностей, предпринимать законодательные меры по устранению этих нарушений.

Обязательство по выполнению перечисленных выше гражданских требований ставилось перед Турцией как исключительное требование, в проведенных в различные годы конференциях, встречах (Хельсинки, Амстердам, Люксембург, Копенгаген и др.). К требованию в этом контексте можно отнести: уважительное отношение к базовым принципам международного права, согласование прав человека с международными стандартами и стандартами, принятыми в странах ЕС и проведение соответствующих работ в этом направлении, улучшение двусторонних отношений с Грецией, соблюдение принципов правового государства в борьбе с терроризмом, уважение к базовым принципам ЕС – неприкосновенность и целостность государственных границ, соблюдение мира уважение суверенитета других государств, проведение политических и экономических ре-

форм, уважение и охрана прав национальных меньшинств и т.д.

Одним из основных требований, предъявляемых государствам-кандидатам в членство ЕС, является согласование действующего законодательства и значимых отраслей права юридической системе ЕС и признание “принципа приоритета” Европейского права. Многие политики и представители научных кругов Турции отмечают, что построение в Турции правового государства осуществляется не по желанию или требованию Европы, это происходит по собственному стремлению [14, с. 25–26]. Однако соответствие таких высказываний истине ставится под сомнение многими политическими кругами и влиятельными политическими обозревателями. К примеру, некоторые влиятельные политические издания отмечают, что если государство сегодня не выполняет должным образом “межгосударственные обязательства” по правам человека (с учетом требований ЕС), то выполнение этих требований Турцией через несколько лет не должно вызывать сомнения ни у кого [15, с. 21–22]. Профессор Халук Гюнукур говорит, что *“Ла Тургуие ва ъонтинуер а жоуер ла ъартле ъвидентале... Турция продолжит играть картами Запада...”*.

Сегодня одним из важнейших требований Евроинтеграции является экономический критерий. В этой плоскости перед Турцией поставлен обширный круг “домашних обязательств”. Сюда можно отнести инфляционную политику, проведение широкомасштабных финансово-экономических и промышленных реформ, присоединение ко всем сферам экономической интеграции (универсальным, региональным, двусторонним). Естественно, что в этом плане Турция имеет определенные проблемы (например, слабое экономическое развитие некоторых регионов, высокий уровень инфляции, отсталость конкретных сфер промышленности и т.д.).

Возникает резонный вопрос: разве все государства, принимающие участие в процессе расширения ЕС, обладают высоким уровнем развития экономики и рыночной конкурентоспособностью? Принятие в ЕС в 80-х годах XX века Греции и Португалии, а в 2004–2007 годах бывших стран Средней и Восточной Европы с “плановой социалистической экономикой”, в частности Румынии, Чехии, Польши, Словении показывают, что на самом деле критерий экономического развития не справедливое требование. Считаю необходимым отметить, что в процессе расширения Евросоюз в последние годы придает большее значение политическим, геополитическим и религиозным критериям, в сравнении с экономическими требованиями. Хотя ЕС представляет сегодня себя центром толерантности.

По своему финансово-экономическому и политическому влиянию Турция сегодня является одним из пяти геополитических центров мира. Глобальный экономический кризис нанес мощный удар по экономикам таких членов ЕС, как Греция, Португалия и Испания. А Турецкая экономика вышла с честью из создавшейся ситуации, выстояла против всех “превратностей судьбы” и сумела защитить свою экономику от нежелательных последствий экономического кризиса. Стоит отметить тот факт, что миллиардные прибыли, получаемые Турцией от туризма и легкой промышленности, приравни-

ваются почти половине государственных бюджетов многих членов Евросоюза. По данным ЦРУ США по уровню экономического развития Турция занимает седьмое место в Европе и пятнадцатое место в мире. Таким образом, выясняется, что многие члены Евросоюза значительно отстают от Турции по уровню экономического развития.

Имеется множество оснований для принятия Турции в членство ЕС. Турция является членом-учредителем Организации Европейского Экономического Сотрудничества (1961), ОБСЕ (1971), “большой индустриальной двадцатки” (1999), а также с 1992 года является ассоциативным членом Европейского Союза. В 1996 году, после вступления в силу Соглашения о таможенном союзе между Турцией и Евросоюзом, Турция стала также членом указанного Таможенного Союза.

Таким образом, отказ Турции в членстве ЕС не стоит искать в положениях, предусмотренных статьями 6 и 49 Договора о ЕС и в Копенгагенских критериях. В корне причин отказа лежат другие мотивы (религиозный фактор, геополитические интересы, исторические события прошлого, политические и даже личные интересы, связываемые правами человека, приближенность к нестабильным территориям и т.д.).

Сегодня в общественно-политической жизни, как Турции, так и Европы сформировались два разных подхода к разрешению вопроса **“Турецкий флаг должен быть поднят над Брюсселем”**.

Сторонники вступления страны в ЕС утверждают, что ведущее геополитическое положение Турции в регионе, мощная экономика, вторая после США позиция в НАТО по численности вооруженных способны превратить Турцию в глобального геостратегического игрока ЕС. Учитывая геостратегическое положение Турции, ее политические, экономические, культурные и исторические связи с регионами, обладающими богатыми природными ресурсами, принятием Турции в членство, ЕС получит возможность оказания геополитического влияния на Восточное Средиземноморье и Причерноморье, Средневосточный и Прикаспийские регионы, на Центральную Азию. Согласно мнению министра иностранных дел Швеции Карла Билдта, членство Турции в рамках Евросоюза предлагает ему ведущую роль в обеспечении стабильности в восточном Средиземноморье и Причерноморье.

Одним из государств, поддерживающих вступление Турции в Европейский Союз, является Великобритания. Политические круги Великобритании всегда считали Турцию жизненно важным мостом между Западом и Востоком. Кроме этого, сторонники принятия Турции в Евросоюз утверждают в один голос, что Турция выполнила почти все условия для вступления в Евросоюз. А некоторые вовсе, утверждают, что ЕС не может больше манипулировать интересами Турции, являющейся уже более 40 лет ассоциативным членом, так как она добилась значительных успехов в сфере защиты прав человека.

Аргументы противников вступления Турции в Евросоюз, обуславливаются различными причинами. Некоторые из них считают, что Европейский Союз является уникальной интеграцией со своим историческим опытом, динамикой общественного развития и совместными идеалами. Турция является страной с другой истори-

ей и культурой, к тому же на протяжении веков воевала против Европы. Эти две индивидуальные особенности делают несовместимым нахождение Турции и европейских держав в рамках одной организации. Главным препятствием на этом пути является христианство европейских государств, а характерная Турция мусульманская страна [16, с. 3–4; 17, с. 61–68; 18, с. 12–13].

Можно строить предположения, к каким политическим, экономическим и военным последствиям может привести Турцию полное членство в ЕС. Но существует главная и пока неразрешенная проблема – “христианская Европа” и “мусульманская Турция”. Это кардинальное различие способно оказать решающее влияние от социального поведения до культуры и от повседневной жизни до политики. Нельзя пренебрегать этим “различием”. Даже Ганс Иоахим Цилер будучи депутатом Европарламента от партии социал-демократов говорил, что “что ищет в Евросоюзе мусульманская Турция, с ее различной культурой и ценностями” [19].

Бывший министр иностранных дел Франции и заместитель председателя, ответственного за Средиземноморский участок Европейского Экономического Союза Ёланде Ёщейссон по-своему подходил к этому вопросу. Отмечая наличие многих препятствий на пути вхождения Турции в Евросоюз Ёланде Ёщейссон на вопрос корреспондентов “окажет ли религиозный фактор влияние на решение этого вопроса” ответил достаточно ясно: “Если сказать правду, я должен ответить, “да”. Но дело не только в религии. Турция занимает своеобразное место в географии и истории. В случае принятия, Турция станет единственным государством, имеющим границы с Советским Союзом. Это чрезвычайно важный вопрос и явно не способствует стабильности Европы. Турция имеет границы не только с Советским Союзом, но и Ираном, с Арабскими странами. Эти страны отличаются от мусульманских стран Северной Африки, с которыми граничит другой член ЕС Испания. В мусульманских странах, сопредельных с Турцией позиции ислама и арабского элемента очень сильны. Европу пугает не просто факт, что турки являются мусульманами, а факт возможности воцарения религиозного государства, что и является значительной преградой в принятии Турции в Евросоюз”. В заключении Ёланде Ёщейссон утверждает: “Турки своеобразная нация. Их нельзя путать с иранцами или мусульманами, проживающими в Советском Союзе или сравнивать арабами. Я считаю, что турки больше европейцы, чем восточный народ. Но как совместить, интегрировать их с европейцами? Это уже проблема Евросоюза. Так как, Европа не является “плавильной печью”, как США, а европейцы, в отличие от американцев дорожат своей национальной принадлежностью и общаются друг с другом. Многих интересует вопрос, как турки построят, или приспособятся такому общению?” [20].

Херман ван Ромпей еще в 2004 году, будучи одним из председателей совета Евросоюза говорил, что “Турция не является частью Европы и никогда ею не станет. Расширение ЕС за счет Турции нельзя сравнивать с ранее имевшими место расширениями. В корне всех европейских благ стоит фундаментальное христианство, которое может потерять свою силу после воссоединения с таким крупным мусульманским государством, как Турция”. Естественно, религиозный фактор не является

единственной преградой на пути Турции к членству в Евросоюзе. Германия и Франция также выступают против членства Турции в Евросоюзе, приводя следующие аргументы: слишком репрессивный характер статьи 301 Турецкого Уголовного Закона (оскорбление нации, государства, государственных лиц и органов; изменен 30.04.2008 году, ст. 5759/1), значительное влияние армии на политику государства и в жизни общества, низкий уровень соблюдения прав человека и других фундаментальных принципов либеральной демократии и т.д. [21, с. 151]. Кроме этого, противники полного членства Турции утверждают, что вступление в Евросоюз страны с 80 миллионным населением, приведет к значительным изменениям в системе представительных институтов, в численном соотношении сил в Европарламенте. Согласно демографическим прогнозам, к 2020 году опередит Германию по численности населения и выйдет на первое место в Европе.

Германия даже не скрывает свое недовольство “свободным движением рабочей силы в европейском пространстве”. По мнению одного из ярых противников вступления Турции в ЕС, бывший президент Франции Валери Жискар д’Эстена, в случае принятия Турции в ЕС, страны Ближнего Востока и Северной Африки, в частности Марокко также выразят желание вступить в Евросоюз. Силы, поддерживающие вступление Турции он называет “врагами Европейского Союза”.

В последнее время турецкая общественность и различные политические круги Турции уже не придают отношениям между ЕС и Турцией большого значения, т.е. вокруг этого вопроса уже нет прежнего ажиотажа. Причина такого подхода кроется в том, что, по мнению многих политических сил, вступлением в Евросоюз Турция может потерять темпы экономического развития, останется лицом к лицу с вероятной потерей территориальной целостности и превратится в обычную провинцию Европы, потеряв свою самобытность. Европейцы, страдающие от катастрофической нехватки земли, смогут свободно приобрести земельные участки в Анатолии. Действительно, многие европейские страны, сталкивающиеся проблемами наводнения, в частности Нидерланды, оказывают в отношении к Турции повышенный интерес.

Один из основателей Партии Националистического Движения Алп Арслан Тюркеш говорит по этому поводу: “Мы категорически против Европейского Экономического Сообщества. Турции нет места в христианском сообществе, где она потеряет свое лицо и национальные ценности”.

Сегодня все чаще можно услышать призывы, что вместо вступления Турции в ЕС, необходимо создать “Сообщество Тюркских государств”. Сегодня тюркоязычные государства распространены на огромной территории, имеют древнюю историю и культуру, обладают богатейшими природными ресурсами, населены народами с общей культурой, языком и традициями и это является геополитической реальностью. Однако воплощение данного проекта в жизнь сопряжено огромными трудностями (разрешение Карабахской проблемы, формирование идейно-правовой и политической основ указанного сообщества и т.д.).

Считаем, что с политической и экономической точки зрения Турция должна быть заинтересована в развитии

экономических отношений с развитыми в технологическом отношении странами Запада. Но в этом случае ему приходится сделать выбор между США и Европейским Союзом. Невозможно однозначно ответить на вопрос, отвечает ли вступление Турции в Евросоюз интересам США? Исходя из существующих реалий США придают огромное значение региональному влиянию Турции в реализации проектов по Среднему Востоку и разработке энергетических ресурсов Каспийского региона. В то же время США поддерживают тесные политические и экономические связи в ЕС. Как указывается в некоторых исследованиях, вступление Турции в Евросоюз является одним из приоритетных направлений внешней политики Вашингтонской администрации [22, с. 241–242]. США, возможно, заинтересованы во вступлении Турции в Евросоюз в связи с получением политической и экономической поддержки от членов Евросоюза в борьбе против России и даст этому мероприятию зеленый свет. Трудно сказать, насколько это соответствует реальности. Наше личное мнение заключается в том, что США считают Турцию своим надежным военным партнером в Евразийском регионе (это подтверждается фактом мастерского разрешения турецкими вооруженными силами проблем, с которыми столкнулись в ходе антитеррористических акций силы НАТО). Не верится, что США позволят Европейскому Союзу повысить свое военно-политическое влияние присоединением Турции. Халис Чевик совершенно прав, утверждая, что Турция играет важную роль в обеспечении глобальных интересов США в борьбе между Западом и Востоком [23, с. 129].

Согласно мнению некоторых исследователей, невозможно строить с США долговременные связи по безопасности. Та как, США является глобальным государством-гегемоном и в отношениях с другими государствами выступает с позиции своих политических и экономических интересов. Следовательно, единственный выход Турции заключается во вступлении в ЕС и получение статуса членства в рамках сообщества.

Обобщая указанное выше, можно сделать заключение, что отказ Турции во вступлении в ЕС чреват катастрофическими последствиями, как для Турции, так и для Евросоюза. Отказ, аргументируемый религиозными, политическими, экономическими критериями и вопросами безопасности может создать для ЕС следующие проблемы:

- ЕС может потерять силу геополитического влияния на процессы, происходящие в восточном Средиземноморье и Причерноморье, на Среднем Востоке, Прикаспийском бассейне и в Средней Азии.

- НАТО может нанести удар по вооруженной мощи ЕС, с целью недопущения второй по силе армии НАТО в ЕС.

- Турция может однозначно попасть под военно-политическое влияние США, так как считает Турцию своим надежным партнером в Евразийском регионе.

- Отказ в членстве может стать препятствием для членов и деловых кругов ЕС в выходе турецкие рынки.

- Столкновение цивилизаций может стимулировать начало третьей мировой войны.

Сегодня современная Турция является носителем одной из ценнейших благ всего человечества – исламской и тюркской культуры. Здравомыслящие круги Ев-

ропы считают, что принятие Турции в члены Евросоюза способно окончательно разрешить в Европе пресловутую проблему под названием “исламская угроза”.

Список использованных источников

1. Мамедов Р.К., Мамедов А.Г. Шенгенское право и Шенгенская виза (на азерб. яз.) / Научно-теоретический и практический журнал “Транспортное право”. – Баку, 2011. – № 4.
2. Шеатер Д. Тше идея оф Еуропеан Унитй. – Л., 1992.
3. Гаджи Джан. Право Европейского Союза (на турец. яз.). – Стамбул, 2013.
4. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. Учебное пособие. – М., 2003.
5. Озкан Ш., Сельджук Эмсен О. Теории экономической интеграции и Европейский Союз (на турец. яз.). – Анкара, 2007.
6. Европейское право. Под общ. ред. проф. Л.М. Энтина. – М., 2000.
7. Саурон Ж.Л. Ёмпрендре ле Траите де Лиссабоне. – Парис, 2008.
8. Мумджу А. Права человека и свобода общества (на турец. яз.). – Анкара, 2007.
9. Сельджук С. На пути к демократии (на турец. яз.). – Анкара, 1999.
10. Халук Гюнугур. Европейская интеграция после Лиссабонского соглашения (на турец. яз.). – Анкара, 2012.
11. Мамедова О.А. Международное частноправовое регулирование Турецко-Азербайджанских отношений. Монография (на азерб. яз.). – Баку, 2013.
12. Шаллестейн В. Буллетин дес ЁЕ, Сентябрь / Оьобре. – 1963. – No.9/10.
13. Донй М. Ле дроит де ла Ёоммунауте ет де л’Унион Еуропееенне, де ЁЕЕ. – Брухеллес, 2001.
14. С. Демирэль Девран. Информационное Агентство АВС (на турец. яз.). – Анкара, 2007.
15. Международные соглашения по правам человека и Турция в Европейском Сообществе (на турец. яз.). – Стамбул, 2006.
16. Сочнев И.А. Перспективы вступления Турции в ЕС: социально-политические и социально-культурные аспекты. Автореф. дисс. – М., 2012.
17. Явуз Ш. Политиал Ислам анд тше Weltаре (Решаф) Парти ин Туркей // Ёомпаративе Политиьс. Оьт. – 1997. – Вол.30. – No.1. – П.61–68.
18. Риссе Т. А Ёоммунитй оф Еуропеанс: траннатионал идентитис анд публиь спшсерес. – УСА: Ёорнелл Университй Пресс, 2010.
19. Газета “Заман” (на турец. яз.). – 02.01.1987.
20. Газета “Миллиет” (на турец. яз.). – 04.02.1987.
21. Турецкий Уголовный Закон. – Анкара, 2013.
22. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 2000.
23. Халис Чевик. Трагедия древних земель. Средний Восток в международной политике (на турец. яз.). – Конья, 2005.

References

1. Mamedov R.K., Mamedov A.G. Shengenovskoe pravo i Shengenovskaja viza (na azerb. jaz.) / Nauchno-teoreticheskij i prakticheskij zhurnal “Transportnoe pravo”. – Baku, 2011. – № 4.
2. Shheater D. Tshhe idea of European Unitj. – L., 1992.
3. Gadzhi Dzhan. Pravo Evropejskogo Sojuza (na turec. jaz.). – Sтамбул, 2013.
4. Shemjatenkov V.G. Evropejskaja integracija. Uchebnoe posobie. – M., 2003.
5. Ozkan Sh., Sel’dzhuk Jemsen O. Teorii jekonomicheskoy integracii i Evropejskij Sojuz (na turec. jaz.). – Ankara, 2007.
6. Evropejskoe pravo. Pod obshh. red. prof. L.M. Jentina. – M., 2000.
7. Sauron Zh.L. Ёомпрендре ле Траите де Лиссабоне. – Paris, 2008.
8. Mumdzhu A. Prava cheloveka i svoboda obshhestva (na turec. jaz.). – Ankara, 2007.
9. Sel’dzhuk S. Na puti k demokratii (na turec. jaz.). – Ankara, 1999.
10. Haluk Gjunugur. Evropejskaja integracija posle Lissabonskogo soglashenija (na turec. jaz.). – Ankara, 2012.
11. Mamedova O.A. Mezhdunarodnoe chastnopravovoe regulirovanie Turecko-Azerbajdzhanskih otnoshenij. Monografija (na azerb. jaz.). – Baku, 2013.

12. Shhallstein W. Bulletin des ЁЕ, September / Oьobre. – 1963. – No.9/10.
13. Donj M. Le droit de la Ёоммунауте ет де л’Унион Еуропееенне, де ЁЕЕ. – Bruhelles, 2001.
14. S. Demirjel’ Devran. Informacionnoe Agentstvo AVS (na turec. jaz.). – Ankara, 2007.
15. Mezhdunarodnye soglashenija po pravam cheloveka i Turcija v Evropejskom Soobshhestve (na turec. jaz.). – Sтамбул, 2006.
16. Sochnev I.A. Perspektivy vstuplenija Turcii v ES: social’no-politicheskie i social’no-kul’turnye aspekty. Avtoref. diss. – M., 2012.
17. Javuz Shh. Politi#al Islam and tshhe Weltare (Reshhaf) Partj in Turkej // Ёомпаративе Политиьс. О#т. – 1997. – Vol.30. – No.1. – P. 61–68.
18. Risse T. A Ёоммунитj of Europeans: trannational identities and publi# spshheres. – USA: Ёornell Universitj Press, 2010.
19. Gazeta “Zaman” (na turec. jaz.). – 02.01.1987.
20. Gazeta “Milliet” (na turec. jaz.). – 04.02.1987.
21. Tureckij Ugolovnyj Zakon. – Ankara, 2013.
22. Bzhezinskij Z. Velikaja shahmatnaja doska. Gospodstvo Ameriki i ego geostrategicheskie imperativy. – M., 2000.
23. Halis Chevik. Tragedija drevnih zemel’. Srednij Vostok v mezhdunarodnoj politike (na turec. jaz.). – Kon’ja, 2005.

Makhmudova O.A., PhD in Law, Department Head of the Azerbaijan Institute of Strategic Studies (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

The integration of Turkey into the European Union: the supporters and opponents

Presented to your attention an article on “Turkish flag should fly over Brussels: supporters and opponents” is devoted to one of the most important issues of international policy, acceptance of Turkey into the European Community. The article discusses the position of leading world powers and the opinions of influential politicians on this issue in the context of its supporters and opponents. The author proposes to discuss their position readers and vision on this issue, making appropriate scientific generalization and reasoning for its conclusions extensive academic and journalistic literature.

Keywords: European Union, the Republic of Turkey, the Copenhagen criteria, geopolitical interests, religious issues, integration, Middle Eastern draft Treaty on European Union.

Махмудова О.А., доктор філософії по праву, завідувача відділом, Азербайджанський інститут стратегічних досліджень (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Питання інтеграції Туреччини в Європейський Союз: прихильники і противники

Представлена на вашу увагу стаття на тему “Турецький прапор повинен майорити над Брюсселем: прихильники і противники” присвячена одній з найважливіших проблем міжнародної політики, прийняттю Туреччини в Європейське Співтовариство. У статті розглядаються позиції провідних держав світу і думки впливових політиків з даного питання в контексті її прихильників і супротивників. Автор пропонує на обговорення читачів свою позицію і бачення з даного питання, робить відповідні наукові узагальнення і аргументує свої висновки великою науковою і публіцистичною літературою.

Ключові слова: Європейський Союз, Турецька Республіка, Копенгагенські критерії, геополітичні інтереси, релігійні проблеми, інтеграція, Середньосхідний проект, Договір про Європейський Союз.

* * *

УДК101.1

Aliyev N. Q.

Doctoral student, Institute of Philosophy, Sociology and Law of the National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan, Baku), aliyeve@socar-germany.de

THE TRANSFORMATION OF THE STATE SOVEREIGNTY IN THE AGE OF GLOBALIZATION: THE DIALECTIC OF CONTINUITY AND CHANGE IN AZERBAIJAN

This article attempts to explain the change and transformation of the sovereignty of nation states which occur under the pressure of globalization in the modern world. As an example of the post-Soviet state, Azerbaijan and its transformation of state sovereignty is the object of analysis of this article. The first part of this article highlights the problems associated with the definitions and interpretations of controversial concepts of “globalization”, “sovereignty”, the dialectic of continuity and change in the content and form of the sovereignty of nation states; also, the myths about the “disappearance”, “irrelevance” and “obsolescence” of the state sovereignty are debunked. The second part describes the emergence and dynamics of complex socio-political, cultural and economic development paths of the national sovereignty (with

four types of transformation of the nation state) of Azerbaijan. The particular attention is given to the transformation processes occurring since the collapse of the Soviet Union. The general conclusion of the paper is that the globalization does not undermine the base of sovereignty of nation states; it rather enhances it, as effective sovereignty is a strong precondition for the globalization itself.

Keywords: Azerbaijan, state sovereignty, globalization, transformation, dialectic of continuity and change, non-state actors.

(стаття друкується мовою оригіналу)

1. Definition and Interpretation of Basic Concept

The sovereignty is one of the controversial concepts in modern social, political and legal sciences. Particularly strong debates among scholars of international relations are about the nature and evolution of the concept of sovereignty. Although we are aware that this is appropriate in this context, but we have no intention to give here another definition for the term “sovereignty” or “globalization”. Thus, we confine ourselves to a critical assessment of some methodological principles regarding the definitions of “essentially contestable concept of sovereignty” [1]. Indeed, many people use this concept regardless of its meaning, though the clarity and accuracy of the meaning of sovereignty are important methodological requirements for the definition and implementation of the concept: “Nothing is today more greatly needed than clarity upon ancient notions. Sovereignty, liberty, authority, personality – these are the words, of which we want alike the history and the definition; or rather we want the history because its substance is in fact the definition” [2, p.314]. Another thought may also serve as a methodological requirement in specifying the term sovereignty. Concerning the importance of history in determining any social phenomenon, Nietzsche says that it is possible to define only things that have no history [3, p.13]. Taking above mentioned ideas into consideration we may conclude that, first, the precision of the concept of “sovereignty” is closely related to the dialectics of unity of history of origin and theory of the concept, without which it is difficult to determine the interrelationship of continuity and changes in the evolution of the concept of sovereignty. Second, it is important to distinguish the original or “the core meaning” of the concept from a variety of additional, secondary, even quasi-meanings, which have overgrown as a result of complex social and conceptual metamorphoses. Some scholars, comparing it with another “elusive” term, notice that “the concept of sovereignty has been used not only in different senses by different people or in different senses at different times by the same people, but also in different senses by the same person in rapid succession” [4, p.4]. Therefore, the meaning of sovereignty in each historical case is to be driven from the context, because it has no universal definition, which would be taken unanimously by all parties involved in the debate on sovereignty [5]. Different studies attempted to openly discredit not only the concept of sovereignty, but also the theory of state sovereignty [6]. Others stated that “the sovereign nation states are fading away”. Some even declared that “the problem of sovereignty today is meaningless for the social sciences”, that the term “has lost its value and analytical relevance”. Finally, sovereignty was described as “perforated, desecrated, cornered, extinct, anachronistic, and bothersome” [7]. The disadvantage of such “condemnations of sovereignty” is that, firstly, they have been poorly grounded in terms of logical argumentation. Secondly, instead of explaining and justifying scientifically the complex political and legal concept “sovereignty” and of discovering the reasons why sovereignty

“can have different meanings for different people belonging to different cultures, who practice different specialized and professional competences for the different periods of history”, some scientists have, however, because of its ambiguity, made wrong conclusions and urged to reject or replace it with another concept [5, p.143]. We align with the thought that “the origin and history of the concept of sovereignty is closely related to the nature, origin, and history of the state” [8, p. 2]. We also insist one methodologically distinguish between the changes in the forms of these institutions and the changes, occurring in the minds of theorists of sovereignty. A distinguished researcher has noticed that “as the concept of sovereignty has various conflicting meanings, it never creates identical patterns in the minds of different scientists” [9;10; 4]. Thus, the contestable nature of the concept cannot serve any reason to abandon that concept. As aptly highlights one scientist that “if we were to abandon all essentially contested terms in political science the field would be severely impoverished” [10, p.113]. The proper approach to sovereignty therefore may consist in challenging both the traditional and one’s own idea about sovereignty until a clear or less ambiguous meaning of the concept in question is reached. Certainly, our conception is in line with that of Samantha Besson, who points out that: “The idea here is, on the contrary, to consider the capacity of adaptation of both the concepts of sovereignty and state. Both may be withheld and remain important in practice. No one can deny that the state remains one of the key elements of the international order or that it is necessary to have a sovereign or ultimate authority to settle conflicts” [11, p. 5]. The most contemporary theories of sovereignty suffer from one general methodological shortcoming, which philosophers of ordinary language call “descriptive fallacy”, i.e. an erroneous assumption that there exists something in reality, which corresponds to the concept “sovereignty” [12, p.283–313]. We distinguish three opposing positions on this issue. First are the followers of state sovereignty or “state-centrists”, who consider sovereign states as the main loci of supreme political power and the future society. According to them, sovereignty is perceived in its standard definition as “the rule of power within a given territory”, more accurately, the rule of state power within a given territory [13, p.16–17]. It is actually the core meaning of sovereignty. Obviously, this approach is similar, but not identical with the classical approaches to sovereignty. The second position is represented by the advocates of radical conceptualization of sovereignty. They consider the concept of state sovereignty as “obsolete” and “outdated” and, therefore, they reject it. Finally, the third position, which can be defined as moderate, aims to prove the compatibility of national states with the profound changes taking place under the influence of globalization in social, economic, political and cultural aspects of modern life. The reasons of the theoretical misconceptions that we have dealt with so far are anchored in violating philosophical principles of formation of abstract and concrete concepts in the field of social and political sciences, i.e. in inability to distinguish between generic and specific categories. Thus, the proponents of profound changes in the concept of “sovereignty” adhere to the nominalists understanding the nature of the concept. They argue that the concept is not more than just a general name used to classify or categorize different things. So the conceptual understanding of the change of sovereignty comes as a re-

sult of historical discontinuity between the various subjective classifications of sovereignty. In other words, the existence of categories and concepts depends on our description or language. Since everything is flowing and changing, there is nothing constant in the world. The realists, on the contrary, believe that sovereignty is the permanent feature of the political life, because the categories or types of "objects" exist independently from our sentences, i.e. from our language. In other words, realists distinguish between "forest" and "trees", while nominalists see only the trees. This is why realists consider conceptual changes as variations of the core meaning of the concept sovereignty, which remains unchanged and constant in their space-time dimensions. It is necessary therefore to distinguish between the constant and changing ingredients of the concept of sovereignty. Although the institution of sovereignty is changing over time, there are constitutive features that remain unchanged. According to D. Sorensen, the constant features and vital elements of continuity, the founding core meaning of sovereignty is a constitutional independence enjoyed by states, which have territory, population and government.

2. The Transformation of the State sovereignty of Azerbaijan

The transformation processes often occurred in the modern and contemporary history of Azerbaijan. The causes of these transformations originated from the necessity to match to the rapidly changing conditions of South Caucasus region. The changes firstly happened in the values and social spheres, and then led to the political and economic reformation. We propose to distinguish 4 stages of the transformation process in the historical and cultural evolution of Azerbaijan:

1. The period of the South Caucasus Khanates that were losing their independence, and the establishment of power of the Russian Empire.

2. The establishment of the state independence of Azerbaijan in 1918.

3. The loss of independence during the Soviet era.

4. The reestablishment of the state independence after the collapse of the Soviet Union.

However, due to the limited frame of this article, we will briefly touch upon the 3-rd and 4-th stages of transformation of the state sovereignty of Azerbaijan in the context of the latest waves of globalization started since the 1990-s. We assume that the globalization should not be seen as the sole reason of the transformation of sovereignty, as it is asserted by hyper-globalizers. There are many definitions of globalization. Though often controversial, each of them emphasizes a particular aspect of this complex phenomenon [17]. According to our working definition globalization mostly means an expansion of social relations in the interdependent world, the globalization of the local and localization of global events, the creation of patterns of social interactions, occurring under the influence of developed economic, technological and cultural innovations [18;1]. On the globalization issue we adhere to the classification, developed by Cochrane and Pain who divide modern debates into three groups [19, p.22–24]. But unlike them, we distinguish hyper-globalists in a specific subgroup, since not all the globalists decrease or deny the state sovereignty. First are the globalists, who perceive globalization as an inevitable social process, in which national economies, politics and cultures are seen as a part of a network of global flows. The

second group is traditionalist skeptics, who deny the novelty of globalization and consider it as a myth. Some of them totally deny globalization. In this regard the concepts of Marxist-traditionalists and radical political economists can serve as examples [20, p.235–236]. Other traditionalists state that we are witnessing the economic changes, which are just a result of regionalization growth and interactions between geographically neighboring states, but not globalization. Therefore, they insist nation states remain strong central actors in the domestic and foreign policy of countries, and the national economies continue play a primary role. The traditionalists reject the possibility of a global culture in any relevant sense [21, p.14–15]. Finally, third group of transformists aim to take the middle ground between globalists and traditionalists. On one hand, transformists state that the current changes do not mean the entry into a completely new, unrecognizable era of changes towards a global economy, culture and politics. On the other hand, they do not agree with the proposal that nothing has changed. On the contrary, they believe that the current global transformations are the result of "range of complex interconnected relationships" [19, p.23]. Thus, the hyper-globalizers argue that the traditional nation state becomes "artificial", unable to effectively manage the economic and other international transactions, because the power is moving from the state to various private and public actors, especially to the private markets players.

The rapid collapse of the USSR awakened a national consciousness of Azerbaijani people and made the restoration of the state independence inevitable. The crisis of the ruling Communist Party and government structures were deepening and the national movement was enlarging. The situation was aggravated by the worsening of Armenian-Azerbaijani conflict, which began in Nagorno-Karabakh, where ethnic Armenian separatists decided to violently separate this region from the country. They were supported by Armenia and the Armenian Diaspora communities abroad. This process led to a large-scale war. As a result, the entire Azerbaijani population of Armenia, Nagorno-Karabakh and neighboring regions became refugees. They fled to the various regions of Azerbaijan, most of them to the capital city Baku. This process led to social disruptions and further decline of the local authorities.

Nowadays there are many efficient measures to create an atmosphere of stability and economic prosperity in the country. Today one may say that the period of economic transition in Azerbaijan has been completed. During this time the direction has been taken to Euro-Atlantic integration. Over the recent years the country was able to overcome the isolation from the rest of the world and ensure its rapid development. Also, the information blockade, which Azerbaijan experienced after the collapse of the USSR, was broken. The basics for democratic development, rights and freedoms of population are secured by the country's national Constitution. During the years of independence Azerbaijan has become an open country for the rest of the world. It has a membership in many international organizations. Particularly, Azerbaijan has become a member of such major organization, as the United Nations (also of its specialized structures, such as UNESCO, UNICEF and etc.). Within a membership of this organization various social, educational and other projects have been implemented [25]. Azerbaijan is expanding its membership in various

European institutions and organizations [26]. Thus, the country has become a member of OSCE and Council of Europe; it has joined Helsinki Final Act, the Paris Charter and has signed Convention on Human Rights. This cooperation is also related to the field of democratic processes under the institutions of human rights and civil society building. Entry into these structures imposes certain obligations on the country, which has to democratize its national legislation. In all these integration processes the building of civil society plays an important role, as no integration into the European structures is possible without a strong civil society. Civil society in Azerbaijan is based on various non-governmental organizations (NGOs) which have a broad spectrum of activities. The state encourages their activities and considers them as partners [27]. The only condition is to function within the law system of the country. In order to weaken the foreign influence on the local NGOs, the state has decided to finance their activities. For this purpose the Council of State Support to NGOs under the President of Azerbaijan Republic was established. Also, the Board Charter was adopted [28]. Also, Azerbaijan arranges various conferences and public debates on problems of civil society building. Along with the Euro-Atlantic integration, the government of Azerbaijan has decided to conduct balance policies regarding the nearest neighboring countries – Russia and Iran. The great importance is given to the integration of Azerbaijan to the countries of the former Soviet camp. For instance, Azerbaijan is a member of CIS and under the charter of this organization Azerbaijan has broad social, political, legal, educational and economic ties with other member countries, specifically with Russia. Participation in GUAM, uniting Georgia, Uzbekistan, Azerbaijan and Moldova, is also another form of cooperation with former Soviet countries. Azerbaijan also actively participates in other international organizations, e.g. the Non-Aligned Movement. There are state-level cooperation with all countries of the world. The trade is expanding, more diplomatic missions are opening. There is an active cooperation in the framework of the Organization of the Islamic Conference (OIC) on the issues of education, science and culture (IS-ESCO) [29]. A synthesis of global, national and religious values, happening in modern Azerbaijan, ultimately leads, on the one hand, to the progress of the nation and to its consistency to the modern life style, and on the other hand, to the revival of traditions, which are reformed within time spans.

The economy has also undergone great transformations. After full collapse of Soviet economy Azerbaijan stepped on the path of economic crisis. Therefore, building up a new economy and further its integration into international market became a serious need for country's further existence and development. First of all, these changes concerned the oil sector. The contracts, considering production, transportation and refining oil, were signed.

The main achievement was the realization of the Baku–Tbilisi–Ceyhan oil pipeline, which began to deliver Caspian raw oil to the world markets [30]. The achievements in the oil sector resulted in the awakening of other sectors of economy, which were related to oil industry. This also attracted foreign investors in this sector. Other sectors of economy – agriculture, construction, manufacturing – also began to develop. Banking sector also had a progress.

In order to integrate into the world economy Azerbaijan actively cooperates with such international organizations as the Economic Cooperation Organization (ECO), the International Monetary Fund (IMF), and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and the World Trade Organization (WTO). As an example of cooperation with these organizations one can note six credits, which were allocated to Azerbaijan till 2005 [31]. Transformations and integration processes have also affected the field of education. Azerbaijan decided to join Bologna process and has achieved this goal. The admission to higher education institutions of the country is carried out on the basis of tests system; the secondary education is switched to 11-year schooling system; new types of secondary education have been introduced (e.g., private schools, schools with different specializations, high schools, colleges, seminaries, lyceums). Bachelor's, Master's and Philosophy Doctor's degrees have been introduced in universities. [32] Thus, the rapid development of the world and complicated socio-political processes created a need for continuous transformation of Azerbaijan. Lately this transformation process has been intensified due to world globalization, open borders, communication systems and country's integration into the new world order structures.

References

1. Samantha Besson, *Sovereignty in Conflict*, in: *European Integration Online Paper (EIoP)* vol.8, No. 15, 2004, pp. 8–9. <http://eiof.or.at/eiof/texte/>. The notion of “essentially contestable concept” owes its original formulation to: William Gallie. *Essentially contested concepts*, in *Proceedings of the Aristotelian Society* 56, 167 (1956).
2. Harold J. Laski *The Foundations of Sovereignty and Other Essays*. New York: Harcourt Brace and Co., 1921, p. 314, quoted in F.H. Hinsley, *Sovereignty*. New York: Basic Books, 1966, p. viii.
3. F. Nietzsche, “Guilt”, “Bad Conscience” and the Like, in *On the Genealogy of Morals*, New York, 1969, quoted in Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge University Press, 1995, p. 13.
4. M.R. Fowler and J.M. Bunck, *Law, Power, and The Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*. USA, Pennsylvania State University Press, 1995, p. 4.
5. “There exists perhaps no conception the meaning of which is more controversial than that of sovereignty. It is an indisputable fact that this conception, from the moment when it was introduced into political science until the present day, has never had a meaning which was universally agreed upon”. Louis Henkin, cited in Winston P. Nagan and Craig Hammer, “The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations” *Columbia Journal of Transnational Law* 43, no. 1 (2005): 142; Nagan and Hammer, supplement: p.143: “Indeed, there are at least 13 different overlapping meanings of the term sovereignty”. Nagan W. P. and Hammer C. “The Changing Character of Sovereignty in International Law and International Relations” *Columbia Journal of Transnational Law* 43, no. 1, 2005. www.milestonesforlife.com/thetaxistand/sov.pdf.
6. Joseph A. Camilleri and Jim Falk in *The End of Sovereignty? – The Politics of a Shrinking and Fragmenting World* (Aldershot: Edward Elgar, 1992, pp. 1–68; Michael Ross Fowler and Julie Marie Bunck, *Law, Power, and the Sovereign State: The Evolution and the Application of the Concept of Sovereignty* (University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1995, pp.4–32; 64–82; John Hoffman, *Sovereignty*, Minneapolis: University of Minnesota Press 1998, pp. 11–42; However, even in the scientific debates of the 1950s W. J. Rees argued that “among contemporary political theorists there is a trend of avoiding the concept of sovereignty”. Rees, W. J. “IV. – The Theory of Sovereignty Restated”. *Mind* 59, No. 236. Oxford University Press, 1950. Pp.495–521; 495: ““There is a tendency among present-day political theorists to work without the aid of the concept of sovereignty””.
7. M. R. Fowler and J. M. Bunck, *Law, Power, and The Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*. USA, Pennsylvania State University Press, 1995, pp. 1–2 ff, with references to the appropriate sources.

8. F. Hinsley, *Sovereignty*. Second edition. Cambridge, Cambridge University Press: 1986.

9. Vernon A. O'Rourke, *The Juristic Status of Egypt and the Sudan*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1935, p.10. Quoted from: M. R. Fowler and J. M. Bunck, *Law, Power, and The Sovereign State: The Evolution and Application of the Concept of Sovereignty*. USA, Pennsylvania State University Press, 1995, p. 4.

10. Marc Williams. "Rethinking Sovereignty", in Eleonore Kofman and Gillian Youngs (eds.), *Globalization: Theory and Practice*. London, 1966. On the critique of the "abandonment thesis" of sovereignty, see: John Hoffman, *Sovereignty*, Minneapolis, University of Minnesota press 1998, pp. 14–15.

11. Samantha Besson, *Sovereignty in Conflict*, in: *European Integration Online Papers (EIOP)* vol.8, 2004, http://eiop.or.at/eiop/texte/2004_No15.

12. W.G. Werner and J. H. De Wilde. *The Endurance of Sovereignty*, in: *European Journal of International Relations (EJIR)*, vol.7 (3), 2001.

13. Philpott, Daniel. *Revolutions in Sovereignty*. Princeton: Princeton University Press 2001; Sirine Shebaya. *Global and Local Sovereignties*. In: *Public Reason* 1 (1): 125–140, 2009: "Contrary to what is widely claimed, sovereignty is not in need of radical reconceptualizing. Rather, if we scrutinize our traditional understanding of sovereignty, we can find within it the solution to problems associated with sovereignty", idem, p. 127.

14. Sørensen G. *Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution*. 1999. XLVII. PP. 590–604.

15. Kathleen Claussen and Timothy Nichol. *Reconstructing Sovereignty: The Impact of Norms, Practices and Rhetoric*. In: *The Bologna Center Journal of International Affairs*, Vol.10, spring 2007.

16. Vincent Depaigne. (Dis-)Locating Sovereignty? States, Self-Determination and Human Rights. In: *The Bologna Journal of International Affairs*, Vol.10, spring 2007.

17. Jan Aart Scholte. *What Is Globalization? The Definitional Issue – Again*. In: *Centre for the Study of Globalization and Regionalization (CSGR)*, University of Warwick, UK. CSGR Working Paper No. 109/02. December 2002, 1–34 pp. <http://www.csgr.org>.

18. Held, D. and McGrew, A. *Globalization/Anti-Globalization*. Cambridge: Polity, 2002. Our working definition slightly modifies that given by Held and McGrew.

19. Cochrane, A. and Pain, K. "A Globalising Society?", In: D. Held (ed.), *A Globalising World? Culture, Economics, Politics*. London: Routledge, 2000.

20. More on the debate about globalization, see: Mauro F. Guillen, *Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique in Five Key Debates in the Social Science Literature*. See: *The Annual Review of Sociology*, 2001. 27:235–60; Grinin L.E. *Sovereignty in the Age of Globalization*. See: Ilyin M.V., Kudryashova I.V. (eds.), *Sovereignty. The transformation of concepts and practices*. Moscow: MGIMO University, 2008, p. 104–128.

21. Chamsy el-Ojeili and Patrick Hayden. *Critical Theories of Globalization*. US–UK: Palgrave Macmillan 2006.

22. Held et al., *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity, 1999.

23. *Constitutional Act on State Independence of the Republic of Azerbaijan* www.azerbaijan.az/portal/history/histdocs/documents/09.pdf.

24. *Nato's Relations with Azerbaijan*. www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49111.htm.

25. *UN in Azerbaijan*. unic.un.org/imucms/baku/11/475/un-in-azerbaijan.aspx.

26. *The European Union and Azerbaijan*. eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/cover_eng_final.jpg.

27. Ali Hasanov: *Civil society building is one of the main policy priorities of Azerbaijan* www.trend.az/news/politics/2042515.html.

28. *The Support of Civil Society in Mass Media*. www.azerbaijans.com/content_1742_ru.html.

29. Aliyev I. *The cooperation of Azerbaijan with ISESCO is strong*. mir24.tv/news/politics/3905374.

30. *SOCAR has exported 13,85mln. tons of oil through Baku–Tbilisi–Ceyhan*. www.aze.az/news_socar_eksportirovala_po_81695.html.

31. *Azerbaijan and IMF*. <http://library.aliyev-heritage.org/ru/642922.html>.

32. Ulker Mehdiyeva. *Educational development – investment in the future of Azerbaijan / study of political processes in the former Soviet space*. Information and Analytical Center. www.ia-centr.ru/expert/1354

Алієв Н.Г., докторант, Інститут філософії, соціології та права НАНА (Азербайджан, Баку), aliyev@socar-germany.de

Трансформація державного суверенітету в епоху глобалізації: діалектика безперервності і зміни в Азербайджані

Зроблена спроба описати зміни і трансформації суверенітету національних держав, що відбуваються під впливом глобалізації в сучасну епоху. Як приклад з пострадянського простору, об'єктом аналізу даної статті є трансформація державного суверенітету Азербайджану. У першій частині цієї статті висвітлюються проблеми, пов'язані з визначеннями і інтерпретаціями спірних понять "глобалізація", "суверенітет", діалектика безперервності і змін у змісті та формах суверенітету національних держав, розв'язуються міфи про "зникнення", "іррелевантності", "застарівання" державного суверенітету. Усі матеріали та одиниці аналізу в першій частині відображають реальність та концепції трансформації національних держав. У другій частині описуються становлення і динаміка складних соціально-політичних, культурних та економічних шляхів розвитку національного державного суверенітету Азербайджану, у яких різняться чотири типи трансформації національної держави. Особлива увага приділяється трансформаційним процесам, які відбувалися, і продовжують відбуватися, після розпаду Радянського Союзу. У статті робиться загальний висновок, що глобалізація не підірвала основи суверенітету національних держав, а навпаки, підсилює їх, бо ефективний суверенітет є надійною передумовою для самої глобалізації.

Ключові слова: Азербайджан, державний суверенітет, глобалізація, діалектика континуїтету і зміни, трансформація, недержавні актори.

Алієв Н.Г., докторант, Інститут філософії, соціології та права НАНА (Азербайджан, Баку), aliyev@socar-germany.de

Трансформация государственного суверенитета в эпоху глобализации: диалектика непрерывности и изменения в Азербайджане

Предпринята попытка описать изменения и трансформации суверенитета национальных государств, происходящих под влиянием глобализации в современную эпоху. В качестве примера из постсоветского пространства, объектом анализа данной статьи является трансформация государственного суверенитета Азербайджана. В первой части этой статьи освещаются проблемы, связанные с определениями и интерпретациями спорных понятий "глобализация", "суверенитет", диалектика непрерывности и изменения в содержаниях и формах суверенитета национальных государств, развенчиваются мифы об "исчезновении", "иррелевантности", "устаревании" государственного суверенитета. Все материалы и единицы анализа в первой части отражают реалии и концепции трансформации национальных государств. Во второй части описываются становление и динамика сложных социально-политических, культурных и экономических путей развития национального государственного суверенитета Азербайджана, в которых различаются четыре типа трансформации национального государства. Особое внимание уделяется трансформационным процессам, которые происходили, и продолжают происходить, после распада Советского Союза. В статье делается общий вывод, что глобализация не подрывает основы суверенитета национальных государств, а наоборот, усиливает их, ибо эффективный суверенитет является надежной предпосылкой для самой глобализации.

Ключевые слова: Азербайджан, государственный суверенитет, глобализация, диалектика континуитета и изменения, трансформация, негосударственные актеры.

* * *

УДК 327

Hamidov H.

doctor of Philosophy National Academy of Sciences of Azerbaijan, Institute of Philosophy, Sociology and Law (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

THE NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AND THE POLICY OF ENERGY SECURITY OF AZERBAIJAN

This article discusses some of the issues about the role of Heydar Aliyev on Azerbaijan energy security, transportation of oil and geostrategic interests in the context of international relations and communication strategy. It is noted that one of the important factors in shaping the geopolitics of energy security is a problem. Solving this problem is of strategic importance for all countries in the world. According to the author, there are other features that arise in the regulation and implementation of this policy.

Keywords: Energy security, oil, geo-strategic interests, international relations, communications strategy.

(стаття друкується мовою оригіналу)

The return of the National Leader Heydar Aliyev again to the guidance of the republic rescued the people and state from the big tragedies and these were reason to the prosper-

ity of the independent Azerbaijan. J.M. Keynes wrote: "The world guides by separated state leaders. Their insignificant mistakes become a reason of big tragedies" [13; 3]. In the sample of Azerbaijan it seems very clearly. Thus, at the first years of our independence not having enough administrative capability and experience put the country face to face with disappearance as one of the independent state. But, the National Leader Heydar Aliyev that had great statehood experience and at result of far-sighted policy the independent Azerbaijan escaped from big tragedies and made a step on the new prosperity way. We can clearly see this reality by having brief excursion to our near history. It is undeniable fact that the whole leading period of the National Leader Heydar Aliyev to our republic were significant with gaining great progresses in the development of culture, education, science, in whole spheres of international relations, economy, social life, in blossoming the freedom and independence wishes and in awakening national self-respect consciousness of our population. It means, the present strong fundament of our independent republic and the deep integration processes to the world are based on created potential of the same years of leadership of National Leader Heydar Aliyev to the republic. All of these, it means reaching comprehensive prosperity of Azerbaijan, social and political stability, powerful economy, strong social institutions, powerful army, the leading position in the region, great authority in all over the world are the realities of the present day.

It is undeniable fact that the national oil strategy of National Leader Heydar Aliyev brought great political and economical dividends to Azerbaijan and even today, the same dividends are increasing. To tell the truth, the same factors of our republic straightened these processes by opening wide integration to the West and at the result, we see the real results and harvests of that great strategy. In the circle of "The Contract of the Century", realization of Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipe-lines, Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipe-line, Baku-Tbilisi-Gars railway-line and etc. international projects joint Azerbaijan more closely with the democratic Western world and bring billion dollars profits to the country. We must specially note that the restoration of Great Silk Way, the realization of TRACECA transportation passage are one of the human services of our National Leader. Carrying vital strategic importance, these facts at the same time turned energetic security policy of Azerbaijan Republic to emergency. The world experience shows that one of important factors in geopolitics formalization is energetic security problems. The solution of this problem conveys strategic importance in every country. But, the nature has not divided the energetic resources equally to all the states of the world, so insufficiency of carbohydrate sources in different regions of the planet, in all existed countries makes impossible the guarantee of energy security. So, the positive solution opportunities of the same problem that conveys the strategic importance makes to become the basic factor of development and willingly or unwillingly the creation of international relationship. All of these draw every state to create corresponding policy of energy security on natural resources. There are also other creation and realization and etc. reasons of regulation of the same policy. Realities show that most part of countries with limited energetic resources prefer to join to different regional and international projects in their foreign policy for achieving their goals. We consider that adoption of such direction is very

acceptable for those types of countries. But, there is another group of countries that instead of they have enough natural resources the priority of their foreign policy is that not depending they situates near or far, attract the countries with rich natural resources to the international projects and turn them into their strategic partnership. Really, these countries have realized their foreign policy in the same direction very successfully for many years and at the present day, they can solve these problems on energy security that conveys strategic importance at the level of international relations. Keeping all these mentioned in minds as an independent state, "the Azerbaijan Republic take under the control and the solution of threats in the environment of existed security by using means of domestic and foreign policy, including formalizes and realizes the national security system directed to the guarantee of national interests of the country. The national security policy of the Republic of Azerbaijan takes into account the multidimensional character of threats which requires adequate multifunctional measures and including, existed dividing lines between internal and external security" [14]. As it seems from the nature of the problem, such fact willingly or unwillingly confirms that energy security is composition part of the national security. In this means, we consider necessary to pay attention to one more issue. For example, the Azerbaijan Republic thinks that more closely integration to Europa is necessary and created multi-faceted and mutual relationship with the European Union. The relations between the European Union and the Republic of Azerbaijan are being developed in the framework of "Technical Assistance for CIS" (TACIS), "Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia" (TRACECA) and other programs. The political dialogue "Partnership and Cooperation Agreement" between the Republic of Azerbaijan and the European Union is on the power since 1999, formalizes favorable conditions for investment and economic cooperation and including, for development of democracy. In 2004, the Republic of Azerbaijan and the European Union was included to the "New Neighborhood Policy" and in this policy framework, and realizing the Activity Planning of Azerbaijan-European Union adopted in 2006, on the sphere of political dialogue, policy, economy and institutional reforms created very strong guarantee for transition to the new quality period by development of collaboration.

It is clear that on October 18, 1991, after gaining independence, the Republic of Azerbaijan in the energy sector has developed various transportation networks. Of course, one of the main tasks for the country is to ensure the safety of transportation networks and the creation of this function is becoming one of the national security. For better basing of our thoughts, we consider to pay attention on carrying out works by the Republic of Azerbaijan for ensuring the security of the international transportation corridors and pipelines:

- Ensuring of export and transportation security; ensure the preparation of mobilization in transportation system;
- Strengthening the security measures in order to increase the efficiency and competitiveness of the activity of Europe-Caucasus-Asia and North-South international transport corridors;
- Providing the solidity of security system transportation infrastructure;

– Discovering the factors that may cause of external threats for security of transport infrastructure and its prevention;

– Prohibition of circulating of means that can be used for terrorists' acts in the transport vehicles and infrastructure, including in pipe lines, or realizing strict control over these circulation;

– Prohibition of the social and ecological environment damages during the construction and exploitation of transport facilities. All of these positions have to be reflected in the Armed Forces of Azerbaijan Republic and in the activities of other security structures and including, in the relevant state organizations and there should be create adequate conditions for their realization. As it seems at first glance, very simple factor makes more necessary the coordinated activity of multiple structures. Exactly for result of far-sighted policy of Azerbaijan state there have carried out compulsory measures about not creation of such problems in this area in the future and all of these are already gives the results. Nevertheless, till this period there was a way that we consider it very necessary to pay attention to their separately opportunities. It is clear that beyond the strategically importance there is more serious factor which ensures the security of oil and gas pipelines. It should be noted that for not becoming to the problem of these factors in the future, regional states Azerbaijan–Georgia–Turkey beside with the security of oil and gas pipelines that are the great economic and political importance, there have not distracted attention from its powerful guarantee of stability and peace also realized effective measures. Heads of states in their many business meetings talked about economic relations, the implementation of the TRACECA program, restoration of the Great Silk Road, including the export of rich hydrocarbon resources of Caspian Sea to the world market beside with them, they stressed special importance of the realization of Baku–Tbilisi–Ceyhan main oil export pipeline and the Baku–Tbilisi–Erzurum gas pipeline. They carried out discussions and determined acceptable versions for their positive solution. It is the result of their far-sighted policy that signed agreements and contracts were became into reality. For example, a proof of this reality is the decree by the National Leader Heydar Aliyev about the “Ensuring the safety of the main export of oil and gas pipelines” on the date of 15 April, 2000 [16].

Another reason for the direction of these processes are the extension of international terrorism in the world scale. Therefore, the heads of the regional states confirmed the same facts and proved that one purpose of holding business meetings is to unite their efforts in the fight against of international terrorism and to ensure the safety in the regions and in all over the countries. Previously, there have to be acknowledged the indifferent approach to the terror acts that realized in Azerbaijan and were reasons of destruction of thousands of peoples. The thoughts on this issue has already changed in the time of spreading the same problem in all over the world. It means, on September 11, 2001, in the United States occurred and in Russia today very often realization of terrorism made very necessary the creation of unite coalition against of international terrorism and as one of democratic states of the world the Azerbaijan immediately jointed to the same fight campaign. Therefore, the Azerbaijan together with other regional states had carried out precautionary measures against of terrorism acts that

would be reason of impediment to the security of the TRACECA corridor, the Silk Road and oil and gas pipelines.

As we noted above, one of the primary tasks would be cross the borders of individual states for implementation of large-scale projects and provided politically support of the same states. In addition, for Azerbaijan also supports by Russia, the United States and European countries are very important.

In this investigation especially, beside with other means there is analyzed political issue of energy security specifically in the context of the BTC. According to the experts' opinion that confirms the necessity of the construction the Baku–Tbilisi–Ceyhan oil pipeline, if there is taken into account the reaching of oil production in the Caspian Sea in Azerbaijan sector to the 40–45 million tons oil per year, in Tengiz oil well of Kazakhstan would be drown near 40 million tons oil per year, the production of oil wells of Turkmenistan basin, in the Caspian region the realization of the same problem will be always keeping its urgent. In this regard, the experts have worked on a range of options for a long time about ensuring variants of Azerbaijan oil production to the international markets till the 1.2 million barrels per day. The investigations and analysis of economic indicators, showed that instead of view point of price from different routes the projects of Baku – Ceyhan and Baku – Novorossiysk is very useful, the limited transmission capacity of Bosphorus Strait and other factors negatively influences to their main option.

However, in comparison of Baku – Tbilisi – Ceyhan route as an alternative option and even if economically, it is costly in the absence of additional oil terminal and situating near the port and to the European markets give it superiority. In the source of carrying out analysis viewpoint of this problem, has said: “The signed documents in Istanbul founded one of the most important projects in the world in the history of oil industry. The main length of pipeline is more than 1700 km. Thus, the pipeline passes near 468 km. from Azerbaijan, 225 km. from Georgia and 1037 km through Turkey territories. In the project attended the expansion of Sangachal terminal, the construction of the new giant terminal in Ceyhan port, to draw the pipeline at the result of building 11 pump station with the diameter of 1100 mm, a value of \$ 2.4 million and transmission capacity more than 50 million tons (the Republic of Azerbaijan is one of the most important means for energy security policy, so, in the realization of BTC – there were some historical events of the National Leader Heydar Aliyev and in order to understand it very clearly we consider very necessary to have a look for the personal authority and state practice, political world outlook that he used very professional–H.H.). As it mentioned above, the transportation of oil from Baku to Ceyhan was under the rate of \$ 2.58 per barrel, or would be \$ 18 per ton” [5]. The route of oil pipeline through Georgia and Turkey to the Ceyhan terminal situated on the Mediterranean coast and from there carried by tankers to the European markets. When we have investigated the Azerbaijan and U.S.A relations, it became clear that America prefers this route very much and consider the start of the submission of the oil and gas pipeline Baku – Ceyhan more perspective, on the other hand, the strengthening of guarantee of the Free Silk Road by Turkey has increased our belief. In one of National Leader's speech he said by ac-

knowledging this factor: "But I also recognize that if you did not have the support of the United States to carry out these issues, we can neither have done anything, before the signing of the "Contract of the Century" there were many great pressures on Azerbaijan for one years. They wanted to prevent us. Exactly, by the support of our dear friend, the United States' President, Mr. Bill Clinton we could sign the "Contract of the Century" on September, 1994. But, after that we also had a lot of problems again. Other countries did not accept Baku–Ceyhan. However, very respectable person Mr. Bill Clinton consistently was dealing with this issue, gave us support and spirit, involved Turkey, Azerbaijan, Georgia and other countries of the Caspian Sea to this matter and with their respect, their reputation, with their consistent policy we could achieved the sign of great "Contract of the Century" [3]. Exactly, Turkey is considered the crown of the Turkish countries of the world and this factor played very important role in the realization of these ideas. As a result, after signing necessary legal and financial documents for the realization of Baku – Ceyhan routes there have decided to start its construction till the agreed time.

After the first comparative analysis, there had persistently noted that increasing intensity of oil transportation by pipeline would be growth incomings perspectives in consistently speed of Azerbaijan as a transit country. Till the building of BTC, there had talked more about the benefits that Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline transportation could bring to Azerbaijan more than oil production. Because, there was a real factor for appropriate payment determined on the base of normative documents for the transit goods that passes through the territory of the republic. The importance of this route was considered more significant because establishment of direct relations with the countries of Turkish world and European countries would be accelerated the development of our national economy, possibility for finding their optimum variant on defined precisely of corresponding geopolitics in the same direction. According to the prognosis, the passage of goods through the territory of Russia were not considered suitable variant for the states that was interested in realization of this project.

It is undeniable fact that the most difficult period of the independence of Azerbaijan became into normal stable conditions and it was directly close to purposeful activity of Heydar Aliyev. In other words, domestic and foreign policy that carried human and worldly characters by the founder and architect of Azerbaijan Heydar Aliyev's became a model for not only Azerbaijan also for the countries of the world [7]. Perfectly knowing fine moves of policy by the National Leader as soon as found suitable moments in the international conferences, official meetings and summits he gestured as a chess–player method, made a political moves and very professionally brought notice to the participated states that the policy of the state of Azerbaijan was goodwill, based on mutual profitably cooperation and soon he created confidence to these realities on them. In this sense, let's have a look at the striking point: "I would like to note with deep satisfaction that since 1992, during the result of some summits that carried out in the capitals of Turkic states the mutual relationships were more developed, were carried out very high level of meetings, discussions, mutually travelled to friendly countries and signed a number of agreements". These signed agreements were served to the straightening of the independence of our state and improve

the well-being of our population [9]. Another side is: "There had created very close personnel contacts, real friendship and brotherhood relations between the leaders of Turkic states. All of these helped to solve very hard and difficult problems together. Its' result is that our country collaborates very successful in the frame of many international projects" [9] these thought signs the regional collaborations and usefulness of applied geopolitics.

Till the period of realization of BTC carried out geopolitics played a role as motive forces till the realization of this oil pipeline. First of all, in Brussels in 1993, Turkic states of the Central Asia and the North Caucasus, headed by Azerbaijan also three countries were members of TASIC program of TRACECA project of European Union, by the learning of political, economical, energy security strategies of other countries they determined their own geopolitics directions. It was the first period to BTC. At the second period, it means, since 1994, at the result of energy strategy of Azerbaijan that realized with continuously speed and signed "Contract of the Century" that was famous with consortium had represented of great oil companies of the world, our country became one of the long–time international co-operation areas on utilization of energy resources of the Caspian basin. Exactly, after that period made efforts for discovering of carbohydrate resources affirmed the rich layers in Kazakhstan and Turkmenistan as in Turkic worlds' states.

Therefore, at the result of this policy of Azerbaijan, at the present day the Caspian basin could attract the attention of the world and became one of geographical – political region with very charming and perspective energy resources.

There should be noted that each states around the Caspian Sea have their own sector with rich of energy resources, rights and opportunities. by using from these opportunities, with active participation in the realization of joint and multilateral projects we could became the Caspian Sea to the zone of economic prosperity and determined our worthily place in the worlds' economic system. There is no doubt, having rich natural sources and favorable geographical position of Turkic worlds' states beside with economic benefits they wins very great political benefits too.

The experience shows that joint production of energy resources, drawing oil and gas pipelines for reaching to the world market joined the interests of Turkic worlds' states with the interests of the worlds' developed countries and became a guarantee of progress, stability and security of the region.

The third influenced period to the realization of BTC that considered one of the important means of energy security policy of the Republic of Azerbaijan connected with the international conference dedicated to rebirth and reconstruction of Great Silk Way that carried out in Baku city. Formerly, ex–president of Turkey Suleyman Damiral noted that the TRACECA passage and Baku – Tbilisi – Ceyhan gas pipeline would be acted parallel. And that thought had already affirmed itself.

It is very remarkable situation, the next period of realization of great project of drawing of Baku–Tbilisi–Ceyhan the base export pipeline that considered the sample of international cooperation had started with Ankara Declaration signing during the 75th Jubilee ceremony of the Republic of Turkey, on the 29th of October, 1998. For participation in

jubilee ceremony Heydar Aliyev left the state and he answered to the questions of journalist very faithful and optimist.

The question: Why do you prefer Baku–Tbilisi–Ceyhan route?

The answer: Since the previous time we determined that this route is security in all sides and viewpoint of going out to the West it was profitable. ... It seems, during our meetings – I considered the meeting with the presidents of Turkey, Georgia, Azerbaijan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kazakhstan – without fail we would come to some unit thought. Because, that route was not only profitable for us, it was also interesting for the countries of the Central Asia, at first time, Kazakhstan, Turkmenistan and even Uzbekistan also were interested in this route [2].

November of 1999, during the Summit of OSCE signed historical “Istanbul agreement” connected with Baku–Tbilisi–Ceyhan the main oil export pipeline should be considered the great progress for the future development of our country, the security and the blossom of our region [1]. Talked very different opinions about the same summits must be considered as the proof of our conclusions. For example, E.Suleymanova noted, “During the summit’s days one another event in Istanbul was very interesting and attentional, it was the signing of declaration about Baku–Tbilisi–Ceyhan the main oil export pipeline. Believe me, many foreign journalist came near us and asked: Was it really, that day there would be signed the declaration about Baku–Tbilisi–Ceyhan the main oil export pipeline? I do not know why some of them could not believe and thought that the signing would be put off” [8]. But there did not happen their expects. It means, signing of that declaration in the “Cirağan Palace” of Istanbul destroyed all those hesitative thoughts and accepted as very important event by the participants of that summit. At that time brotherly country, Turkish population received that news as a holiday. Simple people when knew that we were from Azerbaijan they said: “We are very thankful to Heydar Aliyev, he held both Azerbaijan’s and Turkish population’s head high” [3]. Or, being considered one of the Turkish countries with rich natural sources Kazakhstan’s president N.Nazarbayev estimated the signing of the same declaration and noted: “At finally, today the signing of “Istanbul declaration” and other documents could determine technical, legal and commercial sides of one of the routes of the West–East passages – that we have been waiting for a long time. I hope that, it will create very suitable conditions for the potential investors and oil companies, will increase the fascination of economic sides of Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline and we all are interested in these” [10]. On one another information there have noted, the president of Turkey Suleyman Damiral came to the Great National Assembly of Turkey met with the president of Azerbaijan Heydar Aliyev, the president of Georgia Eduard Shevardnadze, the president of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, the president of Uzbekistan Islam Karimov, including, the Ministry of Energy of USA Bill Richardson and said that especially, for the reaching of Azerbaijan oil to the world markets the signing of “Ankara Declaration” [3] dedicated the determination of Baku–Tbilisi–Ceyhan routes could be considered as one of the important factors of point of geopolitics interest of the Turkic world’s states. As it seems, all of these thoughts with chronological orders and jewelers’ exactness were master-

fully based as the foundation principles in the formalization of international relations.

One of the important factors of determines the place of Azerbaijan among the countries of the world, is the development of pipeline transport. At the end of XX centuries and at the beginning of XXI centuries, in the interior of the republic have broaden the transportation geography of produced oil by the means of pipeline and at present time, in this direction still carries out serious works. The experts on the worlds’ strategic research works, very famous politologists, as the result of far seeing policy of Heydar Aliyev valued the directly transportation of oil by the means of Baku–Tbilisi–Ceyhan oil pipeline as a very important factor that determines the place of Azerbaijan in the world economy. For example, in the article of “Mistakes of post USA administration” [11] have noted that “since 1990 years, USA has been more interested in the processes of energy resources of Caspian Sea” [17]. “The same attention during the 1996–2000 years, also was by the B. Clinton in a high level and there noted that his support to Baku–Tbilisi–Ceyhan route was in the level of titanic [19].

There have especially noted one another event that today, in the successful realization of oil strategy in Azerbaijan, in preparation of all oil contracts was a great labor of the first ex-president of SOCAR and today, the president of Azerbaijan Ilham Aliyev. His capability on researching political and social problems, carried out works on straightening of statehood of Azerbaijan is in the center of attention of famous great politics of the world and state leaders.

Today, the progresses of oil strategy that considers one of the important means of energy security of the Republic of Azerbaijan attracts the world’s attention. Thus, even during the celebration of 5th Anniversary of the “Contract of the Century”, formerly vice president of SOCAR, the deputy of the parliament Ilham Aliyev in his speech gave information about the future perspectives of that contract. According to his words, since 2000, Azerbaijan will start to gain oil profits from the wells of “Azeri”, “Chirag” and “Gunashli”. In the nearest future from the benefits of oil selling net profit of the country will be growing till the 300.500.700 mln. dollars. After 2005 years it will be growing till 1 mlrd. dollars and after 2005 will be growing more than 1 mlrd. dollars.

Very rightly the president of Azerbaijan Republic Ilham Aliyev in one of his speech noted that 15mln. ton, it means, so much oil completely was not in accordance with that political background. Of course, if there create necessities for perspectives we will work on the resources and increase the production. We will produce maybe near 50 mln. ton oil, maybe more than 50 mln. ton oil. But ... even mln.ton oil production completely, is not in accordance with such great political colors.

These cavils were not waste. Because, at that period there were many opponent of BTC, they were many both in interior and in exterior of the country. They made baseless arguments in front of Azerbaijan for changing our opinion. The state officials of Azerbaijan even gave information about in the meeting of editorial board of the “Washington – Post” newspaper. In that interview had talked about the problems and comparisons of the same pipelines. For example, in the answer to the question about the “present conditions and future perspectives of oil pipeline Baku–Novorosiysk–Baku–Supsa transporting the Azerbaijan oil to

the world market ... we informed Russia about the difficulties of this route" [8], the state officials made an argument on the Chechen accidents and said that for this reason they cannot use from that pipeline. Then they said that "... but today it is possible to export produced oil by this pipeline. But we have signed an agreement about the building of Baku–Ceyhan main oil export pipeline in the future" [4]. We consider that this factor shows the balancing policy in the export of energy resources of Azerbaijan. Again we want to direct your attention to the statistics. According to the information, on the September, 2001, have exported more than 15.9 mln.ton oil by the same pipelines. In spite of these, for realizing more export of Azerbaijan oil that grew year by year to the Europa and world market there created necessity of preparation of new projects because of potential opportunities of two oil pipelines were too less and there are growing progressive steps in this area. It means, one of those projects was Baku–Tbilisi–Ceyhan main oil export pipeline. Its oil transportation capability was 50 mln.ton per year (oil transportation capability of this pipeline is more than that).

There should be noted, there are some superiorities of exactly choosing of the same transport and they are:

- The same oil export pipeline in many times would be passing through the Black Sea directly to the Mediterranean Sea being parallel to the TRACECA routes;

- At second, there would be meet the needs in a big amount on oil of the states in the round of Mediterranean Sea;

- At third, there would be possibilities for the ultra large crude carriers on the Mediterranean Sea;

- At forth, created suitable conditions would be done very profitable the transportation of oil in all the sides of the world viewpoint of economy and these conditions will support the creation of good new political – economical, cultural and other relations between the same countries.

The reality is that Baku–Tbilisi–Ceyhan oil export pipeline acts at the present time too. According to the sayings of the president of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev: "The realization of Baku–Tbilisi–Ceyhan oil export pipeline is our historical victory and Heydar Aliyev is the tradition of oil strategy. This project is very important for Azerbaijan and for the world too" [6].

It is real that the direction of Baku–Tbilisi–Ceyhan and Baku–Tbilisi–Erzurum chosen on the base of far-sighted policy by the National Leader Heydar Aliyev guaranteed Azerbaijan oil and gas to the world markets. As the main magisterial pipeline of Turkic states of the world this project also carries out the function of exportation of oil and gas production of the regional states and in general, it is the center of the geopolitical interests of these countries. And it is real that all of these create suitable conditions for progressive realization of this conception that carries strategic importance of transportation – communication politics strategy conveying guaranteed energy security. If we approach to the problem viewpoint of general problem we can come to these conclusions:

- Our republic in the frame of Transnational transport projects including, TRACECA and the North and South international routes in the Azerbaijan segment building and reconstruction of automobile magisterial, reconstruction of road networks in the regions and realizing the perfection works.

- For exportation of produced carbohydrate products of our republic to the world market have put into operation Baku–Novorossiysk, Baku – Supsa, Baku–Tbilisi–Ceyhan oil pipelines also Baku–Tbilisi–Erzurum gas pipelines and all of their irreplaceable results are in front of eyes.

- In the result of building of Baku–Tbilisi–Gars railway that considers transnational projects creation of direct railway connection between Europe and Asia and there would be possible the connection of Caspian countries and Black sea to the European railway network and all of these have their political and economical importance.

- As a progressive result of energy security policy of the Republic of Azerbaijan for the last periods there have built and given to the utilization of new modern 9 electric stations and also carried out measures for broadening of utilization of constructed energy resources. In general, guaranteed energy security of the country, has gasification 85% of territories of the republic and Azerbaijan became from energy importer into energy exportation.

- Already, it is one of the realities of the present time, the republic is the active participant of energy security of Europa. It means, for these days signed "Baku declaration" on AGRI project between Azerbaijan, Georgia, Rumania and Hungary states could be considered as one of the following important steps in this direction.

All of these give us the basis to say that energy security policy of the Republic of Azerbaijan realized very progressively. It means, today contemporary Azerbaijan state goes with special development ways. The foundation stones of this development had put by the National Leader Heydar Aliyev. Successor of Heydar Aliyev's school, worthy follower of his political course the president Ilham Aliyev carried out measures, signed degrees and orders, directly continuing an active intercourse with people are the logically continuation of the works that started by the National Leader.

Reference

1. Газета "Азербайджан". – 27.10.1998.
2. Газета "Азербайджан". – 29.10.1998.
3. Газета "Азербайджан". – 24.10.1999.
4. Газета "Азербайджан". – 20.02.2000.
5. Алиев Г. Материалы от саммита, посвященного итогам заседания Стамбульского саммита ОБСЕ // Газета "Азербайджан". – 28.11.1999.
6. Алиев И.Г. // Газета Азербайджан. – 4 февраля 2007 года.
7. Маммадов Р.Л. Политические и экономические аспекты международных отношений Азербайджана с западными странами. – Баку, 2006.
8. Сулейманова Е. Материалы из сессий, посвященных итогам заседаний Стамбульского саммита ОБСЕ // Газета "Азербайджан". – 28.11.1999.
9. Выступление президента АР Гейдара Алиева в VII саммите глав тюркоязычных государств // "Возрождение XXI век" журнал. – Баку, 2001. – № 39. – С.5.
10. Назарбаев Н. // Газета "Азербайджан". – 24.10.1999.
11. Майкл Дж. Транзит Каспийских энергоресурсов на мировой рынок: Взгляд из Украины // Журн. Центральная Азия и Южный Кавказ. – 2001. – № 3. – С.7.
12. Ибрагимов А., Рзаев Т. Праздник населения братских тюркоязычных стран // Азербайджан. – 30.10.1990.
13. Внешнеэкономическая политика Азербайджанской Республики. – Баку, 2011.
14. Основные направления политики национальной безопасности в Азербайджанской Республике (Национальная Концепция политики безопасности Азербайджанской Республики).
15. Доклад компании "Glaffney, Chne и Assokiate аудита" Великобритания. HTTP // newscentralasia.net/2011/05/30/auditor-expected-to-certify-23-tcm-qas-reserves-in-turkmeno-pole.

16. О гарантии безопасности главного трубопровода экспорта нефти–газа. Решение о дате 15 апреля 2000 года.

17. Отчеты и официальная информация Министерства экономического развития Азербайджанской Республики (02.01.2012).

18. Гасанов А. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. – Баку: Издательский дом “Азербайджан”, 2005.

19. Гасанов А. Национальное развитие и политика безопасности Азербайджанской Республики. – Баку: Изд. “Высокая печать”, 2011.

Reference

1. Gazeta “Azerbajdzhan”. – 27.10.1998.
2. Gazeta “Azerbajdzhan”. – 29.10.1998.
3. Gazeta “Azerbajdzhan”. – 24.10.1999.
4. Gazeta “Azerbajdzhan”. – 20.02.2000.
5. Aliev G. Materialy ot sammita, posviashhennogo itogam zasedaniya Sтамбул'sкого sammita OBSE // Gazeta “Azerbajdzhan”. – 28.11.1999.
6. Aliev I.G. // Gazeta Azerbajdzhan. – 4 fevralja 2007 goda.
7. Mammadov R.L. Politicheskie i jekonomicheskie aspekty mezhdunarodnyh otnoshenij Azerbajdzhana s zapadnymi stranami. – Baku, 2006.
8. Suleimanova E. Materialy iz sessij, posviashhennyh itogam zasedaniya Sтамбул'sкого sammita OBSE // Gazeta “Azerbajdzhan”. – 28.11.1999.
9. Vystuplenie prezidenta AR Gejdara Alieva v VII sammite glav tjurkojazychnyh gosudarstv // “Vozrozhdenie XXI vek” zhurnal. – Baku, 2001. – № 39. – S.5.
10. Nazarbaev N. // Gazeta “Azerbajdzhan”. – 24.10.1999.
11. Majkl Dzh. Tranzit Kaspijskih jenergoresursov na mirovoj rynek: Vzgliad iz Ukrainy // Zhurn. Central'naja Azija i Juzhnyj Kavkaz. – 2001. – № 3. – S.7.
12. Ibragimov A., Rzaev T. Prazdnik naselenija bratskih tjurkojazychnyh stran // Azerbajdzhan. – 30.10.1990.
13. Vneshnejekonomicheskaja politika Azerbajdzhanskoj Respubliki. – Baku, 2011.
14. Osnovnye napravlenija politiki nacional'noj bezopasnosti v Azerbajdzhanskoj Respublike (Nacional'naja koncepcija politiki bezopasnosti Azerbajdzhanskoj Respubliki).
15. Doklad kompanii “Glafnev. Chne i Assokiate audita” Velikobritanii. HTTP // newscentralasia.net/2011/05/30/auditor-expected-to-certify-23-tcm-qas-reserves-in-turkmeno-pole.
16. О гарантии безопасности главного трубопровода экспорта нефти–газа. Решение о дате 15 апреля 2000 года.
17. Отчеты и официальная информация Министерства экономического развития Азербайджанской Республики (02.01.2012).
18. Гасанов А. Современное международное отношение и внешняя политика Азербайджана. – Баку: Издательский дом “Азербайджан”, 2005.
19. Гасанов А. Национальное развитие и политика безопасности Азербайджанской Республики. – Баку: Изд. “Высокая печать”, 2011.

Гамидов Г., доктор философских наук, Институт философии, социологии и права Национальной академии наук Азербайджана (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Загальнонаціональний лідер Азербайджану Гейдар Алієв і політика енергетичної безпеки Азербайджану

Розглядаються деякі питання про роль Гейдара Алієва з енергетичної безпеки Азербайджану, транспортування нафти і геостратегічні інтереси в контексті міжнародних відносин і комунікаційної стратегії. Відзначається, що одним з важливих чинників у формуванні геополітики є проблема енергетичної безпеки. Вирішення цієї проблеми має стратегічне значення для всіх держав світу. На думку автора, існують і інші особливості, що виникають при регулюванні і втіленні в життя цієї політики.

Ключові слова: енергетична безпека, транспортування нафти, геостратегічні інтереси, міжнародні відносини, комунікаційна стратегія.

Гамидов Г., доктор философских наук, Институт философии, социологии и права Национальной академии наук Азербайджана (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев и политика энергетической безопасности Азербайджана

Рассматриваются некоторые вопросы о роли Гейдара Алиева по энергетической безопасности Азербайджана, транспортировки нефти и геостратегические интересы в контексте международных отношений и коммуникационной стратегии. Отмечается, что одним из важных факторов в формировании геополитики является проблема энергетической безопасности. Решение этой проблемы имеет стратегическое значение для всех государств мира. По мне-

нию автора, существуют и другие особенности, возникающие при регулировании и претворении в жизнь этой политики.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, транспортировка нефти, геостратегические интересы, международные отношения, коммуникационная стратегия.

* * *

УДК 321:342.4

Ибрагимов А.

доктор философии, ведущий научный сотрудник
отдела политологии и политическая социология,
Институт философии и права НАН Азербайджана
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

РЕШЕНИЕ ВОПРОСОВ РЕЛИГИИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В 1993–2003 ГОДЫ

Рассматриваются взгляды и рекомендации общенационального лидера Гейдара Алиева с увязкой в политике государственности в пунктах конституции, относящиеся к религии. Отмечается важная роль этих пунктов в процессах создания светского и унитарного государства в условиях последовательной идентификации национально–духовных ценностей с Исламской культурой и обосновывается важность просветительской работы по нравственному развитию нашего государства в соответствии с религиозными ценностями.

Ключевые слова: религия, конституция, национально–духовные ценности, исламские ценности.

(статья друкється мовою оригіналу)

Главный институт политической системы общества формируется в составе государства. Роль государства в управлении, охране экономической и социальной структуры общества является незаменимой.

Положения о месте и роли религии в политике современного Азербайджанского государства нашли свое отражение в конституционных законах. Политика и религия являются общественными и духовно–нравственными феноменами, которые оказывают влияние друг на друга. Хотя религия является средством управления обществом, в демократических политических системах люди стараются отдалить ее от политики. Естественно, что, если мы владимся в сущность Исламской религии, то станем свидетелями того, что она не уместается вместе с политикой. А те, кто хотят политизировать Ислам, пусть отвечают перед своей совестью. В 18–й статье Конституции Азербайджанской Республики говорится: I. В Азербайджанской Республике религия отделена от государства. Все вероисповедания равны перед законом. II. Запрещается распространение и пропаганда религий, унижающих достоинство личности и противоречащих принципам человечности. III. Государственная система образования носит светский характер.

Азербайджан продолжает шагать в ногу со светскими республиками, которые проводят независимую демократическую политику, основываются на принципе социальной справедливости. Наша Республика, обретшая свою независимость, благодаря руководству и рекомендациям Великого вождя Г.Алиева, взяла цивилизованно–прогрессивное направление в социально–экономическом, политическом и нравственном развитии, в экономическом и государственном строительстве ссылается на демократический человеческий опыт и достижения, национальные традиции, а в культурно–нравственном прогрессе основывается на такие принципы, как единство гуманизма, человеческого и национального, свободу совести и модернизм.

Следует отметить, что некоторые исследователи выступают со стремлением ограничения национальностью обращений, мудрых клямов Аллаха к своему пророку, а пророка к своей Умме, имеющих в Священной книге ислама. С целью подавления таких выступлений, достаточно привести примеры из противостоявших идее отождествления ислама и мусульманства с национальностью цитат азербайджанских мыслителей М.Э. Расулзаде, Н.Нариманова, Ю.В. Чеченземинли и других. Так, М.Э. Расулзаде 1 мая 1917 г. в своем выступлении на Всероссийском мусульманском съезде сказал: “Я уверен в том, что самые важные особенности народа состоят из языка и исторических связей, единства обычаев и традиций. Иногда можно услышать, что ислам является проявлением народа. Однако, это ошибочная точка зрения. Как не существует христианской национальности, так и не существует мусульманской национальности” [10, с. 388, 391].

В восстановлении наших национально-духовных ценностей есть положительно-нравственная очищающая роль религии, в особенности Исламской религии. Было бы несправедливо отрицать это. Хотя и возвращение к Исламу, религиозным традициям, является положительным явлением, применение сейчас в области религиозного воспитания достижений, которые были получены из проведенной в течение более чем 70 лет пропаганды в области атеистического воспитания, может создать некоторую угрозу. Для страны, которая строит светское государство, опирающееся на идею свободы совести, должны соблюдаться факторы, определяемые конституционными законами. Принятая 12 ноября 1995 г. путем референдума первая Конституция независимой Азербайджанской Республики имела важное значение. В этой Конституции, подготовленной под руководством Великого вождя Г.Алиева, наряду с наличием специальных статей о свободе совести, все ее содержание дает полную гарантию соблюдению принципов построения светского государства и осуществлению свободы совести.

В выступлениях и речах Общенационального лидера Гейдара Алиева особое внимание уделяется обеспечению в Азербайджане свободы вероисповедания. Последовательно систематизируя его выступления и речи, мы верим в то, что он отмечает необходимость создания условий для свободного выбора каждым человеком своего вероисповедания, свободного соблюдения им своих обычаев и традиций. При обобщении выступлений Г.Алиева 5 сентября 1993 г., 21 августа 1994 г. в мечети Тезепир по случаю дня Мовлуда пророка Мухаммеда, его бесед на встрече с Верховным духовным лидером Исламской Республики Иран Аятоллой Сеидом Али Хаменеи в Тегеране 10 декабря 1997 г., выступлений на встрече с религиозными деятелями страны в Президентском дворце 13 мая 1998 г., можно прийти к такому выводу, что Исламская религия является нашей родной религией, которая связана с историческим прошлым нашей национальной идеологии, обычаями и традициями нашего народа, сегодняшним днем и будущим нашего государства. Гейдар Алиев говорил: “Мы, уже обладающая своей независимой страной, независимым государством, превратились в хозяев своей судьбы, восстановили свои религиозные, нравственные, национальные традиции и более широко пропагандируем их. Мы соз-

даем демократическое светское общество в стране. Мы принадлежим к исламской религии. Однако мы не можем допустить господства религии в нашей стране. Азербайджанская Республика является многонациональным государством. В Азербайджане, наряду с мусульманами, проживают граждане, которые принадлежат к другим религиям. Всем народам вне зависимости от религии, языка, расы, политических убеждений предоставляются равные свободы. При этом мы исходим из того, что таково веление Священного Корана и идем по этому пути. Исламская религия всегда относилась к другим религиям с симпатией, никогда не была против догм других религий и старалась создать дружеские и братские связи с людьми, принадлежащими к другим религиям” [2, с. 66–72].

В политике Азербайджанского государства именно образование носит светский характер. Этот вопрос нашел свое отражение в 18-й статье Конституции. Деятельность религиозного образования, религиозных школ отделяется от государства. Это означает то, что, хотя государство создает условия для религиозного образования, точнее оказывает материальную помощь за учебные принадлежности для зданий и образования, оно не вмешивается в религиозное образование. Однако в школах со светским государственным образованием не преподается курс по истории религии, из-за того, что религиозное образование осуществляется только в специальных религиозных образовательных учреждениях, неустойчивое отношение к ним верующих, некоторых религиозных представителей является недопустимым. Если мы относимся с уважением к нашей Конституции, ее законам, тогда можно с легкостью предотвратить напрасную настойчивость многих родителей. Часть этих требований относится непосредственно к тем, кто имеет склонность к радикальным выступлениям с требованием покрытия головы хиджабом в светских образовательных учреждениях. Нельзя создавать препятствия желанию, стремлению нашего народа, который за 70-летнюю советскую систему образования остался верным традиции секуляризма. Каждый имеет свободу совести. По Конституции каждый вправе свободно определять свое отношение к религии, исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой. В данный момент в общественно-политической жизни Азербайджанской Республики преобладают две главные коммуналистические (совместная работа на основе общности труда и собственности) идеи: идея светского национального азербайджанизма и религиозного исламизма. Каждая из этих идей постепенно усиливает свою социальную базу. Идея либерального модернизма не является коммуналистической идеей. Остались уже позади 20 лет нашей независимости. В социально-политической жизни азербайджанского общества наблюдается оживление. Изменения в возрождении и развитии национальных идей растут с каждым днем. Идеология национальной государственности, которая руководствуется идеями национального единства, секуляризма, модернизма, европеизации и прогресса, является таким гегемоном, как политическая теория и политика.

Если мы говорим о реальности сегодняшнего дня, то необходимо знать, что, если в исламе государство и религия соединяются, то в условиях традиционного,

светского государства, в том числе в Азербайджане, их соединение является невозможным. Расширение сотрудничества в сфере религии и морали для светского развития устраивает государство с любой политической системой.

Гейдар Алиев знал, что общедемократические ценности уже интегрированы в политическую жизнь исламского мира: неотъемлемой частью политических систем этих стран стала избирательная система. Он также понимал, что, выборы активизируют общественное сознание и способствуют формированию гражданского общества – одной из основ демократии и гаранта политического плюрализма. Рост авторитета политических партий и гражданских организаций является фактором дальнейшей политической либерализации и активизации демократических процессов, а укрепление гражданской альтернативы усиливает позиции тех сил, которые стремятся чтобы мусульманский мир стал равноправной частью мирового общества.

Гейдар Алиев в своих выступлениях, неоднократно подчеркивая такую мысль, говорил, что “На протяжении веков ислам составлял основу духовности Азербайджанского народа и сегодня веления и указания, приказы и запреты Корана, являются факелом для шествия Азербайджанских мусульман по определенному Аллахом пути, Азербайджан, приобретший государственную независимость, идет и будет идти по этому пути” [2, с. 63].

Не является случайным, что 1 и 2 октября 2012 г. Государственный Комитет по делам с религиозными организациями (ГКДРО) совместно с Молодежным Форумом Исламской Конференции (МФИК), Евразийским Региональным Центром провел для руководителей общин, имамов и ахундов, а также активных верующих и богословов, функционирующих в Северо-западном регионе республики семинар-тренинг на тему “Отношения государство-религия и просветительская работа”. На мероприятии председатель ГКДРО Эльшад Искендеров, Шейх-уль-ислам Аллахшукюр Пашазаде, глава исполнительной власти Огузского района, академик Васим Мамедалиев и другие отметили исключительные заслуги Общенационального лидера Г.Алиева в быстром развитии сферы религии в Азербайджане. Дело просвещения, связанное с религиозными ценностями, было оценено, как одно из основных направлений в нравственном развитии нашего государства и было сказано, что: “В отсутствии нравственного развития, ни в экономике, ни в технологии, ни в образовании, не может идти речи о развитии. Этот принцип был одним из основных направлений политики Великого вожда Гейдара Алиева. Именно в период его правления в Азербайджане эти вопросы нашли свое решение и сегодня развиваются под руководством Президента Ильхама Алиева” [10, с. 2]. Для развития процесса строительства светского государства в Азербайджане в данный момент достижение желаемого уровня числа руководителей со светским образованием является одной из важных предстоящих задач. Мысли о прогрессе национально-духовных ценностей, путях активной борьбы против религиозного радикализма, об определении места и роли религиозных общин в обществе и выборе среднего пути в Исламе, чувство уважения к возвышенности, чистоте в ценностях исламской культуры, является

лейтмотивом политики Общенационального лидера Гейдара Алиева по построению унитарного, светского государства.

Список использованных источников

1. Джалилов Магсуд Ф. (доктор философских наук). Основания религиоведения. Учебное пособие. – Баку, 1998. – 219 с.
2. Алиев Рафиг Я. Гейдар Алиев, Религия и духовные ценности. – Баку: Издательство “Иршад” Центр Исламского исследования, 1998.
3. Пашазаде Аллахшукюр – шейхулислам Ислам в Кавказе. – Баку: Азербайджанское государственное издательство, 1991.
4. Коран (на азербайджанском языке). – Азернешр, 1992. – 710 с.
5. Оруджев Гидаят. Пировать или горевать, да меру не мешаят знать... // Газета “Зеркало”. – 3 декабря 2011 г.
6. Будагов Будаг. Феномен Гейдара Алиева. – Баку: Издательство “Исмаил”, 2002. – 144 с.
7. Центр исследования наследия Гейдара Алиева “Азербайджан в рядах организации Исламской конференции”. – Баку, 2008. – 301 с.
8. Расулзаде М.А. Произведения. Первый том (1903–1909 годы). – Баку: Азербайджанское государственное издательство, 1992.
9. Россия и мусульманский мир. Бюллетень реферативно-аналитической информации № 3 (141). – Москва, 2004.
10. Семинар-тренинг по теме: “Просвещение одна из основных направлений в деятельности Государственного Комитета” // Газета “Общество и религия”. – 4–10 октября 2012 г.

References

1. Dzhaliyov Magsud F. (doktor filosofskih nauk). Osnovaniya religiovedeniya. Uchebnoye posobie. – Baku, 1998. – 219 s.
2. Aliev Rafig Ja. Geidar Aliev, Religiya i duhovnye cennosti. – Baku: Izdatel'stvo “Irshad” Centr Islamskogo issledovaniya, 1998.
3. Pashazade Allahshjukur – shejhulislam Islam v Kafkaze. – Baku: Azerbajdzhanskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1991.
4. Koran (na azerbajdzhanskom jazyke). – Azerneshr, 1992. – 710 s.
5. Orudzhev Gidajat. Pirovat' il' gorevat', da meru ne meshaet znat'... // Gazeta “Zerkalo”. – 3 dekabrja 2011 g.
6. Budagov Budag. Fenomen Gejdara Alieva. – Baku: Izdatel'stvo “Ismail”, 2002. – 144 s.
7. Centr issledovaniya nasledija Gejdara Alieva “Azerbajdzhan v rjadah organizacii Islamskoj konferencii”. – Baku, 2008. – 301 s.
8. Rasulzade M.A. Proizvedeniya. Pervyj tom (1903–1909 gody). – Baku: Azerbajdzhanskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1992.
9. Rossiya i musul'manskij mir. Bjulleten' referativno-analiticheskoy informacii № 3 (141). – Moskva, 2004.
10. Seminar-trening po teme: “Prosveshhenie odna iz osnovnyh napravlenij v dejatel'nosti Gosudarstvennogo Komiteta” // Gazeta “Obshhestvo i religija”. – 4–10 oktjabrja 2012 g.

Ibragimov A., Ph.D., lead researcher of Political Science and Political Sociology, Institute of Philosophy and Law of Azerbaijan (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

Addressing of religion in public policy Heydar Aliyev in 1993–2003

In this article has clarified the recommendations and views in the constitution of policy of state organization and regulation on religious of National Leader Heydar Aliyev. There noted an important roles of these in the processes of creation of unitary and worldwide state organization under the condition of sequences of national – moral worthwhile with the Islamic cultural worthwhile. There based the enlighten works on moral development of our state with religious worthwhile as being one of significant directions.

Keywords: religion, constitution, national and spiritual values, Islamic values.

Ібрагімов А., доктор філософії, провідний науковий співробітник відділу політології і політична соціологія, Інститут філософії та права НАН Азербайджану (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Вирішення питань релігії у державній політиці Гейдара Алієва в 1993–2003 роки

Розглядаються погляди та рекомендації загальнонаціонального лідера Гейдара Алієва з уязкою в політиці державності в пунктах конституції, які стосуються релігії. Відзначається важлива роль цих пунктів у процесах створення світської і унітарної держави в умовах послідовної ідентифікації національно-духовних цінностей з Ісламською культурою і обґрунтовується важливість просвітницької роботи з морального розвитку нашої держави згідно з релігійними цінностями.

Ключові слова: релігія, конституція, національно-духовні цінності, ісламські цінності.

* * *

УДК 327.8

Кухтин М. М.

кандидат политических наук, соискатель кафедры международных отношений и внешней политики исторического факультета, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), mikhail-kukhtin@yandex.ru

ЦЕНТРАЛЬНАЯ ЕВРОПА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РОССИИ, ГЕРМАНИИ И США

Анализируется российская, немецкая и американская внешняя политика в Центральной Европе. На основе широкого круга источников доказываем, что ни одна страна региона, кроме Польши, не является полноценным субъектом международных отношений. Суверенитет стран Балтии и партнеров Польши по Вишеградской группе остается ограниченным. На их территории регулярно сталкиваются чужие интересы, что затрудняет выработку осмысленной стратегии за них.

Россия должна пересмотреть свою политику в отношении стран Балтии. Ей нужна комплексная стратегия, охватывающая регион в целом. Москва и Брюссель должны обновить договорную базу своего сотрудничества и отказаться от отвлеченных рассуждений о правовых и гуманитарных проблемах. Также необходимо больше внимания уделять конкретным проектам.

Украинский кризис угрожает безопасности региона, а действия Брюсселя и Вашингтона, направленные на его преодоление, нередко приводят к обратному результату. Санкции против России навредят обеим сторонам конфликта, но не заставят Кремль поступить своими интересами в Украине.

Ключевые слова: США, ЕС, Россия, Центральная Европа, украинский кризис.

(статья друкється мовою оригіналу)

После краха СССР центрально-европейские страны успешно провели европейскую и евроатлантическую интеграцию и вошли в западный мир. При этом многие из них так и не стали полноценными субъектами международных отношений. В регионе регулярно сталкиваются российские, немецкие и американские интересы. Входящие в него государства могут добиваться частных успехов, играя на противоречиях между влиятельными международными акторами, но не более того. Необходимо изучить причины такого положения вещей. Географические рамки статьи охватывают Европу и Северную Америку, хронологические – 2008–2014 гг. Объектом исследования является политика России, Германии и США в отношении новых членов ЕС и НАТО, предметом – ее развитие в контексте конфликта Восток–Запад.

Работа основана на монографиях российских и западных политологов, а также на материалах мировых СМИ. Труды З.Бжезинского позволили проследить, как за последние 15 лет изменились взгляды американской элиты на внешнюю политику США. Российский политолог С.Кулик исследует отношения России со странами Балтии и дает ряд советов по их улучшению. Немецкий эксперт К.Випперфюрт сделал ценный вклад в понимание текущего украинского кризиса.

Из всех стран Центральной Европы только у Польши есть основания уверенно смотреть в будущее. Она является ключевым союзником США в регионе: Варшава и Вашингтон часто выступают единым фронтом против умеренных инициатив Брюсселя, не одобряющего “крестовых походов за демократию”. После немецко-польского примирения ФРГ дала восточному соседу твердые гарантии безопасности. 29 августа 1991 г. министры иностранных дел Франции, Германии и Польши

заявили о создании “Веймарской тройки”. У данного регионального форума было несколько задач. В частности, он был призван облегчить европейскую интеграцию Польши. После вступления страны в ЕС в 2004 г. цели форума изменились: сейчас он представляет собой международную площадку, на которой обмениваются мнениями три равноправных партнера [11]. Интересно, что действующий президент ФРГ Й.Гаук свой первый официальный визит нанес в Варшаву по приглашению польского лидера Б.Коморовского [7].

Немецко-польские отношения имеют солидную юридическую базу. Особого упоминания заслуживают Договор о дружбе и сотрудничестве от 17 июня 1991 г. и Договор о границе от 14 ноября 1990 г.

Регулярно проводятся совместные заседания кабинетов министров двух стран. 21 июня 2011 г. на одном из них было принято важное заявление. Участники встречи подтвердили актуальность Договора о дружбе и сотрудничестве и напомнили об общей ответственности Берлина и Варшавы за судьбу ЕС. “Веймарская тройка” получила положительную оценку [8]. В “Немецко-французской повестке дня–2020” подчеркивается важность польской позиции для немецко-французских отношений [6].

В конце 1990–х гг. американский политолог З.Бжезинский не исключал вхождения Украины в “Веймарскую тройку”, считая Киев естественным продолжением оси Париж–Берлин–Варшава [4, р. 85]. Украина–немецкие межправительственные консультации, проводившиеся в годы президентства Л.Кучмы, давали эксперту право на такой прогноз. Однако после Евромайдана в ЕС перестали рассматривать Украину как надежного партнера.

Судьба партнеров Польши по Вишеградской группе оказалась нелегкой, хотя все они успешно интегрировались в Объединенную Европу. В еще худшем положении находятся страны Балтии, формальный суверенитет которых так и не перешел в реальный. Их лидеры, понимая ограниченность своих ресурсов, возлагают большие надежды на многосторонние инициативы и международные организации. Обретя независимость, Литва, Латвия и Эстония долгое время опасались превращения в полуколонию Германии. Интеграция всех четырех стран в ЕС успокоила данные страхи [9, с. 428–429]. Однако и сейчас преждевременно утверждать, что страны Балтии состоялись как субъекты международных отношений. Они продолжают следовать в фарватере американской внешней политики [5].

В 2012–2013 гг. Россия возглавляла Совет государств Балтийского моря. На данном посту она много сделала для “обеспечения стабильности, партнерства и добрососедства” в Центральной Европе [10].

У стран Балтии есть ряд неустранимых слабостей. Они практически беззащитны перед немецкой экономической экспансией, а нежелание их элит учитывать интересы русскоязычного меньшинства чревато острыми конфликтами.

Большинство новых членов ЕС обречено оставаться полем столкновения российских, немецких и американских интересов, причем именно Белый Дом проявляет наибольшие амбиции и наименьшую готовность к компромиссам.

События последних лет заставили многих американских экспертов изменить свое мнение о России. З.Бжезинский, некогда называвший страну “черной дырой” [4, р. 118], теперь утверждает, что у нее есть хорошие шансы практически без риска поглотить Беларусь. Реакция Запада на российскую экспансию будет нерешительной. Воспользовавшись этим, Кремль продолжит активную украинскую политику, но не добьется такого же успеха, как в случае с Беларусью. В итоге Украина рискует превратиться в очаг напряженности у самой границы ЕС [3, р. 121–124].

Необходимость новой центрально-европейской политики ощущается не только в США, но и в России, отношения которой со странами Балтии всегда были непростыми. По мнению российского политолога С.Кулика, Кремль должен сделать ряд нетривиальных шагов на международной арене, чтобы найти выход из “балтийского лабиринта”. Россия и ЕС должны обновить договорную базу своего сотрудничества, некоторые элементы которой уже устарели. Развивая двусторонние отношения с отдельными странами Балтии, Москва упускает из виду, что ей нужна комплексная стратегия, охватывающая регион в целом. Данный пробел необходимо заполнить как можно скорее. Также ЕС и России стоит отказаться от отвлеченных рассуждений на гуманитарные и правовые темы и избрать проектно ориентированный подход. Путь малых дел следует предпочесть громкой риторике и конфронтации. Если Москва и Брюссель не прислушаются к данным рекомендациям, “балтийский лабиринт” рискует превратиться в тупик [2, с. 209–215].

Центральная Европа вступила в эпоху кризиса, причины которого представляются неочевидными. За свою историю страны региона нередко теряли независимость и попадали под внешнее управление, однако это не всегда приводило к разрушительным последствиям. У жизни в составе империи есть как недостатки, так и преимущества.

Сегодня центрально-европейские страны столкнулись с вызовами, которые могут поставить в тупик даже США, Россию и Германию. Украинский кризис и трудная судьба белорусской государственности только усугубляют проблемы Польши и стран Балтии. Время покажет, насколько правильным было решение принять в ЕС и НАТО бывшие страны “народной демократии”.

Современную внешнюю политику Брюсселя все чаще критикуют сами европейцы. Немецкий ученый К.Випперфюрт считает, что санкции против России, принятые ЕС из-за крымских событий, не достигают цели и угрожают стабильности мировой экономики. Если Россия ограничит сотрудничество с США в космической сфере и экспорт титана, это больно ударит по Западу. По мнению эксперта, сторонники ужесточения санкций нередко находятся во власти предрассудков и не хотят признавать очевидного. Так, 21 марта 2014 г. генеральный секретарь НАТО А.Ф. Расмуссен заявил, что в 2008 г. Россия первой напала на Грузию. При этом он проигнорировал факты, установленные специально назначенной международной комиссией [1]. Инициативы Кремля часто наталкиваются на непонимание западных партнеров. Эскалация нынешнего конфликта не выгодна ни России, ни Европе и США. В ней заинтересованы украинские олигархи, российские “ястребы”,

известные своей антизападной риторикой, и Китай, который тихо усиливается, пока другие тратят силы на борьбу. Выйти из кризиса помогут переговоры, а не санкции [13].

По мнению К.Випперфюрта, Россия, Украина и Запад своими действиями, возможно, создали ситуацию, в которой все они окажутся проигравшими. Чтобы выйти из тупика, нужно отказаться от взаимных упреков и услышать доводы оппонента. В статье, опубликованной в марте 2014 г., эксперт выдвинул свой план разрешения конфликта. Его рекомендации не были выполнены. Так, Киев не отказался от применения силы против инакомыслящих. Требования сторонников федерализации Украины не были услышаны. Объективное расследование убийств на Майдане так и не было проведено [12]. За последние три месяца украинское правительство совершило ряд ошибок, лишивших его пространства для маневра. Вероятно форсированное разрешение кризиса, которое необратимо изменит расстановку сил не только в Восточной, но и в Центральной Европе.

Список использованных источников

1. Доклад комиссии ЕС: войну начала Грузия. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2009/09/090930_eu_georgia_report.shtml
2. Кулик С.А. Россия в балтийском лабиринте / С.А. Кулик. – М.: Экон-информ, 2013. – 217 с.
3. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power / Z.Brzezinski. – N.Y.: Basic Books, 2012. – 240 p.
4. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostategic Imperatives / Z.Brzezinski. – N.Y.: Basic Books, 1998. – 240 p.
5. Coffey L. The Baltic States: Why the United States Must Strengthen Security Cooperation / L.Coffey. – Retrieved from: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/10/the-baltic-states-why-the-united-states-must-strengthen-security-cooperation>. Accessed on 25 June 2014.
6. Deutsch-französische Agenda 2020. <<http://www.deutschland-frankreich.diplo.de/IMG/pdf/DeutschFranzoesischeAgenda.pdf>>.
7. Deutsch-polnische Beziehungen. <http://www.auswaertiges-amt.de/sid_0221EE9DF5CE288FFE20C392A074FABE/DE/Europa/D_utschlandInEuro-pa/BilateraleBeziehungen/Polen/PolitischeBeziehungen_node.html>.
8. Gemeinsame Erklärung der Regierungen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen zum 20. Jahrestag der Unterzeichnung des Vertrages zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit. <<http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/581486/publicationFile/155457/110621-D-POL-Erklaerung.pdf>>.
9. Schmidt S. Handbuch zur deutschen Außenpolitik / S.Schmidt, G.Hellmann, R.Wolf. – Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. – 968 s.
10. The Russian Presidency 2012–2013. – Retrieved from: <http://www.cbss.org/the-russian-presidency-2012-2013/>. Accessed on 15 April 2014.
11. Weimarer Dreieck. <http://www.auswaertiges-amt.de/sid_0221EE9DF5CE288FFE20C392A074FABE/DE/Europa/DeutschlandInEuropa/BilateraleBeziehungen/Weimarer-Dreieck.html>.
12. Wipperfürth C. Russland, die Ukraine und der Westen: Weitere Verschärfung oder rechtzeitige Umkehr / C.Wipperfürth. <<http://www.cwipperfuerth.de/2014/03/russland-die-ukraine-und-der-westen-weitere-verschaerfung-oder-rechtzeitige-umkehr/>>.
13. Wipperfürth C. Sanktionen gegen Russland sind eine Sackgasse / C.Wipperfürth. <<http://www.cwipperfuerth.de/2014/03/sanktionen-gegen-russland-sind-eine-sackgasse/>>.

References

1. Doklad komissii ES: vojnu nachala Gruzija. – Rezhim dostupa: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2009/09/090930_eu_georgia_report.shtml
2. Kulik S.A. Rossija v baltijskom labirinte / S.A. Kulik. – M.: Jekon-inform, 2013. – 217 s.
3. Brzezinski Z. Strategic Vision: America and the Crisis of

Global Power / Z.Brzezinski. – N.Y.: Basic Books, 2012. – 240 p.

4. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives / Z.Brzezinski. – N.Y.: Basic Books, 1998. – 240 p.

5. Coffey L. The Baltic States: Why the United States Must Strengthen Security Cooperation / L.Coffey. – Retrieved from: <http://www.heritage.org/research/reports/2013/10/the-baltic-states-why-the-united-states-must-strengthen-security-cooperation>. Accessed on 25 June 2014.

6. Deutsch-französische Agenda 2020. <<http://www.deutschland-frankreich.diplo.de/IMG/pdf/DeutschFranzoesischeAgenda.pdf>>.

7. Deutsch-polnische Beziehungen. <http://www.auswaertiges-amt.de/sid_0221EE9DF5CE288FFE20C392A074FABE/DE/Europa/D_eutschlandInEuro-pa/BilateraleBeziehungen/Polen/PolitischeBeziehungen_node.html>.

8. Gemeinsame Erklärung der Regierungen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen zum 20. Jahrestag der Unterzeichnung des Vertrages zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit. <<http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/581486/publicationFile/155457/110621-D-POL-Erklaerung.pdf>>.

9. Schmidt S. Handbuch zur deutschen Außenpolitik / S.Schmidt, G.Hellmann, R.Wolf. – Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. – 968 s.

10. The Russian Presidency 2012–2013. – Retrieved from: <http://www.cbss.org/the-russian-presidency-2012-2013/>. Accessed on 15 April 2014.

11. Weimarer Dreieck. <http://www.auswaertiges-amt.de/sid_0221EE9DF5CE288FFE20C392A074FABE/DE/Europa/D_eutschlandInEuropa/BilateraleBeziehungen/Weimarer-Dreieck.html>.

12. Wipperfürth C. Russland, die Ukraine und der Westen: Weitere Verschärfung oder rechtzeitige Umkehr / C.Wipperfürth. <<http://www.cwipperfuerth.de/2014/03/russland-die-ukraine-und-der-westen-weitere-verschaerfung-oder-rechtzeitige-umkehr/>>.

13. Wipperfürth C. Sanktionen gegen Russland sind eine Sackgasse / C.Wipperfürth. <<http://www.cwipperfuerth.de/2014/03/sanktionen-gegen-russland-sind-eine-sackgasse/>>.

Kukhtin M.M., Candidate of Political Sciences, Applicant of the Chair of International Relations and Foreign Policy of the Department of History of the Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), mikhail-kukhtin@yandex.ru

Central Europe in the Foreign Policy of Russia, Germany and the USA

The article is devoted to the analysis of Russian, German and American foreign policy in Central Europe. It is proved on basis of a wide range of sources that no

country of the region, except for Poland, is a full-fledged subject of international relations. The sovereignty of the Baltic States and Poland's Visegrad Group partners remains limited. Foreign interests collide regularly on their territory, which complicates the development of a sensible strategy for them.

Russia should revise its policy towards the Baltic States. It needs a comprehensive policy embracing the region as a whole. Moscow and Brussels should update the contractual framework of their cooperation and abandon abstract debates on legal and humanitarian issues. It is also necessary to pay more attention to particular projects.

The Ukrainian crisis endangers the region's security, and Brussels' and Washington's actions aimed at overcoming it often lead to an opposite result. Sanctions against Russia will harm both sides of the conflict, but they will not force the Kremlin to give up its interests in Ukraine.

Keywords: EU, USA, Russia, Central Europe, Ukrainian crisis.

Кухтін М.М., кандидат політичних наук, здобувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики історичного факультету, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), mikhail-kukhtin@yandex.ru

Центральна Європа у зовнішній політиці Росії, Німеччини і США

Аналізується російська, німецька і американська зовнішня політика у Центральній Європі. На основі широкого кола джерел доводиться, що жодна країна регіону, окрім Польщі, не є повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Суверенітет країн Балтії і партнерів Польщі по Вишеградській групі залишається обмеженим. На їх території регулярно стикаються чужі інтереси, що ускладнює вироблення осмисленої стратегії за них.

Росія повинна переглянути свою політику щодо країн Балтії. Їй потрібна комплексна стратегія, що охоплює регіон в цілому. Москва і Брюссель повинні оновити договірну базу своєї співпраці і відмовитися від абстрактних міркувань над правовими і гуманітарними проблемами. Також необхідно більше уваги приділяти конкретним проектам.

Українська криза загрожує безпеці регіону, а дії Брюсселю і Вашингтону, спрямовані на її подолання, нерідко призводять до зворотного результату. Санкції проти Росії завдають шкоди обом сторонам конфлікту, але не змусять Кремль поступитися своїми інтересами в Україні.

Ключові слова: США, ЄС, Росія, Центральна Європа, українська криза.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Гула Р. В.

доктор історичних наук, професор кафедри
гуманітарних наук, Академія сухопутних військ
ім. Гетьмана П. Сагайдачного
(Україна, Львів), gula-ruslan@mail.ru

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:

**Латиш Ю. В. ДЕКАБРИСТИ В УКРАЇНІ. ІСТОРИОГРАФІЧНІ
СТУДІЇ / Ю. В. ЛАТИШ. – К. : ЛОГОС, 2014. – 238 с.**

Останнім часом з'являється небагато праць з історії революційних рухів першої чверті XIX ст., котрі недостатньо вписані в пануючу парадигму національно-визвольного руху. Одним з небагатьох, хто продовжує вивчати історіографію та історію руху декабристів, причому відкриваючи в здавалось би добре вивченій темі нові сторінки, є київський історик Юрій Латиш. Його нова книга – це збірник статей автора різних років, об'єднаних декабристською тематикою, які публікувались у виданнях України і Росії.

У статті “Матеріали архіву Київського університету як джерело вивчення наукових біографій українських декабристознавців” проаналізовано особові справи дослідників руху декабристів, що зберігаються в Архіві провідного національного університету України, розкрито їх джерелознавчий потенціал. Сучасна історична наука вже давно визнала вагомий роль особистості в історичному процесі, тому вивчення особових справ декабристознавців – важлива складова декабристознавства. Матеріали до біографій відомих учених М. Закревського, З. Кирилюк, В. Котова, В. Маслова, В. Покровського, Н. Прозорової, Г. Сергієнка та інших вперше вводяться в науковий обіг.

Наступна розвідка “Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання)”, написана у співавторстві з Г. Д. Казьмирчуком, містить аналіз ключових аспектів сучасного декабристознавства. По-перше, висвітлюються актуальні проблеми історіографії декабристського руху, причому основна увага приділяється дискусіям довкола “українського декабризму”. По-друге, порушується питання участі представників вищих ешелонів влади в декабристських повстаннях. Автори послідовно розглядають основні версії змови вищих сановників імперії, які намагалися використати повстання декабристів для захоплення влади. У ролі таких змовників часто називають Санкт-Петербурзького генерал-губернатора М. Милорадовича та представників генералітету, імператрицю-вдову Марію Федорівну та ін. Однак, українські історики доводять, що цим твердженням бракує джерельної бази, тому їх автори часто “домислюють” деякі події, які ґрунтуються на непрямих свідченнях, а також “на логіці подій міжцарства”, що не вміщуються у протистояння “Микола I – заколотники”. По-третє, в статті йдеться про використання декабристських ідей у революційній боротьбі наступних

поколінь, а також показано процес обростання декабристів “нащадками”, котрі прагнули “приватизувати” популярний революційний тренд. Нарешті, визначено перспективи подальшого розвитку декабристознавства.

У дослідженні “Тарас Шевченко і декабристи (До концепції та історіографії проблеми)” глибоко проаналізовано наявний історіографічний пласт та подано оригінальне авторське бачення проблеми. Ю. В. Латиш звернув увагу на ідейну спорідненість Великого Кобзаря та членів Товариства об'єднаних слов'ян, котрих єднали почуття відчуженості до Російської імперії, непричетність до нобілітету і незв'язаність феодалними зобов'язаннями з правлячою династією. Як декабристи, так і Т. Шевченко були першими представниками “нової опозиції” в середовищі українського та російського народів, виступаючи не за модернізацію феодално-абсолютистської політичної монархії, а за створення правової, демократичної і національної держави.

Стаття “Українська та російська історіографії руху декабристів (1990–ті рр. – початок XXI ст.)” присвячена порівняльному аналізу новітніх тенденцій в пострадянському декабристознавстві. Констатуючи кризу на початку 1990–х рр., автор все ж вважає, що сучасне декабристознавство відрізняється розмаїттям наукових підходів та проблематики. Якщо російське декабристознавство орієнтується на переосмислення джерел, то українське намагається спертися на традиції своїх попередників, що забезпечує пріоритет історіографічних студій.

Грунтовна розвідка “Революційна концепція декабризму та пошуки її альтернативи в російській та українській історіографіях (друга половина 1930–х років – перша половина 1980–х років)” спростовує поширену думку про єдність радянського декабристознавства, заснованого на герценівсько-ленінській революційній концепції. Проаналізувавши радянське декабристознавство, Ю. В. Латиш дійшов висновку, що воно складалося з різних історичних шкіл та регіональних осередків. А до кінця 1970–х рр. на противагу офіційній революційній концепції М. В. Нечкіної-оформилися концепція “вчених-дисидентів” (Н. Я. Ейдельман, С. С. Ланда, Ю. Г. Оксман, Ю. М. Лотман, В. В. Пугачов), які вбачали у декабристах, перш за все, дітей своєї епохи, російських патріотів; концепція українських істориків М. М. Лисенка та Г. Я. Сергієнка, котрі робили спроби пояснити появу декабризму в Україні і його розвиток у зв'язку з місцевими умовами.

У статті “Современное декабристоведение на постсоветском пространстве. Становление, проблематика, научные центры и перспективы развития” (написана у співавторстві з Г. Д. Казьмирчуком) зроблено комплексний аналіз декабристознавства у пострадянський час. В дискусійній манері порушено висвітлення в

історіографії питання щодо лібералізму декабристів. Автори звернули увагу на невідповідність між сучасним і тодішнім розумінням поняття “лібералізм”. Значну увагу в статті приділено критиці міфотворчості, якою обрис декабризм у сучасних публікаціях, в першу чергу, в т.зв. “право-монархічній” літературі, де культивується низка надуманих проблем на кшталт “брехня і декабристи”. Водночас, Г. Д. Казьмирчук і Ю. В. Латиш наголошують, що “ореол моральної непогрішності”, створений навколо декабристів у народницькій історіографії і підтримуваний в радянський час, надзвичайно завищив моральні вимоги до декабристів.

Історіографії декабристського руху 1920-х рр. присвячено дві надзвичайно ґрунтовні публікації “Українська та російська історіографії декабризму в Україні 1920-х рр.: змагання, концепції, наукові осередки” та “Концепция “украинского декабризма””. В першій з них проаналізовані основні течії в тогочасному декабристознавстві, стан наукової розробки проблеми, розширення джерельної бази, утвердження більшовицької концепції декабризму в ході боротьби М. М. Покровського та його школи проти “немарксистів”, дослідження декабризму російськими вченими-емігрантами, ключові аспекти декабристського руху, довкола яких точилися дискусії в 1920-х рр. Друга стаття цілком присвячена концепції українського декабризму, найяскравішими представниками якої були Д. І. Багалій, О. Ю. Гермайзе, С. О. Єфремов та М. І. Яворський і котра зводиться до визнання впливу українських традицій, історії та культури на формування світогляду багатьох членів таємних товариств, що діяли в Україні, а також впливу декабристських ідей на погляди діячів українського національно-визвольного руху: Т. Г. Шевченка, кирило-мефодіївців, М. П. Драгоманова.

Низка статей у збірнику присвячена відомим українським декабристознавцям М. В. Довнар-Запольському, С. О. Єфремову, В. І. Маслову, М. Ф. Закревському.

У розвідці “Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів” висвітлюється життєвий шлях та погляди батька трьох декабристів. Особлива увага акцентується на побуті родини в Хомути на Полтавщині. Пізнавальною є й стаття “Хомутець: руйнація історичної пам’яті”, яка раніше публікувалася лише в Інтернеті. У ній на тлі історичної долі невеличкого села на Полтавщині, розглядається історія унікальної пам’ятки – палацу Муравйових-Апостолів, руйнування якого завершується на наших очах. Нині Хомутець перетворився на занепадаюче село, а в коридорах пограбованого і напівзруйнованого палацу тепер гуляє вітер і блукають мародери. “Ось так безгосподарно витрачаємо державні кошти на відбудову за гіпотетичними проектами давно втраченого у Батурині, Чигирині чи Михайлівського Собору в Києві, – констатує автор, – дозволяючи разом з тим гинути тому автентичному, що ще можна врятувати”.

В цілому можна констатувати, що книга Ю. В. Латиша є відображенням його багатолітньої роботи над тематикою декабризму. Вона є новим кроком у дослідженні історіографічного процесу в Україні і Росії

і може бути корисною як для фахівців, так і для широкого кола читачів.

Gula R. V., Ph.D. in History, Associate Professor of Humanities, Army Academy named Hetman P. Sahaydachnoho (Ukraine, L'viv), gula-ruslan@mail.ru

A review of the monograph: Latysh Iu. V. Decembrists in Ukraine. Historiographical studies. – Kiev : Logos, 2014. – 238 p.

Гула Р. В., доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных наук, Академия сухопутных войск имени гетмана П. Сагайдачного (Украина, Львов), gula-ruslan@mail.ru

Рецензия на книгу: Латыш Ю. В. Декабристы в Украине. Историко-графические исследования. – К. : Логос, 2014. – 238 с.

* * *

Латиш Ю. В.

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії для гуманітарних факультетів,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), j_latysh@ukr.net

ВЕЛИКИЙ КОБЗАР І АЛМАМАТЕР

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: КАЗЬМИРЧУК Г. Д., КАЗЬМИРЧУК М. Г. УНІВЕРСИТЕТ СВ. ВОЛОДИМИРА І ТАРАС ШЕВЧЕНКО. – К. : УКРСІЧ, 2014. – 228 с.

Нещодавно Україна відзначила 200-річчя Тараса Шевченка, котрий є її символом та пророком. Оголошення 2014 року Роком Шевченка свідчить про пріоритетність Шевченківської ідеї в українському гуманітарному просторі. На думку шевченкознавців, вона покликана виконати місію духовного єднання українства, утвердження національної ідентичності, визначає тяглість і безперервність національної традиції в контексті світової, репрезентує обличчя України в світі [1, с. 1].

Також у нинішньому році виповнюється 180 років з дня заснування провідного навчального закладу країни – Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Долі Великого Кобзаря та університету його імені тісно пов’язані. Світогляд молодого поета й художника формувався в тому числі й під впливом університетського оточення, а сам Шевченко мріяв отримати посаду вчителя малювання в університеті. 1 лютого 1846 р. він писав із Борзни до М. Костомарова: “Коли б то Бог дав мені притулитися до університету, дуже добре було б” [2, с. 135]. Очевидно, Шевченко міг би зробити кар’єру в Університеті Святого Володимира. Але не судилося, бо 3 березня студент університету О. Петров написав донос попечителю Київського учебного округа О. Траскіну про існування в Києві таємного політичного товариства – Кирило-Мефодіївського братства.

З університету вирушав Шевченко і в свою останню путь на Чернечу гору. 26 лютого 1861 р. в університетській церкві було відслужено панахиду за поетом. Студенти несли домовину на плечах. Учасниками тих подій були М. Драгоманов, М. Старицький, В. Антонович, П. Житецький, Т. Рильський, П. Косач [3, с. 4].

Звісно, що проблема “Тарас Шевченко і Київський університет” має чималу літературу, в тому числі й спеціальні праці Т. Зарицької, І. Патриляка, М. Попова, М. Рудька, Г. Сергієнка, О. Сліпущо [4]. Але вони не

вичерпують її. По–перше, перед шевченкознавством ще й досі стоять питання, на які в середині 1920–х рр. вказував М. Зеров: “Давно і без повороту одійшли в минуле часи, коли можна було задовольнятися короткими ювілейними замітками, наївно–патріотичними промовами та всякого роду публіцистичними препаратами Шевченка... давнє українофільське трактування Шевченка, як обдарованого інтуїцією мужика, без знаннів і освіти, “народнього поета”, котрий ніби дістав від народу доручення співати про нього і замість нього, давно уже захитане і готове поступитися новим реальнішим поглядам. На порядку дня стоїть тепер детальне і пильне вивчення всього, що стосується до Шевченка – біографічних фактів, текстів, громадських поглядів, оточення і впливів, мистецької техніки – і при тому, вивчення, що озброєне методом і здібне при потребі порвати з навичними поглядами і готовими схемами” [5, с. 173–174]. По–друге, поза увагою дослідників значною мірою залишаються шевченківське оточення, вплив університетських кіл на Великого Кобзаря, зв’язок революційних практик різних поколінь опозиціонерів тощо.

Заповнити названі лакуни і дати власне бачення проблеми “Тарас Шевченко і Київський університет” намагались автори рецензованої книги – Г. Д. і М. Г. Казьмирчуки. Вони не претендують на вичерпність теми, зосередивши увагу лише на маловивчених аспектах, водночас вдало поєднавши історичні та історіографічні студії.

Структурно монографія складається з вступу, трьох розділів і висновків, а також містить багатий ілюстративний матеріал. Перший розділ є по суті прологом до основної проблеми дослідження і підкреслює спадковість революційних демократичних ідей в Україні від декабристів до Т. Шевченка й кирило–мефодіївців. Він містить глибокий аналіз літератури, присвяченої вивченню стосунків й взаємовпливів декабристів та Великого Кобзаря, а також подає авторське бачення цього питання. На думку дослідників, Т. Шевченко з повагою ставився до “царів волі”, які здійснили значний вплив на його творчість.

Другий розділ “У пошуках національної ідентичності” присвячений маловідомим аспектам історіографії та історії Кирило–Мефодіївського товариства. Зокрема, автори звернули увагу на життя й діяльність випускника Київського університету кирило–мефодіївця О. Тулуба. Вони вважають, що під слідством О. Тулуб опинився ледь не випадково, тільки тому, що І. Посяда згадав його прізвище під час допиту. Також досліджено взаємини Т. Шевченка з М. Костомаровим, котрий і залучив поета до таємного товариства.

В останньому розділі “В народній пам’яті вкарбовані” глибоко проаналізовано праці, присвячені Кирило–Мефодіївському товариству, які побачили світ до 150–річного ювілею. Це були перші публікації в пострадянській Україні, позбавлені політизованих оцінок. Зроблено наголос на дослідженнях Г. Сергієнка, В. Сарбея, Ю. Пінчука, котрі переглянули свої погляди, розпочавши висвітлення історії братства з засад наукової об’єктивності, роблячи акцент не на політичних й соціальних протиріччях у лавах опозиціонерів, а на конкретній діяльності. Яскравою

ілюстрацією кирило–мефодіївського середовища є вміщені в цьому ж розділі листування братчиків та матеріали до біографії О. Тулуба.

Отже, монографія Г. Д. Казьмирчука і М. Г. Казьмирчукприсвячена актуальній і важливій для історичної науки проблемі, яка має важливе значення для з’ясування провідних тенденцій розвитку української історіографії та історії національно–визвольного руху. Авторам вдалося розкрити революційні традиції, на яких формувались світогляди Т. Шевченка та його ровесників – вихованців Київського університету, стосунки Кобзаря з кирило–мефодіївцями та університетським оточенням, а також зробити глибокий аналіз історіографії цих проблем. Рецензоване дослідження є суттєвим внеском в українську історичну науку і стане при нагоді як фаховим історикам, шевченкознавцям, так і широкому читацькому загалу.

Водночас, монографія не позбавлена й певних недоліків. Подекуди помітні риси поспіху, що призвело до уривчастого викладу матеріалу, відсутності логічних переходів і зв’язків між окремими розділами та параграфами, занадто розлогих екскурсів від головної сюжетної лінії. Зустрічаються помилки технічного характеру, зокрема в ілюстративному матеріалі. Дослідження виграло б і за наявності висвітлення шевченківських традицій в Київському університеті, як в дореволюційний, так і в радянський і сучасний періоди.

Список використаних джерел

1. Сліпушко О. Університет готується до знаменної дати / Оксана Сліпушко // Київський університет. – 2013. – № 5–6. – С. 1.
2. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 6.
3. Зарицька Т. Тарас Шевченко і Київський університет його імені / Тамара Зарицька // Київський університет. – 2009. – № 7. – С. 4.
4. Зарицька Т. Г. Тарас Шевченко і Київський університет його імені / Тамара Григорівна Зарицька // Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура. – К., 2011. – С. 76–81; Патриляк І. Тарас Шевченко і Київський університет: До 200–ліття Кобзаря / Іван Патриляк // Київський університет. – 2013. – № 16–17. – С. 3; № 18–19. – С. 3; 2014. – № 4. – С. 1, 3; Попов П. М. Шевченко і Київський університет / Павло Миколайович Попов. – К., 1964. – 79 с.; Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет / Микола Порфирівич Рудько. – К., 1959. – 87 с.; Сергієнко Г. Я. Київський університет і Т. Г. Шевченко / Григорій Якович Сергієнко, Єфросинія Степанівна Сергієнко. – К., 1984. – 128 с.; Сліпушко О. Тарас Шевченко і Київський університет: мовою фактів і документів / Оксана Сліпушко // Голос України. – 2013. – 14 червня. – С. 12–13.
5. Зеров М. Рец. на кн.: Шевченківський збірник. Т. 1 / під ред. П. П. Филиповича. – К., 1924. – 151 с. / Микола Зеров // Україна. – 1924. – Кн. 3.

References

1. Slipushko O. Universytet gotujet'sja do znamennoi' daty / Oksana Slipushko // Kyi'vs'kyj universytet. – 2013. – № 5–6. – S. 1.
2. Shevchenko T. Povne zibrannja tvoriv: U 12 t. / Taras Shevchenko. – K., 2003. – T. 6.
3. Zaryc'ka T. Taras Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet jogo imeni / Tamara Zaryc'ka // Kyi'vs'kyj universytet. – 2009. – № 7. – S. 4.
4. Zaryc'ka T. G. Taras Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet jogo imeni / Tamara Grygorivna Zaryc'ka // Etnichni vymiry universumu: mova, literatura, kul'tura. – K., 2011. – S. 76–81; Patryljak I. Taras Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet: Do 200–littja Kobzarja / Ivan Patryljak // Kyi'vs'kyj universytet. – 2013. – № 16–17. – S. 3; № 18–19. – S. 3; 2014. – № 4. – S. 1, 3; Popov P. M. Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet / Pavlo Mykolajovych Popov. – K., 1964. – 79 s.; Rud'ko M. P. Taras Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet

/ Mykola Porfyrovych Rud'ko. – K., 1959. – 87 s.; Sergijenko G. Ja. Kyi'vs'kyj universytet i T. G. Shevchenko / Grygorij Jakovych Sergijenko, Jefrosynija Stepanivna Sergijenko. – K., 1984. – 128 s.; Slipushko O. Taras Shevchenko i Kyi'vs'kyj universytet: movoju faktiv i dokumentiv / Oksana Slipushko // Golos Ukrai'ny. – 2013. – 14 chervnja. – S. 12–13.

5. Zerov M. Rec. na kn.: Shevchenkivs'kyj zbirnyk. T. 1 / Pid red. P. P. Fylypovycha. – K., 1924. – 151 s. / Mykola Zerov // Ukrai'na. – 1924. – Kn. 3.

Latysh Ju. V., candidate of historical sciences, associated professor of the Department the General History of the Arts Faculties of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), j_latysh@ukr.net

Great Kobzar and Alma mater

A review of the monograph: Kazmyrchuk G. D., Kazmyrchuk M. G. University of St. Vladimir and Taras Shevchenko. – Kiev : UkrSICH, 2014. – 228 p.

Латыш Ю. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории для гуманитарных факультетов, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), j_latysh@ukr.net

Великий Кобзарь и Alma mater

Рецензия на монографию: Казмырчук Г. Д., Казмырчук М. Г. Университет св. Владимира и Тарас Шевченко. – К. : УкрСІЧ, 2014. – 228 с.

* * *

Луняк Є. М.

доктор історичних наук, доцент кафедри історії України,
Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя
(Україна, Ніжин), lunyak@ua.fm

НОВИЙ КОРИСНИЙ ПОСІБНИК

ДЛЯ ІСТОРИКІВ ВІД ВИЗНАНОГО МЕТРА

РЕЦЕНЗІЯ НА ПОСІБНИК: КАЗМІРЧУК Г. Д. ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ : НАВЧАЛЬНО–МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС / Укладач : Д. І. Н., проф. КАЗМІРЧУК Г. Д. – Вид. 3–е, випр. та доповн. – К. : ПП “КП УкрСІЧ”, 2014. – 167 с.

Опанування будь-якого фаху розпочинається з вивчення його основ, специфіки, особливостей. У вищій школі навчальними планами для студентів–новачків передбачено окремий оглядовий предмет “Вступ до спеціальності”. Складність цього курсу якраз і полягає у його все охопленні, адже за короткий термін студенти мають повністю осягнути й усвідомити всі суттєві особливості та важливі аспекти свого фаху.

Нещодавно в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка побачило світ третє видання посібника “Вступ до спеціальності” для студентів–істориків, автором якого є відомий науковець, доктор історичних наук, професор, багаторічний завідувач кафедри історії для гуманітарних факультетів згаданого вишу Григорій Дмитрович Казмырчук. Він відзначився цілою низкою досліджень з історії України, української історіографії та джерелознавства. Зокрема у своїх численних студіях науковець торкався питань історії та історіографії декабризму в Україні, діяльності Кирило–Мефодіївського товариства, біографії Тараса Шевченка. Значну увагу в останні роки історик приділяє вивченню проблем козацької України, головним чином зосереджуючи увагу на Кальницькому полку. Тож цілком виправданим є те, що за написання цього посібника з велими специфічного предмету взявся визнаний професіонал в галузі історичної науки та освіти.

Виходячи з особливостей курсу “Вступ до спеціальності”, автор ставив собі за мету створення посібника, який характеризувався б стислістю, ґрунтовністю, доступністю, оригінальністю і мав би максимально сприяти формуванню професійних навичок і вмінь у студентів–істориків, а також зростанню їхнього інтересу до свого фаху. Загалом можна визнати, що Г. Д. Казмырчук зміг успішно розв’язати всі ці завдання.

Структурно даний посібник складається з дев’яти розділів, запитань до заліку та списку літератури до курсу.

Два останніх розділи (восьмий і дев’ятий) являють собою робочу навчальну програму та загальну програму курсу. Вміщення цих документів до посібника є доцільним і виправданим, оскільки допомагає студенту осягнути базову основу курсу вступу до спеціальності.

Також логічним і важливим додатком видається наведення у посібнику фрагментів з відомої теоретичної праці англійського дослідника Робіна Джорджа Колінгвуда “Ідея історії”, де розкривається специфіка історичної науки та праці історика.

Основний зміст посібника складають шість розділів.

У першому вступному розділі розкриваються предмет, мета та завдання курсу, його особливості, а також висвітлюється творчий та освітній потенціал історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Другий розділ “Методичні матеріали до вивчення курсу” є найбільшим і складається у свою чергу з чотирьох параграфів, у яких розкриваються теоретико–методологічні аспекти історичної науки та її суспільне значення, предмет і метод історії, її термінологія та джерельна база.

Третій розділ безпосередньо присвячений проблемі роботи з історичними джерелами.

Четвертий і п’ятий розділи, відповідно “Наукові історичні заклади, їх структура та діяльність” та “Історична наука в Київському університеті імені Тараса Шевченка”, висвітлюють систему історичних наукових і освітніх закладів України, де одним з найголовніших по праву є київський шевченківський виш.

Останній шостий розділ основного блоку, присвячено розвитку архівної справи в нашій країні.

Загалом структурне компонування посібника є логічним і добре продуманим, адже дозволяє сформувати в свідомості істориків–першокурсників приблизне уявлення про щаблі опанування свого фаху, його особливості та специфіку, суспільне значення, а також перспективи та напрями подальшої роботи.

Окремо слід відзначити науковий стиль Г. Д. Казмырчука. Його мова барвиста, доступна, сповнена метафор і цікавих та оригінальних порівнянь, яскравих цитат і мудрих сентенцій. Майстерне слово є засобом, що стимулює інтерес студентів до опанування історичної науки.

Можна цілком поділити один з головних висновків автора про те, що “історик має дуже багато знати, бути широко і всебічно освіченою людиною” (с. 11).

Абсолютно справедливим є постулат Григорія Дмитровича про те, що “історик завжди спостерігає відсутній об’єкт” (с. 37), а, отже, принцип сумніву зав-

жди має бути одним з головних у творчій лабораторії дослідника.

Таким чином, можна стверджувати, що з-під пера Г. Д. Казьмирчука вийшов новий важливий і потрібний інтелектуальний продукт, який буде корисним не лише для студентів історичного факультету Київського шевченківського університету, але й для всіх тих, хто вирішив опанувати непросте ремесло історика.

Втім об'єктивність вимагає не зосереджуватися лише на компліментарній частині аналізу цієї праці. Потрібно відзначити у ній і певні недоліки. Так, у даній роботі наявні вади редагування, що полягають у дублюванні окремих речень і навіть цілих абзаців (с. 5, 6). Незрозумілим виглядає порівняння науково-педагогічних потенціалів історичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. Чому для порівняння обрано саме колеги з Дніпропетровська? Доцільно було б також провести співставлення потенціалу київського шевченківського університету з іншими відомими вишами, де діють історичні факультети (с. 5, 6).

Уточнимо також, що нумізматику вивчає лише монети, а дослідженням медалей займається інша наука – фалеристика (с. 32).

Прізвища істориків у даному посібнику пишуться в одному реченні то з ініціалами, то без них (с. 33).

Не можна визнати цілком виправданою й абсолютизацію довіри до архівних джерел: “Хто володіє архівними даними, той знає історичну істину” (с. 44). Та й і сам автор в іншому місці це визнає, зауважуючи, що джерела “повідомляють інформацію про події, втім завжди неточну і неповну” (с. 36).

Однак ці незначні недоліки жодним чином не затіняють тієї наукової й пізнавальної цінності, яку несе в собі згаданий посібник Григорія Дмитровича Казьмирчука. Принагідно, користуючись нагодою, висловлюємо щирі вітання автору, який відзначає цього рік своє 70-річчя і бажаємо ювіляру міцного здоров'я, творчого натхнення та многа літа на службі Клію.

Lunyak Ye. M., doctor of history, associated professor of History of Ukraine, Nizhyn Gogol State University (Ukraine, Nizhyn), lunyak@ua.fm

New useful guide for historians meters from a recognized Review of benefit: Kazmirchuk G. D. Introduction to the profession: Teaching Materials / compiled by the doctor of historical sciences, Professor Kazmirchuk G. D. – 3rd edition, revised and enlarged. – М. : “КР UKRSECH”, 2014. – 167 p.

Луняк Е. Н., доктор исторических наук, доцент кафедры истории Украины, Нежинский государственный университет им. Николая Гоголя (Украина, Нежин), lunyak@ua.fm

Новое полезное пособие для историков от признанного метра Рецензия на пособие: Казьмирчук Г. Д. Введение в специальность: Учебно-методический комплекс / составитель : д. и. н., проф. Казьмирчук Г. Д. – Изд. 3-е, испр. и дополн. – М. : ООО “КР УКРСЕЧ”, 2014. – 167 с.

* * *

Луняк Є. М.

доктор історичних наук, доцент,
Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя
(Україна, Ніжин), lunyak@ua.fm

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: ТИТАРЕНКА Д. М. “КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗОНА ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)”. – Львів, 2014. – 442 с.

Попри те, що події періоду Другої світової війни протягом багатьох десятиріч є об'єктом поглибленого вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних істориків, на сучасному етапі розвитку історичної науки дослідження з вказаної проблематики набувають особливої гостроти та актуальності. Це пов'язане із можливістю доступу дослідників до нових, закритих раніше, джерел, ширшим ознайомленням із здобутками зарубіжної історіографії, відходом від старих ідеологічних штампів і стереотипів, появою та розвитком нових концептуальних підходів. Ключове завдання істориків полягає зараз у тому, щоб об'єктивно, зважено, максимально дистанційовано від політичних уподобань і тих чи інших ідеологем підійти до аналізу подій того часу. І особливо це стосується періоду нацистської окупації України. Як доводять останні дослідження, присвячені цим питанням, підвищену увагу істориків привертають питання колаборації, геноциду єврейського населення, ролі радянського та націоналістичного рухів Опору. В рамках нової дослідницької парадигми, що формується, знаходять висвітлення і питання підкупаційного повсякдення, в тому числі і духовного світу населення, яке опинилося на окупованій території. З огляду на це безперечний інтерес становить дослідження донецького історика Д. М. Титаренка, присвячене культурним процесам на території тих областей України, що під час нацистської окупації входили до зони військової адміністрації.

Передусім привертає увагу репрезентативна джерельна база дослідження – в роботі використано матеріали українських, німецьких, російських, нідерландських архівів, музеїв і бібліотек. Безумовним позитивом є широке використання усних джерел – матеріалів інтерв'ю, проведених у різний час із свідками нацистської окупації. Вони доволі яскраво характеризують повсякдення підкупаційного населення, особливості сприйняття чинників культурного життя, наочно відбиваючи задекларовані автором в методологічній частині підходи.

Композиційно робота складається з 5 розділів, зміст яких розкриває порушені автором проблеми, розглядає їх у контексті нацистської окупаційної політики на території України. В розділі, присвяченому планам та особливостям реалізації політики в сфері культури на території зони військової адміністрації, увагу автора сконцентровано на ключових факторах впливу на культурне життя. В рамках цього визначено концептуальні засади окупаційної політики стосовно місцевого населення на території, що знаходилася під військовим управлінням, розглянуто роль структур місцевого самоврядування, місцевої громадськості в організації культурного життя населення на окупованій території.

Доволі незвичною і дискусійною, на перший погляд, є теза про своєрідний, зумовлений ідеологемами, сте-

реотипами та особистим досвідом інтеркультурний діалог, що здійснювався на окупованій території. Як зазначає автор, і військовослужбовці окупаційних військ, і місцеві жителі в процесі побутових контактів, відвідування концертно-видовищних заходів, перегляду фільмів або прослуховування радіопередач формували картину “іншого”, яка далеко не завжди збігалася із стереотипами, сформованими напередодні війни та окупації в рамках дегуманізованого та демонізованого образу ворога. Проте використана Д. М. Титаренком джерельна база дає підстави визнати його припущення як такі, що мають право на існування.

Автор детально характеризує умови й особливості роботи культурних установ на окупованій території, розглядає інституційні та позаінституційні прояви культурного життя місцевого населення як елементи підкупаційного повсякдення. Особливу увагу звернуто на роботу театральних колективів, просвітнянських осередків, бібліотек і музеїв. В контексті реалізації дозвілєвих практик населення розглянуто місце свят, урочистостей і пам’ятних дат в житті населення, що, з одного боку, як слушно зазначає автор, мали служити інструментом пропагандистського впливу, з іншого (особливо коли йшлося про релігійні свята) – ставали важливим елементом релаксації та відвернення від важкого підкупаційного повсякдення. Водночас, як видається, доречно було б розглянути в роботі і фольклор як особливу форму духовного життя населення, особливо з урахуванням його іманентної здатності оперативно реагувати на значущі події суспільно-політичного життя, бути своєрідним їх віддзеркаленням в народній культурі.

У розділі, присвяченому освітнім процесам на окупованій території, не лише докладно зображено картину занепаду освітньої сфери, адаптації учнівства, педагогічного персоналу, навчальних програм до нових умов, але й охарактеризовано ключові фактори, що впливали на освітнє середовище. Як зазначає автор, діяльність військово-адміністративних структур, які регулювали й спрямовували життя населення на окупованій території, характеризувалася своєрідною амбівалентністю, боротьбою різних концепцій і думок. Слідування нацистським ідеологемам поєднувалося із прагматичним розрахунком – намаганням шляхом забезпечення діяльності освітніх закладів різного рівня мінімізувати соціальну напругу в тилу Вермахту, забезпечити підготовку необхідних для потреб економіки окупованої території фахівців.

Розглядаючи роль і місце інформаційно-комунікативних чинників впливу на свідомість місцевого населення автор, посилаючись на відповідний емпіричний матеріал, небезпідставно наголошує, що пропагандистські засоби на окупованій території ставали інструментом формування нової картини світу, нових візуальних, звукових і ментальних образів.

Попри те, що робота присвячена проявам культурного життя на окупованій території, автор не схильний гіперболізовувати їх значення. Він визнає, що за умов війни та іноземної окупації першочерговим для населення стала реалізація власних стратегій виживання. У той же час культурні процеси на окупованій території стали своєрідним соціальним феноменом, фактором відвернення від жорстких реалій життя в умовах

іноземної окупації, ознакою збереження певної національної та історичної традиції.

Інтерес становить підібраний автором фотоілюстративний матеріал, що має чітку прив’язку як до регіону, так і до порушених автором проблем, допомагає розглянути їх у контексті нацистської окупаційної політики.

В цілому рецензоване видання справляє позитивне враження завдяки ґрунтовній джерельній та історіографічній базі, зваженим та політично незаангажованим оцінкам та висновкам. Автору вдалося розширити уявлення про процеси, що відбувалися на окупованій території, показати їх специфіку, що зумовлювалася особливостями дій німецької адміністрації, органів місцевого самоврядування, позицією громадськості в різних зонах окупації. Монографія є суттєвим внеском у вивчення історії України доби нацистської окупації і викличе інтерес у фахової аудиторії.

Lunyak Ye. M., doctor of history, associated professor of Nizhyn Gogol State University (Ukraine, Nizhyn), lunyak@ua.fm

Review of monography: Cultural processes in Ukraine during the Nazi occupation (zone of military administration) by Tytarenko D. M. – L’viv, 2014. – 442 p.

Луняк Е. Н., доктор исторических наук, доцент, Нежинский государственный университет им. Николая Гоголя (Украина, Нежин), lunyak@ua.fm

Рецензия на монографию: Титаренко Д. Н. Культурные процессы в Украине в годы нацистской оккупации (зона военной администрации). – Львов, 2014. – 442 с.

* * *

Масаев М. В.

доктор философских наук, доцент, заведующий лабораторией факультета социокультурной деятельности и музыкального искусства, Крымский университет культуры, искусств и туризма (Украина, Симферополь), mikhael-masaev@yandex.ru

О ФЕНОМЕНАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО И СЕМИОТИЧЕСКОГО АСПЕКТОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

РЕЦЕНЗИЯ НА УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ:

РАШКОВСКАЯ В. И. ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И СЕМИОТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ. УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ / В. И. РАШКОВСКАЯ. – СИМФЕРОПОЛЬ: ДИАИПИ, 2013. – 200 с.

(рецензия друкється мовою оригіналу)

Данное учебное пособие написано известным отечественным специалистом, доктором педагогических наук, профессором, заведующей кафедрой изобразительного искусства Крымского инженерно-педагогического университета Валентиной Ивановной Рашковской.

Рецензенты данного пособия – также известные ученые, доктора педагогических наук, профессора А. А. Марушкевич и Л. З. Тархан.

Хорошая структура проявляется через следующие разделы данного пособия:

Раздел 1 – “Теоретико-методические подходы к художественному анализу произведений светской живописи” – содержит такие подразделы, как художественно-композиционные приемы живописи и методика ху-

дожественного “чтения” произведений светской живописи.

Во втором разделе – “Концептуальные основы понимания христианского изобразительного искусства” – говорится о искусствоведческо-образовательном потенциале христианского изобразительного искусства, концептуальных основах понимания символа в православном изобразительном искусстве и о мировоззренческо-художественных категориях православного изобразительного искусства.

Третий раздел, озаглавленный “Методика художественного “чтения” произведений христианского изобразительного искусства”, поднимает вопросы об уровнях художественного “чтения” произведений православной живописи, о символике “чтения” православного зодчества и о составляющих духовного развития средствами изобразительного искусства.

Раздел 4 – “Теоретические основы сакрального исламского изобразительного искусства” – повествует о концептуальных основах исламского изобразительного искусства и о сакральной геометрии в исламском изобразительном искусстве.

И, наконец, пятый раздел – “Художественные и семиотические аспекты сакрального исламского изобразительного искусства” – акцентирует внимание на художественных и духовных характеристиках исламской сакральной архитектуры и на каллиграфии и орнаменте как совершенном искусстве изображения слова и символа.

Во введении, в частности, мы читаем следующее:

“Использование педагогического потенциала изобразительного искусства является важным средством формирования многообразных творческих способностей учащихся. Трудно переоценить влияние искусства на эстетическое и нравственное развитие. Обращение к воспитательной стороне изобразительного искусства способствует решению педагогических целей современного образования, гуманизации социальных отношений в обществе, передаче новым поколениям высших человеческих ценностей, формированию духовно-нравственных качеств личности” (с. 4).

При этом искусство “не повторяет, не копирует действительность, оно содержит её познание. Подобно тому, как наука о строении вещества, проникая в его сущность, открывает скрытое содержание, так и искусство не повторяет жизнь, а, проникая в её сущность, открывает её главные смыслы и ценности” (с. 4).

Таким образом, “искусство является особой формой познания. Познание мира средствами искусства – это художественное познание, которое принципиально отличается от научного, поскольку представляет процесс мышления в “образах”. Такое мышление позволяет, например, проанализировать эволюцию образа человека в искусстве, что способствует более глубокому осмыслению концепции личности в разных культурах и в разные эпохи. Однако, наведенное осмысление объекта через образ при общении с искусством предполагает наличие способностей навыков восприятия произведения искусства, понимание его художественного и семиотического языка. В этой связи актуальным становится овладение методикой художественного “чтения” произведений искусства” (с. 4).

Можно согласиться с мыслью В. И. Рашковской, что в настоящее время “мы лишились официальной идеологии и духовно-нравственных ориентиров и идеалов. В результате духовно-нравственное воспитание молодежи свелось к минимуму. Совокупность ценностных установок, присущих молодёжному сознанию, стала деструктивной и порой разрушительной” (с. 4). При этом “молодёжная культура освобождена от дидактики. В ней преобладает стремление к занимательности, доступности, поражающей воображение новизной, только не на мораль. Плюрализм смыслов и форм такой культуры вступает в явное противоречие с духовной традицией. Важно *какие ценности* (курсив автора пособия – М.М.) пропагандирует *искусство* (курсив автора пособия – М.М.), какую концепцию мира и человека оно несёт. Ныне молодёжи навязывается “новая система ценностей”, пропагандируется принцип “раскрепощения личности”, стремление к полной и ничем не ограниченной свободе” (с. 4–5).

“С другой стороны, как подчёркивает В. И. Рашковская, современное образование стало передачей совокупности знаний и навыков для достижения материального благополучия и карьеры. Поэтому неудивительно, что среди людей образованных часто встречаются пошлость, цинизм, аморальность. На горьком современном опыте мы убедились, что без духовно-нравственной составляющей образования разрушается государство, останавливается экономика, гибнет культура. Без духовности прекращается прогресс, становятся бесполезными и даже опасными самые глубокие научные знания, самые новейшие технологии.

Специфика современного этапа воспитания молодёжи диктует необходимость интеграции научно-профессионального и духовно-нравственного содержания в образовании. Сегодня важно возвратиться к своим национальным корням. Актуальным становится практическое присоединение к национальной духовной традиции, к душе народа. Народ и отечество дают человеку язык, традиции, историческую память, преемственность – целостность во времени. Без всего этого человек выпадает из временной цепи, из исторического бытия и оказывается в ничейном, пустом времени, не согретом духовным теплом праотцев. Невозможно любить Отечество, не зная того, что находится в генетической памяти народа.

Возвращение к национальным истокам будет способствовать преодолению исторического невежества и национального беспамятства. На этом пути образование может и должно стать своеобразной пропедевтикой в мир истинных ценностей. Одним из таких путей может стать возвращение к аксиологии изобразительного искусства” (с. 5).

Автор отмечает, что христианское и исламское изобразительное искусство сохранили свой духовный потенциал, они открывают удивительные тайны бытия, воплощённые в художественных формах. Всё это культурное наследие содержит многочисленные возможности для современного образования (с. 5–6).

Автор пособия говорит, что вызывает интерес тот факт, что “эти виды искусства ставили и продолжают ставить проблемы личности, её становления и деградации, проблемы взаимоотношения между человеком и миром, проблемы смысла и цели жизни” (с. 6). При

этом является характерным, что “искусство ставило эти вопросы подчас значительно раньше и вникало в них значительно глубже, чем соответствующие специализированные науки – психологические, социологические, медицинские и пр.” (с. 6).

Поэтому для того, чтобы “воспользоваться накопленным аксиологическим потенциалом искусства, необходимо освоить методики художественного “чтения” (с. 6). В учебном пособии они представлены для произведений светского и религиозного искусства, в частности христианского (иконопись, храмовое зодчество) и исламского (архитектура, каллиграфия, орнамент) изобразительного искусства.

Достаточно показательно мнение автора о познавательном значении произведений живописи. Искусство воплощает религиозные, философские, правовые, политические, духовные, мистические, аксиологические аспекты мировоззрения личности и общества. В разделе 1 В. И. Рашковская подчёркивает необходимость указать, “какая познавательная ценность данного произведения, какие идеи, взгляды, принципы несут с собой художественные образы, изображенные на полотне” (с. 21).

В подразделе “Методика художественного “чтения” произведений светской живописи” говорится о том, что приведенная в подразделе 1.1. методика художественного “чтения” произведений живописи и анализ её составляющих может существенно обогатить проведение занятий по истории изобразительного искусства. Эта методика предполагает расширенное и углубленное изучение сокровищницы мировой живописи.

В разделе 2 в контексте искусствоведческо-образовательного потенциала христианского изобразительного искусства говорится о воспроизведении внутреннего мира личности как цели и светского, и религиозного искусства. Для достижения этой цели и светское, и религиозное искусство должны решить одинаковые задачи. Во-первых – “увидеть” образ человека внутренним зрением художника прежде, чем воплотить его в красках. Во-вторых, дать видимый образ человека так, чтобы раскрылась его внутренняя сущность, скрытая от обычного, поверхностного зрения. Невзирая на общность поставленных цели и задач, пути художественно-композиционного решения в религиозном и светском искусстве разные. Далее автор даёт компаративный анализ произведений православного, католического и светского искусства.

Светская и религиозная портретная живопись, как подчёркивает профессор В. И. Рашковская, передаёт художественными средствами внутренний мир человека по трём уровням эмоционально-психологического состояния: личины, лица, лика (с. 36).

Художественным изображением лица наиболее совершенно овладела католическая живопись. Наиболее ярко это появилось в творчестве художника, чьё искусство признаётся образцом художественного совершенства – Рафаэля.

Лик (третий уровень), в отличие от личины и лица, – это не портрет человека, а то изображение внутреннего мира, которое можно увидеть лишь духовными глазами [1]. Лик даёт только иконопись, удостоверяя художественными средствами духовную сущность личности.

Целесообразно подчеркнуть, что Евангельский идеал, воплощённый художественными средствами в пра-

вославном и католическом изобразительном искусстве, является общим основанием духовного развития личности. Не “стоит забывать, что европейская культура, при всей своей сложности, была и остаётся донныне христианской культурой – по своим основным задачам и задумкам, по своему типу: из христианства она преимущественно выросла, его надеждами и идеалами питалась, в христианстве находила свои духовные силы и от него взяла любовь к свободе и чувству ценности личности” [2, с. 36].

На третьем уровне – уровне лика – искусство воплощает художественную православную антропологию, указывая на обязательный компонент духовного развития – “познание себя”, своей внутренней сакральной сущности. Анализируя размышления о самопознании у Сократа, Б. П. Вышеславцев подчёркивает, что самопознание означает одновременно и работу над собой, и формирование себя, и осознание себя как императив, приказ, что требует нового рождения и прихода к самому себе, основы и начала творческой жизни и самоопределения [2, с. 256].

Учитывая вышеприведённое, В. И. Рашковская считает целесообразным подчеркнуть, что художественная православная антропология, которую воплощает иконопись, становится практической основой духовного развития личности (с. 38).

С целью проведения художественно-педагогического анализа колористично-световых приёмов изобразительного православного искусства В. И. Рашковская даёт православное понимание цвета и света, которые тесно переплетаются в художественной и духовной практике.

Не случайно в былинах, летописях встречаются цветные эпитеты, которые являются ведущими цветами иконописи. Так, прекрасные “краски” даёт художник в “Слове о полку Игореве”: в небе блещут синие молнии, Дон катит синие воды, горят красные звёзды, хмурятся чёрные тучи” [3].

Ведущим цветом иконописи является золотой. Он доминирует, поскольку символизирует нетленные христианские истины. Все другие цвета подчинены ему. Золотое сияние иконы представляет дидактический и онтологический символ духовного света.

Автор пособия отмечает, что православная иконопись художественными средствами очерчивает четыре вида времени: космический, циклический, исторический, иконический, которые имеют графические аналогии (с. 45).

Историческое время символично передаётся горизонтально, которая имеет свое начало и конец (например, изображение евангельских событий), а иконическое – вертикально, которая начинается в душе человека и направлена к духовным высотам. В символическом сочетании исторического и иконического времени чётко прослеживается путь духовного развития, которым должна следовать личность [4, с. 98].

В произведениях изобразительного православного искусства художественными средствами даются не только духовные ценности определённого времени, но и сущностные проблемы бытия, не потерявшие своей актуальности для современной педагогики. Е. Н. Трубецкой писал об иконописи следующее: “Знакомясь с ней, мы чувствуем то смешанное чувство, с которым боль-

шая радость соединяется с глубокой душевной болью. Понять, что мы когда-то имели в древнерусской иконописи, — означает в то же время почувствовать, что мы в нём потеряли. Мысль о том, что этот бессмертный памятник духовного величия относится к нашему далёкому прошлому, содержит в себе что-то бесконечно тревожное для настоящего” [5, с. 24].

Весьма интересен подраздел о концептуальных основах понимания символа в православном изобразительном искусстве.

Основы православной символики были заложены патристикой и светскими учёными, которые изучали толкование символа в искусстве: Иосиф Волоцкий, Сергей Булгаков, Григорий Сковорода, Ю. Бобров, В. Бычков, И. Ильин, А. Лосев, Г. Покровский, Е. Трубецкой, Г. Тарабукин, В. Топоров, Л. Успенский и др.

Символ — не простая условность. В христианском понимании символическими являются не только отдельные предметы, но и весь материальный мир является символом духовного мира. Христианство заимствовало мнение Плотина о том, что мир является творением высшей природы, которая созерцает более низкий мир, подобный своему естеству. Глядя на явления и предметы материального мира, мы сквозь них созерцаем их вечную первооснову и идеальные прообразы [6, с. 34]. Символизм по форме становится источником духовного познания, ведущим к постижению уникальных смыслов действительности (с. 48).

К таким уникальным смыслом относится православное образно-символическое художественное мышление. Высокий уровень формально-логического осмысления многих явлений природной и социальной действительности и осознания несоответствия глубины внутреннего, духовного мира человека её повседневной деятельности привели христианскую философию к символизму [7, с. 26].

Таким образом, рецензируемое учебное пособие является очередным бесценным вкладом в осмысление означенных проблем и будет полезно и важно будущим художникам и педагогам в непростом деле их вечных поисков прекрасного, разумного, доброго, вечного.

Список использованных источников

1. Дунаев М. М. Своеобразие русской религиозной живописи. Очерки русской культуры XII–XX вв. / М. М. Дунаев. — М. : Филология, 1997. — 224 с.
2. Вышеславцев Б. П. Этика преображенного Эроса / Б. П. Вышеславцев. — М. : Республика, 1994. — 368 с.
3. Слово о полку Игоревім. — К. : Наукова думка, 1988. — 87 с.
4. Лепакін В. Ікона та іконічність / В. Лепакін. — Львів : Свічадо, 2001. — 288 с.
5. Трубецкой Е. Н. Умозрение в красках / Е. Н. Трубецкой. — М. : Паломник, 1916. — 44 с.
6. Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство / В. Н. Лазарев. — М. : Наука, 1978. — 335 с.
7. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI — начале XII вв. / В. С. Горский. — К. : Наукова думка, 1998. — 215 с.

References

1. Dunaev M. M. Svoeobrazie russkoj religioznoj zhivopisi. Ocherki russkoj kul'tury XII–XX vv. / M. M. Dunaev. — M. : Filologija, 1997. — 224 s.
2. Vysheslavcev B. P. Jetika preobrazhennogo Jerosa / B. P. Vysheslavcev. — M. : Respublika, 1994. — 368 s.
3. Slovo o polku Igorevim. — K. : Naukova dumka, 1988. — 87 s.
4. Ljepahin V. Ikona ta ikonichnist' / V. Ljepahin. — L'viv : Svi-

chado, 2001. — 288 s.

5. Trubeckoj E. N. Umozrenie v kraskah / E. N. Trubeckoj. — M. : Palomnik, 1916. — 44 s.

6. Lazarev V. N. Vizantijskoe i drevnerusskoe iskusstvo / V. N. Lazarev. — M. : Nauka, 1978. — 335 s.

7. Gorskiy V. S. Filosofskie idei v kul'ture Kievskoj Rusi XI — nachale XII vv. / V. S. Gorskiy. — K. : Naukova dumka, 1998. — 215 s.

Masaev M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Ass. Prof., Head of Laboratory of the Faculty of Sociocultural Activity and Musical Art of Crimean University of Culture, Arts and Tourism (Ukraine, Simferopol), mikhail-masaev@yandex.ru

**About the phenomena of artistic and semiotic aspects in fine arts
Review on the train aid: Rashkovskaya V. I. Fine Arts: Artistic and Semiotic Aspects. Train Aid / V. I. Rashkovskaya. — Simferopol : DIAIPI, 2013. — 200 p.**

Masaev M. B., доктор філософських наук, доцент, завідувач лабораторією факультету соціокультурної діяльності та музичного мистецтва, Кримський університет культури, мистецтва і туризму (Україна, Сімферополь), mikhail-masaev@yandex.ru

Про феномени художнього і семіотичного аспектів образотворчого мистецтва

Рецензія на навчальний посібник: Рашковська В. І. Образотворче мистецтво: художній і семіотичний аспекти. Навчальний посібник / В. І. Рашковська. — Сімферополь : ДІАІПІ, 2013. — 200 с.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Євтух В. Б. Життя, наповнене досвідом і переконаннями: Ерхард Рой Він в науці і громадському житті	5
Дегтярьов С. І. Ставлення представників українського і російського чиновництва до порушень і зловживань у їхньому середовищі (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)	9
Половинська В. В. До проблеми давньорусько–скандинавських літературних контактів в контексті обміну духовними цінностями між Сходом і Північчю	14
Крижевський А. В. Антикостанство в Університеті Св. Володимира в 60–х – 80–х роках XIX ст. в контексті загальної лібералізації та змін на історико–філологічному факультеті	19
Ховрич С. М. Культурне дозвілля як складова виховного процесу у деяких вищих підросійської України наприкінці XIX – початку XX ст.	22
Дороніна Н. В. З історії викладання англійської мови в Імператорському університеті св. Володимира	26
Шемета Ю. М. Освітлення в Імператорському Університеті Св. Володимира (1830–ті – початок 1860–х рр.)	32
Лиса М. Діяльність товариства “Взаїмна поміч галицьких та буковинських вчителів” напередодні Першої світової війни	35
Філінюк В. А. Освіта і школа у повсякденному житті українського села в період Центральної Ради	39
Рибко О. С. Політична культура міського населення волинської губернії на початковому етапі Української революції (1917 р.)	44
Пилипів І. В., Горан Т. А. Організаційна структура Перемишльської греко–католицької єпархії в період між двома світовими війнами	48
Нікітенко К. В. Кредитно–банківська політика радянської влади в УРСР міжвоєнної доби: в основі класовий підхід	52
Пуйда Р. Б. Стратегія та тактика Українського національно–демократичного об’єднання 1928–1938 рр.	59
Кужільна О. О. Державницька ідея у культурно–просвітницькій діяльності Товариства “Музей визвольної боротьби України” у роки Другої світової війни	63
Лук’яненко О. В. Каміні на шляху наукового поступу освітян повоєнних педінститутів УРСР	67
Компанієнко О. В. Становище системи шкіл робітничої і селянської молоді в перше повоєнне десятиріччя	70
Парначова Н. В. Становище українських селян в 50–х рр. XX ст. на території Польщі (на матеріалах тижневика “Наше слово”)	73
Дем’яновський О. Ю. Методи розведення сільськогосподарських тварин: історичний аспект	77
Черкас Т. В. Культурне і наукове співробітництво між Україною та ФРН 1990–1995 рр.	79
Махортих М. С. Київські топоніми як елемент історичної пам’яті про звільнення міста від німецької окупації за доби незалежності (1991–2013)	82
Корсак Р. В. Українсько–чеське культурне співробітництво (2000–2012 рр.)	87
Холод І. Ю. Переговори про регіональне всеосяжне економічне партнерство: проблеми та перспективи	91
Шорсткіна О. Ф. Михайло Драгоманов як співробітник часопису “Житє і Слово” (1894–1895 рр.)	97
Геза А. В. Віктор Михайлович Глушков як людина та вчений–вихователі наукових кадрів	102
Головань О. О. Україна у безпекових стратегіях США 2014 року	105
Гай–Нижник П. П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки	109
Кудінов Д. В. Проблема участі українських селян у виборах і діяльності Державної думи Російської імперії в сучасній вітчизняній історіографії	116
Тимошенко Ю. О. Сучасна методологія історичного дослідження фізкультурно–спортивної сфери України 1920–1940–х років	122
Главацький М. В. Соціально–правова діяльність органів окупаційної влади генеральної області “Київ” в 1941–1944 рр.: новітня історіографія проблеми	125
Гасанова Н. А. Експертиза рукописів Насиреддина Тусі, що зберігаються в Інституті рукописів ім. Мухаммеда Фізулі Національної академії наук Азербайджану	132
Берест Р. Я. Фортифікаційні споруди середньовічних монастирів українського Прикарпаття	134
Цуцман І. Я. Об’єкти покуської оборонної архітектури на сучасному етапі: стан, проблеми збереження та використання	138
Аббасов Н. В. Проблема політичної влади Огуз в дастані “КитабиДедеГоруд” та її паралелі з політичним устроєм інших тюркських народів	143
Дудар Р. В. Реформи Селіма III. Формування війська “нізам–і джедид” в складі збройних сил Османської імперії	145
Акперова Е. Баку в 1917–1918 роках в окупаційних планах великих країн світу	148
Малеки Ентезари М. Е. Становлення національного друку в Іранському Азербайджані, його боротьба проти реакції (1941–1945)	151
Гідаятова С. А. Транспортування каспійської нафти і газу на світові ринки (Азербайджанське–Казахстанське співробітництво)	154

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Андрієнко О. В. Страх як онтологічна ознака сучасного суспільства	157
Владленова І. В. Філософські проблеми: матерія, людина, суспільство в руслі розвитку високих технологій	160
Гончаренко М. М. Системний підхід у визначенні соціоприродних суперечностей	164
Данканіч Р. І. Проблема пошуку достовірного знання у філософії нового часу	168
Журба М. А. Віртуальна реальність: різновекторні пошуки	171
Кириченко І. А. Проблема профілактики девіантних проявів в суспільстві: філософський аналіз	175
Ємельяненко Є. О. Конструювання маргінальності та агенти цього процесу	178
Сакун А. В. Дискурс сучасності в просторі соціального пізнання	181
Масасв М. В. Феномен демократії в контексті базових проблем соціальної філософії (філософсько–історичний і соціокультурний аналіз)	185
Попов В. Ю. Методологічні засади класичної історії філософії	191
Старовойт О. Відчуття свободи як необхідна умова формування суб’єкта інноваційної культури	194
Воронкова В. Г. Формування інформаційної культури особистості як умова успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві	198
Антіпова О. П. Особливості комунікації в субкультурі інформаційної ери	203
Дерман Л. М. Комунікативна культура в моді XX–XXI ст.	206
Отрешко В. Інформаційна безпека в контексті мовних пріоритетів українського державотворення	210
Ткачова Ю. Ціннісно–комунікативні характеристики науки в умовах інформаційного суспільства	215
Третьак В. В. Національна самосвідомість – важливий чинник розвитку суспільства	218
Терешкун О. Ф. Потенціал гуманізму в гуманітарно–науковому дискурсі техніки	222
Завальнюк О. Спорт як діяльність особистості	229
Гоян І. М. Трансценденталізм Бориса Яковенка у контексті дискусії навколо психологізму. Критика Германа Когена Стаття перша	232
Коробко М. І. Етика реальності: загальний огляд філософських позицій Айн Ренд	236
Аббасова А. Повісті Ченгіза Дагчи уособлення національних почуттів та ідей патріотизму	240

Зарганасва І. З. Методологічні відмінності в суфізмі: Газалі і Халватія	243
Матвієнко І.С. Сучасна релігійно–соціальна орієнтація людини в світі (філософський погляд Е. Фромма)	247
Пешев О.О. Внесок Р. С. Пітерса у розвиток аналітичної філософії освіти	250
Коваленко Є. В. Характеристика основних естетичних параметрів імпресіоністичної техніки у плернерному живопису	253
Демиденко Я. С. Український авангардизм: історико–філософський аналіз	257
Багірова Г. Мовна особистість автора художнього тексту	260
Джамалов М. М. Стиль фикх в постмодерністських теоріях і його мовнознавча основа	263
Вітер Д. В. Методологічні пошуки осмислення соціальної доктрини церкви у західній теологічній думці	266
Осташук І. Б. Християнський символ: специфіка конфесійної рецепції	270
Стасюк Л. О. Інституалізація протестантизму в контексті геополітичної самоідентифікації України	276
Котенко І. В. Соціокультурний простір античної аристократичної культури	279
Дзвінчук Д. І. Глобальні виклики та освіта: криза ідентифікації чи розвій етнічної самобутності	284
Пашков В. В. Віртуалізація освіти: пріоритети і ризики	288
Бак М. Інформатизація освіти як предмет філософсько–педагогічного дискурсу	291
Ковальчук Н. Д. Європейська освіта Києво–Могилянської академії в контексті метаісторії	295
Михайльова К. Г., Савош Г. П. Виховний процес у ВНЗ України: сучасні пріоритети та практичні результати	298
Шелюк Л. Якість і відкритість освіти як національні пріоритети її демократичного розвитку в Україні	303
Бессалова Т. В. Сучасні тенденції та проблеми розвитку вузівського сектора науки України	307

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Васильчук Є. О. Соціально–економічні чинники ескалації політичного радикалізму та екстремізму у молодіжному середовищі України	312
Батрименко О. В. Реформування державної бюрократії в пострадянській Україні	318
Дамаванді А. М. Етнополітичні та соціальні процеси в середовищі кримськотатарського народу в контексті українського державотворення	322
Дунець В. Б. Формування політичної культури молоді в Україні після подій Майдану 2013–2014 років	326
Жекало Г. І. Міжнародні організації у політичних протиріччях та конфліктах сучасної України: концепція досліджень	330
Ключник Р. М. Основні виміри сучасної політичної кризи в Україні	334
Морарь М. В. Формування політичного лідерства в Україні в умовах державної незалежності: здобутки і проблеми	338
Нелін М. В. Перспективи українсько–італійських відносин в умовах внутрішньодержавної нестабільності в Україні 2014 р.	343
Панченко Т. В. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: відповідність європейському досвіду	347
Прокопенко О. А. Домінантні архетипи у житті українського суспільства	352
Семигіна Т. В. Класифікація держав загального добробуту Гості Есплінг–Андерсена і подальший розвиток теоретичного обґрунтування соціальної політики	356
Стойко О. М. Еволюція досліджень президентської форми правління	360
Безрук О. О. Політична участь в контексті процесів політичної мобільності	363
Вальковець Г. І. Види політичного протесту	366
Калінін В. Ю. Концепція осьового поділу праці: зміст та перспективи у політичній науці	370
Кізь М. В. Соціальна діяльність і політичний PR	374
Куц Г. М. Політологічне осмислення ідеї прогресу	378
Макаренко Б. Основні фактори і напрями підвищення гуманістичного потенціалу політичної культури суспільства	382
Герасимчук Н. В. Магістралі розвитку міжнародних інституцій: соціально–часовий вимір	386
Гордієнко Г. М. Релігія і церква в політичній та ідеологічній практиці націонал–соціалізму	392
Борділовська О. А., Кухта В. В. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн	397
Махмудова О. А. Питання інтеграції Туреччини в Європейський Союз: прихильники і противники	403
Алієв Н. Г. Трансформація державного суверенітету в епоху глобалізації: діалектика безперервності і зміни в Азербайджані	408
Гамідов Г. Загальнонаціональний лідер Азербайджану Гейдар Алієв і політика енергетичної безпеки Азербайджану	412
Ібрагімов А. Вирішення питань релігії у державній політиці Гейдара Алієва в 1993–2003 роки	418
Кухтін М. М. Центральна Європа у зовнішній політиці Росії, Німеччини і США	421

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Гула Р. В. Рецензія на книгу: Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії / Ю. В. Латиш. – К. : Логос, 2014. – 238 с.	424
Латиш Ю. В. Великий Кобзар і Almamater Рецензія на монографію: Казьмирчук Г. Д., Казьмирчук М. Г. Університет св. Володимира і Тараса Шевченка. – К. : УкрСІЧ, 2014. – 228 с.	425
Луняк Є. М. Новий корисний посібник для істориків від визнаного метра Рецензія на посібник: Казьмирчук Г. Д. Вступ до спеціальності: Навчально–методичний комплекс / укладач : д. і. н., проф. Казьмирчук Г. Д. – Вид. 3–е, випр. та доповн. – К. : ПП “КП УкрСІЧ”, 2014. – 167 с.	427
Луняк Є. М. Рецензія на монографію: Титаренка Д.М. “Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації)”. – Львів, 2014. – 442 с.	428
Масасв М. В. Про феномени художнього і семіотичного аспектів образотворчого мистецтва. Рецензія на навчальний посібник: Рашковська В. І. Образотворче мистецтво: художній і семіотичний аспекти. Навчальний посібник / В. І. Рашковська. – Сімферополь : ДІАІПІ, 2013. – 200 с.	429

CONTENT

HISTORICAL STUDIENS

Evtyukh V. B. Life, gap-filling experience and persuasions: Erkhart Roy Vin in science and public life.....	5
Degtyarev S. I. Attitude of Ukrainian and Russian officials to violations and abuses in their environment (the end of XVIII – first half of the nineteenth century).....	9
Polowinska V. V. To the problem of Old Rus'–Scandinavian literary contacts in the context of the exchange of spiritual values between the East and the North.....	14
Kryzhevskiy A. V. Classical Studies at the St. Vladimir University in the 60s – 80s of the XIX century in the context of a general liberalization and changes in the Faculty of History and Philology.....	19
Khovrych S. Cultural leisure as constituent of an educate process in some higher educational establishments of pidrosiyskoy Ukraine at the end of XIX – to beginning of a XX age.....	22
Doronina N. V. From the history of English language teaching at the Imperial University of St. Vladimir.....	26
Shemeta Y. M. The lighting in St. Volodymyr Emperor's University (1830 th – beginning of 1860 th).....	32
Lysa M. Activities of the organization "Vzayimnapomich Galickich and Bukovinskich uchyteliv" on the before World War.....	35
Filinyuk V. A. Education and school in everyday life of the Ukrainian village in the period the Central Council.....	39
Rybko O. The political culture of the urban population of Volyn province in the initial stages of UKRAINIAN Revolution(1917).....	44
Pylypiv I. V., Goran T. A. Organizational structure of Peremishl Greek–Catholic diocese in the periodbetween two world wars.....	48
Nikitenko K. V. Banking and credit policies of the soviet government in interwar Ukrainian SSR – class approach as the basis.....	52
Puyda R. B. The strategy and tactics of the Ukrainian National Democratic Union 1928–1938.....	59
Kuzhilna O. O. Statehood idea in the cultural and educational activity of the Society "Museum of Liberation Struggle of Ukraine" during World War II.....	63
Lukyanenko O. V. Stones on the road of educators' scientific progress in the postwar pedagogical institute of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.....	67
Kompanienko O. V. The position of school workers and peasant youth schools in the early postwar decades.....	70
Parnachova N. V. Plight of the Ukrainian countrymen in the 50th of XX century at the territory of Poland (based on weekly "Our Word").....	73
Demyanovskij A. Yu. The methods of farm animal breeding: historical aspect.....	77
Cherkas T. V. Cultural and scientific cooperation between Ukraine and Germany 1990–1995.....	79
Makhortykh M. S. Kyiv toponyms as the element of historical memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the independence period (1991–2013).....	82
Korsak R. V. Ukrainian-czech culturalcooperation (2000-2012 years).....	87
Kholod I. Y. Regional Comprehensive Economic Partnership Negotiations: Problems and Prospects.....	91
Shorstkina O. F. MykhailoDrahomanov as a contributor to periodical "Zhyt'eSlovo" (1894–1895).....	97
Geza A. V. Victor M. Glushkov human and scientist–educators scientific staff.....	102
Golovan O. O. The role of Ukraine in potential 2014 U.S. security strategies.....	105
Hai–Nyzhnyk P. P. Ukrainian Studies as a set of knowledge about Ukraine and caused the current humanitarian policy and national security system....	109
Kudinov D. The problem of Ukrainian peasants participation in elections and activity of State Duma of Russian Empirein contemporary national historiography.....	116
Tymoshenko Yu. O. The modern methodology of historical research of physical–sports sphere in Ukraine 1920–1940's.....	122
Glavatskyi M. V. Socio–legal activities of the occupying power of the general area of "Kyiv" in 1941–1944: modern historiography of the problem.....	125
Hasanova N. A. Examination of manuscripts NasireddinTusi stored Manuscripts Institute im. Muhammeda Fizuli National Academy of Sciences of Azerbaijan.....	132
Berest R. Ja. Fortification buildings of the medieval monasteries of the Ukrainian Prykarpattia.....	134
Tsutsman I. Ya. The objects of defensive architecture of Pokuttia on the modern stage: the state, problems of conservation and use.....	138
Abbasov N. N. The problem of political power in Oguz epos "Kitabi Gorgud" and its parallels with the political system other Turkic peoples.....	143
Dudar R. V. Selim III's reforms. Formation of "the nizam–ijedid" troop in the armed forces of the Ottoman Empire.....	145
Akperova E. Baku in 1917–1918 occupation plans in the great countries of the world.....	149
Maleki Entezari M. E. Formation of national press in Iranian Azerbaijan, its struggle against reaction (1941–1945).....	151
Hidayatova S. A. Transportation of Caspian oil gas to world markets (Azerbaijan–Kazakhstan Cooperation).....	154

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Andriyenko O. V. A Fear as an Ontological Sign of Modern Society.....	157
Vladenova I. V. Philosophical problems: matter, man and society in line with the development of high technology.....	160
Goncharenko M. M. Systematic approach to determining of social and natural contradictions.....	164
Dankanich R. Problem of finding reliable knowledge in modern philosophy.....	168
Zhurba M. A. Virtualreality: multi–vectorialsearches.....	171
Kirichenko I. A. Philosophical analysis of the problem of prevention of deviant manifestations in society.....	175
Yemelyanenko Ye. O. Construction of marginality and agents of this process.....	178
Sakun A. V. Discourse of modernity in space of social cognition.....	181
Masayev M. V. Phenomenon of democracy in the context of basic problems of social philosophy (philosophy of history and social and cultural analyses).....	185
Popov V. Yu. Methodological bases of classic history of philosophy.....	191
Starovoi E. The feeling of freedom as a necessary condition for the formation of the subject innovation culture.....	194
Voronkova V. G. Formation of information culture of personality as a condition for successful human adaptation to life in the information society.....	198
Antipova O. P. Communication features in the subculture of the information age.....	203
Derman L. N. Communicative culture in fashion XX–XXI century.....	206
Otreshko V. Information security priorities in the context of language creation of the Ukrainian state.....	210
Tkachova Yu. M. Value and communicative properties of science in terms of information society.....	215
Tretyak V. V. National consciousness – the important factor of the development of society.....	218
Terechkun O. F. Potential humanism in humanitarian and scientific discourse of technology.....	222
Zavalniuk E. Sports activities like personality.....	229
Goian I. N. Boris Yakovenko's Transcendentalism in a discussion context round psychologism. Critic Hermann Cohen. Article first.....	232

Korobko M. I. Ethics of reality: general overview of Ayn Rand's philosophical positions.....	236
Abbasova A. The embodiment of the national senses and patriotic ideas in CengizDagci's stories.....	240
Zarganaeva I. Z. Methodological differences in Sufism Ghazali and Xalvatiya.....	243
Matvienko I. S. Modern religious and social orientation of man in the world (philosophical view Erich Fromm)	247
Peshev O. O. Richard StenleyPiters contribution in analytical phylosophy of education development.....	250
Kovalenko E. V. Characteristics of the main aesthetic parameters of the impressionist technique in plein air painting.....	253
Demidenko Y. S. Ukrainian avangardizm: the historical and philosophical analysis.....	257
Bagirova G. Language personality of the author of fictional text.....	260
Djamalov M. M. Style fiqh in postmodern theory and linguistic basis.....	263
Viter D. V. Methodological research understanding of the social doctrine of the church in the western theological thought.....	266
Ostashchuk I. B. The Christian symbol: specific of denominational reception.....	270
Stasyuk L. O. Institutionalization of the Protestantism in the context of geopolitical identification of Ukraine.....	276
Kotenko I. V. Social-cultural space of antiquity aristocratic culture.....	279
Dzvinchuk D. I. Global challenges and education: identity crisis or develop ethnic identity.....	284
Pashkov V. V. Virtualization of Education: Priorities and Risks.....	288
Bak M. Information of education as a subject of philosophical and pedagogical discourse.....	291
Kovalchuk N. D. European education of Kyiv-Mohyla academy in the context of metahistory.....	295
Mihayleva K. G., Savosh G. P. Educational process in universities in Ukraine: current priorities and practical results.....	298
Shelyuk L. Quality and transparency of education as national priorities of its democratic development in Ukraine.....	303
Bessalova T. V. Modern tendencies and problems of development of the high education sector of science of Ukraine.....	307

POLITICAL SCIENCES

Vasylchuk E. O. Socio-economic factors escalating political radicalism and extremism among young Ukraine.....	312
Batrymenko O. V. Transformation of the Soviet model of bureaucracy in post-socialist Ukraine.....	318
Damavandi A. M. Ethno-political and social processes in the environment of the Crimean Tatars in the context of contemporary Ukrainian statehood.....	322
Dunets V. B. Formation of the political youth culture in Ukraine after the events of Maidan 2013–2014.....	326
Gekalo G. I. International organizations in political conflicts and contradictions of modern Ukraine: concept studies.....	330
Kliuchnyk R. M. Main dimensions of modern political crisis in Ukraine.....	334
Morar N. V. Formation of political leadership in Ukraine in terms of state independence: achievements and challenges.....	338
Nelin M. V. Perspectives of Ukrainian-Italian relationship in terms of Ukraine's domestic instability in 2014.....	343
Panchenko T. V. Local government and territorial reform in Ukraine: compliance with European experience.....	347
Prokopenko O. A. Dominant archetypes in the life of Ukrainian society.....	352
Semigina T. V. Classification of welfare states by GostaEsping-Andersen and further development of theoretical justification of social policy.....	356
Stoyko O. M. Evolution of presidential studying.....	360
Bezruk A. A. Political participation in the context of the process of political mobility.....	363
Valkovets A. I. Types of political protest.....	366
Kalinin V. Yu. The conception of the axial division of labor: the content and perspectives in political science.....	370
Kiz M. V. Social activities and political PR.....	374
Kuts G. M. Political science understanding of the idea of progress.....	378
Makarenko B. Key factors and ways of increasing the capacity of the humanist political culture.....	382
Gerasymchuk N. V. Highways of international institutions' development: socio-temporal dimension.....	386
Hordiyenko G. N. Religion and the Church in the political and ideological practices of national-socialism.....	392
Bordilovska O. A., Kukhta V. V. Models of settlement of the Kurdish problem: the experience of the four Middle Eastern countries.....	397
Makhmudova O. A. The integration of Turkey into the European Union: the supporters and opponents.....	403
Aliyev N. Q. The transformation of the state sovereignty in the age of globalization: the dialectic of continuity and change in Azerbaijan.....	408
Hamidov H. The national leader HeydarAliyev and the policy of energy security of Azerbaijan.....	412
Ibragimov A. Addressing of religion in public policy HeydarAliyev in 1993–2003.....	418
Kukhtin M. M. Central Europe in the Foreign Policy of Russia, Germany and the USA.....	421

SCIENTIFIC LIFE

Gula R. V. A review of the monograph: Latysh Iu. V. Decembrists in Ukraine. Historiographical studies. – Kiev : Logos, 2014. – 238 p.	424
Latysh Iu V. Great Kobzar and Alma mater. A review of the monograph: Kazmyrchuk G. D., Kazmyrchuk M. G. University of St. Vladimir and Taras Shevchenko. – Kiev : UkrSICH, 2014. – 228p.	425
Lunyak Ye. M. New useful guide for historians meters from a recognized. Review of benefit: Kazmyrchuk G. D. Introduction to the profession: Teaching Materials / Compiled by the doctor of historical sciences, Professor Kazmyrchuk G. D. – 3rd edition, revised and enlarged. – M. : "KP UKRSICH", 2014. – 167 p.	427
Lunyak Ye. M. Review of monography "Cultural processes in Ukraine during the Nazi occupation (zone of military administration)" by Tytarenko D. M. – L'viv, 2014. – 442 p.	428
Masayev M. V. About the phenomena of artistic and semiotic aspects in fine arts. Review on the train aid: Rashkovskaya V. I. Fine Arts: Artistic and Semiotic Aspects. Train Aid / V. I. Rashkovskaya. – Simferopol : DIAPI, 2013. – 200 p.	429

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Евтух В. Б. Жизнь, наполненная опытом и убеждениями: Ерхард Рой Вин в науке и общественной жизни.....	5
Дегтярев С. И. Отношение представителей украинского и российского чиновничества к нарушениям и злоупотреблениям в их среде (конец XVIII – первая половина XIX вв.).....	9
Половинская В. В. К проблеме древнерусско-скандинавских литературных контактов в контексте обмена духовными ценностями между Востоком и Севером.....	14
Крижевский А. В. Антиковедение в Университете Св. Владимира в 60–х – 80–х годах XIX века в контексте общей либерализации и изменений на историко-филологическом факультете.....	19
Ховрич С. Н. Культурный досуг как составляющая воспитательного процесса в некоторых вузах подроссийской Украины в конце XIX – в начале XX вв.....	22
Доронина Н. В. Из истории преподавания английского языка в Императорском университете св. Владимира.....	26
Шемета Ю. М. Освещение в Императорском университете Св. Владимира (1830–е – начало 1860–х гг.).....	32
Лыса М. Деятельность общества “взаимно помощь галицких и буковинских учителей” накануне Первой мировой войны.....	35
Филинюк В. А. Образование и школа в повседневной жизни украинского села в период Центральной Рады.....	39
Рыбко А. С. Политическая культура городского населения Волынской губернии на начальном этапе Украинской революции (1917 г.).....	44
Пилипив И. В., Горан Т. А. Организационная структура Перемышльської греко-католицької єпархії в період між двома світовими війнами.....	48
Никитенко К. В. Кредитно-банковская политика советской власти в УССР межвоенного периода: в основе классовый подход.....	52
Пуйда Р. Б. Стратегия и тактика Украинского национально-демократического объединения 1928–1938 гг.....	59
Кужильна О. А. Государственная идея в культурно-просветительской деятельности Общества “Музей освободительной борьбы Украины” в годы Второй мировой войны.....	63
Лукьяненко А. В. Камни на пути научного прогресса педагогов послевоенных пединститутів УССР.....	67
Компаниенко О. В. Положение системы школ рабочей и крестьянской молодежи в первое послевоенное десятилетие.....	70
Парначева Н. В. Положение украинских крестьян в 50–е гг. XX в. на территории Польши (на материалах еженедельника “Наше слово”).....	73
Демьяновский А. Ю. Методы разведения сельскохозяйственных животных: исторический аспект.....	77
Черкас Т. В. Культурное и научное сотрудничество между Украиной и ФРГ 1990–1995 гг.....	79
Махортых Н. С. Киевские топонимы как элемент исторической памяти про освобождение города от немецкой оккупации в период независимости (1991–2013).....	82
Корсак Р. В. Украинско-чешское культурное сотрудничество (2000–2012 гг.).....	87
Холод И. Ю. Переговоры о Региональном всеобъемлющем экономическом партнерстве: проблемы и перспективы.....	91
Шорсткіна А. Ф. Михаил Драгоманов как сотрудник журнала “Жите и Слово” (1894–1895 гг.).....	97
Геза А. В. Виктор Михайлович Глушков как человек и ученый–воспитатель научных кадров.....	102
Головань А. А. Украина в стратегиях безопасности США 2014 года.....	105
Гай–Нижник П. П. Украиноведение как комплекс знаний об Украине и фактор современной гуманитарной политики и системы национальной безопасности.....	109
Кудинов Д. В. Проблема участия украинских крестьян в выборах и деятельности Государственной думы Российской империи в современной отечественной историографии.....	116
Тимошенко Ю. А. Современная методология исторического исследования физкультурно–спортивной сферы Украины 1920–1940–х годов.....	122
Главацкий М. В. Социально–правовая деятельность органов оккупационной власти генеральной области “Киев” в 1941–1944 гг.: новейшая историография проблемы.....	125
Гасанова Н. А. Экспертиза рукописей Насиреддина Туси, хранящихся в Институте рукописей им. Мухаммеда Физули Национальной академии наук Азербайджана.....	132
Берест Р. Я. Фортификационные сооружения средневековых монастырей украинского Прикарпатья.....	134
Цуцман И. Я. Объекты покутской оборонной архитектуры на современном этапе: состояние, проблемы сохранения и использования.....	138
Аббасов Н. Н. Проблема политической власти Огузов в дастане “Китаби Деде Горгуд” и ее параллели с политическим устройством других тюркских народов.....	143
Дудар Р. В. Реформы Селима III. Формирование войска “низам–и джедид” в составе вооруженных сил Османской империи.....	145
Акперова Э. Баку в 1917–1918 годах в оккупационных планах великих стран мира.....	148
Малеки Энтезари М. Э. Становление национальной печати в Иранском Азербайджане, ее борьба против реакции (1941–1945).....	151
Гидаятова С. А. Транспортировка каспийской нефти и газа на мировые рынки (Азербайджано–Казахстанское сотрудничество).....	154

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Андриенко Е. В. Страх как онтологический признак современного общества.....	157
Владленова И. В. Философские проблемы: материя, человек, общество в русле развития высоких технологий.....	160
Гончаренко М. М. Системный подход в определении социоприродных противоречий.....	164
Данканич Р. И. Проблема поиска достоверного знания в философии Нового времени.....	168
Журба Н. А. Виртуальная реальность: разновекторные поиски.....	171
Кириченко И. А. Проблема профилактики девиантных проявлений в обществе: философский анализ.....	175
Емельяненко Е. О. Конструирование маргинальности и агенты этого процесса.....	178
Сакун А. В. Дискурс современности в пространстве социального познания.....	181
Масаев М. В. Феномен демократии в контексте базовых проблем социальной философии (философско–исторический и социокультурный анализ).....	185
Попов В. Ю. Методологические основы классической истории философии.....	191
Старовойт Е. Ощущение свободы как необходимое условие формирования субъекта инновационной культуры.....	194
Воронкова В. Г. Формирование информационной культуры личности как условие успешной адаптации человека к жизни в информационном обществе.....	198
Антипова О. П. Особенности коммуникации в субкультуре информационной эры.....	203
Дерман Л. Н. Коммуникативная культура в моде XX–XXI века.....	206
Отрешко В. Информационная безопасность в контексте языковых приоритетов создания украинского государства.....	210

Ткачева Ю. М. Ценностно-коммуникативные характеристики науки в условиях информационного общества.....	215
Третьяк В. В. Национальное самосознание – важный фактор развития общества.....	218
Терешкун О. Ф. Потенциал гуманизма в гуманитарно-научном дискурсе техники.....	222
Завальнюк Е. Спорт как деятельность личности.....	229
Гоян И. Н. Трансцендентализм Бориса Яковенко в контексте дискуссии вокруг психологизма. Критика Германа Когена. Статья первая.....	232
Коробко М. И. Этика реальности: общий обзор философских позиций Айн Рэнд.....	236
Аббасова А. Повести Ченгиза Дагчы олицетворение национальных чувств и идей патриотизма.....	240
Зарганаева И. З. Методологические различия в суфизме: Газали и Халватийа.....	243
Матвиенко И. С. Современная религиозно-социальная ориентация человека в мире (философский взгляд Е. Фромма).....	247
Пешев О. О. Вклад Ричарда Стенли Питерса в развитие аналитической философии образования.....	250
Коваленко Е. В. Характеристики основных эстетических параметров импрессионистической техники в пленэрной живописи.....	253
Демиденко Я. С. Украинский авангардизм: историко-философский анализ.....	257
Багирова Г. Языковая личность автора художественного текста.....	260
Джамалов М. М. Стиль фікх в постмодерністських теоріях і його мовознавча основа.....	263
Витер Д. В. Глобальные вызовы и осмысления социальной доктрины церкви в западной теологической мысли.....	266
Остащук И. Б. Христианский символ: специфика конфессиональной рецепции.....	270
Стасюк Л. А. Институционализация протестантизма в контексте геополитической самоидентификации Украины.....	276
Котенко И. В. Социокультурное пространство античной аристократической культуры.....	279
Дзвинчук Д. В. Образовательные вызовы и образование: кризис идентификации или развитие этнической самобытности.....	284
Пашков В. В. Виртуализация образования: приоритеты и риски.....	288
Бак М. Информатизация образования как предмет философско-педагогического дискурса.....	291
Ковальчук Н. Д. Европейское образование Киево-Могилянской академии в контексте метаистории.....	295
Михайлева Е. Г., Савош Г. П. Воспитательный процесс в вузах Украины: современные приоритеты и практические результаты.....	298
Шелюк Л. Качество и открытость образования как национальные приоритеты его демократического развития в Украине.....	303
Бессалова Т. В. Сучасні тенденції та проблеми розвитку вузівського сектора науки України.....	307

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Васильчук Е. О. Социально-экономические факторы эскалации политического радикализма и экстремизма в молодежной среде Украины.....	312
Батрименко О. В. Трансформация советской модели бюрократии в постсоциалистической Украине.....	318
Дамаванди А. М. Этнополитические и социальные процессы в среде крымскотатарского народа в контексте современной украинской государственности.....	322
Дунец В. Б. Формирование политической культуры молодежи в Украине после событий Майдана 2013–2014 годов.....	326
Жекало А. И. Международные организации в политических противоречиях и конфликтах современной Украины: концепция исследований.....	330
Ключник Р. М. Основные измерения современного политического кризиса в Украине.....	334
Морарь Н. В. Формирование политического лидерства в Украине в условиях государственной независимости: достижения и проблемы.....	338
Нелин М. В. Перспективы украинско-итальянских отношений в условиях внутригосударственной нестабильности в Украине 2014 г.....	343
Панченко Т. В. Реформа местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине: соответствие европейскому опыту.....	347
Прокопенко О. А. Доминантные архетипы в жизни украинского общества.....	352
Семьгина Т. В. Классификация государств всеобщего благосостояния Госты Эспинг-Андерсена и дальнейшее развитие теоретического обоснования социальной политики.....	356
Стойко Е. М. Эволюция исследований президентской формы правления.....	360
Безрук А. А. Политическое участие в контексте процессов политической мобильности.....	363
Вальковец А. И. Виды политического протеста.....	366
Калинин В. Ю. Концепция осевого деления труда: содержание и перспективы в политической науке.....	370
Кизь Н. В. Социальная деятельность и политический PR.....	374
Куц Г. М. Политологическое осмысление идеи прогресса.....	378
Макаренко Б. Основные факторы и направления повышения гуманистического потенциала политической культуры общества.....	382
Герасимчук Н. В. Магистраль развития международных институций: социально-временное измерение.....	386
Гордиенко Г. Н. Религия и церковь в политической и идеологической практике национал-социализма.....	392
Бордиловская Е. А., Кухта В. В. Модели урегулирования курдской проблемы: опыт четырех ближневосточных стран.....	397
Махмудова О. А. Вопросы интеграции Турции в Европейский Союз: сторонники и противники.....	403
Алиев Н. Г. Трансформация государственного суверенитета в эпоху глобализации: диалектика непрерывности и изменения в Азербайджане.....	408
Лурия Е. Г. Общациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев и политика энергетической безопасности Азербайджана.....	412
Ибрагимов А. Решение вопросов религии в государственной политике Гейдара Алиева в 1993–2003 годы.....	418
Кухтин М. М. Центральная Европа во внешней политике России, Германии и США.....	421

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Гула Р. В. Рецензия на книгу: Латыш Ю. В. Декабристы в Украине. Историографические исследования. – К. : Логос, 2014. – 238 с.....	424
Латыш Ю. В. Великий Кобзарь и Alma mater. Рецензия на монографию: Казьмирчук Г. Д., Казьмирчук М. Г. Университет св. Владимира и Тарас Шевченко. – К. : УкрСІЧ, 2014. – 228 с.....	425
Луняк Е. Н. Новое полезное пособие для историков от признанного метра. Рецензия на пособие: Казьмирчук Г. Д. Введение в специальность: Учебно-методический комплекс / составитель: д. и. н., проф. Казьмирчук Г. Д. – Изд. 3-е, испр. и дополн. – М. : ООО "КП УКРСЕЧ", 2014. – 167 с.....	427
Гамидов Е. Н. Рецензия на монографию Титаренко Д. Н. "Культурные процессы в Украине в годы нацистской оккупации (зона военной администрации)". – Львов, 2014. – 442 с.....	428
Масаев М. В. О феноменах художественного и семиотического аспектов изобразительного искусства. Рецензия на учебное пособие: Рашковская В. И. Изобразительное искусство: художественный и семиотический аспекты. Учебное пособие / В. И. Рашковская. – Симферополь : ДИАИПИ, 2013. – 200 с.....	429

ДО УВАГИ АВТОРІВ !

Вимоги до структури та оформлення наукових статей:

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Розташування структурних елементів статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, e-mail (українською, англійською, російською мовами);
- назва статті та анотація українською, англійською, російською мовами (900–1000 знаків кожна);
- анотація повинна бути – структурованою, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки;
- ключові слова українською, англійською, російською мовами;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті;
- після списку використаних джерел надається цей же список джерел латинським алфавітом (транслітерація);
- обсяг статті – до 25 тис. знаків (як виняток, не більше 35 тис. знаків);
- обов'язкова вимога до статей – якість, високий рівень англійської мови.

3. Вимоги для оформлення тексту:

всі поля 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки й таблиці оформляються згідно з ДСТУ. Щодо символів. В тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: “”, тире – це коротке тире: “–”. Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію “Недруковані знаки”.

4. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком:

[7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 2 31 зв].

5. Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, польською, чеською) у електронному варіанті у вигляді файлу, який виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows, на диску чи електронною поштою.

6. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

7. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

8. До статті додаються:

– для Веб-сайту збірника обов'язкове резюме статті англійською мовою не менше як 4000 знаків. Резюме статті повинно бути структуроване, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки.

Резюме статті надсилається безоплатно.

– **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я, по батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail.

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”
В и п у с к 86 (7)

Научное издание
Сборник научных работ “Гілея: научный вестник”
В ы п у с к 86 (7)

Scientific edition
Collection of scientific papers “Gileya: scientific herald”
86 (7) e d i t i o n

СПІВЗАСНОВНИКИ:
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
ВГО Українська академія наук

Шеф-редактор – *В. П. Андрущенко*
Головний редактор – *В. М. Вашкевич*
Відповідальний секретар – *В. Б. Халамендик*

Підписано до друку **30 червня 2014 р.**
Формат 60х90 1/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. – 71,5. Наклад 300 прим. Зам. №

Видавництво: ПП “Видавництво “Гілея”
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62

Друк ПП “ОЛДІ-ПЛЮС”

73033, м. Херсон, а/с 15 email oldi-ks@i.ua
Свідоцтво про реєстрацію ХС № 2 від 16.08.2000р.

Ціна договірна